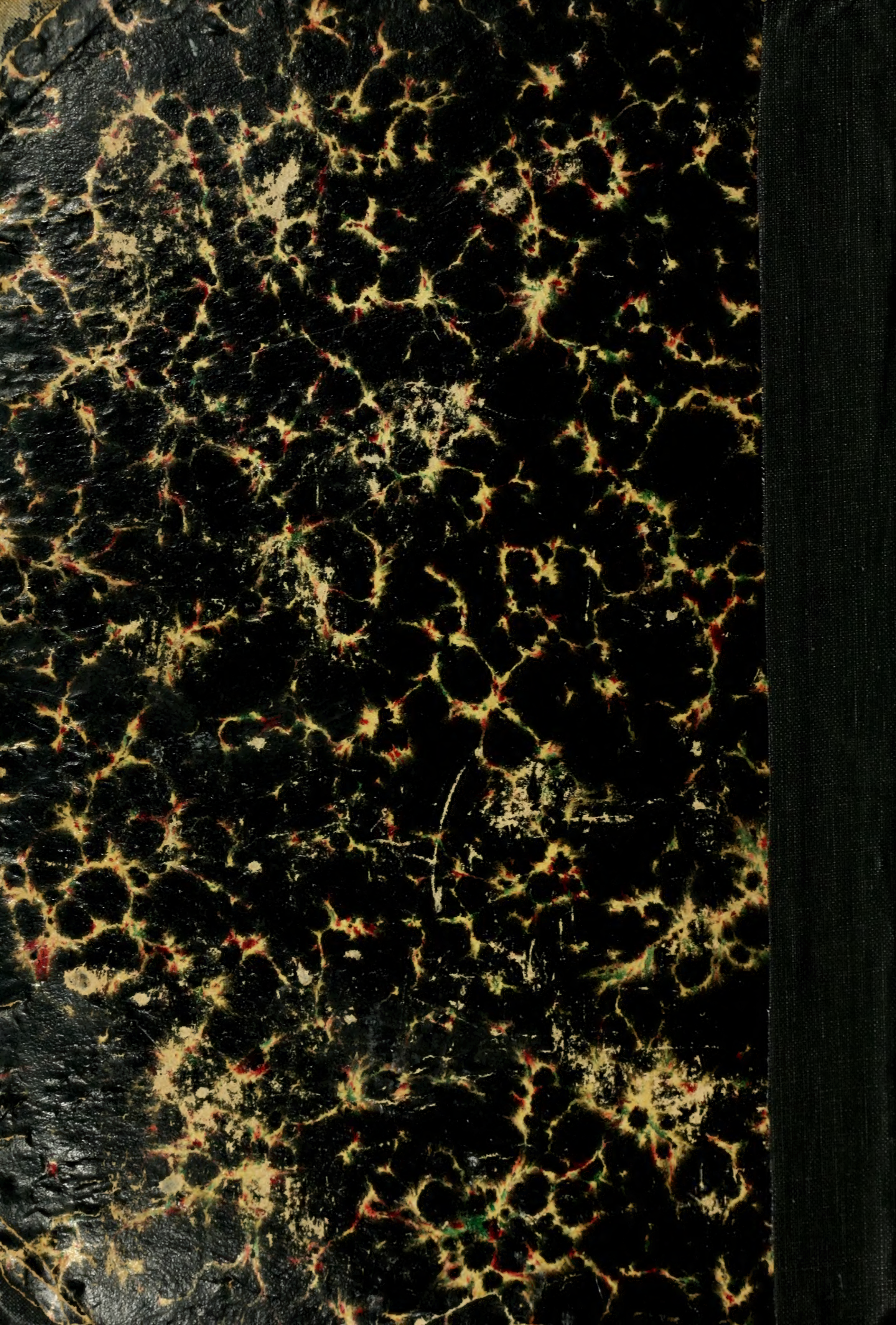

Gehört zu Herrn
Isak Wallfisch
in
Tarnopol
ul. Zalawa 5

שייך לה״ר יצחק וואלפיש
מעיר טארנאפאל זאלאווא 5

האוצר

אוצר לשון המקרא והמשנה

כולל

פתרון כל המלות שנמצאו במקרא ובמשנה, באור הנחותיהן הראשונות
וההוראות הנגזרות מהן, והבדלי השמות והפעלים הנפרדים, ועם זה
זכרון המלות הנגזרות מלשון המקרא והמשנה, שבאו בתלמודים.
במדרשי ההלכות והאגדות, בפיוטים ובספרי גדולי חכמי ישראל
האחרונים, והעתקתם ללשון רוסית ואשכנזית, וכן כל
שמות העצמים הפרטים שנזכרו במקרא.

חבר מאת

ר' שמואל יוסף פין ז"ל מווילנא

מוגה ומתוקן עם מלואים וחדושים מאת ש. פ. ראבינאוויץ (שפ"ר).

יוצא לאור ע"פ צואת בנו הד"ר ב. פין ז"ל

בהוצאת חברת „אחיאסף".

כרך שני.

ווארשא.

תרע"ב

ГООЦАРЪ

т. е.

ЕВРЕЙСКО-РУССКО-НѢМЕЦКІЙ СЛОВАРЬ

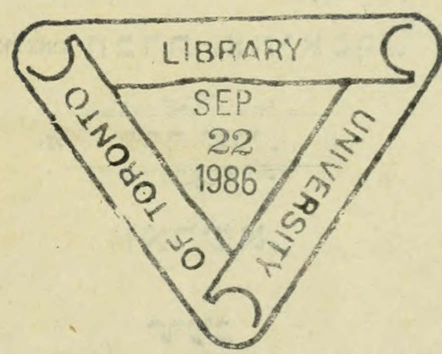
состав. С. I. Финомъ.

Томъ II.

ВАРШАВА.

Изданіе Товарищества „Ахіасафъ"

1912.

Типографія „Гацефира“, Панская 40, въ Варшавѣ.
1912 г.

אות ח

ח׳, היא האות השמינית בסדר אותיות לשון הקדש ושמה חֵית, וברבוי חיתין (שבת דף ק״ג ע״ב). מוצאה מן הגרון וקרובה במבטא לאות ה׳, אבל מרגשת קצת יותר ממנה בחזק ההברה. ותתהלף עם שאר אותיות הגרון בשרשים הקרובים בהוראותיהם. א) באות א׳ – חבק – אבק, הלם – אלם. וביותר תתחלף ב) באות ה׳, הקרובה לה ביותר, חיה היה, חרס הרס. ובאמצע המלה נחר, נהר, צחר, צהר (ועיין בשמוש אות ה). ג) באות ע׳, חגב, עגב, חוש, עוש. ומצד חזק הברתה היא קרובה קצת לאותיות שמוצאן מן החך, ושעל כן תתחלף לפעמים בהן, א) באות ג׳, חצץ, גוז, הרט גרט, ובסוף המלה פלח, פלג. ב) באות כ׳, חפה, כפה, חבש, כבש. ג) באות ק׳, חטף, קטף, חשר, קשר.

בטעם שם האות, יש אומרים שבא מן הפעל חוֹת בסורית, בהוראת גדור גדר, אומצוינען, загродить. וזה לפי שצורת החי״ת בכתב הפיניקית שהיא B דומה לגדר.

אות ח׳ בא לסמן המספר שמונה ושמונת אלפים במשפט שאר האותיות.

חָבָא, פ״י. ודומה לו חבה, חבב, שקרובים ביסודם אל חפה, עבה, עפה. בשתוף ההוראה הראשונה דבר גס וגושי. ומזה, מקום מסתור טבעי שהוא במעבה הסלעים (באו בֶּעָבִים (ירמיה ד׳ כ״ט)), או במעבה ענפי האילנות, ויצאו הפעלים חבא, חבה לענין הביאה במקום צר ודחוק להסתר שמה. ובא הקל בפעל חבה, ומפעל חבא בא:

בנפעל: א) בהוראת פעל חוזר, בא במקום המכסה את הגוף ומעליטו מעין רואה, זיך פערשטעקקען, скрываться, прятаться. וָאֵחָבֵא (בראשית ג׳ י׳), בתוך עץ הגן (עיין ההתפעל). עתה הוא־נֶחְבָּא באחת הפחתים (ש״ב י״ז ט), נֶחְבָּא אל־הכלים (ש״א י׳ כ״ב). רש״י פירש: כבית שנתנו שם הבאים כליהם. ויתכן שנחבא בין היושבים על הכלים, שמקומם תמיד בקצה המחנה. חדר בחדר לְהֵחָבֵא (דה״ב י״ח כ״ד). ומזה: ב) העלם דבר ועשית דבר בסתר, היימליך טהון, скрытничать. ובא במובן תאר הפעל: למה נַחְבֵּאתָ לברח (בראשית ל״א כ״ז). העלמת דבריך ממני למען תוכל לברוח; ויברחו בְּהֵחָבֵא (דניאל י׳ ז׳), שברחו כדי להחבא. או שיהיה המקור במובן שם מחבא: ויברחו להחבא במחבא. ומזה ג) בהוראת פעול במובן היות נסתר ובטוח מפגע רע: בשוט לשון תֵּחָבֵא (איוב ה׳ כ״א), געבארגען, געשיטצט ווערדען, быть укрываему, защищаему. ולהיות שהנחבא מצמצם א״ע ונדחק במחבואו, שהוא על הרוב מקום צר ודחוק, בא ד) בענין הצמצום והכווץ, שרומפפען, сжиматься. ובהשאלה, התכווצות כלי הדבור והמוצאות, שטאָקקען, замолкнуть. קול־נגידים נֶחְבָּאוּ (שם כ״ט י׳). והכפל, ולשונם לחכם דבקה (שם). והרבוי מתיחס אל הדבורים (פירסט).

הפיעל מעין הנפעל, זיך פערשטעקקען, спрятаться. יחד חֻבְּאוּ עניי ארץ (שם כ״ד ד׳).

ההפעיל, יוצא לשני: הביא במחבא, פערשטעקקען, спрятать. כי הֶחְבִּיאָה את־המלאכים (יהושע ו׳ כ״ה). ובא, כי הֶחְבְּאָתָה (שם שם י״ז), ע״מ: נפלאתה (ש״ב א׳ כ״ו). מורכב מן חבא וחבה. ובהשאלה: בצל ידו הֶחְבִּיאָנִי (ישעיה מ״ט ב׳). בכוונת ההגנה, בעשירמען.

ההפעל: ובבתי כלאים הָחְבָּאוּ (שם מ״ב כ״ב), כלואים וסגורים בבתי כלא, פערשטעקקט זיין, быть спрятаему. ויתכן שזה בהוראת הדחיקה והתחובה במקום צר, איינגעשטעקקט זיין. ובדב״א, בזווים המוּחְבָּאִים בתוך האגודה (רמב״ם הל׳ אישות כ״ה כ״ה). וזה לא מעצם הוראת הפעל חבא במקרא, שאינו נופל כי אם על בני אדם.

ההתפעל, א) כעין הנפעל, בהוראת

פעל חוזר, יוד פֿערשטעקקען, спрятаться. וַיִּתְחַבֵּא האדם ואשתו וגו׳ בתוך עץ הגן (בראשית ג׳ ח׳). וַיִּתְחַבְּאוּ העם במערות (ש״א יג ו׳), כִּתְחַבֵּא שש שנים (מ״ב יא ג׳). ב) בענין צמצום וכווץ והתעבות, יוד צו־זאַמענציהען, יוד פֿערדיכטען, стягиваться, сгущаться. כאבן מים יִתְחַבָּאוּ (איוב ל״ח ל׳). והכוונה קפיאה מקרח. והכפל, ופני תהום יתלכדו, מעין מליצת קפאו תהומות. ות״י מאחר שתי ההוראות: קרישין ומטמרין. (עיין רש״י). ובפיוט, כאבן נֶחְבְּאוּ מימות (קרובות ז׳ דפסח).

מַחֲבֹא, ש״ז. מקום לְהֵחָבֵא, פֿערשטעקק, שלופּווינקעל, уголокъ лазея. מִכֹּל הַמַּחֲבֹאִים (ש״א כ״ג כ״ג). ובגמרא, אם יש שם מַחֲבוֹאָה אחת (כתובות דף כ״ז א׳). ובהשאלה, בגמרא, מַחֲבַת דאתיא אמחבואי הפה, כדאמרי אינשי: מנבח נבוחי, אימא איפכא, מחבת דאתיא על מחבואי הלב, דכתיב למה נחבאת (מנחות ס״ג ע״א). ופירש״י, מחבואי הפה לשון ניביה שהוא בגלוי, מחבואי הפה נבוחי הפה כגון שהרביל, מחבואי הלב (הרהורי הלב) שהלב חבוי וטמון הוא. ובערוך גורס מחבואי הלב, כדאמרי אינשי קא מנבח נבוח, ופירש שנגע בפיו הדבור. ובערוך השלם גורס, כדאמרי אינשי קא מבחוחי, וצ״ע.

מַחֲבֵא, ש״ז. מקום מסתר להגנה, צו־פֿלוכטסאָרט, שיטצאָרט, убѣжище. כְּמַחֲבֵא־רוח (ישעיה ל״ב ב׳) מחבא מפני רוח. והכפל, וסתר זרם. והרשד״ל פי׳ כבמחבא.

2) מַחְבֵּא, במשנה. כל זמן שיש לו תחתיו יש לו בראשו רמ״א משתלך הַמַּחְבֵּא (פאה ז׳ ב׳). הר״ש פירש משבדק המלקט בכל מחבואי זיתים לעניים. והרמב״ם פירש מחבא הוא שם עץ שחובטים בזיתים עד שיפול מה שנחבא בין העלין. ושני הפירושים האלו מקורם בירושלמי. אך גם לשון הירושלמי לא נתבאר יפה, ועיין שנות אליהו. והנראה שהוא מלשון חובו של אילן (ב״ק פ״א א׳), (לפי גרסת הערוך, ולפנינו באיבו של אילן) שהוא שם הענפים הגסים באילן שתופים אותו, בהפך מן חודו של אילן שהוא ראשו ואמירו, ובא השם מחבא במובן שם הפעולה לקיטת הפירות מחובו של אילן, וכדרך הפעל זמיר, כריתת הזמורות, ועלל, כריתת העוללות. וכוונת המאמר, מאחר שלקט בעל האילן מחובו, מקום ששם עיקר הפירות, הרי כל הנשאר באילן שכחה והעניים זוכים בהם. וזה כנגד החכמים האומרים כל שיש לו תחתיו יש לו בראשו.

1) חָבַב, פ״י. ארמית, בבנין פיעל, בהוראת אהבה, רוממות והוקרה, ליעבען, האָכאַכטען, פֿהייער האַלטען, любить, дорожить. ארוממך (תהלים ל׳ ב׳) ת״י אֲחַבְּבִינָךְ, אוקיר אנוש (ישעיה י״ג י״ב) ת״י אֲחַבֵּב. ומזה פ״א במקרא על דרך השלטים. אף חֹבֵב עמים (דברים ל״ג ג׳), וכן תרגם אונקלוס, חַבִּיבִינוּן. ובדרז״ל בפיעל, מְחַבֵּב מכפר (כתובות י׳ ע״ב), מְחַבְּבִים זה את זה, מוקירים. (שבת נ״א א׳), שהיו מְחַבְּבִין את הצרות (שם י״ג ב׳), אתה מְחַבֵּב דברי לפני ר״י (פסחים ק׳ א׳), שֶׁחִבְּבָן הקב״ה במצות (מנחות מ״ג ב׳).

חָבָה, פ״י. כעין חבא, הקל עומד בהוראת פעל חוזר, יוד פֿערשטעקקען, פֿערבערגען, прятаться, с-, у-, кры-ваться. חֲבִי כמעט רגע (ישעיה כ״ו כ׳), ובפיוט בפעול, חָבוּי ועמוק, פֿערהילט, אונבעגרייפֿליך, непостижимый.

הנפעל, כעין הקל, יוד פֿערשטעקקען, спрятаться. וְנֶחְבָּה לא יוכל (ירמיה מ״ט י׳). ומעמו במקור כמו, ונֵחָבה, וְנַחְבֵּתֶם שמה (יהושע ב׳ ט״ז), חדר בחדר לְהֵחָבֵה (מ״א כ״ב כ״ה).

חֶבְיוֹן, שם. ע״מ אֶבְיוֹן, עֶלְיוֹן. לדעת המפרשים ענינו מעטה, המכסה והמסתיר, הילע, покровъ. ושם חֶבְיוֹן עֻזֹּה (חבקוק ג׳ ד׳). ולדעת ר׳ תנחום הירושלמי ענינו סכה לצל, אהל, היטטע, шатеръ. והוא מוסב על המשכן. ובאמת מצאנו שנקרא המשכן עד המליצה סכה, ויהי בשלם סֻכּוֹ (תהלים ע״ו ג׳). והנראה שהוא ע״ד מליצת, ישת חשך סתרו סביבותיו

סכתו (תהלים י"ח י"ב), שהוא משל על החשך המקיפו ומסתירו, והוא מעיקר הוראת השם חב בהוראת העובי, ע"ד, בעב הענן (שמות י"ט ט'), (עיין חשך, חשר). והמעיין יראה שכל דברי חבקוק בתארי מקום מעון השי"ת מיוסדים על מליצת דוד. ובארמית חֶבְיוֹנָא, מסתר, געהיימער אָרט. בסתר המדרגה (שיר השירים ב' י"ד) ת' חֶבְיוֹנֵי דרגתא, גם במדעך (קהלת י' כ') במנדעך בְּחֶבְיוֹנֵי לבך. ובפיוט, לך חֶבְיוֹן העז והנוה הנסתר ברום חֶבְיוֹן (ר' שלמה בן גבירול, כתר מלכות), חֶבְיוֹנֵי פניניו (שחרית יוה"כ). והשתמשו בו גם בהוראת מחסה, והפק לי חֶבְיוֹן (שיה"ש לשלמה ס' ה').

חֲבַיָּה, שע"פ. מעולי הגולה (עזרא ב' ס"א).

חֹב, שם. פ"א במקרא, מן הכפולים, ע"מ חֹק. לטמון בְּחֻבִּי עוני (איוב ל"א ל"ג). רש"י פירשו כן חבא במתבוא, פער־שטעקק. והנכון שהוא ע"ד הלשון הארמית היק, בוזע, שאָאָס. пазуха, лоно. הבא נא ידך בחיקך (שמות ד' ו') ת"י בְּחוּבָךְ. וזה מעיקר הוראת השרש מקום עב וגם שצר ודחוק להכניס שם דבר. ושעל כן בא בארמית גם בעי"ן, חק נכריה (משלי ה' כ') תרגומו עובא דאחריתא. וכזה בגמרא במובנו הראשון, חובו של אילן (ב"ק פ"א א'). לפי גרסת הערוך מקום גידול הענפים הגסים באילן.

2) חוּבָה, בברייתא ש"נ. עלי קנים וכו' שגבבן לְחוּבָה על פני השדה (סוכה מ' א'). ובב"ק (ק"א ב') הגירסא שגיבבן בחבא, ופירש"י לעשות מהם מתבוא. אוצר ליפות החרף. והנראה שענינו תל צבור חמרים המרים וזה מן עובי מעבה.

3) חָבִיב, תה"ש. ליעב, טהייער, любезный, дорогой. חָבִיב אדם (אבות ג' י"ח), חֲבִיבִין ישראל (שם), יש לך אדם שטמונו חָבִיב עליו מגופו (ברכות ס"א ב'), חֲבִיבָה תורה על לומדיה (שם ס"ג א'), חֲבִיבָה מצוה בשעתה (פסחים ס"ח ב'). ובארמית התיחד לשם דוד, אחי האם או האב, כמו השם אתב, אָהיים, дядя. דד אהרן (ויקרא י' ד') ת"י חֲבִיבָא דאהרן, וא"ת, אחבוהי. וכן לנקבה אחות האב או האם, מוהמע, тетка, двоюродная сестра. יוכבד דדתו (שמות ו' כ'), ת"י חֲבִיבְתֵּיהּ. ובגמרא, אמר רב יתיבנא קמיה דחביבי (ב"ב כ"א ע"ב), רבי חייא היה דודו של רב. וכן יורה השם חֲבִיבָא, חֲבִיבְתָּא, חותנת, שוויגער מוטער, теща. שכב עם חתנתו (דברים כ"ז כ"ג), תרגם ירושלמי חביבתיה. ונכונה השערת לעווי כי השם חבב ליתרו (במדבר י' כ"ט) איננו שע"פ כי אם שע"נ העתקת השם חותן, שהיה חותן משה, ועל שהיה ידוע ביחוסו זה נקרא גם בשם חבב סתם.

2) חִבָּה, שמ"נ. אהבה, ליעבע, פריינד־ליכקייט. любезность, милость.
חִבָּה יתירה (אבות ג' י"ח), חִבַּת הקדש (חולין ל"ג א'), פֿאָרציגליכקייט, превосходство. ראו חִבַּתְכֶם לפני המקום (חגיגה כ"ו ב').

3) חֲבִיבוּת, שמ"נ. ליעבליכקייט, любезность. חֲבִיבוּתָא היא גבן (שבת פ"ח ב'), חֲבִיבוּתָא יתירא דהוה ביה (ערכין ס"ז ב'), ורגיל הרבה בדב"א.

ובטעם עיקר הוראת הפעל והשמות שנגזרים ממנו נראה שהוא מן חב בהוראת חיק, והענין, נשיאת דבר בחיק שהושאל לענין האהבה שהדבר האהוב נושאים אותו בחיק. (עיין חיק).

חָבָה, שע"פ. מבני שמר (דה"א ז' ל"ד). והכתיב יחבה, והוא על דרך השם סתרי.

חֹבָב, שע"פ. חותן משה (במדבר י' כ"ט), (עיין חביב).

חָבַט, פ"י. הבאה במקל או בשבט. וביחוד על הפירות להשירם מן האילן, אבשלאגען, обивать. וכמו כן הוצאת גרגירי התבואה מן השבלים, אויס־שלאגען, אויסקלאפפען, вы-, бивать. כי תַחְבֹּט זיתך (דברים כ"ד כ'), וַתַּחְבֹּט את אשר לקטה (רות ב' י"ז), חֹבֵט חטים (שופטים ו' י"א). ובהשאלה, יַחְבֹּט ה' וגו' ואתם תלקטו (ישעיה כ"ז י"ב). ובמשנה בענין סתם הכאה בשבט, שלאגען, бить. חִבְּטוֹ במקל (מכות א' ב'), חוֹבְטִין אותו (גיטין פ' ח'). ומזה חוֹבְטִין על השלחן (מכשירין ח' ו'), לרכבו

תריות של דקל היו וכו׳ וְהוּבַט אותן בקרקע (סוכה ד׳ ו׳), וכולל ענין השלכה וזריקה בכח. וכמו כן בהוראת טירוף סיד, דורכריטטעלן, прокачивать. נראין דברי ר״י בְּחָבוּט (שבת פ״ב) סיד טרוף ונמוח.

הנפעל, מן הקל, יֵחָבֶט קצח (ישעיה כ״ח כ״ז), אויסגעשלאגען ווערדען, быть выбиваему. ובגמרא בענין נפילה שיש בה הכאה, פאללען, падать, נתבטת על גבי קרקע (כתובות ל״ז ב׳). ובהתפעל בענין התיגעות בדבר והכאת עצמו לכמה צדדים, דבר שֶׁנִּתְחַבֵּט עליו זקן (ב״ר צ׳), זיך אבמיעהען, утомляться. כמה נִתְחַבֵּט ונתחנן משה לפני המקום (שמו״ר כ״ג).

2) חָבָט, שה״פ. נפילה ע״ג קרקע שיש עמה מכה, שלאג, ударъ. להבלו ולא לְהָבְטוֹ (ב״ק כ׳).

2) חִבּוּט, במשנה, שה״פ. אבשלאגען, שלאגען, выбиванie. חִבּוּט הדיות (סוכה ד׳ ז׳). ומזה באגדה, חִבּוּט הקבר, עונש גוף המת בקבר (ועי׳ אמ״ד י׳).

2) חָבָט, במשנה, שם. תָּבָט של סנדל (מקואות י׳ מ״ג). הרמב״ם פירש לולאות האזנים של הסנדל. והר״ש פי׳ אזנים שיש לרצועות של סנדל.

1) חבַל, פ״י. מקורו ארמית, עיקר הנהתו הכאה שיש עמה מכאוב, פציעה ותבורה, פערוואונדען, פערלעטצען, ранить, повреждать. הקל במשנה, הַחוֹבֵל בחברו (ב״ק ח׳ א׳) הכאה בהשחתת אברים, הַחוֹבֵל בהן (שבת י״ד א׳). ובמקרא, במובן המוסרי, השחתה וקלקול, פערדערבען, פערברעכען, портить. חֲבֹל חָבַלְנוּ לך (נחמיה א׳ ז׳). והוא בעין העתקה של מליצת שחת לו (דברים ל״ב ה׳) שתרגומו חֲבִילוּ להון. ולדעת רש״י מזה, ולאחד קראתי חֹבְלִים (זכריה י״א ז׳), מקל של השחתה, הפך נעם. וכן פירש הרמב״ם אלא שהוסיף שכלל בו הנביא גם מושג אחר בהוראת בחל בהפוך האותיות, וכמו שנאמר בענין הזה, וגם נפשם בָּחֲלָה בי (שם ח׳), (מורה נבוכים ב׳ נ״ג) (ועי׳ חבל ב׳). וי״מ מזה, כי אל אל האמר נשאתי לא אֶחְבֹּל (איוב ל״ד ל״א) לא אחטא. ולדעת פירסט ענינו נשאתי, סבלתי עונש ולא חטאתי כלל, (עי׳ חבל ב).

הנפעל, מן הקל במובן הטבעי, פערלעטצט ווערדען, быть повреждаему. במשנה, הַנֶּחְבָּל כיצד (שבועות ז׳ א׳), שֶׁנֶּחְבְּלוּ במכות שלא לטובתן (שמות רבה כ׳). ומזה במקרא הרגשת צער, בז לדבר יֵחָבֶל לו (משלי י״ג י״ג), והוא כפעל סתמי, וועהע איהם, больно ему, повреждаетъ себѣ. (ועיין חבל 2).

הפיעל, 1) השחתה וקלקול, פערדערבען, בעשעדיגען, повреждать, губить. מְחַבְּלִים כרמים (שה״ש ב׳ ט״ו), בראתי משחית לְחַבֵּל (ישעיה נ״ד ט״ז), וְחִבֵּל את מעשה ידיך (קהלת ה׳ ה׳), לְחַבֵּל עניים באמרי שקר (ישעיה ל״ב ז׳), בעבור טמאה תְּחַבֵּל וחבל נמרץ (מיכה ב׳ י׳). י״מ שהוא בחסרון הפעול, וענינו, תחבל תשחית יושביה, (ועיין חבל ב׳). ובדברי חז״ל מצא כרמו מחובל (שמות רבה ל׳).

הפועל, מעין הפיעל, היות נשחת מקולקל, פערדארבען ווערדען, повреждаться. וְחֻבַּל על מפני שמן (ישעיה י׳ כ״ז), דרך הטבע שהעול משחית שמנונית הצואר, ובזה יהיה להפך, שהעול ישחת מפני השמן. ובהשאלה, רוחי חֻבָּלָה (איוב י״ז א׳), מיין גייסט איזט געבראכען, быть сломану. עיין חבל 2). ובארמית שבמקרא, ולא חַבְּלוּנִי (דניאל ו׳ כ״ב), בעשעדיגען, повреждать. גדו אילנא וְחַבְּלוּהִי (שם ד׳ כ׳), ברעכען, ломать. לְחַבָּלָה בית אלהא (עזרא ו׳ י״ב). ובמשנה, בש״א מִשֶּׁיִּתְחַבֵּל (כלים י״ד ב׳). לדעת המפרשים ענינו קלקול שישתנה ויפחות צורתה (ועיין חבל ב׳). שורו שֶׁחִבֵּל (ב״ק ג׳ י׳), שני שוורים שֶׁחִבְּלוּ זה את זה (שם שם ה׳).

ההתפעל, בארמית שבמקרא, די לעלמין לא תִתְחַבַּל (דניאל ב׳ מ״ד, ו׳ כ״ז), בעשעדיגט ווערדען, повреждаться. נותן דבר המחבל לדבר הַמִּתְחַבֵּל (מכילתא בשלח פ׳ ויסע).

חֲבָל, בארמית שבמקרא, שם פצע פציעה, וואונדע פערוואונדונג, ра-

וַחֲבָל לא איתי · на, язва, уязвленіе בהון (דניאל ג׳ כ״ה) .

חֲבַל , חֲבוֹל , בתרגומים , מלת הקריאה , מצער ויגון , וועהע , боль- ! ны ! увы . אללי לי (איוב י׳ ט״ו) תרגם חֲבַל עלי . ומזה בדהז״ל . חֲבַל על דאבדין ולא משתכחין (סנהדרין ק״א ע״א) , חֲבַל עלך בן עזאי (נדרים צ״ד ע״ב) .

חֲבָלָא , שם . נזק , שאדע , вредъ , ущербъ . חֲבָלָא להנזקת מלכין (עזרא ד׳ כ״ב) .

2) **חֲבָלָה** , במשנה , שה״פ . הבאת פציעה וחבורה ; פערוואונדונג , פערלעטצונג , повреждепіе . דיני ממונות בשלשה גזילות וחבלות בשלשה (סנהדרין א׳ א׳) .

חַבָּלָא , חַבָּלָה , חַבָּלָה , שם . אבדון , כליון , אונטערגאנג , פערדערבניס , гибель, тлѣніе . ובא בתרגום השם שַׁחַת , לַשַּׁחַת יורדוך (יחזק׳ כ״ח ח׳) תרגום לְחַבָּלָא יחתונך , מִשַּׁחַת (יונה ב׳ ז׳) מֵחַבָּלָא , ומזה , מלאך הַחַבָּלָא (בתי״ שמות ד׳ כ״ו) , ובאגדה , ושלח מלאכי חַבָּלָה (שמות רבה כ״ג) .

3) **חִבּוּל** , שם . ארמית , שניט , פערלעטצונג , нарѣзъ, поврежденіе . ושרט לנפש (ויקרא י״ט כ״ח) ת״א וְחִבּוּל . ובפיוט , לקיים בכל מיני חִבּוּל (גאולה לשבת חוה״מ של פסח) .

1) **חֲבוּלָה** , שם . ארמית שבמקרא , נזק וקלקול במובן המוסרי , פערדערבען , שטראפליכעס , вредъ, проступокъ . חֲבוּלָה לא עבדת (דניאל ו׳ כ״ג) .

2) **חוֹבְלָן** , במשנה . שם . משחית ומקלקל , סנהדרין ההורגת אחת בשבוע נקראת חוֹבְלָנִית (מכות א׳) .

חָבַל , לא נמצא בפעל בקל , ומן השמות הנגזרים משרש זה נראה כי עיקר הוראתו עניבה ; פתיל , ווינדען , צוזאממענ-חינדען , וויקקעלן , פלעכטען , скивать, свер-тывать, плесть . ועם זה כריכה ואגוד , בינדען , овязывать . ומזה :

חֶבֶל , ש״ז . א) מיתר שזור ופתיל מחוטים הרבה עשוי מפשתים או מקנבוס , שטריק , זייל , веревка, шнуръ . ותורידם בַּחֶבֶל (יהושע ב׳ ט״ו) , וישלחו את ירמיהו בַּחֲבָלִים (ירמיה ל״ח ו׳) , וכל חֲבָלָיו בל ינתקו (ישעיה ל״ג כ׳) , שקושרים בהם את יריעות האהלים אל היתדות לחזוק . נטשו חֲבָלָיִךְ (שם שם כ״ג) , החבלים שקושרים בהם את תרני הספינות , שפוויל , (עי׳ בסמוך) . וַחֲבָלִים בראשיהם (מ״א כ׳ ל״ב) תכריכי הראש עשוים מחבלים פשוטים , לסימן ההכנעה . ובסמיכות הרבוי החי״ת בפתח , בְּחַבְלֵי אדם אמשכם (הושע י״א ד׳) . ע״ד המשיכה בחבלים רכים , אשר ימשכו בני האדם את בניהם הקטנים להובילם אחריהם ולנהלם , וכעין מליצת משכתיך חסד (ירמיה ל״א ג׳) , מושכי העון בְּחַבְלֵי השוא (ישעיה ה׳ י״ח) חבלים שאין בהם ממש , משל למעשים רעים שאין בהם תועלת והנאה כל שהוא לעושיהם . ובא , חֶבֶל הכסף (קהלת י״ב ו׳) ע״ד רתוקות כסף , קעטטכען , цѣпочка . בַּחֲבָלִים חבשים וארזים (יחזקאל כ״ז כ״ד) . להמפרשים ענינו כמו חבושים בחבלים ומוסב אל הקודם , בגנזי מרומים . והנראה שהם חבלים מפותלים יקרים לנוי ולתכשיט , פראכטבינדע , тесьма, лента . שהיו גם המה ממין הסחורות שהביאו לשם . ומזה , בְּחַבְלֵי בוץ (אסתר א׳ ו׳) . ובא , ב) להבל שמודדים בו שטחים , מעססשנור , вервь . וימדדם בַּחֶבֶל (ש״ב ה׳ ב׳) , ולמדה משערת למדידת בנינים ; חֶבֶל מדה (זכריה ב׳ ה׳) , ועל הרוב למדידת קרקעות , ואדמתך בַּחֶבֶל תחלק (עמוס ז׳ י״ז) . ומזה , משליך חֶבֶל בגורל (מיכה ב׳ ה׳) . ענינו , משליך חבל למדוד מדת קרקע שנחלקת בגורל , או משליך גורל בחבל . וטעמו וחולק נחלה בגורל . ואפשר שבמובן זה נאמר , בעבור טמאה תְּחַבֵּל וְחֶבֶל נמרץ (מיכה ב׳ י׳) . לפי שטמאה הארץ תחת יושביה תחלק בחבל לעמים אחרים . וההבל נמרץ כלומר גזרת החלוק בחבל , כלה ונמרצה . ובאה המלה חֶבֶל בהוראת שם הפעולה , (ועיין הפיעל) . ובא על החלק הנמדד העולה בגורל , דאס צו געמעססענע צו-געטהיילטע , отмѣренное, удѣленное . כעין הוראת השם גורל שנופל על הפיס .

ועל העולה בפיס. ונקשר עם הפעל נפל, וכמו שנקשר עמו השם גורל, ויפלו חַבְלֵי מנשה (יהושע י"ז ה'), ויפילם בְּחֶבֶל נחלה (תהלים ע"ח נ"ה) כמו חפל להם. ובא נרדף עם גורל, גורל אחד וְחֶבֶל אחד (יהושע י"ז י"ד). ומזה לכל נחלה בכלל, לפי שתחלה באה במדידה ובגורל, מֵחֶבֶל בני יהודה (שם י"ט ט'). ועל ארץ ישראל בכלל, ארץ כנען חֶבֶל נחלתכם (דה"א ט"ז י"ח), אנטהייל, удѣлъ. ועי"ד המליצה, יעקב חֶבֶל נחלתו (דברים ל"ב ט'). והכפל, חלק ה' עמו, (עיין חלק). ומזה גם בענין חלק האדם בחיים והנגזר עליו, לאָאז, שיקזאל, жребій, судьба. חֲבָלִים נפלו לי בנעימים (תהלים ט"ז ו'), חֲבָלִים יחלק באפו (איוב כ"א י"ז). ובא, יושבי חֶבֶל הים (צפניה ב' ה'), הוא כנראה מדינה שעל חוף הים הנמשכת כחבל לאורך שפת הים, לאנדשטריך, איפער-לאנד, полоса земли, прибрежная земля. ותפס לשון זה כנראה להטעים את המליצה, והיה חֶבֶל לשארית בית יהודה (שם שם ז'). ג) פח רשת העשוי מחבלים מקולעים וסבוכים שבהם נאחזה הרגל או כל הגוף, שלינגע, פאללשטריקק, נעטץ, петля, западня, сѣть. טמון בארץ חַבְלוֹ (איוב י"ח י'). ועל החוב ברבוי, טמנו גאים פח לי וַחֲבָלִים (תהלים ק"מ ו'). ומזה על עוקץ הברזל ההר הקשור ברשת, וּבְחֶבֶל תשקיע לשונו (איוב מ' כ"ה). ושעורו, תשקיע חבל בלשונו. ועי"ד השאלה, ילכדון בְּחַבְלֵי עוני, שלינגען דעס עלענדס, сѣти бѣдствія. בדרך משל, כאילו העוני טמן חבל ללכדו. ומזה כנראה גם, חֶבְלֵי שאול סבוני (ש"ב כ"ב ו') התי"ת בסגול. והכפל, קדמוני מוקשי מות. וכמו כן, אפפוני חֶבְלֵי מות (תהלים קט"ז ה'), (ועיין בסמוך). ומענין האגוד והחבור, בא: ד) אגודת אנשים, חבר, באנדע, טרופפע, толпа. חֶבֶל נביאים (ש"א י' ה'). ובסמיכות הרבוי, חֶבְלֵי רשעים עודוני (תהל' קי"ט ס"א) התי"ת בפתח. ולדעת הריק"ם בא במובן זה גם על משכל:

חֵבֶל, שם. אגודה, חבר, באנדע, טרופפע, толпа. ומזה, ולאחד קראתי חֹבְלִים (זכריה י"א ז'). ומשל אל המ"ד וכלל העם המחובר לו, ומן המבארים האחרונים יש שפירשוהו גם כן מעצם הוראה זו אבל בענין קשור וחבור, פעראין, באנד, союзъ, соединеніе. ורומז על הקשר והחבור שהיה בין מלכי יהודה וישראל. והוא מעין נבואת יחזקאל, ועשיתם לעץ אחד והיו אחד בידי (ל"ז י"ט). ומליצת חֹבְלִים נרדפת למליצת, ולבני ישראל חבריו (שם ט"ז, ועיין כ"ח ז'). ולפי דרכם יתכן לאמר שהוא משל אל מלכות ישראל שקראת בשם חֹבְלִים לפי שהיתה מחוברת חבור גדול של עשרת השבטים, וכמו שאמר יחזקאל, עץ יוסף אשר ביד אפרים ושבטי ישראל חבריו (שם ל"ז י"ט). ולדעתנו נגזר מן השם חֶבֶל, בהוראת מדת קרקע והלק מדוד. פעל בבנין

פיעל, בענין היות נחלקת בחבל, פערטהיילט ווערדען. ומזה, בעבור טמאה תְּחַבֵּל וְחֶבֶל נמרץ (מיכה ב' י'). ויתכן שבא בהוראת התפעל, כמו תְּתַחַבֵּל, (עי' חָבַל).

2) חָבִיל, במשנה, שם. אגודת קנים, בינדעל, связка. חֲבִילֵי קש וַחֲבִילֵי עצים וַחֲבִילֵי זרדים (סוכה א' ב'). חֲבִילֵי תלתן (תרומות י' ה').

2) חֲבִילָה, במשנה, שה"פ. א) חבור ואיגוד. מטה מיטמאה חֲבִילָה ומיטהרת חֲבִילָה (כלים י"ח ט'), בשהיא מחוברת, אין צוזאמענהאנג, вкупѣ. ב) ש"נ. אגודת מתורה, פאקק, געפּעֶקק, связка, пачка. המוליך חֲבִילָה ממקום למקום (ב"מ ע"ב ב'), כשבאתה חֲבִילָה לידו (שם ע"ח א'). ועי"ד המליצה, אין עושים מצות חֲבִילוֹת חֲבִילוֹת (פסחים ק"ב ע"ב), מצות הרבה בפעם אחת, אם עושה אדם תורתו חֲבִילוֹת חֲבִילוֹת מתמעט (עירובין נ"ד ע"ב), המלוה את חברו על גבי חֲבִילָה (תוספתא כתובות י"א ט'). ועל דרך ההשאלה, נתפרדה הַחֲבִילָה (ע"ז י' ע"ב), קשר האהבה. ובע"א מעיה של אשה עשוין קינים קינים חבילין חבילין (מק"ר י').

חֲבַל, בחמש נקודות, ש"ז. כפי המוכבם, עיקרו חלחלה. נדנוד וגלגול מצד

אל צר מדרגש ככאובים גדולים (דומה אל שרש חיל), קרימפונגען, ווינדונגען, судо-рогя. והתיחד אל מכאובי הלידה, געבורטס וועהען, родильная боль. ונרדף עם חיל, ציר. בטרם יבא חֵבֶל לה (ישעיה ס״ו ז׳). ועל הרוב בא ברבוי, בבא לך חֲבָלִים חיל כיולדה (ירמיה כ״ב כ״ג), תחיל תזעק בַּחֲבָלֶיהָ (ישעיה כ״ו י״ז), חֶבְלֵי יולדה יבואו לו (הושע י״ג י״ג), החי״ת בסגול. ועם הפעל אחז, צרה וַחֲבָלִים אחזתה (ירמיה מ״ט כ״ד). ובהשאלה, צירים וַחֲבָלִים יאחזון (ישעיה י״ג ח׳). והנראה לנו שהוא מענין חֶבֶל בהנתתו הראשונה בענין עניבה ופתול. ומזה במובן קשור ואיגוד של סגירה ונעילה, ונופל על מנעולי בית הרחם הנעולים בפני הולד, ומזה פירוק המנעולים ההם, שהוא עיקר סבת המכאובים ויסורי הלידה. וע״ד השם ציר, שעיקרו כפי דעת חז״ל הנכונה צירי דלתות בית הרחם (עיין ציר), ונופל על פתיחת הצירים, וזהו שנקרא מַשְׁבֵּר (עיין שבר). ובמובנו הראשון, חֶבְלֵיהֶם תשלחנה (איוב ל״ט ג׳), יפתחו סגור רחמם. ולדעת י״מ בא גם בשני סגולים, בעבור טמאה תחבל וחבל נמרץ (מיכה ב׳ י׳), תחיל חיל גדול (עיין חבל, ובפיעל). ומן השם הֶבֶל נגזר הפעל:

חִבֵּל, בפיעל. שמה חִבְּלַתְךָ אמך שמה חִבְּלָה ילדתך (שה״ש ח׳ ה׳), בטעם תחלת ההריון, עמפפאנגען, зачать. ונגזר מעיקר השם חבל, בענין עניבה ופתול. ומזה תחלת התרקמות הילד במעי אמו, ע״ד שפירש הראב״ע דומה למליצת, רקמתי בתחתיות ארץ (תהלים קל״ט ט״ו). ומזה בהשאלה, הנה יְחַבֶּל און (שם ז׳ ט״ז) והמיום והרה עמל וגו׳, ולא נמצא יותר במקרא, (ועיין הרה, זמם, חשב). ובגמרא. לאשה שמתבלת ואינה יולדת (תענית ח׳ כ״א), בענין צער חבלי לידה. ולא רחוק לשער כי במובן זה בא גם בקל, לענין הישוב מחשבות, דענקען, נאכדענקען, думать раз-сужать. נשאתי לא אֶחְבֹּל (איוב ל״ד ל״א), נשאתי את אשר נוטל עלי לא אחשוב מחשבות ולא אהרהר אחרי מדותיך. והכפל,

בלעדי אחוה אתה הרני, כמו מעז׳ יצ״ז.

חֹבֵל, ש״ת למנהיג הספינה, שטייערער, שטייערמאנן, кормчій. המה חֹבְלָיִךְ (יחזקאל כ״ז ח׳), חֹבְלֵי הים (שם שם כ״ט). יש אומרים שהוא מן חבל, בהוראת מיתר, שטריקק, веревка. לפי שעיקר הנהגת הספינה הוא ע״י חבלים. וי״ת פרנס, לייטער, водитель. וקרוב לזה פירש״י, אוחז הקברניט לכוין ולישר האניה, והנראה שהוא נגזר מן ההוראה הראשונה של עניבה וקליעה, ועם זה ההטיה לצדדים לתכלית ההנהגה במחשבה ועצה (ועיין תחבולה). ורשד״ל מפרש, נטשו חֲבָלָיִךְ (ישעי׳ ל״ג כ״ג) כמו חובליך. והטעם, חובליך נטושים, שוקטים ואינם שמים לב לעבודתם. ויתכן שבא השם גם בתמונת חָבָל, ע״מ חָכָם, רב הַחֹבֵל (יונה א׳ ו׳), ענינו כמו רב החובלים אבער שטייערמאנן, главный кормчій. ולדעת הרס״ג נקראת הספינה עצמה בשם חובל, כמו, ורב החובל הוא רב הספינה.

חִבֵּל, שם. (ע״מ: שִׁלֵּם, דִּבֵּר), וכשכב בראש חִבֵּל (משלי כ״ג ל״ד), תרגומו אילפא, שיפף. корабль, судно. וכן דעת הרס״ג, וטעמו, לפי שהנהגת הספינה במשיכת החבלים והתרן. וי״מ חִבֵּל, התרן שכל החבלים תלוים בו, שמייטרווערק, מסט-ווערק, снасти корабельн. והנראה כדעת פירסט, שהוא התרן וכל הנלוים עליו, ולא ע״ש החבלים והמיתרים, כ״א ע״ש ההטיה וההנהגה, שטייערונג, לייטונג, правленіе кораблемъ. וכן הוא בלשון רומית, gubernaculum. וגם השם אִילְפָא בארמית יתכן שהוא מן הפעל אלף, בהוראת הנהגה ולמוד.

תַּחְבֻּלָה, ש״נ. עיקרו כנראה ענוב ופתול, ומזה ריקום ואריגה.

ובא, א) במובנו הפשוט, בענין הסתבכות והתאבכות הדוטה לענין ענוב ופתול, ווינדונג, извиван. והוא מסבות מתהפך בְּתַחְבּוּלֹתָיו (איוב ל״ז י״ב), מוסב אל הענין הנזכר למעלה שהוא מתהפך בנטיותיו לצדדים, ע״ד מליצת, ויתאבכו גאות עשן (ישעיה ט׳ י״ז). ב) במובן המשאלי, התחכמות

וחשוב מחשבות, דיכטינג, איבערלעגונג, затѣи, обдумываніе. שהוא כעין ריקום ואריגת הרעיונות. ובא על דרך גזרת הוראת הפעלים: זמם, חשב (ע"ש). בְּתַחְבֻּלוֹת תַּעֲשֶׂה לְּךָ מלחמה (משלי כ"ז ו'), תַּחְבֻּלוֹת רשעים מרמה (שם י"ב ה'), ונבון תַּחְבֻּלוֹת יקנה (שם א' ה'), ותרגומו, מדברנותא, מענין הנהגה. והשאלה מהנהגת האניות, (ועיין חֹבֵל). ויש מפרשים מזה, והוא מסבות מתהפך בְּתַחְבֻּלֹתָיו (איוב ל"ז י"ב) במובן המשאלי, מחשבה, ומוסב אל השם ית', ורחוק.

ג) חָבֹל, פ"י. לקיחת חפץ מן הלוה בעל כרחו לבטוחות תשלום החוב, פפאנדען, взыдать у кого залогъ. ויוצא לשני פעולים, בהתיחסות אל הדבר הלקוח בערבון, אם חָבֹל תַּחְבֹּל שלמת רעך (שמות כ"ב כ"ה), ולא תַחֲבֹל בגד אלמנה (דברים כ"ד י"ז). כן בהתיחס אל גוף הלוה, ובעד נכריה חַבְלֵהוּ (משלי כ"ז י"ג), כי תַחְבֹּל אחיך חנם (איוב כ"ב ו'), כי נפש הוא חֹבֵל (דברים כ"ד ו'), ובלא התיחסות אל הפעול, חֲבֹל לא חבל (יחזקאל י"ח ט"ז). ויתכן שהראשון הוא שם (עיין להלן). ובהלכה כל לשון חבלה הוא לקיחת משכון כשהגיע הזמן ואינו פורע. ובא, ועל עני יַחְבֹּלוּ (איוב כ"ד ט'). לדעת הרלב"ג ענינו כמו ועל כל אשר לעני. ויש מן המבארים האחרונים שקוראים: ועל עני, בהולם, בניו הקטנים. והנראה שזה ענינו שימת נשך, חִבּוּלְיָא בארמית, לא תשימון עליו נשך (שמות כ"ב כ"ד) ת"א, לא תשוון עלוהי חִבּוּלְיָא (עיין בסמוך). חֲבֹל חָבַלְנוּ לך (נחמיה א' ז'). לדעת י"מ ענינו הננו מסורים בידך במשכון, שקבלנו עלינו לשמור ולעשות מצותיך במעמד מתן תורה, או נתנו לך הבטחתנו למשכון וערבון. ומלת חֲבֹל היא שם ביחס הפעול, (עי' באור הרוו"ם). וכבר פרשוהו גם חז"ל מענין משכון, ואם ע"ד דרש ובאופן אחר. ואמרו: למה משכון משכון שתי פעמים שנתמשכן על ידיהם הוא הוא שאבה"ג אמרו הבל חבלנו לך (תנחומא פקודי). והפעול, ועל בגדים חֲבֻלִים (עמוס ב' ח'), געפפאנדעטע, заложенные.

חֲבֹל, שם. משכון, ערבון. פפאנד, за-логъ, закладъ. חֲבֹל לא ישיב (יחזקאל י"ח י"ב). ובמין נקבה, חֲבֹלָתוֹ חוב ישיב (שם שם ז'). ושעורו, חבילת חובו, החבלה שלקח בעד חובו.

2) חֲבִילָה, בדחז"ל. פפאנד. залогъ. אם חבלת חֲבִילָה אחת (מכילתא בשלח פ' ויסע).

הערה. בגזרת השרש הזה דעת המבארים, שהוא מענין קשור ואיגוד, שהמשכון קושר את הלוה ווקקו אל המלוה וראיתם מן השם עבט, הדומה לפעל עבת, כמו ערבון מן ערב, ע"ש. ובלשון רומית pignerare, obligare. וכענין קרוב לזה פירשו חז"ל: בו לדבר יֶחְבָּל לו (משלי י"ג י"ג) יתמשכן לו (מדרש תהלים ל"ד), מי שבז לדבר סופו יצטרך לו, יהיה קשור ואגוד לו. ולא רחוק לשער שנקרו הפשטה והסרה בכח, כמו הפשטת בגד מעל זולתי בעל כרחו, אבציהען, הערונטערריסען, сдирать. והיא ממש כענין הפעל משכן בארמית, שאינו נגזר מן הפעל שכן, בהוראת דירה, בדעת המפרשים, כי אם מן השם משך, משכא, עור הגוף. וענינו הפשטת העור מעל גוף זולתו. ומזה לקיחת ערבן בעל כרחו של הלוה, שהוא כמו מפשיט עורו מעליו. ומזה זכר לדבר, כי תחבול אחיך חנם ובגדי ערומים תפשיט (איוב כ"ב ט'). ומזה כנראה בא השם חבוליא בארמית בהוראת נשך, שהוא כנושך ומפשיט עור הלוה מעל בשרו.

2) חָבַם, פ"י. בגמרא, מקורו סורית, בהוראת דחיקה ולחיצה, צוזא-מענדריקקען, צערקוועטשען, за—, с—, жимать, сдавливать. כְּשֶׁחֲבָמוֹ לאלתר (ב"מ פ' ב') לפי גרסת הערוך. ולפנינו, בשחבטו. ובנפעל, וגלגלת שֶׁנֶּחְבְּמָה ברובה (חולין מ"ב ב') שנלחצה עד שנתכווצה.

2) חֲבָמָה, שה"פ. אי בַּחֲבָמָא נפיל תחותיתא איתבור (שם קמ"ז ב'), אם מחמת כובד הלחיצה של התקרה והעליה, ופירש"י צריך עיון.

3) חָבַץ, פ"י. במשנה בפיעל, ערוב וטרוף משקים, דורכמישען, смѣшивать. ואם חִבֵּץ (טבול יום ב' ד'),

ומזה, החובל וְהַמְחַבֵּץ והמגבן (תוספתא שבת י'), טורף החלב לעשות ממנו חמאה. וזהו עיקר הוראתו בל' ערבית. ובגמרא, מְחַבֵּץ חייב משום בורר (שבת צ"ה א'), עיין שם רש"י.

2) חָבִיץ, חֲבִיצָא, בגמרא, שם. תבשיל מקמח תמרים וחמאה ונותנים בו פרורי לחם, האי חֲבִיצָא דאית בה פרורים כזית (ברכות ל"ז ב'). חָבִיץ קדרה (שם ל"ז ע"ב). ב) עגול של תמרים כבושים ומדובקים יחד. חֲבִיצָא דתמרי (ב"מ צ"ט ב'). והערוך גורס חיבוצא, ונמצא זכר המלה הזאת במקרא בשע"פ.

חֲבַצִּנְיָה, שם עצם פרטי. מבני הרכבים (ירמיה ל"ה ג').

חֲבַצֶּלֶת, שם מין פרח, שהוא כעין אגודה של עלים הרבה, חופים אלו את אלו. חֲבַצֶּלֶת השרון (שה"ש ב' א'), ותפרח כַּחֲבַצָּלֶת (ישעיה ל"ה א'). לפי תרגום הארמי בשה"ש הוא המין הנקרא נארציס, нар-цизъ. וכן תרגמו רס"ג ור' יונה, ויש שמתרגמים ליליע, лилія. ובמדרש, כל זמן שהיא קטנה הוא קורא אותה הבצלת, הגדילה קורא אותה שושנה. ולמה נקרא שמה הבצלת שהיא חבויה בצל (שה"ר ב' א'). יש אומרים שרשו בצל, והחי"ת נוסף, והוא הפרח ממין הבצל, צויבעל בלומע, луковичный цвѣтокъ. ופירסט מוצא דמיון בין השרש חבץ עם חמץ, בהוראת חד, שארף, острый. להיותו חד ותריף בריח ובצבע (עיין חמץ). ולפי"ז החבצלת הוא ממין הפרחים האדומים. והנראה לנו שנגזרתו שהוא חבץ, בהוראת כבוש והדוק, ונקראת כן על שם שעליה המהודקים והצפופים חופים ומכסים אלו את אלו.

חָבַק, פ"י. הקל, הנחת יד אחת על חברתה, דיא האֶנדע פאַלטען, אוס-שלאגען, ציזאמענשליעסען, складывать ру-ки. הכסיל חֹבֵק את ידיו (קהלת ד' ה') מעצלות. ומזה תפיסת גוף בין הזרועות להקיפו מכל צד ולהדקו אל עצמו מאהבה וחבה, אומשלינגען, אומארמען, обнимать. חֹבֶקֶת בן (מ"ב ד' ט"ז), עת לַחֲבוֹק (קהלת ג' ה'). ובגמרא, חבקיה לדקלא (פסחים קי"א ע"ב). ובהשאלה, ההוא נכרי חֲבָקָה (ע"ז ס' ע"ב). ובבינוני פעול, חבוק לכותל (ירושלמי כלאים פרק ו'). וע"ד ההשאלה בפיוט, חֲבוּקָה ודבוקה בך (הושענות). ורוב שמושו בבנין פיעל, חִבְּקוּ צור (איוב כ"ד ח'), חִבְּקוּ אשפתות (איכה ד' ה'), תפיסה ואחיזה, אומפאססען, обхватывать. ומאהבה, ביחס הפעול, וּתְחַבֵּק חק נכריה (משלי ה' כ'). וימינו תְּחַבְּקֵנִי (שה"ש ב' ו'). ובמובן המוסרי, תכבדך כי תְחַבְּקֶנָּה (משלי ד' ג'). וגם ביחס הלמ"ד, וַיְחַבֶּק לו (בראשית כ"ט י"ג), וַיְחַבֵּק להם (שם מ"ח י'). ובפיוט גם בנפעל, ובימינו נֶחֱבָקִים (שחרית יו"כ). ובדברי חז"ל בהתפעל, אם ראית סרים מִתְחַבֵּק עם אשתך (ירושלמי ביצה כ' ה').

חִבּוּק, שה"פ. בסמיכות אל ידים, דאס האֶנדע פאַלטען, сложеніе рукъ. מעט חִבֻּק ידים (משלי ו' י').

2) חֵבֶק, במשנה, שם. כדי לעשותו חֵבֶק לחמור (כלים י"מ ג'), אזור שמשימים על מרדע החמור כדי שלא יזוח, ובקצותיו שנציץ לקשור בו המשא (רמב"ם), או כסוי להמור שלא יצטנן (הרע"ב), דעקקע, по-пона. מנין לרבות את הקלקלי ואת הַחֵבֶק (שבת ס"ד א'). ובע"א, הבנות יוצאות בחוטין שבאזניהן אבל לא בְחֲבָקִין שבצואריהן (שם ס"ז ע"א) רצועה לקשור. ב) עד מקום חֶבֶק (נדה נ"ח א'), קשור לולאות האנפיליא שהאשה נושאת על בטנה, בויכגורט. פ"א מקום שמחבק ומכסה הירך והשוק, קניעבונג, האַקסען, подколѣнокъ. וכנראה שהוא בלשון מקרא, חמוקים, חַמּוּקֵי ירכיך (שה"ש ז' ב'). ובאמת קרוב השרש חבק לשרש חמק, אבק, ועי"ש.

חֲבַקּוּק, שע"פ. נביא ה', ידוע בספר נבואותיו הנקרא על שמו, ונכלל כספר תרי עשר.

חָבַר, פעו"י. הקל: א) התקרבות גופים שונים במקום אחד ותכלית אחת, ציזאמענקאָממען, זיך פֿערזאממעלן, געמיינשאַפֿטליך זיין, сходиться, собираться, соединиться. כל אלה חָבְרוּ אל-עמק השדים (בראשית י"ד ג').

ו... שאין בו רוח חיים, חמש היריעות תהיין חֹבְרֹת אשה אל אחותה (שמות כ״ו ג׳), כתפית עשו לו חֹבְרֹת (שם ל״ט ד׳). ובכנפי החיות, שתים חוֹבְרוֹת איש (יחזקאל א׳ י״א). והפעול, חֲבוּר עצבים אפרים (הושע ד׳ י״ז), נצמד לעצבים. ע״ד ויצמד ישראל לבעל פעור (במדבר כ״ה ג׳), (ועיין בסמוך). ב) יוצא, למין מיני הכשוף. שהמכשף משביע את החיות הארסיות המזיקות שלא יזיקו, וכאלו הוא אוגדם והוברם למקום אחד שלא יזוזו ממנו, או אוגד וקושר את שניהם ולשונם, באנניק. וְחֹבֵר חבר (דברים י״ח י״א), בתרגום שמרוני ואסר אסר. וכן ת״י, ומחברין ואסרין חיוון ועקרבים. ובמדרש, לחבר שהיו לו שני חבינים ונחשים, חבר את הגדולה והניח את הקטנה (שה״ש ו׳ ז׳), וכן מביאין חוֹבֵר וחוברין את הנחש (איכה א׳). ובברייתא אמרו: וחיבר חבר, אחד חבר גדול ואחד חבר קטן ואפילו נחשים ועקרבים. ופירש״י גדול מאסף חיות ובהמות גדולות, חבר קטן מחבר שקצים ורמשים (סנהדרין ס״ה א׳), וצ״ע. ומענין האגודה והאסור ע״י הכשוף יתכן לפרש חבור עצבים אפרים (הושע ד׳ י״ז) אפרים אגוד וקשור אל העצבים, ר״ל העצבים חברו אותו אליהם, געבאננט, заколдованъ. ואי אפשר לנתקו מהם, וזה שמסיים, הנח לו.

הפיעל, יוצא. פערבינדען, פעראייניגען, связывать, соединять. וְחִבַּרְתָּ את היריעת אשה אל אחתה (שמות כ״ו ו׳), וְחִבַּרְתָּ את־האהל (שם שם י״א), צוזאממענשטעללען, связывать, составлять, соединять. ובמובן המוסרי, וַיְחַבְּרֵהוּ עמו (דה״ב כ׳ ל״ו), צוגעזעללען, присоединять. ובא, הַיְחָבְרְךָ כסא הוות (תהלים צ״ד כ׳), פעל נגזר מן השם חבר. ושעורו, האם כסא הוות חבר הוא לך, היוכל להדמות לך. ובא הנח ת׳ הדגש. וי״מ שהוא מן הפיעל. ובמשנה במובנו הפשוט, אם חִבְּרָהּ היוצר מתחלה (שבת ב׳ ז׳).

הפועל, פערבונדען ווערדען, быть соединену. אל שני קצותיו וְחֻבָּר (שמות כ״ח ז׳), כעיר שֶׁחֻבְּרָה־לה יחדו (תהל׳ קכ״ב ג׳). הראב״ע פירש, דומה למדינה שהתחברו אליה כל בנותיה מסביב, מלאה אדם רב. ויתכן שהוא מענין חבור ואגודה מהודקת היטב. והטעם, כעיר אגודה חזקה ובצורה (והמלה לָהּ היא כמו הגשם חלף הלך לו), בעפעסטיגט זיין, быть укрѣплену. (עי׳ חָבַר ב).

כי מי אשר יְחֻבַּר אל כל־החיים (קהלת ט׳ ד׳) בקרי, שהוא חבר אל החיים, עודו בחיים, והכתיב יבחר. ובמשנה, מְחֻבָּר לקרקע (גיטין ב׳ ד׳), מן התלוש אל הַמְחֻבָּר (תרומות א׳ ה׳) כְּחֻבָּר לקרקע.

ההפעיל, יוצא. פ״א במקרא, אַחְבִּירָה עליכם במלים (איוב ט״ז ד׳). והמפרשים ענינו הייתי מחבר מלים, מרבה דברים לנחמכם, ווארטע הייפען, צוזאממענפיגען, сколачать. ואומברייט פירשו: הייתי מאסף חבורות גדודי מלים ויוצא לקראתכם למלחמה. והנראה שהוא מן חֹבֵר חבר (דברים י״ח י״א) כידוע שהכשפים היו נעשים ע״י לחשים שאין להם מובן. וא״ת: חובר חבר, רמין רטן. וכן ת״י בתהלים, חוֹבֵר חברים (נ״ח ו׳). ומזה, אחבירה עליכם בטלים, הייתי מלחש עליכם לחשים לגרש את השטן המשחית, מורמלן, ליספלן, бормотать, шептать. ולפי שהמכשפים ולוחשי לחשים היו עושים בעת מעשה גם תנועות משונות, כפיפת ראש ועקימת שפה (עיין סנהדרין ס״ה ב׳), הוא מסיים ואומר: ואניעה עליכם במו ראשי (כפיפת ראש) וניד שפתי (עקימת שפה) יחשך: כל זאת הייתי עושה עד אשר יחשך כאבכם. ובספר איוב מצאנו במקומות הרבה שמיחס את יסוריו אל פעולת השטן. ובפיוט, להמשיל לו להחבירה, לעשות חבר ודמיון.

ההתפעל, בבנ״ק האחרונים, בוא בברית, זיך פערבינדען, זיך איינעם אנשליססען, связываться, соединяться. ולקץ שנים יִתְחַבָּרוּ (דניאל י״א ו׳), בְּהִתְחַבֶּרְךָ עם־אחזיהו (דה״ב כ׳ ל״ז). ובא, אֶתְחַבַּר יהושפט (שם שם ל״ה), ע״ד לשון הארמית. ובדב״א, יתפרקו וְיִתְחַבְּרוּ (אמו״ד ב׳) חבור אברי הגוף. ובמדרש במובן הכשוף, עכם זה רואה צל עוף פורח באויר מיד נִתְחַבֵּר ונושר אברים אברים (תנחומא בשלח פרשת ויסע). וענינו שארכו של

העכם נכנס בעוף הפורח והעוף כאלו הוא מתכשף נכנס כשוף בו. וכן צריך להגיה במכילתא בשלח פרשת ויסע. והגר"א מחק ותקן לפי דעתו, (ועיין ערוך השלם).

הָבֵר, ש"ת. רֵעַ ועמית, משותף עם זולתו בעסק ידוע, בעל בריתו, גענאָססע, товарищъ, сообщникъ. חָבֵר אני לכל אשר יראוך (תהלים קי"ט ס"ג), חָבֵר הוא לאיש משחית (משלי כ"ח כ"ד), שמן ששון מֵחֲבֵרֶיךָ (תהלים מ"ה ח'), שאר המלכים. הן כל חֲבֵרָיו יבשו (ישעיה מ"ד י"א), חבריו של היוצר פסל, ותרגומו פלחיהון, וענינו עובדי הפסל. ולנקבה, והיא חֲבֶרְתְּךָ (מלאכי ב' י"ד) אשה שבאת עמה בברית הנשואים, וכמו שמפרש, ואשת בריתך. ובהשאלה, ולבני ישראל חֲבֵרָו (יחזקאל ל"ז ט"ז), וכל בית ישראל חֲבֵרָו (שם), בונדעסגענאָססען, союзники. כאיש אחד חֲבֵרִים (שפטים כ' י"א), חֲבֵרִים מקשיבים לקולך (שה"ש ח' י"ג). כפי הנראה הוא תאר לשושביני החופה. וכן, על עדרי חֲבֵרֶיךָ (שם א' ז') (ועיין דוד). ובמשנה, עשה לך רב וקנה לך חָבֵר (אבות א' ו'), משותף בענין תלמודי. ובימי בית שני התיחד השם חבר לכל אשר נכנס בברית המקבלים עליהם שמירת המעשרות ומשמרות הטהרות, המקבל עליו להיות חָבֵר כו' (דמאי ב' ג'), וקרוב בענינו לשם פרוש. והפוכו, עם הארץ: חָבֵר ועם הארץ (שם ו' ט'). ומזה בא השם חבר גם ליודע תורה ועוסק בתלמודה, אלא לְחָבֵר בטובה (בכורים ג' י"ב), חָבֵר אינו צריך התראה (סנהדרין ח' ב'), בא אלי חָבֵר אחד (תנד"א א'), ומצאנו גם אשה חברה (סנהדרין מ"א א'), ובסמיכות לשם עיר (תוספתא מגילה ג' ט"ז), ענינו אחד מן החברים שבעיר. ונותנין אותו לְחָבֵר עיר בטובה (תוספתא פאה ד'), (ועיין חָבֶר). ב) במובן איש אחר הזולת ע"ד השם אח, רע, אין אנדערער, другой. האחד יקים את חֲבֵרוֹ (קהלת ד' י'), והוא ע"ד שמושו בארמית, דניאל וְחַבְרוֹהִי (דניאל ב' י"ט), ואהבת לְרֵעֲךָ כמוך (ויקרא י"ט י"ח) ת"א לְחַבְרָךְ, ורגיל הרבה במשנה, החובל בַּחֲבֵרוֹ (ב"ק ח' א'), אין אשה מתקנאת אלא בירך חֲבֶרְתָּהּ (מגילה י"ג ע"א), וכן בבעלי חיים, וחזיה רב מן חֲבֶרְתַּהּ (דניאל ז' כ'). וכן בדברים שאין בהם רוח חיים, שהיד מטמאה את חֲבֶרְתָּהּ (תענית ג' ב'), מעשרות כלכלה בַּחֲבֶרְתָּהּ (דמאי ז' ח'), הקדים מעשה לַחֲבֵרוֹ (יומא ה' ז'), שני מקראות אחד מקיים עצמו ומקיים דברי חֲבֵרוֹ (סוטה י"ד ג'). ובמובן דומה לו, שלא מצאנו לו חָבֵר בכל התורה כלה (שבת פ"ג ע"ב). ובדב"א, ש"ת לחכם גדול בתורה ובחכמה. ומזה השם חבר בס' הכוזרי, וכן הוא בערבית.

חָבֶר, א) שם קבוץ אנשים משותפים באיזה תכונה או עסק גענאָססענשאפט, товарищества, сообщества. חֶבֶר כהנים (הושע ו' ט'). וברבוי, וְחַבְרֵי גנבים (ישעיה א' כ"ג). ובמשנה, אין תפלת המוספין אלא בְחָבֶר עיר (ברכות ד' ה'). **הערוך**, ערוך חבר, כתב: פירוש גדול העיר אשר יועדו אליו כל הזקנים, שנאמר: כל אלה חברו. פ"א, צבור, מקום שמתחברים בו בני העיר להתפלל, ע"כ. לפי שני הפירושים השונים האלו ישתנה נקוד השם, לפי פירוש הראשון יהיה חָבֵר עיר, ולפירוש השני חָבֶר עיר. ורש"י פירש כאן כפירוש השני. והרמב"ם ז"ל כמו כלל שני הפירושים ואמר: ופירוש חבר עיר, חכם המדינה, והוא כנוי בעד תפלת הקהל שלא יתקבצו אלא לפני החכם שבהם. והנראה, שזה ראוי להיות נקודו חָבֶר, בהוראת צבור, אבל לא סתם צבור, כי אם כנסית חֲבֵרִים מדקדקים במצות ומתנהגים במנהגי הסידות הנמצאים בעיר. ומזה, במה דברים אמורים בְּחֶבֶר עיר (ר"ה ל"ד ב'), עולין בְּחֶבֶר עיר על האיש ואין עולין בְּחֶבֶר עיר על האשה (שמחות י"א), לקוט עצמות וכו' אין עולין עליהם בְּחֶבֶר עיר (שם י"ב). ומזה גם בש"ת חָבֵר עיר, אחד מגדולי חברי הכנסיה הזאת, (עיין חָבֵר). (מדברי רא"ג) (ועיין חבורה). ב) חזוק ואגוד, פעסטיגקייט, крѣпость, твердость. מאשת מדינים ובית חָבֶר (משלי כ"א ט'), בית מחובר ואגוד היטב בבנינו, פעסטגעבויטעס הויז, твердопостроенное здапіе. וזה הפך הקודם: פנת גג. וזה טעם תרגומו, ובינא מרקאי, בית מסגר,

פערשלאָסען , ועיין הפועל . וי״מ בית שיש בו קבוץ אנשים , געזעללשאַפטליכעס , געזעללינגעס הויז . ג) כשוף לאסור המזיקים : וְחֹבֵר חָבֶר (דברים י״ח י״א) . וברבוי , חוֹבֵר חֲבָרִים (תהלים נ״ח ו׳) . וכולל גם כל מיני כשוף בכלל , בעצמת חֲבָרַיִךְ (ישעיה מ״ז ט׳) , צויבעריא . обояніе, ворожба . וי״א שהוא מן חָבֶר , ש״ת למכשף . אך מן הכפל , וברוב כשפיך , נראה שהוא ש״מ ולא ש״ת . וכן להלן : עמדי נא בַחֲבָרַיִךְ וברוב כשפיך (שם י״ב) .

חַבָּר , ש״ת . פ״א במקרא , יכרו עליו חַבָּרִים (איוב מ׳ ל׳) . תרגומו חכימיא , חייזע . мудрый . וכנראה שהוא פותרו מהוראתו מלשון ערבית , ורש״י פירשו מן חובר חבר , באַננער , צויבערער . заклинатель, волшебникъ . והרלב״ג פירשו שהוא ש״ת לסוחר ותגר העושה מסחרו בחברו , האנדעלסגענאָססע . товарищъ, по торговлѣ . וראיתו מן הכפל יחצוהו בין כנענים . והנכון כפי׳ רש״י , וכן הוא בלשון פיניקית חַבָּר ש״ת למכשף וקוסם . ובימי חכמי התלמוד נקראו כהני הפרסיים עובדי האש , חַבָּרִים , געבער , שהיו מציקים לישראל . תחת עכו״ם ולא תחת חַבָּר (שבת י״א א׳) , מהו לטלטולי שרגא דחנוכתא מקמי חַבָּרֵי בשבתא (שם מ״ה א׳) , כי להיותם עובדי האש גזרו שלא להדליק נר מצוה כי אם בבית תפלתם .

חֹבֶרֶת , ש״נ . צד הדבר העומד להתחבר עם זולתו , פערבינדונגסאָרט , פעראייניגונגס זייטע , мѣсто соединенія, связь двухъ краевъ . מקצה בַּחֹבָרֶת (שמות כ״ו ד׳) . ועם זה כלל הדבר העומד להתחבר . הקיצונה בַּחֹבָרֶת (שם י׳) , הועפט , тетрадь .

מַחְבֶּרֶת , ש״נ . פערבינדונגסאָרט , פעראייניגונגס זייטע , מקצה בַּמַּחְבָּרֶת (שם ל״ז י״א) , הקיצונה בַּמַּחְבָּרֶת (שם י״ז) , הועפט , соединеніе . לעמת מַחְבַּרְתּוֹ (שם כ״ח כ״ז) . ובדב״א , ספר חובר מענינים שונים , בוך , ווערק , פערפאַססונג , книга, сочиненіе . מחברת תחכמוני , מחברת עמנואל .

מְחַבְּרֶת , ש״נ . דבר עשוי לחבר שני דברים ולקשרם באגודה , קלאַמער , скоба, связь . וְלַמְחַבְּרוֹת הכין (דה״א כ״ב ג׳) . ועצים לַמְחַבְּרוֹת (דה״ב ל״ד י״א) , בינדע , באַלקען , балки для связи .

2) חִבּוּר , במשנה , שה״פ . פערבינדונג , פעראייניגונג , связываніе, соединеніе . התוכף תכיפה אחת אינה חִבּוּר (כלאים ט׳ י׳) , מגופת החבית אינה חִבּוּר (כלים ג׳ ו׳) . ובדב״א , פרקים וְחִבּוּרִים (אמו״ד ב׳) . ובחכמת החשבון , ידיעת חבור סכומים נפרדים לסכום אחד , אדיציאן , сложеніе . והפוכו , חסור , והשתמשו בו לכל ספר מחובר מענינים שונים , חבור התלמוד , חבור מהלכות רב אלפסי וכדומה . ומזה יצא הפעל עשיית ספר , חִבֵּר הלכות , וש״ת , מְחַבֵּר .

2) חֲבוּרָה , במשנה . בענין זה , חֲבוּרָה של מצוה (פסחים קי״ג ב׳) , חָבֵר שנעשה גבאי דוחין אותו מֵחֲבוּרָתוֹ (ירושלמי דמאי ב׳ ג׳) , שתי חֲבוּרוֹת שהיו אוכלות (ברכות ז׳ ה׳) . וכנראה שבאכילת קרבן פסח מדבר שהיו נמנין עליו , שתי חֲבוּרוֹת שהיו אוכלות בבית אחד (פסחים ז׳ י״ג) , חֲבוּרוֹת כהנים (שם שם י״ג) , כך היו חֲבוּרוֹת שבירושלים נוהגים אלו לבית המשתה (סעודת מצוה) אלו לבית המאכל כו׳ אלו לשבוע הבן ואלו ללקוט עצמות (תוספתא מגילה ה׳) .

חֶבֶר , שע״פ . א) אחד מבני אשר (בראשית מ״ז י״ז) , וביו״ד היחס , משפחת הַחֶבְרִי (במדבר כ״ו מ״ה) . ב) מבני כלב בן יפנה (דה״א ד׳ י״ח) . ג) מבני בנימין (שם ח׳ י״ז) . ד) מבני חבב חתן משה , וְחֶבֶר הקיני נפרד מקין וגו׳ (שופטים ד׳ י״א) , והוא בעל יעל .

חֶבְרָה , ש״נ . קבוץ אנשים משותפים בעסק ידיעה , געזעללשאַפט , געזעללשאַפט , товарищество . וארח לְחֶבְרָה עם פעלי און (איוב ל״ד ח׳) , כמו לחברת פועלי און . וי״מ כשה״פ להתחבר .

חָבוֹר , שע״פ . ויושב אותם בחלח וּבְחָבוֹר נהר גוזן וערי מדי (מ״ב י״ז ו׳ , שם

(א' י"א). ובספר דברי הימים נאמר: ויביאם לחלח וְחָבוֹר ונהר גוזן (א' ה' כ"ו). בגמרא פרשוהו בהוראת שם מקום. ואמרו: חבור זה הדייב (קדושין דף ע"ב א'), וכן נראה מלשון הכתוב שהוא שם מקום. והמבארים האחרונים החליטו שהוא שם נהר. יש אומרים שהוא הנהר הידוע בלשון ערבית בשם האבור בארץ אשור הנופל בחדקל, ושעל שמו נקראו ההרים שהוא הולך ביניהם הידועים אצל הסופרים היונים בשם „חאבאראס", ויש אומרים שהוא הנהר כבר בא"ם נהרים המשתפך בנהר פרת, ושנקרא עד היום כבור.

חֶבְרוֹן, שע"פ. א) שם עיר בא"ץ כנען ישנה מאד, נבנתה שבע שנים לפני צען מצרים (במדבר י"ג כ"ב), ותחלת ישובו של אברהם בארץ כנען היה באלני ממרא אשר בְּחֶבְרוֹן (בראשית י"ג י"ח), ושרה מתה בחברון (שם כ"ג ב'), וגם יעקב גר בעמק חברון (שם ל"ז י"ד), ואחרי אשר נכבשה ארץ כנען נפלה בחלק שבט יהודה ונתנה לכהנים והבדילוה לעיר מקלט: ואת שדה העיר וחצריה נתנו לכלב בן יפנה (יהושע כ"א י"ב). ושם מלך דוד על שבט יהודה ובנימין וישב שם שבע שנים עד אשר מלך על כל ישראל (ש"ב ב' י"א, מ"א ב' י"א), ועמדה על תלה עד אשר נלכדה לפני הרומיים והחריבוה. ובהמשך הזמן שבה ונבנתה, והיתה עיר קטנה. והערבים קראו לה: אל חלול. עירו של ידיד ה', שזהו תארו של אברהם אבינו ע"ה אצלם, והנוצרים קראו: ס' אברהם. ב) שם אדם: א) בן קהת בן לוי (שמות ו' י"ח), וביו"ד היהם, ומשפחת הַחֶבְרֹנִי (במדבר ג' כ"ז). ב) מבני כלב בן חצרון (דה"א ב' מ"ג).

חֲבֵרוּת, שם מופשט. מנהגי החבורות וחובותיהם, פפליכטען דער גע-נאססענשאפט, обязанности товарищества. משקבל עליו דברי חֲבֵרוּת (תוספתא דמאי ב').

הִתְחַבְּרוּת, שמ"נ. ומן הִתְחַבְּרוּת אליו (דניאל י"א כ"ג), דיא פערבינדונג, содружество.

2) חַבְרוּר, חַבְרוּרָא, שם. בגמרא, לך ולחברך וּלְחַבְרוּרָךְ (כתובות ס"ז ע"א), וכן הוא בפסחים (קי"ח ע"ב), אלא ששם הגירסא לפנינו ולחברותך. ומפירוש הרשב"ם נראה שהיה גורס חברורך, ופירש חברי חבריך.

חַבּוּרָה, ש"נ. מכה בלא פירוק האברים אלא שהדם נצרר ומאדים הבשר כנגדו (רש"י), ביילע, синякъ. חַבּוּרָה תחת חַבּוּרָה (שמות כ"א כ"ה). ולדעת המבארים האחרונים ענינו שריטה בבשר, שמריעמע, וואונדע, рубецъ, рана. והוא מן הפעל חבר בערבית שדומה לפעל חפר, בענין חתיכה, שריטה, גדידה, וקרוב לפעל חבל בעברית, פצע וְחַבּוּרָה (ישעיה א' ו'), וילד לְחַבֻּרָתִי (בראשית ד' כ"ג). ובסמיכות לשם פצע: חַבֻּרוֹת פצע (משלי כ' ל'), הבאישו נמקו חַבּוּרֹתָי (תהלים ל"ח ו'), ופ"א במקרא בחסרון הדגש.

חֲבוּרָה, ש"נ כהקודם. וּבַחֲבֻרָתוֹ נרפא לנו (ישעיה נ"ג ה'). וי"ת מענין חברה וחבורה שבלשון המשנה: ור"ל ע"י התחברות עמו. (ועי' באור רשד"ל).

חֲבַרְבֻּרָה, ש"נ. ונמר חֲבַרְבֻּרֹתָיו (ירמיה י"ג כ"ג). לדעת המפרשים הראשונים היא כתם אדום שהיא כמו חבורה נצרבה, פלעקקען, пятно. ולדעת האחרונים ענינו קו מתוח כמו שריטה, שטריף, שטריעמע, שטרייפיגער פלעקק, полоса, рубецъ.

3) חֲבַרְבַּר, בדהז"ל. שם מין נחש שעורו מלא חברבורות, והוא מזיק גדול, הביא חכינא וזווג לה הרדין ויצאת מהם חברבר (כ"ר פ"ב), מימיו לא יאמר לך אדם שעקצו חברבר וחי (ירושלמי ברכות ה'). ובתלמוד בבלי נקרא ערוד, ע"ש. לדעת הרר"ל לעווזאהן הוא (וואססערשלאנגע, זאא-לאגיא דעס תלמוד"ס). ולדעת הרה"ח קאהוט הוא ממיני הלטאה, איידעכסע, ящерица.

חָבַשׁ, פ"י. הקל. עקרו א) בריכה וקפול בגד על הגוף או על חלק מחלקי הגוף, איינבינדען, אומוויקקלען, איינהיללען, обивать, обвязывать, окутывать.

וְחָבַשְׁתָּ לָהֶם מִגְבָּעֹת (שמות כ״ט ט׳) על הראש, פארך חָבוּשׁ עליך (יחזקאל כ״ד י״ז). וביחס הפעול בבחינת הגוף, וָאֶחְבָּשֵׁךְ בשש (שם ט״ז י׳), כל אלה כריכה ועטיפת הראש דרך כבוד. ומזה בהשאלה, סוף חָבוּשׁ לראשי (יונה ב׳ ו׳). ומזה: ב) כריכת חתול על המכה או על אבר השבור לרפאותו, אובבינדען, אמוויקקעלן, איינען פערבאנד אנלעגען, обвязывать, наложить перевязку. ועם זה רפואה בכלל, היילען, лѣчить. ביחס הפעול, לשום חתול לְחָבְשָׁה (יחזקאל ל׳ כ״א), יך וְיַחְבְּשֵׁנוּ (הושע ו׳ א׳). וביחס הלמ״ד, לַחֲבֹשׁ לנשברי לב (ישעיה ס״א א׳), ולנשברת לא חֲבַשְׁתֶּם (יחזק׳ ל״ד ד׳). ובהשאלה, ביום חֲבֹשׁ ה׳ את שבר עמו (ישעיה ל׳ כ״ו). ומזה, לא אהיה חֹבֵשׁ (שם ג׳ ז׳), ש״ת לחובש מכה ושבר. ועל דרך הכוונה לא אוכל לקבל על עצמי לחבוש שבר עמי ולהיות רופא הריסותם. ג) קשירת בהמה באוכף, זאטטלען, сѣдлать. וַיַּחֲבֹשׁ את־חֲמֹרוֹ (בראשית כ״ב ג׳), וַיַּחֲבֹשׁ את־אתנו (במדבר כ״ב כ״א), אֶחְבְּשָׁה־לִּי החמור (ש״ב י״ט כ״ז). והפעול, החמורים חֲבוּשִׁים (שופטים י״ט י׳). ומזה כתם כריכה וקפול: בחבלים חֲבֻשִׁים (יחזקאל כ״ז כ״ד) בחבלים כרוכים ומקופלים, געבונדען, געוויקקעלט, витый. או שהוא מוסב על הברומים שהם חבושים בחבלים, בעלעגט זיין, обкладывать. ד) הבאה במאמר, דחיקה למקום צר, איינשפערען, איינשטעקקען, הערײנדריקקען, втискать. פניהם חֲבֹשׁ בטמון (איוב מ׳ י״ג) מסכים עם הכפל: טמנם בעפר יחדו. וכענין הוראת הפעל כבש בארמית. וכן תרגומו: אפיהון כבוש בטומעא. ומזה י״א כנראה לדעת המפרשים הראשונים ה) לענין עצירה, ורדיה, באנדיגען, обуздывать. וממשלה, הערשען, владѣть. לא אהיה חֹבֵשׁ (ישעיה ג׳ ז׳) שם לעוצר ומושל, הערשער, повелитель. ומזה יש שפירשו: האף שונא משפט יַחֲבוֹשׁ (איוב ל״ד י״ז), היתכן שיעצור בעם מי שהוא שונא משפט. ובדחז״ל בבינוני פעול בענין אסירה במאמר: אין חָבוּשׁ מתיר עצמו מבית האסורים (ברכות ה׳ ע״ב), חָבוּשׁ בבית האסירים (שם ס׳ ב׳). ובמובן המוסרי: אין אדם חובש דבר שאינו שלו (ירושלמי כלאים ב׳ ה׳) כמו אוסר. ואמרו: חובשי ביהמ״ד במובן יושבים ישיבת תמיד כאלו הם מעוכבים במקום.

הנפעל, במשנה בהוראת האסר במאמר: האשה שֶׁנֶּחְבְּשָׁה (כתובות ב׳ ט׳), מגיד שכל חייבי כריתות נֶחְבָּשִׁים (ספרי במדבר ס׳ ק״ד). ור׳ שלמה בן גבירול אמר בע״א: וצמר לא חבש במו פשתים נֶחְבָּשׁ (אזהרות).

הפיעל, א) רפואה במובן המוסרי, היילען, лѣчить. וּמְחַבֵּשׁ לעצבותם (תהלים קמ״ז ג׳). ב) כבישה ועצור, העממען, אבהאלטען, задерживать. מבכי נהרות חִבֵּשׁ (איוב כ״ח י״א), עוצר את הנהרות שלא יהיו נוזלים, עוצר שטף הנהרות. והנכון שבא במובן לעצירת משקה מן הפירות, פרעססען, выжимать. ונאמר ע״ד ההשאלה: עצר והוציא את הנהרות מן הבכי, שהוא תאר לתהום, (ועיין בכה). ומקביל עם הקודם: בצורות יארים בקע, וע״ש רש״י.

הפועל, בקשירת המכה או השבר, פערבינדען ווערדען, быть перевязываему. לא־חֻבָּשָׁה (יחזקאל ל׳ כ״א), ולא חֻבָּשׁוּ (ישעיה א׳ ו׳). ובדברי חז״ל והתפעל לענין עצירה במאמר: יִתְחַבְּשׁוּ בבית האסורים (שבת קנ״ב ב׳), איינגעקערקערט ווערדען, быть заключену.

3) חוֹבֵשׁ, בפיוט, שם רפואה ושקוי: חובש לעצמות משיקים (קרובות ב׳ דשבועות).

2) חֲבָשָׁה, שה״פ. אסירת אוכף, דאס זאטטלען, осѣдланіе. תבוא חֲבָשָׁה ותעמוד על חבשה (ב״ר נ״ה), ועל משקל אחר תבא חובשה של אברהם. (מכילתא בשלח א׳).

2) חֲבִישָׁה, בחבור עם השם בית, בית־חבישה (ירושלמי יבמות פרק י״ב ה׳), געפֿענגניס, тюрьма.

3) תַּחְבֹּשֶׁת, בדברי בא״ס ש״נ. רטיה שקושרים על המכה. אימשלאג, פֿערבאנד, פּלאַסטער, перевязка, пластырь.

2) חָבֵת, כפי הנראה ענינו אפיה או מגון במחבת, ולא בא כי אם בשם ברבוי מן היחיד חָבֵת.

חֲבִתִּים, פֿאַננענבאַקקווערק, сковородное пирожное. על מעשה הַחֲבִתִּים (דה״א ט׳ ל״א). ובא ביחוד למנחת הכהן הגדול מעשירית האיפה שהיה מקריב מחציתה בבקר ומחציתה בערב. ובמשנה: והסלת וְהַחֲבִתִּים (יומא ב׳ ג׳), בית עושי חֲבִתִּים (תמיד א׳ ג׳).

מַחֲבַת, ש״נ. כלי לאפיה ומגון, על מחבת בשמן (ויקרא ו׳ י״ד), פֿאַננע, сковорода. ובמשנה: מה בין מַחֲבַת למרחשת שהמרחשת יש לה כסוי וְהַמַּחֲבַת אין לה כסוי דברי ריה״ג ור׳ חנינא בן גמליאל אומר מרחשת עמוקה ומעשיה רוחשין מַחֲבַת צפה ומעשיה קשין (מנחות ה׳ ח׳), ולשון מעשיה קשים, שענינו עבים, מורה, שלפי דעתו, שרשו חבה או חבא, בהוראת העובי והקשוי (עיי״ש).

2) חָבִית, במשנה ובדה״ל. שם כלי קבול משקין (ע״ם הנות מן הנה). נשברה חָבִית בקורה (ב״ק ג׳ ה׳), פֿאַס כאַננע, доска. וכן בסימן ההקטנה; הפכים הגללים וְהֶחָבְיוֹנוֹת (כלים ב׳ ב׳), פֿאַסכען, боченокъ, кадка.

חָגָב, שם מין שרץ העוף ממיני הארבה הקטנים המותר לאכילה, הייערעקקע, саранча. ואת הֶחָגָב (ויקרא י״א כ״ב), והן־ אצוה על־חָגָב (דה״ב ז׳ י״ג), ונהי בעינינו כַּחֲגָבִים (במדבר י״ג ל״ג). ובמשנה: והחגבים כל שיש לו ארבע כנפים וארבע רגלים וכו׳ ר׳ יוסי אומר ושמו חָגָב (חולין ג׳ ז׳). ב) ויסתבל הֶחָגָב (קהלת י״ב ה׳), במדרש אמרו אלו הקרסולין (קה״ר י״ב) וזה ע״ש הכרעים אשר לחגב לנתור וקפיצה (ויקרא י״א כ״א), והכונה כח הקפיצה והתנועה המהירית שיש לו לבתור, יסתבל, יקשה עליו ויהיה כרובץ תחת משאו. ומדבריהם כמו נראה שעיקר הוראת חגב הוא נתור וקפיצה. ובתרגום שומרוני: הרגבה, שהוא משרש חרג בהוראה זו (עיין חרג). ובא השם חגב ברסרון הרי״ש, ע״ד שבט מן שרביט.

ולדעת פירסט הַגָּב זה שבקהלת הוא שם צמח ממיני שוכות הקוצים, הנקרא בארמית: עכבית, וכמ״ש, קוץ זו עכבית (ב״ר כ״א), כערער בערבה (ירמיה י״ז ו׳), תרגומו עכוביתא. והרד״ק בשם רבינו האי פירש שהעכבית הוא קוץ מבחוץ ומבפנים פרי מאכל, והוא הפרי הנקרא בשם תפוח אהבה, ליעבעסאַפּפעל, яблоко любви. ובא בהשאלה מליצית על אבר ההולדה באיש, שיחלש ויסיר כחו, (ועי׳ אביונה).

חָגָב, שע״פ. מבני הנתונים עולי הגולה (עזרא ב׳ מ״ו) ונקרא ג״כ: חֲגָבָא (נחמיה ז׳ מ״ח).

חֲגָבָה, שע״פ. מבני הנתינים עולי הגולה (עזרא ב׳ מ״ה).

חַג, שם. מיסודו של חוג, עקרו, עגול, הקף, קרייז, кругъ. והתיחד אל זמן של שמחה מיוחד לעבודת השי״ת בקרבנות וביציאה במחול, פֿעסטפֿייער, праздникъ. חַג לה׳ מחר (שמות ל״ב ה׳), ומפורש שם ענינו. חַג ה׳ בשלו וגו׳ שׁשׁם יצאו בנות שלו לחול במחלות (שופטים כ״א, י״ט–כ״א). והתיחד אל שלשה הזמנים המקודשים בתורה לימים טובים של שמחה: שלש רגלים וגו׳ חַג המצות וגו׳ וְחַג הקציר וגו׳ וְחַג האסיף וגו׳ (שמות כ״ג, י״ד–ט״ז), כליל התקדש־חָג (ישעיה ל׳ כ״ט), שהיו מקדשים את החגים בכניסתם בשמחה ובשירים, והוא נרדף לשם מועד (עיין מועד). חַגָּהּ חדשה ושבתה (הושע ב׳ י״ג), בְּחַגִּים ובחדשים ובשבתות בכל־מועדי בית ישראל (יחזקאל מ״ה י״ז), בירח האתנים בֶּחָג (מ״א ח׳ ב׳) הוא חג הסכות. ובמשנה נקרא בשם חָג סתם, חג הסכות על שם גודל השמחה ורבוי הקרבנות, מעצרת ועד הֶחָג (בכורים א׳ ו׳). ובא: וליום חַג־ה׳ (הושע ט׳ ה׳). י״מ על החגים ממש שלא יוכלו להביא בהם קרבנותיהם. והנכון כפירש״י זבח הריגה שיקרש ה׳ עליכם. ע״ד, כי זבח לה׳ בבצרה (ישעיה ל״ד ו׳), לפי שעיקר החג בקרבנות. ב) הקרבן שמקריבים בחג, פֿעסטאָפּפֿער, праздничная жертва. חלב־חַגִּי (שמות כ״ג י״ח). פרש חַגֵּיכֶם (מלאכי ב׳ ג׳), חַגִּים

יַחֹפּוּ (ישעיה כ״ט א׳), י״ט יזבחו זבחים. והנראה שהוא זמני התגים שיגיעו וידחקו זה את זה (עיין נקף), משל על מהירת עברת הימים והשנים, והכפל ספו שנה על שנה. ובהשאלה נקראת גם הבהמה הקרבה לקרבן: אסרו חַג בעבתים (תהלים קי״ח כ״ח).

חָגַג, פעו״י. מיסודו של חג, ועקרו סבוב בהקף, קרייזן, кружиться. ומזה רקוד במחול, קרייזענד זיך בעווענן, מאנצען, коловращаться, плясать. ולא נמצא כי אם בקל: א) רקוד ועליזת שמחה, קרייז-טאנצען, פראהלאָקקען, плясать, ликовать. בקול רנה ותודה המון חוֹגֵג (תהלים מ״ב ה׳), אוכלים ושותים וְחֹגְגִים (ש״א ל׳ ט״ז). והתיחד: ב) לקדוש חג לה׳, וְיָחֹגּוּ לי במדבר (שמות ה׳ א׳), איין פעסט פייערן, праздновать. והתיחד למועדי ה׳ המקודשים ובקשור עם יהם הפעול שהוא הזמן המיועד: וְחַגֹּתֶם אותו חג לה׳ (שם י״ב י״ד), שלש רגלים תָּחֹג לי בשנה (שמות כ״ג י״ד), חָגִּי יהודה חַגַּיִךְ (נחום ב׳ א׳). ובערבית יורה הפעל הזה עליה למקום קדוש להתפלל שם, וואללפאהרטן. ויש מפרשים במובן זה, שלש רגלים תָּחֹג לי (שמות כ״ג י״ד) ודחוק. ופ״א בא במקרא במובן ההוראה העיקרית: תנועה, נדנוד, וואנקען, טוימעלן, колебаться, шататься. יָחוֹגּוּ וינועו כשכור (תהלים ק״ז כ״ז) בנת ודגש.

2) חֲגִיגָה, במשנה, שם הקרבנות שמקריבים היהידים ביחוד לכבוד שמחת החג שנקראו שלמי שמחה, וְהַחֲגִיגָה מעה כסף (חגיגה א׳ ב׳). ומזה בפעל, מי שלא חג ביו״ט ראשון של חג חוגג את כל הרגל (שם שם ו׳).

חַגִּי, שע״פ. בן גד (בראשית מ״ו ט״ז) וביו״ד היחס, בהבלעת יו״ד אחת: משפחת החַגִּי (במדבר כ״ו ט״ו).

חַגַּי, שע״פ. נביא לה׳ בתחלת יסוד המעלה לבני ישראל מגלות בבל. ועל שמו נקרא ספר נבואותיו, הנכלל בספרי תרי־עשר.

חַגִּיָּה, שע״פ. מבני מררי (דה״א ו׳ ט״ו).

חַגִּית, שע״פ. אם אדוניה אשת המלך דוד (מ״א א׳ ה׳).

חָגָּא, ש״נ. באל״ף ת׳ ה״א, תגודה, חלחלה, ועם זה, פחד, ציטטערן, פורכט, שרעקקען, трепетъ. ужасъ. והיתה אדמת יהודה למצרים לְחָגָּא (ישעיה י״ט י״ז). ולדעת הרמ״ל הוא בהוראת השם חָגָּא, בענין בקיעה. וזה בהשאלה: מקום מסתר ומקלט, צופלוכט, убѣжище. (עיין חגה). והטעם: אדמת יהודה תהיה למנוס למצרים. ומסיים ואומר: כל אשר יזכיר אותה אליו יפחד, ינוס אליה להסתר שם, כמו: ופחדו אל־ה׳ ואל טובו (הושע ג׳ ה׳).

חָגָה, בלשון ערבית נמצא בפעל, בקיעה ותריצה, איינשפאלטען, איינשניידען, разсѣкать, разрѣзать. וקרוב לו שרש חקק. ומזה:

חָגָו, (ע״מ קְצָו). בקוע ונקיק, שפאלטע, ריטץ, разсѣлина, ущелье. ולא נמצא כי אם ברבים ובסמיכות לשם סלע, במובן מקום מסתר ומחסה, שליכט. פעלזענ-שליכט, צופלוכט, лощина, прибѣжище. יונתי בְּחַגְוֵי הסלע (שה״ש ב׳ י״ד) והכפל: בסתר המדרגה, שכני בְּחַגְוֵי הסלע (ירמיה מ״ט ט״ז).

2) חָגַל, סורית. דומה לפעל עגל, ושניהם מיסודו של חג, בתוספת למ״ד: תנועה והליכה בסבוב והיקף, אומקרייזען, кружиться. ומזה הליכה ממקום למקום; וחז״ל השתמשו בו: מי חגלת נסבת שם ביש (ירושלמי סוטה פרק ג׳) כשהיא מתהלכת ושטה משיאה לה שם רע. והות חַגְלַת נגידה לה בבל קרתא (ב״ר פרשה י״ז) (לפי גרסת הערוך) מחזרת, מסבבת ומוליכתהו בכל העיר, ונמצא זכרון הפעל הזה במקרא בשמות:

חָגְלָה, שע״פ. א) מבנות צלפחד (במדבר כ״ו ל״ג) דומה לשם אחותה: נֹעָה. ב) שם מקום בחבור עם השם בַּיִת: בֵּית חָגְלָה (עיין שם). ובתוספת רי״ש בשם חרגל (עי׳ שם).

א) חָגַר, פ״י. לא נמצא כי אם בקל. ועיקר הוראתו כריכת בגד על

המלבושים במקום המתנים להקף המלבושים ולחזוק הגוף ולזרזו, אומבינדען, אומגירטען, препоясывать, о-. ויוצא לשני פעולים ביחס אל הגוף או המתנים ואל הבגד הכרוך: וְחָגַרְתָּ אתם אבנט (שמות כ״ט ט׳), חֲגֹר מתניך (מ״ב ט׳ א׳). ובא הגוף ביחס הפעול, והבגד בבי״ת, וַיַּחְגֹּר אתו באבנט (ויקרא ח׳ ז׳). וביחס אל הבגד, ויחגר אתו (את האפוד) בחשב האפוד. ולפי שהיו תולים את חרבם ושאר כלי נשקם על החגור, מתיחס גם אל הכלים האלה ביחס הפעול: וַיַּחְגֹּר גם־דוד את־חרבו (ש״א כ״ה י״ג), חֲגוֹר חרבך על ירך (תהלים מ״ה ד׳), החרב שהוא יורד על הירך, מכל חֹגֵר חֲגֹרָה (מ״ב ג׳ כ״א), תאר לאיש מלחמה. ובדרך מליצה: אל יתהלל חֹגֵר כמפתח (מ״א כ׳ י״א). ובהשאלה: חָגְרָה בעז מתניה (משלי ל״א י״ז), ולמזח תמיד יַחְגְּרֶהָ (תהלים ק״ט י״ט), שארית חמות תַּחְגֹּר (שם ע״ו י״א) כאלו החמות היה כלי נשקו ואותו יחגור בבואו להלחם באויביו (עיין חגר ב׳). ובבינוני פעול: נער חָגוּר אפוד בד (ש״א ב׳ י״ח), ויואב חָגוּר מדו (ש״ב כ׳ ח׳), חֲגוֹרֵי אזור במתניהם (יחזקאל כ״ג ט״ו), כמו חֲגוּרֵי, מתניכם חֲגֻרִים (שמות י״ב י״א). ב) עטיפת הגוף, אומהיללען זיך, окутываться. ובא ביחוד לעטיפה בשק לסימן אבל והכנעה. וַיַּחְגְּרוּ שקים במתניהם (מ״א כ׳ ל״ב). ובחסרון הנשוא: חִגְרוּ וספדו הכהנים (יואל א׳ י״ג), שעורו, חגרו שקים. והפעול, חֲגֹרַת־שק (שם שם ח׳). ובהשאלה, וגיל גבעות תַּחְגֹּרְנָה (תהלים ס״ה י״ג). ובמדרש: התחיל חוגר בתפלה (שמו״ר מ״ג), כמו התאזר בתפלה.

חֲגוֹר, ש״ז. אזור, גירטעל, поясъ. וַחֲגוֹר נתנה לכנעני (משלי ל״א כ״ד), והתיחד אל האזור שתולים בו כלי המלחמה, ועליו חֲגוֹר חרב (ש״ב כ׳ ח׳), ועד קשתו ועד־חֲגֹרוֹ (ש״א י״ח ד׳).

חֲגֹרָה, ש״נ. א) האזור עם כלי המלחמה התלוים בו, גירטעל, ריסטונג, поясъ, вооруженіе. מכל חֹגֵר חֲגֹרָה ומעלה (מ״ב ג׳ כ״א), תאר למתרגלים במערכת המלחמה. בַּחֲגֹרָתוֹ אשר במתניו (מ״א ב׳ ה׳). ב) סינר שהוגרין הנשים על המתנים ויורד עד הברכים, שירצע, передникъ. ותחת חֲגוֹרָה נקפה (ישעיה ג׳ כ״ד), ויעשו להם חֲגֹרֹת (בראשי׳ ג׳ ז׳). ובא: וַחֲגוֹרָה על חלצים (ישעיה ל״ב י״א) הסר הסומך שק. והשעור, וַחֲגֹרַת־שק. ולדעת הרשד״ל הוא צווי לנקבות בהשמט הנו״ן והראוי וַחֲגֹרְנָה וכן הקודמים פשוטה ועורה. ובמשנה בהשאלה, הקף של חבלים כעין חגורה ואזור, עושין חגורה גבוהה עשרה טפחים (ערובין ב׳ ד׳), גירטעל, поясъ.

מַחֲגֹרֶת, ש״נ. אומגירטונג, опоясеніе. מַחֲגֹרֶת שק (ישעיה ג׳ כ״ד).

ב) 1) **חָגַר**, פ״י. ארמית, נתור וקפיצה. וביחוד קפיצת הפסח, היפפען, שטאָלפערן, לאָהמען, прыгать, хромать. ויפסח (ש״ב ד׳ ד׳) ת״י והגר. ומזה במקרא: נתור לאחור מפחד, רעדה וחרדה, צוריקקשפרינגען, פרעללען, ציטטערן, בעבען, отпрыгнуть, дрожать, трепетать. וְיַחְגְּרוּ ממסגרותם (ש״ב כ״ב מ״ו), ובתהלים במקומו ויחרגו, בחלוף האותיות (עי׳ חרג). ויתכן שבענין זה נאמר: שארית חמת תַּחְגֹּר (תהלים ע״ו י״א) נמשך אל הקודם, כי חמת אדם תודך. ומוסיף: גם שארית החמות של בני אדם תזדעזע תחרד ותהגור לאחור. (עיין חֵמָה א׳), ומענין הניתור והקפיצה לאחור, אמרו חז״ל: כדי שֶׁתַּחְגּוֹר בו צפורן (חולין י״ח א׳), שהצפורן מתנתרת וחוזרת לאחור כשהיא עוברת על הפגם, אַנשטאָססען, צוריקקשפרינגען, отпрыгнуть. ויש גורסין, שתאגור, באל״ף. ורש״י פירשו מלשון מעוכבת בו. ובמובן זה פירש שארית חמות תחגר (תהלים ע״ו י״א), תעכב את חמתם, צוריקקהאלטען, задерживать, укрощать. ועי״ד, יבצר רוח נגידים (שם י״ג). ובמשנה בא גם בהפעיל, בהוראת עומד: בזמן שהם מַחְגִּירִים (זבים ג׳ א׳), מתנדנדים ונוטים לכאן ולכאן כחגר, וואַנקען, שטאָלפערן, колебаться. ובהתפעל, שהיו פשוטין עד הפרק וכשהגיע הפרק נתחגרו (תוספתא ערלות פרק א׳).

1) חַגִּיר , ארמית , ש״ת . לאַהם, דער לאַהמ׳ג , хромой . או פסח (ויקרא כ״א י״ח) ת״א או חַגִּיר . ובמשנה, חִגֵּר (ע״מ אִטֵּר), הַחִגֵּר והסומא (חגיגה א׳ א׳) . ולנקבה, אבילו היא חִגֶּרֶת (כתובות ג׳ ה׳) .

2) חֲגִירָה , שה״פ . פסיחה, ראס הינקען , לאַהמהיים , хромота . אסיא אסי חֲגִירָתָךְ (שמ״ר כ״ג) . ומזה נתור לאחור, תגירת הצפורן .

הערה . ויתכן שהפעל חגר השני נגזר מן הפעל חגר הראשון בהוראת כריכה וקשירה של הדוק . וזה אם לפי שההדוק של אבר אחד דוחק את האברים הסמוכים להיות בולטים ונתרים ממקומם והם כאילו פסח . או לפי שהאבר המקולקל כמו קשור ונכווץ ומעכב מלעשות שמושו הטבעי . ע״ד גזרת השם אִטֵּר, אִלֵּם, ע״ש . וי״ת : כי כבד פה וכבד לשון, חגר פום ותגר ממלל (שמות ד׳ י׳) , (ועי׳ אזר , זרר) .

חַד , ארמית שבמקרא . שם המספר היסודי כשם אחד בעברית , איינער , איינע , один, одна . צלם חַד (דניאל ב׳ ל״א) . ולנקבה, כשעה חֲדָא (שם ד׳ ט״ז) או בה״א , חֲדָה היא דתכון (שם ב׳ ט׳) . וכן בטובן תה״פ בפעם אחת, באדין דקו כַּחֲדָה (שם ב׳ ל״ה), צוגליך , заодно, разомъ . ובא : חַד שבעה על די חזה (שם ג׳ י״ט), כמו שבע פעמים הד, זיעבען מאל איינס , זיעבענ-פאַך , семеро, семь разъ . ופ״א במקרא : ודבר חַד את אחד (יחזקאל ל״ג ל׳) .

חָדַד , פעו״י . עברית וארמית , עקרו היות מעוקץ או חריף , שפיטציג , שאַרף זיין , быть острымъ, остроконечнымъ . וכמו שהוא בארמית : תַּחְתָּיו חַדּוּדֵי חרש (איוב מ״א כ״ב) ת״י פרירין דחדדין היך חספא . הקל במקרא עומד, בהשאלה , לענין קלות ומהירות, שנעלל זיין , быть скорымъ . וְחַדּוּ מזאבי ערב (חבקוק א׳ ח׳) . והכפל , וקלו מנמרים . ויתכן שהוא בהשאלה לחריפות ועזות עברתם, רייסענד , свирѣпый, хищный . ובתלמוד בהוראת יוצא : שחיזת סכין , שאַרפען , острить . נפיל תורא חַדֵּד לסכינא (שבת ל״ב א׳) . ובפיעל , כבין שעבדה מותר לְחַדְּדָהּ ביום טוב (ביצה כ״ח ע״ב) . ובמקרא : ברזל בברזל יָחַד ואיש יַחַד פני־רעהו (משלי כ״ז י״ז) , ושניהם באו שלא כמשפט . יש אומרים שהראשון הוא מן הקל . והראוי : יָחֹד , ע״ם יָסֹב , והשני מן ההפעיל . והראוי : יָחֵד , ע״ם יָחֵל , ובשניהם נפתח החי״ת להרחבה . ופירושו , לפי המוסבם : כמו שהברזל מחדד את הברזל , כן יחדד איש את שכל רעהו באמרי דעת . ובא במובן המוסרי וע״ד שאמרו חז״ל : שני תלמידי הכמים הַמְחַדְּדִין זה לזה בהלכה הקב״ה מצליח להם (שבת ס״ג ע״א) , שבאו שניהם בהוראת ההברקה הבאה מן הלטישה והטעם, כמו שהברזל בלטשו את הברזל השני מבריקו ומצהילו , כן יצהיל איש את רעהו ויאיר פניו בדברו עמו דברים טובים (ועי׳ הערה לשרש הדה) . ובגמרא , ושננתם שיהו דברי תורה מְחוּדָּדִים בפיך (קדושין ל׳ ע״א) . ובדב״א : במובן הטבעי , מדת מְחוּדָּד האצטונה (מנ״א ל״ו), קעגעל .

ההפעל , היות מחודד , געשאַרפט זיין , быть изощрену . הרב הוּחַדָּה (יחזקאל כ״א י״ד) .

חַד , תאר בהתיחס לכלי המחתך, שאַרף , острый . חרב חַדָּה (שם ה׳ א׳) , וישם פי כחרב חַדָּה (ישעיה מ״ט ב׳) , ולשונם חרב חַדָּה (תהלים נ״ז ה׳) . ובגמרא : שלש יינות הן חַד , מר, מתוק (ע״ז ל׳ ע״א) הריף בטעמו מחמת פלפלין וסממנים שנותנים בו .

חוֹד , חוֹדָה של קרן (סוטה י״ד ע״ב) , חודו של אילן (ב״ק פ״א ע״א) .

חַדּוּד , שם . עוקץ חד , שטאַכעל , שפיטצע , зубчикъ, кончикъ . חַדּוּדֵי חרש (איוב מ״א כ״ב) , בעשפיטצטע שערבען , зубчатые черепки . וענינו, כמו חרשים חדים . ויתכן שענינו שברי כלי חרש והוא כנוי אל הקשקשים והסנפירין (רש״י) . ובמשנה : התרס וכו׳ שהיה בו חַדּוּד (כלים ד׳ א׳) עוקץ בולט ויוצא . היו בו חַדּוּדִים יוצאים (שם שם ג׳) , בזמן שהוא נקוב ויש לו חַדּוּד (שם כ׳ ה׳) . ופירש הערוך כמין קנה יוצא מן הכלי לקלות . ובהשאלה : נעשה חַדּוּדִים חַדּוּדִים כל בשרו (סנהדרין צ״ד א׳) . קמטים

קמטים, פֿאַלטן, морщины. ובמובן המוסרי: דברי הדודים, שמייכלערייען, кол-кости. דברים יורדים חדרי בטן.

חֲדוּד, שה״פ. שאַרף. острые. הַחֲדוּדָה קודם ללבונה (חולין ח׳ א׳). ובע״א: ולא העושה כ עשה הַחֲדוּדִים (ספרי דברים רמ״א).

חֲדַד, שע״פ. מבני ישמעאל (בראשית כ״ה ט״ו).

חָדִיד, שע״פ. עיר בארץ יהודה לא נזכרת כי אם בספר עזרא (ב׳ ל״ג) ונחמיה (ז׳ ל״ז) ביחד עם לד ואונו ובה נאחזו בני בנימין בעלותם מגלות בבל (שם י״א ל״ה), ועמדה בימי התנאים (עדיות ד׳ ה׳) וקבלה היתה בימי חכמי המשנה שהיתה מוקפת חומה מימות יהושע בן נון (ערכין ל״ב ע״א) אף שלא נזכר שמה בכתבי הקדש הראשונים.

חָדָה, פעו״י. הקל, ענינו שמחה, וַיִּחַדְּ יתרו (שמות י״ח ט׳), זיך פֿרייען, быть веселымъ, радоваться. ולדעת רש״י והראב״ע מזה: אל יִחַדְּ בימי שנה (איוב ג׳ ו׳) אל ישמח להחשב בימי שנה. ולפי תרגומו, פירושו: לא יהי אחד ביֹמים לא יבוא במספר עמהם. ושרשו יחד, ע״ש.

הפיעל, יוצא, ערפֿרייען, обрадовать. תְּחַדֵּהוּ בשמחה את פניך (תהלים כ״א ז׳).

חֶדְוָה, שמ״נ. פֿריידע, радость. עז וְחֶדְוָה במקומו (דה״א ט״ז כ״ז), כי חֶדְוַת ה׳ היא מעוזכם (נחמיה ח׳ י׳). ובארמית שבמקרא: בית אלהא דנה בְּחֶדְוָה (עזרא ו׳ ט״ז), נתתה שמחה בלבי (תהלים ד׳ ח׳) תיב״ע חֶדְוְתָא. ובברכת נשואים, דיצה, חדוה.

הערה. הנראה כדעת הארטמאַנן שהשרש הזה יסוד אחד לו עם השרש חדד, לפי שמושג החדוד הוא כולל גם מושג הלטישה והברקת דבר מרוט ומלוטש. ומזה בהשאלה: הצהרת והצהלת פנים משמחה. וכן בערבית יכלול הפעל חד ענין החדוד וההברקה. ולפי זה יתכן שעיקר הוראת השם חדוה הוא הברקה וזהר, גלאַנץ, блескъ. ובמובן המוסרי: הוד ותפארת, פראַכט, הערליכקייט, великолѣпіе, величіе. ושע״כ תחת האמור בדה״א: עז וחדוה במקומו, נאמר בתהלים: עז ותפארת במקדשו (צ״ו ו׳). וכמו כן: כי חֶדְוַת ה׳ היא מעוזכם (נחמיה ח׳ י׳) הוא כענין: תפארת עזמו אתה (תהלים פ״ט י״ח) וכעדות הקודם: בשמך יגילון כל היום. והפעל התיחד על ההצהלה והזריחה משמחה, פֿאַר פֿריידע גלאַנצן, שטראַהלען, שיינען, блистать, сіять отъ радости.

חָדַל, פעו״י. הקל עומד, עקרו: א) הפסק, שביתה, ועם זה העברה וחליפה, איפֿהאָרען, преставать, превращаться. חָדַל שאון עליזים (ישעיה כ״ד ח׳), והכפל שבת משוש. כי־חָדַל המטר (שמות ט׳ ל״ד), עד״ש הגשם חלף (שיה״ש ב׳ י״א), הקלות יֶחְדָּלוּן (שמות ט׳ כ״ט), חָדְלוּ ארחות (שופטים ה׳ ו׳). ומזה ב) כליון גמור, כנוי למיתה: וְאֶחְדָּלָה מה־מני יהלוך (איוב ט״ז ו׳), שעה מעליו וְיֶחְדָּל (שם י״ד ו׳), ומושך לפעמים פעל המציאות, חָדַל להיות לשרה ארח כנשים (בראשית י״ח י״א). ומזה ג) בענין חסרון: לא יֶחְדַּל אביון (דברים ט״ו י״א). ובצומח: ויונקתו לא תֶחְדָּל (איוב י״ד ז׳), פֿעהלען, небывать, недоставать. ומזה: ד) עזיבת מעשה שהתחילו בו, פֿאָן עמוואַס אָבשטעהן, אונטערלאַססען, отставать отъ кого, переставать. והפעל הנמשך בא על הרוב במקור: עד כי חָדַל לספור (בראשית מ״א מ״ט), חָדְלוּ גבורי בבל להלחם (ירמיה נ״א ל׳), וַיֶּחְדְּלוּ לבנות (בראשית י״א ח׳). ועם זה מניעת פעולה מתחלתה שלא להתחיל בה: וכי תֶחְדַּל לנדור (דברים כ״ג כ״ג), חָדַל להשכיל להיטיב (תהלים ל״ו ד׳). ועם מ״ם השלילה: וְחָדַלְתָּ מעזב לו (שמות כ״ג ה׳), וַיֶּחְדַּל מבנות (מ״א ט״ו כ״א). ובחסרון הנשוא המובן בכח המאמר: נקמתי בכם ואחר אֶחְדָּל (שופטים ט״ו ז׳), האוסיף עוד לצאת וגו׳ אם־אֶחְדָּל (שם כ׳ כ״ח). ומזה: עזיבת עסק עם מי שהוא הבא ביחם שֵׁמָן, פֿאָן יעמאַנד אָבשטעהן, отставать. חֲדַל ממנו ונעבדה את מצרים (שמות י״ד י״ב), חֲדַל ממנו כי־הבל ימי (איוב ז׳ ט״ז), חֲדַל־לך מאלהים אשר־עמי (דה״ב ל״ה כ״א). ובהשאלה: מבינתך חֲדָל (משלי כ״ג ד׳) לא יהיה לך עסק של סמיכה על בינתך. ורש״י: מבינתך, אם תתבונן בו (בעושר), תראה: כי חדל הוא, והוא רחוק. ויש עזיבה מצד היאוש: פן יֶחְדַּל אבי מן

האתנות (ש"א ט' ה'), חִדְלוּ לכם מן־האדם (ישעיה ב' כ"ב), איף עשואס פֿערציכטען, אויפֿגעבען, отказываться. ובא בענין כ"ם מניעה: ואם לא חֲדָלוּ (זכריה י"א י"ב), שעורו: ואם לא טוב בעיניכם, לא תתנו, וַיֶּחְדַּל ולא המיתם (ירמיה מ"א ח'), אם ישמעו ואם יֶחְדָּלוּ (יחזקאל ב' ה'), שעורו: לא ישמעו. או ענינו: מאון, חייגען, ניכט וואָללען, отказываться, не хотѣть. וְהֶחָדֵל יֶחְדָּל (שם ג' כ"ז). ובא: ורעבים חָדֵלּוּ (ש"א ב' ה'), ענינו: חדלו להיות רעבים. וכן, חָדְלוּ קרובי (איוב י"ט י"ד), חדלו להיות קרובי, היינו, התרחקו ממני. או שענינו הדלו ממני. ומענין השביתה יצא: ג) להוראת המנוחה, רוהען, פֿייערן, почивать, отдыхать. שעה מעליו וְיֶחְדָּל (שם י"ד ו'). וי"מ: יגוע ויאסף. שם רשעים חָדְלוּ רֹגֶז (שם ג' י"ז) ינוחו מרגזם. והכפל: ינוחו יגיעי כח. והוא מעין מליצת: ביום הניח ה' לך מעצבך ומרגזך (ישעיה י"ד ג'). ומזה, י"ם, ע"ד ההשאלה: חָדְלוּ ארחות (שופטים ה' ו') מדריסת ההולכים עליהם, על דרך: ושבתה הארץ (ויקרא כ"ה ב'). ובא: ברב דברים לא יֶחְדַּל פשע (משלי י' י"ט), לפירוש המפרשים ענינו, ברב דברים לא יחדל שלא ידבר גם דברים שלא כדת. והנראה, שטעמו: אף אם ירבה הפושע דברים להצטדק לא יחדל (לא ימחה) פשעו. והכפל: וחושך שפתיו משכיל, ומי שהוא חושך שפתיו להצדיק פשעו, משכיל. וקרוב לזה פירש הר"י ערמאה.

ההפעיל, יוצא: הפסקה ואבוד, אויפֿהערן, לאַססען, אייפֿגעבען, переставать. שלש פעמים בענין אחד, הֶחֳדַלְתִּי את דשני (שופטים ט' ט', י"א י"ג), והחטף קמץ שלא כמשפט. ולדעת הרד"ק יתכן שהוא מן ההפעל. וי"מ מן הקל, וההא היא ה"א השאלה, והראוי: הֶחָדַלְתִּי.

חָדֵל, ש"ז. למי שהוא הולך ואובד, גוע, הינפֿאָלליג, פֿערגאָנגליך, бренный. מה־חָדֵל אני (תהלים ל"ט ה'). ובסמיכות, נבזה וַחֲדַל אישים (ישעיה נ"ג ג'), נעזב, פֿערלאַססען, оставленный. ומזה, עוזב ונוטש, אונ־טערלאַססענד, оставляющій. וְהֶחָדֵל יֶחְדָּל (יחזקאל ג' כ"ז).

חֶדֶל, שם. עם־יושבי חָדֶל (ישעיה ל"ח י"א). רש"י פירש מענין שביתה והפסק, שאהיה עם המתים היושבים בארץ חדלה ומנועה מן החיים, והוא כנוי למקום הנקרא גם כן ע"ד המליצה: נשיה, דומיה. ועל זה העיר הרשד"ל שלא מצאנו בשום מקום ישיבה אצל קבר ושאול, כי אם שכיבה או ירידה. ולדעת הרד"ק הוא כנוי לכלל העולם הזה, ארצות החיים, וועלט, міръ. וזה ע"ש שכל החיים הולכים, אובדים והולפים, (עיין חלד).

חַדְלַי. שע"פ. מבני אפרים (דה"ב כ"ח י"ב).

2) חָדַס. ארמית, פ"י. דריכה ורמיסה, טרעטען, ניעדערדריקקען: צריך לְמִדְהְסָה לכרעא (יבמות ק"ג א'). ומזה, יש גורסים במשנה: היה מְתַדֵּס (בבא קמא ב' א') מענין רקוד ודלוג.

1) חֲדִי, ארמית, שם. כמו חזה בעברית, ברוסט, грудь, перси. חזה התנופה (שמות כ"ט כ"ז) ת"א, חַדְיָא דארמותא. ובארמית שבמקרא בא ברבוי: חֲדוֹהִי ודרעוהי (דניאל ב' ל"ב), מן חֲדִין, (ועי' הזה).

חֵדֶק, שם. מין קוץ עוקץ ודוקר, שטאכעל, דאָרן, терпъ, кончикъ. טובם כְּחֵדֶק (מיכה ז' ד'), כמשוכת חֵדֶק (משלי ט"ו י"ט). ובמשנה: וַחֲדָקִים שבפרצה (ערובין י' ח'). ובגמרא: בענין פרק אחד בכלי, גליעד, членъ, суставъ. דאית ביה חִדְקִי (שבת מ"ז א'), דהוו בה חֲדָקִים (רמב"ם הל' שבת כ"ז י"א). וחז"ל השתמשו בו בפעל, בהוראת הפעל דחק, בהפוך האותיות, וכעין השרש הדק. כיון דהדקה שויה דופן (שבת קכ"ה ב'), דחיקה, תחיבה, הערא‏יינדראָנגען, втискать. ורש"י פירשו בענין קשירה, בינדען, צובינדען, связать. ובפיעל, בהשאלה: שֶׁמְּחַדְּקִין רשעים לגיהנם (עירובין ק"א א'), וזה לגירסת הערוך ולפנינו בה"א. ובא גם בהתפעל בענין דקירה ונעיצה: כשם שמשוכה של קוצים מִתְחַדֶּקֶת בבגדיו של אדם את מפשר אותה מכאן וּמִתְחַדֶּקֶת ממקום אחר (תנחומא. בריש פרשת כי תבוא).

הַדּוּקָה, (עיין הדק) •

הִדֶּקֶל, שע״פ. נהר. הדקל הוא ההולך קדמת אשור (בראשית ב׳ י״ד), הוא הנהר הנקרא דיגלת בלשון ארמית. וידוע בשם טיגרים, היוצא מהרי אררט והולך לדרום עד שהוא מגיע אל ארץ אשור וארם נהרים והולק אותם, אשור למזרחו וארם נהרים למערבו. ובענין פירוש קדמת אשור (עיין אשור). ובגזרת השם מצאנו להז״ל שאמרו: מאי חִדֶּקֶל אמר רב אשי מימיו חדין וקלין (ברכות נ״ט ע״ב), והוא שם מורכב משני שמות חַד קַל, וגם השם דגלית, שהוא מלשון פרסית הישנה, ענינו, חץ, פפֿייל, стрѣло. ונקרא כן על שם קלות ומהירות מרוצתו כחץ מקשת •

חֶדֶר, שם. בית אחד בשכונת בתים המיוחד לאיזה תשמיש, געמאך, ציממער, קאממער, комната. ועל הרוב בפנים הבתים, הביאי הבריה הַחֶדֶר (ש״ב י״ג י׳), ואל חֶדֶר הורתי (שה״ש ג׳ ד׳), חֶדֶר בְּחָדֶר (מ״א כ׳ ל׳), ובה״א הגבול, הַחַדְרָה (בראשית מ״ג ל׳), אל־אשתי הֶחָדְרָה (שופטים ט״ו א׳). ובסמיכות אל השם המיחדו, בַּחֲדַר המקרה (שם ג׳ כ״ד), קיהלונגסציממער, прохладная комната. בַּחֲדַר המטות (מ״ב י״א ב׳), בעטענציממער, שלאַף ציממער, спальня. ומזה, יצא חתן מֵחֶדְרוֹ (יואל ב׳ ט״ז), הביאני המלך חֲדָרָיו (שה״ש א׳ ד׳), איש בְּחַדְרֵי משכיתו (יחזקאל ח׳ י״ב), (עי׳ משכית). ובענין פנימות: וּמֵחֲדָרִים אימה (דברים ל״ב כ״ה), דאס אינערע, внутрь. הפך: מחוץ תשכל חרב, (ועיין בית). ובהשאלה: מן הַחֶדֶר תבא סופה (איוב ל״ז ט׳), ע״ד מליצת: מוצא רוח מאוצרותיו (תהלים קל״ה ז׳). וי״מ שהוא מקום מיוחד ברקיע, הנקרא גם כן: חַדְרֵי־תֵימָן (איוב ט׳ ט׳), והם הכוכבים הקבועים בפאת נגב הגלגל הגדול. ולהיות שהישוב רובו בצפון רחוק מן הכוכבים ההם, נקראו הדרי תימן שהם כאלו צפונים בחדרים ולא יראו (עין רש״י וראב״ע במקומם). ובחכמת התכונה לחז״ל מאחד השם חדר לחלון אחד מחלוני הרקיע ששם נכנסת השמש בסוף תקופת תמוז, עד שהוא מגיע לחלון חדר (פ״ז פ״א ו׳), וכנראה שהוא בסמך על חדרי תימן. ובהשאלה מליציית: והם ירדו חַדְרֵי־בטן (משלי י״ח ח׳), חפש כל חַדְרֵי־בטן (שם כ׳ כ״ז) פנימות הנפש. חַדְרֵי מות (שם ז׳ כ״ז), כנוי לשאול. וע״ד מליצת: יורדי אל אבני בור (ישעיה י״ד ט״ו). ובמשנה: משל משלו חכמים באשה הַחֶדֶר והפרוזדור והעליה (נדה ב׳ ה׳) חדר מבפנים. ומן השם הזה נגזר הפעל:

חָדַר, פ״י. פ״א במקרא בבנין הקל. חרב חלל הגדול הַחֹדֶרֶת להם (יחזקאל כ״א י״ט), ודעות שונות בפירושו: י״ת, דמזיעא להון, מענין חרדה, ובמעם, המחרדת אותם, ערשרעקקען, устрашать. ור׳ יונה פי׳ בהוראת אריבה וצדיה, לויערן, נאכשטעללען, подстерегать. וזה מן: והאורב יושב לה בַּחֶדֶר (שופטים ט״ז ט׳), כאלו החרב עומדת במארב כמו בחדרי חדרים. ועוד בו פירושים שונים, והנכון כפירוש רש״י: הנכנסת חדר בחדר, איינדרינגען, איינדרעֶנגען, произать. ומזה בגמרא: חֲדוּרִית בעינן (חולין נ״ט ב׳), שענינו מעוקצות וחדות למעלה, צוגעשפיטצט, остроконечный. וכפירש״י: לפי שהדבר החד והמעוקץ נכנס בגוף אחר ונתחב בו מהרה. ולפי גירסת הערוך, הדורית, בה״א, (ועי׳ הדר •

הערה. לדעת המבארים האחרונים עיקר הוראת שרש חדר, הקצה וסגירה, דומה לשרש גדר, ומזה השם חדר מקום מוקף. והנראה שיסודו חד בתוספת רי״ש ועקרו דקירה וכניסה בפנים. ומזה חֶדֶר, בית פנימי שחודרים ונכנסים לתוכו דרך הבתים החיצונים

הַדְרָךְ, שע״פ. פ״א במקרא: משא דבר ה׳ בארץ הַדְרָךְ ודמשק מנוחתו (זכריה ט׳ א׳). לדעת ר׳ יוסי בן דורמסקית הוא שם מקום (ספרי) סמוך לדמשק. וכן באמת נמצא לפי סופרי המסעות מקום במדבר דמשק ששמו חדרך. וי״מ שהוא שם מלך ארץ ההיא. ולדעת פירסט הוא שם יראתם של הארמיים הקדמונים ועל שמה נקרא גם מלך אחד בימים מקדם, וארץ הדרך הוא, כמו, ארץ נמרוד (מיכה ה׳ ה׳), (ועי׳ נמרוד בשרש מרד) •

חָדָשׁ, ש"ת המצטרף. א) המתהוה בזמן קרוב בנגוד אל מה שקדם לו, נייא, новый. ונופל על המתהוה, הויה טבעית, והפוכו ישן: וישן מפני חָדָשׁ (ויקרא כ"ו י), חֲדָשִׁים גם ישנים (שה"ש ז' י"ד), שמים חֲדָשִׁים וארץ חֲדָשָׁה (ישעיה ס"ה י"ז), או מלאכותית: בית־חָדָשׁ (דברים כ' ה'), והוא חגור חֲדָשָׁה (ש"ב כ"א ט"ז), הכר המתואר חרב חדשה. עגלה חֲדָשָׁה (ש"א ו' ז'). וכמו כן במאורעות ומקרי העולם: ראה־זה חָדָשׁ (קהלת א' י'), חֲדָשִׁים לבקרים (איכה ג' כ"ג), מוסב אל רחמי ה' בפסוק הקודם. ומנהג הלשון לדבר על כלל המעשים החדשים בלשון נקבה: כי ברא ה' חֲדָשָׁה בארץ (ירמיה ל"א כ"א), נייעס, новость. הנני עשה חֲדָשָׁה (ישעיה מ"ג י"ט), וַחֲדָשׁוֹת אני מגיד (שם מ"ב ט') בנגוד אל: הראשונות הנה באו. ובבחינת המעמד: מלך־חָדָשׁ (שמות א' ח'), אשה חֲדָשָׁה (דברים כ"ד ה'). ובהשאלה, לב חָדָשׁ ורוח חֲדָשָׁה (יחזק' י"ח ל"א). ויכלול גם דבר שנראה או נתקבל בזמן מקרוב, בנגוד לימים מקדם: חֲדָשִׁים מקרוב באו (דברים ל"ב י"ז), ומפרש: לא שערום אבותיכם, יבחר אלהים חֲדָשִׁים (שופטים ה' ח'). ב) דבר שעודו בכחו הראשון שלא נתישן ולא נזדקן עוד, למורג חרוץ חָדָשׁ (ישעיה מ"א ט"ו), חֲדָשִׁים והנה התבקעו (יהושע ט' י"ג), עבתים חֲדָשִׁים (שופטים ט"ז י"ב). ובהשאלה: כבודי חָדָשׁ עמדי (איוב כ"ט כ'), בתקפו ובכחו כמאז. ובהלכה התיחד השם חדש לתבואה חדשה שלא התירה העומר, והפוכה ישן, שלי חָדָשׁ ושל חברי ישן (דמאי ד' ו'). ומזה נגזר הפעל:

חִדֵּשׁ, פיעל. השבת דבר לאיתן מעמדו הראשון אחרי שנזדקן או נחרב. ערנייען, נייא איפריכטען, обновлять, возстановлять. וְחִדְּשׁוּ ערי חרב (ישעיה ס"א ד'), וַיְחַדֵּשׁ את מזבח ה' (דה"ב ט"ו ח'), וּנְחַדֵּשׁ שם המלוכה (ש"א י"א י"ד). ובהשאלה: חַדֵּשׁ ימינו כקדם (איכה ה' כ"א). ובמובן הכפלת מעשה נוסף על הקודם: תְּחַדֵּשׁ עדיך נגדי (איוב י' י"ז), פאָם נייעז, снова, вновь. ובא גם בענין הויה חדשה: וּתְחַדֵּשׁ פני אדמה (תהלים ק"ד ל'). והכפל: תשלח רוחך יבראון. ובמובן המוסרי: רוח נכון חַדֵּשׁ בקרבי (שם נ"א י"ב), והכפל: לב טהור ברא לי. ומזה בתפלה: הַמְחַדֵּשׁ בטובו בכל יום תמיד. ובפיוט: בבנין שני הַמְחֻדָּשׁ (ר' מנחם ברבי מכיר, הושענות). ובא"ם נהגו להשתמש בו בענין הויה חדשה: שיהיה הדבר מְחַדֵּשׁ את עצמו (אמ"ד) כמו בורא א"ע. שהדברים מְחֻדָּשִׁים (שם).

התפעל, זיך ערנייען, обновляться. זיך פערייננען, молодѣть. תִּתְחַדֵּשׁ כנשר נעוריכי (תהלים ק"ג ה'). ובדחז"ל: נִתְחַדְּשָׁה הלכה (ירושלמי יבמות ח' ג'). גזרות קשות מִתְחַדְּשׁוֹת (שבת ל"ג ע"א).

חֹדֶשׁ, שם. יום חדוש הירח, נייאמאנד טאג, новомѣсячіе, день новолунія. ונחשב ליום חג לענין קרבן מוסף ושמחת מרעים: עלת הַחֹדֶשׁ (במדבר כ"ט ו'), מחר חֹדֶשׁ (ש"א כ' י"ח), לא חֹדֶשׁ ולא שבת (מ"ב ד' כ"ג), חָדְשֵׁיכֶם ומועדיכם (ישעיה א' י"ד). ומזה כל ימי סבוב הלבנה, מהראותה ועד העלמה, מאָנאט, мѣсяцъ. הַחֹדֶשׁ הזה לכם (שמות י"ב ב'), לְמועד חֹדֶשׁ האביב (שם כ"ג ט"ו), חֹדֶשׁ בְּחָדְשׁוֹ לכל חָדְשֵׁי השנה (דה"א כ"ז א'), ונקרא היום הראשון לחדש גם בשם: ראש חֹדֶשׁ: ובראשי חָדְשֵׁיכֶם (במדבר כ"ח י"א). ובמשנה התיחד השם ראש חדש ליום הראשון בחדש, ומנהג הלשון להשתמש בשם חֹדֶשׁ לשעור זמן של שלשים יום, מאיזה יום שהוא מתחיל. וישב עמו חֹדֶשׁ ימים (בראשית כ"ט י"ד). אך חֹדֶשׁ ארימים (במדבר ט' כ"ב). ומזה: מבן חֹדֶשׁ (ויקרא כ"ז ו'), בן שלשים יום. מבן חֹדֶשׁ ומעלה (במדבר ג' מ"ג). ובא לכנוי זמן ידוע: בְּחָדְשָׁהּ ימצאונה (ירמיה ב' כ"ד) ת"י: בִּזְמְנַהּ ישכחונה. וטעמו: בעתה הידועה. והיא לדעת הרד"ק בעת הריונה או בעת יחומה להזדווג, בריגסצייט, время, течки. חדש יחומה, ברינסטמאָנאט. עתה יאכלם חֹדֶשׁ את־חלקיהם (הושע ה' ז') ת"י: איתי עליהם עממין ירח בירח. והרד"ק פירש: בזמן מועט כמו חֹדֶשׁ. והנראה לפרש מענין, חֲדָשִׁים מקרוב באו (דברים ל"ב י"ז).

יבגד אלהים חֲדָשִׁים (שופטים ה׳ ח׳) . והכונה : חדוש העבודה לאלהים חדשים הוא יאכל אותם ואת חלקיהם , והוא על דרך שאמר להלן : אכלו זרים כחו (הושע ז׳ ט׳), זרים יבלעהו (שם ח׳ ז׳) שהוא כנראה כנוי לאלילים. וכן אמר ירמיה : והבשת אכלה את יגיע אבותינו (ג׳ כ״ד) . והנה מדת מהלך הלבנה במעגלה הוא כ״ט יום י״ב שעות תשצ״ג חלקים , והוא מדת זמן חדש , ולפי שאין נחשבים חדשים לשעות . באה הקבלה לעשות החדשים , אחד משלשים יום . והוא הנקרא מלא , ואחד מן כ״ט יום , ונקרא חדש חסר , והחדש שמוסיפים בקביעות להשוות שנת הלבנה , שהיא בת שנ״ד יום ושעות , עם שנת החמה , הגדולה ממנה בי״א יום ושעות , נקרא חֹדֶשׁ העִבור , והוא אדר שני . ובמשנה בא השם חֹדֶשׁ כשה״ת אל הלבנה בחדושה : מי שראה את הַחֹדֶשׁ (ראש השנה א׳ ט׳) .

2) חִדּוּשׁ , שה״פ . בדרז״ל להתחדשות , עמזאם נייעס . חִדּוּשׁ בית מקדשך (ירושלמי תענית פ״ב), והתיחד להמצאת דבר חדש בהלכה או בפשט המקרא : אי אפשר לביהמ״ד בלא חִדּוּשׁ (חגיגה ג׳ ע״א) , מה חִדּוּשׁ היה בבית המדרש (שם) , וכן בענין זר רחוק מן הסברא : מוציא שם רע דְּחִדּוּשׁ הוא (כתובות מ״ה ע״א) . ובדב״א : אמונת הַחִדּוּשׁ . האמונה בהתחדשות העולם ע״י הבורא מאין הגמור .

חֹדֶשׁ , שע״פ . אשת שחרים מבני בנימין (דה״א ח׳ ט׳) .

חֲדָשָׁה , שע״פ . בנחלת מטה יהודה (יהושע ט״ו ל״ז) . ויתכן שהיא הנזכרת במשנה כעיר חדשה שביהודה שיש בה חמשים דיורים (עירובין נ״ט ע״א , קדושין ע״ו ע״א) .

חָדְשִׁי , שע״פ . עיר נזכרת פ״א במקרא בספע יואב לפקוד את העם : ויבאו הגלעדה ואל ארץ תחתים חָדְשִׁי (ש״ב כ״ד ו׳) , לפי תיב״ע הם שני מקומות שונים . ובמדרש אמרו תרגמוהו ירח או בית ירח (ב״ר פרשה צ״ד צ״ח) . ורש״י פירש : מקום ישוב חדש , ונראה שפירשם כשם אחר . ועיין ארץ תחתים בשרש תחת .

1) חֲדַת , ארמית . כמו חָדָשׁ בעברית , נייא , новый . ונדבק די אע חֲדַת (עזרא ו׳ ד׳) . ובדרז״ל : תקלין חֲדַתִּין ועתיקין (יומא נ״ה ע״ב) .

חֲדַתָּה , שע״פ . עיר בארץ יהודה (יהושע ט״ו כ״ה) על דרך הלשון הארמית , כענין שם העיר חדשה שביהודה בלשון עברית .

חָוָא , (עיין חוה) .

חוֹב , שם . מקורו ארמית , מיסודו של חב , חבא , חבה , בהוראת עוב וגום (עיין חבא) . ומזה בא לענין כבד במשא כי העב הוא כבד וכהוראת שרש כבד (עיי״ש) . ובא במקרא לענין משאת כסף שנקח בהלואה שרובץ על הלוה כמשא כבד שהוא זקוק להסירו מעליו בתשלום נשיו , שולד , долгъ . ומזה פ״א במקרא , בספר יחזקאל : חבלתו חוֹב ישיב (יחזקאל י״ח ז׳) שעור חבולת חובו , ורגיל הרבה בתרגומים . ובמשנה : המחזיר חוֹב בשביעית (שביעית י׳ ט׳) , כל חוב שיש לי (שם י׳ ד׳) . ומזה בעל חוב , הנושה , המלוה , שולדהער , заимодавецъ . בעל חוֹב בבינונית (גיטין א׳ ה׳) , שְׁטַר־חוֹב , שולדשיין , заемное письмо . וברבוי : שְׁטָרֵי־חוֹב (שביעית ס׳ ה׳) . ובתפלה , ע״ד ההשאלה , במובן המוסרי : מחוק ברחמיך הרבים כל שְׁטָרֵי חוֹבוֹתֵינוּ .

2) חוֹבָה , ש״נ . מענין הקודם ובהרחבת ההוראות : א) משא כסף , שולד , долгъ . כל המשנה מֵחוֹבָה לְחוֹבָה (שבועות ח׳ ו׳) . ועל הרוב בהשאלה ובמובן המוסרי . ב) חטא ואשמה שהן כמשא כבד על הנפש החוטאת , וכמו שהן מעממים ומטמטמים אותה , זינדע , грѣхъ . דעו חטאתכם (במדבר ל״ב כ״ג) ת״א : חוֹבַתְכֹן . והפוכו זכות (עיין זכה) . ומזה החלטת מעשה החטא בחוטא , בעשולדיגונג , обвиненіе . המלמד חוֹבָה מלמד זכות (סנהדרין ה׳ ה׳) . ומזה גם במובן ענש על החטא , שטראַפע , наказаніе . תחובו חוֹבת גלות (אבות א׳ י״א) . והפוכו פטור : וקרוב לפטור מן הַחוֹבָה (הוריות א׳ ג׳) . ועל הרוב זיקת

מעטה מצוה, פפליכט, פערפפליכטונג, обя-занность, долги. אחד ממין ח־ֹבָה (כריתות א׳ ד׳) חובת קרבן, שֶׁחוֹבַת הַפֵּאָה בקמה (פאה ב׳ ז׳), שבשעת חוֹבָתָה (שם ד׳ ז׳). תפלת ערבית רשות או ח־ֹבָה (ברכות כ״ז ע״ב), מה חובתי ואעשנה (ירושלמי ברכות מ׳ ה׳). ובתפלה: שבן ח־ֹבַת כל היצורים, זו תובותינו. ומנהג הלשון לומר: יצא ידי חוֹבָתוֹ (חלה א׳ ב׳) בענין: עשה וקיים את המוטל ויצא להפשי מידי החובה, ובא: עד שלא יצא ידיהם (ב״ר מ״ח) ידי חובתם.

1) חוֹב, פעו״י. ארמית, עקרו נשיאת משא כבד. וביחוד במובן המוסרי: א) נשיאת חטא ואשמה, זינדיגען, פערשולדען, грѣшить, провиниться. חטא העם הזה חטאה גדולה (שמות ל״ב ל״א) ת״א: חַב עמא הדין חובה רבה. בשגגה ואשם (ויקרא ד׳ כ׳) ת״א: בשלו ויחוב. ובמשנה: מה לנו לָחוּב בדמו של זה (סנהדרין ד׳ ה׳) לשאת עון שפיכת דמים. וכן נשיאת עונש החטא, פערשולדעט, פעראורטהיילט ווערדען, быть обвиняему, осуждаему. שמא תתובו חוֹבַת גלות (אבות א׳ י״א), לחוב בעצמך (ברכות א׳ ג׳). ב) היות זקוק לדבר לעשותו מצד הדין והיושר, פערפפליכטעט, פערבונדען זיין, быть обязаннымъ. כל שֶׁחַבְתִּי בשמירתו (ב״ק א׳ ב׳) וכמו כן זיקוק לתשלומים: חַב המזיק (שם), חַבְתִּי בתשלומי נזקי (שם). ג) יוצא, הטלה וגרם חוב, מיט איינער שולד בעלאסטען, обременять дол-гомъ. אין חבין וכו׳ אלא בפניו (עמך א׳ ו׳), והפוכו זכה.

הפיעל. יוצא, ביו״ד תמורת וי״ו, על דרך קים מן קום, בכתבי הקדש האחרונים, השיא אשמה, אין שולד ברינגען, פערשולדען, сводить въ вину. וְחִיַּבְתֶּם את ראשי למלך (דניאל א׳ י׳). ובמשנה: בענין החלטת אשם: אשם כסף ואשם נפש, שולדיג, ער-קלערען, признать виновнымъ. והמחייב אומר אני מְחַיֵּב (סנהדרין ה׳ ה׳). והפוכו: זכה. וכמו כן בזיקת מעשה מצוה: ב״ש מְחַיְּבִים (חלה א׳ ו׳), והפוכו, פטור, כל שאינו מְחֻיָּב בדבר (ר״ה ג׳ ח׳). ובדב״א, בענין הכרח, נאטהווענדיג, необходимый. הפך אפשר. מחויב המציאות (עקרים ב׳ י״ט) ביחס אל השי״ת שמציאותו הכרחית. ובהגיון, החלטת מציאות נשוא בנושא: אם שיתחייב בו דבר לדבר (מלת ההגיון ב׳) משפט מחייב, הפך משפט שולל.

ההתפעל. במשנה על הרוב בקשור עם השם נפש: מפני שהוא מִתְחַיֵּב בנפשו (ב״ק ג׳ י׳), מחייב א״ע עונש מיתה כאלו מִתְחַיֵּב בנפשו (אבות ג׳ ח׳). ובהגיון, הדבר הנמשך בהכרח מדבר אחר שיתחייב בו דבר לדבר (מלות ההגיון ב׳).

2) חַיָּב, ש״ת. למי שעליו חוב כל שהוא, שולדיג, виновный. אם חוב ממון או חוב נפש, וכדומה: אלו הייתי חַיָּב לך (כתובות י״ג ט׳), וְחַיָּב במזונותיה ובפרקונה (שם ד׳ ד׳), איש פלוני אתה חַיָּב (סנהדרין ג׳ ז׳), חַיָּבֵי חטאת (שבת י״א ו׳) חייב שבועה חייב מיתה וחייב על זדון השבועה (שבועות ד׳ ב׳). ובא גם בענין חוב מצוה: חַיָּב לומר בשבילי נברא העולם (סנהדרין ד׳ ה׳), חַיָּבִים אתם לקרות (ברכות א׳ א׳), שאני חַיָּב בהם מצות (ידים ד׳ ז׳).

2) חִיּוּב, שם. מה שעליו חוב: מן החִיּוּב על הפטור (תרומות א׳ ה׳), שולדיג, פערפפליכטעט, виновный, обязан-ный, должной. ובדב״א, במובן שם הפעולה החלטת מציאות נשוא בנושא, פאזיטיאן, положеніе. הפך שלילה, החיוב והשלילה (מלות הגיון א׳). וכן אמרו: הקדמה חיובית.

3) הִתְחַיְּבוּת, שה״פ. בדב״א, פער-פפליכטונג, обязатель-ство.

חוֹבָה, שע״פ. פ״א במקרא: וירדפם עד חוֹבָה אשר משמאל לדמשק (בראשית י״ד ט״ו), (ועיין רש״י).

חוּג, מיסודו של חג, ענינו מתיחת קו בעיגול מסביב לנקודה באמצע, איינען קרייז ציהען, אומשליסען, очертать, описать кругъ. ועם זה הקפה והסגר, שליסען, אומשליסען, замыкать. חק חָג על־פני־מים (איוב כ״ו י׳) בענין שמתי חול

גבול לים. ובפיוט ע״ד השלמים: ברצותו חוֹגֵג (ערבית יוה״כ), וטעמו: יתארהו במחוגה כתקנו, אברונדען, округлять.

חוּג, שם דבר מקיף בעגול, קרייז, באָגען, кругъ, дуга. בחקו חוּג על פני תהום (משלי ח׳ כ״ז) לכוונו לעמת משטרי השמים. וְחוּג שמים יתהלך (איוב כ״ב י״ד), הימטעלסרונדונג, небосклонъ. היושב על חוּג הארץ (ישעיה מ׳ כ״ב), ערדקרייז, кругъ земли.

מְחוּגָה, שם הכלי שעושין בו עגול מקיף, צירקעל, циркуль, кружало. וּבַמְּחוּגָה יתארהו (ישעיה מ״ד י״ג). ובפיוט במין זכר: ענד בְּמְחוּג (יוצר ליום א׳ דשבועות). ובדרז״ל בא לענין דבור ברמיזה בתנועות האצבעות, וואונק, намекъ. פרסאי דמחוי ליה בְּמְחוּג (ברכות ס״ו ע״ב), מחוי ליה בְּמְחוּג יתוי קמי מלכא (חגיגה ה׳ ב׳).

חוּד, פ״י. הצעת איזה ענין ברמז ובדמיון, משול משל, וההצעה היא הנשוא, אין גלייכניססען, ראַטהזעלהאַפט רעדען, говорить загадочно, иносказательно. חוּד חידה (יחזקאל י״ז ב׳). והכפל: ומשול משל. חוּדָה חידתך (שופטים י״ד י״ג). החידה תְּחוּדָה (שם שם ט״ז).

חִידָה, ש״נ. הצעת דבר ברמזים ומשלים, ראַטהזעל, גלייכנים, загадка. חוּד חִידָה (יחזקאל י״ז ב׳). ולא יכלו להגיד הַחִידָה (שופטים י״ד י״ד) לדעת פתרון החידה, לא מצאתם חִידָתִי (שם שם י״ח) פתרונה, לנסותו בְּחִידוֹת (מ״א י׳ א׳), ומראה ולא־בְחִידוֹת (במדבר י״ב ח׳), במשלים ובדמיונות. ובהשאלה: מאמרי חכמה הנאמרים במליצות ומשלים: אפתח בכנור חִידָתִי (תהלים מ״ט ה׳), דענקשפרוך. והכפל: אטה למשל אזני. אביעה חִידוֹת מני־קדם (שם ע״ח ב׳), דברי חכמים וְחִידוֹתָם (משלי א׳ ו׳). ומבין חִידוֹת (דניאל ח׳ כ״ג) יש מפרשים מענין התחבולות מזמה, продѣлки. והנראה שאיננו יוצא ממשמעו, וענינו, מאמרי כמרי האלילים ותשובותיהם לשואליהם דבר, אראקעלשפרוך, предсказаніе, שהיו נאמרים ברמזים וחידות.

1) **אֲחִידָא**, בארמית שבמקרא, בענין הנ״ל: ואחוית אֲחִידָן (דניאל ה׳ י״ב).

הערה. לדעת המבארים עיקר הוראת שרש חוד, עניבה ושליבה, כמו שהיא בערבית, ונופל על הדבור הרמזי, שהוא כקשר ענוב ומקופל שקשה להתירו. ויתכן שנקרו חד חדד, וזה ע״ש חדוד ותריפות השכל הנדרש לחוד חידה, וביותר לפתרו, וגדר החידה לפי שמ״זה אצל בא״ם הוא הצעת ספור תכונות איזה נושא ותארי פעולותיו, בהעלם עצם הנושא בכוונה, לנסות את השומע, היוכל למצוא את הנושא ולהגידו, ראַטהזעל, загадка. וידועה חידת הראב״ע על אותיות א׳ ה׳ ו׳ י׳. ובזה הוא הפך המשל שנקרו דמיון דבר בלתי מפורש היסב לדבר אחר מפורש יותר ממנו. או נוח להתפרש יותר, בכוונה להסביר הענין לשומע או לחזק רשומו בנפשו.

חֲוָה, פ״י. מקורו ארמית חֲוֵי, עקרו הגדה וספור ענין בטעמו, ואגען, ערקלאֶרען, פֿערקינדען, сказать, пояснить. ובמקרא בא רק בדבורי השיר והמליצה בבנין פיעל: יְחַוֶּה־דעת (תהלים י״ט ג׳), אֲחַוֶּה דעי (איוב ל״ב י״ז) ומושך שני פעולים. מְחַוּוֹת דעי אתכם (שם ו׳). ומזה בענין למוד ואליפה, בעלעהרען, обучать. אֲחַוְּךָ שמע לי (שם ט״ו י״ז), כתר לי זער וַאֲחַוֶּךָּ (שם ל״ו ב׳). ובארמית שבמקרא ע״ד: ופשרא למלכא אֲחַוֵּא (דניאל ב׳ כ״ד), ופשרה יְהַוְּנַנִי (שם ה׳ ז׳). ובבנין אפעל, ופשרה יְהַחֲוֵה (שם ה׳ י״ב). ובמקור די מלת מלכא יוכל לְהַחֲוָיָה (שם ב׳ י׳). ובדרז״ל, בענין הראות דבר מה, הודעה, ציינען, אנצייגען, показать, указать. מחוי ליה במחוג (חגיגה ה׳ ע״ב), אחוי קידה (תענית כ״ה ע״א), דאחוי אבריא דהיטי (ב״ק קט״ז ע״ב).

3) **חַוָּה**, בספרי המחברים בסמיכות לשם דעת, חַוַּת דעת, או חַוּוֹת דעת, הודעת דבר ברור ענין, איינע ערקלאֶרונג, מיינונג, мнѣніе.

אַחֲוָה, ש״נ. פ״א במקרא, הצעת ענין בטעמו, ערקלאֶרונג, объясненіе. וְאַחֲוָתִי באזניכם (איוב י״ג י״ז).

1) אַחֲוָיָה , ארמית , כבעברית , ערקלֶערונג , объясненіе . [אַחֲוָיַת אחידן (דניאל ה' יב) . בגזרת הפעל הזה יש אומרים שהוא מיסודו של הוה , היה , חוה , חיי , בהוראתם הראשונה , הוצאת ושאיפת אויר הנשימה שהיא עיקר החיות , וממנו יצא למושג הדבור וההגדה שעקרם הוצאת דבור על ידי כלי הנשימה .

חַוָּה , ש"נ . כפר , קבוץ דירות אנשים בשדה , צעלט , דאָרף , шатеръ, деревня . ויאיר בן מנשה הלך וילכד את חַוֹּתֵיהֶם ויקרא אתהן חַוֹּת יאיר (במדבר ל"ב מ"א) . ובא השם הזה עוד חמש פעמים במקרא , ורק בסמיכות אל יאיר : חות יאיר . ומזה נראה שהוא שם שהיה נהוג רק בארץ הגלעד . ולדעת גיזיניוס נגזר מלשון ערבית , חי , וענינו בני משפחה ושבט , החיים ודרים במקום אחד , והתיחד למשפחת רועי צאן הנוסעים ממקום למקום , נאָמאַדען . ולדעת פירסט נגזר משם חִוְיָא , נחש . וזה על שם שמעמידים את האהלים בעגולה והקף כעין תנועת הנחש המתעגל , צעלטקרייז , (ועיין חיה) .

חַוָּה , שע"פ . השם שקרא אדם הראשון לאשתו , ונאמר : ויקרא האדם שם אשתו חַוָּה כי היא היתה אם כל חי (בראשית ג' כ') , דעת המפרשים ידועה , ולא רחוק לשער כי הוסיף אדם לקרוא לה שם חדש במובן שם עצם פרטי אחרי אשר קראה בשע"כ אשה (שם ב' כ"ב) על שם המעשה שאכלה מעץ הדעת בהשאת הנחש שנקרא חויא בלשון ארמית . וזה ברמז אל הערמומית וההתחכמות שנכנסה בה , ופירוש כי היא היתה אם כל חי , אם כל הברואים בעלי ערמומיות . וזהו רמז אל מדת הערמומיות המסוגלת לנשים ביחוד , וזכר לדבר כי חיות הנה (שמות א' י"ט) ת"א : חכימן , (ועיין חי , חיה) . ובמדרש , ואם על דרך הדרש : ויקרא האדם שם אשתו חוה , חִוְיָא חִוְיָיךְ ואת חִוְיָא דאדם (ב"ר כ"ה) .

חִוִּי , שם עצם פרטי .

חוז , מיסודם של חוץ , חזה , בהוראת חלוק פירוד והפרשה . ומזה מקום חלוק ונפרד . ובערבית יורה השם חוז , חוף , שפת ים ונחל וכל סתם שפה , אופער , ראנד , берегъ, кайма . ובעברית :

מָחוֹז , ש"ז . פ"א במקרא : וינחם אל מְחוֹז חפצם (תהלים ק"ז ל') . ים חוף אופער , берегъ , או גבול גרענצע , граница . ויתכן שהוא כמו בארמית , חבל ארץ , מדינה , געביעט , פראָווינץ , область .

מְחוֹזָא , שם . חבל ארץ , מדינה , געביעט , פראָווינץ , область, провинція .

ושמתי בים ידו (תהלים פ"ט כ"ו) ת"י : במחוזי ימא , קרית חצות (במדבר כ"ב ל"ט) ת"א : לקרית מחוזוהי . וכן ת"י : על פני חוצות (איוב ה' י') על אפי מחוזי עממיא . (עי' חוץ , חזה) . ובפיוט : העיר הקדש והמחוזות (תפלת נעילה) .

חוֹחַ , ש"ז . א) מין קוץ שיש לו עוקצים דוקרים ונוקבים , דאָרן , דיעסטעל , волчецъ, репейникъ , חוח עלה ביד שכור (משלי כ"ו ט') , החוח אשר בלבנון (מ"ב יד ט') , וממנו המין הגדל בין התבואות ומגרע כתם . תחת חטה יצא חוח (איוב ל"א מ') . וכן הצמח הגדל במקום חרב ושמם , קמוש וָחוֹחַ במבצריה (ישעיה ל"ד י"ג) , דאָרנגעניסט , דאָרנשטרויך , געביש , терновникъ . והרבוי : כשושנה בין החוחים (שיה"ש ב' ב') . ב) עוקץ של ברזל שבו צדים את הדגים , הכה , שפיטצהאַקען , острога, рыболовная вила , או טבעת שנותנים בלחי הסוס למשכו , שטענגרינג , сбруя . ובחוח תקב לחיו (איוב מ' כ"ו) . ומזה , וילכדו את מנשה בַּחֹחִים (דה"ב ל"ג י"א) , שהיו השובים נותנים באזן או בלחי השבוים למשכם כמו שמושכים את הדגים דרך בזיון , והוא שנקרא גם חָח , ע"ש .

חָוָח , שם . פ"א במקרא , ברבוי , במערות ובַחֲוָחִים (ש"א י"ג ו') תרגומו מְצָדָא . ורש"י פירשו מן חוֹחַ מקום קבוצת חוחים , דאָרנגעביש . וי"מ תריץ ונקע , ריסס , שפאַלטע , щель .

חוּט , ש"ז . פתיל דק לקשור ובריכה , פאַדען , שנור , нить, шнуръ . וינתקם מעל זרעותיו כַּחוּט (שופטים ט"ז י"ב) , אם מִחוּט ועד שרוך נעל (בראשית י"ד כ"ג) , וְהַחוּט

המשלש לא במהרה ינתק (קהלת ד' י"ב), את תקות חוט השני (יהושע ב' י"ח), לקשוט עדוי. כחוט השני שפתותיך (שה"ש ד' ג'). ובא בענין חבל למדידת הבנאים: וחוט שתים עשרה אמה יסב (מ"א ז' ט"ו). ובמשנה: חוט המשקולת שנים עשר, של הרשים שמונה עשר, של בנין חמשים אמה (כלים כ"ט ג'), חוט מאזנים של זהבים (שם שם ד'), חוטי שער (שבת ה'). ובהשאלה: הקב"ה מדקדק עם כביביו כחוט השערה (יבמות קכ"א ע"ב). ובהשאלה, בדחז"ל לענינים שונים: חוט השדרה שנפסק ברובו (חולין מ"ה ב'), ווירבעלזיילע. ובענין אחר: וכן חוטין שבחלב אסורים (שם צ"ב ב'). ופירש"י, כגון חוטי הכסלים וגם בחלב שעל הקרב יש חוטין דקים, חוטין שביד חוטין שבעוקין (שם צ"ג א'), פאזער. ובארמית שבמקרא בא בפעל, בענין קשור בנין והזוקו, בינדען, צונויפזעצען. ואשיא יחיטו (עזרא ד' י"ב). ובתרגומים בפעל, בענין תפירה וחבור התיכות בגד, שק תפרתי (איוב ט"ז ט"ו), ת"י: שקא חייטית, נאהען, шить. ובגמ"א: מאן דחייטא גלימא (מנחות ל"ז ב'), ועל דרך מליצה אמרו במדרש: קלקלת עובדך סב חוט וחייט (ב"ר י"ט). ומזה:

2) חיט, במשנה. ש"ת לתופר בגדים, שניידער, портной. לא יצא החיט (שבת א' ג'), החייטים (פסחים ד' ו'). ומזה:

2) מחט, במשנה, ש"נ לכלי התפירה, קנה ברזל דק וחוד ובראשה חור שמכניסים את החוט לתוכה, נאדעל, иголка, игла. לא יצא החייט במחטו (שבת א' ג'), מחט שנטל חרירה (כלים י"ג ה'), מחט של סקיין (שם). מחט גדולה שתופרין בה שקין. לפי גזרת הפעל שהוא מנע"ו ראוי להיות מחוט על משקל מקום (עיין חטט).

חוילה, שע"פ. א) בן כוש. ב) בן יקטן, ועל שמם נקראו הארצות אשר ישבו בהם.

חול, פעו"י. עקרו נדנוד וגלגול, וואלצען, катать, валить, דומה לשרש חבל, גול, גלל. הקל עומד. ובא: א) התגלגלות דבר והתנפל על זולתו, זיך הערא־יפוואלצען, вз-, на-, валиваться. על ראש רשעים יחול (ירמיה ל' כ"ג). ומזה: ב) שהיית דבר במקום שהוא בא: וחלה חרב בעריו (הושע י"א ו'). ובבינוני, רעה חולה (קהלת ה' י"ב). ויתכן שמזה, ולא חלו בה ידים (איכה ד' ו'), לא שהו עליה לא התעסקו בה, וכן הוראתו בארמית, ומזה במשנה ביאת יום מיוחד בזמן מן הזמנים, איינטרעפען, совпадать. ביום השלישי שחל להיות בשבת (שבת י"ט ג'), ביום הכפורים שחל להיות בחשבונך (ר"ה ב' ט'). וכמו כן הגעת מקרה בנושא אחד: איסור חל על איסור (חולין קי"ג ב'), יבוא איסור נבלה ויחול על איסור הלב (זבחים ע' א'). ובפיוט: לא יחולו זקנה ובחרות עליך (שיר היחוד), וכחול עלי חלים (כתר מלכות). ומזה: ב) תנועה בהקף וסבוב או תנועת רקוד, אום קרייזע, אים רינגע טאנצען, плясать въ хороводѣ, לחול במחלות (שופטים כ"א כ"א), (ועי' מחול).

ג) התעקמות והתהפכות מכאב, על דרך הוראת השרש חבל, ובהתיחד לכאב היולדה, זיך ווינדען, קריממען, קרייזען, מיט וועהען געבארען, ломаться, вертѣться, му- читься. כי חלה גם־ילדה (ישעיה ס"ו ח'), לא־חלתי ולא ילדתי (שם כ"ג ד'), הרינו חלנו (שם כ"ו י"ח). ועל המעט בענין הרגשת כאב בכלל, שמערץ עמפפינדען, чувствовать боль. הכית אתם ולא־חלו (ירמיה ה' ג'). ובתלמוד: כמה לא חלי ולא מרגיש גברא דמריה סייעיה (יומא כ"ב ע"ב) ע"ד נל"ה. ומזה: ד) רעדה וזועה, ערבעבען, ערציטטערן, трясти, дрожать. ותרעש הארץ ותחל (ירמיה נ"א כ"ט), חול תחיל (יחזקאל ל' ט"ז), מלפני אדון חולי ארץ (תהלים קי"ד ז'), ורגזו וחלו מפניך (דברים ב' כ"ה), כי חלה לטוב (מיכה א' י"ב), תחיל תרעד בעבור הטוב שהולך ותלף ממנה. וי"ת, מענין יחול ותקוה, האפפען, הארדען, уповать, дожи- дать, לפי שהמיחל והמקוה לבו חרד ורועד בקרבו. (ועי' חרד).

הפיעל: מן הקל. א) חגיגה במחול,

אים ריננן , מאַנצן , плясать въ хороводѣ . כן המְחֹלֹלוֹת (שופטים כ"א כ"ג) . ב) צער הלידה או לידה שהיא תמיד בצער בסגנון הדבור השירי , געבאֶהרען , раждать . חֹלֵל אילות תשמור (איוב ל"ט א) , נמשך אל השם עֵת בחצי פסוק הקודם : עת הולל , ומובנו כשם הפעולה . ומזה ש"ת אל היולדת , געבאֶהרערין , родильница , ואל שרה תְּחוֹלֶלְכֶם (ישעיה נ"א ב') אשר חוללה אתכם . ובענין יצירה ובריאה בהתיחם אל הש"י : ותשכח אל מְחֹלְלֶךָ (דברים ל"ב י"ח) , והקודם צור ילדך תשי , בעשאַפֿפֿען , בילדען , тво-рить, создать . וַתְּחוֹלֵל ארץ ותבל (תהלים צ' ב'), חֹלְלָה ידו נחש בריח (איוב כ"ו י"ג) . ולפירוש רש"י הוא לשון הכאה והריגה משרש חלל (עיי"ש) . ומזה : ב) הבנה וזימון גרם וסבה, ערציינען , שאַפֿפֿען, произвести , רוח צפון תְּחוֹלֵל גשם (משלי כ"ה כ"ג) . ובערבית נקרא הרוח המביא גשם : אבי הגשם (מונק) . — וי"מ מזה, רב מחולל כל ושכר כסיל ושכר עברים (שם כ"ו י'), הרב הגדול בממשלה ובעשר, יוכל לעשות את כל אשר יחפוץ לבו . ותרגומו טופלא וזר , סגי חיש בשריה דסכלא ורויא עבר ימא. פירש מחולל מן חיל הרגשת צער , שמערץ עמפ-פֿינדען , וקרא את הענין בנוסחא אחרת כאלו היה כתוב רב מחולל בשר כסיל ושכור עבר ים . וי"מ , בענין ג) הרעדה והרגזה , ערציטטערן מאַכען , איפֿבעבען לאַססען , приводить въ трепетъ , כמו , קול ה' יְחוֹלֵל אילות (תהלים כ"ט ט') וי"ת : מבטין . במובן הריון ולידה, (ועיין אילה) . ד) יחול ותקוה , האָפֿפֿען , האַררען , уповать, ожи-дать . דין לפניו וּתְחוֹלֵל לו (איוב ל"ה י"ד) , ולדעתנו לא רחוק לשער שענינו ה) התנפלות במובן ההכנעה , מן ההוראה הראשונה בקל, זיך אונטערוועו‍רפֿען , покоряться .

הפועל , מן הפיעל . א) בהוראה שניה , היות נולד, נוצר , געבאָרען ווערדען, ענטשטאַנדען זיין . раждаться, происходить . הן בעוון חוֹלָלְתִּי (תהלים נ"א ז') . והכפל , ובחטא יחמתני אמי , לפני גבעות חוֹלָלְתִּי (משלי ח' כ"ה) . ב) היות נרעש, נפחד , רועד , ערשרעקט ווערדען , ערציטטערן , ужасаться, со-дрогаться . הרפאים יְחוֹלָלוּ (איוב כ"ו ה') .

ההפעיל , מן הקל : א) עומד . התעקמות והתהפכות מצד אל צד מכאב , וביחוד ביולדה , זיך וויגדען פֿאַר שמערץ , корчиться , мучиться , תָּחִיל תזעק בחבליה (ישעיה כ"ו י"ז), בטרם תָּחִיל ילדה (שם ס"ו ז') , כיולדה יְחִילוּן (שם י"ג ח') . ומזה : ב) רעדה ותרדת פחד , ציטטערן , ערבעבען , дрожать, содрагаться . וְתָחִיל מאד (זכריה ט' ה') , אם מפני לא תָחִילוּ (ירמיה ה' כ"ב) , ראוך מים יָחִילוּ (תהלים ע"ז י"ז) , לבי יָחִיל בקרבי (שם נ"ה ה'), ובוי"ו ההפוך : וַיָּחֶל מאד מהמורים (ש"א ל"א ג'), ראתה וַתָּחֵל הארץ (תהלים צ"ז ד') . ובענין הרגשת צער , שמערץ עמפפֿינדען , чувствовать боль . וַיָּחֵלּוּ מעט ממשא מלך (הושע ח' י') בדגש הלמ"ד . על דרך שפירש רש"י , ויכנעו , ותה"פ מעט הוא ע"ד ההתול בכוונת ההפוך, ר"ל : הרגישו וחלו הרבה מאד , (ועי' חלל ב') . ובצווי : חִילוּ מפניו (תהלים צ"ו ט') . ובהוראת יוצא, הרעד, הרגז, אין ערשרעקקען זעטצען , ערבעבען לאַססען , приводить въ трепетъ , קול ה' יָחִיל מדבר (שם כ"ט ח') . ב) יחול והמתנה, האַררען , וואַרטען, ожидать, ждать , וַיָּחֶל עוד שבעת ימים (בראשית ח' י') , וַיָּחִילוּ עד־בוש (שופטים ג' כ"ה), לא־יָחִיל טובו (איוב כ' כ"א) , (ועיין חיל) . ובלשון הז"ל אמרו על דרך הדרש : אל מחוללך אל שהחיל שמו עליך מה שלא החיל שמו על כל אומה ולשון (ספרי דברים ש"ט) , השראה , רוהען לאַססען .

ההפעל , מן ההפעיל מן ההוראה הראשונה , או מן הפיעל בהוראה שניה , געשאַפֿפֿען ווערדען , ענטשטעהן , быть сотворену, происходить , הֲיוּחַל ארץ ביום אחד (ישעיה ס"ו ח') . והכפל , אם יולד , ולא נמצא עוד במקרא .

ההתפעל, א) מן ההוראה הראשונה בקל , התגלגלות והתהפכות , זיך אומקריימען , זיך וואֶלצען . וסער מִתְחוֹלֵל (ירמיה כ"ג י"ט) . ב) מן הפיעל בהוראת רעדה ותרדה , ציטטערן , בעבען, дрожать, трепетать , כל־ימי רשע הוא מִתְחוֹלֵל (איוב ט"ו כ) . כל ימיו הוא ברעדה.

ה״ז. נ׳ יחול ותקוה, האָפפֿען, הארען, уповать, ожидать. דם לה׳ וְהִתְחוֹלֵל לו (תהלים ל״ז ז׳). ויתבן שזה בענין התנפלות של הכנעה, על דרך שפרשנו: דין לפניו וּתְחוֹלֵל לו (איוב ל״ה י״ד) בפיעל. ובגמרא: כמה ישהה בין תפלה לתפלה כו׳ ה״א כדי שתתחונן דעתו וח״א כדי שֶׁתִּתְחוֹלֵל דעתו עליו (ברכות ל׳ ב׳). מלשון רש״י נראה שפירש מלשון התישבות הדעת והוא מן ההוראה הראשונה בקל. ואפשר שהוא מלשון חיל ורעדה, וכמ״ש על ויחל משה מלמד שאחזתו אחילו (שם ל״ב א׳). ובדב״א בענין השתנות המציאות הטבעית מתכונה לתכונה, אומגעשאַפפֿען ווערדען, быть преобразовану, משתנה ומתחולל ונעשה אש (רמב״ם יסו״ה פרק ד׳ ה׳).

חוֹל, שק״ז. גרגירי עפר יבשים המתנועעים ומתגלגלים ברוח כל שהוא, זאַנד, песокъ, ויטמנהו בַּחוֹל (שמות ב׳ י״ב). ועל הרוב נסמך לשם ים, ימים, לרוב מציאותו על שפתם: אשר שמתי חול גבול לים (ירמיה ה׳ כ״ב). ובא למשל על הרבוי: את זרעך כְּחוֹל הים (בראשית ל״ב י״ג), כַּחוֹל אשר־על־הים לרב (ש״ב י״ז י״א). וכן על כבד המשא: כבד אבן ונטל הַחוֹל (משלי כ״ז ג׳), מֵחוֹל ימים יכבד (איוב ו׳ ג׳), וכולל החול אשר בקרקע הים: ושפני טמוני חול (דברים ל״ג י״ט). ובא, וְכַחוֹל ארבה ימים (איוב כ״ט י״ח). המפרשים פרשוהו לענין רבוי המספרי, ובאגדה פרשוהו כשם עוף ידוע, ואמרו: אלף שנה הוא חי ולסוף אלף שנה אש יוצאת ממנו ושורפתו ומשייר בו כביצה וחוזר ומגדל אברים וחי (ב״ר י״ט. סנהדרין ק״ח). ויתבן שרמזו אל העוף הנקרא פֿהאֶניקס, ופירוש זה מסכים אל המליצות בציור תכונת קן העוף ההוא: עם קני אגוע, שרשו פתוח אלי מים, וטל ילין בקצירי (שם). כמו שספרו על העוף הזה בספורי המשלים שהוא עושה לו קן מטובי הענפים הרכים והרעננים ומעצי בשמים. ויש נוסחאות קוראים אותו כְּחוּל, בשורק.

ב) **חוֹלָה**, במשנה. שם. א) קרקע של חול שאינו ראוי לזריעה, זאַנדיגער באָדען, песчаная почва. אחד המקדיש בחולת המחוז ואחד המקדיש בפרדסות סבסטי (ערכין ג׳ ב׳) כפירוש הערוך. ויש מוסיפים לפרש את השם מחוז בענין חוף הים ויהיה ענינו קרקע במקום החול שעל שפת הים. ב) במדרש, בענין מחול: עתיד הקב״ה להיות ראש חולה לעתיד לבוא (ויק״ר י״א), ראש ומנהיג המחול, אנפֿיהרער דעס רינגעס.

מָחוֹל, א) התנועה הסבובית בחגיגת שמחה, רקוד, רייגענטאַנץ, танецъ, хороводъ, הללוהו בתף וּמָחוֹל (תהלים ק״נ ד׳), תשמח בתולה בְּמָחוֹל (ירמיה ל״א י״ג), בִּמְחוֹל משחקים (שם שם ג׳). ועם זה כל שמחה בכלל, פֿריידע, веселье, радость, הפכת מספדי לְמָחוֹל לי (תהלים ל׳ י״ב), נהפך לאבל מְחוֹלֵנוּ (איכה ה׳ ט״ו). ופ״א בא במין נקבה: כִּמְחֹלַת המחנים (שה״ש ז׳ א׳). והרבוי במין נקבה: וירא את־העגל וּמְחֹלֹת (שמות ל״ב י״ט), בתפים וּבִמְחֹלֹת (שם ט״ו כ׳), לחול בַּמְּחֹלוֹת (שופטים כ״א כ״א). ובגמרא: עתיד הקב״ה לעשות מָחוֹל לצדיקים (תענית ל״א א׳). ב) במשנה: מְחוֹל הכרם (כלאים ד׳ א׳), איזו היא מְחוֹל הכרם בין כרם לגדר (שם), והוא המקום הפנוי המקיף את הגדר מסביב. ולדעת ריב״ל הוא המקום שיוצאין שם הנשים לחול במחולות, וע״ז נאמר: וארבתם בכרמים (שופטים כ״א כ׳).

חִיל, שמ״ז. לרעדה וכאב, וועהציטטערן, אַנגסט, дрожаніе. חִיל כיולדה (תהלים מ״ח ז׳), חִיל אחז (שמות ט״ו י״ד). ובס״נ: ואסלדה בְחִילָה (איוב ו׳ י׳).

חֲלִילָה, במשנה. תאה״פ משרש חול, בענין סבוב והיקף, קרייז, קרוג. וחוזרות חֲלִילָה (כתובות י׳ ו׳), מי שהיה מקריב פרים היום לא היה מקריב למחר אלא חוזרין חֲלִילָה (סוכה נ״ה ע״ב), א״ל רבי יהושע חוזרני חֲלִילָה (זבחים י׳ ע״ב).

2) **חוּלְיָה**, (חוּלְיָא), **חוּלִית**, ש״נ. דבר עגול בטבעת, רינג, кольцо. באברי הגוף ובכלים. י״ח חוליות שבשדרה (אהלות א׳ ח׳).

ומזה בפיוט: הן ידעית פקוק חֲלִיוֹת (מעריב יה"כ) קטלא שֶׁחוּלְיָה שלה של מתכת (כלים י"א ח'). וכן כל פרק ענול בכלי ובבגדים: חתכו חוּלְיוֹת ונתנו חול בין חוליא לחוליא (שם ח' י'), וצריך לקשור על כל חוּלְיָא וחוליא (מנחות ל"ח ע"ב), חולית דדהבא (תרגום אסתר ח' ט'), חוליות ודיוקניתא (ב"ר ע"ט). ומזה: חוּלְיַת הבור והסלע שהן גבוהין עשרה (שבת י"א ב'). י"מ העפר שחופרים ומוציאים מן הבור ונותנים אותו על פי הבור בהקפו. ובדרך משל אמרו: אין הבור מתמלא מחוליתו (ברכות נ' ע"ב). ויתבן שזה ענינו גוש עפר, חתיכה, שאָללע, וכמו שאמרו במדרש: חוליא אחת של זכוכית (במדבר כ"א). ומן הפעל חול בא:

2) חִלְחֵל, בארמית ובמשנה. על משקל המרובעים בפיעל, תנועה

טלטול, ריטעלן, трясти. אם חלחל לתוכן (מכשירין נ' ו'). והנראה שעקרו נענוע במים כעין שטיפה בהוראת הפעל חלל בארמית, ע"ש. ומזה: ענני חלחלי מחלחלי ואתא זיקא (ברכות נ"ט א'), שופכים מים, מגופת החבית המחולחלת (כלים י' ג'), מתנדדת שאינה מהודקת יפה כיון דמחלחל לא הייך (יומא נ"ח ע"א), (ועי' חלל). ומזה:

ההתפעל, במקרא: זועה, חרדה: וַתִּתְחַלְחַל המלכה (אסתר ד' ד'), ערשיטטערט ווערדען, ערשרעקקען, испугаться. ובמשנה: בהוראת התנועה והניעור במים, אם היו צרורות מתחלחלים בתוכו (מקואות ד' ג').

חַלְחָלָה, ש"נ. רעדה, ערשיטטערונג, по-трясеніе. ומיוחס למתנים. מלאו מתני חַלְחָלָה (ישעיה כ"א ג'), מושאל מצירי היולדה. וְחַלְחָלָה בכל־מתנים (נחום ב' י"א), ועם זה חיל ופחד בכלל.

2) חִלְחוּל, במדרש, שם: החִלְחוּל היה נכנס להם והיו מתרפין לפני ישראל (תנחומא סוף משפטים) חולי מעים הבא מפחד פתאום, והרעי משתפך במעים, שלשול, דיארהאָע, поносъ.

2) חִלְחֹלֶת, שם. סוף בני המעים שהרעי נשפך שם, מאסטדארם, заднепроходный каналъ, הַלְחֹלֶת שנקבה כשרה (חולין נ' א').

2) הַלְחוּלָה, הַלְחוּלִית, במדרש, שם. במובן המוסרי, מחשבה מעורבת, הרהורים מבולבלים ורעים, אמרתי להוללים אל תהולו, למערבביא אלו שלבם מלא עליהם חלחוליות רעות (ויק"ר כ'), פערוואררענע געדאנקען, мысли запутанныя. וזהו תרגומו של הוללות, והוללות בלבבם. וחולחולתא בלבביהון (קהלת ט' ג'). ומזה בפיוט:

3) חֲלוּחִיל, שם. הרהורי הלב. קרבי יתמרו בתקרך חֲלוּחִיל (שחרית א' דר"ה). עעיין הלל).

חוּם, שם. מין צבע אדום כהה הנוטה לשחור, דונקעל ראָטה, темнокрас-ный, смурый. ויותר נכון צבע כהה שחור, דונקעל שוואַרץ, темный, черный. ונגזר מן חמם שהחום משחיר. וכן הוא בערבית, סורית וגפתית, וכל שה חום בכשבים (בראשית ל' ל"ב) ומשרש זה יצא השם חָם, הקטן בבני נח, על שם גוון העמים אשר יצאו מהם, (ועי' חם).

חוּס, פ"ע. מיסוד אחד עם הפעל חסה. עקרו כנראה כסות על דבר לְהגן עליו, שיטצען, בערגען, прикрывать, охранять. ומזה חמלה על זולתו להצילו מרעה, מיטלייד האבען, זיך ערבארמען, сожалѣть, ולא נמצא כי אם בקל וקשורו בעל: יָחֹס על־דל (תהלים ע"ב י"ג), לא אחמול ולא אָחוּס (ירמיה י"ג י"ד), חוּסָה ה' על־עמך (יואל ב' י"ז). ועל הרוב מתיחס אל העין לפי שהרגשת החמלה פועלת על העין ביותר. וכן הוא בערבית, לא תָחוֹס עינך עליהם (דברים ז' ט"ז), על בנים לא תָחוּס עינם (ישעיה י"ג י"ח). ובא גם על דבר שאין בו רוח חיים: ועינכם אל תָּחֹס על כליכם (בראשית מ"ה כ'), שאָנען, שאָנענד בליקקען, щадить. אתה חַסְתָּ על הקיקיון (יונה ד' י'). ובחסרון הנושא המובן בענין: וַתָּחָס עליך (ש"א כ"ד י"א), שעורו, ותחס עיני. ובמשנה: כל שלא חָס על כבוד קונו (חגיגה ב' ב'), התורה חָסָה על ממונן של ישראל (יומא

ל״ט א׳), חָסָה התורה על עוברי רצונה (סוטה י״ד א׳), כָּחָס על הנר, כְּחָס על השמן (שבת ב׳ ח׳). והשתמשו כעין מלת הקריאה להשמר מדבר. חלילה לעבדיך (בראשית מ״ד ז׳) ת״א: חַס לעבדך, ובטעם יחוס ה׳ ויציל, בע־וואהרע, בעהיטעט, בעשיטצע (גאטט) сохрани Господи. ובמשנה: חַס ושלום (עדיות ה׳ ו׳).

ב) חַיִּים, שם. המלה, אין פסיחה אלא חַיִּים (מכילתא בא ז׳ י״ב) (הגירסא חיים בטעות). ופסח ה׳ (שמות י״ב כ״ג) תרגום אונקלוס, ויחוס.

חוֹף *), שם. שפת הים, אופער, געשטאדע, קיסטע, берегъ. ובא נסמך אל השם ים, ימים: ובכל חוֹף הים הגדול (יהושע ט׳ א׳), ובנגב וּבְחוֹף הים (דברים א׳ ז׳), לְחוֹף ימים ישכן (בראשית מ״ט י״ג). ובסמיכות לשם אניה: והוא לְחוֹף אניות (שם), ענינו: הנמל שבו נכנסין האניות, האפען, гавань, пристань. ממדרשם על כף אחת אין כף אלא חוף כמ״ש נהרות ימחאו כף (במד״ר י״ג), נראה שגזרו את השם חוף מן חפף, הדומה אל כפף, ובהוראת עקימת דבר וכפיפתו לתוכו כדי להיות בית קבול או כסוי לדבר אחר. ולפי זה יתבן שנקרא שפת הים חוף ע״ש שהוא כמו כלי קבול אל הים או אל האניות. ובארמית שמו כפר, ואמרו המבארים שהוא מן הפעל כפר בהוראתו חפיפת שער וגלוח. וזה ג״כ טעם גזרת השם חוֹף מן חפף, לפי שהמים כמו תופפים וחופפים אותו תמיד.

חוּץ, שם. מיסוד השרשים: חיץ, חצה, חצץ, בהוראת חלוק, פרוד והפרשה. וענינו מקום חלוק ונגזר מן מקום הישוב הכללי או ממקום אחר הדומה לו, דאס געטרעננטע, געשיעדענע, отдѣльное, (עי׳ בר). ונופל: א) על מקום פתוח לרוחה. חלוק ממקום הישוב, אָפֶפענער, פרייער פלאטץ, открытое мѣсто, площадь. וביחוד מקום שדה ואדמה לעבודת האדם, פעלד, אַקקער, поле. הכן בַּחוּץ מלאכתך (משלי כ״ד כ״ז). והכפל: ועתדה בשדה לך. ומזה ברבוי: ושלח מים על־פני חוּצוֹת (איוב ה׳ י׳), אַקקער, עד לא עשה ארץ וְחוּצוֹת (משלי ח׳ כ״ו). ומזה: ב) המקום העשוי להליכות בני האדם בדרכים מעיר לעיר, אֶפפענטליכע לאַנדשטראַסע, שטראַססע, дорога. פשט גדוד בַּחוּץ (הושע ז׳ א׳), הן אראלם צעקו חֻצָה (ישעיה ל״ג ז׳), מִחוּץ האופים (ירמיה ל״ז כ״א), פעם בַּחוּץ פעם ברחבות (משלי ז׳ י״ב), (עי׳ רחוב). וברבוי: בראש כל־חוּצוֹת (ישעיה נ״א כ׳), צוחה על היין בַּחוּצוֹת (שם כ״ד י״א), וְחֻצוֹת תשים לך בדמשק (מ״א כ׳ ל״ח) שוקים למסחר חפשי מכל מס. ומזה: ג) מקום גלוי ומופקר לכל, דאס אֶפֶפענטליכע, публичный. ולא שם לו על פני־חוּץ (איוב י״ח י״ז), חכמות בַּחוּץ תרנה (משלי א׳ כ׳), יפוצו מעינותיך חוּצָה (שם ה׳ ט״ז). ומזה בהוראת תוה״פ מעבר לגבול מקום ידוע, בנגוד למלת בית, פְּנִים, אויסערהאלב, נאך אויסען, внѣ, наружу. ויצא אליהם הַחוּץ (שופטים י״ט כ״ה), יצא לַחוּץ ידבר (תהלים מ״א ז׳), ולא תוציא מן־הבשר חוּצָה (שמות י״ב מ״ו), והתהלך בַּחוּץ (שם כ״א י״ט), ויצאת שמה חוּץ (דברים כ״ה י״ג), ושלשים בנות שלח הַחוּצָה ושלשים בנות הביא לבניו מן הַחוּץ (שופטים י״ב ט׳) ממשפחה אחרת או משבט אחר, לא תהיה אשת המת הַחוּצָה (דברים כ״ה ה׳), לבני משפחה אחרת, ובא: מִחוּץ לעיר (בראשית י״ט ט״ז), מִחוּץ למחנה (ויקרא כ״ד כ״ג). ובכלים: מבית וּמִחוּץ בכפר (בראשית ו׳ י״ד), מבית וּמִחוּץ תצפנו (שמות כ״ה י״א), פאָם אויסען, снаружи. ובמשנה: חוּץ לארץ, או חוּצָה לארץ, יכלול כל המדינות שאינם בכלל ארץ ישראל: פירות חוּץ לארץ שנכנסו לארץ (חלה ב׳ א׳). ובב״ק האחרונים נמצא גם בהוראת מלת היחס זולת, אויססער, кромѣ, исключая, ע״ד שמוש מלת בר בארמית. חוּץ ממני (קהלת ב׳ כ״ה), ונהוג הרבה בלשון המשנה: חוּץ מן הפת (ברכות ו׳ א׳), חוּץ מכלכלת תאנים (מעשרות ב׳ ד׳).

חִיצוֹן, ש״ת. למה שמקומו בחוץ ביחס אל מה שבפנים, דער. דיא אויסערע, наружный, — ая. — ное, לפנימה וְלַחִיצוֹן (מ״א ו׳ ל׳), בפנימי וּבְחִיצוֹן (יחזקאל מ״א י״ז),

*) בעל הקונקורדאנציא מביא שרש זה בשרש חפף.

מבוא המלך החִיצוֹנָה (מ"ב ט"ז י"ח) כמו לחִיצון, נאך אויססען הינן. בנה חומה חִיצוֹנָה (דה"ב ל"ג י"ד), אויסוואָרטס, снаружи. למלאכה החִיצוֹנָה (דה"א כ"ו כ"ט), מלאכה שעושים חוץ לעיר, אויסוואָרטיגע, על המלאכה החִיצוֹנָה לבית האלהים (נחמיה י"א ט"ז), צרכי בדק הבית ועצי המערכה שהיו מביאים מבחוץ. ובמשנה: החִיצוֹנִים חייבים (ברכות ג' ב'), העומדים במקום מחוץ אל הפנימיים. ובמובן המוסרי: הקורא בספרים החִיצוֹנִים (סנהדרין י' א'), ספרים שאינם בכלל כה"ק, הרי זה דרך חִיצוֹנִים (מגלה ד' ח'), מפרשי התורה היפך דעת הקבלה. וכמו כן השתמשו בו לפעמים ע"ד השם ברייתא בתלמוד שהתיחד להלכות שלא באו ונקבעו במשניות ע"ש שהם חוץ למשנה, וכמו כן על המסכתות הקטנות והמדרשים שחוברו אחרי חתימת התלמוד, ויהיה ענין חיצונים כשם אפוקריפא בלשון יונית (עיין תוספות ברכות י"ח א' ד"ה למחר, ומורה נבוכי הזמן).

חַיִץ, שם. (ע"מ חַיִל מן חול) קיר מבדיל, וואנד, שיידעוואנד, стѣна, перегородка. והוא בנה חַיִץ (יחזקאל י"ג י'), ובמשנה: אבל עושה הוא חַיִץ (שביעית ג' ה'), מחיצה כל שהיא.

2) חִיצָה, במשנה. שם גדר, קיר, חִיצַת הקנים (ערובין ט"ז א').

3) מְחִיצָה, במשנה, שם. מעין הקודם, מְחִיצַת הקנים (כלאים ד' ד'), השותפים שרצו לעשות מְחִיצָה (ב"ב א' א').

ב) חוּץ, במשנה, פעו"י. בענין דחיקה והדוק, פּעסטזעצען, נעסט אננעלעגט זיין, примыкать плотно. תפלה של ראש בזמן שהיא חוצה (מקואות י' ג'), (ועיין הרא"ש בהלכ' פרק א' סימן י"ב), המוריד את הגלגלים וכו' למים בשביל שֶׁיָּחוּצוּ (מכשירין ג' ח'), שיתהדקו ויתפחו הסדקים שנעשים מן התחום, צוזאממענקאממען, קוועללען, сходиться. (עיין חצץ).

2) חָוֶק, ש"ז. בתלמוד שליבת הסלם, לייטער שפראָססע, ступени на лѣстницѣ. כל שיש לו ארבעה חֲוָקִים (עירובין ע"ז ב'), דומה לשרש חבק, אבק, שהשליבה חובקת ואובקת שני כלונסאות הסולם.

חֲוַר, ארמית, פ"ע. היות בגוון צבע הלבן, וויים זיין, быть бѣлымъ. הלבינו שריגיה (יואל א' ז') ת"י: חֲוַרוּ שבשהא. ומזה במקרא: ולא עתה פניו יֶחֱוָרוּ (ישעיה כ"ט כ"ב), הלבנת פנים מבושה. על דרך שאמרו חז"ל: אזל סומקא ואתא חוורא. ולדעת רשד"ל מזה: שריקות וארגים חוֹרָי (שם י"ט ט'), השריקות והאורגים יחורו, והקריאה הנכונה חֻוָּרַי והוא הכפל של ובשו עובדי פשתים. ע"ד המליצה: לא עתה יבוש יעקב ולא עתה פניו יחורו, כי בשו כי חפרו (תהלים ע"א כ"ד), וחפר אחד עם חור ועם חור. (ועיין חור). ומזה בפיוט: סמוך יצר מֵחָוֵר והאדם (יוצר לש"ת). שלשה סלי חֹרִי (בראשית מ' ט"ז) י"ת פתא נקיא. לחם נקי ולבן, וכן פי' רס"ג, ריינעס, פיינעס בראָד, чистый, бѣлый хлѣбъ. ובמשנה: פתין גריצין וְחוֹרִי (ביצה ב' ו', עדיות ג' י'). ובתלמוד, בהשאלה, לבון וברור ענין: לא חֲוַרִיתוּ (קדושין ל"ט א'), לא נתברר לכם, אינס קלארע זיין, דמחוור יתיר מן דין (כ"ר כ"ו) ברור מבורר יותר מזה: שאינם מחוורים דבר תורה (ירושלמי ברכות א' ה'), לא נתברר עוד שזה דבר מן התורה, ובחלוף וי"ו לבי"ת: ואינו מחובר (ירושלמי פאה ב' א'). ובארמית שבמקרא: חִוָּר, ש"ת. לבן, וויים, бѣлый, כתלג חִוָּר (דניאל ז' ט').

2) מַחֲוֶרֶת, שה"פ. ידיעת דבר בברור, ידיעה ברורה, קלארהייט, געוויססהייט, ясность, точность. בְּמַחֲוֶרֶת לי (נזיר ס"ג א'), בְּמַחֲוֶרֶת עליו (במד"ר י'), מַחֲוַרְתָּא כדשנינן מעיקרא (פסחים נ"ה ב'), מבורר ומלובן יותר, דאס קלארע, דאס ריכטיגע, ясное, точное.

2) חֲוַרְוַר, במשנה. חולי העינים שעלו בהן טפות לבנות: חֲוַרְוַר והמים הקבועים (בכורות ו' ג'), בסנורים (בראשית י"ט י"א) ת"י: בחוורדוריא. ובתרגום ירושלמי: הרבריה. והנכון חֲוַרְוְרָיָא והיא בארמית החולי הידוע, שטאר, ועקרו

מלשון אור ונהורא, (ועיין ברק).

חוּר, ש״ז. מין המובחר בפשתן שהוא לבן ביותר, שש, ווייסעס לײנען, бѣлая льняная ткань полотно. חור כרפס (אסתר א׳ ו׳), תכלת וָחוּר (שם ח׳ ט״ו). ומזה לדעת הראב״ע: ואורגים חוֹרָי (ישעיה י״ט ט׳) בחולם, בגדי שש לבנים. עיין חור, כרפס).

חוּר, שע״פ. א) חברו של משה ואהרן (שמות י״ז י׳). ב) בן כלב (דה״א ב׳ י״ט. ג) מבני יהודה (שם ד׳ א׳ ד׳). ד) אחד מחמשת מלכי מדין (במדבר ל״א ח׳). ה) אחד מנציבי שלמה (מ״א ד׳ ח׳). ו) אבי רפיה שהחזיק החומה בירושלים (נחמיה ג׳ ט׳).

חוּרִי, שע״פ. מבני גד (דה״א ה׳ י״ד).

א) חוּשׁ, פעו״י. לשרש אוץ, גוז, עוז.

הקל עומד: תנועה נחוצה ומהירה ממקום למקום, אײלען, דאהינאײלען, ענטאײלען, פֿליעהען. спѣшить, умчаться. כנשר חָשׁ לאכול (חבקוק א׳ ח׳), עד״ש: כנשר יטוש עלי אכל (איוב ט׳ כ״ו), למהר שלל חָשׁ בז (ישעיה ח׳ א׳), וְחָשׁ עתדת למו (דברים ל״ב ל״ה) העתיד לבוא יחוש לבוא. ורבוי עתידות הוא במובן שה״ק (עי׳ עתד) והקודם: כי קרוב יום אידם. ויתכן שהוא בהוראת יוצא ומוסב אל הש״י, חוּשָׁה אל תעמ״ד (ש״א כ׳ ל״ח). ומזה מהירת מעשה ונחיצות: חַשְׁתִּי ולא התמהמהתי (תהלים קי״ט ס׳), אײלען. לעזרתי חוּשָׁה (שם כ״ב כ׳). ומזה לדעת רש״י: מי יאכל ומי יָחוּשׁ חוץ ממני (קהלת ב׳ כ״ה), מי ראוי לאכול את יגיעי ומי ימהר לבלעה מבלעדי. ולדעת הרמב״ן ענינו מהירות של תריצות: מי יוכל להיות חרוץ במלאכתו יותר ממני (ועיין חושב) ובא: וַתַּחַשׁ על מרמה רגלי (איוב ל״א ה׳), חשה רגלי לרוץ על מרמה. ע״ד: יטוש עלי אכל, אויף עטוואס הינאײלען, помчать. הראוי: וַתָּחָשׁ, ובא בשני פתחי״ן, להרחבת אות הגרון, ע״ט וַתַּעַט (ש״א ט״ו י״ט) (עיין חשה). והבינוני: נחלץ חֻשִׁים (במדבר ל״ח י״ז), הורטיג, проворный. וענינו כתה״פ.

ההפעיל. כעין הקל, הינאײלען, פֿאָרטאײלען, спѣшить. והארב הֵחִישׁוּ (שופטים כ׳ ל״ז). אָחִישָׁה מפלט לי (תהלים נ״ה ט׳) אחישה למצוא מפלט לי, או אחישה אל־מפלטי (ועי׳ חוש ב), ומושך פעל אחר בבח כדרך שארי פעלי התנועה ודומיהם. המאמין לא יָחִישׁ (ישעיה כ״ח ט״ז). רש״י פירשו במובן יוצא: המאמין דבר זה לא ימהרנו, לא יאמר אם אמת הוא ימהר לבוא. ורשד״ל פירש: שלא יהיה אדם שימהר להאמין המאמין לא יחוש להאמין, ע״ד ושמע השומע (ש״ב י״ז ט׳). והנראה שהפעל חוש במקום זה הוא מעיקר ההוראה, תנועה והתנודדות, וואנקען, שוואנקען, колебаться. ושעורו, לא ימוט ולא יתנודד באמונתו ומקביל אל הפעל מאמין שעקרו חוזק, קיום נאמן (עיין אמן), ובא גם ביוצא: ימהר יָחִישָׁה מעשהו (ישעיה ה׳ י״ט), בעאײלען, בעפֿאָרדערן, поспѣшить, ускорить. בעתה אֲחִישֶׁנָּה (שם ס׳ כ״ב).

חִישׁ, ש״מ. מהירות נחוצה, אײלע, שנעלל, поспѣшность. ובא כתוה״פ: אײליג, שנעלל, скоро, כי גז חִישׁ ונעופה (תהלים צ׳ י׳).

ב) חוּשׁ, פ״ע. ארמית, הרגשה טבעית, פֿיהלען, עמפפֿינדען, רב מחולל כל (משלי כ״ו י׳) תרגומו: סגי חיש בשרא דסכלא, כי יתחמץ לבבי (תהלים ע״ג כ״א), ת״י: יחוש לבי. ומזה לדעת י״מ: מי יאכל ומי יָחוּשׁ חוץ ממני (קהלת ב׳ כ״ה), ירגיש הרגשת תאות הגוף, געניעססען, наслаждаться. ובתלמוד: בענין הרגשת כאב, שמערצען, עמפפֿינדען, וועהע טהון, чувствовать боль. חָשׁ בראשו כו׳ חָשׁ בגרונו, חָשׁ במעיו חָשׁ בעצמותיו חָשׁ בכל גופו (עירובין נ״ד א). ומזה במובן המוסרי, הרגשת צער, ועם זה דאג לדבר, זיך אום עטוואס בעקימטערן, זיך אינטערעססירען, озабочиваться, интересоваться. ויך לב דוד אותו (ש״א כ״ד ו׳), ת״י: וְחָשׁ דוד בלביה, וגברא משה ענוותן ולא חָשׁ למליהון (ת״י במדבר י״ב ג׳). ובברייתא: אל תָּחוּשׁ למנינכם (חגיגה ג׳ ב׳), ובענין זה ת״י: אָחִישָׁה מפלט לי (תהלים נ״ב ט׳), ארחש

טיבותא לי . ובנ"א : אוחיש , וענינו אדאג ואשתדל למצוא לי מפלט . ונכון : כנשר יעיר קנו (דברים ל"ב י"א) , ת"א : דמחיש לקניה (ועיין עיר) . ובגמרא רגיל הרבה : ליחוש דלמא , הָיִישׁ , חַיְישִׁינָן . וכן השתמשו במשנה ובגמרא להוראה זו ע"ד השלמים , חושש , (ועיין חשש) .

חוּשׁ , ש"ז . פ"א במקרא : בעבור חוּשִׁי בי (איוב כ' ב') , תרגומו : מטול דרגישתי בי . וענינו הרגשה , עמפפינדונג , געפיהל , чувствованіе . ויש מפרשים בענין השתערות ההרגשה מכעס ורגז . איפרעגונג , возбужденіе, волненіе . כי יתחמץ לבבי (תהלים ע"ג כ"א) ת"י : ארום יחוש לבי . ורש"י פירשו : שתיקה , שוויגען , молчать , בעבור שאני חש ושותק , ע"ד הוראת שרש חשה , ע"ש . ובדב"א ענינו כחות ההרגשה , זינן , чувство: . והם חמשה : חוש הטעם , הריח , השמע , הראות , המשוש , (חוש המשותף) . וכן אמרו : חושים היצונים , חושים פנימיים , הרגשות השכליות . ומזה : חוּשִׁי , ש"ת , זינגליך , чувственный , השגות חושיות , והוא כנגד השגות שכליות (מנ"א ל"ב) . ומזה :

3) מוּחָשׁ , בדב"א . שם דבר המורגש בחוש , הפך הנתפס במחשבה ושכל הנקרא מושכל : המושכל או המוחש (אמ"ד בהקדמה) .

3) מְחִישָׁה או חִישׁוּת , שה"פ . בראש"ם השגה או ההרגשה על ידי החושים , עמפפינדונג , וואהרנעהמונג , чувство, ощущеніе .

2) מִיחוּשׁ , בגמרא . הרגש שמקפידים עליו : אין כאן בית מיחוש (קידושין ה' ע"ב) , מחוּשׁי הראש (נדרים מ"א ע"א) . ועל הרוב הרגשת חולי דבק בגוף בהמשך ימים הרבה , איך כראָנישעס איבעל , хроническая болѣзнь .

חָזָה , פ"ע . מקורו ארמית וסורית בהוראת הפעל ראה בעברית , זעהען , видѣть, смотрѣть, глядѣть . ובמקרא על הרוב בסגנון הדבור השירי , שויען , созерцать , בל חָזוּ שמש (תהלים נ"ח ט') . וביותר ראיה שכלית והסתכלות : כי חָזָה נקם (שם שם י"א) . לכו־חֲזוּ מפעלות ה' (שם מ"ו ט') , ויודעיו לא־חָזוּ ימיו (איוב כ"ד א') , ימי השלום לרשע . חֲזֵה ציון (ישעיה ל"ג כ') , מלך ביפיו תֶּחֱזֶינָה עיניך (שם שם י"ז) . ובהתיחס אל הש"י : עיניו יֶחֱזוּ (תהלים י"א ד') , עיניך תֶּחֱזֶינָה מישרים (שם י"ז ב') . ובהתיחס אל הפנים : ישר יֶחֱזוּ פנימו (שם י"א ז') , פני ה' יחזו את הישר . ורש"י פירש , שמוסב על : צדיק צדקות אהב ואותם אשר ישר יחזו פנימו . והתיחד הפעל : א) לראות מראה הש"י כפי שהוא נראה ומתגלה לבני אדם , שיען , зрѣть, узрѣть , וַיֶּחֱזוּ את־האלהים (שמות כ"ד י"א) , ומבשרי אֶחֱזֶה אלוה (איוב י"ט כ"ו) , כשאצא וכשאתפטר מבשרי , מגופי , או אז אחזה אלוה . כן בקדש חֲזִיתִךָ (תהלים ס"ג ג') . בבואי לבקר בהיכל ה' . והכפל : לראות עוזך . ובענין זה גם ביחס הבי"ת : לַחֲזוֹת בנעם ה' ולבקר בהיכלו (שם כ"ז ד') , שמאול בעשתו ולא אָחַז (איוב כ"ג ט') , כמו : ולא אחזה אותו . והשעור : אם אשים פני לשמאל (אל הצפון אשר עשה) ולא אחזה . והכפל : יעטף ימין ולא אראה . ובענין מראה נבואה : אשר מַחֲזֵה שדי יֶחֱזֶה (במדבר כ"ד ד') , וויזיאָנען , שויא געזיכטע זעהען , видѣть видѣніе, явленіе , מַחֲזֵה־שוא חֲזִיתֶם (יחזקאל י"ג ז') , המשא אשר חָזָה חבקוק (חבקוק א' א') . ומתיחס לא אל המחזה כי אם אל הדבר אשר ישים ה' בפי הנביא להגיד למי שנוגע אליו , הבא על הרוב ביחס שעל או בלמ"ד התכלית , אויסזאגען , וואָרטע גאָטטעס פֿערקינדיגען , возвѣщать слова Божія , הדבר אשר חָזָה ישעיהו וגו' על־יהודה (ישעיה ב' א') , חָזוּ לך שוא ותפל (איכה ב' י"ד) , לא תֶחֱזוּ־לנו נכחות וגו' חֲזוּ מהתלות (ישעיה ל' י') . ובא : ב) בענין הסתכלות ועיון שכלי , בעטראכטען : חָזִית איש מהיר (משלי כ"ב כ"ט) , וָאֶחֱזֶה אנכי אשית לבי (שם כ"ד ל"ב) . ומזה : ואתה תֶחֱזֶה מכל־העם (שמות י"ח כ"א) , תסתכל בעם ותבחר את אשר תמצא בהם אנשי חיל , ערזעהן , усмотрѣть . ויתכן שבטעם זה : אהבת משכבם יד חָזִית (ישעיה נ"ז ח') , הסתכלת ומצאת לך מקום

יפה למשכב. ור"ט: בכל מקום ומקום אשר ראיתי ומצאתי ראוי לכך. ובהשאלה, על דבר שאין בו רוח חיים: בית אבנים יֶחֱזֶה (איוב ח' י"ח) יעיין ויבחר לו (ועיין חזה ב). וביחס הב"ת להסתכלות יתרה בעיון גדול: כל אדם חָזוּ בו (שם ל"ז כ"ה). וכמו כן התבוננות בדבר בחשק נפש ובשמחה, מיט פריידען אנשויען, בעטראכטען, . съ удовольствіемъ смотрѣть, созерцать שובי שובי וְנֶחֱזֶה־בָּךְ (שה"ש ז' א'), לַחֲזוֹת בנעם ה' (תהלים כ"ז ד'), והוא תכלית שבתו בבית ה', וְתַחַז בציון עינינו (מיכה ד' י"א). והבינוני התיחד אל הרואה במראות ה' ומגיד לעם את הדבר אשר בא אליו במחזה: חֹזֶה לימים רבים (יחזקאל י"ב כ"ז), חֹזִים שוא (שם כ"ב כ"ח),

חֹזֶה, ש"ת. חוזה במחזה השי"ת, דער זעהער, דער פראפהעט, провидецъ, пророкъ, נרדף לשם רואה שהיה רגיל לפנים בישראל (ש"א ט' ט'), ושניהם כאחד יפנו מקומם לפני השם נביא (שם) ולא נמצא זכרו במקרא כי אם על המעט: ביד כל־נביאי כל־חֹזֶה (מ"ב י"ז י"ג), חֹזֶה לֵךְ ברח לְךָ (עמוס ז' י"ב), ואת־ראשיכם החֹזִים כסה (ישעיה כ"ט י'), ובכתוב אחד בא שלשת השמות האלה כאחד: על־דברי שמואל הרואה ועל־דברי נתן הנביא ועל־דברי גד החֹזֶה (דה"א כ"ט כ"ט), ועל גד נאמרו שני התארים כאחד: גד הַנָּבִיא חֹזֵה דוד (ש"ב כ"ד י"א), ובטעם הסמיכות לדוד יתכן לומר שהיה דוד פונה אליו לשאול דבר אלהים. ובא: להימן חֹזֵה המלך בדברי האלהים להרים קרן (דה"א כ"ה ה') וכן נאמר: ואסף הַחֹזֶה (דה"ב כ"ט ל'), ומאחר שלא מצאנו לא את הימן ולא את אסף במנין הנביאים כי אם בקהל המשוררים, יתכן שהושאל השם חֹזֶה למחבר שירי קדש, אשר נתנו לשיר במקדש בבלי שיר, וכמו שראינו גם בפעל נבא: על ידי אביהם ידותון בכנור הַנִּבָּא על־הודות והלל לה' (דה"א כ"ה ג'), ושעל כן נקרא גם ידותון: חֹזֵה המלך (דברי הימים ב' ל"ה ט"ו) ואולי היה גם כאחד מהם.

חָזוֹן, שם. א) גלוי שכינה לנביאים, מראה הנבואה שויאנגעזיכט, גאָטטעליכע, אָפּפּענבארונג, וויזיאָן, видѣніе, божественное откровеніе. אין חָזוֹן נפרץ (ש"א ג' א'), והקודם: ודבר ה' היה יקר בימים ההם. ואנכי חָזוֹן הרביתי (הושע י"ב י"א), ענינו: הרביתי להודיע רצוני ע"י הנביאים. והכפל: וביד הנביאים אדמה, אז דברת בְחָזוֹן להסידיך (תהלים פ"ט כ') ענינו: נגלית אל הסידיך והודעת־להם את דברך. ועל היות המכוון בגליי דבר ה' במה שעתיד להיות הוא על הרוב להעיד את העם למוסר להשיבם מדרכם הרעה, בא נרדף עם השם תורה: אין תורה גם נביאיה לא מצאו חָזוֹן מה' (איכה ב' ט'), ובקשו חזון מנביא. והכפל: ותורה תאבד מכהן (יחזקאל ז' כ"ו), וזה טעם: באין חָזוֹן יפרע עם והכפל בנגוד: ושמר תורה אשרהו (משלי כ"ט י"ח). והתיחר לדברי נבואה, פראָפהעצייאונג, пророчество, שעל הרוב ענינה תוכחת מוסר והגדת עתידות של פורעניות: כתוב חָזוֹן (חבקוק ב' ב'), כי עוד חָזוֹן למועד (שם שם ג'), וטעמו: החזון שאני חוזה הוא מוכן ועתיד לביא למועד ידוע וכו' ולא יכזב. וכן לעת קץ הֶחָזוֹן (דניאל ח' י"ז) ההזון הוא מיועד לעת קץ. קרבו הימים ודבר כל חָזוֹן (יחזקאל י"ב כ"ג) לפי המפרשים, ענינו, קרבו הימים ועמו יבוא דבר של כל החזון. והנראה, שטעמו: שהחזון שהטילו ספק באמתתי לפי שהוא בא בדמיונות ומשלים. יהיה לדבר ברור שאין ספק בו (ועיין דבר). ובא בסמיכות אל תוזה החזון: חֲזוֹן ישעיהו (ישעיה א' א'), או אל תוכן החזון: חֲזוֹן שָׁלֹם (יחזקאל י"ג ט"ז) ובתבונתי: חֲזוֹן שקר וקסם (ירמיה י"ד י"ד), חֲזוֹן שוא (יחזקאל י"ב כ"ד), חֲזוֹן לבם ידברו (ירמיה כ"ג ט"ז), והם החזיונות של נביאי השקר. ובבחינה זו בא נרדף עם קסם: לילה לכם מֵחָזוֹן. והכפל: וחשכה לכם מקסם (מיכה ג' ו'), ובא נקשר עם הפעל ראה: בראתי אני דניאל את הֶחָזוֹן (דניאל ח' ט"ו), ואראה בֶּחָזוֹן (שם שם ב'). חָזוֹן נראה אלי (שם שם א'), וזה לפי שנבואות דניאל

היה בציור משלים ודמיונות. ובבחינה זו נאמר עליו: הבין בכל־חָזוֹן וחלמות (דניאל א׳ י״ז), ועל שם הדמיונות שבחזון נרדף גם אל חלום: כחלום חֲזוֹן לילה (ישעיה כ״ט ז׳). געזיכט, נאכט געזיכט, видѣніе, при-видѣніе. וראוי להעיר כי תחת שנשתנה השם חֹזֶה באחרית הימים לשם נָבִיא נשאר השם חָזוֹן על מקומו, ושמושו רגיל במקרא הרבה, מה שאינו כן בשם נבואה, שלא מצאנוהו במקרא כי אם שלש פעמים וזה רק בכ״ק האחרונים.

חִזָּיוֹן, ש״ז. כעין הקודם, נבואה לעתיד לבוא, פראָפהעצייאונג, אָפפענבאַרונג, пророчество откровеніе, ככל הדברים האלה וככל הַחִזָּיוֹן הזה (ש״ב ז׳ י״ז), ובדה״א (י״ז ט״ו) נאמר תחתיו הֶחָזוֹן. ועל הרוב בא לענין מחזה בחלום, פרוימגעזיכט, снови-дѣніе, привидѣніе, בחלום חֶזְיוֹן לילה (איוב ל״ג ט״ו), וידד כְּחֶזְיוֹן לילה (שם כ׳ ח׳), יבשו הנביאים איש מֵחֶזְיֹנוֹ בהנבאתו (זכריה י״ג ד׳). וברבוי, בשעיפים מֵחֶזְיֹנוֹת לילה (איוב י״ד י״ג), ערשיינונג, явленіе, видѣніе, וּמֵחֶזְיֹנוֹת תבעתני (שם ז׳ י״ד). והכפל: וחתתני בחלמות. ובא השם חזיון במובן שם קבוץ. ובהשאלה מליצית: משא גיא חִזָּיוֹן (ישעיה כ״ב א׳), בגי חִזָּיוֹן (שם שם ה׳), כנוי לירושלים על שם רבוי הנבואות שהתנבאו הנביאים שם ועליה. ולדעת מיכאילים הוא מוסב שם ע״ד המליצה משם המוריה שנגזר לפי דעתו משרש ראה, ע״ש ה׳ יראה אשר יאמר היום בהר ה׳ יראה (בראשית כ״ב י״ד). ולא רחוק לשער שבנוי מליצי זה נאמר על דרך התול ע״ש רבוי החלומות של נביאי השקר שחזו לה שלום והצלחה והתעו אותה בחזיונותיהם.

חָזוּת, ש״נ. מענין הזון, ש״א, אָפפענבאַ-רונג, פראָפהעצייאונג, видѣніе, от-кровеніе, прорицаніе, פ״א במקרא: וּבַחֲזוֹת יעדי החוזה (דה״ב ט׳ כ״ט).

חָזוּת, ש״נ, מענין הנ״ל. והנראה שהתיחד למאמר נבואי הנאמר בקצרה וכולל הרבה, פראָפהעצייאונגספרוך, пророческое изреченіе, חָזוּת קשה הגד לי (ישעיה כ״א ב׳), ומפרש צורת המאמר: הבוגד בוגד והשודד שודד וגו׳, ותהי לכם חָזוּת הכל כדברי הספר החתום (ישעיה כ״ט י״א), החזות, המאמר הנבואי הקצר הכולל כל המיועד לבוא, הוא לכם כדברי הספר החתום, שאינכם יודעים ורוצים להבינו.

חָזוּת, ש״נ. קרן חָזוּת בין עיניו (דניאל ח׳ ה׳) הנכון כפירש״י, בהוראת מראה: קרן גדולה למראה העין, אנזעהנלי-כעס, видный, וכן קורא אותה: הקרן הגדולה (שם ח׳). ובענין זה נאמר: ותעלנה חָזוּת ארבע (שם) כמו: קרני חזות ארבע, וחסר המתאר. ולדעת רש״י שם חזות במקום זה ענינו דמות דמות של ארבע קרנים, געשטאלט, видъ, קרוב בהוראתו בארמית: וַחֲזוֹתֵהּ לסוף כל ארעא (שם ד׳ ח׳). ובגמרא: כדי להראות חזותו לרבים (יומא ע׳ א׳), שאני זית שחזותו מוכיח עליו (ב״מ כ״א ב׳), ההיא ריאה דקיימא וכו׳ חזותא חזותא (חולין מ״ו ע״ב) גוונים גוונים שונים.

מַחֲזֶה, ש״ז. גלוי דבר השי״ת במראה וחזון, געזיכט, видѣніе, при-видѣніе, היה דבר ה׳ אל אברם בַּמַּחֲזֶה (בראשית ט״ו א׳), מַחֲזֵה שדי יחזה (במדבר כ״ד ד׳) מַחֲזֵה־שוא חזיתם (יחזקאל י״ג ז׳).

מֶחֱזָה, ש״נ. ראיה למרחוק דרך מקום חלל, דיא דורכזיכט, אויסזיכט, прозираніе, видъ, וּמֶחֱזָה אל מֶחֱזָה שלש פעמים (מ״א ז׳ ד׳), ומול מֶחֱזָה אל־מֶחֱזָה (שם שם ה׳), ולא נמצא יותר. וי״ת: ווי לקבל זוי, (ועיין זוי). ויש מפרשים חלון שרואים ונשקפים בעדו, (עיין חזה ב).

1) חֲזָא, חֲזָה, ארמית, כבעברית א) ראיה, זעהן, видѣть, зрѣть, חלם חֲזָה (דניאל ז׳ א׳), חָזֵה הוית (שם שם ו׳), לא אריך לנא לְמֶחֱזֵא (עזרא ד׳ י״ד), ודי חֲזַיְתָה (דניאל ב׳ מ״א), כי קבל די חֲזֵיתוּן (שם שם ח׳), חָזַיִן לגבריא (שם ג׳ כ״ז). ב) היות מוכן נאות ונראה לאיזה תכלית, פאססענד, געהעריג, על די חֲזֵה למזיה (שם ג׳ י״ט), יעשה עלה כמשפט (ויקרא ה׳ י׳), ת״א כדחזי. ומזה במקרא: רָאוּי, ע״ש. ובגמרא: למאי חָזֵי:

ראוי והגון לדבר, צוא עמיואס ניצליך זיין, быть полезнымъ.

חֱזוּ, חֲזוּ, שם, ארמית. א) חזון מראה געזיכט, ערשיינונג, видѣніе, явленіе. בְּחֶזְוָי עם ליליא (דניאל ז' ב') והרבוי חֶזְוִין: וְחֶזְוֵי ראשך על משכבך (שם ב' כ"ח) חזיונות ודמיונות. ב) דמות ומראה געשטאלט, видъ, וְחֶזְוֵהּ רב מן חברתה (שם ז' כ').

1) חֲזוֹת, ארמית. מראה ודמות, אנבליק, видъ, וַחֲזוֹתֵהּ לסוף כל ארעא (דניאל ד' ה').

2) חֲזִית, במשנה, ש"נ. א) מראה ופנים, איפזיכט, אנגעזיכט, лицо, видъ. סידר מערכה גדולה מזרחה וַחֲזִיתָהּ מזרחה (תמיד ב' ד') פניה לצד מזרח. היינו, הפתח או החלון שהיו במערכה, כדי שדרך שם יבוא הרוח ויאחיז את האש. וַחֲזִיתָהּ מערבה (פרה ג' ח'). ב) דבר עשוי בבנין למראה וסימן היכר: ועושה חָזִית מבחוץ (ב"ב א' ב') (ועיין חזה ב').

חוֹזָי, לדעת קצת מפרשים הוא שע"פ: על דברי חוֹזָי (דה"ב ל"ג י"ט).

חֲזוֹ, שע"פ. מבני נחור (בראשית כ"ב כ"ב).

חֲזָאֵל, חֲזָהאֵל, שע"פ. מלך ארם (מ"א י"ט ט"ו).

חֲזִיאֵל, שע"פ. ראש בית אב לגרשוני (דה"א כ"ג ט'), ובא השם הזה גם בתוספת יו"ד: יַחֲזִיאֵל, עיי"ש.

חֲזָיָה, שע"פ. מבני יהודה, בימי נחמיה, בן עדיה (נחמיה י"א ה'). ובא בתוספת יו"ד: יַחֲזִיָה, עיי"ש.

חֶזְיוֹן, שע"פ. ממלכי ארם הקדמונים (מ"א ט"ו י"ח).

ב) חָזָה, דומה לשרש חצה ועיקר הוראתו פלוח, בקוע, חלק לשנים. שפאלטען, מהיילען, разсѣкать, прорѣзать, дѣлить. ומזה הגבל גבול המחלק ומפריד מקום ממקום. הקל: בית אבנים יֶחֱזֶה (איוב ח' י"ח). מוסב על המטע (שמשל בו את הרשע בהצלחתו) שהוא יפלח ויבקע גם בית אבנים בשרשיו. ולדעת מנחם הוא מענין גבול בית אבנים יגביל אותם. אבשליססען, אבגרענצען, окружать, (ועיין מחזה) ימחה, לרד"ק: ויודעיו לא חָזוּ ימיו (איוב כ"ד א') לא יגבילו, לא יוכלו לתת קצב יגבול לימיו. עד"ש: ומספר חדשיו חצצו (שם כ"א כ"א) ויתכן לפרש כזה: יד חָזִית (ישעיה נ"ז ח') כמו כרת, חצבת, ע"ד: ויד ברא (יחזקאל כ"א כ"ד) (ועיין ברא), ומהוראה זו נגזר השם:

חֹזֶה, ועם שאול עשינו חֹזֶה (ישעיה כ"ח ט"ו), עניני ברית כרותה, וכטעם שם ברית מן ברא בהוראת כריתה, והכפל: כרתנו ברית את מות. וכן מזה:

חָזוּת. וְחָזוּתְכֶם את שאול (ישעיה כ"ח י"ז) כנגד הכפל: וכפר בריתכם את מות. ורש"י פירשו בענין גבול שמנו גבול אל השאול ולא יעברנהו, ע"ד: שמת חול גבול לים (ירמיה ה' כ"ב). ולדעת הרד"ק הם מענין ראיה ובטעם התראות פנים וענין עם שאול עשינו חֹזֶה (ישעיה כ"ח ט"ו) התראות פנים, כאדם המתראה עם הצד שבנגדו, לדבר עמו ולהתפשר עמו. וכן ותזיתם את שאול והרשד"ל גוזרם גם הוא מענין ראיה אבל במובן שטר או ספר של דברי הברית שנכתב לזכרון ולתעודה דאקומענט, על דרך הוראת ספר הגלוי (ירמיה ל"ב י"א) שהוא כתב לגלוי דבר. וכדרך שהשתמשו בלשון המשנה בשם ראיה מן הפעל ראה לשטר ולספר כתוב לאמתת ולקיום דבר ומזה לדעתו גם חָזִית במשנה עושה חזית (ב"ב א' ב') בענין סימן לראיה, היכר וגלוי דבר. וכן קרן חָזוּת (דניאל ח' ה') ענינו קרן גדולה גלויה למראה עין. ומהוראת גבול בא לדעת מנחם, והסכים עמו רש"י, השם:

מֶחֱזָה, שם. וּמֶחֱזָה אל מֶחֱזָה (מ"א ז' ד'), גבול וקיצונו של דבר, שפיטצע, דער אייסערע פונקט, конецъ, ושעורו ראשי נסרים של שקוף זה כנגד ראשי נסרים של זה, והוא לדעתם מיסודו של השם מחוז: מחוז חפצם (תהלים ק"ז ל'). ובמובן זה אמר ר' יהודה הלוי: ואולי יתנו פוגה מֶחֱזָיו (בתולת בת יהודה) ומשפטו: מֶחֱזָיו.

ור"מ גם קרן חזות מן קיצון, במובן דבר חד בולט כעוקץ, שפיטציג, остроконеч-ный . והרד"ק מוסיף בשרש הזה עוד הוראת הסתבכות והשתרגות ומפרש מזה: בית אבנים יחזה (איוב ח' י"ח), יסתבך ויתאחז על בית אבנים. והוא על כפל של על גל שרשיו יסבכו. וכן קרן חזות. קרן מסובבה כקרני הצבי, געווייהע, рога олени.

חָזֶה, החלק החיצוני הבולט בגוף בעל חי מן הצואר עד הקבה. ברוסט, грудь ולקחת את־החָזֶה (שמות כ"ט כ"ו), חֲזֵה התנופה (שם שם כ"ז) וברבוי: על־החָזוֹת (ויקרא ט' כ') ובגזרתו י"א שהיא מן חזה. בהוראת ראה. לפי שהחלק הנראה והגלוי בגוף. ופני הגוף אנבליקק עיזיניס) או מן חוה בהוראת וצה, ע"ש שהוא כמו בחצי הגוף ובאמצע או. מיטטעלפונקט, ובארמית בדלי"ת חַדְיָא. חַדְיָן ובגמרא השתמשו בו גם לענין שדים, בנשים. בי חדייהו (שבת י"ג א'). ומגזרתו זאת נראה שהוא מן חד חדד. שעקרו בליטה ויציאה אל החוץ ככל דבר חד הבוקע ופולח ולהיות שהזיי"ן והדל"ת מתחלפות לא רחוק לשער. שגם עיקר הוראת השרש חָזָה. הוא בליטה ויציאה למחוץ, דומה אל חוז חוץ ומזה: בית אבנים יחזה (איוב י' י"ח), קרן חזות (דניאל ח' ה'). ומזה גם בענין ראיה והוא שעקרה השגת והבדלת המוחשים והוא כעין הפעלים videre, devidere, cernere בלשון רומית (מדברי פירסט).

חָזַז, לא נמצא הפעל במקרא וכפי הנראה דומה לשרש חצה, חצץ. בהוראת פלות ובקוע, שפאלטען, דורכשניידען, דורכ-שניידען. разсѣкать, прорѣзать. ובן הוא בערבית ומזה, כנראה בפיוט קדירתם להזז (יוצר ליום א' של שבועות). לפלח ולבקע (ועיין קדר).

חָזִיז, ש"ם. דבר הפולח ובוקע, והתיחד לברק, בליטץ, דונערשטראהל, молнія, лучъ молніи, ודרך לַחֲזִיז קלות (איוב כ"ח כ"ו) והקולות הם הרעמים שבאים גם בברקים. והרבוי: ה' עשה חֲזִיזִים (זכריה י' א'). וכן נקראו הברקים ע"ד המליצה חצים: לאור חִצֶּיךָ יהלכו (חבקוק ג' י"א). ובמדרש: חזיז שהוא עושה הזיונות ברקיע (ב"ר י"ג) הנראה שגם לדעתם חזה וחזז יסוד אחד להם ובגמרא: מאי חֲזִיזִים א"ר פורחות, עיבא קלישא תותי עיבא סמיכתא (תענית ט' ב'), עב דק תחת עב כבד. והם העננים הקלים המאירים, לייכ-טענדע, שיללערנדע, וואָלקע, прозрачныя облака, שבאים לפני הברקים והרעמים. ובתרגום (שה"ש ב' ט') רכב על חֲזִיזָא קלילא. ובתוספתא: איני יודע חֲזִיזָיו של דבר מהו (אהלות פ"ו י'), מראה הדבר ופניו ברוחו וטיבו.

2) חֲזָזִית, ארמית. ובמשנה שם מין צרעת העור כאבעבועות קטנות תכופות מתדבקות על פני שטח גדול בעור, פלעכטע лишай. ובעל חֲזָזִית (בכורות ו' ב'), והוא ילפת שבמקרא (ויקרא כ"א כ') בת"א: חזזן ובת"י: חזזיתא מצדיתא וכן בפירות: עלתה חֲזָזִית על ריבו (סוכה ג' ו') וטעם השם אם מפני צבעו המבהיק או לפי שהצרעת הזאת נאחזת ונכנסת עמוק בעור (עיין חָזֶה).

2) חָזִיז, בגמרא. שם. כשות וַחֲזִיז מערבין בהם (עירובין כ"ח א'), ופירש"י: שחת של תבואה כשהוא ירק גוזזין ואוכלין אותו יונגעס גראז. зелье. ובחזירתו אוכל חֲזִיז מן התלם (תענית ה' א'). ונוסחת הערוך חזין.

2) חֲזִינָא, במשנה שם. יתד של ברזל שראשו כמין תפוח. כפתור, קנאָפף, шарикъ מסמר כמין חֲזִינָא טמא כלים י"ד ב'), ועי' רע"ב.

2) חָזַם, ארמית, ובמשנה פי' כריתה חתיכה, ומלק את ראשו (ויקרא א' ט"ו) ת"י: ויחזום ובמשנה: הרוצה לַחֲזוֹם שלי ירק (דמאי ג' ב'). ונראה שיסודו חזז, ויבא ע"ד גזם מן גזז גלם מן גלל. והערוך פירשו מלשון אגוד שולף את העלים לעשות מהם אגידות. וכן בערבית קוראין לאגודות אל־חזם.

(2) חַזָּן, במשנה ש״ת. כנראה משרש חזה למשגיח על משמרת ידועה בפקודת משרת ושמש. אויפזעהער, איפפעקטאר, надзиратель. החַזָּן רואה היכן התינוקות קורין (שבת א׳ ג׳), משגיח בבית הספר ושמש המורה. חַזַּן הכנסת נוטל ספר תורה (יומא ז׳ א׳) שמש בבית הכנסת. מכרום לַחַזָּנִים (תמיד ה׳ ג׳) שמשים. וְחַזָּן הכנסת עומד ורצועה של עגל בידו (מכות ג׳ י״ב) שמש בית דין. וכפריא כְּחַזָּנְיָא וחזניא כעמא דארעא (סוטה ט׳ ט״ו), וגזרו ממנו פעל בפיעל חַזַּן הכנסת העומד לקרות (בתורה) אחר עומד וּמְחַזֵּן לו (תוספתא מגלה ג׳ יג)). ובהרגל הלשון התיחד לשליח צבור העובר לפני התבה, פארבעטער, канторъ. וביחוד למי שמתפלל בנגונים, ומזה השם הַזָּנוּת.

חָזַק, פעו״י. עקרו היות מקושר ומדובק בחלקיו, מוצק וקשה. הארט, פעסט, твердый, крѣпкій. ולפי שהמוצק עומד באיתנו ותקפו ואינו נוח להשבר ולהתפורר יצא לענין היות עצום ותקיף, והפוכו רפה, בפרטי הוראותיהם יבוא הקל: א) יוצא, קשור וכריכה, פעסטבינדען, крѣпко свя-зывать, לשום חתול לחבשה לְחָזְקָה (יחזקאל ל׳ כ״א). ובבנין: על־הבית לְחָזְקָה (מ״ב י״ב י״ג), סתימת הבדקים וקשורו, צו-זאמטענבינדען, איסבעססערן, связывать, по-чинить. וקיוב לו בשמושו ואושיא יחיטו (עזרא ד׳ י״ב). וי״מ בענין זה: פן יֶחֶזְקוּ מוסריכם (ישעיה כ״ח כ״ב), בהוראת עמד שהוא בפעלי האיכות והכמות שלא יהיו מוסריכם (כבליכם) קשורים וכרוכים עליכם הדק היטב. ומזה ב) דבקות לדבר והאחז בו, פעסטהאנגען, крѣпко висѣть. וַיֶּחֱזַק ראשו באלה (ש״ב י״ח ט׳). ובמובן המוסרי: למען יֶחֶזְקוּ בתורת ה׳ (דה״ב ל״א ד׳), ע״ד דבקתי בעדותיך (תהלים קי״ט ל״א). ג) היות בריא מקושר ומוצק בכחות הטבעיות, געזונד זיין — װערדען, быть здоровымъ, выздоровѣть. כי הלה וַיֶּחֱזָק (ישעיה ל״ט א׳), תֶּחֱזַקְנָה ידיך (שופטים ז׳ י״א), ידיך תהיינה בריאות ומוצקות משל אל העז והאמץ המיוחס אל הידים, וְחָזְקוּ ידי כל־אשר אתך (ש״ב ט״ז כ״א), והפוכו רפו ידינו (ירמיה ו׳ כ״ד). וביחוס אל הלב: וַיֶּחֱזַק לב פרעה (שמות ז׳ י״ג), לבו נעשה מוצק ובלתי מרגיש, הארט, פערשטאָקקט זיין, быть ожесточеннымъ. וכעין שמוש הפעלים כבד קשה (עיין שם). ובהשאלה, היות בתקף הכח ואיתן המצב: כי חָזַק ישראל (שופטים א׳ כ״ח), שטארק, מעכטיג, — װערדען, быть крѣпкимъ, сильнымъ. כאשר חָזְקָה הממלכה בידו (מ״ב י״ד ה׳), כי חָזַק הרעב (בראשית מ״א נ״ז). ובמובן המוסרי, היות בריא ותקיף בדעת נפש: וְחָזַקְתָּ והיית לאיש (מ״א ב׳ ב׳), וַחֲזַקְתֶּם מאד לשמר וגו׳ (יהושע כ״ג ו׳), וביותר במקום שיש מניעה, רק חֲזַק לבלתי אכל הדם (דברים י״ב כ״ג), הצריך הכתוב חזוק לפי שהיו שטופים באכילת הדם מיצר הרע של ע״ג, חֲזַק ואמץ כי אתה תבוא וגו׳ (שם ל״א ז׳), תקף ואמץ הלב להתגבר על המונעים. ומזה בהתגברות על הרפה, ביחס שממנו, שטארקער זיין אלס, — בעזיעגען, быть сильнѣе кого, преодѣловать. וַיֶּחֱזַק דוד מן־הפלשתי (ש״א י״ז נ׳), על־כן חָזְקוּ ממני (מ״א כ׳ כ״ג), אם תֶּחֱזַק ארם ממני (ש״ב י׳ י״א). ע״ד שמושי הפעל קשה, ויקש דבר איש יהודה מדבר איש ישראל (שם י״ט מ״ד). ועל המעט ביחס הפעול: וַיֶּחֱזַק העם אשר אחרי עמרי את העם אשר אחרי תבני (מ״א ט״ז כ״ב), וכן חֲזַקְתַּנִי ותוכל (ירמיה כ׳ ז׳) כמו חזקת ממני, איבערװעלטיגען, переси-ливать. וכן ביחס שעל: וַיֶּחֱזַק עליה (דה״ב ח׳ ג׳), וַיֶּחֱזַק עליו (דניאל י״א ה׳). ובהשאלה: כי־חָזַק עליהם הרעב (בראשית מ״ז כ׳). ומזה: איצה ונחיצה, אין יעמאנדען דרינגען, на-стаивать, בנחיצת פקודת נגיד ומצוה: וַיֶּחֱזַק דבר־המלך אל־יואב (ש״ב כ״ד ד׳), ויד ה׳ עלי חָזָקָה (יחזקאל ג׳ י״ד). ובא: חָזְקוּ עלי דבריכם (מלאכי ג׳ י״ג), ענינו דברים חזקים וקשים אתם טופלים עלי למשא, עד״ש לעיל: הוגעתם ה׳ בדבריכם (שם ב׳ י״ז). ועל המעט שבא בהוראת יוצא: ויצר לו ולא חֲזָקוֹ (דה״ב כ״ח כ׳). לא היה לו לעזר ולחזוק.

הפיעל. יוצא. מהוראות הקל. א) קשור ותגירה, צומבינדען, אומגירטען, опоясывать. ואבנטך אֲחַזְּקֶנּוּ (ישעיה כ״ב כ״א) וכן שמושו בארמית וסורית. ומזה לדעת י״מ: חַזֵּק מתנים (נחום ב׳ ב׳) כמו חגור מתנים. (עיין חגר). ובבנין: לְחַזֵּק את בדק בית ה׳ (מ״ב י״ב י״ג), סתימת הבדקים ותקון החומה. וביחס הלמ״ד: לְחַזֵּק לבית ה׳ (דה״א כ״ו כ״ז). וַיְחַזֵּק על ידו (נחמיה ג׳ י״ט), ועיין הפעיל. ולענין קביעות מהודקת: ובמקבות יְחַזְּקוּם (ירמיה י׳ ד׳), פעסט שלאגען, прикрѣплять, приколачивать. ויתדתיך חַזֵּקִי (ישעיה נ״ד ב׳), בעפעסטיגען, укрѣплять. ובהשאלה: יְחַזְּקוּ־למו דבר רע (תהלים ס״ד ו׳), קובעים בו מסמרות. ומזה בענין הקשוי והמוצק: כי־חִזַּק בריחי שעריך (שם קמ״ז י״ג), עשה אותם מוצקים, חִזְּקוּ פניהם מסלע (ירמיה ה׳ ג׳), הארט מאכען, אינביגזאם, сдѣлать, крѣпкимъ. ובבחינת הבריאות ענינו השבה לאיתנו, רפואה, שטארקען, היילען, лѣчить. הנחלות לא חִזַּקְתֶּם (יחזקאל ל״ד ד׳), ואת החולה אֲחַזֵּק (שם שם ט״ז). וביחוס אל הידים: חַזְּקוּ ידים רפות (ישעיה ל״ה ג׳) עשו אותם חזקות. משל אל התוקף והעוז: חִזַּקְתִּי זְרוֹעֹתָם (הושע ז׳ ט״ו). ומזה במובן העזר והסיוע: וְחִזְּקוּ ידי מרעים (ירמיה כ״ג י״ד), שטיצען, העלפען, поддерживать, помогать. וַיְחַזְּקוּם אחיהם הלוים (דה״ב כ״ט ל״ד) סיוע במלאכה, בייאשטעהן, пособлять. וביחס הבי״ת: חִזְּקוּ בידיהם בכלי כסף (עזרא א׳ ו׳). וי״מ: חזקו אותם במה שהיה בידיהם, או בענין בידיהם, ע״ד כיד המלך. וביחוס אל הלב: וְחִזַּקְתִּי את־לב פרעה (שמות י״ד ד׳) אעשה אותו חזק ובלתי נוח להתפעל, פעסט, הארט מאכען, дѣлать жестокимъ, ожесточать. ואני אֲחַזֵּק את לבו (שם ד׳ כ״א). ג) נתינת כח לעשות חיל במובן הטבעי והמוסרי: ובידך לגדל וּלְחַזֵּק לכל (דה״א כ״ט י״ב), שטארק מאכען, укрѣплять. וַיְחַזְּקוּ את מלכות יהודה (דה״ב י״א י״ז), וְחַזְּקֵהוּ ואמצהו (דברים ג׳ כ״ח), ערמוטהיגען, קראפטיגען, ободрять. אותו חַזֵּק כי הוא ינחילנה (שם א׳ ל״ח). וַיְחַזֵּק את ידו באלהים (ש״א כ״ג ט״ז) בשם אלהים. ובא גם בחזוק ידי עצמו: וַיְחַזְּקוּ ידיהם לטובה (נחמיה ב׳ י״ח), מוטה פאססען, ободряться.

ההפעיל. א) היות כרוך ודבוק לזולתו, האלטען אן עטוואס, אנהאנגען, придерживаться. וקשורו ביחס שבו: וְהֶחֱזִיקוּ שבע נשים באיש אחד (ישעיה ד׳ א׳), וְהֶחֱזִיקוּ בכנף איש יהודי (זכריה ח׳ כ״ג). ועל הרוב במובן המוסרי: בצדקתי הֶחֱזַקְתִּי (איוב כ״ז ו׳), עץ חיים היא לַמַּחֲזִיקִים בה (משלי ג׳ י״ח). ב) התחברות אל הזולת לעזרו ולסייעו, וקשורו בעל יד: על ידו הֶחֱזִיק עזיאל (נחמיה ג׳ ח׳), זיך יעמאנדען פעסט אנשליססען, ביישטעהן, помогать. מַחֲזִיקִים על אחיהם (שם י׳ ל׳). ויתכן שמזה: וַיְחַזֵּק על־ידו (שם ג׳ י״ט) בפיעל, ועי׳ בסמוך. ובאותו ענין נאמר ונשנה הפעל הזה כמה פעמים בחסרון הקשור: ואת שער הישנה הֶחֱזִיקוּ (שם שם ו׳), מדה שנית הֶחֱזִיק (שם שם י״א), את שער הגיא הֶחֱזִיק חנון (שם שם י״ג), ונראה מזה שענינו חזוק בנין או בנין חדש. ג) אחיזה ותפיסה, וזה במובנים שונים: א) אחיזה בזולתו בע״כ, אנפאססען, схватить. בקשור עם יחס שבו: וְהֶחֱזִיק־בה האיש (דברים כ״ב כ״ה), מַחֲזִיק באזני כלב (משלי כ״ו י״ז), וַיַּחֲזֵק בכנף מעילו (ש״א ט״ו כ״ז). וביחס על: יַחֲזֵק עליו צמים (איוב י״ח ט׳), והקודם: יאחז בעקב פח. ובאחיזת יסורים: הֶחֱזִיקֵךְ חיל כיולדה (מיכה ד׳ ט׳) החיל הוא הנושא. צרה הֶחֱזִיקַתְנוּ (ירמיה ו׳ כ״ד), ובהפך: ורטט הֶחֱזִיקָה (שם מ״ט כ״ד) (ועיין אחז). ודרך חבה: וְהֶחֱזִיקָה בו ונשקה וגו׳ (משלי ז׳ י״ג), אומפאססען, обнимать. ובא גם ביחס הלמ״ד: וְהֶחֱזִיק לו ונשק לו (ש״ב ט״ו ה׳), פאססען. ומזה אחיזה של סיוע לתת כח למי שהוא לעמוד בתקפו: ואין מַחֲזִיק בידה (ישעיה נ״א י״ח), והכפל: אין מנהל לה. וביחס הפעול: מַחֲזִיק ימינך (שם מ״א י״ג), וְהַחֲזַקְתִּי את־זרעות (יחזקאל ל׳ כ״ה), הנער הַמַּחֲזִיק בו (שופטים ט״ז כ״ו) להוליכו בדרך. ובענין סעד ועזר במעמד הפרנסה: וְהֶחֱזַקְתָּ בו (ויקרא כ״ה ל״ה) ומוסב על הקודם: ומטה ידו. לשוח ולנפול. ויד־

עני ואביון לא החזיקה (יחזקאל ט"ז י"ט). ובהשאלה: או יחזק במעזו (ישעיה כ"ז ה'). והנראה שהוא ע"ד המליצה: יחזק בי ויהיה לי למעוז וע"ד מליצת: עמדי למחזיק ולמעוז לו (דניאל י"א א'). ג) אחיזת כלי למלאכה ידוע: החזיקי מלבן (נחום ג' י"ד), ומחזיק בפלך (ש"ב ג' כ"ט), מחזיקים ברמחים (נחמיה ד' ט"ו), החזק מגן וצנה (תהלים ל"ה ב'). ומזה תפיסת עסק ידועה: החזיקו המשמר (ירמיה נ"א י"ב), דיא וואכע האלטען, стоять на часахъ. ד) תפיסה של עכבה, צוריק האלטען, בעהאלטען, за-, у-держивать. ועודך מחזיק בם (שמות י"ט ב'), ויחזק־בו חתנו (שופטים י"ט ד'). ובהשאלה: לא־החזיק לעד אפו (מיכה ז' י"ח). ומזה: ה) אחיזה בדבר מצד הבחירה בו מזולתו, ערגרייפען, וואהלען, избрать. החזקתיך מקצות הארץ (ישעיה מ"א ט'). והכפל: ומאציליה קראתיך. והקודם: אשר בחרתיך. אני ה' קראתיך בצדק ואחזק בידך (שם מ"ב ו'), ביום החזיקי בידם להוציאם וגו' (ירמיה ל"א ל"ב). ויתכן שענינו תפיסה בע"כ. (עיין בעל). ו) נתינת כח להתעצם בדבר: להחזיק הממלכה בידו (מ"ב ט"ו י"ט). מן הקל: כאשר חזקה הממלכה בידו (שם י"ד ה'), בעפעסטיגען, утверждать, укрѣплять. ומחזקה בעתים (דניאל י"א ו'), שהיה מחזיק הממלכה בידיה בעתים שונות. ובבל"ק האחרונים בא: כי החזיק עד למעלה (דה"ב כ"ו ח'), מאכטיג ווערדען, быть, стать мощнымъ, сильнымъ. ועשה בהם והחזיק (דניאל י"א ז'). ובמשנה: בתפיסת קנין, אין בעזיטץ נעהמען, овладѣвать, вступать во владѣніе. העומר שהחזיק בו (פאה ו' ג'), כל שהחזיקו עולי בבל (שביעית ו' א'), היה ביהודה והחזיק בגליל (בבא בתרא ג' ב'), (עיין חזקה). ומזה בהפעל: אינן כבמוחזק (כתובות י' ג'). ובמובן תפיסת מנהג: והוחזקו להיות משיאין על פי עד אחד (יבמות ט"ז ז') כמו וקבלו עליהם, או נתקבל אצלם. הוחזקו להיות גומרים (שם י"ב ו'), שטר שקרא עליו ערוה והוחזק בבית דין (כתובות כ' ע"א), מוחזקני בזה שהוא כהן (שם כ"ה ע"ב), מחזיק אני בדעתי, מוחזקני בך שאתה בקי וכו' (קדושין י' ע"ב), איבערצייגט זיין, быть увѣреннымъ. ואמרו: כל המחזיק במחלוקת (סנהדרין ק"י א'). וכן בע"א: כיון שהחזיק בדרך (עירובין נ"ב ע"א). ובתפיסת כמות ידועה במדה. הכיל, ענטהאלטען, אין זיך פאססען, содержать, вмѣщать. מחזיק בתים שלשת אלפים יכיל (דה"ב ד' ה'). ובדרז"ל: החזיק מועט את המרובה (ב"ר ה'), כלי ריקן מחזיק מלא אינו מחזיק (סוכה מ"ז ע"ב). ובהשאלה: אין העולם ומלואו מחזיקים כבוד אלהותו (ב"ר ד'), לא מצא הקב"ה כלי מחזיק ברכה לישראל אלא השלום (עוקצין ג' י"א). ובמובן אחר: אל תחזיק טובה לעצמך (אבות כ' י"ח) לחשוב לך כי עשית דבר טוב. ובהכרת טובה, לאחזוקי ליה טיבותא למשה (ברכות י"ט ע"א), אנא מחזיק טיבו לרישי דכי מטי מודים כרע מגרמיה. משרבו מקבלני טובתך ומחזקני טובותיך (סוטה מ"ז ע"ב).

ההתפעל, א) התאמצות והוספת חזוק לעצמו, זיך קראפטיגען, קראפטע זאמלען, זיך שטארקען, утверждаться, скрѣпляться, собираться съ силами. ויתחזק ישראל (בראשית מ"ח ב'), לא־יתחזקו (יחזקאל ז' י"ג), והתחזקתם ולקחתם (במדבר י"ג כ'), מוטה פאססען, זיך ערמוטהיגען, ободряться. התחזקו והיו לאנשים (ש"א ד' ט'), ואמציהו התחזק (דה"ב כ"ה י"א). ובחזקת הממלכה: ויתחזק שלמה בן דוד על־מלכותו (שם א' א'), ויתחזק המלך רחבעם בירושלים (שם י"ב י"ג), זיך בעפעסטיגען. ובמובן המוסרי: ויתחזק דוד בה' אלהיו (ש"א ל' ו'), חזק ונתחזק בעד עמנו (ש"ב י' י"ב). ובקשור עם לפני, ענינו חזוק של מרידה, זיך ווידערזעטצען, сопротивляться, упорствовать. להתחזק לפני ממלכת ה' (דה"ב י"ג ח'), ולא התחזק לפניהם (שם שם ז') לא עמד כנגדם, (ועיין אמץ). ב) בענין עזר וסיוע, ביישטעהן, помогать, пособлять. ואבנר היה מתחזק בבית שאול (ש"ב ג' ו'), המתחזקים עמו במלכותו (דה"א י"א י'), ואין אחד מתחזק עמי (דניאל י' כ"א), להתחזק עם־לבבם שלם אליו (דה"ב ט"ז ט'), כמו עם אשר. וטעם ההתפעל, כי

העומד לחזק אחרים הוא מחזק תחלה את עצמו שיוכל לעמוד בעזרתם, והעי"ן פעמים בפת"ח, בהפסק, ופעמים בציר"י.

חָזָק, ש"ת. א) קשה ומוצק, פעסט, הארט, крѣпкій, твердый. כשמיר חָזָק מצר (יחזקאל ג' ט'), חֲזָקִים כראי מוצק (איוב ל"ז י"ח). ובהשאלה: את פניך חֲזָקִים וגו' ואת מצחך חָזָק (יחזקאל ג' ח'), חִזְקֵי־מצח (שם שם ז'), פרעך, дерзкій, наглый. וְחִזְקֵי־לב (שם ב' ד'), פערשטאָקקט, ожесточенный, упорный. ב) עצום בכח הבריאות, שטארק, קראַפטיג, сильный, здоровый. הֶחָזָק הוא הרפה (במדבר י"ג י"ח), עודני היום חָזָק וגו' ככחי אז (יהושע י"ד י"א), את הַחֲזָקָה ואת הנשברת (יחזקאל ל' כ"ב), ובמעמד המדיני: כי רכב ברזל לו כי חָזָק הוא (יהושע י"ז י"ח), אשר היתה חֲזָקָה בים (יחזקאל כ"ו י"ז). וביחס אל הש"י: גאלם חָזָק ה' צבאות (ירמיה נ' ל"ד). ובא: הנה ה' אלהים בְּחָזָק יבוא (ישעיה מ' י'). לדעת הרד"ק, ענינו כמו: בחיל חזק וחילו הוא זרועו וזה שאמר וזרעו משלה לו. ולרשד"ל: במדת אֵל חזק, ר"ל: יתראה כחזק, עד"ש: וארא אל אברהם וגו' באל שדי (שמות ו' ג'), במדת אל שדי. ובערך היתרון: מציל עני מֵחָזָק ממנו (תהלים ל"ה י') הסר המתאר, או שהוא בהוראת שם: וגאלו מיד חָזָק ממנו (ירמיה ל"א י'), ומיד חָזָק אביון (איוב ה' ט"ו), איין געוואלטיגער, сильный, мощный. ובא, הנה חָזָק ואמץ לה' (ישעיה כ"ח ב'), יש לה' דבר חָזָק ואמיץ לשלוח עליהם ורמז אל מלך אשור (רשד"ל). ובא ביחס אל יד או זרוע, להורות הכח והעז כי ביד חֲזָקָה ישלחם (שמות ו' א'), ובזרוע חֲזָקָה (ירמיה כ"א ה'). ובא ביחום אל דברים שונים להורות על מדרגת החזק: רוח־ים חָזָק מאד (שמות י' י"ט), העפטיג, сильный. וקל שפר חָזָק מאד (שם י"ט ט"ז), שטארק, сильный. והרעב חָזָק (מ"א י"ח ב'), ויהי חליו חָזָק מאד (שם י"ז י"ז), ותהי המלחמה חֲזָקָה (ש"א י"ד נ"ב).

חָזֵק, ש"ת. ע"מ חָפֵץ, ומובנו כתוה"פ, הולך וְחָזֵק (שמות י"ט י"ט), שטארק, העפטיג, сильный. ודוד הלך וְחָזֵק (ש"ב ג' א'), מאַכטיג, могучій.

חֵזֶק, שם. פ"א במקרא. וממקומו נראה שהוא בהוראה הראשונה, דבר מוצק, פעסטעס, крѣпкое. ארחמך ה' חִזְקִי (תהלים י"ח ב'). והכפל: ה' סלעי ומצודתי.

חֹזֶק, שה"פ. עוצם, עֹז, מאַכט, שטאַרקע, крѣпость, сила. חֹזֶק ממלכות הגוים (חגי ב' כ"ב), ונסמך אל יד: כי בחֹזֶק יד הוציא (שמות י"ג ג'; י"ד ט"ז), הלא בְחָזְקֵנוּ לקחנו לנו קרנים (עמוס ו' י"ג).

חָזְקָה, שם. לא נמצא כי אם עם בי"ת שמושית על דרך תאה"פ לענין התעצמות כנגד הזולת לרדותו, שטרענגע, строгость, жестокость. לחץ את־בני ישראל בְּחָזְקָה (שופטים ד' ג'), וּבְחָזְקָה רדיתם אתם ובפרך (יחזקאל ל"ד ד'). וכן בענין ביד חזקה. ואם־לא ולקחתי בְחָזְקָה (ש"א ב' ט"ז), מיט געוואַלט, насильно. ובענין התעצמות בטענות: ויריבון אתו בְּחָזְקָה (שופטים ח' א'), העפטיג, сильно. ובהוראת כח גדול: ויקראו אל־אלהים בְּחָזְקָה (יונה ג' ח'), ושעור בקול חזק וגדול.

חֶזְקָה, שם. בענין הנ"ל, ורק בחבור עם אות בי"ת השמושית, ובסמיכות או בכנוי: בְּחֶזְקַת היד (ישעיה ח' י"א), כמו ביד חזקה, שטרענגע, строгость. וּכְחֶזְקָתוֹ עזב תורת ה' (דה"ב י"ב א'), וּכְחֶזְקָתוֹ בעשרו (דניאל י"א ב'), ערקראַפטיגונג, могущество.

2) **חֲזָקָה**, בהלכה. שם. תפיסת דבר לשם קנין, בעזיטצנאַהמע, вступленіе во владѣніе. נכסים שיש להם אחריות נקנין בכסף בשטר וּבַחֲזָקָה (קדושין א' ב') ופירשו בגמרא: מנלן, ישבו בעריכם אשר תפשתם (ירמיה מ' י'), במה תפשתם בישיבה (שם כ"ו א'). ומזה גם קנין נכסים של הפקר: הַמַּחֲזִיק בנכסי הגר נעל וגדר ופרץ כל שהוא הרי זו חֲזָקָה (ב"ב ג' ג'). וכמו כן כח קנין נכסים שלא הוברר קניתם או ירושתם, ע"י תפיסתם זמן ידוע בלי ערעור, ורק בטענת קניה או ירושה חֶזְקַת הבתים וכו' חֶזְקָתָן שלש שנים (ב"ב ג' א'), כל חֲזָקָה שאין עמה טענה אינה חזקה (שם

ב׳ ג׳) , בעזיצנאַהמע , בעזיטצרעכט , право владѣнія . ומזה: נכסים בְּחֶזְקָתָן כתובה בחזקת יורשי הבעל נכסים הנכנסים ויוצאים עביה בחזקת יורשי האב (יבמות ד׳ג׳) מעמידים את הנכסים ברשות שיש לו עליהם טענת קנין. וכן לענין סמיכה על המוסכם במקום שאי אפשר לבוא לידי ... : מפני שֶׁחֶזְקָתָן בקנבום (כלאים ט׳ ז׳) , אנגענאמען , принято ; פרעזומפציאָן , חֲזָקָה אין אדם מעיז בפני בעל חובו (כתובות י״ח ע״א) , חֲזָקָה אין אדם טורח בסעודה ומפסידה (שם י׳ א׳) . וכן בענין החזקת דבר במעמדו הראשון: בהמה בחייה בְּחֶזְקַת איסור עומדת עד שיודע לך במה נשחטה, נשחטה ה״ה בְּחֶזְקַת היתר עד שיודע לך במה נטרפה (חולין ט׳ א׳) , בְּחֶזְקַת טומאה (שם) . ועוד המליצה אמר ר׳ יהודה הלוי: למען תהיה לכם בו חֲזָקָה גמורה (בתולת בת יהודה) .

2) חִזּוּק , שמ״ז . ברחז״ל , עזר וסעד: חכמים עשו חִזּוּק לדבריהם יותר משל תורה (עירובין פ״ה ב׳) . דברי תורה אין צריכין חִזּוּק ודברי סופרים צריכין חִזּוּק (תענית י״ז ב׳) .

חִזְקִי , שע״פ . מבני מרין (דה״א ח׳ י״ח) .

חִזְקִיָּה , חִזְקִיָּהוּ , יְחִזְקִיָּהוּ , שע״פ . א) בן אחז מלך יהודה (מ״ב י״א א׳ ; שם ט״ז כ׳ ; יהושע א׳ א׳) . ב) אבי אבותיו של צפניה הנביא (צפניה א׳ א׳) . ג) כבני זרבבל (דה״א ג׳ כ״ג) . ד) מעולי הגולה עם זרבבל: בני אטר ליחזקיה (עזרא ב׳ ט״ז) . ה) מן הבאים בחותמים על האמנה (נחמיה י׳ י״ח) . וכנראה שהוא שם בית אב (ועיין אֲבִיָּה) .

1) חֲזַר , חָזַר , ארמית . דומה לשרשים הדר סחר . הקל עומד , עקרו סבוב והיקף , אומקרייזען . אומרינגען , вращаться окружать . ואסובבה את מזבחך (תהלים כ״ו ו׳) ת״י: וַאֲחַזֵּר . ובתלמוד: גלגל הוא שֶׁחוֹזֵר בעולם (שבת קנ״א ע״ב) , גלגל קבוע וסולות חוזרין (פסחים צ״ד ע״ב) , ותוזרות חלילה (כתובות י׳ ו׳) . ומזה: ב) נסוגה לאחור , זיך אומקערען , обращаться назадъ . יסוב לאחור (תהלים קי״ד ג׳) , ת״י: הָדַר לאחורא . ובתלמוד: מימי לא אמרתי דבר וְחָזַרְתִּי לאיחורי (שבת קי״ח ע״ב) . ג) שיבה למקום שיצא משם: קברו את המת וְחָזְרוּ (ברכות ג׳ ב׳) . שלוחי בשר ודם צריכים לַחֲזוֹר אצל שולחיהם (מכילתא ב׳ א׳) , יחזור למקום שטעה (ברכות ב׳ ג׳) , וְחוֹזְרִים לעקב (זבחים ו׳ ג׳) , בדרך עליתו , חוֹזְרִין אצל גדול (יבמות ד׳ ה׳) , צריכה לחזור על כל האחים (שם נ״ג א׳) . ד) בענין כפילת הפעולה והתחלה מחדש , עסוואס וויעדער נאך איינמאל מהון , сдѣлать вновь, еще разъ . חָזְרוּ ונשתתפו (פאה ג׳ ה׳) , מה היום הולך ואינו חוֹזֵר (סנהדרין ק׳ ע״ב) . ומזה: הלומד תורה ואינו חוֹזֵר עליה (שם צ״ט ע״א) , וויעדער האלטען , повторить . ומזה בענין השתדלות ושקידה על דבר , ע״ד שמוש פעל הדר (עיי״ש) , לעולם יְחַזֵּר אדם וישב בעיר שישיבתה קרובה (שבת י׳ ע״ב) , חזרנו על כל המקרא (ב״ר ס״ה) , ובענין חרטה , וויעדערופען , отрекаться отмѣнять . אם רצה לַחֲזוֹר (גיטין ו׳ א׳) , אם רצה להזור לא יחזור (שם) , חוֹזְרַנִי בי (סנהדרין דף ק׳ עמוד ב׳) כמו: חוזר אני . ובעשית תשובה . אף אתה חוזר בך (חגיגה ט״ו ע״א) . ובהפעיל: יַחֲזִיר את פניו (ברכות ד׳ ה׳) , הַמַּחֲזִיר חוב בשביעית (שביעית י׳ ח׳) , צוריקק געבען , возвратить . ובתפלה: הַמַּחֲזִיר נשמות לפגרים מתים , שהחזירו שליחותם (מכילתא בא א׳) הביאו תשובה לשולחם , הרוכלים הַמַּחֲזִירִים בעירות (מעשרות ב׳ ג׳) , הערומגעהן , расхаживать . הגבאים מַחֲזִירִים תדיר (אבות ג׳ ט״ז) , והבנים יְחַזְּרוּ על הפתחים (כתובות י״ג ג׳) , כל הַמַּחֲזִיר על הגדולה גדולה בורחת ממנו וכל הבורח מן הגדולה גדולה מחזרת עליו (עירובין י״ב ב׳) . וי״ג המחזר בפיעל .

2) חֲזָרָה , חֲזִירָה , שה״פ . חזרת הקל (סוטה ד׳ ע״א) . ובירושלמי חזירת הקל , הקפה , אומקרייזען , דרך הליכה דרך חזירה (ירושלמי יומא פרק ג׳) ובחזרתן אמרו לפונדקית (יבמות ט״ז ז׳) , צוריקקונפט , ויחזור בו חזרה גמורה , תני בשם ר״נ חזירת טמון ולא הזירת דברים (ירושלמי ר״ה פרק א׳) .

2) חַזְרָן , בגמרא. גבר חזרן (שבת קנ"ז ע"א) מהדר במצות.

מַחֲזוֹר , שם. בחכמת התכונה המשך זמן הקף של החמה והלבנה, מזמן צאתם ממעמד מזל אחד עד שובם אליו. מחזור גדול של חמה כ"ח שנה ושבעה מחזורים קטנים יש בו מד' ד' שנים (פר"א ו' ועיין ברכות נ"ט ב', וברש"י שם). מחזור הגדול של לבנה כ"א שנה ושבעה מחזורים קטנים יש בו מג' ג' שנים (פר"א ז), ובחשבון קביעות המולדות והתקופות נקבע משך שנות המחזור של הלבנה תשע עשרה שנה, מהן שבע שנים מעוברות ושתים עשרה פשוטות (רמב"ם הל' ק"ה ו' י'). ומזה:

3) מַחֲזוֹר , שם. סדור תפלות הרגלים והימים הנוראים שמקיף והולך את השנה כלה. וברשימות כ"י ישנים נמצא שנקרא לפנים בשם זה כלל ספרי כה"ק כתובים במגלות בכרך אחד.

2) מַחֲזִירָה , בגמרא ירושלמית כעין השם מהדורא בבבלית: מחזירה תניינא (ירושלמי שבת פרק א' ה"ב). (ועיין ערוך השלם ערך הדר).

חֲזִיר , שם. מין בהמה טמאה, מפרסת פרסה ואיננה מעלת גרה, שוויין, свинья, ואת־הַחֲזִיר (ויקרא י"א ז'), והמדברי: חֲזִיר מיער (תהלים פ' י"ד), עבער, кабанъ, вепрь. ובמשנה: חֲזִיר הבר (חולין ס' ב'), ובמין נקבה: פרה וַחֲזִירָה (בכורות ד' ד').

2) חֲזֶרֶת , במשנה. שם ירק מר במעמו, לאַטטיך, латукъ, וּבַחֲזֶרֶת ובעולשין (פסחים ב' ו'). ונמצא ממנו שני מינים: חֲזֶרֶת סתם וחזרת גלים (כלאים א' ב') הגדלים בהרים, בערגלאַטטיך, горный латукъ, והרבוי: בחזרים מפני שהם משמרים את האוכל (עוקצין ג' ז'), החזרין לא בימות החמה (ע"ז ג' ח').

2) חֲזָרָר , במשנה, שם. מין תפוח מדברי, האָלצאַפּפעל, лѣсное яблоко, התפוח וְהַחֲזָרָר (כלאים א' ד').

חֵזִיר , שע"פ. ראש למשמרת הכהונה שבע העשרה (דה"א כ"ד ט"ו). ב) מן הבאים בחיתמים על האמנה (נחמיה י' כ"א).

הערה. מעיקר הוראת הפעל חזר בארמית, שדומה לפעל הדר, בענין סבוב והקף, יצא השם חָזִיר, הַזּוֹר בהוראת דבר עגול וכדורי, רונדעס, קוגעל, קנאָפּף, круглое, шаръ, כפתור ופרח (שמות כ"ה ל"ג) ת"א: חֲזוֹר ושושן, וכן פעמן זהב (שם כ"ח ל"ד) ת"י: חֲזוּרָא דדהבא. ומזה התיחד לפרי התפוח שהוא עגול שלם, אפּפעל, яблоко, גם תמר ותפוח (יואל א' י"ב) ת"י: דקלין וחזור, תפוחי זהב (משלי כ"ה י"א) ת"י: חֲזוּרֵי דדהבא, גאָלדענע גראַנאַט, золотая граната. ובמדרש: אילנייא מתקרין לשמתהון חיזורא מיתקרי חִיזוֹר (ויק"ר י"ב), (ועיין הדר). וע"ש ומזה יתכן שנגזר השם חֲזֶרֶת אל הירק שהוא בעגול ארוך. ומזה גם השם חֲזִיר שבמקרא ע"ש שהוא קשור, מקופל ומסורבל, או ע"ש עצום כחו וחזק טבעו, וזה לפי שמושג החזק והעצום קרוב ומשותף אל מושג הקפול, הכריכה והקשור.

חָח , שם. דומה לשם חוח. ע"ש. א) מין קשוט נשים: חָח ונזם (שמות ל"ה כ"ב), רש"י פירש תכשיט של זהב עגול נתון על הזרוע. ולדעת הרד"ק הוא כעין מחט שנוקבים ומחברים בו שתי שפתות החלוק תחת הגרון, האַלזשפאנגע, האַקקען, шейная пряжка, застежка, ומזה: ב) טבעת, שיר, שנותנים בנחירי הבהמה למשוך אותה בה, שפיטצהאקקען, שטעכרינג, крюкъ, וכמו כן בדגים הנצודים. ונתתי חחים בלחייך (יחזקאל כ"ט ד') בקרי ובכתיב חחיים, וטבעת כזו היו נותנים השובים באף או בלחיי השבוים למשכם דרך בזיון: ושמתי חַחִי באפך (ישעיה ל"ז כ"ט), ונתתי חַחִים בלחייך (יחזקאל ל"ח ד'), ויביאהו בַּחַחִים (שם י"ט ד'). ונמצא ברשמי ציורי הקדמונים על חומת עיר נינוה הישנה אשר נתגלו לנוסעים לפני איזה שנים בכפר הנקרא קַסְבַּד או קָרְבַּד מצפון לנהר חדקל, תבנית אנשים מנוצחים עומדים על ברכיהם וחח תקוע להם דרך עצם האף והשפה העליונה, ובחח קשור חבל נתון ביד זולתו מנהיגו (דבורת הצפון 1848 נומר 10).

חָטָא , פ"י. עקרו כנראה כשלון נפילה ומביעה, שטרויכלען, פאַללען, זינקען, спотыкаться, падать. ומזה: מניעת

ההגעה אל התכלית, פֿעהלען, פֿערפֿעהלען,
הקל, א) עומר, כשלון. сбиться съ пути,
ונפילה, שטרויכלען, פֿאללען, спотыкать,
надать, ואץ ברגלים חוטא (משלי י״ט ב׳),
וכן הוא בערבית. יגזלו מימי־שלג שאול חָטָאוּ
(איוב כ״ד י״ט), המפרשים נדחקו בפירושו,
והנראה שהוא מוסב אל מימי שלג הנמס
מפני הצנה והחום, שהם נופלים טובעים
בשאול, הולכים ואובדים, שטירצען הינאיין,
ниспадать, низвергаться, והוא משל
אל מהירת אבדן הרשעים, ומסבים לזה
הפסוק השני ישכחהו רחם וגו׳. (ועיין
התפעל). ואפשר לפרש מענין זה:
קצפת וַנֶּחֱטָא (ישעיה ס״ד ד׳), במובן המוסרי:
נפלנו ולא נוכל קום, וויר זינד געזונקען.
ב) יוצא, במובן השחתה ואבוד, פֿערדערבען,
портить, вредить, губить, развращать,
מתעברו חוטא נפשו (משלי כ׳ ב׳) על דרך
שאמר: משחית נפשו הוא יעשנה (שם ו׳
ל״ב), קצות־עמים רבים וְחוֹטֵא נפשך (חבקוק
ב׳ י״א), וְחֹטְאִי חומס נפשו (משלי ח׳ ל״ו),
המבקש לשתתני לאבדני הוא חומס נפשו.
ולפי הראב״ע מענין מניעת השגת המבוקש
מי שאינו מוצא אותו ומחסר נפשו ממנו,
נגד מה שאמר למעלה: כי מוצאי מצא
חיים. וְחָטָאת עַמֶּךָ (שמות ה׳ ט״ז). וי״מ
שהוא נשוא אל השם עמך שבא בכאן
בלשון נקבה, ע״ד: מדוע שובבה העם
(ירמיה ח׳ ה׳), ומשפטו: וְחָטָאָה, ונתחלפה
לת״ו, כמו וקראת אתכם (דברים ל״א כ״ט),
ופירושו: יחסר העם, ימעט ויכלה. וי״מ
שהוא דרך כנוי כבוד והכוונה תחטא
חטאה. והנראה שהוא מוסב אל מעשה
הרע שהוא משחית ומאבד את העם, ובא
בלשון נקבה שישתמשו בה על הרוב
למין סתמי. ובהוראת עומד הרגשות
ומציאות חסרון ונזק, פֿערמיססען, מאנגעל
האבען, ленитьсяа, ופקדת נוך ולא תֶחֱטָא
(איוב ה׳ כ״ד), לא תחסר דבר, והקודם:
וידעת כי שלום אהלך. וזה ע״ד הוראת
הפעל חטא בגפתית, שענינו היות חסר
דבר מה. מבלי יכולת למצוא המבוקש.
ג) כשלון נפילה. במובן המוסרי. היות נכשל

בדרך הטוב והצדק, נוטה ממצות התורה
והמוסר, שטרויכלען, איין פֿעהלטריטט בעגעהן,
אבווייכען, פֿעהלען, זינדיגען, сбиваться съ
пути, заблуждаться, провиниться,
אביך הראשון חָטָא (ישעיה מ״ג כ״ז), אשר
נואלנו ואשר חָטָאנוּ (במדבר י״ב י״א), חָטָאתִי
כי לא ידעתי (שם כ״ב ל״ד), ובפירוש ענין
החטא: אשר חֲטָאתֶם לעשות הרע (דברים
ט׳ י״ח), חָטָאנוּ כי דברנו בה׳ ובך (במדבר
כ״א ז׳), כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה
טוב ולא יֶחֱטָא (קהלת ז׳ כ׳), וענין כלם נטיה
מדרך הטוב מצד חולשת טבע האדם
ונטיותיו החומריות, ובעבירות על מצות
התורה רובו ענינו פעל רע בשגגה: ואם
נפש אחת תֶּחֱטָא בשגגה וגו׳ (ויקרא ד׳ כ״ז).
ולפעמים גם במזיד: נפש כי תֶחֱטָא ומעלה
מעל בה׳ וכחש בעמיתו וגו׳ או בגזל וגו׳
וכחש בה ונשבע על שקר (שם כ״א כ״ב),
וקשורו במ״ם בבחינת המצוה שעבר עליה:
נפש כי תֶחֱטָא בשגגה מכל מצות ה׳ (שם
ד׳ ב׳), וְחָטְאָה בשגגה מקדשי ה׳ (שם ה׳ ט״ו),
ואת אשר חָטָא מן הקדש (שם שם ט״ז), ע״ד
ולא רשעתי מאלהי (ש״ב כ״ב כ״ב), וביחס על:
אשר חָטָא עליה (ויקרא ה׳ ה׳). ובא: מאשר
חָטָא על הנפש (במדבר ו׳ י״א), יתכן שענינו:
אשר חטא, שבא על הנפש, כמ״ש למעלה:
על נפש מת לא יבוא. ולדעת חז״ל,
טעמו: שחטא על נפשו, על עצמו, וכמ״ש
שצער עצמו מן היין, על אלה חָטָא־שלמה
(נחמיה י״ג כ״ו), וביחס הבי״ת, בבחינת מי
שהרע נעשה בו: אל תֶּחֶטְאוּ בילד (בראשית
מ״ב כ״ב), ולמה תֶחֱטָא בדם נקי (ש״א י״ט ה׳),
זיך אן יעמאנדען, אן עטוואס פֿערזינדיגען, со-
грѣшить противъ кого, чего, ובא:
ובמשפטיך חָטְאוּ־בם (נחמיה ט׳ כ״ט), דרך
משל כאלו פגעו במשפטי ה׳ לרעה.
ובקשור הלמ״ד ביחס למי שעוברים על
מצותיו, געגען יעמאנדען זינדיגען. грѣшить
противъ кого, מי אשר חָטָא־לי (שמות
ל״ב ל״ג), חָטָאתִי לה׳ אלהי ישראל (יהושע
ז׳ כ׳), ובאל: אל ה׳ חָטָאנוּ (שופטים י׳ ט״ו),
וכמו כן בבחינת מי שהרעה נוגעת לו:
ומה חָטָאתִי לך (בראשית כ׳ ט׳), וְחָטָאתִי לך

כל הימים (בראשית מ"ג ט') ענינו: אהיה נחשב חוטא לך כל ימי חיי. וביחוס אל אבר הגוף שבו נעשה הרע: מֵחֲטוֹא בלשוני (תהלים ל"ט ב'), לא חָטָא איוב בשפתיו (איוב ב' י'), ולא נתתי לַחֲטֹא חכי (שם ל"א ל'). ועל הרוב בא בחבור עם הנשוא, שהוא החטא: חָטָא העם הזה חטאה גדלה (שמות ל"ב ל"א), חטא חָטְאָה ירושלים (איכה א' ח'). ובמקור: אשר יעשה האדם לַחֲטֹא בהנה (ויקרא ה' כ"ב), לבלתי חֲטֹא (יחזקאל ג' כ"א) שלא לחטוא, הירלו מזבחות לַחֲטֹא (הושע ח' י"א) לחטוא על ידיהם. מֵחֲטֹא לה' (ש"א י"ב כ"ג), מֵחֲטוֹ לי (בראשית כ' ו') חסר אל"ף. ובא: ביום חֲטֹאתוֹ (יחזקאל ל"ג י"ב), ע"ט: לבלתי קראת לנו (שופטים ח' א') עד יום מלאת (ויקרא ח' ל"ג), והבינוני בשם תאר: הוי גוי חֹטֵא (ישעיה א' ד'), זינדער, грѣшный, וצפון לצדיק חיל חוֹטֵא (משלי י"ג כ"ב), ונרדף לרשע: אף כי רשע וְחוֹטֵא (שם י"א ל"א). והפוכו טוב: כטוב כַּחֹטֶא (קהלת ט' ב'), ובסגו"ל: וְחוֹטֶא אחד (שם שם י"ח), וְהַחוֹטֶא בן מאה שנה יקלל (ישעיה ס"ה כ'), כשירצה לקלל החוטא יקללוהו שימות בן מאה שנה (רשד"ל). ויתכן שחוטא זה ענינו הלש ורפה כח, והוא מארמית: והילדים רכים (בראשית ל"ג י"ג) ת"י: טליא חטיין, ושעורו: מי שהוא מקולל בתשות כח והלישות הוא ימות בן מאה שנה. וזה מסבים עם הקודם: כי הנער בן מאה שנה ימות (ועיין הערה). הנפש הַחֹטֵאת (יחזקאל י"ח כ'). ובברייתא: כיצד מתודה עויתי פשעתי וחטאתי וכו' דברי ר"מ וחכמים אומרים עונות אלו הזדונות פשעים אלו המרדים חטאים אלו השגגות וכו' אלא כך היה מתודה חטאתי ועויתי ופשעתי (יומא ל"ז ב').

הפיעל. א) נשיאת נזק החסרון, דיא שולד טראגען, פֿערמיססען, ערזעטצען, нести убытокъ, пополнять, вознаграждать, אנכי אֲחַטֶּנָּה (בראשית ל"א ל"ט) חסר האל"ף למ"ד הפעל ובתשלומו אֲחַטְּאֶנָּה, אנכי אחסרה, אם חסרה חסרה לי (רש"י), או: החטא הוא עלי ואנכי אשלם (ראב"ע ורד"ק) ולא נמצא יותר. ב) יוצא, בענין מעשה הקרבנות:

והזה אל הבית וגו' וְחִטֵּא את הבית (ויקרא י"ד נ"א, נ"ב), והזה הטהור על הטמא וגו' וְחִטְּאוֹ (במדבר י"ט י"ט), וַיְחַטֵּא את המזבח (ויקרא ח' ט"ו), לפי המפרשים ענינו הסרת החטא. ע"ד: ודשנו את המזבח (במדבר ד' י"ג), ענטזינדיגען, זיהנען, очищать отъ вины, והנראה שהוא מעיקר הוראת הפעל, הפלה, במובן זריקה, והתיחד לענין הזאת דמים או מי נדה לטהרת הטומאה, שפרענגען, דורך שפרענגען, רייניגען, окропить, очищать отъ скверненія, וַיְחַטְּאוּ את דמם המזבחה (דה"ב כ"ט כ"ד), תְּחַטְּאֵנִי באזוב ואטהר (תהלים נ"א ט'). ומזה ג) הכנת קרבן חטאת שעיקר הכפרה בזריקת הדם, וישחטהו וַיְחַטְּאֵהוּ כראשון (ויקרא ט' ט"ו), הכהן הַמְחַטֵּא אותה (שם ו' י"ט) המכין אותה לקרבן חטאת, אלס זינדאָפּפֿער דארברינגען, принести въ очистительную жертву. ובמשנה: התחיל מְחַטֵּא ויורד כו' במקומו היה עומד וּמְחַטֵּא (יומא ה' ה'), ענינו זורק את הדם.

ההפעיל, מענין הקל, א) נטיה מן הנקודה המשוערת למורים אל המטרה, פֿעהלען, פֿעהלשיעססען, о-шибаться, сдѣлать промахъ, קולע אל השערה ולא יַחֲטִא (שופטים כ' ט"ז). ב) יוצא, הטית הזולת מדרך הטוב, סבב לאחר שיחטא, צוא פֿעהל, צור זינדע לייטען, вводить кого въ грѣхи, ואשר הֶחֱטִיא את ישראל (מ"א י"ד ט"ז), פן יַחֲטִיאוּ אתך לי (שמות כ"ג ל"ג), וְהֶחֱטִיאָם חֲטָאָה גדולה (מ"ב י"ז כ"א). ובא: למען הַחֲטִי את יהודה (ירמיה ל"ב ל"ה) בחסרון אל"ף, אשר הכעסת וַתַּחֲטִא (מ"א כ"א כ"ב) בחסרון יו"ד. ומזה: ג) החלטת החטא בזולת לחיובו, בעשולדיגען, אלס שולדיג ערקלאֶרען, обвинять, осуждать, признать виновнымъ, מַחֲטִיאֵי אדם בדבר (ישעיה כ"ט כ"א), ע"ד: ומרשיע צדיק (משלי י"ז ט"ו), ובכללו גם הטלת ענש על חטא, שטראַפֿען, ביססען, לײדען לאַססען, наказывать, карать, אל תתן את פיך לַחֲטִיא את־בשרך (קהלת ה' ה'). ויתכן שזה ענינו השתתה, ע"ד: חוֹטְאוֹ נפשו (משלי כ' ב'). ובהשאלה:

ולא תַּחֲטִיא את הארץ (דברים כ״ד ד׳).

ההתפעל מן הפעל. א) לפי הפירוש המוכפל ענינו הסרת חטא והטהר, זיך ענטזינדיגען, פֿיר זיך ויהנען, זיך רייניגען, очищаться отъ грѣха, вины, והנראה שעקרו היות זרק מי חטאת ונדה להטהר מן הטומאה, זיך בעשפּרענגען לאססען, кропить себя, окроплять себя, וַיִּתְחַטְּאוּ הלוים (במדבר ח׳ כ״א), מוסב על האמור למעלה: הזה עליהם מי חַטָּאת (שם שם ח׳), במי נדה יִתְחַטָּא (שם ל״א כ״ג), אשר יטמא ולא יִתְחַטָּא (שם י״ט כ׳). ובא: וכל בגד וגו׳ וכל כלי עץ תִּתְחַטָּאוּ (שם ל״א כ׳) מוסב על הקודם: כל הורג נפש וגו׳ תִּתְחַטְּאוּ, יתחטאו המה את עצמם ויחטאו את כליהם. ושעל כן באה נגינה מפסקת תחת השם עץ. ויש שפרשוהו בהוראת יוצא, ע״ד: והתנחלתם אתם (ויקרא כ״ה מ״ז). ב) משברים יִתְחַטָּאוּ (איוב מ״א י״ז), רש״י פירש: גלי הים הן חסרון לפניו (לפני הלויתן) ושהוא שוברן בפריחתו. והראב״ע אמר: ומהשברים שיניע הלויתן בים יתחטאו הנמצאים, ר״ל: יעדרו, והוא מענין חטא בקל, זיך פֿערליערען, ענטשווינדען, теряться, исчезать, והנכון שהוא מן הפיעל בהוראת זריקה והזדקרות, וטעמו: המשברים יושלכו ויזדקרו לאחור מפניו, געשלידערט ווערדען, быть брошену назадъ, ונראה שלזה כוון המתרגם הארמי: מן חבריא ידון עלויהון. ויתכן שהוא מוסב על האילים שוכר לפניו: משאתו יגורו אילים, ומן השברים (המשברים) שהלויתן עושה בים יושלכו האילים ויזדקרו לאחור, ונראה שכן היתה גם דעת הפייטן באמרו: משברים נתחטאו וגלים, נגד שרי אילים (קרובות ז׳ דפסח, וע״ש באור הרוו״ה). ובגמרא בדרש על כנף רננים נעלסה נושא עולה ונתחטא (מנחות ס״ו ב׳) ופירש״י: חטוי לשון הורדה כדתנן התחיל מחטא ויורד. ובמשנה: שאתה מִתְחַטֵּא לפני המקום ועושה לך רצונך כבן שהוא מִתְחַטֵּא על אביו ועושה לו רצונו (תענית ג׳ ח׳), הערוך פירשו מתגעגע, הילדים רכים. ת״י: טליא מחטיין, וענינו: עושה עצמו כְּרֹךְ וענג. זיך פֿערצאַרטעלן, изнѣжиться, ובברכות (י״ט א׳) פירש״י: נקל בלבו לחטוא על אביו ולהטריחו על תאותו. עכ״ל. וזה דרך המתגעגע להכעים ולרצות, להקניט ולפייס, נעקקען, дразнить, ובמקום אחר (בכורות נ״ז ב׳) פירש״י מלשון ירידה, וכוונתו: יורד ונופל על אביו לחבקו. ובמדרש כשם שהבן מתחטא עם אביו והוא עושה רצונו (שמו״ר כ״ד). ובגמרא: נשמח וְנִתְחַטֵּא באהבים (מנחות ס״ז ב׳). ובמדרש: כל חיטוין ופרנוקין שישראל מחטין ומתפרנקין בעוה״ז (שה״ש על פסוק חמקי ירכיך).

חַטָּא, ש״ת. למי שהורגל בחטא ונשתרש בו, והוא רע וגדול מן החוטא (כמשפט הדגש וכהבדל שבין גנב לגונב), זינדער, грѣшный, תרבות אנשים חַטָּאִים (במדבר ל״ב י״ד), ואנשי סדום רעים וְחַטָּאִים (בראשית י״ג י״ג), בממלכה הַחַטָּאָה (עמוס ט׳ ח׳), ומתבונן כשם עצם, זינדיגער, грѣшникъ, преступникъ, ובדרך חַטָּאִים (תהלים א׳ א׳), יתמו חַטָּאִים (שם ק״ד ל״ה), ובא: והייתי אני ובני שלמה חַטָּאִים (מ״א א׳ כ״א). הרד״ק פירש: ידמה שנהיה חטאים לפניך שלא יהיה לנו בענין המלוכה דבר. וי״א שהוא כנוי לדוד דרך מוסר, ר״ל: כי החטא יהיה על דוד, וכמו: וחטאת עמך. או יהיה ענינו כמו נושאי עון, ענושים, ביססענדע שטראַפֿע ליידענדע, терпѣть кару, והנראה שהוא מן ההוראה הראשונה בפעל, בענין, מרוחק, נדח ואובד, פֿערוואָרפֿען, פֿערלאָרען, אונגליקקליך, отверженный, несчастный.

חֵטְא, שם. כשלון, נטיה מדרך הישרה במובן המוסרי, פֿעהל, פֿערגעהן, זינדע, ошибка, проступокъ, грѣхъ, בכל חֵטְא אשר יֶחֱטָא (דברים י״ט ט״ו), והוא כמו דבוק בנפש: והיה בך חֵטְא (שם ט״ז ט׳), וכמו משא על הנפש: לשאת חֵטְא למות (במדבר י״ח כ״ב), ונשא חֶטְאוֹ (ויקרא כ״ד ט״ו), והעצם שהחטא נעשה לו בא ביחס על: ולא תשא עליו חטא (שם י״ט י״ז), יעמאנדס וועגען איינע זינדע טראגען, понести грѣхъ за кого. וירם בענין ענש על החטא, שטראַפֿע, кара, наказаніе, וּבְחֶטְא יחמתני

אמי (תהלים נ"א ז') והקודם: הן בעון חוללתי, משל אל התאוה החומרית. לא ימצאו לי עון אשר חֵטְא (הושע י"ב ט'), מעות אשר יהיה נחשב כחוטא: חֵטְא משפט מות (דברים כ"א כ"ב), חֵטְא מות (שם כ"ב כ"ו), מאָרדסווירדיגע זינדע, מאָרדס זינדע, смертный, грѣхъ, כי בְחֶטְאוֹ מת (במדבר כ"ז ג'), בעבור חטאו. ובא כשם קבוץ: חֵטְא חָטְאָה ירושלים (איכה א' ח'), וברבוי: מרפא יניח חֲטָאִים גדולים (קהלת י' ד'), רק חֲטָאַי ירבעם (מ"ב י' כ"ט), את חֲטָאַי אני מזכיר (בראשית מ"א ט'), אם יהיו חֲטָאֵיכֶם כשנים (ישעיה א' י"ח), ויכלול גם הפורענות שבאה על החטא, זינדענשולד, זינדענשטראַפֿע, кара, наказаніе, за грѣхъ, גבר על חֲטָאָיו (איכה ג' ל"ט), ופ"א בא ע"ם:

חֶטְאָה, בְּחֶטְאָה בשגגה (במדבר ט"ו כ"ח), והנכון שהוא כמקור מן הקל וה"א לכנוי נסתרת על הנפש והיה ראוי בְּחֶטְאָהּ אלא שלפעמים יבוא המקור בחירק, כמו: בְּפִתְחִי (יחזקאל ל"ז י"ג), ונשתנה לסגול להרחבת האות הגרונית. (באו"ר).

חַטָּאָה, ש"נ. כעין השם חֵטְא, וגדול ממנו, זינדע, לאַסטער, פֿערברעכען, грѣхъ, преступленіе, עון ופשע וְחַטָּאָה (שמות ל"ד ז'), וכעבות העגלה חַטָּאָה (ישעיה ה' י"ח) ולא נמצא יותר במשקל זה.

חֲטָאָה, ש"נ כהקודם. א) חטא, זינדע, грѣхъ, כי הבאת עלי וגו' חֲטָאָה גדולה (בראשית כ' ט'), כסוי חֲטָאָה (תהלים ל"ב א'), ותפלתי תהיה לַחֲטָאָה (שם ק"ט ז'). לפי המבאר, כשיתפלל להקל מעליו ענש יחשב לו כמרידה במה שאינו רוצה לקבלו עליו. והנראה שהוא מן חובה במשנה, בהוראת טענה לחייב או להחלטת החטא, אַנקלאַגע, בעשולדיגונג, обвиненіе, ושעורו: תפלתו ופלולו להצדיק את עצמו היא עצמה תחייבהו, תהיה לו לחובה. ע"ד: יאלף עונך פיך (איוב ט"ו ה'). ב) קרבן חטאת, זינדאָפּפֿער, грѣхогасительная, жертва, עולה וַחֲטָאָה לא שאלת (תהלים מ' ז').

חַטָּאת, ש"נ כהקודם. א) זינדע, грѣхъ, אל נא תשת עלינו חַטָּאת (במדבר י"ב י"א), ורשעה תסלף חַטָּאת (משלי י"ג ו') כמו איש חטאת, ראשית חַטָּאת היא (מיכה א' י"ג), כי חַטַּאת קסם מרי (ש"א ט"ו כ"ג), המרי הוא חטאת גדולה כחטאת של קסם. ובא נרדף עם עָוֹן, פֶּשַׁע, וסר עונך וחטאתך תכפר (ישעיה ו' ז'), מחיתי כעב פשעיך וכענן חטאתיך (שם מ"ד כ"א), עונות וחטאות (איוב י"ג כ"ג), (עיין עָוֹן, פֶּשַׁע) אלא שבמקרא עלה השם חֵטְא חַטָּאת, למושג כללי כולל כל מיני המעשים הרעים אשר יעשה האדם בשגגה, וגם במזיד, בין אדם למקום ובין אדם לחברו – וכמ"ש: והתודה עליו את כל עונות בני ישראל ואת כל פשעיהם לכל חטאתם (ויקרא ט"ז כ"א) (עיין באור). והנראה בטעמו, כל העונות והפשעים לכל מיני החטאות, חַטֹּאת נעורי (תהלים כ"ה ז'), הטי"ת בחולם והראוי חַטְּאוֹת, וע"א לכל חַטֹּאותָי (שם שם י"ח), וְחַטֹּאותֵינוּ ענתה בנו (ישעיה נ"ט י"ב), במובן שם הקבוץ. ובא: לפתח חַטָּאת רבץ (בראשית ד' ז'), הפעל בל"ז. וכן שאר הפעלים המתיחסים לשם חטאת בפסוק הזה. ולא רחוק לשער, כי במקום הזה בא השם חטאת במובן ש"ע, בהוראת שטן יצר הרע, המחטיא ומדיח. וכן נקרא בארמית חטאה, יחטא, והשטן עומד על ימינו (זכריה ג' א') תיב"ע: וְחַטָּאָה קאים, ויאמר ה' אל השטן יגער ה' בך השטן (שם שם ב') תיב"ע: ואמר ה' לְיַחְטָא יזיף ה' בך יַחְטָא. ואפשר שגם מזה: ב) לנושא את החטא, געגענשטאנד דער זינדע, חטאתכם אשר עשיתם את העגל (דברים ט' כ"א), ונשמדו במות און חַטַּאת ישראל (הושע י' ח'). ובענין ענש פורענות וכל צרה בכלל, שטראַפֿע, פֿערדערבען, אונגליקק, наказаніе гибель, несчастіе, תבואת רשע לְחַטָּאת (משלי י' ט"ז), נר רשעים חַטָּאת (שם כ"א ד'), וכ"ה בארמית. ובמשפטי הקרבנות התיחד השם: ג) לקרבן מיוחד הבא על החטא בשגגה, זינדאָפּפֿער, זידנענאָפּפֿער, грѣхогасительная жертва, והקריב על חַטָּאתוֹ אשר חטא פר בן בקר תמים לה'

לְחַטָּאת (ויקרא ד' ג'), חַטָּאת הִיא (שם ד' כ"ד), זֹאת תורת הַחַטָּאת (שם ו' י"ח), ועשה את־חַטָּאתְךָ (שם ט' ז'), עגל הַחַטָּאת (שם שם ח'), חַטַּאת הקהל (שם ד' כ"א), והרבוי: וכסף חַטָּאוֹת (מ"ב י"ב י"ז), ולקדשים וְלַחַטָּאוֹת (נחמיה י' ל"ד). ומזה: ד) המים שהיו מזים על הטמא לטהרו, מעיקר הוראת השם בענין זריקה, רייניגונגסוואססער, שפרענגוואססער, очистительная вода, окропительная вода, הזה עליהם מי חַטָּאת (במדבר ח' ז'), והם מי אפר הפרה האדומה. וכמשׂכ בענין זה: למי נדה חַטָּאת היא (שם י"ט ט), מקור נפתח וגו' לְחַטָּאת ולנדה (זכריה י"ג א). ובא על דרך הסמיכות ונפרד והראוי לְחַטָּאת (ועיין נדה).

חַטָּאָה, ארמית, שם. כבעברית: וַחֲטָיָךְ בצדקה פרק (דניאל ד' כ"ד), זינדע, грѣхъ, לְחַטָּאָה על כל ישראל (עזרא ו' י"ז) בכתיב, והקרי: לְחַטָּיָא, זינדאָפּפער, грѣхогасительная жертва.

2) חִטּוּי, ברחז"ל, שה"פ. א) זריקת הדם: מה הראשון ענין חִטּוּי (תו"כ שמיני), חִטּוּי אחד אמרתי לך ולא שני חִטּוּיִין (יומא ס"א א). ב) בענין עינוג, פער־צארטלונג, כל חיטוין ופרנוקין שישראל מחטין ומתפרנקין בעוה"ז (שה"ש על פסוק המשקי ירכיך).

הערה. השרש חֲטִי בארמית ענינו חלישות ותשות כח, שוואך, שוואכע, слабость, הילדים רכים (בראשית ל"ג י"ג) ת"י: טליא חֲטָיִין. ומזה רכות וענוגות, הרך בך (דברים כ"ח נ"ד) ת"י: גברא דִמְחַטֵּי. ובלשון סורית נקרא גם הנפל, פריהגעבורט, אבארטוס, недоносокъ, חיטא, וזהו לדעת הר' לעווי הנכונה, שתרגם יונתן: כנצר נתעב (ישעיה י"ד י"ט) כְּהָטָם טמיר. וממושג זה יתכן שיצא הפעל חָטָא, לטיעוד רגל ופיק ברכים מחלישות ותשות כח במובן הטבעי, ובכללם גם ירידה ונפילה, ומזה במובן המוסרי כשו"ק ונטיה מדרך הישר (ועיין עוה, פשע).

חָטַב, פ"י. דומה לפעל חצב, עיקרו חתוך, קציצה ובקוע, צערשניידען, שפאלטען, разрѣзать разсѣкать, הקל קציצה ובקוע עצים, האָלץ-פאַללען, שפאלטען, שניידען, орубать дерева, ביער לַחְטֹב עצים (דברים י"ט ה'), ולא יַחְטְבוּ מן היערים (יחזקאל ל"ט י'). והבינותי בסמיכות לשם עצים: מֵחֹטֵב עציך (דברים כ"ט י'), האָלץ-הויער, дровосѣкъ, ויהיו חֹטְבֵי עצים (יהושע ט' כ"א), לַחֹטְבִים לכרתי העצים (דה"ב ב' ט') (עיין כרת).

הפועל. מְחֻטָּבוֹת תבנית היכל (תהלים קמ"ד י"ב), אויסגעהויען, בילדערהויער ארבייט, быть вырѣзану, рѣзьба, חצובים מעשי ידי אמן בציורים יפים. ובמסכת סופרים: הכותב שם של שני שמות של קדש מקיים את הראשון וּמְחַטֵּב את האחרון (ה' א) קודר וגורד. ובפיוט ע"ד ההשאלה: תִּתְחַטְּבוּ בְּחַטּוּבִים (אלת ב' דמכות) (עי' חטיבה).

חֲטֻבָה, שם בגד של חוטים וקוים בעלי צבעים שונים, בונט געשטרייפט, пестрый, разноцвѣтный полосатый. וכן הוא בערבית ובא פעם אחת. וברבוי: חֲטֻבוֹת אטון מצרים (משלי ז' ט"ז).

2) חֲטִיבָה, ברחז"ל, תה"פ. בפירוש הפסוק: את ה' האמרת וגו' וה' האמירך היום אמר להם הקב"ה לישראל אתם עשיתוני חֲטִיבָה אחת בעולם וכו' (ברכות ו' א', חגיגה ג' א'). וכן הוא בת"א: ית ה' חטבת. הערוך פירש ציור אחד בעולם כלומר דבר הניכר שאין כמותו. וכן פירש חטובות אטון מצרים מצוירים בתיפי מצרים. ורש"י בחגיגה פירשו שבח אחד מיוחד. ולפי הנראה שהוא ע"ד שמוש הפעל חטב בלשון ערבית בענין ארושין והכונה שהאומה הישראלית עשתה עם השם ית' מאמר מיוחד, בהתקשרות של אישות כביכול וכן עשה השי"ת עם כנסת ישראל. ובמכילתא בא השם אמירה תחת השם חטיבה: עשאני אמירה ועשיתיו אמירה (פ' השירה ג'), וטעם ההוראה הזאת בפעל חטב הוא כנראה מעיקר הוראתו בענין כריתה וגזירה. ומזה גמר דבר ועשית מאמר. ויתכן שהשם אמירה הוא העתקה מהשם חטיבה ע"פ השתוות הפעלים. (ועיין אמר). ומזה בפיוט: קוראי פעמים חֲטִיבַת אמירה (שחרית י"כ), מרכיב שני השמות שהזכירו חז"ל בענין זה בגברא ובמכילתא, וגזרו מזה גם

פעל בהפעיל: בך ירוץ להשתגב בְּהַחֲטִיבְךָ (תמאנו שחרית יו"כ), תישר לבבנו ביראתך לְהַחֲטִיב וּלְהַאֲמִר (מוסף יו"כ).

2) חָטַט, במשנה. פעל, חפירה התירה להוציא את התוך, נקור, נקוי, גרעבען, באָהרען, אויסהאָהלען, רייניגען, свер-лить, выдалбливать, чистить, הקל: הַחוֹטֵט בגדיש לעשות בו סוכה (סוכה א' ח'), הַחוֹטֵט בצנור לקבל צרורות (מכות ד' ג'), מתקנים את קלקולי המים וְחוֹטְטִים אותן (מקואות א' ב') מנקרים ומנקים אותם מן הצרורות, הרי שהיתה עינו סמויה וְחָטְטָה (קדושין כ"ד ב') נקרה והוציאה להוין. ובארמית יכלול גם ענין הפירה שנעשה ע"י נקוב נקבים במהט, ויתפרו (בראשית ג' ז') ת"י: וְחַטִּיטוּ, וקרוב לאמר שנגזר מן חוּט (עי"ש).

הנפעל: נֶחְטְטָה עינה (קדושין כ"ד ב'), אויסגעהאָלט ווערדען, быть выдолблену.

הפיעל. כענין הקל: והיו כלבים באים לשם וּמְחַטְּטִים ומוציאים את הבכורים (מכילתא בא י"ג). ומזה בגמרא: תרנגולים שהיו מְחַטְּטִים בחבלו של דלי (בבא קמא ב' תוספתא), מְחַטְּטֵי שבבי (יבמות ס"ג ב'), מוציאים את המתים מקבריהם, אויסגראבען, выко-пать, כאדם שמושיט אצבעו לתוך עינו וּמְחַטְּטָה (ספרי, בהעלותך), ובענין נקור של הטבה ונקוי שֶׁמְּחַטְּטִים בה את הפסולת (שבת צ' ע"א; מנחות ק"ז א'), ובנקור העופות: תרנגולין מְחַטְּטִין בחבל הדלי (ב"ק ק"ז ב').

ההתפעל. בעון חיים מתים מִתְחַטְּטִים (יבמות ס"ז ב'), וע"ד המרובעים בהט אבנים שֶׁמִּתְחוֹטְטוֹת על בעליהן (מגלה י"ב א'), הערוך פירשו בענין עינוג: כבן שהוא מתחטא על אביו, ואולי ענינו שנתפסות היטב בבעליהן הנושאים אותן, כאילו מנקרות את הגוף ונקבעות שם, זיך איינ-גראבען, врываться.

2) חֲטִיטָה, שם. אויסהאָהלונג, выдалбли-ванie, כלי מחוסר חֲטִיטָה טהור (חלין כ"ה א'). חֲטִיטָה אין הפירה לא (מ"ק ה' א') ענינו מריקה ושפיה לנקות דבר.

3) חָטָט, ש"ז. שחין וגרב בראש, שאדם מהטט ומחבך אותם, גרינדע, קרעצע, коpвcтa, чecoткa, אע"פ שיש לו חֲטָטִים בראשו (שבת ק"ט ב'), גופן של בריות מעלה חֲטָטִים (ב"ר פ"ס), אם בפידו (איוב ל כ"ד) תרגומו: אין בחטטיה. הנראה שפירש פיד מן פרע, שענינו פצע.

חֲטִיטָא, שע"פ. מהלוים עולי הגולה (עזרא ב' מ"ב).

חַטִּיל, שע"פ. מבני עבדי שלמה (עזרא ב' נ"ז), ולא ידענו לו מקור בגזרתו.

חֹטֶם, שם. ארמית ובמשנה, אף אפים, נאזע, нocъ, או חרום (ויקרא כ"א ח') ת"י: דלקי בְּחוֹטְמֵיהּ. ובברייתא: חרום שֶׁחוֹטְמוֹ שקוע (בכורות מ"ג ב'), אין מעידים אלא על פרצוף פנים עם הַחוֹטֶם (יבמות ט"ז ג'), חוֹטְמוֹ שנקב (בכורות ו'). וכן נחירי האף, דיא נאזענלאָכער, נקבו חוֹטְמִין זה לתוך זה (שם ל"ט א'), ומנוקבין כמין שני חוֹטְמִין דקים (סוכה ד' ט'). ובהשאלה: דרך משל בעל הַחוֹטֶם מתבקש (תענית כ"ט א'). רש"י פירש: בעל קומה וצורה וגדול הדור, והנראה שהוא כנוי לגנאי למתגאה ומגביה חוטמו, דער דיא נאזע האָך טראָגט, поднимать нocъ, ער"ט: וזקפה חוטמה (שמו"ר א'), ובתוספת רי"ש חרטם עי"ש. והושאל אל החלק הבולט בכלי, נפסק עקבו נטל חוֹטְמוֹ (כלים כ"ז ד'), דיא שפיטצע, דיא נאזע, кончикъ носа.

חָטַם, פ"י. פ"א בטקרא: ותהלתי אֶחֱטָם לך (ישעיה מ"ח ט'), רש"י פירש כפעל נגזר מן השם חטם: אסתים חוטמי מצאת עשן נחירי, מקצוף עליך, שהכועס יוצא עשן מנחיריו, דיא נאַזע צושליעססען, удерживать нocъ, т. е. гнѣвъ, והרד"ק פירש: אאריך חוטמי לך, כפל הקודם: אאריך אפי, לאנגמוטהיג זיין, דען צאָרן אויפ-שיעבען, быть долготерпѣливымъ, וי"ת: ותושבחתי אקיים לך. והנראה שפירשו בענין חותם, כמו: אחתום לך. והכונה: אטביע חותמי עליך לאות קיום מתמיד. וכמו שדרשו חז"ל: ותהלתי אחטם לך כו' כדי שיתהלל שמי בהם, הקב"ה חותמה לטובה כמ"ד שימני כחותם על לבך (במד"ר ה'). ולדעת הר"ש פרחון הוא בהוראת פעל

חסם, כמו: לא תחסום שור (דברים כ״ה ד׳). וכן פירשו גיזיניוס מן חָטַם בערבית שענינו התימת ובלימת פי הבהמה, ומזה: חֲטָאַם, מחסום, ושעור המליצה: אחסום ואבלום את עצמי, אבבוש חרון אפי, איך בעצאָהמע, צינגלע מיך, укрощаться, ולפי זה יתכן שגם השם חֹטֶם נגזר מן הפעל חָטַם בהוראת סתימה ובלימה לפי שהיא כמכסה את נקבי הנשימה או תותם את הפנים במה שהוא האבר הבולט שבהם, ולא רחוק לשער עוד שיסודו חטט, ע״ד גזם מן גזז, וזה ע״ש הנחירים שהם כחתירות הצריכות נקוי ונקור.

2) חָטָם, במשנה, שם. ונאקה בְּחָטָם (שבת ה׳ א׳). ובגמרא פירשו בזממא, וזמם ידוע שהוא המתג ורסן שבולמים בו פי הבהמה, וכן הוא בערבית, צים, узда. ורש״י פירש: טבעת שנותנים בחוטם הבהמה שנוקבים אותו, נאזערינג,

חָטַף, פ״י. הקל: לקיחת דבר בחזקה ובנהיצות, וועגרייסען, רויבען, похищать, ודומה לשרש התף: וַחֲטַפְתֶּם לכם (שופטים כ״א כ״א), יארב לַחֲטוֹף עני יַחְטֹף עני במשכו ברשתו (תהלים י׳ ט׳). ומקורו ארמית; ורגיל הרבה במשנה בענין לקיחת דבר מזולתו במהירות ובנחיצה וכן סלוק דבר ממקומו בנהיצות, שנעלל וועגשאַפּען, хватать, חוֹטְפִים מצות בלילי פסחים (פסחים ק״ט א׳). ובהשאלה: וְחוֹטַפְתּוֹ שינה (ברכות ד׳ ב׳), כת פתאום זו היא מיתה חֲטוּפָה (מו״ק כ״ח א׳), אמן חֲטוּפָה (ברכות מ״ז א׳). ובהשאלות מענין האיצה והמהירות: מה הזאב חוֹטֵף כך חָטַף אהוד לבו של עגלון (ב״ר צ״ט) כמו גנב את לבבו. כך חָטַף שאול את המלוכה (שם), כך אסתר חוֹטֶפֶת את המלוכה (שם). כך היתה ארצו של בנימין חוֹטֶפֶת פירותיה (שם) נמהרת לגדל, חֲטוֹף ואכול חֲטוֹף ושתה (עירובין נ״ד א׳). ובתרגום שני על אסתר: ונסיב מניה כסיא דקאי בריש אוריא דמתלוין בי בחטפין דדהבא, ופירשו המבאר שהוא מלשון חז״ל דכלים מחוסר חֲטִיפָה שפירשו מחוסר גרידה, וכאן הוא הכלי שגוררים בו הסוסים. ובחכמת הדקדוק: קמץ חָטֻף, חֲטַף פתח, חֲטַף קמץ, חֲטַף סגול, וברבוי: חֲטָפִים.

ובפיעל: והם מְחַטְּפִים ומכים איש את חברו (סוכה ד׳ ד׳). ובהתפעל: יִתְחַטְּפוּ ימיו (ברכות מ״ז א׳).

חֲטִיפָה, שה״פ. במשנה, כלי מתכות וכו׳ ר״ע אומר המחוסר חֲטִיפָה טמא והמחוסר לטישה טהור (כלים י״ד א׳). הערוך פירש: כלים עשוים וגמר מלאכתם גרידה ואלו עדיין לא נגרדו, אבשאָבונג, גלאָטטונג, споблeнie, сѣложнванie, לפי שהסרת הפגימות הנשארות אחר הלטישה נעשית בנחיצה ובחטיפה, וי״ג הגפה, ועיין ברע״ב ובתיו״ט, (ועי׳ גוף).

חֲטִיפָא, שע״פ. מבני הנתינים עולי הגולה (עזרא ב׳ נ״ד).

חֹטֶר, שם. גידול עץ יוצא מן הגזע, שאָסלינג, רייז, צווייג, ростовъ, отпрыскъ, ויצא חֹטֶר מגזע ישי (ישעיה י״א א׳), ועם זה שבט, מקל, רוטהע, שטאבע, прутъ, розга בפי אויל חֹטֶר גאוה (משלי י״ד ג׳), ע״ד: מטה־עז מקל תפארה (ירמיה מ״ח י״ז). מקורו ארמית ורגיל הרבה בתרגומים ובגמרא בבובנים חוטרא דסמיותא (בבא קמא ל״א ב׳) מקל העור, ומשל בפי הבריות זרוק חוטרא לאוירא ועל עיקריה קאים (ב״ר נ״ג). לענין הכל נמשך למקומו הראשון למקורו מהבות כסיל מאה (משלי י״ז י׳) תרגומו מאה חוטרין, שטאָקקשלאגע. ומזה בפעל. א) בענין זקיפה כמקל. דחטרי לגגיה דהי״ת (מנחות כ״ט ע״ב), כושבים וזוקפים את הגג של החי״ת למעלה מעט. ב) הכאה במקל, שלאגען, בלועא דהמרא חטרתיה (שבת ס״ז א׳) בלחי החמור הביתיו.

2) מַחֲטְרָא, שה״פ. הכאה, בחד מחטרא (שבת ל״ב ע״ב). וכן יש במשמע גם גדרות צאן עשויות מענפי עצים, הירדע, овзарня, כצאן בצרה (מיכה ב׳ י״ב) ת״י: כענא בגו חוטְרָא. ומזה בגמרא. אבב חוטְרָא מילי (שבת ל״ב א׳).

(?) חֲטוֹרָה, חֲטֹרֶת, בטשנה. שם. גבנונית שעל גב הבעל חי.
הא֫קער, горбъ, ועור חֲטֹרֶת של גמל הרכה (חלין ס׳ ב׳). ובאדם: ובעל הַחֲטֹרֶת (בכורות ז׳ א׳), בוקקלינער, горбатый, ונ״א הטוטרת, דבשת גמלים (ישעיה ל׳ ו׳) ת״י: היטוריאת גמלין.

הַטּוּשׁ, שע״פ. א) מבני דוד (דה״א ג׳ כ״ב; עזרא ח׳ ב׳). ב) מגדולי העם בימי נחמיה, חטוש בן שבניה אשר החזיקו בבנין חומות ירושלים (נחמיה ג׳ י׳), ובין הכהנים שבאו בחותמים על האמנה נאמר חטוש, שבניה (שם י׳ ה׳), ולא התבאר לנו גזרת השם אל נכון.

חָיָה, פעו״י. דומה ביסודו אל שרש הוה, היה, בהוראתם העיקרית, נשימה שאיפת אויר הנשימה. והתיחד הפעל היה לפי דגשת ההברה למציאות, והוית הנשימה בכל נפש חיה שהיא סבת מציאותו והויתו בעולם, לעבען, быть, жить, והפוכו מות: לא ימות וגו׳ הָיֹה יִחְיֶה (יחזקאל י״ח י״ז) בענין התמדת החיות. ובא ב) גם על ההשארות בחיות: וְחָיְתָה נפשי בגללך (בראשית י״ב י״ג), חָיוּ מן האנשים (במדבר ל״ד י״ח), אם לעבען בלייבען, оставаться въ живыхъ, והתפלל בעדך וֶחְיֵה (בראשית כ׳ ז׳), כאשר שמעת אתה וַיֶּחִי (דברים ד׳ ל״ג) נשאר בחיים. ובהתחלת החיות מחדש: מביא בכם רוח וִחְיִיתֶם (יחזקאל ל״ז ה׳), ווידער איפֿלעבען, оживать воскресать, ותשב נפש הילד אל קרבו וַיֶּחִי (מ״א י״ז כ״ב). ג) שוב החולה או הנוטה למות לאיתן בריאותו, געזונד ווערדען, גענעזען, выздоровять, הַאֶחְיֶה מחלי זה (מ״ב ח׳ ח׳), עד חֲיוֹתָם (יהושע ה׳ ח׳), ובענין זה: ה׳ עליהם יִחְיוּ (ישעיה ל״ח ט״ז) מוסב על העצמות שנזכר מקודם, ה׳ יביט ויראה עליהם שיחיו ויתרפאו (הרשד״ל). ומזה במשנה: חיתה ונפתרה היתה כל צרכה (ב״ק ז׳ א׳), ומזה השבת נפש עיפה, זיך ערהאָלען, ожить, ותשב רוחו וַיֶּחִי (שופטים ט״ו י״ט). ובהשאלה: וַתְּחִי רוח יעקב (בראשית מ״ה כ״ז). ד) בענין הבלכלה והפרנסה, זיך ערנאֶהרען, פֿאָן עטוואס לעבען, жить, пропитываться, ועל חרבך תִחְיֶה (שם כ״ז מ׳), לא על הלחם לבדו יִחְיֶה האדם (דברים ח׳ ג׳), ואת ובניך תִּחְיִי בנותר (מ״ב ד׳ ז׳), וכולל גם חיים נעימים וראות בטובה, וואָהללעבען, גליקקליך, צופֿריעדען לעבען, жить хорошо, למען תִּחְיוּן ורביתם (דברים ל׳ א׳), וְחָיִיתָ ורבית (שם ל׳ ט״ז). ובמובן המוסרי, חיות חיי נפש משכלת: יבואוני רחמיך וְאֶחְיֶה (תהלים קי״ט ע״ז), הבינני וְאֶחְיֶה (שם שם קמ״ד). ומזה: ומשפטים לא יִחְיוּ בהם (יחזקאל כ׳ כ״ה), וצדיק באמונתו יִחְיֶה (חבקוק ב׳ ד׳), ובלשון ברכה: יְחִי המלך (ש״א י׳ כ״ד), המלך לעולם יִחְיֶה (נחמיה ב׳ ג׳), עס לעבע דער קעניג, доживеть царь!, ובדרך בקשה על החיים: וּתְחִי נפשי (בראשית י״ט כ׳), תְּחִי נא נפשי (שם כ׳ ל״ב). ובמשנה: בחיות הצומח ומזוני: אילן שנעקר וכו׳ אם יכול לחיות (ערלה א׳ ג׳), ובו בריכה והיא חית ממנה (שם שם ה׳).

והתקצר הפעל ובא ע״ד הכפולים, בעבר ובבינוני, להקל על המבטא: וארפכשד חַי (בראשית י״א י״ב) ועם וי״ו ההפוך: ואכל וָחַי לעלם (שם ג׳ כ״ב), כי לא יראני האדם וָחָי (שמות ל״ג כ׳), גר ותושב וָחַי עמך (ויקרא כ״ה ל״ה), אשר ינום שמה וָחָי (דברים י״ט ד׳), ואם בת היא וָחָיָה (שמות א׳ ט״ז) בחסרון הדגש. ובבינוני: בעודני חָי (בראשית מ״ה כ״ח), העוד אביכם חַי (שם מ״ג ז׳), לעבענד, ביים לעבען, живъ въ живыхъ, יעמד חַי לפני ה׳ (ויקרא ט״ז י׳).

הפיעל: א) נתינת חיים, לעבען געבען, בעלעבען, живить, оживить, ונופל ביחס אל הש״י: ואתה מְחַיֶּה את כלם (נחמיה ט׳ ו׳). וכמו כן אל הנשמה: ונשמת שדי תְּחַיֵּנִי (איוב ל״ג ד׳). ובהשאלה: בענין לידה, לפי שהיולדת כאלו נותנת חיים לילדיה: וּנְחַיֶּה מאבינו זרע (בראשית י״ט ל״ב), לְחַיּוֹת זרע (שם ז׳ ג׳), אינם לעבען רופֿען. ומזה על דרך המליצה לצמיחת הצומח: יְחַיּוּ דגן (הושע י״ד ח׳), וענינו: יגדלו דגן ארצם לשובע, ועיין בסמוך. ב) השבת חיים לגופים מתים, ביחוס להש״י: אני אמית וַאֲחַיֶּה (דברים ל״ב ל״ט), ה׳ ממית וּמְחַיֶּה (ש״א ב׳ ו׳).

מיידער בעלעבען, אויפלעבען לאססען, оживлять, воскресать. וכזה בתפלה: מחיה מתים. ובהשאלה ע"ד המליצה: היחיו את האבנים מערמות העפר (נחמיה ג' ל"ד), ע"ד: וירפא את מזבח ה' ההרוס (מ"א י"ח ל), אויפבויען, הערשטעללען, возстановлять. ומזה בהשאלה: פעלך בקרב שנים חייהו (חבקוק ג' ב') עורר פעלך והשיבהו לאיתנו. ובא בשתי יודי"ן והיו"ד השניה נמשכת אחר הצירה לחזק ההברה. ולדעת הרוו"ה הוא מפעל חוה, בהוראת גלוי דעת, קונד טהון, объявлять, уведомлять, מכבים עם הכפל: בקרב שנים תודיע. וזה ע"ד מליצת: ולילה ללילה יחוה דעת (תהלים י"ט ג') (ועיין חוה). ובדחז"ל: הריני מחיה לו את היום (ב"ר י"ט) נתינת חיות ליום במובן האריך את היום. ג) הצלה ממות, אם לעבען ערהאלטען, דאס לעבען רעטטען, אשר חיו מנשי יבש גלעד (שופטים כ"א כ"ד), תשוב תחייני (תהלים ע"א כ), הוא את נפשו יחיה (יחזקאל י"ח כ"ג), החייתם כל נקבה (במדבר ל"א ט"ו). ומזה השארה בחיים, לעבען לאססען, оставлять живымъ, ואותך יחיו (בראשית י"ב י"ב), וכל הבת תחיון (שמות א' כ"ב), ויכרות להם ברית לחיותם (יהושע ט"ז ט"ו), ובהשאלה, הבטחה להשאיר בחיים: ולחיות נפשות אשר לא תחיינה (יחזקאל י"ג י"ט), בפרנסה וכלכלה, ערנאֶהרען, питать, пропитывать, יתומיך אני אחיה (ירמיה מ"ט י"א), ולחיותם ברעב (תהלים ל"ג י"ט), יחיה איש עגלת בקר (ישעיה ז' כ"א). ולדעת הרמ"ל: השם איש הוא הפעול, והכונה: עגלת בקר וגו' יהיה די להיות בהם איש. ולענין הראות בטוב החיים, וואהל לעבען, גליקקליך לעבען לאססען, жить, счастливо, לטוב לנו כל הימים לחיותנו כהיום הזה (דברים ו' כ"ה). וכן בהצלחה וישועה: יחיינו מיומים (הושע ו' ב'), תשוב תחיינו ועמך ישמחו בך (תהלים פ"ה ז'), בעלעבען, קראֶפטיגען, оживлять, оживотворять, ובמובן המוסרי: החכמה תחיה בעליה (קהלת ז' י"ב), כי אמרתך חיתני (תהלים קי"ט נ'). ובא: ונפשו לא חיה (שם כ"ב ל'). לדעת המפרשים טעמו מי אשר לא חיה את נפשו לראות טוב.

ויהבן שענינו ההולך למות מן לא תחיה כל נשמה, שטעמו תמית. ומוסב על הקודם: לפניו יכרעו יורדי עפר ואשר נפשו לא חיה. ובא על דרך: כי לא אל חפץ רשע אתה (תהלים ה' ה') שענינו שונא רשע. ובדב"א בא בפועל: מי שאכלוהו החיות איך יחויה (אמ"ד ז').

ההפעיל בהוראת הפיעל: א) אשר החיה את בנה (מ"ב ח' א'), אינס לעבען צוריקק רופען, возвращать жизнь умершему, וענינו הועיל בתפלתו שישוב הש"י ויחיהו, ונבדל בזה מן הפיעל המיוחס אך להש"י נותן החיות, אשר החיה את המת (שם ח' ה). ב) החיה יהושע (יהושע ו' כ"ה), לא המיתם, אם לעבען לאססען, оставлять живымъ, הנה החיה ה' אותי (שם י"ד י'), העמידני בחיים, האריך ימי. ותחלימני והחייני (ישעיה ל"ח ט"ז). ג) יבואו אליך להחיות (בראשית ו' כ'), אם לעבען ערהאלטען, נאֶהרען, сохранять жизнь, להחיות עם רב (שם נ' כ'). וביחס הלמ"ד: ולהחיות לכם לפליטה גדולה (שם מ"ה ז'). ובהשאלה: בענין משיבת נפש: החייתנו (שם מ"ז כ"ה), בעלעבען, оживлять, להחיות רוח שפלים (ישעיה נ"ז ט"ו).

חי, ש"ת. מי שיש בו חיות, לעבענד, לעבענדעס, живой, живущій, ומכרו את השור החי (שמות כ"א ל"ה) וכתאר נשוא: כל רמש אשר הוא־חי (בראשית ט' ג'), ובני החי (מ"א ג' כ"ב), הילד החי הוא בני. ע"ד־שה חיים שנים ישלם (שמות כ"ב ג'), וירדו חיים שאלה (במדבר ט"ז ל'), בעוד שהם חיים. חיים כלכם היום (דברים ד' ד'). ובהתיחס אל הש"י: ואני ידעתי גאלי חי (איוב י"ט כ"ה), כי אל חי בקרבכם (יהושע ג' י'), לחרף אלהים חי (מ"ב י"ט ד'). ולפני המתאר: חי־ה' וברוך צורי (ש"ב כ"ב מ"ז), חי אל הסיר משפטי (איוב כ"ז ב'). וברבוי: אלהים חיים (דברים ה' כ"ג), ע"ד: אלהים קדושים הוא (יהושע כ"ד י"ט). ובמובן שם עצם: להבות את כל־חי (בראשית ח' כ"א) כולל כל בעל חי. וביחוד אל מין האדם על צד היתרון להיותו השלם מכל בעח"י, אשר בידו נפש כל חי (איוב י"ב י'). והכפל

והות כל בשר איש. וְהַחַי יתן אל־לבו (קה"ת ז ב'), ונעלמה מעיני כל־חָי (איוב כ"ח כ"א), כי לא יצדק לפניך כל חָי (תהלים קמ"ג ב'), ומזה: כי היא היתה אם כל חָי (בראשית ג' כ') (ועיין חוה). וביותר כשבא ברבוי: ימחו מספר חַיִּים (תהלים ס"ט כ"ט), על דרך המליצה ספר שהקב"ה כותב בו את המיועדים לחיות, כמ"ש: מחני נא מספרך (שמות ל"ב ל"ב), מן הַחַיִּים אשר המה חַיִּים (קהלת ד' ב'), ראיתי את־כל־הַחַיִּים (שם שם ט"ו), בארצות הַחַיִּים (תהלים קט"ז ט') (ועיין חיים). ובנוסח שבועה בשם: חַי־אני נאם ה' (במדבר י"ד כ"ח), ואמרתי חַי אנכי לעלם (דברים ל"ב מ'), חַי־ה' לו החיתם אותם (שופטים ח' י"ט), ונשבעת חַי־ה' באמת (ירמיה ד' ב'). ויתכן שמזה נאמר דרך ברכה בקצור: ואמרתם כה לחי (ש"א כ"ה ו'), לפני מי שהוא חי וקים והוא הש"י (ועי' בסמוך). ולדעת י"מ בא בטעם שם מפשט, כח החיות, חיות, לעבענסקראַפֿט, לעבען, жизненная сила, жизнь. ומזה בכתוב: איש חַי (ש"ב כ"ג כ'), וענינו איש שיש בו כח חיות גדול, מאַן דער לעבענסקראַפֿט, человѣкъ жизненной, великой силы, והקרי: חיל. ובהוראה זו יפרשו: כה לחי (ש"א כ"ה ו'), בטובן ברכה, כמו, לחיים טובים ולשלום! צום לעבען! на жизнь до живеть!, וכתרגומו לְחַיִּין. וסמנו בסמיכות חֵי, ע"ם דֵּי מן דֵּי בנוסח שבועה: חֵי פרעה (בראשית מ"ב ט"ו), חֵי נפשך אדני המלך (ש"ב י"ד י"ט). ולדעת הרד"ק הנם הסמיכות מן חַיִּים בנפילת יו"ד אחת להקל על המבטא מהכתוב חייך וְחֵי נפשך (ש"ב י"א י"א), כמו מסייע לו חי ה' וְחֵי נפשך (ש"א כ' ג'). והרמב"ם העיד על ההבדל שבין נוסח השבועה חַי לבין חֵי ואמר שביחום אל הש"י שאין חייו דבר זולת עצמו, והוא ית' והחיי אחד והוא חי וקיים אמתי ונצחי. נשבעים בחַי ה', וטעמו בהש"י שהוא חי, ובבחינת האדם שחייו זולת עצמו, ואיננו חי אמתי ונצחי כי אם בזמן שיש בו חיות, נשבעים בחייו בעוד שהם בו. ואומרים חֵי פרעה וכדומה

(יסו"ת ב', מו"נ א' ס"ס, ויעוין עקידה ל' ותו"מ תמיד ד' ב'). ובא: וישבע בְּחֵי העולם (דניאל י"ב ז'), ענינו בהש"י שהוא חייו של כל העולם כלו (מו"נ א' ס"ה). והרשד"ל אומר: כי מלת חֵי בשבועה איננה שם, כי אם פעל, ולהיות מליצת השבועה שגורה הרבה בפי העם נשמטה אות האית"ן וטעם חֵי פרעה, כמו יהי פרעה, חֵי נפשך, תחי נפשך בזמן עתיד, ועמו השבועה שיהיה המלך ר"ל שימות הלילה אם לא אעשה כך וכך, ואין השבועה על זמן ההוה עתה, כי היות המלך חי עתה הוא דבר ידוע, אך ביחס אל הש"י נשבעים חַי ה' בלשון בינוני, והשבועה היא על זמן ההוה. האל הוא חי, כלומר בהפך ח"ו אם לא אעשה כך וכך וטעמו כמו שאי אפשר שלא יהיה האל חי הלילה, כן אי אפשר שלא אקיים דברי, אבל וישבע בְּחֵי העולם (דניאל י"ב ז') איננו אלא שה"ת, והכוונה במי שהוא חי לעולם, ע"ד: ושלוי עולם (תהלים ע"ג י"ב), שענינו שלוים תמיד (המשתדל בראשית מ"ב ט"ו). ובא: כעת חַיָּה (בראשית י"ח י"ד) נמשך על האמור למעלה בענין למועד הזה בשנה האחרת (שם י"ז כ"א), וכפול, למועד אשוב אליך כעת חַיָּה את חובקת בן (מ"ב ד' ט"ז), מליצה שלא נתפרש טעמה כראוי; אבל מאחר שלא מצאנו לשון כזה כי אם בבשורת לידה יראה שהתיחד המאמר כעת חיה רק לענין זה וענינו כעין ברכה, עת של חיים טובים, שעה טובה ומוצלחת, לפי ששעת הלידה, וביחוד לעקרה שלא ילדה עוד, היא שעת סכנה, וכמו שנהוג גם בלשונות אחרות, צור גליקקליכען צייט, въ счастливое время, (ועיין הרכסים לבקעה). וביחם למים: באר מים חַיִּים (בראשית כ"ו י"ט), על מים חַיִּים (ויקרא י"ד ה'). הרנה"ו אמר שנקראים חיים לפי שמתגברין ונובעין כמו החי שמתנועע כל זמן שהוא חי. והנראה שענינו בריאים, כמו שהם מבריותם, והכוונה מתוקים ראוים לשתיה, הפך המים המלוחים והפושרים, שנחשבו כאלו הם חולים ובריותם נשתנה לרעה. עיין מְבַכִּים בשרש בכה. ולדעתם זה כוונת אבותם

בתורת כהנים מים חיים, ולא מים מלוחים ולא מים פושרים ולא מים מכזבים ולא מים מנטפים, וקרוב לענין זה, פרשו שתי צפרים חיות טהורות (ויקרא יד ד'), ואמרו מאי חיות שחיין ראשי אברים שלהן (חולין ק"מ ע"א) והכוונה בריאות ושלמות, ועוד אמרו שם: טריפות מחיות נפקא (ועי' חַיָּה). ובמושג קרוב לזה יאמר על הבשר שהוא חי, כשהוא בטבעו הראשון, רֹאֶה, сырой, неваренный, למעט צלי אש או מבושל: ולא יקח ממך בשר מבשל כי אם חַי (ש"א ב' ט"ו). ומזה י"מ: כמו חַי כמו חרון ישערנו (תהלים נ"ח י') מוסב אל הבשר בסיר שעודנו חי, לא התחיל להתבשל. וי"מ שהוא מוסב על האטד בעוד שהוא חי רענן ורטוב, פריש, свѣжъ. ולדעת פירסט הוא כנוי לשוכת הקוצים, דאָרנ–, געשטריפפ–, גע-שטרויך, терновникъ, וזה ע"ש גדולתם בתביפה נהוצה כאלו יש בהם חיות יתירה כטבע עצי סרק (ועיין חרון).

חַיָּה, שם. א) ש"מ כח החיות וביחוד בבני אדם, נרדף לשם נפש, לע-בענסקראַפט, לעבען, זעא ועעלע, жизненная сила, жизнь, душа, דכא לארץ חַיָּתִי (תהלים קמ"ג ג'), והקודם: כי רדף אויב נפשי, לא השך ממות נפשם וְחַיָּתָם לדבר הסגיר (שם ע"ח נ'), תמת בנער נפשם וְחַיָּתָם בקדשים (שם ל"ו י"ד), ועוד בחיים חַיָּתָם (יחזקאל ז' י"ג) לשון נופל על לשון. וע"ד: כי נפשו בחייו יברך (תהלים מ"ט י"ט), ואיש בעונו חַיָּתוֹ (יחזקאל ז' י"ג), שעורו, חית כל איש תספה בעונו, ע"ד: תכרת הנפש ההיא עונה בה (במדבר ט"ו ל"א), ועל הרוב השתמשו בשם חַיָּה בהוראה זו בכה"ק האחרונים ומהם על הרוב באיוב ובמענה אליהוא, ויכלול גם תאות הנפש החיונית ׳ אנימאלישער טריעב, побужденіе, וזהמתו חַיָּתוֹ לחם (איוב ל"ג כ'), הרגשת הרעבון ותאות המאכל, והכפל: ונפשו מאכל תאוה, וגם בבעח"י: וְחַיַּת כפירים תמלא (שם ל"ח ל"ט), פרעססבעגיער, גיער, жадность, алчность. ע"ד: ונפש רעבה מלא טוב (תהלים ק"ז ט'). ובהשאלה בטובן כח. וטיוחם אל היד: חַיַּת ידך מצאת (ישעיה נ"ז י'), והפוכו: קצרי יד, אזלת יד, (ועיין יד). ב) כשהוא מחובר עם השם נפש, ענינו שם כולל בעלי רוח זולת האדם, דאס לעבענדיגע, животное, ישרצו המים שרץ נפש חַיָּה (בראשית א' כ'), את כל נפש הַחַיָּה הרמשת (שם שם כ"א), תוצא הארץ נפש חַיָּה למינה (שם שם כ"ד), ופ"א נאמר גם באדם: ויהי האדם לנפש חַיָּה (שם ב' ז', עיין רש"י). ולפעמים בזולת השם נפש: כל הַחַיָּה אשר אתך (שם ח' י"ז). ומתיחס אל בעלי החיים, זולת העוף והדגה: ורדו בדגת הים ובעוף השמים ובכל חַיָּה הרמשת על הארץ (שם א' כ"ח), דאס טהיער, животное, ועל הרוב נופל על בעלי החי שאינם בני תרבות, ווילדעס טהיער, звѣрь, בניגוד לשם בהמה: וכל הַחַיָּה למינה וכל הבהמה למינה (שם ז' י"ד), לפי שבהם החיות נכרת יותר למהירת תנועתם, לאמץ גבורתם וערמתם, וְלִבְהֶמְתְּךָ וְלַחַיָּה (ויקרא כ"ה ז'), וְחַיָּה רעה (יחזקאל ה' י"ז). ובא בסמיכות אל השם ארץ: את חַיַּת הארץ (בראשית א' כ"ה), וּמֵחַיַּת הארץ אל תירא (איוב ה' כ"ב), ואל השם שדה: היה ערום מכל חַיַּת השדה (בראשית ג' א'), גער חַיַּת קנה (תהלים ס"ח ל"א), ופירש"י: חזיר היער שדר בין הקנים, עבער, вепрь ка-банъ, והסכימו עמו המבארים האחרונים. ויתכן שנקרא חית קנה על שם שערותיו הזקופות כקנה, וי"א שהוא התנין החיה הידועה בשם: קראָקאָדיל, крокодилъ, שמקום רבצה בין קנה הסוף ביאור מצרים. ובתוספת וי"ו: וְחַיְתוֹ ארץ למינה (בראשית א' כ"ד), כל חַיְתוֹ שדי (ישעיה נ"ו ט'). ובסמיכות לשם יער: כי לי כל חַיְתוֹ יער (תהלים נ' י"א), כל חַיְתוֹ ביער (ישעיה נ"ו ט'), דאס ווילד, дичь, והכנוי: וְחַיָּתוֹ אין די עולת (ישעיה מ' ט"ז), ופריץ חַיּוֹת (שם ל"ה ט'), הפריץ בין החיות, הטורף, רייסענדעס טהיער, свирѣпый, хищный звѣрь, אל תתן לְחַיַּת נפש תורך (תהלים ע"ד י"ט) בנפרד, וטעמו כשם הכללי לכל חיה רעה, געטהיער, всякое животное, או שחסר הסומך, השדה או היער, כל חַיְתוֹ גוי (צפניה ב' יד).

רש״י פירש כל חיות הגוים. וי״מ כל חיה בגוי וגוי בקבוצים שונים, אללעס געטהיער אין שאארען. והנראה שהשם גוי במקום זה נרדף לשם ארץ (ועיין גוי). — ובא השם חיה במחזה המרכבה שראה יחזקאל: דמות ארבע חַיּוֹת (יחזקאל א׳ ב׳), ומפרש: ודמות פניהם פני אדם ופני אריה וגו׳ ופני שור וגו׳ ופני נשר (שם שם י׳) ולהלן נאמר, תחת פני שור: פני הכרוב (שם ד׳ י״ד), וכן נקראו כל הארבע חיות בשם כרובים (שם שם א׳) או בשם חיה במובן הכללי: היא הַחַיָּה אשר ראיתי (שם י׳ כ׳), והוא כנוי לנמצאים שכליים קדושים (עיין אופן), ונקראים בתפלה: חַיּוֹת הקדש. והרמב״ם חשבם למלאכים ממדרגה הראשונה, ואמר: ולפיכך נקראו (המלאכים) חיות הקדש שהם למעלה מן הכל (יסה״ת ב׳ ז׳). ג) קבוץ אנשים, גדוד, מחנה: ויאספו פלשתים לַחַיָּה (ש״ב כ״ג י״א), ובמקום זה נאמר בדהי״א (י״א י״ג) למלחמה, ומזה: חַיָּתְךָ ישבו בה (תהלים ס״ח י״א) בענין: קהלתך, עדתך. ובערבית יורה השם חי קבוץ אנשים הדרים במקום אחד, ומזה שבט ומשפחה יושבי אהל ומקנה (עיין הוה). ד) ובמשנה ש״ת ליולדת, געבאֶהרערין, וואֶכנערין, родильница, החיה תגעול את הסנדל (יומא ח׳ א׳), וכמו כן גם ש״ת למילדת, העבאַממע, повивальная бабка, ופשטה חיה את ידה (חולין ד׳ ג׳), ושתיהם מלשון ארמית: מפתח דחייתא (בת״י דברים כ״ח י״ב), ותאמר לה המילדת (בראשית ל״ה י״ז) ת״א: חַיְּתָא.

חָיֶה, שם. ולא נמצא כי אם במין נקבה וברבוי: כִּי־חָיוֹת הנה (שמות א׳ י״ט) אונקלוס תרגם: חכימן אינון, קלוג, פֿאָר-זיכטיג, разумный, осторожный. ורש״י פירש: בקיאות כמילדות. ובמדרש: אומה זו כחית השדה נמשלת שאינן צריכות למילדות (שמ״ר א׳), והכונה שטבעם מעין טבע החיות, פהיעריש, לעבענסקראֶפֿטיג. והנראה שטעמו בריאות וחזקות (עיין חַי).

חַי, לדעת המבארים האחרונים הוא שם מקוצר ממשקל שם חַיָּה (ע״מ קֵץ מן קָצָה) ובהוראת חיים, במובן מעמד החיות והפרנסה, לעבענסבעשטאנד, עקזיסטענץ, со-стояніе жизни, существованіе, וְחֵי אחיך עמך (ויקרא כ״ה ל״ו), ושעורו מהראוי שיהיה לאחיך חיים עמך. והנכון, כדעת רשד״ל, שהוא פעל בעתיד, ועקרו: וְיִחְיֶ, אלא שנתקצר מפני ההרגל בלשון (ועי׳ חיה).

חַיִּים, ש״ם. במספר הרבוי ע״מ נעורים והפוכו מות, וטעם הרבוי אם ע״ש חלקי הזמן או חלקי התנועה הרבים שהחיים מורכבים מהם ובא: א) במובנו העקרי, כח ההרגשה והתנועה, בכל אשר בו נפש חיה, לעבען, לעבענסקראַפֿט, жизнь, жизненная сила, ומתובר אל שמות העצמים שהחיים נתלים בהם: נשמת חַיִּים (בראשית ב׳ ז׳), רוח חַיִּים (שם ו׳ י״ז), נשמת רוח חַיִּים (שם ז׳ כ״ב). ובסמיכות אל רוח: חַיֵּי רוחי (ישעיה ל״ח ט״ז), והפוכו, מות: הַחַיִּים וְהַמָּוֶת (דברים ל׳ י״ט), אמאס חַיָּי (איוב ט׳ כ״א), מפחד אויב תצר חַיָּי (תהלים ס״ד ב׳), והיו חַיֶּיךָ תלואים לך מנגד (דברים כ״ח ס״ו). ב) התמדת החיים, לעבענסדויער, חַיִּים שאל ממך נתתה לו ארך ימים (תהלים כ״א ה׳), שנות חַיִּים (משלי ד׳ י׳). ובסמיכות: שני חַיֵּי שרה (בראשית כ״ג א׳), מספר ימי חַיֵּי הבלו (קהלת ו׳ י״ב), כל ימי חַיֶּיךָ (תהלים קכ״ח ה׳), רבים מאשר המית בְּחַיָּיו (שופטים ט״ז ל׳) בהמשך חייו, לצרור וגו׳ בְּחַיֶּיהָ (ויקרא י״ח י״ח) כל זמן שהיא חיה, בְּחַיֵּיהֶם ובמותם לא נפרדו (ש״ב א׳ כ״ג). ג) בהוראת השם נפש, במובן עצמיות, וועזען, צמתו בבור חַיָּי (איכה ג׳ נ״ג), וירמס לארץ חַיָּי (תהלים ז׳ ו׳) כמו נפשי, ואויבי חַיִּים עצמו (שם ל״ח כ׳), להמפרשים: עצמו בחיים טובים. והנראה שהוא כמו ואויבי נפשי. עד״ש: אויבי בנפש יקיפו עלי (שם י״ז ט׳). ויכלול ד) גם כלכלת החיים ופרנסתם, לעבענסאונטערהאלט, пропитаніе, продовольствіе, וְחַיִּים לנערותיך (משלי כ״ז כ״ז), ועם זה טובות החיים, הצלחה, גליקקליכעס לעבען, благоденствіе, חַיִּים וחסד עשית עמדי (איוב י׳ י״ב), מי האיש החפץ חַיִּים (תהלים ל״ד י״ג), והכפל: אוהב ימים לראות טוב, ומזה השבת נפש ונחת רוח, ערקוויקונג, услажденіе, подкрѣпленіе,

ויהיו חַיִּים לנפשך (משלי ג׳ כ״ב), ועץ חַיִּים תאוה באה (שם י״ג י״ב), חַיֵּי בשרים לב מרפא (שם י״ד ל׳). ובמובן הכוסרי: ה) השבלה ואשר, גליקקזעליגקייט, блаженство, כי ממנו תוצאות חַיִּים (משלי ד׳ כ״ג), תודיעני ארח חַיִּים (תהלים ט״ז י״א), כי עמך מקור חַיִּים (שם ל״ו י׳), יראת ה׳ מקור חַיִּים (משלי יד כ״ז). ומזה משפטי ההנהגה על פי דרכי התורה והמוסר המוליכים אל האשר: ארח חַיִּים למעלה למשכיל (שם ט״ו כ״ד), אזן שמעת תוכחת חַיִּים (שם שם ל״א), בְּחֻקּוֹת הַחַיִּים (יחזקאל ל״ג ט״ו) משפטי התורה. ובא פ״א בנו״ן: לא יאמין בַּחַיִּין (איוב כ״ד כ״ב). ובתפלה: ונטל כבוד מבית חַיֵּינוּ. ובא בענין שבועה: חַיֶּיךָ וְחֵי נפשך (ש״ב י״א י״א) (עיין חי). ובדרז״ל: בחייך וחיי ראשך (ברכות ג׳ א׳). ובמשנה: ומנותה לְחַיֵּי העולמים (תמיד ז׳ ד׳), הכונה: חיי עוה״ז ועוה״ב. ובתפלה: לְחַיֵּי העולם הבא.

חַיּוּת, ש״ם. ע״מ מלכות. המשך שנות החיים, לעבענסצייט, продолженіе жизни, ותהיינה צרורות וגו׳ אלמנות חַיּוּת (ש״ב כ׳ ג׳), ולפי הוואולגאטא ענינו כמו אלמנות חַיּוּת.

2) חַיּוּת, ש״ם. בדרז״ל. כעין השם חיים, לעבען, ומה במקום חיותנו אנו מתיראים במקום מיתתנו על אחת כמה וכמה (ברכות ס״א ע״ב). ובמובן אחר: שתהא היותן בכלי (סוטה ס״ז ע״ב), המים החיים יהיו חיים באותו כלי עצמו ששואבים אותם מן המעין.

1) חַיֵּי או חֲיָא, ארמית כבעברית. בארמית שבמקרא פעל, בצווי: מלכא לעלמין חֱיִי (דניאל ב׳ ד׳), והבינוני אפעל. ודי הוה צבא הוה מַחֵא (שם ה׳ י״ט), לעבען שענקען, оставлять въ живыхъ.

1) חֵיוָא, חֵיוָה, כשם חיה בעברית: ולבב חֵיוָא יתיהב ליה (דניאל ד׳ י״ג), ווילדעס טהיער, звѣрь, וארו חֵיוָה אחרי (שם ז׳ ה׳). ובסימן ההודעה: תנד חֵיוָתָא מן תחתוהי (שם ד׳ י״א). והסמיכות: חֵיוַת ברא (שם ב׳ ל״ח), וארבע חֵיוָן רברבין (שם ז׳ ג׳). ובהודעה: ושאר חֵיוָתָא (שם שם י״ב).

חַי, ש״ת. וּלְחַי עלמא שבחת (דניאל ד׳ ל״א) החי לעולם, עוויג לעבענד, вѣчно-живущій, ובהודעה: עבד אלהא חַיָּא (שם ו׳ כ״א). וביחס אל בני האדם בכלל: מן כל חַיַּיָּא (שם ב׳ ל׳), אללע לעבענדע.

חַיִּין, ש״ם. חַיִּים. וארכה בְחַיִּין יהיבת (שם ז׳ י״ב). לְחַיֵּי מלכא (עזרא ו׳ י׳), לעבען, жизнь.

מִחְיָה, שם. ע״מ מצוה. א) מזון לכלכלת החיים, לעבענסאונטערהאַלט, пропитаніе, ולא ישאירו מִחְיָה (שופטים ו׳ ד׳), וְעֵרֶךְ בגדים וּמִחְיָתֶךָ (שם י״ז י׳), קאָסט, продовольствіе, пища. ומזה בדרז״ל: בית־המחיה, בית שמוכרים שם מיני מזון לאכילה, שלא היו שם אלא שווקים ובית המחיה (ספרי במדבר סימן קנ״ט). ב) העמדה בחיים ע״י הצלה ממות, פליטה, תקומה, לעבענסרעטטונג, בעשטאנד, спасеніе жизни, כי לְמִחְיָה שלחני (בראשית מ״ה ה׳) וכן ת״א: קימא. ומזה: ולתתנו מִחְיָה מעט (עזרא ט׳ ח׳), כמו בסמוך: לתת לנו מִחְיָה (שם ט׳), לאין להם מִחְיָה (דה״ב י״ד י״ב), כמו: עד לאין תקומה, פליטה. ג) וּמִחְיַת בשר חי (ויקרא י״ג י׳), מִחְיַת המכוה (שם שם כ״ד), ואונקלוס ויונתן תרגמו, רושם, כמו שתרגמו גם צרבת השחין, רושם שיחנא (שם שם כ״ג). וכן נקרא במשנה צרבת השחין בשם מחיה: מחית השחין (נגעים א׳ ה׳). והנראה שדעת המתרגמים לפרש השם מחיה לא משרש חיה כי אם משרש חוה, בהוראת הודעה, ומזה סימן ורושם, מאַהל צייכען, знакъ, мѣтка, או משרש מחה שענינו ג״כ הודעה. ורש״י פירשו בהוראת חיות ורפואה שהתחיל הבשר או המכוה להתרפאות כשחיתה המכה והמכוה. והנכון כדעת הרשב״ם שטעמו גידול בשר חי במכה שאיננו מרגיש, וראיה לדבריו ממ״ש במשנה: עשו קרום כקליפת השום זו היא צרבת האמורה בתורה (נגעים ט׳ ב׳), ובלשון המשנה נקראה הצרבת בשם מחיה כמו שזכרנו.

2) תְּחִיָּה, שט״נ. במשנה ובתפלה בסמיכות לשם מתים: האומר אין תחית

המתים מן התורה (סנהדרין י׳ א׳), וכולל: א) מושג שוב המתים להיות, אויפערשטעהונג דער מאָרטען, воскресеніе умершихъ, ב) השארת הנפש ועמידתה אחרי מות הגוף. ומזה: ורוח הקדש מביאה לידי תחית המתים (סוטה ט׳ ט״ז), אונשטערבליכקייט, безсмертіе. ומזה ברב״א: עולם התחיה כמו עולם הנשמות (עיין עקרים, נשמת חיים מ״א י״ז) (ועיין עולם הבא). ובדרך מליצה אמרו חז״ל: ירד עליו תחית טל מן השמים ונדשנו עצמותיו (פר״א ל״ב). ואמרו: טל של תְּחִיָּה שעתיד הקב״ה להחיות בו מתים (שבת פ״ח ע״ב). ובפיוט אמרו גם:

תְּחִי, זכור דורשיך לְתְחִי לעודדם (יוצר ליום ב׳ דראש השנה).

חַיִל, שם. משרש חול, ע״מ בַּיִת מן בות, זית מן זות. עקרו קבוץ וקבול הכחות וחזקם בהתאמצם לצאת אל הפועל. ומזה: א) ש״מ, חזוק הכח הטבעי, נרדף לשם עצמה, גבורה, מהאט, קראַפט, מאכט, פעסטיגקייט, טיכטיגקייט, сила, мочь, ונכשלים אזרו חָיִל (ש״א ב׳ ד׳), וברוב חֵילוֹ לא ימלט (תהלים ל״ג י״ז), אל תתן לנשים חֵילֶךָ (משלי ל״א ג׳). ועל הרוב ב) אמוץ הכחות בפעולה מן הפעולות, קראַפטאַנשטרענגונג, קראַפטטהאֶטיגקייט, ברך ה׳ חֵילוֹ (דברים ל״ג י״א). והכפל: ופעל ידיו תרצה, לא בְחַיִל ולא בכח (זכריה ד׳ ו׳), ה׳ אדני חֵילִי (חבקוק ג׳ י״ח), האל מעוזי חָיִל (תהלים כ״ב ל״ג), כמו מעוז חילי במלחמה את האויב, ונקשר עם פעלים שונים: ונכשלים אזרו חָיִל (ש״א ב׳ ד׳), המאזרני חָיִל (תהלים י״ח ל״ג), עתקו גם גברו חָיִל (איוב כ״א ז׳), אן קראַפט צונעהמען, усиливаться, השגו חָיִל (תהלים ע״ג י״ב). ובא פ״א ברבוי: וַחֲיָלִים יגבר (קהלת י׳ י׳). ומזה ג) גם תולדות ההתאמצות התחזקות והתגברות: וישראל עשה חָיִל (במדבר כ״ד י״ח), מאַכטיגעס טהון, זיעג, совершать подвигъ, מתגבר ומתחזק: ועשה חַיִל באפרתה (רות ד׳ י״א). באלהים נעשה חָיִל (תהלים ס׳ י״ד), נצחון במלחמה, זיעג, побѣда, עמך נדבות ביום חֵילֶךָ (שם ק״י ג׳), ביום הנצחון, זיעגעס-טאַג, день побѣды, ויותר נכון, יום ההתאמצות במלחמה. וכולל ד) העשר ורכוש, שרוכשים באמוץ כח ויגיעה, פערמאָגען, רייכטהום, достояніе, богатство, כחי ועצם ידי עשה לי את־הַחַיִל הזה (דברים ח׳ י״ז), הנותן לך כח לעשות חָיִל (שם שם י״ח), ביום שבות זרים חֵילוֹ (עובדיה י״א), אם אשמח כי רב חֵילִי (איוב ל״א כ״ה), והכפל: וכי כביר מצאה ידי. וברבוי: על כתף עירים חֵילֵיהֶם (ישעיה ל׳ ו׳). ומזה ה) תוקף המעמד המדיני: הרבית חֵילֶךָ (יחזקאל כ״ח ה׳), וואָהלשטאנד, благосостояніе, והכה בים חֵילָהּ (זכריה ט׳ ד׳), מוסב על צור וצידון שנזכר לעיל. לדעת המפרשים ענינם שישליך אל תוך הים חילה, עשרה. ואפשר שטעמו: והכה את צור שכל חילה היא במושבה בלב הים. ויותר נכון שענינו חֵיל הים והוא כנוי לצור וצידון, ע״ד שנקראו מעוז הים (ישעיה כ״ג ד׳), אם ע״ש שהים הוא מעוז לה או ע״ש שהיא כמו תפארת אל הים, עזו וכבודו, במסחרה הגדול אשר היא עושה על ידו. ובמובן זה נאמר: אשר חֵיל ים מים חומתה (נחום ג׳ ח׳), קרא כן גם לנא אמון היושבת ביאורים, שהיא כמו חיל הים. ובא גם ו) בענין עשר ורכוש הנעשה בעושק וגזל כדרך הוראת השם אוֹן, יְגִיעַ, אונרעכטמאֶססיגעס פערמאָגען, несправедливо обрѣтенное, חַיִל בלע (איוב כ׳ ט״ו), יצפון לצדיק חֵיל חוטא (משלי י״ג כ״ב), והחרמתי לה׳ בצעם וְחֵילָם (מיכה ד׳ י״ג), כְּחֵיל תמורתו ולא יעלס (איוב כ׳ י״ח), והקודם משיב יגע (עיין תמורה בשרש מור). ונופל ז) גם על תבואת עצי הפרי: תאנה וגפן נתנו חֵילָם (יואל ב׳ כ״ב), ע״ד: לא תוסיף תת כחה לך (בראשית ד׳ י״ב).

ובא כסומך לשם: איש, בן, גבור, כתאר למתאר, במובן הטבעי, כל שמן וכל איש חָיִל (שופטים ג׳ כ״ט), חזק ובריא, מאַן דער קראַפט, קראַפטיג, געזונד, שטאַרק, здоровый, сильный, איש חַיִל בכח לעבדה (דה״א כ״ז ח׳) בהכשר דעת וזריזות, טיכטיג, способный, годный, גבורי חַיִל מלאכת עבודת בית אלהים (שם ט׳ י״ג), ויש בם אנשי חַיִל (בראשית מ״ז ו׳). ובמובן המוסרי

בשלמות המדות הטובות. ביעדערקייט, בראוהייט, טוגענד, честный, добродѣтельный, כעין הוראת השם virtus בלשון רומית הנגזר משם vir. אנשי חַיִל יראי אלהים וגו׳ (שמות י״ח כ״א), כי אשת חַיִל את (רות ג׳ י״א), אשת חַיִל עטרת בעלה (משלי י״ב ד׳), בן חַיִל (ש״א י״ד נ״ב) ראוי לעשות חיל, והיו לבני חַיִל (ש״ב ב׳ ז׳), ויפתח הגלעדי היה גבור חַיִל (שופטים י״א א׳), למלחמה, איש גבור חַיִל (רות ב׳ א׳), גבורי חַיִל לצבא (דה״א י״ב כ״ה), ועיין בסמוך: גבורי חַיִל אנשי שמות (שם שם ל׳) במובן המוסרי, שזכו לשם טוב במעשיהם הטובים, ע״ד: ועשה חַיִל באפרתה וקרא שם בבית לחם (רות ד׳ י״א). ובענין זה גבורי חַיִל לתלדותם (דה״א ז׳ ב׳) ידועים למשפחותיהם, וע״ד ההתול: ואנשי חַיִל למסך שכר (ישעיה ה׳ כ״ב). ב) קבוץ אנשים יוצאים למלחמה, גדוד, צבא, העער, קריעגסהעער, войско, ונגזר, אם מן השם חַיִל, בהוראת פעולת גבורה, או מעיקר הוראת השרש בענין קבוץ: והנה חַיִל סובב את העיר (מ״ב ו׳ ט״ו), חַיִל ועזוז (ישעיה מ״ג י״ז). לכל חֵיל פרעה (שמות י״ד כ״ח), ועל ידם חֵיל צבא (דה״ב כ״ו י״ג), ויעש חַיִל (ש״א י״ד מ״ח), אסף חַיִל, ויתן חַיִל בכל ערי יהודה (דה״ב י״ז ב׳), מאננשאפט לעגען, поставлять войско, שרי החַיִל (ש״ב כ״ד ב׳) שר הצבא, ויצא יואב ושרי החַיִל (שם שם ד׳), פקודי החַיִל שרי האלפים וגו׳ (במדבר ל״א י״ד), המפקדים את החיל, העערס אנפיהרער, начальникъ отряда, והם קטנים במדרגה מן השרים, שרי המאות פקודי החַיִל (דה״ב כ״ג י״ד). ובענין זה נאמר: וגבור חַיִל (ש״א ט״ז י״ח), גבור כח בחיל הצבא, העלד, герой, גבורי־חַיִל דורכי קשת (דה״א ח׳ מ׳). וכן נקראו גם פקודי החיל ושריו בכלל לפי שהם על הרוב גם גבורי כח בחיל, ויוצא מנחם את־הכסף וגו׳ על כל גבורי החיל (מ״ב ט״ו כ׳). וברבוי: ואספו המון חֲיָלִים (דניאל י״א י׳), וישלח את שרי החֲיָלִים (מ״א ט״ו כ׳). ובדברי חז״ל גם בלשון נקבה, כמה חֲיָלוֹת אני יכול לחייל (מדרש רות ב׳). ובהשאלה: חֵילִי הגדול (יואל

ב׳ כ״ה) כנוי אל המון קבוצי הארבה. וכן יאמר על כל קבוץ ואספת עם: בְּחַיִל ילכו (ירמיה מ״ו כ״ב), ותבא ירושלימה בְּחַיִל כבד (מ״א י׳ ב׳), צוג, בעגלייטונג, свита, ויעמדו על רגליהם חַיִל גדול מאד (יחזקאל ל״ז י׳). ובא: ילכו מֵחַיִל אל חָיִל (תהלים פ״ד ח׳), הנכון כפירוש הרד״ק: מצבא אל צבא, ממקהלה אחת אל מקהלה אחרת, והם מקהלות עולי הרגל. ויתכן שהוא כנוי למקום תחנות המקהלות, סטאַטיאָנען, станція. ובא: ונפל בעצומיו הֶלְכָּאִים (תהלים י׳ י׳) בכתיב, והקרי: בשתי מלות: חל כאים, ופירש״י: חל (כמו חיל) של כאים, חיל של נשברים, עניים, אך רוב המפרשים הסכימו שהוא משרש הלך (עיין שם). וחז״ל גזרו ממנו פעל בבנין פיעל:

חִיֵּל, פ״י. אספת חיל, העערע זאממעלן, собирать войско, כמה חיילות אני יכול לחייל (מדרש רות ב׳). ובפיוט בענין ב) אמץ אילי וְחַיְלִי ולא בזה לחשי (סדר אתרון של פסח) והפועל: ימינך חֻיְּלָה בכח הדרתך (אופן ז׳ דפסח).

חַיִל, שם. ע״מ לַיִל. א) כעין הַיִל, בהוראת צבא, העער, войско, בְּחֵיל כבד (מ״ב י״ח י״ז; ישעיה ל״ו ב׳). ב) מבצר, מגדל, פֿעסטע, פֿאָרט, крѣпость, אם ע״ש שהוא עשוי לחזוק ולמעוז, או ע״ש שהוא בנוי ומוקף חומות בצורות, שיתו לבכם לְחֵילָה (תהלים מ״ח י״ד), והכפל: פסגו ארמנותיה. יהי־שלום בְּחֵילֵךְ (שם קכ״ב ז׳), והכפל: שלוה בארמנותיך. ומזה מפרשים: חֵיל ים (נחום ג׳ ח׳) כמו: מעוז הים (ישעיה כ״ג ד׳) ועי׳ לעיל.

3) חַיָּל, חַיָּלִים, בפיוט: צבאות השמים. ע״ד שמוש השם צָבָא. וְחַיָּלִים וחיות יועדו בקול (קרובות א׳ דר״ה), כל חַיָּלֵי המן (רשב״י, קרובות ב׳ דר״ה). ובתבונה: והמזלות וְהַחַיָּלִים (כוזרי א׳ א׳) הם המון הכוכבים שבגלגל השמיני ומהם כארבעים ושמונה צורות הנודעים לקדמונים שבכל צורה מחוברת מאיזה סך כוכבים ובתוכם י״ב מזלות המפורסמים (אוצר נחמד).

חֵל, שם. מן חיל, ע״מ שש. חומה מחומות המקיפות את המבצר.

פוסמויער, обводная, охранная стѣна, ישועה ישית חומות וָחֵל (ישעיה כ״ו א׳). ופירש״י: חומה נמוכה שלפני חומה גבוהה. ויאבל חֵל וחומה (איכה ב׳ ח׳), ותרגומו: מקפנא. ותעמוד בְּחֵל (ש״ב כ׳ ט״ו) ת״י: ואקפן משירין, מלשון חיל וצבא, העיר עמדה מוקפת חיל. ושם פירש״י, בשם יש פותרים: ותעמוד בַּחֵל, לשון חל וחומה, הפילו החומה החיצונה ונתחזקה לעמוד על ידי הפנימית, עכ״ל. ומשמע מדבריו שהחל הוא החומה הפנימית. וכן פירש הרד״ק שהחומה הפנימית הגבוהה היא נקראת חל. ובגמרא אמרו על חל וחומה: שורא ובר שורא (פסחים פ״ו א׳), ובא בְּחֵל יזרעאל (מ״א כ״א כ״ג), ופירש״י: בבקעת יזרעאל, והוא מלשון ארמית: גיא שמנים (ישעיה כ״ח ט׳) ת״י: הֵילא שמינא. וי״מ שהיא מלה מקוצרת מן חלק בנפילת הקו״ף, שכן במקום אחר נאמר, בחלק יזרעאל (מ״ב ט״ו ל״ז). ובא: וגלות הַחֵל (עובדיה א׳ כ׳). י״מ מענין חיל וצבא, ע״ד: בחיל כבד, והוא כנוי לקבוץ ההמון הרב של בני ישראל שגלו. וי״מ מענין גיא ובקעה, וטעמו גלות העם היושבים בגיא.

2) חֵיל, במשנה: לפנים ממנו הַחֵיל עשר אמות (מדות ב׳ ג׳), מקום פנוי בין הסורג ובין עזרת נשים (עיין תוי״ט ד״ה גבוה, ותפארת ישראל מדות א׳ ה׳), החיל מקודש ממנו (כלים א׳ ח׳). ובגמרא אמרו ששם היו בית דין הגדול יושבים בשבתות ובימים טובים (סנהדרין פ״ח ב׳).

הערה. השרש חיל קרוב אל הפעל איל ודומה להם חבל, ברגשות המבטא, ועיקר הוראתם קשור, קפיל, היקף, ועם זה קבוץ וחבור, והנגזר מהם חוזק ועצמה, לפי שהקשור והקפול הוא קשה חוזק ועצום.

חַיִץ, שם. מן חויץ (ע״ם חַיִל מן חול) ודומה לשרש חצה, חצץ, קיר מבדיל בין פנים הבית ותוצה לה, שיידע-װאנד, װאנד, перегородка, стѣна, והוא בונה חַיִץ (יחזקאל י״ג י׳) (ועיין חצה, חציץ).

חֵיק או חֵק, דומה לשרש הקק, הוראתו הראשונה כנראה כלי נבוב וחלול ככלי קבול, אורנע, урна, בַּחֵיק יוטל את הגורל (משלי ט״ז ל״ג), ועם זה צלחת וכיס עשוי בבגדים על מקום החזה להציע בו חפץ חשוב, בוזענטאשע, пазушный карманъ, ושחד בַּחֵק (שם כ״א י״ד), שחד מֵחֵק רשע יקח (שם י״ז כ״ג). ועם זה ב) המקום שבין הבגד לבין החזה ממעל לאזור, בוזען, пазуха, הבא נא ידך בְּחֵיקֶךָ (שמות ד׳ ו׳), וגם הוא מקום להנחת ונשיאת חפצים. ובדרך השאלה נאמר: כעס בְּחֵיק כסילים ינוח (קהלת ז׳ ט׳), שאתי בְחֵיקִי כל־רבים עמים (תהלים פ״ט נ״א), מוסב על הקודם חרפת עבדיך, שהוא נושא בחיקו חרפת כל רבים עמים. ומזה: ותפלתי על חֵיקִי תשוב (שם ל״ה י״ג), הכוונה: תפלתו שגורה ומתמדת אצלו תמיד כדבר המוצנע בחיק. וכולל גם ג) את החלק מן הגוף במקום החיק, החזה, ברוסט, грудь, ותחבק חֵיק נכריה (משלי ה׳ כ׳) ומזה, המקום בין הזרועות: שאהו בְחֵיקֶךָ (במדבר י״א י״ב), שהוא מקום נשיאת הבנים הקטנים, וכמ״ש: על־צד תאמנה (ישעיה ס׳ ד׳), (ועיין צד). ג) מקום קבול הפצים יותר גדולים בבגד מן האזור ולמטה כנגד השוקים כשמגביהים השולים, שאָאָס, колѣно, нѣдро, וּבְחֵיקוֹ ישא (שם מ׳ י״א), מקום שהרועה נושא את השה הרכה, היתתה איש אש בְּחֵיקוֹ ובגדיו וגו׳ (משלי ו׳ כ״ז). ומזה בהשאלה, ע״ד המליצה למקום קבלת גמול: ומדתי פעלתם ראשנה אל חֵיקָם (ישעיה ס״ה ז׳) בקרי, והכתיב: על, שהשבת הגמול הוא כשלום שכר פעולה שהפועל מקבלו ונותנו אל תוך חיקו, וטעם המדידה הוא כנראה משל לפעולת שכיר, שמשלמים לו בפירות במדה לפי עבודתו. ושלמתי אל חֵיקָם (שם שם ו׳), והשב לשכנינו שבעתים אל חֵיקָם (תהלים ע״ט י״ב), אין דען שאָאָס הינאיינמעססען, בעצאהלען, פערגעלטען, отмѣрить въ нѣдро, воздать. וכולל גם מקום השוקים בשעה שהאדם יושב או שוכב, שאָאָס, колѣно, лоно, нѣдро, מקום שהנשים מניחות ומשכיבות עליו את בניהן הקטנים: ותשכיבהו בְּחֵיקָהּ (מ״א ג׳ כ׳), ותשתהו בְחֵיקָהּ (רות ד׳ ט״ז).

ובְחֵיקוֹ תשכב (ש״ב י״ב ג׳), בהשתפך נפשם אל־חֵיק אמתם (איכה ב׳ י״ב), והוא גם המקום שמושיבים את האהוב והחביב: נתתי שפחתי בְּחֵיקֶךָ (בראשית ט״ז ה׳), נשי אדנך בְּחֵיקֶךָ (ש״ב י״ב ח׳), האהובה היושבת בחיק אוהבה: אשת חֵיקֶךָ (דברים י״ג ז׳), כנוי לאשה: משכבת חֵיקֶךָ (מיכה ז׳ ה׳), ולהפך: באיש חֵיקָהּ (דברים כ״ח נ״ו), האיש היושב בחיק אשתו. ובדחז״ל, ע״ד המליצה: היום יושב בְּחֵיקוֹ של אברהם אבינו (קדושין ע״ב ב׳) היום נסתלק מן העולם ואברהם אבינו קבלו בחיקו. ג) תוך ופנימיות בכלי או תוך החלל שבו, דאס אינערע, דיא האָהלונג, внутренность, углубленіе, אל חֵיק הרכב (מ״א כ״ב ל״ה). ומזה, בהשאלה, פנימית גוף האדם, קרב: כלו כליותי בְּחֵקִי (איוב י״ט כ״ז). ד) במלאכת הבנין, מקום יסוד ובסיס שהוא כמו כלי קבול לקביעת הבנין שנבנה עליו, באָדען, אונטערזאטץ, פֿספריך, ומֵחֵיק הארץ (יחזקאל מ״ג י״ד), וְחֵיק האמה (שם שם י״ג) מוסב על המזבח, יסודו נמדד באמה. לפי פירש״י בשיטת חז״ל (עירובין ד׳ א׳; מנחות צ״ז ב׳). והרד״ק פירשם מענין אמצע, כי באמצע המזבח היה גובה אמה והרחב אמה, והוא מקום המערכה, וכן פירש מחיק הארץ, מאמצעותה ומטבורה, וכן ת״י: ומתשוית ארעא. והנכון כפירש״י. וראית הרד״ק מן התרגום היא ראיה לסתור, כי תשויתא בארמית הוראתה משכב ויציע וזה מסכים לפירוש חז״ל שהיסוד והבסיס הוא כמשכב ויצוע אל הנשען עליו. והחיק לה אמה סביב (יחזקאל מ״ג י״ז) יסוד ובסיס לדעת רש״י, והרד״ק פירש מקום השוה והממוצע ולא ידענו כונתו.

חִית, פ״י. דומה לפעל חתת, שבירה, אבוד והבעתה, צערברעכען, פֿערניכטען, ערשרעקקען. ושד בהמות יְחִיתַן (חבקוק ב׳ י״ז) (עיין חתת).

חֵךְ, ש״ז. (מפעל חכך, ע״מ צל מן צלל). אבר בפה המקיף את הלשון ובו קבועים השנים, הגודר וגודד את המאכל והוא ביחד עם הלשון כלי חוש הטעם, גוימען, небо, гортань, נרדף לשם מלקוח מן לקח. וְחֵךְ אכל יטעם לו (איוב י״ב י״א), ובהשאלה, להבנת דבר מושכל, על דרך השאלת הפעל טעם: אם חִכִּי לא יבין הוות (שם ו׳ ל׳), עמפּפינדען, וואַהרנעהמען, ощущать, замѣчать, מה נמלצו לְחִכִּי אמרתך (תהלים קי״ט ק״ג), ולהיותו מקבל המאכלים ומעלימם נאמר ע״ד ההשאלה על העלם דבר: וימנענה בתוך חִכּוֹ (איוב כ׳ י״ג), ובבחינת היותו מכלי מוצאות הדבור ייוחס אליו גם הדבור כמו אל הפה: כי אמת יהגה חִכִּי (משלי ח׳ ז׳). ובענין זה: חִכּוֹ ממתקים (שה״ש ה׳ ט״ז) דבורו, שפּראַכע, разговоръ, וְחִכֵּךְ כיין הטוב (שם ז׳ י׳), או שהוא כנוי מליצי לנשיקות הפה: אל חִכְּךָ שופר (הושע ח׳ א׳). ומסגולת הלשון לאמר: תדבק לשוני לְחִכִּי (תהלים קל״ז ו׳), משל על סלוק כח הדבור: ולשונך אדביק אל חִכֵּךְ (יחזקאל ג׳ כ״ו), וכמו כן על הסרון הרטיבות בסבת הצמאון והרעבון: דבק לשון יונק אל חִכּוֹ (איכה ד׳ ד׳).

חַכָּה, כלי שצדים בו את הדגים ומושכים אותם מן המים, אַנגעל, уда, крюкъ рыболовный, תמשוך לויתן בְּחַכָּה (איוב מ׳ כ״ה), כלה בְּחַכָּה העלה (חבקוק א׳ ט״ו). ובגמרא: מטילין לו חַכָּה בתוך פיו (עירובין י״ט ע״א), ופירש״י עץ שפותח פיו ולא יכול לדבר. וברבוי: גררים בְּחַכֵּי ברזל (ספרי במדבר מ״ח), וגזרו ממנו פעל בבנין פיעל: חִכָּה, ומחכים בימא של טבריא (ב״ב פ״א א׳), השלכת הכה, אַנגעלן, удить.

חִכָּה, פ״י. עקרו היות נמשך ונקשר לדבר, ציהען, זיך צוציעהען, влекать, привлекать, ורובו במובן המוסרי היות נמשך במחשבה לדבר ביחול ותקוה ע״ד הוראת הפעל קוה (עיין שם), האַרען, האָפֿפֿען, ждать, надѣяться, уповать, בקל, פ״א במקרא וקטורו בלמ״ד, אשרי כל חוכי לו (ישעיה ל׳ י״ח). ועיקר שמושו: וְחִכֵּיתִי לה׳ (שם ח׳ י״ז), חִכּוּ לעצתו (תהלים ק״ו י״ג). ומזה התמהמה, אחור, עכוב והמתנה, כי המקוה ומצפה לדבר כמו עומד על עמדו, מתמהמה ואינו אץ לעבור עד יבוא דברו, וואַרטען, ждать, ונסתה

ולא תְחַכֶּה (מ״ב ט׳ ג׳), וְחִכִּינוּ עד אור הבקר (שם ז׳ ט׳). ובא בקשור עם יחס הפעול: חִכָּה את איוב בדברים (איוב ל״ב ד׳). ומזה לדעת רש״י: לכן יְחַכֶּה ה׳ להננכם (ישעיה ל׳ י״ח), יאחר ולא ימהר. והכפל: ירום לרחמכם, יתרחק, כמו: רמה ידך בל יחזיון (שם כ״ו י״א). והראב״ע והרד״ק פירשו להפך מענין תקוה ותוחלת, והטעם יאיץ וימהר. ולא רחוק לשער שמזה הפעל בא: ווקניו יְחַכֵּם (תהלים ק״ה כ״ב), בהוראת יוצא לשני, והטעם: יבצור רוחם ויעצור אותם מעשות רצונם, אבהאלטן, удержи-вать, מסבים אל הקורם. לאסור שרין בנפשו ובדברי חכמינו ז״ל מצאנו כייצא לשלישי: מי היה מחכה לאברהם ושרה שהיו זקנים שיולד להם בן (בראשית רבה פרשה ה׳), ערווארטען, פֿאָרזעהן, ожидать, предвидѣть, ומחבר ס׳ יוסיפון השתמש בפעל זה ביחס הפעול ואמר · אבל אם תחכיני (פרק ס״ד) ועוד כמה פעמים. ובא: וּכְחַכֵּי אִישׁ גדודים (הושע ו׳ ט׳) היו״ד תמורת ה״א, למ״ד הפעל, והוא המקור, כגדודי הלסטים מחכים איש עובר להתנפל עליו (הרד״ק) ולדעת רש״י ענינו חבור וקבוץ אנשים וכשיש בהם חבור בני אדם נאספים יחד בגדודים. חבר כהנים הוא לרצח. ודומה לו בלשון חכמים: ולא יטול בו יוהר משלשה חכין, הם תפירות שהסירק מחבר בהן שני ראשים מן הבגד יתר כשחובטו במקלות. ולפי דבריו יתכן שהמלה הכי הוא שם בסמיכות מן הרבוי: הַכִּים.

חָכַךְ, במשנה. עיקרו גירור וגירוד, קראַט-צען, שאבען, чесать, царапать,

הקל: מהו לחוך (נזיר נ״ט א׳). ומזה כנראה בהשאלה: ור׳ עקיבא היה חוכך בזה להחמיר (נדרים א׳ א׳), כאדם שחוכך עצמו בשעה שהוא מסופק בדבר (רש״י והרא״ש), והר״ן מוסיף שאולי הוא מן חיך, מטעים לחכו. ולדעת הרה״ח קאהוט הוא מל׳ ערבית חך. היות מסופק בדבר, צווייפלן. התחיל מחכך בגרונו (ב״ד ס״ז). הוצאת קול עמום ער גרוד הגרון, ובא ע״ד נהי ע״ן וי״ו.

דלא הדר חייך ביה (שבת נ״ד ע״ב). ואפשר שזה הוא יסוד של חוך בהוראת שחוק שגם הוא בהשמעת קול בגרוד הגרון. אחוכי נמי חייך (מ״ק י״ז ע״א).

ההתפעל: שיר שהיה מתחכך בכותל (ב״ק מ״ד א׳) זיך רייבען, קראַטצען, чесаться, тереться.

חִכּוּךְ, שה״פ. 1) דאס קראַטצען, שאַבען, чесаніе, נזיר בְּחִכּוּךְ (נזיר נ״ט א׳). לפי גירסת הערוך. 2) מין מכת שחין, והיא מכה מהלכת מתריעין על החִכּוּךְ (ב״ק דף פ׳ ע״ב). שחין שמחכך אדם עליה (רש״י), בגרב ובחרס (דברים כ״ח נ״ד) תרגם יונתן: בגרבא ובחיכוכא. ומזה:

חֲכָךְ, ברבוי: כמה חככים באים עליו (ב״ד י״ט). והערוך גרס אבביות, ע״ש, קראַצע, גרינדע, чесотка.

חָכַל, פ״ע. היות צבע אודם כהה, דונקעלראָטה, темно красный, דומה לשרש כחל בהפוך האותיות (רמב״ן). ומזה בכפל הלמ״ד:

חַכְלִיל, שם. ע״מ סגריר בתוספת יו״ד בסמיכות. אודם כהה, דונקעלונג, багряность, מיוחד לכהות העין מרוב שתית יין: חַכְלִילִי עינים מיין (בראשית מ״ט י״ב).

חַכְלִילוּת, ש״מ. למי חַכְלִלוּת עינים (משלי כ״ג כ״ט), דונקעלהייט, багровость, багровина.

חֲכִילָה, שע״פ. לא נמצא כי אם בחבור לשם גבעה: בגבעת הַחֲכִילָה (ש״א כ״ג י״ט) בנגב מדבר זיף.

חֲכַלְיָה, שע״פ. אבי נחמיה (נחמיה א׳ א׳).

חָכַם, פעו״י. לפי ההשערה הקרובה נגזר מן הפעל חכך (ע״מ גזם מן גזז) בהוראת תפיסה ומשיכה או גירוד וחכוך. והתיחד במובן המושכלי, תפיסת דבר עיוני והשגתו בשכל, או חיכוכו וגירודו למצוא ולהרגיש טעמו, דוגמת פעולת החיך המושך את המאכל ומחככו לטעום טעמו, השגה, פֿאססען, גרייפֿען, בעגרייפֿען, וואהרנעה-מען, понимать, וקרוב בענינו לפעל לקח, ע״ש. הקל, לפי עיקר הוראתו ראוי שיהיה יוצא ביחס אל המושג. ולפי מנהג

הלשון בא בהסרון הנשוא המובן בכח, ומתיחס אל המשיג: וישלט בכל עמלי שעמלתי ושחכמתי (קהלת ב׳ י״ט). לפי המובנם עניני השגה שכלית. והנראה שזה בהוראתו הראשונה של הפעל הזה. השגה, תפיסה ורכישת קנינים. ערווערבען, приобрѣсть, אמרתי אחכמה והיא רחוקה (שם ז׳ כ״ג). לפי המפרשים גם זה בהשגה שכלית, ואפשר שענינו. תפיסה והשגה בכלל ערגרייפען, достигать, אמרתי היא קרובה אלי ואוכל להשיגה והנה היא רחוקה ממני, לא אוכל להשיגה. ורוב שמושי השגה שכלית במובן הוספת ידיעה ע״י ראיה והסתכלות, בגרייפען, ווייזע ווערדען, понимать, стать муд-рымъ, ראה דרכיה וחכם (משלי ו׳ ו׳) שמעו מוסר וחכמו (שם ח׳ ל״ג). הולך את חכמים יחכם (שם י״ג כ׳) ילמד ויקבל מהם למען תחכם באחריתך (שם י״ט כ׳), והקודם. שמע עצה וקבל מוסר. ומזה הבנה והשכלה בכל דבר ועדע, קלוג זיין, ותודען, быть умнымъ, разумнымъ, כי חכמה מאד (זכריה ט׳ ב׳). לו חכמו ישכילו זאת (דברים ל״ב כ״ט) בכשרון הכמה, ויחכם מכל האדם (מ״א ה׳ י״א) רבה חכמתו לא רבים יחכמו (איוב ל״ב ט׳). אם חכמת חכמת לך (משלי ט׳ י״ב). אם קנית חכמה לך קנית ותיטיב לך, ומיוחס אל הלב: אם חכם לבך (משלי כ״ג ט״ו).

הפיעל. יוצא. נתינת דעת לזולתו ווייזע מאכען, дѣлать мудрымъ. ומעוף השמים יחכמנו (איוב ל״ה י״א) ביתר שאת על העוף, והקודם: מלפנו מבהמות ארץ. ור״ם ע״י ההשגחה בטבע עוף והבהמות, ע״ד: לך אל נמלה עצל ראה דרכיה וחכם (משלי ו׳ ו׳), מאויבי תחכמני מצותיך (תהלים קי״ט צ״ח), תלמדני דעת, בעלעהרען. ומזה בענין הנהגה והדרכה, לייטען, водить, וזקניו יחכם (שם ק״ה כ״ב) (ועיין הבה ג׳).

הפיעל, מיוחד לענין ערמה והכל תחבולות, לוססיג, געשיידט זיין, быть ловкимъ, חובר חברים מחכם (שם נ״ח ו׳). והנראה שהתיחד לקסמים ולדברים המתפעלים מן הקסמים, או שיש להם כח הקסמים. כמו שהשתמש בו מחבר ספר יוסיפון: וישימם בסמים המחכמים בקסם (פרק ששי). מקסמים בו צלמיהם המחוכמים (שם פרק עשירי). — ומתיחם גם לבעל חי. והמה חכמים מחכמים (משלי ל׳ כ״ד, ועיין השרה).

ההפעיל, יוצא מחכימת פתי (תהלים י״ט ח׳). נותנת חכמה, ווייזע מאכען умудрять, ובגמ״א: זה תלמיד המחכים את רבותיו (חגיגה דף י״ד ע״א), ובפעל עומד לא כל המרבה בסחורה מחכים (אבות ב׳ ה׳).

ההתפעל, השוב מחשבות ובקש תחבולות. זיך קליגען, хитрить, умствовать, הבה נתחכמה (שמות א׳ י׳) התחכמות של ערמה, איבערליסטען. хитрить, пере—. у—, ואל תתחכם יותר (קהלת ז׳ ט״ז), התחוקות ותקיפה יתירה, גריבלען, мудрствовать, והתחכמות אחות הערמה, וכמ״ש: אני חכמה שכנתי ערמה (משלי ח׳ י״ב), ור״ם בפעל מדומה, דר ווייזע, איינבילדען דינקען, считать себя мудрымъ.

חָכָם שת״ז. חָכְמָה, שת״נ. א) מי שקנה לו ידיעה מן הידיעות, קונדיג, זיכער, ערפאהרען, знающій, свѣдущій, опытный, במלאכה: איש חכם לעשות בזהב ובכסף וגו׳ (דה״ב ב׳ ו׳) חרש חכם (ישעיה מ׳ כ׳), וקשרו בבירית: ורל חכם בכל מלאכה (דה״א כ״ב ט״ו). וכסמיכות אל השם לב עניני מי שיש לו הבנה מטבעו לקנות ידיעות: בלב כל חכם לב נתתי חכמה (שמות ל״א ו׳), ויבואו כל החכמים העושים (שם ל״ו ד׳), כונסטלער, художникъ. כל חכמי לב (שם כ״ח ג׳) עם חכמיך וחכמי אדוני (דה״ב ב׳ י״ג). חכמיך צור היו בך המה חובליך (יחזקאל כ״ז ח׳) יודעים להנהיג אניות, ויאמר יול היודעים בכשפים, חרטמים. קוסמים: בן חכמים אני (ישעיה י״ט י״א). את כל חרטמי מצרים ואת כל חכמיה (בראשית מ״א ח׳), צויבערער, чародѣй, волшебникъ, וחכם חרשים (ישעיה ג׳ ג׳) והכפל: ונבון לחש. לחכמים ידעי העתים (אסתר א׳ י״ג) יודעי קורות העתים. שיודעים איך נהגו המלכים כמאורעות כאלה. וביודע בהויות העולם ומבין דבר לאשרו. ערפאהרען,

опытный , ולא אמצא בכם חָכָם (איוב י״ז י׳) . מי כְּהֶחָכָם ומי יודע פשר דבר (קהלת ח׳ א׳), אשר חֲכָמִים יגידו (איוב ט״ו ח׳) . וכולל בעל שכל טוב מטבעו, קלוג , איינזיכטיג , умный, проницательный , בן חָכָם ישמח אב (משלי י׳ א׳) , טוב ילד מסכן וְחָכָם (קהלת ד׳ י״ג) . ובבחינה זו נרדף לשם נבון : אין נבון וְחָכָם כמוך (בראשית מ״א ג׳), נתתי לך לב חָכָם ונבון (מ״א ג׳ י״ט) , אנשים חֲכָמִים ונבונים (דברים א׳ י״ג) . וביחס אל עם כלו : עם חָכָם ונבון (שם ד׳ י׳). עם נבל ולא חָכָם (שם ל״ב ו׳) . ועם זה ערום ובעל תחבולות : עיר גבורים עלה חָכָם (משלי כ״א כ״ב) , ויונדב איש חָכָם מאד (ש״ב י״ג ג׳) . ובבחינה זו נופל גם על בעח״י : והמה חֲכָמִים מְחֻכָּמִים (משלי ל׳ כ״ד) . ויכלול גם את הנזהר ומחשב דרכו , בעדאכטיגע , פֿאָרזיכטיגע , разсудительный, осмотрительный , חָכָם ירא וסר מרע (שם י״ד ט״ז), אוצר נחמד ושמן בנוה חכם . והכפל : וכסיל אדם יבלענו (שם כ״א כ׳) . ואת היודע טבעי היצורים וחקי הבריאה ודרכי ההשגחה וכמפורש בחכמת שלמה : ותרב חָכְמַת שלמה וגו׳ ויחכם מכל האדם וגו׳ וידבר על העצים וגו׳ על הבהמה ועל העוף ועל הרמש וגו׳ (מ״א ה׳ י׳–י״ג) וויזע , וועלטווייזע, мудрецъ , אל יתהלל חָכָם (ירמיה ט׳ כ״ב) , תורת חָכָם מקור חיים (משלי י״ג י״ד) , דברי חֲכָמִים והידותם (משלי א׳ ו׳) , כי בכל חַכְמֵי הגוים (ירמיה י׳ ז׳) . ובהוראה זו בא על הרוב בספרי משלי וְקהלת . והתיהד ליודע התורה ושומר פקודיה . מי חָכָם וישמר אלה (תהלים ק״ז מ״ג) , מי חָכָם ויבן אלה (הושע י״ד י׳) , מוכיח חָכָם על אזן שומעת (משלי כ״ה י״ב) , חֲכַם לב יקח מצות (שם י׳ ח׳) , איכה תאמרו חֲכָמִים אנחנו ותורת ה׳ אתנו (ירמיה ח׳ ח׳) . ועל המעט ביחס אל הש״י : וגם הוא חָכָם ויבא רע (ישעיה ל״א ב׳) , חֲכַם לבב ואמיץ כח (איוב ט׳ ד׳) . ולנקבה , אשה חֲכָמָה (ש״ב י״ד ב׳) , אשה חַכְמַת לב (שמות ל״ה כ״ה) , ואל הַחֲכָמוֹת שלחו (ירמיה ט׳ ט״ז) , יודעת לשאת נהי , חַכְמוֹת שרותיה (שפטים ה׳ כ״ט) , התחכמות שבהן . וכן חַכְמוֹת נשים בנתה ביתה (משלי י״ד א׳) כל אחת מהחכמות בנשים . ובגמרא על משקל לשון סורית הכבנית , בנות צלפחד חכמניות הן (ב״ב קי״ט) .

וההבדל שבין חכם לנבון נראה רק בעיקר הנחתם לפי גזרתם, חכם שהוא חכך, עקרו תופס משיג וקונה לו ידיעות דברים לפי מה שהם, ונבון שהוא מן בין, בון ענינו מי שיש בכח שכלו להכנס בפנימיות הענינים המושגים ולהבדיל ביניהם, או שהמושגים מבוררים לו באופן שיוכל להבדיל ביניהם . שלמה המלך שאל ונתת לעבדך לב שומע לשפוט את עמך, להבין בין טוב ורע, והש״י נתן לו לב חכם ונבון (מ״א ג׳ ט׳ י״ב) , שני הכחות האלה עוזרים ומסייעים זה לזה, כי לפי גודל הכח לקנות ולהשיג ולפי רבות הידיעות הקנויות והמושגות, כן יתעצם הכח להבדיל ולבחון, וכן להפך, לפי חדוד כח הבחינה וההבדלה כן יתוסף ויחזק כח ההשגה והקניה, ועם זה התשוקה להשיג ולקנות . ולזה מצאנו לב נבון יקנה דעת (משלי י״ח ט״ו) , ועד״ש חז״ל : אם אין דעת אין בינה אם אין בינה אין דעת (אבות ג׳ י״ז) , לַחֲכַם לב יקרא נבון (משלי ט״ז כ״א) . ולפי שקניני הידיעות שונים ורבים מאד, השתמשו בשם חָכָם, למי שקנה לו גם אחת מהן . אומניות, מוסריות, תורניות ואלהיות, מה שאינו כן בשם נָבוֹן, ושעל כן מורגל השם חכם במקרא יותר הרבה מן השם נבון, אולם לפי רוב השמוש לא נכר תמיד ההבדל העקרי שבין שני השמות האלה ובא זה תחת זה וכנרדפים כאחד . ובמשנה בהוראות שונות : איזהו חָכָם הלומד מכל אדם (אבות ד׳ א׳) , שבעה דברים בגולם ושבעה בחכם חכם אינו מדבר בפני מי שהוא גדול ממנו בחכמה, ואינו נכנס לתוך דברי חברו ואינו נבהל להשיב, שואל כענין ומשיב כהלכה, ואומר על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון, ועל מה שלא שמע אומר לא שמעתי, ומודה על האמת וחלופיהן בגולם (אבות ה׳ ז׳) . ועל הרוב השתמשו בו, למופלא בבקיאות ובהבנת תורות ההלכה, ע״מ שאני חָכָם, אין אומרים

בְּחַכְמֵי יבנה (קדושין מ"ט ב'), איסי בן יהודה היה מונה שבחן של חֲכָמִים: ר' מאיר חָכָם וסופר ר' יהודה חָכָם לכשירצה (גיטין ס"ז א'), ארבע מדות ביושבים לפני חֲכָמִים (אבות ה' י"ח), והתיחד השם חָכָם לסגן ומשנה לאב בית דין: כשהאב בית דין נכנס כו' כְּשֶׁחָכָם נכנס אחד יושב ואחד עומד (הוריות י"ג ע"ב). ומזה כנראה: שמעון בני חכם גמליאל בני נשיא, ר"ל, שמעון יהיה הכם שני לנשיא וכמפורש להלן: נכנס ר"ש אצלו מסר לו סדר הכמה (כתובות ק"ב ב').

חֲכָמָה, במשנה. שת"נ למילדת: וקורין לה חֲכָמָה (שבת י"ח ג'), העבאממע, повивальная бабка, (עיין חַיִּים). וכן הוא בלשון צרפת Sage Jemme.

חָכְמָה, ש"מ. א) הכח בנפש להשיג ולקנות ידיעת והבנת הדברים והעיונים המושכלים למיניהם, פֿערשטאנד, ווייזהייט, умъ, разумъ, мудрость, מלא חָכְמָה וכליל יופי (יחזקאל כ"ח י"ב), פיה פתחה בְחָכְמָה (משלי ל"א כ"ו). ומיוחס אל הלב: כי תבוא חָכְמָה בלבך (שם ב' י'), בלב נבון תנוח חָכְמָה (שם י"ד ל"ג), חָכְמַת לב (שמות ל"ה ל"ה). ונרדף עם תבונה, בינה ודעת: בְּחָכְמָה ובתבונה ובדעת (שם ל"א ג'), חָכְמַת חכמיו ובינת נבוניו (ישעיה כ"ט י"ד). ובכל מקום שבאו השמות הנרדפים האלו יקדם השם חָכְמָה לחבריו מפני קדימת כח החכמה בזמן לשאר הכחות השכליות. וכשהכח הזה נראה ונודע באדם במדרגה גבוהה, מיוחס אל הש"י: כי ה' יתן חָכְמָה (משלי ב' ו'), ובלב כל חֲכַם לב נתתי חָכְמָה (שמות ל"א ו'), ונקרא ג"כ: רוח חכמה: אשר מלאתיו רוח חָכְמָה (שם כ"ח ג'), ונחה עליו רוח ה' רוח חָכְמָה ובינה (ישעיה י"א ב'). ועל השפעת החכמה מאת ה', שהיא כמו נמשכת כמעין, נאמר: ומשך חָכְמָה (איוב כ"ח י"ח) ע"ד: משוך חסדך (תהלים ל"ו י"א) (עיין משך), כן: ותגרע אליך חָכְמָה (איוב ט"ו ח'), צושטראָמען, привлекать, (ועיין גרע), וכמו שנמצא שנמשלה החכמה למקור: נחל נובע מקור חָכְמָה (משלי י"ח ד'). ומקורה הראשון אצל הש"י: עמו חָכְמָה וגבורה (איוב י"ב י"ג), ועל השאלה: וְהַחָכְמָה מאין תבוא (שם כ"ח כ') באה התשובה: אלהים הבין דרכה והוא ידע את מקומה (שם שם כ"ג), והחכמה העליונה אומרת: ה' קנני ראשית דרכו וגו' ואהיה אצלו אמון וגו' (משלי ח' כ'–ל"א). וכפי הנראה אין הציור הזה נאמר בדרך משל כי אם בדרך ההחלטה, שהחכמה היא עצם רוחני הנאצל אצילות ראשונה מאתו ית' וכמו שהאריך בזה בן סירא (א' א'–י'; כ"ד א'–ל'), והז"ל קראו לה בשם תורה: והתורה אומרת אני הייתי כלי אומנתו של הקב"ה (ב"ר א'). ולפי הציור הזה קראו לשפע העצם הרוחני הזה בשם רוח חָכְמָה, שהשרית משפיעו בלב כל חכם־לב (מטבעו) וממלא אותו. ועל החכמה נאמר שהיא באה (מן החוץ) בלב האדם: כי תבוא חכמה בלבך (משלי ב' י') והאדם שהוא מקבלה מכניסה ומביאה אל תוך לבו. וזה טעם: ונביא לבב חָכְמָה (תהלים צ' י"ב) ששעורו: ונביא הכמה בלבנו. ומזה בא: ב) לענין נושא הידיעות המושכלות למיניהם וכולל כל ענפי הידיעות הפרטיות והכלליות לפי מעמד השכלת האומה בהמשך הימים, ונופל על המלאכה המושכלת והאומנת, קונסט, искусство, художество, בלב כל חכם לב נתתי חכמה (שמות ל"א ו'), וימלא את התכמה וגו' לעשות כל מלאכה (מ"א ז' י"ד). ועל ידיעת טבעי היצורים, ותרב חָכְמַת שלמה מֵחָכְמַת כל בני קדם ומחכמת מצרים וגו' (שם ה' י'–י"ג). ועל הידיעה לדבר במליצה ושיר (שם י"ב), שפראך אונד דיכטונגס קענטניסס. — ובמובן זה גם ברבוי: פי ידבר חָכְמוֹת (תהלים מ"ט ד'), דברי הכמה, ומפרש: אטה למשל אזני וגו' וכמו כן הידיעה לפתור חידות: ותרא מלכת שבא את כל חָכְמַת שלמה (מ"א י' ד') והיא באה לנסותו בחידות (שם שם א'), ולפתור חלומות, ותבונה כחכמת אלהין השתכחת בה (דניאל ה' י"א), וכדומה לזה: ומשכילים בכל חָכְמָה (שם א' ד'), בכל ספר והכמה (שם שם י"ז). ונופל על ידיעות דרכי הסתר: ברב חכמתך ברכלתך (יחזקאל כ"ח ה'). וההנהגה המדינית: בי מלכים

יבלוכו (משלי ח׳ ט״ו), חָכְמָה ומדע תן לי (דה״ב א׳ י׳), החכמה תעז לחכם מעשרה שליטים אשר היו בעיר (קהלת ז׳ י״ט), ועל ידיעת הויות העולם ע״פ הנסיון, ערפאהרונג, опытность, בישישים חָכְמָה (איוב י״ב י״ב), ורב שנים יודיעו חָכְמָה (שם ל״ב ז׳), ולבי ראה הרבה חָכְמָה (קהלת א׳ ט״ז). ונופל גם בן על מקרה ומאורע שצריך תלמוד ועיון להבינו לאשורו: גם זה ראיתי חָכְמָה וגו׳ וגדולה היא אלי וגו׳ (שם ט׳ י״ג). ועל ההנהגה המוסרית: אשרי אדם מצא חכמה (משלי ג׳ י״ג). ובבחינה זו נרדף עם מוסר: לדעת חכמה ומוסר (שם א׳ ב׳). וההנהגה ע״פ דרכי התורה: יראת ה׳ מוסר חכמה (שם ט״ו ל״ג) והפוכו: מוסר הבלים (ירמיה י׳ ח׳), ויאמר לאדם הן יראת ה׳ היא חכמה (איוב כ״ח כ״ח), והכפל: וסור מרע בינה, ואת צנועים חכמה (משלי י״א ב׳), והשנתה יאמר בפעלים שתים: דעה חָכְמָה לנפשך (שם כ״ד י״ד), ובקש חָכְמָה וחשבון (קהלת ז׳ כ״ה), אשרי אדם מצא חָכְמָה (משלי ג׳ י״ג), קנה חָכְמָה קנה בינה (שם ד׳ ה׳), שבט ותוכחת יתן חָכְמָה (שם כ״ט ט״ו) וכדומה. ועל ההליכה בדרכיה: ולבי נוהג בַּחָכְמָה (קהלת ב׳ ג׳), לדרוש ולתור בַּחָכְמָה (שם א׳ י״ג), נסיתי בַחָכְמָה (שם ז׳ כ״ג), בדרך חכמה הוריתיך (משלי ד׳ י״א) וכדומה. ובא על דרכי התחכמה העליונה, אללוייזהייט, премудрость, ולא למדתי חָכְמָה (שם ל׳ ג׳), והכפל: ודעת קדושים אדע. ויגד לך תעלומות חָכְמָה (איוב י״א ו׳). ובא: מה יעצת ללא חָכְמָה (שם כ״ו ג׳) ענינו אולת, כמו בלא לשבעה (ישעיה נ״ה ב׳). ובא על הסיבות במובן המכרת: חכמת ודעת (שם ל״ג ו׳), וברבוי: ראמות לאויל חָכְמוֹת (משלי כ״ד ז׳), וע״ד שה״ק, כמו, גדולות נבונות: חָכְמוֹת בחוץ תרנה (שם א׳ כ׳), והכפל: ברחובות תתן קולה, חָכְמוֹת בנתה ביתה (שם ט׳ א׳). ובמשנה התיחד אל חכמת התורה: כל שחכמתו מרובה ממעשיו (אבות פ״ג), אין בית דין יכול לבטל דברי ב״ד חברו, עד שיהיה גדול ממנו בחכמה ובמנין (עדיות א׳ ה׳), געזעצקענטניס, законо-, право-, вѣдѣнie, ורבו שלמדו חכמה מביאו לחיי העולם הבא. ובגמרא: רבו שאמרו רבו שלמדו חכמה ולא רבו שלמדו מקרא ומשנה וכו׳ (ב״מ דף ל״ג ע״א), ופירש״י סברת טעמי המשנה והוא נקרא גמרא. פלפלת בחכמה (שבת ל״א א׳), נובלת חכמה של מעלה תורה (ב״ר י״ז). וחכמי הקבלה קוראים לסתרי התורה: חָכְמַת האמת, חכמה עליונה, חכמה נסתרה (ומזה בגימטריא: יודעי ח״ן, ״חכמה ״נסתרה״), ובא״ס השתמשו בשם חָכְמָה לכל ידיעה מסודרת בשיטה שלמה ומיוסדת על יסודות השכל או הנסיון, וויסענשאַפט, наука, знанie, חָכְמַת הרפואה, חָכְמַת החשבון, חָכְמַת התכונה, וכדומה. ובחכמת הקבלה:

1) חָכְמָה, הספירה הראשונה (או השניה) מעשרה ספירות. כתר חכמה, בינה.

חַכְמוֹנִי, שע״פ. אבי ישבעם (דה״א י״א י״א), ובשמואל ב׳ (כ״ג ח׳) נאמר במקומו:

תַּחְכְּמֹנִי, יושב בשבת תַּחְכְּמֹנִי.

2) חָכְמָה, ארמית כבעברית: וְחָכְמָה כחכמת אלהין (דניאל ה׳ י״א), יהב חָכְמְתָא להכימין (שם ב׳ כ״א).

חַכִּים, כשם חכם בעברית: יהב חכמתא לְחַכִּימִין (שם). ובא ביחוד לחכם בחכמת האצטגנינות, לא חַכִּימִין אשפים (שם שם כ״ז), וחכימיא מתקטלין (שם י״ז). ובמשנה: שרו חכימיא למהוי כספריא (סוטה ט׳ ט״ו), מלמד תורה לרבים ובגמרא, וכנראה מהרגל הלשון התיחד לחכם מדעי רואה או חוזה בכוכבים: שמואל ירחינאה חַכִּים יתקרי רבי לא יתקרי (ב״מ פ״ה ע״ב).

2) חִכּוּם, בפיוט. מענין הפיעל, למוד והוראה, פתח דבריך הבינם בְּחִכּוּמָם (קרובות א׳ דשבועות), ובענין חכמה ומדע בלדר יצא מְחַכֵּם בְּחִכּוּמִים (סלוק ליום ב׳ דר״ה לרשב״י).

2) הִתְחַכְּמוּת, בדב״א השתמשות בחכמה ובעיון יהיה הערמה וההתחכמות או לקנות מעלות שכליות (מ״ג ב׳ נ״ד).

הערה. הרמב"ם ז"ל בגדר החכמה אמר: ואפשר שיהיה ענין החכמה בל"ע מורה על הערמה ושמוש המחשבה, פעמים יהיה הערמה ההיא וההתחכמות או לקנות מעלות שכליות או לקנות מעלות מדות או ללמד מלאכה מעשה או יהי בדעות ומדות מגונות (מו"נ ג' נ"ד), וזה כעין ראיה להשערתנו בגזרת השרש הזה שהוא מן הפעל חכך. ובארמית יכלול הפעל חֲכַם גם ענין ההכרה: ויכר יהודה, ת"י: וחכם יהודה. וענין הידיעה, גם בהשאלה: ולא יסף עוד לדעתה, ת"י: למחכים יתיה. ובתלמוד: חכים אמיה (ירושלמי מע"ש ד'), ויכלול ג"כ את הערמה והמרמה: בא אחיך במרמה, ת"א: על אחיך בחכמא. ויעקבני, ת"א: וחכמני; כי ראשית פרי שמוש המחשבה היא הערמה וכמו שתכרם יחד השדה. וראוי להעיר שלרגלי התגלות הידיעות באומה הלכו השמות: חכם, חכמה הלוך וגלה מעלות עליונות גם בהוראותיהם.

2) חָכַר, במשנה, מלשון ערבית, פעו"י.

הקל, שכירות שדה או בהמה בסך קצוב מן הפירות: ההוכר שדה מישראל (דמאי ו' א), פאכטען, מיעטהען, брать на оброкъ, ונבדל ממנו השוכר שהוא בפיסוק מעות, ונבדלים שניהם מן המקבל, שהוא למחצה, לשליש ולרביע. ובש"ת, הכור חכיר, ארים וחכור (ירושלמי בכורים סוף פ"א), חכורי בתי אבות (שם).

ההפעיל. מחכיר: השדה והבהמה שנתנים בחכירה. דא"ל מחכיר לחוכר (ב"מ קד ע"א), פאכטהערר. והבינוני: פרה מוחכרת ומושכרת (ב"ב קכ"ג), ופירש"י מוחכרת למחצית שכר, מושכרת בדבר קצוב עד זמן פלוני.

חִכּוּר, שם. דבר הקצוב שנותן בחכירה: אינו מנכה לו מן חִכּוּרוֹ (ב"מ ט' ו).

חֲכִירָה, חֲכִירוּת, חַכְּרָנוּת, שה"פ, או ש"ם לדבר המוחכר: תן לי חכירות של שתי שנים (תוספתא ב"מ פרק ט'), בין בחכרנותא בין בקבלנותא (ב"מ דף קד ע"א).

חֶלְאָה, שם. זוהמא וחלודה העולה בבלי מתכת, ראסט, ראסטפלעקקע, ржа, ржавчинa, רתם חֶלְאָתָהּ (יחזקאל כ"ד י"א), סיר אשר חֶלְאָתָהּ בה (שם שם ו) בהסרון המפיק ואולי הוא שם ביהם הישר ע"ם אחר, ולא נמצא רק ביחזקאל. וי"מ מזה: תאנים הלאת (יחזקאל כ"ד י"ב) בחלוף חי"ת בה"א. האון והעול הם היו חלאת יושביה (כ"ז).

ההפעיל, במשנה: ומעות שהחליאו (מעשר שני ד' ב'), ראסט פאנגען, ראסטיג ווערדען, ржавѣть, שהעלו חלודה.

חֶלְאָה, שע"פ. אשת אשחור (דה"א ד' ה) הנראה שהוא כעין חֶלְיָה, ע"ש.

חָלָב, ש"ז. המשקה הנגר ונוטף מדדי הנקבה בבעה"ח ובאדם, מילך, молоко, והוא מזון הטבעי ליונקים: גמולי מֵחָלָב (ישעיה כ"ח ט), שה חָלָב (ש"א י' ט) רך בעוד שהוא יונק, מילכלאם, ягненокъ отъ сосцевъ, ובסמיכות חֲלֵב: לא תבשל גדי בַּחֲלֵב אמו (שמות כ"ג י"ט) ונחשב בין המשקים למזון ומחיה: והיה מרב עשות חָלָב יאכל חמאה (ישעיה ז' כ"ב), חמאה וְחָלָב (בראשית י"ח ח) וכולל גם החלב הקפוי שעושים ממנו חמאה וגבינה, זאהנע, сливки, ובא בדרך משל לברכות הטובה שנשתבחה בהן ארץ ישראל: ארץ זבת חָלָב ודבש (שמות ג' ח), והגבעות תלכנה חָלָב (יואל ד' י"ח), וינקת חֲלֵב גוים (ישעיה ס' ט"ז), והכפל: ושד מלכים תינקי. והמה ישתו חֲלָבֵךְ (יחזקאל כ"ה ד) וכמשל לנעימות אמרים: דבש וְחָלָב תחת לשונך (שה"ש ד' י"א), ועל היות החלב לבן בצבעו בא למשל על הלובן: ולבן שנים מֵחָלָב (בראשית מ"ט י"ב), צחו מֵחָלָב (איכה ד' י"ז), רוחצות בֶּחָלָב (שה"ש ה' י"ב), מצייר טהרת הלובן שבעינים כאלו הן רוחצות ויצוקות בחלב. ובא: שתיתי ייני עם חֲלָבִי (שם שם א'), לדעת המפרשים הוא חלב ממש. ובמדרש כבס ביין לבושו ובדם ענבים סותה, כבס ביין זה החלב ובדם ענבים זה האדום (ב"ר צ"ח). ופירש היפ"ת הוא היין הלבן ומזה ייני עם חלבי. ואולי מזה גם: ובלא מחיר יין וְחָלָב (ישעיה נ"ה א). ובגמרא: חלב טהור עוכד. חלב טמא אינו עומד (ע"ז ל"ח ע"ב), מֵי חָלָב (מכשירין ו' ה'), מילכוואססער, молочная вода. ובהשאלה: חֲלֵב

ביצים (ירושלמי תרומות פרק י׳), לובן הביצה, חלבון, איוויים, бѣлокъ янчный.

חָלַב, פעל יוצא, במשנה. נגזר מן השם חָלָב, רוב בהמות חולבות אלא א״כ יולדות (בכורות כ׳ ב). שמין את העזים מפני שהן חולבות (ב״מ דף ס״ח ע״ב), מילך געבען, מילכען, давать молока. ובהוראת יוצא: זב שֶׁחָלַב את העז (טהרות נ׳ ג׳), מעלקען, доитъ, החולב והמחבין (שבת צ״ה ע״א). ובהפעיל: לא תקל אשה מרדיה ותחליב לתוך הכוס (תוספתא שבת י׳ י״ח), וכן בנפעל כאן ליבש כאן ליחלב (שבת דף נ״ג ע״ב).

חֶלְבּוֹן, ביין חֶלְבּוֹן (יחזקאל כ״ז י״ח). רש״י פירשו כש״ת מענין לבן יין לבן מבושל, והסמיכות אל התאר הוא ע״ד: כיין הטוב (שה״ש ז׳ י׳) ויהיה מקביל אל צמר צחר. ולדעת רוב המפרשים הוא שם מקום בארם דמשק, אלעפפא. ובארמית נקרא כן לובן הביצה: בריר חלמות (איוב ו׳ ו׳) ת״י: בְּחֶלְבּוֹן ביעתא, איוויים, бѣлокъ янчный. ובגמרא: חֶלְבּוֹן מבחוץ חלמון מבפנים (ע״ז מ״א א׳).

חֶלְבְּנָה, שם. מין שרף היוצא מעץ ידוע, ודומה לחלב בצבעו בתהלתו וכשהוא מתיבש משתנה לצבע ירוק או ארום מנומר נקודות לבנות וריחו מגרש את הזבובים המבאישים: נטף ושחלת וְחֶלְבְּנָה (שמות ל׳ ל״ד), גאלבאנום, хальванъ, (עיין חָלָב).

2) **חֶלְבִּיץ**, במשנה, שם מין פרי ירק: העקרבנין והחלבצין (שביעית ד ב), ופירשו בירושלמי ביצי נץ החלב, והוא מוציא פרחים לבנים כחלב, הינערמילך, פיגעלמילך, מילכשמעק. ויש לועזים: שמאק-קק קרוים.

חֵלֶב, שם. עיקרו שומן הגוף בבעח״י, פעטט, тукъ, жиръ, חֵלֶב כרים (דברים ל״ב י״ד), ועפרם מֵחֵלֶב ידושן (ישעיה ל״ד ז׳), כמו חֵלֶב ודשן תשבע נפשי (תהלים ס״ג ו׳), מטעמים שמנים, ובאדם: ויסגר החֵלֶב בעד הלהב (שופטים ג׳ כ״ב), כי כסה פניו בְּחֶלְבּוֹ (איוב ט״ו כ״ז). יצא מֵחֵלֶב עינמו (תהלים ע״ג ז׳) עיניהם בולטות מרוב שומנם, הפך מה שעיני האדם הכחוש משוקעות. ובמצות התורה התיחד השם חֵלֶב אל חלקי השומן בבהמות העולים על המזבח, ואסורים באכילה, והוא לפי הקבלה: תותב קרום ונקלף (ספרא א׳ י״ח), וזהו שנקרא בארמית תְּרַב, אונשליטט, ומוציא מכללו, השומן המעורב עם הבשר בכל חלקי הגוף. החלב המיוחד האסור באכילה הוא החלק הבלתי מרגיש בגוף בעח״י, ולזה בא למשל אל הגסות והטפשות: טפש כַּחֵלֶב לבם (תהלים קי״ט ע׳). ומזה בהשאלה כש״ת אל לב האכזרים שהוא קשה ואינו מרגיש בצערן של אחרים: חֶלְבָּמוֹ סגרו (שם י״ז י׳), פיהללאָזעס הערץ (גיזיניוס). ובא בהשאלה אל השומן הטוב והמשובח בפירות: חֵלֶב חטים ישביעך (תהלים קמ״ז י״ד), עם חֵלֶב כליות חטה (דברים ל״ב יב). ומזה ראשית כל מיני פירות: כל חֵלֶב יצהר וכל חֵלֶב תירוש ודגן (במדבר י״ח י״ב), דאס בעסטע, отборное. וכמו שמפרש: ראשיתם אשר יתנו וגו׳. ובכנוי: ואת שתי הכליות ואת חֶלְבְּהֶן (ויקרא ח׳ ט״ז) החלב שעל הכליות. וברבוי: וישם את הַחֲלָבִים (שם ח׳ כ״ו), החלבים העולים על המזבח: חֶלְבֵי השלמים (שם ו׳ ה׳). מבכרות צאנו וּמֵחֶלְבֵהֶן (בראשית ד׳ ד׳) חסרה יו״ד הרבים. י״מ החלקים השמנים שבהם, ור״מ במובן ש״ת לבהמות שמנות. ובעיקר הוראת השם חֵלֶב נראה שהוא דבר שמן עב מתדבק בחלקיו ואיננו מיסוד של השם חָלָב, שהוא משקה נגר, והעד כי חָלָב נמצא גם בארמית, מה שאיננו כן חֵלֶב שבארמית נקרא שומן, תרב. ויתכן שממנו נגזר השם חלבנה, להיותו חמר שמן, עב וקפוי, גוממי, הארץ.

חֵלֶב, שע״פ. בן בענה, מגבורי דוד (ש״ב כ״ג כ״ט), ובספר דה״א (י״א ל׳) נקרא חֵלֶד, עיי״ש.

חֶלְבָּה, שע״פ. עיר בשבט אשר (שופטים א׳ ל״א), והיא שנקראת בימי הבית השני גוש חלב, וזה ע״ש כרמי הזיתים הטובים שנמצאים בסביבותיה (עיין מנחות דף פ״ה ע״ב).

2) חֲלַגְלוֹג, במשנה, שם מין ירק: השומים וההלגלוגות (שביעית ט' א'). ובברייתא: השום והשחלים וחלגלוגות (יומא י"ח ב), והוא לדעת המפרשים: פּאָרטולאַק, портулакъ.

חֶלֶד, שם. א) ארץ, תבל, בבחינת היותה מקום ישוב לבני האדם, ערדע, וועלט, земля, міръ, вселенная, נמצא רק בסגנון הדבור השירי: האזינו כל יושבי חָלֶד (תהלים מ"ט ב'), ממתים מֵחֶלֶד (שם י"ז ד') כמו ממתי חלד. ומזה ב) זמן המשך ימי חיי האדם בארץ, לעבענסדויער, продолженіе жизни, вѣкъ, וְחֶלְדִּי כאין נגדך (שם ל"ט ו'), ודכפל: הנה טפחות נתתה ימי. ומצהרים יקום חָלֶד (איוב י"א ט"ז), ובא: זכר אני מה חָלֶד (תהלים פ"ט מ"ח), שעורו: זכרני מה חלדי, וואס איזט מיין דויער? что такое мой вѣкъ. והוא כעין מליצת: מה הדל אני (שם ל"ט ה'). ולא נמצא יותר במקרא.

בעיקר הוראת השם הזה נמצאו דעות שונות: לדעת רש"י הוא בהוראת השם חלודה (עיין בסמוך), ובהשאלה לעת הזקנה שהיא כמו מעלה חלודה. ולדעת הר"ש פרחון והרד"ק הוא מגזרת חדל בענין המשך הזמן ופירוש יושבי חלד כמו יושבי חד"ל, בני אדם הנופלים תחת הזמן. ופירסט אומר שיסודו לד דומה אל הפעל לוט, לאט, בענין כסוי והעלם, והתיחד אל הזמן הנעלם והמבוסה והנסתר מעין כל חי. אבל בתרגום הארמי מתורגם השם חלד במלות גושם, עפרא: וְחֶלְדִּי כאין נגדך, תרגומו: וגושמי. זכר אני מה חָלֶד: די אנא אתבריאת מן עפרא ובסמך על זה אמר הפייטן רמב"ק: הפחת בְּחֶלְדּוֹ טהר נשם מזבולך (עבודה). והנראה שהמתרגם גזרו מן השרש חלד, בארמית, בענין עפרורית (עיין בסמוך).

חֹלֶד, שם מין שרץ החופר לו חורים בקרקע האדמה ודר שם, מוילוואורף, מויזעל, кротъ. החֹלֶד והעכבר (ויקרא י"א כ"ט). ובמשנה במין נקבה: שמא גררה חולדה (פסחים א' ב'), תולדת הסנאים (כלאים ח' ה'), חולדה הדרה בעקרי הבתים (פסחים קי"ח ב'). וכנראה שהוא מן:

3) חָלַד, פ"י. בסורית ובערבית עניינו חפירה בקרקע, גראבען, копать, וחז"ל השתמשו בו בבנין הפעיל, במובן עשיית חלל ונקב, דורכהאָהלען, דורכבאהרען, выдалбливать, שמחלידין את הקרקע ומעלין עפר תיחוח (ב"ב י"ט ע"ב), מחליד הקב"ה לפניהם את הארץ והן מתגלגלין (ירושלמי כלאים פרק ט'), אומן מחלידו לתוכו (תוספתא כלאים ב"ב א' ב'). ומזה בהשאלה נעיצה ותחיבה במקום קשה, במשנה, לענין שחיטה: שהחליד את הסכין תחת השני (חולין ב' ד'), נועץ את הסכין תחת הסימן השני ופירשו בגמרא: כחולדה הדרה בעקרי הבתים (שם כ' ע"ב).

2) חֲלָדָה, שה"פ. בהלכות שחיטה, תחיבה ונעיצת הסכין בין הסמנים, מחמשה דברים הפוסלים את השחיטה (חולין ט' א').

2) חֲלַד, ארמית. העלה חלאה וזהבת עפרורית, ראָסט טראגען, ראָסטיג ווערדען, ржавѣть, ומצהרים יקום חָלֶד (איוב י"א י"ז) תרגומו: ומטהר יומיך יקום גושמך דחליד בגתושתא. ומזה:

חֲלוּדָה, במשנה, שם העפרורית והחלאה שעולה על המתכות, ראָסט, ржа, שהעלה חלודה (כלים י"ג ה'), ושל מתכות היתה נעשית חלודה (מכילתא ב' ו'), ע"י שהות היא מעלה חלודה (ב"ד י"ב).

חֵלֶד, שע"פ. בן בענה, אחד מגבורי דוד (דה"א י"א ל') והוא שנקרא בספר שמואל ב' (כ"ג כ"ט) חֵלֶב. עיי"ש. ויתכן שהוא שנקרא ג"כ חֶלְדַּי (עיי"ש).

חֻלְדָּה, שע"פ. אשה נביאה בימי יאשיהו (מ"ב כ"ב י"ד).

חֶלְדַּי, שע"פ. משרי דוד המלך (דה"א כ"ז ט"ו) (עיין חֵלֶד). ב) מעולי הגולה (זכריה ו' י').

חָלָה, פעו"י. הקל, עקרו: א) הרגשת העדר הבריאות (עיין השיה), קראנק זיין, היערדען, болѣть, заболѣвать, חָלָה

אביה (מ״א י״ד א׳), חָלָה חזקיה למות (שם כ״א א) ועם מקרה הפעולה ביחס הפעול: חָלָה את חָלְיוֹ אשר ימות בה (שם י״ג י״ד). וביחס לאברים מן הגוף: חָלָה את רגליו (שם ט״ו י״ג), אן דען פיססען קראַנקען, болѣть ногами, וַיֶּחֱלֶא אסא (דה״ב ט״ז ב׳) באל״ף נמשך במנו״ל ובוי״ו ההפוך, וַיָּחַל (מ״א א׳ ב׳) הראוי: וַיַּחַל, ע״מ וַיַּעַשׂ אלא שנקמצה היו״ד מפני האתנח. הבינוני: הנה אביך חֹלֶה (בראשית מ״ח א׳), כי חֹלֶה הוא (מ״א י״ד ה׳), וכש״ת: פסח וְחֹלֶה (מלאכי א׳ ח), קראַנקע, больной, ולנקבה: קול כְּחוֹלָה שמעתי (ירמיה ד׳ ל״א), את הַחוֹלָה לא רפאתם (יחזקאל ל״ד ד׳), ובסמיכות: כי חוֹלַת אהבה אני (שיר השירים ב׳ ה), חולה חולי אהבה. והרבוי במשנה ובתפלה: בקור חולים, רופא חולי עמו. וי״מ בהוראה זו: יש רעה חוֹלָה (קהלת ה׳ י״ב ט״ז) רעה מכאבת ומצערת, קראַנקענדעס איבעל, тяжкое мучительное зло, או גדולה אשר לא תוכל להרפא, אונהיילבאר, неизлѣчимый, והנכון שהוא משרש חול (ע״ש), והמקור: בַּחֲלוֹתוֹ ויחי (ישעיה ל״ח ט), בַּחֲלוֹתָם (תהלים ל״ה י״ג). ומזה: ב) תשות כח והעדר הגבורה, שוואַך, שלאַף זיין, быть слабымъ, וְחָלִיתִי והייתי כאחד האדם (שופטים ט״ז י״ד), ואל יאמר שכן חָלִיתִי (ישעיה ל״ג כ״ד). ג) התגשת כאב, שמערץ עמפפינדען, פיהלען, ליידען, чувствовать боль, הכוני בל חָלִיתִי (משלי כ״ג ל״ה), והכפל: הלמוני בל ידעתי. ובהשאלה: במובן המוסרי: הכית אותם ולא חָלוּ (ירמיה ה׳ ג), והכפל: מאנו קחת מוסר. חית ידך מצאת על כן לא חָלִית (ישעיה נ״ז י׳) קרוב לענין דאגה, זאָרגע אום עטוואס טראַגען, озаботиться о чемъ, בעקיממערן. ומזה: אין חֹלֶה מכם עלי (ש״א כ״ב ח).

הנפעל, מענין הקל, במובן התחדשות החלי ובחזק המדרגה, א) ערקראַנקען, שטאַרק ערקראַנקען, заболѣвать, тяжко заболѣть, נהייתי וְנֶחֱלֵיתִי (דניאל ח׳ כ״ז) מפחד ודאגה. נֶחְלוּ לא יועילו (ירמיה י״ב י״ג) חלו חולי גדול ואין תעלה למכתם. לפי המוכבם הוא מוסב על העם, ולפי הנראה מוסב על החטים שזכר: זרעו חטים וקוצים קצרו. ואמר, דרך השאלה, שהחטים נחלו חולי גדול אין תעלה להם (עיין הערה). וכן: נד קציר ביום נחלה (ישעיה י״ז י״א), שעורו: ביום שבאה הנחלה על הקציר. ומלת נחלה באה בהוראת שם הפעולה, ראס ערקראַנקען, עד: כלה ונחרצה (שם י׳ כ״ג), נַחְלָה מכתך (ירמיה ל׳ י״ב), המכה היא מכה שיש בה חולי גדול וקשה להרפא, שטאַרק קראַנק, אונהיילבאַר, трудно злѣчимая болѣзнь, מכה נַחְלָה מאד (שם י״ד י״ז), ובענין ש״ת: את הַנַּחְלוֹת לא חזקתם (יחזקאל ל״ד ד׳). ב) בענין צער, במובן המוסרי: ולא נֶחְלוּ על שבר יוסף (עמוס ו׳ ו), זיך בע־קיממערן, זיך גראַמען, тревожиться.

הפיעל, יוצא: א) הרגשה, שוואַכען, ослаблять. ובא במובן המוסרי, שכוך כעס וחמה, ורצוי בתפלה, ונקשר עם השם פנים, וע״ד מליצת, כפור פנים, בעזאַנפּטי־גען, בערוהיגען, פלאַהען, укрощать, молить. ולשון חלוי רבו בתפלה, לכפרת עון גדול מעיד חמה: וכהצר לו חִלָּה את פני ה׳ אלהיו (דה״ב ל״ג י״ב), ולא חִלִּינוּ את פני ה׳ אלהינו (דניאל ט׳ י״ג), וַיְחַל משה את פני ה׳ (שמות ל״ב י״א), (עיין הערה), חַל נא את פני ה׳ אלהיך והתפלל בעדי (מ״א י״ג ו׳) שכך את כעסו במה שתתפלל בעדי. ועתה חַלּוּ נא פני אל (מלאכי א׳ ט׳), ובא בענין רצוי בקרבן: ואת פני ה׳ לא חִלִּיתִי ואתאפק ואעלה העולה (ש״א י״ג י״ב), פניך יְחַלּוּ עשירי עם (תהלים מ״ה י״ג). והנכון שזה נמשך אל הקודם: ובת צור במנחה, ומלת במנחה נמשכת עולה ויורדת, במנחה פניך יחלו. וזה רצוי בדורון, לפי מנהגי בני קדם, שהבא לראות את פני המלך ולברכו היה מביא לו מנחה. ומזה כל ענין בקשת רצון: רבים יְחַלּוּ פני נדיב (משלי י״ט ו׳), גונסט זוכען, וְחִלּוּ פניך רבים (איוב י״א י״ט), והמקור: לְחַלּוֹת את פני ה׳ (זכריה ז׳ ב׳). ולדעת י״מ מזה: ואמר חַלּוֹתִי היא (תהלים ע״ז י״א) אין לי אלא תפלה, עד: ואני תפלה (שם ק״ט ד׳), (ועיין חלל ב). ובא: ואת תַּחֲלֻאֶיהָ אשר חִלָּה ה׳ בה (דברים כ״ט כ״א)

א״ת : מרעהא די אמרע, פרשו בענין חולי, הבאת מחלה. והנראה, שענינו : ב) הפלה, וגלגול מיסודו של חול, הערואיף וואַלצען – פֿאללען לאססען , обрушить , (ועיין הערה) .

הפועל : גם אתה חֻלֵּיתָ כמוני (ישעיה יד י׳) . לפי המוסכם ענינו מן חולי והלישות, שוואַך , קראַפֿטלאָז ווערדען , сдѣлаться сла- бымъ, безсильнымъ , והנראה שפירושו : הורדה, השלכה, הראונטערגעשטירצט ווערדען, ниспадать , וכמו שמפרש בסמוך : הורד שאול גאונך. וע״ד מליצת : רדה והשכבה את ערלים (יחזקאל ל״ב י״ט) , (עיין הערה) .

ההפעיל, יוצא, בענין חולי, הבאת חולי על זולתו , קראנק מאכען , сдѣлать больнымъ , וגם אני הֶחֱלֵיתִי הכותך (מיכה ו׳ י״ג) , במובן תוה״פ : הכיתיך עד להחלות, צום קראַנק מאַכען שלאגען , разить до бо- лѣзни , או עשית מכתך מכה נחלה , וואונדשלאַגען , уязвить , וה׳ חפץ דכאו הֶחֱלִי (ישעיה נ״ג י׳) (משפטו הֶחֱלָה, ובא ע״ד נחי למ״ד אל״ף, וכמשפט לשון הארמית ולשון הכמים הֶעֱנִי) וטעמו : ה׳ חפץ להחלות אותו עד דכא. והרשד״ל פירש : וה׳ חפץ שהמדוכא על ידו (דכא שלו) ואשר החלי אותו יראה זרע וגו׳ (עיין הערה), יום מלכנו הֶחֱלוּ שרים חמת מיין (הושע ז׳ ה׳) , לדעת רש״י טעמו עומד, נעשו חולים , קראנק ווערדען , дѣлаться больнымъ , ולדעת הרד״ק הוא יוצא ומוסב אל מלכנו השרים החלו את המלך בחמת היין (ועיין באור) , וההחלאה הזאת כנראה איננה חולי ממש כי אם תמהון של שכרות , בעטייבען , одурѣть .

ועל דרך מליצת : ספח חמתך למען שכר (חבקוק ב׳ ט״ו) : תוחלת ממשכה מַחֲלָה לב (משלי י״ג י״ב) . וי״ם במובן שם ושעורו כמו : מחלת לב .

ההפעל מן ההפעיל : כי הָחֳלֵיתִי (מ״א פ״ב ל״ד) , ממכת החץ , קראנק ווערדען , дѣлаться больнымъ .

ההתפעל : א) סבב לעצמו חולי מצער וכעס, זיך קראַנק מאַכען, причинять себѣ болѣзнь . ויצר לאמנון לְהִתְחַלּוֹת (ש״ב י״ג ב׳) . ב) כפעל מדומה : שכב על משכבך וְהִתְחָל (שם י״ג ה׳) . עשה עצמך כחולה, זיך קראַנק שטעללען , притворяться больнымъ .

חֳלִי , ובהפסק חֹלִי, ש״ז. חסרון, הריסות הבריאות , קראנקהייט , болѣзнь , כל חֳלִי וכל מכה (דברים כ״ח מ״א) , והסיר ה׳ ממך כל חֹלִי (שם ז׳ ט״ו) , וידוע חֹלִי (ישעיה נ״ג ג׳) . לדעת הרד״ק, טעמו : ידוע ורגיל עם החלי, וי״מ : הוא רע וחבר אל החלי, או שהחלי יודעו ומכירו ומשחרו תמיד . והנראה כדעת הרמ״ל שענינו מוכה מדוכא מן החלי, מן ויודע בהם את אנשי סכות (שופטים ח׳ ט״ז) (ועיין ידע), כל ראש לָחֳלִי (ישעיה א׳ ה׳) שעורו הוכה לחלי, נגפו ה׳ במעיו לָחֳלִי (דה״ב כ״א י״ח) . ובכנוי : חִלָּה את חָלְיוֹ (מ״ב י״ג י״ד) , וברבוי : וָחֳלָיִם רעים ונאמנים (דברים כ״ח נ״ט) , חֳלָיֵנוּ הוא נשא (ישעיה נ״ג ד׳) בחסרון יו״ד הרבים. ובהשאלת : וָחֳלִי רע הוא (קהלת ו׳ ב׳) , צער וכעס, קראַנקונג , боль, досада , או חולי מוסרי, איבעל , зло . וירא אפרים את חָלְיוֹ (הושע ה׳ י״ג) , וְחָלְיוֹ וקצף (קהלת ה׳ ט״ז) , ענינו : וחלי הוא לו וקצף .

מַחֲלָה , ש״מ . מעין הקודם, קראנקהייט , болѣзнь, недугъ , בְּמַחֲלָה מעיך (דה״ב כ״א ט״ו) . ובמובן המוסרי : רוח איש יכלכל מַחֲלֵהוּ (משלי י״ח י״ד) .

מַחֲלָה , ש״נ . מעין הקודם, קראנקהייט , болѣзнь, недугъ , כל הַמַּחֲלָה (שמות ט״ו כ״ו) . וכפי הנראה התיחד שם זה לחולי מתדבק ומחלה מהלכת . כל נגע וכל מַחֲלָה (מ״א ח׳ ל״ז) .

מַחֲלִי , ובא ברבוי מן הקודם : בְּמַחֲלֻיִים רבים (דה״ב כ״ד כ״ה) , וכפי מקומו ענינו מכאובים, שמערצען , печали, горести ,

תַּחֲלָא , תַּחֲלוּא , שם . ע״מ תַּמְרֻק , במובן הקודם . ובא ברבוי במובן נגעים פגעים רעים, פלאגען , муки, мученія . ואת תַּחֲלֻאֶיהָ (דברים כ״ט כ״א) , שמערצען , боли , ממותי תַחֲלֻאִים ימותו (ירמיה ט״ז ד׳) , וימת בְּתַחֲלֻאִים (דה״ב כ״א י״ט) , הרופא לכל תַּחֲלוּאָיְכִי (תהלים ק״ג ג׳) ,

הנה תַּחֲלוּאֵי רעב (ירמיה יד יח), התחלואים הבאים בסבת הרעב.

2) חִלּוּי, שם. תפלה, געבעט, молитва. י' לשונות נקראת תפלה וכו' חלוי מנין שנאמר: ויחל משה (שמות ל"ב י"א ספרי, דברים כ"ו). ומזה בפיוט: בְּחִלּוּי וצום גשים לעבדך (רמב"ק שחרית יו"כ).

הערה. בגזרת השרש הזה, נראה שיסודו חול הקרוב אל גול. והוראתו העקרית נפילה התנפלות התגוללות, פאללען, זיך וואֶלגערן, падать. валяться, והתיחד הפעל חלה לנפילה למשכב מסבת פגע רע, בידי שמים או בידי אדם. על דרך: ונפל למשכב (שמות כ"א י"ח), שכב על מטתך והתחל (ש"ב י"ג ה'). ולזה יאמר על הנרפא: אם יקום (שמות כ"א מ'), ואיש שכב ולא יקום (איוב י"ד י"ב). ובפעל יעל שנגזר גם כן מן עלה: נחלו לא יועילו (ירמיה י"ב י"ג). ולפי פרושם שמוסב על החטים, — יתכן, שענינו נפילה ממש מהכאה. כמו: והשעורה נכתה (שמות ט' ל"א), כי הכה אותם הברד (עיין יעל). ובארמית נקרא החלי מְרַע, שנגזר ג"כ מן ארע, שענינו השפלה במקום תחתית. ועל החולה יאמר: מרע, או: שכיב מרע, דאניעדערליעגען. ועיקר הוראת הפעל חלה נראה בבנין פעל: אשר חִלָּה ה' בה (דברים כ"ט כ"א). ובפועל: גם אתה חֻלֵּיתָ (ישעיה י"ד י') וכמבואר. ומענין תשות כח התולה יצא הפועל גם להוראת התחלשה, שוואך מאכען, ослаблять, בענין החלשת ושכוך כעס, וכבר רמזו על זה חז"ל בדרך דרש על ויחל משה: מלמד שעמד משה בתפלה לפני הקב"ה עד שהחלהו (ברכות ל"ב ב'), שהלה את המדירות (שמו"ר מ"ג) שהמתיק, בסמך על הפעל חלי בארמית שהוראתו מתיקות (עיין מחל).

חֲלִי, ש"ז. מין תכשיט, שמוקק, נעשמיידע, украшеніе, нарядъ, וַחֲלִי כתם (משלי כ"ה י"ב). והנראה שהוא מגזרת הפעל חול בהוראת סבוב, הקף (עיין חול). ובא לתכשיט המקיף את הצואר או את היד או אבר אחר מן הגוף ע"ד השם עָגִיל, רינג, кольцо, ומזה הרבוי: חמוקי ירכיך כמו חֲלָאִים (שה"ש ז' ב'), טבעות המקיפות ומסובבות וחוזרות חלילה, מסכים אל המשל: חמוקי ירכיך, (עיין חמק). ובא באלף ת' יו"ד.

חֶלְיָה, ש"נ. מענין הקודם: ותעד נזמה וְחֶלְיָתָהּ (הושע ב' ט"ו).

2) חֲלַז, ארמית. דומה לשרש חלץ בענין פשיטה, שליפה, הערויסציעהען, אבציעהען, вы-, от-, таскивать, וחליזת חלוזה דתעבר (תרגום שני אסתר ב'). ומזה לפי הנראה:

חִלָּזוֹן, במשנה. א) שם למין ממיני שרצי המים. ההמט הגדל בנרתקו שפוצעים את נרתקו והולצים אותו מתוכו, מושעל, שאלשנעקקע, קאנכיליע, улитка, הצד חִלָּזוֹן והפוצעו (שבת מ"ה א'). חלזון כל זמן שהוא גדל נרתקו גדל עמו (מדרש ש"ה ד'), ויש בסוגו מינים שונים, יש שמשתמשים בדמו לצבוע בו והוא צבע התכלת היקר מאד, פורפורשנעקקע. חלזון זה גופו דומה לים (כמראה תכלת) ובריתו דומה לדג כו' ובדמו צובעים תכלת (מנחות מ"ב א'), ובשבחה של נחלת זבלון אמרו חז"ל: אמר זבלון לפני הקב"ה רבש"ע לאחיי נתת ארצות ולי נתת ימים ונהרות א"ל חייך וכלם צריכים לך על ידי חלזון שנאמר: ושפני טמוני חול (דברים ל"ג י"ט), ותני רב יוסף ושפוני זה חלזון (מגלה ו' א'). וזה לפי שהוא שפון בנרתקו, והמין הזה הוא לדעת הרר"ל לעוויזאהן הנקרא בלשון רומי Buccinus, ובל' אשכנז טראמפעטענשנעקקע, (לכורמים) וליוגבים (ירמיה נ"ב ט"ז) אלו צַיידי חלזון (שבת כ"ז א'), ופירש"י יוגבים לשון יקבים, שעוצרים ופוצעים את החלזון להוציא את דמו. ולפי דברי חכמי הטבע נמצאו במינו שצובעים גם את צבע הארגמן, פורפורראטה. והכל לפי טבע המים שבהם הוא גדל. ונמצא בדומה לו גם בשרצי היבשה, חומטי היבשה. עלה להר שהיום אין בו אלא חלזון אחת למטר ירדו גשמים ונתמלא כלו חלזונות (סנהדרין צ"א ע"א) והוא לדעת הרר"ל לעוויזאהן הנקרא בלשון אשכנזית, הייננבערגשנעקקע, ויעוין בספרו: דיא זאאלאגיא דעס תלמוד'ס §§ 366—370, שמתרבים אחר הגשם. ויש ממינם שמשחיתים את הפירות: יירש הצלצל (דברים כ"ח מ"ב) ת"י: חלזונא. לפי גירסת הערוך. ולפנינו:

חלזונא. ב) במשנה, שם מום העין: חֲלָזוֹן נחש ועינב (בכורות ו׳ ב׳). וכפירש״י בחומש (ויקרא כ״א כ׳) שהוא חוט לבן נמשך מן הלבן ופוסק בסירה שהוא דומה לתולעת הלזון, וי״ת: או תבלול: או דחלזונא. ט) שם כלי בדמות ההלזון: או שקשר חלזון בראשה (כלים י״ב י״א), והוא כמין טבעת ואונקיה.

2) חָלַט, פ״י. מקורו ארמית. בענין צמיתה ובמובן גמר דבר ופסוק ענין לקיומו ולאשרו, בעהייפטען, עטוואס פיר בע-שטיממט, אונוויעדערריפליך אַננעהמען, порѣ-шить, утверждать, נמצא פ״א במקרא, בקל: וימהרו וַיַּחְלְטוּ הממנו (מ״א כ׳ ל״ג), ושעורו: ויחלטוה ממנו, ומצוי הרבה בתרגומים בענין קיום קנין חפץ מיד זולתו, קנין גמור שאינו חוזר, אנהיימפאללען, אויף איממער געהאָרען, закрѣпить, ותהי הארץ לפרעה (בראשית מ״ז כ׳) ת״י: והות ארעא חליטא לפרעה. ובמשנה בפעול: היתה – שתהא – חלוטה לו (ערכין ט׳ ד׳), ובע״א: ויחלטיניה כהנא (ת״י ויקרא י״ג י״א), בגזרת הכהן להחזיקו במצורע, ומזה בגמרא: אני כהן ואני כסגירה אני חולטה ואני פוטרה (זבחים ק״ב ע״א). ובנפעל: ואינו נחלט בבתי ערי חומה (סוכה ג׳ ע״ב). ובספרי המחברים כבר נחלט מן הקבלה (תקון המדות) כמו הוסכם ונגמר. ועל הרוב ישתמשו בו חז״ל בהפעיל: הזהר שלא תחליט להם את הארץ (ב״ר ס״א), ר״ע אומר הוחלט השיר (ב״ק ל״ג ע״א). ובטומאת מצורע: אין מחליטין את המוחלט (ספרא, נגעים ס׳), אין בין מצורע מוסגר למצורע מוחלט (מגלה פרק א׳ משנה ד׳). וע״ד ההשאלה: גסות רוח של ירבעם היא החליטתו (ירושלמי ע״ז פ״א), היא הביאתהו לידי הסכמה גמורה לעשות את העגלים. ואפשר שענינו: היא הצמיתה והכריתה אותו מן העולם, תשובת המוחלטין מעכבת הפורעניות (יומא כ״ז ב׳) רשעים גמורים. ומזה בספרי המחברים: המציאות המוחלט (מ״נ א׳ פ״ז), במובן המחויב והודאי.

3) חֲלוּטִין, שם. ברבוי, קיום קנין גמור. פאָללינס אייגענהאָרען, полная принадлежность, ובא כתוה״פ בחבור עם למ״ד השמוש. לא תמכר לצמיתות (ויקרא כ״ה כ״ג) ת״א: לא תזדבן לחלוטין. ובירושלמי (דמאי ה׳) לחולטנית. ובמדרש על פסוק כל עמת שבא כן ילך אמר ר׳ שמואל בר שילת כמא דאתא בחלוטין כן הוא אזל בחלוטין (ב״ר מ״ב). ועיין בערוך וביפ״ת. והנראה שענינו ריק ערום ומגורד, נאקט, нагій, כמו נצמת ונכרת מכל קנין. כמו שמצאנו שאמרו על פסוק יזרבו נצמתו (איוב ו׳ י״ז), זריבת לחלטנות היתה (ב״ר כ״ח), גמירה וצמיתה (ועיין חלט ב׳).

2) הֶחְלֵט, שה״פ. בעהייפטונג, אנערקעננונג, בעהייפטעטעס אַנערקאננטע, при-знаніе, לטהר מתוך ההלט (מגלה א׳ ז׳). ובדרב״א רגיל הלשון החלטה, ואמרו ג״כ: בהחלט, לענין דבר ודאי ברור שאינו נופל תחת הספק, אבזאלוט, абсолютно, без-условно.

2) חֲלָטָה, שה״פ. בחבור עם השם שְׁטָר, שטר חלטה, שטר הנעשה בבית דין לְקַיֵּם העברת הנחלה מרשות אחד לרשות השני, דאקומענט דער גיפטר אי-בערנאנג, запись о переходѣ имѣнія, שטרי חלטאתא (ב״מ ט״ז ע״ב).

ב) חָלַט, פ״י. ערבוב קמח במים רותחים: אין שורין את המורסן אבל חולטין (פסחים ב׳ ז׳), אבבריהען, обваривать, המעיסה וכו׳ ההליטה (חלה א׳ ו׳). ובירושלמי על משנה זו אמרו: המעיסה הנותן חמין לתוך קמח הליטה קמח לתוך המין. ובגמ״א בבלי אמרו להפך: איזהו המעיסה קמח שעל גבי טוגלשין ההליטה טוגלשין שעל גבי קמח (פסחים ל״ז ב׳), איזהו חלוט גמור כל שהאור מהלך תחתיו (ירושלמי שם). ובנפעל: נחלטת כל צרכה (שם). ותלבב לעיני שתי לביבות (ש״ב י״ג ו׳) ת״י: ותחליט לעינא תרתין חליטתא, בשול מאכל קל. ויתכן שבמובן הבשול נאמרה מליצת המדרש על יזרבו נצמתו, זריבתם להלטנות היתה (ב״ר כ״ח) ר״ל חום במי המבול הרותחים היה גדול כל כך עד שנהלטו ונשלקו בהם (ועיין טלג).

הָלַךְ, פ״ע. לא נמצא במקרא, ולפי המבארים החדשים עקרו מלשון

ערבית בהוראת שחור, קודר, שוארץ, פינסטר, черный, темный, דומה לפעל חכל, כהל, בהפך האותיות. ומזה בהשאלה:

חֵלֶךְ, חֲלֵכָה, ש"ת לעני מדוכא ההולך קודר בלחץ זמנו, דער פערפינסטערטע, ארמע, עלענדע, אונגליקקליכע, полусаченный, бѣдный, несчастный, לְחֵלְכָה יצפונו (תהלים י' ח'), ובנגינה מפסקת: עליך יעזוב חֵלְכָה (שם שם י"ד) (ועי' רש"י שם).

חֲלְכַּי, סן חֶלְכַּי, מעין הקודם, ש"ת לעני ומדוכא, דער ארמע, עלענדע, אונגליקקליכע, бѣдный, несчастный. ובא ברבוי: ונפל בעצומיו חֲלְכָּאִים (שם שם י'), ולפי המסורה הקרי בשתי מלות (עיין חל, כאה). והראב"ע בשם מדקדק גדול העיד שנקראת מלה אחת (עי' מ"ש), ולא נמצא השרש הזה במקרא כי אם ג"פ ורק בפרשה אחת.

א) חָלַל, פעו"י. כפי הנראה הוא מיסודם של חול חלה. – והוראתו נפילה מחמת הפלה, ועם זה היות נשבר ונדכא, כדרך הנופל המשלך. ומזה פ"א במקרא בקל עומד, ולבי חָלַל בקרבי (תהלים ק"ט כ"ב), וכתרגומו שפי, געבראכען זיין, быть убитымъ. ע"ד: נשבר לבי בקרבי (ירמיה כ"ג ט'), הוכה כעשב ויבש לבי (תהלים ק"ב ה') (ועיין חלה). – ולדעת י"מ מזה: חַלּוֹתִי היא (שם ע"ז י"א), תבוסתי ושברי, עיין חלה. ורוב שמושו בבנין

פיעל. א) הפלה והשלכה לארץ בכעס, ודרך בזיון, ניעדערוואַרפען, שמירצען, העראבשמירצען, הערונטערריסען, извергать. חִלַּלְתָּ לארץ נזרו (תהלים פ"ט מ"ב), וָאֲחַלֶּלְךָ מהר אלהים (יחזקאל כ"ח ט"ז). ומזה בהשאלה: רמיסה, ניעדערטרעטען, попирать, וַאֲחַלֵּל שרי קדש (ישעיה מ"ג כ"ח), והכפל: ואתנה להרם יעקב. לְחַלֵּל גאון כל צבי (שם כ"ג ט'), מסבים היטב עם השם גאון שעקרו גובה וגדל, ע"ש. וְחִלְּלוּ יפעתך (יחזקאל כ"ח ז'), חִלֵּל ממלכה ושריה (איכה ב' ב'), והקודם: הגיע לארץ. ומזה ב) הריסה והחרבה, צערשטאָרען, פערניכטען, разрушать, חִלַּלְתִּי נחלתי (ישעיה מ"ז ו'), וְחִלְּלוּ את צפוני (יחזקאל ז' כ"ב). ומזה ג) במובן המוסרי: בזוי קדש, לפי שהמבזה מוריד ומשפיל את מעלת הנשא והמרומם, ערניעדריגען, ענטווייהען, ענטהייליגען, унижать, осквернять, קדש ה' חִלֵּל (ויקרא י"ט ח'), וְחִלַּלְתָּ את שם אלהיך (שם שם י"ב), על חַלְּלָם את ארצי בנבלת שקוציהם (ירמיה ט"ז י"ח), מְחַלְלֶיהָ מות יומת (שמות ל"א י"ד), שומר שבת מֵחַלְּלוֹ (ישעיה נ"ו ב'). ובבזיון קדושת הנשואים: אז חִלַּלְתָּ יצועי (בראשית מ"ט ד'), כי חִלֵּל יהודה קדש ה' ובעל בת אל נכר (מלאכי ב' י"א). ומזה: ולא יְחַלֵּל זרעו בעמיו (ויקרא כ"א ט"ו), לא יפסול זרעו אשר יתן באשה אסורה לו. ובהשאלה: כי חרבך הנפת עליה וַתְּחַלְלֶהָ (שמות כ' כ"ה). ובבינוני פעול פ"א במקרא: שמי הגדול הַמְחֻלָּל בגוים (יחזקאל ל"ו כ"ג). ובא: מי האיש אשר נטע כרם ולא חִלְּלוֹ (דברים כ' ו') ת"א: ולא אחליה. וזה לפי קבלת חז"ל הוצאת פירות הכרם מרשות הקדש לרשות הדיוט להיתר אכילה בכל מקום, ואם ע"י הבאתם אל המקדש בשנה הרביעית או ע"י פדיון, לאָזען, выкупать. ובמשנה השתמשו בו הרבה בענין פדיון מעשר שני כשאין הבעלים יכולים להביאו לירושלים שנאמר בו בתורה: ונתתה בכסף (דברים י"ד כ"ה). ובקשור עם יחס על: אין מחללין מעשר שני על אסימון (מע"ש א' ב'), אויסלאָזען, אבלאָזען. ובענין חלוף מטבע של פדיון מע"ש מחללין כסף על נחשת מדותק (שם ב' ו'). וכן הפילו את הפעל הלל על המטבע שבו פודין: הרי המטעות ההם מחוללין על פירות האלו (שם ג' ד').

וע"ד המרובעים ענינו הכאה של הריגה, שלאַגען, טאָדטשלאגען, צערשמעטטערן: מְחוֹלֶלֶת תנין (ישעיה נ"א ט'), והכפל: המחצבת רהב. והפועל: מְחֹלָל מפשעינו (שם נ"ג ה') ע"ד השאלה. והכפל: מדכא מעונותינו. ובסמיכות אל חרב: מְחַלְלֵי חרב (יחזקאל ל"ב כ"ו), פאָם שווערטע ערשלאגען. – ומן הפיעל יצא

הנפעל. א) בענין הריסה וחרבן, צערשטאָרט ווערדען, быть раздушену, рассорену, מקדשי כי נִחָל (יחזקאל כ"ה ג') ע"ם

נחר. והכפל: ואל אדמת ישראל כי נשמה וְנִחַלְתְּ בך לעיני גוים (יחזקאל כ״ב ט״ז), שעורו ע״י עצמך ובסבתך. ומזה ג) הורדה מקדושה וכבוד, ענטווייהען ווערדען, быть оскверняему, לא יטמא בעל בעמיו לְהֵחַלּוֹ (ויקרא כ״א ד׳), לחלל עצמו על ידי הטומאה. וָאֵחַל בתוכם (יחזקאל כב כ״ו), כי איך יֵחָל (ישעיה מ״ח י״א), ונמשך אל כבודי הנזכר אח״כ, או חסרה מלת שֵׁם המובנת בכח המאמר: ואעש למען שמי לבלתי הֵחֵל (יחזקאל כ׳ ט׳), ובת כהן כי תֵחֵל לזנות (ויקרא כ״א ט׳), כי תהלל את עצמה בזנות, דורך אינצוכט זיך ענטווייהען, осквернять себя благодѣяніемъ. והראוי להיות תֵּחַל החי״ת בפתח. וי״מ מענין התחלה (עיין הלל ב). ובא: וְנִחֲלוּ מְקַדְשֵׁיהֶם (יחזקאל ז׳ כ״ד), שעורו: כמו מְקַדְשֵׁיהֶם.

ההפעיל, מענין הפיעל. פ״א במקרא, ברעכען, ענטווייהען, нарушать, осквернять, לא יַחֵל דברו (במדבר ל׳ ט׳). ובמשנה גם

ההתפעל: ונמצא שם שמים מִתְחַלֵּל (אבות א׳ ט״ז). ובמובן הלוף להוצאה מן הקדש, אבגעלאָזט ווערדען. אחד שביעית ואחד מעשר שני מתחללין על בהמה חיה ועוף (סוכה מ׳ ע״ב).

חֹל, שם. דבר נופל במדרגה ביחס אל דבר גבוה ממנו, געמיין, פראפאן, בהפך השם קדש, ומיוחד למשפטי הקדושה והטהרה במקדש: להבדיל בין הקדש ובין החֹל (ויקרא י׳ ו׳), אין לחם חֹל תחת ידי (ש״א כ״א ה׳), לחם המותר לאכילת זר. והוא דרך חֹל (שם שם ו׳), שעורו: אף שהוא לחם הקדש דרך חֹל לו משפט לחם חֹל משעה שנסתלק מעל השלחן. חֹל הוא לעיר (יחזקאל מ״ח ט״ז), מסור לתשמישי בני העיר, הפך רצועת הארץ שנקרא תרומת הארץ קדש קדשים (שם שם י״ב). ומזה במשנה: שתים בקדש שתים בחול (מדות א׳ ח), מקום חול שאינו מקודש, ונקראו כל ימי המעשה חול נגד יום השבת ויו״ט שנקראו קדש: עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות (שבת קי״ח א׳). וכן נקרא

הול המועד או חולו של מועד, הימים שבין שני הימים הראשונים ובין שני הימים האחרונים של מקראי קדש בסכות ובפסח.

2) חוּלִין, במשנה. א) הפירות שהורמו מהם תרומות ומעשרות שסרה קדושתם מעליהם והותרו לאכילת כל אדם: כשם שחולקים בחולין כך חולקים בתרומה (דמאי ו׳ ג׳). ב) בשר הבהמות העומד לאכילת כל אדם, הפך בשר הקרבנות הנקרא מוקדשים או קדשים. נוהג בחולין ובמוקדשין (חולין ה׳ א׳). ובהשאלה: ג) ולא שתתי שיתת חולין (סוכה כ״ח ע״א).

חָלִילָה, מלעיל. מלת הקריאה לתעוב וריחוק איזה פעולה מצד שהיא שפלה וירודה, עס איזט ניעדעריג, אונווירדיג, פֿערן, פֿרעמד זייא עס, בעוואַהרע, низко, недостойно, Боже, упаси. ובא כעין תוה״פ עם יחס הלמ״ד בגוף הנושא, והפעל במקור עם יחס המ״ם או הלמ״ד. חָלִלָה לך מעשות כדבר הזה (בראשית י״ח כ״ה). ובהמשך על הקודם: חָלִלָה לך (שם), חָלִילָה לנו מעזוב (יהושע כ״ד ט״ז). ולהפלגת הענין בתוספת זכרון שם הש״י ביחס מ״ם הסבה: חָלִילָה לי מה׳ לשלוח ידי (ש״א כ״ז י״א). ובטעם זה מפורש: חָלִילָה לנו ממנו למרוד בה׳ (יהושע כ״ב כ״ט), ממנו נמשך אל שם הש״י הנזכר אח״כ, ושעורו: חלילה לנו מה׳ למרוד בו. ופעמים בחבור עם מלת אם, ע״ד השבועה: חָלִילָה לי מה׳ אם אעשה (ש״א כ״ד ז׳), חָלִילָה לי אם אצדיק (איוב כ״ז ה׳). ובא גם בקצור ובחסרון הפעולה: חָלִילָה לי (ש״א ב׳ ל׳), ויאמר יונתן חָלִילָה לך (שם כ׳ ט״ז). וגם בחסרון הגוף ביחוסו: חָלִילָה חי ה׳ אם יפול (שם י״ד מ״ז), ויאמר לו חָלִילָה לא תמות (שם כ׳ ב׳), שעורו: הלילה לך מחשוב כי אביך מבקש נפשך. חָלִילָה לאל מרשע (איוב ל״ד י׳), בסמיכות אל שה״פ: והנה לשון חלילה הנאמר אצל הש״ת תרגמו אונקלוס בקושטא, והוא לפי הכונה (בראשית י״ח כ״ה), וי״ת: חולין הוא לך. והנאמר אצל בני אדם, ת״י ואונקלוס חס (שם מ״ד ז׳). ומזה בדברי חז״ל בחבור

ע״ד המלות כאחת חלילה וחס. או חס וחלילה (ועיין חוס).

ב) חָלָל, שם. א) גוף מת מוכה הרוג, נעמאָרדעטער, געמאָרדעטער, убитый, умерщвленный, כי ימצא חָלָל (דברים כ״א א׳), ודם חֲלָלִים ישתה (במדבר כ״ג כ״ד) ונפלו חֲלָלִים (ירמיה נ״א ד׳). וע״ד ההשאלה: כי רבים חֲלָלִים הפילה (משלי ז׳ כ״ו). והסמיכות: חַלְלֵי פלשתים (ש״א י״ז נ״ב), החללים שנפלו בפלשתים. נפלו חַלְלֵי כל הארץ (ירמיה נ״א מ״ט). אי ביחס אל הגורם: ורבו חַלְלֵי ה׳ (ישעיה ס״ו ט״ז), ועם זה אל כלי ההריגה: בַּחֲלַל חרב (במדבר י״ט ט״ז) במובן שם הקבוץ: מדם חָלָל ושביה (דברים ל״ב מ״ב) ונפל חָלָל בתוככם (יחזקאל ו׳ ז׳), על שמונה מאות חָלָל (שם כ״ג ח׳). ובא: אתה דכאת כֶחָלָל רהב (תהלים פ״ט י״א), טעמו: את הרהב המתגאה ומתגדל דכאת עד ששב כחלל הנופל מתעטף ומתבוסס, וכמ״ש: בהתעטפם כֶּחָלָל (איכה ב׳ י״ב). חרב חֲלָלִים הוא (יחזקאל כ״א י״ט), חרב המפלת חללים. ובהשאלה למת מיתה משונה: חַלְלֵי רעב (איכה ד׳ ט׳), חֲלָלַיִךְ לא חַלְלֵי חרב (ישעיה כ״ב ב׳), כי אם חללי פחד. ובא לנופל מהכות מכה והוא קרוב למיתה: יאנק חָלָל (ירמיה נ״א נ״ב). ונפש חֲלָלִים תשוע (איוב כ״ד י״ב). ולהיות שהנופל חלל מתגנה ומתבזה מאד, יאמר בהשאלה על הנמאס והנתעב, געשאַנדעט, безславный. безчещенный. ע״ד השם פגר, ליכע, לייכנאהם: ואתה חָלָל רשע נשיא ישראל (יחזקאל כ״א ל׳), כנוי של גנאי לצדקיהו. ומזה בנראה: הרב חָלָל הגדול (שם שם י״ט), החרב הבאה להכות את החלל הגדול. ומצאנו בספרו של יחזקאל שרגיל להשתמש הרבה בשם חלל. נרדף לשם ערל: ובמתה במותי חָלָל (שם כ״ח ח׳), ובאותו ענין אמר: מותי ערלים תמות (שם י׳), הערלים חַלְלֵי חרב (שם ל״ב כ״א. כ״ה) וכדומה. ומזה: אל צוארי חַלְלֵי רשעים (שם כ״א ל״ד), שעורו: הרשעים החללים. כחלל שתי הוראות: הרוג ונתעב. ב) פסול ופגול ביחוס בשר בדין תורה, געשענדעט. безчещенный. אשה זנה וַחֲלָלָה (ויקרא כ״א ז׳). ולפי קבלת חז״ל נאמר השם חלל, חללה, במובן זה, על הנולד והנולדה מן הפסולים שבכהונה. וכן אשה שנתחללה מן הכהונה ע״י אחד מן הפסולים שבכהונה (קדושין ע״ז א׳), (ועיין באור רנה״ו). ובמשנה: בת חלל וזכר ישראל שנשא חללה (קדושין ד׳ ו׳). וע״ד ש״ת: חללי גירי וחרירי (שם שם א׳).

2) חִלּוּל, שה״פ, במשנה. א) בזיון קדש וכבוד, שמאָהונג, ענטהייליגונג, ענטווירדיגונג, осквернение, חִלּוּל השם (אבות פרק ד׳ משנה ז׳), חלול שם שמים, חלול שבת. ועל דרך הרבוי: חלולים עושה ואין עושה ממזרות (קדושין ס״ז א׳), עושה זרעו חללים ולא ממזרים. ב) אין שביעית מתחללת אלא דרך מקח וכו׳ בין דרך מקח בין דרך חלול (סוכה מ׳ ע״ב), דרך חלול כשאומר פירות הללו מחוללין על מעות האלו.

חָלַל, פעו״י. מיסודי של חר, חרר, תחלה הנחתו עשית נקב, תור עובר מצד לצד, האָהלען, באָהרען, долбить, сверлить. נמצא בארמית בפעל. בקל: היתפאר הגרזן על החצב בו (ישעיה י׳ ט״ו) תיב״ע: האפשר דישתבח חולילא על דחליל בה. ומזה לדעת י״ם, במקרא בקל בעומד: ולבי חָלַל בקרבי (תהלים ק״ט כ״ב), קרוע, נקוב, נבוב, דורכלאָכערט, האָהל. ותרגום נבוב לוחות (שמות כ״ז ח׳), — ומזה נגזרו השמות: חַלּוֹן, חָלִיל. חָלָל. מְחִלָּה, חַלָּה, ומענין הנקוב, בא ענין הפטירה והפתיחה, אָפּפֿנען, איינע אָפּפֿנונג מאכען, открыть, сделать отверстие. ובמובן זה נאמר לדעתנו, בפטירת רחם: חולל אילות תשמור (איוב ל״ט א׳), ע״ד תרגומו: מבטין. ומקביל אל הקודם: עת לדת יעלי סלע. ומלת עת תשרת לשניהם. ויש אומרים שזהו מפעל חול (עיין שם) — וממושג הפטירה בא בעברית בבנין הפעיל למושג התגלות ויציאת דבר לפעל שלא היה קודם לכן. ובאילו יצא דבר סגור יעציר לאויר, ע״ד פתיחת פתח (עיין פתח), ע״אפפנען אנפאנגען. открыть начать. — ובא בהוראת

עומד וכתאר הפעל נמשך אל נשוא הפעולה החדשה. ובארמית התיחד לזה הפעל: שְׁרָא, שְׁרֵי, שעיקר הנהרו פיטור התרה. כי הֵחֵל האדם לרב (בראשית ו׳ א׳) ת״א: שְׁרִיאוּ. הַחִלּוֹתָ להראות (דברים ג׳ כ״ד), אָחֵל תת (שם ב׳ כ״ה), הָחֵלִּי בהות (ש״א ג׳ ב׳) שעורו להיות כהות. וַיָּחֶל נח איש האדמה ויטע כרם (בראשית ט׳ כ׳). כמו: ויחל לטעת, או היה הראשון אשר נטע. וביחס אל דבר שאין בו רוח חיים: וַיָּחֶל שער ראשו לצמח (שופטים ט״ז כ״ב), כי הֵחֵלּוּ הפרצים להסתם (נחמיה ד׳ א׳). וביחס אל שם דבר המתהוה: והנה הֵחֵל הנגף (במדבר י״ז י״ב), מֵהָחֵל חרמש בקמה (דברים ט״ז ט׳). ובעת הֵחֵל העולה הֵחֵל שיר ה׳ (דה״ב כ״ט כ״ז), וַתְּחִלֶּינָה שבע שני הרעב (בראשית מ״א נ״ד). ובא: וַיָּחֵלּוּ מעט ממשא מלך שרים (הושע ח׳ י׳) הלמ״ד בדגש. לדעת גיזיניוס ענינו פתיחה ופטירה במובן פריקת עול, יציאה לחפשי. ערלאָזען, בעפֿרייען, из- . бавлять, освобождать, увольнять. וע״ד הוראת הפעל פטר, ושעורו הוציאו א״ע או הוציאו אותם מעול משא מלך. ובמשנה: החלו מעלין באפר (תמיד ב׳ ב׳), מיחל ושותה (דמאי ז׳ ד׳) ביו״ד נחה ענינו מתחיל. עיין ברע״ב ובשרשי מהל, מחל.

הפעל: א) מן ההפעיל, אַנגעפֿאַנגען ווערדען, быть начату. אז הוּחַל לקרוא בשם ה׳ (בראשית ד׳ כ״ו). ובדהז״ל: מה תלמוד לומר אלהינו עלינו הוחל שמו ביותר (ספרי דברים ל״א). ובדב״א: הדברים כלם שהם מוחלים והוא הבורא התחלתם (אמו״ד, הקדמה), כי אם ממזון מוחל יחל אותו הבורא (שם) ועיין תחלה.

חָלָל, במשנה, שם. נקב, נבוב, האָהלונג, отверстіе. וביחוד המקום הריק בבנין ובגוף, אָפּפֿנונג, אינגערער רוים, от- крытое, שפתחיהן לפנים וחללן להוץ (כפ״ט ג׳ ז׳), ניקב הלב לבית חללו (חולין ג׳ א׳), מכה של חלל (ע״ז כ״ח ע״א). רש״י פירש בחלל הגוף, ע״ש. ובת״י על פסוק: מלאכת תפיך ונקביך בך (יחזקאל כ״ח י״ג) לא אסתכלת בפגרך דאתעבד חללין ונקבין דאינון צורכך. וכנראה שעל מאמר זה נוסדה ברכת אשר יצר: נקבים נקבים חלולים חלולים. ומן התרגום נראה שראוי לומר: חללים חללים וכמו שנמצא לפנינו בגמרא (עיין טור אורח חיים ו׳ ובכפרשים). ובב״ד פ״א. האדם הזה עשוי מהילין מהילין נקבים נקבים והאבודרהם גורס חילים במשקל כלים (סדר שחרית של חול) והשתמשו בו גם על מקום הריק בכלל העולם כלו, וועלטרוים, חללא דעלמא (ב״מ פ״ט א׳) דרך מליצה כל מה שממלא את חלל העולם. ובהשאלה: הללה של רשות (שבת י״א א׳), המחשבות הטמונות בעומק לב הממשלה. ובפעל בפיעל שיתין מחוללים ויורדים עד התהום (סוכה מ״ט ע״א).

חָלִיל, ש״ז. כלי זמר מכלי התקיעה והוא עגול וארוך נבוב, ויבו נקבים קטנים לארכו, וכשתוקעים בו מכים באצבעות על הנקבים להטעים את הקול, פלאָטע, флейта, свирѣль, תף וְחָלִיל (ישעיה ה׳ י״ב), בהולך בֶּחָלִיל אל בית ה׳ (שם ל׳ כ״ט). כַּחֲלִלִים יהמה (ירמיה מ״ח ל״ו). ובמשנה: והחליל מכה לפניהם (בכורות א׳ ב׳), ולשון מכה מפני הבאת האצבעות על הנקבים. החליל של בית השואבה (סוכה ה׳ א׳) הרבה כלי זמר היו שם אלא מפני שקול נשמע יותר נקרא כל הזמרה על שמו. ומזה נגזר הפעל

בפיעל: על דרך השלמים, פלאָטען, играть на флейтѣ, מְחַלְּלִים בַּחֲלִלִים (מ״א א׳ מ׳).

חַלָּה, ש״נ. מין מאפה לחם, קוכען, пи- рогъ, על שם שהוא עשוי נקבים נקבים שיהיה נאפה יפה, כדרך שהערבים עושים (גיזיניוס ומנק) או על שם צורתה העגולית, ע״ד השם ככר, לאיב, בראָדקוכען, хлѣбъ, הַחַלָּה האחת (ויקרא כ״ד ה׳). חַלַּת מצה אחת (שם ח׳ כ״ו), סלת חַלֹּת מצות (ויקרא ב׳ ד׳), ראשית ערסתכם חַלָּה תרימו תרומה (במדבר ט״ו כ׳). שעורו: מעריסותיכם לחלה תרימו הראשית תרומה. וע״ש זה נקרא בהלכה התרומה המורמת מן הלחם כשהוא נאפה: חַלָּה. המעשה

דברים חייבים בחלה (חלה א׳ א׳), ופטורין מן החלה (שם שם ד׳). ובא בהשאלה: על כברי הדבש שרודים מן הכוורת העשוים נקבים כמולאים בדבש: חלות דבש שרסקן (שבת כ״ב א׳). האָניגקוכען, соты.

חַלּוֹן, שם. חלל בקיר הבית לאויר, לאורה ולראיה לאָך, לופטלאָך, פענסטער, окно, וישקף וגו׳ בעד החלון (בראשית כ״ו ח׳), ויפתח נח את חלון התבה (שם ח׳ ו׳). כי בחלון ביתי (משלי ז׳ ו׳). פתח החלון (מ״ב י״ג י״ז). והרבוי: בעד החלונים יבאו (יואל ב׳ ט׳), והחלונים האטומות (יחזקאל מ״א ט״ז), פערשלאָססענע פענסטער, запертыя окна. ובמין נקבה: וחלונות אטומות (שם מ׳ ט״ז), משגיח מן החלונות (שה״ש ב׳ ט׳). ובא: וקרע לו חלוני (ירמיה כ״ב י״ד), רבוי מבהת ע״מ זוגי, והוא משקל קדמון בלשון. ומזה כנראה: חלוני שקופים אטומים (מ״א ו׳ ד׳), החלונים היו מכוסות וסגורות וכמ״ש: והחלונות מכוסות (שם) (עיין אטם).

מְחִלָּה, ש״נ. ע״מ מְסִבָּה, חלל בקרקע, מערה, האָהלע, пещера, пора, ובמחלות עפר (ישעיה ב׳ י״ט), ולא נמצא עוד במקרא. ובדחז״ל, ע״ד התשאלה: מחילות לא נתקדשו (פסחים פ״ז ב״א), והאדם עשוי מחילין מחילין (ב״ר פ״א).

תְּחִלָּה, שמ״נ. פתיחה והתגלות הוית דבר ופעולה בשלילות קדימות מציאותם לפנים. אנפאנג בעגינן, начало. ונקשר עם נושא הענין המחודש: תחלת דבר ה׳ בהושע (הושע א׳ ב׳), בתחלת עלות הלקש (עמוס ז׳ א׳). בתחלת שבתם שם (מ״ב י״ז כ״ה). ונבדל ממנו השם ראשית הקרוב לו במה שהוא לפי גזרתו מן השם ראש הונח בעצם על הקצה הראשי בדבר מה, וביחס אל המתאחר לו ביחס הסדור בזמן או במקום, דאס ערסטע, первое, וכולל עמו גם עצם החלק הקיצוני: ותהי ראשית ממלכתו בבל וגו׳ (בראשית י׳ י״א), ראשית בכורי אדמתך (שמות כ״ג י״ט), וככל הנרדפים באו בהרגל הלשון בחלוף זה בזה: ראשית חכמה יראת ה׳ (תהלים קי״א י׳): תחלת חכמה יראת ה׳ (משלי ט׳ י׳) — (ועיין ראשית). ובא בטעם תאר הפעל: אשר היה שם אהלה בתחלה (בראשית י״ג ג׳), בתחלת מסעיו, יחד ירדתי בתחלה (שם מ״ג כ׳). ומראיהן רע כאשר בתחלה (שם מ״א כ״א) לפנים בפעם הראשונה. ויועציך כבתחלה (ישעיה א׳ כ״ו). והקודם: שפטיך כבראשונה. ומוסו כבימי קדם. ווא פאָרמאַלס. какъ прежде. ובענין קודם, ראשונה, צוערסט, въ первые, מי יעלה לנו בתחלה (שופטים כ׳ י״ח) ובא: ראש התחלה (נחמיה י״א י״ז), ראש המתחלה הפותחת ראשונה. ובלשון המשנה נשתרש התי״ו במלה ועשו ממנו פעל. אנפאנגען, בעגיננען, начинать, אם יכולים להתחיל ולגמור (ברכות י׳ ב׳) ואם התחילו אין מפסיקין (שבת א׳ ב׳), וזה על דרך הפעל התרמה מן תרומה. (עיין תרומה בשרש רום).

הַתְחָלָה, במשנה. עה״פ. פתיחה וחדוש דבר, דאס אנפאנגען, בעגיננען, начинаніе, затѣваніе, מאימתי התחלת הספרת (שבת ט׳ ב׳), אין וואל אלא לשון התחלה (שמו״ר א׳). ובדבא״פ ענייו היסוד והמקור לכל דבר וענין, כמו שבארו הרמב״ם, באמרו: ההתחלה היא נמצאת במה שהוא לו התחלה או עמו אע״פ שלא תקדים לו בזמן. כמו שיאמר: הלב התחלת החי והיסוד התחלת מה שהוא לו יסוד (מ״נ ב׳ א׳). וכן אמר הר״י אלבו: התחלת הדת, הנמוסית ושרשיה (עקרים א׳ ט׳).

3) תְּחָל, בפיוט. כמו תחלה: כעקית בית בתחל נכרה (קרובות ליום א׳ דר״ה).

א) חָלַם, פעו״י. הקל: עלית גלגולי רעיונות והתהורי מחשבות ודמיונות בכח הדמיון בעת השינה, טרוימען, видѣть.- сенъ, - во -снѣ. ונקשר על הרוב עם נשוא הפעולה: החלומות אשר חלם להם (בראשית מ״ב ט׳), על אודותם. חלמתי חלום (שם ל״ז י׳). ובבאור ענין החלום: ויחלם והנה סלם (שם כ״ח י״ב), ופרעה חלם והנה עמד (שם מ״א א׳). ונחלמה חלם (שם שם י״א), זקניכם חלמות יחלמון (יואל ג׳ א׳).

ההפעיל , כעין הקל : אל חֲלֹמֹתֵיכֶם אשר אתם מַחְלְמִים (ירמיה כ"ט ח') . ובא על דרך : מְעֻזָּרִים (דה"ב כ"ח כ"ג). וענין ההפעיל לדעת הרד"ק שהיו אומרים להם שישאלו בחלום כמו אלו שעושין שאלת חלום . הנראה שטעמו שהיו משתדלים לחלום חלומות ע"י פעולות ידועות , ולא נמצא יותר במקרא .

חֲלוֹם , ש"ז. וברבוי במ"נ. הרהורי דמיונות העולים בשינה , טרוים , снови-дѣніе, сонъ , הַחֲלוֹם הזה אשר חלמת (בראשית ל"ז ו') , ובא הַחֲלוֹם ברב ענין (קהלת ב' ה') , ענינו : החלום מביא עמו ענינים הרבה שאין בהם ממש (עיין בוא) לפי שאין חלום בלי דברים בטלים . ועל חלומות אלה נאמר : כַּחֲלוֹם חזון לילה (ישעיה כ"ט ז') , כַּחֲלוֹם מהקיץ (תהלים ע"ג כ') , והוא משל לחולף ועובר מהר , שנעלל פערגאַנגליכעס . скоропроходящее , כַּחֲלוֹם יעוף (איוב כ' ח'). ומן החלום יש שנחשב להערה אלהית להודעת העתידות . ולזה בא נרדף עם מראה וחזון : בַּחֲלוֹם אדבר בו (במדבר י"ב ו') . והכפל : במראה אליו אתודע , בכל חזון וַחֲלוֹמוֹת (דניאל א' י"ז) , זקניכם חֲלֹמוֹת יַחֲלֹמוּן (יואל ג' א') , והכפל : בחוריכם חזיונות יראו . נביא או חֹלֵם חֲלוֹם (דברים י"ג ב') . וחז"ל אמרו : נובלות נבואה חלום , וע"ל הדמיונות שנראים בחלום יאמר : וארא בַּחֲלוֹם (בראשית ל"א י') , וארא בַּחֲלֹמִי (שם מ"א כ"ב) , על חולם חלומות יאמר : בעל הַחֲלֹמוֹת (בראשית ל"ז י"ט) .

1) חֵלֶם , ארמית . כמו חלום בעברית , טרוים , сновидѣніе . ונקשר עם הפעל הזה : חֵלֶם חזית (דניאל ד' ב') , חֵלֶם חזה (שם ז' א') , דנא חֶלְמָא חזית (שם ד' ט') , מה שאינו כן בעברית , שאין הפעל ראה נופל על החלום , כי אם על מה שרואים בחלום (עי' חלום) . אמר חֶלְמָא (שם ב' ד') . והרבוי : יפשר חֶלְמִין (שם ה' י"ב) . בגזרת הפעל הזה אפשר לומר שעקרו משרש חול , בהוראת נדנוד וגלגול , ועם זה התהפכות מצד אל צד והתעקמות הנה והנה (עיין תיל) . ויצא לענין החלום שבא בגלגול דמיונות והתהפכות הרהורים בערבוביא קרוב לשם חלחוליא בדברי חז"ל שהשתמשו בו להוראת הרהורים ודמיונות : חלחוליות רעות (ויקרא כ') (ועיין חלחולה) .

ב) חָלַם , פעו"י . מקורו ארמית , דומה לשרש אלם בהוראת קשור והדוק , צוזאממענגעבונדען , צוזאממענגעשנירט זיין , быть сомкнутымъ . דחלים שפתיה (קדושין כ"ה א') , סוגר פיו בחוזקה עד ששפתיו נדבקות . וכן בעור : כי קאמרי דחלים (חולין קכ"ג א') . ומזה : היות מקושר וחזק , גע-דרונגען , פעסט , שטארק זיין , быть крѣпкимъ . פ"א במקרא בקל עומד : יַחְלְמוּ בניהם (איוב ל"ט ד') . ומזה לדעת ת"י : היינו כְּחֹלְמִים (תהלים קכ"ו א') שתרגם : הנך מרעיא דאתסין , כחולים שנתרפאו מחלים וחיו . ובגמרא : חלום בשעת שחיטה (פסחים ע"ב ע"ב) בריא , געזונד , здоровъ , עתים חלים (ר"ה כ"א ע"א) בריא בשכלו .

ההפעיל , יוצא , חזוק הבריאות , געזונד שטארק מאַכען , крѣпить , под- , с- , ותחלימני והחייני (ישעיה ל"ח ט"ז) .

2) חֶלְמָא , במשנה . א) טיט המתדבק כחלמון הביצה , לעהם , глина , וכן מן החלמא (כלים י"א י"ד) . ובענין אחר ב) מקום התפירה המחברת : מקום חלמא (שבת צ"א ב') , ועיין פירש"י .

2) חֶלְמוֹן , בברייתא . הריר הרך שבביצה המתדבק , איידאָטטער , жел-токъ яичный , הלבן מבחוץ חלמון מבפנים (ע"ז מ"א א') .

חַלָּמוּת , ש"נ . היש טעם בריר חַלָּמוּת (איוב ו' ו') ת"י : בחלמון ביעתא וחלמונא . ונ"א : ברירא דחלמונא , איידאָט-טער , איירעֶקהעל , желтокъ яичный , וריר החלמות הוא לובן הביצה . ולתרגום הסורי ה"א מין ירק שאין בו טעם . הנודע בשם פארטולאק , ומשל הוא בפי הערביים לדברים בטלים ותפלים . ולפירסט ענינו חָלָב קפוי , גערֶאָננע מילך . וכן שמו בערבית .

2) חַלָּמִית , במשנה . אין נותנין זרע דלעת לתוך החלמית (כלאים א' ה') מאלווא פאפעלקרויט .

חֵלֶם, שע״פ. מגדולי דורו של הנביא זכריה (זכריה י״א י״ד).

חֵילָם, **חֵלְאָם**, שע״פ. עיר בעבר הירדן מזרחה, כנראה בחבל ארגוב (ש״ב י׳ פ״ז י״ז). יתכן שעקרו חיל במובן חומה, ובדהי״א (י״ט י״ז) באותו ענין חסר השם ונאמר במקומו אֲלֵהֶם.

נֶחְלָם, שע״פ. ביו״ד היחס: שמעיה הַנֶּחֱלָמִי, בימי ירמיהו (ירמיה כ״ט כ״ד).

אַחְלָמָה, שם אבן טובה. לשם שבו וְאַחְלָמָה (שמות כ״ח י״ט), קריסטאל או דיאמאנט, алмазъ, амеѳистъ, ואמרו בו שהוא אבן מחלמת הלומות לנושא אותה (רד״ק), וכדומה האמינו לפנים גם בני יון. ותרגומו ביונית אמעטים גם היא מורה בעיקרה מציל משכרות (גיזיניוס). והנראה שהוא מעיקר הוראת השרש בענין קושי וחזק. וכן:

חַלָּמִישׁ, שם. נרדף עם סלע, צור, קיזעלשטיין, кремень, חַלָּמִישׁ למעינו מים (תהלים קי״ז ח׳). ובא בחבור עם צור: ושמן מֵחַלְמִישׁ צור (דברים ל״ב י״ג), הארטער קיזעל. מצור הַחַלָּמִישׁ (שם ח׳ פ״ו), כמו צור הרבו, תרבות צורים, תולעת שני, שני תולעת.

חָלַף, פעו״י. הקל: א) עומד. עקרו עברה מהירית ונחיצה קלה ובלתי מורגשת, (שליפפען, פֿאָראיבערשליפפען, שנעלל פֿאָראיבערגעהן, скользить, проскользнуть, скоро проходить, ורוח על פני יַחֲלֹף (איוב ד׳ ט״ו). ונרדף לפעל עבר: יַחֲלֹף ולא אבין לו (שם ט׳ י״א). והכפל: הן יעבר עלי. כסופות בנגב לַחֲלוֹף (ישעיה כ״א א׳), יש דבר מוכן לעבור מהרה כסופות. וְחָלַף ביהודה (שם ח׳ ח׳) בארץ יהודה. והכפל: שטף ועבר. ומזה: ב) פניה ונטיה לעבור ממקום אחר, זיך אומווענדען, ווענדען, обрачиваться, об-ращаться, וְחָלְפַתְּ משם והלאה (ש״א י׳ ג׳). ובמובן המוסרי, פניה ועברה מנגדו של דבר מבלי משים אליו לב: חָלְפוּ חק (ישעיה כ״ד ה׳). והכפל: עברו תורות, פֿארביגען, проходить. ואפשר שענינו עברה ודריכה עליהם, דרך בזיון, איבערשרייטען, преступать. וכמזה בענין יציאה מן הגבול, עברת הגבול. ובמובן זה תרגם יונתן: אז חָלַף רוח ויעבור (חבקוק א׳ י״א), בכן על דרמת רוחיה עלוהי, עדא ממלכותיה גאה רוחו, ועבר את גבולו. והראב״ע פי׳: הלף כמו רוח, ועיין בסמוך. ומזה ג) עברה לבלי לשוב עוד. עברה של כליון, ווענגעהן, אונטערגעהן, פֿערשווינדען, уходить, исчезать, חָלְפוּ עם אניות אבה (איוב ט׳ כ״ו), והאלילים כליל יַחֲלֹף (ישעיה ב׳ י״ח). י״מ אותו במובן פ״י, ומוסב אל הש״י, שהוא יעבור ויכלה את האלילים. והנראה כפירוש רשד״ל בהוראת עומד, וטעמו: כליל (כבוד, עטרת) האלילים יחלוף ויעבור. בבקר כחציר יַחֲלֹף, בבקר יציץ וְחָלָף (תהלים צ״ה ו׳). רש״י פירש מענין עברה של כליון: הנולד בלילה מת בבקר כו׳ ואם בבקר יציץ מיד חלף ועבר ועד בוא הערב ימולל ויבש. וי״ת: בבקר יציץ וחלף. דבצפרא יניץ ויסגי. ונראה שפירש חלף בענין צמיחה שהיא גם היא העתקה ממעמד למעמד בגידול (עיין הפעיל), דומה לשרש עבר הכולל מושג ההעתקה והצמיחה (עיין עבר), עמפארוואכסען, возростать, воз-. ולפי זה יובן היטב מליצת ימולל ויבש, שני פעלים המורים על הכליון כנגד שני הפעלים ביחס אל הצמיחה, יציץ וחלף. ומזה יפורש גם הקודם: בבקר כחציר יהלוף, שהוא תהלת המאמר בדרך כלל, ואח״כ מפרשו ואומר: בבקר יציץ וחלף וגו׳. וכן פירש הר״ש פרחון. ובטעם זה יתכן לפרש: אז הלף רוח ויעבור, רוחו צמח והעלה נצה ועבר חוקו, זיין מוטה וואכסט. ד) עברה ושנוי ממעמד למעמד, ווערכסעלן, וואנדעלן, пере-, из-, мѣняться, כלבוש תַּחֲלִיפֵם וְיַחֲלֹפוּ (תהלים ק״ב כ״ז). וי״מ מענין כליון, אונטערגעהן, פֿערשווינדען, погибать, исчезать, (ועיין הפעיל). ה) יוצא. עברה בתוך גוף אחר, בקיעה, פליחה, שפאלטען, разсѣкать, ומחצה וְחָלְפָה רקתו (שופטים ה׳ כ״ו), ואפשר שיסודו פלה בהפוך האותיות. ומזה י״ט: תַּחְלְפֵהוּ קשת נחושה (איוב כ׳ כ״ד).

והנראה שהוא בענין: ויעבור את הכושי (ש״ב י״ח כ״ג), שענינו: כהר לרוץ ולעבור עליו, איינהאלטען, до-, на-, гонять, וקרוב לזה פירש רש״י. ובא: אם יַחֲלֹף וְיַסְגִּיר וְיַקְהִיל ומי ישיבנו (איוב י״א י׳). י״מ מן ההוראה הראשונה, אם יעבור; והרד״ק פירשו מענין כריתה וכליון. והנראה שזה מלשון שנוי והלוף ביחס אל חלוף משמרות אנשי הצבא (עיין חליפה), והטעם: אם יחלף (הצבא, וישלחם ויפטרם) ויסגיר (יסגיר בעדם, יעצרם, ולא יפטרם) ויקהיל (צבא חדש) ומי ישיבנו את המושל בגדודיו מלעשות כחפצו. ומשל את המושל בעולמו, לשר הצבא.

הפיעל, יוצא. ונאמר רק על שנוי מלבושים: וַיְחַלֵּף שמלותיו (בראשית מ״א י״ד), פשט והניח בגדי כלאו ולבש בגדים אחרים, אבלעגען, וועכסעלן, переменять (платье), ויסך וַיְחַלֵּף שמלותיו (ש״ב י״ב כ׳), פשט בגדי אבלו. דומה לפעל שִׁנָּה: ושנה את בגדי כלאו (ירמיה נ״ב ל״ג). ובלשון חכמים ז״ל: דנתי וחלפתי ובטל החלוף (מכילתא משפטים פרשה ו׳), חלוף ענינים. ובפיוט: חִלַּפְתָּם וְאִבַּדְתָּם מהיות לזכרון (יוסי בן יוסי, זכרונות).

ההפעיל, יוצא. בענין שנוי ממעמד למעמד. ומזה: א) שנוי בגדים, וועכסעלן, переменять, וְהַחֲלִיפוּ שמלותיכם (בראשית ל״ה ב׳), כלבוש תַּחֲלִיפֵם וְיַחֲלֹפוּ (תהלים ק״ב כ״ז), ותפשוט אותם כמו שפושטים את הלבוש הישן ומניחים אותו והוא (הלבוש הפשוט) הולך וכלה. ובמובן שנוי דבר קצוב: וְהֶחֱלִף את משכרתי (בראשית ל״א ז׳), ענדערן, изменить. ועם זה העברת דבר אחד והבאת אחר במקומו, אומוואנדעלן, вымѣнивать, שקמים גדעו וארזים נַחֲלִיף (ישעיה ט׳ ט׳), שעורו: נביא ארזים תחת שקמים. לא יַחֲלִיפֶנּוּ ולא ימיר אותו טוב ברע או רע בטוב (ויקרא כ״ז י׳), בטעם ההבדל שבין שני הפעלים אמרו חז״ל: לא יחליפנו בשל אחרים ולא ימיר בשל עצמו (תמורה ט׳ א׳). והרמב״ן אמר בפירוש דבריהם, החליפין באינו דומה כמו בהמה בחפץ או שלו בשל אחרים שאין הדברים דומים אף לפי כוונת מחליפם. וההמרה בדומים, כגון שלו בשלו, בהמה בבהמה בבחינת דמיונם כפי כונת הממיר. והנראה שהכתוב בעצמו מפרש ההבדל, טוב ברע (מוסב על לא ימיר) ורע בטוב (מוסב על לא יחליפנו). (ועיין מור). ובמשנה השתמשו בפעל חלף אל כל שנוי דבר אחד בזולתו בדברים של חולין: החליף שור בפרה (קדושין א׳ ו׳), החליפו של זה בזה (יבמות ג׳ י׳), מפני שחשודה להחליף (דמאי ג׳ ה׳). ובמובן המושאלי אמרו: מוחלפת השיטה (ביצה ג׳ א׳), ויחדו את הפעל מור בנוגע לקדשים הכל ממירים וכו׳ שאדם רשאי להמיר אלא אם המיר מומר (תמורה א׳ א׳) (עיין מור). ובתפלה: משנה עתים ומחליף את הזמנים, העתים שהם מקרי הזמן. נופל עליהם לשון שנוי, והזמנים שהם המועדים המזומנים, כמו: יום, לילה, קיץ, חרף, ונופל עליהם לשון החלפה זה בזה, אבוועכסעלן, смѣнять, וכמפורש אחר כך: מעביר יום ומביא לילה. ומזה: ב) בהוראת עומד. גידול צמחים הדשים במקום הישנים שכבר עברו ובלו, נאכשפראססען, произрастать, вновь отрощать. אם יכרת ועוד יַחֲלִיף (איוב י״ד ז׳). ובמשנה: גרעו ופסלו כו׳ והחליף נוטל מה שהחליף (ע״ז ג׳ ז׳), גזעו מחליף (תענית כ׳ א׳). ובהשאלה: וקשתי בידי תַּחֲלִיף (איוב כ״ט כ׳), תתחדש כחה. והכפל: כבודי חדש עמדי. ומזה בהוראת יוצא: וקוי ה׳ יַחֲלִיפוּ כח (ישעיה מ׳ ל״א), יחדשו כחם, ישיגו כח חדש, דיא קראפט פעריינגען, ערנייערן, оживлять, обновлять, ולאמים יַחֲלִיפוּ כח (שם מ״א א׳). ובדחז״ל בהתפעל: שמא רוח סערה עברה לפניך ונתחלף לך בין איוב לאויב (ב״ב ט״ז א׳). ולענין העברה: נתחלף המלך (ויקרא רבה כ״ג), אבגעוואכסעלט, смѣненъ. ובדב״א לענין ההשתנות: מִתְחַלֶּפֶת הליכתו (אמ״ד, הקדמה), דעות מִתְחַלְּפוֹת (מו״נ, הקדמה). ובדקדוק: אותיות מִתְחַלְּפוֹת.

חֵלֶף, שמ״ז, דבר הבא תחת זולתו, פער־טוישונג, обмѣнъ, промѣнъ, ובא

במובן מלת היהם תחת, אנשטאט, вмѣсто, חָלָף עבודתכם (במדבר י"ח ל"א), כמו בשכר עבודתו.

חָלוֹף, שם. פ"א במקרא, בחבור עם בן: בני חֲלוֹף (משלי ל"א ח). י"מ שהוא שם כנוי לבני האדם בכלל שחולפים ועוברים מן העולם, פערגאֶנגליכעס, пре-ходящее. ורש"י פירש אלו היתומים שחלפה עזרתם והלכה לה. ולדעת האחרונים השם חלוף הוא כנוי אל הכליון והמיתה, ענטשווינדונג, וועגנאנג, טאָדט, исчезновапіе, смерть, (עיין חליפה). ובחבור עם השם בנים הוא שם אל היתומים שמת אביהם עליהם. ובערבית יאמר השם חלף למי שמת והשאיר בנים אחריו.

1) **חֲלַף**, בארמית שבמקרא פעל כמו בעברית: ושבעה עדנין יחלפון עלוהי (דניאל ד' י"ג), כמו יעברון, פערגעהן, преходить.

2) **חֲלִיף**, במשנה. ובא ברבוי חליפין. א) הצמחים העולים וגדלים מחדש תחת הנכרתים ובמקומם. אילן שגממו והוציא חליפין (שביעית א' ח), נאכ-שפראסס, отпрыскъ. ב) במקח וממכר דבר הנתן תחת והֵלף דבר אחר, טויש, мѣна об-, раз-, мѣнъ, נתחייב זה בחליפיו (קדושין א' ו'). וכשה"פ: דרך מקח וממכר הוא (ב"מ י"א ב').

2) **חֲלוּף**, במשנה. ברבוי ביחוס לאנשים המוכנים ועומדים להחליף את זולתם בעסק ידוע ולבוא תחתם, שטעלל-פערטרעטטער, поступающій на мѣсто кого, נושאי המטה והלופיהן והלופי חלופיהן (ברכות ג' א').

2) **חִלּוּף**, שה"פ. א) בענין תחת דבר אחר, הפך, אומגעקעהרט, на-оборотъ, חִלּוּף היו הדברים (יבמות י' י"ב), חלוף הדברים (גיטין ח' ד'), או חלוף (פסחים י' ב'), חלופי הדברים אני רואה (שמו"ר מ"ח). ובדב"א: חלופי הדעות (אמו"ד, הקדמה).

2) **חֶלֶף**, במשנה. שם. לקנה וזרד רך שעושים ממנו מחצלות, שילף, שטיידע, тросткатымъ, растеніе, מחצלת קנים ושל חֶלֶף טהורה (כלים י"ז י"ז). ואולי ע"ש שהוא ממהר בגדולו וכאלו חולף ומחליף כל שעה. וכן הוא בארמית: בנחל זרד (במדבר כ"א י"ב) ת"י: בנחלא דמרבי חלפי וגלי. ובגמרא: ינקותא כלילא דורדי. כבותא כלילא דחלפי, הילדות היא עטרת ורדים והזקנה עטרת קנים (שבת קנ"ב ע"ב). ויכלול גם חציר וירק דשא. מאָז, мохъ. קדחי בהו חלפי (חולין).

חֲלִיפָה, שה"פ. א) עברה ביאת מעמד אחר במקום מעמד הקודם, אבוועכסעלונג, וועכסעל, перемѣна, עד בוא חֲלִיפָתִי (איוב י"ד י"ד). לדעת המפרשים הוא כנוי ליום המיתה, שטערבעטאג, день смерти. או חליפת המזל, שיקזאלס וועכ-סעל, перемѣна судьбы. והנכון כדעת האחרונים שהוא שם חליפת משמרת אנשי הצבא והתפטרם מעבודתם בבוא אחרים לשמור תחתיהם, אבלאָזונג, смѣна, והוא כנגד מ"ש מקודם: כל ימי צבאי איחל כל ימי היותי במשמרת הצבא איחל עד בוא עת התפטרותי. ומזה שם לצבא הבא להחליף את הקודם לו: חֲלִיפוֹת וצבא עמדי (שם י' י"ז). חליפות הוא הגדוד החדש הבא להחליף את הקודם לו, וצבא הוא הגדוד העומד על משמרתו בקביעות. והטעם: הפגעים שאיוב מביא עליו הם מינים שונים יש שמתחלפים באים ונפטרים מלפני אחרים הבאים במקומם, ויש שעומדים בצבאם ושומרים את תפקידם ואינם זזים ממקומם. והוא כעין פירוש אל הקודם: תחדש עדיך נגדי ותרב כעסך עמדי. חליפות נגד תחדש, וצבא נגד ותרב, ושני הרמיונות קרובים במובנם ובגזרתם. ומזה בהוראת תה"פ, אבוועכסעלנד, אבלאָזענד, чередугощіе, בחדש חֲלִיפוֹת (מ"א ה' כ"ח), מתחלפים מדי חדש בחדשו. ובא: אשר אין חֲלִיפוֹת למו (תהלים נ"ה כ') תרגומו: דלא מהשנין אורחתהון בישיא, שנוי מעשים רעים לטובים, והוא שה"פ ע"ד הקבוץ. ורש"י פי' אין נותנים לב ליום חליפתם, אין הרדים מיום המיתה. והנראה שגם זה בענין חליפות גדודי הצבא במשמרתם, והוא כנגד מ"ש מקודם: יומם

ולילה יסובבוה על חומותיה ולא ימיש מרחובה תוך ומרמה (תהלים נ"ה י"ב), ואמר דרך מליצה שהרשעים מנצחים על משמרתם תמיד ואינם זזים ממקומם ואין חליפות ופטורים להם להנפש מצבא העבודה (עיין מחלף). ב) ש"נ. כלל בגדים המוכנים ללובשם תחת בגדים אחרים ובחלופם, וועכסעלקליידער, перемѣна одеждъ. ובא בכמיכות: וחמש חֲלִיפוֹת שמלות (בראשית מ"ה כ"ב), ושלשים חֲלִיפוֹת בגדים (שופטים יד י"ב), ועשר חֲלִיפוֹת בגדים (מ"ב ה' ה'). וכנראה שהשם חליפה כולל ערך כל הבגדים העליונים והתחתונים שאדם לובש בפעם אחת, אנצוג, одежда, לפי שבארצות החמות מנהגם להחליף את כל הבגדים בפעם אחת (ר"ש מונק). ובא במברת: ויתן הַחֲלִיפוֹת (שופטים יד י"ט). ובמשנה בענין גדולי צמחים חדשים: וחליפות תרדין (ערלה ג' ד'; עוקצין א' ד'), עלים היוצאים מצלעות התרדין כשהותכים את העלים הקודמים, וייטענשפראָססע, נאכשפראָססע, ויש גורסים חולפות או חלפת.

2) חוֹלַף, שם. בתוספתא, סכין שהקצבים מקצבים בו בשר: סכין החולף עשרה (תוספתא כלים ב"ב י"ז ב). וכן: בֶּן־חוֹלַף סכין קטן ממין זה. בֶּן־חוֹלַף חמשה (שם). ומזה בפוסקים – חַלָּף, סכין מיוחד לשחיטה. ונגזר מלשון מקרא:

מַחֲלָף, שם. לסכין החותך, מעססער, ножъ, מחלפים תשעה ועשרים (עזרא א' ט') ולא נמצא יותר במקרא, והוא ע"ד השם מאכלת מן אכל. ובמשנה: חליפה, והוא היה נקרא בית־החליפות ששם גונזים את הסכינים (מדות ד' ז).

מַחְלָפָה, שם. קליעות קווצות השער, פלעכטע, плетеница, коса. וזה ע"ש שהקווצות הנקלעות מתחלפות בקליעתן ובאות זו על זו וזו תחת זו, האארפלעכטע, צאָפּף, каса, דומה לו שרש כלב. ע"ש. שבע מַחְלְפוֹת ראשו (שופטים ט"ז י"ג).

3) חַלְפָן, בדב"א. שולחני מחליף מטבעות, געלדוועכסלער, мѣняло.

3) הִתְחַלְּפוּת, בדב"א. שה"פ או המקרה, ראותנו התחלפותו מחייב שיש לו תנועות רבות (אמו"ד, הקדמה).

חָלַץ, פ"י. הקל, שליפה, הסרת דבר מהודק ממקומו, אבציעהען, сни-мать, стягивать, והתיחד אל הנעל: ונעלך תַּחֲלֹץ מעל רגליך (ישעיה כ' ב'), ובדיני התורה: וְחָלְצָה נעלו (דברים כ"ה ט'). ובבינוני פעול: בֵּית חֲלוּץ הנעל (שם שם י'). ובמשנה השתמשו בפעל ביחס אל היבמה: לא חולצת ולא מתיבמת (יבמות ב' ג'). וכמו כן אל היבם: החולץ ליבמתו (שם ד' א'), וטעמו עושה בעצמו מצות חליצה, – ולאשה החולצת, קראו חֲלוּצָה, בבינוני פעול. גרושה וחלוצה (שם ב' ד'). ובע"א אמרו: שלשים וששה אלף חלוצי כתף (ב"ק י"ז ע"א), ופירש"י שקרעו בגדיהם עד שנראו כתפותיהם. ובכגון זה אמרו הכם שמת חולצין לפניו את הימין וכו' נשיא שמת חולצין לפניו שתי ידים (שמחות ט'), ובהשאלה במובן המוסרי: חָלַץ מהם (הושע ה' א'), שמט א"ע מהם, זיך ענטציהען, исключить себя. ובגמרא: יכול יחלוץ גידים (חולין צ' א'), גיד הנשה של עולה חולצו לתפוח (שם ע"ב), לא ישמט אדם ס"ת בהיקו ויחלצנה (סופרים ג' ט'). ובהשאלה: אין מבקרין את החולה אלא למי שחלצתו חמה (נדרים מ"א א'), באותה שעה חלצתו חמה (ברכות ל"ד ב'). ופירש"י: שלפתו, ניטלה מגופו החמה. והנכון: עזבתו ונשמטה ממנו החמה. ובא: ם בענין משיכה והושטה, אויסדעהנען, דאררייכען, прости-рать, подавать, גם תנים חָלְצוּ שד (איכה ד' ג').

הנפעל: א) היות נשמט ונשלף ממקום צר, הינאויסגעצאגען ווערדען, быть вытяги-ваему, ונאמר במובן המוסרי: הנצל מצרה, געראָטטעט ווערדען, избавляться, спасаться, צדיק מצרה נֶחֱלָץ (משלי י"א ח'). ובדעת צדיקים יֵחָלֵצוּ (משלי י"א ט'), למען יֵחָלְצוּן ידידיך (תהלים ס' ז'; ק"ח ז'). ב) היות מורם ומובדל לעבודת הצבא, ובא בבנין זה לפי שמעשה ההרמה נעשה

ע״י ראשי העם : הֵחָלְצוּ מאתכם אנשים (במדבר ל״א ג׳) , ויותר נכון שהוא במובן פעל חוזר , וענינו התנדבות לצאת לעבודת הצבא : ואנחנו נֵחָלֵץ חשים (שם ל״ב י״ז) . וזה ע״ד שמושי הפעלים בדל , מסר (עי״ש) . ובמשנה בענין מצות חליצה : החרש שנחלץ (יבמות י״ב ד׳) , וכתב בעל נמוקי יוסף : לא נאמר הלשון הזה בדקדוק בכולה מכילתין אלא כאן דבכל דוכתא אמרינן החולץ גבי יבם . ואע״פ שהוא נחלץ , ונראה טעם הדבר מפני שהיבם מסייע בחליצה וכו׳ וגבי חרש דלאו בר סכבא נקרא נחלץ .

הפעל . א) מן הקל , הוצאה ושליפה בחזקה דבר ממקום שהוא תקוע שם , הער־אויסציעהען , הערויסרייסען . вынимать , וְחִלְּצוּ את האבנים (ויקרא י״ד מ׳) , אחר חִלֵּץ את האבנים (שם שם מ״ג) . ומזה , במובן המוס־י , הוצאה מצרה לרוחה , רעטטען , בעפרייען , спасать, избавлять . כי חִלַּצְתָּ נפשי ממות (תהלים קט״ז ח׳) , חַלְּצֵנִי מאדם רע (שם ק״מ ב׳) , ראה עניי וְחַלְּצֵנִי (שם קי״ט קנ״ג) , ושעורו : וחלצני מעניי . ומזה בענין ישועה והכות , שיטצען , בעשיטצען , покровительство-вать , חנה מלאך ה׳ סביב ליראיו וַיְחַלְּצֵם (שם ל״ד ח׳) , אֲחַלְּצֵהוּ ואכבדהו (שם צ״א ו׳) . ובא : וָאֲחַלְּצָה צוררי ריקם (תהלים ז׳ ה׳) . לדעת רש״י ענינו הפשטת בגדים , וזה מן ההוראה הראשונה בשרש זה . וקרוב לזה פירש הראב״ע בשם י״א ע״ד וינצלו את מצרים , וכן תרגם הסורי . ולדעת אחרים ענינו הפשטת כלי הנשק מעל המנוצח , ענטוואפפנען , обезоруживать . וי״ת : ודחקת . הנראה שפירשו בהוראת לחץ , בהפוך האותיות , בעדרענגען , притѣснять, угне-тать , יְחַלֵּץ עני בעניו (איוב ל״ו ט״ו) . בגמרא פירשו מלשון הוצאה ומילוט (יבמות ק״ב ע״ב) . וכן דעת המבארים האחרונים . ויתכן לפרשו מענין לחץ , ילחץ את העני בעניו , והכפל : ויגל בלחץ אזנם , על ידי הלחץ והדחק יגלה למוכר אזנו .

ההפעיל , פ״א במקרא : ועצמותיך יַחֲלִיץ (ישעיה נ״ח י״א) , בגמרא פרשו : זרוזי גרמי (יבמות ק״ב ב׳) ופירש״י : יזיין . מלשון הלוצי הצבא , יאזרם עוז , שטארקען , ריסטען , ьдзнѣкр . ואפשר לאמר שענינו ימשוך , יפשוט , ובמובן גידול למלא בריתם מסבים אל הקודם : והשביע בצחצחות נפשך , געדייהען לאססען . וזה כנגד עצמות דכית (תהלים נ״א י׳) . ובמשנה : החליצנו ה׳ אלהינו את יום ראש החדש הזה (עירובין ג׳ ט׳) . ובתפלה : רצה והחליצנו במצותיך , ופירשוהו במדרש בהוראת מנוחה , חלוץ מצרות , וכמו : והניח לנו (ויק״ר ל״ד) , רוהע געבען , давать покой .

חָלוּץ , ש״ת , ע״ם בינוני פעול , איש מלחמה : ועבר לכם כל חָלוּץ את הירדן (במדבר ל״ב כ״א) . ובסמיכות : כל חֲלוּץ צבא (שם שם כ״ז) . יש אומרים שהוא נגזר מן השם חֲלָצַיִם , ונקרא איש המלחמה חָלוּץ , שעל החלצים חוגרים חגורת החרב , געריסטעט , вооруженный . — וי״א שהוא כמו חולץ , חולץ חרבו מתערה , שווערדט ציקקענדער , обнажающій мечь . ולדעת אח־ים עקרו חזק , גבור , שטארק , קראֶפטיג , крѣпкій , (עיין חלצים) . והנראה שהוא בא מן הפעל חלץ במובן שליפה והוצאה , — ובבחינת הרמה מכלל העם אנשים מוכשרים לעמוד בקשרי המלחמה , ובפעל בא בבנין נפעל (עיי״ש) . וזה טעם כל חָלוּץ למלחמה (במדבר ל״ב כ״ט) מורם למלחמה , וכן : חֲלוּץ צבא (שם שם כ״ג) , חֲלוּצֵי צבא (שם ל״א ה׳) , צום קריעג ענטהאבענער , וזכר לדבר ממה שאמרו חכמינו ז״ל : ממאי דהאי וחלצה נעלו מישלף הוא וכו׳ ואימא זרוזי הוא דכתיב החלצו מאתכם , התם נמי שלופי מביתא לקרבא (יבמות ק״ב ע״ב) . וגם מכלל אנשי המלחמה היו מורמים הגבורים שבהם לצאת בראש כלל הצבא . ובמובן זה נאמר : ועבר לכם כל חָלוּץ את הירדן (במדבר ל״ב כ״א) , ואם לא יעברו חלוצים (שם שם ל׳) . ובמובן שם קבוץ : וְהֶחָלוּץ יעבר לפני ארון ה׳ (יהושע ו׳ ז׳) , הפך המאסף , פארטראב , авангардъ , בצאת לפני הֶחָלוּץ (דברי הימים ב׳ כ׳ כ״א) . ובהשאלה לכלל גבורי החיל : חֲלֻצֵי מואב (ישעיה ט״ו ד׳) , מאבפערער קריעגער , העלד , храбрый .

— воинъ, герой (וקצת מדברי הרש״פ) .

חָלָץ, שם . ברבוי זוגי חלצים , נרדף לשם מָתְנַיִם . ראשי פרקי עצמות השוקים , לענדען , אונטערלייב , чресла, бедра, лядвен, животъ . י״א שזהו משרש אחר בהוראת חוזק ועצמה , ובהוראת השם מָתְנַיִם, ע״ש . והנראה שהוא משרש שלפנינו ובהוראת בליטה ויציאה לחוץ, וזה ע״ש שהעצמות האלו בולטים הרבה (וע״ד השם גב . ובארמית חרצין, עיין חרץ והערה) . ועליהם נותנים האזור לחזוק הגוף : ותגרה על חֲלָצָיִם (ישעיה ל״ב י״א) (עיין חגר) . אזר נא כגבר חֲלָצֶיךָ (איוב ל״ח ג׳), אזור חֲלָצָיו (ישעיה ה׳ כ״ג) . ולהיותו כולל החלק התחתון מן הכרס בא בהשאלה אל מקום אברי התולדה , שאָאָס , лоно , והילדים יקראו יוצאי חלצים : ומלכים מחלציך יצאו (בראשית ל״ה א׳), ע״ד : יוצאי ירך יעקב (שמות א׳ ה׳), כי אם בנך היוצא מֵחֲלָצֶיךָ (מ״א ח׳ ט׳) . ובהשאלה : יכלול את כל הגוף , ע״ש שהם עיקר חזקו ותקפו : אם לא ברכוני חֲלָצָיו (איוב ל״א כ׳) בעבור הכסות שכסיתים בו.

חֲלִיצָה, ש״נ . האזור שחוגרים בו את החלצים וכולל גם את הנשק הקשור באזור , אומגירטונג , גורט , ריסטונג , поясъ, вооруженiе , וקח לך את חֲלִיצָתוֹ (ש״ב ב׳ כ״א) . וברבוי : ב) ערך הבגדים שחולצים ופושטים ומחליפים, דומה לשם חליפות , אנצוג , одежда , ויקח את חֲלִיצוֹתָם (שופטים י״ד י״ט), ועליהם נאמר : ויתן החליפות (שם) . ובברייתא : בית חליצה, החזה והשדים באשה שהיא חולצת להניק את בנה : אם היה בית חליצתה נאה (ספרי נשא) . ומלשון : גם תנים חלצו שד . ובמשנה נאמר במקומו : אם היה לבה נאה (סוטה א׳ ה׳) . ובא גם למעשה המצוה שהיבמה חולצת נעל היבם ונפטרת ממנו : מצות חליצה (יבמות י״ב א׳), חליצתה כשרה (שם) . ובע״א : חומר בחליצה מבנתיצה (נגעים פ״ז ב׳) חלוץ האבנים .

2) **חִלּוּץ**, ברחז״ל . שה״פ . א) בענין שליפה והוצאה, הערויסרייסען, вынимать, вырвать , חלוץ אבנים . ב) בכמיכות לעצמות, זרוז והחלפת כח, קרעפטיגונג , מונטערקייט , крѣпость, бодрость , או גדול ברוחה, גערייהען, חיים של חִלּוּץ עצמות (ברכות פ״ז ב׳) .

מַחֲלָצָה, א) ערך בגדים שחולצים פושטים ומחליפים חליפות : והלבש אותך מַחֲלָצוֹת (זכריה ג׳ ד׳), חליפות בגדים אחרים תחת הבגדים הצואים , והתיחד לבגד מתכשיטי הנשים . והנראה שהוא אזור נאה שהיו נושאות על חלציהן , גירטעל , поясъ , הַמַּחֲלָצוֹת והמעטפות (ישעיה ג׳ כ״ב) ותרגומו : כתוניא .

מַחְלְצַיִם, במשנה , שם . כלי אומנות להחלקה או שפוי טיט : אבל לא במחלצים (מועד קטן א׳ י׳), מויערער קעללע .

חָלַק, פעוי . הקל : א) יוצא , גזרה ונתוח דבר לגזרים בכוונה להגיע לכל אחד מן המשותפים המגיע לו , טהיילען , צערטהיילען , дѣлить, раздѣлять , תַּחְלְקוּ את השדה (ש״ב י״ט ל׳) , יחדו יַחֲלֹקוּ (ש״א ל׳ כ״ד) , חוֹלֵק עם גנב (משלי כ״ט כ״ד) , חִלְּקוּ שלל איביכם (יהושע כ״ב ח׳) . ובהשאלה: חלוק קבוץ אנשים למפלגות : אשר חָלַק דוד על בית ה׳ (דה״ב כ״ג י״ח) , איינטהיילען , распредѣлять , ויחלקום בגורלות אלה עם אלה (דה״א כ״ד ה׳) . ומזה הגעת החלק למי שמגיע , צוטהיילען , на-, у- дѣлять , ועליהם לחלוק לאחיהם (נחמיה י״ג י״ג) . ובהשאלה: אשר חָלַק ה׳ אלהיך (דברים ד׳ י״ט), יתרם להם להיות חלקם ונחלתם : אשר לא ידעום ולא חָלַק להם (שם כ״ט כ״ה) , בעשיידען , удѣлять . ובהשאלה : ולא חָלַק לה בבינה (איוב ל״ט י״ז), טהייל אן עטוואס נעהמען , на-, у-, дѣлять . וברחז״ל : שֶׁחָלַק מכבודו ליראיו (ברכות נ״ח א׳), והוא גדול מן הנתינה שבו אמרו : שנתן מכבודו לבשר ודם, ועי׳ מהרש״א . ובא גם בענין השתתפות בדבר עם זולתו : ובתוך אחים יחלק נחלה (משלי י״ז ב׳) , טהייל נעהמען , участвовать, принимать участiе . ומזה כנראה : חוֹלֵק עם גנב (שם כ״ט כ״ד), משתתף עמו בגנבה . ובמשנה : ואינו חולק על

הגורן (יבמות יא ז), ואתו חולק בקדשי מזבח (שם), אינגו לוקח חלק. ב) פזור ופרוד, צערשפרייען, разсѣять, ותתהלקם לפיזה (נחמיה מ׳ כ״ב). ומזה בזת ושלילת שלל, פלינדערן, расхищать, כי חלק אחז את בית ה׳ (דה״ב כ״ח כ״א), ובמלכים ב׳ (מ״ז ח) נאמר במקומו: ויקח אחז. ומזה: וכסף נקי יחלק (איוב כ״ז י״ז). ג) בהוראת עומד: חלק לבם עתה יאשמו (הושע י׳ ב׳), היות נפרד ורחוק, אבגעמהיילם, אבגעזאנדערט, отдѣленъ, отмѣненъ, או בענין היות לבם חלוק לחלוקי דעות. וכמו שהשתמשו בו חז״ל בבינוני פעול שהיה לבו חלוק אם לרדוף אם לא לרדוף (מכילתא בשלח א׳). לא טפשין ולא חלוקי לב (שה״ש ד׳ ו׳), (ועיין חלק ב׳), והשתמשו בו הרבה לענין חלוקי סברות בהלכה ובענין הבדלה, איינע אונטערשייד מאכען, дѣлать, различие, מה כשחייב באיש ואשה לא חלקת בו בין תם למועד אף כשחייב בבן ובבת לא תחלוק בו בין תם למועד (ב״ק מ״ד ע״א). ובענין נבדל ומשונה שהרי חלוק בג׳ דברים (סוכה כ״ז א׳). ובענין עשית מריבה מפני חלוקי דעות: כל החולק על רבו כאלו חולק על השכינה (סנהדרין ק״י א׳), ווידערזעצען, противиться, сопротивляться, כל החולק על ישיבתו של רבו (ברכות כ״ז ב׳).

הנפעל, מן הקל: א) פערטהיילט, אויסגעטהיילט ווערדען, быть раздѣляему, распредѣляему, בגורל יחלק את הארץ (במדבר כ״ז נ״ה), על פי הגורל תחלק נחלתו (שם שם נ״ג). ובהשאלה: איזה דרך יחלק אור (איוב ל״ח כ״ד), נפרד לקוים הנה והנה בצאתו ממקומו, (עיין חלק ב׳). ובא: ויחלק עליהם לילה (בראשית י״ד ט״ו) כתרגומו: ואתפלג, בהוראת פעל מטותף התפלג הוא בלילה כדרך הרודפים שמתפלגים לכאן ולכאן לרדוף אחרי הבורחים. ולדעת גיזיניוס ענינו התחלק לחלקים ולמערכות צבא מסודרים, ע״ד: ויצא חוצץ (משלי ל׳ כ״ז) עעיין חלק ב׳). ובמשנה: ששה נחלקים עד עשרה (ברכות ז׳ ב׳). ובענין חלוקי דעות: אז יחלק העם ישראל לחצי (מ״א ט״ז כ״א). ובמשנה: לא נחלקו בית שמאי ובית הלל (עירובין א׳ ב׳).

הפיעל, כענין הקל: א) חלוק לחלקים: וחלקתם את הארץ (יחזקאל מ״ז כ״א), טהיילען, איינטהיילען, раздѣлять, חלק את הארץ (יהושע י״ג ז׳), חלקתה להם בקו (ישעיה ל״ד י״ז), ואת ארצי חלקו (יואל ד׳ ב׳), חלקו ביניהם. ולערב יחלק שלל (בראשית מ״ט כ״ז), יחלקו בגדי להם (תהלים כ״ב י״ט). ועם זה חלוק למשמרות מיוחדות: ויחלקם דויד מחלקות (דה״א כ״ג ו׳), וכן: ויחלקם דויד (שם כ״ד ג׳) תמורת: ויחלקם, ובא הנח ת׳ הדגש. והרי״א אמר שבא מרכב מן הקל והפיעל ע״ש. ובמשנה: אינם רשאים לחלק (ברכות ז׳ ד׳) לחלק א״ע. וכמו כן בנתינת חלק לזולתו, צוטהיילען, удѣлять, לכן אחלק לו ברבים (ישעיה נ״ג י״ב), אתן לו חלק בהלק רבים וכן שלמים. ובהשאלה: חבלים יחלק באפו (איוב כ״א י״ז), יחלק להם, הפך: חבלים נפלו לי בנעימים (תהלים ט״ז ו׳). ב) פזור, פרוד והשלכה, צערשטרייען, разсѣевать, פני ה׳ חלקם (איכה ד׳ ט״ז).

הפועל: וחלק שללך בקרבך (זכריה י״ד א׳), געטהיילט ווערדען, быть раздѣляему, בתבל תחלק (עמוס ז׳ י״ז).

ההפעיל, פ״א במקרא: להחליק משם בתוך העם (ירמיה ל״ז י״ב), בחסרון ה״א ההפעיל, לפי ת״י ענינו לחלוק חלק הנחלה אשר לו בתוך העם. וכן פירש״י, (ועיין חלק ב). ובמשנה: המחליק בצלים לחים (פאה ג׳ ג׳), מקליף עלים מן הבצלים (ועיין חלק ב), התם גופים מוחלקים (קדושין כ״ז ב׳) כמו נפרדים. ובהתפעל: עתידה ארץ ישראל שתתחלק לשלשה עשר שבטים (ב״ב קכ״ב ע״א).

חֵלֶק, ש״ז. א) הפרט המגיע לאחד מן הכלל שנחלק, טהייל, часть, доля, וחלק האנשים (בראשית י״ד כ״ד), חלק כחלק יאכלו (דברים י״ח ח׳) לכלם יהיה חלק שוה, לאיש איש חלקו. כחלק היורד במלחמה וכחלק היושב על הכלים יחדו יחלקו (ש״א ל׳ כ״ד), המה יקחו חלקם (בראשית כ״ד י״ד),

תן חֵלֶק לשבעה וגם לשמונה (קהלת י״א ב׳) חלק את רכושך לשבעה וגם לשמונה חלקים. ובאחיזת נחלה, אנטהייל, участіе, כי היה חֵלֶק בני יהודה (יהושע י״ט ט׳). לשבעה חֲלָקִים (שם י״ח ה׳). ב) נחלה ואחוזה, איינענטהום, בעזיטצטהום, собст-венность, כי אין לו חֵלֶק ונחלה עמך (דברים י״ד כ״ז). חֵלֶק עמי ימיר (מיכה ב׳ ד׳), ונחל ה׳ את יהודה חלקו (זכריה ב׳ ט״ז). ונופל על כלל הרכוש: יאכלם חדש את חֶלְקֵיהֶם (הושע ה׳ ז׳), פערמאֶגען, имущество, ועם זה ג) זכות חלק: העוד לנו חֵלֶק ונחלה (בראשית ל״א י״ד), אנשפרוך, право-притязаніе. ובהשאלה: אין לכם חֵלֶק בה׳ (יהושע כ״ב כ״ה), אין לנו חֵלֶק בדוד (ש״ב כ׳ א׳). והכפל: ולא נחלה בבן ישי. ולכם אין חֵלֶק וצדקה (נחמיה ב׳ כ׳). ובהשאלה: כי חֵלֶק ה׳ עמו (דברים ל״ב ט׳). והכפל: יעקב חבל נחלתו. ישראל הוא העם אשר לקח לו ה׳ לחלקו. וכמפורש: אשר חָלַק ה׳ אלהיך אותם לכל העמים ואתכם לָקַח ה׳ וגו׳ להיות לו לעם נחלה (שם ד׳ י״ט כ׳), אני חלקך ונחלתך בתוך בני ישראל (במדבר י״ח כ׳), תקבל חלקך לפרנסתך ממני. וכמפורש: חלקם נתתי אותה מאשי (ויקרא ו׳ י׳). וע״ד המליצה: צור לבבי וְחֶלְקִי (תהלים ע״ג כ״ו). ובא: ה׳ מנת חֶלְקִי וכוסי (שם ט״ז ה׳), הנראה שהשם חֵלֶק במקום הזה ענינו ג) פסת הגורל העולה לברור החלק המגיע, וְהַמָּנָה היא הסגולה הנופלת להלק, ושעורו: המנה שעלתה לי על ידי החלק (ועי׳ כוס, מנה), בחלקי נחל חֶלְקֵךְ (ישעיה נ״ז ו׳), שעורו: חלקי נחל הם המנה שעולה לך ע״י פסת הגורל (ועי׳ גורל, חלק ב). ומזה ה) גורל האדם בחייו והנגזר עליו, לאָאָז, שיקזאל, участь, судьба, זה חֵלֶק שוסינו (ישעיה י״ז י״ד). והכפל: וגורל לבוזזינו. זה חֵלֶק אדם רשע מאלהים (איוב כ׳ כ״ט). והכפל: נחלת אמרו מאל. ומה חֵלֶק אלוה ממעל (שם ל״א ב׳), החלק שיעד ה׳ לעושי רצונו ולעוברי רצונו. וכולל ה) כל אשר רכש לו האדם בעמלו, ערווערב, пріобрѣтеніе, ולאדם שלא עמל בו יתננו חֶלְקוֹ (קהלת ב׳ כ״א), כי הוא חֶלְקוֹ (שם ג׳ כ״ב). ובא: אענה אף אני חֶלְקִי (איוב ל״ב י״ז), שעורו: חלקי בוכוחי הטענות, והכפל: אחוה דעי אף אני. ומזה, לפי הנראה: לְחֵלֶק רעים יגיד (שם י״ז ה׳), שעורו: כל אחד מכם מסכים להלקו ודעתו של חברו, כופל דבריהם ואינו מחדש משלו כלום. ועד״ש: את מי הגדת מלים, ששעורו: את מלים של מי הגדת, וכמו שמסיים: ונשמת מי יצא ממך (שם כ״ו ג׳) ומי הוא מדבר מתוך גרונך (ועיין חלק ב). ובמשנה: אני נותן תודה על חלקי (ברכות ז׳ ד׳), איזהו עשיר השמח בחלקו (אבות ד׳ א׳). ו) והתיחד לשדה וקרקע שבתמה אחוזת נחלה הגיעה לחלק של מי שהוא, גרונדשטיק, участокъ, поле, ואכלה את הַחֵלֶק (עמוס ז׳ ד׳), בְּחֵלֶק יזרעאל (מ״ב ט׳ י׳) ע״ד השם חלקה, חבל. ובארמית בהפוך האותיות חקל. ובדב״א: חֵלֶק שאינו מתחלק (מו״נ א׳ ע״ג), אטאם, атомъ. ובתכונה: שעות חלקים רגעים, הלק אחד מששים בשעה ושמשו בו לענין פרק: חלק ראשון, שני. וכשם תאר: היקף חלקי (מלת ההגיון) כמו פרטי. ומזה: תועלת חלקיות (אמ״ד ט״ו), כמו פרטיות.

2) חֲלָק, ארמית, כבעברית, מהייל, אַנ-מהייל, часть, участь, חֲלָק בעבר נהרא (עזרא ד׳ ט״ז), ועם חיותא חֲלָקֵהּ (דניאל ד׳ י״ב).

חֶלְקָה, נחלה הבאה לחלק, טהייל, בע-זיטצטהום, участокъ, חֶלְקָה אחת תמטר (עמוס ד׳ ז׳), תקלל חֶלְקָתָם בארץ (איוב כ״ד י״ח), בוססו את חֶלְקָתִי (ירמיה י״ב י׳). ועל הרוב כל חבל ארץ בסתם, אַקקער, גרינדשטיקק, поле, ויקן את חֶלְקַת השדה (בראשית ל״ג י״ט). ובא: כי שם חֶלְקַת מחוקק ספון (דברים ל״ג כ״א), החלקה אשר נתן לו המחוקק (ועי׳ חקק, ספון). חֶלְקַת יואב (ש״ב י״ד ל׳). ובגמרא: ולא כחלוקה של עולם הזה, חליקה של עולם הבא (ב״ב דף קכ״ב ע״א), בשאין בה דין חלוקה (שם דף ג׳ ע״א).

ג) חֲלוּקַת־נֶפֶשׁ, במשנה. לעיסת גריסין של פול חלוקת נפש (נדה ס׳ ח). י״מ הפול שנתבשל כל כך עד שמאליו ומנפשו הוא נחלק לשנים. וראיה לזה משם חלקה (עיין שם). ויש מפרשים חלוקה מלשון ערבי בית הבליעה ונפש היא הקיבה. מאגענשלונד. והטעם לעיסת הגריסין של הפול היא לעיסה יפה עד שהיא מזומנת ליכנס בבית הבליעה המחובר עם הקיבה (עיין ערוך השלם).

מַחֲלֹקֶת, שה״פ. א) סדור למפלגות, איינטהיילונג, раздѣленie, בְּמַחְלְקֹתָם לשבטיהם (יהושע י״א כ״ג), ואלה מַחְלְקוֹתָם (יחזקאל מ״ח כ״ט). ומזה: ב) בכ״ק האחרונים שם לקבוץ נחלק מן הכל ומסודר לתכלית ידוע, אבטהיילונג, отдѣлъ. וביחוד למחלקת הכהנים הלוים בעשרים וארבע מחלקות לשמור משמרת עבודת בית ה׳ בזמני׳ ובמקומות מיוחדים. ועל מַחֲלֹקֶת החדש השני (דה״א כ״ז ד), ולבני אהרן מַחְלְקוֹתָם (שם כ״ד ב׳), והלוים על מַחְלְקוֹתָם (דה״ב ל״ה י׳), לְמַחְלְקוֹת לשערים (דה״א כ״ו א), ועל מַחֲלֻקְתּוֹ (שם כ״ז ב׳), ובימי שוני ההלכות נהגו להשתמש לענין זה בשם משמר, בית אב, והשם מחלקת התיחד לענין מריבה ופרוד הדעות, צאנק, האדער, שטרייט, спорь, כל מחלקת שהיא לשם שמים (אבות ה׳ י״ז). ובארמית שבמקרא:

מַחְלְקָא, ש״נ, כבעברית: ולויא בְּמַחְלְקָתְהוֹן (עזרא ו׳ י״ח). והקודם: כהניא בפלגתהון.

חִלּוּק, שה״פ, במשנה. אויסטהיילונג, раздѣленie, раздача, חִלּוּק כליות (כתובות ב׳ א׳), חלוק להם הפנים (סוכה נ״ה ע״א), ארבעה חלוקי כפרה (יומא פ״ו ע״א). והשתמשו בו הרבה לענין הבדל, אונטערשיד, различie, разница, וביחוד בהבדל הסברות הדקות. ומזה אצל חריפי הלומדים יורה השם חִלּוּק, הצעת הלכה מבוארת על ידי הבדלי הסברות והפרשים הנראים כדומים, דיסערטאציאן. дисертацiя.

ב) חָלָק, ש״ת האיכות היות פני דבר מה שוים שעיים שאין בהם לא תלוליות ולא פגימות שחוגרות את היד הממשמשת אותם. גלאטט, гладкiй, ровный, ואנכי איש חָלָק (בראשית כ״ז י״א), בלא שער. קאהל, голый, лысый, без-волосный, והפוכו: איש שעיר. ההר הֶחָלָק (יהושע י״א י״ז), שאין עשבים וצמחים גדלים עליו. ובהשאלה: במובן המוסרי, אמרי נועם בפה חנף שאין השומע מרגיש בהם מחשבה רעה, גלאטט, הייכלעריש, גלייסנעריש, гладкiй, прiятный, וְחָלָק משמן חכה (משלי ה׳ ג׳), ופה חָלָק יעשה מדחה (שם כ״ו כ״ח), מליצה כפולה במובן הטבעי והמוסרי, הפה המדבר דבר חלק כאלו מוליך את השומע במקום חלקלק, ובזה הוא עשה לו מדחה וממהר נפילתו. ומקסם חָלָק (יחזקאל י״ב כ״ד), מקסם חלק הולך למישרים ונעים להם. והכפל: חזון שוא. וברחז״ל. בענין פשוט, איינפאך, простой, מה שמן זה חָלָק עד שאתה מפטמו אתה מריח בו כמה ריחות (שהש״ר ד׳ ט׳), ובמובן ריק, בלא דבר: להוציאך חָלָק אי אפשר (שמו״ר ב׳), לעער, порож-ний, незанятый. וכן: אפשר שיצא סופר זה מכאן חלוק (ספרי במדבר ס׳ קל״א) כמו חָלָק. ומזה נגזר הפעל:

חָלַק, פעו״י. במובן המוסרי, הקל: דבר דברי חנף חלקים נכנסים אל הלב גלאטט זיין, הייכלעריש, גלייסנעריש זיין, по-казаться, гладкимъ, льстивымъ, חָלְקוּ מחמאות פיו (תהלים נ״ה כ״ב). וי״מ מזה: חָלַק לבם עתה יאשמו (הושע י׳ ב׳), לבם מלא מחשבות חנף. ולא רחוק שבא הפעל הזה

בנפעל, במובן הטבעי ובהשאלה התנפל על זולת במהירות בלתי מורגשת: וַיֵּחָלֵק עליהם לילה (בראשית י״ד ט״ו), אונבעמערקט זיך אויף יעמאנד שטירצען, איבערפאללען, неза-мѣтно нападать на кого. ובמובן קרוב לזה: איזה הדרך יֵחָלֶק אור (איוב ל״ח כ״ד) ציור אל המהירות הנפלאה של הופעת האור הבלתי מורגשת, עד״ש: ותגרע

אליך חכמה, עיין גרע, ועי' ההפעיל.

ההפעיל, יוצא. עשית חלק, גלאטט' מאכן, גלאֶטטען, выровнивать, сглаживать, מַחֲלִיק פטיש (ישעיה מ"א ז), שעורו: מהליק את המתכת בפטיש, בשעת גמר מלאכה. ובהשאלה, במובן המוסרי: גבר מַחֲלִיק על רעהו (משלי כ"ט ב'), מדבר על לבו דברים חלקים, דברי חנף, הייכעלן, שמייכעלן. льстить, лицемѣрить. ויתכן שכולל גם את המובן הטבעי: מחליק הדרך לפניו בכדי שיפול מבלי משים. ונופל על האמרים: אמריה הֶחֱלִיקָה (שם ב' ט"ז). ועל הלשון: מַמַּחֲלִיק לָשון (שם כ"ח כ"ג), ותרגומו: דמפליג בלישן, בהוראת הפעל חלק א'. חולק לשונו, דבריו לכמה פנים: לשונם יַחֲלִיקוּן (תהלים ה' י'), והקודם: קבר פתוח גרונם. והנראה שהוא כולל גם המובן הטבעי עושים לשונם חלק לדחות ולהפיל את הנפתה אל גרונם שהוא פתוח כקבר. ובא ביחס אל העינים: כי הֶחֱלִיק אליו בעיניו שם ל"ז ג'). ובא: לַחֲלִיק משם בתוך העם (ירמיה ל"ב י"), (עיין חלק א'). והנכון שענינו השמטה בלתי מרגשת, ענטשליפּפען, ускользнуть. ובמשנה: בוזקין מלח על גבי הכבש בשביל שלא יחליק (עירובין י' י"ד), איסגליטשען, скользать, אם החליקה חייב (ב"מ ו' ג'), מפני שהקטנית מחלקת (שם שם י'), מחליקים בתאנים ובענבים (מעשרות א' ח'), ענינו שפיכת משקה על התאנים והענבים לעשותם חלקים. ומזה: מחליקים היו לפני הלון של רבים (פרה י"ב ד'), שפיכת מי ההזיה, המחליק בצלים רבים (פאה ג' ג') (עיין חלק א'). והנכון שהוא מזה: תולשים עליהם ועושים אותה חלקים, ומודים במחליק עד שיגום (שביעית ד' ד'). ובהשאלה, המשכת הקול להנעימו: ולא היה מחליק אלא באביב יהידי (ערכין ב' ג'). ובהפעל: והוחלק אחד במים (ב"ק ג' א'), איסגליטשען, поскользнуться.

חֵלֶק, שה"פ. מעין הקודם, במובן המוסרי, גלאֶטטע, гладкость, בְּחֵלֶק שפתיה תדיחנו (משלי ז' כ"א). ולדעת המפרשים מזה לק יגיד רעים (איוב י"ז), הייכעלייא, שמייכעלייא, лицемѣріе, лесть, כל אחד ואחד יגיד דברים חלקים להחניף לרעהו, ותרגומו: למפלג על אחוית חבריא. להתוכח ולחלוק עליהם, ועי' חלק א'.

הָלָק, שם. דבר חלק, גלאטטעס, гладкое. ומיוחד לאבנים חלקות: בְּחַלְּקֵי נחל חלקך (ישעיה נ"ז ו'), (ועיין גורל).

חַלֻּק, מעין הקודם. חמשה חַלֻּקֵי אבנים (ש"א י"ז מ') כמו: אבנים חלקים. על דרך: אביוני אדם. ובמשנה: חלוקי אגוזים שהם חלקים ואין בהם קשרים כשאר אילנות.

חֶלְקָה, ש"נ. מעין הקודם, גלאֶטטע, гладкое, על חֶלְקַת צואריו (בראשית כ"ז ט"ז), שלא היה מגודל בשער. ובמובן המוסרי: מֵחֶלְקַת לשון נכריה (משלי ו' כ"ד).

חֲלַקָּה, ש"נ. ובא ברבוי בהוראת שם הקבוץ. מקום חלק ובמדרון שנות לנפול שם: אך בַּחֲלָקוֹת תשית למו (תהלים ע"ג י"ח), העמדתם על מקום חלק שהוא לפי ההשקפה הראשונה מקום טוב ויפה ובאמת אך למען יהיו נכונים להעמרת רגל, וזה שמסוים: הפלתם למשואות. ועל הרוב ב) במובן המוסרי, שמייכעלייא, лесть, שפת חֲלָקוֹת (תהלים י"ב ג'), שפתי חֲלָקוֹת (שם שם ד'). והכפל: לשון מדברת גדולות. דברו לנו חֲלָקוֹת (ישעיה ל' י'), עתידות טובות. והכפל: חזו מהתלות, וזה כעין האמור: חזון שוא ומקסם חלק (יחזקאל י"ב כ"ד). ועמ"א:

חֲלַקְּלַק, וברבוי, הייכעלייא, שמייכעלייא, притворство, лицемѣріе, лесть, יתניף בַּחֲלַקְלַקּוֹת (דניאל י"א ל"ב).

חֲלַקְלַק, ע"מ עקלקל. ברבוי נקבה כשם הקבוץ. א) מקום חלק ביותר, גלאטטעס, שליפּפריגעס אָרטע, скользкое мѣсто, יהי דרכם חשך וַחֲלַקְלַקּוֹת (תהלים ל"ה ו'), והיה דרכם להם כַּחֲלַקְלַקּוֹת (ירמיה כ"ג י"ב) כבמקום חלקלקות. ב) במובן המוסרי, שמייכעלייא, ראַנקע, лесть, сплетни, והחזיק מלכות בַּחֲלַקְלַקּוֹת (דניאל י"א כ"א), ונלוו עליהם רבים בַּחֲלַקְלַקּוֹת (שם ל"ד).

2) חָלוּק , במשנה, ש"ג. סתם בגד, בגד עליון ובגד תחתון , קלייד , אונטער- , אָבער-קליד , платье, исподнее , верхнее , בין פונדתו לחלוקו (שבת י' ג') , פר"א בטלית אבל בחלוק וכו' (כלים כ"ח ז') . ומזה: חבושה מהודקת , פּערבאנד , перевязка , ואין עושין לה חלוק (שבת י"ט ב') ועיין הרע"ב . ובמדרש: והחלוקין שלו עליו (איכה בפתיחה) .

2) חֲלָקָה , במשנה, שם. גריסין עשוים מחטים: החלקה הטרגיים (מכשירין ו' ב') . להמפרשים הוא חטה כתותה ונחלקת לשתים . ומזה כנראה מה ששנו: גריסין של פול חלוקת נפש (נדה ס' ז') , שנחלק האוכל מן הקליפה מעצמה , מנפשה שלא בידי אדם (ועיין חלוקה) .

2) חִילִיק , במשנה. שם. מין דג טהור שאין לו סנפיר וקשקשת בקטנותו ועתיד לגדלם לאחר זמן . והחיליק (ע"ז ב' ז') , וזה על שם שהוא חלק . ויש מפרשים מלשון רומי: האלעקס , halec , הערינג .

הערה . לדעת גזיניוס עיקר הוראת השרש חלק , שע"ז , שפוי ושווי פנים , ומזה חלוק , אבן קטנה שפויה וחלוקה . ולהיות שהשתמשו לפנים באבנים כאלה להטיל גורלות לברר את המגיע לאיש איש בדבר שהם משותפים בו יצא השרש להוראת ההגבלה ע"י הגורל והפיס , טהיילען , дѣлить . ולפי זה אין לחלק את השרש חלק לשני פעלים שונים . ולא רחוק לשער כי עיקרו כריתה והתוך , ומפני שהכורת דבר משוה את צדדי הנחלקים ומחליק פניהם , יצא להוראת השווי והשפיעות , גלאטטע , гладкость . אולם לפי שבארמית באה הוראת השווי בשרש אחר , שע"ע , ראינו לחלקו לשני שרשים .

חָלַשׁ , פעו"י . לא נמצא כי אם בקל . א) יוצא . הפלה , השלכה לארץ , והתיחד אל טפלת אויב במלחמה , ניעדער-וואַרפען , ניעדערשמעקקען , שטירצען , בעזיגען , поразить, побѣдить . ויַחֲלֹשׁ יהושע את עמלק וגו' (שמות י"ז ג') . ובבינוני: הוֹלֵשׁ על גוים (ישעיה י"ד י"ב) י"ת: דהויתא קטיל בעממיא . מאָרדער , אונטערדריקקער , טירען , убійца . ובגמרא פירשוהו מן : ומטילים חֲלָשִׁים על הקדשים , בהוראת גורל (שבת דף קמ"ט ע"ב) — והטעם , שכל עתות הגוים בידיך ואתה תותך על גורלם , כאילו הייתי אחד מן המזלות שחותכים גורל בני אדם , מסבים אל המשל הילל בן שחר (רו"מ) , ווירפלער , бросающій, жребіе , (ועיין חלש) . ב) עומד , נפילה מאפיסת הכחות , דאניעדערליעגען , быть низвергаему , וגבר ימות ויֶּחֱלָשׁ (איוב י"ד י') . יש מפרש"ם: ימות אחרי שיחלש . ותרגומו: ויתמקמק , איינגעלאַזם זיין . ובמשנה , בענין השלכת מעות לאוצר בתורת פקדון , והשלשה , דעפאניערען , отдать въ сохраненіе , שיהא הולש מעותיו בלשכה (ערכין פרק ס' משנה י"ד) , ורגיל הרבה בתלמוד בענין תשות כח ועיפות: כי הוה הלש מגרסיה (ברכות כ"ח א') . ובמובן אפיסת הכתות מחולי: ר' יוחנן חלש (שם ה' ע"ב) . ובהשאלה: חלשא דעתיה (יומא י"ח א') , חלש לביה (תענית כ"ד ב') . ובפיוט , בנפעל: נארדת וְנֶחֱלָשֶׁת (קרובות ז' דפכח) .

חַלָּשׁ , ש"ת . תש כח , אין אונים , אָרם- מאַכטיג , безсильный, слабый , וְהַחַלָּשׁ יאמר גבור אני (יואל ד' י') .

חֲלוּשָׁה , שה"פ . מפלה במלחמה , ניעדער-שמעקקונג , ניעדערלאגע , пораженіе , קול ענות חֲלוּשָׁה (שמות ל"ב י"ח) , הפך: קול ענות גבורה (שם) , ולא נמצא במקרא יותר . ורגיל הרבה בתלמוד . ועל משקל הארמי:

חוּלְשָׁא , שה"פ . שוואַכע , слабость , הנותן רוזנים לאין (ישעיה מ' כ"ג) ת"י : חוּלְשָׁא . ובגמרא: משום חולשא דכה"ג (יומא נ"ז ב') , חולשא דאורחא (שבת פ"ז ב') , חולשא דלבא (ברכות מ"א ע"א) .

2) חֲלִישׁוּת , שה"פ . כעין הקודם , שוואַכע , слабость , לא אעשה להם חלישות דעת (במ"ר ז') .

חָלָשׁ או חֶלֶשׁ , במשנה , שם . פיס . גורל , לאָאז , жребій , ומטילים חלשים על הקדשים (שבת כ"ג ב') .

הגמרא אמרו בפירושו לישנא דפורא הוא דכתיב: חולש על גוים (שבת קמ״ט ע״ב), והוא מלשון הפלה והשלכה, שנופל בענין גורל ופיים (עיין גורל). ובפיוט: נחול בְּחָלַשׁ גורלו (יוצר לש״ת). (ועיין ערוך השלם).

3) חִלְתִּית, במשנה. מקורו ערבית והוא מין צמח הגדל בארץ פרס ומשרשיו מוציאים מיץ שיש לו ריח רע מאד הידוע בשם Assafoetida, טייפעלס-דרעקק. ומשתמשים בו לרפואה: אין שורין את החלתית בפושרין (שבת כ׳ ג), וקורט של חלתית (ת״ז ב׳ ע״ב), התיאה והחלתית (טבול יום א׳ ה׳). והרמב״ם כתב שהוא חם בטבעו ונותנים אותו בארצות הקרות במים כדי לפשרם.

חָמָא, עיין חַמָּה.

חֲמָא, עיין חַמָּה.

חמא, חֶמְאָה, ש״נ. חלב קרוש, דיקקע, גערוננענע מילך, זאהנע, сгустившiеся молоко, сливки, ויקח חֶמְאָה וחלב (בראשית י״ח ח׳), ודבש וְחֶמְאָה וצאן (ש״ב י״ז כ״ט), ובא למשל על השובע למחיה נרדף לשם דבש: נהרי נחלי דבש וְחֶמְאָה (איוב כ׳ י״ז), חֶמְאָה ודבש יאכל (ישעיה ז׳ ט״ו). ובסמיכות: חֶמְאַת בקר וחלב צאן (דברים ל״ב י״ד). וכולל גם השומן שעושים מן החלב הקרוש, בוטטער, масло, כי מיץ חלב יוציא חֶמְאָה (משלי ל׳ ל״ג). ולדעת גיזוניוס ענינו החלב הקרוש והגבינה, קעזע, сыръ, ולא השומן העשוי מחלב, כי לא נהגו בו בארצות הקדם לפנים ואינם נוהגים גם היום להשתמש בבוטטער לאכילה כי אם לרפואה. וכן בערבית שנמצא בה השרש חמא גם בפעל ויורה קרישה וקפיאה, והתעבות, זיך פערדיכטען גערינגען, сгущаться. ובגמרא על דרך השאלה: במי אתה מוצא חמאה של תורה (ברכות ס״ג ע״ב). ומזה בדבא״ם חמאת מה שזכרו שלמה (אט״ד י׳), הטוב והמובחר, או המין התמצית דאס בעסטע עססענץ. ומ״א בא ע״ם:

חֵמָה, חלב קרוש, זאהנע, сливки, ברחוץ הליכי בְּחֵמָה (איוב כ״ט ו׳). ועיין חומה).

מַחֲמָאָה, ש״נ. מן הקודם. בהשאלה. במובן חלקות ואמרי נועם, גלאטטע רעדע, גלייסנערישע ווארטע, гладкiя рѣчи, лицемѣрныя слова, חלקו מַחֲמָאֹת פיו (תהלים נ״ה כ״ב) (ע״ד: דבש וחלב תחת לשונך (שה״ש ד׳ י״א)). וכן פירש״י שהמ״ם הראשון יסוד נופל בתיבה כמ״ם של מעשר. וי״ת שעיגן יתיר מן שמן דגובנין מלי פומיה. ולדעתו המ״ם הראשון הוא מ״ם היתרון והראוי מֵחֶמְאוֹת ונשתנה הצירה לפתח מפני אות הגרון וכן פירש הראב״ע.

חָמַד, פעו״י. הקל. ענינו חפץ ורצון, אוה, ווינשען, בעגעהרען, желать, хотѣть, חָמַד רשע מצוד רעים (משלי י״ב י״ב) (עיין צוד). ונקשר עם יחס הפעול: וְחָמְדוּ שדות וגזלו (מיכה ב׳ ב), ולצים לצון חָמְדוּ להם (משלי א׳ כ״ב), וָאֶחְמְדֵם ואקחם (יהושע ז׳ כ״א), לא תַחְמֹד בית רעך (שמות כ׳ י״ד). ובדברות שניות: ולא תתאוה (דברים ה׳ י״ח). ומזה גם בענין בחירה, וואהלען, вы-, из-, бирать, ההר חָמַד אלהים לשבתו (תהלים ס״ח י״ז), כי יבושו מאילים אשר חֲמַדְתֶּם (ישעיה א׳ כ״ט). והכפל: ויחפרו מהגנות אשר בחרתם. ומזה מצוא חפץ ורצון בזולתו, עפוואס גערן האבען, быть радъ чему, ולא מראה וְנֶחְמְדֵהוּ (ישעיה נ״ג ב׳).

הנפעל: היות ראוי שיחפצו ויבחרו בו, בעגעהרענסווירדיג, ווינשענסווערטה זיין, быть достойнымъ желанiя, ועם זה היות יפה וטוב: כל עץ נֶחְמָד למראה (בראשית ב׳ ט׳), אוצר נֶחְמָד ושמן (משלי כ״א כ׳), הַנֶּחֱמָדִים מזהב (תהלים י״ט י״א), וְנֶחְמָד העץ להשכיל (בראשית ג׳ ו׳). לפי המוסכם הוא כמו נחמד למראה (שם ב׳ ט׳), אך לפי הנראה ענינו היות מסוגל ונאות לדבר, עד הוראת המלות טוב יפה, גזאייגנעט, имѣть свойства. ושעורו: שהוא מסוגל ויש בכחו לתת השכלה וכמו שתארו הנחש: ביום אכלכם ממנו ונפקחו עיניכם וגו׳ (שם),

(עיין טוב, יפה). ובמדרש בא במובן הקל: ארץ שנתמדו בה אבות העולם (שמ"ר ל"ב).

הפיעל, כעין הקל: מציאת רצון ונחת, ליסט עמפפינדען, имѣть удовольствіе, בצלו חמדתי וישבתי (שה"ש ב' ג'). ובדברי חז"ל: גזל ועריות שנפשו של אדם מתאוה להן ומחמדתן. גם בהתפעל: הם מתחמדים לה (שמ"ר ל"ב). ומתחמדין ומתאוין (תדב"א י"ד), בוראך מתחמד לך פמליא שלו מתחמד לך תורתו מתחמדת לך (קהלת פסוק לך אכול).

חָמוּד, שם. דבר טוב ומשובח שחומדים אותו, קאסטבארעס, ליעבליכעס, вожделѣнное, драгоцѣнное, ותמס כעש חמודו (תהלים ל"ט י"ב), והוא כנוי לבשרו שהיא תמדתו (רש"י) וי"ת: גושמיה. בחמודו לא ימלט (איוב כ' כ'). י"מ שהוא כנוי להון ועושר, רייכטהום, גוט, имѣніе, богатство, וגם כאן תיב"ע: בגושמיה. והוא נכון ומסכים אל הכפל: לא ידע שלו בבטנו. וברבוי: וַחֲמוּדֵיהֶם בל יועילו (ישעיה מ"ד ט'), כנוי אל הפסילים שהם חומדים ואוהבים, או שעשוים מדברים חמודים מכסף ומזהב. ויתכן שגם זה מענין גוף וכרס. ותאר את הפסילים דרך גנאי שאינם רק גשמי חומר. וסוף הפסוק כמו מסייע לזה: ועדיהם המה בל יראו ובל ידעו (ועיין הערה). ובא כתאר נשוא במין נקבה: בגדי עשו וגו' הַחֲמֻדֹת (בראשית כ"ז ט"ו). ובא בל"נ על הבגדים שהם בלשון זכר. לפי המוסכם ענינו בגדים חשובים ונחמדים, וא"ת: דכייתא, וטעמו: הנקיות, שהיה עובד בהם את אביו בשעת האכילה (הרשב"ם) (ועי' הערה), וכלי נחשת מצהב טובה שנים חמודות כזהב (עזרא ח' כ"ז). גם כאן בלשון נקבה תחת לשון זכר.

חֶמֶד, ש"ם. חן, יופי, אנמוטה, ליעבליכקייט, прелесть, על שדי חמד (ישעיה ל"ב י"ב), כרמי חמד (עמוס ה' י"א), בחורי חמד (יחזקאל כ"ג ו').

חֶמְדָּה, ש"נ. מענין הקודם. א) חפץ ואוי, ועם זה יקר ויופי, בע-נעהרניסס, פערלאנגען, וואונש, אנמוטה, קאסט-ליכקייט, желаніе, вожделѣнно, прелесть, שכיות החמדה (ישעיה ב' ט"ז) (עיין שכה), ולמי כל חמדת ישראל (ש"א ט' כ'), וילך בלא חמדה (דה"ב כ"א כ'), שלא היה איש שיחמוד אותו ויחמול עליו. כלי חמדה (הושע י"ג ט"ו), וימאסו בארץ חמדה (תהלים ק"ו כ"ד), את חלקת חמדתי (ירמיה י"ב י'), חמדת כל הגוים (חגי ב' ז'), כל יקר באוצרותיהם. ובא: ועל חמדת נשים (דניאל י"א ל"ז) לדעת המפרשים הוא כמו אהבת נשים ולדעת המבארים האחרונים הוא שם כנוי לאליל האהבה הנודע בשם ארטעמים. ובגמרא: ותפר האביונה זו חמדה (שבת קנ"ב א')

חֲמוּדוֹת או חֲמֻדוֹת, בכ"ק האחרונים שם קבוץ לדברים יקירי ערך, קאסטבארעס, קאסטליכעס, дорогое, драгоцѣнное, отличное, וכשם מפשט, קאסטבארקייט, קאסטליכקייט, драгоцѣнность, וכלי חמדות (דה"ב כ' כ"ה), ובכל חמדות מצרים (דניאל י"א מ"ג), ובאבן יקרה ובחמדות (שם י"א ל"ח). ובא: לחם חמדות (שם י' ג'), מזון טוב וערב, מטעמים, לעקקער שפייזען, лакомство, והפוכו: לחם עני (עיין הערה). ובמובן המוסרי: דניאל איש חמדות (שם י' י"א), ובחסרון הנסמך: כי חמודות אתה (דניאל ט' כ"ג).

מַחְמָד, ש"ז. עקרו שה"מ, תאוה, לוסט, בעגעהר, желаніе, охота, וכולל גם את הנחמד והאהוב, דאס גע-ווינשטע, קאסטבארע, желанное, драгоцѣнное, והיה כל מחמד עיניך (מ"א כ' ו') מה שעינך חומדת, מחמד עיניך (יחזקאל כ"ד ט"ז) כנוי לאשתו. והרבוי: כל מחמדי עין (איכה ב' ד'), והמתי מחמדי בטנם (הושע ט' ט"ז), ומחמדי הטובים (יואל ד' ה'), וכל כלי מחמדיה (דה"ב ל"ו י"ט), וכל מחמדינו היו לחרבה (ישעיה ס"ד י') הטירות והארמונות. ומזה: מחמד לכספם (הושע ט' ו')

כמו: המחמדים שעשו להם מכספם והם הטירות והארמונות. ובא ברבוי, להפלגת המליצה: וכלו מַחֲמַדִּים (שה״ש ה׳ ט״ז).

מַחֲמֹד, בענין הקודם. כל מַחֲמֻדֶּיהָ (איכה א׳ ז׳ י׳), נתנו מחמודיהם (שם א׳ י״א) בכתיב, והקרי: מַחֲמַדֵּיהֶם.

חִמּוּד, בדחז״ל. שה״פ, כעין הקודם, בעגעהר, בעגיערדע, לוסט, желаніе, жадность, охота, דם חמוד (נדה כ׳ ע״ב). ובפיוט: הרחקת חִמּוּד בתים (אזהרה א׳ דשבועות).

חֶמְדָּן, שע״פ. מבני שעיר (בראשית ל״ו כ״ו). ובדהי״א (א׳ מ״א) חמרן ברי״ש.

הערה. בגמרא בפירוש לחם חמודות (דניאל י׳ ג׳) אמרו נהמי דחיטי דכייתא (יומא דף ע״ו ע״ב). וכן פירש רבינו האי ומסתייע מלשן המשנה שנפלה לאור ונתמחו בני מעיה (חולין נ״ו ע״ב), ויורדת לתוך מעיו ותומרת בני מעיו (סנהדרין נ״ב ע״א). שכן כנראה הגירסא לפנינו, ולפנינו בשני המקומות האלו ברי״ש (עיין ערוך ערך חמד ובשרשי הרד״ק שרש זה). ועל זה העיר הרהח״א קאהוט שבערבית יש במשמעות השרש חמד ענין תמימות גדולה. ולפי זה יתכן שיסודו של השרש חמד, הוא חם בתוספת מ״ם והוא לענין חימום החפץ והתאוה. והקרוב לו חמל (עיי״ש). ולא רחוק לשער שמן ההוראה הראשונה של הפעל חמד, בא השם חמוד, בטעם כנוי מליצי אל כלל הגוף על שם תוכו הטבעי המחייהו והמניעהו — דומה במקצת לשם שאר, בָּשָׂר. ועיקרם רתיחה תסיסה. ומזה תפיחה והתמלאות. וזהו עומק מליצת: ותמס כעש חמודו (תהלים ל״ט י״ב), שממסמס את כל גופו החם והרותח בחומו ורתיחתו. וכתרגומו גושמיה. וכן בַּחֲמוּדוֹ לא ימלט (איוב כ׳ כ׳), כח ורתיחת חם גופו. לא ימלט נפשו או לא ימלט טובו.

א) חמה, לא נמצא כי אם בשמות:

חָם, שם אבי הבעל, שוועהר, שוויגער-פאטער, свекоръ, לא נמצא כי אם בכנוי. ע״מ אב או אח: הנה חָמִיךְ (בראשית ל״ח י״ג), ומת חָמִיהָ (ש״א ד׳ י״ט). ובמשנה גם לאבי האשה: האוכל אצל חמיו.

חָמוֹת, לנקבה, ע״מ אחות, אם הבעל, שוויגערמוטטער, свекровь, לא נמצא כי אם בכנוי: כל אשר עשית את חֲמוֹתֵךְ (רות ב׳ י״א), ותרא חֲמוֹתָהּ (שם י״ח), כלה בַּחֲמֹתָהּ (מיכה ז׳ ו׳). ובמשנה, גם לאם האשה: הנותן לחמותו (דמאי ג׳ ו׳) (ועיין חומה).

חוֹמָה, ש״נ. בנין, קיר עב וחזק מאבנים ולבנים. והתיחד השם אל הקיר הבנוי מסביב לעיר להגן עליה, פעסטע, דיקקע מויער, רינגמויער, каменная стѣна, אשר לו חוֹמָה (ויקרא כ״ה ל׳), עיר חוֹמָה (שם כ״ט) עיר המוקפת חומה, יושבים באין חוֹמָה (יחזקאל ל״ח י״א), עיר פרוצה אין חוֹמָה (שם כ״ה כ״ח), יושבת בקיר הַחוֹמָה (יהושע ב׳ ט״ו), והמים להם חוֹמָה (שמות י״ד כ״ח). ומזה בהשאלה, מגן ומחסה, שוץ, защита оборона, חוֹמָה היו עלינו (ש״א כ״ה ט״ז), וים חוֹמָתָהּ (נחום ג׳ ה׳) הים הוא החומה שלה, חוֹמַת אש סביב (זכריה ב׳ ט׳). וכמשל אל הצניעות: אם חוֹמָה היא (שה״ש ח׳ ט׳), אני חוֹמָה (שם י׳). וזה כעין מליצת: גן נעול (שם ד׳ י״ב). ובא גם על חומת סתם בנין: חוֹמַת אנך (עמוס ז׳ ז׳) חומה בנויה ע״י אנך, ופרץ חוֹמַת אבניהם (נחמיה ג׳ ל״ה). וברבוי: ואת חומות ירושלים (מ״ב כ״ה י׳), חומות דלתים ובריח (דה״ב ח׳ ה׳), שומרי הַחוֹמוֹת (שה״ש ה׳ ז׳) החומות המקיפות את העיר. חומות ארמנותיה (איכה ב׳ ז׳). ובהשאלה: ישועה ישית חומות וחל (ישעיה כ״ו א׳), וקראת ישועה חוֹמֹתַיִךְ (שם ס׳ י״ח). ובא גם ברבוי זוגי: בין הַחֹמֹתַיִם (ישעיה כ״ב י״א) לפי שחומות ירושלים היו כפולות. בגזרת השם הזה, נראה דעת האומרים שהוא מיסודו של עַם, גם, בהוראת, חבור קשור ועובי, ומזה חוֹמָה, להיותו בנין מקושר ועב, או להיות מחבר את הנאספים לתוכו ומקיף להגן עליהם. ויתכן שבמובן זה השתמשו חז״ל בדרשתם על פסוק: אם חוֹמָה היא (שה״ש ח׳ ט׳), אלו ישראל, (אם) העלו חומה מבבל לא חרב בית המקדש בההיא שעתא פעם שנית. —

שעניינו כלם בקבוץ אחד. וכמו שמפורש בגמרא: אם עשיתם עצמכם כחומה ועליתם כלכם בימי עזרא וכו׳ (יומא ס׳ ע״ב). ומזה שלא יעלו בחומה (מדרש שה״ש פסוק השבעתי אתכם). — והרהח״א קאהוט גזרו מלשון פרסית, ואינו מוכרע, וממושג הקבוץ, בא גם השם: חֶמְאָה, חֵמָה, שהוא החלב המתעבה ומתקשר בהקפאתו. — וכן גוזרים ממנו השם חָם, חָמוֹת שהתיחד לבני אדם המתקשרים ומתחברים יחד חבור משפחה ע״י החתון. — ולדעת פירסט נגזר מיסוד זה.

א) חֲמָה, ש״נ. ופ״א במקרא בא באל״ף: ויצא בחמא גדולה (דניאל י״א מ״ד), והוא על משקל הארמי (ועיין חמה א׳), רבוי מופלג, מענגע, מאססע, множество, ואבני אלגביש בְּחֵמָה (יחזקאל י״ג י״ג) טעמו ברבוי גדול, אין מענגע, אין מאַססע, вомножествѣ. ומזה יפורש לדעת פירסט האמור: באף וּבְחֵמָה ובתכחות חֵמָה (שם ה׳ ט״ו), חמה הראשון ענינו חרון והשני רבוי מופלג, תוכחות הרבה. וכן: כי חֵמָה עונות חרב (איוב י״ט כ״ט), העונות שהחרב באה בשבילם הם רבים מאד. ולפי דרכו יותר נכון לפרש שם עונות במובן פורעניות, והכוונה פורעניות החרב הם חזקים וקשים, ומקביל יותר אל הקודם: גורו לכם מפני חרב. והרבוי נרדף אל החזק והקשוי. ובהוראה לדעתו גם בסמיכות: כי חֲמַת אדם תודך (תהלים ע״ו י״א) קבוץ ואספת המון אדם רב. וברבוי: שארית חֵמֹת תחגר (שם), הנשארים מן ההמונים, וזה באור יפה. אבל במה שאמר לקרוא עפ״י תרגום השבעים והוואולגאטא: תְּחַגֵּךְ תחת תַּחְגֹּר ולפרשו: תָּחֹג לך, אין צורך לזה, כי העיקר כנוסחתנו. וכלת תחגר ענינה רעידה ונסיגה לאחור מפחד רעה (עיין חגר). והטעם שארית ההמון הרב תרעד ותסוג אחור. ולדעתו מזה, על דרך משקל הארמי: ויצא בְּחֵמָא גדולה (דניאל י״א מ״ד), בהמון צבא רב, הצער, גראָססע מענגע,

ב) חֵמָה, ש״נ. (לדעת הקדמונים שרשו יחם, ובא ע״מ עצה מן יעץ. והנראה ששרשו חמה על משקל פאה).

א) היותם התפעלות הכעס, נרדף לשם אף וחרון, גלוטה, צאָרן גלוטה, ярость, אכזריות חֵמָה ושטף אף (משלי כ״ז ד׳). ונמשלה לאש בקשור עם הפעלים המתיחסים לפעולת האש: תבער כמו אש חֲמָתֶךָ (תהלים פ״ט מ״ז), ונצתה חֲמָתִי (מ״ב כ״ב י״ז), חֲמָתוֹ נתכה כאש (נחום א׳ ו׳), פן תצא כאש חֲמָתִי (ירמיה ד׳ ד׳), שפך כאש חֲמָתוֹ (איכה ב׳ ד׳). וענינו על הרוב פורעניות ומשפט ה׳ ברשעים, צאָרן, געריכט געטטעס, гнѣвъ, судъ Божій, ישלם חֵמָה לצריו (ישעיה נ״ט י״ח), המלאים חֲמַת ה׳ (שם נ״א כ׳). ובהשאלה: ואת חֲמַת ה׳ מלאתי (ירמיה ו׳ י״א), ובחוש החמה יאמר: וימלא המן חֵמָה (אסתר ג׳ ה׳), אם תעלה חֲמַת המלך (ש״ב י״א כ׳), עלי סמכה חֲמָתֶךָ (תהלים פ״ח ח׳) (ועיין בסמוך). ובהפוכו: תשוב חֲמַת אחיך (בראשית כ״ז מ״ד), כשך חֲמַת המלך (אסתר ב׳ א׳). ובא: בַּחֲמַת־קרי (ויקרא כ״ו כ״ח), ענינו: בחמה גדולה (עיין קרי). ובענין כעס של קנאה וחמס, וואוטה, ярость, הרף מאף ועזב חֵמָה (תהלים ל״ז ח׳). ובא נרדף עם קנאה, אייפער, ревность, דם חֵמָה וקנאה (יחזקאל ט״ז ל״ח), וְחֵמָה גדולה קנאתי לה (זכריה ח׳ ב׳), כי קנאה חֲמַת גבר (משלי ו׳ ל״ד), שעורו: כי קנאת גבר חמה. ובענין עז וכח גדול: וירץ אליו בַּחֲמַת כחו (דניאל ח׳ ו׳), קראַפט, העפטיגקייט, гнѣвъ. ובמובן מרירות, ערביטטערונג, огорченіе, מר בַּחֲמַת רוחי (יחזקאל ג׳ י״ד). נוח לכעוס: איש חֵמָה יגרה מדון (משלי ט״ו י״ח), ובעל חֵמָה רב פשע (שם כ״ט כ״ב), יעהצאָרניג, раздражительный, כי חֵמָה עונות החרב (איוב י״ט כ״ט). לדעת המפרשים ענינו כי עונות החרב (משפטי החרב) הם כחמת אש בוערת, או החמה תבער במי שיש בו עונות חרב (ועיין חמה א׳). ושתי פעמים בא ברבוי: איש חֵמוֹת (משלי כ״ב כ״ד), שארית חֵמֹת (תהלים ע״ו י״א), (עיין חמה א׳). ובא: ב) בהשאלה, במובן

ארס ורעל, גיפט, ядъ, לפי שהוא בוער כאש ושורף: עם חֲמַת זחלי עפר (דברים ל"ב כ"ד), חֲמַת למו כדמות חֲמַת נחש (תהלים נ"ח ה'), שעורו: חמתמו, חֲמַת תנינים יינם (דברים ל"ב ל"ד). ומזה: כוס היין הַחֵמָה (ירמיה כ"ה ט"ו), ושעורו: כוס יין החמה, יין שנותנים בו ארס להמית את שותיו. ובמובן זה נאמר: את כוס חֲמָתוֹ (ישעיה נ"א י"ז), כמו, כוס יין חמתו. והכפל: קבעת כוס התרעלה. אשר חֲמָתָם שתה רוחי (איוב ו' ד'). והקודם: כי חצי שדי עמדי. משל לקוח ממנהגי הימים ההם, שהיו מושחים את החצים בארס, ע"ד: והברושים הרעלו (נחום ב' ד') (עיין רעל). ובמובן זה נאמר: החלו שרים חֲמַת מיין (הושע ז' ה'), כמו: מחמת היין, או: מיין החמה. וזה ע"ד המליצה: שהיין המשכר הוא כמו שארס נתון בו, וכן היו נוהגים לתת ביין מעט ארס כדי להזק חומו. ובענין זה נאמר: הוי משקה רעהו מספח חֲמָתְךָ ואף שכר (חבקוק ב' ט"ו), מוזג בחמה (בארס) את היין שהוא משקה בו רעהו כדי לשכרו (ועיין כפח). ולזה כוון המתרגם: והלף ביתמא ועיין חם).

1) חֲמָא, ארמית. התמלי חֱמָא (דניאל ג' י"ט), ברגז וַחֲמָא (שם ג' י"ג).

חַמָּה, ש"נ. דומה לשם חֵמֶת, נאד, שלויך, мѣхъ. ובמובן זה נאמר לדעתנו: עלי סמכה חֲמָתֶךָ (תהלים פ"ח ח'), והוא כנוי אל צנור המים העולה מן הים בשעת סער גדול כעמוד גדול או כנאד גדול מלא מים, ונופל בשטף גדול ומשתבר ומתפוצץ לגלים ומשברים הרבה מאד אשר בכהם לשבור אניות גדולות לרסיסים ולהטביען בים, טיפאן, וואססער האָזע, смерчъ, (ועיין נאד, נד, צנור), וזה טעם הכפל: וכל משבריך ענית. והכונה: עלי סמכה נפלה חמתך. (מיחס את החמה להשי"ת לרוב גדלה ועזה, וכל משבריך ענית, דחקת ומצית עלי את כל המשברים העצורים בה. ומסכים עם הקודם: במחשכים במצלות (שם ד') ועם סוף השיר: סבוני כמים כל הַיּוֹם (שם י"ח). ויתכן שכלל המשורר גם את הוראת החרון במאמר עלי סמכה חמתך. וכמפרש אחר כך את דבריו, אומר: עלי עברו חרוניך (כנגד עלי סמכה חמתך) בעותיך צמתתני (כנגד משבריך ענית) ומסיים במה שמתיחס אל ההוראה העקרית לשם חֵמָה בזה במאמרו: סבוני כמים כל היום.

1) חָמַט, ארמית. כריעה, כפיפה והתעקמות, זיך ביעגען, ווינדען קריממען, гнуться, изгибаться, כרע בל (ישעיה מ"ו א') ת"י: המיט בל. בחורי ישראל הכריע (תהלים ע"ח ל"א) ת"י: אחמט. ובגמרא: דלא לחמטן אלייתיה (שבת נ"ד ב') שלא יהיו נעשים כפופים. ורש"י פירש שלא ילקו בסלעים ע"י חכוך. ומזה במקרא:

חֹמֶט, שם. מין שרץ הארץ, בלינדלייכע, איידעכסע, мѣдяница, ящерица, וזה אם ע"ש שזוחל ומתעקם בהליכתו או ע"ש שגדל בנרתק שקעורי גבנוני וכפוף: וְהַחֹמֶט והתנשמת (ויקרא י"א ל'). ומזה:

2) חֲמִיטָה, ש"נ. במשנה. א) עוגה קטנה הנכפפת באפיתה: האופה חמיטה ע"ג חמיטה (טבול יום א' א'). ומזה י"מ ונותן לחמיטה ולתמחוי (מעשרות א' ז'). מחליק בו פני העוגה כשמוציאין אותה מן התנור, ואין לשון לחמיטה עולה יפה. והנכון כפירוש הראשון שבערוך שהוא קערה, ועל שם כפיפתה, שלא במאכלים אפוים מדבר כי אם בכלים שונים, תמחוי קדרה ואלפס.

חֻמְטָה, שע"פ. עיר בשבט יהודה (יהושע ט"ו נ"ד).

חֲמוּטַל, שע"פ. אם צדקיהו המלך (מ"ב כ"ג ל"א).

2) חוּמְטוֹן, בגמרא: מאי ארץ כבול, ארץ חומטון היתה ואמאי קרי ליה כבול דמשתרגא בה כרעא עד כבלא (שבת נ"ד א'), קרקע שהרגל טובעת והיא ארץ מלחה. ומזה מערב אדם קב חומטין (שם ל"א) עפר מלוח.

חָמַל, יסודו חם, ובא לענין חמום הלב והתפעלות של רחמים על זולתו הנתון בצרה, מיטליידיג זיין, מיטלייד האבען, יד־

ערבארמען , соболѣзновать, сострадать ,
ושמושו בבנין הקל: אשר לא חָמָל (ש״ב
י״ב ו׳), טבחת לא חָמָלְתָּ (איכה ב׳ כ״א).
ונרדף עם הפעל חוס, רחם: לא אֶחְמוֹל
ולא אחוס (ירמיה י״ג י״ד), ולא יַחְמֹל ולא
ירחם (שם כ״א ז׳). ובא בקשור יחס שעל:
וַתַּחְמֹל עליו (שמות ב׳ ו׳), וְחָמַלְתִּי עליהם
כאשר יַחְמֹל איש על בנו (מלאכי ג׳ י״ז).
ועל המעט ביחס שאל: ואל תַּחְמְלוּ אל
בחריה (ירמיה נ״א ג׳). ומזה: ב) הוקיר דבר
שלא לבזבזו או לאבדו, מפני התועלת
שיש בו, שאָהנען , שפארען, жалѣть, ща-
дѣть , אשר חָמַל העם על מיטב הצאן
(ש״א ט״ו ט״ו), וַיַּחְמֹל לקחת מצאנו (ש״ב י״ב
ד׳). שעורו: חמל על צאנו לקחת ממנו.
ובקשור עם אל: אל תַּחְמְלוּ אל חץ
(ירמיה נ׳ י״ד), והמקור, לְחֶמְלָה עליך
(יחזקאל ט״ז ה׳).

חֶמְלָה, ש״מ. רחמים, מיטלייד, ערבארמען,
сострадание, сожалѣние ,
בְּחֶמְלַת ה׳ עליו (בראשית י״ט ט״ז), באהבתו
וּבְחֶמְלָתוֹ הוא גאלם (ישעיה ס״ג ט׳).

3) חֲמָל, בפיוט. חֲמָל רחמיו שתת
(עבודה לרמב״ק).

מַחְמָל, שם דבר אהוב שהנפש חומלת
עליו, ליעבלינג. любимецъ ,
וּמַחְמַל נפשכם (יחזקאל כ״ד כ״א). והכפל:
מחמד עיניכם. ולדעת האחרונים הוא מן
הפעל חמל בערבית בהוראת נשיאת
משא, ומליצת מחמל נפש ענינו כמו משא
נפש, וע״ד: כי אליו הוא נושא את נפשו
(דברים כ״ד ט״ו). פערלאנגען, желание.

חָמוּל, שע״פ. מבני פרץ (בראשית מ״ו י״ב).
וביו״ד היחס: משפחת הֶחָמוּלִי
(במדבר כ״ו כ״א).

חֲמִילָה, במשנה. הנודר מן הכסות מותר
בשק ביריעה ובחמילה (נדרים
ז׳ ג׳). לרש״י הוא מין יריעה, והרמב״ם
פירש מסך והוא בתבלית העובי להגן
על המטר.

חָמַם, פעו״י. הקל: א) קדיתה וחרור. מיוחס
אל השמש והאש, וואָרמען, со-,
на-, грѣвать, וְחַם השמש ונמס (שמות
ט״ז כ״א), אין גחלת לַחְמָם (ישעיה מ״ז י״ד).
(ע״ד השלמים כמו לִסְבֹּב אלא שבא כמשפט
הפתוחים ופתח הלמ״ד מפני אות הגרון
וקמץ המ״ם בעבור ההפסק). ומזה, לדעת
י״מ: ושרש רתמים לַחְמָם (איוב ל׳ ד׳). לפי
שגחלי רתמים שומרים חומם הרבה (עיין
לחם). ב) עומד במובן קבלת הפעולה,
וואַרם, היים זיין, זיך ערוואָרמען, согрѣвать-
ся , אף יָחֹם וגו׳ חַמּוֹתִי ראיתי אור (ישעיה
מ״ד ט״ז), ע״ד הכפולים: ויקח מהם וַיָּחָם
(שם שם ט״ו), וַיָּחָם בשר הילד (מ״ב ד׳ ל״ד).
ובא בפעל סתמי בענין התחדשות התחממות
בגוף וביחס הלמ״ד: וְחַם לאדוני המלך
(מ״א א׳ ב׳), יעמאנדען וואַרם זיין, быть тепло
кому , וְחַם להם (קהלת ד׳ י״א). לבוש ואין
לְחֹם לו (חגי א׳ ו׳) מקור ע״ד הכפולים.
ובהשאלה, חמום ע״ד ההתפעלות: חַם
לבי בקרבי (תהלים ל״ט ד׳). והבינוני: זה
לחמנו חָם (יהושע ט׳ י״ב), כתאר נשוא:
אשר בגדיך חַמִּים (איוב ל״ז י״ז). ובלשון
חז״ל בבינוני פעול ובהשאלה: שמעון בן
שטח ידיו הוו חמימות (ירושלמי פרק ו׳ א׳),
זריזות ועושות דבר בחימום, פייעריג,
горячий .

הנפעל, כעין הקל: קבלת, הרגשת
התחממות, ערוואַרמט ווערדען, ערגליהען, быть
со-, на-, грѣваему , למען תֵּחַם (יחזקאל
כ״ד י״א) מן האש. כלם יֵחַמּוּ כתנור (הושע
ז׳ ז׳), וכפעל סתמי: ולאחד איך יֵחָם (קהלת
ד׳ י״א), ולא יִחַם לו (מ״א א׳ א׳). ובהשאלה:
כי יֵחַם לבבו (דברים י״ט ו׳). ולדעת י״מ
הם מן הקל: הַנֵּחָמִים באלים (ישעיה נ״ז ה׳)
מתאות המשגל. ובלשון חז״ל על דרך
השלמים אם היה נחמם אסור (ירושלמי
ע״ג פ״ב).

הפיעל, יוצא, וואָרמען, ערוואָרמען, на-,
со-, грѣвать , ועל עפר תְּחַמֵּם (איוב ל״ט
י״ד) ע״ד השלמים, חמום הביצים לגידול
האפרוחים, אויסברייטען, высаживать.
ובמשנה גם

בהפעיל: לא יַחַם אדם חמין (ביצה ב׳ ח׳),
אנוואָרמען, нагрѣвать , ובהפעל: שהוחמו
בשבת (שבת ג׳ ד׳). ואם הוחמה (ב״מ ו׳ ג׳).

ההתפעל: זיך וואַרמען, corpѣваться, ומגז כבשי יִתְחַמָּם (איוב ל"א כ׳), ובמשנה: עושה אדם מדורה ומתחמם כנגדה (ביצה ב׳ ה׳) ובמובן המוסרי: והוי מתחמם כנגד אורן של חכמים (אבות ב׳ י"א).

חֹם, ש"ז. מן הקודם, היטצע, жаръ, теплота, והוא ביחס אל כחות הטבע הכלליים: קר וָחֹם (בראשית ח׳ כ"ב), ציה גם חֹם (איוב כ"ד י"ט), ומיוחס אל השמש: בְּחֹם השמש (ש"א י"א ט׳) בעת שחם השמש מורגש. ואל היום: כְּחֹם היום (בראשית י"ח א׳) בעת שהיום חם. וחז"ל הבדילו ביניהם ביחס אל נקודת הזמן: כחם השמש, בארבע שעות ביום, כחם היום, בשש שעות ביום, בארבע שעות אין חם אלא במקום שהחמה זורחת שם, בשש שעות כבר הוחם גם היום, והחם שוה כן במקום הצל וכן במקום שהחמה זורחת (ב"ר מ"ח). ובא: כְּחֹם צח עלי אור (ישעיה י"ח ד׳) חם נעים ומתקבל, ולא יראה כי יבוא חֹם (ירמיה י"ז ח׳), חם גדול שורף את התבואות, דירדע, сушь, засуха. ובכנוי: בְּחֻמּוֹ נדעכו ממקומם (איוב ו׳ י"ז). ובהשאלה: בְּחֻמָּם אשית את משתיהם (ירמיה נ"א ל"ט), להמפרשים ענינו בעת חמימותם כשהם טובי לב אערוך להם משתה. והנראה שהשם חם במקום זה חֵמָה בהוראת ארס ורעל, גיפט, ядъ, отрава. וכנגד מ"ש למעלה: כוס זהב בבל ביד ה׳ משכרת כל הארץ (שם ז׳), שטעמו כוס מלא יין שרעל נתון בו (עיין חמה), אמר שיתן את רעלם במשתיהם, ר"ל, שהוא ישקה אותם את כוס החמה (כוס התרעלה) שהם השקו לכל הארץ, ושעור הכתוב: את חֻמָּם אשית במשתיהם, ע"ד: שלחו באש מקדשך (תהלים ע"ד ז׳). ובמדרש, לחימום הנערות: יוסף בן י"ז שנה היה עומד בכל חומו (ב"ר פ"ז).

חַמָּה, ש"נ. א) המאור הגדול ברקיע השמים, דיא זאָננע, солнце, ע"ש חומו, נרדף לשם שמש, אבל איננו רגיל כמותו במקרא, ולא נמצא כי אם חמש פעמים במליצה ושיר: ובושה הַחַמָּה (ישעיה כ"ד כ"ג), ברה כַּחַמָּה (שה"ש ו׳ י׳), קודר הלכתי בלא חַמָּה (איוב ל׳ כ"ח), ע"ד: בלא לחם, זאָננענלאָז, безъ солнечнаго свѣта. ורש"י פירש: אף לא שזפתני השמש הנני קודר, ומובן ההפך שהוא קודר מחם דלקת הנקראת גם חמה והיא מליצת לשון נופל על לשון (אומברייס). ובמשנה רגיל שם זה יותר מן השם שמש: צורת חמה (ע"ז ג׳ ב׳), הרואה חמה בתקופתה (ברכות ס׳ ב׳). ואמרו: ימות החמה, על החדשים שהחמה שולטת בהם ביותר, זאָמערצייט, лѣтнее время. והפוכו: ימות הגשמים, רעגענצייט, дождливое время, והם ימות החרף בארץ ישראל: בימות החמה ובימות הגשמים (פאה ב׳ א׳), דירת החמה (מעשרות ג׳ ז׳), דירה לימות החמה. והפוכו: דירת הגשמים (שם). ב) חֹם גדול, היטצע, зной, жара, ואין נסתר מֵחַמָּתוֹ (תהלים י"ט ז׳). ובדברי הז"ל: צלתה מרובה מחמתה (סוכה ט׳ ב׳). ובהשאלה במובן: חם הקדחת שהלצתו חמה (ברכות ל"ד ב׳).

2) חַמִּים, במשנה. התיהד למים חמים ומבושלים: חמים אבל לא תבשיל (שבת ג׳ א׳), ואמרו חמי האור, מים שהוחמו באש, חמי טבריא, מים חמים בטבע שהיו מצוים בטבריא (שבת מ"ד ע"א), חמי חמין (ברכות מ"ו ע"ב).

חַמָּן, שם פסל, אליל השמש, זאָננענבילד, זאָננענזיילע, истуканъ солнца, לא יקומו אשרים וְחַמָּנִים (ישעיה כ"ז ט׳), והכרתי את חַמָּנֵיכֶם (ויקרא כ"ו ל׳), ואצל הציורים נקרא גם בשם בעל או בעל חַמָּן.

חַמּוֹן, שע"פ. עיר בנחלת מטה אשר (יהושע י"ט כ"ח) על גבול נחלת נפתלי (דה"א ו׳ ס"א). וזה כנראה ע"ש שהיו בה מעינות מים חמין (עיין חַמַּת).

2) חִמּוּם, שה"פ. מן הקודם, ברחז"ל, וואַרמע, теплота, שהחמום יפה למכה (ב"ר מ"ח). ובהשאלה: בשעת חמום (מו"ק כ"ד א׳) חמום הלב מאבלות.

2) חִמּוּת, מי שיש לו חמות הלב (ספרי דברים קפ"א).

3) חֲמִימוּת, ש"נ. ברב"א, מן הקידם, וואַרמע, היטצע, теплота, жара, зной.

2) מֵחַם, מֵיחַם, במשנה, ש"ז. כלי מתכת שמחממים בו מים, יורה, קעססעל, котелъ, אין נותנים ביצה בצד המיחם (שבת ג' ג'), מיחם כדי לקבל סלעים (כלים י"ד א'), הנראה שהוא משרש חמם, והיו"ד במקום הצירה.

חָמַס, פ"י. הקל: א) עקרו חשיפה ועקירה ושלילה בחזקה, אב -, אויס -, ניעדער -, רייססען, от -, вы -, с -, рывать, וַיַּחְמֹס כגן שכו (איכה ב' ו') (עיין גן), יַחְמֹס כגפן בסרו (איוב ט"ו ל"ג), רויפען, сорвать сбродить, יחמס התומס כמו שחומסים את הבסר מן הגפן, כלומר בעוד שהגפן בסר, וכמש"כ קודם לזה: בלא יומו תמלא, ונופל על זה פעל המס, לפי שהפרי בעודו בסר מחובר היטב אל מקום גדולו ואין מסירים אותו כי אם בחזק יד. וזה ע"ד: חשף חשפה והשליך (יואל א' ז'). ומזה במובן המוסרי: וחטאי חֹמֵס נפשו (משלי ח' ל"ו), כמו: טרף נפשו באפו (איוב י"ח ד'). ובענין זה: כהניה חָמְסוּ תורתי (יחזקאל כ"ב כ"ו) עקרוה והשליכוה, ניעדער-רייססען, פֿערוואֶרפֿען, низ -, от -, вергать. והכפל: ויחללו קדשי. ב) חטיפת חפץ מבעליו בעול וחזקה, גזלה, עושק, חיבען, בעהיבען, געוואלטזאם נעהמען, грабить, ограбить, брать насильно, אל תנו אל תַּחְמֹסוּ (ירמיה כ"ב ג'). ובא: ומזמות עלי תַּחְמֹסוּ (איוב כ"א כ"ז) תרגומו: וזמיונין דעלי תהשלון, ועניינו הישוב וחרישות מחשבות. וי"מ המזמות אשר חושבים עלי בחמס, בעול. ולפי דרכם נראה ששעורו: והחמס אשר עלי תזומו. והנראה שענינו חטיפה מן הבא ביד, ר"ל, הטענות שאתם מגבבים עלי אינן טענות חזקות מאומתות על פי הנסיון במציאות, כי אם מה שאתם חוטפים וקולטים מן העולה על רוחכם. צו-זאממענראפֿפֿען, схватить. ובדהז"ל: חומסני אתה בדברים (ב"ד מ"ד) חמס אתה עושה לי בדברים.

הנפעל, פ"א במקרא: נגלו שוליך נֶחְמְסוּ עקביך (ירמיה י"ג כ"ב), לרש"י נגזרו דרכיך פסקו עוברי דרכים, והרד"ק פירש: הוסר הכסות שעליהם ונתגלו. והנראה שהוא כמו נחשפו, וכמ"ש: חשפתי שוליך על פניך (שם כ"ו). ובגמרא: אינה נגזלת ואינה נחמסת (ביצה ס"ז ע"ב).

חָמָס, ש"ז. עקרו חטיפת חפץ זולתו בחזק יד, גזל, רויב, грабежъ, וכולל גזל ממון, גזל נפשות ורציחה וכדומה, געוואלדטהאט, насиліе, ותמלא הארץ חָמָס (בראשית ו' י"א). ועל הרוב בענין רצח: כלי חָמָס מכרתיהם (שם מ"ט ה'), לבוא חֲמַס שבעים בני ירבעל (שופטים ט' כ"ד), מדמי אדם וַחֲמַס ארץ (חבקוק ב' א'), ונרדף עם שוד: לא ישמע עוד חָמָס בארצך (ישעיה ס' י"ח), והכפל: שוד ושבר. חָמָס ושוד ישמע בה (ירמיה ו' ז'). וכולל את הדבר הנקח בגזלה: האוצרים חָמָס ושוד (עמוס ג' י'), דאס גערויבטע, заграбленное, עשיריה מלאו חָמָס (מיכה ו' י"ב), ומן הֶחָמָס אשר בכפיהם (יונה ג' ח'). ובא נרדף עם מרמה: חָמָס ומרמה (צפניה א' ט') ועם און: ופעל חָמָס בכפיהם (ישעיה נ"ט ו'). והקודם: מעשיהם מעשי און, בעטרוג, обманъ, ותגישון שבת חָמָס (עמוס ו' ג'), ע"ד: שבתך בתוך מרמה (ירמיה ט' ה'), ושעורו: מקרבים אתם את החמס לשבת בתוכו, והוא הפך הקודם: המנדים ליום רע. ובא גם במובן שקר שבכחו להרע: להיות עד חָמָס (שמות כ"ג א') כמו עד שקר, ליגנע, ложный, כי יקום עד חָמָס (דברים י"ט ט"ז), כי קמו בי עדי שקר ויפח חָמָס (תהלים כ"ז י"ב), ובענין בגידה, אונטרייע, פֿערראטה, измѣна, вѣроломство, предательство, וכסה חָמָס על לבושו (מלאכי ב' ט"ז) מכסה את לבושו בחמס, ר"ל, ממלאו כלו חמס (ועיין לבוש). ופי רשעים מכסה חָמָס (משלי י' ו', י"א) שענינו: החמס ממלא אותו על כל גדותיו, ע"ד: כמים לים מכסים (ישעיה י"א ט'), ובענין הדאבה והקנטה, בעליידיגונג, קראֶנקונג, обида, оскорбленіе, חֲמָסִי עליך (בראשית ט"ז ה')

החמס העשוי לי , מקצה רגלים חמס שותה (משלי כ״ו ו׳) , ע״ד : שותה כמים עולה (איוב ט״ו ט״ז) , ובכנוי יורה כנוי הפועל : ועל קדקדו חֲמָסוֹ ירד (תהלים ז׳ י״ז) החמס שהוא עושה , וכנוי הפעול : חֲמָסִי עליך (בראשית ט״ז ה׳) החמס העשוי לי , חֲמָסִי ושארי על בבל (ירמיה נ״א ל״ה) , טעמו : חמס שארי , החמס העשוי לשארי , שפיכת דמי . ובסמיכות : מֵחֲמַס בני יהודה (יואל ד׳ י״ט) החמס העשוי לבני יהודה , חֲמַס ידיכם תפלסון (תהלים נ״ח ג׳) החמס אשר אתם עושים בידיכם . ובא : ושנאת חָמָס שנאוני (שם כ״ה י״ט) : לפי המפרשים ענינו שנאה שלא כמשפט או שנאה בחמס . והנראה , שטעמו , כמו : שנאת רצח , ומחובר לשם איש : אל תקנא באיש חָמָס (משלי ג׳ ל״א) , געוואלטטהאֶטער , насильникъ , איש חָמָס רע (תהלים ק״מ י״ב) . ועל המעט שבא ברבוי : מאיש חֲמָסִים (שם שם ב׳) . ובא : ויין חֲמָסִים ישתו (משלי ד׳ י״ז) , היין שבא להם בחמס כי לחמו לחם רשע .

2) חָמוּס , בדחז״ל , שה״פ . אלו רבים על אלו בחמוס ממון ואלו רבים על אלו בחמוס דברים (ב״ר ל״א) .

2) חַמְסָן , בדחז״ל , שה״ת . מאי בין חמסן לגזלן א״ל חמסן יהיב דמי גזלן לא יהיב דמי (ב״ק ס״ב א׳) ועיין תוספות ד״ה מה בין , שאין ההלוק הזה במקרא כי אם בלשון רבנן . וראינו להעיר כי רוב לשון חמס שבמקרא מתורגם בארמית חטף , חטיפא , ועל זה סמכנו בבאור עיקר הנחת הפעל חמס בעברית .

תַּחְמָס , שם מין עוף טמא מעופות הטורפות : ואת בת היענה ואת התַּחְמָס (ויקרא י״א ט״ז) וי״ת : חטופיתא , והוא העתקת שם חמס בארמית . י״מ שהוא המין הנקרא אייל , сова . וי״מ שהוא שוואלבע או הקיקוק , ласточка или ку- кушка . ולדעת באכארט הוא הזכר במין היענה , מאֶנגליכער שטרויס , страусъ му- жескій , שנקרא בלשון ערבית טלים , שהוא העתקת השם חמס בערבית . ולפי דבריו יובן בשם בת היענה , הנקבה במין זה .

א) חָמַץ , פ״י . דומה לשם חמס , לא נמצא כי אם פ״א במקרא בבינוני בקל : עשק , גולה , רויבען , גע-וואלטטהאט אויסאיבען , грабить, насиливать , מכף מעול וְחוֹמֵץ (תהלים ע״א ד׳) , געוואלט-טהאֶטיגער , насильникъ , ותרגומו : וחטיף . חָמוֹץ , ש״ת , למי שנעשה לו החמס , דער בערויבטער , אונטערדריקקטע , огра-бленный, угнетенный , אשרו חָמוֹץ (ישעיה א׳ י״ז) .

2) חַמְצָן , בברייתא , ש״ת על משקל גזלן , רויבער , грабитель , מעשה באחד שחטף חלקו וחלק חברו והיו קורין אותו בר חמצן עד יום מותו מאי קראה מכף מעול וחומץ (יומא ל״ט) , מזה נראה שהיו מפרשים חומץ מלשון חמס , ואין אנו צריכים לגזור את הפעל חמץ בהוראה זו מלשון הארמית בהוראת העצבה , הדאבה והבלמה (ועיין ערוך השלם) .

ב) חָמֵץ , פ״ע , הקל : א) עקרו היות חריף בטעם , שארף , בייסענד זיין , быть острымъ, рѣзкимъ, ѣдкимъ , והתיחד אל חריפות טעם מאכל ומשקה שנתקלקל , זויער זיין , ווערדען , скисать , כי לא חָמֵץ (שמות י״ב ל״ט) , בטרם יֶחְמָץ (שם שם ל״ד) . והמקור : מלוש בצק עד חֻמְצָתוֹ (הושע ז׳ ד׳) ע״ד : לְחֻמְלָה . ובארמית נתחלף הצד״י בעי״ן , ויאמר : חֲמַע , חמיע . ובמשנה שמשו בו גם :

בהפעיל : כעין הקל , עומד , בשביל שלא יחמיץ (מ״ק ב׳ ב׳) , זויער ווערדען , за-, с-, киснуться , בין אם משתרמה החמיצה (תרומות ג׳ א׳) , ובעיסה אם יש כיוצא בו להחמיץ (פסחים ג׳ ב׳) , אין יינו מחמיץ (סנהדרין ק״א א׳) . ובמובן המוסרי קלקול המעשה : כאן קודם שהחמיץ כאן לאחר שהחמיץ (ר״ה ג׳ ב׳) נעשה רשע . ובהשאלה , בענין שהיה והנחה לזמן אחר , ששהיית הבצק והיין מביאתן לידי חמוץ , איפשיעבען , отлагать, откладывать , מצוה הבאה לידך אל תחמיצנה . וכן

בפיעל : א) יוצא , גרם חימוץ , זויער מאכען , сквашивать , שאור של חטים פר

יש בו כדי לחמץ (ערלה ב' ו'), וכן לענין גרם איסור חמוץ : כל המחמץ והמתבל (שם שם ד'), ואין המחומץ מחמץ (תרומות ח' ו'). ובהשאלה : אשרו חמוץ, שמחמץ את דינו (סנהדרין ל"ה א'), שמשהה אותו ומלינו כדי להוציאו לאמתו. ועיין בסמוך. ובמקרא :

ההתפעל, פ"א במקרא, במובן המוסרי: כי יתחמץ לבבי (תהלים ע"ג כ"א). לדעת המפרשים משל אל צער הלב שהוא כמו מרגיש טעם החומץ הערב, זויער ווערדען, сдѣлаться кислымъ, горкимъ, огорчаться, או מענין תפיסה ורתיחה כדרך החמוץ שבא בסבת התסיסה, גאֶהרען, אויפֿרען, איפֿגערעגט ווערדען, אין וואללונג קאָמען, прiйти въ волненiе, взволновать, (עיין חמץ ב'). והנראה שהוא מן ההוראה הראשונה במובן חריפות. ובא במובן חריפות המחשבה והעמקה בעיון, שאֶרפֿען, острить, изощрять, מסכים עם הכפל : וכליותי אשתונן, שהוא מלשון שנון וחדוד (עיין שנן). ובירושלמי : הפרישה מצה ונתחמצה (פסחים פ"ב).

חָמֵץ, שם. לחם שנאפה אחרי שהחמיץ הבצק, וכן כל מאכל שיש בו חמוץ, געזייערטעס, кислое, квасное, כי כל אוכל חָמֵץ (שמות י"ב ט"ו), לא תזבח על חָמֵץ (שם כ"ג י"ח). ובמובן שה"פ : לא תעשה חָמֵץ (ויקרא ב' י"א), חָמֵץ תאפינה (שם כ"ג י"ז). ובלשון חז"ל : חמצן של עוברי עברה (חלין ד' ע"א).

חֹמֶץ, שם. יין שנתקלקל ונמר טעמו לטעם המוצי, עססיג, уксусъ, חֹמֶץ יין וְחֹמֶץ שכר (במדבר ו' ג'), ולצמאי ישקוני חֹמֶץ (תהלים ס"ט כ"ב). ולדעת פירסט יכלול גם ענבי בוסר, זויערע, אונרייפֿע טרויבען, незрѣлыя (квасныя) ягоды. ומזה : כַּחֹמֶץ לשנים (משלי י' כ"ו), ועו"ד : האכל הבסר תקהינה שניו (ירמיה ל"א ל'). ובמשנה : האוג והחומץ שביהודה (דמאי א' א') הנכון בפירוש הראשון של בעל הערוך שהם ענבים קטנים קשים המוצים. ובלשון חז"ל : כאן שמוציאים מיני המצים לגרנות (ויק"ר ל"ד). ובמדרש רות, במקומו מיני חומצנין (פ' א'). ובהשאלה : חמץ בן יין (ב"מ פ"ג ע"ב) רשע בן צדיק.

חָמִיץ, ש"ז. מספוא הבהמות : בליל חָמִיץ יאכלו (ישעיה ל' כ"ד), ונקרא כן ע"ש המלח שנותנים בו לתבלו. וי"א שהוא על שם העשב הידוע בערבית אל־חמיץ, זאלצקרויט, солянка, соляная трава, שהוא מאכל הבהמות בארצות המזרח.

מַחְמֶצֶת, ש"נ. נרדף לשם חמץ, גזויערטעס, געגאָהרענעס, кислое, броженное, כי כל אוכל מַחְמֶצֶת (שמות י"ב כ').

2) חִמּוּץ, במשנה, שה"פ. דאס זייערן, сквашиванiе, חמוצו קשה (פסחים ל"ה א'), ואתיא לידי חמוץ (שם).

ב) חָמוּץ, ש"ת. פ"א במקרא, צבע אדום ביותר, ראָטה, האָכראָטה, красный, алый, ярко красный, חֲמוּץ בגדים (ישעיה ס"ג א'). ובחלוף אהח"ע : אמוץ (זכריה ו' ג'). ולדעת באכארט עקרו מלשון חָמוּץ וחֹמֶץ, ונקרא כן כל מה שגורם הרגשה חריפה וחדה אם בטעם ואם במראה והאדום הוא החריף והחד שבצבעים, וכל בלשון יונית oxypor phyros, ומלת oxy ענינה חד, ומזה oxsos חֹמֶץ. והנראה שמקורו ארמית הִימוּצָא, שענינו גוון האדום. ובאה גם בהשאלה לענין ההכלמה שגוזרת אדמימות הפנים, בהכלים (משלי כ"ה ח') תרגומו : כדיחמיץ. אבל שרש חָמֵץ בהוראת חריפות חמוץ לא נמצא בארמית ותמורתו חמע (ועיין אמץ).

חָמַק, פ"ע. סבוב, הפוך ופניה מצד אל צד, זיך אומווענדען, אומדרעהען, оборачиваться, увертываться, הקל, פ"א במקרא : ודודי חָמַק עבר (שה"ש ה' ו') פנה ועבר. ופעם אחת :

בו בהתפעל. התהפכות לצדדים, זיך הין אונד הער ווענדען, ворочаться, עד מתי תִּתְחַמָּקִין הבת השובבה (ירמיה ל"א כ"ב). י"מ מענין התשוטטות למקומות שונים בתחבולות שונות, אומהער שווייפֿען, бродить. וי"מ בענין התהפכות לכאן ולכאן

כאדם השרוי בתוהלת מבושכה ואינו יכול לעמוד על מקומו ופונה לכאן ולכאן ,

חַמּוּק , הַמּוּקִים , ש"ם . י"מ סבוב ופניה לצדדין , ווענדונג , обо- рачиваніе , הַמּוּקֵי ירכיך כמו חלאים (שה"ש ז' ב') , סבובי ופניות הירכים במתולות , שוואונג , взмахъ полёть , הם כמו חלאים , שרשרות זהב עגולות שטבעותיהם סובבות זו בזו במהירות בלא שום עכוב . והנראה כדעת האומרים שענינו דבר עגול וכדורי , רונדונג , округленіе . והטעם עגולי הירכים הם כדורים עגולים שלמים כמו חלאים מעשי ידי אמן שאין בהם כל קמט ופגימה .

א) חָמַר , מקורו ארמית , עקרו יקידה ורתיחה מחום השמש , גליהען , ויהען . кипѣть, быть распаливаему , במהמורות (תהלים ק"מ י') ת"י : בגיצין דכחמרין , מעי רתחו , חמרו (איוב ל' כ"ז) , ומזה במקרא :

הקל . עומד , רתיחה , תסיסה במשקה , גאהרען , שימען , бродить, пѣниться , ויין חָמַר מלא מסך (תהלים ע"ה ט') , ועם זה געשה והעלאת קצף במים מרות סערה , וואללען , ברויזען , волноваться, шумѣть , יהמו יֶחְמְרוּ מימיו (שם מ"ז ד') (ועיין חמר ב') . ובמשנה לפי הגירסא שלפנינו : ותומרת את בני מעיו (סנהדרין ז' ב') , שרפה , פערברעננען , со - , с -, жигать, палить .

ובנפעל בענין קמוט וכווץ מחום האש , צוזאמען שרומפפען , скорчивать , נפלה לאש ונחמרו בני מעיה (חולין ג' ג') . ובערוך לפי גרסת רב האי שניהם בדל"ת (עיין חמד) .

וע"ד הכפולים המתומשים

חֳמַרְמַר , יקידה ורתיחה , גליהען , זיעדען , горѣть, пылать , חֳמַרְמְרוּ מעי (איכה ב' י"א) . ובהפסק : מעי חֳמַרְמָרוּ (שם א' כ') , פני חֳמַרְמְרוּ מני בכי (איוב ט"ז ט"ז) (והכתיב : חמרמרה) . וכן נמצא השם פנים בלשון יחידה נקבה : היתה אליו פני המלחמה (ש"ב י' ט') . ורש"י פירשו מענין בוץ (עיין חמר ב') .

חֶמֶר , שם . מקורו ארמית (חמרא) יין ע"ש שהוא תוסס ומרתיח , חַמְרָא שתה (דניאל ה' א') , וויין , вино . ובמקרא שתי פעמים בדבור המליצי : ודם ענב תשתה חָמֶר (דברים ל"ב י"ד) , כרם חֶמֶר ענו לה (ישעיה כ"ז ב') , וי"מ כמו חמד . ומזה בארמית : חֲמִיר , שְׂאֹר , שהוא תוסס ומרתיח ומחמיץ את העסה , זויערטייג , кислое тѣсто , כל שְׂאֹר (ויקרא ב' י"א) תרגומו : כל חֲמִיר (ועיין שאֹר) .

ב) חָמַר , ארמית בְּפִעֵל . עקרו שפיכה וגבוב דברים זה על גב זה , צוזאממענשיטטען , צוזאממענהייפען , собирать въ кучу, ссыпать , ונופל על שפיכת וגבוב מעי מפלה : והיתה מעי מפלה (ישעיה י"ז א') ת"י : כרך מְחַמְּרָא . ובאתפעל : כל חומה לארץ תפול (יחזקאל ל"ח כ') ת"י : יתחמר . ערער התערער (ירמיה נ"א נ"ח) ת"י : אתחמרן יתחמרן . ובמשנה בקל או בפיעל : הבצלים שחמרן (עוקצין ב' ה') קבוץ וגבוב בתל , אין איינען הויפען שיטטען , ссыпать въ кучу . וי"מ מזה : פני חֳמַרְמְרוּ (איוב ט"ז ט"ז) , בהשאלה : נפלו , נקמטו ונתכווצו , צוזאממענגעפאללען , קרוב למובן קמיטה וכווץ . וכן : מעי חֳמַרְמָרוּ (איכה א' כ') . ומזה במקרא בשמות :

חֹמֶר , ש"ז . א) צבור גדול מגובב ומתולל , הויפען , מאססע , груда, масса , חֹמֶר מים רבים (חבקוק ג' ט"ו) , пучина . ויתכן שכולל גם כן ענין הרתיחה והעלאת קצף , דאס זיעדען , кипѣніе . וי"מ מזה : וְכַחֹמֶר יכין מלבוש (איוב כ"ז ט"ז) ותלי תלים מלבושים , (ועיין חמר ב') . וברבוי : ויצברו אותם חֳמָרִם חֳמָרִם (שמות ח' י') , ע"ד : לקמצים (בראשית מ"א מ"ז) (עיין קמץ) . ולא רחוק לשער שמושג הקבוץ והגבוב קרוב למושג החמימות והתסיסה , לפי שחבור וקבוץ העצמים מרבה הבל (עיין כבר) , או ע"ש שהתסיסה מרעדת את הדבר התוסס מבטלת סדורו ומהפכתו לצבור בלתי מסודר החלקים . ב) כלי מדה ידועה למדת היבש : כר , והוא עשר איפות שהן שלשים סאים . זרע חֹמֶר שעורים (ויקרא כ"ז ט"ז) , עשרת הבתים חֹמֶר (יחזקאל מ"ה) , ועשירית החֹמֶר איפה (שם) .

חֲמוֹר, כעין הקודם. א) גבוב ותלול, הויפען, מאססע, куча, груда, בלתי החמור חֲמוֹר חֲמֹרָתָיִם (שופטים ט"ו ט"ז), לשון נופל על לשון, צבורים רבים, תלי תלים, והשם חֲמֹרָתָיִם הוא מן הנפרד, חֲמוֹרָה, שענינו אחד עם חמור, והזוגי לנעימות ההברה. ב) שם מדה: ויקח ישי חֲמוֹר לחם (ש"א ט"ז כ'). ויתכן שזה ענינו משא טעינת המור, וכן ת"י.

חֹמֶר, שם מין עפר אדום מתדבק, טהאָן, לעהם, глина, ועושים כמנו לבנים וכלים וכמו כן משתמשים בו לדבוק וחבור לבנים בבנין: בְּחֹמֶר ובלבנים (שמות א' י"ד), ורמסי בַחֹמֶר (נחום ג' י"ד), היאמר חֹמֶר ליוצרו (ישעיה מ"ה ט'). ובהשאלה: אנחנו הַחֹמֶר ואתה יוצרנו (שם ס"ד ז'). ובא נרדף עם עפר: הרני לחֹמר. והכפל: ואתמשל כעפר ואפר. מֵחֹמֶר קרצתי גם אני (איוב ל"ג ו'). ומזה: וְכַחֹמֶר יכין מלבוש (שם כ"ז ט"ז) מקביל אל הקודם: אם יצבור כעפר כסף. וע"ד המליצה: אף שוכני בתי חֹמֶר (שם ד' י"ט) משל אל מהירת הכליון: לגבי חֹמֶר גביכם (שם י"ג י"ב) (ועיין גב). וכמו כן מין עפר הדק שבו משתמשים לחותמות: תתהפך כְּחֹמֶר הותם (שם ל"ח י"ד), שעודו: בחמר הטובעים אותו בחותם. ומן החמר שמשתמשים לעשות ממנו כלים או לטבוע עליהם מטבע הותמות בא:

2) **חֹמֶר**, בדחז"ל. ר' יוחנן בן זכאי היה דורש את המקרא הזה כמין חמר (קדושין כ' ב'), סופרים הניחו לי ואדרשנה כמין חמר (סוטה ט"ו א'; נשא ספרי; במדבר רבה). הערוך גורס המר ופרשו מלשון ערב, ורש"י ז"ל בסוטה לועזו בוטון (קנאפף) ואומר שהוא של זהב וחותמים בו שני צוארי חלוק לנוי (ועיין מערכי לשון). והנכון שהשתמשו בלשון זה לענין הפירוש שהולך בדרך מדה כנגד מדה, והיא מליצה משאלת מחמר החותמים שמקבל עליו צורת החותם, וכמ"ש: תתהפך כחמר חותם. וזה אמרם היה דורש כמין חומר. ע"ד פעולת החומר צורה כנגד צורה, וכמו שמוכיחים הדרשות שנאמרו שם, אזן ששמעה קולי על הר סיני בשעה כו' כי לי בני ישראל עבדים והלך זה וקנה אדון לעצמו ירצע (קדושין כ"ב ב'), היא האכילתו מעדני עולם לפיכך קרבנה מאכל בהמה (סוטה ט"ו ב'). ואולי מזה הענין ג"כ:

חֲמוֹרֹת, **חֲמוּרוֹת**, בגמרא דורשי חמורות אמרו:

והיו חייך תלואים לך מנגד זה התולה תפליו (ברכות כ"ד א), דורשי חמורות אמרו ענה פסול היה לפיכך הביא פסול לעולם (פסחים נ"ד א), דורשי חמורות אמרו הזרוע כנגד היד ולחיים כנגד תפלה (חולין קל"ד ב'; ועיין תוספתא ב"ק פרק ז').

חֹמֶר, שם. במחקר על יסוד הדברים הטבעים העלולים לקבל צורה, מאטעריא, материя, והוא הפך השם צורה; ואפלטון ומי שקדם היה קורא החמר הנקבה והצורה הזכר (מו"נ א' י"ז), וענין החמר בבלי שהוא נעדר מן הצורה שמוכן הוא לקבלה (רוח חן ח'), מאטעריע. והנה הגלגלים וחמר הארבעה יסודות נקרא חמר ראשון (היולי, מאטעריא פרימא) וחמר המורכבות נקרא חומר סתם, והוא בבחינתו עומד ואינו נעדר מכל צורה וכו' אך נקרא חמר מפני שהוא נעדר מן הצורה שתגיע אליו (ר"ת שם). ועל היות החמר פחות במדרגה בערך אל הצורה יצא השם הזה אל הגשמיות והגופניות, ואמרו הנפש החמרית ר"ל המחיה את החמר, הענינים החמריים, הם הגשמיים, הארציים, מאטעריאלע. ובחכמת הלשון: שֵׁם הַחֹמֶר, בענין שם הדברים שאינם בעלי האברים, אונאָרגאניזירטע קאָרפער, והם המשוערים במדה ובמשקל ולא במספר, או הדברים המתבוננים כחמר לכלים שיעשו מהם, נאמען מאטעריאליום, כמו זהב, כסף, צמר, פשתים.

חֵמָר, ש"ז. מין זפת שרפה הנמצאת בסביבות ים המלח ובארץ בבל, אספאלט, ערדהארץ, ערדפעך, асфальтъ, горная смола, ועמק השדים בארת בארת חֵמָר (בראשית י"ד י'), וְהַחֵמָר היה להם לַחֹמֶר (שם י"א ג'), בבקעת שנער

מצאו שני דברים חֵמָר וְחֹמֶר ועשו מן החֹמֶר לבנים, ותהי להם הלבנה לאבן, וְהַחֵמָר השתמשו בו לדבוק האבנים, והיה להם לְחֹמֶר במקום סיד. ובמשנה: סיתם שטפלו בְּחֵמָר (כלים ג׳ ז׳). ומזה נגזר הפעל:

חָמַר, בקל: מריח בטיט, פֿערשמרייכען, смазывать, וַתַּחְמְרָה בַחֵמָר (שמות ב׳ ג׳), וה״א כנוי הפעל ראוי להיות במפיק.

חֲמוֹר, שם ע״ב. מין בהמה טמאה, דומה לסוס, עזעל, оселъ, והוא שם הזכר במין זה והנקבה נקראת אתון, ומשתמשים בו לנשיאת משא ולרכיבה ולעבודה בשדה: חֲמוֹר שונאך רובץ תחת משאו (שמות כ״ג ה׳), רכב חֲמוֹר רכב פרשים (ישעיה כ״א כ״ז), לא תחרוש בשור וּבַחֲמוֹר (דברים כ״ב י׳). ובא בשם המין: ויהי לי שור וַחֲמוֹר (בראשית ל״ב ו׳). וברבוי: ויהי לי צאן ובקר וַחֲמוֹרִים (שם י״ב ט״ז), חֲמוֹר גָּרֶם (בראשית מ״ט י״ד) (עיין גרם), ובא גם ביחוד אל מין הנקבה, עזעלין, ослица, ופטר חֲמוֹר (שמות ל״ד כ׳). וכן במשנה בא ביחוס אל מין הנקבה: השוכר את החמור והבריקה (ב״מ ו׳ ג׳), הלכה חמורך טרפין (סנהדרין ל״ג ע״ב). ובה״א הנקבה: משל לחמורה שהיתה חולה (במד״ר ט׳). ובא גם במובן שם נמל: מה חמור זה נמוך מכאן ונמוך מכאן וגבוה באמצע (כד צ״ח). ועל היות החמור על הרוב מיוחס למשא הושאל השם הזה בארמית לבסיס לדבר, שהבסיס הוא כמו שטוען את הדבר עליו, פּיעדעסטאל, פאסטאמענט, подножіе, постоментъ, ככר לאדן (שמות ל״ח כ״ז) ת״י: קנטינר לְחוּמְרָא. ומזה במשנה: ונקליטי המטה וחמור (כלים י״ח ג׳), עץ חלול שמשימים תחת מלבן המטה. חמור של רחים של יד (זבים ד׳ ב׳) בנין של עצים שהרחים סמוכים עליו. חמור של נפחים (כלים י״ד ג׳) העץ שהמפוח נתון עליו, וכן נתנו אותו בחמור של תרשים. והיו מנסרים בו (כ״ר ס״ה).

2) חַמָּר, ש״ת למנהיג החמורים, עזעל-טרייבער, погонщикъ ословъ, החמרים שנכנסו לעיר (דמאי ד׳ ו׳), והגות בלשון המשנה הרי זה חמר גמל (עירובין ג׳ ד׳) על ערבובי סבות מכריעות לצד אחד מזה ולצד השני מזה, וזה משל לאדם שהוא מנהיג חמור וגמל כאחד, שהחמור ממהר ללכת ומנהיגו הולך אחריו אוחז ברסנו לעצור מהלכו והגמל מאחר ללכת ומנהיגו צריך ללכת לפניו למשכו אחריו ושע״כ מוכרח לפנות לפניו ולאחריו.

2) חֲמֹרֶת, ש״נ. שיירא של חמרים, עזעל-הערדע, стадо ословъ, חמרת והגמלת (סנהדרין י׳ ה׳), חמרת היורדת לכזיב (תוספתא דמאי א׳). ומן השם הזה גזרו פעל בפיעל:

חַמֵּר, איינען עזעל אַנטרייבען, погонять осла, המחמר אחרי בהמתו (שבת קנ״ג ב׳), והלא מחמר (פסחים ס״ו ב׳). ופירש״י: מחמר לא קרי אלא בבהמה הנושאת משא, דומה שגזרו מלשון חומרא כבדות. ובטעם גזרת השם חֲמוֹר יש שגוזרים אותו מלשון חֹמֶר, בענין קבוץ וגבוב דברים הרבה, וטעמו נושא חמרים חמרים. וי״מ שנקראו כן ע״ש גוונו הנוטה למראה האודם מהוראת הפעל (חמר א) בהוראת יקוד אש שהוא אדום וע״ד השם יחמור. וכן בערבית יורה הפעל יחמר היות אדום, ראָטה זיין, быть краснымъ, (גיזיניוס ופירסט). וי״מ כזה: ויין חָמַר (תהלים ע״ה ט׳) ע״ד: יין כי יתאדם (משלי כ״ג ל״א). וכפי הנראה כוונו לזה חז״ל באמרם: אימא חמור אדום בעלמא הוא קמ״ל (בכורות דף ו׳ ע״ב) וכוונתם אימא חמור מין סוס הוא אלא שהוא משונה רק בגוונו שהוא אדום, ורש״י לא פירש כן.

2) חֲמִיר, ארמית. בבינוני פעול, כבד, שווער, тяжелъ, וענינו טעון משא כבדה, כחמור למשא, או מגובב חמרים חמרים, ורק בהשאלה ובמובן המוסרי: חֲמִיר באוריא (כת״י בראשית מ״ט י״ד), שווער בעלאדען מיט דער לעהרע, ומצוי הרבה במשנה, בהפך למלת קל והתיחד בהלכה, לענין הדורש זהירות יתרה: טבול לְחָמוּר מותר לקל (חגיגה ב׳ ו׳), וויכ-טיגעס, важное, והוי זהיר במצוה קלה

כבחמורה (אבות ד׳ א׳), נידון בחמורה (כריתות דף י״ד ע״ב) בעונש היותר חמור. ועל דרך ההשאלה: שקל הכתוב שלשה קלי עולם כשלשה חמורי עולם (ר״ה דף כ״ב ע״ב) נכבד ויקר ערך. ובגמרא, בפעל, לענין הוספת אסור: לא ליחמיר ולא ליקל (יבמות דף פ״ח ע״א), היכא דאתחמור אתחמור (נדה דף ס״ז ע״א). ובמשנה בבנין

ההפעיל, יוצא. בהלכה החלטת תוספת איסור וזהירות יתירה במצות התורה, וכן בתשלומי ממון רבן גמליאל מחמיר כדברי ב״ש (ביצה ב׳ ו׳). והפוּ: מיקל: שהיו מחמירין על עצמן ומקילין לכל ישראל (שם), מקום שהתחמיר על הקרן ברשות הרבים לשלם חצי נזק אינו דין שנחמיר עליה ברשות הניזק לשלם נזק שלם (ב״ק ב׳ ד׳).

2) חֹמֶר, ש״ם. כבדות, שווירינקייט, חומר בקדש בתרומה (חגיגה ג׳ א׳), חומר בדברי סופרים מבדברי תורה (סנהדרין י״א ג׳), נמצא חומרו קולו (חלה ד׳ ה׳), נותנים עליו הומרי מקום שיצא משם וחומרי מקום שהלך לשם (פסחים ד׳ א׳).

קַל־וָחֹמֶר, מדה ממדות שהתורה נדרשת בהן הבאה ללמוד אסור בדבר שמצאנו בו צד חומר, מחומר שיש בדבר אחר דומה לו וקל בענין אחר ממנו: והלא דברים קל וחמר מה התפלה הקלה אינו מתפלל אלא חוץ לעיר דבר חמור לא כש״כ (מכילתא א׳). ועי״ד המליצה: קל וחמר של חשך (ב״ר כ״ג) שאין לו שהר.

1) חֲמַר, ש״ז, ארמית. יין, כמו חֶמֶר בעברית: מלח חֲמַר ומשח (עזרא ו׳ ט׳) והידוע: חַמְרָא שתה (דניאל ה׳ א׳).

יַחְמוּר, שם מין חיה דומה לעז גדול: איל צבי וְיַחְמוּר (דברים י״ד ה׳). ולדעת האחרונים הוא מין צבי שקרנותיו דומות לְמַסָּר והוא מחליפם כל שנה, וכן שמו בערבית, והוא ע״ש גוונו האדום.

חָמֵשׁ, מספר יסודי לנקבות, פינף, пять, ולזכרים חמשה: חָמֵשׁ ידות (בראשית מ״ג ל״ד), חָמֵשׁ שנים (שם מ״ה ו׳). ובסמיכות: חֲמֵשׁ מאות (שם ה׳ ל״ב), חֲמִשָּׁה עמודי שטים (שמות כ״ז כ״ח). ובסמיכות: חֲמֵשֶׁת שקלים (שמות י״א ט״ו). וככל המספרים היסודים יבוא לפני שם הנספר, זולת כשבא במובן תאר נשוא: ערים חָמֵשׁ (דה״א ד׳ ל״ב), ואדניהם חֲמִשָּׁה (שמות ל״ו ל״ח). ובבכ״ק האחרונים יבוא על הרוב אחרי השם, גם כשהוא בבחינת תאר: כנף האחד לאמות חָמֵשׁ (דה״ב ג׳ י״ב). ובחבור עם שמות המספר ממדרגות העשיריות ומעלה יבואו לפעמים לפניהם: חָמֵשׁ ותשעים שנה (בראשית ה׳ י״ז), חָמֵשׁ ועשרים שנה (במדבר ח׳ כ״ד), ולפעמים אחריהם: בן שלשים וְחָמֵשׁ שנה (מ״א כ״ב מ״ב), חֲמִשָּׁה וארבעים (במדבר א׳ כ״ה) ארבעים וַחֲמִשָּׁה (מ״א ז׳ ג׳). ובחבור עם מספר עשר יבוא לזכרים על הרוב בנפרד: בַּחֲמִשָּׁה עשר כסף (הושע ב׳ ג). ועל המעט בסמיכות: וַחֲמֵשֶׁת עשר בניו (שם י״ט י״ח). ועם השם עשרה לנקבות תמיד בסמיכות: חֲמֵשׁ עשרה שנה (בראשית ה׳ י׳) וכדומה. ולפעמים ענינו כמספר סדורי, כשהוא מונה מספר ימים: בַּחֲמִשָּׁה לחדש (יחזקאל א׳ א׳). ועל הרוב כשהוא סמוך אל מספר גבוה ממנו: בַּחֲמִשָּׁה עשר יום לחדש השני (שמות ט״ז א׳). ובא גם בהסרון הנספר ובה״א הידיעה: ארבעה מלכים את הַחֲמִשָּׁה (בראשית י״ד ט׳), התשחית בַּחֲמִשָּׁה (שם י״ח כ״ח). ובארמית ובתלמוד:

חֹמֶשׁ, שם מספר חלקי, חלק אחד מחמשה, פינפטעל, пятая часть, пятина, לפרעה לַחֹמֶשׁ (בראשית מ״ז כ״ו), פעם אחת במקרא. ועל הרוב יבוא במקומו חמישית, ורגיל הרבה במשנה ובגמרא קרן והומש: נתן את הקרן ולא נתן את ההומש (ב״מ דף נ״ד ע״א). ובארמית חוּמְשָׁא. וכזה בלשון חז״ל: חמשה חומשי תורה (חגיגה י״ד ע״א), התורה נחלקת לחמשה ספרים וכל ספר וספר נקרא חומש — חומש הפקודים (סוטה דף ל״ז ע״ב), הוא ספר במדבר, והתיחד השם חומש, לספר אחד מספרי התורה עשוי ללמוד בו. מהו לקרות בחומשים בבהכ״נ (גיטין דף ס׳ ע״א). ובהרגל הלשון, נקראו כלל חמשה החומשים בשם חומש

וגם ספר התהלים נחלק לחמשה ספרים, וכל אחד מהם נקרא חוּמָשׁ: שני חומשין שניתי לו בספר תהלים (קדושין וף ל"ג ע"א).

חִמֵּשׁ, פ"י. פ"א במקרא בבנין פיעל, חלוק דבר לחמשה חלקים ועם זה הרמת החמש, אין פינף טהיילן טהיילען דק פינפטען טהייל אויסהעבען, дѣлить на пять частей, выдѣлить пятую часть, וְחִמֵּשׁ את ארץ מצרים (בראשית מ"א ל"ד). וע"ד שמוש הפעל שִׁלֵּשׁ, רִבֵּעַ נהגו לאמר: מְחוּמָשׁ, בענין בעל חמש פעמים או בעל חמש צלעות.

חֲמִישִׁי, לזכר חֲמִישִׁית לנקבה, מספר סדורי, דער, דיא, פינפטע, пятый, пятая, יום חֲמִישִׁי (בראשית א' כ"ג), ביום הַחֲמִישִׁי (במדבר ז' ל"ו), פעם חמישית (נחמיה ו' ה'), בשנה החמישית (ויקרא י"ט כ"ה), ומקומו אחרי הנספר.

חֲמִישִׁית, א) מספר חלקי, חלק אחד מחמשה חלקים, פינפטעל, пятая часть, ונתתם חֲמִישִׁית לפרעה (בראשית מ"ז כ"ד). ובא לפני המספר: ויסף חֲמִשִׁית כסף (ויקרא כ"ז ט"ו), ובכנוי: ואת חֲמִישִׁתוֹ יוסף עליו (שם ה' ט"ז), ויסף חֲמִישִׁתוֹ על ערכך (שם כ"ז י"ג). וכמו כן בכנוי הרבים: וַחֲמִשִׁתָיו יסף עליו (שם ה' כ"ד) משפטו: והמישיותיו, ע"ד: ואחותיך ת' ואחיותיך, וענינו כמו ביחיד. וחז"ל דרשו בו: שמוסיף חמש על חמש עד שיתמעט הקרן בפחות מפרוטה, עי' רש"י ובאור רנה"ו. ב) דבר בעל חמש צלעות, פינף עקקיג, о пяти углахъ, האיל מזוזות חֲמִשִׁית (מ"א ו' ל"א).

חֲמִשִּׁים, שם מספר יסודי משותף לזו"נ, חמש פעמים עשרה, פינפציג, пятьдесятъ, משותף לזו"נ: חֲמִשִּׁים אמה (בראשית ו' ט"ו), חֲמִשִּׁים צדיקם (שם י"ח כ"ד). ובא לפני הנספר וגם אחריו כשהוא תאר נשוא: ונפש עבדיך אלה חֲמִשִּׁים (מ"ב א' י"ג). ובחבור עם המספר הגבוה ממנו ולפניו ולאחריו: חֲמִשִּׁים ומאתים (שמות כ"ד י"ח), מאתים חֲמִשִּׁים וארבעה (עזרא ב' ז'). ובחסרון הנספר ובסימן ההודעה: אחד אחוז מן הַחֲמִשִּׁים (במדבר ל"א ל'). ובא: שר חֲמִשִּׁים (מ"ב א' ט'), ושרי חֲמִשִּׁים (דברים א ט"ו). ובכנוי: אותך ואת חֲמִשֶּׁיךָ (מ"ב א' י'). שר חמשים וַחֲמִשָּׁיו (שם שם ט'), וכשם מספר סדורי: בשנת חֲמִשִּׁים שנה לעזריה (עזרא ב' ט').

חֹמֶשׁ, שם. ויכהו וגו' אל הַחֹמֶשׁ (ש"ב ב' כ"ג), ויכהו שם הַחֹמֶשׁ (שם ג' כ"ז). תיב"ע סטר ירכא. וחז"ל פירשו דופן חמישית מקום שמרה וכבד תלוים שם, וכן פירש"י. והנראה כדעת המבארים שהוא שם נגזר מלשון ערבית, חמש, היות עב ושמן, דיקק, פעטט זיין, быть толстымъ, тучнымъ, ומזה, חמש, הברס התחתון, והוא החלק היותר עב, ושמן שבגוף מקום חבור המתנים עם הירכים, וכן הוא בלשון גפתית, וואנסט, שטעער בויך, брюхо. ובגמרא בחילוף השי"ן בצד"י הימצא ובר חימצא (חולין מ"ט ע"ב). ולפירוש רש"י שניהם הלב שעל הקיבה. והערוך גורס הימצא בה"א.

חָמֻשׁ, ת'. ולא נמצא כי אם בל"ר: וַחֲמֻשִׁים עלו בני ישראל (שמות י"ג י"ח) א"ת: מזרזין, ורש"י פירש מזוינים, וכן הוא אומר: ואתם תעברו חֲמֻשִׁים (יהושע א' י"ד). ולדעת המפרשים, הוא נרדף עם השם חלוצים, שהרי לשון זה נאמר פה, תחת שאמור במקום אחר באותו ענין: חלוצים (במדבר ל"ב ל'). ובטעם השם אמרו: שענינו תגורי כלי זיין בַּחֹמֶשׁ שהוא לדעתם הצלע החמישית (עיין חֹמֶשׁ) — וי"א שהוא נגזר משם המספר המשה, וזה על שם שהצבא היוצא למלחמה, היה מתחלק לחמש מערכות הגוף, האגפים, החלוץ והמאסף. והנכון כדעת המבארים האחרונים שהוא נגזר מן השם חמש: עב, ושמן, ומזה בריא, אמיץ כח, ערוך ומזוין למלחמה, געזונד, קראפטיג, שלאג-פערטיג, געריסטעט, крѣпкій, готовъ къ бою, вооруженный. ומזה: וַחֲמֻשִׁים עלו בני ישראל (שמות י"ג י"ח). והתיחד אל הגבורים אמיצי הלב, היוצאים בראש קשרי המלחמה. ומזה: ואתם תעברו חֲמֻשִׁים (יהושע א' י"ד) —

במובן תאה"פ : קְצֵה הַחֲמֻשִׁים (שופטים ז' י"א), פארפאסטען.

חַמַּת, שע"פ. א) עיר במטה נפתלי (יהושע י"ט ל"ה), ונקראת כן על שם מי מעינותיה החמים — ובן מתתיהו קורא אותה „טהערמא" (תמימות) הייסקוואלל. והיא הנקראת במנין ערי נפתלי שנתנו ללוים חַמּוֹת־דֹּאר (שם כ"א ל"ב). ולפי המקובל היא הנקראת בימי בית שני טבריא הנודעת על שם מי מעינותיה החמים (מגלה דף ו' ע"א), (עיין חַמָּת). ב) שם הבאים מֵחַמַּת אבי בית רכב (דהי"א ב' נ"ה), יש אומרים שהוא שם איש, ויתכן שהוא שם עיר.

חֲמָת, שע"פ. עיר וממלכה קדומה בגבול ארץ כנען צפונה קרובה לרחוב (במדבר י"ג כ"א), והיא בארץ סוריא על יד הנהר אָרְאָנטעס, ונשענת על צפון הר הלבנון. — בממלכה ההיא היתה העיר רבלה: רבלתה בארץ חֲמָת (ירמיה ל"ט ה'), ולכו משם חֲמַת רבה (עמוס ו' ב'). כפי הנראה הוא כנוי כבוד אל עיר המלוכה. ושעור: חמת הרבה. ובא: ויך דוד את הדדעזר מלך צובה חמתה וגו' (דהי"א י"ח ג'). לדעת המבאר הריי"ו יהיה המכוון בשם חמת בכאן, כלל הארץ מארץ ישראל עד נהר פרת, שבה היתה גם העיר צובה והגליל. ושעורו: צובה אשר לחמת. — וזהו שנאמר: וילך שלמה חמת צובה (דברי הימים ב' ח' ג'), צובה שהיתה בארץ חמת. והר"י קאפלאן משער שחמת האמורה כאן (דהי"א י"ח ג'), היא חֲמַת אשר לנפתלי (עיין חַמַּת), (ארץ קדומים). ובימי ממשלת היונים נקראת Epinonia. ובמדרש: חמת פיפני (ב"ר ל"ז), ובתרגום יונתן וירושלמי וכן בתרגום רב יוסף — אנטיוכא.

חֵמֶת, ש"נ. נוד עשוי מעור בהמה, שלויך, кожаный мѣхъ, ויכלו המים מן הַחֵמֶת (בראשית כ"א ט"ו). ובסמיכות: וְחֵמַת מים (שם שם י"ד) (עי' חמה). ובמשנה: החמת שהביצים שלה מקבלות עמה (כלים י"ט ח') (ועיין ברע"ב). שלש החמות ושלשה תורמלין הן (שם כ"ד י"א). וכן חמת חלילין (שם כ' ב'), הנוד שהחלולים תקועים בו דודעל זאקק.

2) חֲמַת, בתרגומים ובמשנה בחבור עם מ"ם היחס: מֵחֲמַת ענינו כמו בסבת. וכפי הנראה עקרו חמא בארמית בהוראת הפעל ראה בעברית, ומזה חמא, כמו מראה, פנים, ומלת מחמת תרגומה ממש של מלת מפני בעברית, פאן, אויס אורזאכע, по причинѣ, אם מחמת המכה חייב (ב"ק ח' א'), חמין שנשתנו ושנוין מחמת עצמן (פרה ח' י"א), פאן איינענער אורזאכע, פאן זעלבסט, отъ самого себя, מחמת כסופא (סנהדרין י"א א'), היא גדולה מחמתה (ירושלמי שביעית ב' ג') מסבתה, מסבת עצמה. וכן הוא דעת הח' לעווי.

חֵן, עיין חנן.

חָנָה, פ"ע בנינו קל, עקרו כפיפה שחיה ונטיה, זיך ביינגען, נייגען, זינקען, сгибаться, הנה חֲנוֹת היום (שופטים י"ט ט') כמו: נטות היום (שם שם ח'), דאס נייגען דעס טאגעס, закать дня (солнца). ומזה שרייה ושבונת שיירא של נוסעים במקום מן המקומות, ע"ש נטיית אהליהם (עיין נטה), זיך ניעדערלאססען, לאגערן, спускать-ся, расположить лагеремъ, ומתיחס על הרוב אל הקבוץ: אל המקום אשר חָנָה שם שאול (ש"א כ"ו ה') הכונה שאול ואנשיו, כן חָנוּ לדגליהם (במדבר ב' י"ד), והוא הפך הפעל נסע: על פי ה' יסעו וגו' ועל פי ה' יַחֲנוּ (שם ט' י"ח), ונופל על שבונת עראי לנוח מעמל הדרך זמן מה. וביתם אל מקום החניה יבוא בקשור עַל במובן אצל: נכחו תַחֲנוּ על הים (שמות י"ד ב'), וַיַּחֲנוּ שם על המים (שם ט"ו כ"ז). וביתם אל מקום החניה עצמו כשהוא פרוץ: על פני השדה חֹנִים (ש"ב י"א י"א), או ביתם הבי"ת: וַיַּחֲנוּ באתם (שמות י"ג כ'), וַיַּחֲנוּ ברפידים (שם י"ז א'), ידעת חֲנֹתֵנוּ במדבר (במדבר י' ל"א) כלל מקום תנותנו בתוכו, וַנַּחֲנָה שם ימים שלשה (עזרא ח' ט"ו), ולפי שבמסעי בני ישראל היה המשכן נוסע עמהם התיחס הפעל חנה גם אל המשכן: וּבַחֲנֹת המשכן (במדבר א' נ"א) כמו שנפל

עליו הפעל נסע: ובנסע המשכן (שם). ובא גם במובן קביעות מקום לשבת, וואָהנען, обитать, пребывать, וַיִּחַן בנחל גרר (בראׄ כז י״ז), וַיִּחַן את פני העיר (שם ל״ג י״ח). ענינו: קבע לו מושבו לפני העיר. קרית חָנָה דוד (ישעיה כ״ט א׳) כמו: אוהל מושב לו. וסביב למשכן יַחֲנוּ (במדבר א׳ נ׳). ובהשאלה: לבעלי חיים הנוסעים ובאים בקבוץ רב: הַחוֹנִים בגדרות (נחום ג׳ י״ז). ועל הרוב שריית צבא חיל ערוך למלחמה: ופלשתים חָנוּ במכמש (ש״א י״ג ט״ז), זיך לאַגערן, расположиться лагеремъ.

ובקשור עַל: וַתַּחַן על העיר ולכדה (ש״ב י״ב כ״ח), בעלאַגערן, осаждать, וְחָנִיתִי כדור עליך (ישעיה כ״ט ג׳) כמו סביב סביב (עיין כדור). כּוֹר עצמות חֹנָךְ (תהלים נ״ג ו׳) כמו: חונה עליך. והכנוי ע״ד לשון ארמית. ובא במובן חניה מסביב למקום או לגוף להגן עליו: וְחָנִיתִי לביתי מצבה (זכריה ט׳ ח׳) (עיין צבא). חֹנֶה מלאך ה׳ סביב ליראיו (תהלים ל״ד ח׳), ובתוספת נו״ן: וַיַּחֲנוּן בעבר ארנון (שופטים י״א י״ח).

מַחֲנֶה, ש״ז. א) מקום חניית שיירת הנוסעים בקבוץ רב: והוא לן וגו׳ בַּמַּחֲנֶה (בראשית ל״ב כ״ב), לאַגער, лагерь, станъ, ויחרד כל העם אשר בַּמַּחֲנֶה (שמות י״ט ט״ז). ועל הרוב שיירת הנוסעים עצמם במקום חנייתם וגם בשעת מסעם: אל הַמַּחֲנֶה האחת והכהו והיה הַמַּחֲנֶה הנשאר (בראשית ל״ב ט׳) זו״נ בפסוק אחד וכל השאר בל״ז (ועיין בסמוך). ויהי הַמַּחֲנֶה כבד מאד (שם נ׳ ט׳), והתיחד השם אל כלל שבטי ישראל בשעת מסעם במדבר: מַחֲנֵה ישראל (שמות י״ד י״ט). מן הַמַּחֲנֶה (שם י״ט י״ז), ומחנה ישראל היה נחלק לפי הדגלים לארבעה: מַחֲנֵה יהודה (במדבר ב׳ ג׳). מַחֲנֵה ראובן (שם שם י׳), מַחֲנֵה בני דן מאסף לכל הַמַּחֲנֹת (שם י׳ כ״ה), וזה טעם: איש על מַחֲנֵהוּ (שם א׳ נ״ב), ושע״כ נאמר ביהם אל מחנה ישראל גם בלשון רבים (זכרים). מתהלך בקרב מַחֲנֶךָ והיה מַחֲנֶיךָ קדוש (דברים כ״ג ט״ו). וקבלו חז״ל שהיה מחנה ישראל בכלל נחלקת לשלש מחנות: מחנה כהונה, מחנה לויה, מחנה ישראל (פסחים ס״ז א׳ ב׳), לענין מעלת הקדושה והטהרה. והתחלוקה הזאת היתה גם בבית המקדש וזכר לדבר מצאנו בכ״ק האחרונים: ואבותיהם על מחנה ה׳ (דה״א ט׳ י״ט), המה השוערים למחנות בני לוי (שם שם י״ח). וכמו כן נקראו כל מחלקות הכהנים והלוים במקדש מחנות ה׳ (דה״ב ל״א ב׳). ובא גם לענין מקום שכונה ודירה, וואָהנונג, жи-лище, жилье, ולא יטמאו את מַחֲנֵיהֶם (במדבר ה׳ ג׳) בל״ר, (ועיין פסחים ס״ז א׳).

ג) צבא וחיל ערוך למלחמה, כן בבחינת הצבא עצמו, קריעגסהעער, войско, וכן בבחינת מקום חנייתו במסעיו ובמערכת המלחמה, קריעגסלאַגער, станъ воинновъ, מַחֲנֵה מצרים (שמות י״ד כ׳), ויך בְּמַחֲנֵה אשור (מ״ב י״ט ל״ה), אם תחנה עלי מַחֲנֶה (תהלים כ״ז ג׳) בל״נ: כי תצא מַחֲנֶה על איביך (דברים כ״ג י׳), י״מ שהפעל מוסב על המחנה ובא בל״נ. והנכון שטעמו: אם תצא (מוסב אל העם) במחנה למלחמה. ויצאו הם וכל מַחֲנֵיהֶם (יהושע י״א ד׳), והרץ הַמַּחֲנֶה לאחיך (ש״א י״ז י״ז), מקום חניית המחנה. מַחֲנֵה אלהים זה (בראשית ל״ב ג׳), מחנה של אלהים והמלאכים השלוחים להגן עלי. ולכבודם קרא שם המקום מַחֲנָיִם. לדעת המפרשים הוא רבוי זוגי, והנכון כדעת גיזיניוס שהוא רבוי פרדי על משקל מַחֲנַי (ע״מ מְמַתָּיִם) והוא המשקל הקדום בלשון, והרבוי על צד ההפלגה. וי״מ מזה: כמחלת הַמַּחֲנָיִם (שה״ש ז׳ א׳) מחולת המלאכים, ייחס להם מחולת כמו שייחס להם רנה ותרועה: ברן יחד כוכבי בקר ויריעו כל בני אלהים (איוב ל״ח ז׳). ולדעת פירסט הוא מספר זוגי שני מחנות מחוללים במחולות זה כנגד זה, מחנה מחוללים ומחנה מחוללות. עד למחנה גדול כמחנה אלהים (דה״א כ״ב י״ב) להפלגה. ובהשאלה: כי רב מאד מַחֲנֵהוּ (יואל ב׳ י״א), על הארבה הבא בקבוץ גדול ובסדר ערוך, כמ״ש: מלך אין לארבה ויצא חוצץ כלו (משלי ל׳ כ״ז). והנה הרבוי בנפרד ובסמיכות בא בל״נ: לשני מַחֲנוֹת (בראשית ל״ב ח׳), כל פקודי

המַּחֲנוֹת (במדבר ב׳ ל״ב) , ונתת עליהם מַחֲנוֹת (יחזקאל ד׳ ב׳) . ובבנוי ע״ד רבוי זכרים : באש מַחֲנֵיכֶם (עמוס ד׳ י׳) , וּמַחֲנֵיהֶם עמם (שופטים ח׳ י׳) . ופ״א בא ברבוי זכרים גם בנפרד : הַבְּמַחֲנִים אם במבצרים (במדבר י״ג י״ט) וענינו מקומות מושב פרוצים אין חומה , אָפֶענע פלעצע , открытыя мѣста .

תַּחֲנוֹת , שמ״נ לשבונת עראי , לאגערונג , פערוויילען , станъ , אל מקום פלוני אלמני תַּחֲנוֹתִי (מ״ב ו׳ ח׳) , והראוי תַּחֲנוּת . וי״מ שמשפטו תנחותי . מן : כי שם ארם נחתים (שם ו׳ ט׳) .

חָנוּת , ש״נ . בנין כפה בתחתית הקרקע , געוועלבע , сводъ, подвалъ , וכן בערבית חאנית : אל הבור ואל הַחֲנֻיּוֹת (ירמיה ל״ז ט״ז) . וי״מ שהוא הנקרא מהפכת (עיי״ש) , בלאָקק , колода , ובבנין הבית השני היה בנין מיוחד בהר הבית ונקרא בשם חנויות : ומלשכת הגזית לַחֲנוּיוֹת (ר״ה ל״א א׳) , והתיחד לכפת בנין למכירת סחורה , בודע , לאדען , קראָם , лавка , מצא בחנות (בבא קמא ב׳ ד׳) , החנות פתוחה (אבות ג׳ כ׳) . וכזה :

2) חֶנְוָנִי , בעל החנות , שמוכר שם סחורתו . קראָמער , лавочникъ , והחנוני מקיף (אבות ג׳ ב׳) , בין התיבה לחנוני (ב״מ ד׳ ב׳) , ולנקבה : חנונית : המושיב את אשתו חֶנְוָנִית (כתובות ס׳ ד׳) .

3) חֲנָיָה , בדחז״ל , שה״פ . שריה , שבונה , וואָהנען , לאגער , жительство , מה בחנייתו נפסל ביוצא (מנחות צ״ה ע״א) , לא תתן להם חנייה בקרקע (ירושלמי ע״ז פרק א׳) . ובפיוט : ובעדן גן היתה חֲנָיָתוֹ (קרובות א׳ דשבועות) , אז היתה חֲנָיַת סבו (קרובות א׳ דסוכות) .

חֲנִית , ש״נ . כלי זיין . עץ דק וארוך ולהבת בראשו , רומח , כידון , שפיעס , שפעער , копье, пика , חרב או חֲנִית (ש״א י״ג י״ט) , בַּחֲנִית ובכידון (שם י״ז מ״ה) ונקרא העץ : עץ חֲנִיתוֹ (ש״ב כ״א י״ט) , שאפט . והברזל להב חֲנִית (איוב ל״ט כ״ג) , ולהבת חֲנִיתוֹ (ש״א י״ז ז׳) . וע״ד ההשאלה : וברק חֲנִית (נחום ג׳ ג׳) , לנגה ברק חֲנִיתֶךָ (חבקוק ג׳ י״א) . ובא : חֲנִית מסע ושריה (איוב מ״א י״ח) , לפירוש השני שברש״י מוכב השם מסע אל חנית וענינו הנית גדול שאינו נח לטלטל וצריכין להסיעו במסע ממקומו (ועיין נסע) . והשמוש בו בא בפעלים שונים : והרק חֲנִית וסגור (תהלים ל״ה ג׳) , ויטל שאול את הַחֲנִית (ש״א י״ח א׳) , והוא עורר את חֲנִיתוֹ (שם כ״ג כ׳) . וברבוי : ואת הַחֲנִיתִים (דה״ב כ״ג ט׳) . ובבנוי : וַחֲנִיתוֹתֵיהֶם למזמרות (ישעיה ד׳ ד׳) , (מיכה ד׳ ג׳) על משקל שחיתותיהם , דלתותיהם . וגזרתו לפי הנראה משרש חנה בהוראת הכפיפה והנטיה , על שם נטית היד בעת השלכתו והרקתו .

א) חָנַט , פ״י . מעשה התחבולה אשר עשו הרופאים במצרים לפנים לקיים גוף מת שלא ירקב , והיו פותחים את הגוף ומוציאים את הקרבים ומנקים ורוחצים אותם בסמים ריחניים ומחזירים אותם לתוך הגוף , ומוציאים את ליחות המוח במלקחים דרך הנחירים , ואח״כ מושחים את הגוף כמה ימים בשמן ארז וממלאים את חלל הבטן במיני סמים שונים , וכורכים אותו במעטפה ארוכה , כריכות הרבה , והגוף מתקשה כאבן וריחו נודף ריח טוב , איינ-באלזאמירען , מומיזירען , бальзамировать , ויצו יוסף את עבדיו את הרופאים לַחֲנֹט את אביו וַיַּחַנְטוּ הרפאים (בראשית נ׳ ב׳) .

חֲנֻטִים , שה״פ , איינבאלזאמירונג , бальзамированіе , כי כן ימלאו ימי הַחֲנֻטִים (שם שם ג׳) , בגזרתו אמרו – שעקרו בישום , ווירצען , сдоблять , וכן הוראתו בערבית ונקראת החניטה כן על שם הסמים שממלאים בהם את גוף המת ועל שם ריחו שהוא נודף (ועיין הערה לשרש הנט ב׳) .

ב) חָנַט , פעו״י . פ״א במקרא , תחלת הוצאת הפרי מן הפרח , פרוכט הערפארברעכען לאססען , התאנה חָנְטָה פגיה (שה״ש ב׳ י״ג) . ורגיל בלשון חז״ל ביחס אל הפרי עצמו : אתרוג שחנטו פירותיה (ר״ה יד ע״ב) , אילן שחנטו פירותיו (שם ט״ו ע״ב) . ובפיוט בהשאלה , להולדה . ובנפעל , ולששים נֶחְנַט (קרובות ב׳ דר״ה) נעשה ראוי להוליד .

2) חֲנָטָה , שה"פ . דאס הערפארברעכען , זיל בתר חנטה (ר"ה ט"ו א') , בתר חנטה אזלינן (סוכה ל"ט ע"ב) .

חָנָט , שם . לא כחנט ולא כשליש (ירושלמי שקלים ג' ב') , חרובין שלשולן הוא הנטן (שם שם ב' ד') . ובפיוט השתמשו בו ע"ד ההשאלה לפרי הבטן : בחנט מופקד (רשב"י קרובות ב' דר"ה) . ומזה גזרו :

3) חָנִיט , בפיוט . כנוי מליצי לבן הנולד , שפראָססלינג , חַכֵּם חֲנִיטָיו (שם) , חֲנִיטָיו אם תועתעו (מוסף א' דר"ה) .

הערה . הראב"ע בפירוש התאנה חנטה פגיה (שה"ש ב' י"ג) כתב המתיקה , ויש אומר : עשתה כדמות אבק מן : ויחנטו הרפאים (בראשית נ' ב') . וזה כדי להוציא את שתי ההוראות השונות ממקור אחד . והמבארים שבארו את הפעל חנט הנאמר ברופאי מצרים : בישום , אמרו שענין חניטה בפירות היא ע"ש הריח הטוב שמוציאים אז . והר"י שטיינבערג אמר שעקרו : התמלא שקוי , והנראה שהם שני שרשים שונים . ואם אפשר להביאם להוראה אחת — יתכן שעקרו דומה לפעל חטט בקוע והתיך . ומזה חניטת הרופאים ע"ש שתחלת מלאכתם לבקע את הגוף וחניטת הפירות , שהם בוקעים את הפרח ויוצאים (עיין בקע) ועיין חִטָּה .

חִטָּה , שם המין יסודו חנט , כמו שהוא בארמית , מין תבואה ממיני דגן , ווייצען . пшеница , ארץ חִטָּה ושערה (דברים ח' ח') . ובא בל"י , כשם המין וזה על הרוב כשהיא עדיין בשבלת בשדה : ושם חִטָּה שורה (ישעיה כ"ח כ"ה) , וְהַחִטָּה והכסמת (שמות ט' ל"ב) , ובל"ר זכרים לכלל הגרעינים אחרי הקצירה : חבט חִטִּים בגת (שופטים ו' י"א) , עשרים אלף כר חִטִּים (מ"א ה' כ"ח) , ופ"א בנו"ן : קח לך חִטִּין ושעורים (יחזקאל ד' ט') , ובסמיכות : בְּחִטֵּי מנית (שם כ"ז י"ז) , והקמח העשוי ממנה נקרא ע"ד המליצה : חלב חִטִּים (תהלים קמ"ז י"ד) , ויאכילהו מחלב חִטָּה (שם פ"א י"ז) . ובא : חלב כליות חִטָּה (דברים ל"ב י"ד) . וביחוס החטה לכליות , י"א שזה על שם שהיא סדוקה באמצעיתה ודומה כאילו מחוברת משני חצאי עגולים כעין הכליות . ויתכן שעל הסדק והבקע נקראת חטה מן חנט .

לפי השערתנו , ולא משרש חנט בערבית המורה היות אדום או אדום ירק , ראָטה ראָטהגעלב זיין , ונקראת כן ע"ש גוונה .

2) חִנְטָא , ארמית . שם המין חטה בעברית , ווייצען , пшеница , הנטין (עזרא ו' ט') .

חָנַךְ , דומה לשרש הכך , הקל , יוצא , עקרו תפיסה ואחיזה . ומזה :

א) תחלת תפיסה בדבר כשנגמרה מלאכתו והגיעו לשלמת תקנתו והתיחד אל הבנים הראשונה בבנין אחרי שנגמר ונעשה ראוי לתכליתו , איינווייהען , обновить , בנה בית חדש ולא חֲנָכוֹ (דברים כ' ה') , ואיש אחר יַחְנְכֶנּוּ (שם) . ויכלול גם השמחה שהיו עושים בעת ההיא . ומזה : וַיַּחְנְכוּ את בית ה' (מ"א ח' ס"ג) , וַיַּחְנְכוּ את בית האלהים (דה"ב ד' ה') , דען איינווייהונגספעסט פייערן , праздновать освященіе (храма) ,

ב) במובן המוסרי , תפיסת האב או המורה בבנו או בתלמידו להדריכו ולהרגילו בדרך זו ילך , ערציהען , אנגעוואָהנען , воспитывать, пріучать , (עיין למד) , חֲנֹךְ לנער על פי דרכו (משלי כ"ב ו') ותרגומו : אדרכא למליא . ובמשנה גם

בפיעל : א) בהוראה ראשונה שבקל : שאין מְחַנְּכִים את מזבח הזהב אלא בקטרת הסמים (מנחות ד' ד') , איינווייהען , освящать , ומזה בענין תקון וגמר מלאכה והכשר כלי לצרכו : מְחַנְּכִין את הכובין (מו"ק א' ו') , מתקנים לפי המדה , צופאססען , приспособлять . בענין הרגל ולמוד : אבל מְחַנְּכִין אותם (את התנוקות) לפני שנה ולפני שנתים (יומא ח' ד') , איש חייב לְחַנֵּךְ את בנו במצות (נזיר כ"ט א') . ובפיוט : חַנְּכֵנִי באורך (יוצר יו"ט) , כמו : הנהג אותנו , נחה אותנו .

ובהתפעל : מִשֶּׁיִּתְחַנֵּךְ המזבח (תו"כ ה' ב') .

חָנִיךְ , ש"ת . לדעת המפרשים ענינו מורגל ומלומד בדבר , איינגעאיבטער , упражненный, испытанный . והכונה מלומדי מלחמה . והנראה שענינו קנין סגולה ותפיסת הבית , צו אייגנער , צו געהאָריגער , присвоенный, принадлежащій , וירק את חֲנִיכָיו (בראשי' י"ד י"ד) וכן תרגמו השבעים .

חֲנֻכָּה , שה״פ . בהוראתו הראשונה , איינ-ווייהונג , освященіе , לעשות חֲנֻכָּה ושמחה (נחמיה י״ב כ״ז) . ובמדרש : שבע חנוכות ברא הקב״ה שש מהן חינך ואחת שמורה לדורות (פדר״א י״ח) , — לפי ענינו פירושו תקון מלאכה וגמר דבר .

2) חֲנֻכָּה , בתלמוד , ש״נ לשמונת ימי השמחה מן כ״ה כסלו אשר תקנו החשמונאים לזכר חנוכת המזבח החדש והשבת העבודה על תלה בבית המקדש אשר תקנוהו וטהרוהו כאשר גברו על חיל אנטיוכוס עפיפאנוס , אשר הרסוהו וטמאוהו (שבת כ״א ע״ב) .

1) חֲנֻכָּה , ארמית . לחנכת צלמא (דניאל ג׳ ד׳) .

2) חִנּוּךְ , ברחז״ל , שמ״ז . הרגל בלמוד : קטן שהגיע לחנוך (חגיגה ד׳ א׳) , אחת לחינוכו ואחת לעבודת היום (ירושלמי שקלים ז׳ ו׳) .

2) חֲנִיכָה , במשנה . שם כנוי או שם לווי של משפחה כפי שהורגלו בו , ביינאמע , прозвище , כתב חניכתו ותניכתה (גיטין מ׳ ב׳) . ובברייתא : הנוכת אבות בגיטין עד עשרה דורות כו׳ (שם פ״ח א׳) . ובמדרש : וירק את חניכיו בעלי הניכתו ששמם מיחדם כשמו (ב״ר מ״ג) . ויש שם לווי לגנאי : ולא קראתי לחברי בחכינתו ואמרי לה בחניכתו (תענית כ׳ ב׳) (עיין תוספות שם בד״ה בחניכתו , ועיין ערוך) .

3) חֲנִיכַיִם , בגמרא . שם לעצמות החך סמוך לבית הבליעה , גויטענ-בין , קיננלאדע , гортанныя кости , בין התניכים (חולין ק״ג ב׳) , דהוה כיבין ליה חינכי (ב״ק ל״ה ע״א) . ומזה חולי החך : להינכי (גיטין ס״ט א׳) , גויטענקראנקהייט , гортанная болѣзнь , השם הזה יעיד כי השרש חנך יסודו חך וקרוב במובני לשרש חכך , ע״ש .

חֲנוֹךְ , שע״פ . א) בן קין (בראשית ד׳ י״ז) . ב) העיר אשר בנה קין (שם) . ג) בן ירד מבני שת (שם ה׳ י״ח) . ד) בן מדין (שם כ״ה ד׳) . ה) בן ראובן בן יעקב (שם מ״ו ט׳) וביו״ד היחס : הַחֲנֹכִי (במדבר כ״ו ה׳) .

חֲנָמַל , שם . פ״א במקרא : ושקמותם בַּחֲנָמַל (תהלים ע״ח מ״ז) ירת : כרזובא , והוא מין ארבה הנקרא חגב וכן פירש״י והראב״ע . ולפיהם יהיה שרשו נמל בהוראת הכריתה והמלילה , אבשניידען , אבפרעססען , объѣдать, съѣдать , והוא ע״מ הבצלת מן בצל . והרד״ק פירש ע״פ תרגומו של רס״ג שהוא הקרח החזק המשבר את האילנות ומיבש הלחלוחיות , רייף , иной . וי״ט שהוא שם לאבני הברד אבני אלגביש מסבים עם הכפל : יהרוג בברד גפנם , האגעלשטיין , градина , ויסודו הָנַם , דומה לפעל צנם , קנם , בהוראת חזק קשה מכווץ וצנום , ובא בתוספת למ״ד , ע״מ חשמל , אגרטל , ווכר לדבר שנמצא יסודו כשם עצם פרטי , חנמאל , ע״ד גזרת השם יחזקאל .

חֲנַמְאֵל , שע״פ . בן שלם , דוד ירמיה הנביא (ירמיה ל״ב ז׳) .

חָנַן , פ״י . דומה לשרש חנה , הקל : א) עקרו נטיה ופניה . ובא במובן המוסרי , נטית רצון ושים לב אל שפלות מעמד חברו בכונה להיטיב לו , צוגעניינגט גינסטיג , גנאֶדיג זיין , זיך יעמאנדס ערבארמען , быть склоннымъ, миловать, сжаливаться надъ кѣмъ , נרדף עם פעל רחם וקשורו ביחס הפעול , ובא ע״מ הכפולים והשלמים : וְחַנֹּתִי את אשר אָחֹן (שמות ל״ג י״ט) , והכפל : ורחמתי את אשר ארחם . וַיָּחָן ה׳ אותם וירחמם (מ״ב י״ג כ״ג) . פנה אלי וְחָנֵּנִי (תהלים כ״ה ט״ז) אלהים יָחְנְךָ בני (בראשית מ״ג כ״ט) הראוי : יָחָנְךָ . וכן : חָנוֹן יָחְנְךָ (ישעיה ל׳ י״ט) , זיך ערבארמען , умилосердиться, сжалиться, миловать , ובקבוץ : יאר ה׳ פניו אליך וִיחֻנֶּךָּ (במדבר ו׳ כ״ה) , וויוצרו לא יְחֻנֶּנּוּ (ישעיה כ״ז י״א) והקודם : לא ירחמנו והבינוני : ואל יהי חוֹנֵן ליתומיו (תהלים ק״ט י״ב) , וצדיק חוֹנֵן ונותן (שם ל״ז כ״א) , כל היום חוֹנֵן ומלוה (שם שם כ״ו) . ועל דרך השלמים : אולי יֶחֱנַן ה׳ (עמוס ה׳ ט״ו) , יחכה ה׳ לַחֲנַנְכֶם (ישעיה ל׳ י״ח) . ובמקור על דרך הכפולים : השכח חַנּוֹת אל (תהלים ע״ז י׳) . וע״ד השלמים : חָנוֹן יָחְנְךָ (ישעיה ל׳ י״ט) .

בתוספת ה"א : עת לְחֶנְנָהּ (תהלים ק"ב י"ד) . ומזה ביחום אל דבר ההנינה , גענגען , שענ־קען , מים עמוואס בעגנאֶדיגען , по- жаловать, ומושך שני פעולים : הילדים אשר חָנַן אלהים את עבדך (בראשית ל"ג ה') , ותורתך חָנֵּנִי (תהלים קי"ט כ"ט) . ובתפלה : אתה חוֹנֵן לאדם דעת . ובענין חיים , שאָנען , жалѣть, щадить , תָּחֹן כל בוגדי און (שם נ"ט ו')) , ולא תְחָנֵּם (דברים ז' ב') . ב) בקשת רחמים : וְחַנֹּתִי לבני בטני (איוב י"ט י"ז) , פלעהען, בעטען , просить, умолять , (עיין התפעל) . ומזה בפיוט : אתיתי לְחַנְּנָךְ (שחרית שמ"ע ב' דר"ה) . וי"מ בענין אנחה ונאקה, זייפצען , вздыхать, охать , כהוראת הפעל חן בערבית . ולדעת הרד"ק : אותם שחנותי ואהבתי שהם בני בטני . ובלשון חז"ל בפעול : בני חנוניך הם , בני אברהם וכו' (פסחים דף פ"ז ע"א) . ובפיוט : כי חנוניך ה' אלהינו המה חנונים .

הנפעל , פ"א במקרא : מה נֵּחַנְתְּ בבוא לך חבלים (ירמיה כ"ב כ"ג) , משפטו : נֶחֱנוֹת , והוקלה למ"ד הפעל והציר"ה במקום חירק , ע"ד לשון הארמית , (וע"מ נִהְמִים, נֵאָרִים) . לדעת המפרשים ענינו : מה ראוי שיחונו אותך , בעדויערנסווערטה достойна сожа- лѣнія , או כמה את ראויה למצוא חן , האָלדזעליג זיין, быть любезнымъ , והוא ע"ד הלעג או ההתול . ופירסט פרשו מלשון ערבית בענין אנחה , זייפצען , נהי ויללה , יאממערן , קלאגען , сѣтовать, горевать . והנראה שהוא מעיקר הוראת הפעל בענין שחיה , גחיה , כריעה והתהפך בחבלים , זיך ווינדען , קרייסען , виться, взвиваться, вертѣться , (עי' גות , חול , חבל) .

הפיעל , ע"ד הכפולים , מעין הקל : נטית רצון לזולתו להטיב לו , צוגעניינט זיין , גנאֶדיג זיין , זיך ערבארמען , быть благосклоннымъ, помиловать . וקשורו ביחס הפעול : וּמְחוֹנֵן ענוים אשריו (משלי י"ד כ"א , ועל דרך : ואת עפרה יְחוֹנֵנוּ (תהלים ק"ב ט"ו) . והכפל : כי רצו עבדיך את אבניה . וע"ד השלמים ענינו עשית רצוי וחביב , ליעבליך מאכען , дѣлать умилительнымъ , כי יְחַנֵּן קולו (משלי כ"ו כ"ה) ינעים קולו , והטעם ידבר בנחת ובנעימות .

הפועל : יֻחַן רשע (ישעיה כ"ו י') , לא יֻחַן בעיני רעהו (משלי כ"א י') , בעגנאָדיגט ווערדען .

ההתפעל , מעיקר הוראת הקל : בענין שחיה וכריעה והתנפל לפני זולתו בתפלה ובקשה , זיך בייגען , ניעדערוואַרפען , פלעהען , בעטען , בימטען , повергаться, умолять . וע"ד שמוש הפעל צלא בארמית , וקשור ביחס לפני או יחס שאליו : אשר הִתְחַנַּנְתָּה לפני (מ"א ט' ג') , אשר הִתְחַנַּנְתִּי לפני ה' (שם ח' נ"ט) , בְּהִתְחַנְנוֹ אלינו (בראשית מ"ב כ"א) , וָאֶתְחַנַּן אל ה' (דברים ג' כ"ג) , ובמקום אחר הוא אומר : ואתנפל לפני ה' (שם ט' י"ח) , למשופטי אֶתְחַנָּן (איוב ט' ט"ו) . ובדחז"ל ע"ד נע"ו : כמה ישהה בין תפלה לתפלה כו' חד אמר כדי שתתחונן דעתו עליו (ברכות ל') . ופירש"י שתהא דעתו מיושבת לערוך דבריו בלשון תחנה , וזה ע"פ מה שכתוב : אל תעש תפלתך קבע אלא רחמים ותחנונים לפני המקום (אבות ב' י"ח) ועיין הערה .

חֵן , שמ"ז . עקרו נטית רצון טוב אל הזולת , צונייגונג , הינניינונג , גונסט , גנאדע , благосклонность , והוא אם מצד הפועל , נוטה רצונו הטוב או הגורם , וקשורו בפעל נתן : חֵן וכבוד יתן ה' (תהלים פ"ד י"ב) , שכל טוב יתן חֵן (משלי י"ג ט"ו) , ורובו מצד המקבל , וקשורו בפעל מצא , מיוחס לעיני הנותן ביחס שבו : ונח מצא חֵן בעיני ה' (בראשית ו' ח') , למה זה אמצא חֵן בעיני אדני (שם ל"ג ט"ו) , ועל המעט עם הפעל נשא : ותהי אסתר נושאת חֵן (אסתר ב' ט"ו) , ותשא חֵן וחסד לפניו (שם י"ז) . ובא בססיבות אל המקבל כאלו החן שלו : ונתתי את חֵן העם הזה בעיני מצרים (שמות ג' כ"א) וא"ת : ואתן ית עמא הדין לרחמין בעיני . ושעורו : ונתתי את העם לחן . ויתן חִנּוֹ בעיני שר (בראשית ל"ט כ"א) . ומזה : ב) נעימות וחביבות שמושכין את עיני הרואה ומטין את לבבו לאהבה וחסד , שאָנהייט , אַנמוטה , ליעבליכקייט , ми- ловидность, прелесть , ונרדף עם יופי :

שקר הַחֵן והבל היופי (משלי ל״א ל׳), שאָנהייט, טובת חֵן (נחום ג׳ ד׳), יעלת חֵן (משלי ה׳ י״ט). ובמובן המוסרי: הוצק חֵן בשפתותיך (תהלים מ״ה ג׳), כל אמריו אמרי נעם. חֵן שפתיו (משלי כ״ב א׳), דברי פי חכם חֵן (קהלת י׳ י״ב). וכמו כן: אשת חֵן תתמוך כבוד (משלי י״א ט״ז), ושפכתי על בית דוד וגו׳ רוח חֵן ותחנונים (זכריה י״ב י׳). ומזה: ג) דבר יקר ערך וסגולה, קאָסטבארקייט, драгоцѣнность, כי לוית חֵן הם לראשך (משלי א׳ ט׳) לויה של אבנים טובות, והכפל: וענקים לגרגרותיך. וחן לגרגרותיך (שם ג׳ ח׳). ומזה: אבן חֵן השחד בעיני בעליו (שם ג׳ כ״ב. ולדעת הרא״א הוא כנוי אל האבן השואבת או המושכת, מאַגנעט שטיין, магнитный камень, וידוע טבעו למשוך אליו את הברזל. מסכים אל האמור עליו: אל כל אשר יפנה ישכיל. ובא: והוציא את האבן הראשה תשואות חֵן חֵן לה (זכריה ד׳ ז׳), לפני ענינו טעמו ברכה ויחול טוב, זעגען, הייל, ווינשע, благословеніе, благодать. ובמובן קרוב לזה: וגם לא ליודעים חֵן (קהלת ט׳ י״א), ברכה והצלחה, זעגען, גליקק, благодать, счастіе, ואולי בענין זה: חֵן וכבוד יתן ה׳ (תהלים פ״ד י״ב). ובדחז״ל: שלש חנות הן: חן מקום על יושביו, חן אשה על בעלה, חן מקח על לוקחו (סוטה מ״ז א׳).

חֵן, שע״פ. בן צפניה מגדולי העם אשר באו מבבל בימי זכריה הנביא (זכריה ו׳ י״ד).

הִין, ש״ז. פ״א במקרא, יקר וגדולה, גראָססע, знатность, величіе, וְהִין ערכו (איוב מ״א ז׳), והקודם: ודבר גבורות. ובפיוט, במובן תחנונים. ואמר רבי משלם ברבי קלונימוס: הִין ישע מגוי מקוראיו (שחרית יו״כ).

חַנּוּן, ש״ת. נוטה להטיב וחונן תמיד, געניינט, גנאֶדיג, благосклонный, милосердный, ושמעתי כי חַנּוּן אני (שמות כ״ב כ״ו), ונרדף עם רחום: חַנּוּן ורחום ה׳ (תהלים קי״א ד׳), אל רחום וְחַנּוּן (שמות ל״ד ו׳) ולא נמצא במקרא כ״א ביחס אל הש״י (וע׳ רחום).

חֲנִינָה, שמ״נ. חיים, רחמים וחסד, שאָהנונג, ערבאַרמונג, גנאַדע, пощада, помилованіе, לא אתן לכם חֲנִינָה (ירמיה ט״ז י״ג) פ״א במקרא. ובגמרא: בעת חנינתו אבד חנינו (מו״ק כ״ח ע״ב).

2) חֲנִינוּת, ש״מ. רחמים. בגמרא: ותתעטף ותתאזר בחנינותך (ברכות ט״ז ב׳). ובפיוט: אין חנינות כחנינותך (שיר היחוד יום ה׳).

חַנִּין, ש״ת. אהוב וחביב: בעת חנינתו אבד חנינו (מו״ק כ״ח ע״ב).

תְּחִנָּה, שה״פ. א) בקשה ותפלה שהיא בכריעה ובקידה, פלעהען, געבעט, моленіе, молитва, כל תפלה וכל תְּחִנָּה אשר תהיה לכל וגו׳ (מ״א ח׳ ל״ח). ובא בקשור עם פעל נפל: תפל נא תְּחִנָּתִי לפניך (ירמיה ל״ז כ׳), מפיל אני תְּחִנָּתִי לפני המלך (שם ל״ח כ״ו), ועם בוא: תבוא תְּחִנָּתִי לפניך (תהלים קי״ט ק״ע). ובפעל שמע: ושמעת אל תְּחִנַּת עבדך (מ״א ח׳ ל׳), שמע ה׳ תְּחִנָּתִי (תהלים ו׳ י׳). וברבוי: ואת תְּחִנֹּתֵיהֶם (דה״ב ו׳ ל״ט). ב) חיים, רחמים וחסד שאָהנונג, ערבאַרמונג, גנאדע, пощада, помилованіе, לבלתי היות להם תְּחִנָּה (יהושע י״א כ׳), היתה תְּחִנָּה מאת ה׳ (עזרא ט׳ ח׳). ובפיוט אמרו בקצורו:

3) תַּחַן, סכות באי בְּתַחַן (יוצר לר״ה), תַּחַן ידברו (שחרית יוה״כ).

2) תִּחוּן, ש״ז. תפלה: תִּחוּן מנין שנא׳ ואתחנן (ספרי דברים כ״ז). ובפיוט: ויראה תִּחוּנֵנוּ עד ערב (מעריב יו״כ).

תַּחֲנוּנִים, שם ברבוי. א) דברי תפלה ובקשה, פלעהען, געבעט, моленіе, молитва, לבקש תפלה וְתַחֲנוּנִים (דניאל ט׳ ג׳), ושמעת אל תַּחֲנוּנֵי עבדך (דה״ב ו׳ כ״א), אנחנו מפילים תַּחֲנוּנֵינוּ (דניאל ט׳ י״ח), ונסמך אל קול: שמע קול תַּחֲנוּנָי (שם כ״ח ב׳), תַּחֲנוּנִים ידבר רש (משלי י״ח כ״ג) דברי תחנונים. והנראה שזהו במובן תה״פ, ידבר בענוה ושפלות רוח כדרך המתחננים. וברבוי נקבה: והקשיבה בקול תַּחֲנוּנוֹתָי (תהלים פ״ו ו׳). ובמשנה: רחמים

וְתַחֲנוּנִים לפני המקום (אבות ב׳ י״ג), דברי ענוה ופיוס יוצאים מלב נשבר, אינברונסט. ב) בענין חסד ורחמים, ערבארמען, גנאדע, помилованіе, רוח חן וְתַחֲנוּנִים (זכריה י״ב י׳). וּבְתַחֲנוּנִים אובילם (ירמיה ל״א ט׳) כתרגומו: ברחמין כגיאין.

חִנָּם, תה״פ. (ע״ד ריקם) עשית דבר מנטית רצון לבד. ומזה: א) בלתי מחיר ושכר, אָהנע ענטגעלט, אָהנע לאָהן, безденежно, даромъ, ועבדתני חִנָּם (בראשית כ״ט ו׳), אשר נאכל במצרים חִנָּם (במדבר י״א ה׳), חִנָּם נמכרתם (ישעיה נ״ב י״ג), ולא אעלה וגו׳ עולות חִנָּם (ש״ב כ״ד כ״ד). והקודם: כי קנה אקנה מאתך במחיר. ב) בלא סבה מחייבת, אָהנע אורזאַכע, אָהנע פֿעראַנלאַססונג, безъ причины, безъ повода, להמית את דוד חִנָּם (ש״א י״ט ה׳), ולשפוך דם חִנָּם (שם כ״ה ל״א), לבלעו חִנָּם (איוב ב׳ ג׳). ומזה: שנאי חִנָּם (תהלים ל״ה י״ט), איבי חִנָּם (איכה ג׳ נ״ב), קללת חִנָּם (משלי כ״ו ב׳). וכעין שקר, שוא: אל תהי עד חִנָּם ברעך (שם כ״ד כ״ח) כמו: עד שקר. ג) ללא תכלית, לריק, אומזאָנסט, פֿערגעבענס, напрасно, ולא תאירו מזבחי חִנָּם (מלאכי א׳ י׳), כי לא חִנָּם עשיתי (יחזקאל י״ד כ״ג), כי חִנָּם מזורה הרשת (משלי א׳ י״ז). ובא: כי לא אל חִנָּם דברתי (יחזקאל ו׳ י׳). ובה״א השאלה: הַחִנָּם ירא איוב אלהים (איוב א׳ ט׳). לדעת פירסט, המ״ם במלת חִנָּם היא להוראת יחס הפעול. ועקרו מצד החן הניתון אל הזולת. והדומה לו: אמנם, דומם, יומם, ריקם, שגם (בשגם).

הערה. לפי המבואר יסוד אחד לשרש חנה, חנן, אלא שהראשון במובן הטבעי, והשני במובן המוסרי. וכנראה כבר רמזו ע״ז חז״ל, ואם על דרך הדרש, במ״ש: ויחן את פני העיר (בראשית ל״ג י״ח) חנן את הפנים שבעיר התחיל לשלוח להם דורונות (ב״ר ס״ט), ולהפך אמרו על לא תחנם (דברים ז׳ ב׳) לא תתן להם חנייה (ירושלמי ע״ז פרק א׳). וזה גם טעם אמרם עד שתתחונן דעתו עליו (ברכות ל׳ ע״ב) בענין ישוב המחשבה, מנוחתה וחנייתה במקומה הראוי לה, וכטעם השם ישוב הדעת.

חָנוּן, שע״פ. א) בן נחש, מלך בני עמון (ש״ב י׳ ד׳). ב) ממחזיקי בנין החומה בימי נחמיה (נחמיה ג׳, י״ג ל׳).

2) חָנוּן, חֲנוּנָה, במשנה: ואין הרחלים יוצאות חנונות (שבת ה׳ ד׳) ופרשוהו בגמרא (נ״ד) שהוא תאר נגזר משם עץ נקרא חנון שמשימים קיסם ממנו בחטם הרחלים כדי שתתעטש ויפלו התולעים הנמצאים בראשם.

חָנֵס, שע״פ. עיר וגליל בארץ מצרים התיכונה (ישעיה ל׳ ד׳), הירודוט קורא לה אנוסיס. ובלשון גפתית אַהְנֵס, הְנֶס – ובימי ממשלת היונים היראקלע-אפאלים.

חָנֵף, פעו״י. לפי המוסכם הוראתו דבור בשפת חלקות בהכנעת שוא לגנוב לב, הייכלען, שמייכלען, лицемѣрить, льстить, וזה ע״פ הוראתו בדחז״ל. והנראה כדעת החכם יאהן שעיקר הוראתו כמו שהיא בלשון ערבית הרעדה והתמוטטות, וואַנקען, שוואַנקען, בעבען, ציטטערן, колебаться, дрожать, трепетать, ועם זה השחתה והריסה, פֿערדערבט ווערדען, צו גרונדע געהן, погибать. ומזה הקל: א) והארץ חָנְפָה תחת יושביה (ישעיה כ״ד ה׳), התמוטטה תחתיהם. עד״ש להלן: מוט התמוטטה ארץ (שם כ״ד י״ט), הלא חָנוֹף תֶּחֱנַף הארץ (ירמיה ג׳ א׳), תשחת ותהרס, פֿערדערבט ווערדען, אונטערגעהן, разрушаться, погибать, ע״ד: ותשחת הארץ לפני האלהים וגו׳ כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ (בראשית ו׳ י״א י״ב), וַתֶּחֱנַף הארץ בדמים (תהלים ק״ו ל״ח). ומזה: האומרים תֶּחֱנַף ותחז בציון עינינו (מיכה ד׳ י״א), שעורו: תהרס ותחרב ציון ותחז בה עינינו. ומזה במובן המוסרי, השחתת המעשים, עשות מעשים רעים וחטאים גדולים, כע״ז וג״ע ושפיכות דמים: כי גם נביא גם כהן חָנֵפוּ (ירמיה כ״ג י״א), רוכלאָז האנדלען, совершать гнусности, ע״ש פסוק י׳ י״ג י״ד.

ההפעיל, יוצא: הרעדה, השחתה והריסה, ערשיטטערן, צו גרונדע ריכטען, אינס פֿערדערבען שטירצען, потрясать, разорять,

ולא תַחֲנִיפוּ את הארץ וגו׳ כי הדם הוא יַחֲנִיף את הארץ (במדבר ל״ה ל״ג) הדם הנקי הנשפך על הארץ רובץ כחטא גדול עליה, מטמא אותה ומהרסה, כמ״ש: ארורה האדמה בעבורך (בראשית ג׳ י״ח) וי״ת ולא תטנפון, וַתַּחֲנִיפִי ארץ בזנותיך (ירמיה ג׳ ב׳). ומזה: יַחֲנִיף בחלקות (דניאל י״א ל״ב). לפי המפרשים ענינו ירמה אותם בדברי שקר ושפת חלקות, הייכלן, лицемѣрить, льстить. והנראה שהוא בהשאלה מן ההוראה הראשונה בענין הדחה והכרתה, שטירצען, פֿערפֿיהרען, פֿערלייטען, низвергать, прельщать, склонять, ידיחם בשפת חלקות. וכעין מליצת: אך בחלקות תשית למו הפלתם למשואות (תהלים ע״ג י״ח), ויעיד על זה סוף הפסוק בהפוכו: ועם יודעי אלהיו יחזיקו ועשו (דניאל י״א ל״ב), יעמדו כצור חזק כנגדו ולא יוכל להדיחם. ובדחז״ל: החניפו לו לאגריפו (סוטה מ״א ב׳), כל המחניף לחברו סוף נופל בידו (שם), שמייכעלן, льстить.

חָנֵף, ש״ת. עקרו: א) מרעיד מהרס שלום הארץ, רוהעשטאֶרער, פֿער-דערבער, возмутитель, губитель, ממלך אדם חָנֵף (איוב ל״ד ל׳). ועל הרוב במובן המוסרי, פושע ורשע גדול עובר עבירות חמורות, רוכלאָז, גאטטלאָז, нечестивый, безбожный, בגוי חָנֵף אשלחנו (ישעיה י׳ ו׳) והכפל: ועל עם עברתי. אחזה רעדה חֲנֵפִים (שם ל״ג י״ד). ויתכן שהוא במובן ההוראה הראשונה, כפל ענין במלות שונות: רעדה כנגד חנף, שעקרו מרעיד. ותקות חָנֵף תאבד (איוב ח׳ י״ג) והקודם: כן ארחות כל שוכחי אל. ונקי על חָנֵף יתעורר (שם י״ז ח׳), ושמחת חָנֵף עדי רגע (שם כ׳ ה׳) והקודם: כי רננת רשעים מקרוב. וכנראה התיחד השם חָנֵף לגונב דעת העליונה, מראה עצמו ירא אלהים ואין אלהים בקרב לבו, הייכלער, лицемѣръ, כי מה תקות חָנֵף כי יבצע (שם כ״ז ח׳) (עיין בצע), כי לא לפניו חָנֵף יבוא (שם י״ג ט״ז), כלו חָנֵף ומרע (ישעיה ט׳ ט״ז) והכפל: וכל פה דובר נבלה. ובסמיכות אל לב: וְחַנְפֵי לֵב ישימו אף (איוב ל״ו י״ג). ומזה בהשאלה: מחליק שפתיו להלל ולשבח מעשים רעים למצוא חן בעיני עושיהם, שמייכלער, льстецъ, בפה חָנֵף ישחית רעהו (משלי י״א ט׳). ובדברי חז״ל, בפעל: כל החונף לרשע לסוף נופל בידו (סוטה מ״א). ובא: בְּחַנְפֵי לעגי מעוג (תהלים ל״ה ט״ז), להמפרשים הוא בהוראת חלקת שפתים, ובא סמוך על החנפים המלעיגים בקריצות שפתים. והנראה שזה מן ההוראה הראשונה, והמלה בחנפי איננה סמיכות הרבים מן התאר חנף כי אם סמיכות השם חֶנֶף או חֹנֶף בל׳ רבים וכחברו לעגי, ושעורו: ברעד וברטט של הלעג. ר״ל: בלעגים מרעידים ומחרידים. וראוי להעיר כי כל כך היה דבור שֶׁקֶר בשפת חלקות שנוא בעיני העם עד שהכניסו אותו בכלל העבירות החמורות שבחמורות. ובגמרא: כת החנפים (סוטה מ״ב א׳) מארבע כתות שאינן מקבלות פני השכינה, מפרסמין את החנפים מפני חלול ה׳ (יומא פ״ו ב׳).

חֹנֶף, ש״ז. מעשים משחיתים, תועבת ונבלה, גרייעלטהאט, רוכלאָזיגקייט, гнусность, безбожіе, לעשות חֹנֶף (ישעיה ל״ב ו׳) פ״א במקרא.

חֲנֻפָּה, ש״נ. מן ההוראה הראשונה, הריסה והשחתה, ערשיטטערנדעס, שוידערהאַפֿטעס אונהייל, разрушительное, ужасное, разореніе, כי מאת נביאי ירושלים יצאה חֲנֻפָּה לכל הארץ (ירמיה כ״ג ט״ו) נמשך אל הקודם: ובנביאי ירושלים ראיתי שערורה (שם י״א) ואל מה שלפניו: גם נביא גם כהן חָנֵפוּ (שם י״א), והשם שערורה הוא כמו מפרש ענין החנופה (עיין שערורה). ובדחז״ל, בענין צביעות ושפת חלקות, שמייכעליי, лицемѣріе, מיום שגבר אגרופה של חנופה נתעותו הדינים (סוטה מ״א ב׳), כל אדם שיש בו חנופה אפילו עוברין שבמעי אמם מקללין אותו (שם), כל עדה שיש בה חנופה מאוסה כנדה (שם מ״ב א׳).

חָנַק, פ״י. מקורו ארמית. הקל, עקרו כבישת ודחיקת הצואר בחבל

וטוסרות עד שתצא הנפש בהפסק הנשימה, זוירגען, ערווירגען, ערדראָססעלן, -душить, уда-вить. ומזה בקל במשנה: כפני שהם חונקין (חולין א׳ ב׳), שאם יכבוש ידיו מעט הוא חונקה (מכילתא בשלח ו׳), להביא החונק את עצמו (ב״ר ל״ד) השולח יד בנפשו. ובפעול: חלל ולא חָנוק (סוטה מ״ה ע״ב), ונמצא הנוק (ירושלמי סוטה ט׳ ב׳). ובהשאלה, דחיקת וכבישת הצואר כדי להתיפות: אשה חונקת את עצמה (שבת נ״ז ב׳), מהדקת ברצועה את צוארה כדי שתהא נראית בעלת בשר. וכן בענין נגישה וכבישה: התונק את אחד בשוק (בבא בתרא י׳ ח׳). ובדב״א: האויר החונק, שטיקקלופט, азотъ, יסוד החונק, שטיקשטאָף, азотъ селитротворъ. ומזה במקרא:

בנפעל, כפעל חוזר: ויצו אל ביתו וַיֵּחָנַק (ש״ב י״ז כ״ג), זיך ערווירגען, ערדראָססעלן, задушаться, задавляться. ובמשנה: מצות הנחנקין (סנהדרין ז׳ ג׳), אם בקשת להחנק התלה באילן גדול (פסחים קי״ב א׳). ובהשאלה: התחיל המוכר ליחנק על שנתן ירושתו (מכילתא בשלח א׳), התחילו המצריים נחנקים ואומרים (שם). ולדעת הדהח״א קאהוט, הוא מלשון ערבית התקצף והצטער ואינו מוכרע. ובדב״א, התבווצות והתקמטות: והתחנק הרחם (מו״נ א׳ מ״ב).

הפיעל, יוצא: וּמְחַנֵּק ללבאותיו (נחום ב׳ י״ג), ערווירגען, ערדראָססעלן, задушать, ההיה מחנקת את צואר טרפה בטלפיה.

מַחֲנָק, שה״פ. מיתת חנק או ההריגה, דאס ערווירגען, ערדראָססעלן, -удушенiе, удавленiе, ותבחר מַחֲנָק נפשי (איוב ז׳ ט״ו).

2) חֶנֶק, במשנה, שם״ז לאחת מארבע מיתות בית דין: חנק והרג (סנהדרין ל׳ א׳), ופרשוהו נותנים סודר קשה לתוך הרכה וכורך על צוארו זה מושך אצלו וזה מושך אצלו (שם שם ג׳).

2) חֲנִיקָה, שה״פ, כהקודם. (סנהדרין ס׳ ג׳.

ובארמית וסורית חִנְקִין ענינו מוסרות הנתונות על הצואר: מוסרי צוארך (ישעיה נ״ב ב׳) ת״י: חנקי צוריכון.

א) חֶסֶד, עקרו הפקת רצון ועשות טוב לזולתו מנדבת רוח, גינאָ, גוטעס, גנאדענערווייזונג, оказыванiе добра, милости, בבחינת איש לרעהו. בעל היכולת אל מי שאין לאל ידו, וקשורו על הרוב עם פעל עשה. וביהם עם, עמדי, בבהינת המקבל: ועשית נא עמדי חָסֶד (בראשית מ׳ י״ד), כי עשיתי עמכם חָסֶד ועשיתם גם אתם עם בית אבי חָסֶד (יהושע ה׳ י״ב) ותרגומו: טיבו. ובא נרדף עם אמת, בבחינת קיום המעשה הטוב המובטח והוצאתו לפועל בשלמות: ועשית עמדי חֶסֶד ואמת (בראשית מ״ז כ״ט), ועשינו עמך חֶסֶד ואמת (יהושע ב׳ י״ד), וזה אחרי שאמרה להם: ונתתם לי אות אמת (שם י״ב), ואין אמת ואין חֶסֶד (הושע ד׳ א׳), חֶסֶד ואמת אל יעזבך (משלי ג׳ ג׳). ונרדף עם רחמים: את הַחֶסֶד ואת הרחמים (ירמיה ט״ז ה׳), וְחֶסֶד ורחמים עשו (זכריה ז׳ ט׳). ועם משפט כשענינו ההצלה מיד עושק (עיין משפט): חֶסֶד ומשפט שמור (הושע י״ב י״ז). ועם צדקה: רודף צדקה וָחֶסֶד (משלי כ״א כ״א), צדקה תרומם גוי וְחֶסֶד לאמים חטאת (שם י״ד ל״ד), בפירוש הפסוק הזה כבר נחלקו ראשוני התנאים. ולדעת ר׳ נחוניה בן הקנה שעור הכתוב: צדקה תרומם גוי וחסד לישראל ולאמים חטאת (ב״ב י׳ ע״ב). ובשטתו יתכן לפרש במדה קצרה: צדקה והסד תרומם גוי וחטאת לאמים תשפילם. וי״ת: וחסודה מענין הסד הוא (ויקרא כ׳ י״ז) בהוראת חרפה (עיין הסד ב), ועמו הסכימו המפרשים ופרשו החטאת שהלאמים עושים חסד הוא להם חרפה. ובסמיכות לשם ה׳: ואעשה עמו חֶסֶד אלהים (ש״ב ט׳ ג׳) חסד גדול. ולא תעשה עמדי חֶסֶד ה׳ (ש״א כ׳ י״ד). ובא גם עם יחס של: ועשית חֶסֶד על עבדך (ש״א כ׳ ח׳), ועם פעל משך ביחס הלמ״ד: אל יהי לו מושך חֶסֶד (תהלים ק״ט י״ב). ובתבור לשם אחר: גומל נפשו איש חָסֶד (משלי י״א י״ז), איש אוהב לעשות טוב, ליעבריך, благотворитель. והפוכו: ועוכר שארו אכזרי: מלכי חֶסֶד הם (מ״א כ׳ ל״א). ועל הגמש

שבא ביחס אל המקבל : ותשא חֶסֶד לפניו (אסתר ב׳ ט׳), ונרדף עם חן : ותשא חן וָחֶסֶד לפניו (שם י״ז) . ובא גם על מעשה של סבר פנים יפות ואות אהבה, וואָהל-וואָללען, געפֿאָללינקײט, благоволеніе, уго-дливость , אעשה חֶסֶד עם חנון (ש״ב ט׳ ו׳) , ולבני ברזלי הגלעדי תעשה חֶסֶד (מ״א ב׳ ו׳) . והתיחד במקרא אל המעשים הטובים אשר צותה התורה לעשות איש לרעהו : כי חֶסֶד חפצתי ולא זבח (הושע ו׳ ז׳), וואָהל-טהאַט , добродѣтель , והכפל : ודעת אלהים מעולות . זרעו לכם לצדקה וקצרו לפי חֶסֶד (שם י׳ י״ב), למס מרעהו חֶסֶד (איוב ו׳ י״ד), והכפל : ויראת שדי יעזוב . ובענין זה : ואהבת חֶסֶד (מיכה ו׳ ב׳) , ותורת חֶסֶד על לשונה (משלי ל״א כ״ו), לעהרע דער גנאדע , наука, наставленіе о ми-лости , והכפל : פיה פתחה בחכמה . ובחבור לשם : ואנשי חֶסֶד נאספים (ישעיה נ״א א׳), פֿראָם, благочестивый , והקודם : הצדיק אבד . ומזה יתכן לפרש : חֲסָדָם יעזובו (יונה ב׳ ט׳), יראתם את אלהיהם, פֿראָממיגקײט , благочестіе , וְחַסְדְּכֶם כענן בקר (הושע ו׳ ה׳) . ומזה בל״ר כלל מעשים טובים ורצוים לפני הש״י : דברי צדקיהו וַחֲסָדָיו (דה״ב ל״ב ל״ב), חַסְדֵי דוד הנאמנים (ישעיה נ״ה ג׳) (ועיין בסמוך) . ואל תמח חֲסָדַי (נחמיה י״ג ד׳), ובמובן אמת ואמונה, טרייע, вѣрность . תאות אדם חַסְדּוֹ (משלי י״ט כ״ב) . יקר ונחמד לאדם וראוי לו שיתאוה לזה להיות נאמן בדבורו ובהבטחתו . והפוכו : וטוב רש מאיש כזב . ומזה : רב אדם יקרא איש חַסְדּוֹ ואיש אמונים מי ימצא (שם כ׳ ו׳) (ועיין בסמוך) . ובא גם בהוראת נעימות, עדינות ויופי, ליעבליכ-קײט, צאַרטהײט, שאָנהײט , миловидность, нѣжность, прелесть , זכרתי לך חֶסֶד נעוריך (ירמיה ב׳ ב׳) . והכפל : אהבת כלולתיך . ומזה לדעת גיזיניוס: וכל חַסְדּוֹ כציץ השדה (ישעיה מ׳ ו׳) כהוראתו בלשון ארמית (ועיין חסידא) . ג) ביחס אל רחמי ה על בני האדם, הולד, גנאדע , גאָטטליכע עגאַדע , милость, благоволеніе , על הרוב בקשור עם הפעל עשה : ועשה חֶסֶד עם אדוני (בראשית כ״ד י״ב), יעש ה׳ עמכם חֶסֶד (רות א׳ ח׳), ועם הפעל נטה : ויט אליו חֶסֶד (בראשית ל״ט כ״א) , ועלי הטה חֶסֶד (עזרא ז׳ כ״ח) , וענינו : השפעה ממקור החסד . ע״ד : הנני נוטה אליה כנהר שלום (ישעיה ס״ו י״ב) , וכמו כן עם משך : משוך חַסְדְּךָ ליודעיך (תהלים ל״ו י״א) , על כן משכתיך חֶסֶד (ירמיה ל״א ג׳), כמו : משכתי אליך . והראב״ע כתב : בעבור שחסדו בשמים • ובדחז״ל : חוט של חֶסֶד משוך עליה (מגילת י״ג א׳), ונרדף עם אמת ואמונה ענינו קיום החסד שהבטיח לעשות : תתן אמת ליעקב חֶסֶד לאברהם (מיכה ז׳ ב׳) וסוף הפסוק : אשר נשבעת לאבותינו מימי קדם . ואמונתי וְחַסְדִּי עמו (תהלים פ״ט כ״ב) , זכר חַסְדּוֹ ואמונתו (שם צ״ח ג׳) (ועיין אמת ואמונה) . ובמובן זה נרדף גם עם בְּרִית ובקשור עם פעל שמר : ושמר ה׳ אלהיך לך את הברית ואת הַחֶסֶד (דברים ז׳ י״ב) , שומר הברית וְהַחֶסֶד לאהביו (שם שם ט׳) , וכן : נוצר חֶסֶד לאלפים (שמות ל״ד ז׳) החסד שהבטיח הש״ת לעשות . והקב״ה נקרא : רב חֶסֶד ואמת (שם ו׳) ורב חֶסֶד לכל קוראיך (תהלים פ״ו ה׳) , עולם חֶסֶד יבנה (שם פ״ט ג׳), החסד (ההבטחה) יבנה לעולם ענינו קיום לדור ודור . ובא נרדף גם עם משפט במובן עשות משפט איש ודו דינו (עיין משפט) : חֶסֶד ומשפט אשירה (תהלים ק״א א׳), חיים וָחֶסֶד עשית עמדי (איוב י׳ י״ב) . לפי המפרשים הם שני נשואים . והשעור : חיים נתת לי וחסד עשית . ויתכן שענינו : חסד חיים עשית . ובמובן קרוב לזה : כי טוב חַסְדְּךָ מחיים (תהלים ס״ג ד׳), כי טוב חסד החיים שאתה עושה עמדי , וכמו שכתוב בסמוך : כן אברכך בחיי ומ״ם בחיים איננה מ״ם היתרון כי אם יחס שממנו . וברבוי : קטנתי מכל הַחֲסָדִים ומכל האמת (בראשית ל״ב י״א) , חַסְדֵי ה׳ עולם אשירה (תהלים פ״ט ב׳) , זכור רחמיך ה׳ וַחֲסָדֶיךָ (שם כ״ה ו׳) . ויש מפרשים מזה : חַסְדֵי דוד הנאמנים (ישעיה נ״ה ג׳) , החסדים שעשה עם דוד .

חָסִיד, ש״ת לעושה חסד תמיד, גיטיגער, וואָהלוואָללענדע, ליעברייכער, мн-лостивый, добродѣтельный, כי גמר חָסִיד (תהלים י״ב ב׳). והכפל: כי פסו אמונים. אבד חָסִיד (מיכה ז׳ ב׳). והכפל: וישר באדם אין. מגוי לא חָסִיד (תהלים מ״ג א׳), שמרה נפשי כי חָסִיד אני (שם פ״ו ב׳) עיין רד״ק. הנראה שענינו דך ונדכה והוא כפל של עני ואביון שבפסוק הקודם. וידוע שמושג היושר והתמימות כולל ההכנעה והשפלות (עיין דך). וביחוס אל השי״ת: כי חָסִיד אני נאם ה׳ (ירמיה ג׳ י״ב), גנאֶדיגער, мн-лостивый, וְחָסִיד בכל מעשיו (תהלים קמ״ה י״ז). ועל הרוב ענינו ירא אלהים ושומר תורה, פֿראָממע, благочестивецъ, יתפלל כל חָסִיד (תהלים ל״ב ו׳), תהלתו בקהל חֲסִידִים (שם קמ״ט א). ובא בהתיחס אל השי״י: אז דברת בחזון לַחֲסִידֶיךָ (שם פ״ט כ׳) וכתאר לשם איש: לאיש חֲסִידֶךָ (דברים ל״ג ח׳), אספו לי חֲסִידָי (תהלים נ״ה ה׳), בשר חֲסִידֶיךָ לחיתו ארץ (שם ע״ט ב׳). והקודם: נבלת עבדיך. כי הפלה ה׳ חָסִיד לו (שם ד׳ ד׳) ענינו: חסידו. ע״ד: בכור שורו הדר לו (דברים ל״ג י״ז) (ועיין פלה). ובימי השמד של אנטיוכוס התיחד השם אל הקדושים אשר התנדבו למסור נפשם על קדוש השם באמונתם את תורת ה׳ והדבקים במצותיה (חשמונאים א׳ ד י״ב). וכפי הנראה הם החסידים שזכר המשורר הקדוש בהרבה מזמורי תהלים המתיחסים אל העת ההיא. ונמצא זכר במשנה ובברייתא לחסידים הראשונים שהיו מופלאים בדביקותם בה׳ ובשמירתם את מצות התורה בכל פרטיהן שמירה יתירה: חסידים הראשונים היו שוהים שעה אחת ומתפללים כדי שיכוונו את לבם לאביהם שבשמים (ברכות ה׳ א׳), וחסידים היו מתאוים להביא קרבן חטאת (ירושלמי נדרים א׳ ב׳), חסידים הראשונים כיון שארגו בה שלש היו מטילין בה תכלת (מנחות מ״א א׳), חסידים הראשונים היו מצניעין קוצותיהן וזכוכיותיהן בתוך שדותיהן ומעמיקים להם שלשה טפחים שלא יעכב המחרישה (ב״ק ל׳ א׳) ונמצא זכר גם לחסידים סתם: ההורג נחשים ועקרבים בשבת אין רוח חסידים נוחה הימנו ואותן חסידים אין רוח חכמים נוחה מהם (שבת קכ״א א׳). ואמרו: חסיד שוטה ורשע ערום כו׳ הרי אלו מבלי עולם (סוטה ג׳ ד׳), ובגמרא מפרשי: היכי דמי חסיד שוטה כגון דקא טבעה אתתא בנהר ואמר לאו אורח ארעא לאסתכולי בה ואצילה (שם כ״א ב׳). ומן השם חסיד נגזר הפעל

בהתפעל: התנהג במדת חסיד, זיך גיטיג, ליעבריך, הולדפֿאָלל ערוויזען, посту-пать, милостиво, עם חסיד תִּתְחַסָּד תהלים י״ח כ״ו; (ש״ב כ״ב כ״ו) ולא נמצא יותר.

2) **חֲסִידוּת**, שמ״נ, במשנה: והסידות מביאה לידי רוח הקודש (סוטה ט׳ מ״ו), איננערע פֿראָממיגקייט, גאָטט ער-געבענהייט, благочестіе, преданность Богу, מתנהג בַּחֲסִידוּת (בפיוט).

1) **חֲסוּדָא**, **חֲסִידָא**, בארמית, ש״ת. נעים, עדון, יפה וטוב חן, שאָן, אנמוטהיג, прелестный, милый, אבן חן השחד בעיני בעליו (משלי י״ז ח׳) ת״י: כיפא דשוחדא חֲסִידָא היא, אשת חן (שם י״א ט״ז) ת״י: אתתא חֲסִידְתָא, שפירא בחיזוא וחסודא (ת״ש אסתר ב׳ ח׳). ומזה בגמרא: כלה נאה וחסודה (כתובות י״ז א׳), חסדא שמך וחסדאין מילך (גיטין ז׳ א׳). ומזה לדעת י״ם במקרא: וכל חסדו כציץ השדה (ישעיה מ׳ ו׳), וכן: אם אברה חסידה ונוצה (איוב ל״ט י״ג), אם אברה (של כנף רננים) יפה ונעימה (עיין חסידה). ומזה בפעל השתדל למצוא חן, מפלייר, ערגע-בענר מאכען, сдѣлаться пріятнымъ, אלין כותאי הכימין למיתחדא (ויקרא רבה פרשה ה׳), זיך איינשמייכעלן. ובפיוט: כמראה הקשת לְחַסְּדוֹ (הקליר בסלוק לקרובות יום ב׳ דסוכות).

חֲסִידָה, שם עוף טמא: ואת הַחֲסִידָה האנפה (ויקרא י״א י״ט), והוא מן העופות הנוסעים ממקום למקום בזמנים ידועים: גם חֲסִידָה בשמים ידעה מועדיה (ירמיה ח׳ ז׳) ולו כנפים גדולים ויפים: ולהגה

בנפים ככנפי הַחֲסִידָה (זכריה ה' ט'). חז"ל פרשו שמה על שם טבעה ואמרו שעושה חסידות עם חברותיה (במזונות) (חולין ס"ג א') והיא דיה לבנה. לדעת רש"י הוא העוף הידוע שטארך, аистъ, שלפי עדות חכמי הטבע היא מצוינת באהבתה את אפרוחיה. ולדעת המתרגמים היונים הוא העוף רייהער, цапля, שגם הוא אוהב את ילדיו. אם אברה חסידה ונוצה (איוב ל"ט י"ג), וממה שהכתוב מתאר אחרי כן טבע עוף שעוזבת ביציה ושוכחת את בניה, ראו קצת מן המפרשים החדשים לפרש את השם חסידה במקום הזה כתה"ש במובן יפה ונעים והוא אל כנף רננים הנזכר בתהלת הפסוק, והטעם: אם האברה והנוצה של כנף הרננים חסידה ונעימה היא (פירסט).

חֶסֶד, שע"פ. א) בן חסד מנציבי שלמה מ"א ד' י'). ב) יושב חסד, בן זרבבל (דה"א ג' כ') וזה על שם המאורע.

חֲסַדְיָה, שע"פ. בן זרבבל (שם).

ב) חֶסֶד, ש"ס. לפי המוסכם עניגו חרפה, תועבה, שימפף, שאנדע, גרייל, срамъ, позоръ, гнусность, חֶסֶד הוא (ויקרא כ' י"ז). ומזה בפעל בבנין פיעל, חרוף וגדוף, שמאהען, לאסטערן, שימפפען, бранить, פן יְחַסֶּדְךָ שומע (משלי כ"ה י') ולא נמצא יותר במקרא. ורגיל הרבה בלשון ארמית. וכנראה שמקורו ארמית דומה לפעל חצד, והוראתו הראשונה חתוך, בזוע, פצוע, איינשניידען, איינריטצען, פערוואונדען, над-, в-, рѣзывать, уязвлять, ранить. ומזה בהשאלה לחרוף וגדוף (וגם הם עיקר הוראתם חתוך ופצוע, ע"ש). ומזה השם חֶסֶד בהתיחד לעריות בערות אחותו, ואפשר שזהו מהוראתו הראשונה, פצע ותבלה, פערלעטצונג, повреждение. מכוון אל החטא ההוא לפי כונת התורה. ועל דרך התיחדות השטות: זמה, תבל. ובדרך דרש אמרו: על וחסד לאמים חטאת (משלי י"ד ל"ד), מקבלים הן ישראל חסודים מאומות העולם בשעה שהן חוטאים (פסיקתא שקלים ל"ב) חרפות ופצעים.

2) חֲסוּדָה, בגמרא. שם מקום הקרע והפצע שעושין בהקות דם, אדערלאסס שליטץ, разрѣзъ при кровопускании, יד להם דה תקציץ (שבת ק"ח ב').

חָסָה, פ"ע. לא נמצא כי אם בקל ועניגו ביאה במקום החופף להסתר שם, צופלוכט, שוטץ זוכען, искать прибѣжища, защиты. ורוב קשורו ביחס הבי"ת: בואו חֲסוּ בצלי (שופטים ט' ט"ו). ובהשאלה: ולחסות בצל מצרים (ישעיה ל' ב'). ועל המעט בקשור עם תַחַת: לַחֲסוֹת תחת כנפיו (רות ב' י"ב). ועל הרוב במובן המוסרי בענין בקשת מנוס ובטחון בישועת ה', פערטרויען, уповать, полагаться, וְחָסָה בו (תהלים ס"ד י"א), שמרני אל כי חָסִיתִי בך (שם ט"ז א'), אֶחֱסֶה בסתר כנפיך (שם ס"א ה'), ובצל כנפיך אֶחְסֶה (שם נ"ז ב'), צור חָסָיוּ בו (דברים ל"ב ל"ז), בצל כנפיך יֶחֱסָיוּן (תהלים ל"ו ח'). והבינוני: וְהַחוֹסֶה בי (ישעיה נ"ז י"ג), מגן הוא לכל הַחוֹסִים בו (ש"ב כ"ב ל"א). ובסמיכות: אשרי כל חוֹסֵי בו (תהלים ב' י"ב), ויודע חֹסֵי בו (נחום א' ז'), ובלא קשור: וְחֹסֶה במותו צדיק (משלי י"ד ל"ב), הצדיק חוסה ובוטח גם בהיותו סמוך למיתה. והראב"ע פירש: יש מחסה ובטחון לצדיק במות הרשע. ומוסב אל הקודם: ברעתו ידחה רשע. והנכון שענינו לצדיק יש מחסה ובטחון גם במותו. מושיע חוֹסִים ממתקוממים בימינך (תהלים י"ז ז'), י"מ שהוא מוסב על בימינך, החוסים בימינך, והנכון שבא בהסרון הקשור.

חָסוּת, שה"פ. בקשת מנוס ומסתר, שוטצזוכונג, исканіе защиты, וְהֶחָסוּת בצל מצרים (ישעיה ל' ג').

מַחֲסֶה, ש"ז. מקום מנוס ומסתר, צופלוכטסארט, при-, у-, бѣжище, סלעים מַחְסֶה (תהלים ק"ד י"ח), מַחְסֶה מזרם (ישעיה כ"ה ד'), וּלְמַחְסֶה ולמסתור (שם ד' ו'). ובהשאלה: מעוז ומגן, צופלוכט, שוטץ, покровъ, защита, כי שמנו כזב מַחְסֵנוּ (שם כ"ח ט"ו). ועל הרוב ביחוס אל הגנת השי"ת וישועתו ובא בבחינת הפועל אל הפעול. ביחס הלמ"ד: אלהים לנו מַחֲסֶה

ועז (תהלים מ״ו ב׳), וה׳ מַחֲסֶה לעמו (יואל ד׳ ט״ז) או בכנוי הפעול: ה׳ מַחְסֵהוּ (תהלים י״ד ו׳). ובבחינת הפעול, ביחס הבי״ת: מַחְסִי באלהים (שם ס״ב ח׳). ובחסרון היחס: ואתה מַחֲסִי עז (שם ע״א ז׳), אמר לה׳ מַחְסִי (שם צ״א ב׳), ואלהי לצור מַחְסִי (שם צ״ד כ״ב). ובפיוט:

3) מַחַס, וסוכננו בְּמַחַס אברתך (קרובות ב׳ דר״ה).

חֹסָה, שע״פ. א) עיר במטה אשר (יהושע י״ט כ״ט). ב) מבני מרדי השוערים (דהי״א מ״ז ל״ח).

2) חָסִית, במשנה, שם כולל סוג הבצלים: המנכש בַּחֲסָיוֹת (תרומות פ׳ ז׳), אלו הן חסיות כגון הלוף השום והבצלים (נדרים נ״ח ב׳), והוא דבר שאין זרעו כלה ואולי ע״ש שהם עשוים קליפות מקופלות חוסות ומגנות זו את זו.

1) הַחְחוֹם, ארמית ובמשנה. תנוך האזן, אהרקנארפעל, хрящъ уха, בדל אזן (עמוס ג׳ י״ב) ת״י: חסחוס דאודן, נפגמה אזנו מן הסחוס (בכורות ו׳ א׳). ובברייתא ועמ״נ:

2) חַסְחָסוֹת, אזניו כפולות בחסחסות אחת הרי זה מום, בשתי הסחסיות אינו מום (שם דף מ׳ ב׳).

2) הֲסִיסָה, שם. כפילה: אזניו מגופפות בהסיסה אחת (תוספתא בכורות ד׳).

חסך. עיין חשך.

חסל, פ״י. לא נמצא כי אם בקל ורק פ״א במקרא. קטיפה וקציצת הפירות בהתיחד לאכילת הארבה, אבבייססען, אב-פרעססען, обгрызать, объѣдать, כי יַחְסְלֶנּוּ הארבה (דברים כ״ח ל״ח), מקורו ארמית בהוראת גמר והשלמה. ע״ד הפעל: גמר, גמל: ויגמל שקדים (במדבר י״ז כ״ג) ת״י: וחסיל לוזין, ויתם הכסף (בראשית מ״ז ט״ז) ת״י: וחסיל. ובמדרש כגון דחסל, מן מצלי (ויק״ר כ״ח) גמר תפלתו. והפייטנים אמרו גם: נחסל, הוחסל.

חָסִיל, שם מין ממיני הארבה: ארבה חָסִיל כי יהיה (מ״א ח׳ ל״ז), הֶחָסִיל יֶהגזם (יואל ב׳ ד׳), והוא מענין הקטיפה, ע״ד השם גזם מן גזז.

חֲסַל, שם. גמר, סיום. ענדע, конецъ, חסל סדור פסח, חסלת מסכתא.

חָסַם, פ״י. בקל. וענינו: א) קשור והדוק ומזה אטירה, בלימה וסגירה, פעסט צובינדען, צושנירען, крѣпко привязывать, לא תַחְסֹם שור בדישו (דברים כ״ה ד׳), לא תקשור פי השור שלא יאכל מן הדישה. ובלשון הכמים גם בנפעל, לאקושי חוסם לנחסם (ב״מ דף פ״ט ע״א). ומזה: ב) מניעה ועכוב, אבשפעררען, פֿערהינדערן, צוריקקהאלטען, загораживать препятствовать, задерживать, וְחֹסֶמֶת היא את העוברים (יחזקאל ל״ט י״א), סוגרת בעדם ומעכבתם מלכת. וי״ת: וסמכא היא לתרין טוריא, פירש בענין סמיכה מהודקת נגיעה בעצם, ע׳ הגן. ואולי קרא הָעֲבָרִים. ובמשנה בכמה השאלות: העלין של עץ משיחסום (כלים ט״ז ב׳), גמר והשלמת אריגת השפה שעשויה לחזוק האריגה שלא תנתק ותתר, ובכל גמר מלאכה לתקון הכלי: מפני שצריך לחסמן (ביצה ל״ד א׳), פֿעסט מאכען, укрѣплять, שמן של תרומה אין חוסמין בו תנור וכידים (תוספתא תרומות ח׳ י׳), ובהקשאת הברזל. דרך לוטשי הברזל מחמין את הברזל עד שנעשה גחלת ומכבין אותו כדי לחסמהו (רמב״ם הל׳ שבת י״ב ב׳) ובהשאלה: כפיה והכרח, צווינגען, заставлять, מנין ליבמה שנפלה לפני מוכה שחין שאין חוסמין אותה (יבמות ד׳ א׳) בענין מניעה ועכוב, כנפשך מה נפשך אם הכמת פטור אף פועל אם חסמת פטור (ב״מ צ״ב א׳), זיך צוריקק האלטען, воздерживаться, ובסגירת הפה בגמגום הדבור: הוה קטחסם (כתובות כ׳ ע״ב; שבת קמ״ז א׳), שטאַממערן, заикаться. והערוך גורס קטהסם, ובבנין התפעל: כלי נצרים עד שיתחסמו נתחסמו אע״פ שנשרו שפתותיהן (כלים כ׳ ב׳). ובמדרש בהשאלה: אתחסם רבי אליעזר (ויק״ר כ׳), התחזק השתלם בלמודיו.

מַחְסוֹם, ש״ז. סיגר הפה, זמם, מויל-קאָרב, замокъ, намордникъ, אשמרה לפי מַחְסוֹם (תהלים ל״ט ב׳) אשמור את פי כאלו מחסום נתון עליו.

1) חִסּוּם , ש"ז , במשנה . זמם , שלאָסס , מײלקאָרב , замокъ, наморднікъ. המלקוט של בקר והחסום שלו (כלים ט"ז ז') , ולא פרה בחסום שבפיה (שבת נ"ג א') . ב) חודו של סכין שעשוי מברזל עשת , שטאהל , сталь , נטל חסומן (כלים י"ג ד') . וזה על שם קושיו וחזקו או ע"ש חבורו והרכבת העשת בברזל , ועיין בפירוש הרמב"ם שם . ג) קושי או מגירה : אין הארץ שותה אלא לפי חסומה (ב"ר ע"ג) , האַרטע , פעסטיגקײט , твердость, крѣпость , ומהרריה תחצב נחשת (דברים ח' ט') ת"י : וטוריא חסימין כנחשתא . ויתכן שענינו מקום שהזרעים סגורים ובלומים שם .

2) הֲסִימָה , במשנה , שה"פ . מענין הפעל שבמקרא : לפריקה ולחסימה (ב"ק ה' ז') (ועיין התם) .

1) חֲסַן , ארמית . דומה לשרש חסם , עשן , הקל . א) היות קשה , חזק , מאַכטיג , פעסט זײן , быть крѣпкимъ , התאפקו (ישעיה ס"ג ט"ו) תיב"ע : יַתְקְפוּן . ומזה , האחז באחוזה התנחל נחלה , זיך אײנעם נעגענשטאנד בעמאַכטיגען , בעזיטץ ערגרייפען , ערבען , овладѣть, наслѣдовать , יירשו ארץ (תהלים ל"ז כ"ט) — יַחְסְנוּן ארעא . ומזה לדעת רש"י במקרא בנפעל : לא יאצר ולא יֵחָסֵן (ישעיה כ"ג י"ח) לא יתנחל לבניהם , ורת : יִתְגְּנֵז , היות נאסף ונגנז באוצר , אײפגעוואהרט ווערדען , быть сохраняему . וזה נרדף אל ולא יאצר . וכן אמרו בגמרא : לא יאצר זה בית אוצר ולא יחסן זה בית גניזה (פסחים דף קי"ח ע"ב) כי הדבר השמור ונגנז הוא קיים , וחזק , ואינו כלה (ועיין חֹסֶן) . ובבנין אַפְעֵל יוצא . חיזוק , אימוץ , קרעפטיגען , שטאַרקען , укрѣплять , לא יאמץ כחו (עמוס ב' י"ד) תיב"ע : לא יַחְסֵין חיליה . ב) התנחל נחלה , אין בעזיטץ נעהמען , ערבען , овладѣть, наслѣдовать , ובארמית שבמקרא : וְיַחְסְנוּן מלכותא (דניאל ז' י"ח) , ומלכותא הֶחֱסִנוּ קדישין (שם שם כ"ב) . ובינוצא הנהלה, הורשה , פערערבען , давать въ удѣлъ , מנחיל אתכם (דברים י"ב י') ת"א : מַחְסִין . ובבנין פַּעֵל , בענין , חזוק ואמוץ , קרעפטיגען , укрѣплять , וברכים כשלות אמצו (ישעיה ל"ה ג') תיב"ע : וּרכובין דרעלן חַסִּינוּ . ומזה בפיוט בהשאלה : יְחַסְּנוּ בקול (קרובות א' דר"ה) יתנו חסן ותקף בקול מהללם : בחיל מחסנים (ב' דר"ה) . ובלשון חז"ל בפועל , במובן הטבעי : אם היו מחוסנות אינן שואבות (מכשירין א' ד') מחוזקות . ובפיוט בהשאלה : חֻסַּן ברכה באשר זרע (נעילה) .

חָסֹן , ש"ת . דומה לשרש חסם , ענינו קשה וחזק , שטארק , מאַכטיג , קרעפטיג זײן , быть мощнымъ, крѣпкимъ , וְהָסֹן הוא כאלונים (עמוס ב' ט') , והיה הֶחָסֹן לנערת (ישעיה א' ל"א) מוסב על כאלה נובלת שבפסוק הקודם , שהוא אילן חזק מאד . ועיין חֹסֶן .

חֲסִין , ש"ת . חזק ותקיף , במובן המוסרי , שטארק , מאַכטיג , крѣпкій, мощный , ולא נמצא כי אם פעם אחת ובסמיכות לשם יה : מי כמוך חֲסִין יה (תהלים פ"ט ט') , ושעורו : מי כמוך יה חסין , ע"ד : פני הארון ה' (שמות כ"ג י"ז ; ל"ד כ"ג) ועי' מנחת שי . ובתפלת והוא רחום : הַחֲסִין בכח .

חֹסֶן , ש"מ . חזק ועצמה , בהתיחד אל הון ורכוש , שטאַרקע , מאכט , רײכטהום , פערמעגען , сила, богатство, мощь, достояніе , לא לעולם חֹסֶן (משלי כ"ז כ"ד) , בית צדיק חֹסֶן רב (שם ט"ו ו') , כל חֹסֶן העיר (ירמיה כ' ה') , חֹסֶן ויקר יקרא (יחזקאל כ"ב כ"ה) . ומזה : אוצר , שאַטץ , сокровище , חֹסֶן ישועות (ישעיה ל"ג ו') נרדף ליראת ה' .

2) חֹסֶן , במשנה . פשתן שאינו מנופץ , אונגעהײכעלטע פלאַקס , неспусканный ленъ , לא בלביש ולא בחוסן (שבת ב' א') . ואולי נקרא כן ע"ש שהוא חזק וקשה . ובגמרא נראה שהוא החסן האמור בישעיה : והיה הֶחָסֹן לנערת (שבת כ' ב') . ולפי דרכם יתכן שרומז הנביא אל הבתים שהיו הנשים אורגות שם לאשרה (מ"ב כ"ג ז') שאולי ארגו מפשתן כזה , ואחרי שזכר כי יבושו מאלים אשר חמדתם וגו' כי תהיה כאלה נובלת עליה זכר גם בתי האלים והאשרות ואמר שיהיו כנעורת .

2) חֲסִינָה , במשנה , שם קופה גדולה לאצור בה פירות : החסינה טהורה (כלים ט"ז ה'), ותרגום נדרכו טמגורות אתפגרו חסניא (יואל א' י"ז), ועי' תוי"ט .

חִסְפֵּס , פ"י . פ"א במקרא בבנין פועל : דק מְחֻסְפָּס (שמות ט"ז י"ד) א"ת : מקלף . — ופירשו משרש חשף , וכמו שתרגם מחשף הלבן (בראשית ל' י"ז) קלוף חיור , וענינו מגולה, אָפֿפֿען, открыть . ובמשקלו אמרו המבארים שבא על דרך המרובע . או על דרך הכפולים המתומשים והראוי חספסף , ונהסרה הלמ"ד הראויה להיות כפולה . ולדעת האחרונים ענינו : עשוי קליפות ופצלות דקות כקשקשות עור הדג , שופפען ארטיג , געשיכטעט , чешуйчатый , слоистый , ובמכילתא בשלח (פ' ויסע ג') מחספס מלמד שהיה יורד כגליד (לפי הגרסא הישנה הנכונה) (ועיין חפס) . והפייטנים השתמשו בו בנפילת הסמ"ך הכפולה בפיעל, בהוראת גלוי, ואמר הקליר : סוד יום גאולה בחספו לדגולה (שופרות) . ועשו ממנו

3) חִסּוּף , שם . גלוי , אֶפֿפֿענטליכקייט , от-верстіе , ואתיו לשמה בְּחִסּוּף (קרובות ב' דסוכות), והשמיענו בְּחִסּוּף (קרובות ז' דפסח) .

1) חֲסַף , ארמית . עקרו חמר וטיט מתדבק, כהאָן , глина , די חֲסַף (דניאל ב' ל"ג) , מערב בַּחֲסַף טינא (שם מ"ג) , חַסְפָּא די פחר (שם מ"א) , בלי חרס (ויקרא י"א ל"ג) ת"א : מאן דַחֲסַף , ובשברי כלי חרס , שערבק , черепокъ, обломокъ, осколокъ, глиняного посуда , אית חספין מתדבקין (ב"ר י"ז) , חספא בעלמא (ב"ב ל"ב ע"ב) , ומזה חספנותא (שבת קל"ד א') , ופירש"י מין שחין והוא בגרב ובחרס שכתוב בתורה .

חָסֵר , פעו"י . הקל , עומד . עקרו גרעון ומעוט כמות דבר ממה שהיה והפוכו יתר , זיך מינדערן , אבנעהמען , умень-шаться, убавляться , וַיַּחְסְרוּ המים (בראשית ח' ג') . הלוך וְחָסוֹר (שם ה') , וצפחת השמן לא חָסֵר (מ"א י"ז ט"ז) . ומזה העדר מציאות דבר הנצרך , פעהלען , מאנגעלן , недоста-вать , לא תֶחְסַר כל בה (דברים ח' ט') , ושמן על ראשך אל יֶחְסָר (קהלת ט' ח') , אל יֶחְסַר המזג (שה"ש ז' ג') . והתיחס הפעל אל הגוף הצריך לדבר והדבר הנעדר יבוא ביחס הפעול : לא חָסַרְתָּ דבר (דברים ב' ז') , למען יַחְסְרוּ לחם ומים (יחזקאל ד' י"ז) , לא יַחְסְרוּ כל טוב (תהלים ל"ד י"א) . ובמובן זה : אולי יַחְסְרוּן חמשים הצדיקם חמשה (בראשית י"ח כ"ח) , וכן בזולת הדבר הנצרך : ה' רעי לא אֶחְסָר (תהלים כ"ג א') , ענטבעהרען , מאנגעל ליידען . иметь нужды, терпѣть, имѣніе недостатокъ , לא חָסֵרוּ (נחמיה ט' כ"א) , ובטן רשעים תֶּחְסָר (משלי י"ג כ"ה) . ועל המעט שיתיחס בקשור הלמ"ד אל הגוף : די מַחְסֹרוֹ אשר יֶחְסַר לו (דברים ט"ו ח') .

הפיעל , יוצא : עשית זולתו קטן בערך אל זולתו , ובא בקשור עם מ"ם , גערינגער זיין לאססען , умалять, ставлять ниже , וַתְּחַסְּרֵהוּ מעט מאלהים (תהלים ח' ו') , ועם זה מניעה , ענטבעהרען לאססען , лишать , וּמְחַסֵּר את נפשי מטובה (קהלת ד' ח') . ובדרז"ל : אם אתה מחסר אות אחת (עירובין י"ג ע"א) , אם חיסר אחת מכל סמניה (כריתות ו' ע"א) . ובענין הרגשת החסרון , דען מאנגעל פיהלען , פֿערמיססען , терпѣть недостатокъ, лишаться , מת האיש מי מְחַסְּרוֹ אלא אשתו , מתה האשה מי מחסרה אלא בעלה (מדרש רות ב') . ובבינוני פעול : כל המחוסר צידה אסור (ביצה ג' א') , מחוסר כפורים (חגיגה ג' ג') , מחוסר אמנה היה (ב"ר ל"ב) .

ההפעיל , יוצא . גרעון ומעוט חק , ענט-נעהמען , ענטציעהען , מאנגעלן לאססען , отни-мать, лишать , ומשקה צמא יַחְסִיר (ישעיה ל"ב ו') , מושך שני פעולים המשקה והצמא . ובא : והממעיט לא הֶחְסִיר (שמות ט"ז י"ח) לא עשה שיחסר לו . או לא הרגיש החסרון והרי הוא בעומד .

חָסֵר , ש"ת . מי שחסר דבר , ערמאנגעלנד , ענטבעהרענד , страдающій недо-статокъ , ומושך את הדבר החסר ביחס הפעול : כי מה אתה חָסֵר עמי (מ"א י"א כ"ב) , כשהסכל הולך לבו חָסֵר (קהלת י' ג') הוא חסר את לבו . וכן ביחס הלמ"ד : איננו חָסֵר לנפשו (שם ו' ב') . ובא בסמיכות אל

הדבר הנעדר: חֲסַר לב (משלי ו' ל"ב), הערצ-
לאָז, טהאָריכט, безсердный, безумный,
נַחְסַר לב ואמרה לו (שם ט' ט"ז), דער
הערצלאָזע. נגיד חֲסַר תבונות (שם
כ"ח ט"ז), איינזיכטסלאָז, безразсудный.
והפוכו: ורב מעשקות. מתכבד וַחֲסַר לחם
(שם י"ב ט'), בראָדלאָז, безхлѣбный, הַחֲסַר
משגעים אני (ש"א כ"א ט"ז). ובא כש"מ:
בַּחֲסַר לב ימותו (משלי י' כ"א), הערצלאָזיג-
קייט, безсердіе, — умie. ובלשון חז"ל:
אחד מלא ואחד חָסֵר (ר"ה י"ט ע"ב), וזה
לא נהנה וזה לא חסר (ב"ק דף כ' ע"א),
מדה הן חסר הן יתיר (ב"ב ז' ב'), חסרה
או יתרה (ב"מ דף פ"ט ע"ב), שניהם חסרין
(ר"ה י"ט ע"ב), חסרות ויתרות (ערובין י"ג ע"א).

חֶסֶר, ש"מ. העדר דבר הנצרך, מאנגעל,
ענטבעהרונג, недостатокъ, וְחֹסֶר
להם (עמוס ד' ו'), בראָדלאָזיגקייט, недоста-
токъ въ хлѣбѣ, безхлѣбица, כי
תאכלם בְּחֹסֶר כל (דברים כ"ח נ"ז), מאנגעל
אן אללעם, недостатокъ во всемъ, אם
ראית חוסר בא לעולם (ב"ר ל"ד).

חֶסֶר, שם כענין הקודם, בהתיחד לעניות
ודלות, מאנגעל, נאָטה, אָרמוטה,
лишеніе, нужда, бѣдность, нищета
ולא ידע כי חֶסֶר יבאנו (משלי כ"ח כ"ב),
בְּחֶסֶר ובכפן (איוב ל' ג'). ובמשנה בענין היזק
במחיר: ילקה בחסר וביתר.

חֶסְרוֹן, שם. העדר ושלילה, מאנגעל,
פעהלער, недостатокъ, וְחֶסְרוֹן
לא יוכל להמנות (קהלת א' ט"ז), ובמטבע
הברכות: בורא נפשות רבות וְחֶסְרוֹנָן,
תאר לדבר הבא למלא החסרון, בעדירפ-
ניסס, надобность. ובגמרא לענין היזק:
המקום ימלא חסרונך (ברכות ט"ז ב'),
חסרון כיס (קהלת פסוק ומוצא אני), ущербъ.
ובדב"א בענין מום בגוף או העדר שלמות
הנפש, פעהלער, מאנגעל, порокъ, недоста-
токъ, וכפי שלמותך כן חֶסְרוֹני (כתר
מלכות), להויתך אין חסרון (שיר היחוד יום ג').
והרבוי: חסרונות.

מַחְסוֹר, ש"ז. העדר ושלילת דבר הנצרך,
מאנגעל, ענטבעהרונג, лишеніе
недостатокъ, אין שם מַחְסוֹר כל דבר
(שופטים י"ח י'), כי אין מַחְסוֹר ליראיו (תהלים
ל"ד י'). וכן דלות ועניות בכלל, ארמוטה,
нищета, וּמַחְסֹרְךָ כאיש מגן (משלי ו' י"א).
והכפל: ובא כמהלך רישך. ופ"א ברבוי:
וּמַחְסֹרֶיךָ כאיש מגן (שם כ"ד ל"ד), די מַחְסֹרוֹ
(דברים ט"ו ח'), כל מַחְסֹרְךָ עלי (שופטים י"ט
כ') כל צרכך, בעדירפניסס, потребность,
נותן לרש אין מַחְסוֹר (משלי כ"ח כ"ז), לא
יבואו לו מחסור בנתינתו, פערליסט, по-
теря, урокъ, убытокъ, וחשך מישר אך
לְמַחְסוֹר (שם י"א כ"ה) דבר זה יביאנו לידי
מחסור. ומזה כל מין נזק וגרעון, נאכ-
טהייל, вредъ, וכל אץ אך לְמַחְסוֹר (שם
כ"א ה') וההפך: אך למותר, ודבר שפתים
אך לְמַחְסוֹר (שם י"ד כ"ג), והפוכו: בכל
עצב יהיה מותר, נותן לעשיר אך לְמַחְסוֹר
(שם כ"ב ט"ז) מוסב אל הקודם: עושק דל
להרבות לו. ובא נסמך לשם איש: איש
מַחְסוֹר אוהב שמחה (שם כ"א י"ז), האיש
האוהב שמחה יהיה איש מחסור, יסבול
מחסור.

3) **חִסּוּר**, בדחז"ל. ש"ת גרעון, מגרעת:
אם חסרה חסור דבר אחר
(שה"ש פסוק נפת), נותן להם מזונם בלי
חסור (פר"א ק"ב), ובמלאכת החשבון שה"פ
וש"מ: גרעון ונכוי איזה סך מסך גדול
כמנו. אבציעהען, סובטראקציאָן, вычитаніе,
והוציאו גם לפעל הַסֵּר לענין הפעולה
הזאת, סובטראהירען, вычитать.

חַסְרָה, שע"פ. זקנו של שלם בעל חלדה
הנביאה (דה"ב ל"ד כ"ב).

חִפָּא, דומה לשרש חבא. לא נמצא
במקרא רק פ"א ובבנין פיעל
חִפֵּא, כסוי והטלת דבר על דבר להעלימו,
בעדעקקען, אומהיללען, по-, при-, крывать,
וַיְחַפְּאוּ בני ישראל דברים אשר לא כן על
ה' אלהיהם (מ"ב י"ז ט') הטיחו עליו עלילות
דברים שאין בהם ממש, וקרוב לענין
בדיה, וי"מ עשו בהסתר דברים אשר לא
כן, למרות עיני ה'. ער"ש: המעמיקים
מה' לסתיר עצה (ישעיה כ"ט ט"ו). ובמדרש:
חיפו עליו דברים ואמרו חיה רעה אכלתהו

ע״ר פרשה צ״ד) כלומר בדאו . ועיקר שמושו בנחי ל״ה .

חָפָה , פ״י . הקל , כסוי הראש והפנים מפני האבלות או מבושה , בעדעקקען , איינדעקקען , פֿערהיללען , за-, по-, пере-крывать, закутывать , חָפוּ איש ראשו (ש״ב ט״ו ל׳) , כדרך האבלים . בשו והכלמו וְחָפוּ ראשם (ירמיה י״ד ג׳) . ובא : ופני המן חָפוּ (אסתר ז׳ ח׳) . י״מ שמשרתי המלך חפו פני המן שלא יסתכל המלך בפניו פני איש ההולך למות . והנכון כתרגומו : ואפיהו דהמן אתחפיאו בהתא והוא עומד וטעמו נפלו פניו . ובבינוני פעול : אבל וְחָפוּי ראש (שם ו׳ י״ב) , ובמשנה לכל ענין כסוי : בשר החופה את רוב העטרה (שבת י״ט ו׳) , שהוא חופה את רוב רגלו (יבמות י״ב י״ב) .

הפיעל בכה״ק האחרונים , ענינו צפוי . איבערציעהען , בעלעגען , покрывать, обкладывать, обивать, обшивать , חִפָּה עצי ברושים (דה״ב ג׳ ה׳) ובמלכים (א׳ ו׳) נאמר במקומו : צפה עץ . וַיְחַף את הבית (דה״ב ג׳ ז׳) , וַיְחַפֵּהוּ זהב (שם שם ה׳) . ולדעת קצת בא גם בפועל : כי על כל כבוד חֻפָּה (ישעיה ד׳ ה׳) ושעורו : על כי כל כבוד הוא מכוסה נסתר ונשמר , (ועיין חֻפָּה בשרש חפף) . ובמשנה בענין כסוי והטמנה , בעדעקקען , פֿערהיללען , закрывать, закутывать , או שחפהו בקש (פאה ו׳ ז׳) , מחפין את הקציעות (מ״ק ב׳ ד׳) , תרם את הראשונה ומחפאה בקטבלאות (שקלים ג׳ ד׳) , נכרי שהביא אבנים מן המרקולים וחפה בהן דרכים (ע״ז נ׳ ע״א) . ובהשאלה : שמא יחפה על בת אחותו (גיטין דף י׳: ע״א) .

הנפעל מעין הפיעל . מצופה : כנפי יונה נֶחְפָּה בכסף (תהלים ס״ח י״ד) , בעלעגט , איבערצאָגען זיין , быть покрыту, обиваему .

2) חִפּוּי , במשנה . א) כסוי , תיק , דעקקע , איבערצוג , פוטעראל , футляръ , חפוי האלה הקשת והרומח (כלים ט״ז ח׳) , עור שעשאו חפוי לכלים (שם כ״ו ו׳) . ב) כסא של כלה שנטל חפויו (שם כ״ה ו׳) , כולל הדפים המונחים על מסגרות רגלי הכסא שיושבים עליהם . וכמו כן הזיזין והלוחות המחוברים לכסא לסמוך עליהם כסא שלא היו חפויו יוצאין (שם שם) , ועיין חף . חפן .

ובפיוט : חִפּוּי יריעות וענן אש (הושענות) .

חָפַז , פ״ע . הקל , לפי המוסכם , ענינו פחד ובהלה , זיך אנגסטיגען , פֿורכטען , באנג ווערדען , тревожиться, робѣть , יעשוק נהר ולא יַחְפּוֹז (איוב מ׳ כ״ג) לא יירא ויבהל מהמון גלי הנהר . והנראה שענינו זרימה ושטוף , שטראָמען , течь, стремиться , והוא מוסב אל הנהר . יעשוק את הנהר עד שלא ישטוף , דומה אל פחז שבא מיוחס אל זרם המים : פחז כמים (בראשית מ״ט ד׳) . ומזה איצה בהלה והרדה מפחד , איבעראיילט זיין , ציטטערן , торопиться, трепетать , אל תיראו ואל תַּחְפְּזוּ (דברים כ׳ ג׳) , אני אמרתי בְחָפְזִי (תהלים ל״א כ״ג ; קט״ז י״א) , ויהי בְּחָפְזָהּ לנוס (ש״ב ד׳ ד׳) נבהלת לנוס , או היתה איצה וממהרת , השליכו ארם בְּחָפְזָם (מ״ב ז׳ ט״ו) והכתיב : בהחפזם .

הנפעל , כעין הקל , רעדה ואיצה מפחד , ערציטטערן , אָנגסטליך פֿליעהען , испугаться, тревожно убѣжать , נבהלו נֶחְפָּזוּ (תהלים מ״ח ו׳) , מן קול רעמך יֵחָפֵזוּן (שם ק״ד ז׳) ויהי דוד נֶחְפָּז ללכת (ש״א כ״ג כ״ו) .

חִפָּזוֹן , ש״מ . מהירות ואיצה , איילע , שנעללע , поспѣшность, торопливость, быстрота , ואכלתם אותו בְּחִפָּזוֹן (שמות י״ב י״א) . ובא במובן תה״פ : כי לא בְחִפָּזוֹן תצאו (ישעיה נ״ב י״ב) , והכפל : ובמנוסה לא תלכון . ובספרי : יכול חפזון לישראל ולמצרים ת״ל ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו (שמות י״א) אמור מעתה לא היה חפזון כי אם למצרים (דברים ק״ל) .

חָפַן , בערבית נמצא בפעל , וענינו תפיסה בשתי ידים או מלא שתי כפות הידים , מיט ביידען האָנדען פֿאססען , דיא ביידען האָנדען פֿאָלל נעהמען , схватывать обѣими руками . ובמובן זה בא במשנה וכן אם בלל וחפן (מעשרות ב׳ ה׳) , חפן מלא חפניו (יומא מ״ז א׳) , וכמו שפירשו : הדין דחפין תרין הדין דקטייץ (ויק״ר י׳) . ובפיוט : החופן אש שחורה (אופן לש״ת) , טעמי חין יחפון (אופן לש״ש) . ומזה :

חֹפֶן, לא נמצא כי אם ברבוי זוגי: חפנים, שתי כפות הידים ביחד, דיא ביידען פויסטע האהלען האָנדע, пригоршни, מלא חָפְנַיִם עמל (קהלת ד׳ ו׳), מלא חָפְנָיו קטרת סמים (ויקרא ט״ז י״ב), קחו לכם מלא חָפְנֵיכֶם (שמות ט׳ ח׳), כי אסף רוח בְּחָפְנָיו (משלי ל׳ ד׳). ובמדרש בל״י: מלא חֹפֶן שלו ומלא חֹפֶן של אהרן (שמו״ר י״א).

3) **חֵפֶן**, בפיוט: ללמד חֵפֶן יוליכוהו (עבודה לרמב״ק).

2) **חֲפִינָה**, שה״פ. בגמרא, דיא האָנדע פֿאָלל נעהמען, наполненіе обѣихъ рукъ, דהא מקיימא חפינה (יומא מ״ט א׳), מהו שיכנס אתר בחפינתו (שם).

2) **חֲפִנִית**, מה שהחפנים חופנים לא כל חפניות שוות.

הערה. הנראה שהשרש הזה הוא מיסודו של חוף, חפה, חפף, הדומה אל כף, כפף, כנף, עקימה וכפיפה לקבל דבר או לסוכך על דבר. וחז״ל אמרו אין כף אלא תף, כמד״א: הנהרות ימחאו כף (במד״ר ל״ג).

חָפְנִי, שע״פ. בן עלי הכהן (ש״א א׳ ג׳).

1) **חֲפַס**, ארמית, פ״ע. כריה וחפירה, ועקרו עשיית חלל, גראַבען, האָהלען, рыть, выдалбливать, копать, כי יכרה איש בור (שמות כ״א ל״ג) ת״י: ארום יחפס. עיין חפש. ומזה במשנה:

2) **חֲפִיסָה**, שם כלי קבול לחפצים קטנים שמניחים בחללו: מצא בחפיסה (ב״מ א׳ ח׳). ובגמרא פרשוהו: מאי חפיסה חמת קטנה (ב״מ כ׳ ב׳), טאַשע, карманъ. וכן הוא בלשון ערבית ודומה לו קופסא kapsa, ומענין זה פירש״י: דק מְחֻסְפָּס (שמות ט״ז י״ד) כשנתגלה המן משכבת הטל ראו שהיה דבר דק מחספס בתוכו בין שתי שכבות הטל, נעהיללט זיין, פֿערגראבען, быть покрываему.

א) **חִפֵּף**, פ״י. דומה אל חפה מיסודו של חף ענינו כסוי ולא נמצא כי אם פ״א במקרא במובן כסוי של הגנה, דעקקען, בעדעקקען, שיטצען, покрывать, охранять, осѣнять, חופף עליו כל היום (דברים ל״ג י״ב). וכן הוא בארמית: באפר יתפלשו (יחזקאל כ״ז ל׳) ת״י: בקיטמא יהון חפיפין. ובפיוט בהתפעל: סביבות כסא מתחופף (מנחה ליו״כ).

חֻפָּה, ש״נ. אהל נטוי לסוכך, בעדעקקונג, покровъ, прикрытіе, осѣненіе, כי על כל כבוד חֻפָּה (ישעיה ד׳ ה׳) ונמשך אל הכתוב שאחריו וְסֻכָּה (ועיין כבוד). והתיחד אל אהל החתן והכלה ביום כלולתם, באלדאַכין, балдахинъ, כחתן יוצא מֵחֻפָּתוֹ (תהלים י״ט ו׳), וכלה מֵחֻפָּתָהּ (יואל ב׳ ט״ז). ובמדרשי חז״ל: עתיד הקב״ה לעשות צל וחופות לבעלי המצות אצל בני תורה בגן עדן (ויק״ר כ״ה). ובהשאלה למקום השראת השכינה: כל חופות שהיו לא היו אלא לחלקו של בנימין (ירושלמי מגלה פרק א׳).

חֻפָּה, שע״פ. ראש המשמר שלשה עשר ממשמרות הכהונה (דהי״א כ״ד י״ג).

חוּפָּם, שע״פ. מבני בנימין ובבנוי היחס: לְחוּפָם משפחת הַחוּפָמִי (במדבר כ״ו ל״ט) והוא שנקרא חֻפִּים (בראשית מ״ו כ״א).

חֻפִּים, שע״פ. א) מבני בנימין (בראשית מ״ו כ״א) והוא שנק״א חוּפָם (עיי״ש).

ב) מבני בנימין של בנימין (דהי״א ז׳ י״ב).

2) ב) **חָפַף**, ארמית ובמשנה. ענינו גרוד ושפשוף לנקוי, רייבען, שאַבען, זייבען, тереть, скоблить, скресть, чистить, בכל חפין את הכלים (כלים). וביחוד נקוי השער בנתר ובורית. נזיר חופף ומפספס אבל לא סורק (נזיר ו׳ ג׳), לא יחוף באדמה (שם), ולא תחוף בנתר (נדה ס׳ ו׳). ובא גם בענין סריק, קאַמען, чесать, שתהא אשה חופפת וטובלת (ב״ק פ״ב א׳). ומזה במקרא:

חַף, ש״ת למגורד ומנוקה, במובן המוסרי. פאלירט, אבגעוואשען, ריין, אינשולדיג, чистый, безпорядочный, חַף אנכי ולא עון לי (איוב ל״ג ט׳) והכפל: זך אני בלי פשע.

2) **חַף**, במשנה, ש״ז. שן המפתח, צאהן, איינעס שליססעלס, зубъ, замки, כדי לעשות ממנו חַף (שבת ח׳ ו׳), פותחת של עץ וחפו שלה של מתכת (כלים י״ג ו׳)

לפי גרסת הערוך ועיין בערוך ערך פן · היו בה חפין ונקבים נטלו חפין טמא מפני נקבים (כלים י״ד ח׳) .

3) חָפוּף , בפיוט . הקליר אמר : הוענש באִפּוּף ושב היות חָפוּף (סדר שפרות) . הרוו״ה פירש מענין חף מפשע, וצ״ע .

2) חֲפִיפָה , שה״פ . גירוד ושפשוף : חוץ מהפיפתה (מעשרות ב׳ ג׳) .

2) חִפּוּף , בגמרא . היכא דליכא חפופי (שבת ו׳ א׳) . רש״י פירש : יתדות שמעמידים סביב לבית להגן עליו שלא יפגעו בו בעגלות ועוברי הדרכים , ויהיה מפעל חפף הראשון . ולדעת הערוך הם הזיזים הבולטים מן החומה שבהם חופפים והוכבים את עצמם עוברי דרכים והבהמות , והוא מן חפף .

2) חֲפָפִית , בתלמוד . שם מין צרעת וגרד , ונחש לחפפית (שם ע״ז ב׳) , ע״ש שגורם חכוך וחפוף , קראַטצע , чесотка .

2) חִפָּה , ש״נ , בגמרא . עור שלא עובד בו כל צרכו כראוי לכתיבה . שלשה עורות הן מצה וחפה כו׳ דמליח ודלא קמיח (שבת ע״ט א׳) , והוא מענין הכוך וגרוד .

א) חָפֵץ , פ״ע . לא נמצא כי אם בקל . עקרו דבקות הנפש בטי שהוא מפני חביבותו , נרדף לפעל רצה , ייד אנ- שליססען , אנקלעבען , געפאללען האבען , прилѣ- пляться, быть склоненъ къ чему , וקשורו בבי״ת : כי חָפֵץ בבת יעקב (בראשית ל׳ י״ט) , אם חָפֵץ בנו ה׳ (במדבר י״ד ח׳) , ויונתן בן שאול חָפֵץ בדוד (ש״א ט׳ א׳) . ובמובן המוסרי : ולא חָפֵץ בברכה (תהלים ק״ט י״ח) , במצותיו חָפֵץ מאד (שם קי״ב א׳) , לא יַחְפּוֹץ כסיל בתבונה (משלי י״ח ב׳) , ובסגול : לא בגבורת הסוס יֶחְפָּץ (תהלים קמ״ז י׳) , והכפל : לא בשוקי האיש ירצה . ומזה גם תשוקה להשגת דבר רצוי וכמו כן יחל לשתעשה ותחול פעולה רצויה , בענעהרען , ווינשען , имѣть охоту, желать . ורוב קשורו ביחס הפעל : כי חָפֵץ חסד הוא (מיכה ז׳ י״ח) , זבח ומנחה לא חָפַצְתָּ (תהלים מ׳ ז׳) , ודעת דרכיך לא חָפָצְנוּ (איוב כ״א י״ד) . ועל המעט גם בבי״ת : הֶחָפֵץ אֶחְפֹּץ במות רשע (יחזקאל י״ח כ״ג) , אם אֶחְפֹּץ במות הרשע (שם ל״ג י״א) . ומזה הסכמת המחשבה לעשות איזה פעולה , וואללען , хотѣть , כאשר חָפַצְתָּ עשית (יונה א׳ ט״ז) , וה׳ חָפֵץ דכאו (ישעיה נ״ג י׳) , עד שֶׁתֶּחְפָּץ (שה״ש ב׳ ז׳) . ובהצטרפות אל פעל אחר הבא במקור ענינו פעל עזר במוב: נטיה והכנה לאיזו פעולה . לו חָפֵץ ה׳ להמיתנו (שופטים י״ג כ״ג) , לא חָפַצְתִּי לקחתה (דברים כ״ה ח׳) , לעשות רצונך אלהי חָפָצְתִּי (תהלים מ׳ ט׳) . ובא : ה׳ חָפֵץ למען צדקו יגדיל תורה (ישעיה מ״ב כ״א) שעורו : ה׳ חפץ אשר יגדיל תורה או שהפעל חפץ מוסב על כל האמור למעלה · ה׳ חפץ ועשה כל זאת למען צדקו ובזה יגדיל תורה .

חָפֵץ , חֲפֵצָה , ש״ת . ווינשענד , בעגעהרענד , желающій , הֶחָפֵץ ימלא את ידו (מ״א י״ג ל״ג) , מי האיש הֶחָפֵץ חיים (תהלים ל״ד י״ג) , הֶחָפֵץ שלום עבדו (שם ל״ה כ״ז) , בלב שלם ובנפש חֲפֵצָה (דה״א כ״ח ט׳) , הַחֲפֵצִים ליראה את שמך (נחמיה א׳ י״א) . ובסמיכות : חֲפֵצֵי צדקי (תהלים ל״ה כ״ז) חֲפֵצֵי רעתי (שם מ׳ ט״ו) . ובחבור עם מלת הגוף : אם חָפֵץ אתה (מ״א כ״א ו׳) , ווילליגען , соглашаться, дозволять , אשר אתם חֲפֵצִים (מלאכי ג׳ א׳) .

חֵפֶץ , שם . א) תשוקה לדבר חביב ויקר , וואונש , בעגעהר , желаніе , ואתה תעשה את חֶפְצִי (מ״א ה׳ י״ג) , בתורת ה׳ חֶפְצוֹ (תהלים א׳ ב׳) , את כל חֶפְצָהּ אשר שאלה (מ״א י׳ י״ג) , דרושים לכל חֶפְצֵיהֶם (תהלים קי״א ב׳) ותרגומו : לכל דרעוין להון , פרשו כש״ת , והראוי : חֲפֵצֵיהֶם , לכל החפצים בהם . ובא הנושא ביחס הלמ״ד והפעול הנשוא בבי״ת : אין חֵפֶץ למלך במהר (ש״א י״ח כ״ה) , הַחֵפֶץ לה׳ בעולות (שם ט״ו כ״ב) . ובא : כי כל ישעי וכל חֵפֶץ (ש״ב כ״ג ה׳) , שעורו : וכל חפצי . אם אמנע מֵחֵפֶץ דלים (איוב ל״א ט״ז) כמו : אם אמנע מדלים חפצם . ב) דבר יקר ערך ראוי לחפוץ בו , קאָסטבאַרעס , ווערטהפאָללעס , дорогой, дра- гоценный

достойный, годный, וכל גבולך לאבני חֵפֶץ (ישעיה נ״ד י״ב), ארץ חֵפֶץ (מלאכי ג׳ י״ב) עד״ש: ארץ חמדה (ירמיה ג׳ י״ט), וכל חֲפָצִים לא ישוו בה (משלי ח׳ י״א), קאָסט-בארקייטען, драгоценности. ומזה ג) בצע ותועלת, נוטצען, польза, הַחֵפֶץ לשדי כי תצדק (איוב כ״ג ג׳) והכפל: ומה בצע כי תתם דרכיך. למצוא דברי חֵפֶץ (קהלת י״ב י׳), כי מה חֶפְצוֹ בביתו אחריו (איוב כ״א כ״א). ד) עסק ומעשה שיש בו תועלת, נוטצליכעס געשעֶפֿט, полезное занятіе, дѣ-ло, ביום צמכם תמצאו חֵפֶץ (ישעיה נ״ח ג׳), עשות חֲפָצֶיךָ ביום קדשי (שם שם י״ג). ומזה בכ״ק האחרונים כל דבר פעולה ועסק הנוגע לאדם, אנגעלעגענהייט, געשעֶפֿט, זאַכע, פֿראַגע, дѣло, вещь, занятіе, обстоя-тельство, ועת לכל חֵפֶץ (קהלת ג׳ א׳), כי לכל חֵפֶץ יש עת ומשפט (שם ח׳ ו׳), אל תתמה על הַחֵפֶץ (שם ה׳ ז׳). ויש מפרשים מזה: וְחֵפֶץ ה׳ בידו יצלח (ישעיה נ״ג י׳). ויתכן שמזה: יעשה חֶפְצוֹ בבבל (שם מ״ח ד׳) והכפל: יזרעו כשדים. ובא: ותעש בְּחֵפֶץ כפיה (משלי ל״א י״ג). לדעת המפרשים עניננו כל מה שהיא עושה בכפיה הוא בחפץ הלב, והנכון כפירוש רש״י עסק ומלאכה, ושעורו: היא מתעסקת תמיד בעסק כפיה, ודומה לו פעל שאל בל׳ ארמית: ומאמר קדישין שאלתא (דניאל ד׳ י״ד). ובמשנה הוא שם כולל לכל דבר מקנה וקנין, וביחוד במטלטלים, דינג, זאכע, вещь, предметъ, היה מוכר חפץ (נדרים ג׳ א׳).

2) חֲפִיצָה, ברחז״ל, ש״מ. בבדיקה בהשיקה ובחפיצה (ב״ר פ׳).

חֶפְצִי־בָהּ, שע״פ. אשת חזקיהו אם מנשה מלך יהודה (מ״ב כ״א א׳), וע״ד המליצה הנבואית נאמר: כי לך (לציון) יקרא חפצי בה (ישעיה ס״ב ד׳). ויתכן שזה לכבוד אשת המלך חזקיהו.

ב) חָפַץ, פ״י. פ״א במקרא: יַחְפֹּץ זנבו כמו ארז (איוב מ׳ י״ז) תרגומו: כפף, ביינען, קריממען, из-, с-, гибать, крививать, клонять, וכן הוא בערבית. ולדעת המבארים האחרונים תהיה ההוראה הזאת יסוד להוראת השרש חפץ (א) בענין נטיה לדבר, ע״ד הפעל חנן, ע״ש. ורש״י פירש: מתקשה. ועל פי דמיונו אל חפז הקרוב אל פחז נראה שטעמו הרמה בכח, אויסשפרעקקען, опротивить, ירים ויושיט זנבו כמו ארז. והוראה זו הסתעפה מהוראת זריזה ושטוף, שהיא כנראה עיקר הוראת הפעל חפז, ע״ש.

חָפַר, פ״י. א) עקרו נקיבה ונקיקה, לאָכען, продырять, дырить, יַחְפְּרוּ בעמק (איוב ל״ט כ״א). ומזה כרית חור בקרקע, גראבען, рыть, копать, וְחָפַרְתָּה בה (דברים כ״ג י״ט), וָאֶחְפֹּר ואקח את האזור (ירמיה י״ג ז׳), חָפַרְתָּ לבטח תשכב (איוב י״א י״ח). הראב״ע אמר שהוא כאלו חפרת סביבותיך כמו שיעשו חפירות סביבות החומה. והרלב״ג אמר שאם תחפור בשדה בזולת גדר תשכון לבטח. והנכון שהוא מדמהו לגבור שבהיות החופר ברגליו במקום מרבצו ושוכן שם, וזהו ורבצת ואין מחריד, ע״ד: כרע רבץ כארי, והתיחד לכרית בור ובאר: כי חָפַרְתִּי את הבאר (בראשית כ״א ל׳), באר חֲפָרוּהָ שרים (במדבר כ״א י״ח) והכפל: כרוה נדיבי העם. בור כרה וַיַּחְפְּרֵהוּ (תהלים ז׳ י״ז), חוֹפֵר גומץ (קהלת י׳ ח׳). ובהשאלה: חנם חָפְרוּ לנפשי (תהלים ל״ה ז׳) חפרו בור להפילנו שם, יעצו עלי עצה רעה להדיחני, אונטערגראבען, подкапывать-ся. ב) חפוש, בקור ובקשה, שהמחפש הוא כמו חיפר בקרקע למצוא מבוקשו, נאך עטוואס גראבען, זוכען, докапываться, от-искивать, משם חָפַר אכל (איוב ל״ט כ״ט), וַיַּחְפְּרֻהוּ ממטמונים (שם ג׳ ב׳). ומזה תיור ורגול, אויסשפּאָהען, אויסקונדשאַפטען, высмотрѣть. לַחְפֹּר את הארץ (יהושע ב׳ ב׳), וְיַחְפְּרוּ לנו את הארץ (דברים א׳ כ״ב).

חֲפַרְפֶּרֶת, מין שרץ האדמה ונקרא כן על שהוא חיפר לו חפירות באדמה לדור שם, מוילוואורף, кротъ. והוא כנראה הנקרא גם חֹלֶד (ע״ש). לַחְפֹּר פֵּרוֹת ולעטלפים (ישעיה ב׳ כ׳), והראוי: לַחֲפַרְפֵּרוֹת, ע״מ ירקרקות. וע״פ המסורה בא בשתי מלות: לחפר פרות. ופירש

הרד"ק שענינו כמו להפור הפירות או להפור פירות. ופירא בארטית ענינו חפירה, כמו: פירא דכופלי (ב"ב י"א).

2) ו̇פירה, בתלמוד. שם לבור הפור.

1) מַחְפוּרֶת, ארמית. ובתלמוד מקום מחצב שחופרים שם להוציא מלח או מתכת: מהפורת של צריף (כתובות ע"ם), ערצגריבע, руда рудокопнья, מכרה מלה (יחזקאל מ"ז י"א) ת"י: למהפוראן דמלח, זאלצגריבע, соляныя копи. ובענין הפירה סתם בתוספתא: מהפוריות שניטל מהן אילן (שביעית ג' י), עושה הפירה סביב האילן להוציאו ממקום גידולו בשרשיו כן נראה לנו בפירושו. ויש מגיהים: והפירות. ומחפורית של כרי (תוספתא מעשרות א' וי"ו) התפירות בקרקע שהכרי נצבר לתוכם.

הֲפָרַיִם, שע"פ. עיר במטה יששכר (יהושע י"ט י"ם). אולי נקראת כן ע"ש שהיו בו שני מכרי מלח או מכרי איזה מתכת.

ב) חָפֵר, פעו"י, הקל, לפי המוסבם עקרו אודם, ומזה האדם פנים; הבוש, הכלם, ערראָטהען, זיך שאַמען, красиѣть, (דומה לשרש כפר, עיי"ש). והנראה שהוא דומה לשרש חָוַר בהוראת לובן ומזה הלבנת פנים, בלאסס ווערדען, блѣднѣть, שהוא גם כן תולדת הבושה. וכמ"ש הז"ל: אזיל סומקא ואתי חיורא (ב"מ נ"ח ע"ב), ועיין ההפעיל. וְחָפְרָה הלבנה (ישעיה כ"ד כ"ג), וְחָפְרוּ הקוסמים (מיכה ג' ז), כי בשו כי חָפְרוּ (תהלים ע"א כ"ד), בושה וְחָפֵרָה (ירמיה ט"ז ט'), ופניהם אל יֶחְפָּרוּ (תהלים ל"ד ו'). ורשב"ג השתמש גם בנפעל, ואמר: ולא תהדר גדולם ודלים נֶחְפָּרִים (אזהרות).

ההפעיל, כעין הקל. א) עומד, בעשאַמט ווערדען, пристыжаться, ואל תכלמי כי לא תַחְפִּירִי (ישעיה נ"ד ד'), הֶחְפִּיר לבנון קמל (שם ל"ג ט'). ויתכן שהוא מעיקר ההוראה במובן הטבעי הלבין לבנון, כי נשרו עליו וגם לחם. עד"ש: הלבינו שריגיה (יואל א' ז). ב) יוצא, הכלמה, בעשאַמען, שאנדע מאכען, при-, у-, стыжать, בן מביש ומַחְפִּיר (משלי י"ט כ"ו), יבאיש וְיַחְפִּיר (שם י"ג ה'). והקליר אמר: וכוטן יוּחְפָּר (סדר שיפרות).

הערה. אחרי אשר שני השרשים, חור, חפר, יש להם שתי ההוראות השונות האלה, הלובן והניקוב לא רחוק לשער שהוראת הלובן יצאה מהוראת הניקוב וזה כי דרך הנקב נכנס האויר והזוהר. ודומה להם השם מאורה בענין מערה שנגזר גם הוא מן אור, ועיין חרר.

3) חָפָר, בפיוט. כמו הרבה, שטאנדיג, стыдъ, בלי דופי וְחָפָר (הקליר זצר לפרשת שקלים).

חֵפֶר, שע"פ. א) בן גלעד אבי צלפחד (במדבר כ"ו ל"ג), ובי"ד היחס: משפחת החפרי (שם שם ל"ב). ב) בן אשחור מבני יהודה (דה"א ד' ו'). ג) המכרתי מעדי צבאות דוד (שם י"א ל"ו). ד) שם עיר וממלכה בארץ כנען (יהושע י"ב י"ז), ויהיתה נחלה לישראל. — ארץ חֵפֶר (מ"א ד' י'). והנראה שהיא הנקראת גם גת חפר אשר היתה בשבט זבולן (עיין גת). ולפי באורם את עיקר הוראת הפעל חָפֵר, יתכן שענין כל השמות האלה ענין לובן. וע"ד השמות: לָבָן, לִבְנָה, לִבְנִי.

חָפְרַע, שע"פ. שם מלך מצרים – בימי ירמיהו: פרעה חָפְרַע (ירמיה מ"ד ל'). ואצל סופרי היונים apriys.

א) חָפַשׁ, פ"י. לא נמצא כי אם בפועל, ופ"א במקרא בענין הוצאה להירות, פרייא גלאססען ווערדען, быть уволь-няему, освобождаему, כי לא חֻפָּשָׁה (ויקרא י"ט כ'). ובפיוט נמצא בבנין פיעל: חש חַפְּשִׁי מדוד (יוצר א' דפסח). וכן בספר יוסיפון: חִפֵּשׁ אותם הפשיות (פ"ק ל"ט).

ובהפעיל: זכר חסדי ואמונתי לְהַחְפִּישִׁי (סדר אחרון של פסח).

ובהפעל: עבד כהוחפש מענוי כבל (מוסף א' דר"ה).

חֹפֶשׁ, שם. לדעת י"ם ענינו חרות, פריי-היים, свобода, בבגדי חֹפֶשׁ לרכבה (יחזקאל כ"ז כ') בבגדי בני חורין, בני אדם מכובדים והשובים. קליידער דער פריי-הערן. ולדעת האחרונים עיקר ענינו השתרעות התפשטות והצעה, אויס דעהנונג

ומזה בגדי חֹפֶש, בגדי מצע שמציעים על הבהמה במקום המרכב וזהו שאמר לרכבה. ומזה לדעתם גם שם מקום המצע יצוע, לאגער, лагерь, במתים הָפְשִׁי (תהלים פ״ח ו׳) מצעי, ע״ד: בחשך רפדתי יְצוּעָי (איוב י״ז י״א), והיו״ד הוא יו״ד הכנוי (ועיין הערה). והפייטנים נהגו להשתמש בשם חֹפֶש בענין חירות, נקראים בני חֹפֶש (נשמת לש״ת).

חֻפְשָׁה, שם. חירות, פֿרייהייט, свобода, וְהֻפְשָׁה לא נתן לה (ויקרא י״ט כ׳).
ולדעת הרד״ק הוא ממשקל חֹפֶש והה״א כנוי נקבה, אף שהיא רפויה.

חָפְשִׁי, ש״ת ביו״ד נוסכת מי שהיה עבד ונשתחרר, פֿרייא ענטלאססען, уволенный, освобожденный, ועבד חָפְשִׁי מאדוניו (איוב ג׳ י״ח), לא אצא חָפְשִׁי (שמות כ״א ה׳), תשלחנו חָפְשִׁי מעמך (דברים ט״ו י״ב). וברבוי: שלח רצוצים חָפְשִׁים (ישעיה נ״ח ו׳), אשר שלחו חָפְשִׁים (ירמיה ל״ד י״א), וענינו כתאה״פ: יצא לַחָפְשִׁי (שמות כ״א ב׳), וטעמו למקום שיהיה עם חפשי. ולדעת רש״י ענינו להירות משם המקרה חֹפֶש והיו״ד נוספת. ואת בית אביו יעשה חָפְשִׁי בישראל (ש״א י״ז כ״ה) פטור ממסים, שטייער פֿרייא, אונבעלאסטעט, свободный отъ налоговъ, льготный, необремененный.
ובהשאלה: מי שלח פרא חָפְשִׁי (איוב ל״ט ה׳) מי עשהו בלתי מקבל מרות, במתים חָפְשִׁי (תהלים פ״ח ו׳). לפי המוכסם ענינו, נעזב מכל ואין איש שם אליו לב, פֿערלאססען, (ועיין חֹפֶש ובהערה).

חָפְשִׁית, וישב בבית הַחָפְשִׁית (מ״ב ט״ו ה׳) ובדברי הימים ב׳ (כ״ו כ״א) בקרי.
והכתיב הפשות בוי״ו. י״מ בית נבדל ונפרד משאר הבתים וחפשי מכל חבור ודבק עמהם, אבגעלעגען, уединенный,
ולדעת המבארים האחרונים ענינו השתרעות ובמובן חלישות, מחלה שמפלת את האדם למשכב והיא סרות ושרוע על מטתו, קראנקהייט, זיכטהום, болѣзнь, недугъ, ובית החפשית הוא בית המחלה או בית ששם שוכבים שרועים. קראנקענהויז, קראנ-קענלאנער הויז. больница, госпиталь, (ועיין הערה).

3) חִפּוּשׂ, שה״פ. בפיוט, חירות, בע-פֿרייאונג. особожденіе, חִפּוּשׂ הנרצע ביובל אזהרות דשבועות

2) חֲפִישׁוּת, שמ״נ. במדרש, חירות, מתנת חירות, פֿרייהייט, פֿרייהייטס געשאֶנק, свобода, даръ свободы, ניתן דורייה לעולם אר״י חפישות (ב״ר נ״ג) ועי׳ מת״כ. ובספר יוסיפון: חפש אותם פומפיום הפשיות (פרק ל״ט).

הערה. לדעת גיזיניוס ופירסט עיקר הוראת השרש חפש, כמו שהוא בערבית פריצות נחל מים והשתפכו. ומזה יציאה לחרות ופריקת על, ע״ד הפעל דרר (עי״ש). ומזה שוב יצא לענין התפשטות, ההשתרעות וההצעה (בגדי חפש), ועוד בהשאלת היות שרוע וסרות על ערש דוי, ע״ד הוראת הפעל חלש. ולדעתנו לא רחוק לשער שבא השרש חפש גם במשמעות הפעל חבש בהוראת כריכה וקפול. ומזה: בגדי חֹפֶש לרכבה (יחזקאל כ״ז כ׳), בגדים כרוכים ומקופלים מתוקנים למרכב, שיהיה נוח ורך לשבת עליו וכמו שנאמר באותו ענין בחבלים חבושים (שם שם כ״ד). ומזה: במתים חָפְשִׁי (תהלים פ״ח ו׳) כמו חבוש ואסור כדבר שהיה מונח מקופל וכרוך שאי אפשר לו לזוז ממקומו, ומענין זה: בית הַחָפְשִׁית (מ״ב ט״ו ה׳) במובן סגירה ועצירה, כלומר בית סגור, בית שהמצורעים המוחלטים שטעונים הסגר כלואים שם להרחיקם ממגע בני אדם, וכמו שנאמר בהם: בדד ישב מחוץ למחנה (ויקרא י״ג מ״ו) (ועיין ההתפעל בשרש חפש).

ב) חָפַשׂ, פ״י. בארמית ושמרונית בסמ״ך: חפס. עיקר הוראתו חפירה בקרקע, עיין חפס. ובעברית בקל ענינו הפירה במובן בקור ובקשה למצוא דבר טמון בסתר, ע״ד שמוש הפעל חפר, גראבען, נאכגראבען, זוכען, פֿאָרשען, искать, доискиваться, докапываться, וכמטמונים תַּחְפְּשֶׂנָּה (משלי ב׳ ד׳). והכפל: אם תבקשנה ככסף. חֹפֵשׂ כל חדרי בטן (שם כ׳ כ״ז). ויתכן שזה ענינו חתירה וחדור במקום צר, איינדרינגען, דורכדרינגען, врываться. ומזה בקור ופשפוש דבר לדעת טיבו, אונטערזוכען, разыскивать, изслѣдовать, נֶחְפְּשָׂה

דרכינו (איכה ג׳ מ) . ובא : יַחְפְּשׂוּ עלות (תהלים ס״ב ז׳) ענינו יבקשו . ולדעת הרמבמ״ן ענינו הסתרה והעלמה, כי הנסתר עומד להתבקש , וטעמו יסתירו ויטמינו את מחשבותיהם הרעות , פֿערטיממן , закуты-вать, маскировать . (ועי׳ פיעל וההתפעל).

הנפעל : היות מתבקש ומבוקר , דורכ-פֿאָרשט , דורכזוכט ווערדען , быть разслѣды-ваему, обыскиваему , איך נֶחְפְּשׂוּ עשו (עבדיה א׳ ו׳) .

הפיעל, כעין הקל, בחוזק הפעולה , חורכזוכען , разыскивать , וַיְחַפֵּשׂ ולא מצא (בראשית ל״א ל״ה) , וְחִפְּשׂוּ את ביתך (מ״א כ׳ ו׳) , אֲחַפֵּשׂ את ירושלים בנרות (צפניה א׳ י״ב) . וביחס אל הגוף המבוקש : וְחִפַּשְׂתִּי אותו בכל אלפי יהודה (ש״א כ״ג כ״ג) , הערויס זוכען , отыскивать , חפוש עד שימצא : משם אֲחַפֵּשׂ ולקחתים (עמוס ט׳ ג׳) . ובהשאלה במובן המוסרי : וַיְחַפֵּשׂ רוחי (תהלים ע״ז ז׳) , הקור ועיון, נאכפֿאָרשען, זיננען , развѣды-вать, мыслять . ובמדרש: אם אתה מחפש אחרי דברי תורה (שה״ש א׳) .

הפועל : הערויסגעזוכט ווערדען , быть отыскиваему , יְחֻפַּשׂ אדם (משלי כ״ח י״ב) , תמנו חֵפֶשׂ מְחֻפָּשׂ (תהלים ס״ד ז׳) תמנו , השלמנו את העצה אשר חפשנו ומצאנוה . ולדעת הרמבמ״ן גם זה ענינו הסתירו מחשבותיהם הסתר יפה בהתחפשות גדולה .

ההתפעל : א) הסתתרות והתעלמות ע״י שנוי בגדים בכונה שיתבקש ולא ימצאוהו . זיך זיכען לאססען. פֿערבערגען , זיך פֿערשטעללען , פֿערקליידען , притворяться, переодѣвать-ся , הִתְחַפֵּשׂ ובא במלחמה (מ״ב כ״ב ל׳) , וַיִּתְחַפֵּשׂ באפר על עיניו (מ״א כ׳ ל״ח) . ב) החלפת בגדים, קליידער וועכסעלן , пере-мѣнять одежду , ברב כח יִתְחַפֵּשׂ לבושי (איוב ל׳ י״ח) , אינו יכול להחליף בגדיו כי אם ברב כח ובהתעצמות לפי שבגדיו היו מתדבקים אל גופו שהיה מלא טריות ומורסא והיה קשה להפרידם . והכפל : כפי כתנתי יאזרני , מוסב על השחין . והרמ״ל מפרש יתחפש כמו יתחבש, לבושי כרוך ומקופל ומהודק אל בשרי ברב כח .

חֵפֶשׂ , ש״מ. תמנו חפש מחפש (תהלים ס״ד ז׳). י״ת בלושא דמתבליש , וענינו חֵקֶר, מחוקר, חקר מופלג, אונטער-זוכונג , ערגרינדונג , разслѣдованіе . וי״מ במובן עצה ומזמה , שהחליטוה אחרי החפוש והעיון, אנשלאג , פלאַן , хорошо обдуманіе предпріятіе . ע״ד הוראת השם חקר, עיין שם. ולדעת הרמבמ״ן הוא מענין הסתר והעלם, פערטוסם , פֿער-שלאגענעס .

2) חִפּוּשׂ , בתלמוד, שה״פ. חפוש מחפיש (פסחים ז׳ ב׳), זוכען , исканіе .

2) חֲפִישָׁה , מעין הקודם (שם ל״א ע״ב) .

2) חֲפוּשִׁית , במשנה . שם מין ממיני התולעים, תולעת שחורה, שווארצער קעֿפער , жукъ , חפושית בין כך ובין כך פוסלת (פרה ט׳ ב׳) . ובגמרא : כל לרבות את החפושית ואת הדומה להפושית (חולין ס״ז ב׳) , חפושיתא גמלניתא (ע״ז כ״ח ב׳) .

2) חֵפֶת , פ״י, במשנה . לבישת בגד מצומצם ומהודק אל העור : לחפות לו חלק והוא לא חפת חלק מימיו (תוספתא ברכות ו׳) . וכנראה נגזר מן חפה או חפף . ומזה :

חֲפוּת , ש״ת לכפילות וקפילות הבגד : לא בפרגוד חֲפוּת (שקלים ג׳ ב׳) , שפת הבגד כשהיא כפולה וקמוטה . ובלבד שלא יוציא ידו מהפת חלוקו (יומא ע״ז ב׳) שפת החלוק המתקפל . ומזה בית יד או חיק הבגד, ומשל המוני : יהביתיה בחופתי לההוא גברא (ב״ר ע״ח) , נתתיו בבית יד שלי או בחיקי לענין התגבר על איש ברמאות . ובפעל : סבירין למיחפת ואתחפן (שם פ׳) . ויכלול גם בגד מצומצם לא רחב ולא צר : ואלבשוני חוורין חפותין (ירושלמי כלאים ט׳) , וילבש שאול מדיו לדוד נמצאו חפותין לא משולשין ולא מסולקין (מדרש שמואל כ״א) . ובהשאלה אמרו : אין שמותן של שבטים עבור להם אלא חפות להם (ב״ר ע״א) אינם נקראים דרך העברה בעלמא

כי אם בכונה נאותה, ומכוונת להם (עיין מתנות כהונה).

חָצַב, פ"י. דומה לפעל המב אך בחוזק הפעולה לפי קשוי ההברה. הקל ענינו קציצה וכריתה בהתיחד לקציצת אבנים וכריתתם ממקום חבורם, הויען אויס דק שטיינבריכען, אויסברעכען, вырубать, вы-тесать, לַחְצוֹב אבני גזית (דה"א כ"ב א'), חוֹצֵב בהר (מ"א ה' מ'), וּלְחוֹצְבֵי האבן (מ"ב י"ב ג') וכן לקציצת מתכת ממקום המחצב: ומהרריה תַּחְצֹב נחשת (דברים ח' ט') . ועל המעט בבקיעת עצים, שפאלטען, рубить. היתפאר הגרזן על הַחוֹצֵב בו (ישעיה י' ט"ו). ובא בחפירת בור או קבר במקום סלעים, אויסהויען, высѣкать, וגם יקב חָצֵב בו (שם ה' ב'), לַחְצוֹב להם בארות (ירמיה ב' י"ג), כי חָצַבְתָּ לך פה קבר (ישעיה כ"ב ט"ז), חֹצְבִי מרום קברו (שם), היו"ד נוסף לתפארת הלשון. ובענין פסול אבנים ותקונן לבנין, אויסהויען, высѣкать, вырубить, חָצְבָה עמודיה שבעה (משלי ט' א'). ובהשאלה: חֹצֵב להבות אש (תהלים כ"ט ז') הרעם כמו חוצב ברקיע ולהבות אש כלומר ברקים יוצאים. ומזה בפיוט: חוֹצֵב מפיו תלמוד תורה (סילוק יום א' דר"ה): על כן חָצַבְתִּי בנביאים (הושע ו' ה'). י"מ בענין כריתה ואבוד, ניעדערהויבען, сражать. וכעין הכפל: הרגתים באמרי פי ומוסב על נביאי השקר. והנראה שענינו גזרת אומר הודעתי להם גזר דינו ע"י הנביאים, וכמו שהשתמשו בו חז"ל: דברים אשר הם חצובים מלפניו (שמו"ר ח'), ועיין הנפעל. והפעול: וברות חֲצוּבִים (דברים ו' י"א), אויסגעהויעט ווערדען, быть высѣчену.

הנפעל, חקיקת אותיות באבן: בצור יֵחָצְבוּן (איוב י"ט כ"ד), אויסגעהויעט, איינגעגראבען ווערדען, быть вырѣзану на камнѣ. ובדברי חכמינו ז"ל בענין חציבת אבנים ממקום גדולים. ובדרך השאלה: ברוך המחצב שנחצב ממנו (שמות רבה ט"ו), לענין גזר דין: ממרום נחצב עליו שלא תהיה לו קבורה (ויקרא רבה ה'), ענטשידען, рѣшено.

הפועל: בהשאלה: צור חֻצַּבְתֶּם (ישעיה נ"א א'), שעורו: חצבתם ממני.

ההפעיל: בתוק, הריגה, צערהויען, ניע-דער היעבען, изрубать, сражать, הַמַּחְצֶבֶת רהב (ישעיה נ"א ט'). והכפל: מחוללת תנין. ובמשנה בענין חתוך אבנים: פחות מכאן מַחְצֵב וגוממו (שביעית ג' ו') (ועי' הצובה ב').

2) **חָצָב**, שע"כ, במשנה. אף דקל טב חצב (ע"ז א' ה'). הערוך פירש קנה שעושים ממנו הסוכר, צוקקערראהר, сахарный тросто — ורש"י פירש מין תמרים, וכן הוא בערבית (עיין ערוך השלם).

2) **הָצָב**, **חֲצוּבָה**, בגמרא. מטלטלין את החצב מפני שהוא מאכל לצבאים (שבת קכ"ח ע"א). ובמדרש: חצובה (ב"ר ל"ב), חצובה מקטע רגליהון דרשיעיא (ביצה כ"ה ע"ב), ובו תיחם יהושע את הארץ (ב"ב דף נ"ו ע"א). והוא עשב שרשיו יורדים וחוצבים את הארץ בקו ישר ואין מתפשט לצדדים. – בעל הערוך אומר שהוא שנקרא בארמית יבלא וליעזרו אדרא, עפהיי. ולדעת הרהח"א קאהוט מקורו ערבית ונקרא בל"ד – Raute.

2) **הַצָּב**, ש"ת. מי שמלאכתו לחצוב אבנים שטיינהויער, ההצב שנמסר לכתת (ב"מ קי"ה ע"ב).

מַחְצֵב, ש"ז. המקום שחוצבים משם אבנים או האבנים שחוצבים: אבני מחצב (מ"ב י"ב ג'), שטיינברוך שאכט. ובמשנה: לא יפתח אדם מחצב (שביעית ג' ה'). ועל דרך המליצה: ברוך המחצב שנחצב ממנו (שמו"ר ט"ו), ע"ד מליצת: צור חצבתם (ישעיה נ"א א'). ובספרי המחברים נקרא כל הדוממים שמוציאים מן הארץ ע"י חציבה מחצב, מינעראליען.

2) **חָצָב**, במשנה. שם כלי קבול גדול כד, חבית, לכנוס משקים: לא היו כונסים אותו בחצבים גדולים (מנחות ח' ז') הנראה שהוא מן חשף: וְלַחְשׂוֹף מים (ישעיה ל' י"ד).

2) **חֲצוּבָה**, דעבידא כחצובה (עירובין פ"ה ג') קנקן העומד על שלש רגלים כל אחת כנגד אויר של שניו, דרייפוס,

треножникъ . ים מזה במשנה : יתר מכאן מחציב (שביעית ג׳ ג׳) , מניח את האשפתות כחצובה שלא בקו ישר (ע״ש תוי״ט) .

חָצָה , פ״י . עקרו : תתוך , בקיעה , שפאל-טען , שיידען , разсѣкать, раздѣ-лать , והתיחד לחלוק דבר שלם לחלקים , טהיילען , дѣлить , אשר חָצָה משה (במדבר ל״א מ״ב) , וחצית את המלקוח בין תופשי המלחמה ובין כל העדה (שם שם כ״ז) לשני חלקים שוים : וַיַּחַץ את העם וגו׳ לשני מחנות (בראשית ל״ב ח׳) , וַיַּחַץ את הילדים על לאה וגו׳ (שם ל״ג א׳) . בשלש מחלקות : וַיֶּחֱצֵם לשלשה ראשים (שופטים ט׳ מ״ג) , יֶחֱצוּהוּ בין כנענים (איוב מ׳ ל׳) . לחלקים הרבה . ובא : כנחל שוטף עד צואר יֶחֱצֶה (ישעיה ל׳ כ״ח) יכסה את כל הגוף במים עד הצואר וכמו מחלק את הגוף לשני חלקים · והנכון שהוא מן ההוראה הראשונה בפעל זה , בקיעה · ומזה פריצת פרץ בעומדים כנגדו , דורכברעכען , проламывать -, ся . והטעם : כנחל שוטף פורץ ותוצה את כל העומדים כנגדו עד צוארם , וכאמור : שטף ועבר עד צואר יגיע (שם ח׳ ח׳) , וע״ד : כפרץ רחב יאתיו (איוב ל׳ י״ד) (פירסט) . והרשד״ל אומר שהוא כמו יהצה בנפעל , רוחו היוצא מפיו כנחל שוטף יחצה הנה והנה להנפה גוים וגו׳ . לא יֶחֱצוּ ימיהם (תהלים נ״ה כ״ד) . לדעת המפרשים ענינו לא יגיעו עד חצי מדת ימיהם , ונכלל הפעל בתאה״פ , ויתכן שגם זה מענין פריצה : ימיהם לא יפרצו את המקרים העומדים לשטן להם , דורכ-ברעכען , проламываться . ועל דרך שמוש הפעל צלח : גבר לא יצלח בימיו (ירמיה כ״ב ל׳) ועיין צלח , (קרוב לזה פירסט) .

הנפעל : היות נחלק , זיך טרענען , טהיי-לען . дѣлить, раздѣлять , וַיֵּחָצוּ הנה והנה (מ״ב ב׳ ח׳) , וְתֵחָץ לארבע רוחות (דניאל י״א ד׳) וכולל ענין הפרוד בדעות : ולא יֵחָצוּ עוד לשתי ממלכות (יחזקאל ל״ז כ״ב) .

חֲצוֹת , נקודת הזמן שבין שני חלקי כמות זמני , מיטטע , половина, сере-дина . ובא בסמיכות אל הנחלק : חֲצוֹת לילה אקום (תהלים קי״ט ס״ב) , וַחֲצוֹת לילה (איוב ל״ד כ׳) , כַּחֲצוֹת הלילה (שמות י״א ד׳) . ובמשנה גם מבלי הסומך המובן בכח הידוע במאמר : כל מה שאמרו חכמים עד חֲצוֹת (ברכות א׳ א׳) חצות הלילה . תפלת השחר עד חֲצוֹת (שם ד׳ א׳) חצות היום .

חֲצִי , ש״ז . מספר חלקי , חלק אחד מן הדבר הנחלק לשנים , האֶלפטע , האַלב , половина , חֲצִי הדם (שמות כ״ד ו׳) , חֲצִי הידיעה (שם ט״ז י״ב) . ובהשאלה : חֲצִי בשרו (במדבר י״ב י״ב) חלק גדול מבשרו . עד חֲצִי המלכות (אסתר ה׳ ג׳) , חֲצִי מרבית הכמתך (דה״ב ט׳ ו׳) , כַּחֲצִי חטאתיך (יחזקאל ט״ז נ״א) , לַחֲצִי שבט המנשה (דברים ג׳ י״ג) , ובנגינה מפסקת : לא הוגד לי הַחֵצִי (מ״א י׳ ז׳) , אמתים וָחֵצִי (שמות כ״ד י׳) , יחלק העם משמאל לַחֲצִי (מ״א ט״ז כ״א) כמו לשני הציים , אין צווייא טהיילע , טהיילען , на двѣ части . ובא במובן חצות , דיא מיטטע , средина , ויהי בַּחֲצִי הלילה (שמות י״ב כ״ט) . ובהשאלה : אל תעלני בַּחֲצִי ימי (תהלים ק״ב כ״ה) , בַּחֲצִי ימיו יעזבם (ירמיה י״ז א׳) . ובכנוי : מלמטה עד חֶצְיוֹ (שמות ל״ח ד׳) , חֶצְיוֹ אל מול הר גרזים (יהושע ה׳ ל״ג) , וְהַחֶצְיוֹ אל מול (שם) , כל החומה עד חֶצְיָהּ (נחמיה ג׳ ל״א) , וְחֶצְיָם אל הים (זכריה י״ד ח׳) , ואם ימותו חֶצְיֵנוּ (שם י״ח ח׳) .

מֶחֱצָה , ש״נ . כעין הקודם , חלק אחד מכמות המהולק לשנים , האֶלפטע , половина , ותהי הַמֶּחֱצָה חלק היוצאים לצבא (במדבר ל״א ל״ו) . ובסמיכות : מֶחֱצַת העדה , המחצה המגיעה לחלק העדה . ובתלמוד : למחצה לשליש ולרביע , אויף דיא האֶלפטע , пополамъ .

מַחֲצִית , ש״נ . כעין הקודם . האֶלפטע , половина . ובא בסמיכות אל הכמות הנחלקת : מַחֲצִית השקל (שמות ל׳ י״ג) , שר מַחֲצִית הרכב (מ״א ט״ז ט׳) . ובכנוי : מַחֲצִיתוֹ חמשים ומאתים (שמות ל׳ כ״ג) , מַחֲצִיתָהּ בבקר (ויקרא ו׳ י״ג) , מִמַּחֲצִיתָם תקחו (במדבר ל״א כ״ט) . ובא בהוראת חצות , מיטטע , полудня , עד מַחֲצִית היום (נחמיה ח׳ ג׳) .

חצל, בערבית ענינו קנה. ענף דק ורך, ומזה לדעת הרה"ח קאהוט

חֲצָלֶת, במשנה. שם. ידיעה קלועה מקנים ועשויה למצע, מאטטע, рогожа, כל החוצלות טמאות (עדיות ג' ד'). ועל הרוב על משקל

מְחֲצֶלֶת, במשנה, מאטטע, מחצלת קנים (סוכה א' י"א). ונותן לה מטה ומחצלת (כתובות ה' ה').

מחצל, עיין חלץ.

חֹצֶן, ש"ז. עקרו. זרוע, ארם, вишиа, рука, ובין הזרועות, צווישען דען ארמען, въ объ:тіяхъ. וכמו כן בית קבול בבגד על החזה בין הזרועות. בוזען, пазуха, שאָאָס, лоно, והביאו בניך בְּחֹצֶן (ישעיה מ"ט כ"ב), וגם חָצְנִי נערתי (נחמיה ה' י"ג). וי"מ: בתי הזרועות, אֶרמעל, рукавъ, שהיו רחבים לקבול חפצים.

הַצֶן, כעין הקודם: והצנו מעמר (תהלים קכ"ט ז') והקודם: מלא כפו קוצר. וכן הוא בארמית. ובערבית נמצא בפעל, אחיזת דבר בין הזרועות, חבוק.

2) חָצַף, ארמית. ובדברי חז"ל פעל עומד. היות תריף, עז, קשה ונחוץ, שארף, הארט, שטרענג זיין, быть острымъ, строгимъ, בארמית שבמקרא בבנין אפעל: על מה דתא מְהַחְצְפָה (דניאל ב' ט"ו, ג' כ"ב). וכעין: ודבר המלך חזק על יואב (דה"א כ"א ד'), או: כי היה דבר המלך נחוץ (ש"א כ"א ט'). ומזה במובן המוסרי בענין העזות פנים: העזה פניה (משלי ז' י"ג) ת"י: ואחציפת אפהא. העז איש רשע בפניו (שם כ"א כ"ט) ת"י: מחציף אפוי גברא, וואגען זיך ערקיהנען, дерзать.

חָצוּף, חֲצִיף, ש"ת. במובן הטבעי עז וחזק: שתצילני מן השעות הַחֲצוּפוֹת הקשות הרעות (ירושלמי ברכות ה'), שטרענג, сурово, строго. ובמובן המוסרי: בית דין הָצוּף (סנהדרין ג' א') ותרגום: חזקי מצח, קשי פנים: תצופי אפיא, פרעך, קיהן, рѣзкій, дерзкій.

חוּצְפָּא, שמ"נ. הוּצְפָּא יסגא (סוטה מ"ט ע"ב), הוּצְפָּא אפילו כלפי שמיא מהניא (סנהדרין ק"ה), פרעכהייט, дерзость.

3) חֲצִיפוּת, שמ"נ. ג"כ כנ"ל אצל בעלי האסופות. והנראה ביסוד השרש הזה שעקרו חשף בעברית בענין גלוי ובא לגילוי אפים שהוא קלות ראש וחוצפא.

חָצַץ, פעו"י. דומה לפעל חצה בהוראתו הכללית – חתוך, בקיעה וחלוק, שניידען, שפאלטען, טהיילען, рубить, дѣлить, והתיחד הפעל חצץ לענין חלוק לחלקים מסודרים ומערכות מיושרות, אין שאארען, אבטהיילונגען איינטהיילען, раздѣлять на части, ряды. ומזה הקל: ויצא חוֹצֵץ כלו (משלי ל' כ"ז), מחולק בחלקים שוים ומסודרים, געאָרד-נעט, приведенный въ порядокъ, פ"א במקרא. ובמשנה, בהוראתו הראשונה: בתנור שהציצו בנסרים (כלים ח' א'), אבטהיילען, от-дѣлять, על דרך השלמים. ומזה בענין עשית הבדל ופירוד אין מקפיד עליו חוֹצֵץ (פסחים ג' א'), אלו חוצצין באדם (מקואות ט' א') דבר חוצץ בינו לבינה. ובא: לחצץ בו שניו (ביצה ד' ו') להוציא את הדבר שנכנס בין השנים. ובפיוט ובכנוי שם גבוה שמותם הֻצְצָת (סלוק ב' דפסח) במובן קביעות והחלטה, בעשטיממען, ועיין פועל.

הפיעל: מקול מְחַצְצִים (שופטים ה' י"א), מנחם פירש: יוצאים בסדרי גדודים למלחמה. ולדעת רש"י ענינו השמעת קול תנועת חלוקי אבנים כשעוברים עליהם. ועיין חצץ. והרד"ק גוזרו מן השם חֵץ, והוא תאר למורים בחצים, פפיילשיטצע, стрѣлковъ. וכן הוא בארמית מהצצי גיריא בת"י (שופטים ה' ח').

הֻפְעַל: מענין התוך וכריתה, אבגעשניט-טען, געקירצט זיין, быть отрѣзану, ומספר חדשיו חֻצָּצוּ (איוב כ"א כ"א) נכרתים ונקצצים. וי"מ קצובים ומדודים, ע"ד: טפחות נתתה ימי (תהלים ל"ט ו') צוגעמאָססען ווערדען, быть сочтену.

חֵץ, ש"ז. יתד של ברזל ארוכה וחדה, שמורים אותו בקשת והיא נתקעת בגוף ותוצה אותו. פפיילע, стрѣла, עד יפלח הֵץ כבודו (משלי ד' כ"ט). ונקשר עם

פעלים שונים: ולא יורה שם חֵץ (מ"ב י"ט ל"ב), כוננו חִצָּם על יתר (תהלים י"א ב'), דרכו חִצָּם דבר מר (שם ס"ד ד'). ובתוספת יו"ד: הוא ירה הַחֵצִי (ש"א כ' ל"ו), ויצא הַחֵצִי מלבו (מ"ב ט' כ"ד). והרבוי: קלקל בַּחִצִּים (יחזקאל כ"א כ"ו), בעלי חִצִּים (בראשית מ"ט כ"ג), והתארים המיוחסים לו: לְחֵץ ברור (ישעיה מ"ט ב'), וְחֵץ שנון (משלי כ"ה י"ח), חֵץ שחוט (ירמיה ט' ז'). ובא: וְחֵין חניתו (ש"א י"ז ד') בכתיב, כנוי אל היתד של ברזל התקועה בחנית, והקרי: וְעֵץ (וכן הוא בס"א ש"ב כ"א, י"ט; דה"א כ' ה'). ובהשאלה כנוי לברק: וישלח חִצָּיו ויהמם (תהלים י"ח ו'), בליטץ, שטראהל, сверканіе, молнія, לאור חִצֶּיךָ יהלכו (חבקוק ג' י"א). ע"ד משל שהברקים הם כמו חצים של הש"י. ומזה: 2) פגעים רעים באים כחתף: מֵחֵץ יעוף יומם (תהלים צ"א ה'). והכפל: ומדבר באפל יהלך. חִצֵּי הרעב הרעים (יחזקאל ה' ט"ז), אנוש חִצִּי בלי פשע (איוב ל"ד ו') החץ שפגע בו, כנוי המליצי אל החולי המסוכן. ובמובן זה נאמר: כי חִצֵּי שדי עמדי (שם ו' ד') והסיף: אשר חמתם שותה רוחי, הארס שהיו טובלים בהם את החצים. ובענין משל לפורענות בכלל: כי חִצֶּיךָ נחתו בי (תהלים ל"ח ג'). ובגמרא: אשו משום חציו (ב"ק כ"ב ע"א) בענין סבה וגרם. מסבתו מכחו, על דרך שאמרו מגיריה דליה.

חָצָץ, 1) כעין השם חֵץ בהוראת אות הכפל. פפיילע, стрѣла, אף חֲצָצֶיךָ יתהלכו (תהלים ע"ז י"ח) והוא כנוי לברק (עיין חזיז). 2) אבנים קטנים המתפוררים ומתחלקים, שטיינכען, קיעז. крупный песокъ, камушки, дресва, гравій, ימלא פיהו חָצָץ (משלי כ' י"ז). וכן תרגמו בארמית: חֲצָצָא. ויגרס בֶּחָצָץ שניו (איכה ג' ט"ז). וי"מ מזה: אף חֲצָצֶיךָ יתהלכו (תהלים ע"ז י"ח) כנוי לאבני הברד. ועיין הפועל.

2) חֲצִיצָה, בדהדל, שה"פ. דבר המבדיל בין שני גופים הוי חֲצִיצָה (מנחות י' א'), חציצין ומחיצין הלכה למשה מסיני (עירובין ד' א').

2) חֲצָצִים, בדהדל, בחבור עם השם דין או דיין: דיני חֲצָצִים באה"ם (תדב"א י'), והוא דין הפשרה והוא לשבח; וכמש"כ במכילתא: יראי אלהים אלו שעושין פשרה בדין (יתרו א'). ובא גם לגנאי: דייני דחצצתא הכי דייני (ב"ב קל"ג) ופירש הרשב"ם שאין בקיאים בדין והוצצין מחצה לזה ומחצה לזה. ועוד פירש בשם הר"ח דייני בית הקברות, וכן פי' הערוך, ולא ידעתי ענינו. והרה"ח לעווי פירשו מענין חָצָץ בהוראת אבנים. והכונה: אנשים בטלנים היושבים בשוק על רצפת האבנים.

חָצֵר, ש"נ. מקום מוגדר ובלתי מקורה שלפני בית גדול וסביבו, האָף, дворъ, ורחב הֶחָצֵר (שמות כ"ז י"ב) במשכן: את הֶחָצֵר הפנימית (מ"א ו' ל"ו) במקדש. ובא: גם חָצֵר הפנימי (יחזקאל מ' כ"ח) בלשון זכר: עומדת בֶּחָצֵר (אסתר ה' ב') לפני הארמון. ובסמיכות: חֲצַר המשכן (שמות כ"ג ט'). ובכנוי: ולו באר בַּחֲצֵרוֹ (ש"ב י"ז י"ח) והרבוי: מן הבתים מן הַחֲצֵרֹת (שמות ח' ט'). בסמיכות: בשתי חַצְרוֹת בית ה' (מ"ב כ"א ה'), חֲצֵרֹתָיו בתהלה (תהלים ק' ד'), איש על וגו' וּבְחַצְרֹתֵיהֶם (נחמיה ח' ט"ז). ועל המעט ברבוי זכרים: בְּחַצְרֵי בית האלהים (שם י"ג ז'), רמוס חֲצֵרָי (ישעיה א' י"ב), ישכן חֲצֵרֶיךָ (תהלים ס"ה ה'). ובמשנה: חָצֵר גדולה שנפרצה לקטנה (עירובין ט' ב'), חָצֵר הצורית שהכלים נשמרים לתוכה (מעשרות ג' ה') וכולל החצר עם הבתים: אנשי חצר (שם ו' ג'). וכמו כן התיחד השם אל המקום המוגדר שלפני הבתים כנגד השם מוקצה שמיוחד אל המקום המוגדר שאחורי הבתים: או מוקצה או חצר (שם ב' ג'). ובסמיכות: חֲצַר־מָוֶת (ברכות י"ט ב'), כנוי לשם הקברות, кладбище, וכולל כל דבר שהוא כמו פרוזדור ומבוא לדבר אחר, פאָרהאָף, пред-двеpie, חֲצַר הבירה (כלים ז' ג') טס שלפני הבירה. וכן: חֲצַר הכבד הוא יותרת הכבד, לעבערנעטץ, сѣтчатая плева печени, מחצר כבד שלה (חולין ב' ז'), מאבילין אותו מחצר כבד שלו (יומא פ"ד ע"א). והוא טל"א היותרת על הכבד (שמות כ"ט י"ג) ת"א חֲצַר כבדא.

זלדעת הרהח״א קאהוט, הוא מלשון ערבית חצר, אצבע קטנה. וזה דלדול היוצא מן הכבד כאצבע קטנה. וזה שקראו חז״ל במקום אחר: אצבע הכבד (תמיד דף ל״א), לעפפען, дайтел. 2) כפר, קבוץ בתי מושב על פני השדה, דארף, געהעפט. село дерев- ня, двор, ובהוראה זו יבוא השם ברבוי זכרים: ובתי החצרים (ויקרא כ״ה ל״א), בחצרים אשר סביבות הערים (יהושע י״ט ח׳), עקרון ובנותיה וחצריה (שם ט״ו מ״ה), הערים וחצריהן (שם י״ג כ״ג). ויכלול ג״כ בתי יושבי אהל ומקנה, צעלט, דארף דער נאמאדען, шатры, деревни кочующихъ народовъ. חצרים תשב קדר (ישעיה מ״ב י״א), בחצריהם ובטירותם (בראשית כ״ה ט״ז) (ועיין טירה). ומזה: ישב במארב חצרים (תהלים י׳ ה׳), כי על הרוב היו הנוסעים בעדר הערביאים שולחים ידיהם בגזל. וי״מ בהפך האותיות במארב רצחים.

3) חֶצְרֹנִי, ברבא״ם, איש העומד לשבת בחצר המלכים, האפלינג, придворный, дворовый (מאור עינים).

חֲצֹצְרָה, ש״נ. כל תקיעה נעשה ממתכת, טראמפעטע, труба, חֲצֹצְרָה ברמה (הושע ה׳ ח׳), חֲצוֹצְרוֹת כסף (במדבר י׳ ה׳), וַחֲצֹצְרוֹת התרועה בידו (שם ל״א ו׳). ונקשר בפעלים: רוע, תקע: והרעתם בַּחֲצֹצְרֹת (שם י׳ ט׳), ותקעתם בַּחֲצֹצְרֹת (שם י׳ י׳), בַּחֲצֹצְרוֹת וקול שופר הריעו (תהלים צ״ח ו׳). והשתמשו גם לכנגון השיר: חֲצֹצְרוֹת ומצלתים (דהי״א ט״ז י״ב), החל שיר ה׳ וְהַחֲצֹצְרוֹת (דהי״ב כ״ט כ״ז). ובגמרא אמרו: הני תלת מילי אשתני שמייהו מכי חרב ביהמ״ק חצוצרתא שופרא שופרא חצוצרתא וכו׳ (שבת ל״ו ע״א). ובטעם השם י״א שנקרא כן ע״ש הברת קולו שהיא דומה להברת הצצר. ויתכן שנגזר מן השם חצר בהוראת אהלי הנוסעים בעדר שהיו תוקעים בו לאסוף הרועים ועדריהם. ובכתבי הקדש האחרונים בא ממנו הפעל.

בִּפְעֵל: חִצֵּר, מ״פ. דער טראמפעטע, שמעטע- טערן, טראמפעטען, трубить, לַמְחַצְּרִים (דהי״ב ה׳ י״ג) בקרי, והכתיב בשתי צד״י: מְחַצְצְרִים, וזה פ״א במקרא. ונהוג יותר בהפעיל: מַחְצְרִים בחצוצרות (דהי״א ט״ו כ״ח) וגם בקרי, והכתיב בב׳ צד״י: מַחְצְצְרִים.

3) חִצּוּר, בפיוט. קול חִצּוּר שופר (הקליר סדר שופרות) ופירש הרוו״ה שהוא מן הצוצרה.

חָצִיר, ש״ז. 1) עשב, ירק, דשא, גראז, גראז- האלם, ковыль, трава, מאכל בהמה, сѣно, מצמיח חָצִיר לבהמה (תהלים ק״ד י״ד), חָצִיר כבקר יאכל (איוב מ׳ ט״ו), גלה חָצִיר (משלי כ״ז כ״ה) והכפל: ונראה דשא, ולפי שאין גדולו מאריך ימים הוא משל לקצר ימים: כל הבשר חָצִיר (ישעיה מ׳ ו׳), ומבן אדם חָצִיר ינתן (שם נ״א י״ב). והתיחד אל החציר הגדל על הגגות: יהיו כַּחֲצִיר גגות (תהלים קכ״ט ו׳). 3) מין ירק ממיני הבצלים, לויך, лукъ, ואת הֶחָצִיר ואת הבצלים (במדבר י״א ה׳). 3) חָצִיר לבנות יענה (ישעיה ל״ד י״ג) בהוראת חצר ומקום בכלל, האף, רוים, וואהנונג, пространство, раздолье, היימאטה, родъ, просторъ, жилище, дива. וכן ת״י: אתרא. והכפל: נוה לתנים. וכן: חָצִיר לקנה וגמא (שם ל״ה ז׳) וכן פרשו המבארים האחרונים. וי״מ מן ההוראה הראשונה.

חַקָּה, פ״י. דומה לפעל חקק וענינו חריתה ותריטה ורשימה, ולא נמצא במקרא כי אם בפועל, איינגעגראבען, געצייכנעט ווערדען, быть начертану, изображену, אנשי מְחֻקֶּה על הקיר (יחזקאל כ״ג י״ד) הנכון כפירוש רש״י שהוא שם הפעולה, צייכנונג, черченіе. ויתכן שהשם מְחֻקֶּה הוא כשם צורה בדברי חז״ל, ואנשי מְחֻקֶּה ענינו כמו אנשים של צורה שענינו נכבדים. ומישר על הַמְּחֻקָּה (מ״א ו׳ ל״ה), אבריסס, чертежъ. ובמשנה בא הפעל לענין ההדמות לאיזה דבר או ההליכה בדרכי זולתו, גליכען, נאכאהמען, походить, подражать, שלא יחקה את המינין (חולין ב׳ ט׳), להיות מחקה למלך (תו״כ, קדושים א׳), ולענין רשימת ציור מה במחשבה, воображать, מחקה והולך כנגד ביהמ״ק (ב״ר ל״ט). ובדבא״ס: צייר ציור שכלי בנפש: לְחַקּוֹת ענין (ט״נ ב׳ ט״ג).

ההתפעל: על שרשי רגלי תִּתְחַקֶּה (איוב י"ג כ"ז) תרגומו: על סמנוני רגלי הרשום הוא מענין הפיעל ור"ל תציב לך ציונים על כל פסיעותי. וי"מ במובן המוסרי, **חקירה ודרישה**, נאכגראבען, נאכפאָרשען, до- капываться, выслѣживать. וגיזיניוס מפרשו מענין חציבה וחפירה. ושעורו: תחפור חפירות סביב לרגלי, ע"ד: ארחי גדר (שם י"ט ח).

3) **תִּקּוּי**, בדבא"ס, שמ"ז. ציור דמיוני או שכלי: תִּקּוּי הנפש, פאָרשטעללונג, איינדרוקק, вооруженіе, впечатлѣніе, эффектъ.

3) **הִתְחַקּוּת**, בדבא"ס, שה"פ. דרישה והקירה, נאכפאָרשונג, אונטערזוכונג, разысканіе, изслѣдованіе, אוהב הִתְחַקּוּת על שרשי מחצב אנשותו (בחינת עולם א').

חֹקֶן, שד"ז. בחכמת הרפואה. כלי מינקת לנקות את בני המעים, קליסטיר, клистиръ, והוא מלשון ערבית.

חָקַק, פ"י. דומה לפעל תָּקָה, אבל בחוזק ההוראה לפי חוזק ההברה, ויצא לענין: א) חציבה ונקירה וחפירה, איינהאַקקען, איינהויען, אויסגראבען, вырѣзать, высѣкать, выкопать, חֹקְקִי בסלע משכן לו (ישעיה כ"ב ט"ז) והכפל: חצבי מרום קברו, ביו"ד נוספת. ובגמרא: חוקקין להשלים (שבת ז' ע"ב), נכרי שחקק בה בבקעת ישראל מסיקה ביו"ט (שם כ"ט ע"א), היה פחות מעשרה וחקק בו להשלימו לעשרה (עיר ד' א'). ומזה ב) חריתה וחריטת ציור, איינשניידען, איינצייכנען, врѣзывать, чертить, выгравировать, וְחַקּוֹתָ עליה עיר (יחזקאל ד' א') וכמו כן רשימה וציון, צייכנען, рисовать, על כפים חַקֹּתִיךְ (ישעיה מ"ט ט"ז), בְּחֻקּוֹ חוג על פני תהום (משלי ח' כ"ז) דרך משל, רשם וציין לו חוג על פני תהום לסימן קביעת מקום אל הארץ, כמו שעושים הבנאים. וכן: בְּחוּקוֹ מוסדי ארץ, בנח תמורת דגש. וי"מ בענין קביעות תקון קיים, לפי שהדבר הנחקק שמור לארך ימים, פעסט שטעללען, גרינדען, установить.

והפעול: צלמי כשדיים חֲקֻקִים (יחזקאל כ"ג י"ד), דומה למה שנאמר: אנשי מְחֻקֶּה (שם שם י"ד) (ועיין חקה). ומזה כתיבה בספר, כי תחלת מעשה הכתיבה היתה חקיקה על האבן, וזכר לדבר לוחות הברית, איינגראַבען, שרייבען, врѣзать, писать, ועל ספר חֻקָּהּ (ישעיה ל' ח') והכפל: כתבה על לוח. הוי הַחֹקְקִים חִקְקֵי און (שם י' א'), והכפל: ומכתבים עמל כתבו, והוא תאר השופטים הכותבים פסקי משפטיהם. ובא: לבי לְחוֹקְקֵי ישראל (שופטים ה' ט) ראשיו ומנהיגיו, אנפיהרער, פאָרשטעהער, предводитель, ויתכן שעקרו כותבי מפקד העם היוצאים בצבא ע"ד השם סופר ושוטר שהוראתו הראשונה כתיבה ורשימה (עיין ספר, שטר) והושאל לשרי הצבא עורכי מערכה, ועיין פיעל. ובדרז"ל: חקוקי כפות הרגלים (ע"ז מ"ד א'). וגם בבנין

נפעל: כל שאילו תחקק ותחלק (עירובין י"ט ע"ב), הדבור עצמו נחקק מאליו (שה"ש א'), איין געגראבען ווערדען, быть врѣзану.

הַפֻּעַל, מעין הקל, והתיחד אל כתיבת פסקי דינים ועם זה שימת משפטים, געזעטצע איינגראבען, פעסטשטעללען, ריכטען, постановить законы, узаконять, ורוזניםֹ יְחֹקְקוּ צדק (משלי ח' ט"ו) שעורו: משפטי צדק, או כמו: לצדק, ע"ד: הן לצדק ימלך מלך (ישעיה ל"ב א') ובתאר לשופט, שר ומושל: יהודה מְחֹקְקִי (תהלים ס' ט), הערשער, אנפיהרער, והכפל: אפרים מעוז ראשי. ה' מְחֹקְקֵנוּ (שם ל"ג כ"ב) והכפל: ה' שופטנו. ובא: כי שם חלקת מְחֹקֵק ספון (דברים ל"ג כ"א). לפי תרגום אונקלוס השם מחוקק תאר למשה רבינו ע"ה, כי שם בחלקתו של גד ספון (קבור) המחוקק (ועיין ספון). ונופל גם כן על שר הצבא ומפקד החיל למלחמה: מני מכיר ירדו מְחֹקְקִים (שופטים ה' י"ד), העערס אנפיהרער, предводитель войска, вождь. כעין הנאמר למעלה: לבי לחוקקי ישראל, והכפל: מושכים בשבט סופר. ומזה כנראה הושאל אל המטה שהיה ביד ראשי העם לסימן כבוד משמרתם, נרדף אל השם שבט, וזהו:

לא יסור שבט מיהודה ומְחֹקֵק מבין רגליו (בראשית מ"ט י'), וכן: בִּמְחֹקֵק במשענותם (במדבר כ"א י"ח) שעורו: במחוקקם במשענותם, כפל ענין במלות שונות. והענין: במטה עוזם. והפעול: פן ישתה וישכח מְחֻקָּק (משלי ל"א ה'), מה שנכתב וחקוק בספר התורה, דאס פֿעסטגעזעטצטע, דאס געזעטצין, установленный законъ. ובפיוט בא גם בהתפעל: ויצאו דברים כתוך האש ויתחקקו על לוחות האבן (אשר בגלל אבות).

חֹק, ש"ם. א) דבר קצוץ, נגזר וקצוב, בטעם גבול, קוצץ, מפריד ומבדיל, שראנקע, גרענצע, граница, חֹק חג על פני מים (איוב כ"ו י'), בשומו לים חֻקּוֹ (משלי ח' כ"ט) כענין שנאמר: בְּחֻקוֹ חוג על פני תהום (שם), ואשבור עליו חֻקִּי (איוב ל"ח י') להיות שהחוג הולך ומתעגל כאלו הוא שבור (ועיין שבר), ופערה פיה לבלי חֹק (ישעיה ה' י"ד), גרענצלאָז, שראנקענלאז, без-предѣльно, чрезмѣрно, ומזה גבול וקצב בבחינת הזמן: תשית לי חֹק (איוב י"ד י"ג), ציעל, טערמין, פריסט, срокъ, היום ההוא ירחק חֹק (מיכה ד' י"א) שעורו: חֹק היום ההוא רחוק. ב) במובן המוסרי, סדור, קצוב ונמוס קבוע על פי מצות מושל, וביחוד עפ"י מצות הש"י, געזעטץ, законъ, постановленіе, וישם אותה יוסף לְחֹק (בראשית מ"ז כ"ו) ונרדף לשם משפט: שם לו חֹק ומשפט (שמות ט"ו כ"ה), וישם לו חֹק ומשפט (יהושע כ"ד כ"ה), וההבדל ביניהם, לדעתנו, הוא בעקר הנחתם: השם חֹק נאמר בענין קביעות הגזר והחלט ההסכמה. והשם משפט יאמר בבחינת תכלית הכונה בו לעשות סדר נכון בהנהגה (ועיין שפט). ויעמידה ליעקב לְחֹק (תהלים ק"ה י"ו) והכפל: לישראל ברית עולם, חָק עולם לדרתיכם (ויקרא ו' י"א) והרבוי: חֻקִּים ומשפטים צדיקים (דברים ד' ח'), אלה הַחֻקִּים והמשפטים (שם י"ב א'), חֻקֵּי האלהים (שמות י"ח ט"ז) והתיחד אל כלל תורת ה': הורני ה' דרך חֻקֶּיךָ (תהלים קי"ט ל"ג), עבדך ישיח בְּחֻקֶּיךָ (שם שם כ"ג) ועוד שם במזמור קי"ט פעמים הרבה. ובהשאלה: סדור פעולות כחות הטבע, נאטורגעזעטצע, законъ природы, בעשותו למטר חֹק (איוב כ"ח כ"ו), חֹק נתן ולא יעבור (תהלים קמ"ח ו'), אם ימושו הַחֻקִּים האלה (ירמיה ל"א ל"ו), וכמו כן מנהג קבוע, זיטטע, обычай, нравъ, ותהי חֹק לישראל (שופטים י"א ל"ט), בְּחֻקֵּי אבותיכם אל תלכו (יחזקאל כ' י"ח). ג) מנה קצובה וקבועה לאיש בשכר עבודתו ומשמרתו, דאס צוגעטהיילטע, удѣлъ, уроченіе, опредѣленіе, כי חֹק לכהנים (בראשית מ"ז כ"ב), כי חקך וחק בניך (ויקרא י' י"ג). וכמו כן ספוק פרנסה לפי צרכו: וְחֹק לנערותיה (משלי ל"א ט"ו), הטריפני לחם חֻקִּי (שם ל' ח'). ובתלמוד: ואם תאמר אניח לבני ולבנותי חק (עירובין נ"ד א') אחריות נכסים ללחם חקם. ועם זה דבר קצוב המוטל על איש לעשותו, אויפגעגעבענעס, זאַטץ, задача урочная работа, урокъ, לא כליתם חָקְכֶם (שמות ה' י"ד). וכמו כן מס קבוע למעשר, וְחק השמן (יחזקאל מ"ה מ"ד). ובא גם במובן דבר נגזר לעונש ופורעניות, פֿערהענגניסס, כי ישלים חֻקִּי (איוב כ"ג י"ד) ענינו: אם גם ישלים יגמור את החק הנגזר עלי כעת. עוד כהנה רבות עמו, עוד יש לו מיני פורעניות אחרים. ובטעם זה יש לפרש האמור מקודם: מֵחֻקִּי צפנתי אמרי פיו (שם י"ב) מן הפורענות הבאה עלי שמרתי בלבי והבינותי אמרי פיו, ר"ל: ידעתי כי גזרה היא מלפניו (ועיין צפן). ולפי תרגום השבעים ענינו חֵיק, והטעם: שמרתי אמרי פיו. שמרתי יותר מאשר שמרתי חיקי, בטני וכליותי.

חֻקָּה, ש"נ. כעין השם חק, וביחוד: א) סדור ונמוס מצוה ורובו במצות ה', געזעטץ, זאַטצונג, законъ, уставъ, חֻקָּה אחת יהיה לכם (במדבר ט' י"ד), חֻקַּת עולם (שמות י"ב י"ד), כְּחֻקַּת הפסח (במדבר ט' י"ד), לְחֻקַּת משפט (שם כ"ז י"א), חקה להיות שופטים על פיה. מצותי חֻקּוֹתַי ותורתי (בראשית כ"ו ה'), בְּחֻקּוֹת החיים הלך (יחזקאל ל"ג ט"ו) הן חקות התורה אשר יעשה אותן האדם וחי בהן. בְּחֻקּוֹת דוד אביו (מ"א ג' ג') חקות התורה אשר שמר דוד ללכת בהן. אלה חֻקּוֹת המזבח (יחזקאל מ"ג

יח) החקות הנהוגות בהקרבת הקרבנות על המזבח. ובא גם אל חקות עמים אחרים: ולא תלכו בְּחֻקֹּת הגוי (ויקרא כ׳ כ״ג), וישתמר חֻקּוֹת עמרי (מיכה ו׳ ט״ז) מנהגי עמרי. מֵחֻקּוֹת התועבות (ויקרא י״ח ל׳). ומזה: ב) סדור פעולות כחות הטבע, נאטורגעזעטצע, הידעת חֻקּוֹת שמים (איוב ל״ח ל״ג), חֻקּוֹת ירח וכוכבים (ירמיה ל״א ל״ה). וכמו כן זמן מוגבל וקצוב בסדרי הטבע, פעסטגעזעטצע, בעשטיממטע צייט, опредѣленное время, שבועות חֻקּוֹת קציר (שם ה׳ כ״ד).

חֵקֶק או חֵקֶק, ש״נ. לא נמצא כי אם ברבוי. לפי המוסכם ענינו כמו חק ומשפט: הַחֹקְקִים חִקְקֵי און (ישעיה י׳ א׳). והנכון שבא בהוראה הראשונה חריתה, חציבה, ונאמר דרך גנאי, בכנוי לחקים רעים שאין בהם כי אם מעשה החקיקה. גדולים חִקְקֵי לב (שופטים ה׳ ט״ו) חקירות והפושים יתרים וטפלים, גריבעלייען, умствованіе, ובכתוב הסמוך בא תמורתו חקרי לב (שם ט״ז) (ועיין חקר). ובל׳ חז״ל במובנו הראשון חקק שבבקעת ושבקורה (תוספתא כלים ב״ק ז׳).

חִקּוּק, בדחז״ל, שמ״ז. מעשה החקיקה בענין שהוא.

חֲקִיקָה, בדחז״ל – למימרא דחקיקה לאו כתיבה היא (גטין כ׳ ע״א).

חָקַר, פ״י. הקל. עקרו חפירה בעמק בכונת החפוש למצוא הנסתר, גראבען, נאך גראבען, докапываться, ורובו ע״ד השאלה, חפוש ודרישה למצוא דבר, ערשפאָהען, אויסקונדשאפטען, изслѣдовать, לרגל את הארץ וּלְחָקְרָהּ (שופטים י״ח ב׳), לכו חִקְרוּ את הארץ (שם י״ח ב׳), ודרשת וְחָקַרְתָּ ושאלת (דברים י״ג ט״ו), נאכפאָרשען, вывѣдывать, כי אֶחְקֹר את אבי (ש״א כ׳ י״ב), ולכל תכלית הוא חֹקֵר (איוב כ״ח ג׳). יתכן שענינו בוא עד גבול הדרישה, ועם זה שימת קץ וגבול, מסבים אל הקודם. קץ שם לחשך. (עיין חקר). ורובו במובן המוסרי אונטערזוכען, ערגרינדען, разыскивать, הלא אלהים יַחֲקָר זאת (תהלים מ״ד כ״ב), אני ה׳ חֹקֵר לב (ירמיה י״ז י׳), חֲקָרֵנִי אל ודע לבבי (תהלים קל״ט כ״ג), וכבוד מלכים חֲקֹר דבר (משלי כ״ה ב׳). לפי המוסכם למלכים נאוה לחקור דבר טרם ישפוטו וזהו כבודם. והנראה שזה ענינו באור ופרוש (ועיין באר). וטעמו מי שכבוד מלכים יקר בעיניו הוא מפרש, מודיע ומפרסם דבריהם ומעשיהם, וזה מסבים בניגודו אל הקודם – כבוד אלהים הסתר דבר, ע״ד: במופלא ממך בל תדרוש. ובהוראה זו יש לפרש: הכינה וגם חֲקָרָהּ (איוב כ״ח כ״ז) בארה ופרסם ענינה, והכפל: אז ראה ויספרה, וכמפרש דברו הוא מסיים: ויאמר לאדם וכו׳. ומזה: ודל מבין יַחְקְרֶנּוּ (משלי כ״ח י״א) יבאר ויוכיח את סכלות העשיר החכם בעיניו, ותרגומו: בָּסַר ליה, ועיין פיעל. ובא בענין סתם בקשה למצוא דבר, בדיקה, זוכען, искать, לַחְקֹר ממסך (משלי כ״ג ל׳), מקצה שבעה הדשים יַחְקֹרוּ (יחזקאל ל״ט י״ד).

הנפעל: היות נדרש ונבדק עד תכלית, ערגרינדעט, ערפאָרשט ווערדען: וְיֵחָקְרוּ מוסדי ארץ (ירמיה ל״א ל״ז). ורובו בענין כמות המספרי: לא נֶחְקַר משקל הנחשת (מ״א ז׳ מ״ז), כי לא יִחָקֵר (ירמיה ט״ז כ״ג) והכפל: כי רבו מארבה ואין להם מספר. ובמשנה בענין חקירה: נחקרו העדים (ר״ה ב׳ א׳), אונטערזוכט ווערדען, быть изслѣдываему.

הפיעל: חקירה בעיון רב, גרינדליך ערפארשען, изслѣдовать, изучать, ואזן וְחִקֵּר (קהלת י״ב ט׳). והנראה שגם זה ענינו באור והצעה, ערקלאָרען, דארשטעללען, изъяснить, объяснить, представить.

ובפיוט גם בהתפעל: ועת יבוא במשפט לְהִתְחַקֵּר (קרובות א׳ דשבועות).

חֵקֶר, ש״ז. א) מעמק בתחתיות ארץ שאין מגיעים אליו אלא על ידי חפירה וחקור, טיפפסטעס פערבאָרגענעס, глубина, וּבְחֵקֶר תהום התהלכת (איוב ל״ח ו׳). ומזה: ב) במובן המוסרי, סוד מופלא שאיננו מושג כי אם בהקירה ודרישה, פערבאָרגענעס, тайна, הַחֵקֶר אלוה תמצא (שם י״א ז׳). ויתכן שענינו קץ וסוף, ענדע, גרענצע, מסבים עם הכפל: יאם עד תכלית שדי תמצא.

ומזה: ולכל תכלית הוא חוקר (איוב כ״ח ג׳) עיין לעיל. ג) דרישה וחקירה, ערפֿאָרשונג, ערגרינדונג. изслѣдваніе, וְחֵקֶר כבודם כבוד (משלי כ״ה כ״ז). ועל הרוב יבוא בחבור עם מלת השלילה ובהוראת שלילות. סוף מדותי ומספרי, ענדע. конецъ, עושה גדולות עד אין חֵקֶר (איוב ט׳ י׳) ותרגומו: עד דלית סופא. אונענדליך, безконечно, והכפל: ונפלאות עד אין מספר. ולגדלתו אין חֵקֶר (תהלים קמ״ה ג׳). ולב מלכים אין חֵקֶר (משלי כ״ה ג׳). מספר שניו ולא חֵקֶר (איוב ל״ו כ״ו) נמשך אל הקודם: אל שגיא ולא נדע, ושעורו: ולא נדע חקר: ובא: ירע כבירים לא חֵקֶר (שם ל״ד כ״ד) ענינו: בהעדר ידיעת האמצעיים. אונבעגרייפליך, непости-жимо, ועניננו כתוה״פ: כמו בלא לחם. לפי ההבדל שבין מלת אין ומלת לא. וברבוי: גדולים חִקְרֵי לב (שופטים ה׳ י״א) חקירות עמוקות, נרדף עם חִקְקֵי לב (שם ט״ז), גריבעליק. умствованіе, мудрство-ваніе, והקליר אמר: אנוש בדקדוק וְחֵקֶר (סדר זכרונות).

מֶחְקָר, שם. מעמק בתחתיות ארץ, טיעפֿפֿבּעם פֿערבארגענססעס, глубк-на, אשר בידו מֶחְקְרֵי ארץ (תהלים צ״ה ד׳) והנגוד: ותועפות הרים. פעם אחת במקרא. ובדבא״ס: נושא עיון פלוסופי. בעלי המחקר.

חִקּוּר, שה״פ, פֿאָרשונג, изслѣдованіе.

חֲקִירָה, שה״פ. במשנה, נאכפֿאָרשונג, развѣдываніе, допытываніе, כל נדר שצריך חקירת חכם (גיטין ד׳ ז׳), חוקרים אותו בשבע חקירות (סנהדרין ה׳ א׳). ומה בין חקירות ובדיקות (שם ב׳) חקירה היא בפרטים עקריים ובדיקה בפרטים טפליים (ועיין בדק).

בגזרת השרש יתכן לאמר שיסודו קר שהוא גם יסודו לשרש נקר ובחלוף המוצא כרה. וקרוב לשרש עקר (עיי״ש).

חֹר, ש״ת לשר וגדול. סגן מרואי פני המלך. אֶדלער. פֿירשט. благород-ный, князь, ולא נמצא כי אם בל״ר: החֹרִים אשר בעירו (מ״א כ״א ח׳), ואת כל חֹרֵי יהודה (ירמיה כ״ז כ׳), חֹרֶיהָ ואין שם מלוכה יקראו (ישעיה ל״ד י״ב). שמלכך בן חוֹרִים (קהלת י׳ י״ז) מגזע השרים והסגנים. ובטעם השם אמר הראב״ע שנמשלו הסגנים בלובן שהוא כאור (מאיר ומבריק משל לגדולים והפוכו חשכים). וי״מ מענין חרות שהוא חפשי ממס מלכים, פֿרייהער, עד״ש: ואת בית אביו יעשה חפשי בישראל (ש״א י״ז כ״ה). ובמשנה: בן חורין, מי שאינו עבד, פֿרייער, вольный, יצא בן־חורין (פאה ג׳ ח׳), על פי עדים בני חורין (ב״ק א׳ ג׳). לישא בת־חוֹרִין (גיטין ג׳ ה׳), ולא אתה בֶּן־חוֹרִין ליבטל הימנה (אבות ב׳ ט״ז) (ועיין חרר). וכן אמרו בנכסים: נכסים בני־חורין (ב״ב י׳ ח׳) הפך: נכסים משועבדים (שם). חֹר הנרנגד חרי, חורי.

חֵירוּת, ארמית, ש״מ. הפש ודרור, פֿריי-היים, חפשה לא נתן לה (ויקרא י״ט כ׳) ת״א: חֵירוּתָא. וקראתם דרור (שם כ״ה י׳) ת״א: חֵירוּתָא.

חֹוָרָן, שע״פ.

חָוַר, לא נמצא בפעל ועל פי דמיונו אל הפעל הפר נראה שהוראתו חפירה ונקיבה. האָהלען, גראַבען, איין לאָך מאכען, копать, рыть, сдѣлать дыру. ומזה בא

חוֹר, א) נקיק ונעיץ בארץ, מערה, האָהלע, לאָך, пещера, нора, вертенъ, дыра, конура, лачуга, מן החֹרִים אשר התחבאו שם (ש״א י״ד י״א), חֹרֵי עפר וכפים (איוב ל׳ ו׳), וימלא טרף חֹרָיו (נחום ב׳ י״ג). ומזה ביו״ד היחס אל עם אחד: בני שעיר החֹרִי (בראשית ל״ו כ׳) שהיו יושבים במערות וידועים בשם: טראגלאדיטען, האָהלענבעוואהנער, жители пещеръ. וי״מ מזה: ואורגים חוֹרָי (ישעיה י״ט ט׳) בגדים יקרים עשויים בתחלה חורים חורים קטנים כדי שיתראה הבשר. ומזה לדעת רש״י ורשב״ם: שלשה סלי חֹרִי (בראשית מ׳ ט״ז) סלים של נצרים קלופים עשוים חורים חורים, ונפלה המ״ם, עד״ש: לכרי ולרצים (מ״ב י״א ד׳), ראש השלישי (שב כ״ג ח׳) (ועיין חוה). ובהשאלה: חלל מקום מושב העינים, אויגענהאָהלע, глазная ямка, ועיניו תמקנה בְחֹרֵיהֶן (זכריה י״ד י״ב). ב) נקב בבנין ובכלים. לאָך, дыра, отверсіе,

חור אחד בקיר (יחזקאל ח' ז'), שלח ידו מן החור (שה"ש ה' ד') חור הדלת, ויקב חֹר בדלתו (מ"ב י"ב י'), אויסהאָהלונג.

חֹר, בקבוץ שם: על־חֻר פתן (ישעיה י"א ח'), האָהלע, пещера, הפח בחורים כלם (שם מ"ב כ"ב) מערות של בתי מאסר, בעדות הכפל: ובבתי כלאים החבאו. וי"מ מלשון בחור, והבי"ת משרש, ושעורו: הבחורים שהם חזקים ואמיצי כח הפח יפיתו נפשם. (ועיין פוח, חרר).

חרא, בערבית נמצא בפעל, פנוי זבל ורעי מן הגוף, עשית הצורך, אַב־שלאַקקען, רייניגען, צוא שטוהל געהן, испражняться. ומזה במקרא:

חֲרָא, רעי, זבל, צואה, אונראַטה, וואורף, קאָטה, испражненіе кала, помет, את חֲרָאיהם (ישעיה ל"ו י"ב) בכתיב; והקרי, בתקון סופרים צוֹאָתָם. ובמקום אחר: הוֹרֵיהֶם משרש חרה (מ"ב י"ח כ"ז) גם בכתיב והקרי צוֹאָתָם. ומזה בתלמוד: חרי תמימי (פסחים ק"א).

חֶרְיוֹן, ש"ז, על משקל אֶבְיוֹן. ורבע הקב חֲרֵי יוֹנִים (מ"ב ו' כ"ה) בשתי תיבות בכתיב והקרי דביונים בנקודות הקרי על הכתיב. לדעת הרד"ק יפורש כשתי תבות חרי יונים, צואת יונים, טויבען מיסט, голубиный пометъ, ומשתמשים בה לא לאכילה כ"א להסקה כשהיא יבשה כשהעצים ברוחק. והנכון כדעת האחרונים שהוא שם אחד חֶרְיוֹן, ובא ברבוי הריונים והוא שם כנוי לאיזה מאכל גם. ובתלמוד: קורטמא דחרי (גיטין דף ע' ע"א) ופירש"י כרכם הגדל בקרקע מזובל בזבל צאן. ובא גם בפעל להוראת הגרוף, הכבוד והטאטוא: ומחריא תנורא (חגיגה ה' א').

מַחֲרָאָה, שם דבר בית הכסא, отхожее мѣсто, למחראות (מ"ב י' כ"ז) בכתיב, ובנקודת הקרי שהיא מוֹצָאוֹת.

א) חָרֵב, פעו"י, הקל עומד. א) אפיסת המים במקום שהם ע"י החום, טראָקנען. ומתיהם אל מקום מקוה המים: ויגער בים סוף וַיֶּחֱרָב (תהלים ק"ו ט'), וְיָחֲרַב מעינו (הושע י"ג ט"ו). והוא נרדף לפעל יבש וההבדל ביניהם שהפעל חרב יורה אפיסת המים לבד והפעל יבש ענינו אפיסת הלחות לגמרי: ונהר יחרב ויבש (ישעיה כ"ט ה') בתחלה יחרב ואחר כך יבש. חָרְבוּ המים מעל הארץ (בראשית ח' י"ג) ובחדש השני וגו' יבשה הארץ (שם שם י"ד). ובצווי לנקבה: האומר לצ.לה חֳרָבִי (ישעיה מ"ד כ"ז). ומזה: ב) היות שמם, פערוויסטעט זיין, ווערדען, לפי שהמקום שאין בו מים הוא שמם מאין יושב. מדור לדור תֶּחֱרָב (שם ל"ד י') נמשך אל האמור ונהפכו נחליה לזפת. וכולל גם שממת מקום באבדן יושביו, פערהעערט ווערדען, быть опустошену, והעיר הזאת תֶּחֱרַב (ירמיה כ"ו ט'), והערים הנושבות תֶּחֱרַבְנָה (יחזקאל י"ב כ'). וכמו כן הריסה, צערשטערט ווערדען, быть разорену, ומקדשי ישראל יחרבו (עמוס ז' ט'). ובא גם ביחוס אל יושבי המקום: והגוים חָרֹב יֶחֱרָבוּ (ישעיה ס' י"ב). ובא: ושערו חָרְבוּ מאד (ירמיה ב' י"ב), ענינו שממה של תמהון, שטוינען, изумляться, כפל הקודם: שומו שמים, והוא עבר מן הקל. ולדעת י"מ הוא צווי מבנין פיעל. ומענין ההריסה בא גם ביוצא: חֲרֹב והחרם (שם נ' כ"א), צערשטאָרען, פערוויסטען, истреблять.

הנפעל מן ההוראה השניה, פערוויסטעט פערהעערט ווערדען, быть разорену, בתתי אותך עיר נֶחֱרֶבֶת (יחזקאל כ"ו י"ט), בתוך ערים נַחֲרָבוֹת (שם ל' ז').

ההפעיל, יוצא: א) בהוראה הראשונה, אויסטראָקנען, осушать, וְהֶחֱרַבְתִּי את ימה (ירמיה נ"א ל"ו), הַמַּחֲרֶבֶת ים (ישעיה נ"א י'), וְאַחְרִיב בכף פעמי כל יאורי מצור (שם ל"ז כ"ה). ב) מן ההוראה השניה, פערוויסטען, опустошать, разорять, אַחֲרִיב הרים וגבעות (ישעיה מ"ב ט"ו) והכפל: וכל עשבם אוביש. והוא לעד על היות מושג השממה נגזר ממושג אפיסת המים. ומזה הריסה ואבדן, צערשטאָרען. ואת מחריב ארצנו (שופטים ט"ז כ"ד), מהרסיך ומַחֲרִיבַיִךְ (ישעיה מ"ט י"ז).

הָהָפעל מן ההוראה השניה, פערוויסטעט ווערדען, בתוך ערים מָחֳרָבוֹת (יחזקאל כ"ט י"ב).

אמלאה הֶחֳרָבָה (יחזקאל כ״ו ב׳). הה״א הוא ה״א הבנין ולא הידיעה, ושעורו: או אמלאה והיא החרבה.

הפעל מן ההוראה הראשונה, סור הליתות, נעטראקקנעט ווערדן, изсякнуть, אשר לא חֹרָבוּ (שופטים ט״ז ז׳ ח) וביתרים לחים נאמר.

ב) חָרֵב, חֲרֵבָה, תאר, משולל ליחות, טראָקקען, сухой, בלולה בשמן וַחֲרֵבָה (ויקרא ז׳ י׳) שאינה רטובה בשמן, טוב פת חֲרֵבָה (משלי י״ז א׳) הפך פת חמה או פת בלי לפת ללחלח אותה. ב) שמם, מהורס, וויסט, פֿערעֶדעט, опустошенный, חָרֵב הוא מאין אדם (ירמיה ל״ג י׳), ביתי אשר הוא חָרֵב (חגי א׳ ט׳), צערשטאָרט, разоренный, בית קברות אבותי חֲרֵבָה (נחמיה ב׳ ג׳), הֶחֳרֵבוֹת והנשמות (יחזקאל ל״ו ל״ה) החי״ת בק״ח והרי״ש בציר״י לתפארת הקריאה. ויש אומרים שהוא ממשקל חֹרֶב.

חֹרֶב, ש״ע. חום הטבעי שהוא סבת היובש, היטצע, גלוטה, зной, жара, הייתי ביום אכלני חֹרֶב (בראשית ל״א ו׳), כְּחֹרֶב בציון (ישעיה כ״ה ה׳) כחום בארץ ציה שהוא גדול מאד, צל מֵחֹרֶב (שם שם ד׳), ואקרא חֹרֶב על הארץ (חגי א׳ י״א), טראָקקניס, דירדע, חֹרֶב אל מימיה ויבשו (ירמיה נ׳ ל״ח). וכמו כן יובש מהעדר הטל והמטר, ועל כל הארץ חֹרֶב (שופטים ו׳ ל״ז) ועם זה חום הפנימי בגוף, חָרָה מני חֹרֶב (איוב ל׳ ל׳). ב) שממה והריסה, פֿערעֶדונג, פֿערוויסטונג, опустошение, וחדשו ערי חֹרֶב (ישעיה ס״א ד׳) כמו: בגדי קדש. לְחָרְבוֹת חֹרֶב שממה (יחזקאל כ״ט י׳), לְחֹרֶב ולקללה (ירמיה מ״ט י״ג), חֹרֶב בסף (צפניה ב׳ י״ד) לפי המוסבם הוא מענין שממה. וע״ד: ושאיה יוכת שער (ישעיה כ״ד י״ב). ולדעת פירסט הוא שם עוף ידוע הדר בחרבות, וויסטענפֿאָגעל, טראפפע, וע״ד השם צי (עיר״ש).

א) חָרֵב, ש״מ. מין חולי של חום הפנימי, דירדע, אויסצעהרונג, чахотка, בחרחר ובְחָרֶב (דברים כ״ח כ״ב). והנראה שענינו שחין יבש: בגרב ובחרס (שם שם כ״ז) תרגום יונתן: בחרבא ובחיכנא.

א) חָרָבָה, ש״נ. מקום שאין בו מים, הפך נהר, טראָקקניס, суша, נתקו כפות רגלי הכהנים אל הֶחָרָבָה (יהושע ד׳ י״ח) אל שפת הירדן. ואת הים ואת הֶחָרָבָה (חגי ב׳ ו׳) כלל מקום הישוב: וכל אשר בֶּחָרָבָה מתו (בראשית כ׳ כ״ב). וישם את הים לֶחָרָבָה (שמות י״ד כ״א). ובא ברבוי: בֶּחֳרָבוֹת הוליכם (ישעיה מ״ח כ״א) כמו במדברות מקום שאין המים מצוים שם, וויסטעניא.

ב) חָרְבָּה, ש״נ. מקום שמם, מהורס מאין יושב, צערשטערטער אָרט, טרימער, רואינע, опустѣлое мѣсто, руина, ולא בא כ״א ברבוי: על חֳרָבוֹת נושבות (יחזקאל ל״ח י״ב), ונשוב ונבנה חֳרָבוֹת (מלאכי א׳ ז׳), יושבי הֶחֳרָבוֹת האלה (יחזקאל ל״ג כ״ד), חָרְבוֹת ירושלים (ישעיה נ״ב ט׳), לְחָרְבוֹת חֹרֶב (יחזקאל כ״ט י׳) כפל לשון להגדיל המליצה. ובנו ממך חָרְבוֹת עולם (ישעיה נ״ח י״ב) ענינו כמו: בְּחֳרָבוֹת עולם (יחזקאל כ״ו כ׳) מימים מקדם, ע״ד: שממות דור ודור (ישעיה ס״א ד׳). ומזה: תמו חֳרָבוֹת לנצח (תהלים ט״ז ז׳) הרבות לארך ימים. ולהעמיד את חָרְבוֹתָיו (עזרא ט׳ ט׳), וְחָרְבוֹתֶיהָ אקומם (ישעיה מ״ד כ״ו), ודרשו מֵחָרְבוֹתֵיהֶם (תהלים ק״ט י׳) מן החרבות שהם דרים שם יצאו לשאול על הפתחים. ב) ובמקום שמם, אָדע, וויסטע: ככוס חֳרָבוֹת (תהלים ק״ב ז׳), והכפל: קאת מדבר. וְחָרְבוֹת מחים גרים יאכלו (ישעיה ה׳ י״ז) חרבות הבתים שישבו שם המחים שהם העשירים הדשנים (עיין מות). ואולי יתכן לפרשו ע״ד לשון הערבית שקורין לכבש: איל, חרוב, ויהיה ענין חרבות מחים כמו עולות מחים, וצ״ע. הבונים חֳרָבוֹת למו (איוב ג׳ י״ד), לפירוש הקדמונים ענינו הבונים ערים חרבות להיות למו לזכר עולם. והנכון כדעת האחרונים שהוא תאר על הבנינים המפוארים שהיו בונים להם השרים הגדולים למקום קבורתם, פּאָדמפּן פּאלאסט, מויזעלעאום, כמו הפיראמידים של מלכי מצרים, והם שנאמר עליהם הממלאים בתיהם כסף (שם ט״ו) לפי שהיו נוהגים ליפות המקומות ההם בכל מיני

קשוטי כסף וזהב וכמ"ש: שכבו בכבוד איש בביתו (ישעיה י"ד י"ח).

חֳרִבָה, ש"ה"פ. שממון והריסה, פערוויסטונג, פעראֶדונג, опустошеніе, ונתתי את עריכם חָרְבָּה (ויקרא כ"ו ל"א), והנם חָרְבָּה (ירמיה מ"ד ב') היה לחרבה. ונתתיה לְחָרְבָּה (יחזקאל כ"ה י"ג), וכל מחמדינו היה לְחָרְבָּה (ישעיה ס"ד י"א). לְחָרְבָּה לשממה (ירמיה מ"ד ו'), ואתנך לְחָרְבָּה ולחרפה (יחזקאל ה' י"ד).

חֲרָבוֹן, חַרְבֹנִים, שמ"ז, לחום ויובש, דירדע, היטצע, засуха, зной, לא נמצא במקרא רק פ"א וברבוי: בְּחַרְבֹנֵי קיץ (תהלים ל"ב ד').

חָרְבָּה, שמ"נ, לחרבן ולשממון: לשממה וְחָרְבָּה (יחזקאל כ"ט ט'), צערשטאֶרונג, פערוויסטונג, опустошеніе, пустыня, ועריכם יהיו חָרְבָּה (ויקרא כ"ו ל"ג), ונבנו הֶחֳרָבוֹת (יחזקאל ל"ו ל"ג), רואינע, развали-на, (והיחיד ממנו חָרְבָה ע"מ קָעָרָה, ואפשר שהוא תאר). וכן כשעלים בֶּחֳרָבוֹת (שם י"ז י"ד), וְחָרְבוֹתֶיהָ אקומם (ישעיה מ"ד כ"ו).

2) **חֻרְבָּן או חָרְבָּן**, במשנה, שם, על משקל קָרְבָּן, קָרְבָּן, הריסה, צערשטאֶרונג, разрушеніе. שאני חורבן בית המקדש דאפילו מלאכי שלום בכו (חגיגה ה' ב'). ובכנוי: הרואה ביהמ"ק בְּחוּרְבָּנוֹ (מ"ק כ"ו א'). וברבוי: שני חורבנין (איכה רבה פ' בל"ג). הרואה ערי יהודה בְּחוּרְבָּנָן (מו"ק כ"ו א'). הראוי שהוא ש"מ ע"מ אָבְדָן להשמה והחרבה.

2) **חוּרְבָה**, בגמרא, ש"נ. לבית שמם ועומד לנפול, רואינע, руи-на, נכנסתי לְחוּרְבָה אחת מֵחוּרְבוֹת ירושלים להתפלל (ברכות ג' א') ובהשאלה לתקלה: נפיק מיניה חוּרְבָא (ערכין י"ב).

ב) **חֶרֶב**, שת"נ, לכלי זין חד כורת ומשחית: לו יש חֶרֶב בידי כי עתה הרגתיך (במדבר כ"ב כ"ט), שווערט, меч, חֶרֶב ולה שני פיות (שופטים ג' ט"ז), דאלך, кинжалъ, כְּחֶרֶב חדה (ישעיה מ"ט ב'). ובא חרב על המלחמה: כשביות חָרֶב (בראשית ל"א כ"ו). וְחֶרֶב לא תעבר בארצכם (ויקרא כ"ו ו'). ובכנוי: בְּחַרְבִּי ובקשתי (בראשית מ"ח כ"ב) וברבוי: תפשי חֲרָבוֹת כלם (יחזקאל ל"ח ד'), וכתתו חַרְבוֹתָם (ישעיה ב' ד'). ובתוספת י' ה': וכתתו חַרְבוֹתֵיהֶם (מיכה ד' ג'). וכן נקרא כלי המסתת חרב: כי חַרְבְּךָ הנפת עליה (שמות כ' כ"ב), בייל, אקסט, топоръ, сѣкира, וכן כשיל ואילי הברזל שמנגחים בהם החומה: ומגדלתיך יתץ בְּחַרְבוֹתָיו (יחזקאל כ"ו ט'), אל הסללות ואל הֶחָרֶב (ירמיה ל"ג ד') ר"ל אל אילי הברזל. ויאמר על השכין: קח לך חֶרֶב חדה (יחזקאל ה' א'), מעססער, ножъ, ויאמר על התדוד לבד: חַרְבוֹת צרים (יהושע ה' ב') ר"ל צורים חריפים כחרבות. ולד"א צורים תאר לחרבות ובא המתואר נסמך לתאר: חֲרָבוֹת שניו (משלי ל' י"ד). ובדחז"ל יש במשמע גם ענין חרם בהפוך האותיות בהוראת מכמרת, נעטץ, сѣти. ובזה פירשו יגירוהו על ידי חרב אלו הרשעים שגררן לְחָרְבוֹ של ים (שמות רבה כ"ב, שה"ש ב' י"ד), ועיין חרם. ובהשאלה לקללה בשם: ונטל בְּחֶרֶב שפתיו והרג (פרדר"א מ"ח), אתה מבקש להרוג אותי בחרב שפתיך (שם).

2) **הֶרֶב**, במשנה, שם. יתד של ברזל לאחיזת המחרשה בְּהֶרֶב ובברך (כלים כ"א ב').

2) **הַרְבָּה**, במשנה. שם, כלי קצירה לפירות: אבל קוצה אותם בְּהַרְבָּה (שביעית ח' ו').

2) **חָרוּב**, במשנה. שם פרי ידוע שמיבשין אותו ונעשה יבש כחרס והוא מאכל גרוע מאד: הֶחָרוּבִין משינקדו (מעשרות א' ג'), יאהנניסבראד בוים, стручковое дерево, טעם השם מפני שדומה בתמונתו לחרב. גם העץ נקרא חרוב, חָרוּב זה יוכיח (ב"מ נ"ט ב').

חָרַג, פ"י. לא נמצא כי אם בקל ופ"א במקרא, ענינו נתור וקפיצה ממטה למעלה, הערפאָרהיפפען, איפשפרינגען, вздра-гивать, вскакивать. וכן הוא בערבית: וְיַחְרְגוּ ממסגרותיהם (תהלים י"ח מ"ו) ות"י ויטלטלון מורא. ויכלול גם ענין החרדה והרוגז מאימה: ומחדרים אימה (דברים ל"ב

כ"ה) ת"א חֲרְגַת מותא. ובמובן זה לדעת המפרשים ויחרגו ממסגרותיהם, אויפציטטערן, вздрагивать, וקרוב לענין זה: וירגזו ממסגרתיהם (מיכה ז׳ י״ז). וכן בריחה בתרדה, ציטטערענדפליהען, съ трепетомъ ускаки-вать, ועיין חגר.

2) חָרַג, בתלמוד. חִרְגָא דְיוֹמָא, שם החלקים הדקים הנראים באויר בעת זריחת השמש, זאָננענשטויבכען, пыл-инка, האי חִרְגָא דְיוֹמָא לָא שְמִיה (יומא כ׳ ב׳) טעם השם מפני שהם רועדים לדקותם ומתנודדים ואין להם מעמד.

2) חוֹרַג, במשנה, ש"ת מצטרף על הקרוב מצד החתון ולא מצד המשפחה.
ובא בכנוי: וְחוֹרְגוֹ לבדו (סנהדרין ג׳ ד׳) בן האשה מבעל אחר, שטיפזאָהן, пасынокъ. ובבא"ם: אָב חוֹרֵג, שטיפפאטער, отчимъ, אֵם חוֹרֶגֶת שטיפמוטטער, кобылка. ואולי על שם היותם טפלים וכפוסחים אחרי שאר בני המשפחה.

חַרְגֹּל, ע"מ קרסל מן קרס, שם מין ארבה: ואת הַחַרְגֹּל למינהו (ויקרא י"א כ"ב), הייפערד, היישרעקקע, кобылка, кузне-чикъ, ע"ש נתורו וקפיצתו.

חָרַד, פע"ו. הקל עומד. ועקר ענינו פחד פתאום מצער ואסון הבא פתאום, ועם זה רתת ורעדה, испугаться, ערבע-בען, ערציטטערן, затрепетать, задрожать, וַיֶּחֱרַד האיש וילפת (רות ג׳ ח׳), וְחָרְדוּ לרגעים (יחזקאל כ"ו ט"ז), חִרְדוּ שאננות (ישעיה ל"ב י"א) והכפל: רגזה בטחות: וַיֶּחֶרְדוּ איש אל אחיו (בראשית מ"ב כ"ד) פנו בחרדה זה אל זה, מיוחס אל הלב מקור ההרגשה: אף לזאת יֶחֱרַד לבי (איוב ל"ז א׳) והכפל: ויתר ממקומו. ובא בהשאלה גם על דבר שאין בו רוח חיים: וַיֶּחֱרַד כל ההר מאד (שמות י"ט י"ח). ומזה איצה והליכה מהירות ונחוצה להמלט מפגע רע: חָרְדָה הרמה (ישעיה י׳ כ"ט) והכפל: גבעת שאול נסה: יֶחֶרְדוּ כצפור ממצרים (הושע י"א י"א). ובא על מהירת הליכה מיראת הכבוד: וַיֶּחֶרְדוּ זקני העיר לקראתו (ש"א ט"ז ד׳) במקום תה"פ נבלל בו הפעל וענינו ויתרדו לצאת לקראתו, איילענד ענטגעגענגעהן, поспѣшить на встрѣчу, וכל העם חָרְדוּ אחריו (שם י"ג ז׳), איילענד נאכפאָלגען, поспѣшить за, הנה חָרַדְתְּ אלינו את כל הַחֲרָדָה הזאת (מ"ב ד׳ י"ג), בעקיממערט, בעזאָרגט זיין, обезпокон-ваться, כלם מהירת תנועה בלי פחד, ובכלם החי"ת בסגו"ל מלבד יֶחֶרְדוּ האין (יחזקאל כ"ז י"ח).

ההפעיל יוצא, ערשרעקקען, אין שרעקקען זעטצען, встревоживать, וְהַחֲרַדְתִּי אתו (ש"ב י"ז ב׳), ואת המחנה הֶחֱרִיד (שופטים ח׳ י"ב), לְהַחֲרִיד את כוש בטח (יחזקאל ל׳ ט׳) בהיותה בטח. ולדעת השבעים ענינו כמו להחריב: ושכבתם ואין מַחֲרִיד (ויקרא כ"ו ו׳).

חָרֵד, תה"ש. מי שלבו נוקפו ודואג: מי ירא וְחָרֵד (שופטים ז׳ ג׳), פורכטזאם, שרעקקהאפט, пугливый, встревоженный, וְחָרֵד על דברי (ישעיה ס"ו ב׳), בעקיממערט, זאָרגפאָלטיג, озабоченный, כי היה לבו חָרֵד על ארון אלהים (ש"א ד׳ י"ג), וְהַחֲרֵדִים במצות אלהינו (עזרא י׳ ג׳) זריזים וממהרים.

חֲרָדָה, שמ"נ. שרעקקען, פורכט, страхъ, חֲרָדָה גדולה (בראשית כ"ז ל"ג), קול חֲרָדָה שמענו (ירמיה ל׳ ה׳), את כל הַחֲרָדָה הזאת (מ"ב ד׳ י"ב), אונרוהע בעזאָרגניסס, без-покойствіе, забота, חֲרָדָה גדולה נפלה עליהם (דניאל י׳ ז׳), בעשטירצונג, сокруше-ніе, שם לי לַחֲרָדָה (ישעיה כ"א ד׳), אנגסט, חֶרְדַּת אדם יתן מוקש (משלי כ"ט כ"ה), כי הירא והדואג בא לידי בהלה והנבהל נכשל ונוקש. והנגוד: ובוטח בה׳ ישגב. בוטח נגד חרד. ותהי לְחֶרְדַּת אלהים (ש"א י"ד ט"ו), להפלגה, פורכטבארער שרעקקען, ужасъ. ובא גם ברבוי כשם הקבוץ: חֲרָדוֹת ילבשו (יחזקאל כ"ו ט"ז).

הערה. קרוב לשמוע כי הפעלים חרד, רעד, רטט, רתת, המשתפים בהוראותיהם לעניני פחד ובהלה, יסוד שרשם: רד, רט, רת, וענינם התעוררות עצומה ותנועה חזקה.

חֲרָדָה, שם מקום. אחת מתחנות בני ישראל במדבר ערב: ויתנו בַּחֲרָדָה (במדבר ל"ג כ"ד).

חֲרֹד, שם. א) מעין בארץ כנען, ועליו חנה גדעון וחילו בלכתם להלחם עם מדין (שופטים ז' א'). ב) עיר אשר כמנה היו שנים מגבורי המלך דוד (ש"ב כ"ג כ"ה). ואולי נקראה בשם זה, על כי היתה בקרבת המעין חֲרֹד.

2) **חַרְדָּל**, במשנה. שם מין צמח שגרגריו קטנים כגרגרי החול ; זענף, горчица, חַרְדָּל וְחַרְדָּל המצרי (כלאים א' ב') והוא שם העץ והפרי. ובא ע"צ המשל לענין הקוטן: טפת דם כְּחַרְדָּל ( ). וברבוי: כמה שומשמין כמה חַרְדָּלִים (שה"ש רבה פ' אל גנת).

2) **חַרְדְּלִית**, במשנה. מטבילין בְּחַרְדְּלִית (עדיות ה' ב', מקואות ה' ו'), ופרושו בתוספתא (מקואות ד') איזהו תרדלית מי גשמים הבאים מן המדרון, שטורצבאך, ראלדשטראָם, горный, ручей. הרמב"ם והרא"ש פרשוהו כשני שמות כמו הר דלית וענינו המים שדולין ויורדין מן ההר. ומן הערוך נראה שפירשו כמו מרדלית מן יורדי ההר. ויש שמפרשים אותו מלשון יונית χαράδρος. והנראה שמקורו עברית ע"מ כרמלית, ונקראו המים המוגרים במורד בשם זה ע"ש שהם זוחלים מתגלגלים מעט מעט כגרגרי החרדל השופעים מבדיהם בשפע רב כשלילות של מים, וכמ"ש באחד שהניח לו אביו שלשה בדי חרדל וכו' ונמצאו בו תשעה קבין חרדל (כתובות קי"א).

חָרָה, פע"ו. מיסודו של שרש חרר, הקל: עקרו חמימות והבערה, והתיחד חרה לחמום של חמה וכעס. ברענגען, ענטברענגען דעם צארנס, возгорѣть, вспылить, вспыхнуть гнѣвомъ והפעולה מיוחסת על הרוב אל האף וקשור בבי"ת: וְחָרָה אף ה' בכם (דברים ז' ד'), למה ה' יֶחֱרֶה אפך בעמך (שמות ל"ב י"א), בַּחֲרוֹת אפם בנו (תהלים קכ"ד ג'), וכל חרה באף מורה חמה עזה לענוש. ובא פ"א במלת על וענינו כעס לבד: על הרעבים חָרָה אפי (זכריה י' ג'), ארגערן זיך, פערדרוס האבען, быть раздраженнымъ. גם נמצא עם אֶל כמו על: וַיִּחַר אף בלק אל בלעם (במדבר כ"ד י'), וחרה בלי אף נקשר בלמ"ד וענינו עצב וחמלה לבד: וַיִּחַר לקין מאד (בראשית ד' ה'), פערדריססען, ולמה זה חָרָה לך (ש"ב י"ט מ"ג), ועקר ענינו הכמר והתחמם, והיטיבו חז"ל לראות ודרשו על וַיִּחַר לדוד על אשר פרץ ה' בעזה (ש"ב ו' ח') מהו ויחר א"ר אלעזר שנשתנו פניו כחררה מה טעם דלא כתיב ביה אף (במד"ר ד'). וכן כשהוא נסמך אל עינים: ואל יִחַר בעיניכם (בראשית מ"ה ה'), באנגע זיין, בעטריבט זיין, בעדויערן, показаться, досаднымъ, אל נא יִחַר לה' (שם י"ח ל'), צירנען, איבעל נעהמען, נעצב על דבר, ולא מצאנוהו נוטה לפי הגוף והמין והמספר לאמר חָרִית חריתם כ"א חרה לו חרה להם.

הנפעל יוצא, וענינו גרוי ושכוי להכעים ונקשר בבי"ת: בני אמי נִחֲרוּ בי (שה"ש א' ו'), רייצען, дразнить, כל הַנֶּחֱרִים בך (ישעיה מ"א י"א) כי המתגרה כועס ומכעיס. ויתכן שיתפרש ג"כ כדרך הנפעל בענין קרוב אל ההתפעל, וענינו התקנא בזולתו, זיך נעגען יעמאנד עראייפערען, раззадориться.

הַפִּעֵל יוצא, ענינו, אייפערן, קריעגפיהרען, порываться, состязаться. ובא בקשור בי"ת: אתה מְתַחֲרֶה בארז (ירמיה כ"ב ט"ו). ובקשור את: ואיך תְּתַחֲרֶה את הסוסים (שם י"ב ה'). ובדחז"ל: מְחָרֶה אפו בעולמו להתריבו (שוח"ט י"ח). וע"ד המרובעים בכפל הע"ן והלמ"ד כגזרת הכפולים שדרכם להתחלף: ואיש מדנים לְחַרְחַר ריב (משלי כ"ו כ"א). ובמשנה: בש"א מְשֶׁיְּחַרְחֵר (עוקצין ג' י"א), אנברעננען, אנרויכען, накалить, обкурить, פירושו מביא עשן בכוורת והדבורים יוצאים ברוגז.

ההפעיל יוצא. הֶחֱרָה החזיק ברוך (נחמיה ג' כ'). הוא כמו תה"פ. מורה התלהבות לעשות הדבר, אנאייפערן, поощрять, וַיַּחַר עלי אפו (איוב י"ט י"א); שמה אפו עלי חנם בלא המס.

ההתפעל, חוזר מסבב חרון לנפשו ע"י קנאה וצרות עין בזולתו ולזה קשורו בבי"ת: אל תִּתְחַר במרעים (תהלים ל"ז א'), זיך עראייפערן, ערהיטצען, возгорѣть, завистью, נרדף עם אל תקנא בעושי עולה, אך הקנאה הוא.

צער לבד שמצטער המקנא על הטוב שיש לזולתו ונעדר ממנו, והמתחרה כועס על בעל הטוב כאלו שללו ממנו ומצר לו ובפרט כשהטוב נמצא באיש רע ממנו יגדל חרונו יותר: אל תִּתְחַר אך לְהרע (תהלים ל״ז ח׳). והוא מענין התחרה בהפעיל. ומזה בא בדברי חז״ל:

2) תַּחֲרוּת, ש״נ. מריבה, צאנק, שטרייט, ссора, споръ, לריב ומצה (ישעיה נ״ח ד׳) ת״י: לתחרו ולמצו. ויהי ריב (חבקוק א׳ ג׳) ת״י: דבתחרותא. ובדחז״ל: תַּחֲרוּת ענינו קנאה ושנאה, נייד, שבשהדין בין אדם לחבירו תַּחֲרוּת ביניהם (מכילתא משפטים א׳).

חֳרִי, שמ״ז. צאָרן, גלוטה, גרימם, -пылъ, гнѣва, ונסמך אל אף: מה חֳרִי האף הגדול הזה (דברים כ״ט כ״ג), בָּחֳרִי אף (שמות י״א ח׳).

חָרוֹן, שמ״ז. מזה: ואתם מוסיפים חָרוֹן (נחמיה י״ג ח׳), צאָרן, וואוטה, ערגער-ניסס, פערדרוס, гнѣвъ, досада, וישב מֵחֲרוֹן אפו (דה״ב כ״ט). ובא גם: השיבות מֵחֲרוֹן אפך (תהלים פ״ה ד׳) והוא ע״ד המקור השיבות אפך מתרות עוד (הראב״ע והרד״ק). ויש שענינו הבהוב וצמוק: כמו חי כמו חָרוֹן (שם נ״ח י׳), פערבארנטעס, обогрѣлое, כשתגבר החמימות כ״כ עד שתשנה את הדבר שיתאכל או שייבש ע״ז נאמר חרון (עיין חרר). ובכנוי: תשלח חֲרֹנְךָ (שמות ט״ו ז׳), עלי עברו חֲרוֹנֶיךָ (תהלים פ״ח י״ז), צארנגעריכטע, Божій гнѣвъ.

חַרְהֲיָה, שע״פ. אבי אחד ממבצרי חומת ירושלים תחת פקודת נחמיה: עוזיאל בן חַרְהֲיָה צורפים (נחמיה ג׳ ח׳).

חוּרַי, שע״פ. אחד מגבורי המלך דוד: חוּרַי מנחלי געש (דה״א י״א ל״ב).

חָרוּז, שת״ז. לשורה מסודרת ונערכת טורים, כמו מרגליות מסודרות בחוט, נמצא רק פ״א במקרא: צוארך בַּחֲרוּזִים (שה״ש א׳ י׳), רייהע פאָן פערלען, нанизанный жемчугъ. ובדחז״ל נגזר ממנו פעל:

2) חָרַז, פעל בקל ובהפעיל: ישב וְחָרַז את הגדולות (שמות רבה כ׳) סדור המרגליות, צנרייהען, нанизывать. וגם בהפעיל בענין הסמיכות והחבור: מַחֲרִיז דברי תורה לנביאים (ויק״ר ט״ז). ובמשנה: מַחֲרוּזוֹת של דגים (ב״מ ב׳ א׳) דגים קטנים מסודרים בחוט או בגמי. ובמובן הראשון: חֲרוּזָא, ברם אנא הוינא חֲרוּזָא ואנא הוינא קדוהא (שה״ש א׳ י׳). ובא״ס קוראים לשיר המסודר בהשתוות האותיות בסוף דלתותיו חָרוּז, ריים, рифма.

2) חַרְחֲבִינָא, שם שרש מר, בתמכא ובַחַרְחֲבִינָא (פסחים ל״ט א׳), מעער-רעטטיק, ביטטערע קרייטער, рѣдька.

חַרְחוּר, שע״פ. אבי עולי הגולה בימי עזרא: בני חַרְחוּר (עזרא ב׳ נ״א).

2) חַרְחוּר, במשנה, שם. חַרְחוּר שנפגם טמא (כלים י״ג ג׳) דקר וכלי מעדר, גראבאייזען, שטעכאייזען, заступъ. ובא לצד החד שבמדרע: משבעה לַחַרְחוּר (שם כ״ה ב׳).

חִירָה, שע״פ. רע יהודה בן יעקב: איש עדלמי ושמו חִירָה (בראשית ל״ח י״ב).

חִירָם, חִירוֹם, וחוּרָם, שע״פ. א) מלך צר: וישלח חִירָם מלך צר (ש״ב ה׳ י״א). ב) האמן שעשה מלאכת הנחשת לשלמה: ויקח את חִירָם מצר (מ״א ז׳ י״ג).

חַרְחַס, שע״פ. אבי חותן חולדה הנביאה: בן חַרְחַס שומר הבגדים (מ״ב כ״ב י״ד).

חֶרֶט, שם כלי שהורתין בו צורות ורשימות: וכתוב עליו בְּחֶרֶט אנוש (ישעיה ח׳ א׳), גריפפעל, грифель. ולדעת הראב״ע הוא שמ״ז לצורה ודפוס, פאָרם, טוסטער, форма, образецъ, ושעור הכתוב שיצייר בדמות אנוש. ותרגומו: כתב מפרש והוא מכתב אשר ירוץ כל קורא בו (רש״י), והוא כעין שנאמר בחבקוק כתוב חזון ובאר על הלוחות. ולפ״ז יהי שם חרט תאר לכתב. ואולי ע״ש שהיה הכתב הראשון בחריתה וגליפה. ואפשר שהו נאל השם חֶרֶט אֱנוֹשׁ לאותיות גדולות, וזה ע״ש שהיה הכתב הציורי בסמנים גדולים וארוכים כידוע

וכונת הכתוב שיהיה כתב מפרש, ולזה יובן ג"כ ענין הגליון הגדול לכתיבת איזה תבות ויצר אותו בַּחֶרֶט (שמות ל"ב ד) תרגומו: בטפסא (גירסת הערוך) והוא דפוס. וע"כ נכון לקרוא מלאכת הדפוס בלשון עברי חֶרֶט ספרים, בוכדרוקקערייא, ובת"א שלפנינו בזופא, ורש"י פי' שהוא כלי שהורצין בו, עיי"ש. וגם ע"ד זה יפורש השם חרט מן הכתם הציורי, והכונה לצייר את הזהב המותך בציורים של הכתב ההוא שאולי היתה כמו סגולה צפונה בהם, לעשות נצורות. ובזה יובן קשור המאמרים: ואשליכהו באש ויצא העגל הזה (שמות ל"ב כ"ד, וכבר נמצא רמז ע"ז לחז"ל עיין רש"י. ובדחז"ל נמצא השרש בפעל ובהפעיל:

2) חָרַט, פ"י. והיה מַחֲרִיט את העולם לפניו והיה עומד (פר"א ג'), ענינו חקיקה מעין חרץ, חרש, איינשניידען, צייכ-נען, вырѣзывать, чертить.

חָרִיט, שת"ז. המטפחות וְהַחֲרִיטִים (ישעיה ג' כ"ב), ענינו כיס, בייטעל, коше-левъ, בשני חֲרִיטִים (מ"ב ה' כ"ג). וכן נקרא כיס בערבי כריט"ה charitha, ונקרא כן על שם תמונתו העגולית כי בערבית יורה הפעל כרט על מלאכת החרש המעגל, דרעכסלען). וי"מ מזה: ויצר אותו בַּחֶרֶט (שמות ל"ב ד') בבודר (ת"י רש"י והרשב"ם). ומזה בדבא"ם כפר התרוטים (מו"נ א' ע"ג), פאן דען קוגלען.

3) חֲרָטָה, שה"פ או שמ"נ. נחום על מעשה, רייע, раскаяніе,

והוא מודה היא ובַחֲרָטָה תליא מילתא (נדה ל"א ב'). ונמצא בתרגום ובדחז"ל בפעל: לא צבן לְמִתְרַט ולמיתב לותי (ת' שה"ש ה' ד') פי' הערוך ענין נוחם ותרטה. כל מילי זבין וְהִתְהָרֵט (פסחים קי"ג). ובנפעל: נִתְחָרֵט הקב"ה ביצה"ר שברא אותו (תדב"א פ"ג). ועל הרוב השתמשו בו בהתפעל: כל העושה דבר וּמִתְחָרֵט בו (חגיגה ה' א'), זכר שהכל שמחים בו מִתְחָרֶטֶת לשבעה, נקבה שהכל עצבים בה מִתְחָרֶטֶת לארבעה עשר (נדה ל"א ב'). ולא רחוק לשער שמקורו עברית ונבנה ע"ד הפעל חרש, הכולל חרישה חריתה ומחשבה, ויהי עקרו שים על לב התחשב בדבר והתעשת, (עיין חרש).

חַרְטֹם, שם. ע"מ פריום קרדם, נגזר מן חרט בהוראת חקיקה רשימה וציור, וענינו חכם יודע לכתוב כתב הציורים של חכמי מצרים ולהבין את הכתוב בו, כי כל ידיעות חכמת מצרים היה מצויר ורשום בציורים מיוחדים הידועים בשם היראגליפען: ויקרא את כל חַרְטֻמֵּי מצרים (בראשית מ"א ח'), בילדערשריפטקעננער, тайнописецъ, ויעשו כן הַחַרְטֻמִּים בלטיהם (שמות ח' ג'). וכן נקראו אח"כ גם כל חכמי כשדים או כתה מיוחדת שבהם מצוינת במעשה כשפים ידועים, מאגיער, магъ, לכל חַרְטֹם ואשף (דניאל ב' י'). והנה בלשון מצרית נמצא השם אֶרְטַהוּם בהוראת עושה נפלאות ומגלה רזין. וכמו כן השם הַרְטֹם במובן שומר המסתורים, והם קרובים לשם חַרְטֹם שבמקרא. וגם כל עקרו כנראה מהוראת חרט, הריתה וכתיבה, שלפי שהיתה ראשית הכתיבה חכמת הקדמונים, והיתה מורשה רק לחכמיהם, והיו ידועים גם לעושים מעשה נסים בציוריהם ורשומיהם.

2) חַרְטוּם, במשנה, ש"ז. פה העופות שהוא של עצם: החרטום והצפרנים (טהרות א' ב'), שנאבעל, клювъ. והערוך גורס גם בתמיד (ד' ג): וְהַחַרְטוּם כלפי זרוע. במקום חוטם, נראה שהוא כולל בשם זה ג"כ הפה והחוטם של כל בהמה, ריסעל, хоботъ. ובהשאלה: לראש הסנדל שדומה לחרטום העופות: חַרְטוּמָא דסנדלא (איכה רבתי), עיין חטם. והוא מן חטם בתוספת הרי"ש להבדיל בין אבר הזה באדם. והנראה שיסודו עברית חֶרֶט מפני שהעוף מנקר בו.

2) חָרִיעַ, במשנה, שם, כרכום המדבר, ווילדער זאפראן, дикій шафранъ, חרדל וְחָרִיעַ (כלאים ב' ח') מקורו ערבית וענינו ירוק.

2) חָרִית או חָרוּת, במשנה, שם. ענף הדקל, עץ שהוא מטבעו יבש מאד שטרויכהאָלץ, хворостъ,

והוא על משקל דלית תנית, חֲרָיוֹת של דקל (סוכה ד׳ ו׳) .

חָרַךְ , מקורו ארמית , פ״י. ענינו הבהוב באור להעביר שער או נוצה ובא פ״א במקרא בקל : לא יַחֲרֹךְ רמיה צידו (משלי י״ב כ״ז) , זענגען , רעסטען , опалить . משל למשיג דבר במרמה שלא יצלח בו ליהנות ממנו , ורמיה כמו איש רמיה . והפעל שוה לארמית : ושער ראשיהון לא הִתְחָרַךְ (דניאל ג׳ ז׳) . ובמשנה : מפני שהוא מְחָרֵךְ (שבת ס״ז ה׳) . ובגמ״א ע״ד הפעיל : מַחֲרִיךְ רישא (שבת ק״ט) . ובבינוני פעול : דשויה חֲרוּכָא (יומא ס״ח ב׳) . אין מדליקין בפתילה שאינה מְחוּרֶכֶת ולא בסמרטוטין שאינן מְחוּרָכִין (שבת כ״ט) .

חָרָךְ , שת״ז לחודי החלון ונקביו , והוא ע״ם גמל : מציץ מן הַחֲרַכִּים (שה״ש ב׳ ט׳) , גיטטערווערק , рѣшетка . ובארמית ביחיד חֲרַכָּא . חלון תרגומו חרכא . ובדברי הז״ל : תגרי חָרָךְ שבירושלים (פסחים קט״ז ב׳) פירש״י חנונים היושבים אצל חלונותיהם . ואולי הונח בתחלה לארובה שהעשן יוצא דרך בה , ומתאחד עם הפעל חרך .

חָרֻל , שם , מין עשב עוקץ ומכאיב כבויה : תחת חָרוּל יספחו (איוב ל׳ ו׳) , ברענ-נעסעל , крапива , כסו פניו חֲרֻלִּים (משלי כ״ד ל״א) . לדעת פירסט נגזר מן חרר , וטעם השם על שהוא מכאיב כמו שורף , והלמ״ד נוספת ע״ד קרסל , אשכל .

חָרַם , פ״י בב״ב . ההפעיל : א) עקר ענינו הבדלה והפרשה והסרה ממציאות לענין אחר , אם מחול לקדש או מחיים למות : וְהַחֲרַמְתִּי לה׳ בצעם (מיכה ד׳ י״ג) , פערבאננען , ווידמען , וויהען , исключить, по-святить , אשר יַחֲרִם איש לה׳ (ויקרא כ״ז כ״ח) . ובמשנה : מַחֲרִים אדם מצאנו כו׳ ואם הֶחֱרִים את כלם אינן מוּחֲרָמִים (ערכין ח׳ ד׳) . ב) ובענין השחתה וכריתה ושממה : ואת כל הנשמה הֶחֱרִים (יהושע י׳ מ׳) , פער-ניכטען , אויסראטטען , погубить, истребить , הַחֲרֵם תַּחֲרִים אתם (דברים ז׳ ב׳) , פן תַּחֲרִימוּ ולקחתם מן החרם (יהושע ו׳ י״ח) פירוש ע״י הלקיחה מן החרם תסבבו לכם השחתה .

ובענין השחתת מלחמה בא בקשור עם לפי חרב : ויכו את כל הנפש וגו׳ לפי חרב הַחֲרֵם (יהושע י״א י״ב) , הֶחֱרִים לפי חרב (ש״א ט״ו ח׳) . ובקשור עם אחרי : וְהַחֲרֵם אחריהם (ירמיה נ׳ כ״א) כדרך שמוש הפעל בער . ובערתי אחרי בית ירבעם ( ) . ג) וחז״ל שמשו בו לענין נדוי חמור : מנדין לאלתר ושונין לאחר למ״ד וּמַחֲרִימִין לאחר ששים (מו״ק ט״ז) . ובא עוד בקל לטעון השבעה לזולת בחרם : וְחָרְמוּ שיהא כל ישראל עולים אחריהם (פר״א ל״ח) . ד) ובענין כריתה וגזירה : וְהֶחֱרִים ה׳ את לשון ים מצרים (ישעיה י״א ט״ו) ת״י ויבש , דומה כמו והחריב .

הָהָפעל . יבדל מהנאת בני אדם , פערי-באננט , קאנפיסצירט ווערדען , быть подъ за-претомъ, конфискованнымъ , יָחֳרַם כל רכושו (עזרא י׳ ח׳) , זבח לאלהים יָחֳרָם (שמות כ״ב י״ט) ת׳ יתקטל , אומקאממען , погибнуть . ובענין ההפרשה : כל חרם אשר יָחֳרַם (ויקרא כ״ז כ״ט) .

חֵרֶם או חֶרֶם , א) תאה״ש לכל דבר מבדל ומפרש , אם לגבוה או לאסור הנאה : כל חֵרֶם קדש קדשים (ויקרא כ״ז כ״ח) , געווידמעטעס , געווייהטעס , פערבאננטעס גוט , освященное, запрещенное иму-щество , תתעבנו כי חֵרֶם הוא (דברים ז׳ כ״ו) נבדל ונפרש מהנאה . ב) שמ״ז : והכיתי את הארץ חֵרֶם (מלאכי ג׳ כ״ד) , באנן , פער-וויסטונג , פערדערבען , опустошеніе, истреб-леніе , ואתנה לַחֵרֶם יעקב (ישעיה מ״ג כ״ח) , וְחֵרֶם לא יהיה עוד (זכריה י״ד י״א) , איש חֶרְמִי (מ״א כ׳ מ״ב) כמו בשעת חירום שנו , כנוי למלחמה . והנכון כפשוטו , איש אשר החרמתיו ועשיתיו חרם . וכן : על עם חֶרְמִי (ישעיה ל״ד ה׳) . והז״ל אמרו בענין ההפרשה להקדש בשלשה מינים : כל חרם אשר יחרים איש לה׳ אלו חֶרְמֵי כהנים , כל חרם קדש קדשים הוא לה׳ אלו חֶרְמֵי גבוה , כל חרם אשר יחרם מן האדם לא יפדה , אלו חייבי מיתות ב״ד (תוספתא ערכין) . ג) ועוד שמשו בו לענין נדוי חמור : וְהַחֵרֶם אומר לו פלוני מוּחֲרָם וארור , בו אלה , בו

שבועה, בו נדוי (רמב"ם ת"ת ז' ב') . וכן לענין ההשבעה בחרם : אלא שֶׁבַּחֵרֶם היא השבועה (פר"א ל"ח) . ד) ויש שהוא שת"ז למצודה ומכמרת : יצודו חֵרֶם (מיכה ז' ב'), נעטץ, сѣть . ובכנוי : יגרהו בְּחֶרְמוֹ (חבקוק א' ט"ו) . וברבוי : מצודים וַחֲרָמִים (קהלת ז' כ"ו), משטוח לַחֲרָמִים יהיו (יחזקאל מ"ז י') . והרד"ק הכנים בזה גם איש חרמי. ובמשנה : לא נדרתי אלא בְּחֶרְמוֹ של ים (נדרים) . ה) ובא בתלמוד גם לענין גדר וחריץ המפסיק : חֵרֶם שבין תחומי שבת (ערובין מ"ז ב'), איינשניטט, גראבען, рубежъ . ו) עוד למשוגע ובעל מריבות וממהר לעשות שלא בבונה : חֵרֶם עכו"ם שהושיט ידו (ע"ז נ"ח) עיין פירש"י .

חָרֻם, שת"ז, למי שחוטמו שקוע : או חָרֻם או שרוע (ויקרא כ"א י"ח), שטומפפנאזיגער, плосконосый . ובמשנה : איזהו חָרוּם הכוחל שתי עיניו באחת (בכורות ז' ג') . והוא מהוראת חרם על השחתה.

2) חִרוּם, בדהו"ל, ש"מ, מלחמת חרב המחרמת את יושבי הארץ : בשעת הִירוּם (ב"ב ל"ח), קריעג, פערהערונגס-קריעג, военная смута . ומזה : בני חֲרֵם ש"ת לאויב ושונא מדיני בעת מלחמה : נודרין להורגין וְלַחֲרָמִין (נדרים) .

חָרִם, שע"פ. לאב משפחה בימי עזרא : בני חָרִם שלש מאות (עזרא ב' ל"ב).

חֳרֵם, שע"פ. עיר בנחלת מטה נפתלי : חֳרֵם ובית ענת (יהושע י"ט ל"ח) .

חָרְמָה, שע"פ. עיר בארץ כנען : ואלתולד וכסיל וְחָרְמָה (שם ט"ו ל') היא עיר צפת, וכשהחריטוה קראו שמה חרמה (שופטים א' י"ז), גם מקום ערי ממשלת מלך ערד כשהחריטום בנ"י קראו שמו חרמה.

חֲרוּמַף, שע"פ. אבי אחד מבוני שערי ירושלים בימי נחמיה : ידיה בן חֲרוּמַף (נחמיה ג' י') והוא כמו חֲרוּם אף .

חֶרְמוֹן, שע"פ. ראש ההרים בהדומית מערבית לא"י מול הלבנון : מנחל ארנון עד הר חֶרְמוֹן (דברים ג' ח'), ופ"א בא ברבוי : אזכרך מארץ ירדן וְחֶרְמוֹנִים (תהלים מ"ב ז') מפני שהוא מחובר מרוכסי הרים .

חֶרְמֵשׁ, שם כלי, והוא מגל לקצור בו תבואה : מהחל חֶרְמֵשׁ בקמה (דברים ט"ז ט'), זיכעל, серпъ . ויתכן שהוא מורכב מן חֵרֶם במובן הכרתה, ומן חָרַשׁ (ניזיניוס) .

הערה. הפעל חָרַם יורה בערבית סגירה ואסירה, ועם זה הסגרה ומסירה לגבוה. והנה מן ההוראה הראשונה בא השם חֵרֶם לענין רשת, וגם לשקיעת החוטם, ע"ד השם אָסֹר מן הפעל שלו (עיי"ש). ומן ההוראה השניה, כל לשון החרמה וחרם שבמקרא שענינו מסירה לגבוה והקדשה, ועל היות המלחמה עם הכנענים מלחמת לא תחיה, נחשב כל שלל הערים כמסורים לה', לבלתי ייעט העם אל השלל ויחמול על המיטב, ומזה הסתעף מושג הכליון והביעור המחלט. ולדעת החכם מיכאליש יהי ענין חֵרֶם–אדם שבמקרא (ויקרא כ"ז כ"ט) ממותרמי של מלחמת הכנענים (מאזאישעס רעכט § 145), ואולי רמזו לזה חז"ל באמרם שחרם אדם הוא מחייבי מיתות בית דין .

חָרָן, שע"פ. איש למטה יהודה אשר ילדה עיפה פילגש כלב : את חָרָן ואת מוצא (דהי"א ב' מ"ו) .

חָרָן, שע"פ. א) עיר אשר התישב בה תרח אבי אברהם בצאתו מאור כשדים : ויבאו עד חָרָן וישבו שם (בראשית י"א ל"א). ב) עיר החוף בלשון ים הערבי : חָרָן וכנה ועדן וגו' המה רכליך במכללים (יחזקאל כ"ז כ"ג) .

חורון, עיין בית חורון .

חֹרֹנַיִם, שע"פ. עיר בארץ מואב : כי דרך חֹרֹנַיִם זעקת שבר יעערו (ישעי' ט"ו ה'). ובא השם ברבוי להיותה נחלקת לשתים, הציה במעלה ההר וחציה במורד, ובמשעול צר עברו מאחת אל אחת, ועל חלק התחתון אמר הנביא : כי במורד חורֹנַיִם צרי צעקת שבר שמעו (ירמיה מ"ח ה') .

חַרְנֶפֶר, שע"פ. איש ממטה אשר : סוח וְחַרְנֶפֶר ושועל (דהי"א ז' ל"ו) .

חֶרֶס, שת"ז לשמש. האמר לַחֶרֶס ולא יזרח (איוב ט' ז'), זאננע, солнце, בטרם יבא הַחָרֶסָה (שופטים י"ד י"ח), ונמצא עוד פ"א מלמעלה הֶחָרֶס (שם ח' י"ג) ותרגומו עד לא מֵעַל שמשא, ר"ל קודם בוא השמש.

ויהי מלמעלה מן כעלות גדיש, או שפירושו שהיה השמש עדיין למעלה נראה ברקיע ועניינו בעלות השחר (רד"ק), ואין לשון מלמעלה מתישב יפה. ואולי חרס במקום זה שם עיר, ובא ע"ד מלמעלה עקרבים, והה"א כמו הָעַי, וכידוע שיבא הה"א לפעמים אצל שמות הפרטים כשהם נגזרים משמות כללים, וליוקר מציאות השם במקרא נראה שהוא מלשון אחרת. ובפרסית נקרא השמש כֹּרשׁ או כרשׁד. ומזה:

הַרְסוּת, והק' חרסית, שם שער בירושלים מבוא גיא בן הנם: פתח שער הַחַרְסִית (ירמיה י"ט ב') מפני שהוא מכוון כנגד זריחת השמש המתואר בשם חרס. כן הוא לפי האגדה, ורש"י ז"ל אמר: שהוא שער האשפות ששם זורקין חרסים הנשברים. וכן כתב הרד"ק ונסתייעו מתרגום יונתן: תרע קלקלתא. וכן יוכיח הכתוב שלפניו, כי דרך השער ההוא השליכו היוצרים היושבים שם את חרשי שברי כליהם, כי שם קנה ירמיה בדבר ה' בקבוק יוצר חרש (שם שם א'). ויתכן שנקרא השער כן ע"ש שעבדו שם לשמש ולבעל, והעד כי גיא בן הנם בפתחו, כמ"ש: ויצאת אל גיא בן הנם אשר פתח שער החרסית (שם) ואולי הוסב שמו שער האשפות לגנאי, וגם יונתן תרגמו בטעם של לצנותא דע"ז.

חֶרֶס, שם למין צרעת וגרב היבש: ובגרב וּבֶחָרֶס (דברים כ"ח כ"ז), פראקננע קרעֶטץ, струпъ, короста, ועיין חרש.

חֶרֶס, שע"פ. הר בנחלת מטה דן: ויואל האמרי לשבת בהר חֶרֶס (שופטים א' ל"ה), ואולי טעם השם, כי עליו היה לכנענים היכל לשמש.

ג) חֶרֶס, ש"ת. כלי אדמה שנצרף באש, כמו חרש במקרא: כלי חֶרֶס (כלים ב' א'). וברבוי: וְהַחֲרָסִים נופלים (שם ג' ד'). ונמצא במשנה: חֶרֶס הדריני (ע"ז ב' ג') הכר של אדרינוס קיסר רומא שהיה מגבל טיט ביין ועושה ממנו כלים בלי צרוף בכבשן.

ב) חַרְסִית, במשנה, ש"ת למין סיד: ושל ערלה בַּחַרְסִית (מע"ש ה' א'), כאָפּערסהאָן, гончарная глина, חַרְסִית לעשות פי כור (שבת ח' ד') מכסין בזבל הדק וכו' ובסיד ובחרסית (חולין ו' ז') רש"י פי' שחיקת חרסין, וזהו שאמרו בגמרא: שחיקת חרסין (שם פ"ח ע"ב) ועיין תוס' שם ד"ה חרסית. והנראה שהוא כפי' הראשון. וראיה לדבר ממה שאמר במדרש ילמדנו (פרשת שלח): ואם של חַרְסִית פרותיה רזין ומין צונמא.

ב) חֲרֹסֶת, במשנה. שם דבר מאכל עשוי ממיני מתיקה טחונים הדק וגבול כטיט ואוכלים אותו בליל פסח זכר לטיט: אין נותנים קמח לתוך הַחֲרֹסֶת (פסחים ב' ח').

חָרַף, פע"ו. יש עניינו בזיון וגדוף: ואענה חֹרְפִי דבר (תהלים קי"ט מ"ב), לאֶסטערן, שימפפען, שמאֶהען, поносить, ругать, בְּחָרְפָם בפלשתים (שם כ"ג ט') בוזים נפשם למות, דאס לעבען וואגען, рисковать жизнью, ועניינו הרפו נפשם למות בקנאתם בפלשתים. ואמרו כי חרף לשון גלוי הוא, ר"ל גלוי עצמו לכל סכנה. והרא"מ פתרו עפ"י ת"י כאלו נאמר בחרוף בם פלשתים. ורומז למה שחרפו מערכות ישראל (ועיין הערה). לא יֶחֱרַף לבבי מימי (איוב כ"ז ו'), זיך פאָר-וואורף מאכען, укорять, שעורו: אין לבבי לבוש מהתהלוכות ימי להשים בה חרפה. וי"מ מענין רפיון ונסיגה אחור, וואנקענד זיין, быть шаткимъ, כי נסוג אחור בערבי מנחרף (ריק"ם והרמב"ם מו"נ א' ל"ט). והנראה שהוא כמו יתחמץ לבבי וכליותי אשתונן, כי יסוד הפעל חריפות ושנון (עיין חמץ). (עיין הערה).

הנפעל, נֶחֱרֶפֶת לאיש (ויקרא י"ט כ'), פרייז געגעבען ווערדען, быть обрѣчену, ר"ל מסורה לעשות בו חפצו. הרמב"ם (מו"נ א' ל"ט) כתב כי בערבית השם מנחרפה תאר לאשה שהיא נוטה מקנין העבדות לקנין האישות. וענין המסירה והנטיה אחד הוא. ובדרז"ל בפעול: שפחה חֲרוּפָה (יבמות נ"ה) ופירושו שכן ביהודה קורין לארוסה חרופה (קידושין ו') והכתוב בשפחה כנענית מדבר (עיין תוס' שם ד"ה שכן). ולדעת הראב"ע נגזר

מן תרפה, להיותה שפחה והיא בתולה מסורה לרשות אחר ואינה מאורשה. ודעת ערוך השלם, כי תרופה לע"ע מקום הרפה שבאשה, ומכנה אותה בשם גנאי, על שם שמיועדת ליחוד ואינה אשתו לגמרי.

הפיעל: חֵרֵף עֹשֵׂהוּ (משלי י"ז ה'), בע-שימפפען, לאֶסטערן, хулить, את מי חֵרַפְתָּ (ישעיה ל"ז כ"ג), לְחָרֵף את ישראל (ש"א י"ז כ"ה), כי לא אויב יְחָרְפֵנִי (תהלים נ"ה י"ג). וקשורו ביחס הפעול. ובא פ"א: לְחָרֵף לה' (דה"ב ל"ב י"ז). ובדהז"ל בתאר: מְחָרֵף ומגדף. ובא: חֵרֵף שֹׁאֲפִי סלה (תהלים נ"ז ד'), והוא ע"ד תאר הפעול להרפם ולהכעיסם, צום טראץ. вопреки. ובענין גלוי נפש ומסירתה לסכנה: עם חֵרֵף נפשו למות (שופטים ה' י"ח), כי המוסר נפשו למות על דבר, נקרא חרף נפשו, או הערה נפשו למות, או השליך נפשו מנגד, או שם נפשו בכפו, וכלן ענין גלוי הנפש ובזיון החיים בעד דבר, כי חרף כולל גלוי דבר ובזיון (עיין הערה). ובמשנה כנוי לחרם: חרק חרך חרף הרי אלו כנויין לחרם (נדרים א' ב'). ובפיוט השתמש לשם: אם תמאנו אשמידכם בְּחֵרֶף (שלמוניות לברית מילה) ר"ל אשמידכם בחרם. כי המפר בריתו של אברהם אבינו ענשו בכרת ואין לו חלק לעוה"ב.

חֹרֶף, שם. זמן תקופה מארבע תקופות השנה: קיץ וָחֹרֶף (בראשית ח' כ"ב). ויכלול זמן הקור מתשרי ועד ניסן שנקרא נ"כ ימות הגשמים, ווינטער, зима. והושאל לימי הנוער: בימי חָרְפִּי (איוב כ"ט ד'), יוגענדי ציים, юность, ранняя молодость, כתבואה הקודמת לצמוה. והוא מארמית: הא בְּחָרְפִי הא באפלי (תענית ג'), תרפ עביד בכורות הבאים לפני המטר, אפלי הבאים מאוחרות לאחר המטר (רש"י). ונמצא פ"א בפ"ע, וענינו לבלות עת החרף: וכל בהמת הארץ עליו תֶּחֱרָף (ישעיה י"ח ו'), איבער ווינטערן, прозимовать.

חֶרְפָּה, שמ"נ. ענינו גדוף ובזיון: כי חֶרְפָּה היא לנו (בראשית ל"ד י"ד), שאַנדע, стыдъ. ונופל על הפועל ועל הפעול כמשפט ש"מ: חֶרְפָּתָם אשר חרפוך (תהלים ע"ט י"ב) על הפועל, וּרְאֵה את חֶרְפָּתֵנוּ (איכה ה' א') על הפעול. ובא בקשור: היה, לקח, נשא, נתן, עטה, שום, ילך: הייתי חֶרְפָּה להם (תהלים ק"ט כ"ה), ומובן בחסרון למ"ד לחרפה, כמו: דבר ה' היה להם לְחֶרְפָּה (ירמיה ו' י'), לא תקחו עוד חֶרְפָּה (יואל ב' י"ט), עליך נשאתי חֶרְפָּה (תהלים ס"ט ח'), נתתיך חֶרְפָּה (יחזקאל כ"ב ד'), יעטו חֶרְפָּה (תהלים ע"א י"ג), תשימני חֶרְפָּה לשכנינו (שם מ"ד י"ד), אנה אוליך את חֶרְפָּתִי (ש"ב י"ג י"ג). ובא עוד: ישבע בְּחֶרְפָּה (איכה ג' ל'), וְחֶרְפָּתוֹ ישיב לו (הושע י"ב ט"ו). ולהצלה מחרפה ישמשו הפעלים, אסף, גלל, סור, רוב. ובהשאלה למחסור וצרה ועוני שמבזי את בעליהם: אסוף חֶרְפָּתֵנוּ (ישעיה ד' א'), גל מעלי חֶרְפָּה (תהלים קי"ט כ"ב), וְחֶרְפַּת עמו יסיר (ישעיה כ"ה כ'), חֶרְפַּת־רעב (יחזקאל ל"ו ל'), אונגליק, עלענד, бѣда. ובענין נושא החרפה: חֶרְפַּת־אדם (תהלים כ"ב ז'). ולענין ערוה: תראה חֶרְפָּתֵךְ (ישעיה מ"ז ג'). והרבוי: ותהי לַחֲרָפוֹת (תהלים ס"ט י"א), וְחֶרְפּוֹת חרפיך (שם).

חָרֵף, שע"פ. אחד מבני כלב: חָרֵף אבי בית־גדר. (דה"א ב' נ"א).

חָרִף, חָרִיף, שע"פ. א) איש מהנמצאים בספר היחש מן העולים משבי הגולה ירושליטה: בני חָרִף מאה שנים עשר (נחמיה ז' כ"ד). ב) אחד מההתומים על כתב האמנה: חָרִיף ענתות (שם י' כ'). ובשם היחש: ושפטיהו הַחֲרִיפִי (דה"א י"ב ו').

2) **חָרִיף**, ארמית, ש"ת. עז, חזק, מחודד ושנון במובן טבעי ומוסרי: כתער מלוטש (תהלים נ"ב ו') ת' אזמל חָרִיף, וחדו מזאבי ערב (חבקוק א' ח') ת' וַחֲרִיפִין מדיבי רמשא, שארף, הייפטיג, острый, חָרִיף ומקשה והפוכו מתון ומסיק (הוריות י"ד). ובירושלמי במקומו פלפלן, שארפזיננינ, остроумный, חֲרִיפֵי דפומבדיתא (סנהדרין ט"ז), לפום חֲרִיפָא שבשתא (ב"מ צ"ז). ולדבר חזק ומהיר: חֲרִיפוּתָא דנהרא (ב"ב כ"ד) פי' רש"י אמצע הנהר מקום חוזק מרוצת המים. ולמאכל שטעמו חזק: צנון אגב חורפיה בלע (חו' ל"ב), ציינד, שארף, жгучій

2) חֲרִיפוּת, בתלמוד, שמ"נ. מענין חריף ושנון, חריפות השכל, חריפות הסכין, שארפע, שארף זיין, острота, остроумiе

הערה. תיבות הפעל הזה נדע מן הוראתו בארמית שהיא לדעתו העיקרית. והיינו חדוד ושנון עז וקשי, וגם זה מהירות, וריזות, השכמה לדבר. שהם מתולדות התריפות. ומזה: אַחֲרִיפוּ ועלו אַחֲרִיפוּ ופיקי (סנהדרין צ'). ומענינו השם חֹרֶף ע"ש הקור הקשה והחריף, ועל ימי הילדות המוקדמים והקשורים. ומזה יצא בפעל לגרירות הלב והתפעלות לצער ע"ד הפעל המן, ענן, לא יֶחֱרַף לבבי בקל, וגם התעוררות של כעס וחמה עזה על המתנגד, ומזה ענין חרוף הנפש, וכמ"ש רש"י על בחרפם בפלשתים תקעו כף להלחם בפלשתים, שהוא דומה לענין התחרה מן חרה. וגם הרד"ק אמר בשם י"מ שהוא מלשון חדוד כמו אשחונן, כלומר בהתחמם לבם והתחדדם אליהם. ומזה יצא לענין הרעמה הקטנה והכלמה, ע"ד הוראת הפעלים, חמם, חמץ, חרש, ולזה התיחד הפיעל, אבל הקל לא נמצא כ"א ג' פעמים והם תארים.

חָרַץ, פ"י, הקל. יש ענינו תנועת הלשון ושנון: לא יֶחֱרַץ לבני ישראל לאיש את לשונו (יהושע י' כ"א), בעוועגען, וועטצען, שפיטצען, двигать, точить, острить, לא יֶחֱרַץ כלב לשונו (שמות י"א ז'), אז תֶּחֱרָץ (ש"ב ה' כ"ד). תנועה בזריזות ואמוץ. ועמו מה שהוא גזרת הלשון לגזור מאמר: כן משפטך אתה חָרָצְתָּ (מ"א כ' מ'), בעשטיממען, אורטהייל, פאללען, рѣшать определить, חֲרוּצִים ימיו (איוב י"ד ה'), (עיין הערה).

הנפעל מענין זה: כי כלה וְנֶחֱרָצָה (ישעיה י' כ"ג) ר"ל כליון גמר וגזור, כמו כליון חרוץ שלפני זה, הכליה נגזרת ואין להשיב. ובא עוד ב' פעמים ובחבור עם כלה (שם כ"ח כ"ב, דניאל ט' כ"ז), ועוד מ"א: ועד קץ מלחמה נֶחֱרֶצֶת שממות (שם שם כ"ז) והוא שם תאר למלחמה, או שם מקרה, פערהאֶנגניס, рокъ рѣшенiе.

חָרוּץ, תאר השם לענינים שונים. א) גזרה מהלטת: כליון חָרוּץ (ישעיה י'), ענטשיעדען, порѣшенный. אם חֲרוּצִים ימיו (איוב י"ד ה'), בעמק הֶחָרוּץ (יואל ד' י"ד), געריכטסטהאל, долина суда. ב) חריפות ושנון: למורג חָרוּץ (ישעיה מ"א ט"ו), דרעש-פלעגעל, обостренное орудiе, כי לא בֶחָרוּץ יודש קצח (שם כ"ח כ"ז) חסר מורג. ויתואר המורג בחרוץ הגוזר וחותך בשנון הקליפה מן התבואה. ומזה שם לכלי מגרה ומשור: בַּחֲרֻצוֹת הברזל (עמוס א' ג'). ג) השתדלות וזריזות: והון אדם יקר חָרוּץ (משלי י"ב כ"ז), פֿייהיג, פֿלייסיג, אייפֿריג, способный, усердный, радивый. ר"ל הון אדם יקר היא חריצותו והשתדלותו: מחשבות חָרוּץ אך למותר (שם כ"א ה'), ונפש חָרֻצִים תדשן (שם י"ג ד') ובכלם החי"ת בקמץ, לפי שהוא מן הדגושים, לולי הרי"ש (רד"ק). ד) ענינו זהב וסגולות ככמנים: טוב פריי מֵחָרוּץ (שם ח' י"ט), גאָלד שאַטץ, золотое сокровище, ירפד חָרוּץ עלי טיט (איוב מ"א כ"ב) (עיין הערה). ה) כנוי לסדק והפירה: ונבנתה רחוב וְחָרוּץ (דניאל ט' כ"ה), גראַבען, ровъ, כמו חריץ במשנה: חָרִיץ שבין שתי חצרות (עירובין ז' ג'). ומזה כנוי לסדק ורים בעין: או חָרוּץ או יבלת (ויקרא כ"ב כ"ב), שראַממע, царапина.

חָרוּץ, שע"פ. חותן המלך מנשה: משלמת בת חָרוּץ מן יטבה (מ"ב כ"א י"ט).

חָרִיץ, שם כלי עשוי חריצין כמו חָרוּץ: וּבַחֲרִצֵי הברזל (ש"ב י"ב ל"א), דרעש וואַלצע, зубчатая молотилка. ויש ש"ת לגבינה: חֲרִצֵי החלב (ש"א י"ז י"ח), שניטט, отрѣзокъ, (עיין הערה).

2) חָרִיץ, במשנה, שם, חפירה חרוצה ארוכה: חָרִיץ שבין שתי הצרות (עירובין ז' ג'), חריצין ונעיצין (מקואות ה' ו').

3) חֶרֶץ, בפיוט, ש"מ, גזר דין של כליון חרוץ: פן תהפך לתהו בְּחֶרֶץ (קרובות א' דשבועות).

3) חֲרִיצוּת, ברבא"ם, שמ"נ. זריזות וחריפות, ועמו ערמה ושנון השכל.

1) חֲרַץ, ארמית, שם, חלק הגוף ממתנים ולמטה, כשם חלצים בעברית בחלוף רי"ש בלמ"ד, לענדען, чреска. וקטרי חַרְצֵהּ משתרין (דניאל ה' ו'). וישם

שק במתניו (בראשית ל״ז ל״ד) ת״י: בְּחַרְצֵיהּ, ועיין חלץ. ומזה:

2) חֲרִיצָה, בדחז״ל, שם. אזור שקושרין על החלצים (ב״ר ע׳) ועיין חלץ.

הערה. יסוד המלה חרץ, חריפות שנן וחדוד וסה שנכלל עמהם (עיין חרף). ועם זה גזירה חתוך ופסוק ושעמהם. והנה מן המושג הראשון בא חריצת הלשן שהוא כמו שנון, וכן התאר חָרוּץ: מורג חָרוּץ. ובמובן המוסרי: חָרוּץ, חָרוּצִים, חריפים או שנונים. ומזה בא ג״כ להתעוררות החריפות לצאת אל הפועל כעין הפעל חָרַף. ומזה: אז תֶּחֱרָץ, ותרגומו תתקף, אבל מן המושג השני באו הלשונות של חָרוּץ לתפירה, ומום הפסק׳ וגזר דין התיתך כ״ד הפעלים גָּזַר, חָתַךְ. ובא ג״כ תאר לזהב, על דעתנו כעין השם בֶּצֶר במקרא ודהבא פריכא בתלמוד על היותו נמצא חתיכות חתיכות, וכמו שנקרא בערבית ז׳ל-תבר מענין שבר (עיין בצר). וקרוב לזה ענין חֲרִיצֵי החלב על הגבינה הרכה שאינה כי אם פתותי חלב קרוש, ובערבי שמו: כריץ. ומזה גם כן השם חַרְצָן (עיי״ש). וַחֲרִיץ למתנים ששם מקום חצר הגוף, וחלוקו נכר שם.

חַרְצֻבָּה, ש״נ. מוסרה, אגודה, כבלים: פתח חַרְצֻבּוֹת רשע (ישעיה נ״ח ו׳), פֿעססעל דאס באַנד, оковы, узелъ. והכפל: התר אגדות מוטה. ומזה חבלים ויסורים שהם כמו מקיפים מהדקים ולוחצים את הגוף (עיין חבל), כי אין חַרְצֻבּוֹת למותם (תהלים ע״ג ד׳), קוואל, שמערץ, муки, боль, אינם מוצאים התלואים ומכאובות בכל ימיהם, וסוף הפסוק ובריא אולם. והרמבמ״ן העתיק, קיין קנאַטען העממט איהרען טאָגענלויף. אין קשרים ועקולים בתקות הוט הייהם. ולדעת גיזיניוס תחלק מלת למותם לשתים: כי אין הרצבות למו תם ובריא אולם. ובערבית נמצא הפעל חצרב בהפוך האותיות להוראת משיכת חבל בחוזקה.

חַרְצָן, שם גרעין הפרי. נמצא רק פ״א במקרא וברבוי: מֵחַרְצַנִּים ועד זג (במדבר ו׳ ד׳), קערן, ядро. ובגמרא ביחיד: עד שיזרע חטה ושעורה וְחַרְצָן במפלת יד (חלין פ״ב).

חָרַק, פע״ו, בנינו קל, ענינו שריקת שנים לקצף וכעס: חָרַק עלי בשניו (איוב ט״ז ט׳); קנירשען, скрежетать, שניו יַחֲרֹק (תהלים קי״ב י׳), שרקו וַיַּחַרְקוּ שן (איכה ב׳ ט״ז). ובמשנה לענין חריץ חדוד ופגימה: אף הַחֲרוּקוֹת (פרה י״ב ח׳) לשון ויחרקו שן, כלומר אף הידות להן חדות בראשן ומכניסין חודן בנקב (הרע״ב). ובגמרא: חרוקות בעינן (חולין נ״ט צ״ב) מלאות פגימות ותריצין (רש״י).

חִירִק, בדקדוק. שם לאחת התנועות בלשון הקדש להברתה i. וטעם השם מפני הדקת הלשון אל החך והשנים, והראשונים קראו לו שֶׁבֶר.

חָרַר, פע״ו, הקל, ענינו יובש וחום והבערה: ועצמי חָרָה מני חרב (איוב ל׳ ל׳), פֿערדארטט, פֿערבראַנט זיין, за-сохнуть, быть опалену, חָרוּ יושבי ארץ (ישעיה כ״ד ו׳) החום מיבש הליחות ומכחיש הבשר.

הנפעל, ענינו כעין הקל: נָחַר מפוח מאש (ירמיה ו׳ כ״ט) נשרף ויבש מרוב הפחה באש: ותוכו נָחָר (יחזקאל ט״ו ד׳). ובחירק הנו״ן: ועצמותי כמוקד נִחָרוּ (תהלים ק״ב ד׳), נִחַר גרוני (שם ס״ט ד׳), ע״מ נִחַל מן חלל, נִחַת מן חתת. העתיד: אש אכלתהו וַיֵּחָר (יחזקאל ט״ו ה׳), והעצמות יֵחָרוּ (שם כ״ד י׳).

הפיעל ע״ד המרבעים: לְחַרְחַר ריב (משלי כ״ו כ״א). ע״ד המוסרי להדליק אש המחלוקת כי ריב בא ע״י חמום, אַנפֿאכען, ענטצינדען, раздувать, разжигать. ואין להכריע אם הוא מן הכפולים או מנחי ל״ה, כי בשניהם הפיעל נבנה על תמונה אחת, וגם הוראת שניהם אחד, ר״ל חרה וחרר. ובמשנה בא ע״ד השלמים בהוראת חור לענין עשיית נקב. חור שֶׁחֲרָרוּהָ מים או שרצים (אהלות נ׳ ג׳), דורכלאָכערן, דורכבאָהרען, предыря-вить, пробуравить. ועל דרך המרבעים: חלות דבש מאימתי מטמאות משום משקה בש״א מִשֶּׁיְּחַרְחֵר (עוקצין ג׳ י״א). הערוך פירשו מענין שסוי וגרוי, ור״ל עד שיגרה בדבורים להבריחן בעשן. והרמב״ם פתרו מענין חום, ויתכן שמובנו ג״כ נַקֵּר וְנַקֵּב ועשית חור, והעד מדברי ב״ה שאומרים: משירסק, ורסוק ידוע שהוא נדנוד ונענוע לפרק המחובר. ובא עוד בתוספת שי״ן: שְׁחַרְ׳

לענין שלוח עבד לחפשי ועשותו בן חורין, ע״ד שעבוד מן עבד, בתך בגרה שַׁחְרֵר עבדך ותן לה (פסחים קי״ג), וְשִׁחְרְרוֹ (גיטין ד׳ ה׳), לאחר שֶׁאֶשְׁתַּחְרֵר לאחר שֶׁתִּשְׁתַּחְרְרִי (קדושין ג׳ ה׳), ותאה״ש: שטר שִׁחְרוּר (גיטין א׳ ה׳), שִׁחְרוּרֵי עבדים (שם א׳ ד׳). ובא עוד: גירי וַחֲרוּרֵי (קדושין ד׳ א׳). והיא לפי הנראה נבנה מן הפעל הערבי חרר, שיורה שלוח עבדים חפשי, והשם חר תאר לבן חורין. ויתכן ג״כ שנגזר מענין ההבערה שקרוב למושג הלבין הנקיון והטהרה מאיזה סיג ופסולת, והעבדות חרפה לנו. או שבא מן חור עיי״ש, ובאמת חור, חרה, חרר, יסוד אחד להם.

חַרְחֻר, שם, חולי חום המיבש הליחות: ובדלקת וּבַחַרְחֻר (דברים כ״ח כ״ב), ענטצינדונג, בראנדפיעבער, воспаленіе, воспалительна лихорадка. ובמשנה ש״ת הפת צנומה בתנור: וְחַרְחוּר יותר מכאצבע (טבול יום א׳ ד׳) פירושו הפת שבצד הככר שמתבקע ומתקשה מהאש.

חֲרֵרִים, תאה״ש למקום יבש משרפת החום: ושכן חֲרֵרִים במדבר (ירמיה י״ז ו׳), דיררע, וויסטע, засохнутое, опаленное мѣсто. ובמשנה: עוגה הנאפת ע״ג גחלים ונתיבשה.

ב) חֲרָרָה, ולא חֲרָרָה על גבי גחלים (שבת א׳ י׳), אשען קיכען, лепешка. וע״ד מליצה: חֲרָרָה שנטלו ישראל במדבר (מכילתא ויסע א׳), ויצא השם ע״ש תמונתו לכל דבר הנעשה בעגול: מן העשת ומן החֲרָרָה (כלים י״א ב׳) התיכת ברזל נתכת במין עוגה.

ג) חָרִיר, חוֹרָר, במשנה, נקב המחט: מחט שנטל חֲרִירָהּ (כלים י״ג ה׳), חוֹרְרֵי המערה (מקואות ו׳ א׳).

חֹרִי, עיין שעיר.

חָרַשׁ, פע״ו, הקל. א) ענינו שתיקה ודומיה ושביתה: אל תֶּחֱרַשׁ ממנו זעק (ש״א ז׳ ח׳), שוויגען, רוהיג זיין, смолчать, умалчивать, נרדף עם אל תשקט: יבא אלהינו ואל יֶחֱרַשׁ (תהלים נ׳ ג׳). הקל בא שש פעמים במקרא וכלם בתהלים ומיוחסים אל השם, וענינו היות כחרש לבלתי שמוע. ובקשור עם מן: אל תֶּחֱרַשׁ ממנו (שם כ״ח א׳) אל תעשה עצמך כחרש בשבילי. ומזה: אזניהם תֶּחֱרַשְׁנָה (מיכה ז׳ ט״ז) כי אשר איננו שומע שותק. ב) ענינו חפירה בקרקע קודם הזריעה: על גבי חָרְשׁוּ חֹרְשִׁים (תהלים קכ״ט ג׳), פפליגען, пахарь, וְלַחֲרֹשׁ חֲרִישׁוֹ (ש״א ח׳ י״ב), לולי חֲרַשְׁתֶּם בעגלתי (שופטים י״ד י״ח). לא תַחֲרוֹשׁ בשור ובחמור (דברים כ״ב י׳). ובא מחובר אל הבהמה החורשת: הבקר היו חֹרְשׁוֹת (איוב א׳ י״ד). ובהשאלה: חֲרַשְׁתֶּם רשע (הושע י׳ י״ג). ועצה״ש: הֲרוּשָׁה על לבם (ירמיה י״ז א׳), כמו שהחרישה חוקקת בארץ ועושה רושם קיים, וקרוב הוא אל חרות על הלוחות. ג) ענינו מחשבה עמוקה, ורובו לרעה בסתר ובערמה: אל תַּחֲרֹשׁ על רעך רעה (משלי ג׳ כ״ט), ערזיננען, замышлять придумывать. כולל מושג השתיקה וסתר והתחבלה בהעמיק עיון כמו חורש, כי המערים להרע לזולתו מכתיר מהשבתו ושותק מערמת עמק לבו. ד) ענינו מלאכת מעשה אמן בעץ או באבן, קונסט ארבייט, искуство, художество, כל חֹרֵשׁ נחשת וברזל (בראשית ד׳ כ״ב) והוא שם, וכן איש צורי חֹרֵשׁ נחשת וברזל (מ״א ז׳ י״ד).

הנפעל, מענין ב׳: ציון שדה תֵחָרֵשׁ (ירמיה כ״ז י״ח).

ההפעיל, מענין א׳, עומד: וְהֶחֱרִשׁ יעקב עד באם (בראשית ל״ד ה׳), שווייגען, רוהיג זיין, молчать, כי הֶחֱרִישׁ לה אביה (במדבר ל׳ ט״ז), ניכט געגען רעדען, непрекословить, ואתם תַּחֲרִשׁוּן (שמות י״ד י״ד), תַּחֲרִישׁ בבלע רשע (חבקוק א׳ י״ג), גלייכגילטיג זיין, быть равнодушнымъ, אם הַחֲרֵשׁ תַּחֲרִישִׁי (אסתר ד׳ י״ד). וכלם ענינם שתיקה מבלי לענות, ור״ל לעשות עצמו כאלו אינו שומע, ובזה יבדל מן הקל. ובא בקשור עם מן: אל תַּחֲרֵשׁ ממנו (ש״א ז׳ ח׳) אל תפנה עצמך כחרש ממני: הַחֲרִישׁוּ מִמֶּנִּי (איוב י״ג י״ג) למעני בשבילי. ועם יחס הפעול: לא אַחֲרִישׁ בדיו (שם מ״א ד׳), אשתוק ואחשך

מדבר, פערשוויגען, умолчивать, יַחֲרִישׁ באהבתו (צפניה ג') ישתוק ויכבל באהבה ויכסה על פשעיך. והיוצא: בדיך מתים יַחֲרִישׁוּ (איוב י"א ג'), שווייגען מאכען, заставлять молчать. ומענין ג': כי עליו שאול מַחֲרִישׁ הרעה (ש"א כ"ג ט'), באזעס אים זיננע פיהרען, затѣвать, замышлять, והנכון כתרגומו: כמו ית בשתא מעלים ומסתיר, או יתבן שהוא מענין חריצת משפט והסכמה, כי חרץ וחרש אחד הוא. ולדעת החכם גיזיניוס תרגומו, בעארבייטען, обработывать, вы-дѣлывать, מענין חרש ברזל במובן המוסרי, כתקן מכין ומזמין.

ההתפעל, מענין א': וַיִּתְחָרְשׁוּ כל הלילה (שופטים ט"ז ב'), זיך שטילל, רוהיג פערהאלטען, притаиваться. ובמשנה: פקח וְנִתְחָרֵשׁ (גיטין ב' ו') נעשה חרש, טויב ווערדען, оглох-нуть.

חָרָשׁ, שת"ז, לאומן במלאכת מחשבת: חָרָשׁ וחשב (שמות ל"ה ל"ה), קינסט-לער, художникъ. ועל הסתם נאמר על אמן במלאכת הברזל: וְחָרָשׁ לא ימצא (ש"א י"ג י"ט), שמיעד, кузнецъ, הפסל נסך חָרָשׁ (ישעיה מ' י"ט). ולפעמים נזכר בו מאיזה מין אומנות: חָרַשׁ ברזל (שם מ"ד י"ב), חָרַשׁ עצים (שם שם י"ג), טישלער, צימערמאנן, столярь, плотникъ, חָרַשׁ אבן (שמות כ"ח י"א), שטיינשניידער, рѣзчикъ, каменотёсъ. וכל אלה מן הדגושים ע"מ גַּנָּב, ע"כ לא ישתנו בסמיכות, וברבוי: וְחָרָשִׁים המה מאדם (ישעיה מ"ד י"א), חָרָשֵׁי משחית (יחזקאל כ"א ל"ו). ועמ"א מענין א': חכם חֲרָשִׁים (ישעיה ג' ג') דברים ידועים בעמקי המחשבה נעלמים מגלותם, געהיימניססע, таинствен-ность. והנכון שהוא מן חרש בארמית שהוראתו כשוף והוא נרדף עם נבון לחש. ואולי הוא ש"מ והיחיד חֶרֶשׁ, צויבעריי, чародѣйство, כי כל מעשי הכשוף בלחש ובהעלם. ועיין לחש. ובא: הֶחָרָשׁ והמסגר (מ"ב כ"ד י"ד), ענינו כעין וְחָרָשׁ לא ימצא בכל א"י כי אמרו פלשתים פן יעשו העברים חרב או חנית (ש"א י"ג י"ט). ודרש חז"ל ידוע והמפרשים חרשו בו ענינים ללא צורך.

חָרִישׁ, ש"ז. א) האדמה הנחרשת, אקקער, пашня, ולחרש חֲרִישׁוֹ (ש"א ח י"ב). ועם זה פעולת החרישה, אקקערן פפלי-גען, אשר אין חָרִישׁ (בראשית מ"ה ו'), ב) זמן החרישה, פפלוגע צייט, בֶּחָרִישׁ ובקציר תשבות (שמות ל"ד כ"א).

חֵרֵשׁ, שת"ז להסר כח השמע: או חֵרֵשׁ או פקח (שם ד' י"א), טויבער, глу-хой, ואזני חֵרְשִׁים תפתחנה (ישעיה ל"ה ל"ה). ובמשנה: חֵרֵשׁ שדברו בו חכמים בכל מקום שאינו לא שומע ולא מדבר (תרומות א' ב'), ר"ל במי שאמרו בו שהוא פטור מכל המצות. והוא שנולד חרש, אבל לענין שאר דברים ענין חרש מי שאיננו שומע (עיין חגיגה ב' ע"ב). ולנקבה: חֵרֶשֶׁת: אחת חֵרֶשֶׁת (יבמות י"ד ה'), ובוברבוי: שתי חֵרְשׁוֹת (שם י"ג י'). ונמצא בהתפעל: האיש שֶׁנִּתְחָרֵשׁ (יבמות י"ד א'), פקח וְנִתְחָרֵשׁ (גיטין ב' ו'), פקחות וְנִתְחָרְשָׁה (שם י"ד א'). ובהשאלה: בצק הַחֵרֵשׁ (פסחים ג' ב') בצק גם שמכין עליו ביד ואינו משמיע קול, דומה כחרש שקוראין לו ואינו משיב, וי"מ קשה כחרס.

חָרֶשׁ, תה"פ, לענין לחש והסתר: מרגלים חֶרֶשׁ (יהושע ב' א'), היימליך, тайно.

חֹרֵשׁ, שת"ז לאמן: חֹרֵשׁ נחשת (בראשית ד' כ"ב), קופפערשמיעד, мѣдникъ.

חֹרֶשׁ, שם, נרדף ליער או סעיף או אמיר: חֹרֶשׁ מצל (יחזקאל ל"א ג'), וואלד-נעביש, лѣсная глушь, כעזובת הַחֹרֶשׁ והאמיר (ישעיה י"ז ט'), וישב דוד בַּחֹרְשָׁה (ש"א כ"ג י"ח), וּבֶחֳרָשִׁים בנה בירניות (דה"ב כ"ז ד'). ועמ"א: בַּחֲרֹשֶׁת הגוים (שופטים ד' ב') והוא יער עזוב ואילנות רבים צפופים וענפים גסים, וואלד דיקקיכט, чаща. והוא נקרא כן אם ע"ש העובי והגסות, או ע"ש השתיקה והדומיה השוררת בו. וכן הוא בארמית: חרישותא, חורשא. וגיזיניוס פותרו מלשון קליעה ע"ש קליעת והסתבכות הענפים. ובארמית חרש ענינו קליעה, על גל שרשיו יסבכו, ת"י: שרשוהי תרשין (עיין חרישה). ובמשנה: המקדיש את הַחֹרֶשׁ (מעילה ג' ח'). ובמדרש: מן חוּרְשָׁא

לית הוא מביא (ויקד י״ג) . וברבוי: מגדלין בְּהוֹרְשִׁין (ב״ק ע״ט) , ובסמיכות : משל לחרישת קנים (ב״ד י״ב) .

חֲרִישִׁית , שמ״נ . מענין חרש ולחש : רוח קדים חֲרִישִׁית (יונה ד׳ ח׳) , ואנפּם , לייזע , тихій . וכולל גם כן ענין החום והיובש תולדות הרוח הנה והחרש (עיין באור) . ויתכן שהוא מענין העובי והגסות , שווילער ווינד , знойный вѣтеръ (עיין הערה) .

חֲרֹשֶׁת , שמ״נ למלאכת אמן : וּבַחֲרֹשֶׁת אבן (שמות ל״א ה׳) . ונהגו הסופרים לקרוא לתוצאות עבודת אומנים בכלל חֲרֹשֶׁת־הַמַּעֲשֶׂה , ולבית המלאכה בהמון בֵּית חֲרֹשֶׁת הַמַּעֲשֶׂה , פאבריק , мастерская , фабрика .

מַחֲרֵשָׁה , שת״נ לכל כלי חָרָשׁ עץ ואבן : ואת מַחֲרֵשָׁתוֹ (ש״א י״ג כ׳) , גראָבשיים , кирка . והרד״ק אומר : כלי מוכן לכל מלאכת החורש .

מַחֲרֶשֶׁת , תאר מיוחד לכלי שחורשים בו : את מַחֲרַשְׁתּוֹ (שם שם) , פפלוגמעססער , плугъ, сошникъ , ושב הכתוב וכלל את שני המינים . הפצירה פים לַמַּחֲרֵשׁוֹת (שם כ״ב) .

חֶרֶשׂ , שת״ז לכלי אדמה אחר צרופו בכבשן : כלי חֶרֶשׂ (ויקרא ו׳ כ״א) , ערדען געפֿעס , глиняный сосудъ , לנבלי חֶרֶשׂ (איכה ד׳ כ״ב) , שערבען , черепокъ , יבש כַּחֶרֶשׂ כחי (תהלים כ״ב ט״ז) , את חַרְשֵׂי אדמה (ישעיה מ״ה ט׳) , ואת חֲרָשֶׂיהָ תגרמי (יחזקאל כ״ג ל״ד) . ובחז״ל בהלוף סמ״ך חֶרֶס (ע״ש) . יוצר חֶרֶשׂ (ירמיה י״ט א׳) , טאָפּפער , горшечникъ .

2) **חֲרִישָׁה** , א) במשנה , שה״פ מענין ב׳ , אקקערן , פפליגען , пахота .

ב) בדברי חז״ל סבך עצים , יער : חֲרִישַׁת קנים (ב״ר י״ב) .

2) **חַרְשָׁן** , בדברי חז״ל , שם מין ארבה : סלעם זה חרשין (ת״כ שמיני ה׳) , והוא כנראה תרגום של סלעם שנגזר מן סלע .

3) **הֲרֹשׁוֹת** , שמ״נ בבא״ם : סבת האלמות היא הֲרֹשׁוּת , טויבהייט , глухота .

חֶרֶשׁ , שע״פ . איש מן הלוים המתיחשים : ובקבקר חֶרֶשׁ וגלל (דהי״א ט׳ ט״ו) .

חַרְשָׁא , שע״פ . איש מעולי הגולה : בני מחידא בני חַרְשָׁא (עזרא ב׳ נ״ב) .

חֲרֹשֶׁת הַגּוֹיִם , שע״פ . עיר בצפון ארץ כנען , מושב סיסרא שר צבא יבין מלך חצור : והוא יושב בַּחֲרֹשֶׁת הַגּוֹיִם (שופטים ד׳ ב׳) . ובפיוט חרשת סתם : טיסת נגיד חֲרֹשֶׁת (פיוט לשה״ג) , ולד״ק באורו יער סבוך . עיין חֹרֶשׁ .

הערה . השרש טרש , טרס בארמית יבוא וילמד על הוראת שרש חרש וגזרות הוראותם , עקר הוראת שרש טרש הוא דבר גם קשה ועב , ועל היותר קרקע קשה ומקום סלע , אין לך טרשין בכל ארץ ישראל (סוטה ל״ח) קרקע קשה ומקום סלעים . וכמהו חֶרֶשׂ בעברית וארמית , סים מגבל ומדובק היטב ומצורף בכבשן עד שנעשה קשה כסלע . וממנו כן בעברית ובארמית חֹרֶשׁ , חוּרְשָׁא , יער צפוף גם ועב , ומזה השם חֵרֵשׁ , חַרְשָׁא לאטום האזנים , שהוא כאבן דומם בלתי מתפעל מן הקול . וכענין זה יש בהוראת השרש , טרש : מהולתך טרשא אקיש עלה (ילמדנו) , ופי׳ הערוך הנפה נתחרשה שכן בלשון ערבי קורין לחרש טריש . ובב״ר נאמר במקומו : מהולתך חרשא (פ׳ פ״א) . וממושג החמר הקשה יצא הפעל חרש לענין שבירה ונפוץ החמר הקשה ; ודוגמתו בשרש טרש : דמחייה בקורנסא וטרשיה (ב״ק צ״ח) . ומזה התיחד הפעל חריש בלשון עברית לפתוח ושדד האדמה . ובארמית השתמשו לענין זה בפעל רדת ורדיד (עיין רדה) . וממושג פתוח האדמה יצאה הוראת מלאכת תתוך ופיסול כל חמר קשה ומוצק , חָרָשׁ ברזל , אבן , עץ , כענין הוראת הפעל טרס , חרס נחשת , וטרסיים בפני עצמם (סוכה מ״ז) . ומענין השבירה והפיסול יתכן שיצא לענין דיוק המחשבה ונתוח הרעיונות למצוא תחבולה . ומזה חֹרְשֵׁי רָע , חוֹרְשֵׁי טוֹב , וע״ד שמוש פעל חשל (ע״ש) . והנה בארמית יכלול הפעל חריש גם ענין קליעה והסתבכות : על גל שרשיו יסבכו (איוב ח׳ ט״ז) ת״י שרשוהי חַרְשִׁין . ומזה גזר גזיניוס הוראת השם חֹרֶשׁ במובן יער שהוא ע״ש קליעת הענפים . ונראה כי גם מושג הקליעה הוא קרוב אל מושג העבי ותגבות , עיין גדל .

חָרַת , ענינו כמו חרט , חקיקה באבן , ולא נמצא במקרא כ״א בפעול : חָרוּת על הלוחות (שמות ל״ב ט״ז) , איינגראבען , вырѣзывать . ובא בשי״ן תמורת תי״ו : חֲרוּשָׁה על לוח לבם (ירמיה י״ז א) ת״י : חֲרִיתִין על לוח לבהון .

2) **חֶרֶת** , במשנה , שם דיו או שיחור שכותבין בו : והשחור כְּחֶרֶת (נדה ב׳) , דינטע , שוואַרצע , чернило, чер- ная краска . ובתלמוד : חַרְתָּא דאושכפי (שבת ק״ד) . ובפיוט : גחן קדורנית כְּחֶרֶת (יוצר א׳ דפסח) . ובמשנה בפעול לענין חום ויובש , מעין חרה ותרר : וַחֲרוּתָה בידי שמים (חולין ג׳ ב׳) צמקה ויבשה .

חֶרֶת , שע״פ . יער בארץ יהודה : ויבא יער חֶרֶת (ש״א כ״ב ה׳) . יתכן כי טעם השם מפני שהיה יער של דקלים , עיין חרות .

2) **חָרוּת** , ש״ת לענפי עץ הדקל יבשים , דירדע צווייגען , хворостъ , חָרוּת פסול דומה לְחָרוּת כשר (סוכה ל״ב) . ובמשנה ברבוי : חֲרִיוֹת של דקל (שם ד׳ ו׳) .

חָשַׁב , פ״י , הקל . א) ענינו הגה ורעיון דמיון ורצון : חָשַׁב להפיל (ש״א י״ח כ״ה , דענקען , זיננען , מיינען , думать, со- обр(ж)ать, полагать намѣреваться мять רבו הוא כמו פעל עזר בשאר לשונות , לכן בא מצטרף על פעל אחר הבא אחריו במקור להגביל בו הרצון : חָשַׁב ה׳ להשחית (איכה ב׳ ח׳) , בעשליססען , порѣшать , הַחוֹשְׁבִים להשכיח את עמי (ירמיה כ״ג כ״ז) . או שבא על מקרה הפעולה שלו : ומחשבותיו אשר חָשַׁב (שם מ״ט כ׳) , ערזיננען , ערדענקען , придумывать . ובא בקשור עם עַל ביחס הגוף נשוא המחשבה : כי עלי חָשְׁבוּ מחשבות (שם י״א י״ט) . ועם אֶל : אשר חָשַׁב אל יושבי תימן (שם מ״ט כ׳) . ורבו לרעה , ופעמים לטובה : אלהים חֲשָׁבָהּ לטובה (בראשית נ׳ כ׳) , אדני יַחֲשָׁב לי (תהלים מ׳ י״ח) בעבורי , כמו ילחם לכם (הראב״ע) . ב) מה שהוא מענין דבר שאינו כן : יַחְשְׁבֵנִי לאויב לו (איוב ל״ג ט) , וואפיר האלטען , прини- мать за считать , וַיַּחְשְׁבֶהָ עלי לשכרה (ש״א א׳ י״ג) . ובקשור למ״ד : וַיַּחְשְׁבֵנִי לוֹ כצריו (איוב י״ט י״א) . ג) מה שהוא ערך ויוקר : לא חָשַׁב אנוש (ישעיה ל״ג ח) , אכטען , שאַצען , почитать, цѣнить , אשר כסף לא יַחְשֹׁבוּ (שם י״ג י״ז) , נבזה ולא חֲשַׁבְנֻהוּ (שם נ״ג ג׳) , ליראי ה׳ וּלְחֹשְׁבֵי שמו (מלאכי ג׳ ט״ז) . ובדחז״ל : ארבעה חֲשׁוּבִים כמתים עני וכו׳ (נדרים ס״ד) . ובארמית : וכל דיירי ארעא כלא חֲשִׁיבִין (דניאל ד׳ ל״ב) . ד) ויש ענינו חשבון ומנין : לא יַחְשֹׁב ה׳ לו עון (תהלים ל״ב ב׳) , אנרעכנען , צורעכנען , зачислять, , причислять , וַיַּחְשְׁבֶהָ לו צדקה (בראשית ט״ו ו׳) . ה) בענין מלאכת אמן : לַחְשֹׁב מחשבות (שמות ל״א ד׳) . ומזה : כדויד חָשְׁבוּ להם כלי שיר (עמוס ו׳ ה׳) וכתרגומו : אתקינו להון , ערפינדען , פערפערטיגען , изобрѣтать, изготовлять . ובדברי חז״ל . ו) צרוף מנין מספרים , רעכנען , считать. вычислять ; חוֹשְׁבִין חשבונות (שבת ק״נ) . ובעניני חשבונות חכמת מהלך הכוכבים : כל היודע לַחְשׁוֹב בתקופות ומזלות ואינו חוֹשֵׁב (שבת ע״ה) .

הנפעל : וְנֶחְשַׁב לכם תרומתכם (במדבר י״ח כ״ז) , געאכטעט זיין , אנגעזעהן ווערדען , быть цѣнимому, уважаемому , דמיון לדבר שהוא כן , כסוף הפסוק כדגן מן הגרן וגו׳ : לא נֶחְשָׁב בימי שלמה (מ״א י׳ כ״א) והסיום למאומה . ובקשור זה : ליער יֵחָשֵׁב (ישעיה כ״ט י״ז) . ובא בקשור עם בי״ת : כי במה נֶחְשָׁב הוא (שם ב׳ כ״ב) . וקשור בעם : נֶחְשַׁבְתִּי עם יורדי בור (תהלים פ״ח ה׳) , אויל מחריש חכם יֵחָשֵׁב (משלי י״ז כ״ח) , וכן נֶחְשַׁבְנוּ כבהמה (איוב י״ח ג׳) , אך לא יֵחָשֵׁב אתם (מ״ב כ״ב ז׳) , גערעכנעט ווערדען , считаться . ובא : לא יֵחָשֵׁב לו (ויקרא ז׳ י״ח) לא יעלה לו בחשבון ומחויב להקריב אחרים תחתם .

הפיעל , על כל עניני הקל : חִשַּׁבְתִּי ימים מקדם (תהלים ע״ז ו׳) , נאכדענקען , איבער- לעגען , обдумывать , חזק עיון וחפש מחשבות בשקול הדעת : וָאֲחַשְּׁבָה לדעת זאת (שם ע״ג ט״ז) , לב אדם יְחַשֵּׁב דרכו (משלי ט״ז ט׳) , ועל מבצרים יְחַשֵּׁב (דניאל י״א כ״ד) , מה תְּחַשְּׁבוּן אל ה׳ (נחום א׳ ט׳) .

מְחַשֵּׁב להרע (משלי כ"ד ח'). ועה"ד ההשאלה: והאניה חִשְּׁבָה להשבר (יונה א' ד') כאלו רצתה להשבר על צד הדמיון; בן אדם וַתְּחַשְּׁבֵהוּ (תהלים קמ"ד ג'), אַכטען, שאֶטצען, уважать, цѣнить, יקר וערך: וְחִשַּׁב עם קנהו (ויקרא כ"ה נ') ענין חשבון ומנין: ולא יְחַשְּׁבוּ את האנשים (מ"ב י"ב ט"ז), בערעכנען, сосчитать. ובמשנה נרדף לענין כונה: חִשֵּׁב עליו למאכל אדם (שביעית ח' א'). ובענין שעור ואומד: וּמְחַשֵּׁב כמה זרע (תרומות י' ו'), אין מְחַשְּׁבִין בצדקה (ב"ב ס"ח ב'), אויסרעכנען, высчитывать. ובמחקר לענין פעולת כח המחשבה: כח הַמְּחַשֵּׁב אשר הוא הַמְּחַשֵּׁב בשכל, דענקונגס-קראפט, сила мышленія.

ההתפעל. בענין הצטרפות לבוא בכלל סכום ידוע: ובגוים לא יִתְחַשָּׁב (במדבר כ"ג ט'), מיט גערעכנעט ווערדען, считаться. ובמשנה: ואם מִתְחַשֵּׁב הוא (שביעית ח' י"א), המפרשים פרשוהו מענין חשיבות, אם מתנהג הוא בחשיבות, והנראה שהוא כמו, ואם מתכוין הוא (עיין הפיעל). וכבר מצאנו שהעתיקו חכמי המשנה כמה פעמים מלשון ארמית בשמושם המיוחד להם אל הפעלים העברים, עיין מנה. ובגמרא בפעיל: מאן חָשִׁיב בההוא עלמא (גיטין ג"ז).

חֹשֵׁב, שת"ז לאמן במלאכת מחשבת ועיון: חרש וְחֹשֵׁב (שמות ל"ה ל"ה), קינסט-לער, художникъ, מעשה חֹשֵׁב (שם כ"ו א'). החרש הוא אמן מלאכותי בפעל, והחושב הוא אמן עיוני. וחז"ל אמרו על חושב שבמלאכת המשכן, חשב מעשה אורג לפיכך שני פרצופין רוקם מעשה מחט, לפיכך פרצוף אחד (עיין רקם). ובא למלאכת חרש מחשבת חֹשֵׁב (דה"ב כ"ו ט"ו).

חֵשֶׁב, ש"ז, תגורה דבוקה בבגד, גירטעל, בינדע, поясъ, обвязка, על חֵשֶׁב האפוד (שמות כ"ח כ"ח). ויתכן שהוא ההפך מן חבש (ר"ש פרחון).

חֶשְׁבּוֹן, ש"ז למספר שהוא חכמה צריכה מחשבה: למצא חֶשְׁבּוֹן (קהלת ז' כ"ז), רעכנונג, счетъ, כי אין מעשה וְחֶשְׁבּוֹן (שם ט' י'), ובקש חכמה וְחֶשְׁבּוֹן (שם ז' כ"ה) מחשבות קשורות להוציא תולדות והיקשים. הנראה שבמקרא ענין שם זה רק תולדות המחשבה ותוצאות פרי העיון, ערדענקונג רעזולטאט, умозаключеніе выводъ, ועמו חכמה ודבר השכל. ולערמה והתחכמות מפותלה: והמה בקשו חִשְּׁבֹנוֹת רבים (קהלת ז' כ"ט), הינטערליסטיגע געדאנקען, задніе мысли, козни. והפוכו: אשר עשה האלהים את האדם ישר. ושוה בזה אל לשון רומית במלת artes, הכולל מלאכה וערמה. ובא עוד לענין כלי ידוע הנעשה בחשבון ודעת יתרה, מכונה עשויה לזרוק חצים ואבנים מעצמה: חִשְּׁבֹנוֹת מחשבת חושב (דה"ב כ"ו ט"ו), שליידער מאשינע, мета-тельныя машины. ובמשנה ערך מספרי: מוציא לפי חֶשְׁבּוֹן (חלה ג' ח'), אין לעניים עליו חֶשְׁבּוֹן (שביעית ה' ג').

מַחֲשָׁבָה, שמ"נ להגה ורעיון: וחשב עליכם מַחֲשָׁבָה (ירמיה י"ח י"א), געדאנקע, אַנשלאג, дума замыселъ, ובת"ו סי' נ': ולחשב כל מַחֲשָׁבֶת (דה"ב ב' י"ג), וכל יצר מַחְשְׁבוֹת לבו (בראשית ו' ה'), רבות מַחֲשָׁבוֹת בלב איש (משלי י"ט כ"א), ואיש און מַחְשְׁבֹתָיו (ישעיה נ"ה ז'), כי לא מַחְשְׁבוֹתַי מַחְשְׁבוֹתֵיכֶם (שם שם ח'). וכולל כונה ותכלית, פארהאבען, אַבזיכט, намѣреніе. ובמשנה: כל הכלים יורדין לידי טומאתן בְּמַחֲשָׁבָה (כלים כ"ה ט') שבוון וחשב עליהם. וכן מלאכת אמן: לחשב מַחֲשָׁבֹת (שמות ל"א ד'). ור' יהודה הלוי רגיל להשתמש בו גם בל"ז ואמר: הן על לבבי מאלוה מַחֲשָׁב (דיוואן ט' ל"א), וכן ומחשבי בידך (שם סי' ל').

2) **חָשׁוּב**, בדברי הז"ל, ש"ת לאדם נכבד ויקר בעיני הבריות, אנגעזעהענער, פארנעהמער מאנן, важный, почтенный. אדם חָשׁוּב שאני (ע"ז כ"ח א'); אשה חֲשׁוּבָה בין אנשים ושאינה חֲשׁוּבָה בין הנשים (שם כ"ה ב') מפורסמת בין אנשים בתקיפות ואינה חשובה ביופי. וברבוי: מאי לאו אחרים חֲשׁוּבִין מהן (יומא ל"ה ב'). ובסמיכות: חֲשׁוּבֵי דרומאי (ע"ז י' ב').

ב) חִשּׁוּב , שמ"ז בדברי חז"ל . לפעולת חשבון הערכים והמספרים : חִשּׁוּב תקופות (שבת ע"ה א') , בערעכנונג , вычисленіе .

2) חֲשִׁיבוּת , שמ"נ ברחז"ל . ענין ערך הכבוד והיקר : אלא חֲשִׁיבוּת הוא (כ"ב קמ"ה) , האָכאַכטונג , ווירדע , почетъ, достоинство , חֲשִׁיבוּתָה דא"י (שם קמ"ז) . ובדבא"ס ההגדלה וְהַחֲשִׁיבוּת (אמונות ב') .

חֲשַׁבְדָּנָה , שע"פ . איש בימי עזרא וְחָשֻׁם וַחֲשַׁבַּדָּנָה זכריה (נחמיה ח' ד) .

חֲשֻׁבָה , שע"פ . איש מבני זרובבל : וַחֲשֻׁבָה ואהל (דה"א ג' כ') .

חַשּׁוּב , שעפ"ז . א) אחד מהלוים שחתמו על כתב האמנה בימי נחמיה (שם י' כ"ד) . ב) אחד מבני מררי אבי שמעיה הלוי אשר ישב אז בירושלים (דה"א ט' י"ד) .

חֶשְׁבּוֹן , שע"פ . עיר בעבר הירדן מזרחה בין נחל ארנון לנחל יבק למול עיר יריחו . סיחון מלך אמורי לקח אותה מיד מלך מואב הראשון וישימה לבירת ממלכתו , וברשת ישראל את ארצו היתה לנחלה לבני ראובן , אח"כ היתה עיר הלוים לבני גד (יהושע כ"א ל"ז) , ובגלות ישראל ע"י מלך אשור שבו המואבים ויחזיקו בה : כי שדמות חֶשְׁבּוֹן אמלל (ישעיה ט"ז ח') .

חָשׁ בַּז , שע"פ . בן ישעיהו הנביא : קרא שמו מהר שלל חָשׁ בַּז (ישעיה ח' ג') .

חֲשַׁבְיָה , חֲשַׁבְיָהוּ , שעפ"ז . א) אחד משרי הכהנים בימי עזרא (שם ח' כ"ד) . ב) לוי בימי נחמיה החתום על האמנה (שם י' י"ב) . ג) לוי מבני מררי בימי עזרא (שם ח' י"ט) . ד) לוי שהחזיק בבנין ירושלים (נחמיה ג' י"ז) . ה) לוי מאבות אחד מפקידי הצבא בימי נחמיה (שם י"א ט"ו) . ו) אבי אבות אחד מפקידי הלוים המשוררים מבני אסף בימי נחמיה (שם שם כ"ב) . ז) כהן מעולים עם זרובבל (שם י"ב כ"א) . ח) אחד מראשי הלוים העולים עם זרובבל (שם שם כ"ד) . ט) לוי מבני מררי דה"א ו' ל') . י) לוי מבני מררי (שם ט' י"ד) . יא) לוי בית דוד שעלה עליו הגורל השנים עשר (שם כ"ה י"ט) . יב) לוי מבני ידותון המנגני בכנור בימי דוד (שם כ"ה ג') . יג) לוי נגיד לשבט בימי דוד (שם כ"ז י"ז) . יד) אחד הפקידים בעבר לירדן בימי דוד (שם כ"ז ל') . טו) אחד משרי הלוים בימי יאשיהו (דה"ב ל"ה ט') .

חֲשַׁבְנָה , שע"פ . אחד מהחתומים על כתב האמנה : רחום חֲשַׁבְנָה (נחמיה י' כ"ו) .

חֲשַׁבְנְיָה , שע"פ . א) אבי חטוש שהחזיק בבנין חומת ירושלים (נחמיה ג' י') . ב) אחד הלוים בימי נחמיה שאמר קומו ברכו את ה' (שם ט' ה') .

2) חָשַׁד , פ"י , ארמית , ענינו שעור המחשבה לייחס לזולתו פעולה רעה או הזקה לעשות רע . הקל , במשנה : מגו דְחָשִׁיד אממונא חָשִׁיד אשבועתא (ב"מ ו' א') , פערדאַכטיגען , подозрѣвать , ומי חֲשִׁידְנָא בעיניכו (ברכות ה' ב') . ולנקבה : חֲשׁוּדָה על שבועה (שבועות ד' א') שֶׁהֲשׁוּדָה להלוף (דמאי ג' ה') . וברבוי : חֲשׁוּדִים הם בניך על אבר מן החי (בראשית רבה פ"ד) .

הפיעל : חִישֵּׁד את ירבעם (ירושלמי יבמות פט"ז) , וכי בערביים חִשַּׁדְתָּנוּ (ב"מ פ"ו ב') .

הנפעל : מכאן לְנֶחֱשַׁד בדבר ואין בו שצריך להודיעו (ברכות ל"א ב') , לא נֶחְשְׁדוּ עליהן (שביעית ט' א') . ובת"י : לְמִתְחַשַּׁד הוי בחבריה (דברים כ"ד ט') . ומזה נגזר :

2) חֲשָׁד , שמ"ז . כעין הקודם , פערדאַכט , подозрѣніе , מפני ששה דברים אין נכנסין לחרבה מפני חֲשָׁד (ברכות ג' א') . וברבוי בסמיכות : משום חֲשָׁדֵי כהונה (פסחים פ"ה א' , ק"כ ב') .

חָשָׁה , פע"ו . הקל . ענינו דומיה ושתיקה שווייגען , молчать , עת לַחֲשׁוֹת (קהלת ג' ז') , תמיד לא יֶחֱשׁוּ (ישעיה ס"ב ו') , ובא גם במיבן שקט ומנוחה , רוהיג זיין פערהאלטען , אונטהעטיג זיין , оставаться спокойнымъ, бездѣйствовать , למען ציון לא אֶחֱשֶׁה (שם ס"ב א') . פ

תֶּחֱשֶׁה ממני (תהלים כ"ח א'), וַיֶּחֱשׁוּ גליהם (שם ק"ז כ"ט).

ההפעיל, העבר במובן מנוחה ואי תנועה ועומד: הֶחֱשֵׁיתִי מטוב (שם ל"ט ג'), ואתם מַחְשִׁים (שופטים י"ח ט), גם אני ידעתי הֶחֱשׁוּ (מ"ב ב' ג'). י"א כי הוא צווי והיה ראוי לבוא בפתח; והנכון שהוא עבר כמשפטו, ופירוש כשאמר להם גם אני ידעתי, אז החשו שלא דברו אליו עוד. והלוים מַחְשִׁים לכל העם (נחמיה ח' י"א) משתיקים אותם, איינשטיללען, унимать. ובא וַתַּחַשׁ על מרמה רגלי (איוב ל"א ה'). המפרשים פתרוהו מן חוש, ומענין זריזות (עי׳ן חוש). ויתכן שהוא מן חשה, והוא כעין מליצת: מחפה על בת אחותו בתלמוד, ושעורו: כסית והעלמת את המרמה. ואפשר שענינו דריכה על דבר ורמיסה ברגל, ועל דרך לשון הארמית אשר תכלול מושג דריכה ורמיסה ברגל, ועם זה שתיקה ודומיה בפעל אחד, כמו מן דוש: דשמע וְאָדִישׁ (סנהדרין ז') שתק. ומן דרך: דרכת עד דחסיל דיינא (ויקרא רבה פ' כ"ז). ולפי זה יהי ותחש על מרמה רגלי כפל עם אם הלכתי עם מתי שוא.

2) חֲשָׁאִי, ש"ת ותה"פ. על משקל זַכָּאִי לדבר הנעשה בצנעה והסתר, הײמליך, тайкомъ, затаенный. יראי חטא נותנים לתוכה בְּחֲשָׁאִי (שקלים ה' ו'), לשכת הַחֲשָׁאִין (שם).

3) חֶשְׁוָן, שם החדש השמיני לחדשי השנה כשמונים מניסן, וחל בערך חדש אקטאבער, במשנה בצרוף תבת מר: בשלשה בְּמַרְחֶשְׁוָן שואלין את הגשמים (תענית א' ב). יתכן שנגזר מן חשף בהוראת הפשטה וערום, על כי בזמנו השדות והכרמים נעשים ערומים, ונרדף עם שמו בול שבמקרא: בירח בול (מ"א ו' ל"ח).

1) חֲשַׁח, ארמית שבמקרא, פ"ע, הצטרך לאיזה דבר ומצוא מחסור, נײדיפֿען, ברויכען, нуждаться, потре- бнать, ומה חַשְׁחָן (עזרא ו' ט), ושמושו גם כן כפעל עוזר המושך אחריו פעל אחר במקור ובלמ"ד: לא חַשְׁחִין אנחנא וכו' להתבותך (דניאל ג' ט"ז), והוא קרוב לפעל חשש בתלמוד. ובהוית ענינו, ראוי, מתקבל, וארוך, נייטהיג, פאססענד, под- ходящій, соотвѣтственный.

2) חַשְׁחָה, ובסמיכות חַשְׁחוּת, שמ"נ, צורך, מחסור: ושאר חַשְׁחוּת בית אלהך (עזרא ז' כ'), בעדארף, потреб- ность.

חָשַׁךְ, פע"ו. נרדף לפעל אפל. הקל. ענינו העדר אור: חָשַׁךְ באהלו (איוב י"ח ו'), דונקעל ווערדען, פֿערפֿינסטערן, меркнуть, затемнить, חָשַׁךְ השמש בצאתו (ישעיה י"ג י'), חָשַׁךְ היום (יחזקאל ל' י"ח) לדר"ק. ונאמר על מקבל האור: וַתֶּחְשַׁךְ הארץ (שמות י' ט"ו). ועל העדר הראות, פֿערלאָשען, тускнѣть, על אלה חָשְׁכוּ עינינו (איכה ה' י"ז), וְחָשְׁכוּ הרואות בארובות (קהלת י"ב ג'). ועל תאר השחרות: חָשַׁךְ משחור תארם (איכה ד' ח'). ועל העדר השגת מראה נבואי: וְחָשְׁכָה לכם מקסום (מיכה ג' ו'), כי השכל אור הלב כאור השמש לעין. ובהעדר השגה חשך הלב כחשך העין בהעדר האור (עיין חשכה). ובמשנה בא כפעל סתמי, מִשֶּׁתֶּחְשַׁךְ (שבת ד' ב'), דונקעל ווערדען, помрачаться, потемнѣть.

ההפעיל יוצא, וְהַחֲשַׁכְתִּי לארץ (עמוס ח' ט'), דונקעל מאכען, затемнить, שלח חשך וַיַּחְשִׁךְ (תהלים ק"ה כ"ח). ובהשאלה: מי זה מַחְשִׁיךְ עצה (איוב ל"ח ב'), פֿערחיררען, омрочить, כי בהעלמת דבר מן ההשגה כמו החשך מראות עין, וענינו מגנה את העצה ואומר שהיא סכלה. וזה טעם ההקבלה, במלין בלי דעת, (עיין חשך). ובא כעומד: בטרם יַחְשִׁךְ (ירמיה י"ג ט"ז). וכן: גם חשך לא יַחְשִׁיךְ ממך (תהלים קל"ט י"ב). ובמשנה: אין מַחְשִׁיכִין על התחום (שבת כ"ג ג'), ענינו הממתין והעריב עד עת הערב.

חָשַׂךְ, פ"י, הַקל ענינו: מניעת ועצירת דבר או פעולה מזולתו. קשור בִּשׁם הפעול—הדבר הנמנע, והעצם שממנו נמנע קשור במ"ם הָרִחוּק: ולא חָשַׂכְתָּ את בנך את יחידך מִמֶּנִּי (בראשית כ"ב, י"ב); ולא חָשַׂךְ... אותך (שם ל"ט, ט'), הוראתו: פֿער־ווייגערן, פֿערזאַגען, ענטהאַלטען, отказать, сдержать: חֹשֵׂךְ שבטו שונא בנו (משלי י"ג, כ"ד). ובלשון המשנה: „וחוֹשֵׂךְ (נמנע מאכילת) גרוגרת אחת" (דמאי פ"ז, מ"א). ויש במשנה שהדבר הנמנע קשור עם העצם שנמנע ממנו בקשור סומך ונסמך: וַחֲשׂוּכֵי בגדים כיוצא בהם (כלים פ"א, מ"ב). ענינו גם כן הפסק איפֿהאָרען, перестать: קרא בגרון אל תַּחְשֹׂךְ (ישעיה נ"ח, א), יתו אל תַּחְשֹׂכִי (שם נ"ד ב'); וענינו גם כן: גניזה, שמירה והצלה: אשר חָשַׂכְתִּי ליום צרה (איוב ל"א, כ"ג), פֿערוואַהרען, ערשפּאַרען, беречь, сберечь. מהפעל הזה יש שגוזרים המלה: **חִסָּכוֹן**—ערשפּאַרניסס, сбереженіе. ומוצאים סמוכים לזה מברייתא (מנחות פ"ו, ע"ב): ת"ר שמן זך למאור—אין זך אלא נקי, מה תלמוד לומר למאור? (לאמר רק להדליק נרות במקדש, החובה להיות מהדרים אחרי זך, ולא המביא להקריב מנחה בלולה בשמן) מפני החיסכון, מאי חיסכון...? התורה חסה על ממונן של ישראל (מפני שהמקריב מנחה הוא עני), ואם כן בחלוף השי"ן השמאלית בְּסָמֶךְ הנמצא לרוב: חִסָּכוֹן—פירושו: ערשפּאַרניס.

הנפעל מהשרש הזה נמצא במקרא: לֹא יֵחָשֵׂךְ כאבי (איוב ט"ז, ו'), ליום אֵד יֵחָשֶׂךְ רע (שם כ"א, ל') וענינו — הפסק. ויש שפותרים גם אותו מלשון שמירה וגניזה (הרע או הרשע גנוז ושמור ליום צרה).

חשל, מן המתהפכים — תחת חָלַשׁ, פ"ע, ונמצא במקרא גם בנפעל: כל הַנֶּחֱשָׁלִים אחריך (דברים כ"ה, י"ח) - החלשים והעיפים שבמחנה, המתנהלים לאט אחרי הגדוד מחלישות כח, די שוואַכען, מאַטטען, מאַראָדער, отсталые. ומזה גם בפ"י: הקב"ה מחשלו (את רוח הסערה) בהרים ומשברו בגבעות (מדרש קהלת רבה על הפסוק: הולך אל דרום).

חֲשַׁל, מלשון סורסית וארמית: שמיעדען, פֿערדינגען, ковать, утончать. הַדֵּק והחליש את הברזל (דניאל ב', מ'), והוא פעל יוצא, ומזה בתלמוד: חשלי דודי שפירש רש"י מרדדין (מְדַקְּקִין) את הנחשת (כתובות ע"ו, ע"א), מרקעים פחים מברזל, וכמו כן בבבלי (עבודה זרה ט"ז, ע"א), אין מוכרין עששיות של ברזל, משום דחלשי מנייהו כלי זין, ופירש"י מחלישין אותן בקורנס עד שנעשו דקות ועושין מהם כלי זין. ומזה השם:

חַשְׁלָא או **חוּשלא**, שֵׁם, שעורים שנטלה קליפתן על ידי כתישה, גרימצע, פּערל־גרויפּען, крупа: שעורה לחה שבלת קרו לה, שלא בקליפתה חושלא (אושלא) קרו לה (יומא ע"ט, ע"א).

נַחְשׁוֹל, ארמית, שם, סער גדול וחזק, העפֿטיגער שטורם, буря. ויהי סער גדול, ת"י: נחשול רב; „עמד עליו (על טיטוס) נחשול שבים לטבעו" (גיטין נ"ו, ע"ב).

חָשַׁם, פעל, ענינו זהר, יפעה, גלאַנצען, שיממערן, блистать, сіять, ומזה נגזר השם חשמל שיבואר להלן.

חֻשָׁם, **חוּשָׁם**, שע"פ, מלך בארץ אדום לפני מלך מלך לבני ישראל (בראשית ל"ו ל"ד).

חָשֻׁם, שע"פ, אחד מעולי הגולה בימי עזרא: בני חָשֻׁם מאתים (עזרא ב', י"ט).

חֻשִׁם, **חוּשִׁים**, שע"פ א) בן־דן—ובני דן חֻשִׁים (בראשית מ"ו, כ"ג); ב) אחד ממטה בנימין — חֻשִׁים בני אחר (דה"א ז' י"ב); ג) חוּשִׁים אשת שַׁחֲרַיִם מבני בנימין (שם, שם, ח', ח').

חֶשְׁמוֹן, שע"פ, עיר בנחלת מטה יהודה וַחֲצַר גַּדָּה וְחֶשְׁמוֹן (יהושע ט"ו, כ"ז). י"א שעל שם המקום הזה נקראו בני מתתיהו המכבים בשם חשמונאים, וע' להלן ע' השמונאי.

חַשְׁמֹנָה, ע"ע"פ, אחת מתחנות בני ישראל במדבר (במדבר ל"ג, כ"ט).

חַשְׁמַל, ש"ז, נֹגַהּ זֹהַר אש, גליהענדער, -פייערגלאַנץ, жгучий? светло-огненный блескъ: וארא כעין חַשְׁמַל (יחזקאל א', כ"ז), ובתוספת

ה"א: כעין הַחַשְׁמַלָה (שם ח', ב'), ובתה"ש electron, והאחרונים יחדו השם חשמל לאלקטריות, עלעקטריציטאט, электричество. ובעלי ההגדה פתרו המלה: חשמל—שהיא מרכבת: חש־מלל: מלאכים (חיות הקדש) עתים חָשות ועתים מְמַלְלות, בשעה שהדבור יוצא מפי הקב"ה חשות וכו' (חגיגה י"ג, ע"א וב').

חַשְׁמוֹנַאי, השם שנקראו בו במשנה ותלמוד המכביים בני מתתיהו בן יוחנן: לשכת... מזרחית צפונית בה גנזו בני חשמונאי את אבני המזבח ששקצום מלכי יון (מדות פרק א' משנה ו'; יומא ט"ז ע"א). ובשבת כ"א ע"ב: מלכות בית חשמונאי. במדרש תהלים (נ"ט, פסוק י') בבאור המקרא: מי זה בא מאדום חמוץ בגדים (ישעיה ס"ג, א'): כך היו בני חשמונאי לבושי בגדים של קנאה. ובסוטה מ"ט ע"ב וב"ק פ"ב ע"ב: כשצרו מלכי חשמונאים זה על זה.

חַשְׁמַן, ש"ז, שוע ונגיד, פֿאָרנעהמער, עדלער מאַנן, מאַגנאַט, знатный, августѣйшій, נמצא במקרא פ"א ברבוי: יאתיו חַשְׁמַנִּים (תהלים ס"ח, ל"ב). ויש אומרים שמפני זה נקראו המכביים חשמונאים.

חֹשֶׁן, ש"ז לאחד משמונה בגדי כהונה. והחֹשֶׁן נשא הכהן הגדול על לבו ובו היו קבועות שתים עשרה אבנים יקרות בארבעה טורים והפיקו זיו ונוגה. והשם חשן הוראתו: גלאַנצענדער ברוסטשילד, свѣтоносный наперстникъ, грудникъ, חֹשֶׁן ואֵפוד (שמות כ"ה, ז'), ונתת אל חֹשֶׁן המשפט (שם שם ל'), והוא הנרתק שבו היו מונחים האורים והתמים. ובטעם השם י"א, כי הוא כמו חֹצֶן בחלוף האותיות צד"י בשי"ן על כי יש לו בית קבול; ואולי הוא כעין „נחש" על שם הַנִּחוּש מהאורים ותמים שבתוכו, שהודיעו נסתרות.

חָשַׂף, פ"י, ענינו—הפשטה, גלוי — אַבשטרייפען, ענטבלאָססען, נאַקט מאַכען, обнажать, обнупить, העבר תמיד בקל: חָשַׂף ה' את זרוע קדשו (ישעיה נ"ב, י'), חָשַׂפְתִּי את עֵשָׂו (ירמיה מ"ט, י'), ובבנוי חָשֹׂף חֲשָׂפָהּ והשליך (יואל א', ז'), ומזה הבינוני: וזרעך חֲשׂוּפָה (יחזקאל ד', ז'), ובסמיכות: וַחֲשׂוּפַי שֵׁת (ישעיה כ', ד'). העתיד נמצא: וַיֶּחֱשֹׂף יערות (תהלים כ"ט, ט'), המקור חָשֹׂף (יואל א', ז'), ובשמוש הלמ"ד ולחשוף מים מגבא (ישעיה ל', י"ד), והוא עם ההשאלה. הצווי לנקבה נמצא: חֶשְׂפִּי שבל (ישעיה מ"ז, ב').

חֲשִׂיפָה, מענין הקודם: מחצלת של חשיפה, של ישעם, ושל גמי (תוספתא סוכה פ"א), פירושו: מחצלת (מאַטטע, рогожа) של קליפת עצי־תמר, קליפת שאר עצים וקני סוף. ונמצא בסמיכות: חשיפת זרועו בקדושה (ירושלמי ברכות פ"ט).

חֲשׂוּפָא, שע"פ, אחד מהנתינים עולי הגולה הראשונים עם זְרֻבָּבֶל: בני חֲשׂוּפָא בני טבעות (עזרא ב', מ"ג).

חָשִׂף, שת"ז, לעדר קטן מן העזים: ויחנו בני ישראל נגדם כשני חֲשִׂפֵי עזים (מ"א כ', כ"ז) ת"י: גנזי עזין, ציעגענהעערדע, стадо козъ, ונגזר מן פעל חָשַׂף, על שהוא נחלק מן העדר, ויותר קרוב שהוא כעין „חָצוּף" בארמית, כי דרך העזים להתיצב בעזות זה מול זה ולהתנגח והוא משל נמרץ לשתי המחנות הערוכות למלחמה.

מַחְשֹׂף, שמ"ז, לדבר מפוצל ונגלה ופעולת הגלוי, ענטבלאָססעס, די ענטבלאָססונג, голь, облупка, обнаженіе. מַחְשֹׂף הלבן (בראשית ל', ל"ז).

חָשַׁק, פ"י, עיקר הוראתו דבוק וקשור דבר אל דבר וְהִצָּמֵד דבר לדבר, אַנ־העפטען, אַנבינדען, прилипать, привязать, прикрѣплять. ובמובן המוסרי בקשור הנפש באהבה וחפץ, ליעבען, לוסט האַבען, желать, любить, жаждать, питать привязанность, בעבר הפעל הזה קשור עִם בי"ת: רק בַּאבותיך חָשַׁק ה' לאהבה וגו' (דברים י', ט"ו); חָשַׁק ה' בכם (שם ז', ז'); חָשְׁקָה נפשו בבתכם (בראשית ל"ד, ח'), וְחָשַׁקְתָּ בה (דברים כ"א, י"א), ואתה חָשַׁקְתָּ נַפְשִׁי, (ישעיה ל"ח, י"ז) שעורו: חשקת בנפשי, וכשבא אחריו פעל קשור אליו בלמ"ד: רק באבותיך חָשַׁק ה' לְאַהֲבָה (דברים י', ט"ו), חָשַׁק לבנות (דה"י ב' ח', ו'). הצווי נמצא רק בדחז"ל (ע"ז ל"ה ע"א) אחי חֲשׁוֹק שפתותיך זו בזו ואל תבהל להשיבני, שענינו ג"כ דבוק וחשוק

השפתים וקשור עם בי"ת, צזאַממענדריקקען, сжиманіе.

הַפָּעֵל בשרש הזה, במובן הטבעי: וְחִשַּׁק אותם (את העמודים) (שמות ל"ח, כ"ח). הַפֻּעַל: מְחֻשָּׁקִים כסף (שם, כ"ז, י"ז), ובדחז"ל: הַמְחֻשֶּׁקֶת ברקמי זהב (בראשית רבה פרשה נ"ד).

חֵשֶׁק, שמ"ז, תשוקה ונטיה עצומה, זעהנזוכט, בעגעהרליכקייט, страстное желаніе, стремленіе, питать желаніе. את כל חֵשֶׁק שלמה אשר חפץ לעשות (מלכים א' ט', א'), ובכנוי: את נשף חִשְׁקִי (ישעיה כ"א, ד'), ובפיוט ברבוי: עֲנָדֵם בכסות נקיה בְּחִשּׁוּקִים (קרובות ב' דשבועות) כמו באהבה וחשק.

חֲשִׁיקָה, שה"פ, פעולת החשק, דאס זעהנען, דאס בעגעהרען, желаніе: בשלש לשונות של חבה חִבֵּב הקב"ה את ישראל: בדביקה, בַּחֲשִׁיקָה ובחפיצה (שמות רבה, פרשת בא).

חָשׁוּק, ש"ז, לחגורה המצמדת ומאחדת חלקי הכלי. רייף, רינגשפאַנגע, обручъ: וַחֲשׁוּקֵיהֶם כסף (שמות ל"ח, י"ז). ובתרגום: צמד חמורים חבושים (שופטים י"ט, י') תמרין חֲשׁוּקִין.

חִשֻּׁק, ש"ז, יתדות התחובות לחבר את טבור האופן לגבו העגול, שפייכע דעס ראַדעס, скоба, спица: ידותם וגביהם וחִשֻּׁקֵיהֶם וְחִשֻּׁרֵיהֶם (מ"א ז', ל"ג), ולרד"ק הוא החגורה הגדולה סביב האופן.

חָשַׁר, פעל, ענינו חבור וכנוס, (פערייניגען, פערזאַמעלן, собирать, соединять.

וכן הוא בערבית ובסורסית ולא נמצא הפעל במקרא כי אם בשמות הנגזרים ממנו: א) חַשְׁרָה, ש"נ, ובא במקרא בסמיכות: חַשְׁרַת מים עבי שחקים (ש"ב כ"ב, י"ב) קבוץ וסדור למקום אחד. לדעת אבן-גנאח ענינו שפע מים, ויגיד עליו רעו אותו הפסוק עצמו (תהלים י"ח, י"ט): חֶשְׁכַת מים עבי שחקים. אולם חז"ל פרשוהו מענין סִנּוּן וְצִחְצוּחַ, ווייהען, דיסטילירען, дистиллировать, процѣдить, כמו שאמרו (תענית י', ע"א): כתיב חֶשְׁכַת מים (תהלים י"ח, י"ט) וכתיב חַשְׁרַת מים (ש"ב כ"ב, י"ב), הא כיצד? ממתקין הן בעבים; והשתמשו בפעל בינוני: וחושרין אותן כמין כברה ואין טפה נוגעת בחברתה, דכתיב חשרת מים (ב"ר פי"ג), מנוקבות הן ככברה ובאות ומְחַשְּׁרוֹת מים על גבי קרקע (תענית ט', ע"ב), ובירושלמי (שבת פ"ז) דְחָשֵׁר גרגבסין כלומר: מרקד בכברה, ובפיוט חֹשֶׁר תללים וגשמים (קרובות שבועות), טל מתחת ולחם ממעל למו הֶחֱשַׁרְתָּ (אחרון של פסח).

ב) חִשֻּׁר, ש"ז, עִגּוּל האמצעי, טַבּוּר האופן אשר בו מתלכדים יתדות האופן, נאַבע דעס ראַדעס, ступица колеса, ונמצא רק פעם אחת במקרא במספר רבים: וְחִשֻּׁקֵיהֶם וחִשֻּׁרֵיהֶם (מ"א ז', ל"ג).

חֲשַׁשׁ, שת"ז לעשב יבש, היי, сѣно: וַחֲשַׁשׁ להבה ירפה (ישעיה ה', כ"ד), שעורו: מלהבה ירפה; ובהשאלה: לדבר ריק ותהו: תהרו חֲשַׁשׁ תלדו קש (שם ל"ג, י"א), ענינו כמו: הרה עמל וילד שקר (תהלים ז', ט"ו). לדעת בן זאב הוא נרדף עם קש שאחריו והוא תאַר לקש של שבלים.

חָשַׁשׁ, פ"ע, משרש חוש, ענינו הרגשה של צער וכאב, שמערץ פיהלען -чув- ствовать боль. במשנה: החושש בגרונו (יומא ח', משנה ו'), ולנקבה: הוֹשֶׁשֶׁת אחת מעיניה(ירושלמי שבת פ"ח), וממנו השם מֵיחוּשׁ: כל מיחוש ולא מיחוש ראש (שבת י"א).

ומזה במובן המוסרי דאגה, בעזאָרגט זיין, опасаться: ואינו חושש (שבת כ"ב), אין חוששין שמא גררה תולדה (פסחים ט', ע"א), חוששני לו כחטאת (שבת פרק כ"ב, משנה ג'), וחוששת משום זאב (משנה נדה ו', י"ג), והרבה פעמים בדברי חז"ל: חייש, חיישינן; ובדרך קושיא: ולֵחוּשׁ דלמא טרפה היא (חולין י"א, ע"א). ובמובן זה השם: חֲשָׁשָׁא: חֲשָׁשָׁא היא, ובמקום חֲשָׁשָׁא אמרינן מה לו לשקר? (בכורות ל"ו), והוא בהוראת: אין אַכט נעהמען, опасеніе.

חֵת, שע"פ, אחד מבני כנען: את צידן בכורו ואת חֵת (בראשית י', ט"ו), יתבן כי סבת השם ענין של מחתה ופחד.

חִתִּים, שם אומה מצאצאי חת: ואת הַחִתִּי ואת הפרזי (בראשית ט"ו, כ'). ויחס לנקבה ואמך חִתִּית (יחזקאל ט"ז, ג') וברבות:

...דְּמִית... חִתִּית (מלכים א׳ י״א, א׳) וביחס הארץ: כל ארץ הַחִתִּים (יהושע א׳, ד׳).

חָתָה, פ״י, בקל, גרוף אש או גחלי אש מתנור או מִיקוד, פייער גרייפען, קאָהלען שאַרען, разгребать огонь или горячіе угольи. המקור: לַחְתּוֹת אש מיקוד (ישעיה ל׳, י״ד). הבינוני: כי גחלים אתה חֹתֶה עַל ראשו (משלי כ״ה, כ״ב); העתיד: הֲיַחְתֶּה איש אש בחיקו (שם ו׳, כ״ז); יַחְתְּךָ ויסחך (תהלים נ״ב, ז׳) לפרש״י הוא מן הכפולים והוקל מדגוש, ובשם הפעולה ברחז״ל: חתייה פסולה היא (ירושלמי, יומא פרק ד׳), חתיית גחלים (בבלי יומא מ״ח, ע״ב).

מַחְתָּה, ש״נ, כלי שנותנים בו גחלי אש, קאָהלענ-פּפאַננע, угольница, жаровня, מלא המחתה גחלי אש (ויקרא ט״ז, י״ב), ובכנוי: איש מַחְתָּתוֹ (שם י׳, א׳), והרבוי: קחו לכם מַחְתּוֹת (במדבר ט״ז, ו׳), ומזלגותיו ומַחְתֹּתָיו (שמות כ״ז, ג׳), ואת מַחְתּוֹתֶיהָ (במדבר ד׳, ט׳).

חָתַךְ, פ״י, ענינו כריתה וגזירה לשנים, שניידען, אבשניידען, резать, отрѣзать, לא נמצא בקל במקרא רק במשנה; העבר: הוציא ידו וַחֲתָכוֹ (חולין ס״ח); שפופרת שֶׁחֲתָכָהּ לחטאת (פרה פ׳ ה׳ משנה ד׳), והרבוי עם כנוי (במובן המוסרי): התך... שֶׁחֲתָכוּהוּ (העבירוהו) מגדולתו (מגילה י״ג, ע״א); הבינוני: חוֹתֵךְ מעובר שבמעיה (חולין ס״ה, ע״א); ועם כנוי: שהרי חוֹתְכָהּ מכאן ומתה חוֹתְכָהּ מכאן וחיה (חולין ס״ח, ע״ב); אין חוֹתְכִין את הפתילה (ביצה פרק ד׳, משנה ד׳), ובמובן ההשאלה: גזר ופסק דין, שלוסס, געריכטסשפרוך, פעסטזעטצען, בעשטיממען, рѣшать, постановлять, заключеніе, рѣшеніе ובלשון בעלי אסופות להוראת ש״ת על הוכחה לְאַמֵּת הענין: מופת חותך (מו״נ א׳, נ״ז), ומהוראת גז״ד הוא: הַחוֹתֵךְ חיים לכל חי (טוסף לר״ה), והבינוני לנקבה: מקום שסנהדרין גדולה יושבת וחותכת דיניהם של ישראל (ויקרא רבה, פ״ד). הבינוני הפעול לנקבה: אלו נתנה התורה חֲתוּכָה (ירושלמי, סנהדרין פ״ד). פירושו: פסוקה גזורה, ובמובן גזרת אברי הגוף (אָרגניזם) והתפתחותם בשלמות: המפלת גוף שאינו חָתוּךְ ובריית ראש שאינו חָתוּךְ (נדה כ״ד, ע״ב). וכהבנה עוד יותר ברורה על המושג אורגאניש ענטוויקקעלט: חִתּוּךְ ידים ורגלים (נדה כ״ה, ע״א) שפירושו פּאָרמירונג. המקור בקל: לקח את הסייף לַחְתּוֹךְ את אביו (ויקרא רבה, פ״י); הַנִּפְעָל: נמצא במקרא במובן גזר דין: נֶחְתַּךְ על עמך (דניאל ט׳, כ״ד). ובמובן הטבעי במשנה: בהמה שֶׁנֶּחְתְּכוּ רגליה (חולין ד׳, ו׳); הַפִּעֵל: הַמְחַתֵּךְ לְבשל (עוקצין פ״ג, מ״ה); הַפֻּעַל: היוצא מְחֻתָּךְ (בכורות ח׳, ע״א); הַהִתְפַּעֵל: ומעיהם מִתְחַתְּכִין (מכילתא בא, י״א); ובנִתְפַּעֵל: נִתְחַתְּכוּ הדלועים (ערלה ג׳, מ״ח), ומזה:

חִתּוּךְ, שמ״ז, לפעולת הכריתה והגזירה, דאַס שניידען, צושניידען, рѣзьба, крой, חִתּוּךְ הראש (ירושלמי, ברכות פ״ט), חיתוכא דאוני (חולין מ״ז, ע״ב), והרבוי: חִתּוּכֵי דאוני (שם מ״ח); ולמקום הכריתה, שניטט, разрѣзъ, рѣзина: מקום חֲתָךְ (חולין ל״ב, ע״ב).

חֲתִיכָה, ש״נ, נתח אחד מהנגזרים, שטיקק, отрѣзокъ, кусокъ, חֲתִיכָה של דג טמא שנתבשלה עם הַחֲתִיכוֹת (חולין ז׳, ה׳).

חָתַל, פ״י, ענינו כריכה, עטיפה, צניפה: איינהילען, אומוויקקלען, завертывать, окутывать, ובא רק בְּפֻעַל והָפְעַל ושניהם בעבר ובמקור: וְהָחְתֵּל לא חֻתָּלְתְּ (יחזקאל ט״ז, ד׳), ומזה:

חִתּוּל, שמ״ז, לחבישה ועטוף לפצע ומכה, פערבאַנד, перевязка; לָשׂוּם חִתּוּל לחבשה (יחזקאל ל׳, כ״א); ובן

חֲתֻלָּה, ש״נ, היללע, ווינדעל, תכריך, покровъ, пеленка, пелена, облаченіе, וערפל חֲתֻלָּתוֹ (איוב ל״ח, ט׳).

חֲתָל (חותל), שם סל הַשָּׂרוּג מחריות של דקלים או מחצלות של קנים, קאָרב, корзина. חֲתָל (חותל) שהוא נותן לתוכו (כלים ט״ז, משנה ח׳), וברבוי: חֲתָלוֹת (חותלות) של גרוגרות ושל תמרים (שבת קמ״ז, ע״א), ונמצא גם במספר יחיד (עוקצין פ״ב, מ״ב), אבל יש גורסים שם: חותם, ויש

מפרשים חותל אינגערע הויט, кожуха.

חָתוּל, ש"ז, חיה ביתית דורסת עכברים: קאַטצע, кошка; וענו אִיִים באלמנותיו (ישעיה י"ג, כ"ב), ת"י חֲתוּלִין: הרואה חתול בחלום... (ברכות נ"ו, ע"א), חָתוּל מותר להרגו ואסור לקיימו (בבא קמא פ', ע"ב). ובא ברבוי הזכר: מפני מה חֲתוּלִים מושלים בעכברים? וברבוי נקבה: החתולות מקורעות (ירושלמי, פאה פ"ד, הל' י"ז).

חֶתְלוֹן, שע"פ, עיר בארץ כנען (בצפונית־מערבית א"י) על דרך העולה לבוא חמת וצדדה (יחזקאל מ"ז, ט"ו).

חָתַם, פ"י, הקל: א) (נרדף עם חכם) ענינו סגירה וסתירה, פֿערזיעגעלן, запечатывать, וממנו הבינוני פעול: ואקח את ספר המקנה את הֶחָתוּם (ירמיה ל"ב, י"א), וכן: הספר הֶחָתוּם (ישעיה כ"ט, י"א), והפוכו נמצא (ירמיה שם): ואת הגלוי. בכלל זה א) הַעְלֵם דבר בסתר, פֿערבערגען, скрывать; כָּמֻס עמדי חָתוּם באוצרותי (דברים ל"ב, ל"ד), סְתֻמִים וַחֲתֻמִים הדברים (דניאל י"ב, ט'), חָתֻם בצרור פשעי (איוב י"ד, י"ז). ב) כתיבת איש (את שמו) או קביעת (טביעת) טבעתו בסוף הכתב לקימו, אונטערשרייבען, подписать, подписывать. ובמקור: וְחָתוֹם והעד עדים (ירמיה ל"ב, מ"ד). העתיד: במובנו הישר והעצמי; וַתַּחְתֹּם בְּחֹתָמוֹ (מ"א כ"א, ח'); וַיַּחְתֹּם בטבעת המלך (אסתר ח', י'); ביד כל אדם יַחְתֹּם. הצווי: ג) במובן עצירה ואטימה; פֿערשטאָפּפֿען, совершать, затворять, затыкать; חֲתוֹם תורה בלִמֻּדי (ישעיה ח', ט"ז). במובן ב': וַחֲתוֹם לחיים טובים, חָתְמֵנוּ בספר החיים (סדר התפלה, ובמשנה). ד) סיום דבר, בעענדיגען, оканчивать: הפותח והחותם בתורה (מגילה ד', ב'), פירושו: המתחיל והגומר: כל חותמי ברכות שבמקדש (ברכות פרק ט', מ"ה). ונמצא גם במקרא באותה ההוראה של גמר וסיום: וְלַחְתּוֹם חזון ונביא (דניאל ט', כ"ד). הַנִּפְעַל: העיקר במובן השני: העבר: וְנֶחְתָּם בטבעת המלך (אסתר ג', י"ב). המקור בשלמות נו"ן הבנין: וְנַחְתּוֹם בטבעת המלך (אסתר ח', ח'). העתיד: נזכר וְנֵחָתֵם (סדר התפלה). הַפִּעֵל: בהוראת סָגַר, נָעַל, פֿערשליעססען, затворять. בתים חִתְּמוּ למו (איוב כ"ד, ט"ז): הַהִפְעִיל מענין כלא, חדל עם מ"ם הרחוק: הֶחְתִּים בשרו מזובו (ויקרא ט"ו, ג').

חוֹתָם, שת"ז, לכלי שחותמין בו: פתוחי חותם (שמות כ"ח, כ"א), זיעגעל, печать; חֹתָמְךָ ופתילך (בראשית ל"ח, י"ח), סָגוּר חותם צר (איוב מ"א, ז'), תתהפך כחמר חותם (שם ל"ח, י"ד) פתרונו: כחמר שטובעים בו החותם שהוא מקבל צורת החותם. עוד יֵאָמֵר חותם על סימן ורושם לאות וזכרון, ומזה: כַּחוֹתָם על לבך (שה"ש ח', ו'), כי כן דרך בני הקדם לשאת את חותמם בפתיל על הצואר, והוא יורד על הלב ונתון בין הכסות התחתון והעליון. ובמשנה: ונותן לו חותם (שקלים פרק ה', משנה ד')— סימן באיזה ציור או כתב יד. וברבוי: מוציא את החותמות (שם). ובהתלמוד שמ"נ חֲתִימָה, על סגירה וַאֲטִימָה: זב צריך כַּחֲתִימַת פי האמה (נדה מ"ג). גם הערות על כתיבת־יד הלוה או העדים נקראו קיום־הַחֲתִימָה (עיין חשן המשפט, סימן מ"ו), וכל חתימה היא ציון ורושם לזכרון, וגם גמר ענין, סיומו וסופו: והיטיב לנו הַחֲתִימָה (פיוט לנעילה).

חֹתֶמֶת, שת"נ, לכלי שחותמין בו, נרדף עם חותם: למי הַחֹתֶמֶת והפתילים (בראשית ל', כ"ה), זיעגעל, печать.

חוֹתֵם, שת"ז, ליד החתום על השטר, אונטערשריעבענער, подписывавшійся. יתקיים בחותמיו (גטין פ"א, משנה א'), כל השטרות העולים בערכאות... שֶׁחוֹתְמֵיהֶם נכרים (שם, משנה ג'). וכן יתואר בו הגומר והמסיים: הפותח וְהַחוֹתֵם בתורה (מגילה ד', משנה ד').

חִתּוּם, שם הפעולה, במשנה: ערב היוצא לאחר חִתּוּם שטרות (בבא בתרא קע"ה, ע"ב, משנה אחרונה).

הערה. השרש הזה אחד עם שרשי אטם, חטם, עצם, וקרוב אל כתם לענין סימן ורושם, ועל זה רמזו הז"ל במאמרם: מנין לגזר דין של צבור שאינו נחתם, אינו נחתם? והכתיב

גכתם עונך לפני (ר"ת י"ח, ע"ב), ועיין הערה לשרש חתת.

חוֹתָם, שע"פ, לאנשים שונים; א) אחד ממטה אשר ואת שומר ואת חותָם (דבה"י א׳ ז׳, ל"ב). ב) אב לשני גבורי החילים אשר למלך דוד: שמע ויעיאל בני חותָם הערערי (שם י"א, מ"ד).

חָתָן, א) תאר לבעל הבת: עד מי לך פה חָתָן (בראשית י"ט, י"ב), שוויעגער-זאָהן, איידאַם, зять, ובסמיכות: חֲתַן התימני (שופטים ט"ו, ו׳), וברבוי: בעיני חֲתָנָיו (בראשית י"ט, י"ד), ונקרא האיש ביום חתֻנתו—חָתָן, כמו שנקראת האשה ביום כלולותיה—כַּלָּה, כמו: יצא חָתָן מחדרו וכלה מחפתה (יואל ב׳, ט"ז), קול חָתָן וקול כלה (ירמיה ז׳, ל"ד), כֶּחָתָן יכהן פאר וככלה תעדה כליה (ישעיה ס"א, י׳), ובשם חָתָן יקרא במשנה, הנושא אשה, מעת הנשואין עד אחר שבעת ימי המשתה: חָתָן פטור מקריאת שמע (ברכות ט"ז, ע"א); ברכת חתנים (כתובות ז׳, ע"ב). בדברי בעלי אסופות נקרא גם הארוס מן האירושין עד הנשואין בשם חתן ברייטיגאַם, женихъ; והארוסה בשם כלה (ולא נמצא זאת במקרא ובתלמוד). ב) תינוק הנמול חָתָן נקרא [והוא מערבית שענינו גזור וחתוך] ובכלל הוראתו בוא בברית משפחה: „צא וראה מי קרוי חתן? הוי אומר זה התינוק" (בבלי, נדרים ל"ב, ע"א, מכילתא, יתרו פ"א), כי חֲתַן דמים אתה לי (שמות ד׳, כ"ה, עיין רש"י וראב"ע), ובירושלמי (נדרים, סוף פ"ג) נאמר: אית תניי תני, משה קרוי חָתָן, ואית תניי תני התינוק קרוי חָתָן, ובמסכת שמחות (פ"ג, א׳) נאמר: ג) חָתָן שָׁלֵם, תינוק שנמול והוא בחזקת ישראל לכל דבריו ובן לאבותיו להתאבל עליו: בן יומו שמת הרי הוא לאביו ולאמו כחתן שלם; פשוטו: הרי הוא כתינוק שנכנס לברית אף שעוד לא נמול, אם רק נודע שכלו לו חדשיו (ע׳ נדה מ"ד, ע"א וע"ב), ואפשר שמזה יצא המנהג לקרוא לתורה את הבחורים שאינם עוד נשויים בשם הֶחָתָן.

חֲתֻנָּה, שם נקבה. חג הנשואים, האָכצייטס-פייער, טרויאונג, свадьба, вѣнчаніе; ביום חֲתֻנָּתוֹ (שה"ש ג׳, י"א).

הִתְחַתֵּן, פעל חוזר, ענינו התקשרות בין שתי משפחות על ידי נשואי איש ואשה: הִתְחַתֵּן במלך (ש"א י"ח, כ"ב), וקשור עם בֵּי"ת ועם „אֶת" ובשמוש הלמ"ד אל המקור: לְהִתְחַתֵּן במלך (שם כ"ז), ויך פערשוואָגערן, посвоиться, ובא בעתיד עם וי"ו המהפך לעבר: וַיִּתְחַתֵּן שלמה אֶת בת פרעה (מלכים א׳, ג׳, א׳), וַיִּתְחַתֵּן לאחאב (דהי"ב י"ח, י"ח א׳), וְהִתְחַתְּנוּ אותנו (בראשית ל"ד, ט׳), ולא תִתְחַתֵּן בָּם (דברים ז׳, ג׳); ומזה בסמיכות: כי חֲתַן בית אחאב הוא (מ"ב ח׳, כ"ז), הוראתו – התחתן בבית אחאב. בהתפעל: כל הבא על הכותית כאלו מִתְחַתֵּן בע"ז, ובנתפעל: עשו הרשע שֶׁנִּתְחַתֵּן ביהודית (ב"ר פ"ב).

חִתּוּן, פעולת ההתחתנות: וְהִתְחַתְּנוּ אותנו, ת"י ותתערבון בְּחִתּוּנָא.

הערה. נראה שמקור השרש הוא חת במובן השבירה והכריתה, וכבר מצאנוהו בערבית לענין כריתת הערלה והמילה חַתַן כנ"ל, ואולי מזה בעברית חוֹתֵן כּוֹרֵת ענף מעץ המשפחת ומבריכו באילנו, וחָתָן, הענף הנכרת, כי עזב אביו ואמו ודבק באשתו.

חֹתֵן, שת"ז, לאבי האשה שוויעגערפאַטער, тесть; חֹתֵן משה (שמות י"א, א׳); ובכנוי: אֲנִי חֹתֶנְךָ יִתְרוֹ (שם). ונקרא כן גם אחי האשה: מבני חבב חֹתֵן משה (במדבר ז׳, כ"ט), שוואַגער (הר"ש פרחון). וְאֵם האשה נקראת חֹתֶנֶת; ארור שוכב עם חֹתַנְתּוֹ (דברים כ"ז, כ"ג), ואבי הבעל נקרא חָמֶה, ואם הבעל חָמוֹת [ונהגו המחברים האחרונים לקרוא לאבי החתן והכלה בשם מְחֻתָּן ולאֵם החתן והכלה—מְחֻתֶּנֶת, וברבוי: מְחֻתָּנִים, מְחֻתָּנוֹת, ובכנוי: מְחֻתָּנִי, מְחֻתַּנְתִּי, וכן יקראו בשמות אלה שארי קרובי החתן והכלה הקרובים להם, וגם יכנו אותם בשמות הנ"ל גם קודם הנשואין].

חָתַף, פ"י. דומה לפעל חטף (וגם קטף) —לקיחה פתאום ובכח— ווענגרייסען, וועגראפּפען, вырвать, похищать: הן יַחְתֹּף ומי ישיבנו (איוב ט׳, י"ב).

חָתָף, שם על משקל עֶבֶד, גוזל, חומס, רויבער, хищникъ: אף היא כְּחֶתֶף תארוב (משלי כ״ג, כ״ח), ויתכן שהוא ש״ת כללי לחית טרף האורבת לצידה, רויבטהיער, хищный звѣрь.

חָתַר, פ״ע, בנינו קל, ענינו חפירה וְחִפּוּשׂ, ועמו מה שהוא חפירה, כי הוא משמש על חקירה טבעית ומוסרית: חָתַר בחשך בתים יומם חִתְּמוּ למו (איוב כ״ד, ט״ז)—אונטערגראבען, דורכברעכען, прорывать, подкапывать. פ״ע: ביום ירשמו (חִתְּמוּ למו) להם מקום ונוח להם לחתור במחתרת בלילה; חֲתָר־לִי בקיר (יחזקאל י״ב, ז׳); אם יַחְתְּרוּ בשאול (עמוס ט׳, ב׳), דורכברעכען, איינדרינגען, проникать; והושאל גם על הוראת התאמץ: וַיַּחְתְּרוּ האנשים להשיב אל היבשה (יונה א׳, י״ג), זיך אנשטרענגען, силиться, כמו החותר בקיר להוציא דבר מן הבית, כן חתרו וחפרו במשוטות במים בכדי להשיב הספינה אל היבשה; ויש פותרים אותו מלשון חקר וחפוש במחשבות ותחבולות (יגעו ועסקו כחותר במחתרת. רש״י, שם). ובתלמוד בבלי (קדושין כ״ד, ע״ב) „לְהַתּוֹר לו שִׁנּוֹ והפילה״, פירושו: לנקר ולגרר המקום בבשר שכביב השן.

מַחְתֶּרֶת, ש״נ, מקום פרצה мѣсто прорыванія; „אם בַּמַּחְתֶּרֶת יִמָּצֵא הַגַּנָּב״ (שמות כ״ב, א׳); כנראה הונח השם לפרצה דרך חפירה תחת הקרקע מינע, подкопъ, ועל כן נאמר אחר כך: אם זרחה השמש עליו (שם): לא בַמַּחְתֶּרֶת מצאתים (ירמיה ב׳, ל״ד), כלומר לא היה לך המשפט להרגם, כי לא במחתרת מצאת אותם.

הערה. השרש הזה (התר) כנראה הוא אחד עם חרת וקרוב למקורו חת. עיין הערה לשרש חתת, ובבראשית רבה פס״ג נאמר: ויעתר לו— מהו ויעתר לו? אמר ר׳ אליעזר ב״ר שמעון בערבייא צווחין לחתירתא עתירתא. ועי׳ ירוש׳ סנהדרין פרק י׳, ועיין ג״כ הערה לשרש עתר וחתת.

חָתַת, פעל עומד ויוצא, בעל ד׳ בנינים: הַקַּל עומד, ענינו פחד ושבירת רוח, שרעקקען, ציטטערן, устрашиться, -ии тать страхъ: חַת מרדך (ירמיה נ׳, ב׳), חַתּוּ ויבשו (מ״ב י״ט, כ״ו), קשת גבורים חַתִּים (ש״א ב׳, כ״ד), ופתרונו: ברעכען (כמו גבורי קשת חַתִּים). הצווי: התאזרו וָחֹתּוּ (ישעיה ח׳, ט׳), וכולל גם כן בהלה ומבוכה: פערווירונג, замѣшательство, חַתּוּ לא ענו עוד (איוב ל״ב, ט״ו), פתרונו: נבהלו ונבוכו]. הַנִּפְעַל: מפני שמי נִחַת הוא (מלאכי ב׳, ה׳), צוריקק נעשרעקקט ווערדען, устрашиться. יותר נכון: פאר מיינעם נאמען בייגט ער זיך, онъ преклонился предъ моимъ именемъ. העתיד: „אל תירא ואל תֵּחָת״ (דברים א׳, כ״א), זיך אבשרעקקען לאססען, צאגהאפט ווערדען, дать себя устрашить, струсить, כי הַחִתִּית—שבירת הרוח, קודמת להיראה ברגע הבהלה מפני הדבר שהוא מפחד ממנו.

חֲתַת, שע״פ, לבן עתניאל בן קנז: ובני עתניאל חֲתַת (דהי״א ד׳, י״ג).

חַתְחַת, שם. על משקל גַּלְגַּל, קַשְׂקַשׂ, דבר גורם פחד ומורא: פורכט ערגענדעס, возбуждающее страхъ, וְחַתְחַתִּים בדרך (קהלת י״ב, ה׳), ויתכן שהוא בהוראה ראשונה שבירה, ובא בענין יתדות הדרכים, חפירות ושוחות ע״ד: בעבור האדמה חַתָּה (ירמיה י״ד, ד׳).

מְחִתָּה, ש״נ, שבר והריסה ומפולת צער־ברעכערונג, איינשטורץ, крушеніе: שמת מבצריו מְחִתָּה (תהלים פ״ט, מ״א), בהקבלה אל הקודם: פרצת כל גדרותיו. ובהשאלה משמעותו: שבר וצרה, שטורץ, אונטערגאנג, אנגסט, несчастіе, гибель, ужасъ: וּמִמְּחִתָּה כי לא תקרב אליך (ישעיה נ״ד, י״ד) והקודם: רחקי מעשק; אל תהיה לי לִמְחִתָּה (ירמיה י״ז, י״ז), שעורו: אל תהיה שליחותך לי למחתה וכמו שהוא מפרש: יֵחַתּוּ המה ואל אֵחַתָּה אני (שם י״ז, י״ח); ופי אויל מְחִתָּה קרובה (משלי י׳, י״ד); מְחִתַּת דלים רישם (שם ט״ו), ובאפס לאום מְחִתַּת רזון (שם י״ד, כ״ח), לִשְׂחֹק וְלִמְחִתָּה (ירמיה מ״ח, ל״ט).

תַּחַת, לדעת היידנהיים, הוא שם כעין הַחִתִּית וּמְחִתָּה על משקל תֶּבֶל, תֶּמֶס.

ובא בשני פתחים להרחבת אות הגרון: תַּחַת און ראיתי אהלי כושן (חבקוק ג׳, ז׳) — שעורו: במְחִתַּת און, ונכון על פי הַהַקְבָּלָה: ירגזון יריעות ארץ מדין.

הַפִּעֵל–יוצא: וחִתַּתַּנִי בחלומות (איוב ו׳, י״ד), אֶנגסטיגען, ערשרעקקען, напугать. חִתְּתָה קשתותם (ירמיה נ״א, נ״ו), כמו קשת גבורים חַתִּים [ומלת חִתְּתָה מוסבה על בבל, כי היא חִתְּתָה בהטאתיה קשתות גבוריה] (הרד״ק). הַהִפְעִיל: הַחִתֹּתָ כיום מדין (ישעיה ט׳, ג׳), צערברעכען, сломать, со- крушать, разбивать: וְהַחְתַּתִּי את עילם (ירמיה מ״ט, ל״ז), ובוז משפחות יְחִתֵּנִי (איוב ל״א, ל״ד), יצרור אותי (אֶנגסטיגט מיך – ויש מפרשים מענין ישפילני, ושד בהמות יְהִיתַן (חבקוק ב׳, י״ז), (בנח מלא יו״ד תחת הדגש) [והראוי יְחִתֵּן בצירה ולדעת ר׳ יונה אבן גנאח, השרש: חית וכן דעת המבאר ואין צורך לזה].

חָת, שמ״ז למורא ובהלה: העשוי לבלי חָת (איוב מ״א, כ״ה), פתרונו: שרעקקען, страхъ, ואפשר שהוא פעל עבר (הרד״ק): ומוראכם וְחִתְּכֶם (בראשית ט׳ ב׳), ובסמיכות נקבה: חִתָּה, חִתַּת אלהים (שם ל״ה, ה׳).

חִתִּית, שמ״ז, חִתִּית בארץ חיים (יחזק׳ ל״ב, כ״ג), חִתִּיתָם בארץ חיים (שם, שם, כ״ד) (ונמצא ז׳ פעמים ביחזקאל ל״ב ופעם אחת שם פרשה כ״ו, י״ז).

חֲתַת, שמ״נ, לשבר וצרה: תראו חֲתַת ותיראו (איוב ו׳, כ״ו), שרעקקליכעס, страшное, ונמצא פ״א במקרא.

[הערה]. מקור השרש הזה שהוא חת הוא מקור לכמה שרשים שנגזרים ממנו; וההוראה העיקרית היא שקיעה ירידה, ועמה: שבירה וכריתה, והנגזרים הם חָתָה (יַחְתְּךָ ויסחך מאהל, ע״ש); חָתַם על שם שקיעת הכלי המצייר בהכלי המקבל הצורה ע״ד טבעת נגזר מן טָבַע, והיתה ההיתמת לסימן קודם התפשטות מלאכת הכתיבה, ואחרי כן לסימן הנעשה ע״י כתיבה בידי אדם והסתוף לקיום ענין והחלטתו, והצפנה במקום שהוא תתום: חָתוּם באוצרותי. חתך־חתן בענין הכריתה למטה בערבית ובעברית. חֲתַן דמים והוֹתֵן, חָתַת, נחת, תַּחַת (יעוין שם). לדעת חז״ל עיקר השרש הוא הַ„חֵית" לבד. ואמרו: וזבחת: ממקום שזבוח תתהו ופי׳ רש״י — תהו שברהו, כלומר תתכהו—ההה׳, לישנא דטהברא הוא: ישחק לפחד ולא יֵחָת ((איוב ל״ט, כ״ב), יֵחַת אפרים מעם (ישעית ז׳, ח׳), משמעותו במקום הזה: יִשָּׁבֵר — איזט אפרים נעראבען, будетъ сокрушенъ (בבנגון: מוּסָר מֵעִיר (שם י״ז, א׳), שאול יֵחָתּוּ (איוב כ״א, י״ב), ענינו יֵרֵדוּ; ונראה כי הוא משרש נחת: יֵחַתּוּ המה ואל אֵחַתָּה אָנִי (ירמיה י״ז, י״ח), וצדקתי לא תֵחָת (ישעיה נ״א, ו׳)–פתרונם: לא תִשָּׁבֵר ולא תתבטל (הרד״ק); ובא קשור עם מן ביחס לשם דבר: כי מקול ה׳ יחת אשור (ישעיה ל׳, ל״א), מקולם לא יֵחָת (שם ל״א, ד׳); ומאותות השמים אל תֵּחָתּוּ (ירמיה י׳, ב׳); וקשור הוא אל „מפני" ביחס לגוף: אל תֵּחַת מפניהם (ירמיה י׳, ב׳), ומפניהם אל תחת (יחזק׳ ב׳, ו׳); ובא: „ומפני שמי נִחַת" מפני הכבוד (מלאכי ב׳, ה׳). ולולא פני המחברים הראשונים אני נושא, הייתי אומר, כי לא ימצא כלל נפעל משרש הזה, אך יש שתי גזרות לענין אחד והן: חָתֹת ונִחַת והעבר הפשוט הוא מחסרי פ״נ – מפני שמי נִחַת, זיך בייגען: ונִחֲתָה קשת נחושה זרועותי (תהלים י״ח, ל״ה), כי הציך נִחֲתוּ בי (שם ל״ח, ב׳); והעתיד אשר הָאִיתָן שבו בצירה: מהם מה שמורה ירידת וישפלות הם מחפ״נ; ומה שמורה פחד ושבירה הוא עתיד מהקל; בכפולים ע״ד וָאֵקַל בעיניה, וַתֵּקַע כף ירך יעקב, יֵמַר שכר, אל יֵרַךְ לְבָבְךָ, והאדמה לא תֵשָּׁם, שהם מהכפולים (עיין תל״ע סימן רנ״ז).

אות ט.

ט, היא האות התשיעית בסדר אותיות לשון הקדש, ושמה טֵית או טֵית בהברת הספרדים. וכרבוי טיתין (שבת ק״ג, ב׳). מוצאה מן הלשון ומורגשת במבטא

כמו ת ותתחלף באותיות שממוצאה: והן דטלנ"ת באות ד' כמו דְּבָא—טְבָא בארמית, דמע—טמע בארמית; ובאות ל' כמו עָטֻף עָלֻף ובאות ת' חָטַף חתף, תעה—טעה בארמית, ובהתפעל נצטדק ת' נתצדק, ומהתהלפותה באות ד' המתחלפת לאות ז' התחלף גם היא באות ז': טבח—זבח, טהר—זהר (עיין שמוש אות ד') ובאות צ' הטב חצב, נטר נצר, היא מן האותיות השרשיות. והאחרונים ישתמשו בה לסימן המספר תשעה, ולמספר תשעת אלפים, כמשפט שאר האותיות.

טֵא או טאה, פ"י, פ"א במקרא בפִעֵל ע"ד מַאטְאֵא, כבוד ונקוי מטיט ואשפה, אויסקערען, ווע פֿעגען, сметать, вымести, выметать, וטֵאטֵאתִיהָ בְּמַטְאֲטֵא השמד (ישעיה י"ד, כ"ג), והוא ע"ד מליצת: ובִעַרְתִּי אחרי בית ירבעם (מ"א י"ד, י'), וכמו: וּמָחִיתִי את ירושלים (מ"ב כ"א, י"ג); ובתלמוד שקיל טאטיתא וטאטי ביתא (ר"ה כ"ו, ע"ב) בהסרון האל"ף השני, וכאלו שרשו טאט, וכן נהגו בעלי אסופות לומר: טאטאת הבית; ובשם הפעולה טאוט (רש"י ישעיה כ"ה, י"ז), ולדעת גיזיניוס שרשו טוא ומלשון ערבית הוא, טְאִיָּה ענינו אשפה, ומזה טיט, עיי"ש.

מַטְאֲטֵא, שם כלי שמכבדים בו טיט ואשפה, בעזען, метло. וְטֵאטֵאתִיהָ בְּמַטְאֲטֵא השמד (ישעי' י"ד, כ"ג).

טְאֵב ארמית, כעין הפעל טוב; ובא בענין פעל סתמי היות טוב יפה ונוח: שגיא טְאֵב עלוהי (דניאל ו', כ"ד), עס וואר איהם אַנגענעהם, עס פֿרייטע איהם, быть пріятно кому нибудь, радоваться чему нибудь, והפוכו: שגיא בְּאֵש עלוהי (שם שם, ט"ו).

טָבְאַל, שע"פ. שם איש אשר את בנו חפצו להמליך ביהודה מלכי ארם ואפרים: ונמליך מלך בתוכה את בן טָבְאַל (ישעיה ז', ו').

טָבַח, פ"י, דומה לפעל זבח, דבח, אלא שהוא מיוחס לזבח בעלי חיים לצרך אכילת הול, שלאַכטען, зарѣзать; ונבדל בזה מן הפעל זבח שרובו למזבח. ושניהם נבדלו מן הפעל שחט המיוחס לפעולת חתוך הצואר בסכין (עיי"ש) ולא נמצא כ"א בקל: וּטְבָחוֹ או מכרו (שמות כ"ח, ל"ז), אלוף יובל לטבוח (ירמיה י"א, י"ט), שורך טָבוּחַ לעיניך (דברים כ"ח, ל"א). ובא בענין הכנת בשר הרבה לסעודה גדולה: וּטְבוֹחַ טֶבַח והכן (בראשית מ"ג, ט"ז), אשר טָבַחְתִּי לגוזזי (ש"א כ"ה, א'), טָבְחָה טִבְחָהּ (משלי ט', כ'); וביתר באור: הרי שהיה פרו אפוי וטבחו טבוח (כתובות נ', ע"ב). ובערבית התיחד הפעל טבח לבשול מאכלים, קאָכען, варить; ובהשאלה: הריגת בני אדם במלחמה ובהרג רב, מאָרדען, ניעדערמעטצעלן, ווירגען, דאהין שלאַכטען, убивать, зарѣзывать: טָבַחְתָּ לא חמלת (איכה ב', כ"א), למען טְבוֹחַ טֶבַח הוחדה (יחזקאל כ"א, ט"ו), כי מלאו ימיכם לִטְבוֹחַ (ירמיה כ"ה, ל"ד), לִטְבוֹחַ ישרי דרך (תהלים ל"ד, י"ד). ובתלמוד: בענין עכול המאכל בבני מעים: ממקום שטובחת אכילתה (ביצה כ"ח, א'): מבני מעיה שהמאכל מתחתך ומתעכל שם (רש"י).

טֶבַח, שם הפעולה: א) זביחת בעלי חיים לאכילה, דאס שלאַכטען, закланіе, убой скота: כשור אל טֶבַח (משלי ז', כ"ב), וכולל גם מקום הטבח, שלאַכטבאנק. ב) הכנת בשר לסעודה, מאָהל, пиръ, שעיקרה—בשר: וּטְבֹחַ טֶבַח (בראשית מ"ג, ט"ז). ג) הריגת בני אדם בכמות רב: וטבח גדול בארץ אדום (ישעיה ל"ד, ו'), והכפל: כי זבח לה': ניעדערמעטצעלונג, שלאַכטערייא, מאָרד, פֿער-ניכטונג, рѣзня, убиваніе, חרב פתוחה לְטֶבַח (יחזקאל כ"א, ל"ג), וכלכם לַטֶּבַח תכרעו (ישעיה ס"ה, י"ב), החרימם נתנם לַטָּבַח (שם ל"ד, ב'), אונטערגאַנג, гибель.

טִבְחָה, ש"נ, מעין הקודם, כצאן טִבְחָה (תהלים מ"ד, כ"ג), כצאן לְטִבְחָה (ירמיה י"ב, ג'), שלאַכטען, убой, рѣзаніе: ואת מימי ואת טִבְחָתִי (ש"א כ"ה, י"א), דאַס צור מאָהלצייט געשלאַכטעטע, зарѣзаніе скота для пира.

טַבָּח, ש"ת, א) מכין ומבשל מאכלי בשר, מכין סעודה, קאָך, поваръ: וירם

שׁוֹבֵעַ כמה מַטְבֵּעוֹת בחותם אחד (סנהדרין ... הַטַּבָּח (ש״א ט׳, כ״ד), ויאמר שמואל לַטַּבָּח (שם כ״ג), ולנקבה טַבָּחָה: לרקחות ולְטַבָּחוֹת ולאפות (שם ח׳, י״ג). ב) ממונה להמית מחויב מיתה למלך, שלאַכטער, שאַרפריכטער, палачъ, ולפי מנהגי מלכי קדם היו הממונים האלו שומרי ראש המלך, טראַבאַנט, גאַרדיסט, тѣлохранитель, гвардеецъ, ולא נמצא במקרא כי אם כרבוי: סרים פרעה שר הַטַּבָּחִים (בראשית ל״ז, ל״ו), אָבערסטער דער טראַבאַנטען, דער לייבוואכע, начальникъ тѣлохранителей, והוא היה גם הפקיד הראש על בית המשמר אשר אסירי המלך אסורים שם: במשמר בית שר הטבחים (שם מ׳, ג׳), ואצל מלכי בבל נקרא רב טַבָּחִים: נבוזראדן רב טַבָּחִים (מ״ב כ״ה, ה׳); רַב טַבָּחַיָּא די מלכא די נפק לקטלה לחכימי בבל (דניאל ב׳, י״ד); וכן המנהג עד היום אצל מלכי פרס ונקרא רב טבחים: נַאשַׁאקְשִׁי באַשִׁי; ובמלכות טורקיא: נאפי אגאזי, או נאפידשי באשי. ובתלמוד הוא ש״ת לשוחט: טַבָּח אומן שקלקל חייב (בבא קמא דף צ״ט, ע״ב), כל טבח שאינו יודע הלכות שחיטה אסור לאכול משחיטתו (חולין ט׳, ע״א), הטבח צריך שלשה סכינים (שם ח׳, ע״ב).

מַטְבֵּחַ, שם מקום הזביחה וההריגה: הכינו לבניו מַטְבֵּחַ (ישעיה י״ד, כ״א), שלאַכטבאַנק, בלוטבאַד, бойня, рѣзня. ובמשנה—ברבוי זוגי: לא נראה זבוב בבית הַמִּטְבָּחַיִם (אבות ה׳, ד׳), מקום ידוע במקדש להתוך ונקוי הקרבנות והכנתם: משקה בית מטבחיא דאינון דכיין (עדיות ח׳, ד׳).

טְבִיחָה, שמ״נ. כל היכא דאיתיה במכירה איתיה בטביחה (ב״ק דף ע״ז, ע״ב); ובחבור עם בֵּית: בֵּית טְבִיחָתָהּ, משנה (ביצה פ״ג, ג׳)—מקום הטביחה בבהמה (ועיין שם בגמרא דף כ״ח, א׳).

טָבוֹחַ, בתלמוד, רוח סערה מזיק שולט קודם עצרת: דנפיק ביה זיקא ושמיה טָבוֹחַ (שבת קכ״ט, ב׳).

יום טבוח, יום שחיטת עולות ראיה שאחר החג: יום טבוח אחר השבת (חגיגה פ״ב, מ״ד).

טֶבַח, שע״פ, שם אחד מבני נחור מפלגשו (בראשי׳ כ״ב, כ״ג).

טִבְחַת, שע״פ, שם עיר בממלכת צובה (דהי״א י״ח, ח׳).

טָבַל, פ״י, הקל טביעת ושקיעת דבר במשקה ללהלחו, בענעטצען, טויכען, איינטויכען, погрузить, промочить, промочиться, обмакивать, ביחס הפעול ובקשור עם בֵּית: וְטָבַל הכהן את אצבעו בַּדם (ויקרא ד׳, ו׳), וְטָבַל אותם בְּדם הצפור (שם י״ד, ו׳), וְטָבַלְתְּ פתך בחמץ (רות ב׳, י״ד), ולקחתם אגודת אזוב וּטְבַלְתֶּם בדם (שמות י״ב, כ״ב), וַיִּטְבּוֹל אותה ביערת הדבש (ש״א י״ד, כ״ז), וַיִּטְבְּלוּ את הכתנת בדם (בראשית ל״ז, ל״א); ועל המעט בקשור מן: וְטָבַל הכהן אצבעו מן הדם (ויקרא ד׳, י״ז). ובחסרון הפעול: ולקח אזוב וְטָבַל במים (במדבר י״ט, ח׳) ושעורו: וּטְבָלוֹ; וכן ויקח המכבר וַיִּטְבֹּל במים (מ״ב ה׳, ט״ו). וע״ד ההשאלה: וְטוֹבֵל בשמן רגלו (דברים ל״ג, כ״ד), משל לרוב שפע השמן; הַטּוֹבֵל קולמוס (בדיו) (מסכת סופרים ה׳, ו׳), וע״ד המליצה: אז בשחת תִּטְבְּלֵנִי (איוב ט׳, ל״א) - תשקיעני בשחת ללכלכני ולטמאני ברפשו וטיטו, וזה כנגד הקודם: אם התרחצתי במי שלג וגו׳ שהרחיצה עיקרה נקוי במים להסיר הזוהמא, וזה כמעט להפך מפעולת הטבילה שהיא כמבואר להדביק בעצם הטבול לחלוחית של זוהמא ולכלוך, ותרגומו: תטמשנני. ובסורית התיחד הפעל טבל לגיעול וזיהום, בעזודעלן, загрязнить; ופ״א במקרא כפעל עומד או חוזר, הכנסת כל הגוף במים, זיך אונטערטויכען, погружаться, нырять, וירד וַיִּטְבֹּל בירדן (מ״ב ה׳, י״ד). ובהלכה התיחד הפעל טבל לענין הבאת כל הגוף במים באדם, ובכלים לענין טהרת מצוה, תחת הפעל רָחַץ הנאמר בדבר זה בתורה: וזה להגביל וליחד הפעולה, ללמד שאין הטהרה המצווה בתורה תלויה בנקוי ושפשוף הגוף או הכלי, כי אם בהשקעת כלי במים בשעור הנדרש: ירד לטבול (ברכות

פ', ה'). פשט ירד וְטָבַל (יומא ג', ד'). והכ' הר בביאת כל גופו במים נקרא טובל, וכמו כן טבול, ואמרו: טבול יום, והוא הטובל ביום כל זמן שלא העריב שמשו: וטבול יום אוכלה (חלה ד', א'), סְרוּחֵי טבולים בראשיהם (יחזקאל כ"ג, ט"ו), יונתן תרגם: מתתין קולסין, וקולס הוא שם כובע של אנשי המלחמה, וכובע נחשת ת"י: וקולס דנחש (ש"א י"ז, ה') ואין לו דמיון בשרש טבל. וי"מ שענינו מצנפות צבועות במיני צבעונים שונים, וזה מלשון טבל, ר"ל טבול בצבע, וטעם סרוחי טבולים, הטבולים (המצנפות) היו ארוכים ורחבים סרוחים ותלוים למטה (ועיין סרח). והנראה כדעת האחרונים הגוזרים אותו מן הפעל טבלל בלשון כושית בהוראת כריכה וצניפה, ומזה נקרא המצנפת טָבּוּל, טור-באַן, טיאַרא, כיטראַ, турбанъ. ופירסט מוצא דמיונו בעברית בשרש גבל, חבל, כבל, ובשם עצם הפרטי שבמקרא טבליהו (דהי"א כ"ו, י"א) שעיקרו צניף, יצפין ה' וע"ד השם צפניה. הַנִּפְעַל: בענעטצט ווערדען, быть промочену, погружену: נִטְבְּלוּ בקצה המים (יהושע ג', ט"ו), ובמשנה בא גם הַפֻּעַל לענין השקעת אכל במשקה המלפתו: מְטֻבָּל בחזרת (פסחים י', ג') וענינו אוכל החזרת בטבול, וכן השמש מְטֻבָּל בבני מעים. וּבְהִפְעִיל, לענין טבילת כלים לטהרם מטומאתם: ואין מַטְבִּילִין את הכלים (שבת ב', ו').

טְבַלְיָהוּ, שע"פ, אחד הלוים מהשוערים מבני מררי בימי דוד: טבליהו השלישי (דהי"א כ"ו, י"א), ועיין ע' טָבַל.

טֶבֶל, במשנה שם התבואה המחויבת בתרומות ומעשרות קודם שהורמו מתנותיה: אכל טֶבֶל ומעשר ראשון (ברכות ד', א'), ובכנוי: הלגין בטבלו נשבר הלגין החבית בטבלה (טבול יום, ד', ד'). יש גוזרים אותו משרש בלל וע"ד השם תֶּמֶס מן מסס. והנראה שהוא מן טָבַל וזה שהשם טֶבֶל ענינו הפך תרומה משרש רום, שקוע וטבוע באסורו, ודומה לו השם: דמע הנגזר מן טמע, ובא בל"ד, ונמצא: שותה טבלים למפרע (יומא נ"ו, ע"ב); ובא ממנו הפעל בקל: טובלו לתרומת מעשר (ביצה י"ג, ע"א), כלומר משקיעו באיסור לכשיצטרך להרימו, וכן אמרו: ספיקו טובלו (נדרים פ"ד, ע"ב).

טִבּוּל, שה"פ, שקיעת אוכלין במשקה ללחלחו וללפתו: שֶׁטִּבּוּלוֹ במשקה (פסחים קט"ו, א'), ובענין טבל: בית שאין בו ד' על ד' וכו' ואין עושין אותו עבור לעיר ולא טִבּוּל למעשרות (ספרי, דברים רכ"ט).

טְבִילָה, ביאת כל הגוף במים לטהרת מצוה, אינו צריך טבילה (חלה ד', ח'), טעון טבילה (יומא ג', ב'), חמש טבילות (שם ג', ג').

הַטְבָּלָה, שה"פ, נגזור השקה אטו הטבלה (ביצה י"ח, ע"א).

טַבְלָא או טַבְלָה, במשנה ומקורו רומית tabula, דף או לוח פשוט ורקוע עשוי לתשמישים שונים, ברעטט, טאַפֿעל, доска, таблица; נוטל הטבלא כולה ומנערה (שבת כ"א, ג'), דף שעל השלחן שמעמידים עליו את המאכלים; אף היא עשתה טבלא של זהב שפרשת סוטה כתובה עליה (יומא ג', י'), טבלא שאין לה לבזבז (כלים ב', ג'), כמין טבלא מרובעת (עירובין ה', א'), טבלא של שיש (מדות ס'), תפלין כל זמן שפני טבלא קיימת כשרות (מנחות ל"ה, א'), הוא עור של הבתים המתוח כטבלא.

טָבַע, פע"ו, הקל עומד; ענינו ירידה ושקיעה בארץ, פערזינקען, הינאיינזינקען, утонуть, погружаться: טָבְעוּ בארץ שעריה (איכה ב', ט'), טָבְעוּ גוים בשחת עשו (תהלים ט', ט"ז); וביחוד שקיעה במקום טיט לח: טָבַעְתִּי ביון מצולה (תהלים ס"ט, ג'), וַיִּטְבַּע ירמיהו בטיט (ירמיה ל"ח, ו'); וע"ד ההשאלה: וַתִּטְבַּע האבן במצחו (ש"א י"ז, מ"ט). — ובמשנה בהוראת יוצא: השקעת צורה או חותם במתכת להיות רישומה וטיפוסה נכרת בה, איינדריקקען, איינפראַגען, запечатлѣть: אדם

ד׳, ה׳), דען זיעגעל איינדריקקען, приложить печать. ובהשאלה, קביעות מיוחדה: המשנה ממטבע שטבעו חכמים בברכות (ברכות מ׳, ע״ב), פעסטזעטצען, פאָרמולירען, установить форму, формулировать, ובענין רשום ונקוב בשם ובקלות: לא היה טובען (במדבר רבה, כ׳), ובפיוט: טבועים בחותמם, מְבוּעֵי ברית (ר׳ יוסף טוב עלם).

הַפִּעֵל, בתפלה – יוצא, השקעה במים, פערזענקען, ערזויפען, ערטראָנקען, утопить, וזדים מְטַבְּעָהּ (שחרית), ואת רודפיהם בתהומות מִטַּבַּע (ערבית), והוא מן

הַפֻּעַל, הנמצא במקרא בענין זה: טֻבְּעוּ בים סוף (שמות ט״ו, ז׳), הינאַבגעזונקם, הינאַבגעמויכֿם ווערדען, погружать.

הָהָפְעַל כעין הַפֻּעַל: הָמְטְבְּעוּ בבץ רגליך (ירמיה ל״ח, כ״ב), פערזענקט ווערדען, быть утоплену. ומזה בענין השקעת דבר בארץ ועשיתו יסוד מוסד ואבן פנה, גרונד-גלעגט ווערדען, положить основаніе: על מה אדניה הָטְבָּעוּ (איוב ל״ח, ו׳), והכפל: או מי ירה אבן פנתה: בטרם הרים הָטְבָּעוּ (משלי ה׳, כ״ה), ועיין הר. והפייטנים השתמשו גם בהפעיל ואמרו: אם ירדנו לא תַטְבִּיעַ, הִטְבַּעְתָּ בתרמית רגלי בת ענמית (סליחות לעבודה וגאולה לשביעי של פסח). ובהשאלה בענין קביעות תמידית של חוקי היצירה: „שישנה את הטבע אשר הטביע" (אמונות ודעות, יו״ד), נוצר על החכמה והוטבע עליה (חובות הלבבות).

טֶבַע, שם, (ארמית: טבעא), א) מטבע והיא חתיכה קצובה של מתכת נחשת, כסף או זהב טבועה בחותם המלך ועשויה להוצאה: געפראֶגע, מינצע, געלדשטיקק, монета; בשקל הקדש, ת״י: בטבעא דקודשא (שמות ל׳, י״ג). מזה שם מטבע מיוחדת: חזרו לשקול טבעים (שקלים ב׳, ד׳), והוא מחצית השקל. ומזה ע״ד המליצה: לא יצא טבעך בעולם (מגילה י״ג, א׳). לא נודע עוד שמך בעולם. משל למלך שהוא מתחיל להודע ולהתפרסם במדינתו על ידי המטבעות הטבועות בחותמו. ובענין זה אמרו: יצא מוניטין שלו (מאָנעטאַ) (ב״ק צ״ז); ומזה בפיוט: טבע חותם בר״ן: (ר׳ יוסי בן יוסי גבורה), געפראֶגע, טֶבַע הותמך (ר׳ יהודה הלוי). ב) יסוד מיסודות הבריאה, עלעמענט, стихія, שכל אחד מהם קבוע ושקוע כאבן פנה למוסדות לעולם ואינו נפסד ואובד: ארבעה טבעים שברא מהן הקב״ה את העולם ארץ מים אויר אש (במדבר רבה, י״ד), ובספר יצירה נקרא אמות (עיין שם). [ועוד לפני המדרש רבה, כבר שמשו אמוראי בבל וארץ ישראל בהשם „טבע" להוראת חוקי היצירה: „טבעא" דבבל גרמא לי דלא חזאי, דאמינא בטבעא לא ידענא ברמא ידענא; ענינו, את טבע אנשי בבל לא אדע ואיך אוכל להבין את טבע דם (הנדה) - (נדה כ׳, ע״ב)]. ומזה כלל חוקי תולדות שמים וארץ, ונימוס הקבוע שאינו נופל תחת השנוי, דיא נאַטור, природа, естество: טֶבַע העולם, טִבְעֵי היצורים (יוסיפון), שישנה את הטבע אשר הטביע (אמונות ודעות, יו״ד). ובפיוט בענין האיכות העצמית, וועזען, וועזענטליכקייט, существо, טֶבַע זיו תארה (נעילה), טֶבַע שני מאורות. ובהשאלה בענין טיב ומהות: טִבְעוּ בחול אם יבואכם (קרובות ליום ב׳ דר״ה): טֶבַע קבוץ קהלנו (ר׳ שבתי בזולת: איומה נכונה). וחכמי המחקר השתמשו בו עוד על חוקי התולדה הנוהגים מנהגם כפי ט ב ע יצירתם מבלי השכלת ובחינת השכל, פהיזיש, физически. שמשל שכלו בטבעו (ר׳ שלמה בן גבירול, תקון המדות); וכן אמרו: הנפש הטבעית, דיא פהיזישע זעעלע, физическая душа, בהפך מן הנפש השכלית; וכן אמרו: מיתה טבעית: נאַטירליכער טאָדט, обыкновенная смерть; ומזה: חָכְמַת הַטֶּבַע — למודי חוקי היצורים המוחשים פהיזיק, физика, וחכמת למודי ההתחלות הראשונות או החכמה האלהית קראו: חכמת מה שאחר הטבע, והוא העתק מן השם היוני מעטאַפהיזיק; ויפה העיר החכם קרוג כי אין השם מעטאפהיזיק שם עצמי אל החקירה העיונית הפילוסופית כ״א במקרה בא ונתקבל אצל החוקרים ממה שנמצא כתוב המלות: מה שאחר הטבע כשם הספר על אחד הספרים

המיוחסים לאריסטוטלוס, המיוחד לאלו העיונים הפילוסופים, ולא כיון בעל הספר בזה כי אם להודיע שזה הספר הוא אחרון אל הספרים הקודמים המדברים בטבע (לעקסיקאָן, טרך מעטאַפֿהיזיק). ג) במובן טביעה, זיינקען: טֶבַע צול דכיותי (מלכיות א׳ דר״ה).

טַבַּעַת, ש״נ. עיקרו כל עגול וחלול שנותנים על האצבע וקבוע בו חותם לטבוע בו כתבי הפקידות, זיעגעלרינג, перстень съ печатью, ונחתם בְּטַבַּעַת המלך (אסתר ג׳, י״ב), ויסר פרעה את טַבַּעְתּוֹ (בראשית מ״א, מ״ב). ומזה גם כלי נתון על האצבע לתכשיט: טַבַּעַת עגיל וכומז (במדבר ל״א, נ׳). ובמשנה — ולא בְּטַבַּעַת שאין עליה חותם (שבת ו׳, א׳); ומזה כל דבר עגול קבוע בכלי ועשוי לתת בו בד לשאת את הכלי, רינג, кольцо; ויצקת לו ארבע טַבְּעוֹת זהב (שמות כ״ה, י״ב), והבאת את הבדים בַּטַּבָּעוֹת על צלעת הארן לשאת את הארן בהם (שם שם, י״ד). ומתשמישי הטבעת להביא בחללה ראשי שני גופים להיות דבוקים: ויהדו יהיו תמים על ראשו אל הַטַּבַּעַת האחת (שם כ״ו, כ״ד), וכמו כן לשום בהם פתיל לקשור ולרכוס שני בגדים: וירכסו את החשן מִטַּבְּעֹתָיו אל טַבְּעוֹת האפוד (שם כ״ז, כ״ח). ובמשנה: וטבעות היו בצפונו של מזבח שעליהן שוחטין את הקדשים (מדות ג׳, ה׳); הטבעות היו קבועות ברצפה ובהם היו מכניסין צואר הבהמה בשעת שחיטה שלא תפרפר; וטבעתה (של משמרת בלגה) קבועה וחלונה סתומה (סוכה ה׳, ח׳); טבעת אדם טמאה, טבעת בהמה וכלים ושאר כל הטבעות טהורות (כלים י״ב, א׳); טבעת בהמה, פי׳ הערוך הטבעות שעושין ברגלי הבהמות ושל כלים לתלות אותם בהן. פי הטבעת—שם, כנוי לנקב הכרכשתא שהרעי יוצא דרך שם, אַפְֿטער, задній проходъ: יד לפי טבעת תקציץ (שבת ק״ח, ע״ב). וקרוב לשמוע שעיקר הוראת השם טבעת הוא, לא הכלי הנתון על האצבע שבו קבוע החותם, כי אם הכלי העגול והנבוב עשוי להטביע ולהשקיע בו גופים שונים לתשמישים שונים, כמו: הבדים לשאת את הארן והשלחן וכדומה, ראשי הקרשים לחברם יחד, הפתילים לקשור ולרכוס את החשן והאפוד. ומזה יצא לכלי תכשיט הנתון על האצבע להיותו עגול ונבוב, או ע״ש שהאצבע נכנס וכמו טובע בו; וראיה לדבר, השם אֶצְבַּע, ששרשו צבע הדומה לשרש טבע (עי״ש).

מַטְבֵּעַ. במשנה, כעין השם טֶבַע בהוראתו הראשונה געפּראֶגע, מינצע, געלד-שטיקק, монета: אסימון קונה את המטבע (ב״מ ד׳, א׳); אדם טובע כמה מטבעות (סנהדרין פ״ד, ה׳). ובהשאלה: כל המשנה מִמַּטְבֵּעַ שטבעו חכמים בברכות (ברכות מ׳ ע״ב, גיטין ה׳, ע״ב), כל המשנה מִמַּטְבֵּעַ שֶׁטָּבְעוּ חכמים בגטין (גטין ה׳, ע״ב).

טְבִיעָה או טְבִיעוּת, ש״נ, בדחז״ל, בסמיכות לשם עין, רושם דבר הנשאר טבוע בהרגש העין אחרי הסתלק הדבר מן הראות, איינדרוקק, впечатлѣніе, משום טביעות עינא (גטין כ״ז, ע״ב); וכן אמרו: טביעות עינא דקלא (חולין צ״ו, ע״א) — הרושם הנשאר בהרגש חוש השמע. ובא״ם אמרו: טביעת הקול (הרמב״ן).

טוֹבְעָנִי, ש״ת, בתלמוד, למקום רקק ומצולה שהרגל טובע בו: טובעני ולא יובשני (תענית י׳, א׳) כמו ארץ כבול, זומפף, топь.

טִבּוּעִין, בדחז״ל, שקיעה לחלוטין ונאמר בדבר שנתן לזולתו שלא על מנת להחזיר: קדושין לְטִבּוּעִין נתנו (ב״ב קמ״ה), אונוויעדערברינגליך, невозвратимо.

טַבָּעוֹת, שע״פ, אחד מבני הנתינים מעולי הגולה: בני חשופא בני טַבָּעוֹת (עזרא ב׳, מ״ג).

טַבּוּר, ש״ז, עיקרו כנראה טבר בהוראת תלולית והרמת חלק אחד מעל פני שטח הגוף, ערהאָהונג, возвышеніе; ומזה בשמרונית ופֿיניקית טבר, טברא הר, בערג, гора, בחלוף הבי״ת לוי״ו, טוּר טוּר בארמית, ובחלוף הטי״ת לתי״ו, תבור בעברית. ומזה במקרא: בש״ב

טַבּוּר הארץ (שופטים ט׳, ל״ז), ותרגומו: מן תוקפא דארעא, וכפירש״י ההר הגבוה שבכלם, נמשך אל הקודם: הנה עם יורד מראשי ההרים, גיפּֿעל, שפיטצע, вершина: יושבי על טבור הארץ (יחזקאל ל״ח, י״ב), והוא שם תאר מליצי אל ארץ ישראל על שם שהוא ארץ הרים גדולים, וכמו שנאמר למעלה בענין: על הרי ישראל (שם שם, ח״), ובלשון חכמים ענינו שרר, נאַבעל, пупъ, וגם זה להיותו יוצא בולט מאמצע הכרם החלק הבולט והתלול בגוף: קושרין את הַטַּבּוּר (שבת י״ח, ג׳); פיו פתוח וְטַבּוּרוֹ סתום (נדה כ״ט, ע״ב), המכנים ידו למטה מטבורו (שם י״ג). ובדרך דרש על הפסוק שררך אגן הסהר אמרו: שררך סנהדרין שיושבת בטבורו של עולם (סנהדרין ל״ז, א׳), ופירש״י שבית המקדש באמצע של עולם; ובטעם זה: יושבי על טבור הארץ (יחזקאל ל״ח, י״ב), על גֹבה וחזק הארץ כטבור זה שהוא אמצעי של אדם ומשפע מכל צדדיו, וכן תרגמו השבעים והוואולגאטא. ולפי דעתי עיקר הוראת שם טבור - שרר, ומזה בהשאלה: על מקום גבוה ותלול מתרומם מאמצע מקום שטח; וגם סופרי הרומים יכנו את המצוע והתוך במדינה בשם טבור – Umbilicus Siciliae טבור סיציליא.

טִבּוּר, שם, כעין בסיס עור העריסה שהוא עתיד לעשות לו טיבור (תוספתא, כלים, בבא מציעא ו׳, א׳), חתיכה גסה של עור להעמיד עליה רגל העריסה כדי להגידה.

טַבְרִמּוֹן, שע״פ, אבי בן־הדד מלך ארם, בן־הדד בן טַבְרִמּוֹן (מ״א ט״ו, י״ח), והוא כמו רמון טוב.

טֵבֵת, שם חדש העשירי, הוא חדש טֵבֵת (אסתר ב׳, ט״ז), וכן שמו בערבית טובת ובמצרית טובי טובי (גיזיניוס).

טַבָּת, שע״פ, עיר בארץ כנען עמק הירדן בקרבת אבל מחולה שנסה שם מחנה מדין במלחמת גדעון. ודעת פֿירסט היא, כי השם טַבָּת הוא קצור מן השם טבתת.

טָגֵן, פ״י, בנינו פִּעֵל, ארמית. ובדברי חז״ל אפית מאכל בשומן ובמחבת: אופה ואח״כ מְטַגְּנָהּ (מנחות נ׳, ג׳); מרכבר ת״י: וקמחה מטגנה.

טִגּוּן, שה״פ, חמשה מיני טיגון (מנחות ק״ד, ב׳), ופירש״י כל מידי דאית ביה שמן קרי טיגון, ור״ב מוספיא גוזרו מלשון יונית, והנראה שמקורו ארמית.

טָהֵר, פי׳ קרוב אל זהר, צהר; עיקרו בהירות, זהר, צחות: ערגלאֶנצען, שימ-מערן, לייכֿטען, свѣтить, блестѣть, והתיחד הקל להעברת לכלוך ונקוי הזוהמא המעכרת ומחשכת את בהירות וצחות הגוף; ריין זיין, — ווערדען, быть одѣлаться чистымъ, очищену: הלא ארחץ בהם וְטָהָרְתִּי (מ״ב ה׳, י״ב); ונקוי מצרעת: רְחַץ וּטְהָר (שם שם, י׳): וביחוד במובן ההפך מן הפעל טמא, וזהו נקוי מן הדברים המטמאים את הגוף מן התורה על ידי אמצעים ומעשים אשר צותה התורה: ורחץ במים וְטָהֵר (ויקרא י״ד, ח׳)—מטומאת צרעת, וזה ע״י הבאת שתי צפרים והזה מדם אחת מהן, כבוס בגדים, גלוח שער ורחיצה במים: וכפר עליו הכהן וְטָהֵר (שם שם, כ׳), ורחץ במים וְטָהֵר בערב (במדבר י״ט, י״ט); מטומאת מת ע״י הזיה במי הנדה ביום השלישי וביום השביעי: וכי יִטְהַר הזב מזובו וספר לו שבעת ימים וגו׳ ורחץ בשרו במים חיים וְטָהֵר (ויקרא ט״ו, י״ג). הפעל הראשון ענינו: סור הזיבה הטמאה והפסקתה; והפעל השני: סור הטומאה והנקוי ממנה כהלכות התורה לענין שלא יטמא עוד במגעו; וכן: ואם טָהֲרָה מזובה וספרה לה שבעת ימים ואחר תִּטְהָר (שם שם, כ״ח), ובא השמש וְטָהֵר (ויקרא כ״ב, ז׳), פשוטו כמשמעו: גמר טהרתו תלויה בביאת השמש, וחז״ל אמרו: ובא השמש—ביאת השמש, וטהר, טהר יומא, כדאמרי אינשי, איערב שמשא ואדכי יומא (ברכות ב׳, ב׳) – סור היום וערבָתו. והנראה מדבריהם שלדעתם עיקר הוראת שרש טָהֵר הוא העברה והסרה, וכעין שרש דכה בארמית (עיי״ש) ועיין הַפִּעֵל. ובא מיוחס להעברת טומאה מכלים שנגעו בדבר טמא מן התורה: במים יוּבָא וְטָמֵא עד הערב וְטָהֵר (ויקרא

(...א, ל״ב). ומבתים, מטומאת נגעי־בתים: וכפר על הבית וְטָהֵר (שם י״ד, י״ג). ובמובן המוסרי: נקוי מחטא ועון המטמאים את הנפש: לפני ה׳ תִּטְהָרוּ (שם ט״ז, ל׳), טִהַרְתִּי מחטאתי (משלי כ׳, ט׳), תחטאני באזוב וְאֶטְהָר (תהלים נ״א, ט׳), וזרקתי עליכם מים טהורים וּטְהַרְתֶּם (יחזקאל ל״ו, כ״ה) לא תִטְהֲרִי (ירמיה י״ג, כ״ז) — בתשובה: אם מעשׂהו יִטְהַר גבר (איוב ד׳, י״ז) — היצא גבר נקי וטהור מחטא מלפני עשׂהו אם יעמוד בדין לפניו, והקודם: האנוש מאלוה יצדק.

הַפִּעֵל – יוצא, נִקוי והסרת דבר המושך והמעכיר במובן הטבעי, רייניגען, לייטערן, קלאר, העלל, גלאנצענד, ריין מאכען, очистить: וּמְטַהֵר כסף (מלאכי ג׳, ג׳), רוח עברה וַתְּטַהֲרֵם (איוב ל״ז, כ״א) — תטהר את השחקים מן העבים, או שהוא מוסב אל העבים שמובן בכח המאמר, או אל הבהירים (לדעת רש״י), וטעמו: תעבירם, תסירם ותגרשם, בעזייטיגען, устранять; ומזה בטהרת הטומאות מן התורה ועל פי משפטי התורה: והזה וגו׳ וְטִהֲרוֹ (ויקרא י״ד, ז׳), וְטִהֲרוּ הארץ (יחזקאל ל״ט, ט״ז), מטומאת מתים: טִהַרְנוּ את כלי בית ה׳ (דה״ב כ״ט, י״ח), הכהן הַמְטַהֵר (ויקרא י״ד, י״א): מטומאת ע״ז; וְטִהַרְתִּים מכל נכר (נחמיה י״ג, ל׳), החל לְטַהֵר את יהודה וירושלים מן הבמות (דה״ב ל״ד, ג׳). וכן בענין החלטת הטהרה על פי הכהן, פיר ריין ערקלערען, объявить чистымъ; וְטִהַר את הנגע (ויקרא י״ג, י״ג), שאת המכוה הוא וְטִהֲרוֹ הכהן (שם שם, כ״ח), לְטַהֲרוֹ או לטמאו (שם שם, נ״ט). ובמובן המוסרי: וְטִהַרְתִּים מכל עונם (ירמיה ל״ג, ח׳) — ע״י סליחה וכפרה: ומחטאתי טַהֲרֵנִי (תהלים נ״א, ד׳), יען טִהַרְתִּיךְ ולא טָהַרְתְּ מטמאתך (יחזקאל כ״ד, י״ג); במובן הטבעי והמוסרי כאחד: צרפתיך באש להתיך סיגיך ולטהרך מחטאתיך: וְטִהַר את בני לוי (מלאכי ג׳, ג׳); והכפל: וְזִקַּק אותם כזהב. ובא בענין תוספת טהרה בהכנס מן החול אל הקדש: וְטִהַרְתָּ אותם (במדבר ח׳, ו׳), מפני שהזרות בערך אל הקדש נחשבת כטומאה, ווייהען, אייטווייהען, освящать: וכה תעשה להם לְטַהֲרָם (שם שם, ז׳); ובזה נדמה אל הפעל קִדֵּשׁ. וכן נאמר בחנוכת המזבח: שבעת ימים יכפרו את המזבח וְטִהֲרוּ אותו ומלאו ידיו (יחזקאל מ״ג, כ״ו). ובבינוני פֻּעול: ארץ לא מְטֹהָרָה היא (יחזקאל כ״ב, כ״ד) — לא באו עליה מים לרחצה ולטהרה, והכפל: לא גֻשְׁמָה ביום זעם ופירש״י לא נִתַּן גשם הראוי לה לטהרה; והשבעים תרגמו כאלו היה כתוב מֻטָּרָה פֻּעל משם מטר, מסכים עם לא גֻשמה. ובדחז״ל: חייב אדם לְטַהֵר את עצמו ברגל (ר״ה ט״ז, ע״ב) — טהרה במקוה.

טָהוֹר, טְהוֹרָה, ש״ת, א) נקי מכל סיג בהיר וצח במובן הטבעי והמוסרי, ריין, чистый: זהב טהור (שמות כ״ה, י״א), בכתם טָהוֹר (איוב כ״ח, י״ט), צניף טָהוֹר (זכריה ג׳, ה׳) — מזהב טָהוֹר; וכן על השלחן הַטָּהֹר (ויקרא כ״ד, ו׳) — מזהב טהור: המנורה הַטְּהוֹרָה (שמות ל״א, ח׳) — עשויה מזהב טהור: ממלח טָהוֹר קדש (שמות ל׳, ל״ה), רש״י פי׳ מְמֻלָּח יהיה, טָהוֹר יהיה, קדש יהיה; והנראה שמלת טהור נמשך אל ממֻלח כתה״פ, והטעם שיהיה ממלח בזהירות שלא יתערב בו שום דבר אחר: מים טְהוֹרִים (יחזקאל ל״ו, כ״ה) יראה שענינו מי נדה, ע״ד שנאמר: יהיה מקור נפתח וגו׳ לחטאת ולנדה (זכריה י״ג, א׳). ב) ובענין טהרה מדברים הטמאים מדין תורה: הטמא והטהור יחדו יאכלנו (דברים י״ב, ט״ו), והזה הטהור על הטמא (במדבר י״ט, י״ט) — שלא נטמא או נטמא וטהר את עצמו: בלתי טהור הוא כי לא טהור (ש״א כ׳, כ״ו). ולַטָּהור ולטמא (קהלת ט׳, ב׳) — מי שנזהר בהלכות הטהרה ומי שלא נזהר בהן. כלם טְהוֹרִים (עזרא ו׳, כ׳) — הִטָּהֲרוּ מטומאתם: במקום טָהוֹר (במדבר י״ט, ט׳) — שלא אירע בו שום טומאה: ביום הטמא וביום הַטָּהֹר (ויקרא י״ד, נ״ז) — היום שהוא טמא בו והיום שיצא מטומאתו וטהור הוא. ובבעלי חיים: מכל הבהמה הַטְּהוֹרָה (בראשית ז׳, ב׳), בין הבהמה הַטְּהוֹרָה לטמאה ובין העוף הטמא

לְטָהוֹר (ויקרא כ׳, כ״ה): בעלי חיים המותרים לאכילה נקראו טהורים והאסורים טמאים. ובמובן המוסרי – נקי מחטא ועון, ריין, אנשולדיג, פֿראָמם, невинный, чистый: דור טָהוֹר בעיניו (משלי ל׳, י״ב). והניגוד: ומצאתו לא רֻחָץ; לב טָהוֹר ברא לי אלהים (תהלים נ״א, י״ב). ובסמיכות על אברי הגוף שיתכן שיפול עליהם ענין הנקיות והטהרה: אוהב טְהָר לב (משלי כ״ב, י״א), טְהוֹר עינים (חבקוק א׳, י״ג), וּטְהָר ידים (איוב י״ז, ט׳); ע״ד: נקי כפים (תהלים כ״ד, ד׳), וטהורים אמרי נעם (משלי ט״ו, כ״ו) — טְהוֹרים בעיני ה׳ ורצוים לפניו, גאָטטגעפֿעלליגע, богоугодные, והוא נגד הקודם: תועבת ה׳ מחשבות רע; יראת ה׳ טהוֹרה (תהלים י״ט, י׳) — למודי ה׳ ליראה אתו הם טהורים וזכים אין בהם נפתל (ועיין ירא), אמרות ה׳ אמרות טהורות (שם י״ב, ז׳) – הבטחות ברורות אין בהם כל ספק; ומנחה טְהוֹרָה (מלאכי א׳, י״א) - מנחה מוגשת בלב טהור, מי יתן טָהוֹר מטמא (איוב י״ד, ד׳), כולל המובן הטבעי והמוסרי כאחד, כעין מליצת: הן בעוון חוללתי ובחטא יחמתני אמי (תהלים נ״א, ז׳ ועיין רש״י). ובמשנה בהלכות הטהרות: כלי עץ וכו׳ פשוטיהן טְהוֹרים (כלים ב׳, א׳) — אינם מקבלים טומאה, עד שלא נגמרה מלאכתה טהורה (שם שם, ו׳).

טֹהַר, שם, זֹהַר, בְּהִירוּת, גלאַנץ, שים-מער, блескъ, ясность: וכעצם השמים לָטֹהַר (שמות כ״ד, י׳). ומזה נקיות מטומאה ריינינונג, очищеніе: עד מלאת ימי טָהֳרָהּ (ויקרא י״ב, ו׳). ובמשנה: הזה על טָהֳרוֹ של מזבח (יומא ה׳, ו׳); ובגמרא נחלקו בפירושו: אית דאמרי שענינו פלגיה דמזבח, כדאמרי אינשי: טהר יומא טהירא הוא פלגא דיומא, וכוונת אמצע, מיטטע, средина. ודומה לו השם צָהֳרַיִם בעברית שנגזר מן הפעל צהר (עיי״ש); ויש שפירש אגופיה דמזבח, דכתיב וכעצם השמים לטהר (יומא מ״ו, ע״ב); ובלשון אחר: גלויה דמזבח (שם נ״ט, ע״א), והוא על עצמו וגופו של מזבח שמטהר ומפנה הקטרת ומגיע לעצמו וגלדו, ופירוש זה נראה עיקר, וכן אמרו: על טהרו של שלחן (מנחות צ״ד, א׳; במדבר רבה ד׳) — עצמו וגופו של שלחן בלא שום דבר חוצץ.

טָהֳרָה, ש״נ, מעין הקודם, ריינהייט, чистота: דמי טָהֳרָה (ויקרא י״ב, ד׳) – הדמים שאינם מטמאים: אחרי טָהֳרָתוֹ (שם י״ג, ל״ה) - כשהוא מטהר את עצמו, ריינינונג: תשיג ידו בְּטָהֳרָתוֹ (שם י״ד, ל״ב), ומשמרת הַטָּהֳרָה (נחמיה י״ב, מ״ה), ולא כְּטָהֳרַת הקדש (דהי״ב ל׳, י״ט) — הטהרה הראויה להיות בביהמ״ק: ועל טָהֳרַת לכל קדש (דהי״א כ״ג, כ״ח), נסמך לאות היחס. ובמשנה: ושבירתן היא טהרתן (כלים ב׳, א׳) — מוציאתן מידי טומאה. ובמובן המוסרי: משמת רבן גמליאל הזקן בטל כבוד התורה ומתה טהרה ופרישות (סוטה ט׳, ט״ו); נקיות מביאה לידי טהרה, וטהרה מביאה לידי פרישות (שם). ובתפלה: בקדושה ובטהרה.

מְטֻהָר, ש״ז, זהר, הוד, גלאַנץ, מאַיעסטאָט, блескъ, величіе: השבת מִטְּהָרוֹ (תהלים פ״ט, מ״ה), הטי״ת בקמץ חטף ובדגש לתפארת הקריאה ע״מ מִקְּדָשׁ ה׳, והראוי: מִטָּהֳרוֹ; וי״מ שאין זה משקל אחר ועיקרו טֹהַר והמ״ם היא מ״ם השלילה: השבת מהיות לו טֹהַר.

מְטַהֶרֶת, במשנה, שם כלי קבול מים צוננים במרחץ להשטף בהם לאחר הרחיצה בחמין (מקואות ו׳, י״א).

טוֹב, פעו״י, הקל עומד היות יפה, נעים ורצוי, שאֶן, אַנגענעהם, געפֿעלליג זיין, быть пріятнымъ, нравиться: הפך הוראת הפעל רוע, במובן המוחשי והמוסרי, ולא בא ממנו כי אם בזמן עבר ובמקור, והעתיד הוא ע״ד גזרת נחי פ״י (עיין יטב א) ביחס אל החושים: מה־טֹּבוּ אהליך (במדבר כ״ד, ה׳) — למראה, מה־טֹּבוּ דודיך מיין (שה״ש ד׳, י׳) — לחוש הטעם, אַנגענעהם. ובענין הנאה נופנית המביאה לידי בדיחות, הייטער, פֿראָהליך זיין, быть веселымъ: וביחס אל השם לב: ויהי כְּטוֹב לבו (שופטים ט״ז, כ״ה); כְּטוֹב לב אמנון ביין (ש״ב י״ג, כ״ח); ובקשור עם יחס שֶׁעַל: ולב נבל טוב

עליו (ש"א כ"ה, ל"ו); ועל המעט עם קשור הלמ"ד: הטוב לְךָ כי תעשק (איוב י', ג'). ויאמר בענין על הרחבת וְהַרְוָחַת המעמד, װאָהלערגעהן, хорошо. וקשורו בלמ"ד, ובא במובן פעל סתמי: כי טוב לו עמך (דברים ט"ו, ט"ז), וְטוב לכם (שם ה', ל'), ושמושו ע"ד הפעל רוע.

הַהִפְעִיל—יוצא במובן המוסרי, גוטעס טהון, מאַכען, творить добро: הֱטִיבוֹתָ כי היה עם לבבך (מ"א ח', י"ח; דה"ב ו', ח'), וטעמו כתאר הפעל המושך אחריו בכח הפעל עשה וכמפורש במקום אחר: יען אשר הֱטִיבוֹתָ לעשות (מ"ב י', ל'). ובגמרא: הרואה חלום ונפשו עגומה וכו' ילך ויטיבנו בפני שלשה (ברכות נ"ה, ע"ב); ורוב שמושו ע"ד נחי פ"י (עיין יטב).

טוֹב, טוֹבָה, ש"ת, א) יפה ונעים ביחס אל החושים; בחוש הראות: ותרא אותו כי טוב הוא (שמות ב', ב'), שאָן, ליעבליך, хорошъ, красивъ; בחור וָטוב (ש"א ט', ב'), אדרת שנער אחת טובָה (יהושע ז', כ"א), וכלי נחשת מוצהב טובָה (עזרא ח', כ"ז), כי טֹבֹת הנה (בראשית ו', ב'); ובסמיכות: וגם הוא טוב תאר (מ"א א', ו'), והנערה טובַת מראה (בראשית כ"ד, ט"ז), וטוב ראי (ש"א ט"ז, י"ב), טובַת חן (נחום ג', ד'). — ובחוש הריח: וקנה הַטוב (ירמיה ו', כ'), װאָהלריעכענד, благоухающій: משמן טוב (קהלת ז', א'), לריח שמניך טובים (שה"ש א', ג') — ובחוש הטעם: טוב העץ למאכל (בראשית ג', ו') װאָהלשמעקקענד, вкусный, כְּיֵין הטוב (שם ז', י'), כי טובים דודיך מיין (שה"ש א', ב'). ולהרגשת כלל החושים, געניהם, אַנגענעהם, пріятно: כי טוב צלה (הושע ד', י"ג). ובהצטרפות אל נושא אחר דומה לו שבא בקשור מ"ם היתרון מפורש בערך היתרון: הלא טוב אמנה ופרפר נהרות דמשק מכל מימי (מ"ב ה', י"ב), בעססער, אַנגענעהמער, лучше, пріятнѣе. ובחסרון הנושא המתואר ובקשור עם יחס הלמ"ד: בַּטוב לו (דברים כ"ג, י"ז) — במקום שהוא טוב לו. ומזה בענין רצוי וחביב געפֿעלליג, хорошо, лучше; ביחס אל השם עין—בבי"ת היחס: כי טוב אתה בעיני (ש"א כ"ט, ט'), לַטוב בעיניהם תהיינה לנשים (במדבר ל"ו, ו'), וטובָה אני בעיניו (אסתר ח', ה'). ובספרי הקדש האחרונים בקשור עם לפני: טוב לפני האלהים (קהלת ז', כ"ו), לתת לְטוב לפני האלהים (שם ב', כ"ו). ובמובן המוסרי: כי טוב יום בחצריך (תהלים פ"ד, י"א), קרבת אלהים לי טוב (שם ע"ג, כ"ח), טוב לי תורת פיך מאלפי זהב וכסף (שם קי"ט, ע"ב). ב) טוב במה שהוא בריא, חזק ושלם במינו כפי הנדרש לחפצו, געזונד, שטאַרק, טיכטיג, крѣпкій, хорошій, способный. ובצמחים: שבע שבלים בריאות וטובות (בראשית מ"א, ה'), בקרקע: שדה טוב (יחזקאל י"ז, ח') — מגדל פירות בשפע, פֿרוכטבאַר, плодородное поле: ההר הַטוב הזה (דברים ג', כ"ה), ארץ טובָה ורחבה (שמות ג', ז'), כרם טוב (מ"א כ"א, ב'), במרעה טוב בנוה טוב (יחזקאל ל"ד, י"ד), מרעה שמן וָטוב (דה"א ד', מ'); ובמובן זה נאמר: וירא מנוחה כי טוב (בראשית מ"ט, ט"ו) — חבל הארץ שעלה בגורלו למנוחה ונחלה (ועיין מנוחה בשרש נח). ובבהמות: בן בקר רך וָטוב (בראשית י"ח, ז'), טוב ברע או רע בְּטוב (ויקרא כ"ז, י'), כל נתח טוב (יחזקאל כ"ד, ד'), וכדומה לאלה הענינים. ומזה לענין משופע בברכה: אוצרו הַטוב (דברים כ"ח, י"ב), רייך, ועגענס-פֿאָלל, изобильно: זֶבֶד טוב (בראשית ל', כ'), מחמדי הַטובים (יואל ד', ה'); יקרי ערך: בתים וגו' גדולים וְטובים (ישעיה ה', ט'). ובהשאלה: שהימים הראשונים היו טובים (קהלת ז', י'); וקרוב לזה: בשיבה טובָה (בראשית ט"ו, ט"ו) — שיבה מבורכת ומאושרת, גליקקליכעס אַלטער, счастливая старость; או שיבה גדולה באריכות ימים: יש להם שכר טוב (קהלת ד', ט'), כי טוב סחרה (משלי ל"א, י"ח) — יקר בערכו ויש עליו קופצים. ובמובן המוסרי: ענני ה' כי טוב חסדך (תהלים ס"ט, י"ז) — גדול ומשופע, רייך, גראָסס, обильное. והכפל: כרב רחמיך, והוא ע"ד כי גדול עד שמים.

חסדך (שם נ"ז, י"א). ובהשאלה: מאושר וצלח, גליקקליך, блаженъ: אמרו צדיק כי טוב (ישעיה ג', י'). שעורו: כי טוב הוא: טוב איש חונן ומלוה (תהלים קי"ב, ה'); וַנִּהְיֶה טובים ורעה לא ראינו (ירמיה מ"ד, י"ז); וכן טובים היו הללי חרב (איכה ד', ט'). ומזה חשיבות ערך ומעלה: הֲטוב טוב אתה מבלק (שופטים א', כ"ה); חזק עצום ונכבד: טוב עללות אפרים (שופטים ח', ב'), טוב ילד מסכן (קהלת ד', י"ג). ג) מועיל ונאות לתכלית, נימצליך, צוועקקמעססיג, полезно, цѣлесообразно, ערשפריעסליך, благотворно: וירא אלהים את האור כי טוב (בראשית א', ד'), ומתוק האור וטוב לעינים (קהלת י"א, ז'); ובקשור עם הפעל במקור ע"ד תאר הפעל: לא טוב היות האדם לבדו (בראשית ב', י"ח), כי טוב לנו עבוד את מצרים (שמות י"ד, י"ב). ובמובן המוסרי: כי טוב חסדך מחיים (תהלים ס"ג, ד'); ויכלול גם ענין כשר וישר, בילליג, געביהרענד, справедливое, должное, хорошее: טוב תתי אותה לך (בראשית כ"ט, י"ט), טוב אשר יפה לאכול וגו' (קהלת ה', י"ז), טוב להודות לה' (תהלים צ"ב, ב'), טוב לחסות בה' (שם קי"ח, ח'). ד) עָרֵב, משמח לב, אנגענעהם, הייטער, ערהייטערנד, פֿרעהליך, пріятный, веселый: כי על יום טוב באנו (ש"א כ"ה, ח'). ולמועדים טובים (זכריה ח', י"ט); ועם זה דבורים של נחמה, טרעסטענדע, утѣшительныя рѣчи: ודברת אליהם דברים טובים (מ"א י"ב, ז'), דברים טובים (זכריה א', י"ג), והכפל: דברים נחומים: שמועה טובה (משלי ט"ו, ל'). ובסמיכות אל השם לב: וטוב לב משתה תמיד (משלי ט"ו, ט"ו), שמח וְטוֹב-לב (אסתר ה', ט'), וְטוֹבֵי לב על כל הטובה (מ"א ח', ס"ו), ושתה בלב טוב (קהלת ט', ז'). ה) מושכל ומאושש, קלוג, בעגרינדעט, גרינדליך, основательное, обоснованно: רחש לבי דבר טוב (תהלים מ"ה, ב')— מליצה מושכלת: שכל טוב לכל עושיהם (תהלים קי"א, י'), והמשכילים שכל טוב לה' (דה"ב ל', כ"ב), (ועיין שכל): טובה עצת חושי (ש"ב י"ז, י"ד, שם ט"ז, ג'), ראה

דבריך טובים ונכחים (שם ס"ז, ג'). ו) במובן המוסרי: רוצה בטוב זולתו, גוטיג, וואָהלוואָללענד, благожелатель: איש טוב זה (ש"ב י"ח, כ"ז). ובמובן זה הוא נסמך אל השם עין: טוב עין הוא יבורך (משלי כ"ב, ט'), ומפרש: כי נתן מלחמו לדל, וואָהלטהעטער, благотворитель. ובמשנה: עין-טובה (אבות ב', י'), תלמידו של אברהם אבינו, עין טובה (אבות ה', י"ט). והפוכו: רע עין, צר עין, ובא כתאר לשם רוח: כי אתה אלהי רוחך טובה (תהלים קמ"ג, י'), ורוחך הַטּוֹבָה נתת להשכילם (נחמיה ט', כ'); ויתכן, שזה ע"ד שכל טוב. וכמו כן לשם יד: יד אלהי אשר היא טובה עלי (נחמיה ב', י"ח), כיד אלהיו הַטּוֹבָה עליו (עזרא ז', ט'). ובמשנה כתאר אל השם לב: לב טוב (אבות ב', י'), ומדת לב טוב גדולה ממדת עין טובה. וביחס אל הש"י: טוב ה' לכל (תהלים קמ"ה, ט'), גנאֶדיג, милостивъ, טוב וישר ה' (שם כ"ה, ח'), ה' הַטּוֹב יכפר (דה"ב ל', י"ח). ויכלול את השלם במעלות המדות ויראת ה' ובמובן זה הוא נרדף עם צדיק, ישר וכדומה; וְהִפּוּכוֹ: רשע, רע, חוטא ודומיהם. פֿראָם, праведный: לַטּוֹב ולטהור (קהלת ט', ב'), טוב יפיק רצון (משלי י"ב, ב'), והפוכו: ואיש מזמות, ומעליו איש טוב (שם י"ד, י"ד), והפוכו: סוג לב: ויהי ה' עם הַטּוֹב (דה"ב י"ט, י"א). למען תלך בדרך טובים (משלי ב', כ'), והכפל: וארחות צדיקים: שחו רעים לפני טובים (שם י"ד, י"ט). ובכנוי: טוֹבָם כחדק (מיכה ז', ד'). ובהשאלה: כל מעגל טוב (משלי ב', ט'), אי זה דרך הַטּוֹב (ירמיה ו', ט"ז), את הדרך הַטּוֹבָה (מ"א ח', ל"ו), והוליכו בדרך לא טוב (משלי ט"ז, כ"ט). ועוד נמצאו בו סעיפי מושגים פרטיים המסתעפים ויוצאים מן ההוראות האלה אשר יתפשטו לְפִי ענינם ומקומם (ועיין השמות טוּב טוֹבָה).

טוּב, ש"ז, א) עֲרֵבוּת ונעימות, אננעהמליכקייט, אננעהמעס; пріятность, удовольствіе, блаженство; ובניכם אשר לא ידעו היום טוב ורע (דברים א', ל"ט), האו"ע

בין טוב לרע (ש"ב י"ט, ל"ו), ובחור בַּטוב (ישעיה ז', ט"ו). ובמובן זה נאמר: ועץ הדעת טוב ורע (בראשית ב', ט'), הסמוך בה"א הידיעה, ושעורו: כמו הדעת—דעת טוב ורע, כמו: הארון הברית (יהושע ג', י"ד): והייתם באלהים ידעי טוב ורע (בראשית ג', ה'), יעוין בבאור נתיבות השלום. ועם זה תענוג ושמחה פערגניגען, וואָננע, блаженство, אוהב ימים לראות טוב (תהלים ל"ד, י"ג), והראה את נפשו טוב (קהלת ב', כ"ד), וראה טוב בכל עמלו (שם ג', י"ג), היה בְּטוב (שם ז', י"ד), יבלו בַּטוב ימיהם (איוב כ"א, י"ג). ובמובן המוסרי: וחסידיך ישמחו בַטוב (דהי"ב ו', מ"א); ב) דשן ושמן, מאכל דשן ובריא, פעטטינקיים, שמאַקהאַפטע; жиръ, жирное, געזונדע שפייזע, здоровое, вкусное кушаніе; ואכלו טוב (ישעיה נ"ה, ב'), והכפל: ותתענג בדשן נפשכם, ונפש רעבה מִלֵּא טוב (תהלים ק"ז, ט'). ודורשי ה' לא יחסרו כל טוב (שם ל"ד, י"ד), והכפל: כפירים רשו ורעבו. ועם זה שובע וברכה בתבואות, זאַטטיגונג, פילע, обильный урожай; ושמחת בכל הַטוב (דברים כ"ו, י"א), רבים אומרים מי יראנו טוב (תהלים ד', ז'), והסיום: נתתה שמחה בלבי מעת דגנם ותירושם רבו; גם ה' יתן הטוב (תהלים פ"ה, י"ג), והכפל: וארצנו תתן יבולה, ולא יראה כי יבוא טוב (ירמיה י"ז, ו'). ויכלול גם עושר ושפע הקנינים, רייכטהום, איבערפלוס, богатство, изобиліе: והוא מלא בתיהם טוב (איוב כ"ב, י"ח), וכמו כן בריאות ושלמות הגוף, געזונדהייט, здоровье: המשביע בַּטוב עדיך (תהלים ק"ג, ה'), והכפל: תתחדש כנשר נעוריכי. ג) מנוחה ושלוה, רוהע, פריעדע, миръ, спокойствіе: קוה לשלום ואין טוב (ירמיה ח', ט"ו), כי טוב קויתי ויבא רע (איוב ל', כ"ו). ד) ברכה והצלחה בכל מעשה ידים, זעגען, גליקק, успѣхъ, счастіе, благословеніе: את החיים ואת הַטוב (דברים ל', ט"ו), משכיל על דבר ימצא טוב (משלי ט"ז, כ'), מצא אשה מצא טוב (שם י"ח, כ"ב), טוב וחסד ירדפוני (תהלים כ"ג, ו'). דורש טוב לעמו (אסתר י', ג'), מבשר טוב (ישעיה נ"ב, ז'), והכפל: משמיע ישועה—בשורה טוֹבָה, ומזה: כי לא יתנבא עליו טוב (מ"א כ"ב, ד')—דבר טוב, וְטוב לא יהיה לרשע (קהלת ח', ג'). ה) וביחס הלמ"ד כעין תה"פ: לְטוב לנו כל הימים (דברים ו', כ"ד), ערוב עבדך לְטוב (תהלים קי"ט, קכ"ב), אם לא שריתך לְטוב (ירמיה ט"ו, י"א), וישנה ואת נערותיה לְטוב (אסתר ב', ט"ו). ובא: אם תהיה לְטוב להעם הזה (דהי"ב י', ז'), הלמ"ד נוסף, או שטעמו: אם תַּראה את עצמך כי טוב אתה להם. ובדחז"ל: אליהו זכור לטוב (ברכות ג', ע"א ועוד בכ"מ) כמו לברכה, ע"ד: זכר צדיק לברכה. ו) דברי רצון, אהבה ופיום: וידבר יהונתן בדוד טוב אל שאול (ש"א י"ט, ד'), ומרע ועד טוב (שם י"ג, כ"ב). ז) תועלת, דבר מביא לידי תכלית, ניטצליכעס, полезное: אין טוב באדם (קהלת ב', כ"ד), ידעתי כי אין טוב בם (שם ג', י"ב), אין לי טוב כי המלט (ש"א כ"ז, א'). ח) במובן המוסרי: מעשה טוב, בהגעת הטוב לזולתו: תאות צדיקים אך טוב (משלי י"א, כ"ג), גוטטעס טהון, творить добро, ובא בקשור פעלים שונים: גְמָלַתְהו טוב ולא רע (משלי ל"א, י"ב), ועשה טוב (תהלים ל"ז, ג'), רדפי טוב (שם ל"ח, כ"א), חורשי טוב (משלי י"ד, כ"ו), אל תמנע טוב מבעליו (שם ג', כ"ז)—הטוב הראוי שיקבל הזולת מאתנו. ומזה: מעשה טוב כתורה וכמצוה, דאַס גוטע, דאַס רעכטע, גאָטטגעפעלליגע, доброе, богоугодное дѣло, ויעש אסא הַטוב והישר (דהי"ב י"ד, א'), תבין בין טוב ורע (מ"א ג', ט'), לרע טוב ולַטוב רע (ישעיה ה', ב'), אשר יעשה טוב ולא יחטא (קהלת ז', כ'), הכר פנים במשפט בל טוב (משלי כ"ד, כ"ג), ובא: אשר דבר טוב על המלך (אסתר ז', ט'), הודיע דבר שהיה נוגע לטובת המלך והצלתו. ט) בענין הסכמה לחיוב דבר הראוי להיות: לא נוכל דבר אליך רע או טוב (בראשית כ"ד, נ'). ובמובן זה בא כתאר הפעל: אם כה יאמר טוב (ש"א

כ׳, ד׳), אם יגאלך טוב יגאל (רות ג׳, י״ג), ותאמר בת שבע טוב (מ״א ב׳, י״ח), גוט, רעכט, хорошо.

טוּב, ש״ז, מעין הקודם: א) יופי ונעם, שאָנהײם, красота: כי מה טובו ומה יפיו (זכריה ט׳, י״ז); ועם זה יופי בשלמות הבריאות דשנות ושמנות: על טוב צוארה (הושע י׳, י״א), פייסטינקײם, איפּיגקײט, красивое, роскошное. ב) המובחר בפירות הארץ, חלב הארץ, דאס פעטסטע, דאס בעסטע, лучшее: את טוב ארץ מצרים (בראשית מ״ה, י״ח), טוב הארץ תאכלו (ישעיה א׳, י״ט), נושאים מִטּוּב מצרים (בראשית מ״ה, כ״ג), לאכול פריה וְטוּבָהּ (ירמיה ב׳, ז׳). ומזה: ג) שובע ועושר איבערפלוס, רײכטהום, богатство, урожай; ובתים מלאים כל טוב (דברים ו׳, י״א), וכל טוב אדוניו בידו (בראשית כ״ד, י׳), וכמו כן: ד) הצלחה ושפע ברכה, גליקק, וואָהלשטאַנד, благосостояніе: ורב טוב לבית ישראל (ישעיה ס״ג, ז׳), וראה בטוב ירושלים (תהלים קכ״ח, ה׳), בטוב צדיקים תעלוץ קריה (משלי י״א, י׳), על כן לא יחיל טובו (איוב כ׳, כ״א), הן לא בידם טוּבָם (שם כ״א, ט״ז). ה) שמחה ובדיחות, הייטערקײט, פראָהליכקײט, веселость, хорошее расположеніе духа: בשמחה ובטוב לבב (דברים כ״ח, מ״ז), ירונו מטוב לב (ישעיה ס״ה, י״ד). ו) במובן המוסרי: השפעת טוב וחסד וביחוד ביחס אל השם, אלגיטע, מילדע, всеблагость: ונהרו אל טוב ה׳ (ירמיה ל״א, י״ב), לראות בטוב ה׳ (תהלים כ״ז, י״ג), למען טוּבְךָ ה׳ (שם כ״ה, ז׳), ופחדו אל ה׳ ואל טובו (הושע ג׳, ה׳), אני אעביר כל טובי על פניך (שמות ל״ג, י״ט). יש מפרשים אותו מן ההוראה הראשונה יופי ונועם במובן המושאל: כבוד והוד, הערליכקײט, מאַיעסטעט, величіе, великолѣпіе. וזה תשובה על בקשת משה: הראני נא את כבודך. ומזה: לראות בטוב ה׳ (תהלים כ״ז, י״ג), ע״ד האמור מקודם: לחזות בנעם ה׳ (שם שם ד׳), וכן: נשבעה בטוב ביתך (שם ס״ה, ה׳) — בנעם הנראה בבית ה׳. והנראה בפירוש אני אעביר כל טובי על פניך, שענינו עצמות ואמתות, וועזענטליכקײט, сущность, суть, כעין השאלה השם כבוד עיי״ש. והוא קרוב להוראת המלה טוּב בלשון ארמית (עיי״ש). ומזה: טוב טעם ודעת למדני (תהלים קי״ט, ס״ו), עקרו ויסודו של הטעם והדעת (ועיין טעם) דאס וועזענטליכע, דאס ריכטיגע, существенное, суть. ובהבדל שבין טוב בחולם לבין טוּב במלאפום, נראה, שהראשון עקרו הטוב המצויר בשכל והשני הטוב המורגש והמוחש בפעל וע״ד ההבדל שבין אוֹר לבין אוּר.

טוֹבָה, ש״נ, מן הקודמים והתיחד בהוראות: א) שובע ברכת התבואות, פיללע, זעגענפיללע, урожай: עטרת שנת טובתֶךָ (תהלים ס״ה, י״ב), תכין בְּטוֹבָתְךָ לעני (שם ס״ח, י״א) — בברכת השובע שאתה נותן. ב) שפע ברכה בקנינים, גליקק, וואָהלערגעהן, счастіе: ברחו לא ראו טובה (איוב ט׳, כ״ה), ולראות טוֹבָה (קהלת ה׳, י״ז). ועם זה: תענוג והנאה, גענוסס, наслажденіе; ומחסר את נפשי מִטּוֹבָה (שם ד׳, ח׳), ולא אכל בְּטוֹבָה (איוב כ״א, כ״ה), ביום טוֹבָה היה בטוב (קהלת ז׳, י״ד). ג) ומזה בגמרא: שגובה חובתו של אדם בְּטוֹבָתוֹ: עשיר בשורו ואת עני בְּשֵׂיו יתום בביצתו אלמנה בתרנגולתה (פסחים קי״ח, ע״א). כל דבר שיש בו הַרְוָחָה והרחבה: לראות בְּטוֹבַת בחיריך (תהלים ק״ו, ה׳), ותדבר אל עבדך את הַטּוֹבָה (ש״ב ז׳, כ״ח), לא תדרוש שלומם וְטוֹבָתָם (דברים כ״ג, ז׳). ובא על הרוב ביחס אל המעשה הטוב, וואָהלטהאַט, доброе дѣло: על כל הַטּוֹבָה אשר עשה ה׳ לישראל (שמות י״ח, ט׳), וישב לי רעה תחת טובה (ש״א כ״ה, כ״א), וה׳ ישלמך טוֹבָה (שם כ״ד, כ׳), כי אתה גמלתני הַטּוֹבָה (שם שם, י״ח), מביא עליכם את כל הַטּוֹבָה (ירמיה ל״ב, מ״ב), אלהים חשבה לְטוֹבָה (בראשית נ׳, כ׳). ובא: טוֹבָתִי בל עליך (תהלים ט״ז, ב׳). רש״י פירש: טובות שאתה עושה לי לא עליך הם לגמלני, כי לא בצדקתי אתה מיטיב לי;

ילדעת הרמב"ן הוא מוסב אל הש"י, אתה הוא עיקר כל הטוב האפשרי והאשר האמתי, הייל, זעליגקייט, блаженство, ואין שום דבר טוב למעלה ממך. ויש שפירשו אין לי טובה בחיים זולתך, עס גיעבט קיין גליקק פיר מיך אויסער דיר. ד) דברי רצון ואהבה: וידבר אתו טובות (מ"ב כ"ה, כ"ח). ובא: גם טובותיו היו אומרים לפני (נחמיה ו' י"ט), לדעת המפרשים ענינו: מעשיו הטובים או תכונותיו הטובות, ופירושם איננו מתישב לפי הענין, והנכון כפירוש הרא"ג שהוא ע"ד לשון הארמית בהוראת ד ב ה שמיעת דברים, גערעדע, געשפרעך: שמעתי דבת רבים, (תהלים ל"א, י"ד), ת"י: טיב ביש. וכן ענינו בסורית: ט א ב ה (ועיין ט י ב). וזה שאמר הכתוב: גם טובותיו היו אומרים לפני ודברי היו מוציאים לו. ובקשור עם למ"ד ענינו על הרוב כתאר הפעל: והותירך ה' לְטוֹבָה (דברים כ"ח, י"א), ובפרי אדמתך לְטוֹבָה (שם ל', ט'), התפלל בעד העם הזה לְטוֹבָה (ירמיה י"ד, יא), עשה עמי אות לְטוֹבָה (תהלים פ"ו, י"ז), צום גוטען, צום הייל, для блага, для добра; ושמתי עיני עליהם לְטוֹבָה (ירמיה כ"ד, ו'), זכרה לי אלהי לְטוֹבָה (נחמיה ה' י"ט, י"ג, ל"א) — לזכות להיטיב לי בגלל זה. ובמשנה: אין נותנין אלא לחבר בְּטוֹבָה (בכורים ג', י"ב) — באיזה פצוי ושכר קטן, פערגיטיגונג, удовлетворенiе, ואין נהנין מהם בטובה (ע"ז ד' ג'), שלא בטובה (שביעית ד', ב'), פירושו - ברצון ובהסכמת שניהם (הרמב"ם ועיין תוי"ט). ובמובן זה בא: פותחין את פיו בצבת שלא בְּטוֹבָתוֹ (סנהדרין ו', ב') — שלא ברצונו, בעל כרחו, מה העבד בְּטוֹבָתוֹ ושלא בְּטוֹבָתוֹ ומשמש לאדוניו (שמו"ר כ"ד), משה נהג בה טובת עין ונתנה לישראל (נדרים ל"ח, ע"א).

הַטָּבָה, ש"מ, במשנה: דברים שיש בהן הֲרָעָה וְהַטָּבָה (שבועות ג', ה'), פערבעססערונג, улучшенiе, הטבת חלום, פתרון חלום לטובה.

טוֹב, שע"פ, א) אחי אלימלך איש נעמי (רות ג', י"ג). ב) שם מדינה במזרחית צפונית ארץ ישראל שישב בה יפתח (שופטים י"א, ג').

טוֹב אֲדוֹנִיָּה, שע"פ, אחד הלוים בימי יהושפט (דהי"ב י"ז, ח').

טֹבִיָּה, טוֹבִיָּה, טוֹבִיָּהוּ, א) איש אשר מבניו עלו מבבל עם זרובבל: בני טוֹבִיָּה (עזרא ב', ס'). ב) אחד מהחשובים בימי זרובבל, מאלה אשר היה דבר ה' אליהם ביד זכריה הנביא לקחת מהם כסף וזהב לעשות עטרות לכהן גדול: ומאת טוֹבִיָּה (זכריה ו', י'), ואולי הוא הקודם. ג) עבד עמוני שונא ישראל בימי נחמיה (נחמיה ו', י"ט). ד) אחד הלוים בימי יהושפט (דהי"ב י"ז, ח'). יסוד השמות הוא שרש טוב.

טָוָה, פ"י, נמצא בְּקַל, ענינו קליעה וגידול, דרעהען, פלעכטען, свертывать, вязать. ומזה: שזירת חוטים מצמר ופשתן, שפיננען, прясть: בידיה טָווּ (שמות ל"ה, כ"ה), טָווּ את העזים (שם שם, כ"ו) — צמר העזים ועיין רש"י.

מַטְוֶה, שם החוטים השזורים, געשפיננסט, געשפאננענעס, пряжа, пряженное: ויביאו מטוה (שמות ל"ה, כ"ה).

טִוּוּי, שה"פ, בפיוט, טִוּוּי יריעות רקמתך (זולת ב' דפסח).

טְוִיָּה, שה"פ בבא"ס, דאס שפיננען, пряденiе. ומזה בארמית מַטְוָאָה בשממית אשר בידה תטוה ותתפש: ובית עכביש ת"י בי מַטְוְיָאתָא (איוב ח', י"ד), ועיין טות.

טוּחַ. פ"י. הַקַּל ענינו מירוח קיר בטיט ובסיד, שמיערען, איבערשטרייכען, איבער-פינכען; обмазывать стѣну, замазывать: וְטָח את הבית (ויקרא י"ד, מ"ב), לָטוּחַ קירות הבתים (דהי"א כ"ט, ד'), הקיר אשר טַחְתֶּם תפל (יחזקאל י"ג, י"ד), טָחִים אותו תפל (שם שם, י'), ובהשאלה: נביאיה טָחוּ להם תפל (שם כ"ב, כ"ח) — מיפים ומחפים את נבואותיהם בשקרים ובתרמית שאין להם קיום כבונים הטחים את הקיר בטיח תפל שאין בו ממש. ובא בהוראת עומר:

כי טַח מראות עיניהם (ישעיה מ"ד, י"ח)— עיניהם כמו שהיו טחים אותם בסיד, פֿער-שמיערט, פֿערקלעבט, вамазанъ, валѣпленъ. ובא בפתח ע"ד הכפולים משרש טחה. וי"א שהוא יוצא וחסר שם הפועל.— ובדחז"ל גם בהפעיל: לְהַטִּיחַ גגו הוא צריך (ביצה ט', א'), ועוד השתמשו בו להוראות שונות: היה חורש והִטִּיחַ בסלע (אהלות י"ז, ב'), נזדקר ונפגע, אַנשטאָססען, столкнуться, התחיל מַטִּיחַ ראשו לכותל (ב"ר, כ'). ומזה: שֶׁהִטִּיחַ באשתו תחת התאנה (סנהדרין מ"ו, ע"א). ובענין זריקה והשלכה במובן המושאלי: אל יַטִּיחַ אדם דברים כלפי מעלה (תענית כ"ה), הטיח דברים כלפי מעלה (סוכה נ"ח), הִטִּיחַ עלי יונתן בן עוזיאל (ב"ב קנ"ד), אלמלא הִטִּיחַ בן זכאי את ראשו בין ברכיו כל היום כולו לא היו משגיחים עליו (ברכות ל"ד, ע"ב). והוא כנראה בהשאלה ממעשה המרוח בטיט הנעשה ע"י זריקת והשלכת הטיט במחצל כלפי מעלה וכלאחר יד, ויתכן שזה עיקר הוראת שורש טוח הדומה לשרש טחה עיי"ש.

הַנִּפְעַל, אחרי הִטּוֹחַ את הבית (ויקרא י"ד, מ"ה).

טֻחָה, טֻחוֹת, שם במספר רבים: הן אמת חפצת בַטֻּחוֹת (תהלים נ"א, ח'), תרגום יהונתן בְּכוּלְיָן, והוא הכליות ניערען, почки, ולדעת רש"י נקראו כן על שם שהן מכוסות וחפויות בחלב כאלו טוחות בסיד; וטעם המליצה כמו: אתה קנית כליותי (שם קל"ט, י"ג), משל לקרב המחשבה ומעמקי הלב ופנימו, איננערסטע, тайники сердца, внутренность, והכפל: ובסתום חכמה תודיעני. וכן: מי שת בַּטֻּחוֹת חכמה (איוב ל"ח, ל"ו), והראו"ו פירש זה האחרון מן מטחוי קשת, בהוראת יריה וזריקה ועניני הכוכבים היורים כחץ; ולדעת אומברייט והאחרונים מקורו מלשון ערבית טחה שעקרו: א) היות כסוי וחפוי ועטוף, אומהיללט, פֿערבאָרגען, скрыто, покрыто; ובמובן זה נאמר: הן אמת חפצת בטוחות במעמקי הלב הסגורים ואטומים, והוא ממש ענין הכפל: ובסתום חכמה תודיעני. ב) חשרת עבים מקובצים המכסים את אור היום, געוואָלקע, густыя облака, ובהוראה זו פירשו: מי שת בטוחות חכמה—מי שת אותם בחכמה, ועיין שכוי. — אולם בעל העיקרים פירש כאלו היה הבי"ת שרשית משרש בטח, ויהי: בַּטֻּחוֹת חכמה כמו יסודות החכמה, המושכלות הראשונות שהחכמה נשענת עליהן. וקרוב לזה פירש הרב ר"מ לאנדוי הענינים שנבחנו ע"י הנסיון כי הבחינות כאלו הם בטוחות לחכמה. ובא גם בשם המקרה „טִיחָה": אין חברו מטפל עמו בטִיחָה (נגעים פי"ב משנה ו').

טִיחַ, ש"ז, הטיט או הסיד שטחו אותם על הקיר, פינזע, замазка: הַטִּיחַ אשר טחתם (יחזקאל י"ג, י"ב).

טול, פ"י, עקרו, כנראה, ארמית בהוראת הֲנָעָה ממקום למקום; ומזה במשנה בְּקַל לקיחה ועקירה ממקום למקום, נעהמען, ווענגנעהמען, снять, взять; טול וצא טול וצא (יומא ו', ד'), ובהשאלה: טול לך מה שהבאת (חולין ד', ד'); ומזה במקרא:

הַהִפְעִיל: הָטֵל, הַשְׁלָכָה וזריקה בכח, שליידערן, וועגווערפֿען, бросать: וְהֵטַלְתִּי אתכם מעל הארץ (ירמיה ט"ז, י"ג), וְהֵטַלְתִּי אותך וגו' על הארץ (שם כ"ב, כ"ו), על פני השדה אֲטִילֶךָ (יחזקאל ל"ב, ד'), וַיְטִלֻהוּ אל הים (יונה א', ט"ו), וַיָּטִלוּ את הכלים (שם שם, ה'), שאוני וַהֲטִילֻנִי (שם שם, י"ב); וכן בהשלכת חנית וַיָּטֶל שאול את החנית (ש"א י"ח, י"א). ובהשאלה: וה' הֵטִיל רוח גדולה אל הים (יונה א', ד'), ועיין נטל.

הָהָפְעַל: הוּטְלוּ הוא וזרעו (ירמיה כ"ב, כ"ח), הינגעוואָרפֿען, אומהערגעוואָרפֿען ווערדען, быть брошену: כי יפל לא יוּטָל (תהלים ל"ז, כ"ד)—מושלך ושרוע שקשה לו לקום; הינגעשטרעקט ווערדען, лежать растянуту: הגם אל מראיו יֻטָל (איוב מ"א, א'), ולקצת נוסחאות הטי"ת בדגש בהשאלה, בחיק יוּטַל את הגורל (משלי ט"ז, ל"ג) — לפי שהגורל נעשה בהשלכה וזריקה (עיין

נורל). ובמשנה: מי שמתו מוּטָל לפניו (ברכות ג', א') — משכב שרוע, דאָהין גע-שטרעקקט, מוּטָל (אדר"ן מ"א). וכן במובן הטלת חיוב: מי שהוטל עליו ידו על העליונה (ב"מ ד', ד) — מי שעליו מוטל דבר התביעה.

הַפִּעֵל ע"ד המרובעים: טִלְטֵל בכפילת הפ"א והלמ"ד: נענוע ונדנוד ממקום למקום, ועמו השלכה וזריקה, בעוועגען, פֿאָרבּוּוערפֿען, אומהערווערפֿען, אומהערשלײדערן, швырять, вабросать: הנה ה' מְטַלְטֶלְךָ טַלְטֵלָה (ישעיה כ"ב, י"ז). ובמשנה במובן הראשון: הגבהת כלי ונענועו ממקום למקום: מטלטלין נר חדש (שבת ג', ה'), ומטלטלה ונשברה (ב"מ ד', א').

טַלְטֵלָה, שה"פ, פֿאָרבּשליידערן, швыряніе: הנה ה' מטלטלך טַלְטֵלָה גבר (ישעיה כ"ב, י"ז), יש שפירשו בשם גבר כתאר הפעל, וטעמו — טלטלה בכח גדול בכח גבר, ויש שפירשו על דרך הקריאה: אתה הגבר ה' יְטַלְטֶלְךָ טַלְטֵלָה, — ובדהז"ל: טַלְטוּלֵי דגברא קשין מדאתתא: הנה ה' מטלטלך טלטלה גבר (כתובות כ"ח).

טִלְטוּל, בדהז"ל, שה"פ: א) הגבהת חפץ ונענועו ממקום למקום, בעוועגען, перемѣщеніе, движеніе: טלטול מן הצד (שבת). ב) נזם האף, התולה ומדולדל. נזמי האף ת"י טַלְטוּלַיָּא (ישעיה ג', כ"א), וי"ג טְלוּלַיָּא.

מְטַלְטְלִים, במשנה, שם לחפצים שנטלים בידים ונעתקים ממקום למקום כנגד קרקעות ונחלאות, מאָבּיליען, בעוועגליכֿע גיטער, движимое имущество.

טַיֵּל, בדהז"ל ובתרגומים, ההליכה לשוח: אני ואתה נְטַיֵּל בגן עדן (סנהדרין ק"א), שפּאַצירען, гулять; וכן להליכה בבלל: היה מְטַיֵּל אחריו (תענית כ' ע"ב).

טִיּוּל, ש"ז, שם הפעולה אצל בעלי אסופות לשעשועי־עם, שחוק וטיול פֿאָלקס-שפּיעלע, צערשטרייאונג, развлеченія, публичныя игры. ובספר יוסיפון לעברים פרק מ"ה נאמר ע"ד שעשועי־עם אלה ברומי: והיו (צירי היהודים ליוליוס קיסר) מביטים בכל מלאכות הַטִּיּוּל שהיו עושים לפני הקיסר".

טַיָּל, ש"ז, שם ע"מ פַּעָל, להולך בטל ובלתי מתעסק במלאכה: הַטַּיָּלִים בכל יום (כתובות ה'), ועיקר כלם: תנועה ונדנוד.

מְטוּלְטֶלֶת, ש"נ, דבר התלוי מדולדל וסרוח; ומזה: א) חתיכת מטלית קשורה ותלויה, לאַפּען, лоскутъ, לא יצא גמל במטולטלת (שבת נ"ד, א'). ובמשנה שבמשניות מטוטלת בחסרון למ"ד אחת. ב) וכסוי היה לו וכמין מטולטלת היתה עליו מלמעלן (תמיד ה', ד'); כעין סודר קטן; ויש מפרשים: טבעת שעל ידה מטלטל הכסוי ומסירין אותו מעל הבזך. ג) אבן העופרת הקשורה בראש החבל שביד הבנאים, שעל ידה מכוונים את יושר הבנין, זענקבּלייא, отвѣсъ: המטוטלת והמשקולות (כלים י"ב, ח'); וכן נקראו הפירות הקטנות התלויות מדולדלות בענפים, העוללות, טוטלא: לא תְעוֹלֵל אחריך (דברים כ"ד, כ"א), תרגום ירושלמי: לא תבערו טוטליותהון, ועיין הערה לשרש דלל.

טוּם, ארמית, דומה לשרש אטם בהוראת אטימה וסתימת חלל ונקב, פֿער-שטאָפּפֿען, затыкать, засорять. הַקַּל: וַיְסַתְּמוּם פלשתים. ת"א: וְטַמּוּנוּן (בראשית כ"ו, י"ח); תכאיבו באבנים, ת"י תְטוּמוּן (מ"ב ג', י"ט). ובתלמוד: טם טפח (ב"ק נ"א, ע"ב), טום ולא תשפיץ (יבמות ס"ג, א').

הַפִּעֵל ע"ד הכפולים המרובעים, מענין הקל: ויסגור החלב, ת"י: וְמַמְטֵם שומנא (שופטים ג', כ"ב), אוטם אזנו, ת"י: מְטַמְטֵם אודניה (ישעיה ל"ג, ט"ו). ומזה במשנה בהשאלה לענין מלאכת הלישה: וּמְטַמְטֵם בשיעורין (חלה ג', א')—בעיסה ותחיבת יד בבצק, לפי שאין עיסת השעורים נדבקת יפה וצריכה בעיטה והכאה: מטמטה בשעורין (שם). ובמובן המוסרי: עבירה מְטַמְטֶמֶת לבו של אדם (יומא ל"ט, א'). (עיין טמה).

טוּמְטוּם, ש"ז, שם אדם שכלי ההולדה שלו אטומים ומשוכים בעור, עד

שכלי המין שלו אינם נכרים ואי אפשר לדעת אם הוא זכר או נקבה: „האשה והטומטום" (בכורים פ"א), טומטום ואדרוגינוס (חגיגה פ"א, מ"א). לפעמים יקרע העור ואז נגלים אברי המין; „טומטום שנקרע ונמצא זכר" (בבא בתרא קכ"ו ע"ב).

טַוָּס. שע"ז, מין עוף כנף—פּ֜אווי, павлинъ: עוף כנף זה הַטַּווס (בראשית רבה פ"א): מַוָּס ותרנגול כלאים זה בזה (בבא קמא נ"ה ע"א).

טוף. פ"י לא נמצא במקרא, ובערבית ענינו היקף וסבוב ועם זה כריכה וחתול, אומוויקקעלן, обвязывать, ומיסוד זה בא בעברית השרש עטף; ומזה:

טוֹטֶפֶת. ש"נ, (עקרו טְפְטֶפֶת ונחסרה הפ"א הראשונה להקל), וענינו—תכשיט הקשור וכרוך על המצח, שטירנ-באַנד, начелокъ; ובא ברבוי, וּלְטוֹטָפוֹת בין עיניך (שמות י"ג, ט"ז), והיו לטוטָפֹת בין עיניכם (דברים י"א, י"ח), והוא התפלה של ראש שנאמר עליה: וּלְזִכָּרוֹן בין עיניך (שמות י"ג, ט'), והכוונה, שתהיינה הפרשיות המיוחדות נתונות על הראש כעין תכשיט לזכרון. ובמשנה: לא תצא אשה וכו' ולא בטוטפת (שבת ו', א'), ופירשו בגמרא: טוטפת המוקפת לה מאזן לאזן (שבת נ"ז ע"ב): פְּאֵרְךָ חבוש עליך, ת"י: טוֹטַפְתָּךְ (יחזקאל כ"ד, י"ז), ודוגמתו, עטרת מן הפעל עטר. ובארמית נקרא התכשיט הקשור על היד—טוטפת: ואצעדה על זרועו, ת"י: וְטוֹטַפְתָּא (ש"ב א', י'). ולדעת בוקסטארף נגזר השם הזה מן הפעל טוף בארמית בהוראת צפיה, הבטה והשקפה, שמזה בתלמוד: ועיניה מטייפי (מגלה י"א); ומזה טוֹטֶפֶת דבר עשוי למראה עין לאות וסימן מזכיר.

טוף. ארמית, דומה לפעל צוף בעברית, ועיקרו שפיכה והגרת מים, גיעססען, פליעססען, שוואַממען, איבערשוועמען לאַססען, на-водиять, развивать: אשר הציף את מי ים סוף (דברים י"א, ד'), ת"א: דִּי אַטֵּיף: ומזה במשנה: טבוע במים, ערזויפען, ערטרינ-קען, ערטרינקען לאַססען, затопить: על דְּאַטֵּפְתְּ אַטְפוּךְ וְסוֹף מְטַיְּפָיִךְ יְטוּפוּן (אבות ב', ו'), הראשונים באֶפְעַל והאחרון בְּקַל.

הַפִּעֵל ע"ד הכפולים המרובעים כעין הוראת הפעל נטף—נטיפה ונזילה מועטת על יד על יד, טראָפּפעלן, кропить, капать: ומן השמן המטפטף ואפילו בשעה שהנר דולק (שבת מ"ד, א'), יין מטפטף ושוקע (סנהדרין ק"ד ב'), ודמו מטפטף (ועיין טפף).

טוּר. ש"ז: א) שורה מסודרת, רייהע, שיכטע, рядъ, строка: טוּר אדם (שמות כ"ח, י"ח), וְטוּר כרתות ארזים (מ"א ו', ל"ו), ארבעה טורים אבן (שמות כ"ח, י"ז), טורים גזית (מ"א ז', י"ב), ארבָּעה טוּרֵי אבן (שמות ל"ט, י'), שלשה טוּרֵי גזית (מ"א ו', ל"ו); ומזה ב) שורה מקפת, רונדונג, רונדע שיכטע, слой, וְטוּר סביב בהם (יחזקאל מ"ו, כ"ג)—שורת נדבך חומת אבנים בולטין החומה, ובגזרתו דומה אל דור, תור, שור (ועיין טירה).

טוּר. ארמית, ש"ז, הר, בערג, гора; לְטוּר רב (דניאל ב', ל"ה), די מִטּוּרָא אתגזרת (שם, שם מ"ה), (עיין טבר).

טוּשׁ. פ"ע, נמצא במקרא רק בְּקַל: א) תעופה מהירה: פליעגען, פֿאָרט-פליעגען, порхать, летать, улетать: כנשר יָטוּשׂ עלי אכל (איוב ט', כ"ו), ובארמית בסמ"ך טוס, כנשר חש לאכול, ת"י: כנשרא דְטָאֵים (חבקוק א', ח'). ובדרז"ל בהִפְעִיל: הֵטִיסוֹ הקב"ה והביאו כהרף עין (ב"ר נ"ט), שֶׁהֵטִיסָן הקב"ה וקרא אותן אלהות (ויקרא רבה י'). ב) בהוראת טיחה ומירוח, שמיערען, איבערשמיערען, замазы-вать, замазать: וְטָח את הבית, ת"י: וִיתְטַשׁ (ויקרא י"ד, מ"ב); ועם זה סיכה: ושמן לא תָסוּךְ, ת"י: תְּטוּשִׁין (דברים כ"ח, מ'). ומזה בגמרא: אין טָשִׁין את התנור באליה (פסחים ל', ע"ב)—מרוח בדבר שמן, ואין טָשִׁין אותן בטטלית (ביצה ל"ד, ע"א), הרק וְטָשׁ בפניו (תוספתא ב"ק ט'). והנראה שההוראה הזאת היא העיקרית בשרש טוש—זריקה והשלכה, דומה להוראת שרש טוח, ומזה, זריקת והשלכת הטיט במחצל ומרוה ביד. ומזה, תנועת העוף במעופו.

זמוה, טיסה בפיוט: טִיסָתָם כברק (שחרית יוה"כ). וממושג המירוח שנעשה בדבר לח וקלוש בא הפִּעֵל ע"ד הכפולים המרובעים.

טִשְׁטֵשׁ. לענין לחלות העפר עד שנעשה דק וקלוש: שהגשמים מרובים מְטַשְׁטְשִׁין את הארץ (תענית כ"ב, ע"ב), ירדו עליהם גשמים וְנִטַשְׁטְשׁוּ (שבת פ"א), מטיט היון, ת"י: מסיין מִשְׁטוּשָׁא (תהלים מ', ג'). ועניננו ידוע: רפש וטיט לח. ומזה בהשאלה: החמרה והעלאת רפש וטיט: יהמו יחמרו מימיו, ת"י: מתרגשין מְטַשְׁטְשִׁין מוהִי (תהלים מ"ו, ד'). ומזה בגמרא לכלוך ברפש: היו בגדיו מְטוּשְׁטָשִׁין (פסחים ס"ה ע"ב) — מלוכלכין, פֿערשמוטצט. ובהשאלה: היו בה אותיות מְטוּשְׁטָשׁוֹת (מגלה ה', י"ח)—בלתי ברורות וכמו נמחקות, אונדייטליך, אונקלאַר, אַבגעווישט, неясныя, стертыя.

טְוָת. ארמית, תה"פ, בצום ותענית: וּבָת טְוָת (דניאל ו', י"ט), постясь, на тощакъ, ובתלמוד: וּבָת טוות (פסחים ק"ז, ע"א). וכן הוא בערבית. והאחרונים גוזרים אותו מן טוה בענין טויה, שזירה ופתילה וקפול, לפי שהאסטומכא מתקפלת ומתעטפת בתענית וכן אומרים בערבית: מעיו נגללים ונעטפים מרעב, והוא דומה לגזרת השם צום מן צמם (עיי"ש).

טַחַב. ש"ז, בדחז"ל שם לחלוחית או מקום לח, פֿייכטינקייט, сырость: אל תאכל צונן ואל תשכב בטחב (תורת כהנים פ' אחרי), ונמצא דוגמא לו בת"י (בנוסח דפוס רענגיא) על פסוק: אף ברי יַטְרִיחַ עָב, — ברם בְּטַחֲבוּת מַטְרַח עיבא (איוב ל"ז, י"א), ובדפוס וויניציא בברירות (בוקסדארף).

טחה. פ"י, דומה לפעל טוח, עקרו זריקה, יריה, ולא נמצא כי אם פ"א במקרא: הרחק כִּמְטַחֲוֵי קשת (בראשית כ"א, כ"ז), והוא לדעת ר' יונה הבינוני מבנין פִּעֵל בסמיכות הרבוי, והיחיד מְטַחֲוֶה (ע"מ משתחוה) מורה בקשת, באָגען שיטצע, стрѣлокъ, והטעם: שעור מדת ארץ שמרחיקים המורים בקשת מאת המטרה, וחז"ל אמרו במדרש: שני טוחים בקשת מיל (בראשית רבה נ"ג), יכוונתם לפירוש רש"י כי המלה: כִּמְטַחֲוֵי היא שם הפעולה בסמיכות הרבוי -- שעור מרחק שתי יריות חץ; ע"מ: חַגְוֵי הסלע, קַצְוֵי ארץ: והנכון כדעת הרד"ק שהוא שם ע"מ הרבוי ע"ד נעורים, שעור ירית חץ, באָגען-שוסס, выстрѣлъ изъ лука, ותרגום שמרוני: כמרמי נ ש ט ה. והר"ש פרחון אומר שהוראת השרש טחה הוא מתיחה ועניננו כמותחי קשת באָגענשפאַננער, натягиватель лука, ועמו הסכימו האחרונים שכן „טאחה" בערבית, עניננו מתיחה.

טְחל, טְחוֹל. שם, בתלמוד אבר הפנימי במעים, נתון בצד שמאל הקיבה, מילץ, селезенка: טְחוֹל שוחק, קורקבן טוחן (ברכות ס"א, ע"ב), נטולי טְחוֹל (סנהדרין כ"א, ע"ב). ובתרגום אסתר: טְחוֹלהון דאתנטלו (ח', י'). ואולי הוא מן טחן בחלוף דטלנ"ת, לפי שהוא מסייע בטחינת המאכל.

טָחַן. פ"י, הַקַּל עניננו שחיקת דבר לחלקים דקים והתיחד לשחיקת דגן לעשות קמח, מאהלען, молоть, растирать: וְטָחֲנוּ ברחים (במדבר י"א, ח'), ולפי שהטחינה ברחים מלאכה קשה היתה מוטלת על העבדים והשפחות, וכמ"ש: עד בכור השפחה אשר אחר הרחים (שמות י"א, ה'). ונאמר בשמשון: ויהי טוֹחֵן בבית האסורים (שופטים ט"ז, כ"א). וכן: קחי רחים וְטַחֲנִי קמח (ישעיה מ"ז, ב'); וענין „טחני קמח" כמו „טחני דגן לעשות קמח", תִּטְחַן לאחר אשתי (איוב ל"א, י'), כשפחה, והכפל: ועליה יכרעון אחרין, שהשפחות מופקרות לזנות. ותרגומו תְּשַׁמֵּשׁ עִם חוֹרָן כמו למשגל (ועיי' רש"י), וזה ע"ד שמוש לשון יונית ורומית שהפעל המורה טחינה כולל גם ענין המשגל, μύλλειν, molere, ואם שהב מתיחסים אל הזכר. והוא גם על שחיקה מתכת: וַיִּטְחַן עד אשר דק (שמות ל"ב, כ') צערייבען, растирать: וָאֶכֹּת אותו טָחוֹן היטב (דברים ט', כ"א). וא"ת: וְשָׁפִית יתיה בשופינא, ר"ל בְּפְצִירָה. וע"ד השאלה:

ופני עניים תִּטְחָנוּ (ישעיה ג׳, ט״ו), נרדף עם תדכאו, צערמאלמען, אונטערדריקקען, co-крушать, угнетать; ובטלו הַטּוֹחֲנוֹת (קהלת י״ב, ד׳), כנוי לשנים הטוחנות את המאכל וכן הוא בל״ר, molerеs dentes; ובדחז״ל: קורקבן טוחן (ברכות ס״ב, ע״א); ולענין שחיקת עפרות זהב: שהיו לו בית ארבע כורים של גנות טוחנות בזהב (פר״א ב׳), שמעפרורית מוציאים זהב ע״י טחינה: נמצאו רחים מה שטוחנות מן הכור טוחנות מן הקב (תענית י״ט, ע״ב)—מפסידות ומחסרות בטחינה. ובהשאלה: רבי שמעון טוֹחֵן הרבה ומוציא קימעא (גטין ס״ז, א׳)—שונה וגורס הרבה ומוציא להלכה ברורה מעט. ובא בְּהִפְעִיל: ויש מַטְחִינוּ ברחים (קידושין ל״א, ע״א).

טְחוֹן. ש״ז, אבן הרחים, מיהלשטיין, жерновъ, мукомольный камень: בחורים טְחוֹן נשאו (איכה ה׳, י״ג), והכפל: ונערים בעץ כשלו. לדעת י״א הוא העץ שמסבבין בו את הרחים. ויתכן שהשם טְחוֹן הוא הקמח הנטחן. והכוונה, שהבחורים נשאו שקי קמח על כתפיהם.

טַחֲנָה. ש״נ, דיא האנדמיהלע, ручная мельница, רחים הטוחנים המשמיעים קול בטחונם כמו: קול רחים (ירמיה כ״ג, ה׳), והוא כנוי לטחינת המזון בקיבה: בשפל קול הַטַּחֲנָה (קהלת י״ב, ד׳).

טְחוֹן. שה״פ, במשנה: טְחוֹן והרקדן אינן דוחות את השבת (מנחות פי״א, ג׳); ועמ״א טְחִינָה: אין טְחִינָה אלא לשון עבירה (סוטה י׳).

טְחִינִין. שם תבשיל של גריסין עם תערובות בשמים: הלוקח כרשינין לעשותן טְחִינִין (תוספתא דמאי א׳, י״ח).

טַחַר. שם מין שחין רע פורח אבעבעות, אייטערביילע, гнойная рана: בשחין מצרים ובטחורים (דברים כ״ח, כ״ז), בקרי תחת הכתיב בְּעֳפָלִים: וישתרו להם טְחוֹרִים (ש״א ה׳, ט׳)—פתיחת המכה נקרא סתירה (עיין סתר), והראשונים פירשו שהוא מכת בית הסתרים ושהוא הפקולים היוצאים מפי הטבעת ובדחק ובלחץ הע־מאָרידאלישע קנעפפע, геморой. ולדעתי עיקר הוראתו שְׁחוּק ולחוץ, ומזה נמצא בתלמוד בְּפָעַל: לא לטחר טפי (שבת כ״ב, ע״ב), לפי גירסת הערוך, ולפנינו לטרח; ויתכן שזה ענין הכתיב עֳפוֹלִים שהוראתם: התעמלות וטרחות: חמשה טחורי זהב (ש״א ו׳, ד׳), חמשה צלמי טחורים (שם, שם ה׳)—עשו צלמים בדמות הטחורים; ובא שתי פעמים גם בכתיב: צלמי טחוריהם (ש״א ו׳, י״א, י״ז).

טִיט. שם, א) חומר שעושין ממנו כלים, לעהם, מהאָן, глина: וכמו יוצר ירמס טִיט (ישעיה מ״א, כ״ה), באי בַטִּיט (נחום ג׳, י״ד), והכפל: ורמסי בחמר. ב) עפר קלוש ולח שטובעין בו, רפש, שלאם, тина, илъ, грязь, אין מים כי אם טִיט (ירמיה ל״ח, ו׳), ויטבע ירמיהו בַּטִּיט (שם), הצילני מִטִּיט ואל אטבעה (תהלים ס״ט, ט״ו), מִטִּיט היון (שם מ׳, ג׳); וכולל גם סתם רפש רקק: ויגרשו מימיו רפש וָטִיט (ישעיה נ״ח, כ׳). ונסמך לשם חוצות (ש״ב כ״ב, מ״ג); והכביד עליו עַבְטִיט (חבקוק ב׳, ו׳), יש מפרשים כשם מרכב עב טיט כמו טיט עב, ועיין עבטיט בשרש עבט. ועקרו דבר לח ומרוסק (ועיין טאט). ומזה:

טַיֵּט. פ״י, בתלמוד: דמטַיֵּט לו (ב״ב קס״ג, ע״א)—מלכלך בדיו (רש״י), או מרבה עליו נקודות של דיו (ר״ת). והערוך ערך דיו גורס דמדיירט, וגזרו מן השם דיו. ומזה:

טִיּוּט. שם מקום הלכלוך בדיו: מהרר אטיוטא הוא דחתימי (ב״ב שם).

טִיב. ארמית. שם, יסודו טבב, הדומה אל דבב בעברית, דבור, שיחה, והתיחד אל דבה, געריכט, извѣстіе, לרעה: דִּבַּת רבים (תהלים ל״א, י״א), תיב״ע: טִיב בִּישׁ: ויציאו דבת הארץ (במדבר י״ג, ל״ג), ת״י: ואפיקו טִיב בִּישׁ, ובהשאלה: מעמד ומצב הדבר ותכונתו, צושטאנד, אינהאלט, состояніе, положеніе, характеръ: ואת עֲרֻבָּתָם תקח (ש״א י״ז, י״ח), תיב״ע: וית טִיבֵיהוֹן תיתי, ומה טִיבְכוֹן נביאי שקרא (תרגום שיה״ש). ומזה במשנה: מה טִיבוֹ של עובר זה?

(כתובות א', ט׳)—אם זרע כשר או פסול, מצא שטר בין שטרותיו ואינו יודע מה טִיבוֹ (ב"מ א', ח')—אם פרוע או לא, מה טִיבָהּ לטהר (עוקצין ב', ט'), מה טִיבָם של שבעת הימים? (סנהדרין ק"ח, ע"ב), כל שאינו יודע בְּטִיב גיטין וקדושין (קדושין ו', ע"א).

טַיֵּב, פ"י (משרש טוב), הטבה, גוטעס טהון: אלהן למטייבא (ת"י שמות כ"ג, ב'), עושה טוב דורש טוב. ובמשנה בענין תקון והטבת שדה בחרישה, איין פעלד בעשטעללען, בעארבייטען, обрабатывать, ובא בְּהִתְפַּעֵל: שדה שנטייבה או שנדיירה (שביעית ד', ב'). ומזה בפיוט בהשאלה: טַיֵּב יושבי אמון (זולת א' דפסח).

טִיּוּב, שה"פ, חרישה כפולה להטבת השדה: איזהו הַטִּיּוּב? כל העם חורש פעם אחת והוא חורש שתי פעמים (ירושלמי שביעית ד').

טִין, ארמית, ש"נ, טיט היוצר, בחסף טִינָא (דניאל ב', מ"א), ועיין טנן. ומענין זה הוא „טינא בלב", תרעומת נסתרה, כתולעת תפריש בלב; וגם כן חולת אהבה מרוב תאוה: „העלה לבו טינא" (סנהדרין ע"ה, ע"א).

טִיר, **טִירָה**, שע"נ: א) עקרו טור בהוראת היקף בעיגול, קרייז, קרוגъ. ומזה: בנין מוקף לדירה, וביחוד לדירת אלופי המשפחות נוסעי בעדר: בחצריהם וּבְטִירֹתָם (בראשית כ"ה, ט"ז); ובא במספר הרבוי כעין השם חצרים (עיין חצר): ואלה מושבותם לְטִירוֹתָם (דה"א ו', ל"ט), טִירוֹתָם שרפו באש (במדבר ל"א, י'), וישבו טִירוֹתֵיהֶם בך (יחזקאל כ"ה, ד'). ופ"א ביחיד: תהי טִירָתָם נשמה (תהלים ס"ט, כ"ו); והכפל: ובאהליהם אל יהי יושב. ובגמרא: ערים הללו אין עושין אותם לא טירין קטנים (בורגען) ולא כרכים גדולים אלא עיירות בינוניות (מכות י', ע"ב). ובהשאלה: מבצר ומגדל, בורג, замокъ: אם חומה היא נבנה עליה טִירַת כסף (שיה"ש ח', ט')—לנוי, ועיין חומה. ב) כעין השם טור, שורת בנין מקפת: ומבשלות עשוי מתחת הַטִּירוֹת (יחזקאל מ"ו, כ"ג), רונדע, שיכטע, רינגמויער, кругъ, рядъ, обводная стѣна. ובמשנה: טירת התנור (כלים ה', ג')—לפני התנור.

טַכְסִים, **טֶכֶס**, מלשון סורית ולקוח מיונית. סדר ואופן כל פעולה: „אמר הקב"ה למשה בְּטַכְסִים הזה הבא עליו (על פרעה) את המכות" (סדר שמות רבה, ועיין תנחומא פרשת וירא): כלום מעמידין מלך אלא מי שיודע טכסיסי מלכות, לך ולמוד טכסיסי מלכות (שבת ל"א, ע"א). ענינו בכלל — סדור וערך וגם בבחינת הַסְפֵּק וְהָכֵן: אָרדנונג, (הפעל טָכַס אָרדנען, איינריכטונג, упорядочить, упорядоченіе, снаряжать, снаряженіе. ומזה, טַכֵּס עֵצָה, זיך איבערלעגען, בעראטהען, פלאנירען, совѣтоваться, выработать способъ (дѣйствія, планъ. ומזה, תכסיסי מלחמה, קריעגס-טאקטיק, военная тактика. ובפיוט נמצא גם הפָעַל בפִּעֵל: טִכַּסְתָּ בכסה (יוצר ליום ב' דראש השנה), ובשם המקרה: הַטֶּכֶס והטהר לחי עולמים (שחרית ליום כפור).

טָל, ש"ז, (שרשו טלל), רסיסי המים היורדים על הארץ בנחת להרטיב את הזרעים, טהוי, роса: אם טַל יהיה על הגזה (שופטים ו', ל"ז), מִטַּל השמים (בראשית כ"ז, כ"ח), והשמים יתנו טַלָּם (זכריה ח', י"ב). ובא בקשור עם הפעל ירד: וברדת הַטַּל (במדבר י"א, ט'). ועם הפעל נָפֹל: כאשר יפול הַטַּל (ש"ב י"ז, י"ב). עיקר זמן ירידתו הוא בלילה, ולזה נאמר: וְטַל ילין בקצירי (איוב כ"ט, י"ט), שראשי נמלא טָל (שיה"ש ד', ב'), והכפל: קווצותי רסיסי לילה, וְכַטַּל משכים הולך (הושע ו', ד': י"ג, ג'), ובבקר היתה שכבת הַטָּל (שמות ט"ז, י"ג—י"ד), (עיין שכב). הוא סימן ברכה, וממתיק את הפירות, וזה מליצת: ממגד שמים מִטָּל (דברים ל"ג, י"ג), ובבקר הוא מסתלק והולך לו; ועצירתו הוא סימן קללה: אל טַל ואל מטר עליכם (ש"ב א', כ"א), כלאו שמים מִטָּל (חגי א', י'); ועל היותו יורד בנחת נאמר: תזל

כַּטַּל אמרתי (דברים ל״ב, ב׳), אהיה כַטַּל לישראל (הושע י״ד, ו׳), וּכְטַל על עשב רצונו (משלי י״ט, י״ב). ובא: כעב טַל בחם קציר (ישעיה י״ח, ד׳) ע״ד השאלה, כי הטל איננו יורד מן העבים, או שענינו מטר דק הדומה לטל; וכן בערבית. ואולי במובן זה נאמר: תזל כַּטַּל אמרתי (דברים ל״ב, ב׳), טַל אורות טַלֶּךָ (שם כ״ו, י״ט), טל היורד על האורות והדשאים להרטיבם ולמהר צמיחתם. ועיין אור ומה שפירשנו שם, שהוא טל מאיר ומחיה והוא טל של תחיה שעתיד הקב״ה להחיות בו מתים (שבת פ״ח, ע״ב; חגיגה י״ב, י״ב): מי הוליד אגלי טָל (איוב ל״ח, כ״ח), טהוי טראָפּפען, капли росы: טַל ילדותך (תהלים ק״ט, ג׳), הילדות היא כטל. ומוסב אל הקודם: עמך נדבות ביום חילך—ביום המלחמה יבאו לך עמי הצבא כנדבות, וילדותך כטל, ועיין טלה. ובדברי חז״ל ברבוי: עלית טללים רעים ועלית אגלים (חגיגה י״ב, א׳), ועיין אגל. ובפיוט: טַלְלֵי אורות ראשו נמלא (שיר הכבוד). ובגזרת השם לדעת גיזיניוס שהוא מן טלל שהוראתו בלשון ערבית הזה, בעשפרענגען, окропить, ושמזה יצא גם השם טלולא בהוראת מנומר געפלעקקט, съ пятнами, ולדעת פירסט יסודו זל במובן נזילה והגרה, פרייפעלן, רינגען, זיך זאַנפט ערגיעססען, капать. והנראה שעיקרו רכות ועדינות, צאַרטהייט, нѣжность, דומה לשם דל מן הפעל דלל במובן תשות הכח, שוואַכע, слабость, (עיין הערה לשרש דלל), ונקרא כן הטל על היותו יורד בנחת וכמו בלתי מורגש, הֶפֶךְ הגשם והמטר שיורדים בכח והתרגשות; ועיין גשם, מטר. ומן ההוראה הזאת יצא גם השם טלה (עיי״ש). ובגמרא: אם שחונה תהא גשומה וטלולה (תענית כ״ד, ע״ב). ומזה אסומה טלולה (מוסף א׳ דר״ה), טְלוּלָה אם שחונה (עבודה ליוה״כ).

טָלֻא, נמצא במקרא בבינוני פעול, ובענין תאר הגוון בבעח״י. החברבר, חברבורות רחבות מצבעים שונים, ברייטפלעקקיג, גראָססּפלעקקיג, широкопятнистый, כנגד נקד שענינו: מנומר חברבורות קטנות כנקודות: נקד וְטָלוּא (בראשית ל׳, ל״ב), העקדים וְהַטְּלֻאִים, הנקדות והַטְּלֻאֹת (שם ל״ה). ומזה: במות טְלֻאוֹת (יחזקאל ט״ז, ט״ז) – במות מכוסות ביריעות בעלות צבעים שונים, בונטגעדעקקט, обвѣшены разноцвѣтными коврами. והנראה שהנחתו בפעל תליה מדולדלת, האָנגען, אויסהאָנגען, вѣшать, обвѣшать, ויקרא כן החברבר הרחב שהוא כנראה חתיכת דבר אחר תלוי על הגוף, וכעין זה פירש הרד״ק (ועיין הערה לשרש דלל); ומהוראה זו בא במשנה בפעל בענין נתינת ותלית חתיכת בגד של מקום קרע בבגד אחר: הטולה מן המוסגר בטהור (נגעים י״א, ו׳); ומנין שהוא טולה עליו מטלית (ספרא נגעים ט״ז), פליקקען, אנפליקקען, заплатать. ובכלים כף מאזנים שטליה על שולי המיחם (כלים שם י׳), מהוהה שֶׁבִּטְלִיָּה על גבי הבריאָה (כלים כ״ד, י״ז), מטלית שֶׁטְּלָיָהּ על הקופה (שם כ״ח, ו׳), שטולה עור על אחת מהן (מן התפלין) (מנחות ל״ד, ע״ב), ובענין הוספה וְהַטְפָלָה: או שטלה עליהן מלבן (שם ל״ג ע״ב), ובהִפְעִיל: ס״ת שנקרע מַטְלֶה עליו מַטְלָה מבחוץ (סופרים ב׳, י״א), ובמקרא במובן זה בבנין פֻּעַל; ונעלות בלות וּמְטֻלָּאוֹת (יהושע ט׳, ה׳) צוזאַממען געפליקקט, заплатанные.

טְלָאִי, בתלמוד חתיכת בגד שתולין ע״ג דבר אחר, ראוי לטלאי ע״ג חמור (סוכה י״ז), פליקקלאַפּפען, заплата.

מַטְלִית, (ע״מ מַרְבִּית) במשנה, כענין הקודם: לאַפּפען, лоскутокъ, מטלית שֶׁטְּלָיָהּ על הקופה (כלים כ״ה, ו׳), שהוא טולה עליו מטלית (ספרא נגעים ט״ז), ועמ״א.

מַטְלָנוּת, ש״נ, במדרש: לנתחיה לנתחיה הוציאוה (יחזקאל כ״ד, ו׳), מטלניות מטלניות היו גולין (איכה רבתי פתיחה נ״א)—קרועה לקרעים והגלוה קרעים קרעים. ויש גורסים מטליות מטליות.

טָלֶה, ש״ז, שם צעיר ורך בבהמה דקה וביותר במין הכבשים יונגעס צאַרטעס לאַמם, ягненокъ: זאב וְטָלֶה ירעו כאחד (ישעיה

ס"ה, כ"ה), טְלֵה־חלב אחד (ש"א ז׳, ט׳)— שעודנו יונק, מילכלאמם, ягненокъ, сосунъ, והרבוי: בזרועו יקבץ טְלָאִים (ישעיה מ׳, י"א), אל"ף תמורת ה"א, ע"מ נכאים מן נכה. והנכון שבא הרבוי מן היחיד טְלִי ע"מ גְּדִי, צְבִי. ובמשנה בסמיכות: לשכת טלי קרבן (מדות א׳, ו׳). ובא: ויפקדם בַּטְּלָאִים (ש"א ט"ו, ד׳), ת"י: בְּאִמְּרֵי פִסְחַיָּא, וכן פירשו חז"ל שמנה אותם לפי מספר הטלאים, ופשוטו שהוא שם מקום, ולדעת הרד"ק הוא הנקרא במקום אחר טֶלֶם (יהושע ט"ו, כ"ד). ובערבית ובסורית יורה השם טלי טליא—ילד קטן: אספו עוללים (יואל ב׳, ט"ז), ת"י: טַלְיָא, וביותר נער צעיר לימים וכן מתורגם כל שם נער בתרגום ירושלמי על התורה וכן בתרגומי כתובים ומזה בגמרא: נצחו טליא דאזלי לאגחא קרבא (סוטה ל"ב, א׳); ושם המפשט - טליות, יוגענד, молодость: תמות בנער נפשי, מתורגם בטליות (איוב ל"ו, י"ד). ובמובן זה: טל ילדותך, טל הוא שם המפשט בעין טליות, ובא טל ילדותך כפל ענין אחד במלות שונות, ע"ד אדמת עפר לחזק המליצה; או שהשם ילדות ענינו כמו מולדת במובן משפחה, ויהיה טל ילדותך, כמו נערי משפחתך, והוא כנוי מליצה אל הנעורים המלאים כח עלומים לעמוד בקשרי המלחמה (השחר שנה ג׳ עמוד 37).

טָלֶה, שם מזל ידוע משנים עשר מזלות השולט בחדש ניסן, שטערנבילד, овенъ, (ספר יצירה).

טלל, פע"ו, ארמית דומה לשרש צלל בעברית, עקרו עשית צל לכסוי ולמחסה, בעשאטטען, осѣнять, בעדעקקען, покрывать; ובכתבי הקדש האחרונים בא בבנין פִּעֵל עשית התקרה, בעדאכען, покрыть крышей: הוא יבננו וִיטַלְלֶנּוּ (נחמיה ג׳, ט"ו), בצל קורתי (בראשית י"ט, ח׳), ת"א: בִּטְלַל שרותי, סוככים בכנפיהם (שמות כ"ה, כ׳), ת"י: מְטַלְלִין בגדפיהון, וא"ת: מַטְלִין לענין שכיבה בצל, אים שאטטען ליגגען, лежать въ тѣни; חג הסכות שבעת ימים לה׳ (ויקרא כ"ג, ל"ד), ת"א: חגא דִמְטַלַּיָּא, תחותוהי תַּטְלֵל חיות ברא (דניאל ד׳, ט׳).

טִלּוּל, שה"פ, סכוך, בפיוט: טִלּוּל עננים אשכרה (יוצר א׳ דסכות). חופפים בטִלּוּל שבעת עננים (סלוק אחרון של פסח).

טַלִּית, ש"נ, במשנה, שמלה, בגד העליון המכסה את כל הגוף: שנים אוחזין בטלית (ב"מ א׳, א׳); ונקרא כן ע"ש שהוא מכסה ומצל על הגוף: כי כסתה ת"י: טלית, והרבוי: טַלִּיּוֹת: וארבע טליות תחת ארבע רגלי המטה (זבים ד׳, ז׳), וכן טַלִּיתוֹת. והתיחד לבגד המצויץ שמתעטפים בו לצאת ידי חובת ציצית. ונהגו לומר הרבוי מהם: טַלֵּיתִים. ובא גם בלי סימן הנקבה לענין מפה הפרוסה על השלחן: במה אתה סועד בְּטַלֵּי כסף או בטַלֵּי זהב (כתובות ס"ח, ע"ב), מפות של פשתן לבנות או של משי צבועות (ערוך רש"י ותוספות), וכן בטַלֵּי כסף או זהב (ב"מ ע"ה, כ"ב). ובערוך הביא עוד פירוש אחר (עיי"ש).

טֶלֶם, שע"פ, א) אחד הלוים שנשאו נשים נכריות (עזרא י׳, כ"ד). ב) עיר בנחלת מטה יהודה: זיף וָטֶלֶם (יהושע ט"ו, כ"ד).

טלאים, שע"פ, העיר שפקד בה שאול את העם: וַיפקדם בַּטְּלָאִים (ש"א ט"ו, ד׳). נראה שהיא העיר טלם הקודם, וטעם השם, כי היה שם מקום גדול טלאים.

טַלְמוֹן, שע"פ, אחד מהשוערים שעלו עם זרובבל: בני טַלְמוֹן (עזרא ב׳, מ"ב).

טֶלֶף, טְלָפַיִם, ארמית, ש"ז בזוג׳, פרסות הבהמה, קלויען, копыта: הקרנים והטלפים מצטרפים (חולין י"ג), שקרניה וטלפיה שחורים (פרה ב׳), הוף, копыто: כל מפרסת פרסה, ת"י: ומטלפא טְלְפִין, כל שיש לו קרנים יש לו טלפים (נדה י׳).

טָמֵא, פעו"י, הקל ענינו היות מזוהם בדבר שהוא מזוהם על פי התורה בעזורעלם זיין, הפך טהור אונריין זיין, быть нечистымъ, оскверненнымъ по закону

Торы. ובא להיות מזוהם על ידי זיבה ודמי נדה היוצאים מן הגוף: כי יהיה זב מבשרו זובו טָמֵא הוא (ויקרא ט״ו, ב׳), וע״י טומאת נגעים: כי טָמֵא הוא (שם י״ג, י״א), וביום הראות בו בשר חי יִטְמָא (שם שם, י״ד), וע״י נגיעה בדבר טמא מן התורה; ובקשורו בבי״ת: הנוגע בנבלתם יִטְמָא (שם י״א, כ״ז), ועל המעט בקשור הלמ״ד: בכל שרץ אשר יִטְמָא לו (שם כ״ה, ה׳); ויאמר גם ההתמדה בטומאה משך זמן המוגבל מן התורה, אונריין בלייבען, остать-ся нечистымъ; וְטָמְאָה שבעת ימים (שם י״ב, ב׳), וטָמְאוּ עד הערב (שם ט״ז, י״ח).. ובא בענין זָהום בגלולי עבודה זרה: אל תבקשו לְטָמְאָה בהם (שם י״ט, ל״א), ובגלוליך אשר עשית טָמֵאת (יחזקאל כ״ב, ד׳), ועשתה גלולים עליה לְטָמְאָה (שם שם, ג׳), ובא במעשים רעים: וַיִטְמְאוּ במעשיהם (תהלים ק״ו, ל״ט). ובהשאלה ביחס אל הארץ: וַתִּטְמָא הארץ (ויקרא י״ח, כ״ה, כ״ז)—במעשי יושביה הרעים, ע״ד: והארץ חנפה (ישעיה כ״ד, ה׳), ועיין חנף, בעבור טָמְאָה תחבל (מיכה ב׳, י׳), יתכן שהכוונה אל הטומאה ע״י משכב זנות (שהוא משל אל עבודה זרה) ובטעם בעבור שהרתה לזנונים תחבל חבל נמרץ, יבואו לה חבלי לידה נמרצים ועצומים (עיין חבל). ולדעת י״מ הוא שם מפשט, אונריינינ-קייט, нечистота, והטעם בגלל הטומאה.

הַנִּפְעַל מן הַקַל, והתיחד אל קבלת טומאה ע״י משכב אסור געשאַנדעט ווערדען, быть оскверненнымъ: והיתה אם נִטְמְאָה (במדבר ה׳, כ״ז), אשר תשטה אשה תחת אישה וְנִטְמָאָה (שם שם, כ״ט), וע״י זנות: איך תאמרי לא נִטְמֵאתִי (ירמיה ב׳, כ״ג), והכפל: אחרי הבעלים לא הלכתי, בכל גלוליהם נִטְמָאָה (יחזקאל כ״ג, ז׳); ובקשור עם הבי״ת: נִטְמֵאת בגלוליהם (שם שם, ל׳), ועם למ״ד: אתם נִטְמְאִים לכל גלוליכם (שם כ׳, ל״א), וע״י מעשים מתועבים: בכל אלה נִטְמְאוּ הגוים (ויקרא י״ח, כ״ד) ענט-ווייהם, פֿעראונרייניגט ווערדען, быть осквернен-нымъ. ובא פ״א בחסרון האל״ף: וְנִטְמֵתֶם

בם (ויקרא י״א, מ״ג), ועיין טמה.

הַפִּעֵל—יוצא: א) גרם טומאה ע״י נגיעה בדבר טמא, פֿעראונרייניגען: וְלא תְטַמְּאוּ את נפשתיכם בכל השרץ (ויקרא י״א, מ״ד), ועם זה: הבאת טומאה לאשה ע״י משכב אסור, שאַנדען, осквернять; כי טִמֵּא את דינה (בראשית ל״ד ה׳), אשת רעהו לא טִמֵּא (יחזקאל י״ח, ו׳), אשת רעהו טִמֵּאתֶם (שם ל״ג, כ״ו). ב) חלול קדושת מקום קדוש על ידי ביאת טמא לתוכו, ענטווייהען, оскверн-ять: את משכן ה׳ טִמֵּא (במדבר י״ט, י״ג), ולא יְטַמְּאוּ את מחניהם (במדבר ה׳, ג׳), וטִמֵּא ראש נזרו (במדבר ו׳, ט׳), ע״י טומאת מת. ועל ידי עבודה זרה: למען טַמֵּא את מקדשי (ויקרא כ׳, ג׳), טִמְּאוּ את היכל קדשך (תהלים ע״ט, א׳), וכמו כן על ידי מעשים מתועבים: ולא תְטַמֵּא את הארץ (במדבר ל״ה, ל״ד), בשפיכות דמים: ולא תְטַמֵּא את אדמתך (דברים כ״א, כ״ג); ועל דרך המליצה: וְטִמְּאוּ את שם קדשי (יחזקאל מ״ג, ח׳); ובהשאלה: וַיְטַמְּאוּ את הבמות (מ״ב כ״ג, ח׳)—יחללו את הקדושה אשר היתה שרויה עליהם לפי מחשבת עובדיהן. וכן: וְטִמֵּא את התפת (שם שם, י׳); וי״מ בענין הריסה וחורבן, ואין הכרע: וְטִמֵּאתֶם את צפוי פסילי כספך (ישעיה ל׳, כ״ב), ומפרש: תזרם כמו דוה צא תאמר לו: וָאֲטַמֵּא אותם במתנותם (יחזקאל כ׳, כ״ו), לדעת רוב המפרשים, ענינו: הנחתי שיטמאו את עצמם במתנותיהם שהם מקריבים אל הגלולים. והרשד״ל פירש: ראוי היה לי שהייתי מטמא אותם במתנותיהם, כלומר: שהייתי מצוה אותם לזבוח לי כל פטר רחם כמו שהם זובחים לע״ז. ובא בענין החלטת הטומאה בעצם, פֿיר אונריין ערקלאָרען, объявить что-нибудь нечистымъ: וְטִמֵּא הכהן אותו נגע הוא (ויקרא י״ג, כ״ב), וְטִמְּאוֹ הכהן נגע צרעת הוא (שם שם, כ׳), טַמֵּא יְטַמְּאֶנּוּ הכהן (שם שם, מ״ד), אשר הבדלתי לכם לְטַמֵּא (שם כ׳ כ״ה)—להיות טמא לכם.

הַפֻּעַל: נפשי לא מְטֻמָּאָה (יחזקאל ד׳, י׳), פֿעראונרייניגט ווערדען быть оскверненнымъ.

הַהִתְפַּעֵל, פֹּעַל חוזר, סבב טומאה לעצמו בכל מיני הטומאות המבוארות בתורה: לא יִטַּמָּא בעל בעמיו (ויקרא כ״א, ד׳)—ע״י מגע במת, וחסרון תי״ו הבנין מפני טי״ת פ״א הפעל: לה יִטַּמָּא (שם שם, ג׳) — הרשות לו להטמא ע״י נגיעתו בה במותה: ולאלה תִּטַּמָּאוּ (שם י״א, כ״ד) — הנכם מטמאים את עצמכם בנגיעתם: כל אוכליו יִטַּמָּאוּ (הושע ט׳, ד׳)—באכילת לחם אונים, וכמו כן ע״י עבודת הגלולים ומעשים רעים: ובגלולי מצרים אל תִּטַּמָּאוּ (יחזקאל כ׳, ז׳).

הַהוּתְפַּעֵל כעין הנפעל, אחרי אשר הֻטַּמָּאָה (דברים כ״ד, ב׳), פֿערונרייניגט ווערדען, осквернять себя, נטמאה לבעלה הראשון ע״י אשר נתן אחר שכבתו בה ואם בהיתר.

טָמֵא, טְמֵאָה, ש״ת, למזוהם בזוהמא מתועבת מן התורה, בעזודעלט, אונריין, быть оскверненнымъ, ויאמר באדם הזב—טָמֵא הוא (ויקרא ט״ו, ב׳), בנדה — טְמֵאָה היא (שם שם, כ״ה), טְמֵאַת הנדה (יחזקאל כ״ב, י׳). ובמצורע—צרוע הוא (שם י״ג, י׳): וְטָמֵא טָמֵא יקרא (ויקרא י״ג, מ״ה)—יקרא ויודיע לרבים שהוא טמא ולא יגעו בו; וכן נקרא המצורע טָמֵא ע״ד היתרון: ונהי כַטָּמֵא כלנו (ישעיה ס״ד, ה׳), סורו טָמֵא קראו למו (איכה ד׳, ט״ו); והנוגע במת: וכל טָמֵא לנפש (במדבר ה׳, ב׳), והנוגע בכל טְמֵא נפש (ויקרא כ״ב, ד׳), אם יגע טְמֵא נפש בכל אלה, (חגי ב׳, י״ג), טְמֵאִים לנפש אדם (במדבר ט׳, ו׳). וכמו כן הנוגע בנבלת בע״ח טמא וכדומה: והוא טָמֵא ואשם (ויקרא ה׳, ב׳), והפוכו טהור: הטמא והטהור יאכלנו (דברים י״ב, ט״ו), וכן בכלים הנוגעים בדבר טמא: וכל כלי פתוח וגו׳ טָמֵא הוא (במדבר י״ט, ט״ו), ולא בערתי ממנו בְּטָמֵא (דברים כ״ו, י״ד) – לא הייתי משתמש בו לדבר טמא או כשהייתי טמא. וע״י גלולי ע״ז: במקום התפת הַטְּמֵאִים (ירמיה י״ט, י״ג), על אדמה טְמֵאָה תמות (עמוס ז׳, ט״ז)—כנוי לארץ נכר שיושביה עובדי ע״ז: ואך אם טְמֵאָה ארץ אחזתכם (יהושע כ״ב, י״ט)—רוח הטומאה

שורה עליה ומסיר את לבבכם לעבוד את ה׳, ובמובן זה נקרא כל עובד ע״ז—„טָמֵא": לא יבא בך עוד ערל וְטָמֵא (ישעיה נ״ח, א׳), לא יעברנו טָמֵא (שם ל״ה, ח׳). ובמובן זה יתכן שנאמר: סורו סורו צאו משם טָמֵא אל תגעו (שם י״ב, י״א). ובמובן המוסרי: איש טְמֵא שפתים אנכי, ובתוך עם טְמֵא שפתים אנכי יושב (שם ו׳, ה׳)—רגילים לדבר דברי חול שחשובים כטמאים בערך קול הקריאות הקדושות של המלאכים; לטהור וְלַטָּמֵא (קהלת ט׳, כ׳), שאינו נזהר מן הטומאה, כנוי לאיש המוני פחות המעלה, געמיין, ניעדריג, подлый, низкій, מי יתן טהור מִטָּמֵא (איוב י״ד, ד׳)—היוכל טהור לצאת מן הטמא צדיק מן הרשע, ורש״י פירש, מדבר שהוא טמא כמו לטפת שכבת זרע; ובא: טְמֵאַת השם (יחזקאל כ״ב, ה׳) – מי שטמא ויחלל שמה, ע״ד שנאמר: וְטִמְּאוּ את שם קדשי (שם מ״ג, ח׳), וכן נקראו בעלי החיים שאסרה התורה אכילתם: שרץ טָמֵא (ויקרא ה׳, ב׳), את הגמל וגו׳ טָמֵא הוא לכם (שם י״א, ד׳), חיה טְמֵאָה (שם ה׳, ב׳), בהמה טְמֵאָה (שם ז׳, כ״א).

טֻמְאָה, ש״נ, ענין הדבר או המעשה המטמא, אונריינהייט, нечистота:

כְּטֻמְאַת נדתה (ויקרא ט״ו, כ״ו), טֻמְאָתוֹ בזובו (ויקרא ט״ו, ג׳), כי יגע בְּטֻמְאַת אדם (ויקרא ה׳, ג׳), עוד טֻמְאָתוֹ בו (במדבר י״ט, י״ג), טֻמְאָתָהּ בשוליה (איכה א׳, ט׳), ואם לא שטית טֻמְאָה תחת אישך (במדבר ה׳, י״ט) – טומאת זנות, ושעורו: אם לא שטית לקבל טומאה בהיותך תחת אישך: בְּטֻמְאָתֵךְ זמה (יחזקאל כ״ד, י״ג)—טמאת הזמה, וטהרו וקדשו מִטֻּמְאֹת בני ישראל (ויקרא ט״ז, י״ט) — כל מיני טומאה ויכלול כל המעשים המתועבים לפני ה׳: והתמותי טֻמְאָתֵךְ ממך (יחזקאל כ״ב, ט״ו) מִטֻּמְאַת גויי הארץ (עזרא ו׳, כ״א), כְּטֻמְאָתָם וכפשעיהם (יחזקאל ל״ט, כ״ד). ונופל גם על הדבר הטמא: ואל תאכלי כל טֻמְאָה (שופטים י״ג, י״ד) – כל דבר טמא. ויוציאו את כל הַטֻּמְאָה (דה״ב כ״ט, ט״ז) – כל גלולי ע״ז. ובא: ואת רוח הַטֻּמְאָה אעביר

מן הארץ (זכריה י״ג, ב׳) — הרוח המתעה ללכת אחרי העצבים.

[הערה.] יתכן שיסודו של השרש טמא הוא טום בהוראת אטימה, ועם זה שקיעת דבר אחד בה״ דבר אחר, ויצא השרש טמא למי שדבר בליעל מזיק לגוף ולנפש, אטום, שקוע וסגור בתוכו, ולכן עיקר כל הטומאות שהזהירה התורה עליהן: בעלי החיים הטמאים, הטמאות היוצאות מן הגוף, וטומאת מת, שכולן מזיקות אל הגוף ואל הנפש, לרעת התורה, ובעבירות החמורות כיוצא בהן. וזה ענין רוח הטומאה הנכנס באדם ומעביר רוחו. ולזה בא נרדף לשם ערל: לא יבא בך עוד ערל וטמא (ישעיה נ״ב, א׳). ולפי זה עיקר הוראת הפעל טהר נקוי והעברת את הטומאה. ומיסודו של שרש טום יצאו השרשים טמה טמן, טמע (עיי״ש) ובחזוק ההברה לצד״י באו השרשים צמם, צם, עמץ.

טמה, פ״ע, לא נמצא כ״א פ״א במקרא בבנין נִפְעַל: מדוע נחשבנו כבהמה נִטְמִינוּ בעיניכם (איוב י״ח, ג׳), תרגומו: טַמְעֲנָא במחמיכון, ועניננו: ירודים ושפלים, נעווּנקען, ניעדריג, הערונטערגעקאָמען, униженны, подлы, отверженны, עיין טמע. ולפי זה תהיה הוראת הפעל טמה במקרא כהוראת הפעל טמע בארמית, או שבא הפעל נִטְמִינוּ תחת נטמענו. ולדעת רש״י, יסודו טם בהוראת אטימה וסגירה, במובן המוסרי, אטם מטמטם הלב סכלות ופתיות (וזה הפך הפעל בער בענין זה במובן ריקות השכל), והכוונה: בעיניכם נחשבנו כבהמה וכמו נטמים, דומם, פֿערשטאָקקט זיין, быть тупымъ. ולדעת הראב״ע מזה: וְנִטְמֵתֶם בם (ויקרא י״א, מ״ג) — ע״י אכילת בעלי החיים הטמאים, יטומטם לבכם, פֿערשטאָקקט ווערדען (י״מ טמא שפתים וכו׳ מפעל טמא בקל, אטום השפתים, ע״ד: ערל שפתים. ומזה:

טמיון, ש״ז בדחז״ל: אוצר שטומנין בו מטמון. שאַץ, сокровище: שלח המלך גבאי טִמְיוֹן (ויק״ר י״א), בשביל ד׳ דברים נכסי בעלי בתים יורדין לטִמְיוֹן (סוכה כ״ט, ע״ב)—לאוצר המלך, והכוונה: לאבוד. ורש״י פירש, שנטממין וכלים מאליהם.

טמם, בגמרא, אטימה וסתימה: היתה לו גומא וטממה (שבת ע״ג, ע״ב) — מלאה עפר. למוצא בור מגולה וטממה (ב״ק כ״ט, ע״ב).

טמן, פ״י. מיסודו של טום. הַקַּל: השקעת ותחיבת דבר אחד בתוך דבר אחר להיות אטום וסגור שם, בקשור עם הבי״ת ביחס המקום שמשקיעים בתוכו, איינזענקען: прятать, погружать: וּטְמַנְתָּם במלט (ירמיה מ״ג, ט׳), לאבנים האלה אשר טָמָנְתִּי (שם שם, י׳), טָמְנֵם בעפר יחד (איוב מ׳, י״ג), וַיִּטְמְנֵהוּ בחול (שמות ב׳, י״ב), וְטָמְנֵהוּ (את האזור) בנקיק הסלע (ירמיה י״ג, ד׳)—פֿערשטעקקען, запрятать. ובא: וַיִּטְמֹן אותם יעקב תחת האלה (בראשית ל״ה, ד׳), העלימם שלא יבואו להשתמש בהם, פֿערגראַבען, закопать. ולהסתרת עצם להצילתו מיד מבקשיו: וַתִּטְמְנֵם בפשתי העץ (יהושע ב׳, ו׳). וכן יאמר על הנתינה וההנוחה במסתרה, פֿערשטעקקען, спрятать: טָמַן עצל ידו בצלחת (משלי י״ט, כ״ד). ולהנחת דבר בהסתר להרע לזולתו: מרשת זו טָמְנוּ לי (תהלים ל״א, ה׳), טָמְנוּ לי שחת (שם ל״ה, ז׳), טָמְנוּ גאים פח לי (שם ק״מ, ו׳), לִטְמוֹן מוקשים (שם ס״ד, ו׳), שלינגען לעגען, забросать сѣти. וע״ד ההשאלה: לִטְמוֹן עוני בחבי (איוב ל״א, ל״ג). וְהַפָּעוּל: הנה טְמוּנָה באהלי (יהושע ז׳, כ״ב), והנם טְמֻנִים בארץ (שם שם, כ״א), טָמוּן בארץ חבלו (איוב י״ח, י׳), או כנפל טָמוּן לא אהיה (שם ג׳, ט״ז)—כנפל שהפילתו אמו כשהוא אטום וטמון בשליתו, או עד שלא התפשטו אבריו והוא עודנו מקופל אטום וטמון קצתו בקצתו: כל חשך טָמוּן לצפוניו (שם כ׳, כ״ו)—שמור ומוכן, אויפבעוואהרט, сохраняемый. במליצת לשון נופל על לשון הנרדף לו. והכוונה במקום שהוא מצפין צפונים אוצרותיו שהוא מקום סתר והשך כבר טמון ושמור שם החשך הצר כאורב וצודה לקחתם, והכפל: תאכלהו אש לא נפח, והיא האש התחתית הנקראת חשך. ובמשנה: במה טומנין (שבת ה׳, א׳)— שקיעת קדירה בדבר השומר חומו; נמצא

טָמוּן בגל (סוטה ט׳, א׳), לרבות את הטָמון (שם מ״ה, ע״א), ולענין טבילה כְּטָמוּן דמי (קדושין כ״ה, ע״א), פֿערדעקקט, покрыто, закрыто. ובהשאלה: וְיִטְמְנוּ דברי תורה בפיך (ויק״ר ג׳).

הַנִּפְעַל, פעל חוזר: וְהִטָּמֵן בעפר (ישעיה ב׳, י׳), זיך פֿערשטעקקען, פֿערקריכען, спрятаться, ובמשנה: רואה קרובו נִטְמָן מפניו (שמו״ר ל״א).

הַהִפְעִיל, כעין הַקַּל בענין הסתרה לעת הצרך: וילכו וַיַּטְמִנוּ (מ״ב ז׳, ח׳), פֿערוואהרען, сохранять, ובדחז״ל: שלא יטמין משקלותיו במלח (ב״ב פ״ט, ע״ב). וְהַבֵּינוֹנִי פָּעוּל: יעקב אבינו היה מוטמן בבית עבר (מגלה ט״ז, סדר עולם) – נסתר ונחבא.

טָמוּן, ש״ז, א) פניהם חבוש בַּטָּמוּן (איוב מ״ב, י״ג), הראב״ע אמר כמו בעפר. והנראה שכוונתו, כמו בעפר תחוה שהרגל שוקעת וטובעת בו, שלאַם, грязь, (עיין טובעני). ובא לחזק מליצת טָמְנֵם בעפר יחד. וי״מ כֶּלֶא, מחבוא, פֿערשטעקק, קערקער, темница. ב) דבר יקר שנמצא טמון ואטום בעמק הארץ: שפוני טְמוּנֵי חול (דברים ל״ג, י״ט), ע״ד: אוצרות חשך, מטמוני מסתרים (ישעיה מ״ה, ג׳), (ועיין מטמון). וחז״ל דרשו בו, זו חלזון טרית וזכוכית לבנה שנמצא בחלקו של זבלון (מגלה ו׳, א׳).

מַטְמוֹן, ש״ז דבר, שהוא טמון ומכוסה, והונח, כנראה, מתחלה אל המתכיות היקרות כסף וזהב שהם טמונים ועצורים בטעמקי האדמה ומוצאים אותם ע״י חפירה וחפוש בארץ, ע״ד: טְמוּנֵי חול (דברים ל״ג, י״ט), ויחפרהו מִמַּטְמוֹנִים (איוב ג׳, כ״א)— חופרים לבקשו יותר מאשר חופרים בארץ לבקש מטמונים: וְכַמַּטְמוֹנִים תחפשנה (משלי ב׳, ד׳), טיעף פֿערשטעקקטעס, спрятанное, והכפל: אם תבקשנה ככסף, שמבקשים אותו במקום מוצאו, ועל שם זה נקרא כל אוצר עשר רב, שאַץ, кладъ, вкладъ, сокровище; וּמַטְמֻנֵי מסתרים (ישעיה מ״ה, ג׳), והכפל: אוצרות חשך, על שם מקור מוצא הזהב והכסף שהוא טמון במחשכים ומסתרים, ומזה: אוצר מטמון שלא ישלטו בו ידי זרים: יש לנו מַטְמֻנִים בשדה (ירמיה מ״א, ח׳), פֿערשטעקקטעס, פֿאָררֶאטה, запасъ; ומזה מטת סך מסוים שכמותו רגילים להסתיר, שאַץ, кладъ: נתן לכם מַטְמוֹן באמתחותיכם (בראשית מ״ג, כ״ג), או שהכוונה סך מסוים כזה שבשבילו חופרים למצוא בארץ; נתן לכם באמתחותיכם. והרמב״ן כתב: כל דבר מכוסה נקרא מטמון, ופירוש מטמון: הכסף שמניחין לוקחי התבואה בשקיהם שכח המשביר לקחתו, ע״י משגה בא לכם מטמון ששכח.

מַטְמִינָה, שה״פ, בפיוט: טמינת לב ונקימת קין (מוסף א׳ דר״ה).

הַטְמָנָה, שה״פ, בדברי חז״ל.

מַטְמוֹנִית, ש״נ, ובא ע״ד תאה״פ כעין במסתרים במחשך: שכל הבאות שבא לא בא אלא במטמונית (מכילתא פרשה ויבא א׳), היו מקנין להקב״ה במטמונית (ב״ר ס״ג)—במסתרים, במחשך, אינם געהיים, тайно, тайкомъ, скрыто, втайнѣ, והוא ההפך של בפרהסיא: אם חזרו בפרהסיא מקבלין אותן, במטמונית אין מקבלין אותן (תוספתא דמאי ב׳, ח׳; ע״ז ז׳, א׳).

טמע, ארמית, מיסודו של טם, ירידה שקיעה וטביעה במובן הטבעי והמוכרי: טָבְעוּ בארץ שעריה, ת״י: טְמָעוּ בארעא (איכה ב׳, ט׳), בא השמש, ת״א: טְמַע שמשא (בראשית כ״ה, י״א), אונטערגעהען, заходить, закатъ солнца. לפי ציור מליצת הקדמונים שהשמש בבואו הוא נכנס לאהלו בקצה המערב, וכמ״ש: „לשמש שם אהל בהם״ (תהלים י״ט, ה׳). ומזה בדחז״ל שקיעה ואבוד: גאולה תהיה לו מיד אל תניחנו שיטמע (תו״כ בהר ח׳), אונטערגעהען, פֿערלאָרען ווערדען, פֿערזינקען, потонуть, погибать. וְהַנִּפְעַל: תינוק שֶׁנִּטְמַע בין הגוים (קדושין ע״ב, ע״א); איזוהי אלמנת עיסה, כל שנטמע בה ספק חלל (כתובות י״ד, ע״ב).

מַטְמוּעַ, ש"ז. שקיעת וביאת השמש: ארבע עשר מַטְמוּעִין (ב"ר ו'), זאָננען אונטערגאַנג, закатъ солнца.

טֶנֶא, ש"ז. כלי סל לפירות: ושמת בַטֶּנֶא (דברים כ"ו, ב'), קאָרב, корзина, ко- робъ: ברוך טַנְאֲךָ (שם כ"ח, ה'), [ובארמית בהלוף לצד"י צנא עיין שם] ובמשנה עמ"א:

טָנִי, ש"ז. הַטָּנִי דומה לתרקב גדול, מחזיק קביים וחצי (תמיד ג', ו'), כסוי טני של מתכות (עדיות פ"ב ד').

טָנַן, פע"ו, במשנה. הַקַּל עומד. קבל רטיבות ולחלוח: המרביץ את ביתו ונתן בו חטים וטננו (מכשירין ג', ד'), פייכט ווערדען, мокнуть; הַפִּעֵל יוצא: הַמְטַנֵּן בחול (שם); וכן בְהִפְעִיל: לְהָטֵן בהם חטים (שם מ"ה), חציר וירקות שדה שלקטן לְהָטֵן בהן (תוספתא שביעית ה', י'). ובְבֵינוֹנִי פָּעוּל מְפֻעָל: שדה מְטֻנֶּנֶת (מו"ק ו', ע"ב), ויסודו טון—טיט לח (ע"ש).

טִנֵּף, פ"י. פ"א בבנין פִּעֵל, לכלוך בטיט ועפרורית, בעשמוטצען, בעזודעלן, за- марать, пачкать: איככה אֲטַנְּפֵם (שה"ש ה', ג'). ובגמרא: טנפה פירות להנאתה (ב"ק ג'), ומזה: מבואות המטונפות.

טִנּוּף, ש"ז. במשנה: סמן הולד בבהמה דקה טינוף (בכורות פרק ג' משנה א'), שפעת הדם, בלוטאַבגאַנג, кровотокъ.

טִנֹּפֶת, ש"נ, עפרורית וחול, זאַנד, שמויב, грязь: הרי זה מקבל עליו רבע טִנֹּפֶת לטמאה (ב"ב ו', ב'). ובמובן זה פירש רוו"ה מה שאמר הפייטן בשיר היחוד: אף טִנֹּפֶת לא תְטַנְּפֶךָ (יום ג'), שהכוונה בהשאלה ליסוד העפר. והפייטן הולך ומונה את ארבעה היסודות: זרם מים לא ישטפך, ורוח כביר לא יהדפך, אף אוכלה אש לא תשרפך, בכוונה לאמר, שאין בכל היסודות הארבעה ערך ודמיון אל הש"י (הכרמל שנה ד' 46).

טַס, ש"ז, ארמית, פח רקוע, פלאַטטע, под- носъ, тазъ: פחי הזהב (שמות ל"ט, ג'), ת"א טַסֵּי דדהבא. ובמשנה: השן שבטס פותרת (כלים י"ג, ו'), וטן הטסין (שם י"א, ג').

טַסְגִּי, ש"ז, במשנה: גֶּרֶשׁ חטה כתושה כל אחת לארבעה, החלקה הטרגית והטסגי (מכשירין ו', ב').

טָעָה, פ"ע, ארמית, דומה לפעל תָּעָה בעברית. הַקַּל עומד: נטית השכל מדרך הישר משגגה או שכחה, אירען, פֿעראירט זיין, блуждаться, ошибаться. לא נמצא במקרא ורגיל הרבה במשנה: קרא וְטָעָה (ברכות ב', ג'), טועים כל האומרים כן (כלאים ו', א'), מפני הטועים (עירובין ד', י"א). ובמובן המוסרי: משקלקלו הַטּוֹעִין (ברכות ל') — בעלי דעות נפסדות; צאו וראו אם נמחית אבן־הַטּוֹעִים (תענית ג', ח'), המפרשים פרשו: אבן שמכריזין עליה אֲבֵדוֹת, (ועיין בבא מציעא כ"ח, ע"ב).

הַהִפְעִיל, במקרא יוצא: הִטְעוּ את עמי (יחזקאל י"ג, י'), אירעלייטען, ввести въ заблужденіе, ובמשנה: וְהִטְעוּ זה את זה (ב"מ ו', א'), בעטריגען, обманывать, שוכר עליהם או מַטְעָן (שם).

טָעוּת, ש"נ, אירטהום, ошибка: הקדש טָעוּת הקדש (נזיר ה', א'), אלא שהנדר טָעוּת (נדרים ט', ו'), ובא כשם גנאי לעבודה זרה.

הַטְעָאָה, שה"פ, בדבא"ם, אירעלייטונג, введеніе въ заблужденіе, ומזה היקש הטעאי, פֿאַלשער שלוסס, סאָפֿיזמוס, софизмъ.

טָעַם, פ"י, עקרו: א) אכילה מועטת, קאָסטען, עטוואַס געניעססען, отвѣдать, отвѣдывать, вкушать; ולא טָעַם כל העם לחם (ש"א י"ד, כ"ד), כי טָעַמְתִּי מעט דבש (שם שם, כ"ט), אֶטְעַם לחם או כל מאומה (ש"ב ג', ל"ה), או יִטְעֲמוּ מאומה (יונה ג', ז'). ובדחז"ל: טועם ואין בכך כלום (יומא ע"ט, ע"ב), כל הטועם כלום קודם שיבדיל (פסחים ק"ה, ע"א). ומזה: ב) הרגשת רגש הטעם, שמעקקען: וחך אכל יִטְעַם לו (איוב י"ב, י"א), וחך יִטְעַם לאכול (שם ל"ד, ג')—מרגיש ומבחין את איכות האכל. ובמובן המוסרי: ג) הרגשת והבחנת השכל, וואהרנעהמען, איינזעהען, испытать: טָעֲמָה כי טוב סחרה (משלי ל"א,

י״ח), טַעֲמוּ וראו כי טוב ה׳ (תהלים ל״ד, ד׳), ובארמית במקרא בבנין פַּעֵל: לך יְטַעֲמוּן (דניאל ד׳, כ״ב).—יאכילו אותך, צוּעסֶען גע-בען. ובגמרא בְּהִפְעִיל: רשע ערום וכו׳ זה המַטְעִים דבריו לדיין קודם שיבוא בעל דין חברו (סוטה כ״א, ע״ב). ועי״ד ההשאלה אמר מחבר ס׳ יוסיפון: והוא כבר טָעַם מטעם גבורת הפריצים והגבורים (ס״ה).

טַעַם, ש״ז: א) איכות המאכל המורגשת לחך, געשמאַק, вкусъ: היש טַעַם בריר חלמות (איוב ו׳, ו׳), והיה טַעְמוֹ כְּטַעַם לְשַׁד השמן (במדבר י״א, ח׳), על כן עמד טַעְמוֹ בו (ירמיה מ״ח, י״א). ובמשנה בנותן טעם (ערלה ב׳, ז׳). ובהז״ל בהשאלה: ראוי היה אדם הראשון שלא יִטְעַם טַעַם מיתה (ב״ר ט׳). ומזה במובן המוסרי, ב) השכלה והבחנה, ווּאהרנעהמונג, איינזיכט, פֿערשטאַנד, испытаніе, воззрѣніе, умъ: טוּב טַעַם ודעת למדני (תהלים קי״ט, ס״ו), אשה יפה וסרת טָעַם (משלי י״א, כ״ב); הבחנה מושחתת: בשנותו את טַעְמוֹ (תהלים ל״ד, א׳), וי״מ מנהגו המסודר: בע-נעהמען, обхожденіе: וְטַעַם זקנים יקח (איוב י״ב, כ׳), וברוך טַעְמֵךְ (ש״א כ״ה, ל״ג). ועם זה עצה מושכלת, איינזיכטספֿאָללער ראַטה, осмысленный совѣтъ: משבעה משיבי טָעַם (משלי כ״ו, ט״ז). ומזה במובן הסכמה וגזרה, בעשלוסס, рѣшеніе, повелѣніе: מִטַּעַם המלך וגדוליו (יונה ג׳, ז׳), והוא ע״ד שמושו בלשון ארמית. ובמשנה בענין כוונה, סברא, סבה, זינן, אַבזיכט, אורזאַכע, מאָטיוו, мотивъ, причина, изъ-за чего, почему: מאיזה טעם אינו מביא (בכורים א׳, ב׳). וזה: טעמי המצות. ובמסורה יקראו סימני הנגינות המורים על המשך הקריאה בחבורים והפסקות טְעָמִים: דקדוקים וטעמים (תרגום אסתר פ׳ ה׳), וכן אמרו בטעמים שעל עשרת הדברות: טַעַם הָעֶלְיוֹן — סדר הקריאה על פי הטעמים שעל האותיות טַעַם הַתַּחְתּוֹן—סדר הקריאה ע״פ הטעמים שמתחת לאותיות; (ועיין מה שבאר בזה הרוו״ה).

טַעַם, ש״ז, בארמית שבמקרא — הסכמה, פקודה, בעשלוסס, рѣшеніе, приказъ, по-твержденіе: מן טַעַם אֱלָהּ ישראל (עזרא ו׳, י״ד), מן טַעַם אלה שמיא (שם ז׳, כ״ג), ורוב שמושו ע״ם:

טְעֵם, ש״ז, א) כפי הנראה אכילה ושתיה, גענוסס, וואָהלגענוסס, בִּטְעֵם חמרא (דניאל ה׳ ב׳) — כטוב לבו ביין (עיין בספוק); ב) הסכמה לפקודה, גוטאַכטען, בעשלוסס, בע-פֿעהל, рѣшеніе, приказъ, мнѣніе: אנת מלכא שמת טְעֵם (דניאל ג׳, י׳), ומני שים טְעֵם (שם שם, כ״ט), מן קדמי שים טְעֵם (שם ו׳, כ״ז), וי״מ מזה בטעם חמרא בפקודת היין בסבתו ובכחו. ג) השכלה והבחנה, איינזיכט, ראַטה, совѣтъ, мнѣніе: התיב עטא וּטְעֵם (שם ב׳, י״ד). ומזה התבוננות ושים לב, אויפֿמערקזאַמקייט, вни-маніе: לא שמו עלך מלכא טְעֵם (שם ג׳, י״ב). וכמו כן בענין הצעת באור ענין ונתינת חשבון, רעכענונג, ערקלערונג, мотивъ: והבין להון טַעְמָא (שם ו׳, ג׳). ומזה: הצעת דבר בסבתו וטעמו, קאַוזע, רעכטספֿאַלל. עד טַעְמָא לדריוש יהך (עזרא ה׳, ה׳), ובא בחבור עם בעל: רחום בעל טְעֵם (שם ד׳, ח׳), יש מפרשים יועץ המלך איש עצתו, רייכסראַטה, государственный совѣтникъ, וי״מ מעתיק ומתרגם, איבערזעטצער, пере-водчикъ, истолкователь.

טְעַן, פ״י, ארמית א) הֵקֵל, ענינו נשיאת משא, לאַסטטראַגען. עשרה חמורים נושאים מטוב מצרים (בראשית מ״ה, כ״ג), ת״א חמרין טְעִינִין, ונשאו אתך במשא העם ולא תשא אתה לבדך (במדבר י״א, י״ז), ת״י וְיִטְעוּן עמך וכו׳ ולא תִטְעוּן אנת בלחודך. ומזה נתינת משא על הזולת, בעלאַדען, нагружать: ויעמס איש על חמורו (בראשית מ״ד, י״ג), ת״י וְטַעֲנוּ גבר על חמריה. ומזה פ״א במקרא בְּפַעֵל: טַעֲנוּ את בעירכם (שם מ״ה, י״ז), (ועיין טען ב׳). ובמשנה רגיל הפועל הזה בהוראות שונות בְּקַל: א) נשיאת משא כבד: טען והזיע (נדרים ז׳, ג׳), ב) הנחת משא על הבהמה: ואין טוענים עמו (שבת א׳, ז׳), פרק וטען (ב״מ ב׳, י׳), וכן העמסת הקורות על

הזיתים לעצרם: טוען קורה ראשונה (מו"ק ב', א'), שטוענים קורות בית הבד (שם שב, ט'), טען בקורה (מנחות ח'), אבל הקב"ה אינו כן טוען את רכובו (שיה"ש א', ט'): ובפיוט: טוען עולמו (מוסף יוה"כ), בענין נשיאת פירות: תאנה וגפן נתנו חילם, ת"י: טְעָנוּ פריהון (יואל ב', כ"ב). ומזה גדול צמר בבהמה: רחל טעונה (ב"ק ט', א'). וביחס אל הבהמה והחמור: עד שתהא טוענת (כ"ם דף ס"ה, ע"א) — שיהיו לה ולדות. ומזה בהשאלה נשיאת חיוב בדבר מן התורה, זקיקה לדבר, ובא בְּבֵינוני פָּעוּל: החלה והתרומה וכו' טעונים רחיצת ידים (חלה א', ט')—הזקיקה כאלו נופלת על החלה והתרומה, כלומר כשבאים לאכלן. וזה ההבדל שבין טעון ובין חיוב ומחויב בלשון המשנה, הראשון על הרוב מתיחס אל הדבר והשני אל האדם (ועיין חייב): כל הכלים שהיו במקדש טעונים טבילה (חגיגה ג', ח'), ושני בזיכין טעונים שני קומצין (מנחות ג', ג'). ג) בענין העמסת תביעת חוב בממון ובשאר דברים, פֿאָרדערן, требовать: טענו חטים (שבועות ו', ג'), טענו כלים וקרקעות (שם, ד'), הטוען לחברו בכדי שמן (שם), מה אתה טוענני (שם ז', ח'), שלא יאמר אטעננו במאתים (בגמרא ל"ט, ב'). והתיחד לתביעה בהסבר ענין החיוב שכנגדו מכחישו: טוענין ליורש וטוענין ללוקח (ב"ב כ"ג, א') — ב"ד טוענין בשבילם כשאינם יודעים מה לטעון. ובזה נבדל מהוראת הַפָּעַל תָּבַע שענינו, בקש תשלומי חוב ברור וידוע (ועיין תבע), ולא נמצא במשנה הנפעל במובן זה כי אם בפוסקים: טוען ונטען.

הַנִּפְעַל, בענין גדול צמר: רחל וְנִטְעֲנָה אצלו (ב"ק פ"ס, ט"א), ובא: הנטען על השפחה (יבמות ב', ח'), רש"י במובן חשוד שטוענין עליו דברי לעז, והנראה שהוא בענין דחיקה במשא; ובא בכנוי של גנאי לבעילה אסורה. וע"ד שאמר: הלך הכן ונכבש על השפחה (שם ד', ה'), ועיין כבש.

טְעוֹן, ש"ז, כנוי לבהמה טוענת משא: בשר ודם הוא רוכב על טעונו (שהש"ר א', ט').

טֹעַן, ש"ז, אגודה וחבילה של פירות שנושאים בכתף, בינדעל, связка: וראה טוען אחר יפה ממנו (דמאי ג', ב'), ותטמנם בפשתי העץ, ת"י: בִּטְעוּנֵי כתנא (יהושע ב', ו'); ובתרגומים בא בענין משא: תחת משאו. ת"א: תחות טוענה (שמות כ"ג, ה'). ובגמרא בהסרון העי"ן: דדרי טונא דשבישתא (ב"ב ק', ע"א).

טַעֲנָה, ש"נ, תביעת חוב בהסבר הענין: הטענה שתי כסף (שבועות ו', א'), פֿאָרדערונג, פרעטענסיאָן, требованіе, претензія: חזקה שאין עמה טענה אינה חזקה (ב"ב ג', ג'), שאם היה לו טענת בתולים (כתובות א', א'). ובדברי בא"ם: אין הפרש לטענת הטוען (מורה נבוכים א', ע"ה), וכן אמרו: טענות צודקות, טענות בריאות וחזקות, טענות כוזבות, בעהויפטונג, איינוועג-דונג, ערקלאָרונג, утвержденіе, возраженіе.

מַעֲטָן, ש"ז, כלי שצוברים וטוענים בו זיתים לרככם בו, בעהאלטער, чанъ: מן המעטן טהור (מעשרות ד', ג').

טען, פ"י, ארמית, ענינו: דקירה בדרך בזיון, דורכבאָהרען, דורכשטעכען, пронзить: מדוקרים בחוצותיה (ירמיה נ"א, ד'), ת"י: וּמְטְעֲנִין—מְטֹעֲנֵי חרב, מכי חרב (ישעיה י"ד, י"ט), וי"מ מזה: טענו את בעירכם, דקרו אותם בדרבן למהר הליכתם. וכן הוא בלשון ערבית: אטען אלחמור.

טִפֵּחַ, פ"י, בבנין פִּעֵל, ענינו פישוט, מתיחה וריקוע, [דומה לו צפח בלשון ערבית (עיין צפח)] אויסברייטען, אויס-שפאַננען, простирать; וימיני טִפְּחָה שמים (ישעיה מ"ח, י"ג), וע"ד שנאמר: וימתחם כאהל לשבת (שם מ', כ"ב), (עיין טפחה), אשר טִפַּחְתִּי ורביתי (איכה ב', כ"ב), תרגומו: דלפפת בסדינים, ר"ל חִתּוּל בחתולים להישרת האברים ותקונם, ויתכן שפרשו כן מענין מטפחת (כ"ז). וי"מ נשיאה על פסת היד, ע"ד: על כפים ישאונך. והנראה כרעת המפרשים שענינו גידול, הטפול לגדלם, גראָססציעהען, ויפציהען, פפלעגען, холить, воспитать, (ועיין טפוח). ובארמית ובמשנה:

השתמשו בו עוד בהוראות אחרות שונות. ומזה: א) הכאה בפסת היד כשהיא פשוטה: מענות אבל לא מְטַפְּחוֹת (מו"ק ג', ח'), וסימן צער אבלות, דיא האַנדע שלאַגען, хлопать, всплескать руками: והך כף אל כף (יחזקאל כ"א, י"ט), ת"י וּמְטַפַּח יד על יד. ובפיוט בְּקַל: טַפְּחוּ כלם בני ישמעאל (אשר בגלל אבות). וכן מחאת הידים לסימן שמחה: ולא מטפחין (ביצה ה', ב'), וסתם הכאה: ונתזה בקעת וטפחה על פניו (ב"ק ל"ב, ע"ב), עמדה אמו וטפחה לו על ראשו (שיה"ש א'), או שהיה מטפח על פי החבית המרותחת (ע"ז ה', י'), והסיר קצף הרתיחות. וכן פישוט יד על יד: טופח שתי ידיו זו על גב זו (תרב"א). ב) משמוש הידים, מאַססען, ощупать, שדרך התינוק לְטַפֵּחַ בעִיסה (טהרות ג', ג'). ומזה: ג) קנוח לחלוחית בפסת היד: אין מחייבים אותו להיות יושב ומטפח (תרומות י"א, ו'), (ועיין טפח ב').

טֶפַח, ש"ז, כלל ארבע אצבעות היד כשהן פשוטות ודבוקות זו לזו, דיא פֿלאַכע, פלאַכע האַנד, ладонь, והוא שעור מדה, האַנדברייטע, שפאַננע, пядь; ועביו טֶפַח (מ"א כ"ז; דהי"ב ד', ה'). והרוב על משקל:

טֹפַח, ש"ז, מסגרת טֹפַח סביב (שמות כ"ה, כ"ה), שש אמות באמה וָטֹפַח (יחזקאל מ"ב, ח'). ובמשנה ברבוי זכר: שלשה טפחים (כלים כ"ט, ו'), וגם במספר זוגי: ושל שוקלי זכוכית טְפָחַיִם (שם). ובפיוט אשר בגלל אבות: ימין ה' טְפָחַיִם בלוחות. וכתב הרוו"ה שנקודו טְפָחַיִם ע"מ בִּרְכַּיִם מן בֶּרֶךְ.

טפיחה, שה"פ, הכאה בפטיש: המכה בפטיש, אחד טפיחה גדולה ואחד טפיחה קטנה (תוספתא שבת י"ב, ב').

טְפָחָה, ש"נ, א) מדת היד, האַנדברייטע, пядь, דבר מדוד וקצוב: טְפָחוֹת נתתה ימי (תהלים ל"ט, ו'). וי"מ ימים קצרים ומדודים לי במדת טֶפַח שהיא הקטנה שבמדות. ב) וממסד עד הַטְּפָחוֹת (מ"א ז', ט'), במלאכת הבנין. רש"י פירש שמי קורה כמו: וימיני טִפְּחָה שמים, געוועלב, сводъ, ונקרא כן לדעתנו ע"ד השם כפה מן כף, על שם שטחיותה וקערוריתה. והנראה שמליצת הכתוב „אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים" סמוכה על הכתוב: וממסד עד הטפחות, וע"ד הבונה בשמים מעלותיו ואגודתו על ארץ יסדה (עמוס ט', ו'). (ועיין אגד). וי"ת ומשכללן בְּפוּשְׁכַיָּא, וכוונתו: מסגרת על הגג שהיא פשוטה ורקועה כטפח היד, דאַכאיינפֿאַססונג, кровельная балюстрада.

טִפּוּחַ, ש"ז, מן הפעל: אשר טִפַּחְתִּי (איכה ב', כ"ב), עוללי טִפֻּחִים (שם ב', כ'), והוא אם החתול בחתולים, וויקקעלן, וויקקעלקינדער, ребята въ пеленкахъ, או הנשואים על הידים, או הטפול והגידול, פּפלעגע, уходъ, והנראה כדעת האומרים שהוא שם על משקל הרבוי; ובדהז"ל ענינו הכאה ביד, האַנדשלאַג, ударъ кулакомъ: טִפּוּחַ ביד קלוס ברגל (מו"ק כ"ז, ע"ב), לענין אבלות. ובפיוט: טִפּוּחֵי שמים (יוצר א' דשבועות), הימעלסשפאַננונגען, וואָלבונגען, своды.

מִטְפַּחַת, ש"נ, סודר רחב שנותנים ומותחים על הכתפים, טוך, שאַל, платокъ, шаль: המעטפות וְהַמִּטְפָּחוֹת (ישעיה ג', כ"ב), הבי הַמִּטְפַּחַת (רות ג', ט"ו). והרד"ק פירש, המטפחות, בתי הידים — המכסות את טפחי הידים. ויתכן שיצא מזה לכל בגד שהוא מעטפה ובית קבול. ובמשנה: שתים עשרה מטפחות (כלים כ"ט, ב'), „מטפחות הידים", האַנדטוך, полотенце, „מטפחות הספרים", היללע, דעקקע, שמכסים בהן ספרי הקדש, „מטפחות הַסַּפָּג" שמנגבים בהם את כל הגוף אחר הרחיצה, „מטפחת הַסַּפָּרִים" — שֶׁהַסַּפָּרִים נותנים על האיש בשעה שהם מגלחים אותו (כלאים ט', ג').

טֹפַח, שם, במשנה, הרטבה ולחלוח מועט שאין בו כי אם ללחלח את פסת היד, פֿייכט מאַכען, дѣлать мокрымъ, משקה טוֹפֵחַ שבשולי חבית (כלים ח', ג'); ומשקה טוֹפֵחַ מלמטן (טהרות ח', ט'), (והקריאה המורגלת משקה טופח והוא שם), והשתמשו בו גם בְּהִפְעִיל: טופח וּמַטְפִּיחַ (עדיות ד', ו')— שהרטיב את היד כדי להרטיב גם דבר אחר. וּבְפִעֵל: אין מחייבין אותו להיות יושב וּמְטַפֵּחַ (תרומות י"א, ז') — לקבל את המשקה

הנשפך בפסת ידו ולקנחו, אַבווישען, обтирать. ומזה:

טְפִיחַ, ש"ז, קרקע רטובה ולחה, פייכטער באָדען, мокрая почва: נעשו כמין טְפִיחַ (ב"ר ל"ג), והפוכו: גריד, עיי"ש.

טְפִיחַ, ש"ז, במשנה, כלי חרס קטן: שפקקו את המאור בִּטְפִיחַ (שם כ"ד, ה'), זמורה שהיא קצורה בִּטְפִיחַ (שבת י"ז, ו'), מחזיר הַטְּפִיחַ על האורחים (יומא ל', א'), וְהַטְּפִיחַ מחזר על האורחים (תוספתא ברכות ד'), כלי שנוטלים ממנו לידים, האַנד-האָלצקאַננע, жбанъ: צפרים שקננו בִּטְפִיחִים (ביצה כ"ד, א'), פירש"י כמין פכין נותנים בחומות הבירות והמגדלים לקנן שם עופות הבר: אוכלין על הטפיחין ועל הדיפתרא (שביעית פ"ט, מ"ד). הערוך פירש על זה שמשימין העופות בטפיחין, והוא דחוק; והנראה שהוא מין פרי ידוע וכמפורש בתוספתא: אוכלין על הטפיחין שבעכו (פרק ז', י"א).

טָפוּחַ, ש"ז, מין צבע כהה הרבה: שחור לא ישא שחורה שמא יצא מהן טָפוּחַ (בכורות מ"ה, ע"ב), רש"י פירש, שחור כקדרה (של מורם) ומן: ופקקו את המאור בטפיח (שבת קנ"ז, ע"א).

טפי. עיין טפף.

טַפִּיטָן, ש"ז, במשנה, אוכף או כר, זאַטטעל, сѣдло, טַפִּיטָן של סוס (כלים כ"ג, ג'). והוא מלשון רומית tapes. ובמדרש: חזא תמן עמודיא מיכסין בטַפִּיטִין (ב"ר ל"ג).

טָפַל, פ"י, ארמית. עקרו חבור ודבוק בהתיחד בחבור הפחות אל החשוב, הינצופיגען, אַנצעטטעלן, прибавлять, наклепывать, ביחוד חבור הדבר הצדדי אל העיקר. ומזה, טוחה ומורח, שמיערען: ואולם אתם טֹפְלֵי שקר (איוב י"ג, ד'), המפרשים פרשוהו במובן המושאלי: מחברים ומגבבים דברי שקר, ליגען, העצטען, наклепывать, дѣлать поклепъ, והנראה שבא במובן מירוח: ממרחים סממנים שאין בהם מועיל, קוואַקזאַלבער, шарлатанъ, (וכן תרגם החכם אַרנהיים), וזה מסכים עם הכפל: רופאי אליל כלכם; והוא ע"ד שאמרו: בנות עניים טופלות אותן בסיד וכו' בנות מלכים טופלות אותן בשמן המור (שבת פ', ע"ב): וַתִּטְפּוֹל עלי עוני (שם י"ד, י"ז), לדעת המפרשים ענינו: תחבר ותוסיף עלי עוני להגדילו, אויפבירדען, взваливать. והנראה שגם זה במובן מירוח: תשים טיח ומירוח על עוני לשמרו שלא יתמעט, מסכים עם הכפל; חתום בצרור פשעי: טָפְלוּ עלי שקר זדים (תהלים קי"ט, ס"ח). במובן המושאלי, חברו וגבבו עלי עלילות שוא, ע"ד: ויחפאו בני ישראל דברים אשר לא כן על ה' (מ"ב י"ז, ט'), או הקיפוני בטענות שקר לתפוש אותי בלבבי ולהדיחני. וסוף הכתוב: אני בכל לב אצור פקודיך. ובמשנה: חבית שנתרועעה וטפלה בגללים (כלים ג', ד'), בעשמרייכען, смазывать: הטופל כלי חרס הבריא (שם שם, ח'). ומזה חבור והוספה על העיקר, הינצופיגען, прибавлять: טופלין בהמה לבהמה ואין טופלין מעות למעות (חגיגה ח', ע"א). ומזה: ישראל שנזדמן לו נכרי בדרך טופלו לימינו (ע"ז כ"ה ע"ב), מחברו ומסבבו שיבוא לימינו. וּבְפָעוּל: טְפוּלִים לאביהם, (ירושלמי, דמאי סוף פרק שני). ובפיוט: טְפוּלִים בך שעות (בהושענות).

הַנִּפְעַל, התחברות: הַנִּטְפָּל לעובר עבירה, לעושה מצוה (סנהדרין מ', ע"א), זיך פערבינדען, присоединяться. נטפל לה רבי יוסי הכהן (ר"ה י"ר, ע"ב). הַפִּעֵל, זקיקה לדבר להתעסק בו, זיך בעשעפטיגען, заниматься; חייב לְטַפֵּל בה (ב"מ ט', ה'). לכו טַפְּלוּ בצדקה (ב"ר נ"ט), מְטֻפָּל ואין לו (תענית ט"ז ע"א), מי שמוטל עליו דאגת טפול בניו הרבים: יש לו טְפָלִים, דער פיעלע קינדער צו ערנאָהרען האַט, обремененный большимъ семействомъ. הַהִתְפַּעֵל כעין הַפִּעֵל: חייבין לְהִטַּפֵּל בבכור (בכורות ד', א'), עד היכן צריך אדם לְהִטַּפֵּל בקרובים (ב"ר ע'), מלמד שהבעלים מִטַּפְּלִים בנבלה (ב"ק י', ע"א; ט"ו, ע"א).

טָפֵל, טְפָלָה, שה"ת ז"ונ, א) טיח הדבוק בבנין או לכלי לתוספת ולהשלמה, פערקיטטונג, замазка: מגורר את הַטְּפֵלָה (כלים ה', ו'), ותרגום במלט במלבן,

בְּטָפִיל בנינא (ירמיה מ"ג, ט'). ב) כל דבר הבא כהוספה אלהעיקר: כל שהוא עיקר ועמו טפלה (ברכות ו', ז'). וכש"ת: כל שהפת טפלה לו (שם), טפלה דקה לנסה (דמאי ב', ה'), בטל העיקר בטלה הטפלה (כלים י"ט, י'). ובדבא"ם: לְטָפֵל ולתאר לא נדמהו (שיר היחוד) מקרה, אַקְקצידענץ, акциденція; ובא גם כעין השרש טפל במובן מאכל חסר מלח, אונגעזאלצען, несоленное: בין מלוחים בין טפלים (נדרים ו', ד').

טְפֻלוֹת, ש"נ, בפיוט: טפש טְפֻלוֹת רשעי עמך (מעריב יוהכ"פ), המפרשים פרשו, הטפש שנטפל ברשעי עמך, והנראה שענינו דבר שאין בו טעם וכוונה, ור"ל השגגות.

טְפָלִים, שם, ברבוי כלל בני הבית הקטנים המחוברים ודבוקים להורים, אבות המשפחה בקשר וקרבות המשפחה, טַף, קליינע קינדער, маленькія дѣти: משום טְפָלִים דהוו נפישי להו (כ"ב קי"ח, א'), טְפָלִים חייבים (קדושין ל"ב, ב'), לפי הַטָּף, ת"א: לפום טַפְלָא (בראשית מ"ז, ב') (ועיין טף). ועי"ד ההשאלה: כהושעת טְפוּלֶיךָ (הושענות ר' מנחם ברבי מכיר), טְפוּלִים בך ובשמך נושעים (הושענות).

טִפּוּל, שה"פ, התעסקות בדבר שיש בו יגיעה: חייבת אשה בְּטִפּוּל בנה כל כ"ד חדש (תוספתא נדה ב', ב'), שחייב בטפול הבאתם עד שיביאם לבית הבחירה (ספרי ראה, סימן ע"ז).

טַפֵּס, פ"ע, בתלמוד: אחיזה וטפיסה בידים וברגלים לעלות בכותל, קלעטטערן, карабкаться: מְטַפֵּס ועולה מְטַפֵּס ויורד (עירובין כ"א, א'). קרוב לשרש תפש בעברית: שממית בידים תְּתַפֵּשׂ (משלי ל', כ"ח).

טְפוּס, ש"ז, במשנה, כלי העשוי לקבוע צורה בדבר המונח בתוכו, פאָרם, форма: הלוקח מן הפלטר מעשר מן כל טְפוּס וטְפוּס (דמאי פ' ג'), וטְפוּס של תפלה (כלים פ"ז, ז'), ובִטְפוּס היה עושה אותן (מנחות י"א, א'), ואפילו מִטְפוּסִין הרבה (דמאי שם), ובדלית שלשה דְפוּסִין הם (מנחות צ"ד, ע"א), ואמרו שזה מה שנקרא קערה בלשון המקרא: קערותיו (האמור בלחם הפנים) אלו דפוסין (שם צ"ז, ע"א), (ועיין קערה). ולשון יונית היא τύπος. (ועיין דפוס).

טוֹפֶס, ש"ז, במשנה, גוף ענינו של שטר, והוא הצורה המשותפת לכל השטרות, פאָרם, פאָרמולאַר, форма, образецъ: הכותב טופסי גיטין צריך שיניח מקום האיש וכו' (גטין ג', ב'), והפוכו: תורף עיי"ש.

טִפְסָר, ש"ז, לא נמצא כי אם שתי פעמים במקרא, ולא נודע לא מקורו ולא הוראתו אל נכון: פקדו עליה טִפְסָר (ירמיה נ"א, כ"ז), רש"י פירש, חיל או אדון, והמפרשים הסכימו עם פירש"י האחרון, והמבארים החדשים מצאו לו דומה בלשון פרסית החדשה: „תַּוְסַר" — ראש הצבא, בעפעהלס-האבער, הערעסאנפיהרער, начальникъ, военноначальникъ. וכן פירשו וְטִפְסְרַיִךְ כגוב גובי (נחום ג', י"ז). אולם הנראה שהעיקר כפירוש הראשון של רש"י חיל וצבא רב כעדות הדמיון „כגוב גובי", וכן בירמיה מסיים הכתוב: העלו סוס כילק סמר (ירמיה נ"א, כ"ז). וכן תרגמו השבעים שענינו צבא רב מאוסף מעמים שונים, צוזאמטענגעזעצטעס העער, (ועיין מִנְּזָר). ועל כל פנים אין המלה הזאת עברית. ובת"י בא בהשאלה כש"ת אל מלאכי מעלה: ארבעה מפתחין בידא דמארי עלמא דלא מסרינון בידא דטפסרא (דברים כ"ח, י"ב), ובפיוט: טפסרי אש ומים (יוצר א' דשבועות).

טַף (שרשו טפף), שם הקבוץ, כלל בני הבית הקטנים המחוברים ודבוקים זה בזה בקשר משפחה אחת, קליינע קינדער, маленькія дѣти: האנשים והנשים וְהַטַּף (דברים ל"א, י"ב), וְטַפְּכֶם אשר אמרתם (במדבר י"ד, ל"א), וערים לְטַפְּכֶם (שם ל"ב, ט"ז), ואת כל טַפָּם (ב"א ל"ד, כ"ט), זקן בחור ובתולה וְטַף ונשים (יחזקאל ט', ו'), גם טַפָּם נשיהם ובניהם (דהי"ב כ', י"ג), הגברים לבד מִטָּף (שמות י"ב, ל"ז) — כולל ילדים זכרים שלא הגיעו לשנת העשרים ואינם יוצאים לצבא: וכל הטף בנשים (במדבר ל"א, י"ח) — נערות קטנות, ועל המעט שיכלול כלל

המשפחה: לחם לפי הַטָּף (בראשית מ"ז, י"ב), הויזגעזינד, домочадцы, גם אתה גם טַפֵּנוּ (שם מ"ג, ח'). והנראה כדעת פירסט שנגזר משרש טפף שהוראתו בערבית חבור אספה וקבוץ, ומזה טפה קבוץ אנשים, מענשען מאססע, толпа; והנה גם בארמית השרש טפא ענינו הוספה ומצוי הרבה בתלמוד: דנפא להו מאנרייהו (ב"מ פ"ג, א'), כל תנא בתרא לטפויי מלתא קאתי (ב"ב צ"ג, ב'). ויתכן שהפעל טפל יסודו טף טפף, והשם טפלא בארמית שהוא תרגומו של טף ועם כי מושג אחד להם, ודומה להם השם משפחה מן שפח (עיי"ש).

טָפַף, פ"י, לא נמצא כי אם פ"א במקרא: הלוך וְטָפוֹף תלכנה (ישעיה ג', ט"ז), יש מפרשים אותו מגזרת טוף בארמית (ודומה לו דבב בעברית) בהוראת הגרה ונזילה, טפות טפות, טרייפעלן, капать; ובהשאלה: הליכה קלה ומהירה כמו מרחפת, נוגעת ובלתי נוגעת בארץ דרך גאוה, וכן הוא בערבית פַּרַס טַפַּאף, סוס המהלך לאט; וקרוב לפעל צפה (עיין שם), או שמובנו הליכה בצעדים מדודים וקצרים עקב בצד אגודל, טיפפעלן, легкимъ топотомъ. ובדהז"ל: מלא חפניו שאמרו לא מחוקות ולא גדושות אלא טפופות (יומא מ"ח, ע"א), ופירש"י דבר צף בגובה מעט, דאס מאָאס פֿאָלל מאַכען, наполнить мѣру. והתוספות פירשו: שוה ומצומצמת שאין בה לא תוספת ולא גרעון. ובהוראה זו אמר לפרש מה שאמרו חז"ל: אלף טפף גינאות, גינות שוות מסודרות וערוכות בשווי המקצב (ב"ב ע"ה, ע"ב).

טִפָּה, שע"נ, במשנה, ע"מ מִדָּה, רסיס נֶטֶף משקה טראָפּען, капля: על כל טפה וטפה (תענית ו', ב'), טִפַּת חלב (חולין ב', ה'), טפה סרוחה (אבות ג', א'). והרבוי טִפּוֹת: כמה טִפּוֹת יש בים (הוריות י', א'), טִפּוֹת עבות (מקואות ח', ג'); טפים: שלש טִפִּים (תרומות י"א, ה'): ושתי עיניו כשתי טִפִּים של זבוב (נדה ל', ע"ב). ועשו מזה פעל ע"ד המרובעים, (עיין טוף).

טָפִי, ש"ז, במשנה, פך קטן שפיו צר ומוציא טפין טפין: וְטָפִי שהתקינו לענבים (כלים ב', ג'), והטפי בתוכו (פרה ו', ג').

טְפִיפָה, ש"נ, בתלמוד, קמט הבגד מקפלו וקפולו, פֿאַלטע, фалда: כמשיריאו טפימיות (בכורות כ"ב, ע"א),

טְפַר, ש"ז, ארמית, בהוראת השם צפורן בעברית בחלוף צד"י בטי"ת, ובא ביחס אל האדם, נאַגעל, ноготь; העוף, והבהמה, קלויע, копыто, коготь: וְטִפְרַהּ די נחש (דניאל ז', י"ט), וטִפְרוֹהִי כצפרין (דניאל ד', ל'): בצפרן שמיר, ת"י בִּטְפַר שמיר (ירמיה י"ז, א'), גריפֿפעל, שטיל, грифель. ומזה לפנינו בתרגום יונתן: ויצר אותו בחרט, ורמא יתיה בְּטוּפְרָא (שמות ל"ד, ו'); ועיין חרט; ורגיל הרבה בתלמוד: אבישרא ואטופרא (חולין י"ז, ב'). ב) מין בשמים שנקרא בעברית צפורן: נטף ושחלת, ת"א נטופא וְטוּפְרָא (שמות ל', ל"ד). ובלשון חכמים יקרא צפורן (עיי"ש).

טְפַשׁ, פ"ע, ארמית, עקרו התעבות בעובי של שומן, דיקק, פֿעטט ויין, — ווערדען, ожирѣть: הַשְׁמֵן לב העם, ת"י טַפֵּישׁ לביה דעמא (ישעיה ו', י'), והוא: על אטימות הלב וגסות ההרגשה וסכלות, פֿערשטאָקקט, נעפֿיהללאָז זיין, нечувствительнымъ, глупѣть, сдѣлаться: ומזה במקרא: טָפַשׁ כחלב לבם (תהלים קי"ט, ע') — לבם התעבה כעובי החלב, והוא החלק היותר חסר ההרגשה משאר חלקי הגוף, (ועיין חלב). והפייטן ר' יוסי בן יוסי אמר: טפשו בני כנען כי נכרים באדמת בני שם (מלכיות). ובארמית רגיל הרבה בְּפִעֵל וּבְהִתְפַּעֵל בהוראת סכלות ואולת: דומם, טהאָריכט ויין, дѣлаться глупымъ, отупѣть: יככה ה' בשגעון, ת"י בשווייתא דאטפשא מוקרא (דברים כ"ח, כ"ח), אך אוילים שרי צען ת"י ברם איטפשא (ישעיה י"ט, י"א), ומזה בגמרא: תלמידי חכמים שיושבים בד בבד מְטַפְּשִׁים (ברכות ס"ג, ב'), מנוולים וּמְטֻפָּשִׁים (ספרי, דברים ש"פ).

טִפֵּשׁ. ש"ת, סכל, אויל, טהאָר, נאַרר, дуракъ: עושה אותו טפש (תמורה ט"ז, ע"ב), ובתרגומים יכלול גם כבד לב עקש ונבל, ונבל ישבע לחם, ת"י וְטַפְּשָׁא (משלי

לי, כ"ב), קל וחומר לטפשין (פסחים צ"ט, א'), טפשאי דטפשאי (יומא נ"ז, א').

טֶפֶשׁ, שמ"ז, סכלות, עקשות ונבלות, דומהייט, פֿערשטאָקקטהייט, שלעכטיגקייט, дурачество, злость. בפיוט: טפש טפלות (מעריב יוה"כ).

טִפְשׁוּת, שמ"נ, כעין הקודם: ומלתם את ערלת לבבכם, ת"א טפשות לבכון (דברים י', ט"ז). ונבלה עמו, ת"י וְטִפְשׁוּתָא עמיה (ש"א כ"ה, כ"ה), פֿערשטאָקקטהייט, פֿערדאָרבענהייט, жестокосердіе. ומזה בפיוט: בְּטִפְשׁוּת פה.

טָפַת, שע"פ, אחת מבנות המלך שלמה אשת בן אבינדב (מלכים א' ד', י"א).

טְרִבּוֹל, ש"ז, משנה, כלי דישה מחובר מחוליות, דרעשוואַלצע, цѣпъ: והמטה של טרבל (פרה י"ב, ט'), ולשון יונית רומית היא tribulum. ובגמרא: מאי מורגים? מקל של טרבול (זבחים קט"ז).

טְרִיגוֹן, ש"ז, במשנה, משולש: בית טריגון (נגעים י"ב, א') – בית משולש. דרייעקקיגעס הויז, треугольный домъ, ומלשון יונית היא: Τρίγον – בית עגול, דיגון, טריגון, מטרגון, פינטיגון (נזיר ח', ע"ב). ומזה:

טַרְגִּים, ש"ז. גרש כל מיני דגן שהגרגרין נחלקים לשלשה חלקים: הטרגים והטפני (מכשירין ו', ב').

טָרַד, פ"י, ארמית, עקרו גירוש ושילוח, פֿערטרייבען, פֿערשטאָסען, удалять, ולך טָרְדִין מן אנשא (דניאל ד', כ"ב), ויגרש את האדם, ת"י וּטְרַד (בראשית ג', כ"ב), ובהשאלה, קפדנותו של שמאי בקשה לטורדני מן העולם (שבת ל', ע"ב). ומזה, דחיקה איצה ונחיצה, דראָנגען, טרייבען, толкать: דלף טורד ביום סגריר (משלי כ"ז, ט"ו) – הדלף שהטפות דוחקות ולוחצות זו את זו, וכן הוא בערבית: תנועה תכופה. ובתוספתא: ועכשיו הוא טורד טיפה אחר טיפה (מכשירין א', ו'). ובגמרא: דומעות דולפות טורדות (בכורות מ"ד, א') -- תמידות ותכופות ודוחקות זו את זו בלא הפסק. ומזה: ניעור וטירוף, רימטלן, потрясывать: טוֹרֵד אדם חבית של יין יינה ושמריה (שבת קל"ט, ע"ב), ובהשאלה: טירוף הדעת מטורח ודאגת עסקים הרבה, שטאַרק בעטאָפֿטיגט, בעאונרו-היגט זיין, быть занятымъ: טרוד הייתי (יומא ל"ב, ב'), בעל הבית טרוד בפועליו (בבא מציעא פרק ו'), ובארמית שבמקרא: ומן אנשא טָרִיד (דניאל ד', ל'). ובגמרא: באמצע צלותא מטריד (ברכות כ"ט, א') – מערבב ומבלבל הכוונה, בעאונרוהיגען, שטערן, безпокоить, мѣшать кому; ונהוג הרבה בלשון בא"ם.

טֵרוּד, **טֵרוּדִין**, שה"פ, גרוש, גליות, פֿערטרייבען, פֿערבאַננען, изгнать: גזר טרודין (ב"ר ב').

טִרְדָּא, **טִרְדָה**, ש"נ, התעסקות, והתיגעות בעסק, בעשעפֿטיגונג, заня-тіе: טרדא דרשות, טרדא דמצוה (ברכות ט"ז, ב'). – וגם התעסקות טפלה.

מַטְרֵד, ש"ז: המטריד שנפרץ וניטל עוקצו טהור (תוספתא כלים מ"ב ג', ו'), וצ"ע.

טָרָה, פ"ע, היות לח, רטוב, פֿייכט, זאַפֿטיג זיין, сочный, וכן הוראתו בערבית. ולא נמצא כי אם בתאר: לחי חמור טְרִיָּה (שופטים ט"ו, ט"ו), פֿריש, פֿייכט, свѣжій, мокрый, על שהיתה עוד רטובה מן לחות החיים: ומכה טְרִיָּה (ישעיה א', ו') – מכה מוציאה ליח תמיד שאינה מתיבשת ומתנגבת. ובמסרה נאמר: ב' ואינון בתרי לישני.

טֹרַח, ש"ז, מקורו ארמית, משא כבד. לאַסט, בירדע, бремя; ובא במובן המוסרי, עבודה ויגיעה קשה: היו עלי לָטֹרַח (ישעיה א', י"ד), איכה אשא לבדי טָרְחֲכֶם ומשאכם (דברים א', י"ב), בעשווערדע, ובפיוט: טֹרַח מלכיות (מלכיות א' דר"ה). המבארים האחרונים הטריחו א"ע לבארו, ולדעתם ענינו: כל הכבודה במחנה העולה למלחמה. ובמובן זה השתמש בו מחבר ספר יוסיפון, ואמר: ויסב עליו את כל טֹרַח המלחמה, אשר חשב לשלחו על פרס (פרק ל"ח), ועוד: ופומפיום אחריו וכל טרח

חיל רומיים עמו וכל כוכב צבאם (שם). (עיין טרחות).

טוּרְחָא, טִרְחָא, ש"נ, מיהע, בעשווערדע, מיה־זעליגקייט, трудъ: טוּרְחָא דאורח גלותא (ת"י תהלים ק"ב, כ"ד). ובדברי חז"ל: משום טרחא (עירובין נ"ד, ב'), כמה טִרְחוֹת טָרַח (ברכות נ"ח, א'). ומזה הַפָּעַל: טָרַח, הַקַּל, עומד, בלשון ארמית, יגיעה הרבה, זיך אַבמיהען, מיהזאַם אַרבייטען, тяжело трудиться: דלא טרחתא למינצב (ת"י דברים ו', י"א), כל דהוא טרח ועביד (ת"י שמות י"ח, י"ד), מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת (ע"ז ג'). ומזה:

הַהִפְעִיל נמצא במקרא: אף ברי יַטְרִיחַ עָב (איוב ל"ז, י"א), י"מ יניח עליהם משא לטרח, בעלאַדען, בעלאָסטיגען, обременять, отягощать, והכוונה, ימלא אותו מים הרבה, וי"מ במובן הפעל טרח בערבית שכולל גם זריקה והשלכה, שליידערן, бросать, метать, וירמוז אל התבקעות העבים, האָלקענברוך ливень. ובדחז"ל בענין הוגעה סַבֵּב יגיעה לאחרים, בעלאָסטיגען, отягощать, מה הַטּוֹרַח הזה שאתם מַטְרִיחִים עלינו בכל שנה (ירושלמי פסחים י', ד'), מַטְרִיחִין אותן (ג"ז נ"ד, ע"ב). ובפיוט גם בְּנִפְעַל: נִטְרַח באנינה (קרובות א' דשבועות), פח אם הוּטְרָח (הקליר בסדר זכרונות).

טַרְחָן, ש"ת, למי שמטריח הרבה את זולתו ומטיל א"ע עליו ביותר מראי, לאָסטיגער, צודרינגליכער, навойливый, навязчивый: רגזנים הן טַרְחָנִים הן (שהש"ר ז').

טֵרְחוֹת, ש"נ, יגיעה, עמל, בעשווערדע, тягость, במדרש: ופניתי אני לראות חכמה והוללות וסכלות, הוללות זו הוללה של מלכות וסכלות זו הטרחות (קהלת רבה על פסוק זה); המפרשים לא העירו על זה ויתכן שענינו: אספת צבאות וגייסות וכל צרכי המלחמה, וכעין השם ט ר ח.

טרט, במשנה: וט"ו מעלות עולות מתוכה (מדות ב', ה'), לפירוש המפרשים ענינו, ארוכות ובעלות זויות, ובמכילתא: מה חירות הללו לא היו טרוטות אלא מוקפות (בשלח ב'). ולדעת ר"ב מוספיא נגזר מלשון רומית Tere.etis ענגל־ארוך, אָוואַל לאַנגליך־רונד, овальный, эллипсовый; ובגמרא: מפני מה עיניהם של תרמודין טרוטות (שבת ל"א, א') [לפי גירסת הערוך ולפנינו תרוטות] וכתב רש"י, טרוטות רכות וכו', ובמקום אחר (בבכורות מ"א, א'), אצל מומים שבעינים מפרש טרוטות לשון עגולות בית מושב שלהן וכו'. ועיין בתוספות בבכורות ד"ה טרוטות.

טֶרֶט, ש"ז, מין בגד נשים, צעיף או מטפחת: הסודרין והטרטין (כלים כ"ט, א'), וי"א כובע. ולדעת המוספיא הוא מלשון יונית.

טרית, ש"נ: מין מאכל עשוי מדגים שחותכים אותם לחתיכות מעוכות ומטורפות כמקפה: ומותר בטרית טרופה (נדרים ו', ד').

טְרְטֵימָר, ש"ז, (לפי גירסת הערוך ולפנינו תרטימר); משיאכל טרטימר בשר (סנהדרין ח', א'), ולפירוש הגמרא הוא שיעור משקל של חצי מנה. ולדברי הירושלמי (סנהדרין פ"ח, הל' ב') טרטימר חצי ליטרא. והמוספיא גוזרו מלשון יונית Τριτημόριον, שלישית המנה אצל היונים והיא שוה במשקל אל חצי המנה בארץ ישראל. והר"י זיעבענבירגער פותר מלשון Τετραμάρια שענינה: מנה המספקת לארבע סעודות.

טרם, תה"פ, הזמני בהוראות: א) עוד לא. עדיין לא, נאָך ניכט, еще не, וְהַפָּעַל המתואר יבוא על הרוב בעתיד: וכל שיח השדה טֶרֶם יהיה בארץ וגו' טֶרֶם יצמח (בראשית ב', ה'), טֶרֶם תיראון מפני ה' (שמות ט', ל'), ונר ה' טֶרֶם יכבה (ש"א ג', ג'), ועל המעט בזמן עבר: טֶרֶם יָדַע את ה' (ש"א ג', ז'), והכפל בעתיד: וְטֶרֶם יִגָּלֶה אליו; ובה"א השאלה: הֲטֶרֶם תדע כי אבדה מצרים? (שמות י', ז'), ב) בהצטרפו אל פעל אחר ענינו כמו לפני, קודם, עהע, בעפאָר, прежде чѣмъ; טֶרֶם ישכבו ואנשי העיר וגו' נסבו על הבית (בראשית י"ט, ד'), טֶרֶם כלה לדבר והנה רבקה יוצאת (שם כ"ד,

פ״י. ולפעמים יקדם המאמר המצטרף: וישא העם את בצקו – טֶרֶם יחמץ (שמות י״ב, ל״ד), וילינו שם – טֶרֶם יעבורו (יהושע ג׳, א׳), וענינו כמו בטרם, אלכה ואראנו בְּטֶרֶם אמות (בראשית מ״ה, כ״ח), מה אעשה לכם בְּטֶרֶם אלקח (מ״ב ב׳, ט׳). וכן לפני הפעל המצטרף: בְּטֶרֶם אצרך בבטן ידעתיך, וּבְטֶרֶם תצא מרחם הקדשתיך (ירמיה א׳, ה׳); ועל המעט בחבור עם מלות השלילה: בְּטֶרֶם לֹא יבואו עליכם (צפניה ב׳, ב׳). לחזוק הענין ובמובן „עד שלא״, וואָהרענד נאָך ניכט, прежде чѣмъ, еще не בקשור עם הפעל בזמן עבר: בְּטֶרֶם הרים יֻלָּדוּ (תהלים צ׳, ב׳), בְּטֶרֶם הרים הטבעו, והכפל: לִפְנֵי גבעות חוללתי (משלי ח׳, כ״ה). וי״מ במובן טֶרֶם כלה לדבר (בראשית כ״ד, ט״ו), ושמואל טֶרֶם ידע (ש״א ג׳, ז׳), לפי שבא הפעל אצלם בזמן עבר. ובא עם המקור: בְּטֶרֶם לדת חק (צפניה ב׳, ב׳). וכן עם מ״ם הקדמה: מִטֶּרֶם שום אבן (חגי ב׳, ט״ו) – מן הזמן שעוד לא שמו אבן, בעפאָר. וחז״ל שמשו במלת טֶרֶם בהוראת קֹדֶם פאָרהער, прежде, שכל דבר שיוצא מלפניו טֶרֶם הוא נמלך בפמליא של מעלה (שמות רבה, י׳). ומזה בפיוט: טֶרֶם היה לי מכפר פנים, (יוסי בן יוסי, זכרונות); טֶרֶם נגלית בשעיר ופארן (קרובות א׳ דשבועות). וע״ז סמכו הפייטנים לעשות ממנו פֹּעַל בְּהִפְעִיל: הִטְרִים.

ובפִעֵל: טִרְמֵנִי יומים (יוצר א׳ דשבועות), כמו הקדימני.

טַרְמִיטָה, ש״ת. ומותר בביצת טרמיטה (נדרים ו׳, א׳), ביצה שנתנוה במים חיים לבשלה מעט עד שתהא מגולגלת, לאַז געזאָטענעס איי, яйцо въ смятку, והיא מלשון יונית Δερμος, מים חיים או רותחים; ומזה בירושלמי: על למסחא בטרים (שבת ג׳), מים חיים מטבעם, ווארמעס מינעראַל וואַססער, горячая минеральная вода.

טְרִימָה, ש״נ. בתוספתא, מאכל שעושים אותו מפירות כתושים שחוקים ומעוכים קצת עד שלא רסקו אותן: אבל שוחקן ועושה אותן טרימה (מעשר שני ב׳, ד׳). ובגמרא: תמרים של תרומה מותר לעשות מהם טרימה ואסור לעשות מהן שכר (ברכות ל״ח, א׳).

טְרִסְקָל, ש״ז, במשנה, כלי שעומד על שלש רגלים, דרייפיסיג, треножникъ: הטרסקל שחפויו של עור (כלים כ״ב י׳). ולשון יונית הוא: Τρισκελής שלחן של שלש רגלים. ובגמרא: נעץ קנה ברשות הרבים ובראשו טרסקל (שבת ה׳, א׳), ענינו סל, קאָרב, корзина, ופירש הערוך שהוא סל שעושין אותו מערבה קלופה ומשתמשים בו גם לאכול עליו היינו כשפורשים ומעמידים אותו על רגליו: אבל מטה וכסא טרסקל ואסלא מותר לנטותן לכתחלה (שם קל״ח, א׳) (ועיין רש״י). ובמדרש: ומה היה העולם הזה דומה באותה שעה לטרסקל על שתי רגלים שאינו יכול לעמוד והוא רותח, כיון שעשו לו רגל שלישית נתבסס ועמד (במדבר רבה י״ב).

טָרַף, פ״י, הַקַּל ענינו: א) דריסה וקריעת חיה רעה, צעררייסען, צערפליישען, растерзать, разорвать: וְטָרַף זרוע אף קדקד (דברים ל״ג, כ׳), אריה טוֹרֵף ושואג (תהלים כ״ב, י״ד), כזאבים טוֹרְפֵי טרף (יחזקאל כ״ב, כ״ז), כאריה יכסוף לִטְרוֹף (תהלים י״ז, י״ב); ובהשאלה: טוֹרֵף נפשו באפו (איוב י״ח, ד׳). ומזה: ב) הכאת מכה גדולה, הריסה, שלאַגען, ניעדערררייסען, бить, разбивать, повергать: כי הוא טָרָף וירפאנו (הושע ו׳, א׳), והכפל: יך ויחבשנו; פן אֶטְרוֹף ואין מציל (תהלים נ׳, כ״ב), ובאף ביחס אל האף: וַיִּטְרֹף לעד אפו (עמוס א׳, י״א) לפירוש המפרשים מלת „אף״ הוא הנושא, והשעור: אפו טרף אותם. וכן: אפו טָרַף וישטמני (איוב ט״ז, ט׳). והנראה שמליצת טרוף אף ענינה קמיטת האף בשעת כעס וחמה, וביותר נראה זה בחיות רעות כשאורבות ונופלות על טרפן, וזהו: אפו טָרַף וישטמני, הוא קמט וכווץ עלי אַפּוֹ (חוטמו) במשטמה והאף הוא הפעול: חרק עליו בשניו צרי ילטוש עיניו; וכל אלו מפעולות האדם בשעה שהוא כועס ומתמלא חמה וזו היא גם מליצת: ויטרף לעד אפו. ובמשנה בא בהוראות שונות: א) בענין הכאה חזקה: דרס או טְרָפָהּ בכותל (חולין ג׳, ג׳), אַן עטוואַס

שלאַגען, бить, ובגמרא: מְדוּף אקן (שם קי"א, ב'), קלאַפּען, хлопать, стучать; נדנוד ונענוע במובן הטבעי והמוסרי: טָרַף בקלפי (יומא ד', א') — עירוב ע"י רסוק או מיעוך: אומריהרען, смѣшивать, взбалтывать, בטרית טְרִיפָה (נדרים ו', ד'), ובשר טָרוּף (שבת ל"ח, א')—חתוך לחתיכות קטנות מרוסקות ועשויות כמקפה: אם לא ראיתי נחש בקורות בית הבד אמר שמואל בְּטָרוּף כולהו נחשי מיטרף טרפי אגבו, טרוף קאמרינן, וליתני טרוף, מילתא אגב אורחיה קמ"ל דקורת בית הבד גבו טָרוּף (נדרים כ"ח, א'). הערוך בשם רב שרירא פירשו: מַשְׁוֶה ומרובע, וכעין זה פירש הרא"ש והר"ן בשם הירושלמי, אבל רש"י והר"ן פירשו להפך: עשוי בקעים וחדקים, געצאַקקט, зубчатый: ותפעם רוחו, ת"א: וּמִטַּרְפָא רוחיה (בראשית מ"א, ח'). ומזה ב) תערובות על יד נענוע והכאה חזקה: הפשתן והקנבוס שֶׁטְּרָפָן זה בזה (נגעים י"א, ב'), צמר גמלים וצמר רחלים שטרפן זה בזה (כלאים ט', א'), אם לא טָרַף יין ושמן (שבת י"ט, ב'); איינשלאַגען, איינריהרען, взбалтывать — טרופה ונתונה באלפס. ג) חתוך דבר לחלקים קטנים. ובענין השחתה וקלקול, פֿערדערבען, портить, испортить: טורף אותם של שלשה טפחים (שמות רבה, ח'). ד) הדחה ושיטוף: לא יְטְרְפֵם בצונן (שבת כ"ב, ב'), הַטּוֹרֵף את גגו (מכשירין ב', ד'), לפירוש הרמב"ם, והר"ש והערוך פירשו מענין טיחה ומריחה, שמיערען, טינכען, замазать, штукатурить. ה) טירוד והוצאה ביד חזקה, ניעדערדרייכען: טרפה והוציאה מביתו (דברים רבה א'), ובהשאלה: טורפין לו תפלתו בפניו (ברכות ה', ב'). ובענין ו) הוצאה מיד אחר בחזקה, ווענגנעהמען, отнять: טוֹרֵף מן הלקוחות (בבא מציעא י"א), ואתא בעל חוב דראובן וטרף משמעון (ב"ק ח', ע"ב).

הנפעל, בענין דריסת חיה: אם טרף יִטָּרֵף (שמות כ"ב, י"ב), צעררייסען ווערדען, быть растерзану: כל היוצא מהנה יִטָּרֵף (ירמיה ה', ו'); ובדחז"ל באיסור טרפה: עד שיודע לך במה נִטְרְפָה (חולין י"ג, א'), ובמובן המוסרי: נטרפה דעתו (נדה ל"ב, א'), רעם פֿערשטאַנדעס בעריבם, потерять, разсудокъ: שדעתו של אבא נטרפה (סנהדרין ס"ה, א'), נטרפה לו השעה (ברכות כ"ט, ע"ב). ובפיוט: מי ישקט ומי יִטָּרֵף.

הַפִּעֵל, מענין הראשון: טרף טֹרַף יוסף (בראשית ל"ז, ל"ג), אך טרף טֹרָף (שם מ"ד, כ"ח). ובמשנה בהשאלה: יודע אני שהוא מְטֹרָף (ברכות ה', ה'), מוכב על החולה. נגזר מארץ החיים, והפך, מקובל: ועל הספינה המטורפת בים (תענית ג', ו'), פֿאָם שטורם געטריעבענעם, гонимый вѣтромъ.

הַהִפְעִיל, בבא"ם, בענין בלבול הדעת: ומטריפים אותם בשאלות (רמב"ם קדוש החדש ג', ט"ו), אין פֿערווירדרונג ברינגען, привести въ замѣшательство. הַהִתְפַּעֵל כעין הַפִּעֵל: על הספינה הַמִּטֹּרֶפֶת בים (גיטין ג', ד').

טֶרֶף, ש"ז, מה שהחיות טורפות לאכילתן, רויב, добыча; עד יאכל טרף (בראשית כ"ג, כ"ד), טרף טֶרֶף (יחזקאל כ"ב, כ"ה), שלא נתננו טֶרֶף לשניהם (תהלים קכ"ד, ו'), משחרי לַטָּרֶף (איוב כ"ד, ה'), והכפיר על טַרְפּוֹ (ישעיה ל"א, ד'); ובהשאלה למלקוח ושלל, בייטע, добыча, וכשם הפעולה: רויבען, хищенie. והכרתי מארץ טַרְפֵּךְ (נחום ב', י"ד), מִטֶּרֶף בני עלית (בראשית מ"ט, ט') — סלקת א"ע מטרוף טרף. והנכון שענינו: דומה אתה בני לגור אריה בשעה שהוא עולה מטרפו: ובא אדיר מהררי טָרֶף (תהלים ע"ה, ו'), ענינו מהררי חיתו טרף, ההרים שהחיות הטורפות דרות שם. ובא במובן כלכלת המחיה, נאַהרונג, пропитанie: ותתן טֶרֶף לביתה (משלי ל"א, ט"ו), וזה שלפי מחית בני האדם הוא ע"י יגיעה וטירוף זה מזה, וע"ד השם מ ז ו ן (מן זון) לֶחֶם (מן לָחֹם): ויהי טֶרֶף בביתי (מלאכי ג', א'), טֶרֶף נתן ליראיו (תהלים קי"א, ה') [עיין טרף השני]. ומזה בא הפעל בהִפְעִיל: הַטְרִיפֵנִי לחם חקי (משלי ל', ח'), שפייזען, ערנאַרען, кормить. ובפיוט בקל.

טְרֵפָה, ש"נ, בהמה שטרפה חיה רעה, צעררייססענעס, растерзанная: טְרֵפָה

לא הבאתי אליך (בראשית ל״א, ל״ט), ובשר בשדה טְרֵפָה לא תאכלו (שמות כ״ב, ל״ב), שעורו—בשר טרפה שנטרפה בשדה: נבלה וּטְרֵפָה לא יאכל (ויקרא כ״ב, ח׳). ומזה הטֶּרֶף שהחיה הטורפת מכינה לאכילתה, חיב, בייטע, добыча: ומענתיו מְרֵפָה (נחום ב׳, י״ג). ובהלכה, קלקול וחסרון בריאות גוף בהמה ועוף, שע״י נאסרים באכילה: ומיני הקלקולים האלה התבארו בקבלה: אלו טרפות בבהמה ואלו טרפות בעוף (חולין ג׳, א׳). וכן נקראה הבהמה או העוף האסורה באכילה מחמת הקלקול הנמצא בה טרפה: כל שאין כמוה חיה טרפה (חולין מ״ב, א׳). ומזה בא השם טרפה לכל מאכל אסור מן התורה כמו בבשר וְחלב וכדומה. ומזה בא גם פעל: סבר מר בריה דרב יוסף למיטרפא, כהאי גוונא טריף מר (חולין מ״ח, ע״ב). החלטת אסור הטרפה. פיר אונערלויבט ערקלערען, объявить запрещенною, הפך הַבְּשֵׁר.

טֵרוּף, שה״פ. בלבול וערבוב בכוונה: לא יענה אמן מפני הַטֵּרוּף (ברכות ח׳, ד׳), ובענין גירוש והרחקה: טירופי מתוכה (ב״ר פ״ו), טלטול וטרח הדרך. בדרך בשעת טירופיכם (ספרי דברים ר״ן).

טָרָף, ש״ת. והנה עלה זית טָרָף בפיה (בראשית ח׳, י״א), לדעת המפרשים הראשונים הוא מן טָרַף. ולפי הרד״ק הוא ש״ת אל העלה במובן שבור וקצור אשר טרפה היונה מעץ הזית, אבגעפפליקטעס בלאַטט, оторванный лист, (עיין באור), והנכון כדעת האחרונים שענינו כהוראת הפעל טרף בערבית היות רטוב רענן וירוק, פריש, גרין ויין, свѣжій, зеленный, והיה העלה טָרָף (רטוב ורענן) להיותו מגידול חדש. (ועיין הערה).

טְרַף, ש״ז, ארמית, עלה אילנות וצמחים, בלאַטט, лист, עלה זית, ת״א: טְרַף זיתא (בראשית ח׳, י״א). עלה מגפן, ת״י: טְרַף מגפן (ישעיה ל״ד, ד׳), ופ״א במקרא: טַרְפֵּי צמחה תיבש (יחזקאל י״ז, ט׳), ומצוי הרבה בתלמוד: טרפא דאסיא (שבת קמ״ו), בר תלתא טרפי (שם ק״ב).

טֶרֶף, ש״ז. לדעת הג״מ שי״ר (בהקדמתו לס׳ ערך מלין): מה שנאמר טֶרֶף נתן ליראיו (תהלים קי״א, ה׳), אין ענינו מזון ומחיה ואינו נגזר מפעל טָרַף בהוראת דריסת חיה רעה, כי אם ענינו מתנה חדשה, והוא ע״ד הוראת הפעל טרף בערבית שבולל מושג הרטיבות והרעננות ועם זה דבר חדש שנתהוה זה מקרוב ושלא היה עוד כמותו, ובהשאלה: מתנה חדשה, נייעס געשענק новый подарокъ: ובמובן זה נאמר טֶרֶף נתן ליראיו, כנוי מליצי אל התורה שנתנה לישראל כמתנה חדשה, שלא נתנה כמותה לשום עם לפנים, והכפל: יזכור לעולם בריתו. וכמו שנאמר: מגיד דבריו ליעקב וגו׳ לא עשה כן לכל גוי וגו׳ (תהלים קמ״ז, י״ח, י״ט). ויש להוסיף על דבריו, שאפשר שלזה כוון הפייטן מה שאמר: חק לישראל הוא לזכותם מלך, טֶרֶף נתן ליראיו ממליך כל מלך, יזכור לעולם בריתו (אופן ליום ראשון של ר״ה). ולדעת ה״ר שי״ר כל טרף שבא במקרא במובן פרנסת בני אדם: ותתן טֶרֶף לביתה (משלי ל״א ט״ו), ויהי טֶרֶף בביתי (מלאכי ג׳, י׳) הוא מענין מתנה, פרנסה, לחם חק דבר יום ביומו.

[הערה]. לדעת פירסט עיקר הוראת השרש טרף הוא פריחה וצמיחה, ולא יביא ראיה לדבריו, ואנחנו מצאנו מקורו בדברי חז״ל בירושלמי: כד טריפן לעוביה (שביעית מ׳, פ׳) שענינו כשהן צומחין בעובי, אין דיא דיקק וואַכסען толстѣть, наливаться. ומזה לדעתנו מה שאמרו על „האמונים עלי תולע״ טריפין בקוקלא (איכה רבתי ד׳, ה׳) מגודלים עלי תולעת שני, ומזה בהִפְעִיל: הטריף מצות ומעשים טובים כלוז (ב״ר ס״ט) — הפריח והצמיח (ועיין רטב). ומזה בא השם טרף בארמית בהתיחד לעלי האילנות והצמחים, שהעלים קודמים בגידול. וסימן לגידול הצמחים. ובערבית יצא במובן הלחות והרעננות וכמו כן בענין החידוש, ודבר חדש שלא היה לפנים.

טַרְפֶּל, ש״ז, שם מדינה ועל שמה נקראו בני העם אשר ישב בה לפנים והגלו משם ונתישבו בארץ ישראל ע״י אסר חדן

(אסנפר): טַרְפְּלָיֵא (עזרא ד׳, ט׳), והמדינה ההיא אם הנקראת טאפיד במזרחה של מדינת עילם או הנקראת טארפעט על היאור מעאטים שיושביה נקראים בפי שטראַבה „טארפיטעס״.

טְרָפַּעִיק, ש״ז, מין מטבע: שבעה טרפעיקים (כתובות ח׳, ב׳), ובגמרא פירשו רב ששת אסתירא, וכמה אסתירא, פלגא דזוזא (שם ס״ד).

טְרַקְלִין, ש״ז, וחדר גדול ומרווח: ארבע לשכות היו בבית כקיטונות פתוחות לטרקלין (מדות א׳, וי״ו), התקן עצמך בפרוזדור כדי שתכנס לטרקלין (אבות ד, ט״ו), חמש חבורות ששבתו בטרקלין אחד (עירובין ו׳, ו׳) - שחלקוה במחיצות. לשון יוני: Τρικλινου חדר גדול וביחוד העשוי להסבת אורחים בסעודה.

טרקסין, ש״ז, אמה טרקסין (מדות ד׳, ז׳), ופירש הרע״ב: כותל המפסיק בין ההיכל קרוי טרקסין. ועביו היה אמה וכו׳, וכן משמע (יומא נ״א, ע״ב) ובפרש״י שם במשנה היה מהלך בהיכל עד שמגיע לבין שתי הפרוכות המבדילות בין הקדש ובין קדש הקדשים וביניהן אמה, רבי יוסי אומר לא היתה אלא פרוכת אחת, ובגמרא על זה: שפיר קאמר להו רבי יוסי לרבנן, ורבנן אמרי לך, הני מילי במשכן אבל במקדש שני, כיון דלא הואי אמה טרקסין ובמקדש הוא דהואי ואסתפקא להו לרבנן בקדושתיה או כל פנים או כל חוץ ועבוד שתי פרכות (יומא נ״א, ע״ב), ופרש״י לקלוט בהן אויר מקום המחיצה. ומזה נראה שפירשו את האמה טרקסין כותל מפסיק. ובירושלמי דיומא על מה ששנו וביניהן אמה אמר רבי הילא זכר לדבר בהא דתנינן תמן אמה טרקסין ועניננו מהלך צר, וקרוב לזה פירש רש״י (בקדושין פ״א, א׳) על מה שאמרו: דורות הראשונים מכניסין פירותיהן דרך טרקסמין וכו׳, דרך הכבושה מבחוץ ליכנס לפנים ודומה לי שהוא לשון יונית כמו טרקסין. ועל דבר גזרתו ׳שון יונית כתב המשביר שהוראתו, אָפּגנוגג דעס הערויסגעהן, פתח היציאה.

אות יוד.

שמוש האות.

י, היא האות העשירית בסדר אותיות לשון הקדש, ושמה יו״ד, וברבוי יוּדִי״ן (שבת ק״ג, ב׳). לדעת חוקרי הלשון נקראת בשם זה לפי צורתה בכתב הקדמון דומה לתמונת כף יד, ואפשר כי בלשון הפיניקים הקדמונים נקראת האות הזאת יד.

מוצאה מן החֵך, והיא קשה בהברתה משאר האותיות ממוצא זה, והיא שרשית, שמושית ונוספת, והיא משמשת: א) לאות מורגשת במבטא על הרוב כשהיא שרשית: יָדַע, יָרַשׁ, בַּיִשׁ, או בבואה לשמוש בראש המלה: יאכל, יאמר, או בשמות. ב) לאות הנשימה והתנועה (וואָקאַל) ואינה מורגשת, כמו: אִישׁ, אֵין, בונִים, עֵדִים. והיא מגזרת נחי פ״י: תִּיבַשׁ, אִינַע, תֵּחַד, ומנחי ע״י: איבה, אימה. ג) כשבאה לשמוש בראש המלה הוראתה לנסתר ועל הרוב בעתיד: יְצַוֶּה, יְחַדֵּשׁ. ד) היא נוספת בסוף המלה לתפארת המליצה, עָלָיְכִי, מְנוּחָיְכִי, בְּתוֹכֵכִי.

ובתכונת היותה שמושית תבוא: א) ליחס הגוף והקנין למדבר בעדו: אֲנִי, אָנֹכִי, אָבִי, אָחִי, בְּנוֹתַי, יָמַי, כַּסְפִּי לַחְמִי, בֵּיתִי. ב) לסמיכות הרבים: בְּנֵי ישראל, אַנְשֵׁי קדש, חֲרִיצֵי החלב, חָרָשֵׁי משחית.

אות היו״ד תתחלף: א) עם א׳: יש–אי, יַחַד–אַחד, בִּיר–בְּאֵר (עיין באורך שמוש אות א׳). ב) באות ה׳: יָלַךְ–הָלַךְ

יָגֹה—הָגֹה, ג) ועל הרוב באות וי"ו: הָיה—הָוֶה, ובשרשי נחי פ"י בנטיותיהם תתחלף היו"ד בוי"ו: יָדַע יָלַד, בנִפְעַל נוֹדַע אִוָּדַע, נוֹלַד אִוָּלֵד. ובהִפְעִיל הוֹדִיעַ, הוֹלִיד, ובנטיות בניני הפעלים בנחי ע"ו תתחלף הפעול הוי"ו ליו"ד, אָבִיא, אָשִׁיב, וכן בכמה שרשים שהם מנחי ע"ו או מנהי ע"י כמו: בּוּן—בִּין, גּוּל—גִּיל, שׁוּר—שִׁיר, (עיין עוד שמוש אות וי"ו).

אות יו"ד משתמשים בה לסימן המספר עשרה: צעהן, десять, ועם שתי נקודות או מושכב עליה—למספר עשרת אלפים.

יָאַב, פ"ע, לא נמצא כ"א פ"א במקרא בְּקַל, חפץ ותשוקה לדבר: כי למצותיך יָאָבְתִּי (תהלים קי"ט, קל"א), בעגעה-רען, פֿערלאַנגען, жаждать, желать. דמה לשרש אבה, אוה, תאב. ולדעת פֿירסט נגזר ממנו השם מוֹאָב והוא כמו מוּאָב, נכסף ונרצה, ערווינשט, желанный, жела-тельный.

יָאָה, פ"ע, מקורו ארמית: א) יָאֶה, יָאֵי, הַקַּל דומה ביסודו ובהוראתו לפעל נאה, יפה, שאָן, ליעבליך, אַנמוטהיג זיין, быть красивымъ, יפה מראה, ת"א: וְיָאֵי בחזוא (בראשית ל"ט, ו'), ומזה: ב) יפה ראוי ומוסכם ונערך, געציעמענד, געביהרליך. приличествовать, быть приличнымъ, достойнымъ; ובמובן זה במקרא: כי לך יָאָתָה (ירמיה י', ז'). ובפיוט: כי לו נָאֶה כי לו יָאֶה (הגדה של פסח).

יַאֲזַנְיָה, יַאֲזַנְיָהוּ, שע"פ: א) איש מבני יתרו אשר חפץ ירמיה הנביא להשקותם יין ומאנו, כי נצטוו מאביהם שלא לשתות יין (ירמיה ל"ה, ג'); ב) אחד משרי העם אשר ראה יחזקאל הנביא אותם במחזה בשער בית ה' הקדמוני (יחזקאל י"א, א'); ג) אחד מן השרים שהשביע אותם גדליהו בן אחיקם לשבת בארץ ישראל ולעבוד את מלך בבל (מלכים ב', כ"ה, כ"ג); ד) אחד משבעים זקנים מקטירי הקטרת שחזה יחזקאל במחזה (יחזקאל ח', י"א).

יָאִיר, שע"פ: א) בן מְנַשֶּׁה (במדבר ל"ב, מ"א); ב) בן שְׂגוּב (דהי"א ב', כ"ב); ג) אבי מרדכי היהודי (אסתר ב', ה'). מובן השם הוא באורו בפעל: „אור".

יָאַל, פ"ע, עקרו הסכמת המחשבה והרצון לעשות איזה פעולה, וואָללען, ווינשען, желать, хотѣть. ומצטרף בפעל עזר אל פעל אחר אם בדרך המקור או בדרך ההחלטה: כי הואִיל ה' לעשות (ש"א י"ב, כ"ב), ועתה הואֵל וברך (ש"ב ז', כ"ט). ובא בענין הסכמה לעשות טובה עם זולתו ולמלא שאלתו, בעליעבען, געפֿאָללינקייט תאַ-בען, благоволить, изволить. הואֶל קח ככרים (מ"ב ה', כ"ג), ועתה הואִילוּ פנו בי (איוב ו', כ"ח). וַיּוֹאֶל משה לשבת את האיש (שמות ב', כ"א). וְיֹאֵל אלוה וידכאני (איוב ו', ט'). והרוו"ה פירשו שהוא מלשון כח ואילות כמו יש לאל ידי, וענינו—יגביר אלוה מכחו וידכאני מסכים עם הכפל: יַתֵּר ידו ויבצעני [עיין יתר] (הבנת המק"א, שמות ב', כ"א). ובא במובן הסכמה לעשות דבר שקשה לעשותו, זיך ענטשליעססען, וואַגען, рѣ-шиться, отважиться: הואלתי לדבר אל אדני (בראשית י"ח, כ"ז), וא"ת אִסֵּיתִי למללא, ואפשר שפתרו מלשון כח ואילות—הרהבתי עז; כי הואיל הלך אחרי צו (הושע ה', י"א), וַיֹּאֶל ללכת כי לא נסה (ש"א י"ז, ל"ט), וַיֹּאֶל הכנעני לשבת (יהושע י"ז, י"ב), ולו הוֹאַלְנוּ ונשב (שם ז', ז'), ובא גם בענין ההתחלה הבאה עם ההסכמה, אַנפֿאַנגען, начать: הואִיל משה באר (דברים א', ה'). וי"מ במובן זה: הוֹאַלְתִּי לדבר (בראשית י"ח, כ"ז). ובמשנה—כמלות הטעם כמו: יען, אחרי, אשר, דאַ ווייל, потому что, разъ..., то, ибо, ומושך אחריו וי"ו: הואִיל וְהוּתְּרוּ ליבמין וכו' (יבמות פ"ז, ב'), הואִיל ואין הגשמים אלא וכו' (תענית א', א'), הואִיל והעמר ושתי הלחם שלנו (שקלים א', ד'), הואִיל ושלמים קדשים קלים (מכילתא ב', ט"ו), הואִיל ואין מהולין (סמו"ר י"ט), וכנראה הוא העתקת המלה: כיון (עיי"ש) ע"ד המלה: בְּאֶמֶת שבמשנה שהיא תרגום „בקושטא" (עיי"ש)

יָאַל, פ"ע, לא נמצא כ"א בנפעל. עקרו „יאל", מיסודו של אול בהוראת אולת וסכלות, טהאָרהיים, дурачество. וענינו בנפעל הָיה לְסָכָל ואויל, טהאָריכט זיין, ווערדען, быть одураченy: נוֹאֲלוּ שרי צֹעַן (ישעיה י"ט, י"ג). חרב אל הבדים וְנוֹאָלוּ (ירמיה נ', ל"ו), אשר נוֹאַלְנוּ ואשר חטאנו (במדבר י"ב, י"א).

יְאֹר, **יְאוֹר**, ש"ז עצם כללי, נהר ונחל, פלוסס, рѣка, והתיחד אל הנהר הגדול במצרים הידוע בשם נילוס, ובא בה' הידיעה: והנה עומד על הַיְאֹר (בראשית מ"א, א'), הַיְאֹרָה תשליכהו (שמות א', כ"ב); אשר אמר לי יְאֹרִי (יחזקאל כ"ט, ג'). ובחסרון היו"ד: ועלתה כָאֹר כלה (עמוס ח', ח'), והכפל: ונשקה כִּיאֹר מצרים, לפי שאין מטר יורד בכל ארץ מצרים עושים תועלות גדולות וקטנות להמשיך את מי הנילוס על פני כל הארץ, ונקראו גם התעלות בשמו. ובמובן זה ברבוי: על הנהרות ועל הַיְאֹרִים (שמות ח', א'), על יְאֹרֵיהֶם ועל אגמיהם (שם ז', י"ט), בקצה יְאֹרֵי מצרים (ישעיה ז', י"ח), דגת יְאֹרֶיךָ (יחזקאל כ"ט, ד'). ובא ע"ד ההשאלה בכתבי הקדש האחרונים אל הנהר חדקל: לשפת הַיְאֹר (דניאל י"ב, ה'), ועל המעט כשם כללי לסתם נהרות או תועלות חפורות. בצורות יְאֹרִים בקע (איוב כ"ח, י'), יְאֹרִים רחבי ידים (ישעיה ל"ג, כ"א). ובתלמוד ענינו תעלה חפורה להשקות השדות: אריסא עביד ביה יאורי (ב"מ נ"ג).

יָאַשׁ, עקרו עזיבת דבר נָטוּשׁ מלב, והתרחק ממנו בהיסח הדעת, פערלאַססען, אויפגעבען עטוואַס, פאָן יעמאַנדען אַבשטעהען, отрекаться, отчаяваться: ובא בנפעל: וְנוֹאַשׁ ממני שאול (ש"א כ"ז, א'), יתרחק ממני במחשבה, יסיח דעתו ממני, ובא כש"ת לאיש אובד עצות ומרוחק מכל תקוה עד שהוא מסיח דעתו מעצמו, איין פערצווייפעלנדער, отчаянный: ולרוח אמרי נוֹאָשׁ (איוב ו', כ"ו), ואיוב מכנה א"ע נואש לפי שכבר הסיח כל תקוה מלבבו. ויתכן שיהיה נוֹאָשׁ ש"ת לאיש נעזב ומרוחק מעדת רעיו ושהם כבר הסיחו דעתם ממנו, איינ אויפגעגעבענער, וכן ת"י: מילי די אושא פתג' השם נוֹאָשׁ כשם התאר, פערצווייפלענדער, ·че- ловѣкъ въ которомъ отчаявались; ומזה דבר שראוי להיות נעזב ומוסח מדעת: לא אמרת נוֹאָשׁ (ישעיה נ"ז, י'); ובא ע"ד תאר הפעל במובן לריק בלא תועלת, פערגעבליך, אומזאָנסט, тщетно, напрасно: ותאמרי נוֹאָשׁ (ירמיה ב', כ"ה), ואמרו נוֹאָשׁ (שם י"ח, י"ב), אין ממש בדברי הנביאים ולריק כל תוכחתם.

הַפִּעֵל, יוצא, הרחקה והסחה, אַבווענדען, פערצווייפעלן לאַססען, приводить въ отчаяніе; דער פערצווייפלונג איבערלאַססען, предаваться отчаянію: לְיָאֵשׁ את לבי על כל העמל (קהלת ב', כ'), והלב הוא הפועל גורם לו להיות נואש. ובגמרא: יאושי מיאש מנייהו (ב"ב כ"ב, ב') — הסיח דעתו מאבדתו ואינו מקוה למצוא אותה. ובבא"ם: שלא תפגענה אותנו פתאם ותיאשנה אותנו (האמונות והדעות ח')—תביאוני לידי יאוש, וכן אמר: מיואש על דבר שאין לו תקוה, אויפגעבען, терять надежду на..., отчаяваться (въ чемъ, - комъ нибудь). ובמשנה בְּהִתְפַּעֵל: ואל תִּתְיָאֵשׁ מן הפורענות (אבות א', ז')— אל תסיח דעתך מן הפורענות. וכן: נִתְיָאֲשׁוּ הבעלים (ב"ק ס"ח, ע"ב); זה מִתְיָאֵשׁ וזה רוצה לקנות (ב"ק ס"ו, ע"ב). ורבי יהודה הלוי אמר: וְלִבִּי מִתְיָאֵשׁ, פערצווייפעלט, отчаявается.

יֵאוּשׁ, שע"פ, בתלמוד, הסחת הדעת, אויפגעבען, פערצווייפלונג, отреченіе, потеря надежды на предметъ: יֵאוּשׁ קונה (ב"ק ס"ו, ע"ב), יֵאוּשׁ בעלים (שם ס"ח, ע"ב), יֵאוּשׁ שלא מדעת (ב"מ כ"ב, ב').

יֹאשִׁיָּה, **יֹאשִׁיָּהוּ**, שע"פ, א) בן אמון מלך יהודה שמלך אחרי אביו (מלכים ב' כ"א, כ"ו), ב) בן צפניה מעולי בבל (זכריה ו', י'), השם מורכב וענינו: יצפנהו (יחזקהו) ה'.

יְאַתְרַי, שע"פ, מבני הגרשוני: זרח בנו יְאַתְרַי בנו (דה"א ו', ו'), כמו יאשרהו יה.

יָבַב, פעו״י, מקורו א־מית, השמע קול גדול, לאָרמען, шумѣть, кликать, והוא הפעל רוע בעברית: והריעו בהר קדשי (יואל ב׳, א׳), ת״י: יַבִּיבוּ – השמעת קול שמחה ונצחון, יובעלשרייען, торжественно кликать, וביותר השמעת קול מפוצץ בחצוצרה או בשופר: ולא תריעו (במדבר י׳, ז׳) – ולא תְיַבְּבוּן. ובמקרא בענין הראשון ובמובן קול יללה אָנגסטליך שרייען, קלאַגען, вопить, рыдать; ובתלמוד: המקוננות מְיַבְּבוֹת בין המתים (ירושלמי, יבמות ט״ז, ג׳). ומזה שם המקרה:

יַבָּבָה, ש״נ, קול תרועה, לאָרם, יובעל, שאַלל, торжественный кликъ, звукъ. השם תרועה: ויריעו כל העם תרועה גדולה (יהושע ו׳, ה׳), ת״י: יַבָּבָה רבה; היטיבו נגן בתרועה, ת״י: לשבחא בְּיַבָּבָא (תהלים ל״ג, ג׳), זכרון תרועה (ויקרא כ״ג, כ״ד), ת״א: דוכרן יַבָּבָא, יום תרועה (במדבר כ״ט, א׳), יום יַבָּבָא. ובמשנה בפירוש אופן התרועה בר״ה אמרו: שיעור תרועה כשלש יַבָּבוֹת (ר״ה ד׳, ט׳). ובערבית אֲבַב — השמעת קול זעקה.

יְבוּס, שע״פ, א) שם אומה מבני כנען (בראשית י׳, ט״ז), ובא ביחס: יְבוּסִי; ב) שם הקדמון לעיר ירושלים (שופטים י״ט, י׳), על שם שישבו שם עם היבוסי, ובאור השם: סלול וכבוש.

יִבְחָר, שע״פ, בן דוד המלך (ש״ב ה׳, ט״ו).

יָבִין, שע״פ, א) מלך חצור שכבש אותו יהושע (יהושע י״א, א׳), ב) מלך כנען אשר שר צבאו היה סיסרא (שופטים ד׳, ב׳), ואיננו יָבִין הקודם, כי אותו הרג יהושע (יהושע י״א, י׳); ויתכן כי הוא שם תאר ולא שם עצם, וכל מלכי חצור נקראו בשם יָבִין כמו פרעה לכל מלכי מצרים, וגזרת השם מן בינה.

יָבַל, פ״י, בנינו הִפְעִיל, עקרו – הולכה והנהגה, לייטען, פיהרען, водить, направлять; ובתהנונים אוֹבִילֵם (ירמיה ל״א, ט׳), והכפל: אוֹלִיכֵם אל נחלי מים; מי יוֹבִילֵנִי עיר מצור (תהלים ס׳, י״א; ק״ח, י״א); וביחס אל הרגלים. יוֹבִילוּהָ רגליה (ישעיה כ״ג, ז׳) — בעל כרחה. ומזה הבאה, וביחוד על הבאת מנחה שהיתה מובאת בכבוד גדול ובפומבי, איינע פראָצעססיאָן פייערליך פיהרען, דאַרברינגען, торжественно, подносить, подносить, проводить кого, что: לך יוֹבִילוּ מלכים שי (תהלים ס״ח, ל׳), יוֹבִילוּ שי למורא (שם ע״ו, י״ב), יוֹבִילוּן מנחתי (צפניה ג׳, י׳).

הָתְפַּעֵל, בהוראת הַהִפְעִיל: בשלום תּוּבָלוּן (ישעיה נ״ה, י״ח), געלייטעט ווערדען, быть водиму: תּוּבַלְנָה בשמחות וגיל (תהלים מ״ה, ט״ו). ובענין הבאת מנחה: יוּבַל שי לה׳ (ישעיה י״ח, ז׳), דאַרגעבראַכט ווערדען, быть поднесену: גם אותו לאשור יוּבָל מנחה למלך ירב (הושע י׳, ו׳). לרקמות תּוּבַל למלך (תהלים מ״ה, ט״ו). ומזה הבאת מת לקבר שהיותה נעשית בפומבי ובהמון עם: מבטן לקבר אוּבָל (איוב י׳, י״ט), והוא לקברות יוּבָל (שם כ״א, ל״ב); וכמו כן בענין הולכה בעל כרחו של המובל: ככבש אלוף יוּבַל לטבוח (ירמיה י״א, י״ט), כשה לטבח יוּבָל (ישעיה נ״ג, ז׳). ומזה: ליום עברות יוּבָלוּ (איוב כ״א, ל׳), י״מ שהפעל מוסב על הרעים שהם יובלו ליום עברות, וי״מ שנמשך אל עברות—ליום אשר בו תובלנה העברות על הרעים, וכן נראה מן הטעמים, ותרגומו: ליום רגזתא יִתְעֲלוּן, ענינו—יגבהו ויתנשאו, נמשך אל תרגומו: ליום איד יחשך רע—יתמנע ביש. ימלט וינצל (עיין חשך). ובמשנה אפילו מוּבָל אפילו כפות (טהרות ז׳, ה׳)—שאינו יכול ללכת בעצמו. ובארמית שבמקרא: והֵיבֵל המו להיכלא (עזרא ה׳, י״ד), וּלְהֵיבָלָה כסף ודהב (שם ז׳, ט״ו), בענין הבאה, ברינגען, הינטראַגען, принести, поднести, подносить, ועיקר הוראת הפעל יבל—תנועה קלה ומתונה.

יָבָל, ש״ז, מעין או נהר קטן, קוועלע, באַך, ручеекъ, источникъ, ключъ, потокъ, פלגים יִבְלֵי מים (ישעיה ל״ח, כ״ח), כערבים על יִבְלֵי מים (שם מ״ד, ד׳). וזה

ע"ש מתינות הערת ונזילת המים, ותרגומם נגדין דמיין ׳

יוּבַל, ש"ז, מעין, קוועללע, באַך, источ-никъ, ручеекъ: ועל יוּבַל ישלח שרשיו (ירמיה י"ז, ח'), ומזה:

אוּבַל, ש"ז, בכתבי הקדש האחרונים, באַך, ручеекъ: על אוּבַל אולי (דניאל ח', ב') ׳ ובחסרון הוי"ו לפני הָאֻבָל (שם שם, ג' ו'). ולדעת רב סעדיה ענינו שער, טהאָר, во-рота, שנקרא אולי, ודוגמתו בגמרא: אבולי דמחוזא (עירובין ו').

יָבָל, שע"פ, בן למך, בן מתושלח (בראשית ד', כ').

יְבוּל, שק"ז, כולל כל תבואת האדמה, פּרוכּט, ערטראַג, доходъ, плодъ: וישחיתו את יְבוּל הארץ (שופטים ו', ד'), והאדמה לא תתן את יְבוּלָהּ (דברים י"א, י"ז); ולפעמים מתיחד אל תבואת הארץ בניגוד אל פרי העץ: ונתנה הארץ יְבוּלָהּ, והכפל: ועץ השדה יתן פריו (ויקרא כ"ה, ד'), ונתן עץ השדה את פריו והארץ תתן יְבוּלָהּ (יחזקאל ל"ד, כ"ז); ובא גם להפך: ואין יְבוּל בגפנים (חבקוק ג', י"ז); ובהשאלה על כל פרי יגיעת האדם והכנסת עשרו: יִגֶל יְבוּל ביתו (איוב כ', כ"ח), איינקינפּטע, פּערמאָגען, доходъ, состоянie. יש אומרים שהוא משרש יבל בענין הבאה, והוא ע"ד גזרת השם תבואה, משרש בוא (עיי"ש). והנכון שעיקרו בול בהוראת צמיחה ופריחה; והעד: כי בול הרים ישאו לו (איוב מ', כ'). (עיין בול); ובארמית התיחד אל כלל דשא ועשב, גראַז, трава: כרך ריפתא איבלי (חולין ק"ה, ב'). ובזה גם מין עשב ידוע.

יַבְּלִית, ש"נ, במשנה: יבלית שטופלין בה את הפטמין (כלים ג', ו'), והוא עשב מלא ליח מתדבק, ומהוראתו הכללית דשא עשב נגזר הפעל.

יִבֵּל, פ"י, במשנה, עקירת העשבים, דאַס גראַז אויסרייסען, вырвать траву, מְיַבְּלִין מפרקין (שביעית ב', ב'), וי"מ שענינו חתיכת היבלת שבאילן (עיין בסמוך).

יַבֶּלֶת, ש"נ, מין גדול רע בגוף בע"ח: וואַרצע, бородавка: או חרוץ או יַבֶּלֶת (ויקרא כ"ב, כ"ב), כולל את הבהמה שעלה בגופה הגידול הזה. ובמשנה: חותכין יַבֶּלֶת במקדש (עירובין י', י"א), ותתיכת יַבַּלְתּוֹ (פסחים ו', ו'). ומזה יש מפרשים הפעל מיבלים שהוא חתיכת היבלת שעולה באילנות, ולא רחוק שיהיה יסוד השרש הזה בל בהוראת לחות ורטיבות, פייכטיגקייט, влага, ומזה בול, יבול. וכמו כן אבול בערבית בענין אחו, ואָבֵל במקרא (עיין אבל) ׳ ומזה השמות יָבָל, יוּבָל, מעין או נחל, ושוב הסתעף מזה הפעל יבל מעיקר הוראת נזילה והגרה. ובהפעיל: הולכה במתינות ולאט כנזילת מי המעין, והקרובים אליו, בלה. בלל, נבל.

יִבְלְעָם, שע"פ, עיר במטה מנשה בארץ כנען (שופטים א', כ"ז). עיין דברי הימים א' (ו', נ"ה).

יוֹבֵל, ש"ז, נרדף לשם שופר, פּאָזוינע, труба: במשוך הַיֹּבֵל (שמות י"ט, י"ג), במשך בקרן הַיּוֹבֵל (יהושע ו', ה'). לפי קבלת חז"ל הוא קרן של איל; ורבי עקיבא אמר שכן בערבי קורין לדכרא יוּבְלָא (ר"ה כ"ו, א'), וכן ת"י בקרן הַיּוֹבֵל - בקרן דִכְרַיָּא, ובא: שבעה שופרות יוֹבְלִים (יהושע ו', ו'), וכמו כן שבעה שופרות הַיּוֹבְלִים (שם שם, י"ג) ות"י: שׁוֹפָרַיָּא דְקֶרֶן דִכְרַיָּא, כמו שופרות של יובלים; ב) שנת החמשים אחר ז' שמטות, והיא שנת הדרור, ונקראת כן לדעת רש"י על שם העברת השופר בחדש השביעי לשנה ההיא בעשור לחדש, להודיע ולפרסם מהות השנה על פי התורה: וקדשתם את שנת החמשים שנה; יוֹבֵל היא תהיה לכם (ויקרא כ"ה, י'), בשנת הַיּוֹבֵל (שם שם, י"ג), במספר שנים אחר הַיּוֹבֵל (שם שם, ט"ו), כמו אחר שנת הַיּוֹבֵל, ויצא בַּיֹּבֵל (שם שם, כ"ח). ובא: ואם יהיה הַיּוֹבֵל (במדבר ל"ו, ד') – שנת היובל. וחז"ל השתמשו בשם יובל למספר כולל שבע שמטות.

יָבָם, ש"ת, אחי הבעל, שוואַגער, לעוויר, деверь, мужнинъ братъ, והוא המחויב לקחת לאשה את אשת אחיו כשמת בלא בנים: יְבָמָהּ יבא עליה (דברים כ"ה, ה'), מאן יְבָמִי (שם שם, ז').

יְבֶמֶת, ש"ת, אשת אחי הבעל, שוואֶגערין, невѣстка, жена брата, כן ביחס אל אחי הבעל המחויב לקחתה: לקחת את יְבִמְתּוֹ (דברים כ"ה, ז') ; וכן ביחס אשת אחי הבעל: הנה שבה יְבִמְתֵּךְ (רות א', ט"ו): יְבָמָה, היְבָמָה לא תחלוץ (יבמות ד', ו').

יַבֵּם, פ"י, כניסת אשת אחי המת בלי בנים, דיא שוואֶגערין צו הייראַטהען, обязанность деверя жениться на невѣсткѣ ; וְיַבֵּם אותה (בראשית ל"ח, ח'), ולקחה לו לאשה וְיִבְּמָהּ (דברים כ"ה, ה'). ובמשנה בהִתְפַּעֵל בבחינת האשה העומדת ליבום: חולצות ולא מתיבמות (יבמות ג', א').

יִבּוּם, שה"פ: מן החליצה ומן היִבּוּם (שם א', א'), לעווירַאציאָן, левиратъ.

יַבְנְאֵל, שע"פ, א) שם עיר בנחלת מטה יהודה (יהושע ט"ו, י"א), ב) בנחלת מטה נפתלי (שם י"ט, ל"ג), ובימי בית שני נקראה כפר ימא (ירושלמי מגילה). השם מורכב: יבנה-אל.

יַבְנֶה, שע"פ, עיר בארץ פלשתים: ואת חומת יַבְנֶה (דה"ב כ"ו, ו'), בימי החשמונאים היו עליה סערות מלחמות רבות, ובחרבן בית שני בקש ר' יוחנן בן זכאי מאספסינוס להניחה ותהי למקום תורה. וענין השם כמו יִבְנֶה.

יִבְנִיָּה, יִבְנְיָה, שע"פ, שני אנשים מבני בנימין (דה"א ט', ח'). וטעם השם: יבנה-יה.

יַבֹּק, שע"פ, נחל מים בגבול בני עמון נופל אל הירדן (במדבר כ"א, כ"ד), וממה שנזכר בתורה אצל התאבקות יעקב עם המלאך, משערים, כי ע"ש זה נקרא הנחל בשם יַבֹּק, משרש אָבַק.

יְבֶרֶכְיָהוּ, שע"פ, אבי זְכַרְיָה שהעיד לו ישעיה הנביא (ישעיה ח', ב'), ולדעת חז"ל הוא אבי זכריה הנביא. ענין השם: יְבָרֶךְ־יָהּ.

יָבֵשׁ, פעו"י, הַקַּל עיקרו: העדר הַלֵּחַ הפנימי בגופים הרטובים והלחים מסביבם, פֿערטראָקנעט, פֿערוויעגען, פֿערדאָררען, засыхать, иссякать, ובא בצמחים שלֵחם הוא חיותם: כי יָבֵשׁ חציר (ישעיה ט"ו, ו'), יָבֵשׁ חציר (שם מ', ז'), והכפל: נבל ציץ; והעתיד בחירק גדול: ולפני כל חציר יִיבָשׁ (איוב ח', י"ב), ותך את הקיקיון וַיִּיבָשׁ (יונה ד', ז'), ובחסרון יו"ד השרש, וכל מזרע יאר יִבַשׁ (ישעיה י"ט, ז'), ובעצי פרי: וכל עצי השדה יָבֵשׁוּ (יואל א', י"ב), שרשם יָבֵשׁ (הושע ט', ט"ז), מתחת שרשם יִבָשׁוּ (איוב י"ח, ט"ז). ומזה ביחס אל האדמה מגדלת הצמחים בלֵחה: יָבְשׁוּ נאות מדבר (ירמיה כ"ג, י'), וְיָבֵשׁ ראש הכרמל (עמוס א' ב'); ובא: יָבְשָׁה הארץ (בראשית ח', י"ד), בענין סור מי המבול מעל הארץ לגמרי עד שלא נשאר רשומם (עיין הערה). וכמו כן בהעדר הלֵח הטבעי מהלחם, אויסטרָאקקנען, высыхать, והנה יָבֵשׁ והיה נקודים (יהושע ט' י"ב). ובהשאלה לגוף בעל חי: צפד עורם על עצמם יָבֵשׁ היה כעץ (איכה ד', ח'), יָבְשׁוּ עצמותינו (יחזקאל ל"ז, י"א), יָבֵשׁ כחרש כחי (תהלים כ"ב, ט"ז), טעמו הַלֵּחַ הטבעי, וזרעו יָבשׁ תִּיבָשׁ (זכריה י"א, י"ז), וַתִּיבַשׁ ידו (מ"א י"ג ד'), ואני כעשב אִיבָשׁ (תהלים ק"ב, י"ב). ובא גם ביחס אל מקומות המים וכמו כן אל המים, פֿערזיעגען, אויסטראָקקנען, иссякнуть, иссыхать: כי יָבְשׁוּ אפיקי מים (יואל ד', כ'), וַיִּיבַשׁ הנחל (מ"א י"ז, ז'), ונהר יחרב וְיָבֵשׁ (איוב י"ד, י"א), חרב אל מימיה וְיָבֵשׁוּ (ירמיה נ', ל"ח). הן יעצור במים וְיִבָשׁוּ (איוב י"ב ט"ו), ופ"א על דרך נחי ע"ו: וְיֵבוֹשׁ מקורו (הושע י"ג, ט"ו), והכפל: ויחרב מעינו. המקור בִּיבֹשׁ קצירה (ישעיה כ"ז, י"א), עד יְבֹשֶׁת המים (בראשית ח' ז').

הַפָּעֵל יוצא: יונקתו תְּיַבֵּשׁ שלהבת (איוב ט"ו, ל'), גוער בים וַיַּבְּשֵׁהוּ (נחום א', ד'), ראוי וַיְיַבְּשֵׁהוּ: ורוח נכאה תְּיַבֶּשׁ גרם (משלי י"ז, כ"ב), ולא נמצא יותר, ולרוב ענינו בהפעיל.

ההִפְעִיל א) יוצא: וכל עשבם אוֹבִישׁ (ישעיה מ"ב, ט"ו), פֿערטראָקקנען, אויסטראָקקנען לאַסען, иссушать: הוֹבַשְׁתִּי עץ לח (יחזקאל י"ז, כ"ד), וְהוֹבַשְׁתִּי את מקורה (ירמיה נ"א, ל"ו), ואגם מים אוביש (ישעיה מ"ב ט"ו), ונהרותיך אוביש (שם מ"ד כ"ז), פֿערזיעגען לאַסען, иссякать, הוביש מי ים סוף (יהושע

ג׳, י״) , ב) עומד : הוֹבִישׁ תִּירוֹשׁ אֻמלל יצהר (יואל א׳, י׳), הגפן הוֹבִישָׁה (שם, שם י״ב), כי הוֹבִישׁ דגן (שם, שם י״ז); ולדעת י״ם ענינו בושה וכלמה, צו שאַנדע ווערדען, וזה ע״ד המליצה, (עיין בוש), ובהשאלה: כי הוֹבִישׁ שָׂשׂוֹן מן בני אדם (שם י״ב) — חדל ופסק, פֿערשווינדען, כאלו יבש לֵחו וחלף.

יָבֵשׁ. תה״ש: הן אני עץ יבֵשׁ (ישעיה נ״ו, ג׳), טראָקקען, דירדע, сухой, чахлый, פֿערוועלקט: ואת קש יָבֵשׁ תרדוף (איוב י״ג, כ״ה), לחים וִיבֵשִׁים לא יאכל (במדבר ו׳, ג׳); ולנקבה: ועתה נפשנו יְבֵשָׁה (במדבר י״א, ו׳), העצמות הַיְבֵשׁוֹת (יחזקאל ל״ז, ד׳).

יָבֵשׁ, יָבֵישׁ, שע״פ, א) אבי שלום מלך ישראל (מ״ב ט״ו, י׳); ב) שם עיר בארץ הגלעד. ועל הרוב מצטרף לו היחס גלעד (שופטים כ״א, ט׳). — והחכם קאפלאן מסתייע מתוספות (תענית ג׳, א׳), כי יבש, גלעד, ויבש גלעד שם עיר אחת הוא.

יַבָּשָׁה, ש״נ, א) כולל החלק המוצק בארץ בנגוד אל המים אשר כסו אותו: יקוו המים וגו׳ אל מקום אחד ותראה הַיַּבָּשָׁה (בראשית א׳, י׳), ויקרא אלהים לַיַּבָּשָׁה ארץ (שם, שם י׳), את הים ואת הַיַּבָּשָׁה (יונה א׳, ט׳), דאַס טראָקקנע פֿעסטלאַנד, суша, материкъ, ובפרט מקום הַיַּבֶּשֶׁת בנגוד למקום המים: ושפכת הַיַּבָּשָׁה (שמות ד׳, ט׳), להשיב אל הַיַּבָּשָׁה (יונה א׳, י״ג), ויבאו בני ישראל בתוך הים בַּיַּבָּשָׁה (שמות י״ד, כ״ז)—כאלו הלכו ביבשה; והנכון שהוא במובן תאה״פ: הלכו ורגליהם לא נתלחלחו, טראָקקנען פֿוסעס: ביבשה עבר ישראל את הירדן (יהושע ד׳, כ״ב), ע״ד: בנהר יעברו ברגל (תהלים ס״ו, ו׳), ועמ״א:

יַבֶּשֶׁת, ש״נ: וְיַבֶּשֶׁת ידיו יצרו (תהלים צ״ה, ה׳), והיו לדם בַּיַּבָּשֶׁת (שמות ד׳, ט׳).

[הערה]: ההבדל שבין חָרֵב ליָבֵשׁ הוא: שחָרֵב יאמר על העדר הלֵחות החיצונית מעל פני הדבר, ויָבֵשׁ ענינו סור הלֵחות הנכנסת גם בפנימיות, ועם זה סור לֵח החיוני: חָרְבוּ פני האדמה (בראשית ח׳, י״ג)—סָרוּ המים מעלית, בחדש השני יָבְשָׁה הארץ (שם י״ג)—סרה גם הלֵחות שנכנסה בקרבה: פת חֲרֵבָה (משלי י״ז, א׳)—העדר הלפת שמלפתין ומטיבין בו את הפת: יָבֵשׁ היה נקודים (יהושע ט׳, ה׳)—שנעשה מוצק חסר כל לֵח וחום הטבע; בלולה בשמן וַחֲרֵבָה (ויקרא ז׳, י׳)—שלא נתן בה שמן, ענבים לחים וִיבֵשִׁים (מדברי רש״ת), מכל אשר בֶּחָרָבָה מתו (בראשית ז׳, כ״ב)—בבחינת המבול שכסה את פניה, ור״ל בכל מקום שלא היו בו מים קודם המבול; ותראה הַיַּבָּשָׁה (בראשית א׳, ט׳)—מוצק הארץ בכלל. ומרוב השמוש בא לפעמים זה במקום זה.

יְבִישָׂם, שע״פ, אחד מראשי בתי אבות לבני יששכר גבורי חיל למלך דוד (דה״א ז׳, ב׳), וענין השם—יתן ריח בְּשָׂמוֹ.

יִגְאָל, שע״פ, א) אחד מהמרגלים נשיא יששכר (במדבר י״ג, ז׳), ב) איש מגבורי דוד (ש״ב כ״ג, ל״ו), ג) מבני זרבבל (דה״א ג׳, כ״ב).

יָגֵב, פ״י, יסודו ג״כ הפירה, גרובע. וענינו: חפירה של חרישה, גראַבען, דורכגראַבען, взрывать, вспахать, ומזה יוגֵב ש״ת לחורש ועודר את האדמה (ע״ד השם אכר מן כרה) פולח ובוקע פֿעלדראַרבייטער, земледѣлецъ, לכרמים וּלְיוֹגְבִים (מ״ב כ״ה, י״ב; ירמיה י״ב, ט״ז); וחז״ל אמרו: יוגבים אלו ציידי חלזון (שבת כ״ו, א׳), ופירש״י, כמו יוקבים שעוצרים ופוצעין את החלזון להוציא דמו, ותרגומו: מפלחין בְּחַקְלִין.

יָגֵב, ש״ז, אדמה נעבדת, בעאַרבייטעטעס לאַנד, פֿעלד, — обработанная земля, поле —, כרמים וִיגֵבִים (ירמיה ל״ט, י׳); ולא נמצאו יותר.

יָגְבְּהָה, שע״פ. עיר בנחלת מטה גד (במדבר ל״ב, ל״ה), ונקראת כן ע״ש שהיתה במקום הרים גבוהים.

יִגְדַּלְיָהוּ, שע״פ. אחד הנביאים (ירמיה ל״ה, ד׳).

יָגָה, פעו״י, ענינו הרגשת צער ועצב גדול המשבר את הגוף, שמערץ עמפפֿינדען,

לירדן זיך, אַנגעשטיגען זיך, האַרמען, чувство-вать боль, страдать, скорбѣть, לא נמצא בקל, ובכלל הפעלים המורים על התפעלות הנפש יבא העומד בנפעל:

נוֹגֶה ת׳ נוֹגָה: בתולותיה נוגות (איכה א׳, י״ד), בעטריבט, געבראָכן, огорчены, сокрушены: נוּגֵי ממועד אספתי ממך היו (צפניה ג׳, י״ח), לדעת הרד״ק ענינו — הגולים שהיו נוגים ואבלים על שהם רחוקים ממועדי ה׳, אספתי — אאסוף אותם ואשיבם למקומם, כי ממך היו — כי מאתך יצאו. ורש״י פירש מלשון: הָגוֹ סִיגִים (משלי כ״ה, ד׳), הוֹגָה מן הַמְסִלָּה (ש״ב ב׳, י״ג) — המוּצָאים, המרוחקים ממועדי ה׳, ולדעתו אין שרש בתיבה אלא הגימ״ל בלבד (ועיין הערה); ורי״מ זאבס פירש, שהפעל אָסַפְתִּי הוא מוסב אל השם חרפה שבחצי הפסוק השני: משאת עליך חרפה, וטעמו — אספתי התרפה אשר נשאו עליה נוגי ממועדיה.

הַפִּעֵל, יוצא, וַיַּגֶּה בני איש (איכה ג׳, ל״ג), בעטריבען, פייניגען, огорчить, мучить; ובא בחסרון יו״ד אית״ן, כי משפטו וַיְיַגֶּה וכמוהו: נוער בים וַיְבִשֵׁהוּ כמו וַיְיַבְּשֵׁהוּ.

הַהִפְעִיל: כי ה׳ הוֹגָהּ על רב פשעיה (איכה א׳, ה׳), בעטריבען, קראַנקען, פייניגען, огорчать, мучить: ושמתיה ביד מוֹגַיִךְ (ישעיה נ״א, כ״ג), עד אנה תּוֹגְיוּן נפשי (איוב י״ט, ב׳), שעורו: תוגו נפשי.

יָגוֹן, ש״ז, צער ועצב: יָגון בלבבי (תהלים י״ג, ג׳), ברויער, קוממער, עלענד, בעטריבניסס, печаль, скорбь: נסו יָגון ואנחה (ישעיה ל״ה, י״א), צרה וְיָגון אמצא (תהלים קט״ז, ל״ט), שכרון וְיָגון תמלאי (יחזקאל כ״ג, ל״ג), מעצר רעה וְיָגון (תהלים קז׳, ל״ט), קוממער, скорбь, удрученіе: והורדתם את שיבתי בְּיָגוֹן שאולה (בראשית מ״ב, ל״ח), ושמחתים מִיגונָם (ירמיה ל״א, י״ג).

תּוּגָה, ש״נ, מענין הקודם: דלפה נפשי מִתּוּגָה (תהלים קי״ט, כ״ח), ואחריתה שמחה תוּגָה (משלי י״ד, י״ג), ובן כסיל תּוּגַת אמו (שם י׳, א׳).

[הערה]: בפירוש המלה נוּגֵי ממועד: חד אמר לשנא דהברא (כדמתרגם רב יוסף), וחד אמר לשנא דצערא הוא (ברכות כ״ח, ע״א), וענינם אחר, כי הצער שובר את גופו של אדם. ולפי זה יהיה שרשו יג וממנו יָגַע המורה על העבודה הקשה השוברת ומפרכת את הגוף.

יָגוּר, שע״פ, שם עיר במטה יהודה (יהושע ט״ו, כ״א), טעמו: מקום לגור.

יָגְלִי, שע״פ, אבי נשיא בני דן: בקי בן יָגְלִי (במדבר ל״ד, כ״ב), טעמו: גולה ממקומו.

יָגַע, פעו״י, קרוב אל יָגָה, עקרו שבירה ופריכה בהתיהר אל עבודה קשה השוברת את הגוף ומתשת כחו, ונרדף עם עמל. הקַל עומד, עמול בעבודה קשה, זיך אַנשטרענגענד אַרבייטען, מידע אַרביי-טען, утомительно работать, переуто-миться, напрягаться, בקשור עם הבי״ת: ארץ אשר לא יָגַעְתָּ בָּהּ (יהושע כ״ד, י״ג), תירושך אשר יָגַעְתְּ בו (ישעיה ס״ב, ח׳). יָגַעְנוּ ולא הונח לנו (איכה ה׳, ח׳) וזולתם: אל תִּיגַע להעשיר (משלי כ״ד, ד׳). ומזה היות עיף מכובד העבודה ערמאַטטעט, מידע ווערדען, утомиться: לא ייעף ולא יִיגָע (ישעיה מ׳, כ״ח), ירוצו ולא יִיגָעוּ (שם, שם ל״א), והכפל: ילכו ולא ייעפו, ויעפו נערים וְיִגָעוּ (שם מ׳, ל׳), בחסרון יו״ד השרש (עיין עיף). ומזה עמל של צער ומכאובים, זיך קוועלען, אַבקוועלען, напря-гаться, измучиться: ומה זה הבל תִּיגָעוּ (איוב ט׳, כ״ט), יָגַעְתִּי באנחתי (תהלים ו׳, ז׳; ירמיה מ״ה ג׳), יָגַעְתִּי בקראי (תהלים ס״ט, ד׳). ובהשאלה: כי יָגַעְתָּ בי ישראל (ישעיה מ״ג, כ״ב) — עבודתי היתה לך עבודה קשה שמתיגעים בה, וכעין תה״פ: לא יִיגְעוּ לריק (שם ס״ה, כ״ג), זיך פערגעבליך אַבמיהען, напрасно, утомиться: וְיִגְעוּ עמים בדי ריק (ירמיה נ״א, נ״ח). ובתלמוד בעסק התורה: יגעתי ולא מצאתי אל תאמין (מגלה ו׳ ע״ב).

הַפִּעֵל, יוצא: אל תְּיַגַּע שמה את כל העם (יהושע ז׳, ג׳), בעמיהען, утруждать: עמל הכסילים תְּיַגְּעֶנּוּ (קהלת י׳, ט״ו), ערמי-דען, מידע מאַכען, утомить — באשר לא ידע הסבות הקרובות המביאות לתכלית, הוא

עמל עד שמתיגע, ערשאֶפּפם מאַכֿען, изнурять, ונענינו מכשיל כחו, ובדחז"ל: מפני מה אין כל החלומות מְיַגְּעִים את האדם וזו מְיַגַּעַת את האדם (כ"ד י"ח)]. — אחינו המיוגעים המדוכאים (כתובות ח', ע"ב).

הַהִפְעַל, יוצא, כעין הפִעֵל, ובענין הכבדה והטרחא הכבד ביותר מדאי, בעלאַסטיגען, בעשווערקן, обременять, отягощать; ולא הוֹגַעְתִּיךָ בלבונה (ישעיה מ"ג, כ"ג); ובמובן המוסרי אל היד: עד כי יָגְעָה ידו (ש"ב כ"ג, י'), ערמאַטטעט ווערדען, устать, הוֹגַעְתַּנִי בעונותיך (שם, שם כ"ד) — העמסת עלי משא עונות משא לעיפה כביכול, והכפל: העבדתני בחטאתיך; ובהשאלה: הדאיב לב וציעור, קראַנקען, огорчать: הוֹגַעְתֶּם ה' בדבריכם (מלאכי ב' י"ז).

יָגֵעַ, שה"ת, לעיף: ואתה עיף וְיָגֵעַ (דברים כ"ה, י"ח), מידע, אַבגעמאַטטעט, усталый, утомленный: והוא יָגֵעַ ורפה ידים (ש"ב י"ז, ב'), כל הדברים יְגֵעִים (קהלת א', ח') — עסוקים וטרודים במלאכתם למלא תפקידם, אַללע זינד בעשעפֿטיגט, מהאַטיג, занятые: ושם ינוחו יְגִיעֵי כח (איוב ג', י"ז).

יָגָע, תה"ש, לקנין הבא ע"י עמל ויגיעה: משיב יָגָע ולא יבלע (איוב כ', י"ח), מיהזאַם ערוואָרבענעס, тяжело пріобрѣтенное.

יָגִיַע, ש"ת, ושה"ם, א) יָגֵעַ ערמידעט, אַנגעשטראַנגם, усталый, утомленный: ושם ינוחו יְגִיעֵי כח (איוב ג', י"ז) — אשריגעו בכל כחם למצוא חית ידם כל ימי חייהם. ב) עבודה, עמל, מיהע, שווערע אַרבייט, трудная работа, трудъ; ועל הרוב נסמך לכפים: את יְגִיעַ כפי (בראשית ל"א, מ"ב), לריק יְגִיעָהּ (איוב ל"ט, ט"ז). ג) דבר הקנוי בעבודה ויגיעה, מיהזאַם, ערוואָרבענעס, съ трудомъ пріобрѣтенное: יְגִיעַ כפיך כי תאכל (תהלים קכ"ח, ב'), פרי אדמתך וכל יְגִיעֲךָ (דברים כ"ח, ל"ג); וביותר פרי העבודה בשדה ובמקנה הצאן: וִיגִיעָם לארבה (תהלים ע"ח, מ"ו), יְגִיעַ אבותינו מנעורינו (ירמיה ג', כ"ד), ועל כל יְגִיעַ כפים (חגי א', י"א), ותעזוב אליו יְגִיעֶךָ (איוב ל"ט, י"א). ועם זה רכוש ועושר, פֿערמאָגען, רייכטהום, состояніе, богатство: יְגִיעַ מצרים וסחר כוש (ישעיה מ"ה, י"ד), ולקחו כל יְגִיעֵךְ (יחזקאל כ"ג, כ"ט), ואת כל יְגִיעָהּ ואת כל יקרה (ירמיה כ"ה, ה'); ופ"א ברבוי: כל יְגִיעַי לא ימצאו לי (הושע י"ב, ט'); ובהשאלה: כי תמאס יְגִיעַ כפיך (איוב י', ג'), כמו מעשה ידך, האַנדווערק, ремесло.

יְגִיעָה, ש"נ, לעמל רב: ולהג הרבה יְגִעַת בשר (קהלת י"ב, י"ב) — להג ספרים מיגעים הגוף בעמל שוא. ובמשנה: שיגיעת שניהם משכחת עון (אבות ב', ב'), בעשעפֿטיגונג, занятіе.

יָגֹר, פ"ע, מיסודו של גור בהוראת פחד ומורא ונסיגה לאחור מפני פחד ומורא, זיך פֿירכֿטען, זיך צוריקקציעהען, бояться, отодвинуться, отступать. אשר יָגֹרְתָּ מפניהם (דברים כ"ח, ס'), כי יָגֹרְתִּי מפני האף (שם ט', י"ט), ואשר יָגֹרְתִּי יבא לי (איוב ג', כ"ה). ובא: יָגֹרְתִּי כל עצבותי (שם ט', כ"ח), תרגומו: כְּנַשִּׁית כלהון צערי, פירשו מלשון אגירה ואסיפה (עיין גור). והמפרשים פתרו מענין פחד, ושעורו: יָגֹרְתִּי מכל עצבותי, או שבא ביחס הפעול. ויתכן שהשם עצבות הוא בהוראת חטא ועון, כמו: אם דרך עֹצֶב בי (תהלים קל"ט, כ"ב), וטעמו — הנני ירא ומפחד תמיד מחטאי. והכפל: ידעתי כי לא תנקני: העבר חרפתי אשר יָגֹרְתִּי (תהלים קי"ט, ל"ט), לדעת המפרשים ענינו פחד, ולא רחוק לפרשו מענין אגירה וקבוץ — את כל החרפות אשר קבצתי ואשר כתומם באו עלי.

יָגוֹר, ש"ת, פֿירכֿטענד, боящійся: אשר אתה יָגוֹר מפניהם (ירמיה כ"ב, כ"ה; ל"ט, י"ז).

יְגַר, ש"ז, ארמית שבמקרא; תרגום של גל: יְגַר שהדותא (בראשית ל"א, מ"ז), שטיינהויפֿען, куча камней, והוא בחלוף למ"ד בריי"ש. ובמצרית יֶגֶר אסיפת אבנים. ועיין אגר והערה לשרש גור.

יָד, ש"נ, משרש יָדָה הקרוב אל הִדָּה בהוראת אחיזה ותפיסה, גרייפען, פֿאַססען, хватать, держать; והונח על אבר

דאחיזה שבאדם, שהוא ג"כ אבר כל שמושי המעשה, האַנד, рука: ויתן יָד (בראשית ל"ח, כ"ח). ובסמיכות: ויתמך יַד אביו (שם מ"ח, י"ז); ובכנוי: שלח יָדְךָ ואחוז (שמות ד', ד'); והרבוי במספר זוגי: כפות הַיָּדָיִם (מ"ב ט', ל"ה), ובסמיכות: והידים יְדֵי עשו (בראשית כ"ז, כ"ב); ובכנוי הרבים: בְּיָדֶיהָ טוו (שמות ל"ה, כ"ה), יְדֵיהֶם ולא ימישון (תהלים קט"ו, ז'). וליחד את היד איזו היא, יאמר: ותאחז יַד ימין יואב (ש"ב כ', ט'), אטר יַד ימינו (שופטים ג', ט"ו), את יַד שמאלו (שם שם, כ"א); ובדבור המליצה בא השם יָד כנגד ימין: יָדָהּ ליתד תשלחנה וימינה להלמות עמלים (שופטים ה', כ"ו), תמצא יָדְךָ לכל איביך ימינך תמצא שנאיך (תהלים כ"א, ט'), לאות על יָדְכָה (שמות י"ג, ט"ז)—קבלו הז"ל שהיא היד השמאלית וסמכו על הדרש יד כהה. ורוב שמושו בא ביד סתם ובלשון יחיד, ועל המעט בבעח"י בבחינת רגליו הראשונות: שממית בְּיָדַיִם תתפש (משלי ל', כ"ח). ובמשנה: שתי יָדַיִם כשנים (יומא ב', ז'); וע"ד המליצה: רום יָדֵיהוּ נשא (חבקוק ג', י'). ולפי דברי המבארים ירמוז אל העמוד של מים שעולה מן הים עד לב השמים, הידוע בשם: וואַססער־טראָמפּעטע, װאַססער־האָזע, смерчъ, (ועיין חֵמֶת צְנוֹר). ולפי שהידים הן כלי תשמישיו של אדם לכל פעולה ומעשה ובהן נכרת ונודעת כחו ויכָלתו, יבא השם יד על הרוב ביחיד וגם ברבוי על צד ההרחבה להוראות שונות: א) כח, עז, וממשלה, קראַפט, מאַכט, געוואַלט, сила, держава, власть: בְּיָד חזקה (שמות ו', א'), בכח גדול וּבְיָד חזקה (שם ל"ב, י"א), הניח לארץ בְּיָד (ישעיה כ"ח, ב'), ויסירו אביר לא בְיָד (איוב ל"ד, כ'), כי אזלת יָד (דברים ל"ב, ל"ו), הֲיַד ה' תקצר (במדבר י"א, כ"ג), ותכבד יַד בית יוסף (שופטים א', ל"ה), ותעז יַד מדין (שם ו', ב'), ובאפס יָד ישבר (דניאל ח', כ"ה), ויושביה קצרי יָד (ישעיה ל"ז, כ"ז), ורפו כל ידים (יחזקאל כ"א, י"ב). מרפיון ידים (ירמיה מ"ז, ג'), וְיָדַיִם רפות תחזק (איוב ד', ג'), ולא היה בהם יָדַיִם לנוס (יהושע ח', כ'), ולא מצאו כל אנשי חיל יְדֵיהֶם (תהלים ע"ו, ו'). ומזה ב) כח של רשות וממשלה על דבר: תחת יַד פרעה (בראשית מ"א, ל"ה), מתחת יַד מצרים (שמות י"ח, י'), ויתן בְּיַד בניו (בראשית ל', ל"ה), בְּיַד אויביהם (שופטים ב', י"ד), אשר לקחתי מִיַּד האמרי (בראשית מ"ח, כ"ב); ובהשאלה: מות וחיים בְּיַד לשון (משלי י"ח, כ"א). ובמשנה: אין בְּיָדֵינוּ לא משלות הרשעים וכו' (אבות פ"ד). ומענין הכח יצא לענין ההגברה על זולתו והכבדת אכפו עליו, נעוואַלט, насиліе: יָדוֹ בכל וְיַד כל בו (בראשית ט"ז, י"ב), וְיָדֵנוּ אל תהי בו (שם ל"ז, כ"ז), ותנחת עלי יָדֶךָ (תהלים ל"ח, ג'), יַד ה' הויה במקנך (שמות ט', ג'), והיתה יַד ה' בכם (ש"א י"ב, ט"ו), מפני יָדְךָ בדד ישבתי (ירמיה ט"ו, י"ז), יצאה בי יַד ה' (רות א', י"ג); ועל המעט שבא מפורש: יַד ה' היתה בם לרעה (שופטים ב', ט"ו); ובמובן זה: ואשיבה יָדִי עליך (ישעיה א', כ"ה), והשיבותי יָדִי על עקרון (עמוס א', ח'), והיתה יָדִי אל הנביאים (יחזקאל י"ג, ט'); וכלם בענין ענש ומוסר: כְּיַד ה' אלהיו עליו (עזרא ז', ו), ומפורש: כְּיַד אלהיו הטובה עליו (שם שם, ט'), את יַד אלהי אשר היא טובה עלי (נחמיה ב', י"ח). ובא גם בענין חול הנבואה על הנביא ועל המעט בכתבי הקדש האחרונים גם לטובה: וגם ביהודה היתה יַד אלהים לתת להם לב אחד (דהי"ב ל', י"ב), וביותר ביחס אל הש"י: היתה עלי יַד ה' (יחזקאל ל"ז, א'), ותהי עליו שם יַד ה' (שם א', ג'), וְיַד ה' היתה אל אליהו (מ"א י"ח, מ"ו), וְיַד ה' עלי חזקה (יחזקאל ג', י"ד), ותפול עלי שם יַד ה' (שם ח', א'). ולהיות היד כלי הנתינה, יבא בענין ג) השפעת טובה: פותח את יָדֶךָ (תהלים קמ"ה, ט"ז), תפתח יָדְךָ ישבעון טוב (שם ק"ד, כ"ח), פתוח תפתח את יָדְךָ לאחיך (דברים ט"ו, י"א), ולא תקפוץ את יָדְךָ (שם שם, ז'), כעיני עבדים אל יַד אדוניהם (תהלים קכ"ג, ב'). ובענין ד) תקיעת כף לכריתת ברית והבטחה, האַנדשלאַג, руко-битіе, вѣрное слово: תנה את יָדֶךָ (מ"ב י', ט"ו), ויתנו יָדָם להוציא נשיהם (עזרא י', י"ט), תנו יָד לה' (נחמיה י', ל"ב), והנה נתן

יָדוֹ (יחזקאל י״ז, י״ח); ובמובן זה בא: מצרים נתנו יָד (איכה ה׳, ו׳), כרתנו ברית את מצרים; ובענין הכנעה: נתנו יָד תחת שלמה המלך (דהי״א כ״ט, כ״ד); ומזה: נתנה יָדָהּ (ירמיה כ׳, ט״ו), כמו מסרה את עצמה, זיך אונטערוואַרפֿען, покоряться; ומזה התחבר עם הזולת לעזרו או להיות עמו בעצה אחת: כי גם יָדָם עם דוד (ש״א כ״ב, י״ז), ביישטאַנד, אונטערשטיצונג, поддержка: והנה יָדִי עמך (ש״ב ג׳, י״ב), להיות יָדִי אתו (מ״ב ט״ו, י״ט), אל תשת יָדְךָ עם רשע (שמות כ״ג, א׳), אשר יָדִי תכון עמו (תהלים פ״ט, כ״ב); וקרוב לענין זה: יָד לְיָד לא ינקה רע (משלי י״א, כ״א)—מי שתוקע ידו לרעהו ומבטיחו ואינו מקים, לא ינקה. ויש מפרשים: יכולנו להניח יד על יד או לתקוע כף, כי סוף כל סוף הרע לא ינקה, וכן: יָד לְיָד לא ינקה (שם ט״ז, ה׳); ומזה הבטחה בשבועה בקשור עם פעל נשא, רום: אשר נשאתי את יָדִי (שמות ו׳, ח׳), כי אשא אל שמים יָדִי (דברים ל״ב, מ׳), ואשא יָדִי לזרע בית יעקב (יחזקאל כ׳, ה׳), הרימותי יָדִי אל ה׳ (בראשית י״ד, כ״ב). ה) בענין ההנהגה וההשגחה, לייטונג, פֿיהרונג, אויפֿזיכט, управленіе, надзоръ, попеченіе: וצאן יָדוֹ (תהלים צ״ה, ז׳), תנה אותו על יָדִי (בראשית מ״ב, ל״ז), ובצל יָדִי (ישעיה נ״א, ט״ז), ישת יָדוֹ על שנינו (איוב ט׳, ל״ג); ועל הרוב זה ענין שם יד המיוחס אל השי״ת. ולפי שיד האדם בצדו בא במובן צלע, צד, זייטע, сторона: על יַד היאר (שמות ב׳, ה׳), בעד יַד השער (ש״א ד׳, י״ח), על הכסא יַד דרך מצפה (שם שם י״ג), ראו חלקת יואב אל יָדִי (ש״ב י״ד, ל׳)—הסמוכה לי. ובמובן זה בא לדעת פירסט: נכון בְּיָדוֹ יום חשך (איוב ט״ו, כ״ג)—בצדו, בסמוך לו, כמו: ואיד נכון לצלעו. וכן בא לדעתו ממובן זה ענין יָדַיִם במספר זוגי אל המלה רחב: רחב יָדַיִם (תהלים ק״ד, כ״ה)—רחב לשני צדדיו, צו ביידען זייטען, по обѣимъ сторонамъ: ולפי רוב המעשים הנעשים ביד, בא השם במקור עם פעלים ושמות שונים לענינים שונים מהן: ו) במלאכה, בעבודה ובכל עסקי

האדם: יַד ה׳ עשתה זאת (איוב י״ב, ט׳), בכל מעשה יָדְךָ אשר תעשה (דברים י״ד, כ״ט), יָדֶיהָ שלחה בכישור (משלי ל״א, י״ט), בכל מעשה יָדְךָ (דברים כ״ח, כ׳), **ומעצבון יָדֵינוּ** (בראשית ה׳, כ״ט), מיהזעליגע אַרבייט, тяжкая работа: **כי מאנו יָדָיו לעשות** (משלי כ״א, כ״ה), ופעל יָדָיו תרצה (דברים ל״ג, י״א), ופעלך אין יָדַיִם לו (ישעיה מ״ה, ט׳), לדעת המפרשים ענינו: אין מקום לו או אין לו מעמד וקיום, והרשד״ל פירש מענין יָדוֹת הכלים (עיין בסמוך), והכונה: פעלך לא נעשה בשלמות כי אין לו ידות להחזיק בו; והנכון שטעמו, פעלך אינו שלם כאלו נעשה בלא ידים, ע״ד: ולא חלו בה יָדָיִם (איכה ד׳, ו׳). ובארמית שבמקרא בענין דבר שנעשה שלא בידי אדם וכמו ממילא: והתגזרת אבן די לא בִידַיִן (דניאל ב׳, ל״ד), ובשפלות יָדַיִם (קהלת י׳, ח׳), ובברייתא: בני חבורה שהיו יָדָיו של אחד מהם יפות (פסחים פ״ט ע״ב); ובבחינת מעמד הפרנסה: מאשר תשיג יָדוֹ (ויקרא י״ד, ל״ד), והשיגה יָדוֹ (שם כ״ה, כ״ו), אים שטאַנדע זיין, быть въ состояніи: חַיַּת יָדֵךְ מצאת (ישעיה נ״ז, י׳), ואם לא מצאה יָדוֹ (ויקרא כ״ה, כ״ח), ואם לא תשיג יָדוֹ (שם ה׳, ז׳), ומטה יָדוֹ עמך (שם שם, ל״ה), חזקו בִידֵיהֶם (עזרא א׳, ו׳), וְיַד עני ואביון לא החזיקה (יחזקאל ט״ז, מ״ט), בתשומת יָד (ויקרא ה׳, כ״א)—הלואה דאַרלעהען, ссуда, васмъ, או כל דבר הנתן מיד ליד: שמוט כל בעל משה יָדוֹ (דברים ט״ו, ב׳), ומשא כל יָד (נחמיה י׳, ל״ב); ובמתנה: כמתנת יָדוֹ (דברים ט״ז, י״ז), געשענק, מילדע גאַבע, подарокъ: מנחה מַתַּת יָדוֹ (יחזקאל מ״ו, ה׳)—נדבה; ז) בדברים שבין אדם לחברו בנוגע לממונם ולגופם: אם לא שלח יָדוֹ במלאכת רעהו (שמות כ״ב, י׳)—מעילה בממון, אונטרייע בעגעהען, אונטערשלאַגען, утайка, похищеніе: אם יָד תהיה בו (יהושע ב׳, י״ט)—להרגו: יַד העדים תהיה בו (דברים י״ז, ז׳), וכן: לא תגע בו יָד (שמות י״ט, י״ג), לא אשלח יָדִי אל בן המלך (ש״ב י״ח, י״ב), רק אליו אל תשלח יָדֶךָ (איוב א׳, י״ב), וְיָד אל תשלחו בו (בראשית ל״ז, כ״ב),

משלוח ידי במשיח ה׳ (ש״א כ׳, י״א), שלח יָדָיו בשלומיו (תהלים נ״א, כ״א). ובענין התפרץ באדוניו, זיך עמפאָרען, возмутиться, возстать противъ...: אשר הרים יָד במלך (מ״א י״א, כ״ז), אשר תעשה בְּיָד רמה (במדבר ט״ו, ל׳)—בזדון ובמרי, נשא יָד במלך דוד (ש״ב כ׳, כ״א). ויכלול כל תנועה ומעשה בכלל: לא ירים איש את יָדוֹ (בראשית מ״א, מ״ד), ומזה: יוצאים בְּיָד רמה (שמות י״ד, ח׳)—פֿרייא, אונגעשטאָרט, свободно, безпрепятственно; ולהפך בענין ההכנעה: מצרים נתנו יָד (איכה ה׳, ו׳)—לבקש עזרה (לפירש״י. ועיין לעיל); ובענין מסירת הממשלה מרשות לרשות אחרת: ולא נתנם בְּיַד יהושע (שופטים ב׳, כ״ג), ארץ נתנה בְּיַד רשע (איוב ט׳, כ״ד), ונתתם בְּיַד אויב (ויקרא כ״ו, כ״ה), וכדומה. ובא בענין חנוך בכהונה ומשמרת: אשר מלא יָדָם לכהן (במדבר ג׳, ג׳), איינווייהען, איינזעטצען, посвящать, уставлять: ומלאת את יָדָם (שמות כ״א, מ״א), החפץ ימלא את יָדוֹ (מ״א י״ג, ל״ג); וכן בענין התקדש לעבודה: מלאו יֶדְכֶם היום לה׳ (שמות ל״ב, כ״ט), זיך וויהען—посвящаться—себя—; ובא: וּבְיָדוֹ מִלֵּא (מ״א ה׳, ט״ו)—קיים והוציא לאור; ומפני התיחס הפעולה אל הידים נאמר בהן: ולא תעשינה יְדֵיהֶן תושיה (איוב ה׳, י״ב), וִידֵי עם הארץ תבהלנה (יחזקאל ז׳, כ״ז); ובמובן המוסרי: טהור יָדַיִם (איוב י״ז, י״ז), כמו נקי כפים: כבר יָדַי ישיב לי (ש״ב כ״ב, כ״א), כי גמול יָדָיו יעשה לו (ישעיה ג׳, י״א), נאָך פֿערדיענסטע, по заслугамъ: וגמול יְדֵי אדם (משלי י״ב, י״ב), תנו לה מפרי יָדֶיהָ (משלי ל״א, ל״א).

ומפני שהיד עיקר כלי תשמישי האדם, בא השם יד במקום גוף הפועל בכלל: מִיַּד כל חיה אדרשנו (בראשית ט׳, ה׳), כמו מאת כל חיה, וכן: מִיַּד איש אחיו (שם), ובקש ה׳ מִיַּד אויבי דוד (ש״א כ׳, ט״ז), אשר רב את ריב חרפתו מִיַּד נבל (שם כ״ה, ל״ט), מי בקש זאת מִיֶּדְכֶם (ישעיה א׳, י״ב), כמו מכם: מִיֶּדְכֶם היתה זאת (מלאכי א׳, ט׳), כמו מעצמכם, מסבתכם; ובמובן זה יתכן מה שנאמר: בעצם יָדְךָ תשטמני (איוב ל׳, כ״א) כמו בעוז׳ אפך, בעצם כחך, וכן: מי שלחם בְּיַד פשעם (איוב ח׳, ד׳), כמו בפשעם, ע״ד: ובפשעיכם שֻׁלחה אמכם (ישעיה נ׳, א׳), ורש״י פי׳ על ידי פשעם הפשע נעשה שליח להובילם. וכן: ותמוגגנו בְּיַד עוננו (ישעיה ס״ד, ו׳), וכן: כחכמת אלהך די בידך (עזרא ז׳, כ״ה) (ועיין בסמוך). ובחבור עם אותיות ומלות היחס יבוא א) ביחס הבי״ת במובן האמצעות, דורך פֿערמיטטעללונג, פֿערמיטטעלסט, דורך. через, посредствомъ: על פי ה׳ בְּיַד משה (במדבר ד׳, ל״ז), בְּיַד עבדו אליהו התשבי (מ״ב ט׳, ל״ו), בְּיַד מלאכו (דה״ב ל״ו, ט״ו), שלח נא בְּיַד תשלח (שמות ד׳, י״ג)—ביד מי זולתי: אם ישך מושיע בְּיָדִי (שופטים ו׳, ל״ו). ובמשנה, וּבְיַד מי שאינו מודה בערוב (עירובין ג׳, ה׳). וכמו בעד, פֿיר, за: בְּיַד כל אדם יחתום (איוב ל״ז, ז׳), ע״ד: ויסגר ה׳ בעדו (בראשית ז׳, ט״ז), (ועיין חתם); וענין לפני במובן קלות ההזדמנות: כי נכון בְּיָדוֹ יום חשך (איוב ט״ו, כ״ג); וכן: מן הבא בְיָדוֹ (בראשית ל״ב, י״ג). ויתכן שהוא ע״ד מליצת: ואיד נכון לצלעו (איוב י״ח, י״ב), (ועיין צלע); ובבחינת הקנין: ואין בְּיָדוֹ מאומה (קהלת ה׳, י״ג)—כחכמת אלהך די בִידָךְ (עזרא ז׳, כ״ה) ועיין לעיל; ובא: אוֹרֶה אתכם בְּיַד אל (איוב כ״ז, י״א), תרגומו: אליף יתכון בִּנְבוּאַת אֱלָהָא, ר״ל בכח יד ה׳ אשר עלי, ורש״י פירש: אורה אתכם מה המדה שביד אל; וי״מ: אורה אני אתכם במקום ה׳ ותחתיו, שטאַטט, פֿיר, вмѣсто, за, וענינו: בשם ה׳ וכמו אצל, בסמוך, נאַהע, אן, о, при: נשמטו בִידֵי סלע שופטיהם (תהלים קמ״א, ו׳). ב) עם הכ״ף ענינו כפי היכלת, נאַך פֿערמאָגען по возможности, по состоянію: אשר נתן לה כְּיַד המלך (מ״א י׳, י״ג), כְּיַד ה׳ אלהיו עליו (עזרא ז׳, ו׳), כְּיַד אלהי הטובה עלי (נחמיה ב׳, ח׳). ג) בלמ״ד כמו אצל, נאַהע, בייא, около, при: לְיַד אבי (ש״א י״ט, ג׳), כי מעמדם לְיַד בני אהרן (דה״א כ״ג, כ״ה); וכן: לְיַד שערים לפי קרת (משלי ח׳, ג׳), וכמו על פני, אויף, на: פרשו רשת לְיַד

מעגל (תהלים קי״ז, ו׳), ובמשנה בהוראת
אֶל במובן המוסרי והגרם: לידי שבועת
שוא (שבועות ז׳, ח׳), צור האַנד, צו...—къ,
זריזות מביאה לידי נקיות ונקיות מביאה
לידי טהרה (סוטה ט׳, ט״ו). ד) במ״ם על
הרוב כאלו נשמט השם ולא נשאר כי אם
הוראת אות השמוש: מִיַּד שאול אפדם
(הושע י״ג, י״ד), וּמִיַּד להבה (ישעיה מ״ז, י״ד),
כמו מן שאול מן להבה; וזה לפי שאמרנו
שבא השם יד במקום כלל הגוף. ובמשנה
ענינו תיכף, באַלד, אויף דער שטעללע, сей
часъ, сію минуту: נשרף מיד (פסחים
י׳, ה׳), מתריעין עליהם מיד (תענית ג׳,
א׳); ויש פותרין מזה: הנצל כצבי מִיָּד
(משלי ו׳, ה׳) — מהר. ובתרגום בשלמות
מן יד: מן יָד ופלת אשתוו (ת״י בראשית
י״א, כ״ח). ובחבור עם עַל ענינו: א) כמו
אצל, נאָהע, בייא, при: על יַד היאר
(שמות ב׳, ה׳), רועות על יְדֵיהֶם (איוב א׳,
י״ד). ב) בהשגחה, אויפזיכט, надворъ:
תנה אותו על ידי (בראשית מ״ב, ל״ז) —
באחריות: על יַד שומר הכלים (ש״א י״ז,
כ״ב), עוברים על יָדוֹ (שם ס״ו, י״ח); ומזה
בענין הנהגה ותיקון, איינריכטונג, אָרדנונג
: уставъ, постановленіе, учрежденіе,
על יַד אסף הנבא על יְדֵי המלך (דה״א
כ״ה, ב׳), אבשיר: על יְדֵי דוד (דה״ב כ״ג,
י״ח)—כמו שתקן ויסד: להלל את ה׳ על
יְדֵי דוד (עזרא ח׳, ו׳). ובא: אשר העמיד
דוד על יְדֵי שיר (דה״א ו׳, ט״ז); ועל
הנהגת השיר ותקונו וענינו כמו לצרכו
ובשבילו, הַלבּם געװאָגענס װעגען, ради; для,
ודומה לו במשנה: על ידי ממון על ידי
נפשות (כתובות ב׳, ט׳) — בשביל עסקי
ממון, עסקי נפשות: קוצץ אדם על יַד
בנו (ב״מ ז׳ ח׳), אין הפרגוד מבקש על
ידו (שמו״ר כ״א), וכן במובן האמצעות: פער-
מיטטעלונג, посредничество; דורך, פערמיטט-
טעלסט, посредствомъ, чрезъ: על יַד
איש משרי המלך (אסתר ו׳, ט׳). כל
המקדיש על יַד שלמית (דה״א כ״ו, כ״ח),
על יַד מתרדת (עזרא א׳, ח׳) ועיקר ענינם
נמסרו והפקדו על ידו: וְעַל יְדֵי כלי
דויד (דה״ב כ״ט, כ״ז); ומצוי הרבה
במשנה: ומזכה להם על יְדֵי בנו וכו׳
ועל ידי עבדו (עירובין ז׳, ח׳); ובא: יגירהו
עַל יְדֵי חרב (תהלים ס״ג, י״א), וכן: ותגר
את בני ישראל עַל יְדֵי חרב (יחזקאל ל״ה,
ה׳); ואולי מזה: ועל יְדֵי רשעים ירטני
(איוב ט״ז, ח׳); ובמשנה מענין קרוב לזה:
מעת לעת ממעטת על יד מפקידה
לפקידה (נדה א׳, א׳)—. גבול ושיעור שיש
מפקידה לפקידה; ובא: וקובץ על יָד
ירבה (משלי י״ג, י״א), טעמו: מעט מעט
אַלמאַהליג, мало по малу. ובמשנה גם
בענין יחדו צוזאַממען, вмѣстѣ: תקבר על
יד עורה (מעשר שני א׳, ו׳), יקבר על יד
עורו (שם ג׳, י״א). ויתכן שבמובן זה נאמר:
ועל יְדֵי רשעים ירטני (איוב ט״ז, י״א) —
יחדו עם הרשעים; ועל המעט שבא
בקשור עם מלת היחס אֶל: אֶל־יַד הגא
(אסתר, ב׳ ג׳), אֶל־יַד שעשגז (שם שם, י״ד)—
תחת השגחתו והנהגתו; וכמו כן
בקשור עם מלת היחס תַּחַת: תחת יַד
פרעה (בראשית מ״א, ל״ה), מתחת יַד
מצרים (שמות י״ח, י׳), ועם שתיהם ביחד:
אין לחם חל אל תחת יָדִי (ש״א כ״א, ה׳).
ובמשנה רגיל המאמר „יצא יְדֵי חובתו״
(פסחים י׳, ה׳), בענין קיים ומלא את
החוב המוטל עליו: אלו דברים שאדם
יוצא בהן יְדֵי חובתו בפסח (פסחים ב׳, ה׳),
וגם בחסרון השם חובה: נפטרו מִידֵי
כריתותם (מכות ג׳, ט״ו). ובמדרש: עד
שלא יצא ידיהם נצבים עליו כיון שיצא
ידיהם והוא עומד עליהם (ב״ר פ״ח)—ולא
מלא חובת האכסניא שהוא חייב להם,
ובשמושי הלשון יאמר: ושימו יָד על פה
(איוב כ״א, ה׳), ענינו שתיקה, שווייגען,
молчать; ובחסרון הפעל: ואם זמות יָד
לפה (משלי ל׳, ל״ב), ותשק יָדִי לפי (איוב
ל״א, כ״ז)—שימת היד על הפה דרך נשיקה
הוא סימן עבודה והכנעה: ותשם יָדָהּ על
ראשה (ש״ב י״ג, י״ט)—סימן צער ואבל,
וכן: וְיָדַיִךְ על ראשך (ירמיה ב׳, ל״ז),
יָדָיו על חלציו (ירמיה ל׳, ו׳)—סימן צער
ויסורים: כוש תריץ יָדָיו לאלהים (תהלים

פ"ח, ל"ב), הרמבמ"ן תרגם בענין כפיפת הידים בסימן הכנעה, וכמו נתון יד: ייך אונטערוואַרפֿען, подчиняться: יכתוב יָדוֹ לה' (ישעיה מ"ד, ה'), הראב"ע כתב שחסר בי"ת השמוש ושעורו כמו: יכתוב בידו, והטעם, כי בפה ובכתב יודיע כל אחד ואחד כי הוא עבד ה', ולדעת הרשד"ל ענינו: יכתוב ויחתום שמו בידו על כתב אמנה שהוא מקבל עליו עול מלכות שמים, (ועיין יָדָה) · והנראה שהוא מעין המינוי לבא בפקודי הצבא, וכמו שאמרו: מוכתב למלכות (ב"ב צ"ב, ע"ב; קדושין י"א ע"א), נכתבת טירוניא מכל אומות העולם (ב"ר ע"ו), קאָנסקריפּטיאָן, конскрипція. ובא: כל יַד עמל (איוב כ', כ"ב), כמו יד של כל אדם, וי"מ כמו כל מין עמל. ובמשנה: כלאחר יַד (שבת י', ג')—על גב ידו; המחמר כלאחר יד (פסחים ס"ו, ע"ב)—שלא כדרך המהמרים.

ובא במובן א) כנוי לשם מקום מיוחד, אָרט, בעשטיממטער אָרט, —, мѣсто, опредѣленное мѣсто: וְיָד תהיה לך מחוץ למחנה (דברים כ"ג, י"ז), איש על יָדו לדגליהם (במדבר ל"ב, י"ז), וְיָד בָּרֵא בראש דרך (יחזקאל כ"א, כ"ד), והנה מציב לו יָד (ש"א ט"ו, י"ב) — מקום קבוע להתחנותו: ורחב יָדַיִם (תהלים ק"ד, כ"ח), אל ארץ רחבת יָדַיִם (ישעיה כ"ב, י"ח); ומזה, מעמד חזק וקיים: ונתתי להם בביתי ובחומותי יָד ושם (ישעיה נ"ו, ה'), ועם זה ציון לזכרון קיים: ויקרא לה יַד אבשלום (ש"ב י"ח, י"ח); ויש אומרים שנקרא כן ע"ש שהיתה תמונתה כיד פשוטה להראות ולהזכיר · והתיחד השם יָד (וברבוי יָדות); ב) במלאכת הבנין בענין סמוכות למשען הידים: אַנלעהנע, перила, при-слонъ: וְיָדוֹת מזה ומזה (מ"א ו', י"ט), וידות האופנים במכונה (שם ז', ל"ב), רש"י פירש: הוא העץ היוצא מן המכונה שעליו יסוב האופן, אַקסע, ось: ידותם וגביהם (שם שם, ל"ג), שתי יָדות לקרש (שמות כ"ו, ט"ז), צאַפּען, שפּאָללען, штоль-ни, шипы, לשתי יְדֹתָיו (שם שם, י"ט); ומזה יש שפרשו: נשמטו בִידֵי סלע (תהלים קמ"א, ו'), — חודי הסלע, שני הסלע, פֿעלזענצאַקקען, зубцы скалы; ומזה במשנה: היתד הבולט מן הכלי כדי שתאחז בו, האַנדגריפֿף, рукоятка, ухват-ка: כל יְדות הכלים (טבול יום ג', א'), וכן אמרו: יַד הקרדום, יַד החרב; ומזה בפירות קנה השבלת ועוקץ האשכל שבהן אוחזים ותופסים את הפרי: כל שהוא יַד ולא שומר (ריש עוקצין) וכמו בית יד: עשתה לה בית יד (שבת ס"ה, ע"א) — בית אחיזה, ולפי' הערוך, מנעל היד, האַנדשוהע, рукавица, перчатка; ובהשאלה אמרו: ידים שאינן מוכיחות הויין ידים (קדושין ה', ע"ב). ב) חלק אחד מן הכל מה שהיד תופסת, ע"ד: אחד אחוז (במדבר ל"א, ל'), וארבע הַיָדות יהיה לכם (בראשית מ"ז, כ"ד), ושתי הַיָדות בכם (ש"ב י"א, ז'), חמש יָדות (בראשית מ"ג, ל"ד)— חמשה חלקים הגיעו כנגד אחיו שנתנו לכלם רק חלק אחד כפי מסת אכילתו, פֿינפֿפֿאַך, пятерично: עשר יָדות לי במלך (ש"ב י"ט, מ"ד); ובא: וימצאם עשר יָדות על כל החרטמים (דניאל א', כ')—עשר פעמים יותר צעהנפֿאַך, צעהען מאַהל, деся-терично; ובמשנה: שתי יָדות לככר (עירובין ז', י"א) — חלקים; וביוסיפון: וְיָד גדולה עמו מגדולי פומפיום (פרק ל"ט).

יַד אַבְשָׁלוֹם, בנין וציון שהציב לו אבשלום בן דוד בחייו (ש"ב י"ח, י"ח), (ועיין יד).

יַד, שע"נ, ארמית כבעברית: די יַד אנש (דניאל ה', ה'), ההודעה, יְדָא: פס יְדָא (שם, שם); ובא: פס די יְדָא (שם כ"ד), די ימחא בִידֵהּ (דניאל ד', ל"ב), ומצלח בְּיֶדְהֹם (עזרא ה', ה'), אבן די לא בִידַיִן (דניאל ד' ל"ד).

יְדָא עיין ידה.

יִדְאֲלָה, שע"פ, שם עיר במטה זבלון (יהושע י"ט, ט"ו), ענין השם, יד אל.

יִדְבָּשׁ, שע"פ, איש מבני יהודה (דהי"א ד', ג'), וענינו, בריא וחזק.

יָדַד, יְדִיד, ש"ת, מיסודו של דוד, אהוב וחביב, ליעבלינג, פֿריינד, другъ, любимый, любимецъ, милый; ובא ביחוד במובן המוסרי וביחוד ביחס אל הש"י: יְדִיד ה' (דברים ל"ג, י"ב), יתן לִידִידוֹ (תהלים קכ"ז, ב'), אשירה נא לִידִידִי (ישעיה ה', א'), יחלצון יְדִידֶיךָ (תהלים ס', ז'). ובברכת המילה: „אשר קדש יְדִיד מבטן", הקדמונים פרשוהו על יעקב, עיין ערוך, והנראה שהמכוון בזה, אברהם, שכן מצאנו שנקרא אוהב למקום: זרע אַברהם אֹהֲבִי (ישעיה מ"א, ח'). ובספר יצירה: „וקראו אוהבו ונכרת ברית לו ולזרעו". וגם הערביים קורין את א"א אל כ ל י ל—האוהב, על צד היתרון.

יְדִידוֹת, שמ"נ, וע"ד רבוי נקבה: מה יְדִידוֹת משכנותיך (תהלים פ"ד, ב'), ליעבליכֿעס, ליעבליכֿקייט, услада: שיר יְדִידוֹת (תהלים מ"ה, א')—שיר של אהבה ומ"א וגם כן בהוראת פֿריינדשאַפֿט, дружба.

יְדִידוּת, שמ"נ, ליעבליכֿעס, ליעבליכֿקייט, пріятность: את יְדִדוּת נפשי (ירמיה י"ב, ז').

יְדִידָה, שע"פ, אם המלך יאשיהו (מ"ב כ"ב, א'). פי' השם: אהובה.

יְדִידְיָה, ש"ת, למלך שלמה: ויקרא את שמו יְדִידְיָה (ש"ב י"ב, כ"ה), טעם השם מבואר: יְדִיד־יָהּ.

יַדַּי, יַדּוֹ, שע"פ. אחד מעולי הגולה (עזרא י', מ"ג).

יְדָיָה, שע"פ, א) איש להחזיק חומת ירושלים (נחמיה ג', י'); ב) מבני שמעון (דהי"א ד', ל"ז).

יָדָה, פ"י, הַקַּל: יריה, זריקה, ווערפֿען, שליידערן, бросать: כל דרכי קשת יָדוּ אליה (ירמיה נ', י"ד)- חצים.

הַפִּעֵל כעין הַקַּל, השלכה, ווערפֿען, бросать: וַיַּדּוּ אבן בי (איכה ג', נ"ג), תמורת יַיַּדּוּ; וכן: יַדּוּ גורל (יואל ד', ג'; עובדיה א', י"א; נחום ג', י'), ובמקור: לְיַדּוֹת את קרנות הגוים (זכריה ב', ד')—השלכה של שבירה והריסה: ומזה לרד"ק בכתיב: וַיַּדָּא ירבעם (מ"ב י"א, כ"א), ובקרי וַיַּדַּח.

נִדָּה, ש"נ, הזיה וזריקת נוזלים, בעשפּריצונגען, покропленіе, קרוב בהוראתו לפעל חַטֵּא (עיי"ש): למי נִדָּה חַטָּאת הוא (במדבר י"ט, ט'), וכתרגומו אַדְיוּתָא. ופיהש"י, „למי הזיה, כמו: וַיַּדּוּ אבן בי, לְיַדּוֹת את קרנות", מי נִדָּה לא זרק עליו לא זרק עליו (שם י"ט, י"ג), אך במי נִדָּה יתחטא (שם ל"א, כ"ג). מקור נפתח וגו' לחטאת וּלְנִדָּה (זכריה י"ג, א') (עיין חטאת), ולדעת המפרשים שרשו נדה (עיין שם).

יָדָה, פ"י, ובארמית יְדָא, ויסודו כנראה ו ד ה, דה, עקרו כנראה, הראות ביד על גוף ידוע, אנצייגען, указать; ומזה בהפעיל במובן הכרת דבר וענין בהגדת פה, אַנקינדיגען, объявить; ובא א) במובן הכרה בטובת המיטיב וביחוד ביחס אל הש"י, וקשורו בלמ"ד: הוֹדִינוּ לך אלהים (תהלים ע"ה, ב'). הוֹדוּ לה' קראו בשמו (ישעיה י"ב, ב'). והטעם בהלל ובתשבחות על חסדיו: הוֹדוּ לה' בכנור (תהלים ל"ג, ב'), והכפל: בנבל עשור זמרו לו, הוֹדוּ לה' ברכו שמו (שם ק', ד'), טוב לְהוֹדוֹת לה' (שם צ"ב, ב'), והכפל: ולזמר לשמך עליון, בשאול מי יודה לך (שם ו', ו'), מוֹדִים אנחנו (דהי"א כ"ט, י"ג), אך צדיקים יוֹדוּ לשמך (תהלים ק"מ, י"ד), וביחס הפעול: אוֹדְךָ בכלי נבל (שם ע"א, כ"ב), אוֹדְךָ בגוים ה' (שם י"ח, נ'), ומשירי אֲהוֹדֶנּוּ (שם כ"ח, ז'), בהוראת סמן הבנין: על כן עמים יְהוֹדֻךָ (שם מ"ה, י"ח); ובא ראש התהלה: יְהוֹדֶה לְתפלה (נחמיה י"א, י"ז), ענינו: יתחיל בהודאות התפלה המתחילות בהודו לה' (ע' הודות); ובענין ההכרה בטובה: הפעם אוֹדֶה את ה' (בראשית כ"ט, ל"ה), לאָבען, פריי-זען, דאַנקען, благодарить, хвалить: אוֹדְךָ ה' כי אנפת בי (ישעיה י"ב, א')—אף כי אנפת בי; וכן: אוֹדְךָ כי עניתני (תהלים קי"ח, כ"א); ובענין הכרת הגדולה אַנערקעננען, быть признательнымъ: ושבו אליך וְהוֹדוּ את שמך (מ"א ח', ל"ג), ושמך לעולם נודה (תהלים מ"ד, ט'), יודוך עמים אלהים (שם ס"ז, ד', ו'), יודו שמך גדול ונורא (שם צ"ט, ג'); ועל המעט שבא בבנין אדם: יהודה

אתה יודוך אחיך (בראשית מ"ט, ח') – יכירו כחך ורום ערכך עליהם, וְיוֹדְךָ כי תיטיב (תהלים מ"ט, י"ט). ומזה הכרת טוב ענין ופרסומו כפי ההכרה: בעקעננען, - признавать, признать: ומוֹדֶה ועוזב ירוחם (משלי כ"ח, י"ז), אוֹדֶה עלי פשעי (תהלים ל"ב, ה'). ורגיל הרבה במשנה: טענו חטין וְהוֹדָה לו בשעורים (שבועות ו', ג'), געשטעהן, - сознаваться, וכן בענין הכרת דעת זולתו: ולא הודו לו חכמים (עירובין ג', ח'); ובענין הכרת אמתת ענין וקבלתו: ביד מי שאינו מוֹדֶה בערוב (שם ג', ב'). כל הכופר בע"ז כְּמוֹדֶה בכל התורה כלה (מגילה י"ז, ע"א). ובמדרש, אם היו לו עניים קרובים והוא עשיר אינו מודֶה בהם (שמו"ר ל"א). ובע"א כל הַמּוֹדֶה ביסורין ושמח בהם (תדב"א ג')— מקבל אותם באהבה. ובמובן זה השתמש בו מחבר ס' היוסיפון: וַיּוֹדוּהוּ לאדון ומושל ויקבלוהו בשמחה (פרק מ'), אַנערקעננען, - признать; ובארמית שבמקרא בבנין אפעל: ומוֹדֵא קדם אלהה (דניאל ו', י"א), ובתוספת ה"א: מְהוֹדֵא ומשבח (שם ב', כ"ג).

הַהִתְפַּעֵל, מענין האחרון בְּהִפְעִיל, ובא במובן פעל יוצא- הכרת חטא: וְהִתְוַדָּה אשר חטא עליה (ויקרא ה', ה'), וְהִתְוַדָּה עליו את כל עונות (שם ט"ז, כ"א), בעקעננען, исповѣдываться, повинниться, ועם ההכרה תהיה חרטה ובקשת המחילה: וְהִתְוַדּוּ את עונם (ויקרא כ"ו, מ'), וַיִּתְוַדּוּ על חטאתיהם (נחמיה ט', ב'); ובכתבי הקדש האחרונים בענין תפלה ובקשה: וּמִתְוַדִּים לה' וכו' (דה"ב ל', כ"ב), וכן מִתְוַדִּים וּמִשְׁתַּחֲוִים (נחמיה ט', ג')—ומתפללים, וכמ"ש „יהודה לתפלה". וכן בארמית: וּמְצַלֵּא ומודֵא קדם אלהה (דניאל ו', י"א), ואתפללה לה' אלהי וָאֶתְוַדֶּה (שם ט', ד'). ובמשנה: דברי השבח וההוראה המפורשים בתורה להאמר בשעת הבאת המעשר לבית ה': במנחה ביו"ט האחרון היו מִתְוַדִּים (מעשר שני ה', י); ובדבא"ם: שקשה עליה השפלות אל אדם אחד וּלְהִתְוַדּוֹת לו (אמונות ודעות י'), תילדיגען, אנערקעננען, признать власть.

יָדָה, (לדעת הרב ר' וואלף היידנהיים), ש"ז, על משקל שָׂדֶה, ובכנוי יָדַי, **יָדוֹ**, יָדֵהוּ כמו שָׂדַי, שָׂדוֹ, שָׂדֵהוּ. וענינו שיר הודיה והלל: נתן תהום קולו, **רום יָדֵיהוּ** נשא (חבקוק ג', י')– שתי קצות הבריאה, גובה העליון ועומק התחתית, יתנו קולם בשיר והודיה, וע"ד מליצת: נשאו נְהָרוֹת קולם. וכבר השתמשו בפעל נשא על השיר: ישאו בתף וכנור. ואפשר שכבר רמז לזה רש"י באמרו על זה: צבא השמים הודו לו. ומזה: גמול ידו הָדָה (ישעיה י"א, ח')—הרים קולו בשירו עלז ושמח באין מחריד (ועיין הדה), וכן: זה יכתוב יָדוֹ לה' (שם מ"ד, ה') – יכתוב שיר תודתו.

יִדּוֹ, שע"פ, איש שר למטה מנשה בגלעד (דהי"א כ"ז, כ"א).

יָדוֹן, שע"פ, איש שהחזיק בחומת ירושלים (נחמיה ג', ז'). באורו שופט כמו דן, אבידן.

יַדּוּעַ, שע"פ, א) אחד מהבאים על החתום (נחמיה י', כ"ב); ב) כהן גדול (שם י"ב, י"א), ענין השם: מלא דעת, כמו: חכמים וִידֻעִים (דברים א', ט"ו).

הוֹדוֹת, שם במספר רבוי נקבות, התיחד בכתבי הקדש האחרונים אל שיר התהלה והתפלה במקדש על שם תחלתם בהודו לה' ע"ד הוראת השם הלל (עיין שם): ושיר תהלה וְהוֹדוֹת לאלהים (נחמיה י"ב, מ"ו), ויענו בהלל ובהודות לה' כי טוב (עזרא ג', י"א), להלל ולהודות במצות דויד (נחמיה י"ב, כ"ד), הנבא על הודות והלל לה' (דהי"א כ"ה, ג'), ויכרעו וגו' וישתחוו וְהוֹדוֹת לה' כי טוב (דהי"ב ז', ג')—השתחוו ואמרו הודות לה'. ובנין אב לכלם: אז נתן דויד בראש לְהוֹדוֹת לה' ביד אסף ואחיו הודו לה' קראו בשמו וגו' (שם א', ט"ז, ז' ה'), (מדברי הרר"י וויסע).

הֻיְּדָה, ש"נ, פ"א במקרא: והלוים ישוע וגו' מתניה על הֻיְּדוֹת הוא ואחיו (נחמיה י"ב, ח'). לדעת הרד"ק הוא שם בענין הודות, ובא דגש תמורת נח או שהוא לתפארת הקריאה, והרוו"ה אמר שמן הראוי היה להיות על הַהֻיְּדוֹת בשתי ההי"ן, בה"א הידיעה, ומפני חסרון ה"א

הידיעה הניחו הדגש ונקדו הה"א הכתובה בקבוץ מפני הדגש. ולדעת פירסט הוא משרש הד ה, ובא ברבוי, וביחיד הֻיְדָה ע"מ בנין פֻּעַל כמו קֻבַּעַת סוגר וענינו מקהלת משוררים שירי תודה, קאָהר, זאֶנ־גער קאָהר, хоръ пѣвчихъ; ועכ"פ המלה זרה, וכנראה שהיא מלה מיוחדת במובנה נגזר מן המלה הודות שבה התחילו שירי התהלות והתפלות במקדש, וראיה לדבר, מתניה, שנאמר פה עליו על הֻיְדוֹת, נאמר עליו למעלה: יְהוֹדֶה לתפלה (שם י"א, י"ז).

יְדוּתוּן, יְדֻתוּן, שע"פ, א) אחד מהלוים מנצח בנגינות (דהי"א כ"ה, ג'); ב) שם אחד מכלי הזמר או שם איזה מערכת זמרה בבית המקדש (תהלים ס"ב, א'), ואולי האיש ידותון הקודם המציאו, תקרא הכלי או הזמר על שמו. והגיון השם הודיה לה' ותוספת וי"ו נו"ן להורות כי הוא בעל ההודאה. וקרוב לשער כי על שמו נקרא הזמר „ידותון" והוא היה המנצח עליו.

יְדִיתוּן, שע"פ, אבי עבד אדם הגתי (דהי"א כ"ו, ל"ח).

הוֹדָיָה, הוֹדָאָה, שמ"נ, במשנה: א) שבח ותהלה על קבלת הטובה, דאַנקזאַגונג, דאַנקנעבעם, благодареніе, мо-лебенъ; אני נותן הודאה על חלקי, (ברכות פ"ד, מ"ב), ונותן הודאה לשעבר (שם ט', ד'), ובתפלה נרדף עם ברכה ותפלה, לאָב, хвала, ברכות והודאות למלך אל חי וקים, ומזה ספור שבחי הש"י בקול רם בהבאת המעשר (בכורים ב', ב'), והתיחד לשם ברכה אחת בתפלת שמונה עשרה המתחלת „מודים אנחנו לך" רא"א בהודאה (ברכות ה', ב'). ב) הכרה באמתות ענין, געשטאֶנדניסס, при-знаніе: המענה שתי כסף וההודאה בשוה פרוטה (שבועות א', ו'), הודאת בעל דין כמאה עדים דמי (בבא מציעא ג', ע"ב).

וִדּוּי, ש"ז, במשנה, א) הגדת והכרת דבר כמו שהוא בעקענטניסס, признаніе; ומעונים וִדּוּי מעשר (בכורים ב', ב'). ב) הכרת החטאים והצעתם, בייכטע, исповѣдь; מצות וִדּוּי ערב יום כפור עם חשכה (יומא פ"ח, ע"ב), ובתפלה: בודוי פה, לוִדּוּי הפרים וִדּוּי המעשר ולוִדּוּי יום הכפורים (מגילה ב', ח').

וַדַּאי ע"מ זַכַּאי, ש"ת, דבר נכר בסמנים ומבורר ברור גמור, געוויסס,ווירקליך, дѣйствительный, досто-вѣрный: אשם וַדַּאי (יומא ח', ח') — הבא על חטא מבורר כמו אשם גזלות וכדומה, והפוכו—אשם תָּלוּי: אין מעשרין את הַוַּדַּאי (שבת ב', ז') — תבואה המחויבת במעשר חיוב גמור ומבורר, והפוכו—דְמַאי. ומזה: וַדְאָן בְּוַדְאָן מותר, וַדְאָן בְּסַפְקָן אסור (קדושין ד', ג'), מוטב שתניח את הספק ותתפוס את הַוַּדַּאי (ב"ר צ"א). ובמדרש: כי בודאי דבורו בי (ויקרא רבה ב')—בברור ובפרהסיא, ולנקבה: אכילה וַדָּאִית (במדבר רבה ב')— אכילה כפשוטה, ווירקליך, явный, дѣй-ствительный, ולא ע"ד המשל: כי עלית משכבי אביך, עלית בודאי (ב"ר צ"ח)— פשוטו כמשמעו. ובמובן זה תאר להש"י: והאמיץ והודאי (ברכות ל"ג, ב'). ומזה בפיוט: „הַוַּדַּאי שמו" עיין מפרשים, ולפי הנראה ענינו כענין מחויב־המציאות הרגיל בפי הפלוסופים: אַבזאָלוט, נאָטהווענדיג, абсо-лютно-сущій, необходимый.

תּוֹדָה, ש"נ, א) קול תהלה ושבח, לאָב־געזאַנג, לאָבפרייזונג, похвальная, пѣснь, гимнъ: לשמוע בקול תּוֹדָה (תהלים כ"ו, ז'), תּוֹדָה וקול זמרה (ישעיה נ"א, ג'), בקול רנה וְתוֹדָה (תהלים מ"ה, ב'), נקדמה פניו בְּתוֹדָה (שם צ"ה, ב'), והכפל: בזמירות נריע לו. באו שעריו בְּתוֹדָה (שם ק', ד'), והכפל: וחצרותיו בתהלה. ב) קרבן על דבר הודאה על הטובה שעשה לו הש"י, דאַנקאָפּפער, жертва благодаренія: אם על תּוֹדָה יקריבנו (ויקרא ז', י"ב), וקרבן הַתּוֹדָה בכל זבחי שלמים, וזהו: על זבח תודת שלמיו (שם שם, י"ג), אשלם תודות לך (תהלים נ"ו, י"ג), זבח לאלהים תּוֹדָה (שם נ', י"ד), זבחי שלמים וְתוֹדָה (דהי"ב ל"ג, ט"ז), ומזה: מזמור לְתוֹדָה (שם ק', א') — מזמור אשר נעשה לשורר בהבאת קרבן תודה. ג) הודאה של הכרת חטא, בעקענט־

ניסס, איינגעשטאַנדניסס, признаніе: ותן לו תודה (יהושע ז׳, י״ט), ועתה תנו תודה לה׳ (עזרא י׳, י״א), ובא: ואעמידה שתי תודות גדולות (נחמיה י״ב, ל״א), לדברי חז״ל שלמדו ממעשה דנחמיה סדר מצות ההוספה על העיר ועל העזרות ואמרו: ובשתי תודות ובשיר ובית דין מהלכים וכו׳ וכל ישראל אחריהם. הפנימית נאכלת והחיצונה נשרפת (שבועות י״ד), נראה שהיו קרבנות תודה. ובגמרא אמרו בטעם תודות גדולות, גדולות שבתודות והם לחמי תודה (שם ט״ו, א׳). והמפרשים אמרו שענינו: מקהלת משוררי שירי תודה, געזאַנגכאָר־קאָהר, хоральное благодарственное пѣніе. והפעל ואעמידה מסייע לפירושם, וכן: וְהַתּוֹדָה השנית ההולכת וגו׳ (נחמיה י״ב, ל״ח), והנראה שענינו קבוץ המון חוגג מביאי תודה, דאַנקאָפּפֿערפּראָצעססיאָן.

יְהוּדִי, שע״פ, נגזר משם עצם פרטי יְהוּדָה שעל שמו נקראת מלכות בית דוד, אחרי אשר נקרעו ממנה עשרת השבטים, בשם מלכות יהודה, והמלכים — מלכי יהודה. ומזה נקראו הסרים למשמעת המלכים ההם יהודים: מרדכי הַיְּהוּדִי (אסתר ה׳, י״ג), וינשל את הַיְּהוּדִים מאילות (מ״ב ט״ז, ו׳), לעיני כל הַיְּהוּדִים (ירמיה ל״ב, י״ב). וכן נקראו עולי בבל, ואשאלם על הַיְּהוּדִים (נחמיה א׳, ב׳), וְהַיְּהוּדִים והסגנים (נחמיה ה׳, י״ז)—היהודים כלל העם, וכן: וְלַיְּהוּדִים ולכהנים ולחרים ולסגנים (שם ב׳, ט״ז) וכו׳. ובארמית: למלכא די יְהוּדָאֵי (עזרא ד׳ י״ב), גברין יְהוּדָאִין (דניאל ג׳, י״ב). ולנקבה: ואשתו הַיְּהוּדִיָּה (דה״א ד׳, י״ח)—משבט יהודה. ובדחז״ל יכלול מושג הדת: כל יהודי שאין לו אשה אינו אדם (יבמות ס״ג). ומזה:

יְהוּדִית, ש״נ, שפת בני יהודה: ואל תדבר אלינו יְהוּדִית (ישעיה ל״ו, י״א), לדבר יְהוּדִית (נחמיה י״ג, כ״ד). ובמשנה: דת משה וִיהוּדִית (כתובות ז׳, ו׳), ופירשו בגמרא שענינו מנהגי הצניעות הנוהגים בקרב היהודים. ומן השם יהודי יצא הפעל: הִתְיַהֵד, בהִפְעִיל: ורבים מעמי הארץ מִתְיַהֲדִים (אסתר ח׳, י״ז) — בקשו אהבת היהודים וקבלו עליהם דת יהודית, די יודישע רעליגיאָן אַננעהמען, принять іудейскую религію — וגם התנהג במנהגי היהודים: או חקות את היהודים: יודאיזירען, іудействовать.

יִדְלָף, שע״פ, בן נָחוֹר אחי אברהם (בראשית כ״ב, כ״ב), ענין השם כמו: דולף, משפיע.

יָדַע, פע״ו; יסודו כנראה יד ועיקר אחיזה ותפיסת דבר על ידי החושים ע״ד גזרת הפעל חכם מן חך (עיי״ש). הַקַּל הנחתו הראשונה אחיזתו ותפיסת דבר והכרתו באחד מן החושים ערגרייפֿען פֿאַססען, понимать, וכן בלשון רוסיא נגזר הפעל понимать מן имать, שהוראתו אחיזה ותפיסה. ומזה אחיזת דבר בשכל ע״י החושים או ע״י הכרת השכל בעצמו ע״פ ההקשה, אונמיטטעלבאַר ערפֿאַהרען —, וואַהרנעהמען, познавать, узнать, ונשארה גם ההנחה בפעל מצורף אל ההוראה הנגזרת; ומזה: א) הכרה על ידי חוש הראיה: כי הוא יָדַע מתי שוא (איוב י״א, י״א), והכפל: וַיַּרְא און וגו׳, הלא יָדַעְתָּ אם לא שמעת (ישעיה מ׳, כ״ח), לא יָדְעוּ במה יכשלו (משלי ד׳, י״ט), והקודם: דרך רשעים כאפלה, ומזה יפורש: אשר יְדָעוֹ ה׳ פנים אל פנים (דברים ל״ד, י׳), כמפורש במקום אחר „פה אל פה אדבר בו ומראה ולא בחידות ותמונת ה׳ יביט (במדבר י״ב, ח׳), [ועיין מַרְאֶה בש׳ ראה], ותפקחנה עיני שניהם וַיֵּדְעוּ כי עירומים הם (בראשית ג׳, ז׳), ובמקור: לָדַעַת מה יעשה לו (שמות ב׳, ד׳). ב) ההכרה על ידי חוש הַשֵּׁמַע, הערען, слушать: או ראה או יָדָע (ויקרא ה׳, א׳), וַיֵּדַע את אשר עשה לו בנו הקטן (בראשית ט׳, כ״ד), לא יָדַעְתִּי מי עשה את הדבר הזה (שם כ״א, כ״ו), איש אל יֵדַע מאומה (ש״א כ״א, ג׳); ומזה הכרת מַהֲרְגָּשַׁת החושים בכלל: לא יָדַע שלו בבטנו (איוב כ׳, כ׳), עמפפֿינדען, וואַהרנעהמען, ощущать, узнавать: הַאֵדַע בין טוב לרע (ש״ב י״ט, ל״ו), ידעי טוב ורע

(בראשית ג׳, ח׳). ולא יָדַע בשכבה ובקומה (שם י״ט, ל״ד). וכמו כן בהרגשת חוש המשגל: בייוואָהנען, сожительствовать: והאדם יָדַע את חוה (שם ד׳, א׳), בתולה ואיש לא יְדָעָהּ (שם כ״ד, ט״ז), והיא לא יָדְעָה איש (שופטים י״א, ל״ט), וכל אשה יֹדַעַת איש (במדבר ל״א, י״ז), אשה יודַעַת משכב זכר (שופטים כ״א, י״א). וכן משפט הפעל יָדַע בלשונות אחרות וברומית, cognoscere, ביישלאַפֿען, совокупляться: ולא יסף עוד לְדַעְתָּהּ (בראשית ל״ח, כ״ו), וַיֵּדַע אלמנותיו (יחזקאל י״ט, ז׳), רש״י פירש מְעַנֶּה את הנשים והורג את בעליה (ועיין בסמוך). ומזה הרגשת הפעולות על האדם בחזקה: וִידַעְתֶּם את תנואתי (במדבר י״ד, ל״ד), שומר מצוה לא יֵדַע דבר רע (קהלת ח׳, ה׳) — ערפֿאַהרען, испытать: באו ימי השלום יֵדְעוּ ישראל (הושע ט׳, ז׳), מי יודֵעַ עז אפך (תהלים צ׳, י״א), הטרם תֵּדַע כי אבדה מצרים (שמות י׳, ז׳). ומזה כנראה: לי יזעקו אלהי יְדַעֲנוּךָ ישראל (הושע ח׳, ב׳) — כבר הרגשנו וְיָדַעְנוּ ידך החזקה. ומזה: וִידוּעַ חלי (ישעיה נ״ג, ג׳), ענינו: שהחולי יודע אותו, שהחלי אחזהו. ובהוראת אליו ייוחס הפעל ידע גם אל בעלי חיים; יָדַע שור קנהו (ישעיה א׳, ג׳), נתיב לא יְדָעוֹ עיט (איוב כ״ה, ז׳), גם חסידה בשמים יָדְעָה מועדיה (ירמיה ח׳, ז׳), והכלבים וגו׳ לא יָדְעוּ שבעה (ישעיה נ״ו, י״א). וע״ד המליצה גם בדברים שאין בהם רוח חיים: המעתיק הרים ולא יָדָעוּ (איוב ט׳, ה׳). ומזה ג) שיעור ואומר המחשבה, שפירען, מערקען, בּוּטהמאַסען, чувствовать, замѣчать, предполагать; ומצטרף על פעל אחר: ולא יָדַע כי כלתו היא (בראשית ל״א, ט׳), והוא לא יָדַע כי ה׳ סר מעליו (שופטים ט״ז, כ׳); וכן: פתיות ובל יָדְעָה מה (משלי ט׳, י״ג). ד) תפיסת ואחיזת ענין או מעשה במחשבה ובהברת השכל, וואַהרנעהמען, געוואַהר ווערדען, מערקען, узнать, примѣчать: וַיֵּדַע נח כי קלו המים (בראשית ח׳, י״א), ולא יָדַע יעקב כי רחל גנבתם (שם ל״א, ל״ב), אז יָדַע מנוח כי מלאך ה׳ הוא (שופטים י״ג, כ״א), הלוא יָדַעְתִּי כי בוחר אתה (ש״א כ׳, ל׳); וכן: במה אֵדַע כי אירשנה (בראשית ט״ו, ח׳). ובמובן זה בא נרדף עם הפעל: השכיל: וְתֵדַע ותַשְׂכֵּל (דניאל ט׳, כ״ה), וכן: וְתֵדַע ובחנת את דרכם (ירמיה ו׳, כ״ז). ומזה: גם אהבה גם שנאה אין יודֵעַ האדם (קהלת ט׳, א׳) – איננו תופס במחשבה ומשיג טובת האהבה והשנאה ולא תועלתן. ובפיוט: יְדַעְתִּיךָ לאפוד ולחשן (זולת ב׳ דפסח). ומזה: ה) שים לב לדבר לצייר מעמדו, זיך בעקיממערן אום עטוואַס, заботиться о чемъ: ולא יָדַע אתו מאומה (בראשית ל״ט, ו׳), ענינו נפשנו ולא תֵדָע (ישעיה נ״ח, ג׳), תם אני ולא אֵדַע נפשי (איוב כ׳, כ״א) — אינני דואג לנפשי, ולא יָדַע בַּפַּשׁ מאד (שם ל״ה, ט״ו), וזה מקום לא יָדַע אל (שם י״ח, כ״א) — מי שאינו משים לב לירא את הש״י, יָדֹעַ תֵּדַע פני צאנך (משלי כ״ז, כ״ג) — תדאג לטובתם, והכפל: שית לבך לעדרים. ובא בענין הכרת זולת מי הוא ומה ענינו, קענגען, знать: הַיְדַעְתֶּם את לבן (בראשית כ״ט, ד׳). יָדַעְתָּ את אבנר (ש״ב, ג׳, ה׳), עם אשר לא יָדָעְתָּ (דברים כ״ח, ל״ג), אתה יָדַעְתָּ את העם (שמות ל״ב, כ״ב), אשר לא יָדַע את יוסף (שמות א׳, ח׳), לא יָדַעְתִּי את ה׳ (שם ה׳, ב׳). ומזה הכרת במעשה הזולת בידיעה המביאה לידי אהבה ובחירה, געגוי קעננען, פֿערטרויט זיין, ליעבען, благоволить къ кому, довѣрять кому-то, любить: כִּי יְדַעְתִּיו (בראשית י״ח, י״ח): רק אתכם יָדַעְתִּי מכל משפחות האדמה (עמוס ג׳, ב׳), אני יְדַעְתִּיךָ במדבר (הושע י״ג, ה׳), בטרם אצרך בבטן יְדַעְתִּיךָ (ירמיה א׳, ה׳), והכפל: ובטרם תצא מרחם הִקְדַּשְׁתִּיךָ; ובבינוני פעול: חכמים ונבונים וִידֻעִים לשבטיכם (דברים א׳, ט׳) – ידועים לכל במעלת חשיבותם, וואָהלבעקאַננטע, знатные, ובתלמוד: בְּידוּעַ שזה גנבו, בְּידוּעַ שהיא סרחה עליו (יומא ע״ה, א׳). כי יודֵעַ ה׳ דרך צדיקים (תהלים א׳, ו׳), יודֵעַ צדיק דין דלים (משלי כ״ט, ז׳), שמעו אלי יוֹדְעֵי צדק (ישעיה נ״א, ז׳) — אוהבי צדק ובוחרים בו: וְיוֹדְעֵי עדותיך (תהלים קי״ט, ע״ט). ומזה כש״ת

לאוהב ורע, פריינד, פערטרויטער, другъ, пріятель, довѣренное лицо: וְיֹדְעַי אַךְ זרו ממני (איוב י"ט, י"ג), רהב ובבל לְיֹדְעָי (תהלים פ"ז, ד'), כל יוֹדְעֶיךָ בעמים (יחזקאל כ"ח, י"ט), משך חסדך לְיֹדְעֶיךָ (תהלים ל"ו, י"א); והכפל: וצדקתך לישרי לב, אשגבהו כי יָדַע שמי (תהלים צ"א, י"ד), ויבטחו בך יוֹדְעֵי שמך (תהלים ט', י"א), אנבעטען, обожать, боготворить. ועם יֹדְעֵי אלהָיו (דניאל י"א, ל"ב), וְיֹדְעָיו לא חזו ימיו (איוב כ"ד, א'). — ובא: ואתה אמרת יְדַעְתִּיךָ בשם (שמות ל"ג, י"ב), להלן: וָאֵדָעֲךָ בשם (שם, שם י"ז), רש"י פירש: הכרתיך משאר בני אדם בשם חשיבות, שהרי אמרת לי הנה אנכי בא אליך בעב הענן וכו', וקרוב לזה פירשו כל המפרשים, ותרגומו: ביים נאמען, נאמענטליך, именно; והנראה שטעמו: תחלת הכרתי אותך היתה בְּהוֹדַעְתִּי אותך שמי המיוחד, ומוסב על מה שאמר לו הש"י: וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי ושמי ה' לא נוֹדַעְתִּי להם (שם ו', ג'), ועל כן בקש מרע"ה: הוֹדִעֵנִי נא את דרכך ואדעך (שם ל"ג, י"ג), וכאשר נתן לו הש"י את שאלתו אמר: אני אעביר כל טובי על פניך וקראתי בשם ה' לפניך (שם שם, י"ט), ופירש ענין שמו יתעלה במדותיו (שם ל"ד, ה', ו'). ועם זה, ג) הכרה וציור ענין או פעולה: כי יָדַעְתִּי את מכאביו (שמות ג', ז'), אתה יָדַעְתָּ מוצא שפתי (ירמיה י"ז, ט"ז), יָדַעְנוּ ה' רשענו (שם י"ד, כ'), כי פשעי אני אֵדָע (תהלים נ"א, ה'). ועל המעט ביחס הבי"ת: יָדַעְתָּ בצרות נפשי (שם ל"א, ח'), לא יָדַע עבדך בכל זאת (ש"א כ"ב, ט"ו). וביחס הלמ"ד אתה יָדַעְתָּ לאולתי (תהלים ס"ט, ו'), מה יָדַעְתָּ ולא נֵדָע (איוב ט"ו, ח'). ובהצטרף אל פעל אחר עם מלת הקשור כִּי: יָדַעְתִּי כִּי בתם לבבך (בראשית כ', ו'), יָדַעְתִּי כִּי נתן ה' לכם (יהושע ב', ט'), יָדַעְתִּי כִּי אני אצדק (איוב י"ג, י"ח). ובחסרון מלת הקשור: ואני יָדַעְתִּי גואלי חי (שם י"ט, כ"ה), לא יָדַעְתִּי מי עשה (בראשית כ"א, כ"ו), הֲיָדַעְתָּ למה באתי אליך (דניאל י', כ'), ולא יָדַעְתִּי מאין המה (יהושע ב', ד'), לא יָדַעְתִּי אנה הלכו (שם שם, ה'), לא יָדַעְתִּי אי מזה המה (ש"א כ"ה, י"א), וְנֵדְעָה בשלמי הרעה הזאת (יונה א', ז'). וכמו כן בא בהצטרף אל פעל אחר במקור ובלמ"ד: אשר לא יָדַע להזהר (קהלת ד', י"ג), אשר לא יָדַע ללכת (שם י', ט"ו), ובחסרון הלמ"ד: לא יָדַעְתִּי דבר (ירמיה א', ו'); וכמו ע"ד המחלט: לא יָדַעְתִּי אכנה (איוב ל"ב, כ"ב), או בחבור הוי"ו: מי יתן יָדַעְתִּי ואמצאהו (שם כ"ג, ג'). ובחסרון הנשוא המובן במאמר: אתה יָדָעְתָּ (יחזקאל ל"ז, ג'), ויאמר לא יָדַעְתִּי (בראשית ד', ט'). ובשאלה בחבור עם מלת מִי, בענין תקוה ויחול: מִי יוֹדֵעַ וחנני ה' (ש"ב י"ב, כ"ב), ושעורו: מי יתן שיהיה איש יודע ויגד לי מראש: מי יוֹדֵעַ ישוב ונחם (יואל ב', י"ד), ומי יוֹדֵעַ אם לעת כזאת הגעת למלכות (אסתר ד', י"ד)—קרוב הדבר וכודאי, וכן יאמר בל"א: ווער ווייסס אָב ניכט, וואהרשיינליך. אבל: ומי יוֹדֵעַ החכם יהיה או סכל (קהלת ב', י"ט), משמעו כפשוטו—הנמצא איש יוֹדֵעַ. ובא בבחינת הכרת וגלוי דבר חדש, או ברור דבר שהיה בספק ערפאהרען, узнать: ומרדכי יָדַע (אסתר ד', א'), עתה יָדַעְתִּי כי ייטיב ה' לי (שופטים י"ז, י"ג), מחריש לָדַעַת ההצליח (בראשית כ"ד, כ"א), לָדַעַת הישכם אוהבים (דברים י"ג ד'). ד) בענין חקירה והתבוננות בעמערקען, בעטראכטען, נאכדענקען, распозна-вать, замѣчать, разсматривать: נֵדְעָה בינינו מה טוב (איוב ל"ד, ד'), כמו: נחפשה ונחקורה, וְיָדַעְתָּ היום והשבות אל לבבך (דברים ד', ל"ט), וְיָדַעְתָּ עם לבבך (שם ח', ה'), לא יָדְעוּ ולא יבינו (תהלים פ"ב, ה'); וכן: לא יָדְעוּ הבין (ישעיה נ"ו, י"א), ולא יָדְעוּ כי רפאתים (הושע י"א, ג'); ובמובן זה נאמר: הֲתֵדַע על מפלשי עב (איוב ל"ז, ט"ז), מוסב על הקודם: עמוד וְהִתְבּוֹנֵן נפלאות אל (שם שם, י"ד), ואנוש הוא מי יֵדָעֶנּוּ (ירמיה י"ז, ט'), לָדַעַת ולתור (קהלת ז' כ"ה), בכל דרכיך דָּעֵהוּ (משלי ג', ו'),

דַע את אלהי אביך ועבדהו (דהי״א כ״ח, ט׳); ויש מפרשים מזה במובן המבעי: וַיֵּדַע אלמנותיו (יחזקאל י״ט, ג׳) — תר וחפש ארמנותיו, דורכשפּאָהען, דורכוויהלען, выв‑дывать, прорывать. ומזה בבינוני כש״ת ומתבונן ומשים לב לדעת עניניו: וויססענד, ערפאַהרענד, узнавать: מה לעני יוֹדֵעַ (קהלת ו׳, ח׳), ובאדם מבין יוֹדֵעַ (משלי כ״ח, ב׳), ויוֹדְעִים האזינו לי (איוב ל״ד, ב׳), והקודם: שמעו חכמים מלי, וגם לא לַיּוֹדְעִים חן (קהלת ט׳, י״א), והקודם: לא לחכמים... ולא לנבונים. ויתכן שמזה: יְדֻעִים (דברים א׳, י״ד), בבינוני פעול, ע״מ: הַשְּׁכֻנִי באהלים (שפטים ח׳, י״א), והוא נרדף לשם חכמים ונבונים הסמוכים לו. ה) קנין השגה בדבר הצריך למוד בחכמה ומלאכה, פערשטע‑הען, וויססען, קונדיג זיין, воспринимать, пони‑мать, воспринять: שפת לא יָדַעְתִּי אשמע (תהלים פ״א, ו׳), לא יָדַעְתִּי ספר (ישעיה כ״ט, י״ב), יֹדֵעַ ציד (בראשית כ״ה, כ״ז), יוֹדֵעַ נגן איש יוֹדֵעַ מנגן בכנור (ש״א ט״ז, ט״ז, י״ח), איש יוֹדֵעַ לכרות עצים (מ״א ה׳, כ׳), יוֹדֵעַ לעשות בזהב (דהי״ב ב׳, י״ג) וְיוֹדֵעַ לפתח פתוחים (שם, שם ו׳), אנשי אניות יוֹדְעֵי הים (מ״א ט׳, כ״ז), — יודעים לרדת באניות בים, מעערקונדיגע, знатоки моря: יוֹדְעֵי העתים (אסתר א׳, י״ג) — יודעי קורות העתים, וכמפורש במקום אחר: יוֹדְעֵי בינה לעתים (דהי״א י״ב, ל״ב), יוֹדֵעַ דת ודין (אסתר א׳, י״ג), יוֹדְעֵי נהי (עמוס ה׳, ט״ז), וְיֹדֵעַ דעת עליון (במדבר כ״ד, ט״ז), וְיוֹדְעֵי דעת (דניאל א׳, י״ד), וְיוֹדְעֵי עדתיך (תהלים קי״ט, ע״ט), כן: דְּעֶה חכמה לנפשך (משלי כ״ד, י״ד), כמו: קנה חכמה — ערלערנען, учиться: לָדַעַת חכמה ומוסר (משלי א׳, ב׳) והקשיבו לָדַעַת בינה (שם ד׳, א׳). ולדעת המפרשים נאמר בענין זה: והייתם כאלהים יֹדְעֵי טוב ורע (בראשית ג׳, ה׳) במובן המוסרי, ויססליך גוטעס אונד באָזעס בעגרייפען, вос‑принимать, сознавать: יוֹדְעֵי תְרוּעָה (תהלים פ״ט, ט״ז) — המבאר אות תרועת מלחמה למסע המחנות; והנראה שהשם תרועה במקום הזה ענינו נצחון, וְיוֹדְעֵי תרועה למודים ורגילים בנצחון על אויביהם, זיעגעסגעוואָהנט, всегда побѣдительный, побѣдоносный.

המקור בשני פנים: א) ע״ד השלמים: יָדֹעַ תדע כי גר יהיה (בראשית ט״ו, י״ג), יָדֹעַ ידע אביך (ש״א כ׳, ג׳). ובא תמיד בחבור עם הפעל בדרך המחלט: הֲיָדוֹעַ לא נֵדַע (ירמיה י״ג, ב׳) וכדומה, ואך פ״א לבדו ומובן כשם הפעולה: השכל וְיָדֹעַ אותי (שם ט׳, כ״ג). ב) ע״ד החסרים והנחים ועקרו שם הפעולה: למען דַּעַת כל עמי הארץ (יהושע ב׳, כ״ד), לָדַעַת כי אני ה׳ מקדשכם (שמות ל״א, י״ג), ענינו: דעתי אתכם (דברים ט׳, כ״ד), לְדַעְתּוֹ מאוס ברע (ישעיה ז׳, ט״ו), מִדַּעְתִּי כי קשה אתה (שם מ״ח, ד׳), ויס״פ: לְדֵעָה מה יעשה (שמות ב׳, ד׳).

הנִפְעַל, מהוראת הַקַּל א) היות נראה ומורגל לכך, געזעהן, וואַהרגענאָממען זיין, быть узнану, стать извѣстнымъ: ולא נוֹדַע כי באו (בראשית מ״א, כ״א), היות מורגש, פיהלבאַר ווערדען, ощущаемый: וְנוֹדְעָה יד ה׳ (ישעיה ס״ו, י״ד), או נודַע כי שור נגח הוא (שמות כ״א, ל״ו), ולא נודַע מקומו איה (נחום ג׳, י״ז), יִוָּדַע כמביא למעלה (תהלים ע״ד, ה׳)—יתפרסם הדבר (עיין באור); והנראה שהוא מוסב על הקודם: שמו אותתם אותות, ואומר: שזה יִוָּדַע ויתפרסם במה שהם מביאים קרדומות למעלה (בקדש) כמו שמביאים בסבך עץ ביער באין מוחה ומעצור: והיה יום אחד הוא יִוָּדַע לה׳ (זכריה י״ד, ז׳), רש״י פירש היום ההוא יִוָּדַע שהוא להכנת ישעו של הקב״ה; והנראה ששעורו—יום שאז יהיה נודע וְיֵרָאֶה, וענין יום המיוחס לה׳ ידוע שהוא יום פורענות (עיין יום): ובקרב כסילים תִּוָּדֵעַ (משלי י״ד, ל״ג) — מה שבקרב הכסילים מתפרסם ונודע עד מהרה שאינו יכול להעלים ולהסתיר מחשבותיו, ע״ד: אויל ביום יִוָּדַע כעסו (שם י״ב, ט״ז), וגלוי הנעלם, בעקאַנט, ערקאַננט זיין, ווערדען, быть обна‑ружену: ולא נודַע מי הכהו (דברים כ״א, א׳); אכן נודַע הדבר (שמות ב׳, י״ד), ולא

נוֹדַע כחו (שופטים ט"ז, ט'), ועקבותיך לא נֹדָעוּ (תהלים ע"ז, כ'), וְנוֹדָע אשר הוא אדם (קהלת ו', י'), וְנוֹדְעָה החטאת (ויקרא ד', י"ד); ובמובן פעל סתמי: שמעו אויבינו כי נוֹדַע לנו (נחמיה ד', ט'), אַל יִוָּדַע כי באה האשה (רות ג', י"ד), ולא יִוָּדַע השבע (בראשית כ"א, ל"א); יִוָּדַע בגוים לעינינו (תהלים ע"א, י'), אָפֶפֶענטליך בעקאַנט ווערדען, пусть извѣстно будетъ; ומזה גלוי ופרסום מצד החשיבות, בעריהמט זיין, ווערדען, сдѣлаться извѣстнымъ,—славнымъ: נוֹדָע בשערים בעלה (משלי ל"א, כ"ג), וישמע שאול כי נוֹדַע דוד (ש"א כ"ב, ו'), נוֹדָע ביהודה אלהים (תהלים ע"ו, ב'), נוֹדַע למשגב (שם מ"ח, ד'). במובן פעל חוזר: א) הֵרָאוֹת, הִתְגַּלּוֹת, זיך צייגען, ערשיינען, явиться, показаться: אל תִּוָּדְעִי לאיש (רות ג', ג'), וביחס אל הש"י: זיך אָפֶפֶענבאַרען открываться: ושמי ה' לא נוֹדַעְתִּי להם (שמות ו', ג'). ושעורו: בשמי ה' נמשך אל הקודם: וָאֵרָא וגו' באל שדי; אשר נוֹדַעְתִּי אליהם לעיניהם (יחזקאל כ', ט'). ב) במובן ההתבוננות: ואחרי הִוָּדְעִי (ירמיה ל"א, י"ט)—אחרי התבוננתי במעשי ונודע לי טיבם, זיך בעטראַכטען, בעדענקען, наблюденіе, размышленіе; ויש שפרשו מענין דעת ובינה, אחרי אשר קניתי דעת, געוויסיגט ווערדען, быть по освѣдомленіи, освѣдомлену; ואחרים פרשו במובן הרגשת פעולה חזקה, כעין הרגשת יסורים ומכאובי פורעניות, ליידען, פיהלען, ביססען, страдать, ощущать, терпѣть: ומעקש דרכיו יִוָּדֵעַ (משלי י', ט'), ופי' רש"י יִשָּׁבֵר וְיִתְיַסָּר (ועיין ההפעיל, ושרש ידע ב').

הַפִּעֵל, יוצא—הודעה והגבלה, וויססען לאַססען, אַנצייגען, בעשטיממען, дать знать (кому) объявить, извѣстить, извѣщать: יִדַּעְתָּה שחר מקומו (איוב ל"ח, י"ב). ולא נמצא יותר. וע"ד המרובעים: ואת הנערים יוֹדַעְתִּי (ש"א כ"א, ב'). והנכון שהוא בהפוך האותיות ומשרש יָעַד. ובפיוט בהוראת ההפעיל: יַדְעֵנוּ דרכיך (קרובות ב' דר"ה), כענין האמור: דרכיך ה' הודיעני, יַדְעֵם היך יפארו.

הַפֻּעַל, רק בבינוני וכש"ת. איש נוֹדָע אהוב ורע, בעקאַנטער, פערטרויטער פריינד, искренній другъ, пріятель, כעין שבא בקל: אלופי וּמְיֻדָּעִי (תהלים נ"ה, י"ד), הרחקת מְיֻדָּעַי ממני (שם פ"ח, ט'), מְיֻדָּעַי מחשך (שם שם, י"ט) (ועיין חשך), וכל גדוליו וּמְיֻדָּעָיו (מ"ב י', י"א), ובקרי: מוּדַעַת זאת (ישעיה י"ב, ה').

הַהִפְעִיל, יוצא, בהוראת הַקַּל: א) במובן הטבעי הבאה לידי הרגשה, פיהלען לאַססען, дать чувствовать: וַיּוֹדַע בהם את אנשי סכות (שופטים ח', ט"ז), (ועיין ידע ב'), הנני מוֹדִיעָם בפעם הזאת, אוֹדִיעֵם את ידי (ירמיה ט"ז, כ"א). ב) במובן המושכלי גלוי דבר חדש, וויססען לאַססען, פערקינדען, извѣстить: הוֹדִיעַ ה' ישועתו (תהלים צ"ח, ב'), והכפל: גלה צדקתו, ותושיה לרוב הוֹדָעְתָּ (איוב כ"ו, ג'), ואתה לא הוֹדַעְתַּנִי (שמות ל"ב, י"ב); ובשני פעולים: ואת משפטי הוֹדַעְתָּ אותם (יחזקאל כ', י"א), והוֹדַעְתָּהּ את כל תועבותיה (יחזקאל כ"ב, ב'); וכמו כן ביחס הפעול אל הנשוא וביחס הלמ"ד אל הגוף: וְהוֹדַעְתָּ להם את הדרך (שמות י"ח, כ'), והתיחד אל הודעת למודי התורה, בעלעהרען, наставлять, учить: וְהוֹדַעְתָּם לבניך (דברים ד', ט'), הוֹדַעְתִּיךָ היום אף אתה (משלי כ"ב, י"ט). — ובא: אב לבנים יוֹדִיעַ אל אמתך (ישעיה ל"ח, י"ט), ובין הטמא לטהור לא הוֹדִיעוּ (יחזקאל כ"ב, כ"ו); ובין טמא לטהור יוֹדִיעֻם (שם מ"ד, כ"ג), כענין שנאמר בתורה: להורת ביום הטמא וביום הטהור (ויקרא י"ד, נ"ז), ובריתי לְהוֹדִיעָם (תהלים כ"ה, י"ד), הוֹדַע לצדיק ויוסף לקח (משלי ט', ט'). ומזה: למנות ימינו כן הוֹדַע (תהלים צ', י"ב)—לַמְּדֵנוּ שנוכל למנות ימינו ולדעת קצם, ע"ד: הוֹדִיעֵנִי ה' קצי (שם ל"ט, ה'). ג) הגדה מראש אשר יקרא באחרית הימים, פאָראויסזאַגען, אָפֶפֶענבאַרען, פערקינדיגען, предсказать, возвѣстить: אוֹדִיעֲךָ את אשר יהיה (דניאל ח', י"ט); ומזה: מוֹדִיעִים לחדשים מאשר יבאו עליך (ישעיה מ"ז, י"ג) (עיין חדש). ד) באור דבר, ערקלאָרען, объяснить, выяснить,

הוֹדִיעֵנוּ בַמֶּה נְשַׁלְּחֶנּוּ (ש״א ו׳, ב׳), הוֹדִיעֵנִי עַל מָה תְּרִיבֵנִי (איוב י׳, ב׳), פִּשְׁעִי וְחַטָּאתִי הוֹדִיעֵנִי (שם י״ג, כ״ג), ומזה תשובה על השאלה, אַנטוואָרטען, בעשייד געבען, разъяснять: וְאֶשְׁאָלְךָ וְהוֹדִיעֵנִי (שם ל״ח, ג׳, מ׳, ז׳; מ״ב, ד׳). ועם זה הודאה, בעקענגען, געשטעהען, признать, признаться: חַטָּאתִי אוֹדִיעֲךָ (תהלים ל״ב, ה׳) — אוֹדִיעַ לפניך, וסוף המאמר: אוֹדֶה עלי פשעי. ה) כרוז ומודעה, בעקאַננטמאַכען, объявить: וּמוֹדִיעִים לְהַלֵּל (דהי״ב כ״ג, י״ג) — קראו והכריזו לאמר: להלל.

הַהָפְעַל; הודע דבר ע״י זולתו: אוֹ הוֹדַע אֵלָיו חַטָּאתוֹ (ויקרא ד׳, כ״ג, כ״ח), בעקאַננט געמאַכט ווערדען, извѣщать: מוּדַעַת זֹאת בְּכָל הָאָרֶץ (ישעיה י״ב, ה׳).

הַהִתְפַּעֵל, התגלות אל זולתו: בְּהִתְוַדַּע יוֹסֵף אֶל אֶחָיו (בראשית מ״ה, א׳), זיך ערקענגען לאַססען: признаться, открываться: בַּמַּרְאָה אֵלָיו אֶתְוַדָּע (במדבר י״ב, ו׳), ובמשנה: אַל תִּתְוַדַּע לָרָשׁוּת (אבות א׳ י״ד), זיך נאָהערן דען מאַכטהאַבערן, сближаться, приближиться къ власть имущимъ.

דֵּעַ, שמ״ז, לידיעת דבר, פֿערשטאָנדניסס, מיינונג, пониманіе, мнѣніе: אֲחַוֶּה דֵעִי אַף אָנִי (איוב ל״ב, י׳, י״ז), מְחַוֺּת דֵּעִי אֶתְכֶם (שם שם, ו׳), אֶשָּׂא דֵעִי לְמֵרָחוֹק (שם ל״ו, ג׳). וברבוי דֵּעִים - ידיעות הרבה: תְּמִים דֵּעִים (שם ל״ז, ט״ז) — תאר אל הש״י. שהוא כולל כל הידיעות בשלמות, פֿאָלל-קאָממען ווייזע, совершенный.

דֵּעָה, שמ״נ, ידיעת הדבר הנמצא, וויססען, קענטניסס, знаніе, познаніе: וְיֵשׁ דֵּעָה בְעֶלְיוֹן (תהלים ע״ג, י״א). ומזה ידיעת דברי חכמה: כִּי מָלְאָה הָאָרֶץ דֵּעָה (ישעיה י״א, ט׳), וְרָעוּ אֶתְכֶם דֵּעָה וְהַשְׂכֵּיל (ירמיה ג׳, ט״ו), כמו בְּדֵעָה: אֶת מִי יוֹרֶה דֵעָה (ישעיה כ״ח, ט׳). וברבוי: כִּי אֵל דֵּעוֹת ה׳ (ש״א ב׳, ג׳), תְּמִים דֵּעוֹת עִמָּךְ (איוב ל״ו, ד׳), רש״י פירש: הנה אתחיל עתה לדבר עמך שאתה סבור שדעתך שלמה, ולפירושו הוא שם מרכב, והנראה שהוא מוסב אל הש״י, ומוסב אל הקודם: כִּי אָמְנָם לֹא שֶׁקֶר מִלָּי. ויעיד עלי תמים דעות שהוא עמך תמיד. ובמשנה: ארבע מדות בדעות (אבות ה׳, י׳), געמיטהסאַרטען, нравъ, характеръ, תכונת הנפש המרגשת: דעות הרבה יש לכל אחד ואחד מבני אדם (הלכות דעות א׳, א׳) — נייגונגען, склонности, ובגמרא בענין ידיעת המושכלות: דֵּעָה קנית מה חסרת? דֵּעָה חסרת מה קנית? (ע״ז ג״ב, ב׳), ובדבא״ם ציורי המחשבות בדרכי ההשכלה הדתית: אמונות ודעות, געזינגונגען, דענקונגסאַרט, образъ мысли, והשתמשו בו ג״כ לענין ציורי הנמצאים הקודמים להויתם: כי הדברים לא היו בעבור הדעות אבל הדעות היו בעבור הדברים (אמונות ודעות א׳) — אידעע, идея, ורומז אל הציורים המפשטים של פלאַטאָ: פלאַטאָנס אידעען, идеи Платона.

דַּעַת, ש״נ, תפיסת המחשבה בדבר הנמצא, דאַס וויססען, знаніе: פְּלִיאָה דַעַת מִמֶּנִּי (תהלים קל״ט, ו׳), אֲשֶׁר יִרְצַח אֶת רֵעֵהוּ בִּבְלִי־דַעַת (דברים ד׳, מ״ב) — שלא ידע שהוא הורגו, וענינו כמו בלי כונה, אַבזיכטסלאָז, безнамѣрено. ומזה: א) התבוננות בדבר להשיג ענינו, בעטראַכטונג, נאַכדענקען, איינזיכט, умыслъ, размышленіе: בִּבְלִי דַעַת מִלִּין יַכְבִּיר (איוב ל״ה, ט״ז), מַעְלִים עֵצָה בְלִי דָעַת (שם מ״ב, ג׳), אָדָם עָרוּם כֹּסֶה דַּעַת (משלי י״ב, כ״ג) — מסתיר כוונתו ומחשבתו, גַּם בְּלֹא דַעַת נֶפֶשׁ לֹא טוֹב (שם י״ט, ב׳) — כמו נפש בלא דַעַת או בלא דַעַת נפשו. התבוננות האדם בעצמו מה חפצו ומה ראוי לו, זעלבסט בעוואוסט זיין, самосознаніе. ב) ומזה כפי הנראה: בְּדַעְתּוֹ יַצְדִּיק צַדִּיק עַבְדִּי לָרַבִּים (ישעיה נ״ג, י״א) — בידיעת נפש והכרה גמורה: עַל דַּעְתְּךָ כִּי לֹא אֶרְשָׁע (איוב י׳, ד׳), יוֹסִיף דַּעַת יוֹסִיף מַכְאוֹב (קהלת א׳, י״א) — כל מה שהוסיף האדם להתבונן ולחקור יוסיף לו מכאוב. ג) ועל הרוב בא בענין כח הכרת המושכלות, וויססען, בעגרייפֿען, פֿערשטאַנד, познаваніе, умъ, умѣнье: הַמְלַמֵּד אָדָם דָּעַת (תהלים צ״ד, י׳) — נותן לו כח ההכרה: וַיְלַמְּדֵהוּ דַּעַת (ישעיה מ׳, י״ד). ובמובן נרדף

לשם הכמה ותבונה לפי ההבדל שביניהם בגדרם: מפיו דַּעַת ותבונה (משלי ב׳, ו׳), ולא דַעַת ולא תבונה (ישעיה מ״ד, י״ט), בחכמה ובתבונה וּבְדַעַת (שמות ל״א, ג׳), ואיש דַּעַת מאמץ כח (משלי כ״ד, ה׳), רוח דַּעַת ויראת ה׳ (ישעיה י״א, ב׳), נבער כל אדם מִדַּעַת (ירמיה ל״ד, י״ד), חכמתך וְדַעְתֵּךְ (ישעיה מ״ז, י׳), בְּדַעְתּוֹ תהומות נבקעו (משלי ג׳, כ׳), וְדַעְתָּם יסכל (ישעיה מ״ד, כ״ה); ועם פעולת כח ההכרה המושכלת: ערקענגען, узнавать: ויתרון דַּעַת (קהלת ז׳, י״ב), ואין דַּעַת אלהים בארץ (הושע ד׳, א׳), וְדַעַת אלהים מעולות (שם ו׳, ו׳), הלא היא הַדַּעַת אותי (ירמיה כ״ב, ט״ז), וְדַעַת מזמות אמצא (משלי ח׳, י״ב) כְּדַעְתְּכֶם ידעתי גם אני (איוב י״ג, ב׳), ומזה ידיעת מושגי ההכרה המושכלת ועם כלל הידיעות המושכלות, וויזהייט, -мудрость: למד דַּעַת את העם (קהלת י״ב, ט׳), הלאל ילמד דַּעַת (איוב כ״א, כ״ב), ואזן חכמים תבקש דָּעַת (משלי ט׳, ט״ו); ובל ידעת שפתי דָעַת (שם י״ד, ז׳); ומזה ביחוד לידיעת התורה, לעהרע, наука: שפתי כהן ישמרו דַעַת (מלאכי ב׳, ז׳), והכפל: ותורה יבקשו מפיהו (שם שם), נדמו עמי מבלי הַדָּעַת, כי אתה הַדַּעַת מאסת (הושע ד׳, ו׳); וסוף המאמר: ותשכח תורת אלהיך; ובמובן זה: וְדַעַת אלהים תמצא (משלי ב׳, ה׳), וְדַעַת קדושים בינה (שם ט׳, י׳)—התורה אשר תצא מפי הקדושים, ולבך תשית לְדַעְתִּי (שם כ״ב, ז׳). ובתפלה: אתה חונן לאדם דַּעַת. ובמשנה: אם אין דַּעַת אין בינה אם אין בינה אין דַּעַת (אבות ג׳, כ׳). הדעת היא כח ההכרה הפשוטה והשגת המושגים כפי שהם ועם זה קבוץ ידיעת המושגים; והבינה וויססען, познаванiе, אמנם היא כח ההכרה המבדלת בין תכונת כל מושג ומושג לפי גדריהן. פערשטאַנד, פערנונפֿט, разумъ, ולזה יתקדם הדעת את הבינה, כי אם לא קנה לו האדם לראשונה קנין ידיעת המושגים כראוי לא יוכל כח הבינה להתעצם ולעיין בהם ולהבדיל בין גדריהם, וכפי התעצמות כח הבינה כן יתחזק כח הדעת לשוב ולקנות ידיעות חדשות, וכן יחזרו חלילה: קניני הַדַּעַת יתבררו ע״י הבינה, וּבֵרוּרֵי הבינה ישובו להיות קניני הדעת, לקנות מושגים אחרים חדשים. ולזה אמרו: אם אין דַּעַת אין בינה אם אין בינה אין דַּעַת. ובדרחז״ל: נשים דַּעְתָּן קלות (שבת ל״ג, ע״ב; קידושין פ׳, ע״ב). וכן אמרו: קל הַדַּעַת לייכטזיננינער, легкомысленный: ארבעה אין הַדַּעַת סובלתן ואלו הן דל גאה עשיר מכחש וזקן מנאף ופרנס מתגאה על הצבור בחנם (פסחים קי״ג, ע״ב).

דַּעַת, שמ״נ, בחכמת הקבלה. שם אחת הספירות העליונות, ובעלי הקבלה מחולקים בה אם היא עולה במספר השלש העליונות חכמה בינה דעת או מן השבע שתחתיהן, ומחלוקתם נתלה במדת הכתר אם היא נספרת בספירות אם לא.

יָדָע, שע״פ, אחד מבני חצרון בן יהודה (דה״א ב׳, כ״ח). ענין השם: חכם.

יְדִיעֲאֵל, שע״פ, א) מבני בנימין (דה״א ז׳, ו׳). ב) מגבורי דוד (שם י״א, מ״ה). ג) לוי מבני אסף (שם כ״ו, ב׳). והשם מרכב: ידוע מאל.

יְדַעְיָה, שע״פ, אחד מהכהנים הגדולים (זכרית ו׳, י׳). באורו: ה׳ יודע.

מַדָּע, שמ״ז, בכתבי הקדש האחרונים ע״מ הארמי מַנְדַּע בהוראת השם דַּעַת ובהתיחד אל כח ההכרה המושכלת, ערקעננען, וויססען, познавать, ועם זה כולל ידיעות המושכלות, קענטניססע, знанie: חכמה וּמַדָּע תן לי (דה״ב א׳, י׳), וכולל ידיעת למודי חכמה, וויססענשאַפֿט, наука, וְיוֹדְעֵי דעת ומביני מַדָּע (דניאל א׳, ד׳), כפל ענין במלות שונות, או שהראשון יורה על הידיעות המושכלות בכלל והשני על חכמות מיוחדות, וויססענשאַפֿטען, науки, ורק פ״א במובן מחשבה: גם בְּמַדָּעֲךָ מלך אל תקלל (קהלת י׳, כ׳), אים געדאַנקען, мысленно, ובדבא״ם: שאין שכל וּמַדָּע וחכמה (שיר היחוד ה׳), כל הנראים והנשכלים וְהַמַּדָּעִים בעשר כלולים (שם), והרמב״ם קרא לספר הראשון מספרו משנה תורה

בשם „ספר המדע", להיותו כולל ההלכות התלויות בדעות.

מֹדָע, ש"ת, מְיֻדָּע: קרוב, קרבת המשפחה, פריינד, פערוואנדטער, родственникъ: ולנעמי מודע לאישה (רות ב', א'); ומֹדָע לבינה תקרא (משלי ז', ד'), ועמ"נ: מֹדַעַת, הלא בעז מֹדַעְתָּנוּ (רות ג', ב'), וכן הוא בלשון ארמית, ומֹדָע לבינה, תרגומו: וּמַדַּעְתָּא, וי"מ שהוא שם הקבוץ, וענינו משפחה, פאמיליע, семья, והראוי: מִמֹּדַעְתָּנוּ.

מֹדָע, ש"ז, בתלמוד סימן וציון, צייכען, знакъ, обозначеніе: ומודע לבינה תקרא, עשה מודעים לתורה (עירובין נ"ד, ע"ב), וכמו שאמרו: אין התורה נקנית אלא בסימנים (שם).

מוֹדָעָה, ש"נ, גלוי דעת לבטל דבר נעשה בהכרח ובכפיה, קונדמאכונג, פראָטעסט, קונדגעבונג, заявленіе, изъявленіе, выраженіе протестъ: מודעה בפני שנים (ב"ב מ', ע"א), ומזה מסירת מודעה: מכאן מודעה רבה לאורייתא (שבת פ"ח, ע"א), והשתמשו בו לכל גלוי דעת ופרסומו בכלל, בעקאננטמאכונג, объявленіе, וכן אומרים: הוֹדָעָה, ש"נ, בעקאננטמאכונג, בענאכריכטונג, извѣщеніе, объявленіе.

יְדִיעָה, ש"נ, במשנה, בעוואוסטזיין, сознаніе: כל שיש בה יְדִיעָה בתחלה וִידִיעָה בסוף והעלם בינתים (שבועות א', ב'), יְדִיעוֹת הטומאה (שם) ובדקדוק ה' הידיעה וכן ה"א הדעת.

יִדְּעֹנִי, ש"ז, שם מין קוסם (נרדף לשם אוב): אוב או ידעני (ויקרא כ', כ"ז)— מגיד עתידות, ווייסזאגער, знахарь, וכן גם הקסם בעצמו: ועשה אוב וְיִדְּעֹנִי (דה"ב ל"ג, ו'), וברבוי: אל האֹבֹת ואל הַיִּדְּעֹנִים (ויקרא י"ט, ל"א), ועשה אוב וְיִדְּעֹנִים (מ"ב כ"א, ו'). אונקלוס תרגמו: דְּכוּרוּ, ובתרגום נביאים זְכוּרוּ. בגמרא: יִדְּעוֹנִי זה המניח עצם ידוע בפיו והוא מדבר מאליו (סנהדרין ס"ה, ע"ב). ופירש"י והמפרשים י ד ו ע: חיה ששמה ידוע, ויתכן שהשם ידוע הוא שם העצם אחר מעצמות בעח"י, ואולי הוא עוקץ השדרה הקרוב לאברי ההולדה ונקרא ידוע ע"ש והאדם ידע, ובארמית קראוהו דכורו או זכורו מטעם זה. וזהו מה ששנו: אחד המעלה בזכורו ואחד הנשאל בגלגלת (סנהדרין שם, ועיין פירש"י ותוספות שם). וברומית נמצא שם קוסם ידוע Ariolus נגזר משם Aries איל זכר, ע"ש שהיו רואים במעי האיל ומגידים עתידות על פיהם. שאולי הוא דכורו או זכורו בארמית כי איל בארמית דכרא (עיין מערכי לשון).

יְדַע, פ"ע, בארמית כבעברית. הַקַּל: די כל דנה יְדַעְתְּ (דניאל ה', כ"ב), די אנא יָדְעֵת (שם ד', ו'). הבינוני: מן יציב יָדַע אנא (שם ב', ח'). הַפָּעוּל: יְדִיעַ להוא (עזרא ד', י"ב). העתיד בהראות נו"ן: אמרו לי וְאִנְדַּע (דניאל ב', ט'), די יִנְדְּעוּן (שם ד', י"ד). ההפעיל: הוֹדַע אריוך לדניאל (שם ב', ט"ו); ופשרה לא מְהוֹדְעִין לי (דניאל ד', ד'), פשרא לְהוֹדָעוּתַנִי (שם ד', ט"ו), ופשר מליא יְהוֹדְעִנַּנִי (שם ז', ט"ז).

מַנְדַּע, ש"ז, דעת, וויססען, פערשטאנד, знаніе, разумъ, רוח יתירה וּמַנְדַּע (דניאל ה', י"ב), והידוע, וּמַנְדְּעָא לידעי בינה (שם ב', כ"א), וּמַנְדְּעִי עלי יתוב (שם ד', ל"א).

דַּעְתָּן, ש"ת, בדברי חז"ל ובא"מ ע"מ גזלן (בחסרון פ"א הפעל) ולנקבה דַּעְתָּנִית—תקיף בדעתו ובעל דעה מיושבת, קעננער, знатокъ, והפוכו: קל הדעת שאין לו דעה קבועה: בחזקת דעתן (תקון המדות).

יָדַע (ב), פ"י, עקרו הַקַּל, שבירה והריסה, צערטרייממערן, צערשמעטערן, сокрушить, разрушать: וַיֵּדַע אלמנותיו (יחזקאל י"ט, ז'), כמו ארמנותיו. ולדעת פירסם מזה: בשבת עמי ישראל לבטח הֵדָע (שם ל"ח, י"ד)— תתנפל עליהם להרסם ולהחרימם, איינברעכען, вторгаться, ворваться, вторгнуться, вломиться. ומזה לדעתי, גם הבינוני פעול: וִידוּעַ חלי (ישעיה נ"ג, ג'), שבור ומהורס מן החולי או מיוסר ומעונה, געצייכטיגט, измученный, наказанный.

הַנִּפְעַל, במובן המוסרי, התיסרות מעוני נפש ביסורים: ומעקש דרכיו יִוָּדֵעַ (משלי ח׳, ט׳), נעציכטיגט, בעשטראַפֿט ווערדען, быть наказану, ומזה לד״ק: ואחרי הִוָּדְעִי ספקתי על ירך (ירמיה ל״א, י״ח) — אחרי נעניתי ונתיסרתי ביסורים.

הַהִפְעִיל, רְדִיָּה וְיִסּוּר ביסורי מכות בעשטראַפֿען, наказывать: וַיֹּדַע בהם את אנשי סכות (שופטים ח׳, ט״ז), וכתרגומו: וְתַבַּר בהון; ורבינו סעדיה מפרש במובן זה: למנות ימינו כן הוֹדַע (תהלים צ״א, י״ב), לפי שעור מספר ימינו המעטים תיסר אותנו, ולא לפי רוב עונותינו (עיין ר״ש פרחון). והנה המבארים הנותנים להוראת השבירה ועם זה רדיה ויסור שרש מיוחד ואינם מכניסים אותן בשרש ידע במובן תפיסת ההרגשה והמחשבה, אומרים, שהוא קרוב לשרש נָדַע בחילוף גיכ״ק, אך לפי שיטתם נראה יותר לקרבו לשרש יָדָה במובן זריקה השלכה והריסה: לְיַדּוֹת את קרנות הגוים (זכריה ב׳, ד׳).

יָהּ, ש״ז, אחד מן השמות הקדושים, ואיננו רגיל הרבה במקרא, ונמצא רק בדבור השירי: עזי וזמרת יָהּ (שמות ט״ו, ב׳, תהלים קי״ח, י״ד), [עיין זמרה], כי יד על כס יָהּ (שמות י״ז, ט״ז), [ועיין כסא]: אמרתי לא אראה יָהּ יָהּ בארץ החיים (ישעיה ל״ח, י״א), אשר תיסרנו יָהּ (תהלים צ״ד, י״ב), מן המצר קראתי יָהּ (תהלים קי״ח, ה׳); ובספר תהלים בא על הרוב מחובר אל הפעל הללו וכשם מורכב שאיננו נחלק: ברכי נפשי את ה׳ הַלְלוּיָהּ (ק״ד, ל״ה), הַלְלוּיָהּ הודו לה׳ (שם ק״ו, א׳) [ועיין הללויה]; ובא בחבור לשם אחר, להוראת ההפלגה וההגדלה: מי כמוך חסין יָהּ (שם פ״ט, ט׳), שלהבת יָהּ (שה״ש ח׳, ו׳); וכמו כן כתוספת על המשקל: ארץ מַאְפֵּלְיָהּ (ירמיה ב׳, ל״א). ובא: כי בְּיָהּ ה׳ צור עולמים (ישעיה כ״ו, ד׳), נמשך אל הפעל בטח הקודם „בטחו בה׳ עדי עד״, ומלת כי נוספת לחזוק הענין — בטחו בְּיָהּ ה׳; בְּיָהּ שמו ועלזו לפניו (תהלים ס״ח, ה׳), תרגומו יָהּ שמיה, והבי״ת נוספת, ורש״י כתב: בשם יָהּ שהוא לשון יראה כדמתרגמינן דְּחִילָא. ולא רחוק לשער שהבי״ת איננה שמושית כי אם יסוד, וכן שמו של הש״י בְּיָהּ. וכבר רמזו על זה חז״ל במדרש: מאי דכתיב סלו לרוכב בערבות בְּיָהּ, א״ל: אין כל מקום ומקום שאין לו איש ממונה על בְּיָהּ שלו וכו׳, כך מי ממונה על בְּיָהּ של עולם? הקב״ה—בְּיָהּ שמו, על בְּיָהּ של עולמו (ב״ר פ׳ י״ב, וע׳ יפ״ת), וענינו תוכחת עשק ומרוצה, וכמו שדרשו על בי אדוני בְּיָהּ אתה מעביר עלינו (שם כ״ג), והטעם שהקב״ה מנהיג את עולמו בעז משפט לדכא עושק, ושע״כ נקרא שמו בְּיָהּ. ונמצא השם יָהּ מחובר להרבה שמות עצמים פרטים: אוריה, ישעיה, ירמיה וכדומה.

יְהַב, פ״י, ארמית, הַקַּל ענינו נתינה ומסירה, געבען, איבערגעבען, дать, передать: היא נתנה לי (בראשית ג׳, י״ב), ת״א: יְהַבַת, ומצוי הרבה בארמית שבמקרא (עיין בסמוך), ובמקרא לא נמצא כי אם בדרך הצווי: הָבָה את אשתי (בראשית כ״ט, כ״א), [בה״א נוספת ע״מ לכה מן ילך]: הָבָה לנו לחם (שם מ״ז, ט״ו); ובחסרון הה״א: לעלוקה שתי בנות הַב הַב (משלי ל׳, ט״ו), ע״ד לשון הארמית: ונבזביתך לאחרן הַב (דניאל ה׳, י״ז), הָבִי המטפחת (רות ג׳, ט״ו), הָבוּ מקניכם (בראשית מ״ז, ט״ז). ובהשאלה: הָבוּ גדל לאלהינו (דברים ל״ב, ג׳), הָבוּ לה׳ כבוד ועז (תהלים כ״ט, א׳); ומזה בענין הכנה והזמנה, פערשאַפֿפען, доставить: הָבָה לי בנים (בראשית ל׳, א׳), הָבָה לנו עזרת מצר (תהלים ס׳, י״ג), וואָהלען, בעקאָממען, избирать, достать; ועם זה בחירה והכנה: הָבוּ לכם אנשים חכמים (דברים א׳, י״ג), הַבוּ לכם דבר ועצה (שופטים כ׳, ז׳); וכמו כן העמדה במקום מיוחד: הָבוּ את אוריה (שם י״א, ט״ו); ובא גם כמלת הקריאה להכנה וזימון ולזרוז, וואָהלאַן: הער! эй! давай!: הָבָה נלבנה לבנים (בראשית י״א, ג׳), הָבָה נא אבוא אליך (שם ל״ח, ט״ז), הָבָה נתחכמה לו (שמות א׳, י׳); ובא: אָהֲבוּ הֵבוּ קלון מגניה (הושע ד׳, י״ח), רש״י פירש הזמינו לכם קלון, ולדעתו מלת הָבוּ פעל

עבר ע״מ פָּעַל בחסרון היו״ד. לפי׳ הרד״ק, ענינו אהבו לאמר תמיד הָבוּ ותנו, ושעורו כמו הָבוּ, והנכון שהיא מלה אחת (עיין אהב). ובארמית שבמקרא: ותקפא ויקרא יְהַב לך (דניאל ב׳, ל״ז), וגבורתא יְהַבְתְּ לי (שם שם, כ״ג); יָהֲבִין להון טעמא (שם ו׳, ג׳). ובינוני פעול ולבב אנש יְהִיב לה (שם ז׳, ד׳), וִיהִיבַת למדי ופרס (שם ה׳, כ״ח).

הַהִתְפַּעֵל, בהוראת הנפעל: והלך מִתְיְהֵב להון (עזרא ד׳, כ׳), געגעבען ווערדען, быть дану: ולבב חיוא יִתְיְהִב לה (דניאל ד׳, י״ג).

יְהָב, ש״ז, מתנה, מנה, גאַבע, געשענק, даяніе, подарокъ, ומזה: מנת הגורל הנתון לאדם מתת חלקו ומשאלות לבו, דאַס בעשיעדענע, לאָאָז, участь, судьба: השלך על ה׳ יְהָבְךָ (תהלים נ״ה, כ״ג), ע״ד: גֹּל אל ה׳ יפלטהו (שם כ״ב, ט׳), גֹּל על ה׳ דרכך (שם ל״ז, ה׳), ותרגום של ה׳ מנת חלקי וכוסי, מוֹהֲבִית בלידי וחולקי (שם ט״ז, ה׳). ובגמרא למדו פירוש מלה זאת מההוא טייעא שאמר: שקיל יְהִיבָךְ ושדי אגמלאי (ר״ה כ״ו, ע״ב), שענינו טעינה, משא, לאַסט, ноша, משל לצרכי פרנסת אדם שנקרא בשם מַעֲמָס ומשא, ע״ד, יום יום יַעֲמָס לנו (תהלים ס״ח, כ׳).

יְהֻד, שע״פ, עיר במטה דן (יהושע י״ט, מ״ה).

יָהְדַּי, שע״פ, איש מבני כלב (דה״א ב׳, מ״ז).

יֵהוּא, שע״פ, א) בן נמשי מלך ישראל (מ״א י״ט, ט״ז). ב) נביא בימי בעשא מלך ישראל (שם ט״ז, א׳). ג) מבני שמעון (דהי״א ד׳, ל״ה). ד) מגבורי דוד מבנימין (שם י״ב, ג׳). ה) מבני יַרְחָע המצרי (שם ב׳, ל״ח). טעם השם כמו יהיה.

יְהוֹאָחָז, יוֹאָחָז, שע״פ, א) בן יהוא מלך ישראל (מ״ב י׳, ל״ה, י״ד, א׳). ב) בן יאשיהו מלך יהודה (שם כ״ג, ל׳; דהי״ב ל״ו, ב׳). ג) בן יהורם (שם כ״א, י״ז), ונקרא גם אחזיהו (עיי״ש). ד) אבי יואח המזכיר (שם ל״ד, ח׳). הוראת השם, ה׳ יאחז ויתמוך כמו אחזיהו (עיי״ש).

יְהוֹאָשׁ, יוֹאָשׁ, שע״פ, א) אבי השופט גדעון (שופטים ו׳, כ״ט).
ב) בן אחזיה מלך יהודה (מ״ב י״ב, א׳).
ג) בן יהואחז מלך ישראל (שם י״ג, י׳).
ד) בן אחאב מלך ישראל (מ״א כ״ב, כ״ו).
ה) מבני שלה בן יהודה (דה״א ד׳, כ״ב).
ו) מבני בנימין מגבורי דוד (שם י״ב, ג׳).
טעם השם כמו יאשיהו (עיי״ש).

יְהוּדָה, שע״פ, ובארמית יְהוּד. א) בן הרביעי ליעקב (בראשית כ״ט, ל״ה), ועל שמו נקרא גם שבטו, וכשנפרדו עשרת השבטים לממלכה בפני עצמה, נכלל גם שבט בנימין בשם יְהוּדָה, מלכי יהודה, ארץ יהודה, גם כלל העם: יְהוּדִי יְהוּדִים (עיין יהודי). והטעם כי מלכי בית דוד שהיא יסוד מלוכת ישראל לעולם, מוצאה משבט יהודה. ב) לוי בימי עזרא (שם י׳, כ״ג). ג) לדעת קצת, שם עיר, אשר בה קברו את אמציה מלך יהודה (דהי״ב כ״ה, כ״ח). אולם מהנאמר ויקברו אתו עם אבותיו, גם הכתוב: וַיִּקָּבֵר בירושלים עם אבותיו בעיר דוד (מ״ב י״ד, כ׳), יוכיחו כי עיר יהודה היא ירושלים. טעם השם מבואר בתורה במקומו—הודאה לה׳.

יְהוּדִי, שע״פ, איש בימי הנביא ירמיה (ירמיה ל״ו, י״ד).

יְהוּדִית, שע״פ, אשת עֵשָׂו (בראשית כ״ו, ל״ד).

יְהוָה יראה, שם אשר קרא אברהם למקום עקדת יצחק (בראשית כ״ב, ד׳), ע״ש שאמר אלהים יראה לו השה לעולה בני, ויראהו את האיל.

יְהוֹזָבָד, יוֹזָבָד, שע״פ, א) אחד מגבורי דוד (דה״א י״ב, ח׳).
ב) מגבורי דוד ממנשה (שם שם, כ״א), ג) עוד כמו הקודם (שב, שם). ד) אחד מעבדי המלך יואש שהמיתו אותו (מ״ב י״ב, כ״ב). ה) לוי בן עובד אדום (דהי״א כ״ו, ד׳). ו) לוי בימי המלך חזקיה (דהי״ב ל״א, י״ג). ז) אחד משרי הלוים בימי יאשיהו (שם ל״ה, ט׳). ח) לוי בימי עזרא (שם ח׳, ל״ג). ט) לוי בימי עזרא (שם י׳, כ״ג). י) אחד מראשי הלוים בימי נחמיה (שם י״א, ט״ז). יא) כהן

בימי עזרא (שם י׳, כ״ב). הוראת השם: ה׳ נתן (עיין אלזבר).

יְהוֹחָנָן, **יוֹחָנָן**, שע״פ, א) אחד מהכהנים בימי עזרא (שם י׳, ו׳). ב) בימי עזרא (שם י׳, כ״ח). ג) כהן שעלה עם זרובבל (נחמיה י״ב, י״ג). ד) לוי בימי דוד (דהי״א כ״ו, ג׳). ה) שר בימי המלך יהושפט (דהי״ב י״ז, ט״ו). ו) אבי שר בימי יהוידע הכהן (שם כ״ג, א׳). ז) אבי אחד מראשי בני אפרים בימי אחז (שם כ״ח, י״ב). ח) אחד בימי נחמיה (שם ו׳, י״ח). ט) כהן בחנוכת הבית (שם י״ג, מ״ב). י) בן קרח שלחם עם ישמעאל בן נתניה (ירמיה מ׳, ט״ו). יא) אחד מהמתיחשים שעלו עם עזרא (עזרא ח׳, י״ב). יב) לוי בימי אלישיב (נחמיה י״ב, כ״ב). יג) בן הבכור להמלך יאשיהו (דה״א ג׳, ט״ו). יד) אבי עזריה כה״ג בימי שלמה (שם ה׳, ל״ה). טו) מגבורי דוד (שם י״ב, ה׳). טז) מגבורי דוד (שם שם, י״ג). הוראת השם: ה׳ חנן.

יְהוֹיָדָע, **יוֹיָדָע**, שע״פ, א) אבי בניהו שר צבא דוד (ש״ב ח׳, י״ח). ב) כהן ונגיד בימי דוד (דהי״א י״ב, כ״ח). ג) כה״ג בימי יואש מלך יהודה (מ״ב י״א, ט״ו). ד) כהן בימי נחמיה (נחמיה י״ג, כ״ח). ה) לוי בימי בית שני (שם י״ב, י׳). ו) החזיק בבנין הבית בימי נחמיה (שם שם, י״א). הוראת השם: ה׳ יודע הכל.

יְהוֹיָכִין, **יוֹיָכִין**, שע״פ, מלך האחרון בימי חרבן בית ראשון (מ״ב כ״ה, ו׳; יחזקאל א׳, ב). הוראת השם: ה׳ יכונן.

יְהוֹיָקִים, **יְהוֹיָקִם**, **יוֹיָקִים**, שע״פ, א) בן יאשיהו מלך יהודה (מ״ב כ״ג, ל״ד; ירמיה כ״ו, כ״א) [עיין אליקום]. ב) כה״ג בבית שני (נחמיה י״ב, י׳). הוראתו: ה׳ יקומם.

יְהוֹיָרִיב, **יוֹיָרִיב**, שע״פ, א) הראשון מכ״ד משמרות כהונה (דה״א כ״ד, ז׳). ב) מבני פרץ בן יהודה (עזרא ח׳, ט״ז). באור השם: ה׳ יריב ריבנו.

יְהוּכַל, **יוּכַל**, שע״פ, איש ששלחו מלך צדקיהו לירמיה הנביא להתפלל אל ה׳ (ירמיה ל״ז, ג׳; ל״ח א׳). באור השם: ה׳ כל יכול.

יְהוֹנָדָב, **יוֹנָדָב**, שע״פ, א) בן שמעי אחי דוד (ש״ב י״ג, ג׳, ח׳). ב) בן מבני הרכבים שלא שתו יין (מ״ב י׳, ט״ו). השם מרכב: ה׳ נדב.

יְהוֹנָתָן, **יוֹנָתָן**, שע״פ, א) בן שאול המלך רע דוד (ש״א י״ג, ב׳; י״ד, ו׳). ב) בן שמעי אחי דוד (ש״ב כ״א, כ״א). ג) אחד מגבורי המלך דוד (שם כ״ג, ל״ב). ד) איש שביתו היה בית כלא ונאסר שם ירמיה הנביא (ירמיה ל״ז, כ׳). ה) פקיד על האוצר בימי דוד (דהי״א כ״ז, כ״ה, ו׳). כהן בפסל מיכה (שופטים י״ח, ל׳). ז) כהן בימי דוד (ש״ב ט״ו, כ״ז). ח) דוד דָּוִד (דהי״א כ״ז, ל״ב). ט) לוי, בימי יהושפט מלך יהודה (דהי״ב י״ז, י״ח). י) אבי אחד המתיחשים בימי עזרא (עזרא ח׳, ו׳). יא) איש בימי עזרא (שם י׳, ט״ו). יב) לוי, מהעולים עם זרובבל (נחמיה י״ב, י״א). יג) כהן בימי זרובבל (שם שם, י״ד). יד) אבי כהן בחצוצרות בימי נחמיה (שם שם, ל״ה). טו) אחד משבט יהודה (דה״א ב׳, ל״ג). טז) אחי יוחנן בן קרח (ירמיה מ׳, ח׳). השם מרכב: ה׳ נתן.

יְהוֹעַדָּה, שע״פ, אחד מבני יהונתן בן שאול (דהי״א ח׳, ל״ו). טעם השם: ה׳ יעודד.

יְהוֹעַדָּן, שע״פ, אם אמציה מלך יהודה (דה״ב כ״ה, א׳). ענין השם: ה׳ יעדן.

יְהוֹצָדָק, **יוֹצָדָק**, שע״פ, כה״ג שהגלה ביד נבוכדנצר (דה״א ה׳, מ״א), ובנו יהושע כה״ג. באור השם: ה׳ צדק, כמו מלכי צדק.

יְהוֹרָם, **יוֹרָם**, שע״פ, א) מלך יהודה (מ״א כ״ב, נ״א). ב) בן אחאב מלך ישראל (מ״ב א׳, י״ז). ג) לוי מבני משה (דה״א כ״ו, כ״ה). ד) כהן בימי יהושפט (דה״ב י״ז, ח׳). ה) בן תעי מלך חמת ששלחו אביו לדוד לשאול לו לשלום (ש״ב ח׳, י׳). וכונת השם: אל רם.

יְהוֹשֶׁבַע, **יְהוֹשַׁבְעַת**, שע״פ, בת המלך יורם (מ״ב י״א, ב׳.

דה״ב כ״ב, י״א). ענין השם: שבועת ה׳, ברית ה׳ (עיין אלישבע).

יְהוֹשֻׁעַ, יֵשׁוּעַ, שע״פ, א) בן נון משרת משה (שמות י״ז, ט׳; נחמיה ח׳, י״ז). ב) איש אשר אל שדהו בא ארון ה׳ (ש״א ו׳, י״ד). ג) כה״ג בן יהוצדק (חגי א׳, א׳). ד) לוי מעולי הגולה (עזרא ב׳, ו׳, ט׳). ה) אבי שר המצפה שהחזיק בבנין (נחמיה ג׳, י״ט). ו) משמר הכהנים התשיעי (דה״א כ״ד, י״א). ז) שם עיר במטה יהודה (נחמיה י״א, כ״ו). טעם השם מבואר בכתוב: ה׳ יושיע.

יְהוֹשָׁפָט. יוֹשָׁפָט, שע״פ, א) מלך יהודה (מ״א ט״ו, כ״ד). ב) אבי יהוא מלך ישראל (מ״ב ט׳, ב׳). ג) בן־אחילוד, המזכיר למלך שלמה (מ״א ד׳, ג׳). ד) נציב בישׂשכר בימי שלמה (שם שם, י״ז). ה) ויושפט המתני מגבורי דוד (דה״א י״א, מ״ג). טעם השם: ה׳ שופט

יְהַלֶּלְאֵל, שע״פ, א) מבני כלב בן יפנה (דה״א ד׳, ט״ז). ב) לוי מבני מררי (דה״ב כ״ט, י״ב). השם מרכב: יהלל אל.

יַהֲלֹם, ש״ז, מין אבן יקרה, שהיה משובץ בחשן של כהן גדול: והטור השני: נפך ספיר וְיָהֲלֹם (שמות כ״ח, י״ח).

יַהַץ, שע״פ, שם עיר הלוים בארץ מואב (ישעיה ט״ו, ד׳), מקור השם בערבית, והץ, ענינו דרוך ורמוס, ונראה שהוא מקום סלול.

יָהַר, לא נמצא בפעל כ״א בש״ת מבנין הקל.

יָהִיר, תאה״ש, בעל גאוה, גס רוח, שטאָלץ, איבערמיטהיג, гордый, высокомѣрный: זד יָהִיר לץ שמו (משלי כ״א, כ״ד), גבר יָהִיר ולא ינוה (חבקוק ב׳, ה׳). ובתלמוד: בטלו יְהִירֵי בטלו אמגושי (סנהדרין צ״א, א׳), נשי יְהִירָן (מגילה י״ד, ב׳); וכן השתמשו ממנו בפעל: מאן דְּמִיָּהֵר (סוטה מ״ז, ע״ב), והקלירי השתמש בו גם בקל: יָהֲרָה בכס מלך (קרובות א׳ דר״ה); ובהִתְפַּעֵל: כל הַמִּתְיָהֵר אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו (פסחים ס״ו, ע״ב), שטאָלצירען, гордиться, ומזה:

יוּהֲרָא, יְהִירוּת, שמ״נ, גאוה, שטאָלץ, гордость, надменность: מחזי כיוּהֲרָא (ברכות י״ז, ב׳), לא יאה יְהִירוּתָא לנשי (פסחים ס״ג, א׳); ובדבא״ם: הַיְהִירוּת והגאות (תקון המדות).

ובגזרת השרש יש אומרים שעיקרו הר בענין התרוממות והתנשאות האָכפאַהרען, האָכמיטהיג זיין, быть горделивымъ, וע״ד גזרת הפעל עפל, וכן בערבית תיהור עפל ומצודה, פעסטונגסטהורם, башня; וי״א שעיקרו זיו, זהר, וכן בארמית יוּהֲרָא—אבן יקרה מזהרת, וסב מתמן יוּהֲרָא (ת״י בראשית ו׳, ט״ז), אדמו עצם מפנינים (איכה ד׳, ז׳) מתורגם יתיר מן יְהוֹרִין וע״ד הוראת השם: זיותן מן זיו (לעווי). ובתדב״א אמרו: ואין יָהִיר אלא לשון זריזות ומהירות שנאמר: חזית איש מָהִיר (אליהו רבה פ״ז), וכנראה שלדעתו השרשים יהר ומהר יסודם אחד.

יוֹאָב, שע״פ, שר צבא המלך דוד (מ״א י״א, כ״א). ענין השם: ה׳ אב.

יוֹאָח, שע״פ, א) לוי מבני הגרשוני (דה״א, ו׳, ו׳). ב) לוי מבני עבד אדום השוערים בימי דוד (שם כ״ו, ד׳). ג) מזכיר בימי חזקיהו, והיה מן היוצאים לדבר עם רבשקה (מ״ב י״ח, י״ח). ד) מזכיר בימי המלך יאשיהו ששלח אותו לחזק את בית ה׳ (דה״ב ל״ד, ח׳). ענין השם: ה׳ אח, כמו אֲחִיָּה, אַחְיוֹ.

יוֹאָחָז, עיין יְהוֹאָחָז.

יוֹאֵל, שע״פ, א) בן שמואל הנביא (ש״א ח׳, ב׳). ב) אחד מבני בניו של קרח (דה״א ו׳, כ״א). ג) אחד מראשי אבות הלוים מבני הגרשוני (שם ט״ו, ז׳). ד) מבני הקהתי בימי חזקיה (דה״ב כ״ט, י״ב). ה) איש מבני ראובן (דה״א ה׳, ד׳). ו) מבני ראובן (שם שם, ה׳). ז) נשיא מבני שמעון (שם ד׳, ל״ה). ח) ראש מבני גד (שם ה׳, י״ב). ט) ראש מבני יששכר (שם ז׳, ג׳). י) נגיד לחצי שבט מנשה בימי דוד (שם כ״ז, כ׳). יא) מגבורי החיל בימי דוד (שם י״א, ל״ח). יב) נביא ה׳ אשר הספר נקרא על שמו: דבר ה׳ אשר היה אל יוֹאֵל בן פתואל (יואל א׳, א׳). יג) אחד מנושאי נשים נכריות בימי עזרא (עזרא י׳.

מ״ג). יד) פקיד על היושבים בירושלים בימי נחמיה (נחמיה י״א, מ׳). והשם, כמו: יה אל.

יֹאָשׁ עיין יהואש.

יוֹב, שע״פ, בן יששכר בן יעקב: וְיוב ושמרון (בראשית מ״ו, י״ג), והשם מקוצר מן יָשׁוּב, והוראתו: מוֹשָׁב.

יוֹבָב, שע״פ, א) בן יקטן מצאצאי שם בן נח (בראשית י׳, כ״ט). ב) מלך אדום שמלך אחר בלע (שם ל״ו, מ״ג). ג) מלך מדון שכבש אותו יהושע (יהושע י״א, א׳). ד) אחד מראשי האבות מבני בנימין (דהי״א ח׳, מ׳). ה) אחד מראשי האבות מבני בנימין (שם שם, י״ח). הוראת השם: מילל ומיבב.

יוּבָל, שע״פ, בן ללמך בן מתושלח (בראשית ד׳, כ״א). הוראתו: פלג מים.

יוֹזָכָר, שע״פ, עבד יואש שהמית אדוניו (מ״ב י״ב, כ״ב). ענין השם: ה׳ זכר.

יוֹחָא, שע״פ, א) איש מבני בנימין (דה״א ח׳, מ״ז). ב) אחד מגבורי דוד (שם י״א, מ״ה).

יוֹחָנָן עיין יהוחנן.

יֻטָּה, שע״פ, עיר במטה יהודה (יהושע כ״א, מ״ז). והיתה עיר הכהנים.

יוֹדָע, עיין יהוידע.

יוֹקִים, עיין יהויקים.

יוֹיָריב, עיין יהויריב.

יוֹכֶבֶד, שע״פ, אשת עמרם (שמות ו׳, כ׳). הוראתו: כבוד ה׳.

יוּכַל, עיין יהוכל.

יוֹם, שע״ז, א) עיקרו זמן הארת אור השמש על הארץ, טאַג, день, והפוכו: לילה. ויקרא אלהים לאור יום ולחשך קרא לילה (בראשית א׳, ה׳), וְיום ולילה (שם ח׳, כ״ב). ובמובן זה נאמר: לרוח הַיום (שם ג׳, ח׳), כּחֹם הַיום (שם י״ח, א׳). והוא חצות היום שכבר הוחם היום והחם שוה גם במקום הצל (עיין חם): הולך ואור עד נכון הַיום (משלי ד׳, י״ח)–שאור היום על מכונו והוא חצות היום: כי פנה יום (ירמיה ו׳, ד׳), חָשַׁךְ הַיום (יחזקאל ל׳, י״ח), וקדר עליכם הַיום (מיכה ג׳, ו׳). והוא שם כנוי לשמש: הַיום בא בוער כתנור (מלאכי ג׳, י״ט). וכן בארמית: אדכי יוֹמָא (ברכות ב׳, ב׳), עד שיפוח הַיום (שה״ש ב׳, י״ז), והַיום רד מאד (שופטים י״ט, א׳), רָפָה הַיום לערוב (שם שם, ט׳), בנשף בערב יום (משלי ז׳, ט׳), אַבענד דעס טאַגעס, אַבענדדאֶממערונג, сумерки. ולדעת פֿירסט נאמר על זמן זה ע״ד המליצה: לא יום ולא לילה (זכריה י״ד, י״ז), יבעתוהו כמרירי יום (איוב ג׳, ה׳) — לקוי החמה, זאָננען פֿינ-סטערניכס, солнечное затмѣніе (עיין כמר). ב) כולל יום ולילה מעת לעת, טאַג, сутки: ויהי ערב ויהי בקר יום אחד (בראשית א׳, ה׳), ויום של תורה מתחיל מן הלילה: יום השבת (שמות כ׳, ח׳), יום כפרים הוא וגו׳ מערב ועד ערב תשבתו שבתכם (ויקרא כ״ג, כ״ח, ל״ב), יום תרועה יהיה לכם (במדבר כ״ט, א׳). ובקרבנות, היום הולך אחר הלילה שאחריו: בְּיום קרבנו יאכל (ויקרא ז׳, ט״ו). ועיין באור. ובהוראה זו כשבא בסמיכות לשם אחר או בכנוי, יכלול גם המאורע המצוין שאירע בו. ומזה: יום הולדת, געבורטסטאַג, день рожденія; ויקלל את יומו (איוב ג׳, א׳). וכמפורש תיכף: יום אולד בו (שם שם, ב׳). יום מלכנו (הושע ז׳, ה׳). —יום הולדת המלך; וי״מ שבו מָלַךְ, קראָנונגסטאַג, коронація, יוֹם חג, פֿעסט-טאַג, торжество, праздникъ: בית איש יומו (איוב א׳, ד׳), יְמֵי הבעלים (הושע ב׳, ט״ו)—ימי החגים אשר עשתה לבעלים, יום־הַמִּיתָה, טאָדעסטאַג, день смерти; ועל הרוב בקשור עם הפעל בוא: או יומו יבא ומת (ש״א כ״ו, י׳), על יומו נשמו אחרונים (איוב י״ח, כ׳), אשר בא יומו בעת עון קץ (יחזקאל כ״א, ל׳); ועם זה עת קץ: כי בא יוֹמְךָ (ירמיה נ׳, ל״א), בלא יומו תמלא (איוב ט״ו, ל״ב). ויכלול יום צרה ופורעניות, אונגליקקסטאַג, несчастный день: ואל תרא בְיום אחיךָ (עובדיה א׳, י״ב), את יום ירושלים (תהלים קל״ז, ז׳), החתות כְּיום מדין (ישעיה ט׳, ג׳)—יום מפלת מדין, טאַג דער ניעדערלאַגע, день паденія, – пораженія: כי גדול יום יזרעאל (הושע ב׳, ב׳) —יום המשפט שעשה ה׳ ביזרעאל. וכשבא

נסמך אל שם הש"י, יורה על הרוב, יום המשפט שיעשה הש"י ברשעים, געריכטס-טאג, судный день: כי יום לה' צבאות (ישעיה ב', י"ב), כי קרוב יום ה' (שם י"ג, ו'; איכה א', כ"א), המתאוים יום ה' (עמוס ה', י"ח), קרוב יום ה' הגדול (צפניה א', י"ד), וכדומה. ג) זמן בכלל, צייט, время: אספה יום אחד ביד שאול (ש"א כ"ז, א'), איינע געוויססע צייט, определенное время. ובסמיכות אל הפעל בדרך המקור: בְּיוֹם עשות ה' (בראשית ב', ב', ד'), בְּיוֹם הכותי כל בכור (במדבר ג', י"ג), בְּיוֹם הִבָּרְאָם (בראשית ה', ב'); וכן אל העבר: בְּיוֹם הקריב אותם (ויקרא ז', ל"ה), בְּיוֹם הציל (ש"ב כ"ב, א'), אם לא בכיתי לקשה יום (איוב ל', כ"ה)— מי שזמנו קשה עליו, בעדרענגטער, стѣсненный: בשרו מִיּוֹם אל יום ישועתו (דהי"א ט"ז, כ"ג), חסד אל כל הַיּוֹם (תהלים נ"ב, ג'), העונה אותי בְּיוֹם צרתי (בראשית ל"ה, ג'); וביחס אל הזמן בכלל, יורה על זמן הוה, דיא געגענווארטיגע צייט, настоящее время: כי לא תדע מה ילד יום (משלי כ"ז, א'), גם מִיּוֹם אני הוא (ישעיה מ"ג, י"ג), שם העיר מִיּוֹם (יחזקאל מ"ח, ל"ה)—מן העת הזאת, פאָן נון אן, отнынѣ, (ועיין בסמוך), ולפני יום ולא שמעתם (ישעיה מ"ח, ז'), וכמו כן: שעור מדת זמן היום; כדרך יום כה וכדרך יום כה (במדבר י"א, ל"א), דרך יום (מ"א י"ט, ד'), טאגערייזע, טאגעסרייזע, день ѣзды; ועם זה דבר המשוער ליום: כלו מעשיכם דבר יום ביומו (שמות ה', י"ג), ובדבר יום ביום להעלות (דה"ב ח', י"ג); ועל שעור מדת זמן קצר בא ברבוי זוגי: או יום או יוֹמַיִם (שמות כ"א, כ"א), איינע קורצע צייט, на нѣкоторое время, ובמובן זה נאמר: יחיינו מִיֹּמָיִם (הושע ו', ב')—בהמשך זמן קצר: ביום הששי לחם יוֹמָיִם (שמות ט"ז, כ"ט), משמעו כפשוטו שני ימים; ומזה בהוראת תאה"פ. א) יוֹמָם: הולך לפניהם יוֹמָם (שמות י"ג, כ"א), אם טאגע, ביי טאגע, דעס טאגעס, днемъ: מעשות יוֹמָם ויעש לילה (שופטים ו', כ"ז), מחץ יעוף יוֹמָם (תהלים צ"א, ה'), והכפל: מדבר באפל יהלך; בא שמשה

בעוד יוֹמָם (ירמיה ט"ו, ט'); ובלשון חכמים יְמָמָא, אי בימָמא (כ"מ ל', ע"ב); ועם בי"ת השמוש: לא סר מעליהם בְּיוֹמָם (נחמיה ט', י"ט), ובמובן בהמשך כל היום: יגון בלבבי יוֹמָם (תהלים י"ג, ג'), טאָגליך, דען טאג דורך, весь день; והגית בו יוֹמָם ולילה (יהושע א', ח'), גם לילה גם יוֹמָם (ש"א כ"ה, ט"ז), ואבכה יוֹמָם ולילה (ירמיה ח', כ"ג), וענינו תמיד בלי הפסק, טאג אונד נאכט, денно и нощно, ובא גם: לילה וָיוֹם אצרנה (ישעיה כ"ז, ג'); ומזה גם בזולת השם לילה: ונף צרי יוֹמָם (יחזקאל ל', ט"ז), וכתרגומו יום יום, וכן פירש"י, איממערוואָהרענד, всегда. וי"מ, בהיות אור היום על הארץ אם ליכטען טאגע, ע"ד מליצת: שודד בצהרים (ירמיה ט"ו, ח'), והפוכו: שודדי לילה (עובדיה א', ה'). ובא גם בהוראת יום סתם, ולבלתי היות יוֹמָם ולילה (ירמיה ל"ג, כ'), אם לא בריתי יוֹמָם ולילה (שם שם, כ"ה). ובא ב) כפול: כדברה אל יוסף יום יום (בראשית ל"ט, י'), ענינו תמיד, יעדען טאג, טאג: טאָגליך, каждый день, ежедневно: ילקטו יוֹם יום (שמות ט"ז, ה'), ברוך ה' יום יום (תהלים ס"ח, כ'). ועם ב' השמוש: מהללים לה' יום בְּיוֹם (דה"ב ל', כ"א), וכן: כי לעת יום בְּיוֹם יבאו (דה"א י"ב, כ"ב), וכמו כן: כה עשו לְיוֹם בְּיוֹם (דה"ב כ"ד, י"א), כְּיוֹם בְּיוֹם (ש"א י"ח, י'), מִיּוֹם אל יום (במדבר ל', ט"ו), פאָן טאג צו טאג, со дня на день, כמה ימים תכופים. ועם וי"ו החבור: ובכל יום וָיוֹם (אסתר ב', י"א). ובא במובן זה גם בזולת הכפל: יום השכם ושלוח (ירמיה ט', כ"ה). ובמובן תאר הפעל יבא ג"כ א) בה"א הידיעה: הקרה נא לפני הַיּוֹם (בראשית כ"ד, י"ב)—היום שהוא עומד בו, דיעזען טאג, היינטע, сегодня: לא שמעתי בלתי הַיּוֹם (שם כ"א, כ"ו), אשר יאמר הַיּוֹם (שם כ"ב, י"ד), כי לנביא הַיּוֹם (ש"א ט', ט') — למי שקוראים היום נביא. ועם מלת כנוי הרומז: עד הַיּוֹם הזה (שם כ"ו, כ"ו), מעודי עד הַיּוֹם הזה (שם מ"ח, ט"ו), הַיּוֹם הזה: חל תת (דברים ב', כ"ה), וענין זה הַיּוֹם (מ"א י"ד, י"ד), ענין אחר לו (עיין זה). — ובענין

יוֹמָם אַם טאַגע, днемъ : וכשלת הַיום וכשל גם נביא עמך לילה (הושע ד׳, ה׳), והַיום למלאכה (נחמיה ד׳, ט״ז). ובקשור עם הפעל היה בעבר: ויהי הַיום ויזבח אלקנה (ש״א א׳, ד׳), שעורו, לעת יום מיוחד, צו יענער צייט, אום דיא צייט, דאַמאַלס, איינעס טאַגעס, : однажды, въ то время, въ ту пору ויהי הַיּוֹם ויעבר אלישע (מ״ב ד׳, ו׳), ויהי הַיום ויבואו (איוב א׳, ו׳). ב) בבי״ת ביום ומושך אחריו הפעל במקור: בְּיום ברא אלהים (בראשית ה׳, א׳), שעורו: ביום אשר ברא אם טאַגע וואָ, צור צייט אַלס въ день, во время: בְּיום המשח אתו (ויקרא ו׳, י״ג). ועל המעט בדרך המחלט: בְּיום הציל ה׳ אותו (שם כ״ב, א׳)—אחרי אשר הציל, נאַך-דעם, по спасенiи : וּבְיום פקדי ופקדתי (שמות ל״ב, ל״ד), שעורו כאשר, וואַנן, когда-тогда, וכמו יחבר לפעמים השם לגמרי ויושלם ע״י היחס: בהבראם (בראשית ב׳, ד׳), וענינו: ביום הבראם. וכן כשהבי״ת מושך את הה״א הידיעה: הייתי בַיום אכלני חרב (בראשית ל״א, מ״ב), מושלכת לחרב בַּיום (ירמיה ל״ו, ל׳), וכמו בעוד הַיום ההוא תיכף: אויל בַּיום יודע כעסו (משלי י״ב, ט״ז), ובענין בַּיָמִים האלה. זה מקרוב: האיש אשר בא בַיום אלי (שופטים י״ג, י׳), אונלאֶנגסט, נייליך, недавно, וכמו בְּיום אחד, היכלו בַיום (נחמיה ג׳, ל״ד), או יעלו בידם לכלותו בְּיום מן הימים, איינעס טאַגעס, од-нажды : שבע בַּיום הללתיך (תהלים קי״ט, קס״ד)- כל יום ויום, טאֶגליך, ежедневно : בַּיום ובלילה (ישעיה כ״ח, י״ט)- תמיד, טאַג אונד נאַכט, אונאױפהאֶרליך, денно и нощно, безпрестанно ; ג) עם כ״ף ועם ה״א הידיעה ענינו תיכף בשעה זו, זאָ עבען, только что: כי אתו כְּהַיום תמצאון אתו (ש״א ט׳, י״ג), השיבו נא להם כְּהַיום (נחמיה ה׳, י״א); וכמו כן כשהיא מושכת אחריה את הה״א: מכרה כַיום (בראשית כ״ה, ל״א)—בשעה זו, זאָפאָרט, זאָ עבען, יעצט, сейчасъ : קטר יקטירון כַיום החלב (ש״א ב׳, ט״ז); וי״מ בענין קודם, פאָרהער, ערסט, прежде : וְאַתָּה עמוד כַּיום ואשמיעך (שם ט׳, כ״ז), ישבע לי כַיום (מ״א א׳, נ״א), ובענין באופן כזה: לא תצומו כַיום (ישעיה נ״ח, ד׳)—לא תצומו כמו שאתם צמים היום וויא דיעזען טאַג, װיא יעצט דער אַרט, какъ теперь. ובחבור עם מלת הכנוי הרומז: למען עשה כַּיום הזה (בראשית נ׳, כ׳)- כמו שהוא עתה במעמד כזה, וויא גע-גענוואָרטיג, какъ теперь : למען תתו בידך כַּיום הזה (ירמיה י״א, ה׳)—כמו שאנחנו רואים עתה שכבר היה ונתקיים ומתמיד עד היום שהמדבר עומד בו. וכן: ובידך מלאת כַּיום הזה (מלכים א׳ ח׳, כ״ד), ולנו בשת הפנים כַּיום הזה (דניאל ט׳, ז׳). ד) עם הלמ״ד, ענינו לכל יום, פיר יעדען טאַג, טאֶגליך : ежедневно : שנים לַיום תמיד (שמות כ״ט, ל״ח), נשיא אחד לַיום (במדבר ז׳, י״א), ונתן לו ככר לחם לַיום (ירמיה ל״ז, כ״א). ה) עם מ״ם, מִיום, כמו מאז, זייט דעם, съ того времени : מִיום היותם על האדמה (שמות י׳, ו׳), מִיום דעתי אתכם (דברים ט׳, כ״ד), מִיום בואך אלי (ש״א כ״ט, ו׳), וכמו מעתה ולעתיד לבא: גם מִיום אני הוא (ישעיה מ״ג, י׳), ושם העיר מִיום . . . ה׳ שמה (יחזקאל מ״ח, ל״ה). וכמובן: לְמִיום עשות (שופטים י״ט, ל׳), לְמִיום סור אפרים (ישעיה ז׳, י״ז). וכן יבא מִיום בהוראת, זייט דעם, съ того времени, עם כל הכנויים, ואז יבוא תמיד במספר רבים: ולא עֻצְּבוּ אביו מִיָּמָיו (מ״א א׳, ו׳). ו) בחבור עם מלת כל, ענינו: א) כל יום ויום, אַללע טאַגע, טאֶגליך, ежедневно : באמור אלי כל הַיום (תהלים מ״ב, ד׳), ואהי נגוע כל הַיום (שם ע״ג, י״ד). והכפל: ותוכחתי לבקרים: כי עליך הורגנו כל הַיום (שם מ״ד, כ״ג)—תמיד, אַללע צייטען, בעשטאֶנדיג, אימּמער, постоянно, всегда : בשאגתי כל הַיום (שם ל״ב, ג׳), ומפרש: כי יוֹמָם ולילה תכבד עלי ידֶךָ. וכן: ותפחד תמיד כל הַיום (ישעיה נ״א, י״ג). וכן עם בי״ת: בכל יום אברכך (תהלים קמ״ה, ב׳), ואל זועם בכל יום (שם ז׳, י״ב), קראתיך ה׳ בכל יום (שם פ״ח, י׳). ב) הַיום בשלמות, דען גאַנצען טאַג, весь день : הכל הַיום יחרש החרש (ישעיה כ״ח, כ״ד), הפקדתי שומרים כל הַיום וכל הלילה, תמיד לא יחשו

(שם ס"ב, ו'). ובמשנה: מבעוד יום (שבת א', ח'), כדי שיעשו מבעוד יום ובכולם ב"ה מתירים עם השמש (שם ח'). ובסמיכות אל שם תאר או אל שם: ולא אץ לבוא כְּיום תמים (יהושע י', י"ג), ענינו יום שלם, ונמשך אל הקודם, ויעמד השמש בחצי השמים כשעור יום תמים, יום שלם, וי"מ כיום שלם בשלמות אורו, וויא אַם העללען טאָג, въ бѣлый день: כי על יום טוב באנו (ש"א כ"ה, ח')—יום שמחה וחג, פֿעסטטאָג, праздничный день; ובמשנה התיחד ליום החג המקודש: ביצה שנולדה ביום טוב (ביצה א', א') (ועיין בסמוך): בְּיום טובה היה בטוב (קהלת ג', י"ד)—ביום שתוכל לראות טוב, והכפל: ביום רעה.—והנה השם יום כלו לשון זכר; ובא: הנה הַיום הנה בָאָה (יחזקאל ז', י') בלשון נקבה, אך לפי הנראה נמשך הפעל בָּאָה למטה: יָצְאָה הַצְּפִרָה, וראיה לדבר בפסוק הקודם: קץ בא בא הקץ הקיץ אליך הנה באה, שהוא נמשך למטה באה, הצפירה.

והרבוי: יָמִים (שלא כמשפט מן היחיד יָמֶה) והוא רבויו של השם יום כפי שהוא כולל את היום ואת הלילה: שבעת יָמִים (בראשית ח', י'), זיעבען טאָגע, сутки: כְּיָמִים אחדים (שם כ"ט, כ') איינינע טאָגע, нѣсколько дней: יָמִים רבים (במדבר כ', ט"ו). ובחבור עם השם הנספר יבא הרבוי רק במספרים מן שנים עד עשרה ועד בכלל ובשאר, המספר ביחיד: אחד עשר יום (דברים א', ב'), בשבעה עשר יום לחדש (בראשית ז', י"א), בשבעה ועשרים יום (שם ח', י"ד), ארבעים יום (שם ז', ד'), חמשים ומאת יום (שם ז', כ"ד), שבעים יום (שם נ', ג'), ושלשים יום ושלשת יָמִים (ויקרא י"ב, ד'), לחמשים ושנים יום (נחמיה ו', ט"ו), שלש מאות ותשעים יום (יחזקאל ד', ט').—וכשהוא בא בסתם, ענינו זמן בלתי מוגבל, איינינע צייט, нѣкоторое время, אם רב אם מעט: ויהי מקץ יָמִים (בראשית ד', ג'), ויהיו יָמִים במשמר (שם מ', ד'), נהייתי ונחליתי יָמִים (דניאל ח', כ"ז), תשב הנערה אתנו יָמִים או עשור (בראשית כ"ד, נ"ה) תרגם אונקלום: עִדָּן בְּעִדָּן, וענינו, איין יאָהר, годъ, וכן פירש"י (ועיין בסמוך). ואחרים פרשו יָמִים, ימים מעטים או עשור או עשרת של ימים; וכמו: או יוֹמַיִם או חדש או יָמִים (במדבר ט', כ"ב), ענינו יתר הרבה מחדש, יָמִים מספר (שם שם, כ')—יָמִים מעטים שיוכל איש לספור אותם; וכן זה יָמִים או שנים (ש"א כ"ט, ג'), ובמובן זה: עול יָמִים (ישעיה ס"ה, כ'), כמו: צעיר אני לְיָמִים (איוב ל"ב, ו'), וכן: ויהי מִיָּמִים (שופטים י"א, ד') כמו אחרי ימים מעטים, נאָך טאָגען, נאָך ניכט לאַנגער צייט, спустя недолгое время: וישב מִיָּמִים לקחתה (שם י"ד, ח'). ועל הרוב יורה הרבוי על היום בכלל ובמובן המשך זמן רב: יָמִים על שנה (ישעיה ל"ב, י') צייטען, времена: כל הַיָּמִים (בראשית מ"ה, ל"ד), וביחס אל תולדות העת ומקריה: זכרתי יָמִים מקדם (תהלים קמ"ג, ה'); ובנבואה לעתיד על הרוב לרעה: הנה יָמִים באים (ש"א ב', א'; ישעיה ל"ט ו'): ובחבור עם אחרית, ענינו לימים רחוקים, פֿאָלגענציים, צוקונפֿט, далекая будущность: באחרית הַיָּמִים (דברים ל"א, כ"ט); ובנבואה לעתיד לבא: אשר יִקְרָא אתכם בְּאַחֲרִית הַיָּמִים (בראשית מ"ט, א'), והיה באחרית הַיָּמִים (ישעיה ב', ב'; מיכה ד', א'), על ספר דִּבְרֵי הַיָּמִים (מ"א י"ד, כ"ט ובשאר מקומות), ענינו תולדות הימים געשיכטע דער צייטען, צייט-געשיכטע, событія времени, исторія: ובסמיכות: כל יְמֵי יהושע וכל יְמֵי הזקנים (יהושע כ"ד, ל"א), ויהי בִּימֵי אמרפל (בראשית י"ד, א'), ויהי בִּימֵי שפוט השופטים (רות א', א'), ונינוה כברכת מים מִימֵי היא (נחום ב', ט'), לפי תרגומו חסר הנסמך קדם: מימי קדם היא. והנכון כפירוש הרשד"ל, ששעורו: מיום או מימים שהיא, מימי היותה, וזה טעם פירוש רש"י: מיום שהיא נעשית. ולהיות השם יָמִים מקיף זמן בלתי מגבל, יבא לפעמים עם מספר מגבילו: ואכלו חדש יָמִים (במדבר י"א, כ"א), יֶרַח יָמִים (דברים כ"א, י"ג), שלשה שבועות יָמִים (דניאל י', ג'), מקץ שנתים יָמִים (בראשית

ס״א, א׳), צוויי יאהרעס צייט. והתיחד: א) אל חיי האדם בכלל, לעבענסצייט, время жизни: ולמען תאריך יָמִים (דברים ד׳, מ׳), יָמִים על ימי מלך תוסיף (תהלים ס״א, ז׳), יראת ה׳ תוסיף יָמִים (משלי י׳ כ״ז); ובסמיכות: כל יְמֵי חייך (בראשית ג׳, י״ד), ויהיו יְמֵי אדם (שם ח׳, ד׳); ובחבור עם שנים: יְמֵי שְׁנֵי חיי אברהם (שם כ״ה, ז׳), ימֵי שְׁנֵי מגורי (שם מ״ז, ח׳), יָמַי קלו מני ארג (איוב ז׳, ו׳), וּכְיָמֶיךָ דבאך (דברים ל״ג, כ״ה), ימיו כצל עובר (תהלים קמ״ד, ד׳), יבלו בטוב יְמֵיהֶם (איוב כ״א, י״ג), ארך יָמִים (משלי ג׳, ב׳), זקנים באים בַּיָּמִים (בראשית י״ח, א׳), אים פֿאָרגעריקטען אַלטער, престарѣлый, מפני שהוא כנוסע ממקומו ובא למקום אחר (הרמב״ן), וחז״ל אמרו: יש לך אדם שהוא בזקנה ואינו בא בימים ובא בימים ואינו בזקנה (ב״ר נ״ט). כביר מאביך יָמִים (איוב ט״ו, י״א), האָכבעטאַגט, престарѣлый: זקן עם מלא יָמִים (ירמיה ו׳, י״א); ומזה בפעל: והיה כי מלאו יָמֶיךָ (דה״א י״ז, י״א), זקן ושבע יָמִים (בראשית ל״ה, כ״ט), לעבענסזאַטט, сытъ жизнью, скорбъ; והפוכם: קצר יָמִים (איוב י״ד, א׳), הֲכִימֵי אנוש יָמֶיךָ (שם י׳, ה׳), צעיר אני לְיָמִים (שם ל״ב ו׳), צעירים ממני לְיָמִים (שם ל׳, א׳). ובא: אמרתי יָמִים ידברו (שם ל״ב, ז׳). עניננו ימים הרבה, ארך יָמִים, והטעם נסיונות הימים; ובהשאלה: כי כִימֵי העץ יְמֵי עמי (ישעיה ס״ה, כ״ב). שעור זמן קצוב בענין מיוחד, איינע בעשטיממטע צייט, פֿריסט, срокъ, опредѣленное время, כי מלאו יָמַי (בראשית כ״ט, כ״א)—ימי העבודה דיענסטיאַהרע, срокъ службы, ע״ד: עד ירצה כשכיר יומו (איוב י״ד, ו׳), בְּיומו תתן שְׂכָרו (דברים כ״ד, ט״ו), כל יְמֵי צבאי (איוב י״ד, י״ד), יקרבו ימֵי אבל אבי (בראשית כ״ז, מ״א), ושלמו יְמֵי אבלך (ישעיה ס׳, כ׳), ויעברו יְמֵי בכיתו (בראשית נ׳, ד׳), שבעת יְמֵי המשתה (שופטים י״ד, י״ב), ששת יְמֵי המעשה (יחזקאל מ״ו, א׳), ווערקטאַגע, будніе дни: והַיָּמִים יְמֵי בכורי ענבים (במדבר י״ג, כ׳), ובא בשעור זמן

שנה שלמה שנה תמימה: מיום ליום: ויהי מספר הַיָּמִים וגו׳ יָמִים וארבעה חדשים (ש״א כ״ג, י״ז); ובמובן זה נאמר: עד תם שנת ממכרו יָמִים תהיה גאלתו (ויקרא כ״ה, כ״ט), וכמפורש אחרי כן: עד מלאת לו שנה תמימה (ועיין ביאור הרנה״ו), וא״ת עִדַּן בְּעִדַּן, ור״ל מן העת ההוה לאות כזאת בתקופת השנה (ועיין עדן); מִיָּמִים יָמִימָה (שמות י״ג, י׳), הה״א תמורת הלמ״ד מִיָּמִים לְיָמִים, וא״ת מזמן לזמן: מִיָּמִים יָמִימָה תלכנה (שופטים י״א, מ׳), ויהי לְיָמִים מימים וכעת צאת הקץ לְיָמִים שנים (דהי״ב כ״א, י״ט), עניננו משנה לשנה לשנתים ימים, וזהו פירוש הקודם: יָמִים על יָמִים (שם ט״ו), ועי״ד מליצת: ספו שנה על שנה (ישעיה כ״ט, א׳), את זבחי הַיָּמִים (ש״א ב׳, י״ט),—ימים מיוחדים, והם ימי הרגלים. יאהרעספֿעסט, פֿעסטאָפּפֿער, жертвоприношенія ежегодныхъ праздниковъ; וכמפורש לעיל: ועלה האיש ההוא מעירו מִיָּמִים יָמִימָה (שם א׳, ג׳), כי זבח הַיָּמִים שם לכל המשפחה (שם כ׳, ו׳), יאהרעספֿעסט, годичное жертвоприношеніе, ונקרא ג״כ זבח משפחה—(שם כ״ט), פֿאַמיליען-פֿעסט, семейное праздество; ובא: לשלשת יָמִים מעשרותיכם (עמוס ד׳, ד׳) לפירוש רש״י עניננו, ימים ממש: התורה אמרה בקדשים קלים: בְּיום זבחכם יאכל, והם מביאים לשלשת ימים. והרד״ק פירש שָׁנִים וכמו שנאמר: מקץ שלש שנים תוציא את כל מעשר תבואתך (דברים י״ד, כ״ח); ופ״א בא הרבוי בנו״ן: לקץ הַיָּמִין (דניאל י״ב, י״ג), ע״ד לשון הארמית, וגם ברבוי נקבה: זכור יְמוֹת עולם (דברים ל״ב, ז׳), שמחנו כִּימות עניתנו (תהלים צ׳, ט״ו). ולא נמצא יותר במקרא, והוא ע״ד לשון הארמית ורגיל הרבה במשנה: לִימות המשיח (ברכות א׳, ה׳), יְמוֹת החמה, יְמוֹת הגשמים (פאה ב׳, א׳; כתובות ה׳, ח׳); ובחבור עם בֶּן: בֶּן יומו; תינוק בן יומו (שבת קנ״א, ב׳)—ביום הולדו, איזהו חרש שנכנס ויש לו חג והג בן־יומו (ויקרא רבה כ״ט), הצדיק בן־יומו אינו יודע מה עתיד לחשוב (שבות

רבה כ"א). וע"ד הארמית: ההוא מרבנן בר־יומָאָה (שבת פ"ח)—אורח הבא ביום ראשון. ואצל בא"ם ביו"ד התאר: הגלגל היומי, התנועה היומית.

יוֹמָם, תאה"פ (עיין יום).

יוֹם, בארמית כבעברית: עד יום תלתה (עזרא ו', ט"ו), וזמנין תלתה בְּיוֹמָא (דניאל ו', י"א), מתיהב להם יום בְּיוֹם (עזרא ו', ט'), עד יוֹמִין תלתין (דניאל ו', ח'), וּבְיוֹמֵיהוֹן (שם ב', י') מן יוֹמָת עלמא (עזרא ד', ט"ו, י"ט), ארך ימים בימינה. תרגומו: נוגרא דְיוֹמָתָא (משלי ג', ט"ז), ועיקר הוראתו כנראה זהר, אור, העללער גלאַנץ, שיין, блескъ; ומזה שמות ע"פ: יְמִימָה (איוב מ"ב, י"ד), יְמוּאֵל (בראשית מ"ו, י').

יוֹן, יוֹנָה, שם מין עוף טהור, עדינה וזכה, טויבע, голубь: וישלח את היוֹנָה (בראשית ח', ח'); מי יתן לי אבר כַּיּוֹנָה (תהלים נ"ה, ז'), לפי שהיונה וביחוד יוני הַבָּר עפות למרחוק ממקום למקום: וּכְיוֹנָה מארץ אשור (הושע י"א, י"א), כְּיוֹנָה תקנן בעברי פי פחת (ירמיה מ"ח, כ"ח)—נמשך אל הקודם ונאמר על דרך ההתול, עזבו ושכנו בסלע, כאלו הסלע מקום בטוח יותר מן הערים, כיונה המרחקת נדוד מקנה לבקש לה מנוח אחר ולבסוף תקנן בעברי פי פחת במקום סכנה למעוט הבחנתה, וכמו שאמר: כְּיוֹנָה פותה אין לב מצרים קראו אשור הלכו (הושע ז', י"א), אהגה כַּיּוֹנָה (ישעיה ל"ח, י"ד)—על שם המית קולה הָאֲנוּן והעצב, ולעדינותה, רכותה ותמימותה משלו בה את הרעיה האהובה: אחותי רעיתי יוֹנָתִי תמתי (שה"ש ה', ב'), אחת היא יוֹנָתִי תמתי (שם ו', ט'). ובמובן זה: כנפי יוֹנָה נחפה בכסף (תהלים ס"ח, י"ד)—נמשך אל האמור לעיל: וּנְוַת בית תחלק שלל (שם י"ג), והוא משל לבנות ישראל: למנצח על יוֹנַת אלם רחוקים (שם נ"ו, א')—שם כלי שיר או שיר ידוע בימים ההם, ולא נתפרש טעם השם הזה אל נכון, ועל כל פנים יש במשמעו הגה ויליל יונה שנתרחקה מקנה. והפייטנים הנהיגו לשומו משל לכנסת ישראל: רבי יוסי בן יוסי אמר: דרוש יוֹנַת אֵלֶם (מלכיות), וגם רבנו יהודה הלוי אמר: „יוֹנַת אֵלֶם צקון לחשך" (דיוואן ס"י). בן־יונה זכר, קטן לימים ממין היונה; וּבֶן יוֹנָה (ויקרא י"ב, ו'), יונגע טויבע, голубокъ, ע"ד בן־הבקר: שְׁנֵי בְנֵי יוֹנָה (שם ה', ט"ו), מן בני היונה (שם א', י"ד); והרבוי יוֹנִים: עיניך יוֹנִים (שה"ש א', ט"ו), וְכַיּוֹנִים הגה נהגה (ישעיה נ"ט, י"א), ואמהותיה מנהגות כקול יוֹנִים (נחום ב', ח'), וְכַיּוֹנִים אל ארבותיהם (ישעיה ס', ח'), כְּיוֹנֵי הגאיות כלם המות (יחזקאל ז', ט"ז)—יוני הבר המקננות בגאיות שהן חרדות ומפחדות מקול עלה נדף. ובתלמוד נמצא גם ביחיד בל"ז: אי תקדמיה יוֹנָךְ ליוֹנִי (סנהדרין כ"ד, א') (ועיין ינה).

יָוֵן, ש"ז, שם טיט, שלאַמם, זומפף, тина: מטיט הַיָּוֵן (תהלים מ', ג'), טבעתי בִּיוֵן מצולה (שם ס"ט, ג'), אים שלאַממע דעם אבגרונ־דעס, въ тинѣ бездны.

יָוָן, שע"פ, בן־יפת (בראשית י', ב'), ועל שמו נקראת האומה (יחזקאל כ"ז, י"ג), גם הממלכה (דניאל י"א, ב'), וברבוי: יְוָנִים (יואל ד', ו').

יוֹנָדָב, עיין יהונדב.

יוֹנָה, שע"פ, בן אמתי הנביא מתרי עשר נביאים (יונה א', א').

יוֹנָתָן, עיין יהונתן.

יוֹסֵף, שע"פ, א) בן־יעקב (בראשית ל', כ"ד), וזרעו לדורותם נקראו בית יוסף (שופטים א', כ"ב), ולתפארת המליצה יְהוֹסֵף (תהלים פ"א, ו'), ב) אבי נשיא יששכר מהמרגלים (במדבר י"ג, ז'), ג) ראש למשמר כהונה (נחמיה י"ב, י"ד), ד) ראש למשמר הלוים (דה"א כ"ה, ב'), ה) מהנושאים נשים נכריות (עזרא י', מ"ב).

יוֹסִפְיָה, שע"פ, איש אשר מבני בניו עלו מבבל (עזרא ח', י'). השם מרכב: יוסיף יה.

יוֹעֵאלָה, שע"פ, אחד מגבורי דוד (דה"א י"ב, ח').

יוֹעֵד, שע"פ, אחד מבני בנימין בימי עזרא (נחמיה י"א, ז'). והוראתו: ה' עד.

יוֹעֶזֶר, שע״פ, אחד מגבורי דוד (דהי״א י״ב, ז׳), ענינו: ה׳ עוזר:

יוֹעָשׁ, שע״פ, א) ממונה על אוצרות השמן לדוד (דהי״א כ״ז, כ״ח), ב) איש מבני בנימין (שם ד׳, ח׳). באור השם כמו יעוש, פי׳, ה׳ יחיש.

יוצדק, עיין יהוצדק.

יוֹקִים, שע״פ, אחד מבני יהודה (דהי״א ד׳, כ״ב). באור השם כמו יהויקים (עיי״ש).

יוֹרַי, שע״פ, אחד מבני גד (דהי״א ה׳, י״ג): ענין השם: זריקה, יורה יה.

יוֹרָם, שע״פ, עיין יהורם.

יורקמי, באגדה הוא שם מלאך שר של ברד (פסחים קי״ח, ע״ב).

יוֹשָׁה, שע״פ, אחד מבני שמעון (דהי״א ד׳, ל״ד) באור השם: ה׳ הוא שי.

יוּשַׁב חֶסֶד, שע״פ, מבני זרובבל (דהי״א ג׳, כ׳), ענין השם: החסד ישוב.

יוֹשִׁבְיָה, שע״פ, שם אדם מבני שמעון (דהי״א ד׳, ל״ה), ענין השם: ה׳ ישיב.

יוֹשַׁוְיָה, שע״פ, אחד מגבורי דוד (דהי״א י״א, מ״ו), ענינו: ה׳ ישַׁוֶּה.

יוֹשָׁפָט, עיין יהושפט.

יוֹתָם, שע״פ, א) בן עזיהו מלך יהודה (מ״ב ט״ו, ז׳), ב) בן גדעון השופט (שופטים ט׳, ה׳), ג) אחד מבני כלב בן חצרון (דהי״א ב׳, מ״ז). ענין השם: יה תמים.

יָזֶה, פ״י, קרוב לשרש ידה, ענינו זריקה, השלכה ופזור, ווערפען, ווע:זווערפען, צערשטרייען, разбросить, развѣять, ולא נמצא כ״א פ״א בפִּעֵל: יַזֶּה גוים רבים (ישעיה נ״ב, ט״ו), ות״י יְבַדַּר. ורש״י כתב: בן עתה גם הוא תגבר ידו וְיַזֶּה את קרנות הגוים אשר זֵרוהו, רומז אל נבואת זכריה (זכריה ב׳, ד׳) (הרוו״ה). והנה בערבית ענינו להפך: אספה וקבוץ. ויתכן שבהוראה נאמר פה: יקבץ ויאסוף אליו גוים רבים אשר שממו עליו והתרחקו ממנו, המה יבואו לראותו ויתפלאו (ועיין נזה); ונמצא בשמות ע״פ: יזואל (דהי״א י״ב, ג׳), ע״ד יקבצאל (נחמיה י״א, כ״ו), יַזִּיָּה (עזרא י׳, כ״ה).

יְזִיאֵל, שע״פ, אחד מגבורי דוד (דהי״א י״ב, ג׳). ענין השם: יזה אל.

יִזִּיָּה, שע״פ, איש מאשר נשאו נשים נכריות (עזרא י׳, כ״ה). באור השם: יזה יה.

יָזִיז, שע״פ, ממונה על הצאן לדוד (דהי״א כ״ז, ל״א).

יִזְלִיאָה, שע״פ, איש מבני בנימין (דהי״א ח׳, י״ח).

יָזֹם, פ״י, הסכמת המחשבה והרצון, בעאב-זיכטיגען, זיך ענטשליעסען, рѣшиться. ולא נמצא כ״א בקל: כל אשר יָזְמוּ לעשות (בראשית י״א, ו׳). והנכון שגם הוא משרש זמם, והראוי, יָזֹמּוּ ע״מ יָסֹבּוּ יָחֹגּוּ, ונפל הדגש להקל.

יָזַן, לא נמצא כ״א פ״א במקרא בבנין פֻּעַל בקרי: סוסים מְיֻזָּנִים משכים היו (ירמיה ה׳, ח׳), והכתיב מוזנים. לדעת הרד״ק דומה לשרש זון זיין בהוראת כלי נשק. והטעם מזוינים בנשק זרמת תאותם (ועיין זון א, ב זין) ובתלמוד: ר׳ ישמעאל חנות מיוזנת (גטין ס״ז, ע״א), הערוך פירשו: מקושטת בכל מיני סחורה, ואית דגרסי מזוינת ופירושו נאה. ורש״י פירשו מלשון מוכן מזומן וערוך. ומחבר ס׳ יוסיפון אמר: בבגדים אשר היו מיוזנים כמשפט הגוים בבבל (פרק ו׳).

יְזַנְיָהוּ, יְזַנְיָה, שע״פ, א) בן הושעיה שר חיל בימי ירמיהו הנביא (ירמיה מ״ב, א׳), ב) בן המעכתי, שר חיל בעת ההיא (שם מ׳, ח׳) (עיין יאזניה).

יֶזַע, ש״ז, יסודו זוע וענינו זֵעָה, שוויס, потъ: לא יחגרו בַּיָּזַע (יחזקאל מ״ד, י״ח), ופירש רש״י: שנינו בברייתא אין חוגרים במקום שמזיעין, לא למעלה מאציליהם ולא למטה ממתניהם שהוא מקום זעה, ל״א התורה אסרה מלבוש צמר, שהוא מזיע את הבשר. ולפירוש זה יהיה ענינו: בגד המזיע, שוויס טרייבענדעס, ווארמעס קלייד, потогонное, теплое платье.

יִזְרַחְיָה, שע״פ, א) איש מבני יששכר (דהי״א ז׳, ג׳), ב) פקיד בימי עזרא (נחמיה

י״ב, מ״ב). השם מרכב: יזרח יה.

יִזְרְעֶאל, שע״פ, א) עיר בנחלת מטה יהודה (יהושע ט״ו, נ״ו), ב) עיר בנחלת יששכר (שם י״ו, ט״ז), ג) בן הושע הנביא: קרא שמו יזרעאל (הושע א׳, ד׳), ד) אחד מבני יהודה (דהי״א ד׳, ג׳). השם מרכב: יזרע אל.

יָחֹד, יסודו חד וקרוב אל אחד, הקל ענינו: חבור והתאחדות בני אדם במקום אחד לתכלית ההשואה, זיך פֿער-איינען, פֿערבינדען, געזעללען, אַנשליעססען, сое-диниться: לא תֵחַד אתם בקבורה (ישעיה י״ד, כ׳), בקהלם אל תֵּחַד כבודי (בראשית מ״ט, ו׳). לדעת המפרשים הוא נוכח לזכר: אתה כבודי אל תחד בקהלם (עיין באור). ויתכן שהוא לנקבה נסתרת, ובא השם בל״נ לפי שהוא כנוי אל הנפש, והוא כפל הקודם: אל תבא נפשי. ובאו שניהם במין אחד לזווג המאמרים: אל יִחַדְּ בימי שנה (איוב ג׳ ו׳), זיך פֿעראייניגען, соединиться, сплотиться—לא יבא בכללם (ועיין חדה). ובמקור: יהיה לי עליכם לבב לְיָחַד (דהי״א י״ב, י״ח), זיך מיט איך צו פֿעראייניגען, והראוי לְיָחֹד (ועיין יחד).

הפִּעֵל במובן המוסרי: יַחֵד לבבי ליראה שמך (תהלים פ״ו, י״א) — שיהיו כל יצרי לבבנו מחוברים ואחודים ליראתו, הפך: חלק לבם (הושע י׳, ב׳), אייניגען, сое-динить; ומזה בתפלה: וְיַחֵד לבבנו לאהבה וכו׳, וי״מ מענין יעוד, הזמנה וקידוש, צו עטוואַס בעשטיממען, ווייהען, ווידמען, посвя-щать, опредѣлить, ע״ד הוראתו בארמית: כל אשר תשכב עליו, ת״י, דמתיחד למשכב עֲלוי (ויקרא ט״ו, כ׳). ובמשנה: יִחֲדו לו הבעלים מקום (ב״מ ג׳ י׳), יִחֵד שפחה לעבדו (סנהדרין נ״ח, ב׳). ובא״ס: כי התאר איננו אשר ייחד המתואר לבד (מו״נ א׳, נ״ח), בעשטיממען, опредѣлить, וענינו: הַגְדֵּר. ומזה בבינוני פעול: מקום מיוחד לתפלה (ירושלמי ברכות ד׳), כל האוכלים המיוחדים לאדם (עוקצין ג׳, א׳) — מוכנים מזומנים לצרכי אכל אדם: רשות המיוחדת למזון (ב״ק א׳, ב׳) - שהיא שיכת לו: נכסים המיוחדים (שם ס׳, ע״א)—שיש להם בעלים. ונקרא שם בן ארבע אותיות „שם המיוחד"— על היות הוא לבדו מיוחד אל הש״י: על „שם המיוחד" במיתה ועל „הכינוין" באזהרה (סנהדרין נ״ו, א׳); ומזה בענין חשיבות: „המיוחד שבשבטים" (ב״ר צ״ט), הוא שבט יהודה, אויסגעצייכֿנעט, отличенный: כמעט שכב אחד העם (בראשית כ״ו, י׳), ת״א דִמְיָחֵד בעמא ופירש״י המיוחד בעם זה המלך; ובא גם לענין הכרת וקבלת אחדות הש״י, דיע איינהייט גאָטטעס אַנערקעננען, при-знать единобожіе: להודות לך וּלְיַחֶדְךָ באהבה, ויחון עם הַמְיַחֲדִים שמו, שחר ונשף אֲיַחֵד להמליכך (רבי משולם ברבי קלונימוס, שחרית יוכ״פ), ורבי יהודה הלוי אמר: יְחִידָה יַחֲדִי נא אל אמונה (דיואן ל״ג).

ההִתְפַּעֵל בארמית ובמשנה: א) בענין התחברות, זיך פֿעראייניגען, присоединиться: יהי גלמוד ת״י לא יִתְיַחַד עם יומין טבין דשתא (איוב ג׳, ו), יתיחד לבבנו ליראה את שמך (ירושלמי ברכות ד׳). ובפיוט: זְבוּדָ וְדִשׁוּנוּ לפניך יִתְיַחַד (שחרית יו״כ), ב) היות נמצא במקום אחד עם זולתו לבדו התבודד עמו, מיט יעמאַנדען אַלליין זיין, быть съ кѣмъ наединѣ, ולא אִתְיַחַד חד מינן בחדא מנהון (ת״י במדבר ל״ב נו״ן); מפני שמתיחד עמה (כתובות א׳, ה׳), לא תתיחד עמו (גטין ס׳, ד׳), לא יתיחד אדם עם שתי נשים (קדושין ד׳, י״ב); ובהשאלה: ראוי היה הדבור להתיחד עלינו בפני עצמו (מדרש רבה, שה״ש ו׳) ובתדב״א: סמוכים על עצת נפשם ומתיחדים בה (פרק ג׳) — קובעים את עצתם ומתבודדים בה: זיך איזאָלירען, уединиться.

יַחַד, תאה״פ, בענין התאחדות והתחברות, געמיינשאַפֿטליך, צוזאַממען, מיט איינאַנדער, вмѣстѣ, купно, ומזה: א) התאחדות בפעולה: בהתאסף ראשי עם יַחַד שבטי ישראל (דברים ל״ג, ה׳), ורוזנים נוסדו יָחַד (תהלים ב׳, ב׳), בהוסדם יַחַד עלי (שם ל״א, י״א); ועם זה להוציא אחרים מכלל: כי אנחנו יחד נבנה לה׳ (עזרא ד׳, ג׳), נור וויר צו זאַממען, мы одни вмѣстѣ — אנחנו לבדנו, והוא ע״ד לשון הארמית: להוד

בלוזור. ובמובן השתתפות איש עם איש בפעולה מתנגדת זה לזה: תנו לי איש ונלחמה יָחַד (ש"א י"ז, י'), הזכירנו נִשָּׁפְטָה יָחַד (ישעיה מ"ג, כ"ו), מי יריב אתי נעמדה יָחַד (שם נ', ח'). ב) מציאות במקום אחד, בייזאַמְמען, אַן איינעם אָרטע, въ одномъ мѣстѣ: ולא נשארו בם שנים יָחַד (ש"א י"א, י"א), ויאספו יָחַד (ש"ב י', ט"ו), שבת אחים גם יָחַד (תהלים קל"ג, א'). ובאה מלת גם לחזק הענין. ג) בזמן ובמקום אחד, צוגלייך, צו גלייכער צייט, גלייכצייטיג, одновременно: ויפלו שבעתם יָחַד (ש"ב כ"א, ט'), ועל גוי ועל אדם יָחַד (איוב ל"ד, כ"ט); ומזה כמו ברגע אחד: אפשעה בה אציתנה יָחַד (ישעיה כ"ז, כ"ד), אשום ואשאף יָחַד (שם מ"ד, י"ד). ד) בשווי הערך והדמיון: במאזנים ישאו יָחַד (איוב ו', ב'), במאזנים לעלות, המה מהבל יָחַד (תהלים ס"ב, י'), יַחַד עשיר ואביון (שם מ"ט, ג'), יַחַד כסיל ובער (שם י"א), יַחַד על עפר ישכבו (איוב כ"א, כ"ו). ה) כלל כולל כל הפרטים המתדמים כל כאחד, אינסגעזאַממט, מיט זאַממע, גאַנץ אַללזאַמם, все вмѣстѣ: ועתה פתוחיה יָחַד (תהלים ע"ד, ו'), טמנם בעפר יָחַד (איוב מ', י"ג), וְיַחַד תלמיה יבכיון (שם ל"א, ל"ח), כמו ותלמיה כלם: כל קציניך נדדו יַחַד (ישעיה כ"ב, ג'), יַחַד אשימנו כצאן בצרה (מיכה ב', י"ב), ענינו כל, נמשך אל הקודם אסף אאסוף יעקב כלך וגו'; היוצר יַחַד לבם (תהלים ל"ג, ט"ו), שעורו: לב כלם כאחד, והכפל: המבין אל כל מעשיהם, ודוגמתו: ברן יַחַד כוכבי בקר (איוב ל"ז, ז'), והכפל: ויריעו כל בני אלהים, ובחבור עם מלת כל: יגוע כל בשר יָחַד (שם ל"ד, ט"ו). ובמובן זה יתכן שנאמר; יַחַד נכמרו נחומי (הושע י"א, ח') — כל נחומי כאחד, או שהוא נמשך, נהפך עלי לבי, ועמו יחד נכמרו נחומי, צוגלייך, вмѣстѣ съ этимъ: יַחַד סביב ותבלעני (איוב י', ח'), רש"י פירש, ועתה חיילותיך יקבצו יחד סביב עלי ותבלעני, והנראה שהוא נמשך אל הקודם: ידיך עצבוני ויעשוני יחד סביב, כל אברי כלם כאחד עשית בלי שום חסרון, אַללעס צוזאַממען, רינגסאום, всѣ вмѣстѣ, (פירסט).

ועם מלת השלילה: יַחַד לא ירומם (שם י"א, ז'), קיינער, ניעמאַנד, никто: יַחַד אנכי עד אעבור (תהלים קמ"א, י'), לפי המפרשים נמשך אל הקודם: יפלו במכמוריו אשר טמן עד אשר אעבור אנכי. ופירסט מפרשו כמו כל המובן כְּלִי תָּמִים בשלמות בלי פגע ונזק, גאַנץ, אונבעשאָדיגט, אונפערזעהרט, невредимый. הרשעים נפלו במכמורים, אבל אנכי אהיה יחד שלם בלי פגע ובכן אעבור ואנצל מידם; והנראה שטעמו כל בשלמות, ושעורו: עד אעבור יחד אנכי אעבור כלי, ביז איך גאַנץ אונד גאַר פאָללִיג ווע בין (ועיין יחדו). ובא: יהיה לי עליכם לבב לְיָחַד (דהי"א י"ב, י"ח), י"מ בהוראת שם הפעולה, צור פעראייניגונג, для единенія, והנראה כמו שכתבנו לעיל.

יַחְדָּו, (ורק שלש פעמים ובספר ירמיה יחדיו ביו"ד), תאה"פ, כעין מלת יַחַד. ובמשקלו נראה שעקרו יַחְדּוֹ בוי"ו הכנוי ליחיד (או ביו"ד וי"ו, כנוי הרבים ליחיד) חבור ושתוף, ובזה נבדלה המלה הזאת בעיקר הנחתה מן מלת יחד, במה שהוא מורה על יחס יותר קרוב והשתתפות יתרה כמו שיבואר שתמצא המלה יחדו יתר הרבה במקרא ממלת יחד. ומזה על הרוב בדבור השירי אפשר לאמר כי היא יצאה ראשונה ואח"כ נתקצרה להקל על המבטא, ובאה: א) בהשתתפות הפעולה, צו זאַממען, מיט זאַממע, вмѣстѣ: וילכו שניהם יַחְדָּו (בראשית כ"ב, י"ט), ויענו כל העם יַחְדָּו (שמות י"ט, ח') — בפה אחד, לכו ונועדה יַחְדָּו (נחמיה ו', ב'), ונרוממה שמו יַחְדָּו (תהלים ל"ד, ט'); ובתוספת מלת כל: וראו כל בשר יַחְדָּו (ישעיה ג', ה') — לחזק המליצה; ועם זה להוציא אחרים מכללם: ואנחנו יַחְדָּו אין זר אתנו (מ"א ג', י"ח), נור וויר אַלליין. (עיין יחד). וכמו כן השתתפות בפעולה מתנגדת: כי ינצו אנשים יַחְדָּו (דברים כ"ה, י"א), נבוא יַחְדָּו במשפט (איוב ט', ל"ב), יַחְדָּו למשפט נקרבה (ישעיה מ"א, א'); ועל חבור דברים שאין בהם רוח חיים: וַיַּחְדָּו יהיו תמים (שמות כ"ו, כ"ד; ל"ו, כ"ט),

צמר ופשתים יַחְדָּו (דברים כ״ב, י״א). ב) נמצאות במקום אחד, בייזאַממען, ביי אַיי-נאַנדער, быть вмѣстѣ: לשבת יַחְדָּו (בראשית י״ג, ו׳), כי ישבו אחים יַחְדָּו (דברים כ״ח, ה׳), ובני קדם נאספו יַחְדָּו (שופטים ו׳, ל״ג). ג) בזמן ובמקום אחד, צו גלייכער צייט, од-новременно: ובערו שניהם יחדו (ישעיה א׳, ל״א), יַחְדָּו (ביו״ד) נסו שניהם (ירמיה מ״ו, י״ב). ד) בערך ובדמיון: יַחְדָּו יחלקו (ש״א ל׳, כ״ד), אין גלייכער הייזע, равнымъ образомъ: הטמא והטהור יַחְדָּו (דברים י״ב, י״ב), הוא ושריו יַחְדָּו (עמוס א׳, ט׳). ומזה: זה כמו זה, זאָוואָהל — אַלס, ... так ... как ... : שדות ונשים יַחְדָּו (ירמיה ו׳, י״ב); אבות ובנים יַחְדָּו (שם שם, כ״א), הרה ויולדת יַחְדָּו (שם ל״א, ח׳). ה) רבוי כלל כלו של דברים הרבה, גאַנץ אונד גאַר, совсѣмъ, вполнѣ: יַחְדָּו אפסי ארץ (דברים ל״ג י״ז), כמו כל אפסי ארץ: יַחְדָּו נאלחו (תהלים י״ג, ג׳), והכפל: הכל סר: יכנו יַחְדָּו על שפתיך (משלי כ״ב, י״ח), כל נמצאיך אסרו יַחְדָּו (ישעיה כ״ב, ג׳), הלא שרי יַחְדָּו מלכים (שם י׳, ח׳)—הלא המלכים כלם כאחד אינם אלא שרים שלי (הרשר״ל): ופושעים נשמדו יַחְדָּו (תהלים ל״ז, ל״ח), כעיר שחברה לה יַחְדָּו (שם קכ״ב, ג׳) (עיין באור). והנראה שענינו חבור מהודק, פעסט געשלאָססען, ור״ל: ירושלים הבנויה (זה מקרוב) היא כעיר כלולה בחזק בניניה המחוברים ואחודים יחדו: בשלום יַחְדָּו אשכבה ואישן (שם ד׳, ט׳), רש״י פירש: אם היו בשלום יחדו עמי הייתי שוכב וישן בטוח, והנכון שענינו כמו כל, שלם, גאַר, גאַנץ, וטעמו: בשלום שלם ואמת, פאָלליג רוהיג, וכמו: יַחַד אנכי עד אעבור.

יַחְדּוֹ, שע״פ, איש מבני גד (דה״א ה׳, י״ד). באור השם יְאַחֲדוֹ מן יַחְדוֹן, וכן השמות יחדיאל יחדיהו.

יַחְדִּיאֵל, שע״פ, איש מחצי שבט מנשה (דה״א ה׳, כ״ד) (עיין יחדו).

יֶחְדְּיָהוּ, שע״פ, א) ראש לבני שובל (דה״א כ״ד, כ׳). ב) פקיד האתונות לדוד (שם כ״ז, ל׳) (עיין יחדו).

יַחֲזִיאֵל, שע״פ, מבני הימן (דה״ב כ״ט, י״ד), ענינו: ה׳ יחוה.

יַחֲזִיאֵל, שע״פ, א) אבי שכניה (עזרא ח׳, ה׳), ב) לוי בן שלישי לחברון (דה״א כ״ג, י״ט), ג) מגבורי דוד (שם י״ב, ה׳), ד) כהן בימי דוד (שם ט״ז, ו׳), ה) לוי בימי יהושפט (דה״ב כ׳, י׳). באור השם: ה׳ יחזה וכן השם יחזיה.

יַחְזְיָה, שע״פ, איש בימי עזרא (עזרא י׳, ט״ו), עיין יחזיאל.

יְחֶזְקֵאל, שע״פ, א) הנביא שהספר בכתבי הקדש נקרא על שמו (יחזקאל א׳, ג׳). ב) כהן ראש למשמר כהונה (דה״א כ״ד, ט״ז). באור השם: יחזק אל. וכן יחזקיהו.

יְחִזְקִיָּהוּ, עיין חזקיה.

יַחְזֵרָה, שע״פ, אחד מהכהנים (דה״א ט׳, י״ב). ענינו: יהזור יה.

יְחִיאֵל, שע״פ, א) אבי אחד המתיחשים (עזרא ח׳, ט׳). ב) אבי שכניה שאמר לעזרא להוציא הנשים הנכריות (שם י׳, ב׳). ג) לוי בימי דוד (דה״א ט״ו, י״ח). ד) בן חכמוני שהיה עם בני דוד המלך (שם כ״ז, ל״ב). ה) בן המלך יהושפט (דה״ב כ״א, ב׳). ו) פקיד בימי המלך חזקיהו (שם ל״א, י״ג). ז) נגיד בבית האלהים בימי המלך יאשיהו (שם ל״ה, ח׳). ענין השם: חי אל. וכן יְחִיָּה (ע׳ לקמן).

יָחִיד, ש״ת למי שהוא לבדו ואין זולתו עמו ביחוסו, איינציג, един-ственный, ויאמר על הבן היחיד לאבותיו: רך ויחיד לפני אמי (משלי ד׳, ג׳), את בנך את יְחִידְךָ (בראשית כ״ב, ב׳), ולנקבה: ורק היא יְחִידָה (שופטים י״א, ל״א), כמספד על הַיָּחִיד (זכריה י״ב, י׳)—הבן היחיד, אבל יָחִיד עשי לך (ירמיה ו׳, כ״ו) — האבל על היָחִיד. ובתפלה התיחד כש״ת אל השי״ת: יָחִיד חי העולמים, ובמשנה בתוספת יו״ד: לפיכך נברא אדם יְחִידִי (סנהדרין ד׳, ה׳), ואמרו: גפן יְחִידִית (כלאים ס״ג, מ״ז). והשתמשו בו במובן איש פרטי לבדו בהפך לשם צבור: כאן בְּיָחִיד כאן בצבור (ר״ה י״ח, ע״ב), איינצעלן, частный: מטר בשביל

יחיד פרנסה בשביל רבים (תענית י׳, ע״א); ואמר: אל יאמר תלמיד ,אני ראוי להיות יָחִיד (לענין קבלת תענית) אלא כל תלמידי חכמים—יחידים: איזהו יָחִיד ואיזהו תלמיד? יָחִיד כל שראוי למנותו פרנס על הצבור, תלמיד כל ששואלין אותו דבר הלכה ולמוד ואומר (תענית י׳, ע״ב). וכמו כן לאיש חשוב תלמיד שהוא כמו יחיד במעלתו אינו ראוי להיות יחיד (שם י׳, א׳): התחילו יְחִידִים מתענים (תענית ה׳, ד׳), ובמדרש: בערב ראש השנה גדולי הדור מתענים וכו׳ מראש השנה עד יום הכפורים יְחִידִים מתענים (ויק״ר ל׳)—תלמידי חכמים, וכן אמרו: יְחִידֵי סגולה, ובדקדוק: לשון יָחִיד, לשון רבים, איינ-הייט, единственное число. ובהשאלה: נעזב מכל ואין דואג לטובתו, אייזאַם, פֿער-לאַססען, одинокій: כי יחיד ועני אני (תהלים כ״ה, ט״ז). ומזה: מושיב יְחִידִים ביתה (שם ס״ח, ז׳), כנוי אל השבוים והגולים בארץ לא להם ואין מרחם עליהם.

יְחִידָה, שת״נ, פ״א במקרא: מיד כלב יְחִידָתִי (תהלים כ״ב, כ״א). תרגומו: רוּחָא דְגוּשְׁמִי—תאר אל הנשמה, ובמדרש: חמשה שמות נקראו לה, נפש, רוח, נשמה, יְחִידָה, חיה וכו׳; יְחִידָה שכל האברים משנים שנים והיא יְחִידָה בגוף (ב״ר י״ד). ועל דרך הפשט בא בהשאלה לדבר אהוב וחביב כבן יחיד לאבותיו, דאַס איינציגסטע, ליעבסטע, единственное, милое; ובפיוט השתמשו בה הרבה, ורבי יהודה הלוי אמר: יְחִידָה יַחֲדִי נא אל אמונה (דיוואַן ס׳, ל״ג).

יִחוּד, שה״פ, היות עם הזולת לבדו, אַלליין צוזאַממען זיין, быть наединѣ съ..., : מה שאמרתי לו בְּיִחוּד (סנהדרין י׳, י׳)—בינו לבין עצמו: שאלתי את רבי בְּיִחוּד (ב״מ כ״ב, ב׳), גזרו על הַיִחוּד (סנהדרין כ״א, א׳)—שלא יתיחד איש עם אשה. ובא במובן זה גם בְּהִתְפַּעֵל: לא יִתְיַחֵד אדם עם שתי נשים (משנה קדושין ד׳, י״ב). ומזה במובן המדעי בענין אחדות ה׳ דיא איינהייט גאָטטעס, единство Бога: יִחוּד שמיה דמרי עלמא (תרגום שיר השירים ח׳, ט׳), יְחוּדוֹ של עולם (בראשית רבה צ״ט)—כנוי אל הש״י כמו יחודו של עולם; ומזה בדבא״ם: אמונת היחוד, מאָנאָטהעאיזמוס, единобожіе, שער היחוד (חובת הלבבות), ובחכמת הקבלה בענין חבור רוחני. ובא בענין ברור והחלט גמור: וידעו בְּיִחוּד ששם ארון נגנז (יומא נ״ד, ע״א), מיט געוויסס-הייט, ובבא״ם: הגיע בו קצת יִחוּד (מו״נ א׳, נ״ח). ובענין הזמנה והכנה לדבר מיוחד: יחוד המעשה (חובת הלבבות).

הִתְיַחֲדוּת, שה״פ, בדבא״ם, הגבלה והגדרה, בעשטיממען, קאָנצענטריר-ען, דעפֿינירען: קצת התיחדות (מו״נ א׳, נ״ה).

יְחִיָּה, שע״פ, אחד מהשוערים (דה״א ט״ו, כ״ד) (עיין יחיאל).

יָחַל, פע״ו, יסודו ח י ל ונרדף לשרש ק ו ה וכמוהו לא נמצא בקל.—הַפִּעֵל עקרו א) עומד, היות הנפש נמשכת לדבר דומיה וממתנת על בואו, האַררען, ждать, לי שמעו וְיִחֵלּוּ (איוב כ״ט, כ״א). ודומה בענינו לפעלי צִפָּה, קִוָּה. והכפל: וידמו למו עצתי. ובא בדגש לתפארת הקריאה: ולתורתו איים יְיַחֵלוּ (ישעיה מ״ב, ד׳). וַיָּחֶל עוד שבעת ימים (בראשית ח׳, י׳), לדעת רש״י הוא משרש יחל, וכן דעת הרד״ק, ונפל הפ״א ומשפטו וַיְיַחֶל, וכן תרגום אונקלוס וְאוֹרִיךְ; והנכון שהוא הַהִפְעִיל מן חול (עיי״ש): כל ימי צבאי אֲיַחֵל (איוב י״ד, י״ד), ועיין להלן. ועם זה תקוה לדבר טוב לעתיד לבא, האָפֿפֿען, надѣяться, בקשור בלמ״ד: כי למשפטיך יִחָלְתִּי (תהלים קי״ט, מ״ג), כי לדברך יִחָלְתִּי (שם שם, ע״ד), להבטחתך; וַאֲיַחֲלָה לאור (איוב ל׳, כ״ו). וכן ביחס אל מי שבידו לעשות הטוב הַמְקֻוֶּה: ולא יְיַחֵל לבני אדם (מיכה ה׳, ו׳), וְיִחֲלוּ כמטר לִי (איוב כ״ט, כ״ג); ועל הרוב ביחס אל ישועת הש״י: כאשר יִחַלְנוּ לך (תהלים ל״ג, כ״ב), מְיַחֵל לאלהי (שם ס״ט, ד׳), כל הַמְיַחֲלִים לה׳ (שם ל״א, כ״ה), הן יקטלני לו אֲיַחֵל (איוב י״ג, ט״ו) בקרי, והכתיב—לא. ועל המעט במלת אל: יַחֵל ישראל אֶל ה׳ (תהלים ק״ל, ז׳), וְאֶל זרועי יְיַחֵלוּן (ישעיה נ״א, ה׳), והכפל: אֵלַי

איים יקוו . ובזולת הקשור : ואני תמיד אֲיַחֵל (תהלים ע"א , י"ד). ומזה ב) נשוא וסבל פגע רע בלי תלונה, אויסדויערן, אויסהאַררען, געחולדיג זיין, выжидать, пережидать, подождать : מה כחי כי אֲיַחֵל (איוב ו', י"א), והכפל : ומה קצי כי אאריך נפשי . ולדעת י"מ במובן זה נאמר : כל ימי צבאי אֲיַחֵל (שם י"ד, י"ד) — אשא ואסבול . ג) יו..א , הבטחה בתקוה טובה , האָפֿפֿען לאַססען , פֿערטראָסטען , обнадеживать : על אשר יִחַלְתָּנִי (תהלים קי"ט , מ"ט) , וִיִחֲלוּ לקים דבר (יחזקאל י"ג , ו').

הַהִפְעִיל כעין הַפִּעֵל, עומד, א) המתנה ודומיה, האַררען , ждать : שבעת ימים תוחֵל (ש"א י', ח'), וַיּוחֶל שבעת ימים (שם י"ג, ח'), והכתיב וַיִּיָּחֶל . ובקשור עם הלמ"ד : הן הוחַלְתִּי לדבריכם (איוב ל"ב, י"א), וְהוחַלְתִּי כי לא ידברו (שם שם, ט"ז), שעורו—והוחלתי לדבריכם, אך בראותי כי לא ידברו, או הוחַלְתִּי עד אשר לא ידברו. עד אשר ישתקו מדברי, ובא : לא כן אֹחִילָה לפניך (שם י"ח, י"ד); ורש"י פירשו מלשון בקשה ע"ד הוראת הפעל חָלה, ולדעת הרד"ק ענינו המתנה — לא טוב שאאריך לפניך ואוחילה שתלך אתה , אַבוואַרטען , פֿערווייל ען , ждать, мѣшкать, медлить ; ומזה ב) קווי , האָפֿפֿען , надѣяться , כי לך הוחָלְתִּי (תהלים ל"ח, ט"ז), הוחִילִי לאלהים (שם מ"ב , ו'), מה אוחִיל לה' עוד (מ"ב ו', ל"ג), אוחִילָה לאלהי ישעי (מיכה ז', ז'). על כן אוחִיל לו (איכה ג', כ"ה) . ובזולת הקשור : על כן אוחִיל (שם כ"ד) . ויתכן שזה ענינו סבלנות, געדולדיג ערטראַגען , терпѣливо переносить ; ובא : מעי מעי אוחִילָה (ירמיה ד', י"ט), בקרי והוא משרש חול בענין רעדה ורטט, ציטטערן , בעבען , трепетать, дрожать со страху ; והרבוי , אָחִיל או אָחוּלָה , מן חולי ארץ , וכן הוא הכתיב בספרים מדויקים .

הַנִּפְעַל : נוֹחֲלָה אבדה תקותה (יחזקאל י"ט , ה'). הרד"ק פירש—עמדה ימים רבים בתוחלת והנה אבדה תקותה , זיך מיט איינער האָפֿפֿנונג אַבקוואָלען , мучиться надеждою ; ובשם אביו הריק"ם פירש שהוא כמו בהפך התוחלת : הוחילה ללא הועיל , נשארה בלי תוחלת ; ולדעת רש"י בא בהוראת הפעל חלה והראוי נֶחֱלָה, נפסדה ונתקלקלה, פֿעראייבעלט ווערדען : וַיִּיָּחֶל עוד שבעת ימים (בראשית ח' , י"ב) , ומשפטו לבוא בוי"ו וַיִּוָּחֶל אלא שבא על משקל השלם כמו יִיָּרֶה (שמות י"ט, נ'), וענינו כמו בהתפעל, התחזק והוסיף להוחִיל עוד . והריק"ם אמר שבנינו התפעל והדגש שביו"ד השניה לחסרון תי"ו הבנין וקמץ היו"ד לתשלום דגש הראוי לבא בעי"ן פעל, ובאופן זה בא : וַיִּיחֶל שבעת ימים (ש"א י"ג , ח') בכתיב .

יָחִיל , ש"ת , האָפֿפֿענד , פֿערטרויענד , надѣющійся, довѣряющійся : טוב וְיָחִיל ודומם (איכה ג', כ"ו), טוב להיות יָחִיל ודומם . והוי"ו נוסף כמו ורכב וסוס (תהלים ע"ו , ז').

תּוֹחֶלֶת , שמ"נ , נרדף לשם תקוה ערוואַרטונג , האָפֿפֿנונג , надежда : תּוֹחֶלֶת צדיקים שמחה (משלי י', כ"ח) — סופה מתקיימת ומביאה לידי שמחה . והניגוד : ותקות רשעים תאבד: וְתוֹחֶלֶת אונים אבדה (שם י"א , ז'), והכפל : במות אדם רשע תאבד תקוה : תּוֹחֶלֶת ממושכה מחלה לב (שם י"ג, י"ב) — תוחלת נמשכה מזמן לזמן , לאַנגווייעריגעס האָפֿפֿען , продолжительная надежда, слишкомъ долгое об-надеживаніе, או שענינו—תוחלת הנעתקת והנכזבת ; פֿעראייטעלטע האָפֿפֿנונג , несбыточная надежда , (עיין משך) , ופירוש מחלה עיין חלה , הן תּוֹחַלְתּוֹ נכזבה (איוב מ"א , א') — בטחון וסמיכה , צופֿערזיכט , פֿערטרויען ; וביחס אל מי שמיחלים לה' : תוחלתי לך היא (תהלים ל"ט , ח'), וְתוֹחַלְתִּי מה' (איכה ג', ח'). ובל' חז"ל : לא היתה בהם תּוֹחֶלֶת (ב"ר כ"ז) , לא נמצא בו כל תקנה טובה לעתיד לבא, או שענינו כמו תועלת שאין בו תוחלת לגזול ממנו כלום (שם כ"ב), שאין בו תקות יְכֹלֶת .

יִחוּל , שה"פ , בתלמוד , תוחלת ותקוה , משאת נפש , האָפֿפֿנונג , זעהנזוכט , надежда, жажда, желаніе ונשכים

ונמצא: יִחוּל לבבנו ליראה את שמך (ברכות מ"ז, ע"ב).

יַחְלְאֵל, שע"פ, בן זבלון (בראשית מ"ו, י"ד), ועל שמו נקראת המשפחה הַיַּחְלְאֵלִי (במדבר כ"ו, כ"ו). באור השם: יחל לאל:

יָחַם, פע"ז, מיסודו של חמם, עקרו קדיחה וחִמּוּם, וואַרם זיין, ערהיצט ווערדען, разгорячиться.

הַקַּל עומד א) הרגשת חום הטבעי, ובא כפעל סתמי: ולא יִחַם לו (מ"א א', א'), ולאחד איך יֵחָם (קהלת ד', י"א)). ומזה קדיחה מחום האש, הייס, קאָכענד ווערדען, чувствовать жару: לְמַעַן הֵחָם (יחזקאל כ"ד, י"א). ב) בהשאלה: הרגשת חום התפעלות הכעס, ערדענט זיין, быть возбуждену: כי יֵחַם לבבו (דברים י"ט, ו'). והנראה שכל הפעלים האלה הם משרש חמם (עיי"ש). ושרש יָחַם התיחד לחמימות תאות המשגל ברונסטיג ווערדען, сладострастіе, горячность (въ половомъ отношеніи), היות לָהוּט: וַיֶּחֱמוּ הצאן אל המקלות (בראשית ל', ל"ט): היו"ד בסגו"ל תמורת ציר"ה מפני חטף הסגול בחי"ת: וַיֵּחַמְנָה בבאן לשתות (שם שם, ל"ח), ע"ם וַיִּשַּׁרְנָה (ש"א ו', י"ב).

הַנִּפְעַל מן ההוראה האחרונה: הַנֵּחָמִים באלים (ישעיה נ"ז, ה'), ברינסטיג ווערדען, быть любострастнымъ להוטים, ושמוש הבי"ת: לְיַחֲמֶנָּה במקלות (בראשית ל', מ"א) והטעם שהם מתחממים בחמום תאות המשגל (שהוא משל לזנות של עבודה זרה) ע"י האלים, בראותם אותם מתאוים לעבוד לאלילים תחתיהם וכמו שמפרש: תחת כל עץ רענן (הרשד"ל).

הַפִּעֵל בהוראת חמום המשגל: „והיה בכל יַחֵם הצאן" (בראשית ל', מ"א), עומד, שיעורו: בכל עת יַחֵם, וכמו שנאמר להלן: ויהי בעת יַחֵם הצאן (שם ל', י"ו), זכהער הייס, וארם, ברינסטיג זיין, быть разгорячену, לְיַחֲמֶנָּה במקלות (שם ל', מ"א), יוצא, ליחם אותן. ובא בצירה להיותו כנוי הפעל ודגש הנו"ן יתכן שהוא להפלגת החמום, עיין באור: ובחטא יֶחֱמַתְנִי אמי (תהלים נ"א, ז'). ויש מפרשים כמו „יחמה ממני", או „יחמה

בי' בקבלת ההריון, והנכון שענינו קבלת ההריון שהוא בשעת חימום, עמפפֿנגען, зачать. ע"ד: שמה חִבְּלָתְךָ אמך (שה"ש ח', ה'), (עיין חבל), והיו"ד בסגול מפני חטף הסגול בחי"ת, ובפיוט מזה: מְיוּחָם בחטא הוא (סלוק שחרית יו"כ).

מֵיחָם, במשנה, ש"ז, שם כלי להחם בו מים: הַמֵּיחָם שפנהו (שבת ג', ה') (עיין חמם).

יַחְמוּר, ש"ז, חיה ממין הטהורים ממשפחת הצבאים דאַמהירש, чубарный олень: איל וצבי וְיַחְמוּר (דברים י"ד, ה'; מלכים א' ה', ג').

יַחְמַי, שע"פ, אחד מבני יששכר (דה"א ז, ב'). יסוד השם, חומה במובן גדר ושמירה, והכונה: שומרי ומגני.

יָחֵף, שה"ת, עברית וארמית, עקרו: מגורד ופרוע, בלאָסס זיין, голо, ומתיחס אל הרגלים כשאינן כסויות ועטופות במנעלים, במקרא נמצא בשם:

יָחֵף, שה"פ, הליכה בלי מנעלים, באַארפֿיס-סיגקייט, босикомъ: מנעי רגלך מִיָּחֵף (ירמיה ב', כ"ה)—מפני ההליכה הרבה שהיא הולכת תמיד במנעלים נקרעים, והכפל: וגרונך מצמאה, וכמו שאמרו חז"ל: כדי שלא תבוא רגלך לידי יחוף (יומא ע"ז, ע"א), ורגלך לא בָצֵקָה, ת"א ומסנאך לא יְחֵפוּ (דברים ח', ד'). ובמשנה: בשעת היחף והדיש (מכשירין ג', ח'). הרמב"ם פירש בשעה שהבהמה עיפה ויגעה מטורח הדרך והוא חולי הבהמה (ועיין הרע"ב והתוי"ט). והנראה בשעה שאין סנדלי ברזל בפרסותיהן לחוקן. וברחז"ל בא כפעל בבנין התפעל: כדי שלא יִתְיַחֲפוּ רגליה (איכה רבתי פתיחה).

יָחֵף, תאה"פ, באַארפֿוס. והוא הולך יָחֵף (ש"ב ט"ו, ל'), לסימן אבלות: הלך ערום וְיָחֵף (ישעיה כ', ב').

יְחוּף, בגמרא, שה"פ, כדי שלא תבוא רגלך לידי יחוף (יומא ע"ז, א').

יַחְצְאֵל, שע"פ, בן נפתלי בן יעקב (בראשית מ"ו, כ"ד), ועל שמו נקראת המשפחה הַיַּחְצְאֵלִי (במדבר כ"ו, מ"ח). ענין השם: יחלץ אל.

יָחֹר ; יָחוּר, ש"ז, במשנה, ענף רך של עץ התאנה: אין נוטעין יְחוּר של תאנה (כלאים א', ח'), וכנראה מקורו עברית כעין השם: חֲרָיוֹת של דקל, על היותו יבש מחום השמש (עיין חרה); ויהיה השם יחר דומה במשקלו לפעל יחם הנרדף עם חמם. ובבראשית רבה פרשת נח נאמר: נח הכניס עמו יְחוּרִים לתאנים, לאמר: ענפים רכים לנטוע מהדש תאנים אחרי צאתו מן התבה.

יַחַשׂ, ש"ז, בכתבי הקדש האחרונים, וכנראה מקורו ארמית אף שלא נמצא בתרגומים הראשונים, סדר השתלשלות תולדות המשפחה אל בית האבות: ספר הַיַּחַשׂ (נחמיה ז', ה'), אַבשטאַמטונגס בוך, גע-שלעכטסרעגיסטער, родословная книга, ובחז"ל בסמ"ך: עבד משום שאין לו יַחַס (ב"ק פ"ו, ע"א). ומזה בא בפעל בבנין

הִתְפַּעֵל, הודעת סדר תולדות איש לגזע בית אבותיו, זיך נאַך אַבשטאַמטונג אנגע-בען, показать свое родословіе, וכעין הפעל התילד בספרי הקדש הראשונים (עיין ילד): כלם הִתְיַחְשׂוּ בימי יותם (דהי"א ה', י"ז)—בררו סדר תולדותיהם, גע-נעאַלאָגיש זיך אנגעבען, выяснить свое родо-словіе, או בהוראת הנפעל. — נתבקרו ספרי היחש שלהם, גענעאַלאָגיש אנגעבען, выясненіе родословія: וְהִתְיַחְשָׂם לתולדותם (שם ז', ט'), בְּהִתְיַחְשָׂם לתולדותם (שם ה', ז'), זאת מושבתם וְהִתְיַחְשָׂם להם (שם ד', ל"ג), ענינו: בא בספר רשימת כל אנשי המושבות, נאַך דעם וואָהנאָרטע פערצייכ-נעט ווערדען, быть отмѣчену по мѣстожи-тельству: המה בחצריהם הִתְיַחְשָׂם (שם ט', כ"ב), באו ברשימת מקום ישוב חצריהם. ומזה: וְהִתְיַחְשָׂם בצבא (דהי"א ז', מ')— נקבו בשמות היוצאים לצבא. ולכל הִתְיַחֵשׂ בלוים (דהי"ב ל"א, י"ט); שעורו: לכל מי אשר התיחש בלוים, ולא לְהִתְיַחֵשׂ לבכורה (דהי"א ה', א')—סדר היחס לתולדותם איננו בבחינת שהם בני הבכור. וכמו כן רשימת סדר המשפחה בספר: וכל ישראל הִתְיַחְשׂוּ והנם כתובים על ספר (שם ט', א'), גע-נעאַלאָגיש פערצייכנעט, отмѣчены по про-исхожденію; ובא המקור במובן שה"פ: ואת הִתְיַחֵשׂ הכהנים לבית אבותיהם (דהי"ב ל"א, י"ט), דיא פערצייכנונג, איינרעגיסטרירונג, регистрированіе: ועמו הִתְיַחֵשׂ לזכרים (עזרא ח', ג'), שעורו: רשימת היחש לזכרי משפחתו, פערצייכניסס, реестръ: מלבד הִתְיַחְשָׂם לזכרים (שם שם, ט"ז), וּלְהִתְיַחֵשׂ בכל טפם נשיהם ובניהם וגו'—ברשימתם הובאו גם שמות הטף וגו'. ובמובן זה נאמר: הִתְיַחְשָׂם לכל (דהי"א ז', ה'), לכל, כלומר לכל בני משפחתם; ובא: ודברי רחבעם וגו' הלא הם כתובים בדברי שמעיה וגו' לְהִתְיַחֵשׂ (דהי"ב י"ב, ט"ו), ענינו: כתובים בבאור קשור הסבות והמסובבים או בספר תולדות הימים (עיין באור הרר"י וויסע); וי"א ע"ד כתיבת ספרי היחס, ר"ל באופן מדויק, נאַך ווייזע דעם געשלעכטס-רעגיסטער, גענויא, גענעאַלאָגיש, והבינוני בל"ר: כְּתָבָם הַמִּתְיַחְשִׂים (עזרא ב', ס"ב; נחמיה ב' ז', ס"ד), טעמו: כתב המתיחשים כמו ספר היחש. ובמדרש: שנתיחס ראש לשלשלת יוחסין (שהש"ר א', א'), כמו נמנה. ובדחז"ל בא גם בבנין

פִּעֵל, יוצא, הודעת סדר השתלשלות המשפחה, דיא אַבשטאַמונג נאַכווייזען, пока-зать родословіе: בא הכתוב וְיִחֲסוֹ (סנהדרין פ"ב, ע"ב); וכן בענין מנוי על הסדר: כדי לְיַחֵס בהן שנותיו של יעקב (מגלה י', ב'), והפעול: מְיוּחָס; ומי שנודע סדר תולדות משפחתו ולא נמצא בה פסול ופגם: האי מיוחס טפי (קדושין ע"א, ב'), משפחות המיוחסות שבישראל (שם ע', ב')—שאין בהם פגם משפחה, וכן בלשון יונית, גינים, בן משפחה כבודה מן גיני־משפחה. ובפיוט בהשאלה בהפעיל: יום מימים הוּחָס, יום כפור הַמְיוּחָס (מוסף יוהכ"פ), ומובנו במקום הזה: בעפאָרצוגט, предпочитаемый.

יִחוּס, ש"ז, יַחַשׂ, אַבשטאַמונג, происхож-деніе: זה ספר תולדות אדם, ת"י דין ספר יחוס (בראשית ה', א'), וכן בענין משפחה בכלל: ואל משפחתי, ת"י ואל

יָחוּסִי (שם כ"ד, ל"ח), משפחות עמים, ת"י: יָחוּסֵי עמיא (תהלים צ"ו, ז').

יוּחָס, ש"ז, משפחה ידועה, פאמיליע, фамилiя, בתולדותיה לשבח או לגנאי: עשרה יוּחֲסִין עלו מבבל כהני לויי זכו' חללי גרי חרורי (קדושין ס"א, א'), וכנראה שהיא מלה מקוצרת מן מְיוּחָס. מגלת יוּחֲסִין (יבמות מ"ט, ב'), ספר יוּחֲסִין (פסחים ס"ב, א'). ובא"ם השתמשו בשרש זה בענין ההצטרפות והשייכות, אין בעציג, בעציעהונגסווייזע, פערהאלטניסס, отношенiе, принадлежность, ואמרו: מלת הַיַּחַס, יַחַס הַפָּעוּל, יְחוּסִים, בעציעהונגען, отношенiя. וכן מִתְיַחֵס, הִתְיַחֲסוּת. ויסוד השרש כנראה חוס כמו שמצינו ממנו במובן זה: עבד אין לו חיים (בבא קמא פ"ח, ע"א) — יחס משפחה, עפ"י אבות שאין להם חיים בנים (שם).

יַחַת, שע"פ, א) אחד מבני יהודה (דהי"א ד', ב'). ב) לֵוִי בן גרשום (שם ו', ה'). ג) לוי ראש מחלקה בימי דוד (שם כ"ג, י'). ד) לֵוִי בימי דוד (שם כ"ד, כ"ב). ה) לוי מבני מררי בימי המלך יאשיהו (דהי"ב ל', י"ב). השם משרש נחת. והכוונה: יתן מנוחה.

יָטַב, כעו"י, מיסודו של השרש טוב, ומצוי יותר ממנו בזמני הפעל וביחוד בעתיד הקל א) היות יפה נעים ורצוי ביחס אל החושים, שאָן, אנגענעהם זיין, געפאללען, быть красивымъ, прекраснымъ, нравиться. בקשור אל השם עין: והנערה אשר תִּיטַב בעיני המלך (אסתר ב', ד'). ומזה בענין הנאה גופנית המביאה לידי בדיחות, בקשור עם השם לב, פראָהליך, הייטער זיין, быть веселымъ: ברוע פנים יִיטַב לב (קהלת ז', ג'), וישת וַיִּיטַב לבו (רות ג', ז'), וביו"ד אחת: הואל נא ולין וִיטַב לבך (שופטים י"ט, ו'), אבל נא וְיִטַב לבך (מ"א כ"א, ז'); ומזה תאר לדבר מתקבל רצוי ונוח לנפש, געפעללינער, привѣтливый, вѣжливый. ומיוחס אל העין: וַיִּיטַב הדבר בעיני פרעה (בראשית מ"א, ל"ז), וישמע משה וַיִּיטַב בעיניו (ויקרא י', כ'), ועניננו הסכמה: וַיִּיטַב הדבר בעיני בני ישראל (יהושע כ"ב, ל"ג) ועשית לו כאשר יִיטַב בעיניך (ש"א כ"ד, ה'), וַיִּיטְבוּ דבריהם בעיני חמור (בראשית ל', י"ח), ובקשור עם הלמ"ד: וְתִיטַב לה' משור פר (תהלים ס"ט, ל"ב). ובכתבי הקדש האחרונים גם עם לִפְנֵי: וַיִּיטַב לפני המלך (נחמיה ב', ו'), וַיִּיטַב הדבר לפני המן (אסתר ה', י"ד), ואם יִיטַב עבדך לפניך (נחמיה ב', ה'). ב) הנאת ההרחבה וההרוחה במעמד האדם, פרנסתו ומנוחת נפשו, וואָהל ערגעהען, жить хорошо, находиться въ хорошемъ положенiи. שמושו כפעל סתמי וקשורו בלמ"ד: למען יִיטַב לי (בראשית י"ב, י"ג). אשר יִיטַב לך ולבניך (דברים ד', מ'), למען יִיטַב לך והארכת ימים (שם כ"ב, ז'). אבקש לך מנוח אשר יִיטַב לך (רות ג', א'), ויִיטַב לך ותחי נפשך (ירמיה ל"ח, כ').

הַהִפְעִיל, יוצא. א) קשוט ויפוי למראה, שאָן מאַכען, פוטצען, украсить, убирать: כטוב לארצם הֵיטִיבוּ מצבות (הושע י"ד, א') — עשו מצבות טובות ויפות: וַתֵּיטֶב את ראשה (מ"ב ט', ל'); ובהשאלה בענין הארת פנים, פראָה, הייטער מאַכען, развеселить: לב שָׂמֵחַ יֵיטִיב גהה (משלי י"ז, כ"ב), לב שמח יֵיטִב פנים (שם ט"ו, י"ג); ומזה יש מפרשים: הלוא אם תֵּיטִיב שאת (בראשית ד', ז') — אם תֵּיטִיב שאת פניך, וזה כנגד מה שאמר: ולמה נפלו פניך; וטעם הכתוב כנראה: אם תיטיב שאת פניך ואם לא תיטיב שאת פניך אחת היא — לפתח חטאת רובץ. וּבְיַחַס אל הלב: המה מֵיטִיבִים את לבם (שופטים י"ט, כ"ב). וִיטִיבְךָ לבך בימי בחורותיך (קהלת י"א, ט'); עומד, וטעמו: לבך ייטיב לך, דיין הערץ ווירד פראָה זיין, דו ווירסט פראָהען הערצענס זיין, возвеселится твое сердце. ובהשאלה: לשון חכמים תֵּיטִיב דעת (משלי ט"ו, ב') — כשהחכם מדבר דברי דעת, לשונו תשכיל לְיַפּוֹת ולסלסל את דבריו: ומזה: יֵיטֵב אלהים את שם שלמה (מ"א א', מ"ז) — יְיַפֵּהוּ ויפרסמהו לטוב. ומזה בענין תקון או נקוי, צורעכט מאַכען, אויסבעססערן, поправить, исправить: בְּהֵיטִיבוֹ את הנרות (שמות ל', ז'). ובענין הנעמת הקול: הֵיטִיבִי

נגן (ישעיה כ״ג, ט״ז), שאָן שפּיעלען, хорошо играть: הֵיטִיבוּ נַגֵּן (תהלים ל״ג, ג׳), ושמושו בעין תאר הפעל המצטרף אל פעל אחר במקור: יפה קול ומֵטִב נגן (יחזקאל ל״ג, ל״ב) (חסר) — איש מיטיב לנגן (ש״א ט״ז, י״ז) (מלא); מֵטִיבֵי לכת (משלי ל׳, כ״ט) — מטיבים את לכתם. וכמו כן בסמיכות אל שם צעד: מֵיטִיבֵי צעד (שם שם) — מיטיבים מיַפִּים את צעדם — הולכים יפה. ומזה: מה תֵּיטִיבִי דרכך (ירמיה ב׳, ל״ג) — תְּיַפִּי ותקשטי מהלכך: ובמובן זה: הֵיטַבְתְּ לראות (ירמיה א׳, י״ב) — ראית היטב, ראית בראוי ונכון, גוט, רעכט, ריכטיג זעהען, хорошо видѣть: הֵיטִיבוּ כל אשר דִּבֵּרוּ (דברים ה׳, כ״ח) — דברו דברים טובים ונכונים. בענין ב) היות מתקבל, רצוי ונוח, וטעמו עומד, כעין הַקַּל, וע״ד פעל סתמי: כי יֵיטִיב אל אבי את הרעה עליך (ש״א כ׳, י״ז) — עשות טוב וגמילות חסד לזולתו; ובא גם ביחס הלמ״ד, יעמאַנדען גוטעס טהון, גוטעס ערצייגען, дѣлать добро, оказать добро кому-то: וְהֵטַבְנוּ לך (במדבר י׳, כ״ט), ולאברם הֵיטִיב בעבורה (בראשית י״ב, ט״ז), כי יֵיטִיב ה׳ לי (שופטים י״ד, י״ג). וביחס עִם: הֵיטֵב אֵיטִיב עמך (בראשית ל״ב, י׳), ואֵיטִיבָה עמך (שם שם, י׳), אשר יֵיטִיב ה׳ עמנו (במדבר י׳, ל״ב), הלא דברי יֵיטִיבוּ עם הישר הולך (מיכה ב׳, ז׳), ענינו: הלא הבטחותי טובות. ועל הרוב ביחס הפעול: וְהֵיטִבְךָ והרבך (דברים ל׳, ה׳), וְשַׂשְׂתִּי עליהם לְהֵטִיב אותם (ירמיה ל״ב, מ״א). הֵיטִיבָה ברצונך את ציון (תהלים נ״א, כ׳), לא יֵיטִיב ה׳ ולא ירע (צפניה א׳, י״ב). ובא: ואלמנה לא יְיֵטִיב (איוב כ״ד, כ״א), ע״מ: וגבוה ממרחק יֵיָדָע (תהלים קל״ח, כ׳), ובמקור: לְהָרַע או לְהֵיטִיב (ויקרא ה׳, ד׳), על הרע כפים לְהֵיטִיב (מיכה ז׳, ג׳), הטוב שבפירושים הוא — למען היטיב את רוע כפיהם, רוע מעשי ידיהם השר שואל והשופט בשלום. הבינוני כשם תאר: טוב אתה ומֵטִיב (תהלים קי״ט, ס״ח); ובמובן המוסרי בענין מעשה הטוב על פי דרכי התורה, גוטעס טהון, творить добро: הֵיטִיבוּ דרכיכם (ירמיה ז׳, ג׳), וְהֵיטִיבוּ מעלליכם (שם ל״ח, ט״ו), הֵיטַבְתְּ חסדך האחרון (רות ג׳, י״ד) — עשית את חסדך האחרון טוב יותר מן הראשון; ובמקור: חכמים המה להרע וּלְהֵיטִיב לא ידעו (ירמיה ד׳, כ״ב), לִמְדוּ הֵיטֵב (ישעיה א׳, י״ז), חדל להשכיל לְהֵיטִיב (תהלים ל״ו, ד׳). וכשם הפעולה: וגם הֵיטֵיב אין אותם (ירמיה י׳, ה׳). ובא בענין היות חשוב ונכבד, גוט געאַכטעט זיין, быть уважаему: הֲתֵיטְבִי מנא אמון (נחום ג׳, ח׳), ובא המקור במובן תאר הפעל לחזוק והפלגת הפעולה, גוט, גענוי, זאָרגפֿאֶלטיג, גרינדליך מאַכען: тщательно, основательно: טחון הֵיטֵב (דברים ט׳, כ״א), ואת צלמיו שברו הֵיטֵב (מ״ב י״א, י״ח); ובמובן המוסרי: וחקרת ושאלת הֵיטֵב (דברים י״ג, ט״ו), הֵיטֵב חרה לי (יונה ד׳, ט׳), זעהר שטאַרק, весьма, очень, הַהֵיטֵב חרה לך (שם שם, ד׳). ובארמית: ומה די עלך ועל אחך יֵיטַב (עזרא ז׳, י״ח). ובגמרא בבינוני: מוּטָב, בענין ערך היתרון וע״ד פעל סתמי, עס איזט בעססער, лучше, הנח להם לישראל: מוּטָב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין (שבת קמ״ח, ע״ב; ביצה ל׳, ע״א); מוטב תיכספו בי עמרם בעלמא הדין ולא תיכספו מיני לעלמא דאתא (קדושין פ״א, ע״א).

מֵיטַב, ש״ז, הטוב המעולה והמשובח בטוב, דאַס גוטע, דאַס פֿאָרציגליכע, דאַס בעסטע, лучшее, отличнѣйшее, превосходнѣйшее: מֵיטַב שדהו (שמות כ״ב, י״ד), וּמֵיטַב כרמו (שם), מֵיטַב הצאן (ש״א ט״ו, ט״ו), בְּמֵיטַב הארץ (בראשית מ״ז, ו׳).

הֲטָבָה, שה״פ, בתלמוד: הֲטָבַת שתי נרות (יומא י״ד, ע״ב), ובא״ם שמשו בענין פעולה טובה: הֲטָבָה וגמילות חסד.

יָטְבָה, שם עיר בארץ ישראל (מ״ב כ״א, י״ט). השמות יטבה, יטבתה יורו כי מקום טוב הוא.

יָטְבָתָה, שע״פ, מקום שחנו בני ישראל במדבר (דברים י׳, ז׳). (עיין יטבה).

יְטוּר, שע״פ, בן־ישמעאל (בראשית כ״ה, ט״ו). וענין השם כמו טור, ארמון.

יַיִן, ש״ז, המשקה היוצא מן הענבים,

וויין, вино: נשקה את אבינו יַיִן (בראשית י״ט, ל״ב), יַיִן ושכר אל תשת (ויקרא י׳, ט׳) (עיין שכר); מגפן הַיַּיִן (במדבר ו׳, ד׳), והוא הטוב שבמשקים משמח את הלב; וְיַיִן ישמח לבב אנוש (תהלים ק״ד, ט״ו), וְיַיִן ישמח חיים (קהלת י׳, י״ט), וזהו: ושמח לבב כמו יַיִן (זכריה י׳, ז׳) — ומשיב נפש העיף: וְהַיַּיִן לשתות היעף (ש״ב ט״ז, ב׳. ועל היותו עיקר בסעודה נקראת הסעודה משתה היין; במשתה הַיַּיִן (אסתר ה׳, ו׳), ממשתה הַיַּיִן שם ז׳, ז׳). וכמו כן בסתם משתה: ויעש להם משתה (בראשית י״ט, ג׳); וְהַמקום המיוחד אל המשתה נקרא: בית משתה הַיַּיִן (אסתר ז׳, ח׳), או בית היין: הביאני אל בית הַיָּיִן (שה״ש ה׳, ד׳). ולפי שהוא משכר את המרבה לשתותו נאמר: הסירי את יֵינֵךְ מעליך (ש״א ו׳, י׳)— היין אשר שתית, רויש, хмѣль: וייקץ נח מִיֵּינוֹ (בראשית ט׳, כ״ד). וייחסו לו פעלים שונים: יַיִן ידליקם (ישעיה ה׳, י״א), וכגבר עברו יָיִן (ירמיה כ״ג, ט׳); לץ הַיַּיִן הומה שכר (משלי כ׳, א׳), והמו כמו יַיִן (זכריה ט׳, ט״ו), טוימעלן, опьянѣть: הלומי יָיִן (ישעיה כ״ח, א׳), בעטוי זע פֿאָן וויין, опьяненные виномъ: נבלעו מן הַיַּיִן (שםשם, ז׳), ואף כי הַיַּיִן בוגד (חבקוק ב׳, ח׳), ומנהגם היה לשום סמים שונים בְּיַיִן לרקחו ולחזק טעמו: מִיַּיִן הרקח (שה״ש ה׳, ב׳), געווירצ-טער וויין, приправленное вино: וחכך כְּיֵין הטוב (שה״ש ז׳, י׳), נסמך המתואר אל התאר, ועניננו כיין שנתנו בו סמים טובים נודפים נרדף אל יין הרקח: מסכה יֵינָהּ (משלי ט׳, ב׳), וְיַיִן חמר מלא מסך (תהלים ע״ה, ע״ט). ובין הסמים ההן היו גם ארסיים להגדיל השחרות והתמהון. ובענין זה נאמר „כוס הַיַּיִן החמה" (ירמיה כ״ה, ט״ו), כמו: כוס יֵין החמה, חמת תנינים יֵינָם (דברים ל״ב, ל״ג), חֲמַת מִיָּיִן (הושע ז׳, ה׳), (עיין חמה). יַיִן תרעלה (תהלים ס׳, ה׳), וכמו כן בסתם: מִיֵּינָהּ שתו גוים (ירמיה נ״א, ד׳), הנה בטני כְּיַיִן לא יפתח (איוב ל״ב, י״ט) - השמור בכלי סתום והוא תוסס ומעלה קצף ובוקע את הכלי, וזה ענין הכפל: כאבות חדשים יבקע. ונמצא היין במינים שונים: כְּיֵין לְבָנוֹן (הושע י״ד, ח׳)— הגדל בלבנון, בְּיֵין חלבון (יחזקאל כ״ז, י״ח), (עיין חלבון). בכל יַיִן להרבה (נחמיה ה׳, י״ח), עניננו — בכל מיני יין; ולא נמצא הרבוי ממנו במקרא כ״א במשנה: יֵינוֹת ושמנים וסלתות (שקלים ד׳, ג׳). וְיֵין חמסים ישתו (משלי ד׳, י״ז)—יין שחומסים וגוזלים; וְיֵין ענושים ישתו (עמוס ב׳, ח׳)—יין שמוציאים ממי שעונשים אותו. ובא בהוראת השם ענבים, טרויבען: אספי יַיִן וקיץ (ירמיה מ׳, י׳), יַיִן ביקבים לא ידרוך ישעיה ט״ז, י׳)— ובגמרא: רמונים שמשך מהם יַיִן (שבת קמ״ג, ע״ב), ופירש״י המשקה היוצא מן הרמונים נקרא גם הוא יַיִן מפני שיש בו חומץ שמתחמץ ונמצא בו שמרים.

יָכֹחַ או וכח, פ״י, קרוב לשרש נ כ ח, ועקר הוראתו כנראה, הַרְאוֹת והוראת דבר העומד לנכח כמורה באצבע, ציינען, указать. ולא נמצא בקל.

הַהִפְעִיל: הוֹכִיחַ, יוצא: א) הראות והורות דבר כי הוא זה, געגוי, ריכטיג אַנצייגען, בעשטיממען, предназначать, указать: ובא בשני יחוסים: היא האשה אשר הֹכִיחַ ה׳ לבן אדוני (בראשית כ״ד, מ״ד), ומוֹכִיחַ לרשע מומו (משלי ט׳, ז׳), וְתוֹכִיחוּ עלי חרפתי (איוב י״ט, ח׳). ומזה ב) הצעת דבר לפני זולתו לבררו, דאַרשטעללען, דאַרלעגען, דאַרטהון, излагать, изложить, דרכי אל פניו אוֹכִיחַ (איוב י״ג, ט״ו), וְהוֹכֵחַ אל אל אחפץ (שם שם, ג׳), ועם זה הצעה ובירור ענין מסופק בראיות וטענות, בעווייזען, איבערצייגען, доказавать, убѣдить: וְהוֹכִיחַ בדברים (מ״ב י״ט, ד׳), ומה יוֹכִיחַ הוֹכֵחַ מכם (איוב ו׳, כ״ה)— מה יש אתכם טענות ברורות להוכיח אמתת דבריכם; הַלְהוֹכַח מלים תחשבו (שם שם, כ״ו)— האם תחשבו שיש במלים שלכם כדי להוכיח: הוֹכֵחַ בדבר לא יסכון (שם ט״ו, ג׳)— רוצה להוכח דבר, בדבר שלא יסכון, והכפל: ומלים לא יועיל בם, כמו במלים אשר אין תועלת בם. ובמשנה: העומר שכנגדו מוֹכִיחַ (פאה ו׳, ג׳), בור יוכיח, שור יוכיח

(ב"ק ו', ע"א). ומזה ג) ברור מעשה חטא
ועול שעשה זולתו להעירו לתקן עותתו,
צור רעדע שטעללען, צו רעכט ווייזען, ריגען,
ובא ;укорять, упрекать, увѣщевать
בקשור עם יחס שאליו: וְהוֹכִיחַ לנבון יבין
דעת (משלי י"ט, כ"ה), לא יאהב לץ הוֹכֵחַ
לו (שם ט"ו, י"ב), הוֹכַח לחכם ויאהבך (שם
ט', ח'), או עם יחס הפעול: וְהֹכִיחַ אברהם
את אבימלך (בראשית כ"א, כ"ה), הוֹכֵחַ תּוֹכִיחַ
את עמיתך (ויקרא י"ט, י"ז); וכולל גם הערה
בדברים קשים ומדאיבים טאַדעלן, שעלטען,
, облпчать, порицать: הוֹכֵחַ יוֹכִיחַ אתכם
(איוב י"ג, י'), לא על זבחיך אוֹכִיחֶךָ (תהלים
נ', ה'), אוֹכִיחֲךָ ואערכה לעיניך (שם שם,
כ"א); ועם זה הערת למוד, בעלעהרען, на-
ставить: יהלמני צדיק חסד וְיוֹכִיחֵנִי (תהלים
קמ"א, ה'). ובמובן זה יתכן שיתפרש גם
בשאר מקומות. ועם זה הערה ביסורים, ציכ-
טיגען, наказать, ובמובן זה נרדף עם הפעל
יסר: אל באפך תוֹכִיחֵנִי (תהלים ו', ב'),
והכפל: ואל בחמתך תְיַסְּרֵנִי; אל בקצפך
תוֹכִיחֵנִי (שם ל"ח, ב'), והכפל: ובחמתך
תְיַסְּרֵנִי, וְהוֹכַחְתִּיו בשבט אנשים (ש"ב ז',
י"ד), היוסר גוים הלא יוֹכִיחַ (שם צ"ד, י').
(עיין יסר). אשרי אנוש יוֹכִיחֶנּוּ אלוה (איוב
ה', י"ז), והכפל: ומוסר שדי אל תמאס:
תיסרך רעתך ומשובתיך תּוֹכִיחֻךָ (ירמיה ב',
י"ט). ופ"א עם יחס הבי"ת: פן יוֹכִיחַ בך
ונכזבת (משלי ל', ו'), והבנתו כש"ת למי
שמיסר בדברים ומוכיח ומעיר לתשובה,
צו רעכטווייזער, ערמאַהנער -обличитель, увѣ
щеватель: שנאו בשער מוֹכִיחַ (עמוס ה',
י'), שעורו: מוכיח בשער, כמו: וְלַמּוֹכִיחַ
בשער יקשון (ישעיה כ"ט, כ"א), לפי שהיו
המעוררים והמזהירים עומדים בשערים
במקום קבוץ העם: ולא תהיה להם לאיש
מוֹכִיחַ (יחזקאל ג', כ"ו), שטראַפּרעדיגער про-
повѣдникъ: וְלַמּוֹכִיחִים ינעם (משלי כ"ד,
כ"ה). (ועיין בסמוך) ויכלול אזהרה לְהִשָּׁמֵר
מעשות דבר לא טוב, מאַהנען; ראה אלהים
וַיּוֹכַח אמש (בראשית ל"א, מ"ב), וַיּוֹכַח עליהם
מלכים (תהלים ק"ה י"ד), ומפרש: אל תגעו
במשיחי וגו'. ד) בוא בטעות ובוכוחים עם

זולתו, מיט יעמאַנדען רעכטען, спорить: וְיוֹכַח
לגבר עם אלוה (איוב ט"ז, כ"א), והכפל: וכן
אדם לרעהו. והשעור — האם יאות לגבר
לְהִוָּכַח ולריב עם אלוה כהוכח בן אדם
עם רעהו. ובמובן זה יתכן שנפרש:
מוֹכִיחַ אלוה יעננה (שם מ', ב') נמשך אל
הקודם: הֲרֹב עם שדי יִסּוֹר — האם
מי שהוא יוצא לריב ולטעון עם שדי
ומוכיח עם אלוה, הבא להתוכח עם אלוה,
היש לו תקוה כי אלוה יען וישיב לו
תוכחתו: אל ירב ואל יוֹכַח איש (הושע
ד', ד'). ומזה עשות הכרעה ומשפט בין
הטוענים המתוכחים, ענטשיידען, שיעדסריכ-
טען, рѣшить споръ: וְיוֹכִיחוּ בין שנינו
(בראשית ל"א, ל"ז), ירא אלהי אבותינו וְיוֹכַח
(דהי"א י"ב, י"ח), לא יש בינינו מוֹכִיחַ (איוב
ט', ל"ג), ומזה, דון דין והוציא לאור
משפט, רעכטשפרעכען, ריכטען, судить, ря-
дить. ובמובן זה נרדף אל הפעל שפט:
ושפט בין הגוים וְהוֹכִיחַ לעמים רבים
(ישעיה ב', ד'), וְהוֹכִיחַ לגוים עצומים (מיכה
ד', ג'), ולא למשמע אזניו יוֹכִיחַ (שם י"א,
ג'); והקודם: ולא למראה עיניו ישפוט,
ועם זה עשות משפט לעשוקים: וְהוֹכִיחַ
במישור לענוי ארץ (שם שם, ד'), והקודם:
ושפט בצדק דלים, ואולי מזה: וְלַמּוֹכִיחִים
ינעם (משלי כ"ד, כ"ה)—דנים דין דלים.

הָהֻפְעַל פ"א במקרא, בהוראת התיסר
ביסורים, געציכטיגט ווערדען, быть наказану:
וְהוּכַח במכאוב (איוב ל"ג, י"ט), ויתכן שענינו
התעוררות למוסר: גערירט ווערדען, ובדחז"ל
בענין ברור ענין מוכח, בעוויעזען ווערדען,
быть доказану.

הַנִּפְעַל מן הַהִפְעִיל א) בהוראת פעל
חוזר, התיצב איש לנכח רעהו לריב ריבם,
וכענין: נעמדה יחד (ישעיה נ', ח'), זיך רעכ-
טען, судиться: לכו נא וְנִוָּכְחָה יאמר ה'
(ישעיה א', י"ח), והרמ"ל פירשו: כעין פעל
יוצא בענין חקירה חפוש, ותרגם: לאַססט
אונז אונטערזוכען, просльдимъ: שם ישר
נוֹכָח עמו (איוב כ"ג, ז'), טעמו—אם אמצא
מקום שאוכל שם להוכח עמו ביושר, со-
стязаться, (ובא ישר במובן תאר הפעל ע"ד

,והוכיח במישור") אז הנני בטוח שאפלטה לנצח משופטי. ובא: ואת כל ונֹכָחַת (בראשית כ', ט"ז), הרש"ד פירשו בהוראת קבלת הפעולה — תצא זכאית ונצדקת בהשפטה, גערעכטפערטיגט ווערדען, быть оправдану, והוא בינוני והראוי נוכָחָה או נוכַחַת, והפתח מפני אות הגרון (עיי"ש) ולדעת הרס"ג כפי מה שפירש דבריו הרשי"ר הוא מענין נכח, ור"ל תוכל להתיצב כנגד כל איש ואיש באין מכלים, ותהיה וְנוֹכָחַת כמו וְנוֹכַחַתְּ עבר לנקבה בנוכח מהופך לעתיד (תולדות רס"ג בכורי העתים, תקפ"ט הערה 37). ולדעת הרשד"ל ענין הנפעל משרש זה התפייסות של שני בעלי ריב זה עם זה, שהוא המסובב מן זיכוח ע"ד נרפא שהוא המסובב מן התרפא. ובמובן זה הוא מפרש כל המקראות: לכו נא וְנִוָּכְחָה (ישעיה א', י"ח), נמשך אל הקודם: רחצו הזכו וגו' למדו היטב וגו', ואם תעשו כן או אז לכו נא ונתפיים ונתפשר זה לזה ואסלח לכם מה שחטאתם, וויר וואָללען אונס אויסזאָהנען, пусть примиримся; וכן: ואת כל וְנֹכָחַת (בראשית כ', ט"ז), מוסב על שרה שהכירה האמת ונתפייסה עמו, ומלות „ואת כל" נמשכות אל הקודם: לכל אשר אתך ואת כל, וכן: ישר נוכָח עמו (איוב כ"ג, ז')—איוב אומר על עצמו שהוא הישר היה יוצא מתפיים בשלום מעם ה' אם היה עורך משפט לפניו (בבאורו על ישעיה, ובבכורי העתים תקפ"ח).

הִתְוַכֵּחַ, פ"א במקרא, וכוח בטענה ומענה, זיך רעכטען, судиться: ועם ישראל יִתְוַכָּח (מיכה ו', ב').

תּוֹכֵחָה, ש"נ, א) מוסר בזיון וגדוף, שמאָהונג, לאָסטערונג, хуленіе: יום צרה וְתוֹכֵחָה ונאצה (מ"ב י"ט, ג'). ב) משפט ודין קשה, שפראָפנעריכט, строгій судъ: אפרים לשמה תהיה ביום תוֹכֵחָה (הושע ה', ט'), ביום המשפט; ומזה מוסר ועונש ופורענות, ציכטיגונג, наказаніе: תוכחות בלאמים (תהלים קמ"ט, ז').

תּוֹכַחַת, ש"נ, א) הצעת טענות לברור ענין כנגד דעת הזולת, דאַס דאַר-טהון, ערקלאָרונג. ווידערלעגונג, объясненіе, возраженіе: שמעו נא תוכַחְתִּי (חבקוק ב', א'), כמו „ומה ישיב (הש"י) על טענתי שטענתי", או שטעמו „מה ישים בפי ומשיב על תוכחתי": ופי אמלא תוכָחות (איוב כ"ג, ד'), והקודם: אערכה לפניו מִשְׁפָּט; ומזה טענה של התנצלות והצטדקות, רעכטפערטיגונג, פערטהיידיגונג, оправданіе, защита: ואין בפיו תוכָחות (תהלים ל"ח, ט"ו). ב) הערת מוסר להשכיל, צורעכט ווייזונג, מאַהנונג, наставленіе, увѣщеваніе; וכמו כן אזהרה, וואַרנונג, предостереженіе; ובמובן זה נרדף עם מוסר: ועוזב תוכַחַת מתעה (משלי י', י"ז), והקודם: אורח לחיים שומר מוסר, ושומר תוכַחַת יכבד (שם י"ג, י"ח) והקודם: ריש וקלון פורע מוסר; ובסמיכות עם מוסר: ודרך חיים תּוֹכְחוֹת מוסר (שם ו', כ"ג), אזן שומעת תוכַחַת חיים (שם ט"ו, ל"א)—תוכחות מוסר המובילים לדרך החיים; ומזה ג) מוסר ענש, ציכטיגונג, שטראַפע, наказаніе, кара: שבט ותוכַחַת יתן חכמה (משלי כ"ט, ט"ו), וְתוֹכַחְתִּי לבקרים (תהלים ע"ג, י"ד): בְּתוֹכָחוֹת על עון יסרת (תהלים ל"ט, י"ב), וּבְתֹכְחוֹת חמה (יחזקאל ה', ט"ו), שטראַפען אים צאָרנע, העפטיגע ציכטיגונג, сильное наказаніе; ובא: איש תוכָחות מקשה ערף (משלי כ"ט, א'), י"מ מי שנתיסר במוסר ובכל זאת מקשה ערפו—פתע יִשָּׁבֵר, וי"א איש תוכחות תאר, לאמר: מי שהוא מלא טענות ותשובות לסתור דברי זולתו ומקשה ערפו—פתע ישבר; ובדחז"ל נקרא ספר דברים: „ספר התוכחות".

הוֹכָחָה, ש"נ, בבא"ם, שה"פ, הצעת ראיה, בעווייז, доказательство.

וִכּוּחַ, וֶכַח, ש"ז, כלל דברי טענות ותשובות בין איש לרעהו בנושא ידוע, דיספוט, диспутъ: להשפט בְּוִכּוּחַ אף וחקר (הקליר, מוסף א' דר"ה), זכר וֶכַח כל פועל (הקליר בסדר זכרונות).

הִתְוַכְּחוּת, שה"פ: ויצטרכו לחבורים וְהִתְוַכְּחוּת (מו"נ א', ע"א), דיספוטירען, диспутированіе.

יָכִין, שע״פ, א) בן שמעון (בראשית מ״ו, י׳), ועל שמו נקראת המשפחה (במדבר כ״ו, י״ב). ב) ראש בית אב למשמר כהונה (נחמיה י״א, י׳). ג) שם עמוד באולם ההיכל (מ״א ז׳, כ״א), וענינו: השם יחזק ויכונן.

יָכֹל, פעל. עוי״ו. העבר בבנין הקל והעתיד על משקל בנין הפעל, יסודו כול ועיקרו מציאות כח וחזק באדם כדי מדה להכיל ולהחזיק פעולת דבר, באופן שהפעולה ההיא איננה גדולה ממדת כחו, פאַססען, אויפֿנעהמען, טראַגען, ערטראַגען, умѣть, быть въ состояніи, мочь, וע״ד הפעל חזק שכולל שתי ההוראות האלו, כח ומדה לְהָכִיל וכענין הפעל capacere בלשון רומית (הרשד״ל). ורוב שמושו כפעל עזר, אפשר לעמוד בדבר או לעשותו, קאָננען, פֿערמאָגען, мочь, быть въ состоянiи, въ силахъ. ומושך אחריו פעל אחר על הרוב במקור בלמ״ד השמוש ומהם גם בלי למ״ד ועל היותר בדבור המליצי: ולא יכל יוסף להתאפק (בראשית מ״ה, א׳), ולא יָכֹל לראות (שם ד׳, ט״ו), לא אוכל להמלט ההרה (בראשית י״ט, י״ט); ובהשאלה לדבר שאין בו רוח חיים: ולא יָכְלָה ארץ מגוריהם לשאת אתם (בראשית ל״ו, ז׳), לא יכול להכיל (דהי״ב ז׳, ז׳), לא תוּכַל הארץ לְהָכִיל (עמוס ז׳, י׳)—כפל לשון וכמו לבאר עיקר הוראת הפעל יכל: וְיָכָלְתָּ עמד (שמות י״ח, ד׳), לא יָכְלוּ מלט משא (ישעיה מ״ו, י״א); וכמו כן אפשרות המציאות מצד החק והמצוה כהוראת הפעל „רשה״ בארמית, דירפֿען, быть въ правѣ: ולא יָכְלוּ לעשות הפסח (במדבר ט׳, ו׳), לא אוכל לעבור את פי ה׳ (שם כ״ג, י״ח), הֲיָכֹל אוּכַל דבר מאומה (שם כ״ב, ל״ח); ועל המעט שיבא הפעל ונמשך בדרך ההחלטה׳ כי איככה אוּכַל וראיתי (אסתר ח׳, ו׳), בלא יוּכְלוּ יגעו בלבושיהם (איכה ד׳, ד׳); וכן בהמשך לשם הפעולה: לא יוּכְלוּ נקיון (הושע ח׳, ה׳); ולפעמים יקדים לו הפעל: והביט אל עמל לא תוּכָל (חבקוק א׳, י״ג), וְנֶחְבָּה לא יוּכָל (ירמיה מ״ט, י׳), השקט לא יוּכָל (שם שם, כ״ג), וכמו כן יחסר הפעל ומובן בכח המאמר: להוציא את הכנים ולא יָכֹלוּ (שמות ח׳, י״ד)—להוציא, להשיב אל היבשה ולא יָכֹלוּ (יונה א׳, י״ג)—להשיב, ונלאיתי כלכל ולא אוּכָל (ירמיה כ׳, ט׳)—כלכל, לשון נופל על לשון ומורה על מקור הנחת הפעל יכל: ויאמרו לא נוּכַל (בראשית כ״ט, ח׳)—לא נוּכַל להשקות את הצאן; ובא ב) בענין התאפקות וסבלנות אפשרות לשאת ולסבול משא, ערטראַגען, терпѣть, перенести, וקשורו ביחס הפעול: ולא יָכְלוּ דברו לשלם (בראשית ל״ז, ד׳), לא אוּכַל און ועצרה (ישעיה א׳, י״ג), ורחב לבב אותו לא אוּכָל (תהלים ק״א, ה׳), ונמצא ג) גם בזולת פעל הנשוא ומובנו, עצור כח בכלל, קאָננען, פֿערמאָגען, קראַפֿט בעזיטצען, דורכזעטצען, быть въ состоянiи, въ силахъ, побѣдить, переодолѣть трудность, провести что нибудь: גם עשה תעשה גם יָכֹל תּוּכָל (ש״א כ״ו, כ״ה)—חפצך בידך יצליח: ותעשי הרעות וַתּוּכָל (ירמיה ג׳, ה׳), נפתלתי עם אחותי גם יָכֹלְתִּי (בראשית ל׳, ח׳), שרית עם אלהים ועם אנשים וַתּוּכָל (שם ל״ב, כ״ט) וישר אל מלאך וַיּוּכָל (הושע י״ב, ד׳), ידעתי כי כל תּוּכָל (איוב מ״ב, ב׳), וי״מ מלת כל במובן המקור משרש כול וכמו יָכֹל תוכל: ומשאתו לא אוּכָל (שם ל״א, כ״ג)—לא אעצר כח, חזקתני וַתּוּכָל (ירמיה כ׳, ד׳), לשון נופל על לשון, וכמו שאמרנו חזק ויכל עיקרם ושמושם קרובים זה לזה. ומזה: ד) בהתגברות והתחזקות על שכנגדו, איבערוואָלטיגען, одолѣть, превозмогать, בקשור יחס הלמ״ד: וירא כי לא יָכֹל לו (בראשית ל״ב, כ״ו), גם לא יָכְלוּ לי (תהלים קכ״ט, ב׳), ובמה נוּכַל לו (שופטים ט״ז, ה׳), כי יכול נוּכַל לה (במדבר י״ג, ל׳). ובהשאלה: נשגבה לא אוכל לה (תהלים קל״ט, ו׳), בעגרייפֿען, פֿאַססען, עררייכען, понять, разумѣть, постигать, постичь, ופ״א ביחס הפעול: פן יאמר אויבי יְכָלְתִּיו (תהלים י״ג, ה׳); ובא: כי אין המלך יוּכַל אתכם דבר (ירמיה ל״ח, ה׳), שעורו: אין בכח המלך לעמוד כנגדכם, והמקור במובן שם הפעולה: מבלתי יְכֹלֶת ה׳

(במדבר י"ד, ט"ז; דברים ט', כ"ח). ובמשנה כמין ש"ת: יָכוֹל הוא שיאמר (כתובות ו', ב'), יָכוֹל אני לפטור (עירובין ס"ה, ע"א), ואין יְכוֹלִים לעמוד בה (מכילתא יתרו ב'); ובפלפול הסברא בא בענין מאמר אפשרי לשמוע באיזה אופן: יָכוֹל מראש חדש תלמוד לומר ביום ההוא (הגדה של פסח), יָכוֹל נתנה בשתיקה (מכילתא יתרו א'), יָכוֹל בלא יסורים, ת"ל אך, יכול בעוה"ז ת"ל וכו' (שהש"ר ב', א). ובמובן זה הרגל לשון במשנה: כִּבְיָכוֹל להשמר מן ההגשמה במאמר שאומרים על דרך ההגשמה להסביר את האוזן: בזמן שאדם מצטער שכינה מה אומרת? כביכול קַלַּנִי מראשי (סנהדרין ו', ה'), ושעוּרו, כאלו היינו יכולים לאמר: אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו כִּבְיָכוֹל אף הוא בעמידה (מגילה כ"א, א'), אלו לא היה הדבר כתוב אי אפשר לומר כִּבְיָכוֹל כי באש ה' נשפט (ישעיה ס"ו, ט"ז; שהש"ר ב', א'); ומזה גם בשאר ענינים שנאמרו רק ע"ד המשל והדמיון המליצי: וכיון שחרב ביהמ"ק כִּבְיָכוֹל נכפף צוארן של ישראל (שהש"ר ד', ד'), כִּבְיָכוֹל שאפילו בעל הבית אינו יכול להוציא כליו משם (מנחות נ"ג, ע"ב), כִּבְיָכוֹל כאילו יש שינה לפניו (ירושלמי סוטה י"א); וכן: כִּבְיָכוֹל שנתמעטו כנפי החיות (חגיגה י"ד). ושמוש שתי אותיות יחד הוא ע"ד: כבתחלה, כבראשונה.

יְכָלְיָהוּ, יְכָלְיָה, שע"פ, אם המלך עֻזִּיָּהוּ (מ"ב ט"ו, ב'; דהי"ב כ"ו, ג'). ענינו: יכול ה'.

יְכָנְיָה, שע"פ, בן יהויקים מלך יהודה (ירמיה כ"ח, ד'), ופ"א יְכָנְיָהוּ (שם כ"ד, א'). ומובן השם: יחזק ה'.

יָלַד או וָלַד, פ"י, הַקַּל א) עיקרו הוצאת העובר לאויר העולם, געבארען, родить, раждать, ומתיחס אל האם: וצלה גם היא יָלְדָה את תובל קין (בראשית ד', כ"ב), כי יָלַדְתִּי בן לזקניו (שם כ"א, ו'), הבכור אשר תֵּלֵד (דברים כ"ה ו'), ותהר וַתֵּלֶד את קין (בראשית ד', א'), ובבחינת האם אל האב בא ביחס הלמ"ד: אשר יָלְדָה לו שרה (שם כ"א, ג'), יָלַדְתִּי לו שלשה בנים (שם כ"ט, ל"ד), וַתֵּלֶד ליעקב בן (שם ל'), וַתֵּלַדְנָה בנים (ירמיה כ"ט, ו'), וַתֵּלַדְןָ הצאן (בראשית ל', ל"ט); ובא: ואמהותיו וַיֵּלֵדוּ (שם כ', י"ז), גם כי יְלֵדוּן (הושע ט', ט"ז). ונופל גם על האב, וביותר ביחס שלשל התולדית: ועירד יָלַד את מחויאל וגו' (בראשית ד', י"ח). וכוש יָלַד את נמרד (שם י', ח'); וע"ד המליצה: יוֹלֵד כסיל לתוגה לו (משלי י"ז, כ"א), יוֹלֵד חכם ישמח בו (שם כ"ג, כ"ד); והנביא שואל: אם יוֹלֵד זכר (ירמיה ל', ו'), ונופל גם על בעלי חיים: וְיָלְדוּ כל הצאן (בראשית ל"א, א'); וגם בעופות שיצירתם בביצים: קורא דגר ולא יָלָד (ירמיה י"ז, א'): אויסבריטען, снести, высиживать: יום אשר יְלָדַתְנִי אמי (ירמיה כ', י"ד) שמה חבלה יְלָדַתְךָ (שה"ש ח', ה')— נמשך אל הקודם—האם אשר ילדתני: אשר אהבתך יְלָדַתּוּ (רות ד', ט"ו), כמו יְלָדַתְהוּ; ובא: אוי לי אמי כי יְלִדְתִּנִי (ירמיה ט"ו, י'), מן העבר על משקל יָלֵד, ולאבן את יְלִדְתָּנוּ (שם ב', כ"ז), קמץ התי"ו תחת חירק; וכן: אם אנכי יְלִדְתִּיהוּ (במדבר י"א, י"ב). הבינוני לנקבה: יוֹלֵדָה בציר"י ש"ת לאשה בשעה שהיא יושבת על המשבר, געבארערין, родильница, роженица: חיל כַּיּוֹלֵדָה (תהלים מ"ח, ז'); יוֹלֶדֶת: הרה וְיוֹלֶדֶת יחדו (ירמיה ל"א, ח'); ויכלול את האשה בסמוך אחרי לדתה: זאת תורת הַיֹּלֶדֶת (ויקרא י"ב, ז'), וואכנערין, роженица; וע"ד המליצה בהוראת אם מוטטער, мать: יוֹלֶדֶת השבעה (ירמיה ט"ו ט'), ותגל יוֹלַדְתֶּךָ (משלי כ"ג, כ"ה), וממר לְיוֹלַדְתּוֹ (משלי י"ז, כ"ה), חפרה יוֹלַדְתְּכֶם (ירמיה נ', י"ב). אִמֹּתָם הַיֹּלְדוֹת אותם (ירמיה ט"ז, ג'), שרה אשתך יֹלֶדֶת לך בן (בראשית י"ז, י"ט)— קרובה להיות יולדת; וכן: הרה וְיֹלֶדֶת בן (ישעיה ז', י"ד); ובא: הנך הרה וילַדְתְּ בן (בראשית ט"ז, י"א; שופטים י"ג ח', י'), לדעת רש"י הוא ע"ד: יֹשַׁבְתְּ בלבנון, וי"א שהמלה מרכבת מעבר ובינוני, לאמר: כמו שידוע לך שהנך הרה, כן תדעי שתלדי כאלו את יולדת אותו

עתה; והנכון כדעת האומרים שהוא פעל עבר מבנין המרובע; ובא: וְהַיֹּלְדָהּ ומהזיקה בעתים (דניאל י"א, ו'), מפיק ה"א, י"א שהוא מוסב על אביה, ור"ם פירש— הנערה המשרתת לפניה, דומה שהוא קרא הַיַּלְדָּה, ולדעת רוו"מ טעמו כמו בלא מפיק ה"א ויהיה יולדה כנוי על המינקת, אַמֶּמֶע, וצ"ע. והרבוי זכרים כולל האב והאם: אביו ואמו יֹלְדָיו (זכריה י"ג, ג'), עלטערן, родители; ואולי במובן זה נאמר: יוֹלֵד כסיל (משלי י"ז, כ"א), כמו אבי כסיל; וכן: וְיוֹלֵד חכם (שם כ"ג, כ"ד); וע"ד השאלה התיחד להש"י במובן בורא שׁאֶפֿער, со-здатель, виждитель, או אב פֿאַטער, отецъ; צור יְלָדְךָ תֶּשִׁי (דברים ל"ב, י"ח), והכפל: ותשכח אל מחוללך; ובמובן זה נאמר: בני אתה אני היום יְלִדְתִּיךָ (תהלים ב', ז'); ומזה ב) בהשאלה: הוצאה לאור כל שהוא, אויספֿיהרען, הערפֿאָרברינגען, произ-вести, производить: והרה עמל וְיָלַד שקר (תהלים ז', ט"ו), הרה עמל וְיָלֹד און (איוב ט"ו, ל"ה), תהרו חשש תֵּלְדוּ קש (ישעיה ל"ג, י"א), וכפר שמים מי יְלָדוֹ (איוב ל"ח, כ"ט), מה יֵּלֶד יוֹם (משלי כ"ז, א'), בטרם לֶדֶת חק (צפניה ב', ב')—בטרם יצא החק לאור, ענטשטעהען; возникать, וע"ד: יוצר עמל עלי חק (תהלים צ"ד, כ'), ולא יֵלְדוּ לבהלה (ישעיה ס"ה, כ"ג), הנראה ענינו רכישת רכוש ערווערבען, пріобрѣсть, прі-обрѣтать: מתאים עם הכפל: לא יגעו לריק. וע"ד המליצה: בטרם תחיל יָלָדָה (ישעיה ס"ו, ז'), כי חלה גם יָלְדָה ציון את בניה (שם שם, ח'), כנסת ישראל או עיר מלוכתה נמשלה לאם. —והבינוני פעול: תנו לה את הַיָּלוּד החי (מ"א ג', כ"ו), דאַס נעבאָרענע קינד, рожденное дитя: אדם יְלוּד אִשָּׁה (איוב י"ד, ל"א), וכי יצדק יְלוּד אשה (שם ט"ו, י"ד), ולא נמצא כ"א בספר איוב, והוא ע"ד „בן־אדם" בספר יחזקאל, הרבוי: ואלה שמות הַיְּלוּדִים אשר היו לו בירושלים (דהי"א י"ד, ד'), במובן שם בן, כמו אלה שמות הבנים, ובשמואל ב' (ה', י"ד): הילודים (עיין יִלּוֹד); והמקור רובו לֶדֶת: עת לֶדֶת יעלי סלע (איוב ל"א, א'); ומובנו גם כשם הפעולה: כְּלֶדֶת הגר את ישמעאל (בראשית ט"ז, ט"ז), כמו הרה תקריב לָלֶדֶת (ישעיה כ"ו, י"ז), עת לָלֶדֶת ועת למות (קהלת ג', ב'); ובא: הרה לָלַת (ש"א ד', י"ט), לפי הסכמת המפרשים היא כמו לָלֶדֶת, ונפלה הדלי"ת מפני פגישתה עם התי"ו (ועיין ילל): עצרני ה' מִלֶּדֶת (בראשית ט"ז, ב'), ביום השלישי לְלִדְתִּי (מ"א ג', י"ח), ותקש בְּלִדְתָּהּ (בראשית ל"ה, ט"ז), וידעת עת לִדְתָּנָה (איוב ל"ט, ב'), ופ"א כדרך השלמים: וְיָלֹד און (איוב ט"ו, ל"ה) (ועיין לֵידָה).

הַנִּפְעַל מן הַקַּל, געבאָרען ווערדען, ро-диться: גם במלכותו נוֹלַד רש (קהלת ד', י"ד); ובא כפעל סתמי: שלשה נוֹלַד לו מבת שוע (דהי"א ב', ג'), ולשמעיה בנו נוֹלַד בנים (שם כ"ו, ו'), במספר יחיד ת' הרבוי, וזה רק בספר דה"י: ואלה נוֹלְדוּ לו בירושלים (שם ג', ה'), הנה בן נוֹלָד לבית דוד (מ"א י"ג, ב'), כל נשים וְהַנּוֹלָד מהם (עזרא י', ג'), שני בניך הַנּוֹלָדִים לך (בראשית מ"ח, ה'), כל הבכור אשר יִוָּלֵד (דברים ט"ו, י"ט), יאבד יום אִוָּלֶד בו (איוב ג', ג'), עתיד ת' עבר: הראשון אדם תִּוָּלֵד (שם ט"ו, ז'), וכן: ידעת כי אז תִּוָּלֵד (איוב ל"ח, כ"א); ונאמר ע"ד ההתול — הלא ידעת כל זאת כי זה מאז נולדת, והכפל: ומספר ימיך רבים. ובא בקשור עם יחס הפעול: וַיִּוָּלֵד לחנוך את עירד (בראשית ד', י"ח); וכן במקור: בְּהִוָּלֶד לו את יצחק בנו (שם כ"א, ה'), ויום המות מיום הִוָּלְדוֹ (קהלת ז', א'), לפי המפרשים מוסב הכנוי על האדם בכלל אף שלא נזכר במאמר, וי"א שאין הוי"ו כנוי הנסתר כ"א מן המשקל, והוא שם הפעולה, דאַס געבאָרען ווערדען, דאַס ענטשטעהען, возник-новеніе, והוא ע"ד לשון הארמית: כיום הִוָּלְדָהּ (הושע ב', ה'); ובא: לעם נוֹלָד (תהלים כ"ב, ל"ב)—לדור הבא, והוא כפל הקודם: יספר לאדני לדור, איין שפעטערעס געשלעכט, ע"ד: ועם נברא (שם ק"ב, י"ט), וכן: דור אחרון בנים יִוָּלֵדוּ (שם ע"ח, ו'); ובהשאלה: אם יִוָּלֵד גוי פעם אחת (ישעיה כ"ו ח') ענטשטע-

הען, ‎заројждаться‎ : ואח לצרה יִוָּלֵד (משלי י״ז, י״ז), נמשך אל הקודם : בכל עת אהב הרע—ואם תעשה כן יולד לך אח לצרה : ועיר פרא אדם יִוָּלֵד (איוב י״ב)–מי שהוא עיר פרא ילמד להיות אדם, זיך צום מענשען בילדען, איין מענש ווערדען, стать человѣкомъ; ובא : אל נוּלְּדוּ להרפא (דהי״א כ׳, ח׳), הוא״ו הראשון בשורק והלמ״ד ברגש, מלה מרכבת מן הנִפְעַל וההָפְעַל ועיין הַהָפְעַל, ובמשנה : הנודר מן הילודים מותר בנולדים, מן הנולדים אסור בילודים וכו׳ (נדרים ג׳, ס׳ ועיין יבמות צ״ז, ע״א), מפירש״י והר״ן נראה שהיו קוראים : הנודר מן הַיִּלוֹדִים ולדעת הגר״א נקודו יְלוּדִים בשורק בבאורו על יורה דעה (סימן רי״ז). ולפי שתי הגרסאות האלו יְלוּדִים או יִלוֹדִים ענינו שכבר נולדו, ונולדים העתידים להולד, וכל זה לא לפי לשון המקרא כי אם לפי הרגל הלשון בימיהם, ובנדרים הלך אחרי לשון בני אדם. ובגמרא דיבמות : מאן אחים, אחים ילודים וכו׳ עמד אחד מן הנולדים (י״א, כ״א), ועיין רש״י ותוספות ד״ה מאן, ובבאורנו על המשנה הארכנו בזה קצת : ביצה שֶׁנּוֹלְדָה ביו״ט (ביצה א׳, א׳). ובענין הִתְחַדְּשׁוּת, ענטשטעהען, возникать ; שֶׁנּוֹלַד בה ספק טומאה (תרומות ה׳, ח׳), האיש שֶׁנּוֹלְדוּ בו מומים (כתובות ז׳, ט׳), פותחין בְּנוֹלָד (נדרים, ט׳, ב׳). בחידוש הירח : נוֹלַד קודם חצות בידוע שנראה סמוך לשקיעת החמה (ראש השנה כ׳ ע״ב).

הפִּעֵל, העוזר אל היולדת ללדת, געבאָרען מאַכען, געבורטסהילפע לייסטען, помо- гать при родахъ, : בְּיַלֶּדְכֶן את העבריות (שמות א׳, ט״ז) ; ומתיחד אל האשה החכמה, העבאַממע, повивальная бабка, акушер- ка, : ותאמר לה הַמְיַלֶּדֶת (בראשית ל״ה, י״ז), ותיראן הַמְיַלְּדֹת (שמות א׳, י״ז). ובמשנה : החכמה הבאה לְיַלֵּד (ר״ה ב׳, ח׳), מְיַלְּדִין את הבהמה (שבת י״ח, י״ג).

הפֻּעַל כעין הנִפְעַל, נופל על הולד הנולד געבאָרען ווערדען, быть рождену : ולשת גם הוא יֻלַּד בן (בראשית ד׳, כ״ו), אשר יֻלְּדָה לבתואל (שם כ״ד, ט״ו), ובנות יֻלְּדוּ להם (בראשית ו׳, א׳), אשר יֻלַּדְתִּי בו (ירמיה כ׳, י״ד). ושמושו כפעל סתמי שאינו שומר את המין והמספר : ולעבר יֻלַּד שני בנים (שם י׳, כ״א), ובני יוסף אשר יֻלַּד לו במצרים (שם מ״ו, כ״ז). ובא בנח ודגש : מה נעשה לנער הַיּוּלָּד (שופטים י״ג, ח׳), אשר יוּלַּד לישראל (שם י״ח, כ״ט), כי אדם לעמל יוּלָּד (איוב ה׳, ז׳), יֻלְּדוּ על ברכי יוסף (בראשית נ׳, כ״ג), י״מ בענין גידול, ערצאָגען ווערדען, быть воспитану ; ובהשאלה : בהוראת יצירה, געשאַפפען ווערדען, быть создану : בטרם הרים יֻלָּדוּ (תהלים צ׳, ב׳).

הַהִפְעִיל מתיחס אל האב, צייגען, родить : תרח הוליד את אברם (בראשית י״א, כ״ז), אשר הוֹלַדְתָּ אחריהם (שם מ״ח, ו׳), אחרי הולידו את שת (שם ה׳, ד׳), כי תוליד בנים (דברים ד׳, כ״ה), שנים עשר נשיאים יוליד (בראשית י״ז, כ׳), וַיּוֹלֶד בדמותו (שם ה׳, ג׳), וכלב בן חצרון הוליד את עזובה אשה (דהי״א ב׳, י״ח), הנכון שעזובה שם הבת שהוליד (ועיין באור) ; ובא ביחס אל הש״י : האני אשביר ולא אוליד (ישעיה ס״ו, ט׳), אם אני הַמּוֹלִיד (שם) הנותן כח להוליד ; ובהשאלה : נתינת כח להזריע זרע, בעפרוכטען, оплодотворить : כי אם הרוה (הגשם) את הארץ וְהוֹלִידָהּ והצמיחה (שם נ״ה, י׳) ; וכן בהוצאה לאור : או מי הוליד אגלי טל (איוב ל״ח, כ״ח), והקודם : היש למטר אב : וע״ד המליצה : הרו עמל וְהוֹלֵיד און (ישעיה נ״ט, ד׳).

הָהֻפְעַל מן ההִפְעִיל, וההָפעל לא נמצא במקרא כי אם במקור ובהוראת שם הפעולה : ביום הֻלֶּדֶת את פרעה (בראשית מ׳, כ׳), געבורטסטאַג, день рожденія : ביום הוּלֶּדֶת אותך (יחזקאל ט״ז, ד׳, ה׳), בנח ודגש.

ההִתְפַּעֵל, הביא א״ע בספר „יחס התולדות" (התיחש, עיין שם) אין דיע פאַמיליענפערצייכניססע אָדער שטאַממליסטען זיך איינטראַגען לאַססען, засчитаться по родослов- ной : וַיִּתְיַלְדוּ על משפחותם (במדבר א׳,

י"ח), ולא נמצא יותר. ובדבא"ם בענין התחדשות: המתרגשות והמתילדות.

וָלָד, שם, צאצאי הלידה, משותף לזכר ולנקבה, געבארנעס, געבורט, קינד, дитя, чадо: אין לה וָלָד (בראשית י"א, ל'), ועמ"א: לא היה לה וָלֶד (ש"ב ו', כ"ג), ולא נמצא יותר במקרא, ורגיל הרבה בתרגומים ובמשנה: והכה את האשה ויצאו ילדיה פטור מדמי וְלָדוֹת (ב"ק ה', ד'), מתחיל בילדים לפי שהוא לשון תורה (שמות כ"ב) ומסיים בולדות שהוא לשון חכמים, ורביע נזק לולד (ב"ק ה', א'). ולד של שלמים (תרומות ג', א'); ובהשאלה למה שיוצא ומשתלשל מדבר אחר קודם לו וחמור ממנו נקרא אָב: ולא נמנעו מלשרוף את הבשר שנטמא בולד הטומאה עם הבשר שנטמא באב הטומאה (פסחים א', ו'). ובגמרא: והכא בולד ולד עסקינן (דף י"א, ע"ב) ולד של ולד (ועיין תולדה);

יֶלֶד, ש"ז, א) צאצא הלידה, משותף לזכר ולנקבה, געבארנעס, געבורט, קינד, дитя, чадо, ובשמושו כשהוא במספר יחיד הוא לזכר, זאהן, сынъ, ולנקבה ילדה, טאכטער, дочь, וברבים הוא כולל זכרים ונקבות: כי יֶלֶד יולד לנו (ישעיה ט', ה'), ויתנו את הַיֶּלֶד בזונה וְהַיַּלְדָּה מכרו ביין (יואל ד', ג'), ויהי לפנינה יְלָדִים ולחנה אין יְלָדִים (ש"א א', ב'), קינדער, дѣти: אנשים ונשים וִילָדִים (עזרא י', א'), ופ"א: יְלָדִים וִילָדוֹת משחקים (זכריה ח', ה'), ובעח"י: יחדו ירבצו יַלְדֵיהֶן (ישעיה י"א, ז'), יַלְדֵיהֶן תפלחנה (איוב ל"ט, ג'); והתיחד השם ילד לקטן מיום הולדו, נייגעבארנעס קינד, новорожденный: ותשם בו את הַיֶּלֶד (שמות ב', ג'), ותקח נעמי את הַיֶּלֶד (רות ד', ט"ז), וכן בימי נערותי, קנאבע, יינגלינג, мальчикъ, юноша: יֶלֶד זקנים קטן (בראשית מ"ד, כ'), אל תחטאו בַיֶּלֶד (שם מ"ב, כ"ב), ארבעים ושני יְלָדִים (מ"ב ב', כ"ד); ולנקבה: קח לי את הַיַּלְדָּה הזאת (בראשית ל"ד, ד'). יְלָדִים אשר אין בהם כל מאום (דניאל א', ד'), ובמשנה: מפני שהיא ילדה והם יְלָדִים (כתובות י"ג, ג'); וכמו כן איש צעיר לימים ביחס אל הזקן ממנו: כי איש הרגתי לפצעי וילד לחברתי (בראשית ד', כ"ג), ויעזב את עצת הזקנים ויועץ את הַיְלָדִים (מ"א י"ב, ח'), טוב יֶלֶד מסכן וחכם (קהלת ד', י"ג), על שלש עברות נשים מתות יְלָדוֹת (שבת ל"ב, ע"א); ובא: עם הילד השני אשר יעמוד תחתיו (שם שם, ט"ו) (עיין באור). והנראה שענינו כנוי מליצי אל הדור הבא: וּבְיַלְדֵי נכרים ישפיקו (ישעיה ב', ו'), י"ת וּבְנִמּוֹסֵי עממיא אזלין, ובשיטתו פירש הראב"ע והרד"ק: חכמות האומות וספריהם, והנכון כפשוטו כמו בני הנכר בני עמים אחרים (ועיין שפק): יַלְדֵי זנונים (הושע א', ב')—בנים הנולדים בזנות, יִלְדֵי פשע (ישעיה נ"ז, ד') היו"ד בחיר"ק — הנולדים בפשע, והכפל: זרע שקר. גם באילנות בדחז"ל: יַלְדָּה שסבכה בזקנה (סוטה מ"ג, ע"ב).

יִלּוֹד, ש"ת, ע"מ גִּבּוֹר, מי שנולד, געבארען, новорожденный: כל הבן הַיִּלּוֹד (שמות א', כ"ב), גם הבן הַיִּלּוֹד לך (ש"ב י"ב, י"ד), וכל העם הַיִּלֹּדִים במדבר (יהושע ה', ה'); ובחסרון המתואר המובן במאמר: ואלה שמות הַיִּלֹּדִים לו בירושלים (שם ה', י"ד)—הבנים הַיִּלֹּדִים, על הבנים ועל הבנות הַיִּלֹּדִים (ירמיה ט"ז, ג').

יָלִיד, ש"ת, לא נמצא כ"א בסמיכות: יְלִיד בית ומקנת כסף (בראשית י"ז, י"ב), תאר לעבד שנולד לאבותיו העבדים בבית אדוניהם, הויזגעבארנער (שקלאַפע), доморожденная челядь, домочадецъ: אם יְלִיד בית הוא (ירמיה ב', י"ד), והקודם: העבד ישראל: את חניכיו יְלִידֵי ביתו (בראשית י"ד, י"ד); ובא גם במובן נצר מגזע משפחה, נאכקאממע, потомокъ: יְלִידֵי הענק (במדבר י"ג, כ"ב, כ"ח), בִּילִידֵי הרפה (ש"ב כ"א, ט"ז, י"ח), מִילִידֵי הרפאים (דהי"א כ', ד').

יַלְדוּת, ש"נ, א) ימי האדם בהיותו יֶלֶד צעיר לימים, יינגלינגס אדער קינדעס אלטער, יוגענד צייט, יוגענד, юность, дѣтство, младенчество: כי הַיַּלְדוּת והשחרות הבל (קהלת י"א, י'), שמח בחור בְּיַלְדוּתֶךָ (שם שם, ט'). ב) בני הנעורים, יונגע לייטע, דיע

יוגענד, молодежь: מרחם משחר לך טל יַלְדֻתֶךָ (תהלים ק״י, ג׳), נמשך אל הקודם: עמך נדבות ביום חילך — ביום צאתך למלחמה יבואו לך נדבות (כגשם נדבות), וילדותך (ילדיך, בני הנעורים שלך) כטל מרחם משחר. ולדעת הרשי״ר יהיה השם ילדות במקום הזה מהוראתו בלשון ארמית — מולדת משפחה: אל ארצי ואל מולַדְתִּי ת״א לארעי וּלְיַלָּדוּתִי (בראשית כ״ד, ד׳) (ועיין מולדת): והשם טל ענינו בני הנעורים ג״כ ע״ד לשון הארמית, ושעור הכתוב: לך טל ילדותך — בני הנעורים ממשפחתך לך המה מסורים ועומדים הכן לעשות מלחמתך (ועיין טל טלה). ובדחז״ל: במובן ימי הילד, יוגענדיאַהרע, молодость, ребячество: ילדות היתה בי (בבא בתרא קל״א, ע״א); אשרי זקנותנו שכפרה את יַלְדוּתֵנוּ (סוכה נ״ג, ע״א), הרבה שחוק עושה הרבה יַלְדוּת עושה (שם א׳, ג׳).

לֵדָה, שה״פ, דאַס געבאָרען, געבורט, рож-дение: מִלֵּדָה ומבטן ומהריון (הושע ט׳, י״) (עיין בטן), וכח אין לְלֵדָה (ישעיה ל״ז, ג׳)—לשעת הלדה, או במובן המקור ללדת, כמו: אשת לֵדָה (ירמיה י״ג, כ״א)— אשה בשעת לדתה: כיולדה (ישעיה י״ג, ח׳), געבאָרערין, родильница; ובמשנה: ולידתו בקדושה (יבמות י״א, ב׳).

מוֹלָד, בחכמת התכונה, רגע התחדשות אור הלבנה אחר שנתכסה: מולד סיהרא (ת״י בראשית א׳, י״ד), יודע בינה לעתים תרגום רב יוסף סופיסתין בְּמוֹלָדָא (דהי״א י״ב, ל״ב), כיון שמגיע זמן מולדיהן (סוטה י״א, ע״ב), נייטאָנד, דאַס ערסטע זיכטבאַר ווערדענדע דעס מאָנדעס זיכעל, новолуние, когда впервые делается видимымъ серпъ луны.

מוֹלֶדֶת, א) זרע הנולד, דאַס געבאָרענע קינד, рожденное дитя: מוֹלֶדֶת בית או מוֹלֶדֶת חוץ (ויקרא י״ח, ט׳), א״ת: דִילִידָא מן אבוך מן אתתא אוחרי או מן אמך מן גבר אוחרן, נקראת האחות מן האב „מולדת בית“ מפני שנולדה בבית אחר עם אחיה, והאחות מן האם „מולדת חוץ“ מפני שנולדה בבית אחר בבית בעל אמו הראשון, ולדעת אונקלוס הוא פירוש הקודם: בת אביך או בת אמך (עיין באור): מולדת אביך (שם שם, י״א), וכולל כלל הבנים: וּמוֹלַדְתְּךָ אשר הוֹלַדְתָּ (בראשית מ״ח, ו׳); ומזה ב) בני משפחה אחת, פאַמיליע, семейство: לנו וּלְמוֹלַדְתֵּנוּ (שם מ״ג, ז׳) באבדן מוֹלַדְתִּי (אסתר א׳, ו׳), את עמה ואת מוֹלַדְתָּהּ (שם ב׳, י׳). ג) גזע המשפחה, אַבקונפט, אַבשטאַממונג, происхождение: אל ארצי ואל מוֹלַדְתִּי (בראשית כ״ד, ד׳); ונסמך אל השם ארץ: ומארץ מוֹלַדְתִּי (שם שם, ז׳), וראה את ארץ מוֹלַדְתּוֹ (ירמיה כ״ב, י׳), געבורטסאָרט, פאַטערלאַנד, отечество, отчизна; ובספר יחזקאל בָּא גם ברבוי: מכרותיך וּמֹלְדוֹתַיִךְ (ט״ז, ג׳) — גזע משפחה, ומוֹלְדוֹתַיִךְ ביום הולדת אותך (שם ד׳)— מעמד הולד בעת הולדו.

תּוֹלֶדֶת (תולדה) במקרא לא נמצא כי אם ברבוי, ש״נ, א) צאצאי האבות בשלשלת לידתם, נאַכקאָממען, потомство: אלה תּוֹלְדֹת נח (בראשית ו׳, ט׳), ואלה תֹּלְדֹת ישמעאל (שם כ״ה, י״ב), זה ספר תּוֹלְדֹת אדם (שם ה׳, א׳), וזה מה שנקרא בכתבי הקדש האחרונים „ספר היחש“ (עיין יחש). וכולל גם המאורעות אשר אירעו לצאצאי המשפחה פאַמיליען-געשיכטע, семейная хроника: אלה תֹּלְדוֹת יעקב (שם ל״ז, ב׳), ועם זה יחס הבנים אל אבותיהם, געשלעכט, родословие, לחברוני לְתֹלְדֹתָיו לאבות (דהי״א כ״ו, ל״א), תּוֹלְדֹתָם למשפחתם (במדבר א׳, כ׳, ושם כמה פעמים), אלה משפחת בני נח לְתוֹלְדֹתָם (בראשית י׳, ל״ב), בהתיחש לְתֹלְדוֹתָם (דהי״א ה׳, ז׳), ואת שמות הששה הנותרים וגו׳ כְּתוֹלְדֹתָם (שמות כ״ה, י׳), כסדר לידתם, נאַך איהרער געבורטספאָלגע, по родословному порядку; ובהשאלה: סדר הבריאה אלה תּוֹלְדוֹת השמים והארץ (בראשית ב׳, ד׳), ענטשטעהונגס-ענטוויקקעלונגס-געשיכטע, история возникновения, развития; ובמדרש: בו ביום נבראו בו ביום הוציאו תּוֹלָדוֹת (ב״ר, י״ב), לכל יש תולדות, שמים וארץ יש להם תולדות

וכו' הרים יש להם תולדות וכו', ממר יש לו תולדות וכו' (שם); ובתפלה: „אלוה כל בריות ארון כל תולָדות”,—כל מעשי היצירה ומקריהם: זמן כפרה לכל תולדותם (מוסף ר"ה). לדעת ר"י הלוי ענינו—לכל המאורעות שיקרו ויבאו בכל חדש וחדש: ובמשנה בא גם במספר יחיד א) במובן טבע היצירה: ששם תולָדתו קרויה עליו (נדרים ו', ח'), ומזה בדבא"ם: ארבע תולָדות, טבעי היצירה: קר, לח, חם ויבש, עושה שלום בין התולדות שהם הפוכים בטבעם, חכמת התולדות חכמת הטבע, פהיזיק, физика, חכמי התולדות. ב) פרט היוצא מן הכלל תולדה היוצא מן האב: אבות מלאכות, מכלל דאיכא תולדות, מאי איכא בין אב לתולדה (ב"ק ב', א'), תולדה דקרן בקרן (שם ע"ב), תולדות למים היוצאים מן המעין וכו' תולדות לדם דם שחיטה (מכשירין ו', ה'); ובמובן ראשית והתחלה, מחשבין את תולדתו: נולד קודם חצות בידוע שנראה סמוך לשקיעת החמה (ר"ה כ', ע"ב). —

הערה. בשרש זה נמצא כל שבעת הבנינים, ואין הבדל בין הנִפְעַל והפֻּעַל, ובמו כן באו בהם כמה זרותיות, ושעל כן נראה שהוא מתחלק לשני שרשים ולד, ילד, ובא הקל הפִּעֵל וההִתְפַּעֵל מן ילד, והנִפְעַל וההִפְעִיל מן ולד, ולפעמים יבאו בבנינים מלות מרכבות משני השרשים כאחד.

יָלוֹן, שע"פ, אחד מבני יהודה (דה"א ד', י"ד). השם מענין לינה, כלומר: ישאר ויתעכב.

ילך, פע"ו, מיסודו של שרש הלך, ובא בבנין הקל רק בעתיד ובדרך המקור והצווי ובהפעיל. הקַל נמצא בכל ההוראות של הפעל הלך ובשמושיו בעבר ובבינוני, עקרו: התנועה ברגל ממקום למקום, געהען, идти, ходить: ותאמר אֵלֵךְ (בראשית כ"ד, נ"ח), ובתוספת ה"א: אֵלְכָה ואראנו (שם מ"ה, כ"ח), ובהראות היו"ד: אֵילְכָה שולל וערום (מיכה א', ח'); אקומה וְאֵלְכָה (שם ג', כ"א). ובבעח"י וגם במעתיק את עצמו בגופו: על גחונך תֵלֵךְ (בראשית ג', פ"ו), ולהעתקת בלתי בעח"י: וַתֵּלֶךְ התבה (בראשית ז', ח'), כל תֵלֶךְ בו אני שיט (ישעיה ל"ג, כ"א), ובהשאלה: מלאכי יֵלֵךְ לפניך (שמות כ"ג, כ"ג), יֵלֶךְ נא ארני בקרבנו (שם ל"ד, ט') — השראת השכינה: פני יֵלֵכוּ (שם ל"ג, י"ד), וואנדעלן, шествовать; ומזה בענין ההתפשטות: יֵלְכוּ יונקותיו (הושע י"ד, ז'), זיך איסברייטען, расшириться. ובמובן המושאלי: לפניו יֵלֶךְ דבר (חבקוק ג', ד'), קולה כנחש יֵלֵךְ (ירמיה מ"ו, כ"ב). וכן בענין השתרע והתפשט הגבול, זיך ערשטרעקקען, אויסלויפען, дойти: מתפוח יֵלֵךְ הגבול ימה (יהושע ט"ז ה'); ובמובן המושאלי: וַיֵּלֶךְ שמו עד לבוא מצרים (דהי"א ב', כ"ו, ח'); ובקשורו עם היחסים יבא: א) ביחס הפעול הליכה בגבול מקום ידוע לכל רוחותיו, דורכגעהען, обходить: וַנֵּלֶךְ את כל המדבר (דברים א', י"ט), נֵלְכָה נא דרך שלשת ימים (שמות ג', י"ח), ובמובן המושאלי: הודיעני דרך זו אֵלֵךְ (תהלים קמ"ג, ח'), והוא על המעט. ב) ביחס שאליו, יורה תכלית ההליכה למקום ידוע: ויקם וַיֵּלֶךְ אל המקום (בראשית כ"ב, ב'), וַיֵּלְכוּ אל אהליהם (יהושע כ"ב, ו'), הֲנֵלֵךְ אל רמות גלעד (מ"א כ"ב, ט"ו). ובחסרון היחס: לָלֶכֶת תרשיש (דהי"ב כ', ל"ו), ביום לֶכְתִּי מחנים (מ"א ב', ח'); וכמו כן אל מקום איש ידוע: וילך יצחק אל אבימלך (בראשית כ"ו, י"א), ובמובן המוסרי: אל חכמים לא יֵלֵךְ (משלי ט"ו, י"ב), ועם זה כנגד הזולת: וויעדער יעמאנדען געהען, противиться; לא תוכל לָלֶכֶת אל הפלשתי (ש"א י"ז, ל"ג); ועל המעט ביחס הלמ"ד בבחינת המקום: וַיֵּלְכוּ איש למקומו (שופטים ט', נ"ה), וַיֵּלֶךְ דוד לדרכו (ש"א כ"ו, כ"ה), הוי כל צמא לְכוּ למים (ישעיה נ"ה, א'); ובבחינת הגוף: וְאֵלְכָה לאדני (בראשית כ"ד, נ"ו); ובמובן המוסרי: לאורו אֵלֵךְ חשך (איוב כ"ט, ג'); ובא: ואתה לֵךְ לקץ (דניאל י"ב, י"ג), ע"ד: כי הולֵךְ האדם אל בית עולמו (קהלת י"ב, י"ח); וכמו כן, בשביל, בשם: ומי יֵלֶךְ לנו (ישעיה ו', ח'). ג) ביחס עד, יורה התחלת הגבול: וְנֵלְכָה עַד כה (בראשית כ"ב, ה'), וָאֵלֵךְ עַד בית לחם (שופטים י"ט, י"ח),

נֵלְכָה נא עַד הירדן (מ"ב ו', ב'). ד) ביחס
שעל: יש שענינו כמו אֶל: ענתת לך עַל
שריך (מ"א ב', כ"ו); ויש שענינו עם: יֵלְכוּ
בית יהודה על בית ישראל (ירמיה ג', י"ח),
וכמו, כנגד למלחמה: הַאֵלֵךְ על רמות
גלעד (מ"א כ"ב, ו'), וְאֵלְכָה מֵעַל העיר
(ש"ב כ', כ"א). הלך יֵלְכוּ מעלינו הכשדים
(ירמיה ל"ז, ט'); ובענין עליה אל מקום גבוה
וההליכה שם (עיין הלך). ה) ביחס שבו,
יורה הליכה בדרך רחוקה, וואַנדערן, -пу
тешествовать, странствовать: בדרך
אשר תֵּלְכוּ בה (בראשית מ"ב, ל"ח), הדרך
אשר תֵּלְכוּ בה (יהושע ג', ד'); לֵךְ בארץ
אל כל מעיני המים (מ"א ח', ה'), הין אונד
הער געהען, странствовать; ועם זה העברה
דרך המקום ההוא, גם כי אֵלֵךְ בגיא צלמות
(תהלים כ"ג, ד'), כי תֵלֵךְ במו אש (ישעיה מ"ג,
ב'); ובמובן הכניסה: אֵלְכָה בשערי שאול
(שם ל"ח, י'); ומזה: מלכם בגולה יֵלֵךְ
(ירמיה מ"ט, ג'), ומאהביך בשבי יֵלְכוּ (שם
כ"ב, כ"ב), ובנותיה בשבי תֵלַכְנָה (יחזקאל
ל', י"ח). ובמובן „עם": בנערינו ובזקנינו
נֵלֵךְ (שמות י', ט'); בצאנם ובבקרם יֵלְכוּ
(הושע ה', ו'); ובהשאלה: הולך בתם
יֵלֶךְ בטח (משלי י', ט'), הלא ביראת ה'
תֵּלֵכוּ (נחמיה ה', ט'), יֵלְכוּ במועצותיהם
(תהלים פ"א, י"ג), ומובנו, כמו בכח ובעזר
מועצותיהם על פיהם: כי בשררות לבי
אֵלֵךְ (דברים כ"ט, י"ח), לְכוּ באור אשכם
(ישעיה נ', י"א); ובמובן זה נאמר: יֵלְכוּ איש
בשם אלהיו (מיכה ד', ה'); וקרוב לזה בענין
יחס הכלי: לא אוכל לָלֶכֶת באלה (ש"א י"ז,
ל"ט); ומזה בענין הליכה בדרך ומנהג
זולתו, וַיֵּלֶךְ בדרך ירבעם (מ"א כ"ו, ל"ד),
וַיֵּלֶךְ בדרך מלכי ישראל (מ"ב ט"ז, ג'),
וַיֵּלֶךְ בכל דרך דוד אביו (שם כ"ב, ב').
וביחס אל דרכי הש"י ותורתו: הדרך
הטובה אשר יֵלְכוּ בה (מ"א ח', ל"ו): אם
בדרכי תֵּלֵךְ (זכריה ג', ז'); ומזה: הֲיֵלֵךְ
בתורתי (שמות ט"ז, ד') — בדרך תורתי;
ובענין זה: אם בחקתי תֵּלֵכוּ (ויקרא כ"ו,
ג'), ובחקתיהם לא תֵלֵכוּ (שם י"ח, ג'), וואַנ-
דעלן, слѣдовать: ובמשפטי לא יֵלְכוּ

(תהלים פ"ט, ל"א) — וַתֵּלְכוּ במעצותם (מיכה ו',
ט"ז) — בדרך מועצותם, לכו וְנֵלְכָה באור
ה' (ישעיה ב', ה') - כמו לאור ה'. ו) ביחס
את, במובנו הפשוט לְךְ נא אתי אל מקום
אחר (במדבר כ"ג, י"ג), וָאֵלֵךְ את המלך (ש"ב
י"ט, כ"ו); ובהשתתפות בעצה אחת: הֲתֵלֵךְ
אתי למלחמה (מ"א כ"ב, ד'), הולֵךְ את
חכמים (משלי י"ג, כ'), וְאֵלְכָה מאתם (ירמיה
ט', א'), וכמו כן: ביחס עם, וְלֵךְ עמנו
(שופטים י"ח, י"ט); ובמובן המוסרי: הלוא
בְּלֶכְתְּךָ עמנו (שמות ל"ג, ט"ז), לָלֶכֶת עם
אבותיך (דה"א י"ז, י"א), שעורו: בדרך כל
הארץ, כנוי למיתה והאסף אל אבותיו;
ובמ"ם: לֵךְ מעמנו (בראשית כ"ו, ט"ז);
ובמ"ם לבדה: יֵלְכוּ מחיל אל חיל (תהלים
פ"ד, ח') — ממקום חיל אחד אל מקום חיל
אחר (ע' חיל). ז) עם יחס לִפְנֵי יורה קדימה
במקום או בזמן, פֿאָראַנגעהען, идти впередъ:
וַיֵּלְכוּ זיפה לפני שאול (ש"א כ"ג, כ"ד);
ובמובן המוסרי, עשות רצון זולתו ושמור
מצותיו: וַיֵּלְכוּ העם לפני האחד עד דן
(מ"א י"ב, ל'), לָלֶכֶת לפני באמת (מ"א ב',
ד'); ובמ"ם: אל תבהל מפניו תֵּלֵךְ (קהלת
ח', ג') — התרחקות והסתלקות. ח) עם יחס
אַחֲרֵי במובנו הפשוט אחור במקום או
בזמן, נאַכגעהען, ... за идти: וַיֵּלֶךְ מנוח
אחרי אשתו (שופטים י"ג, י"א), לְכוּ אחרי
(מ"ב ו', י"ט); ובמובן המושאלי, слѣдовать:
לָלֶכֶת אחרי אל הארץ (בראשית כ"ד, ה');
והמוסרי: אחרי ה' אלהיכם תֵּלֵכוּ (דברים י"ג,
ה'), לָלֶכֶת אחרי אלהים אחרים (שם י"א, כ"ח);
ובענין רדיפה, פֿערפֿאָלגען, преслѣдо-
вать; אחריך תֵּלֶךְ חרב (ירמיה מ"ח, ב'),
(ועיין הלך). ט) עם יחס לִקְרַאת: וְלֵךְ
לקראת איש האלהים (מ"ב ח', ח'), לקבל
פניו, (ועיין הָלַךְ). ועם נֶגֶד: וְאֵלְכָה
לנגדך (בראשית ל"ג, י"ב); ובפרטי נטיות
הוראותיו בא הפעל יָלַךְ כעין הפעל הָלַךְ:
א) בבחינת התחלת ההליכה: ויקם וַיֵּלֶךְ
אל המקום (שם כ"ב, ג'), וַתֵּלֶךְ ותבא
ותלקט (רות ב', ג'); ובדרך הצווי: לֵךְ לקראת
משה המדברה (שמות ד', כ"ז), וקח משענתי
בידך וָלֵךְ (מ"ב ד', כ"ט), וב' פעמים הלמ"ד

בשו״א והכ״ף בקמ״ץ: לְךָ נא אתי (במדבר כ״ג, י״ג), לְךָ נתראה פנים (דהי״ב כ״ה, י״ז); ובה״א נוספת: לְכָה אתנו והטבנו לך (במדבר י׳, כ״ט), לְכָה אלי ואתנה את בשרך (ש״א י״ז, מ״ד); ובהפסק: מהרה וָלֵכָה (שם כ״ג, כ״ז), לְכוּ ראו את הארץ (יהושע ב׳, י״א); ובמובן המושאלי: לְכָה והייתה לנו לקצין (שופטים י״א, ו׳), אולי על דרך באור פסוק זה יתבאר לנו הפסוק בישעיה ג׳ ו׳— ד״מ: לְכִי את מלכי עלינו (שופטים ט׳, י״ד); ובהפסק: ותאמר לה בת פרעה לֵכִי (שמות ב׳, ח׳); ובענין הכנה להתחלת פעולה: וַיֵּלֶךְ ויעבד אלהים אחרים (דברים י״ז, ג׳), וַתֵּלֶךְ ותזן גם היא (ירמיה ג׳, ח׳), הם יֵלְכוּ וקששו (שמות ה׳, ז׳); וביותר כשבא בדרך הצווי: לֵךְ נחה את העם (שמות ל״ב, ל״ד), לֵךְ הפרה את בריתך (מ״א ט״ו, י״ט), ועתה לְכוּ ונהרגהו (בראשית ל״ז, כ׳); ומזה במובן מלת הקריאה להכנה וזרוז, וואָהלאַן: לֵךְ ונקרבה (שופטים י״ט, י״ג), הלמ״ד בשו״א והך׳ בקמ״ץ; ובה״א נוספת: לְכָה נכרתה ברית (בראשית ל״א, מ״ד), לְכָה נֵלֵכָה (ש״א ט׳, י׳), לְכוּ בנים שמעו לי (תהלים ל״ד, י״ב), לְכוּ נרננה לה׳ (שם צ״ה, א׳); ואינו שומר את המין ואת הגוף: לְכָה נשקה את אבינו (בראשית י״ט, ל״ב), לְכָה נא אנסכה (קהלת ב׳, א׳), וענינו כמו הבה. ב) בבחינת המשך פעולת ההליכה והתמדתה: למען תשכיל בכל אשר תֵּלֵךְ (יהושע א׳, ז׳), ושמרתיך בכל אשר תֵּלֵךְ (בראשית כ״ח, ט״ו), ילכו ולא ייעפו (ישעיה מ׳, ל״א); ובמובן המושאלי: יֵלְכוּ גם עשו פרי (ירמיה י״ב, ב׳); ומזה כל מה שבא במובן המוסרי: אם בחקתי תֵּלֵכוּ (ויקרא כ״ו, ג׳), וכל הדומה לזה כמו שזכרנו (ועיין הלך) וכן הוא בהוראת ההתמדה בחבור עם המקור משרש הלך המושך אחריו פעל אחר בבחינת תאה״פ: הָלוֹךְ יֵלֵךְ ובכה (תהלים קכ״ו, א׳), הלוך וטפוף תֵּלַכְנָה (ישעיה ג׳, ט״ז); ובהשאלה: וַיֵּלֶךְ הָלוֹךְ וגדל (בראשית כ״ו, י״ג), וַיֵּלֶךְ הָלוֹךְ וָרב (ש״א י״ד, י״ט), וַתֵּלֶךְ יד בני ישראל הָלוֹךְ וקשה (שופטים ד׳, כ״ד). ג) בבחינת ההתרחקות וההסתלקות ממקום אחד, וועגגעהן, уходить: וַיֵּלֶךְ ויברח וימלט (ש״א י״ט, י״ג), ויגרשהו וַיֵּלַךְ (תהלים ל״ד, י״א), אנה אֵלֵךְ מרוחך (שם קל״ט, ז׳), והכפל: ואנה מפניך אברח, כלה ענן וַיֵּלַךְ (איוב ז׳, ט׳); ומזה במובן הכליון והמיתה, או ההסתלקות, פערשווינדען, исчезнуть: בטרם אֵלֵךְ ואינני (תהלים ל״ט, י״ד), יתצני סביב וָאֵלַךְ (איוב י״ט, י׳), כל עמת שבא כן יֵלֵךְ (קהלת ה׳, ט״ו); ומזה במובן החתום והמסה צער־פליעססען, אויפֿגעלאָזט ווערדען, раствориться: והגבעות תֵּלַכְנָה חלב (יואל ד׳, י״ח) — הגבעות בעצמן תמוסינה והיו לחלב, אין מילך צערפֿליעססען, расплываться въ моло-ко, משל מליצי אל שפע חלב הצאן הרועות על הגבעות; וכן: וכל אפיקי יהודה יֵלְכוּ מים (שם), ולדעת המפרשים ענינו בא במובן פעל יוצא תזולנה חלב יזולו מים, וזה ע״ד: תרדנה עינינו דמעה, אף שהדמעות היו היורדות; והמקור בהוראת שם הפעולה: לבלתי לֶכֶת אחרי הבחורים (רות ג׳, י״א), והצנע לֶכֶת עם אלהיך (מיכה ו׳, ח׳) (עיין צנע); ואיש תבונה יישר לֶכֶת (משלי ט״ו, כ״א), וּבְלֶכֶת החיות (יחזקאל א׳, י״ט), לָלֶכֶת ארצה כנען (בראשית י״א, ל״א), לָלֶכֶת בדרכיו (דברים ח׳, ו׳), לָלֶכֶת עם אבותיך (דהי״א י״ז, י״א), מִלֶּכֶת בדרך העם (ישעיה ח׳, י״ב), ביום לֶכְתִּי מחנים (מ״א ב׳ ח׳), בְּלֶכְתָּם יֵלֵכוּ (יחזקאל א׳, י״ז); ובדבא״ם: כוכבי לֶכֶת, וואַנדעלשטערן, подвижныя планеты, звѣзды, הפך כוכבים הקימים, פֿיקסשטערנע, неподвиж-ныя звѣзды.

הַהִפְעִיל יוצא א) העתקת זולתו ממקום למקום, הובלה, געהען לאַססען, פֿיהרען, ве-сти, перевести: וַיּוֹלִיכֵנִי אל השער (יחזקאל מ״ג, א׳); וַיּוֹלֶךְ אתם שמרונה (מ״ב ו׳, ט׳); ובדבר שאין בו רוח חיים: וְהוֹלֵךְ מהרה אל העדה (במדבר י״ז, י״א), הינברינגען, при-нести: אנה המה מולכות את האיפה (זכריה ה׳, י׳) — איבערטראגען, переносить, והקודם: וַתַּשְׁנָה את האיפה (שם ט׳), ומאומה לא ישא בעמלו שֶׁיֹּלֵךְ בידו (קהלת

ה׳, י״ד), ונהרותם כשמן אוליך (יחזקאל ל״ב, י״ד), פליעססען לאססען, давать течь: כי עוף השמים יוליך את הקול (קהלת י׳, כ׳), אויסאיינאנדער טראגען, разнести; ובהשאלה: אנה אוליך את חרפתי (ש״ב י״ג, י״ג), ע״ד עליך נשאתי חרפה (תהלים ס״ט, ח׳). ומזה ב) הובלה בעל כרחו, הינוועגפיהרען, увести: הוליך גולה (מ״ב כ״ד, ט״ו), להוליכו בבלה (דהי״ב ל״ו, ו׳), יולך ה׳ אותך ואת מלכך (דברים כ״ח, ל״ו), וַיֹּלַךְ חשך ולא אור (איכה ג׳, ב׳). והקודם: אותי נהג, יוליכם ה׳ את פועלי האון (תהלים קכ״ה, ה׳); ובדבר שאין בו רוח חיים: וַיּוֹלֶךְ ה׳ את הים (שמות י״ד, כ״ד); ובהשאלה: מוליך יועצים שולל (איוב י״ב, י״ז, י״ט) (וע׳ בסמוך). ג) הנהגה ונְחִיָּה, לייטען, פיהרען, вести, направить: הוליכך ה׳ אלהיך (דברים ה׳, ב׳), המוליך אותנו במדבר (ירמיה ב׳, ו׳), בעת מוליכך בדרך (שם שם, ט״ז), אוליכם בתהומות (ישעיה כ״ג, י״ג), אובילם אוליכם אל נחלי מים (ירמיה ל״א, ט׳), וְהוֹלַכְתִּי עורים בדרך לא ידעו (ישעיה מ״ב, ט״ז), והכפל: בנתיבות לא ידעו אדריכם, מוליך לימין משה זרוע תפארתו (שם ס״ג, י״ב), רש״י פי׳ מוליך לימינו של משה את זרוע תפארתו, בכל עת שהיה משה צריך לעזרת הש״י היה זרוע מוכן לימינו, ואפשר ששעור הכתוב: מוליך את משה לימין זרוע תפארתו: וְהוֹלַכְתִּי עליכם אדם את עמי ישראל (יחזקאל ל״ו, י״ב), טעמו: שילכו עליכם (על ההרים שהיו שוממים) בני אדם ונושבו שם. ובמובן המוסרי: והוליכו בדרך לא טוב (משלי ט״ז, כ״ט), ועם תאה״פ: מוליך יועצים שולל (איוב י״ב, י״ז, י״ט), פערלייטען, אירלייטען, соблазнить, ввести въ заблужденіе, (ועיין שלל); ובמשנה: המוליך פירות ממקום היוקר (מעשר שני ד׳, א׳), מוליכין ומביאין כלים מבית האומן (פסחים ד׳, ז׳), מוליכין את לולביהן לבית הכנסת (סוכה ג׳, י״ג); ובענין תנועה והמשכה ביד לצד שכנגדו: ומוליך ומביא ומעלה ומוריד (ר״ה ב׳, ג׳), ובא: הֵילִיכִי את הילד (שבות ב׳, ט׳), א״ת הֵי ליכי, ולפי דעתו הוא מורכב משתי תיבות: „הֵא״, כמו „הֵא לכם זרע (בראשית מ״ז, כ״ה), ו„ליכי״ מלת הנוכח לנקבה. וכן פירשו חז״ל ע״ד הדרש: הא שליכי (סוטה י״ב, ע״ב), ומזה רגיל בתלמוד: הילך, בענין הא לך, דא האסט דוא, вотъ тебѣ, וי״ת: אובילי, ויהיה ההפעיל משרש ילך ע״מ הצרוים, תשתנה נקודתו כדי לזווגו עם והינקהו לי (רש״ד); ובתלמוד: ומוליך ומביא מעלה ומוריד (סוכה ל״ז, ע״ב).

כְּלַךְ, מלה נהוגה בדברי חז״ל: כְּלַךְ לדרך זו (תו״כ צ״ו, י׳); ובברייתא בגמרא: או כלך לדרך זו (סוכה מ״נ, ע״א), ופירושה כנראה כמו: לך כמפורש במקום אחר: או לכה לך לדרך זו (תו״כ, זבים ו׳).

הוֹלָכָה, שה״פ, בדברי חז״ל לענין נשיאת והעברת חפץ והעתקתו ממקומו למקום אחר, איבערטראגען, איבערפיהרען, איבערציעהען, перевозка, перенесеніе, הולכה והבאה בסכין של שחיטה, ידוע.

יָלַל, פ״ע, קרוב אל שרש אלל, הלל, השמעת קול גדול מכאב לב, היילען, יאממערן, вопить, выть, וועהע קלאגען, рыдать; בנינו הפעיל: והילל כל יושב הארץ (ירמיה מ״ז, כ׳), והקודם: וזעקו האדם, הֵילִילוּ כי קרוב יום ה׳ (ישעיה י״ג, ו׳), הֵילִילוּ עליה (ירמיה נ״א, ח׳); הילילו הה ליום (יחזקאל ל׳, ב׳); ובהשאלה: הֵילִילוּ שער (ישעיה י״ד, ל״א), הֵילֵל ברוש (זכריה י״א, ב׳), הֵילִילוּ אלוני בשן (שם), העתיד ביו״ד נעה: על מואב אֲיֵלִיל (ירמיה מ״ח, ל״א), מואב יְיֵלִיל (ישעיה ט״ו, ב׳), ומשבר רוח תְּיֵלִילוּ (שם ס״ה, י״ד); ופ״א ביו״ד נחה: על זאת אספדה וְאֵילִילָה (מיכה א׳, ח׳), וזה כנראה מפני הה״א הנוספת; ובא: מושליו יְהֵילִילוּ (ישעיה נ״ב, ה׳), י״ת: מִשְׁתַּבְּחִין, וכן פירש״י מתפארים, ויהיה זה משרש הלל, וי״מ השמעת קול נצחון ענות גבורה, פראהלאקקען, ликовать; והראב״ע פירש השם מושליו מענין ממשלי משלים: על כן יאמרו המושלים (במדבר כ״א, כ״ז). והטעם: משוררי העם ומושלי משליו יהיה לאבל כנורם, ע״ד מליצת: וְהֵילִילוּ שירות היכל (תרשד״ל): כל אדם

שיש בו גסות הרוח שכינה מְיַלֶּלֶת עליו (סוטה ה', א'); ובמדרש: בשעה שֶׁמְּיַלְלִין אלו עם אלו (שה"ש א', ס"ו), נושאים קולם בפלפולים, לאָרם מאַכען, шумѣть, ואפשר שענינו: חפוש, חקירה, דרישה ותיור: וישלח משה לרגל את יעזר (במדבר כ"א, ל"ב), ת"י לְאַלָּלָא; ולדעת געזעניוס יבא משרש זה: ובתולותיו לא הוּלָלוּ (תהלים ע"ח, ס"ג) והוי"ו תמורת יו"ד, נמשך אל הקודם: בחוריו אכלה אש ובתולותיו לא נשאו עליהם נהי (עיין הלל א'). ויש מפרשים משרש זה: הרה לָלֶת (ש"א ד', י"ט), מקור מן הקל, כנוי לחבלי לידה שבאים בילדה, ונפל למ"ד אחד מפני פגישת ג' למדין.

יְלֵל, ש"ז, קול זעקה, געהייל, вой: ובתהו יְלֵל ישמן (דברים ל"ב, י'), פירש"י מקום יללת תנינים ובנות יענה, ולדעת הרד"ק הוא כנוי אל קול המית הסערות הנושבות במדבר, פ"א במקרא:

יְלָלָה, ש"נ, קול זעקת שבר. קלאַגע, יאַממער, געשרייא, крикъ, плачъ, вой, вопль, וִילָלָה מן המשנה (צפניה א', י'), קול יִלְלַת הרועים (זכריה י"א, ג'), עד אגלים יִלְלָתָהּ (ישעיה ט"ו, ח'), והכפל: והקיפה הזעקה את גבול מואב.

תולל עיין תלל.

יָלַע, פ"י, דומה לשרש לוע, לעה, ועיקר הנחתו כנראה תנועה מהירית של הפה והגרון אם לבליעת מאכל ומשקה בנחיצה, פרעססען, жрать, או לדבור בגמגום ובעלגות, שטאָממערן, заикаться, ובהוראה זו האחרונה יתפרש האמור: מוקש אדם יָלַע קדש (משלי כ', כ"ה), עבר בנינו הקל, דבור מגומגם. דַבֵּר או דבור בלי השכלה והתבוננות, והטעם מוקש לו לאדם אשר יגמגם ויבטא בשפתיו מבלי הבין לנדר נדר קדש או להוציא בשפתיו מלת קדש בענין נדר, וסוף הפסוק „ואחר נדרים לבקר" ואח"כ יבקר נדרו אם יוכל לקיימו, מדברי הרד"ק. וכן בערבית לעי השבע שבועה בלי שים לב, אונבעזאָננען שוואָרען, לייכטפערטיג אייד. (ועיין לוע). וקרוב לשמוע דעת פירסט שמשרש זה בא השם

תּוֹלָע. שם זו"נ (ע"מ תושב מן ישב, תולעת ע"מ תולדה) וכמו כן תּוֹלַעַת שמרמז, וזה ע"ש שאוכל ולוחך תמיד, דער פרעססענדע, נאַגענדע וואורם, точащій червякъ, על דרך ילק מן לקק, גזם מן גזז: וירם תולעים ויבאש (שמות ט"ז, כ') (מן היחיד תולע, ועל הרוב ע"מ נקבה: ומכסיך תּוֹלֵעָה (ישעיה י"ד, י"א), והקודם: יצע רמה, פי תאכלנו הַתֹּלָעַת (דברים כ"ח, ל"ט), וימן האלהים תּוֹלַעַת (יונה ד', ז'), כי תולעתם לא תמות (ישעיה ס"ו, כ"ד) – התולעת מתהוה מן העפוש של פגרי מתים, ולזה אומר כי התולעת אשר תצא מפגרי האנשים הפושעים, שוב לא תמות, ועל היותה בריה קטנה בזויה משלו בה דבר פחות ונקלה: אף כי אנוש רמה ובן אדם תּוֹלֵעָה (איוב כ"ה, ו'), ואנכי תולַעַת ולא איש (תהלים כ"ב, ז'), אל תיראי תּוֹלַעַת יעקב (ישעיה מ"א, י"ד), והתיחד השם אל התולעים שצובעים בדמם צבע אדום יקר מאד, קאָקוס וואורם, קערמעס וואורם, червецъ, ונאל מראה הצבע ההוא, קאַרמאַזין, кармазин-ный, яркокрасный, ועם זה הבגדים הצבועים בצבע זה שהם יקרים במינם, קאַרמאַזין געוואַנד, багряница, אם יאדימו כַתּוֹלָע (ישעיה א', י"ח), ודמיון החטאים למראה אדום הוא רמז לדם שהוא סימן הרציחה וכמו שאמר למעלה „ידיכם דמים מלאו": האמונים עלי תולע (איכה ד', ה') – על בגדים צבועים בדמי התולע, ועל הרוב יבא ע"מ נקבה בחבור עם השם שָׁנִי, תּוֹלַעַת הַשָּׁנִי (שמות כ"ח, ה'), שְׁנִי ענינו זהר (עיין שני), והכוונה, התולעת שצבעו צבע זהר להבדיל בינה ובין תולעת סתם, וכן להפך: ושני תולַעַת (ויקרא י"ד, ד'), זהורית של התולעת, והכונה: חוט צבוע בצבע זה, ושני הַתּוֹלַעַת (שם שם, י"ב), וכבר נשתרש התי"ו בשרש ובא בפעל בבנין פֻּעַל:

תֻּלָּע, היות לבוש בבגדים צבועים בדמי התולע אין קאַרמאַזין געקליידעט זיין, одѣтый въ кармазинѣ: אנשי חיל מְתֻלָּעִים (נחום ב', ד'). שכן היה מנהג

מלבושי אנשי המלחמה, והקודם: מגן גבריהו מאדם. וכמו כן השתרש התי"ו בשם

מְתַלְּעָה, ש"נ, ולא בא כי אם ברבוי, כנוי אל שני חיתו טרף הנטות החותכות והטוחנות, בייסענדעס, צערמאַלמענדעס, נעביסס, клыки, рѣзцы: וּמְתַלְּעוֹת לָבִיא לו (יואל א', ו'), והקודם „שניו שני אריה"; וע"ד המליצה: ואשברה מְתַלְּעוֹת עַוָּל (איוב כ"ט, י"ז), ומאכלות מְתַלְּעֹתָיו (משלי ל', י"ד). ויש אומרים, כי השם הזה הוא משרש לָתַע ומתהפכים.

מלתעה, עיין ל ת ע.

ילף, לא נמצא במקרא כי אם בשם

יַלֶּפֶת, ש"נ, מין שחין לח, פֿייכטע קראַטצע, лишай, струпъ: או גרב או יַלֶּפֶת (ויקרא כ"א, כ'; כ"ב, כ"ב), ובגמרא: ילפת זו חזזית המצרית וכו' ולמה נקרא שמה ילפת שֶׁמְּלַפֶּפֶת והולכת עד יום המיתה (בכורות מ"א, ע"א), ולמדנו מדבריהם שיסודו לפף בארמית שענינו חבור ודבוק (וע"מ ילק מן לקק), והוא שחין המתדבק ואוכל בגוף, (עיין לפף). ולפי תרגום השבעים ענינו גם צרעת בראש המדבקת את השער: הויט-פֿלעכטע, колтунъ.

יְלַף, ארמית, פע"ו, ובמשנה דומה לפעל אלף בהוראת למוד, לערנען, учиться, учить, обучать: ולא למדתי חכמה, תרגומו ולא יְלִיפִית (משלי ל', ג'), ודלא יַלִּיף קטלא חייב (אבות א', י"ג); ובא בענין הרגל: אין הוה יַלִּיף אכיל ליטרא (ירושלמי תענית ד', ו'): והנראה שהוא מיסוד השרש הקודם בהוראת חבור דבוק וסמיכות לדבר, ומזה הרגל חנוך ולמוד (עיין למד).

יֶלֶק, שם, יסודו לקק, מין ארבה ע"ש שהוא מלקק ולוחך את תבואות השדה (ע"ד גזם מן גזז) היישרעקקע, жизунъ, саранча: ויתר הארבה אכל הַיָּלֶק (יואל א', ד'), תאכלך כַּיָּלֶק (נחום ג', ט"ו), ולפי שהוא בא ברבוי גדול נאמר: וְיֶלֶק ואין מספר (תהלים ק"ה, ל"ד), מלאתיך אדם כַּיֶּלֶק (ירמיה נ"א, י"ד), התכבד כַּיֶּלֶק (נחום ג', ט"ו) — התאסף במספר כבד ועצום למוצק אחד כדרך שריץ העוף הזה שהולך במחנות גדולות וצפופות (ועיין כבד), העלו סוס כְּיֶלֶק סמר (ירמיה נ"א, כ"ז), היישרעקקע, щетинистая саранча, תאר אל יֶלֶק, ע"ש כנפיו שהיו החתולות בחתולה קשה כעצם ובולטות במסמרות (עיין סמר). רמש העוף הזה כרוב רמשי העוף לובשים צורה ופושטים צורה עד שעומדים על מלאתם: בצאתם מביציהם הם לוטים בחתולה, לאַרפֿע, личинка, ובה הם זוחלים כתולעים ואח"כ מוציאים ליח מקרבם כמין מטוה והם טוים אותו על כל גופם ונעשים כגולמים (פופען, куколки) בלתי מתנועעים, שוכבים חונים בנקיקי הסלעים בגדרות הגנות כל ימי החרף (וזה החונים בגדרות ביום קרה נחום ג', ט"ז). במטוה ההוא הם גדלים עד שמגיעים לשלמותם ובהגיע האביב הם פושטים את המטוה מעליהם ויוצאים בעלי כנפים, ועל זה נאמר: יֶלֶק פשט ויעף (שם ט"ז) — פשט את חתולת המטוה ויעף, שמש זרחה ונודד (שם י"ד).

יָם, שע"ו, בנפרד וכן בנסמך זולת בחבורו עם סוף בא יַם־סוף בפתח. ובה"א הנוספת יָמָּה בדגש המ"ם, ובכנוי יַמָּהּ: והחרבתי את יַמָּהּ (ירמיה נ"א, ל"ו), והרבוי יַמִּים. עיקר הוראתו קבוץ מים רבים. וכאמור: ולמקוה המים קרא יַמִּים (בראשית א', י'), כשם עצם קבוצי, והתיחד לקבוץ המים הרבים המכונסים ושוקטים במקומם ומקיפים ברבוים ארצות ומדינות, מעער, זעע, море. ובהוראה זו הראשית הפך השם יבשה (שם). ובסגנון מליצת השיר בא הרבוי במקום שנמצא בהגדה פשוטה ביחד; כחול הַיָּם (בראשית ל"ב, י"ג), מחול יַמִּים (איוב ו', ג'), חוף הַיָּם (יהושע ט', א'), לחוף יַמִּים (בראשית מ"ט, י"ג), כשוכב בלב יָם (משלי כ"ג, ל"ד), בלב יַמִּים (תהלים מ"ו, ב'); ובחבור עם השם המגביל, ים סוף, דאַס ראָטהע מעער, Чермное море (שמות נ"ג, י"ח), יָם המלח (בראשית י"ד, ל"ג) דאַס טאָדטע מעער, Мертвое море; יָם פלשתים (שמות כ"ג, ל"א), הַיָּם הגדול (במדבר ל"ד, ו'), יָם הערבה (דברים ד', מ"ט), הַיָּם האחרון (שם א', כ"ד),

וכדומה. והימים היותר ידועים לבני ישראל לפי תכונת ארץ מושבם נקראו גם כן בשם ים סתם: בין מגדל ובין הַיָּם (שמות י״ד, ב׳), וכן כל יָם האמור במעשה בקיעת הים, הכוונה אל ים־סוף, וכן: הַיָּם ראה וינס (תהלים קי״ד, ה׳) הוא ים סוף, והכנעני יושב על הַיָּם (במדבר י״ג, כ״ט), ובחוף הַיָּם (דברים א׳, ז׳); ובחבור עם השם: איי הַיָּם (ישעיה י״א, י״א), הוא הים הנודע בשם הים התיכון, מיטעללאַנדישעס מעער, Средиземное море, שנקרא ביחוד „הים הגדול", להיותו הגדול בימים הנודעים ליושבי א״י בימים מקדם, ים פלשתים — שהיו הפלשתים יושבים עליו; הים האחרון — להיותו בגבול הארץ לפאת מערב, בהפך לים המלח שהוא מצד מזרח. ונקרא: הים הקדמוני (יואל ה׳, כ׳); ומטעם זה הושאל השם יָם לפאת מערב, וועסט, западъ: בית אל מִיָּם (בראשית י״ב, ח׳): יָמָּה וקדמה וצפונה ונגבה (שם כ״ח, י״ד). ובפרוץ ידיעת גלילות הארץ בימים האחרונים, קראו בשם יָם סתם גם לפאת דרום, לפי שרוב ים אוקינוס בדרום העולם וזה בשלשה מקומות אלה; הנה מרחוק יבאו, ואלה מצפון וּמִיָּם (ישעיה מ״ט, י״ב), זיד, югъ, полдень: ומארצות קבצם ממזרח וממערב מצפון וּמִיָּם (תהלים ק״ז, ג׳), ונעו מִיָּם עד יָם ומצפון ועד מזרח (עמוס ח׳, י״ב) — מִיָּם אחד בדרום עד הים השני במערב. ב) וע״ד ההשאלה יקראו גם הנהרות הגדולים בשם יָם: ונשתו מים מֵהַיָּם (ישעיה י״ט, ה׳), הוא הנהר נילוס: אשר חיל יָם מִיָּם חומתה (נחום ג׳, ח׳), וכן בל״ר: כתנים בַּיַּמִּים (יחזקאל ל״ב, ב׳) — תעלות הנהר ניל: ומשלו מִיָּם עד יָם (זכריה ט״ז, י׳), יתכן שכוונתו מן הנהר ניל עד הנהר נהר פרת ורומז על ההבטחה היעודה: מנהר מצרים עד גו׳ נהר פרת (בראשית ט״ו, י״ח) (פירסט). ג) חלל הים מעערעס בעטט, морское русло: כמים לַיָּם מכסים (ישעיה י״א, י״ט); ויתכן שנקראו בהשאלה מליצת העבים המלאים חמר מים רבים בשם ים: ודורך על בָּמֳתֵי יָם (איוב ט׳, ח׳), וואָלקענמעער, געוויטטער וואָלקען, гро-мовая туча; ואולי מזה גם: ושרשי הַיָּם כסה (שם ל״ו, ל׳), וכמ״ש (תהלים כ״ט, ג׳); קול ה׳ על המים. (פירסט). ד) שאון לאומים וצבא גדול: עלה על בבל הַיָּם (ירמיה נ״א, מ״ב), עד״ש: והעליתי עליך גוים רבים כהעלות הַיָּם לגליו (יחזקאל כ״ו, ג׳), הערעס מאַססע, הערעס פֿלוטה, масса войска, море народовъ. ה) ובא בהשאלה על כלי הקבול לים הגדול אשר עשה שלמה בביה״מ: ויעש את הַיָּם מוצק (מ״א ז׳, כ״ג) שנקרא ג״כ יָם הנחשת (ד״ב כ״ה, י״ג), וואַססער קעססעל, котелъ для воды, басейнъ; ובמשנה לבית קבול מיועד; ים נפה של סלתין (כלים ט״ו, ג׳), המוכר את בית הבד מכר את הַיָּם (ב״ב ס״ז, ע״א) — אבן גדולה לקבול הזיתים הנטחנים.

יָם, יַמָּא, ארמית, בהוראתו כבעברית: לְיַמָּא רבא (דניאל ז׳, ב׳), ובתרגום פעמים הרבה הרבוי יַמִּין ובהודעה יַמַּיָּא.

יֵם, יֵמִים, נמצא רק פ״א במקרא: הוא עֲנָה אשר מצא את הַיֵּמִם במדבר ברעותו את החמורים (בראשית ל״ו, כ״ד), ובבאור השם דעות שונות, לדעת חז״ל הוא שם חיה, הפרד הנולד מחמור וסוסיה (פסחים כ״ד, ע״א), ופירוש „מצא" הרכיב, וכן תרגם יב״ע, וא״ת גִּבָּרַיָּא, וכוונתו על האומה בעלי גרודים הנקראים אֵמִים. ולפי שני הפרושים יהיה השם יֵמִים מן אימה, ע׳ רש״י; אולם לד׳ הירונימוס ודיודורוס ענינו מעינות חמים, הייסע קוועללען, горячіе источники, וענה מבני שעיר מצא אותם במדבר אדום, ובאמת נמצאו שם עד היום בסביבות ים המלח. ומה שפירש הכתוב ברעותו את החמורים, מפני שהחמורים אינם יכולים לשתות מים חמים, וענה בראותו את חמוריו אינם שותים מי-מעינות אלה התבונן ומצא את סגולת המים האלה (פירסט, בוצר עללים).

יְמוּאֵל, שע״פ, בן שמעון (בראשית מ״ו, י׳); ענין השם, ה׳ הוא אור יום.

יְמִימָה, שע״פ, בת איוב (איוב מ״ב, י״ד), והוא מענין אור יום.

יָמִין, בסמיכות יְמִין ובכנוי יְמִינִי; א) צד האור, עצם היום, דרום העולם, מקום השמש בחצי היום, מאָגעס-זייטע, югъ, южная сторона, בהפך לשם צפון, שעיקרו הצד המכוסה החשך, שמאל: צפון וְיָמִין אתה בראתם (תהלים פ"ט, י"ג), שמאל בעשותו ולא אחז, יעטוף יָמִין ולא אראה (איוב כ"ג, ט') (ע' עטף), כעין אחור וקדם. ב) צד הדרום שבגוף בע"ח בהיות הפנים לצד מזרח, ובחבור שמות האברים הנמצאים בצד זה עם השם ימין יבאו בסמיכות: עֵין יְמִין (ש"א י"א, ב'), שוק הַיָּמִין (שמות כ"ט, כ"ה) - שבצד הימין, ביד יְמִינִי (תהלים ע"ג, כ"ג)—ביד שבצד הימין, ירך יְמִינוֹ (שופטים ג', ט"ו); ועל הרוב יבא השם ימין בענין זה כש"ת: על צִדְּךָ הַיְמָנִי (יחזקאל ד', ו'), בכתיב, ובקרי יְמָנִי בקמ"ץ, כאלו בא ממשקל יָמָן, וזה להשוותו עם נטית השם שמאל, וכן: אזן בניו הַיְמָנִית (שמות כ"ט, כ'), רגלם הַיְמָנִית (שם), ועל הנמצא בצד ימין: העמוד הַיְמָנִי (מ"א ז', כ"א), ולהיות היד האבר היותר חשוב שבגוף, התיחד השם ימין על היד שבצד זה, וככל שמות האברים הכפולים בא בל"נ: את אפרים בִּימִינוֹ (בראשית מ"ח, י"ג), דיא רעכטע (האַנד), правая рука, десница, ובהורות לצד הימין יבוא בשמושי ל. מ. אל: אל הַיָּמִין לארבעתם (יחזקאל א', י'), לַיָּמִין מעל לחומה (נחמיה י"ב, ל"א), לימִין משה (ישעיה ס"ג, י"ב), על כתף הבית מִיָּמִין (מ"א ז', ל"ט), על יְמִינְךָ (תהלים ק"י, ה'), צור רעכטע, по правой сторонѣ: ואפנה על ימין (בראשית מ"ד, כ"ט), רעכטס, на право, вправо, одесную: וגם בלא מלת אות הקשור: לא נטה יָמִין ושמאל (במדבר כ', י"ז), לא תסורו יָמִין ושמאל (דברים ה', ל"ב), וועדער רעכטס, נאָך לינקס, ни на право ни на лѣво, ולפי שעיקר הכח ביד הימין בא בהשאלה מליצית על הכח והגבורה להושיע או לענוש: הושיעה יְמִינְךָ (תהלים ס', ז'), יְמִינְךָ ה' נאדרי בכח יְמִינְךָ ה' תרעץ אויב (שמות ט"ו, ו'), ופעולה נמרצה לטוב ולרע: כי יְמִינְךָ וזרועך ואור פניך (תהלים מ"ד, ה'), נצב יְמִינוֹ כצר (איכה ב', ד'), בל"ז לחזק הפעולה. ויושאל לחסד וצדקה לטובה וברכה: צדק מלאה יְמִינֶךָ (תהלים מ"ח, י"א), נעימות בִּימִינְךָ נצח (שם ט"ז, י"א); ואב לכלם: וירא יוסף כי ישית אביו יַד יְמִינוֹ על ראש אפרים וירע בעיניו (בראשית מ"ח, י"ז); וכן העזר והחסד הבא מיוחס אל ימין הנעזר ומקבל הטובה: ה' על יְמִינֶךָ (תהלים קי"א, ה'), כי יעמוד לימִין אביון (שם ק"ט, ל"א), אחזת ביד יְמִינִי (שם ע"ג, כ"ג), מחזיק יְמִינֶךָ (ישעיה מ"א, י"ג); ובא בענין הסברא הישרה והדעה המיושבת: לב חכם לִימִינוֹ (קהלת י', ב'), מראה לו הדרך הישרה והמקום האמתי דעס ווייזען הערץ איזט אויף זיינער רעכטען, сердце умнаго на правой сторонѣ (וע' שמאל), ולחשיבות יד הימנית היו נשבעים בהרמתה: נשבע ה' בימינו (ישעיה ס"ב, ח'). ויתכן שמזה הושאל השם יָמִין להוראת שבועה: אשר פיהם דבר שוא וִימִינָם יְמִין שקר (תהלים קמ"ד, ח')—שבועתו שבועת שקר. והרד"ק בשם ר' אדונים גזרו מערבית (וע' הערה). ויותר קרוב לאמר שהשם ימין בפסוק זה הוא מענין פעולה ומעשה, כמו: הלוא שקר בִּימִינִי (ישעיה מ"ד, כ'), ובתוספתא אמרו: האומר ימינה הרי זו שבועה, שמאלה הרי זו שבועה (נדרים א',). כי לחזק השבועה היו נשבעים בהרמת הימין והשמאל: וירם יְמִינוֹ וּשְׂמֹאלוֹ (דניאל י"ב, ז'), ועיין בגמרא דנזיר (ג', ע"ב). ונמצא השם הזה בשם אשר קרא יעקב אבינו לבנו הצעיר, תחת השם אשר נתנה לו אמו טרם מותה: בן־אוני: ואביו קרא לו בִנְיָמִין (בראשית ל"ה, י"ח). ולהמפרשים דעות שונות בזה, ע' באור נה"ו, והנראה שהוא בהוראת הברכה והשמחה או ההצלחה כנגד בן אוני, זאָהן מיינעס זעגענס, מיינער פרייד, מיינעס גליקקעס, сынъ моего благословенія, моей радости, счастья. ונתיחשו בני שבטו אליו פעם עם השם המלא, בן יְמִינִי ובשתי מלות, בן הַיְמִינִי (ש"ב ט"ז, י"א). וברבוי בְּנֵי יְמִינִי (שופטים י"ט, ט"ז), ועם הימין לבד, ובהרכב למלת איש תחת בן, איש יְמִינִי

(ש"ב כ', א'; אסתר ב', ה') וכן בארץ יְמִינִי, ת' בארץ בנימין (ש"א ט', ד'), ומן השם הזה בא הפעל

בהִפְעִיל, איש לְהֵמִין ולהשמיל (ש"ב י"ד, י"ט), נטות אל הַיָּמִין או אל השמאל, בחסרון היו"ד; התאחדי הֵימִינִי (יחזקאל כ"א, פ"א), מלא יו"ד: אם השמאל וְאֵימִנָה (בראשית י"ג, ט'), בחסרון היו"ד השני, на право, къ נאך דער רעכטען, נאך דעם זידען, югу. ובא: מַיְמִינִם וּמַשְׂמִאלִים (דהי"א י"ב, ב'), בפתח להשוות הנקוד — משתמשים ביד ימין ושמאל, כמ"ש בהם, בבני בנימין: אטר יד יְמִינוֹ (שופטים כ', ט"ז); ובא באל"ף ת' היו"ד: כי תַאֲמִינוּ וכי תשמאילו (ישעיה ל', כ"א), ובדחז"ל בפֻעַל מְיוּמָּן, כמו מְיֻמָּן, תה"ש, נבחר נהמוד מיוחד במינו, אצבעו הימנית, המיומנת שבימין (ספרא פ' נפש כי תחטא, ג') — האצבע הסמוכה לגודל, שהיא המיוחדת בשמושה, וכן בפירושם על הוראת ה"א הידיעה: הירך, המיומנת שבירך, המשיח, הַמְּיוּמָּן שבמשיחים (הוריות י"ב, א'). „אחימן" הַמְּיוּמָּן שבאחים (יומא י', ע"א; ובפיוט: שערי כתר הַמְּיוּמָּן (נעילה) והוא לדעת הרב רצק"ב כתר תורה ע"ש מימינו אש דת למו וכמ"ש: הרוצה להחכים יַדְרִים:

תֵּימָן, כעין השם ימין, בהוראה: א) צד דרום העולם: אמר לצפון תני וּלְתֵימָן אל תכלאי (ישעיה מ"ג, ו'), זידען, югъ; וחדרי תֵימָן (איוב ט', ט'), אל ארץ הַתֵּימָן (זכריה ו', ו'), דאס לאנד אים זידען, полу-денная страна, ורומז אל ארץ מצרים (ע' נגב): בסערות תֵּימָן (שם ט', י"ד), על צלע המשכן תֵּימָנָה (שמות כ"ו, ל"ו), ותֵימָנָה ומזרחה (דברים ג', כ"ד), ועם השם נגב: לפאת נגבה תֵימָנָה (שם כ"ז, י"ח). ב) רוח דרומית, עורי צפון ובאי תֵימָן (שה"ש ד', ט"ז), וינהג בעזו תֵימָן (תהלים ע"ח, כ"ו); והתיחד לש"ע פרטי: תֵּימָן אוֹמָר (בראשית ל"ו, י"א).

יָמִין, שע"פ, א) בן שמעון (בראשית מ"ו, י'), ועל שמו נקראת המשפחה (במדבר כ"ו, י"ב). ב) מבני חצרון בן יהודה (דהי"א ב', כ"ז). ג) אחד בימי עזרא (נחמיה ח', ז').

יִמְלָה, יִמְלָא, שע"פ, אבי מיכיהו הנביא (מ"א כ"ב, ח'; דהי"ב י"ח, ז'), ענינו ממלא.

יַמְלֵךְ, שע"פ, אדם מבני שמעון (דה"א ד', ל"ד). ענינו ממליך.

יִמְנָה, שע"פ, א) בן אשר (בראשית מ"ו, י"ז), ועל שמו נקראת המשפחה (במדבר כ"ו, מ"ד). ב) לוי בימי המלך חזקיהו (דהי"ב ל"א, י"ד).

יִמְנָע, שע"פ, אחד מבני אשר (דהי"א ז', ל"ה). ענין השם: עוצר.

יָמַר, לא נמצא בקל כי אם א) בהִפְעִיל: הַהֵימִיר גוי אלהים (ירמיה ב', י"א) — מענין תמורה וחלוף, טוישען, אומטוישען, ווער-סעלן, мѣнять, об—, про—, пере— мѣнять והוא אחד עם שם מור ע"ד טוב, יטב (ועיין מור)

ב) בהתפעל: ובכבודם תִּתְיַמָּרוּ (ישעיה ס"א, ו'), י"ת וביקרהון תִּתְפַּנְּקוּן, בהוראת ענג ונחת, התענג, זיך ערגאָטצען, забавлять-ся, тѣшиться, ולא נודע מקור ההוראה הזאת, והנראה כדעת רשד"ל שפירושו משרש מרא בענין פטום וטעמו תדושנו וְתִתְעַדְּנוּ, פֶעטט עססען, жирная пища, ובאמת שרש מרא קרוב לש' ברא ותרגום בר בשומרונית מיר. על בר ברא. ורש"י פי' אתם תכנסו תחתיהם בכבוד שנטלו עד הנה, אין איהרע הערליכקייט ווערדעט איהר איינגעזעטצט, ויהיה זה מענין חלוף ותמורה וכן תרגם רס"ג, וי"א שהיו"ד ת' אל"ף כענין: יִתְאַמְּרוּ כל פעלי און (תהלים נ"ד, ד'). ופירושו התגדל והתרומם. והאל"ף ער"ש: את ה' האמרת היום (דברים כ"ו, י"ז), (וע' אמר), וי"ת אתו תקדישו, יתיה תימרון קַדִּישׁ (ישעיה ח', י"ב) ריהמען, ערהעבען, хва-лить, славить, возвышать, (וע' מור). ולדעת קצת בא הפעל ימר בהוראת רוממות מעלה גם בהפעיל: אשר יֹמְרוּךָ למזמה (תהלים קל"ט, כ'), ערהעבען, возвы-шать, מסכים עם הכפל נָשׂוּא לַשָּׁוְא.

יִמְרָה, שע"פ, אחד מבני אשר (דהי"א ז', ל"ו), ענין השם, ימר יה, מענין: אשר יומרוך למזמה (תהלים קל"ט, כ').

ימש, ע' מוש, משש.

ינה, פ"י, ענינו לחיצה, נגישה וכניעה, התגברות החזק על החלש להכעיסו ולחסר אותו ממה שבידו או להקניטו בדברים, לדעת ר' יונה, הראב"ע והרד"ק נמצא הקל במלת נִינָם יחד (תהלים ע"ד, ח'), נכריעם נכניעם, ע"ד וַנִּירָם (במדבר ל', כ"א), ובא הקמ"ץ במקום ציר"ה בשניהם, והתרגום, ורש"י פירשוהו מהוראת נין ע"ש ומצאו הקל עוד במלת היונה, שהם רק ארבע פעמים במקרא, ג' פעמים בירמיה: חרון הַיּוֹנָה, חרב הַיּוֹנָה (כ"ה ל"ח, מ"ו ט"ז, נ' ט"ז), ופ"א בצפניה: העיר הַיּוֹנָה (ג', א'), ופירשוהו כשם מפשט ושת"נ לעושק וחמס, געוואלטטהאט, אונטערדריקקונג, насиліе, при-צערשטארונג, тѣсненіе, угнетеніе, טיראניי, раззореніе, опустошеніе, тиранство, мучительство. ורש"י ע"פ תיב"ע פירש את האמורים בירמיה: משתכרת ביין וואוטה-טרונקען, разъяренный, гнѣвомъ упоенный, ואשר בצפניה העיר היונה, כיונה פותה אין לב, קרתא דמסגיא לארגזיה, המרבה להכעים מלשון אונאה, ועיקר שמוש הפעל בהפעיל, הונה: אל תונו איש את אחיו (ויקרא כ"ה, י"ד) ולפי דחז"ל ענינו הטעאה ורמיה במקח וממכר, בעטריגען, איבערפארטהיילען, обманывать, обидѣть, дѣлать кривду: וגר לא תוֹנֶה ולא תלחצנו (שמות כ"ב, כ') — לא תכלימהו בדברים ולא תעשקנו בממון, קראנקען, оскорблять, огорчать: עני ואביון הוֹנָה (יחזקאל י"ח, י"ב), ואיש לא יונה (שם, שם, ז') לְהוֹנֹתָם מאחוזתם (שם מ"ו, י"ח), ווענדראנגען, פערדראנגען, вытѣснять, удалять, выживать: לא תוֹנֶנּוּ (דברים כ"ג, י"ז), דראנגען דורך ערפרעססונג, стѣснять: והאכלתי את מוֹנַיִךְ את בשרם (ישעיה מ"ט, כ"ו), כמו מְעַנַּיִךְ — צרים ואויבים; ושעור הכתוב והאכלתי את בשר מוֹנַיִךְ, פייניגער, мучители, ובדחז"ל: תן לי מה שֶׁאֲנִיתַנִי (ב"מ ד', ד'), ובלשון הגמרא, תן לי מה שאניתני (ב"מ נ', ע"ב), והם מונים לישראל ואומרים (ויק"ר כ"ז), שהיו אומות העולם מונים את ישראל. והשם מזה במשנה.

אוֹנָאָה או הוֹנָיָה, ש"נ, האונאה ארבעה כסף (ב"מ ג', ד'), הטעאה בשוה ארבעה כסף יש בה משום אונאה שהזהירה התורה עליה בעטרוג, איבערפארטהיילונג, обманъ, обида, кривда: כשם שאונאה במקח וממכר כך אונאה בדברים (שם י').

ינח, ע' נוח.

יָנוֹחַ, שם, עיר בארץ כנען (יהושע ט"ז, ו'), ענינו כמו מנוח, מקום לנוח:

יָנוּם, שם עיר במטה יהודה (יהושע ט"ו, נ"ג), והכתיב ינום, ענינו מקום לנוח ולנום.

ינק, פ"י, בעתיד יִינַק, הכלכלה וההזנה בחלב האם משדיה, זויגען, сосать: ומה שדים כי אִינָק (איוב ג', י"א), יוֹנֵק שדי אמי (ש"ה ח', א'). ועצה"ש: וְיָנַקְתְּ חלב גוים (ישעיה ס', ט"ז), רייכליך געניססען, достаточно пользоваться, наслаждаться: שפע ימים יִינָקוּ (דברים ל"ג, י"ט) — כי היניקה מורה קבלת שפע הטוב מבלי עמל וטורח. ובמדרש: עשה אותן יוֹנְקִים זה מזה (במדב"ר י"ג).

ההִפְעִיל הֵינִיקָה, יוצא לשלישי, נופל על האם המכלכלת את ילדה בחלבה: הֵינִיקָה בנים שרה (בראשית כ"א, ז'), זויגען, кормить грудью, ועל בע"ח: הֵינִיקוּ גוריהן (איכה ד' ג'); ובהשאלה: וַיֵּנִקֵהוּ דבש מסלע (דברים ל"ב, י"ג), געניעססען לאססען, кормить.

יוֹנֵק, שת"ז לילד קטן בעודו נזון מחלב אמו וכן ילד קטן סתם: יוֹנֵק עם איש שֵׂיבָה (דברים ל"ב, כ"ה), זייגלינג, сосунъ, грудной ребенокъ: מפי עוללים וְיוֹנְקִים (תהלים ח', ג'). ומשאל על נטיעה רכה, יונגעס רייז, שאססלינג, побѣгъ, отпрыскъ, ростокъ: ויעל כַּיּוֹנֵק לפניו (ישעיה נ"ג, ב'); ועל הרוב בל"נ, יוֹנֶקֶת: ועל גנתו יוֹנַקְתּוֹ תצא (איוב ח', ט"ז), והרבוי: ילכו יוֹנְקוֹתָיו (הושע י"ד, ז') — יתפשטו, ועמ"א: יְנִיקָה:

ראש יְנִיקוֹתָיו (יחזקאל י״ז, ד׳), צווייג, вѣтвь.

מֵינִקָה, מֵינֶקֶת, שת״נ, לאשה בשעה שהיא מיניקה את הילד: אשה מֵינֶקֶת (שמות ב׳, ז׳), זויגאַמע, אַממע, кормилица: גמלים מֵינִיקוֹת (בראשית ל״ב, ט״ו), מילכגעבנדע, дойныя; וכן אוֹמֶנֶת ומגדלת את הילד אשר היניקה, וואַרטערין, няня: מֵינֶקֶת רבקה (שם ל״ח, ח׳), ושרותיהם מֵינִיקֹתַיִךְ (ישעיה נ׳, כ״ג).

יְנִיקָה, בדבא״ס, שה״פ, קבלת עזר, פרנסה וכלכלה מן העוזר והמשפיע.

יונקה, במשנה, קנה עשבים בעודו רך: אלו הן היּוֹנְקוֹת, גבעולין שלא גמלו (פרה י״א, ז׳).

מֵינֶקֶת, מניקה, במשנה: חבית מלאה משקין, וּמֵינֶקֶת בתוכה (כלים ט׳, ב׳), קנה חלול עשוי ממתכת שנותנין ראשו אחד בנקב החבית ומוציצין בפה מראשו השני, והמשקים יוצאים דרך אותו הקנה, העבער, פומפע, насосъ: נכרי שקדח במניקה (ע״ז נ״ח, ע״א).

תִּינוֹק, ברחז״ל, כמו יונק במקרא: תינוק יונק (ברכות ג׳, ע״א). והרבוי: מי שהיו לו שתי תִּינוֹקוֹת (שבת י״ט, ד׳), החזן רואה היכן התִּינוֹקוֹת קוראין (שם א׳, ג׳): שולקינדער, школьники.

יַנְשׁוּף, עיין נשף.

יָסַד, פ״י, מיסודו של השם סַד סוד, שעקרו חבור וקשור, ומזה יָסַד.

הַקַּל ענינו א) קשירת ואגודת קרקעית הבנין לחזוקו וקיומו, גרינדען, דען גרונד לעגען, основывать, класть основаніе, ועם זה בְּנוֹת הבנין כלו על מכונו בנין חזק ושלם; ועל הרוב בא הקל ביחס אל הבורא ית׳ ובבריאת הארץ שהיא כאלו קרקעית העולם והשמים קורתו וכמ״ש: הַבּוֹנֶה בשמים מעלותיו ואגדתו על ארץ יְסָדָהּ (עמוס ט׳, ו׳) (וע׳ אגוד): יָסַד ארץ על מכוניה (תהלים ק״ד, ה׳), נוטה שמים וְיוֹסֵד ארץ (ישעיה נ״א, י״ג), איפה היית בְּיָסְדִי ארץ (איוב ל״ח, ד׳), וְלִיסֹד ארץ (ישעיה נ״א, ט״ז). שאַפען, פעסט אויפבויען, создавать. творить, крѣпко воздвигать, воздвигнуть וִיסַּדְתִּיךְ בספירים (שם נ״ד, י״א), ורק פ״א בא ביחס אל פעולת אדם: בְּיָסְדוֹ זה הבית (עזרא ג׳, י״ב)—בהניחו אבנים למכון הבנין, ובהשאלה. ב) יעוד והכנה ושימת חק: אל מקום זה יָסַדְתָּ להם (תהלים ק״ד, ח׳), בעשטיממען, אַנווייזען, בעשטעללען, назначать, устанавливать: וצור להוכיח יְסַדְתּוֹ (חבקוק א׳, י״ב) כפל הקודם, לְמִשְׁפָּט שמתו, אשור יְסָדָהּ לציים (ישעיה כ״ג, י״ג), הכונה לישוב, ויתכן שהוא מן הענין הראשון, כי ארץ כשדים היתה מכוסה במי פרת ולא היתה ראויה לישוב עד שיסדה במלאכות מיוחדות (רשד״ל) וע׳ הנפעל. ובא: הֵחֵלּוּ הערמות לִיסּוֹד (דהי״ב ל״א, ז׳), ביו״ד ובדגש, איינאָרדנען, распоряжать, учреждать.

הנפעל: הִוָּסֵד, נוֹסַד. א) התחלת הבנין והישוב, געגרינדעט, אויפגעבויט ווערדען, быть основану, построену: לְמִן הַיּוֹם הִוָּסְדָהּ (שמות ט׳, י״ח), ונאמר על ארץ מצרים כנראה כי מפני שטף היאור בכל שנה לא היתה ראויה לישוב עד שחזקוה במסעדים ובסוללות (רשד״ל), ונקוד המלה הזאת קשה, (וע׳ משתדל): והיכל תִּוָּסֵד (ישעיה מ״ד, כ״ח). ב) האסיפה וההתחברות לעצה ולהמתיק סוד: ורוזנים נוֹסְדוּ יחד (תהלים ב׳, ב׳), זיך צום בעראַטהע פערזאַממעלן, פעראייניגען, собираться для совѣщанія, соединиться: בְּהִוָּסְדָם יחד עלי (שם ל״א, י״ד).

הפִּעֵל, בהוראת הַקַּל, א) והתיחד להנחת אבנים ליסוד הבנין. ובא על הרוב ביחס אל פעולת אדם: באבירם בכרו יִסְּדָהּ (מ״א ט״ז, ל״ד), דען גרונדשטיין לעגען, положить основный камень: ידי זרובבל יִסְּדוּ הבית (זכריה ד׳, ט׳): לְיַסֵּד הבית אבני גזית (מ״א ה׳, ל״א), וּמְיֻסָּד אבנים יקרות (שם ז׳, י׳), מְיֻסָּדִים על אדני פז (שה״ש ה׳, ט״ו); ובא מיוחס אל הש״י בענין זה: כי ה׳ יִסַּד ציון (ישעיה י״ד, ל״ב); הנני יִסַּד בציון אבן (שם כ״ח, ט״ז), עבר במקום בינוני, כמו וְשַׁבֵּחַ אני (ראב״ע). ב) בענין היעוד וההכנה: המה יִסַּד דויד ושמואל (דהי״א ט׳, כ״ב), איינריכטען, устроить, учреждать: כי כן יִסַּד המלך (אסתר א׳, ח׳),

אַנְאָ־דנען, распоряжаться: ובהשאלה אל ה': יִסַּדְתָּ עז (תהלים ח', ג')—הכינות לך עז ותהלה·

הִפָּעֵל, מענין הראשון: יֻסַּד בית ה' (מ"א ו', ל"ז); והיכל ה' לא יֻסָּד (עזרא ג', ו'), גע־גרינדעט ווערדען, быть основану.

הָהְפָּעַל כעין הִפָּעֵל: עַל הוּסַד בית ה' (שם שם, י"א); ואלה הוּסַד שלמה לבנות את בית האלהים (דה"ב ג', ג'). המפרשים התקשו בהבנת כתוב זה, ועיין הרי"ו, והנכון כפירוש הרד"ק שבא הוּסַד במקום זה הנפעל להמתקת עצה, כי נועץ והתבונן שלמה לבנות את בית ה' במדות ותכונות האמורים שם, זיך בעזינגען, בעטראַכטען, обсуждать, обдумывать, совѣщаться (וע' יָסַד), ובא: מוּסָד מוּסָּד (ישעיה כ"ח, ט"ז), הראשון רפה והוא בינוני והשני בדגש והוא שם, ופירושו: האבן שאמר תחלה, הנני יִסַּד בציון אבן, יהיה מונח ליסוד, הינגעלעגט צום גרונד, איינע פֿעסטע גרינדונג, положенное въ основаніе, основательное учрежденіе.

יְסוֹד, שת"ז, תחתית הבנין וקרקעיתו ומקיימו, ועם זה חלק הבנין הנתון בארץ לחזוק הבנין: יְסוֹד המזבח (שמות כ"ט, י"ב), גרונד, גרונדלאַגע, אונטערבויא, основаніе, Фундаментъ: ונגלה יְסֹדוֹ (יחזקאל י"ג, י"ד); ערו ערו עד הַיְסוֹד (תהלים קל"ז, ז'), כמו עד יסודה; עָרוֹת יְסוֹד עד צואר (חבקוק ג', י"ג): מן היסוד עד הצואר כנוי אל מגדלי הבית; ובכנוי: אשר בעפר יסודם (איוב ד', י"ט)—יסוד של בתי החמר האמורים למעלה, וע"ד המליצה לחזוק ותקף: נהר יוצק יְסוֹדָם (שם כ"ב, ט"ז), יסודם הוא נהר שוטף דערען גרונדפֿעסט איין זיך ערגיעססענדער שטראָם איזט; לאמר: יְסוֹדָם יתרפה ויתמסמס כנהר וכמ"ש לעיל: אשר יקוט כסלו ובית עכביש מבטחו (שם ח', י"ד). וצדיק יְסוֹד עולם (משלי י', כ"ה), והוא נגד המשפט הקודם לו: כעבור סופה ואין רשע. איין עוויגער גרונד, вѣчное основаніе, והרבוי, זו"נ וִיסֹדֶיהָ אגלה (מיכה א', ו'), ונהרסו יְסוֹדוֹתֶיהָ (יחזקאל ל', ד'), והושאל השם יסוד א) לחומר העצמי בבנין גופות הגשמים, ואמרו: ארבע יסודות: אש רוח מים עפר, עלעמענטע, элементы, стихіи, ב) עיקר וכלל גדול, יסודי התורה, יסוד היסודות (רמב"ם ה' יסוה"ת): ג) שרש ועיקר בתיבה (רש"י בדקדוקיו). ובגמרא: ערבה, חד אמר יְסוֹד נביאים וחד אמר מנהג נביאים (סוכה מ"ד, ע"א); יְסוֹד הוא תקנה גמורה ומוחלטת וגדול ממנהג.

יְסֻד, שמ"ז, פ"א במקרא ענין התחלה וראש, בעגין, אָנפֿאַנג, почи́нъ, начало: באחד לחדש הראשון הוא יְסֻד המעלה מבבל (עזרא ז', ט'), והוא כמו היה, והראב"ע פירש הוא, עזרא, היה עיקר עצת העולים מבבל לירושלים והטעם הוא יעצם, ומלת יסד כמו נוסדו, שטעמו נועצו. ואולי י"ל שמלה אחת נחלקה לשתים והראוי הוּסַד, וכמ"ש על הוּסַד בית ה' (שם ג', י"א).

יְסוּדָה, שמ"נ, פ"א במקרא: יְסוּדָתוֹ בהררי קדש (תהלים פ"ז, א'). הרמב"ן תרגם: זיינע פֿעסטע, его твердыня, וכוונתו מקום מושבו אשר יָסַד לשכן שמו שם. והנראה לפי הוראת השרש, שהוא תאר מליצי למקום משכן ה' בעולם התחתון, עד"ש: הבונה בשמים מעלותיו ואגודתו על ארץ יסדה, (ע' אגד). או ע"ד הוראה מכון שבא לבסים וכן הבנין ועם זה לבנין חזק ומשוכלל, מכון לשבתם.

מוֹסָד, תהש"ז, מענין יסוד ולא נמצא כי אם ברבים זו"נ וע"ד השאלה: ותלהט מוֹסְדֵי הרים (דברים ל"ב, כ"ב), גרונדפֿעסטע, твердая основа, מוֹסְדֵי ארץ (תהלים פ"ב, ה'), מוֹסְדוֹת השמים (ש"ב כ"ב, ח', ט"ז). מוֹסְדוֹת תבל (תהלים י"ח, ט"ז), ואבן למוֹסָדוֹת (ירמיה נ"א, כ"ו), ובהשאלה מליצית: מוֹסְדֵי דור ודור (ישעיה נ"ח, י"ב).

מוּסָד, תהש"ז, מענין הנ"ל, גרינדונג, основаніе, учрежденіе: מוּסָד מוּסָּד (ישעיה כ"ח, ט"ז), ובא, עד היום מוּסַד בית ה' (דה"ב ח', ט"ז), להמ"ש הסמ"ך בדגש, כמו הוּסַד.

מוֹסָדָה, או מוּסָדָה, שת״נ ליסוד, פ״א במקרא. מיסְדות הצלעות בכתיב, והקרי מוּסְדות (יחזקאל מ״א, ח׳), אונטערגרויא, גרונד, фундаментъ, основа, ובא: כל מעבר מטה מוּסָדָה (ישעיה ל׳, ל״ב), הנכון שהוא שם ע״מ בינוני פעול מהפעיל בהוראת היעוד וההכנה, (ע׳ פעל), והכוונה גזרת הפורענות הנחרצה: פֿעסטע בעשטיממונג, פֿערהאֶנגניסס, предопредѣленіе, судьба, рокъ: ומטה מוסדה הוא כמו שבט אף ומטה זעם (ישעיה י׳, ח׳).

מַסַּד, שת״ז, יסוד הבנין, גרונד, גרונדלאַגע, основа, фундаментъ: וּמִמַּסָּד עד הטפחות (מ״א ז׳, ט׳).

יסך, ע׳ סוך.

יִסְכָּה, שע״פ, בת הרן (בראשית י״א, כ״ט). באור השם, יסך יה ויגונן.

יִסְמַכְיָהוּ, שע״פ, פקיד לחזקיהו (דהי״ב ל״א, י״ג). השם מרכב, יסמך ה׳.

יָסַף, הַקַּל ענינו א) שים דבר לדבר להגדיל כמותו, הינצופֿיגען, הינצוטהון, прибавлять, הדבר המושם בא ביחס הפעול ואשר מושב לו ביחס על, ואת חמישתו יוסף עליו (ויקרא ה׳, ט״ז) העתיד ע״ד נפ״א ע״מ יאחז לפי שהוא נרדף עם הפעל אסף (וע׳ הערה). ועל הרוב בחסרון יחס הפעל. ויסף חמישיתו עליו (שם כ״ב, י״ד); ובהשאלה: יָסַף ה׳ יגון על מכאבי (ירמיה מ״ה, ג׳), יָסַפְתָּ על השמועה (דהי״ב ט׳, ו׳), דוא איבערטריפֿסט דאַס גערוכט, ты превозошелъ слухъ: אל תּוֹסְףְּ על דבריו (משלי ל׳, ו׳); ועל המעט ביחס אל: וְיוֹסֵף ה׳ אלהיך אל העם (ש״ב כ״ד, ג׳); ובא לרבוי מעלה וגדולה: יָסַפְתָּ לגוי (ישעיה כ״ו, ט״ו), ובטעם יוצא. ולדעת הרשד״ל הוא עומד ונמשך אל הסמוך: יספת לגוי נכבדת, וטעמו יספת נכבדת הרבה, נכבדת כבוד גדול עשית לך אצל כל גוי; ובא נכבדת במקום להכבד וכמו: לא אוֹסִף עוד ארחם (הושע א׳, ו׳), כי לא יוֹסִיף לבא עוד (ישעיה נ״ב, א׳). והלמ״ד במקום את כמו שיבואר בשמוש הלמ״ד. ויספה וגו׳ שרש למטה (שם ל״ז, ל״א), ווירד וואורצעל אַנזעטצען, пустить дальше корень, וְיָסַפְתִּי עליכם מכה (ויקרא כ״ו, כ״א), כמו על מכותיהם מכה כענין והגדלתי עליכם המכה (ע׳ להלן). ולרוב בא הפעל הזה במובן השנות ותשובת הפעולה כמה פעמים ומצטרף אל פעל אחר הבא אחריו במקור עם למ״ד, וענינו כתאר הפעל: וְיָסַפְתִּי ליסרה אתכם (שם שם, י״ח), ארבה, אכפול ליסרו: וְיָסְפוּ השוטרים לדבר (דברים כ׳, ה׳) ידברו עוד; ובמאמרי השלילה: ולא יָסְפוּ לשאת ראשם (שופטים ח׳, כ״ח); ובהוספת מלת עוד לנחיצת הענין: ולא יָסְפוּ עוד לבוא (ש״א ז׳, י״ג), ולפעמים גם בחסרון הלמ״ד: לא תֹסֵף תת כחה (בראשית ד׳, י״ב); וכן בא הפעל השני ע״ד ההחלטה: וַיֹּסֶף אברהם ויקח (שם כ״ה, א׳), ופעמים יחסר הפעל השני ומובן בכח המאמר: ויתנבאו ולא יָסָפוּ (במדבר י״א כ״ה), ושעורו: ולא יספו להתנבא, קול גדול ולא יָסָף (דברים ה׳, י״ט), לדבר עוד; ויורה עוד הרבוי וההפלגה, פֿערמעהרען, ערווייטערן, умножать, увеличивать, расширять, ורעב אֹסֵף עליכם (יחזקאל ה׳, ט״ז), ישמע חכם וְיוֹסֶף לקח (משלי א׳, ה׳); והפלגה במספר: יֹסֵף ה׳ עליכם (תהלים קט״ו, י״ד) צאַהלרייכער מאַכען, сдѣлать многочисленнѣе, וַיֹּסֶף ה׳ את כל אשר לאיוב למשנה (איוב מ״ב, י׳), פֿערמעהרטע אַללעס אום דאַס דאָפפעלטע, умножилъ все вдвое.

הנפעל: נוֹסַף הינצוגעפֿיגט זיין אָדער ווערדען, быть прибавлену, прибавляться, בחבור על: ונוֹסַף על נחלת המטה (במדבר ל״ו, ג׳), ועוד נוֹסַף עליהם דברים (ירמיה ל״ו, ל״ב), כפעל סתמי, וְנוֹסַף גם הוא על שונאינו (שמות א׳, י׳), זיך אַנשליעססען, присоединиться, יש מפזר ונוסף עוד (משלי י״א, כ״ד), פֿערמעהרט, בערייכערט ווערדען, увеличиваться, обогащаться; ומוסב על המפזר, כמו: יָסַפְתָּ לגוי. וברבוי: כי אשית על דימון נוֹסָפוֹת (ישעיה ט״ו, ט׳), הינצוגעפֿיגטעס, הינצופֿיגונגען, прибавленія, צרות חדשות.

הֻפְעַל שוה לקל בכל הוראותיו, ובא גם במקומו: ימים על ימי מלך תוֹסִיף (תהלים

ס"א, ג'), והוסַפְתִּי על ימיך (מ"ב כ', ס"ח), עליו אין לְהוֹסִיף (קהלת ג', י"ד), הוֹסַפְתָּ חכמה וטוב אל השמועה (מ"א י', ז'), תחת האמור בדבריהם (דהי"ב ס', ו') יָסַפְתָּ, וְהוֹסַפְתִּי חכמה (קהלת א, ט"ז) ובהוראתו כפעל עזר: לא אֹסִף לקלל עוד (בראשית ס', כ"א), לא תֹסִף עוד לראותה (דברים כ"ח, ס"ח), לא תוֹסִיפִי יקראו לך (ישעיה מ"ז, א', ח')—לא תוסיפי להקרא, ובחסרון הפעל השני המובן בכח המאמר: עין שזפתו ולא תוֹסִיף (איוב כ', ט')—לא תוסיף לשזוף, ארבעים יכנו לא יֹסִיף (דברים כ"ה, ג')—להכות, זכור מלחמה אל תּוֹסַף (איוב מ', ל"ב) בפתח בעבור ההפסק, כמו אל תותר, והשעור: אל תוסף להלחם בו או לא תוסיף לזכור מלחמה עוד. ובא בלשון שבועה דרך קללה בחסרון הנשוא: כה יעשה ה' לי וכה יוסִיף (רות א', י"ז)—לעשות, כה יעשה לך אלהים וכה יוסיף אם תכחד ממני (ש"א ג', י"ז)—לעשות רעה. ובע"א: מה יתן לך ומה יוֹסִיף לך לשון רמיה (תהלים ק"כ, ג')—טובה; ובענין הרבוי וההפלגה: וטהר ידים יוֹסִיף אמץ (איוב י"ז, ט'), ניכטס צו אַן קראַפט, ערשטאַרקט איממער מעהר, укрѣпиться все больше и больше: ויוֹסִיף דעת יוֹסִיף מכאוב (קהלת א', י"ב), נרדף אל האמור קודם: ברב חכמה רב כעס, על מה תֻכּו עוד תּוֹסִיפוּ סרה (ישעיה א', ה'), איהר פערגראָססערט דען אַבפאַלל, увеличивать свое отпаденіе, упорство, ובא באל"ף ת' וי"ו וַיֹּאסֶף שאול לירוא (ש"א י"ח, כ"ט), לא תֹאסִפוּן לתת תבן (שמות ה', ז'), כי הפעל יָסַף קרוב במובנו ותמונתו אל הפעל אָסַף, ויסוד אחד לשניהם: סף עיי"ש. אלא שבשמוש הלשון התיחד הפעל אָסַף לקבוץ חלקים שונים למקום אחד, והפעל יָסַף לחבור איזה דבר לשום נוספות על העקר. וע"כ בא העתיד מן הקל בשרש יסף ע"ד נפ"א הבאים בחולים, ואין הבדל בין הקל ובין הנפעל בעתיד, כי אם במה שהראשון בא הסמ"ך בציר"ה יֹסֵף, והשני בחירק גדול או קטן יוסִיף יוסִף, וגם בהוראתם הקל וההפעיל כמעט שונים ודומים. ויבאו זה תמורת זה, ורבו יְתִירָה הוּסְפַת לי (דניאל ד', ל"ג). וברחז"ל: תלמידי חכמים כל זמן שמזקינים חכמה ניתוסף בהם (שבת קנ"ב, ע"א), כדי שיתוספו עליהם (פסחים פ"ז, ע"ב).

מוּסָף, ש"ז, א) במשנה ותפלה בחבור עם השם קרבן ובזולתו, קרבנות השבתות והמועדים; הבאים נוספים על התמידים, תמידים כסדרם ומוספים כהלכתם, וכן תפלת המוספים (ברכות ד', ז'). ב) עשה לי טפלה או מוּסָף—של טיט (תו"כ שמיני י').

תּוֹסֶפֶת, ש"נ, במשנה, תוספת־בכורים (בכורים ג', י'), צולאַגע, צוגאַבע, приложеніе, прибавленіе, ובפיוט בא גם ע"מ תּוֹסֶף להעדיף לי בנוסף (קרובות ב' דסוכות).

תּוֹסֶפְתָּא, ש"נ, אספת הברייתות אשר לא נקבעו במשנה, סתם תוספתא ר' נחמיה (סנהדרין פ"ו, ע"א), ועיין דרכי המשנה צד 211.

הוֹסָפָה, ש"נ, צוגאַבע, прибавленіе.

יָסַר, פ"י, הקל: א) ענינו למד להיטיב, בעלעהרען, наставлять, поучать, ולא נמצא כי אם שתי פעמים במקרא ובבינוני: יֹסֵר לץ לוקח לו קלון (משלי ט', ז'), הֲיֹסֵר גוים הלא יוכיח (תהלים צ"ד, י')—ה' המורה דעה לכל הגוים לכל אומה ולשון האם לא יוכיח ויענוש את כל הממאנים לשמוע בקולו, דער דיא פֶאלקער בעלעהרט, ווירד ער זיא ניכט ציכטיגען? дающій наставленія народамъ не накажетъ ли? וזה מקביל אל האמור: הנוטע אזן הלא ישמע. ב) תוכחת עונש ברדיה וכפיה: באותי וְאֶסֳּרֵם (הושע י', י'), עתיד ע"מ חפ"י, ציכטיגען, שטראַפען, באָנדיגען усмирять, обуздывать, наказывать, карать, וזה פ"א במקרא, ורוב שמוש הפעל הזה הוא בפִּעֵל. ובא: הרב עם שדי יִסּוֹר (איוב מ', ב'); המפרשים חלוקים בבאורו. יש שפרשוהו כשם מוסר, המדרך המוסר הוא.

שיריב איש עם שדי? וי"מ כשת"ז ע"מ
גִּבּוֹר, אִישׁ מוכיח צורעכטוויייזער, настав-
никъ. ואחרים פרשוהו מנפעל ע"ד נע"ו:
הֲיִוָּסֵר שדי ברב עמו איש? ועֿ"ד יותר נכון
לפרשו מהקל בהוראתו הראשונה, בעלעהרען:
האיש הרב עם שדי, ההוא ידמה בלבבו,
כי ילמד לה' דעת?

הַנִּפְעַל: קבלת הלמוד והתוכחה:
הִוָּסְרוּ שופטי ארץ (תהלים ה', י'), זיך בעלעה-
רען לאססען, поучаться, усмиряться:
ואם באלה לא תִוָּסְרוּ לי (ויקרא כ"ו, כ"ג),
בעלעהרט, ערמאַהנט װערדען, образумиться,
גענויצט ; быть увѣщеваему, געציכטיגט
ווערדען, быть исправлену, усмиряться,
יסרתני וָאִוָּסֵר (ירמיה ל"א, י"ח), בדברים לא
יִוָּסֶר עבד (משלי כ"ט, י"ט).

הַפִּעֵל: רְדִיָּה וּכְפִיָּה לקבל עצה
ותורה, ועם זה עונש על הַמָּאֵן, ציכטיגען,
שטראַפען, наказывать, карать: אבי יִסַּר
אתכם בשוטים (מ"א י"ב, י"א), וְיִסְּרוּ אותו
ולא ישמע (דברים כ"א, י"ח); ומיוחס אל
הש"י: וְיִסַּרְתִּי אתכם אף אני (ויקרא כ"ו, כ"ח),
על עון יִסַּרְתָּ איש (תהלים ל"ט, י"ב); ועם
המקור יַסֹּר יִסְּרַנִּי יה (שם קי"ח, י"ח), ויספתי
לְיַסְּרָה (ויקרא כ"ו, י"ח). ב) למוד והערה, בעלעה-
רען, наставлять: השמיעך את קולו לְיַסְּרֶךָּ
(דברים ד', ל"ו), אשרי הגבר אשר תְּיַסְּרֶנּוּ
יה (תהלים צ"ד, י"ב); וסוף הפסוק: ומתורתך
תלמדנו, וְיִסְּרוֹ למשפט אלהיו יורנו (ישעיה
כ"ח, כ"ו), אונד ער ערמאַהנט איהן צום רעכט,
убѣждать, увѣщевать, מקביל אל סוף
הפסוק: אלהיו יורנו. ומוסב אל הנביא
שאמר מקודם בשם ה': האזינו ושמעו
קולי, ואומר, שהנביא מיסר את העם
למשפט, מה שיורנו אלהיו ואינו צריך
להתיגע ברבות תוכחות כי גם החורש
המפתח את האדמה איננו חורש כל היום
(שם שם, כ"ד); ובהשאלה: יִסְּרוּנִי כליותי
(תהלים ט"ז, ז'). ובא בענין האזהרה: וַיְסִּרֵנִי
מלכת בדרך העם הזה (ישעיה ח', י"א),
וואַרנען, напоминать, предостерегать,
אשר יִסְּרַתּוּ אמו (משלי ל"א, א'); ואני
יִסַּרְתִּי חזקתי זרועותם (הושע ז', ט"ו), יב"ע

ורש"י וראב"ע פירשוהו מענין תוכחת
מוסר, וזה האחרון כתב, אני יסרתים לא
לרעתם כי אם לחזקה, והרד"ק פירש
מענין אסירה וקשירה לחזוק דבר בינדען,
בעפעסטיגען, скрѣплять, связывать, (ועי'
מוסר והערה).

הַהִפְעִיל: ע"ד השלמים, כמו יֵיְשִׁירוּ,
רק פ"א במקרא אַיְסִרֵם כשמע לעדתם
(הושע ז', י"ב), אענישם שטראַפען, карать;
ומנחם פירשו מענין אסירה לכפיה ורדיה
בינדען, באַנדיגען, обуздывать, связывать,
ובא פ"א מרכב

מִנְפְּעַל והִתְפַּעֵל: וְנִוַּסְּרוּ כל הנשים
(יחזקאל כ"ג, מ"ח) כמו וְנִכַּפֵּר צורעכטגעוויעזען
ווערדען, усмиряться, образумиться;
ובפיוט: מי ישלו ומי יִתְיַסָּר.

מוּסָר, שמ"ז, ע"מ מוּסָב, מוצק,
א) הערה ולמוד להיטיב
המעשה ולישר ההנהגה ובא נרדף עם
חכמה, עצה ותורה, בעלעהרונג, צורעכטווייזונג,
наставленіе: לדעת חכמה ומוּסָר (משלי
א', ב'), שמע עצה וקבל מוּסָר למען
תחכם באחריתך (שם י"ט, כ'), העצה קודם
המעשה והמוסר לאחר המעשה, שמע בני
מוּסַר אביך ואל תטוש תורת אמך (שם א',
ה'), ונסמך עם השמות תוכחת חכמה השכל:
ודרך חיים תוֹכְחוֹת מוסר (שם ו', כ"ג), ער-
מאַהנענדע בעלעהרונג, увѣщательное наста-
вленіе, יראת ה' מוּסַר חכמה (שם ט"ו, ל"ג);
לקחת מוּסַר השכל (שם א', ג'), פערשטענדניס-
פאָללע בעלעהרונג, вразумительное наста-
вленіе, וכן: חדל בני לשמוע מוסר לשגות
מאמרי דעת (שם י"ט, כ"ז), מוּסַר כלמתי
אשמע (איוב כ', ג'), שימפפליכער פער-
וויז, поносительный укоръ, והפעלים
המתיחסים אליו בבחינת מי שמיסרים
אותו: אהב מוּסָר (משלי י"ב, א'), וקבל
מוסר (שם י"ט, כ'), קחת מוּסָר (ירמיה ה',
ג')—שמוע, שמעו מוּסָר וחכמו (משלי ח',
ל"ג), ולהפך מָאֵס מוסר (שם ט"ו, ל"ב), נאץ
(שם ט"ו, ה'), שָׂנֵא (תהלים נ', י"ז), בָּזָה
(משלי א', ז'), פָּרֵעַ (שם י"ג, י"ח), משל
לפריקת עול (עיין הערה). ומזה: שמעו מוסר

זהכמו ואל תפרעו (שם ה׳, ל״ג). לאָז רייססען, оторваться. ב) ענש ופורענות על חטא ועון ציכטיגונג, שטראַפע, наказаніе, кара, אל תמנע מנַּער מוּסָר (שם כ״ג, י״ג), חשך שבטו שונא בנו ואוהבו שחרו מוּסָר (שם י״ג, כ״ד), שבט מוּסָר ירחיקנה (שם כ״ב, ט״ו), את מוּסַר ה׳ (דברים י״א, ב׳), את הענשים והמכות שהביא על מצרים. מוּסָר רע לעוזב ארח (משלי ט״ו, י׳); ובזה נרדף עם תוכחת: מוּסַר ה׳ בני אל תמאס ואל תקץ בתוכחתו (שם ג׳, י״א), מכת אויב הכיתיך מוּסַר אכזרי (ירמיה ל׳, י״ד); ובא: והיתה וגו׳ מוּסָר ומשמה לגוים (יחזקאל ה׳, ט״ו), וואַרנונגס צייכען, предостерегательный знакъ, שכל הרואה אותה יקח מוסר. ובהשאלה לקבלת המוסר: ויגל אזנם לַמּוּסָר (איוב ל״ו, י׳), בעססערונג, исправленіе, וסוף הפסוק: ויאמר כי ישובון מאון. ג) מענין קשירה ואסירה, מוּסַר מלכים פִּתֵּחַ ויאסר אזור במתניהם (איוב י״ב, י״ח), לפי הנשמע מפירוש רש״י חגורה אזור שחוגרים במלחמה, ושעור הכתוב: הוא מבטח מוסרם ומאזרם אזורם, ואפשר שטעמו מוסר מענין כבלים, פֿעססעל, оковы, ושעור הכתוב: המוסר שהמלכים אוסרים בהם תפוסיהם ואוסר אזור של כבוד ושל גבורה במתניהם של התפוסים. ובא: מוּסַר שלומנו עליו (ישעיה נ״ג, ה׳), רש״י ורד״ק פירשוהו מענין יסורים הבא בדחז״ל, ושעור הכתוב לפי זה כנראה: יסורי שלומנו, הצרות המוצאות את שלומנו, בא לנו על ידו, הוא סבתם, ובחברתו נרפא לנו, וכשהוא מכה חבורות ופצעים אז ירפא לנו. ואני מוּסָר לכלם (הושע ה׳, ב׳), לדעת המפרשים בחסרון המובן בכח המאמר, ואני זה ענינו, להביא מוסר על כלם, ועוד לא רחוק לאמר שהוא כמו מוזר, והכוונה: ושחטה שטים העמיקו, מרחיבים ומעמיקים לעשות כל רע, ואני רחוק מכליותיהם כאלו לא ידעו אותי ואת תורתי; ובא: מוּסַר הבלים עץ הוא (ירמיה י׳, ח׳), והוא קשה הבאור, ולדעתנו הוא כמו חבור עצבים. ומ״א

מֹסֵר, וּבְמֹסָרָם יחתום (איוב ל״ג, ט״ז), כענין האמור (שם ל״ו, י׳), ויגל אזנם לַמּוּסָר.

מוֹסֵר, ש״ז, מענין אסר, ועי״מ מאסר, כבלים אזיקים, קשירה ואגידה, ולא נמצא כי אם ברבוי זו״נ: פתחת לְמוֹסֵרָי (תהלים קט״ז, ט״ז), פֿעססעל, оковы, פן יחזקו מוֹסְרֵיכֶם (ישעיה כ״ח, כ״ב), נתקו מוֹסֵרוֹת (ירמיה ה׳, ה׳), וּמוֹסְרוֹתַיִךְ אנתק (שם ל׳, ח׳), ומוסרות ערוד מי פתח (איוב ל״ט, ה׳) (וע׳ אסר).

יִסּוֹר, יִסּוּרִים, ש״ז, בדחז״ל ובתרגום, צרות וביחוד מכאובים הבאים על האדם כתוכחות על עון, ליידען, страданіе, אין לך יִסּוּר גדול מזה (סוטה ה׳, ע״ב), אם רואה אדם שיסורים באין עליו יפשפש במעשיו (ברכות ה׳, ע״ב); וכן אמרו: יִסּוּרִים של אהבה (שם), היסורים שבאים בלא שום עון, כי אם להרבות שכרו בעוה״ב. ובאי״ם השתמשו בשם

מוּסָר, שמ״ז, ביחוד ללמודי הישרת המדות, מאָראַללעהרע, нравоученіе, חכמת המוסר, ועשו ממנו תאר, מוּסָרִי, ואמרו: משלים מוסריים, המשלים שעקרם להורות הנהגה ישרה ומדה טובה מאָראַלישע שפריכֿע, нравоучительныя изрѣченія, притчи; וכן קראו את הלקח היוצא מן המשל—מוּסָר.

[הערה]: יסוד שרש זה ושרש אָסַר הוא סר והוראתו הראשונה: דחיקה, כבישה, וקרוב אל צר, ויצא שרש אָסר אל קשירה, ושרש יָסַר אל כפיה ורדיה לתכלית הלמוד, וע״כ נמצאו לפעמים גם המושגים הראשונים הקרובים ומתדמים בשמושי הפעלים המיוחדים האלה, וביותר בשמות הנגזרים מהם, כמו מוסר, מוסר מלכים, ובשמוש הפעלים המתיחסים להם, פורע מוסר, שהוא כמו נתקו מוסרות, וכן: יסרתי חזקתי זרעותם.

יַעְבֵּץ, שע״פ, א) איש מבני יהודה (דה״א ד׳, ט׳). ב) עיר במטה יהודה (שם ב׳, נ״ה).

יָעַד, פ״י, הוראתו הראשונה: הגבלה הבנה וקביעות הזמן או המקום, בעשטימען, פֿעסטזעצען, определять, назначать, уста-

новлять, והוא קריאה והזמנה לבא אל מקום מיוחד בזמן קבוע, בעשטעללען, בעאָרדנען, звать, велѣть кому придти, ומזה בא גם ב) מושג האסיפה והקבוץ בהסכמה ועצה אחת צוזאַמען קאָמען, פֿערזאַמעלן, собирать, הקל לא נמצא כי אם בהוראה הראשונה ורק שלש פעמים במקרא: ויוחר מן המועד אשר יְעָדוֹ (ש"ב כ', ה'), בעשטעללען, בעאָרדנען, заказать, велѣть, שם יְעָדָהּ (ירמיה מ"ז, ז'), שמעו מטה ומי יְעָדָהּ (מיכה ו', ט') והתיחד להכנת אשה לארסה או לקחת לאשה, ובאָמה העבריה לבד: אשר לא יְעָדָהּ (שמות כ"א, ח'), ואם לבנו יִיעָדֶנָּה (שם ט'). ורוב שמוש הפעל הזה

בנִפְעַל א) בהוראה הראשונה: הילכו שנים יחדו בלתי אם נוֹעָדוּ (עמוס ג', ג'), הביתו והזמינו את עצמם ללכת יחד איבער־איינקאָמען, פֿעראַבּרעדען, сговориться, условиться: וַיִּוָּעֲדוּ יחדו לבוא (איוב ב', י"א); ובהוראה זו בא מיוחד להש"י בענין שהוא מיחד ומכין א"ע כביכול להראות במקום מיוחד: וְנוֹעַדְתִּי לך שם (שמות כ"ה, כ"ב), זיך פֿערפֿיגען, — בעגעגען, являться къ назначенному мѣсту, אשר אִוָּעֵד לכם (שם כ"ט, ו'). ב) בהוראת הקבוץ ע"י הקריאה וההזמנה: ונוֹעֲדוּ אליך הנשיאים (במדבר י', ד'), זיך פֿערזאַמעלן, собираться, המלכים נוֹעֲדוּ (תהלים מ"ח, ה'). לכה וְנִוָּעֲדָה יחדו (נחמיה ו', ב'), צוזאַמען קאָמען, сходиться, ובקשור עם על התיחד לקבוץ של מרידה, הַנּוֹעָדִים עלי (במדבר י"ב, ל"ח), הַנּוֹעָדִים על ה' (שם ט"ז, י"א), זיך צוזאַמען קאָמען, сговориться противъ кого, ובא שתי פעמים גם לסתם קבוץ, הַנּוֹעָדִים עליו (מ"א ח', ה'; דה"ב ה', ו').

ההפעיל: הזמנה לדין: ואם למשפט מי יוֹעִידֵנִי (איוב ט', י"ט), הנו"ן רפויה פֿאָרלאַדען, אויפֿאָרדערן, вызвать къ суду, ותרגומו מן יַסְהִיד עלי, כמו יעידני מן עוד: כי מי כמוני ומי יוֹעִדֶנִּי (ירמיה מ"ט, י"ט; נ', מ"ד), הנו"ן דגושה, יזמין לי מועד או יורה לי דְרָכַי, והנראה שהוא מנע"ו, מלשון מה אֲעִידֵךְ מה ארמה לך (איכה ב', י"ג), בהוראת דמיון (ע' עוד), ויהיה נרדף עם מי כמוני, מיר גלייך זיין, сравниться со мною.

הָפְעַל: מוּעָדִים לפני היכל ה' (ירמיה כ"ד, א'), מונחים מזומנים, הינגעשטעללט, בערייט, поставленный, готовый: אנה פניך מֻעָדוֹת (יחזקאל כ"א, כ"א) — פונות בכוונה מיוחדת, געריכטעט, направленный, ובדחז"ל: מוּעָדִים לדברות (שבו"ד י"ט), ובהתפעל שנתוַעדו עם משה (תו"כ א', ב').

מוֹעֵד, ש"ז, אם לזמן או למקום ומזומן לדבר. ופרטי הוראותיו: א) בבחינת הזמן א) זמן מוגבל: לַמּוֹעֵד אשר דבר אתו (בראשית כ"א, ב'), בעשטיממטע, פֿעסטגעזעצטע צייט, определенное, назначенное время: לאותות ולמוֹעֲדִים (שם א', י"ד); להקף זמן קבוע, צייט, עפּאָכע, время, эпоха, כי לְמוֹעֵד קץ (דניאל ח', י"ט), צייט פונקט דעס ענדעס, שלוסס צייט, окончательный срокъ, ובהפך היחס: כי עוד קץ לַמּוֹעֵד (שם י"א, כ"ז), כי לְמוֹעֵד מוֹעֲדִים וחצי (שם י"ב, ז'), צייט־רוים, צייטאַבשניטט, періодъ, לַמּוֹעֵד הזה בשנה האחרת (בראשית י"ז, כ"א), къ тому же времени слѣдующаго года; הקף זמן ידוע חוזר חלילה: את הפסח בְּמוֹעֲדוֹ (במדבר ט', ב'), את החקה הזאת לְמוֹעֲדָהּ (שמות י"ג, י'); ומזה ב) פֿעסט צייט, праздничное время: א) אלה מוֹעֲדֵי ה' וגו' אשר תקראו אותם בְּמוֹעֲדָם (ויקרא כ"ג, ב'), ימים המוֹעָדִים לה' בבואם בהקף זמנם המוגבל; ובא הכנוי ביחס אל העם שבשבילו נקבעו המוֹעֲדִים: או בְּמֹעֲדֵיכֶם (במדבר ט"ו, ג'), כצאן ירושלים בְּמוֹעֲדֶיהָ (יחזקאל ל"ו, ל"ח); והתיחד השם במובנו זה לששה זמני מקראי קדש המפורשים בפרשת המועדים (ויקרא כ"ג), למעט שבתות וראשי חדשים, ונבדל משם חג הנופל רק על זמני מקראי קדש לשמחה, והם שלשת הרגלים, (וע' חג): חדשיכם ומוֹעֲדֵיכֶם (ישעיה א', י"ד), ובחַגִּים ובַמּוֹעֲדִים (יחזקאל מ"ו, י"א), ובא: ולְמוֹעֲדִים (זכריה ח', י"ט), ועמ"נ: ולחדשים וְלַמּוֹעֲדוֹת (דה"ב ח', י"ג), ב) ובבחינת מקום מיוחד: הוא וכל עמו

לַמּוֹעֵד (יהושע ח', י"ד), בעשטיממטער אָרט, определѣнное мѣсто: לְמוֹעֵד דוד (ש"א כ', ל"ה): ובא בקמץ ע"ם מוֹשָׁב: ואין בודד בְּמוֹעָדָיו (ישעיה י"ד, ל"א) — מקום אספת אנשי הח"ל. ובא ג) בשם הפעולה, אסיפה והזמנות למקום מיוחד, פערזאַמלונג, собраніе: קריאי מוֹעֵד (במדבר ט"ז, ב'), צור פערזאַמלונג גערופענע, призываемые на собраніе, ובענינו נאמר גם קרואי העדה (שם א', ט"ז); ובא: בית מוֹעֵד לכל חי (איוב ל', כ"ג), הויז דער פערזאַמלונג, домъ собранія, ש"ת מליצי אל מקום קבוץ הנשמות אחרי הפרדן מן הגוף; והתיחד בחבור השם אהל, אהל מוֹעֵד למשכן ה' אשר עשה מרע"ה, ועמד מימות משה עד שלמה, לפי ששם נועד ה' לישראל, וכמ"ש: פתח אהל מוֹעֵד לפני ה'; אשר אִוָּעֵד לכם שמה (שמות כ"ט, מ"ב), צעלט דער אָפּענבאַרונג, шатеръ откровенія, (שטיפטצעלט, скинія); ועב"ז קרא משה לאהל משכבו אשר נטה לו מחוץ למחנה בשם „אהל מועד" (שם ל"ג, ז'). ע' עדות בשרש עוד; ובא: שחת מוֹעֲדוֹ (איכה ב', ו') בהשאלה לבית המקדש, ומזה: מוֹעֲדֵי אל (תהלים ע"ד, ח') לכל מקום כנסיה לתפלה ולתורה; ובא: ואשב בהר מוֹעֵד בירכתי צפון (ישעיה י"ד, י"ג), השאלה מליצית אל ההר ששם היו נועדים לפי אמונת העמים בימי קדם, גדולי אליליהם, היונים קראו לו — אָלימפ, ההודים — מערו, והפרסים — אלברדז, ובא פ"א: ד) כש"ת לאות וסימן מיוחד לאנשי חיל: וְהַמּוֹעֵד היה לאיש ישראל עם הארב (שופטים כ', ל"ח), פעראַבּרעדונגס-צייכען, זיגנאַל, условный знакъ, сигналъ, ובמשנה התיחד השם

מוֹעֵד, ש"ז, לימים שבין הימים הראשונים והאחרונים בחג הפסח והסוכות: משקין בית השלחין במוֹעֵד (מו"ק א', א'), ביו"ט בלגין ובמוֹעֵד בחבית (שבת כ', ב'), ונקראו ג"כ חול המועד או מועד קטן.

מוּעָדָה, שמ"נ, להזמנה והתיחדות: ערי הַמּוּעָדָה (יהושע כ', ט'), והם הערים המוכנים והמיועדות לקלוט כל מכה נפש בשגגה, שטאָדטע דער בעשיטצונג, ציפלוכטס שטאָדטע, יידישע פרייטשטאָדטע, назначенные города, города убѣжища (гдѣ неумышленный убійца находилъ защиту отъ кровавой мести).

עֵדָה, ש"נ ברוה"פ, לקבוץ עם, פערזאַמלונג, געמיינדע, собраніе, община, общество; ובא השם ביחוד אל קהל עם ישראל: כל נשיאי העדה (שמות ט"ז, כ"ב), זקני העדה (ויקרא ד', ט"ו), למקרא העדה (במדבר י', ב'); ובסמיכות אל השם ישראל: עֲדַת ישראל (שמות י"ב, ג'), קהל עדת ישראל (שם שם, ו'), עדת בני ישראל (שם ט"ז, א'); ובא: עדת ה' (במדבר כ"ז, י"ז), ובכלל לכל אספה וכנסיה מיוחדת: בעדת קרח (שם כ"ז, ג'), געזעלשאַפט, товарищество: אל קרח ואל עֲדָתוֹ (שם ט"ז, ה'), שאַר, скопище, сонмъ, וכן: בַּעֲדַת צדיקים (תהלים א', ה'), בעדת אל (שם פ"ב, א'): ש"ת מליצי לאספת שופטים ולהפך: וַעֲדַת עריצים (שם פ"ו, י"ד), עדת מרעים (שם כ"ב, י"ז). ובענין סתם אספה וקבוץ: כשמע לַעֲדָתָם (הושע ז', י"ב), בתוך קהל וְעֵדָה (משלי ה', י"ד), בסוד ישרים וְעֵדָה (תהלים קי"א, א'), וַעֲדַת לאמים (שם ז', ח'), פערזאַמלונג, собраніе. ויכלול ג"כ ראשי העדה וזקניה: לפני הָעֵדָה למשפט (במדבר ל"ה, י"ב, ושפטו הָעֵדָה (שם שם, כ"ד) — פאָרשטאַנד, собраніе судей; וכן במובן משפחה ובני בית: עֲדַת הנף גלמוד (איוב ט"ו, ל"ד), הֲשִׁמּוֹתָ כל עֲדָתִי (שם ט"ז, ז'), פאַמיליע, הויזבעשטאַנד, семья, семейство, домочадцы; ומזה בהשאלה לקבוץ של בעלי חיים: וַעֲדַת אבירים (תהלים ס"ח, ל"א), ראָטטע, толпа, сборище, עדת דבורים (שופטים י"ד, ח'), שוואַרם, בינענשוואַרם. рой пчелъ; ובדרחז"ל במובן קבוץ לכל דבר שבקדושה, רעליגיאָזע געמיינדע, религіозная община; ואמרו: אין עדה פחות מעשרה. ולהיות השם הזה כשם הקבוץ, בא בלשון יחיד ורבים זו"נ: ותשא כל הָעֵדָה (במדבר י"ד, א'), ועשו כל העדה (שם ט"ו, כ"ד), ובשאר הוראות השם עדה ע' עוד. ובמשנה ובדב"א

וַעַד, ש"ז, ע"מ ולד, במשנה אספה וכנסיה: יהי ביתך בית וַעַד לחכמים (אבות א׳, ד׳), פֿערזאַממלונגס פּלאַץ, сборный пунктъ.

יִעוּד, ש"ז, בלשון בא"ם, הכנה והזמנה במובן הדת, אחרית ותכלית ועם זה הבטחת גמול לעתיד לבא, יִעוּד רוחני, יִעוּד גשמי, היעודים הכוללים לאומה (עקרים ד׳, ל"ט, מ׳), בעשטיממונג, обѣщаніе, определеніе, назначеніе, קיום יִעוּדָיו אשר יעד בהם ע"י נביאיו (מו"נ א׳, כ"ב).

יְעִידָה, שמ"נ, מענין ההכנה לנשואים: שכן קם תחת אביו ליעידה (תו"כ בחקותי י׳), וכן כל הכנה במשמע: יעידה לדברות (שם ויקרא א׳, ב׳); ובא ג"כ במובן הזמנת עדים, יעידת שני עדים, יעידת עד אחד (שם ב׳, ב׳).

מוֹעֵד, ש"ז, כעין יעוד והבטחה: האל הנאמן בְּמוֹעֵד (אמו"ד ז׳), הבטחותיו, עמדנו ע"ע המועד הזה (שם ח׳), וביסוד השרש וגזרותיו (ע׳ עור).

יְעְדּוֹ, שע"פ, נביא בימי שלמה (דהי"ב ט׳, כ"ט). והקרי עִדּוֹ. שרש השם מן יעד, וענינו: ידוע ומוגבל.

יָעָה, פ"י, לא נמצא במקרא כי אם פ"א בקל, בהוראת הסרה ועקירה בכח, וְיָעָה ברד (ישעיה כ"ח, י"ז), וועגפֿעגען, וועגרייסען, убрать, очищать, уметать.

יָעֶה, ש"ז, שם כלי ידוע, מגרפה: ואת הַיָּעִים (שמות ל"ח, י"ג), וְיָעָיו ומזרקותיו (שם כ"ז, ג׳), שויפֿעל, лопатка.

יְעוּאֵל, שע"פ, איש מבני זֶרַח בן יְהוּדָה (דהי"א ט׳, ו׳), שרשו מן יעה, וענינו ה׳ יפנה והודף וכן יְעִיאֵל.

יְעוּץ, שע"פ, אחד מבני בִנְיָמִין (דהי"א ח׳, י׳), והוראתו: בעל עצה.

יְעוּשׁ, שע"פ, א) בן עֵשָׂו (בראשית ל"ו, ה׳). ב) איש מבני בִנְיָמִין (דהי"א ח׳, ל"ט). ג) איש בימי דָוִד (שם ז׳, י׳), ד) בן רְחַבְעָם מלך יהודה (דהי"ב י"א, י"ט). ה) לֵוִי בימי דָוִד (דהי"א כ"ג, י׳). שרשו עוש—מהירות וחפזון.

יָעַז, ע׳ עוז.

יַעֲזִיאֵל, שע"פ, לֵוִי מהשוערים (דהי"א ט"ו, י"ח), וענינו, ה׳ יעוז ויחזק.

יַעֲזִיָּהוּ, שע"פ, לֵוִי מבני מרדי (דה"א כ"ד, כ"ו), הוראתו כמו הקודם.

יַעְזֵר, יַעֲזֵיר, ש"ם עיר במטה גד (יהושע י"ג, כ"ה; דהי"א ו׳, ס"ו).

יוֹעֶזֶר, שע"פ, במשנה, שם מין צמח ידוע: אבל אוכל הוא את יוֹעֶזֶר (שבת ק"ט), רש"י מתרגמו פוליאל, והוא הצמח הידוע pouliol, פּויל, дикій розмаринъ, ונקראו בלשון התלמוד: סיסין: מי סיסין (ברכות מ"ד, ב׳) (מרפא לשון).

יְעַט, ארמית כמו יעץ בעברית, בארמית שבמקרא נמצא באתפעל, אִתְיָעַטוּ כל סרכי מלכותא (דניאל ו׳, ח׳), זיך בעראַטהשלאַגען, совѣтоваться, совѣщаться.

יָעֵט, ש"ז, כמו יועץ בעברי: ושבעת יַעֲטֹהִי (עזרא ז׳, י"ד), ובוי"ו וְיָעֲטוֹהִי התנדבו (שם שם, ט"ו), ראַטהגעבער, совѣтникъ.

עֵטָה, ש"נ, כמו עצה, עֵטָא וטעם (דניאל ב׳, י"ד), ראַטה, изложить кому мнѣніе, ע"ד האמור במקרא: משיבי טעם (משלי ט"ו, כ"ז). ובדחז"ל לעצה רעה: ארבעה מתו בעֶטְיוֹ של נחש (שבת נ"ה, ב׳), פֿערלייטונג, обольщеніе, соблазнъ, прельщеніе.

יָעַט, בשרש עטה.

יְעִיאֵל, שע"פ, א) מהמתיחשים בימי עזרא (שם ח׳, י"ג). ב) אחד מהנושאים נשים נכריות (שם י׳, מ"ג). ג) מבני רְאוּבֵן (דהי"א ה׳, ז׳). ד) לֵוִי בימי דוד (שם ט"ז, ה׳). ה) לֵוִי בימי שאול (דהי"א ט׳, ל"ה). ו) סופר לְעוּזִיָּה המלך (דהי"ב כ"ו, י"א). ז) מן השוערים בימי דָוִד (דהי"א ט"ו, י"ח). ח) משרי הַלְוִיִּם בימי המלך יֹאשִׁיָּהוּ (דהי"ב ל"ה, ט׳). ט) מגבורי המלך דוד (דהי"א י"א, מ"ד). י) לוי מבני אליצפן בימי המלך יחזקיהו (דהי"ב כ"ט, י"ג) ועיין יְעוּאֵל.

יָעִיר, שע"פ, אבי אחד מגבורי דוד (דהי"א כ׳, ה׳). והכתיב יָעוּר. באור השם: יעורר.

יַעְכָּן, שע"פ, איש מבני גד (דהי"א ה', י"ג).

יָעַל, פ"י, הקל ממנו לא נמצא במקרא, ובא רק בהפעיל הוֹעִיל, והוראת הפעל: סכן, סבב טובה והבאת עזר למי שיהיה, נוטצען, דיענען, העלפֿען, быть полезнымъ, способствовать, приносить пользу, помогать: לא לעזר ולא להוֹעִיל (ישעיה ל', ה'), אשר לא יוֹעִילוּ ולא יצילו (ש"א י"ב, כ"א), כי תאמר מה יסכן לך מה אֹעִיל מחטאתי (איוב ל"ה, ג'), כמו: אוֹעִיל לי אם לא אחטא: ואין בם מוֹעִיל (ירמיה ט"ז, י"ט), כמו: דבר מוֹעִיל, לא יוֹעִיל הון ביום עברה (משלי י"א, ד'). וכעין פעל עומד בהוראת השגת טובה לעצמו, נוטצען פֿינדען, извлечь пользу: ומה נוֹעִיל כי נפגע בו (איוב כ"א, ט"ו), что пользы и т. д.; ובא בהוראת רפואה: נחלו לא יוֹעִילוּ (ירמיה י"ב, י"ג), זיא ערקראַנקען אונד ווערדען ניכט געהיילט, заболѣли и не излѣчились; ובא: להותי יוֹעִילוּ לא עזר למו (איוב ל', י"ג), זיא ווירקען צוא מיינעם פֿאַללע מיט, содѣйствуютъ моему паденію. ע"ד: והמה עזרו לרעה; שעור הכתוב: הוֹעִילוּ להותי ע"כ לא יהיה עזר למו בעת צרה. והנכון שפירושו רוצים להועיל ולרפאות את הותי (שברי ומכתי) מי שאין עזר למו, שלא יוכלו למצוא עזר לעצמם, ע"ד לא אלוה (דברים ל"ב, י"ז), (ועיין עזר). ובדהז"ל בענין גרם פעולה, מיטווירקען, ווירקען, содѣйствовать, производить, дѣйствіе: מחשבה מועלת לדברי תורה (סנהדרין כ"ז, ב'); קפול מוֹעִיל ובטולי בטיל (שבת כ"ח, ע"ב), אין שם מכה אינו מועיל כלום (סוטה ז', ע"ב).

יָעֵל, ש"ז, שם חיה ממיני הצביים והוא תיש הבר, געמזע, שטיינבאָק, серна, каменный баранъ, дикая коза: הרים הגבוהים לַיְּעֵלִים (תהלים ק"ד, י"ח), על פני צורי הַיְּעֵלִים (ש"א כ"ד, ג'), וע"ש שהוא מטפס ועולה על ההרים נקרא יָעֵל וע"ש מקום מגורם נקראו ג"כ עד"מ יַעֲלֵי סלע (איוב ל"ט, א'), ועמ"נ: אַיֶּלֶת אהבים וְיַעֲלַת־חן (משלי ה', י"ט), תאר מליצי לאשה יפה ונעימה, וכן הוא בלשון ערבי.

תּוֹעֶלֶת, שמ"נ, ע"מ תּוֹחֶלֶת בדב"א שיש בה תקות טוב, נוטצען, פֿאָרטהייל, польза, выгода, прибыль, והשתמשו בו גם ברבוי, תועליות, ורגיל הרבה בפירוש הרלב"ג על התורה.

[הערה]. יסור השרש הזה הוא על, והוראתו הראשונה רפואה, ונשאר רשומו בשם תעלה, והפעל נחלו לא יוֹעִילוּ אשר זכרנו. ומזה נגזר ענין הפעל בהפעיל לסבב טובה הבאת עזר ומרפא, וכן נמצא גם בשם בְּלִיַּעַל המרכב מבלי שיעל, שעקרו הלי שאין לו רפואה: דבר בליעל יצוק בו (תהלים מ"א, ט'). והכפל: ואשר שכב לא יוסיף לקום: אונהיילבאַר, неизлѣчимый; ומזה יצא לכל דבר אשר משחתו בו גם במובן המוסרי.

יַעַן, א) מלת הקשור, (קאָניונקטיף), לקשור שתי פעולות בבחינת סבה ומסובב, ובאה המלה יען על פעל הסבה, והמוסב יבא אחריו במלת כי, לכן, על כן: יַעַן אשר עשית את הדבר הזה וגו', כִּי ברך אברכך (בראשית כ"ה, ט"ז, י"ז), וויל, ибо, потому что, за то, что: יַעַן לא האמנתם בי להקדישני וגו' לָכֵן לא תביאו (במדבר כ', י"ב), יַעַן אשר ישרתו אותם וגו' עַל כֵּן נשאתי ידי עליהם (יחזקאל מ"ד, י"ב); ובחסרון מלת הקשור בפעל המסובב: יַעַן אשר עברו הגוי הזה וגו' גם אני לא אוסיף (שופטים ב', כ'), יַעַן אשר לא הלכו עמי לא נתן להם (ש"א ל', כ"ב), יַעַן כי גבהו בנות ציון וגו' ושפח ה' (ישעיה ג', ט"ז); ובא כפל לחזק הענין: יַעַן וּבְיַעַן במשפטי מאסו (ויקרא כ"ו, מ"ג), יַעַן וּבְיַעַן הטעו את עמי (יחזקאל י"ג, י'), יַעַן בְּיַעַן שמות ושאוף אתכם (שם ל"ו, ג'), דעסהאַלב, וויל, за то именно. ולפעמים יקדם המסובב במאמר, וקשורו אל הסבה מובן בענין: עד אשר יצא מאפכם והיה לכם לזרא, יַעַן כי מאסתם את ה' (במדבר כ"א, כ'); זולתי כלב בן יפנה הוא יראנה וגו' יַעַן אשר מלא אחרי ה' (דברים א', ל"ו), הנני קורע את הממלכה וגו' יַעַן אשר עזבוני (מ"א י"א, ל"א – ל"ג). ובא גם בחבור אל המקור שהוא כשם, ע"ד מלת היחס:

יַעַן מאסכם בדבר הזה וגו׳ לכן יהיה לכם (ישעיה ל׳, י״ב), ווגען אייערעס פֿעראַכֿטענס, по причинѣ, יען אֲמָרְכֶם וגו׳ לכן (ירמיה ל״ח, ל״ט)—ועניינו: יַעַן אשר אמרתם; וכן: יַעַן בטחך במעשיך ובאוצרותיך, גם את תִּלָּכֵדִי (שם מ״ח, ז׳); ונמצא גם ב) כמלת היחס הגמור, ובטעם בגלל, בסבת ווענען, за, изъ-за: ועשיתי בך וגו׳ יַעַן כל תועבותיך (יחזקאל ה׳, ט׳), יַעַן מָה? יַעַן ביתי אשר הוא חָרֵב, וועסוועגען? מיינעס הויזעס וועגען— . . . за-что? за мой домъ, ולא נמצא דוגמתו בספרים הקדמונים, וזה כראוי על הסתעפות הוראת המלה הזאת ממלת הקשר למלת היחס בהמשך הימים. ג) בטעם לְמַעַן, להוראת התכלית, וזה רק פ״א במקרא, וביחזקאל: פניו יכסה יַעַן אשר לא יראה (יחזקאל י״ב, י״ב), דאַמיט, אויף דאַס, чтобы, дабы, וביסוד המלה הזאת ע׳ ענה.

יָעֵל, שע״פ, אשת חבר הַקֵּינִי שהרגה את סיסרא (שופטים ד׳, י״ז). באור השם: עֲלִיָּה (ועיין יָעֵל).

יַעְלָא, יַעֲלָה, שע״פ, אחד מעולי הגולה (נחמיה ז׳, נ״ח); והוא כמו יָעֵל

יַעְלָם, שע״פ, בן עשו (בראשית ל״ו, ה׳), ובאורו: יושב במרום הרים.

יַעַן, עיין דן־יען.

יַעֲנָה, ש״נ, שם עוף הבר החונה במדבריות וקולו קול יללה איום מאד, שטרויסס, страусъ, ובא מחובר תמיד עם השם בת: ואת בַּת־הַיַּעֲנָה (ויקרא י״א, ט״ז; דברים י״ד, ט״ו); לפי שהשם יַעֲנָה בפ״ע ש״ם בהוראת ענות קול יללה, געהייל, קלאַגענדעס געשרייא, вой, вопль (פֿירסט): ואבל כבנות יַעֲנָה (מיכה א׳, ח׳), וְרֵעַ לִבְנוֹת יַעֲנָה (איוב ל׳, כ״ט), ובא פ״א: כַּיְעֵנִים במדבר (איכה ד׳, ג׳); ובארמית נַעֲמָא, נַעֲמִיתָא ובתלמוד נַעֲמִית.

יַעְנַי, שע״פ, אחד מבני גד (דהי״א ה׳, י״ב), באור השם: יענה יה.

יָעֵף, פ״ע, ענינו: ליאות ועיפות מרוב עבודה ועם זה חלישות ותשות כח, והוא מגורה אחת עם הפעל עָיֵף תרדף עם יָגֵע, מידע, מאַטט זיין, זיך אַבמיהען, ערמידען, утомиться, уставать: לא יִיעַף ולא יִיגָע (ישעיה מ׳, כ״ח); לא שתה מים וַיִּעָף (שם מ״ד, י״ב), ולאמים בדי אש וְיָעֵפוּ (ירמיה נ״א, נ״ח), מקביל אל האמור קודם: וְיִגְעוּ עמים בדי ריק. ובחבקוק בהפך: וְיִיגְעוּ עמים בדי אש ולאמים בדי ריק (חבקוק ב׳, י״ג), פֿירס פֿייער זיך אַבמיהען, זיך פֿערגעבענס אַבמיהען, утомляться изъ за-огня, напрасно, ולדעת כמה מפרשים נמצא בפעל זה גם ההִפְעִיל: כי לא מוּעָף לאשר מוצק (ישעיה ח׳, כ״ג), ועניינו, כשה״פ, ערמאַטטען, уставать, והנכון שהוא משרש עף, וע״ש. ובא: מֻעָף בִּיעָף (דניאל ט׳, כ״א) בהוראת עיף וכפירש״י, היה מועף אלי בפריחה ובטיסה, הערצנפֿלאָג אים פֿלוגע, прилетѣть быстро, ולדעת המבארים האחרונים הוא מן השרש יָפַע במובן הארה והופעה, גלאַנץ, блескъ, мерцать, ויהיה עניינו שיממערנד אים גלאַנץ, блестѣть, (פֿירסט באוה״ש) ובהעתקתו העתיק געהיללט אין גלאַנץ (וע׳ הערה).

יְעָף, ש״ז, ע״מ יְקָר: מֻעָף בִּיעָף (דניאל ט׳, כ״א), פֿלוג, גלאַנץ, полетъ, блескъ.

יָעֵף, שת״ז, נלאה ועיף מעמל ויגיעה, ועם זה חַלָּשׁ והסר אונים, מידע, קראַפֿטלאָז, שוואַך, усталый, утомленный, безсильный, слабый, изнученный: נותן לַיָּעֵף כח (ישעיה מ׳, כ״ט), לשתות הַיָּעֵף במדבר (ש״ב, ט״ז, ב׳), ערשאָפּפֿט, истощенные, לאנשיך הַיְּעֵפִים (שופטים ח׳, ט״ו), לָעוּת את יָעֵף דבר (ישעיה נ׳, ד׳) — הר״ש פרחון פירש כסיל, וב״ז פירשו עצל, והנכון כפירש״י: היעף והצמא לשמוע דבר ה׳, ויהיה יָעֵף נרדף עם צמא, כי הנלאה והיעף צמא למים להחליף כח, לעכֿצענדער, жаждущій.

תּוֹעָפֹת, ש״נ, ובא תמיד ברבוי תּוֹעָפוֹת, שמ״נ, ובהוראתו דעות שונות: י״מ שיסודו עוף בענין התעופפות והתרוממות למעלה, ומזה גובה ורום ובמובן זה נאמר, ותועפות הרים לו (תהלים צ״ה, ד׳). דיא גיפֿפֿעל דער בערגע, высота, вышина, вершина

гора, מקביל ברבים אל הנאמר קודם : אשר בידו מחקרי ארץ, בהשאלה לתחתית הארץ, (וע' חקר) . ומזה בא להוראת תקף ועז, כי התעופפות בגבהי מרומים מורה גדל ורב תקף, שטאַרקע, сила, крѣпость : כְּתוֹעֲפֹת רְאֵם לוֹ (במדבר כ"ג, כ"ב ; כ"ד, ח') ; ומזה: וכסף תּוֹעָפוֹת לָךְ (איוב כ"ב, כ"ה), הכסף שהוא חסנך ותקפך (רש"י ורד"ק), וי"מ שעיקרו אור מזהיר ומבהיק, כי בא הפעל יעף גם בהוראת יָפַע ע"ש גלאַנץ, שים-מער, блескъ, мерцаніе ; ומזה: וכסף תּוֹעָפוֹת לך (איוב כ"ב, כ"ה), והסתעף מזה לענין רום וגובה ההרים הנראה ומזהיר מרחוק בקרני השמש : וְתוֹעֲפוֹת הרים לו (תהלים צ"ה, ד'), האָהען, האָהעפונקטע, высоты, возвышен-ные пункты ; ובהשאלה מליצית ממובן זה: החסן ועז, ובזה: תּוֹעֲפוֹת רְאֵם, ע"ד: קַרְני ראם קרניו : ותרם כראם קרני (פירסט פ"פ התהום השבעים), ומדרשת חז"ל : כל המשתף שם שמים בצערו כופלין לו פרנסתו, שנאמר: והיה שדי בצריך וכסף תּוֹעָפוֹת לך (ברכות ס"ג, א') נראה, שפירשו תועפות מענין כפילה ומשרש עפה (ע"ש) ובמושג שהכפל שמוסיף חוזק לדבר, בא מושג החזק והתקף (וע' עוף) .

יָעַץ, פ"י, הַקַּל עיקר הוראתו הסכמת מחשבה ורצון לעשות איזה פעולה או לא, פֿעסט בעשליסען, ענטשיידען, твердо рѣшить, положительно рѣшить : וכאשר יָעַצְתִּי היא תקום (ישעיה י"ד, כ"ד), כי ה' צבאות יָעָץ (שם שם, כ"ז), ומקרה הפעולה הוא הַפָּעוּל הבא ביחס הפעול : מה יָעַץ ה' צבאות על מצרים (שם י"ט, י"ב), הוא זמות יָעַץ, ונדיב נדיבות יָעָץ (שם ל"ב, ז', ח') ; במקור ובקשור ל' : יָעֲצוּ להדיח (תהלים ס"ב, ה'), ב) הורעת מחשבה ורעיון לזולתו בהורות לו, מה טוב לו, לעשות מעשה או לחדול, גלוי דעת, ראַטהען, совѣто-вать : כזאת וכזאת יָעַץ אחיתפל (ש"ב י"ז, ט"ו), שמע בקולי אִיעָצְךָ (שמות י"ח, י"ט) גוף הזולת בבנוי הפעול, ובא גם עם שני פעולים: אִיעָצְךָ נא עֵצָה (מ"א א', י"ב) — איך וויל דיר איינען ראַטה געבען ; עֻצוּ ודברו (שופטים י"ט, ל'), עֻצוּ עֵצָה ותופר (ישעיה ח', י') . ובא גם במובן הצעת דבר נעלם : מה יָעַצְתָּ ללא חכמה ותושיה לרב הודעת (איוב כ"ו, ג'), פֿערקינדען, объявлять, возвѣщать . ומזה: אִיעָצְךָ אשר יעשה העם הזה וגו' (במדבר כ"ד, י"ד) — פֿאָראויס זאַגען, предсказы-вать (המשתדל). ומזה גם בענין הערה ולמוד : אברך את ה' אשר יְעָצָנִי (תהלים ט"ז, ז') — בעלעהרען, наставлять, אִיעֲצָה עָלֶיךָ עיני (שם ל"ב, ח'); שעורו : אִיעָצְךָ ואשימה עליך עיני, נרדף למה שאמר קודם : אשכילך ואורך ; ורש"י ז"ל פירש : ארמוז לך בעיני רמז מה תעשה, איעצה לשון קריצות עין כמו עוצם עיניו (וע' הערה לשרש עוץ). והבינוני : אשר הוא יוֹעֵץ עליו (ישעיה י"ט, י"ז), וְהַיֹּעֲצִים עֲצַת רע בעיר הזאת (יחזקאל י"א, ב') ; ובשמושו בש"ת התיחד לשר הממשלה שעמו מתישבים בדבר הממשלה : ואחיתפל יוֹעֵץ למלך דוד (דהי"א כ"ז, ל"ג), ראַטה, совѣтникъ ; ובא נרדף לשם שופט : ואשיבה שופטיך וגו' וְיוֹעֲצַיִךְ כבתחלה (ישעיה א', כ"ו), מוליך יוֹעֲצִים שולל ושופטים יהולל (איוב י"ב, י"ז) ; ובא ; פלא יוֹעֵץ (ישעיה ט', ה'), המפרשים נדחקו בבאורו, ויתכן שענינו מגלה פלאים מה שהוא מופלא ומכוסה ; ונרדף לחכם : יוֹעֵץ וחכם חרשים (שם ג', ג') ; ובא : יועץ בשכל (דהי"א כ"ו, י"ד) ולנקבה: יוֹעַצְתּוֹ להרשיע (דהי"ב כ"ב, ג') וְהַפָּעוּל : זאת העצה הַיְּעוּצָה (ישעיה י"ד, כ"ו) העצה היא הַפָּעוּל.

הנִפְעַל, שאלת עצה וישוב הדעת עם זולתו: וַיִּוָּעַץ המלך רחבעם את הזקנים (מ"א י"ב, ו'), זיך בעראַטהען, совѣщаться-, совѣ-товаться съ кѣмъ בהוראת ההתפעל : את מי נוֹעָץ (ישעיה מ', י"ד), ובחבור עם מלת עם: וַיִּוָּעַץ עם שריו (דהי"ב ל', ב') ; ובא: וַיִּוָּעַץ אל עבדיו לאמר (מ"ב ו', ח'), הסכמה שאחרי ישוב הדעת, איבעראיינקאָמ-מען, уговариваться, условливаться ; וכן: וַיִּוָּעַץ אל העם (דהי"ב כ', כ"א), בעשליעססען, рѣшать, ובחבור עם יחדו : נוֹעֲצוּ יחדו (תהלים ע"א, י') ; וכן : נוֹעֲצוּ לב יחדו (שם פ"ג, ו') ; ובזולת מלת היחס : וַיִּוָּעַץ המלך

ישריו (דהי"ב ל', ג'), איך אתם נוֹעָצִים (מ"א י"ב, ו'), מה אתם נוֹעָצִים (שם שם, ט')— מה יוצא מישוב הדעת אשר היה ביניכם; ובא ג"כ בענין ישוב הדעת בינו לבין עצמו: וַיִּוָּעַץ המלך ויעש (מ"א י"ב, כ"ח), מיט זיך זעלבסט בעראַטהען, זיך איבערלעגען, совѣтовать-ся, совѣщаться, размышлять, обдумывать; ומזה: ואת נוֹעָצִים חכמה (משלי י"ג, י"ד) – המתישבים בדבר ושוקלים דעתם בעַ-גענטע איבערלעגונג, разсудительное, осмотрительное обсужденіе.

הִתְפַּעֵל פ"א במקרא: וְיִתְיָעֲצוּ על צפוניך (תהלים פ"ג, ד'), זיך בעראַטהען, בייא זיך בעשליעססען, совѣтоваться, совѣщаться, рѣшаться.

עֵצָה, שמ"נ, בהוראת הפעל: א) מחשבה וגמר ישוב הדעת, בעשלוס, ראַטה-שלוס, פלאַן, проектъ, планъ, рѣшеніе, заключеніе: הֵפִיר עֲצַת גוים (תהלים ל"ג, י') והכפל: הניא מחשבות עמים, עֲצַת ה' לעולם תעמד (שם שם, י"א), וסוף הפסוק מחשבות לבו לדור ודור, הפליא עֵצָה (ישעיה כ"ח, כ"ט), איינען וואונדערבאַרען ענטשלוסס געפאַססט, принялъ чудесное рѣшеніе: כל עֲצָתְךָ ימלא (תהלים כ', ה') – כל מחשבותיך. ב) הוראת המחשבה היעוצה לזולתו, ראַטה, совѣтъ: לא טובה הָעֵצָה (ש"ב י"ז, ז'), עֲצַת הזקנים (מ"א י"ב, ח'). הפעלים הקשורים עמו: הבו לכם עֵצָה (ש"ב י"ז, כ'), הביאי עֵצָה (ישעיה ט"ז, ג'), עצו עֵצָה (שם ה', י'), לעשות עֵצָה (שם ל', א'), אשית עֵצוֹת בנפשי (תהלים י"ג, ג'); הערה ולמוד בעלעהרונג, наставленіе: לא חבו לַעֲצָתִי (שם ק"ו, י"ג), שמע עֵצָה וקבל מוסר (משלי י"ט, כ'), וַעֲצַת עליון נאצו (תהלים ק"ז, י"א). ג) בענין חכמה ושכל, וויזהייט, קלוגהייט, איינזיכט, благоразуміе, умъ, проницательность, разсудительность: לו עֵצָה ותבונה (איוב י"ב, י"ג); מי זה מחשיך עֵצָה (שם ל"ח, ב') — מחשיך עצת ה'. לי עֵצָה ותושיה (משלי ח', י"ד); רוח עֵצָה וגבורה (ישעיה י"א, ב'), עֵצָה וגבורה (שם ל"ו, ה'), אבדה עֵצָה מִבָּנִים (ירמיה מ"ט, ז'), כמו עצת נבונים (ע' בין). כי גוי אֹבַד עֵצוֹת המה (דברים ל"ב, כ"ח), כמו חסר עצות ודעת, והכפל: ואין בהם תבונה; וכל זה במובן השכל המעשי, בידיעת הטוב והמועיל; ובא: נלאית ברב עֲצָתָיִךְ (ישעיה מ"ז, י"ג), ת' עֲצוֹתַיִךְ, ומתק רעהו מֵעֲצַת נפש (משלי כ"ז, ט'), רש"י פירש: זה שחברו מקרבו וממתיק לו בדבריו, הוא טוב ממה שנפשו יועצתו, דער איינגענע ראַטה, собственное разсужденіе, (ועיין מתק) והרא"ג פירש ע"פ הראב"ע: עצה היעוצה מיושבת ומושכלת, וועלגעראַטהט, сердечный совѣтъ. ועמ"א

מוֹעֵצָה, ש"נ בא ברבוי תמיד, מוֹעֵצוֹת: במוֹעֵצוֹת ודעת (משלי כ"ב, כ'), איבערלעגונג, איינזיכט, разсужденіе, разсудительность; ובזולת המקום הזה ענינו מחשבה רעה: וילכו בְּמוֹעֵצוֹת בשררות לבם הרע (ירמיה ז', כ"ד), אַנשלאַגע, злой замыслъ, козни: ילכו בְּמוֹעֲצוֹתֵיהֶם (תהלים פ"א, י"ג), מִמֹּעֲצוֹתֵיהֶם (הושע י"א, ו'),

יַעֲקֹב, יַעֲקוֹב, שע"פ, השלישי מאבות העולם לישראל, אבי שנים עשר שבטי ישראל (בראשית כ"ה, כ"ו; ויקרא כ"ו, מ"ב), ובשמו זה נקרא העם כלו: מי מנה עפר יַעֲקב (במדבר כ"ג, ז'), בית יַעֲקב לכו ונלכה (ישעיה ב', ה'), למה תאמר יַעֲקב (שם מ', כ"ז). טעם השם, כי בהולדו אחז בעקב עשו.

יַעֲקֹבָה, שע"פ, אחד מבני שמעון (דהי"א ד', ל"ו).

יַעֲקָן, שע"פ, א) אחד מבני שעיר (דהי"א א', מ"ב); ב) שם מקום שחנו בני ישראל במדבר (במדבר ל"ג, ל"א).

יַעַר, שק"ז, מקום קבוץ אילנות תכופים וסבוכים, דיקקיכט דעם וואַלדעס, чаща, лѣсъ, боръ: כאש תבער יָעַר (תהלים פ"ג, ט"ו); יַעַר וכל עץ בו (ישעיה מ"ד, כ"ג), ותצת בסבכי הַיַּעַר (שם ט', י"ז), דעם וואַלדעס דיקקיכט, чаща лѣса, וביחוד למקום קבוץ אילני סרק: כתפוח בעצי הַיַּעַר (שה"ש ב', ג'), בַּיַּעַר לחטב עצים (דברים י"ט, ה'), והוא מעון לחיות טורפות: חַיְתוֹ יַעַר (תהלים קי"ד

ע׳), כאריה בבהמות יַעַר (מיכה ה׳, ז׳); ובהשאלה מליצית המון אנשי חיל, בהפך אל השם כרמל שהוא ת״מ לשרי הפקודות בצבא: וכבוד יַעְרוֹ וכַרְמִלּוֹ (ישעיה י׳, י״ח); ולדעת הרשד״ל התיחד השם יער בבואו עם ה״א הידיעה אל יער הלבנון, ע״ד השם נהר שהוא בה״א הידיעה פרת (ועיין כרמל); ובא: יַעַר כַּרְמִלּוֹ (מ״ב י״ט, כ״ג; ישעיה ל״ז, כ״ד) היער הדומה בטבעו לכרמל, יער מלא כל עץ טוב, דיכטער גארטענוואלד, густой роскошный лѣсъ, והוא מבחר הלבנון שהוא מקום גנות ופרדסים. ויתכן ג״כ ששעורו — יערו וכרמלו. ובא ג״כ במובן השממון והעזובה כיער גדול מקום לא יעבר בו איש: והר הבית לבמות יָעַר (מיכה ג׳, י״ב), ווילדניס היגעל, дикій лѣсис- тый холмъ; וכן: ושמתים לְיַעַר (הושע ב׳, י״ד), הרבוי: יְעָרִים: ולא יחטבו מן הַיְּעָרִים (יחזקאל ל״ט, י׳); ובא גם ברבוי הנקבה: ויחשף יְעָרוֹת (תהלים כ״ט, ט׳). ובחבור עם שם שדה: מצאנוה בשדי יָעַר (שם קל״ב, ו׳) — שדה שהוא יער, וואלד- געפילדע, лѣсистое поле, והוא תאר מליצי לחבל ארץ יהודה שהיתה בעלת שדות ויערים, או ע״ש שהיתה מרובה ביושבים כיער מלא, ובהפך: והנבא אל יַעַר השדה (יחזקאל כ״א, ב׳). וי״מ ששדי יַעַר היא קרית יערים. וכן: ויבן את בית יַעַר הלבנון (מ״א ז׳, ב׳), הוא בית הנשק הגדול אשר בנה שלמה, וקראו כן, ע״ש שהיה בנוי כלו מארזי הלבנון וארבעה טורי עמודי ארזים לו, ובקצור: בית היער: אל נשק בית הַיָּעַר (ישעיה כ״ב, ח׳); ובא בהשאלה, בחבור עם השם דבש: אכלתי יַעְרִי עם דבשי (שה״ש ה׳, א׳), לדעת רש״י הוא קנה הדבש, האָנינגשטרויך, медовый, сотовый кустар- никъ; ומזה ע״מ יַעְרָה: בְּיַעְרַת הדבש (ש״א י״ד, כ״ז); ויהיה יַעַר ויַעְרָה בענין זה בהוראת קָנֶה: ותשם בסוף, ת״י ושויתיה בְּיַעְרָא, אך לפי שלא שמענו שקנה הדבש גדל בא״י, ראוי לאמר: שהם הקנים שהדבורים מצויין שם ועושים שם דבשם, וי״מ חלות הדבש, האָניגזייט, сотовый медъ, ע״ש חדרי הדונג המעורים ומפותלים יחד, וע׳ הערה לשרש עור ערה.

יַעְרָה, שע״פ, אחד מבני יהונתן בן שאול (דהי״א ט׳, מ״ב).

יַעְרֵי, שע״פ, אבי אחד מגבורי דוד (ש״ב כ״א, י״ט), הוראתו, שוכן יער.

יְעָרִים, שם הר במטה יהודה (יהושע ט״ו, י׳)

יַעֲרֶשְׁיָה, שע״פ, ראש בית אב מבני בנימין (דהי״א ח׳, כ״ז), והוא כעין פעל בערבית, נתינת מעון ומשכן, וענינו: ה׳ יַשְׁכֵּן.

יַעֲשָׂי, שע״פ, איש בימי עזרא (עזרא י׳, ל״ז). ה׳ עוֹשִׂי.

יַעֲשִׂיאֵל, שע״פ, א) אחד מגבורי דוד (דהי״א י״א, מ״ז), ב) נגיד לשבט בנימין בימי דוד (שם כ״ז, כ״א). ענינו: ה׳ הוא בעל המעשים.

יִפְדְיָה, שע״פ, אחד מבני בנימין (דהי״א ח׳, כ״ה), באור השם: יפדה יה.

יָפָה, פעו״י, הקַל עומד לתאר הגוף באיכות ההדור, חן ונוי שאָן, אַנמוטהיג זיין быть красивымъ, пригожимъ: מה יָפִית (שה״ש ז׳, ז׳), מה יָפוּ פעמיך (שם שם, ב׳); ומענין נעימות: מה יָּפוּ דודיך (שם ד׳, י׳), וויא האָלד זינד דיינע ליעבקאָזונגען, какъ милы, пріятны ласки твои; והעתיד: וַתִּיפִי במאד מאד (יחזקאל ט״ז, י״ג), ובקשור עם ב׳: וַיִּיף בגדלו (שם לא, ז׳).

הפִּעֵל יוצא: בכסף וזהב יְיַפֵּהוּ (ירמיה י׳, ד׳) — קשוט, פערציערען, ציערען, שמוקקען, украшать, красить, убирать, наряжать, нарядить, ובמשנה ובדחז״ל: והכניסוה לבית רבי ישמעאל וְיִיפּוּהָ (נדרים ט׳, י׳), נשא אדם אשה טובה וּמְיוּפָּה (תדב״א י׳); ובהשאלה בענין חזוק ואמוץ: לְיַפּוֹת כחו של מוכר (ב״ב ז׳, ה׳); ובפיוט: תשבחות מְיַפִּים (אופן לש״ע).

הַפְּעַל: פ״ע, יָפְיָפִיתָ מבני אדם (תהלים מ״ח, ג׳), פ״א במקרא בכפילת הפ״א והעי״ן לחזק זעהר שאָן זיין, быть прекраснымъ, весьма красивымъ. וענינו כמו יָפִיתָ בהַקַל.

ההִתְפַּעֵל: לשוא תִּתְיַפִּי (ירמיה ד׳, ל׳) —

התקשט, זיך שמיקקען, פוצ־צען наряжаться убираться.

יָפֶה, ש"ת, ולנקבה יָפָה: הנך יָפֶה דודי (שה"ש א', ט"ו), כי יָפָה היא מאד (בראשית י"ב, י"ד), שאָן, прекрасный, ובסמיכות אל נשוא היופי בגוף: יְפֵה־תֹאַר (בראשית ל"ט, ו'), כמו חכם לב, יְפֵה מַרְאֶה (ש"א י"ז, מ"ב), יְפֵה עֵינַיִם (שם ט"ז, י"ב), יְפֵה קול (יחזקאל ל"ג, ל"ב), כמו קול נעים, אַנגענעהם, priятный, כי הַיָּפֶה כולל גם הנערים. ולנקבה: יְפַת מַרְאֶה (בראשית י"ב, י"א); ובהשאלה לכל דבר טוב ומועיל ונאות לתכלית: את הכל עשה יָפֶה בעתו (קהלת ג', א'), אַנגעמעססען, ניטצ־ליך, פאַססענד, соотвѣтственно, полезно, прилично, ע"ד: ודבר בעתו מה טוב, כי הטוב הוא גם יפה; ובא גם זה תחת זה: טוב תאר (מ"א א', ו'), במקום יְפֵה תאר, והכפל עם ש"ת טוב: טוב אשר יָפֶה (קהלת ה', י"ז), ורבוי נקבה: נשים יָפוֹת (איוב מ"ב, ט"ו), יְפוֹת מראה (בראשית מ"א, ב'), ובדחז"ל: ובורר את הַיָּפָה שבהן (מעשר שני פ"ב)—הטובה שבהן; לפירות ותבואה: חטים נעשו יָפוֹת (פסחים ג' ע"ב), מקום שכחה יָפֶה מותר, ומקום שכחה רע אסור — בריא וחזק; ובהשאלה: א"כ מה כח ב"ד יָפֶה (קדושין מ"ב, א'), בן או בת שֶׁיָּפֶה כחם בנזקין (ב"ק מ"ד, ע"א), היו של אחד יָפוֹת (פסחים פ"ט, ב')— חזקות למשוך ולחטוף מן הסעודה, יתר שאת מבני החבורה; ובא לענין הערך והשווי, ווערטה, стоить: שני כלים, אחד יָפֶה מנה (ב"מ ל"ז).

יֳפִי, ובהפסק יֹפִי, שמ"ז, מענין הפעל: והבל היֹפִי (משלי ל"א, ל'), שאָנהייט, красота, великолѣпіе, גופני: מלך בְּיָפְיוֹ (ישעיה ל"ג, י"ז), גלאַנץ, מאַיעסטאָט, блескъ, величіе, כבוד: מכלל יֹפִי (תהלים נ', ב'), ביחס עיר: וכליל יֹפִי (יחזקאל כ"ח, י"ב), פאָלקאָממענהייט דער שאָנהייט, совершенство красоты; מה טובו ומה יָפְיוֹ (זכריה ט', י"ז), נרדף לטוב, גליקק, счастье, ובא: על יְפִי חכמתך (יחזקאל כ"ח, ז'), בשוא הפ"פ, כמו—על כבוד חכמתך.

יְפֵה פִיָּה, ש"ת זו"נ, בכפל העי"ן והלמ"ד ובהתחלף הה"א ליו"ד, ע"מ נְקִי והוא תאר לחזק היופי: פ"א במקרא: עגלה יְפֵה־פִיָּה מצרים (ירמיה מ"ו, כ'), זעהר שאָן, געזונד, שטאַרק, весьма красивый, здоровый, крѣпкій.

יִפּוּי, שמ"ז, ברחז"ל בסמיכה אל כח: יפוי כח, ערהאָהטעס רעכט, פאָררעכט, особое право, преимущество.

יְפֵיפִיּוּת או **יְפִיפוּת**, שמ"נ, דבר טוב ויפה מפורסם: אני הוא שעתיד לעשותו יְפִיפוּת לעולם הבא (מדרש שה"ש ד', ד'), ומ"א יָפְיוּתוֹ של שם (מגלה ט"ו, ב').

יְפֵיפִיָּה, שע"פ, שר התורה (אופן לש"ת).

יָפוֹ, **יָפוֹא**, שע"פ, שם עיר במטה דן, על חוף ים הגדול, ובה ירד יונה הנביא באניה (יונה א', ג')—ענין השם; יופי והדר.

יָפֵחַ, פ"י, לא נמצא, הנכון כדעת המפרשים שיסודו פוח, ועיקרו הוצאת הנשימה ורוח הפה, ומזה דבור בהתפעלות והתרגשות, וכמו כן: כי קמו בי עדי שקר וִיפֵחַ חמס (תהלים כ"ז, י"ב), וְיָפֵחַ לקץ (חבקוק ב', ג'), (עיין פוח).

ההִתְפַּעֵל: קול בת ציון תִּתְיַפֵּחַ (ירמיה ד', ל"א) — גניחה מעמק הנשימה, יַבָּבָה וילָלה, ווינזעלן, קייכען, שלוכצען, визжать, тяжко дышать, рыдать, всхлипывать.

יָפִיעַ, שע"פ, א) מלך לכיש (יהושע י', ג'). ב) בן דוד המלך (ש"ב ה', ט"ו). ג) עיר במטה זבולן (יהושע י"ט, י"ב), ענינו: יזהיר ויזרח.

יַפְלֵט, שע"פ, א) אחד מבני אשר (דהי"א ז', ל"ב), ב) עיר גבול בני יוסף (יהושע ט"ז, ג'), והוא כענין פלטיה. פלטיאל; ענינו, ה' פלט.

יְפֻנֶּה, שע"פ, א) אבי כלב מבני יהודה (במדבר י"ג, ו'), ב) אחד מבני אשר (דהי"א ז', ל"ח).

יָפַע, פעו"י, ולא נמצא כי אם בהִפְעִיל. ענינו: א) הַזְהֵר, האיר אור, גלאַנצען,

לײכטען לאַסטען, свѣтать, блистать, озарять : והופִיַע אור עננו (איוב ל״ז, ט״ו) ; ואל תופַע עליו נהרה (שם ג׳, ג׳), מוסב על השם נְהָרָה, והוא עומד, שײנען, сіять, ב) התגלות והוראות העצם בעוצם כבודו, ובא מיוחס אל ה׳ : הופִיַע מהר פָּארָן (דברים ל״ג, ב׳), ערשײנען, проявляться : אלהים הופִיַע (תהלים נ׳, ב׳), אל נקמות הופִיַע (שם צ״ד, א׳) ; הופעת אור ההצלחה, והוא יוצא, בעגינסטי-גען, благопріятствовать, споспѣшествовать, покровительствовать ; ומזה : ועל עֲצת רשעים הופָעְתָּ (איוב י׳, ג׳) ; וַתֹּפַע כמו אפל (שם י׳, כ״ב), המפרשים הראשונים פרשוהו ע״פ התרגום שהוא מענין הארה, והכוונה גם האור שהיא מאירה, או שהוא מאיר שם, הוא כמו אֹפֶל, וואָ עס וויא דאַס דונקעל לײכטעט, гдѣ какъ бы мракъ- свѣтитъ, ופירסט מפרשו מענין עטיפה, פֿער-היללען, פֿערשלײערן, закрывать, закутывать, ותרגם אונד עס היללט איין (דאַס לאַנד) וויא דיס-טער, ד. ה. אין טיפֿסטער פֿינסטערניסס, и она закутывается мракомъ, закутывается глубокою тьмою, ובדרז״ל : שֶׁהופִיַע ישראל לאלהים (ס״ד א׳), שֶׁהופִיָעה פניה כנגד פרעה (שם) — האירה והעיזה פניה. וביסודו קרוב השרש הזה אל יפה (וע׳ עוף). ובבא״ם : הופִיָעה רוח הקדש.

יִפְעָה, שמ״נ, זהר האור והיופי, גלאַנץ, שימטער, מאַיעסטאַט, сіяніе, блескъ, величіе, слава, ולא נמצא כי אם ב׳ פעמים וביחזקאל : וחללו יִפְעָתֶךָ, (כ״ח, ז׳), שחת חכמתך על יִפְעָתֶךָ (שם י״ז).

הוֹפָעָה, שמ״נ, ברחז״ל : הארה והתגלות : שתי הופָעות הללו למה ? (סנהדרין צ״ח, א׳), ארבע הופָעות הן (ספרי דברים שמ״ג), ערשײנען, откровеніе, просвѣтленіе.

יַפְתְּ, הפעל לא נמצא במקרא כי אם פ״א. ולא נודעה הוראתו הנכונה, אך ע״פ הדמיון אל השרשים פתה, פתח, שמאד יתכן שיסוד אחד לכלם, פת, נוכל לשער, כי הוראתו העקרית היא הרחבה ויציאה מן הגבול. וכמו שנשמע מן האמור: יַפְתְּ אלהים לְיֶפֶת (בראשית ט׳, כ״ז), וזה עיקר הוראת השם.

מוֹפֵת, ש״ז, דבר יוצא מגדר הטבע, וההרגל המפליא את רואיו, איבערנאַטירליכעס, אויסערגעוואָהנליכעס, сверхъестественный, чрезвычайный, והתיחס למעשה ה׳ הנעשה ע״י נביאיו להאמין באמתת שליחותם, וואונדער, וואונדערצײכען, чудо, знаменіе : תנו לכם מופֵת (שמות ז׳, ט׳), והפעלים הנקשרים עמו הם : נָתַן, עָשָׂה, שִׂים, שָׁלַח : ראה כל המופְתִים אשר שַׂמְתִּי בידך ועשיתם לפני פרעה (שם ד׳, כ״א). ובא נרדף לשם אות ; וההבדל בינם הוא ביסוד הוראותיהם, כי השם אות עקרו רושם, סימן, ומופֵת עקרו דבר יוצא מגדר הטבע וההרגל שיוקח לסימן. ובשמוש הלשון נשתנו בהוראותיהם : ונתן אליך אות או מופֵת (דברים י״ג, ב׳) ; ויתן ה׳ אותות ומופְתִים (שם ו׳, כ״ב), שָׁלַח אותות ומופְתִים (תהלים קל״ה, ח׳), ונתתי מופְתִים בשמים ובארץ (יואל ג׳, ג׳) — דברים מבדילים ומפליאים. ובא גם ב) בהוראת דבר נעשה לדוגמא ולסימן למה שיקרה באחרית הימים : והיו בך לאות ולְמופֵת (דברים כ״ח, מ״ו) ; הנה אנכי והילדים אשר נתן לי ה׳ לאתות ולְמופְתִים בישראל (ישעיה ח׳, י״ח) ; פֿאָרבילד, פֿאָרצײכען, образецъ, предзнаменіе : והיה יחזקאל לכם לְמופֵת (יחזקאל כ״ד, כ״ד), אני מופֶתְכֶם (שם י״ב, י״א) ; ובענין אחר : כי אנשי מופֵת המה (זכריה ג׳, ח׳) — אנשים ראוים שיהיו לאות ולדוגמא לרבים לעשות כמעשיהם, או אנשים מצוינים, מיוחדים, אויסגעצײכנעטע, מוסטער-האַפֿטע, замѣчательные, образцовые : כְּמופֵת הייתי לרבים (תהלים ע״א, ז׳) — דבר מבהיל ומפליא. ובספרי בא״ם.

מוֹפֵת, ש״ז, ראיה למודית מכרעת בהוראת הוכחה, שיחשבו שזה מופֵת חותך (מו״נ א׳, נ״ו), בעווייז, доказательство, והוא שחדש הר״ש בן תבון בהעתקותיו (ע׳ פירוש המלות הזרות למו״נ).

יֶפֶת, שע״פ. בן נח (בראשית ה׳, ל״ב), ענינו כמו יַפְתְּ—ירחיב.

יִפְתָּח, שֵׁם פ׳, א) אחד משופטי ישראל (שופטים י״א, א׳). ב) עיר במטה יהודה (יהושע ט״ו, מ״ג).

יִפְתַּח אֵל, שם עמק בנחלת זבולון ואשר (יהושע י״ט, י״ד).

יָצָא, המקור: יְצֹא, צֵאת, הצווי: צֵא צְאָה (שופטים ט׳, כ״ט), לרבוי נקבה: צֶאינָה להשוות עם רְאֶינָה, הבינוני: יוֹצֵא, ולנקבה: יוֹצֵאת, ובחסרון האל״ף: יוֹצֵת. ובא גם יוצא ת׳ יוֹצְאָה (קהלת י׳, ה׳), העתיד: יֵצֵא, פעו״י: הַקַל עומד, עיקר הוראתו. א) העתקה ממקום למקום, הערויסגעהן, הערפֿאָרגעהן, הערויסציעהען, выходить, входить, приходить, בהפך מהוראת הפעל בוא; ובזה יבא לרוב בקשור המלה מִן המתיחס אל המקום שממנו: יָצְאוּ מן התבה (בראשית ח׳, י״ט), כמו כן ביחס הפעול: כְּצֵאתִי את העיר (שמות ט׳, כ״ט), ובסמיכות יֹצְאֵי התבה (בראשית ט׳, י׳), יֹצְאֵי שער עירו (שם ל״ד, כ״ד); ובא: כל יֹצְאֵי השבת (מ״ב י״א, ז׳) — היוצאים ביום השבת, כנגד האמור שם: בָּאֵי השבת; ובקשור עם ב׳, בבחינת השער או הפתח שדרך בו יוצאים: ואשר יֵצְאוּ בו (ירמיה י״ז, י״ט), וָאֵצְאָה בשער הגיא (נחמיה ב׳, י״ג); ובא גם בבחינה זו עם מן: אשר יֵצֵא מדלתי ביתי (שופטים י״א, ל״א). וביחס המקום שאליו בא בקשור אֶל: וְיָצָא אֶל המזבח (ויקרא ט״ז, י״ח); ובא גם בלי מלת הקשור: אם יָצָאתִי השדה (ירמיה י״ד, י״ח), ולא יָצְאוּ האהלה (במדבר י״א, כ״ו), ופרצים תֵּצֶאנָה (עמוס ד׳, ג׳); וביחס אל התכלית, בא בלמ״ד על הפעל הבא אחריו במקור: יֹצְאֹת לשאוב מים (בראשית כ״ד, י״ג), יָצְאוּ מן העם ללקוט (שמות ט״ז, כ״ז); ולפעמים בא גם הפעל השני בדרך ההחלט: וְיָצָא העם ולקטו (שם שם, ד׳), הנה יָצְאוּ להלחם (מ״ב י״ט, ט׳), וְיָצָא ונלחם (דניאל י״א, י״א), לעת צֵאת השאבות (בראשית כ״ד, י״א), והוא יָצָא (שופטים ג׳, כ״ד), אחרי מי יָצָא המלך (ש״א כ״ד, י״ד), נאָכפֿאָלגען, פֿערפֿאָלגען, гнаться за —, преслѣдовать кого, וְיָצָא לפנינו (שם ח׳, כ׳), פֿאָראַנציעהען צום קריג, идти впередъ (на войну), יָצָא לקראת הפלשתי (ש״א י״ז, נ״ח) ענטגעגענציעהען, выступить на войну противъ, יֵצֵא לקראת נשק (איוב ל״ט, כ״א), וּצְאוּ אלי (ישעיה ל״ו, ט״ז); וברוך אתה בְּצֵאתֶךָ (דברים כ״ח, ו׳), וועגרייזען, отъѣздъ: שמח זבולון בְּצֵאתֶךָ (שם ל״ג, י״ח) — הליכה לסחור בארץ: יֵצֵא לחפשי (שמות כ״א, ח׳), פֿרייא ציעהען, אויסגעהן, выходить на свободу; לא אֵצֵא חפשי (שם שם, ה׳). ובא במובן זה גם על שדה אחוזה היוצא מרשות הקונה ושב לרשות הבעלים הראשונים: וְיָצָא ביובל (ויקרא כ״ה, כ״ח), כי כבר השתמשו בפעל יוצא גם על העתקת דברים שאין בהם רוח חיים: ונהר יֹצֵא מעדן (בראשית ב׳, י׳), ומן האש יוצא ברק (יחזקאל א׳, י״ג), ב) התרחק ממקום או מעצם אחר בחבור מלות היחס: עם, את, פני, לפי מובן הענין: הנה אנכי יוצא מעמך (שמות ח׳, כ״ה), וועגגעהן, уходить, отходить, בְּצֵאתָם מאת פרעה (שם ה׳, כ׳), וַיֵּצֵא יוסף מלפני פרעה (בראשית מ״א, מ״ו), ומרדכי יָצָא מלפני המלך (אסתר ח׳, ט״ו), וַיֵּצֵא קין מלפני ה׳ (בראשית ד׳, ט״ז); וַיֵּצֵא השטן מאת פני ה׳ (איוב ב׳, ז׳); ובא גם ביחס הפָּעול: בָּנַי יְצָאֻנִי (ירמיה י׳, כ׳), במובן העזיבה, פֿערלאָססען, оставить, וכמו כן עם מן: ממך יֵצֵאוּ (ישעיה מ״ט, י״ז), כמו: ורחקו מבלעיך (שם שם, י״ט), זיך ענטפֿערנען, удаляться. ובענין זה נאמר: אין פרץ ואין יוצאת (תהלים קמ״ד, י״ד) — אין יוצא ואובד ועוזב, ניכטס פֿערלאָססט, ניכטס ציעהט דאַפֿאָן, никто не удаляется, никто не оставляетъ. ובהשאלה: בְּצֵאת היין מנבל (ש״א כ״ה, ל״ז), וַיֵּצֵא מִן בת ציון כל הדרה (איכה א׳, ו׳). ולרוב השמוש בפעל זה בא בהשאלות רבות ושונות: השמש יָצָא על הארץ (בראשית י״ט, כ״ג) — זריחת השמש עד״מ כמו שהוא יוצא ממקום מיוחד ברקיע ששם מעונו בלילה, אויפֿגעהען, восходить, והפוכו: כי בא השמש, אונטערגעהען, заходить: עד צֵאת הכוכבים (נחמיה ד׳, ט״ו), יָצָא הגורל (יהושע י״ט, י״ז), הערויסקאָממען, выходить. בבחינת הכים שהיו הגורלים

מונחים שם. ב) בענין התגלות והופעה, ערשיינען, появляться: יָצָא יִשְׁעִי (ישעיה נ״א, ה׳), יָצָא מפי צדקה (שם מ״ה, כ״ג), וְיָצָא כברק חצו (זכריה ט׳, י״ד), יָצְאָה חנפה (ירמיה כ״ג, ט״ו). ועל הלידה בהתיחס אל אברי הגוף המולידים, בבחינת האב: אשר יֵצֵא ממעיך (בראשית ט״ו, ד׳), דער אויס דיינעם לייבע אויסגעהן ווירד, рождаться: ומלכים מחלציך יֵצֵאוּ (שם ל״ה, י״א), ווערדען אויס דיינעם לענדען הערפֿארגעהן, выйдутъ изъ тво-ихъ чреселъ: יֹצְאֵי ירך יעקב (שמות א׳, ה׳), ובבחינת האם: ערום יָצָאתִי מבטן אמי (שם א׳, כ״א), בטרם תֵּצֵא מרחם (ירמיה א׳, ה׳); ובא גם בחסרון היחסים: וַיֵּצֵא הראשון (בראשית כ״ה, כ״ה), וביחס אל ארץ מולדתו או אל עם ראשון וקודם לו: מן הארץ ההיא יָצָא אשור (שם י׳, י״א): הערקאָממען, הערשטאַממען, происходить: היֹצְאים מכפתר (דברים ה׳, כ״ג); ובא: העיר הַיּוֹצֵאת אלף וְהַיּוֹצֵאת מאה (עמוס ה׳, ג׳), בהפוך היחס כמו המוציאה, והשעור: העיר שיוצאיה אלף או מאה, דיא הערפֿאָרברינגט, ענטהאַלטעט, производить, содержать, заключать. ועל הצמיחה: וְיָצָא חטר מגזע (ישעיה י״א, א׳): הערפֿאָרקיימען, всходить: כציץ יָצָא וַיִּמָּל (איוב י״ד, ב׳), ערבליהען, расцвѣтать, האזוב אשר יֹצֵא בקיר (מ״א ה׳, י״ג): ובא: הַיֹּצֵא השדה (דברים ט״ו, כ״ב), כמו מן השדה, וער״מ: מבטן מי יָצָא הקרח (איוב ל״ח, כ״ט). ובענין הסבה: מה׳ יָצָא הדבר (בראשית כ״ד, נ׳); מהאכל יָצָא מאכל ומעז יָצָא מתוק (שופטים י״ד, י״ד); הערויסקאָממען, קאָמען, выходить: יָצָא מחלב עינמו (תהלים ע״ג, ז׳), הערויסטרעטען פֿאָר פֿעטט, איהר אויגע, выдаются отъ жира ихъ глаза: ועל הדבור: הדבר יָצָא מפי המלך (אסתר ז׳, ח׳), כאשר יָצָא מפיך (שופטים י״א, ל״ו), כשגגה שֶׁיֹּצָא מלפני השליט (קהלת י׳, ה׳); ועל ההתפשטות: בכל הארץ יָצָא קום (תהלים י״ט, ה׳), פֿערברייטען, אויסדעהנען, рас-пространяться; והתיחד על משיכת הגבול: וְיָצָא הגבול זפרונה (במדבר ל״ד, ט׳), וְיָצָא חצר אדר (שם שם, ד׳), געהן, זיך ערשטרעקקען, простираться; וע״ד ההשאלה: וַיֵּצֵא שמו עד למרחוק (דה״ב כ״ו, ט״ו), וַיֵּצֵא לך שם בגוים (יחזקאל ט״ז י״ד), אונד עס אויסגינג דיין רוף, и пронеслась слава твоя; ונאמר גם על הבליטה לבד: הקנים הַיֹּצְאִים מן המנורה (שמות כ״ה, ל״ז), והמגדל הַיּוֹצֵא מבית המלך (נחמיה ג׳, כ״ה), הערפֿאָרראַגען, выдаваться впередъ, торчать. ונאמר בהשאלה במובן ההצלה: וַיֵּצֵא מצרה צדיק (משלי י״ב, י״ג), ענטגעהן, ענטקאָממען, избѣ-гать бѣды, выпутаться: בְּצֵאת ישראל ממצרים (תהלים קי״ד, א׳), ומזה הענין: כי ירא אלהים יֵצֵא את כלם (קהלת ז׳, י״ח); ביחס הפעול, כמו: כְּצֵאתִי את העיר, נמלט ונצל מכל הדברים הרעים האלה, דער גאָטטעספֿירכטיגע קאָממט דיעס אַללעס דורך, богобоязненный избѣгаетъ всего того: בחנני כזהב אֵצֵא (איוב כ״ג, י׳)—מן הכור והבחינה, הערויסקאָממען, הערפֿאָרגעהן, выйти. וקרוב למובן זה רגיל במשנה המאמר יצא ידי חובתו: אלו דברים שאדם יוצא בהם ידי חובתו בפסח (פסחים ל״ה, א׳), כאלו החובה מוטלת עליו כמשא ובעשותו חובתו יוצא מתחת ידו, זיינער פֿפֿליכט גענוגען, נאַכ-קאָממען, исполнять свой долгъ. ולרוב הרגל הענין בא הפעל יצא לבד: אם כוון לבו יָצָא (ברכות ב׳, א׳), והראשונים אמרו למצוא המאמר „יֵצֵא את כלם" שבקהלת בהוראת יצא ידי חובתו. והשתמשו בפעל זה הרבה בענין בחירת אנשים מקרב העם לעבודת הצבא: כל יֹצֵא צבא (במדבר א׳. ג׳), הַיֹּצְאִים לצבא (שם ל״א, כ״ז), הַיֹּצְאִים בצבא (שם שם, ל״ו), אין קריעגסדיענסט טרעטען, вступить на военную службу וכדומה. ועם זה ההליכה למלחמה, אין קריעג ציעהען, отправиться въ походъ: בכל אשר יָצְאוּ (שופטים ב׳, ט״ו; ומענין העתקה והסתלקות יורה בחבור אל השם נפש—מיתה: בְּצֵאת נפשה (בראשית ל״ה, י״ח), אַלס איהר דיא זעעלע אויסגינג, кончина: נפשי יָצְאָה בדברו (שה״ש ה׳, ו׳), ובדחז״ל: יְצִיאַת הנפש, אַגאָניע, агонія; ועם השם לֵב: וַיֵּצֵא לבם ויחרדו (בראשית מ״ב, כ״ח), ענטפֿיעל איהנען דאַס הערץ.

ולהשלמת הזמן: וחג האסיף בְּצֵאת השנה (שמות כ״ג, ט״ז), אויס-גאנג דעס יאהרעס, истеченіе года ; ובעת צֵאת הקץ לימים שנים (דהי״ב כ״א, י״ט); ובא: יָצְאָה בי יד ה׳ (רות א׳, י״ג), כמו נגעה בי ערגאנגען איזט איבער מיך דיא האנד גאטטעס, Богъ посѣтилъ меня ודומה לזה המבטא הרוסי: ; ובענין התעוררות והזמנה לפעולה: אֵצֵא כפעם בפעם (שופטים ט״ז, כ׳), איך וויל הינאוים, выйду вонъ ; יָצֹא אֵצֵא גם אני עמכם (ש״ב י״ח, ב׳), ובענין התהלך: יֵצֵא נא אבי ואמי אתכם (ש״א כ״ב, ג׳), פערוויילען, пребывать, гулять, ходить ; ויאמר על יציאת ממון לאיזה הצטרכות: ולכל אשר יֵצֵא על הבית (ש״ב י״ב, י״ג)—מאת האוצר, אויסגעבען, израсходовать; ובחבור עם הפעל בוא הונח לפעולת עסק והנהגה: לָצֵאת ולבוא (דברים ל״א, ב׳), צֵאתְךָ ובאך אתי במחנה (ש״א כ״ט, ו׳), פֿהון אונד לאססען, поведеніе, обращеніе ; ובדחז״ל בהלכה: כל דבר שהיה בכלל וְיָצָא מן הכלל (תו״כ, ברייתא דר״י), בא והתיחד בפירוש לבד. ובענין נבדל ומופרש מן הכלל שאינו נוהג מנהגו: יָצְאוּ קדשי בדק הבית (שם), אויסגע-נאממען, исключая ; מטבע הַיּוֹצֵא עובר לסוחר, גאנגבארע מינצע, ходячая монета, ובכ״ף הדמיון; כַּיּוֹצֵא בו במובן הדמיון והשנוי: כל שכיוצא בו מותר בא״י, עושין אותו בסוריא (שביעית ו׳, ב׳), הדומה לו (עיין נ פ ק) וויא עס גלייכען, ему подобное ; הרי שלמה במל ומאה כַּיּוֹצֵא בו (ויק״ר י״ט), ובענין הדמיון בהלכה כמו, וכן: כַּיּוֹצֵא בו המקדיש כו׳ (פאה ב׳, ח׳); וכדין הזה— עבען-זא, точно также, ובחבור עם השם דעת: יָצָא מדעתו, דען פֿערשטאנד פֿערליערען, сойти съ ума.

הַהִפְעִיל יוצא בעיקר הוראת הקל: הוֹצִיא ה׳ אתכם מזה (שמות י״ג, ג׳), הערויס-פֿיהרען, выводить ; הוֹצִאֲךָ ה׳ ממצרים (שם שם ט׳), הוֹצִיא לחם ויין (בראשית י״ד, י״ח), הערויסבראנגען, הערויסברינגען, выносить ; הוֹצִיאוּ כל איש מעלי (שם מ״ה, א׳), הינאוים געהן לאססען, выпроводить ; הוֹצִיאֵם אלינו (שם י״ט, ח׳), וַיּוֹצִיאוּ את כל הטמאה וגו׳ לחצר (דהי״ב כ״ט, ט״ז), וישן מפני חדש תּוֹצִיאוּ (ויקרא כ״ו, י׳), וועגשאפֿפֿען, удалять ; ובענין גרושין: לְהוֹצִיא כל נשים (עזרא י׳, ג׳), הינאויסטרייבען, וועג- פֿארט לאססען, выгонять, ובהשאלה: לְהוֹצִיא ממסגר אסיר (ישעיה מ״ב, ז׳), בעפֿרייען, высвобождать : ממצוקותי הוֹצִיאֵנִי (תהלים כ״ה, י״ז), רעטטען, спасти ; ומוֹצִיאִי מאויבי (ש״ב כ״ב, מ״ט), כמו מיד אויבי: ולמה מרחם הוֹצֵאתָנִי (איוב י׳, י״ח), לְהוֹצִיא לחם מן הארץ (תהלים ק״ד, י״ד), הערפֿארברינגען, производить : וַתּוֹצֵא הארץ דשא (בראשית א׳, י״ב), ומוֹצִיא כלי למעשהו (ישעיה נ״ד, ט״ז); וקרוב לענין זה: אם תּוֹצִיא יקר מזולל (ירמיה ט״ו, י״ט)— אויס-שיידען לאססען, הערויסציהען, ענטנעהמען, вы-дѣлять, извлекать, выводить : הַמּוֹצִיא במספר צבאם (ישעיה מ׳, כ״ו), שיינען לאס-סען, давать сіять : הֲתוֹצִיא מזרות בעתו (איוב ל״ח, ל״ב); וְהוֹצִיא כאור צדקך (תהלים ל״ז, ו׳), אנס ליכט ברינגען, вывести наружу, : обнаружить וְתַעֲלֻמָה יֹצִא אור (איוב כ״ח, י״א), כמו לאור, משפט לגוים יוֹצִיא (ישעיה מ״ב, ל״ד); ובענין הסבה: מיץ חלב יוֹצִיא חמאה (משלי ל׳, ל״ג), הערפֿארברינגען, פֿעראורזאכען, производить, причинять; ובענין הדבור: וְהוֹצֵאתָ מפיך מלין (איוב ט״ו, י״ג), ענטפֿאהרען לאססען, уронять ; ועל הרוב בענין דברים רעים: לְהוֹצִיא דבה על הארץ (במדבר י״ב, ל״ו), אויסברינגען, פֿער-ברייטען איין גערוכט, распространять слухъ, : распускать худую молву ומוֹצִיא דבה הוא כסיל (משלי י׳, י״ח); כי הוֹצִיא שם רע על בתולת ישראל (דברים כ״ב, י״ט); ודברי היו מוֹצִיאִים לו (נחמיה ו׳, י״ט), אי-בערברינגען, доносить ; ונופל גם על אחד האברים; ויבא ידו בחיקו וַיּוֹצִאָהּ (שמות ד׳, ו׳), הערויסציהען, вынимать ; ובענין הכנה למלחמה: הַמּוֹצִיא רכב וסוס (ישעיה מ״ג, י״ז), אין דען קריעג פֿיהרען, вывести на войну ; ולסחורה: ומוֹצִיאִים סוסים (דה״ב ט׳, כ״ח), והוצאות כסף למקנה ומסחר: וַיּוֹצִיאֻהוּ לחרשי העץ (מ״ב י״ב, י״ב), אויסגעבען, בעצא-

ווענדען, израсходовать, употреблять;
ובענין המלת מס וגביתו: וַיֹּצֵא מנחם את הכסף על ישראל (מ"ב ט"ו, כ"ו), איינע אב־גאבע אויפלעגען, налагать подать; ובהוראת הנהגה בחבור עם ההפעיל מן הפעל בוא: ואשר יוציאם, ואשר יביאם (במדבר כ"ז, י"ז), לייטען, управлять, המוציא והמביא (דה"א י"א, ב'), לייטער, управляющій,
ופ"א בא בקרי ע"ד השלמים: הַיְצֵא אתך (בראשית ח', י"ז), כמו הַיְשַׁר (תהלים ה', ט'); ובינוני פעול בהפעיל: היא מוּצֵאת (בראשית ל"ח, כ"ה), הערויסגעפיהרט ווערדען, быть выведену: הַמּוּצָאִים בנים ובנות (יחזקאל י"ד, כ"ב), ווענגעפיהרט ווערדען, быть увезену; ובא: אל הימה הַמּוּצָאִים (שם מ"ז, ח') — המים הַמּוּצָאִים, כמו היוצאים. ובדחז"ל ההלכה למעט ענין אחד מן הכלל: ומה ראית לרבות שעירי ע"ז ולְהוֹצִיא שעירי רגלים (הו"כ ויקרא ו'), אויסשליססען, исключать; ובענין תביעה: הַמּוֹצִיא מחברו עליו הראיה (בכורים ב', י') — הערויספאָדערען, вытребовать, требовать, ובדבא"ם: מוֹצִיא מכח אל הפועל, פערווירקליכען, осуществлять, ומפעל עומד במשנה: יָצָא ידי חובתו, בא בהפעיל „הוֹצִיא": הוראה שהאחד ממלא חובה דתית בעדו ובעד אנשים זולתו: יחידים או קבוץ שלם: מוֹצִיאִין את הרבים ידי חובתם (ברכות כ', ע"ב; ראש השנה כ"ט, ע"א, לענין תקיעת שופר), וענינו לפטור אחרים מתפלת ברכה וקיום מצוה מעשית התלויה בדבור וכו'. ב) „הוֹצִיא" בענין בטול והסתלקות מן העברות: „לא זו הדרך מוֹצִיאַתּוֹ מידי עברה" (יבמות קי"ח, ע"ב; במשנה ב"מ ל"ז, ע"ב). ג) מענין פטור וחופש ממצוה דתית: „האזרח לְהוֹצִיא את הנשים" לפטרן ממצות סוכה (סוכה כ"ח, ע"א; קדושין ל"ד, א'), הוא ההפך מן „לרבות".

הָפְעַל: הערויסגעפיהרט, געלייסטעט ווערדען, быть выведену.

יָצִיא, ש"ת, לבנים יוצאי מעי האבות ולא נמצא כי אם פ"א במקרא: וּמִיְּצִיאֵי מעיו (דה"ב ל"ב, כ"א), שפראָסלינג, потомокъ.

יְצִיאָה, בדחז"ל, שה"פ וש"ת, בהפך לכניסה: בכניסתו לב"ה וּבִיצִיאָתוֹ (ברכות ד', ב'), אויסגעהן, выходъ; ובענין מיתה: יְצִיאַת הנפש (שבת כ"ג, ה'), ובא: יְצִיאוֹת השבת (שבת ב', א'): היציאות המותרות והאסורות בשבת. ומוסב על החפצים או גם המוציא; בסמך על הכתוב: אל יֵצֵא איש ממקומו (שמות ט"ז, כ"ט), האמור בשבת, וכמצוה ראשונה בהלכות שבת; ובענין מעות הַיּוֹצְאוֹת לתקון איזה דבר: השבח לשני וִיצִיאוֹת מביתו (מע"ש ד', א'), אם השבח יתר על הַיְצִיאָה (ב"ק ק', ע"ב במשנה), אויסלאַגען, издержки; והוא מוציא ממנו כמה יְצִיאוֹת (ב"ר ס"ו) אויסגאַבען, расходы.

יוֹצָאנִית, ש"ת לאשה הלמודה לצאת מבית, ומזה גם כנוי לזונה. יוֹצְאָנִיּוֹת (ב"ר ס"ה). ומזה בת"א: נפקא, נפקת־ברא, ובענין זה

יוֹצְאָה־לַחוּץ: ושל יוֹצְאָה לחוץ (כלים כ"ד, ט"ו), וזה העתק מלשון ארמית: נפקת ברא:

צֵא שת"ז, לגלל היוצא מן הגוף: צֵא תאמר לו (ישעיה ל', כ"ב) — אונראַטה, אויסוואורף, дрянь, нечистота. במשקל זה הוא פ"א במקרא. והרוב עמ"נ צֵאָה: וכסית את צֵאָתֶךָ (דברים כ"ג, י"ד), וע"מ צֹאָה, ש"נ: מלאו קיא צֹאָה (ישעיה כ"ח, ח'), וע"ד השאלה, כל דבר מטונף: את צֹאַת בנות ציון (שם ד', ד'), ובדחז"ל צֹאַת החטם, צֹאַת האזן (ב"מ ק"ז, ב'), ומזה צֹאִי, שת"ז, כל דבר מטונף: לבוש בגדים צֹאִים (זכריה ג', ג'), בעזודעלט, קאָטהיג, замаранный, грязный.

צֶאֱצָא, שת"ז, מליצי לבנים יוצאי ירך האבות, ועם זה כל תולדות בכלל, קינדערשפראָסלינגע, дѣти, потомки; ובא תמיד בל"ר; הַצֶּאֱצָאִים והצפיעות (ישעיה כ"ב, כ"ד), וברכתי על צֶאֱצָאֶיךָ (שם מ"ד, ג'), וְצֶאֱצָאָיו לא ישבעו לחם (איוב כ"ז, י"ד), רקע הארץ וְצֶאֱצָאֶיהָ (ישעיה מ"ב, ה'), תבל

וכל צֶאֱצָאֶיהָ (שם ל״ד, א׳), ערציייגניססע, растенія, произведенія земли.

הוֹצָאָה, שה״פ, בדחז״ל א) בהלכות שבת: הוצאת חפצים מרשות לרשות, דאס הערויסטראגען, вынесеніе, וזה הרבה. ב) הוצאת כסף לצרכי עסק ופרנסה, איסגאבע, расходы, נגד הכנסה. ובדבא״ם „סדר ההוצאה חצי ההכנסה" או הַסִּפּוּק.

מוֹצָא. א) שמ״ז, לפעולת היציאה ממקום: את מוֹצָאֵיהֶם למסעיהם (במדבר ל״ג, ה׳), אויסצוג, выступленіе; ולדעת את מוֹצָאֲךָ ואת מבואך (ש״ב ג׳, כ״ה), אויס- אונד איינגאַנג; טרייבען, בעשעפֿטיגונג, выходъ и входъ (т. е. занятіе): מקצה השמים מוֹצָאוֹ (תהלים י״ט, ז׳), ביחס אל השמש איסגאַנג, אויפֿגאַנג, восходъ (солнца): כשחר נכון מוֹצָאוֹ (הוש ו׳, ד׳), אַנבּרוך, начало,: מוֹצָאֵי בקר וערב תרנין (תהלים ס״ה, ט׳), יושבי המקומות שהבקר והערב יוצא משם, והיה ראוי לאמר על הערב: „מָבוֹא" אלא שהשוה את שניהם וכללם יחד ע״ד המליצה, ולזה בא: מוֹצָאֵי בל״ר (וע׳ בסמוך): כל מוֹצָא שפתיה לנדריה (במדבר ל״א, ג׳), דאַס אויס דעם מונדע הערפֿארגעהט, אויסשפרוך, произношеніе, устъ, изреченіе: ומוֹצָא הסוסים (מ״א י׳, כ״ח), אויספֿוּהר, вывозъ, לסחורה, ותשכל מן מוֹצָא דבר (דניאל ט׳, כ״ה), אויסגאַנג דעס שפּריכע, דאַס ערגעהען, исходъ: מה שֶׁיּוֹצֵא מן הדבר (דבר ה׳) ומה שראוי לבא על פיו. ב) שת״ז, המקום שממנו יוצא איזה דבר: כי יש לכסף מוֹצָא (איוב כ״ח, א׳), איינע קוועלע, שאַכט, руда, рудникъ; וּכְמוֹצָא מים (ישעיה נ״ח, י״א), וואַססער קוועללע, истокъ: לְמוֹצָאֵי מים (שם מ״א, י״ח), מוֹצָא דשא (איוב ל״ח, כ״ז), וויזע, лугъ; ויש לפרשו ג״כ צמיחת הדשא, דער אויסוואַכס דעס גראַזעס, ростъ травы. ג) שת״ז לצד המזרח, שמשם יוצא השמש בבקר: כי לֹא מִמּוֹצָא וממערב (תהלים ע״ה, ז׳), אויפֿגאַנג (דער זאָננע), אָסטען, восходъ (солнца), востокъ. ובא בענין המקומות שיוצאים בהם: ובכל מוֹצָאֵי המקדש (יחזקאל מ״ד, ה׳), אויסגאַנג, выходъ, мѣсто выхода. ומזה: ומוֹצָאָיו ומובאיו (שם מ״ג, י״א), כְּמוֹצָאֵי גולה (שם י״ב, ד׳), כהליכות היוצאים בגולה, וי״מ כמו: כְּמוֹצָאֵי גולה, בבינוני פָּעוּל מהפעיל. ובדחז״ל: מוֹצָאֵי שבת (ברכות ה׳, ב׳)—צאת יום השבת, ובדבא״ם מוֹצָאוֹת האותיות, כלי המבטא, והם חמשה, שפראַכווערקצייגע, שפראַכאָרגאַנען, органы рѣчи, וכענין שה״פ מוֹצָא האות דיא אויסשפראַכע, произношеніе, ויש שקוראים למיני המתכות מוֹצָאִים, מינעראַלען, минералы, ע״ש: כי יש לכסף מוֹצָא.

מוֹצָאָה, שת״נ, א) בהוראת מוֹצָא: וּמוֹצָאוֹתָיו מקדם (מיכה ה׳, א׳), אורשפרונג, ענטשטאַמונג, происхожденіе, פ״א במקרא. ב) וישימהו למוֹצָאוֹת, בקרי, ובכתיב מַחֲרָאוֹת (מ״ב י׳, כ״ז), ג״כ פ״א במקרא, אַבטריט, отхожее мѣсто.

תּוֹצָאָה או תּוֹצֶאֶת, שמ״נ, ובא רק בלשון רבים: תּוֹצָאוֹת,

עיקר שמושו מענין יציאת הגבול והתפשטות למקום ידוע, אויסלויפֿען, окраина, выступъ: והיו תּוֹצְאֹת הגבול (במדבר ל״ד, ח׳); והיו תּוֹצְאֹתָיו מנגב (שם שם, ד׳), ויהיו תוֹצְאוֹתָיו הירדן (יהושע י״ט, כ״ב), ובא גם בענין מוצא: ואלה תּוֹצְאֹת העיר (יחזקאל מ״ח, ל׳), אויסגאַנגע, выходъ, ובכל מגרשי שרון על תּוֹצְאוֹתָם (דה״א ה׳, ט״ז): ובא ע״ד ההשאלה: ממנו תּוֹצְאוֹת חיים (משלי ד׳, כ״ג), כמו מוצא החיים, אויסגאַנג דעס לעבענס, דיא קוועללע דעס לעבענס, источникъ жизни: ולה׳ אדני למות תּוֹצָאוֹת (תהלים ס״ח, כ״א)—דרכים להנצל מן המות, אויסגאַנג פֿאָם טאָדע, רעטטונג, исходъ, спасеніе отъ смерти, ובדחז״ל בהלכה במובן תולדות: ומה אם הנדה שאין בה תּוֹצָאוֹת הרבה כו׳, שבת שיש בה תּוֹצָאוֹת הרבה (כריתות ג׳, י׳), אַבשטאַממונג, происхожденіе, ובדבא״ם: לא יתכן לבקש תּוֹצָאוֹת והעברות (אמו״ד ו׳), הוצאת המקרא מפשוטו, אַבלייטען, отводить.

יָצַב, נָצַב, הבנינים והשמות הנגזרים מיסוד השרשים האלה, יש מהם מורים ששרשם יצב והם הולכים ע"ד ח' פ"א, ויש מהם מורים כי שרשם נצב זכן נמצאו בערבית שני שרשים יָצַב, נָצַב להוראה אחת. ולהקל על המעיין סדרנו כל הנטיות והמשקלים היוצאים מהם בשרש יצב, והוא פעו"י, הקל אין בו, וראשית נטיתו הוא.

הנִפְעַל נִצָּב, עיקר הנחתו עמידה ישרה וחזקה בכוונה מיוחדת, ובזה הוא נבדל מן השרש עמד, שאין ענינו כי אם הוראת המצב הישר בהפך הישיבה והשכיבה; אויפרעכט שטעהן, זיך שטעללען, זיך אויפריכטען, стоять прямо, стать, ободраться, вставать, וע"כ יחובר גם עם הפעל יקום: זשמואל עומד נִצָּב עליהם (ש"א י"ט, כ'), וְנִצַּבְתָּ לקראתו (שמות ז', ט"ו). יקומו כל העם וְנִצְּבוּ איש פתח אהלו (שם ל"ג, ח'), ומפרש הכוונה—והביטו אחרי משה, וכל העם נִצָּב עליך (שם י"ח, י"ד)– לשמוע דבר משפט, והוא נִצָּב על עבדי שאול (ש"א כ"ב, ט'), יצאו נִצָּבִים (במדבר ט"ז, כ"ז), אני האשה הַנִּצֶּבֶת עמכה בזה להתפלל (ש"א א' כ"ו), ותדברנה הַנִּצָּבוֹת עליה (שם ד', כ'). ובהשאלה גם לדבר שאין בו רוח חיים: קמה אלמתי וגם נִצָּבָה (בראשית ל"ז, ז'), נִצְּבוּ כמו נד נוזלים (שמות ט"ו, א'), נִצָּב ימינו כצר (איכה ב', ד'); ובהשאלה להתגלות ה' והַשְׁרָיַת שכינתו: והנה ה' נִצָּב (בראשית כ"ח, י"ג), אלהים נִצָּב בעדת אל (תהלים פ"ב, א'), געגענווארטיג זיין, присутствовать: דברך נִצָּב בשמים (שם קי"ט, פ"ט), פעסט, זיכער שטעהן, твердо, надежно стоять: הבל כל אדם נִצָּב (שם ל"ט, י"א)— קיום מצבו הבל הוא. ובא: הַנִּצָּבָה לא יכלכל (זכריה י"א, ט"ז) — העומדת במקומה ולא תוכל לצאת בעדר, זא שטעהען געבליעבענע, отставшая, וי"מ: הבריאה והחזקה, ואינו נכון, והבינוני בא כש"ת לפקיד משגיח על דבר ידוע: שנים עשר נִצָּבִים (מ"א ד', ז'), פארשטעהער, представитель: נִצָּב מלך (מ"א כ"ב, מ"ח), שטאטטהאלטער, намѣстникъ, כמו במקום המלך.

נְצִיב, ש"ז, עמוד, זיילע, столбъ: וַתְּהִי נְצִיב מֶלַח (בראשית י"ט, כ"ו).

ההִפְעִיל, הִצִּיב, יוצא בהוראת הנפעל: אשר הִצַּבְתָּ לבדנה (בראשית כ"א, כ"ט), הינשטעללען, ставить, поставлять: וַתַּצִּיבֵנִי לפניך לעולם (תהלים מ"א, י"ג), פעסט שטעללען, твердо поставить: וַיַּצִּיבֵנִי כמטרא לחץ (איכה ג', י"ב), וע"ד ההשאלה: הִצַּבְתָּ כל גבולות ארץ (תהלים ע"ד, י"ז), פעסטשטעללען, утверждать: יַצֵּב גבלות עמים (דברים ל"ב, ח') בעשטיממען, назначать, ע"ש מצבת האבן הנצבת על הגבול לסימן: וַיַּצֵּב יעקב מצבה (בראשית ל"ה, י"ד), איין דענקשטיין ערריכטען, воздвигать, ставить памятникъ: והנה מַצִּיב לו יד (ש"א ט"ו, י"ב), וַיַּצֶּב שם מזבח (בראשית ל"ג, כ'), הַצִּיבִי לך ציונים (ירמיה ל"א, כ"א). ובתקון כלים: בצעירו יַצִּיב דלתיה (יהושע ו', כ"ו), אנהענגען, איינזעטצען, привѣшивать, вставлять: וּלְהַצִּיב הדרבן (ש"א י"ג, כ"א) שטאכעל צוריכטען, поправить рожень, готовить, об-, от- дѣлать рожень. והפָעוּל והנה סלם מֻצָּב (בראשית כ"ח, י"ב), געשטעללט זיין, быть поставлену: אלון מֻצָּב (שופטים ט', ו'), כמו נטוע, קרוב ללשון ארמית, ובא: וְהֻצַּב גלתה העלתה (נחום ב', ח'), מלה קשת הפירוש מאד, ורוב המפרשים הסכימו שהוא ש"ת למלכה, אך לא מטעם אחד (ע' באור), וי"מ כש"ע פרטי, שהוצב הוא שם המלכה לעת ההיא (ועיין צב).

ההִתְפַּעֵל: הִתְיַצֵּב, ופ"א: וַתֵּתַצַּב (שמות ב', ד'), כהוראת הנפעל, ועל הרוב בחוזק הפעולה: וְהִתְיַצְּבוּ שם עמך (במדבר י"א, ט"ז), זיך שטעללען, стать, становиться: הִתְיַצֵּב על עלתך (שם כ"ג, ג'), וְאֶתְיַצְּבָה על מצור (חבקוק ב', א'), הִתְיַצֵּב והכן (ירמיה מ"ו, י"ד), זיך אויפשטעללען, становиться — החזק מעמד להלחם, ערכה לפני הִתְיַצָּבָה (איוב ל"ג, ה'), וְהִתְיַצְּבוּ בכוביעים (ירמיה מ"ו, ד'), לא יִתְיַצֵּב איש בפניך (דברים ז', כ"ד), פאר יעמאנדען שטאנד האלטען,

בעשטעהן, устоять твердо, непоколебимо, стоять, отстоять свое мнѣніе. жованіе: לא יִתְיַצֵּב איש לפניך (יהושע א', ח'). מי יִתְיַצֵּב לי עם פועלי און (תהלים צ"ד, ט"ז)—יחזיק מעמד להיות בעזרי כנגד פועלי און: ואין עמך לְהִתְיַצֵּב (דה"ב כ', ו')—כנגד, ועי"א: לפני מלכם יִתְיַצָּב (משלי כ"ב, כ"ט)—מצא און לעמוד; ובא: יִתְיַצְּבוּ כמו לבוש (איוב ל"ח, י"ד) — יעמדו נצבים כמו לבושים בבגדי חמודות, או כמו בלבוש חדש.

יְצַב, ארמית, כהוראתו בעברית: אדין צבית לְיַצָּבָא (דניאל ז', י"ט), כמו להתיצב בכוונה להתבונן ולדעת. ומזה יַצִּיב, תה"ש, חזק נכון וקים: וְיַצִּיב חלמא (שם ב', מ"ה), גענויא, точный, вѣрный: יַצִּיבָא מלתא (שם ו', י"ג), בעשטענדיג, געוויסליך, установленный, вѣрный, וכתה"פ: יַצִּיבָא מלכא (שם ג', כ"ד), געוויס, ריכטיג, истинно, вѣрно, מן יַצִּיב (שם ב', ח'), מיט געוויסהייט, זיכער, точно, вѣрно; ומזה בתפלה: אמת וְיַצִּיב, ובדחז"ל ובתרגום יבא גם בהוראת אזרח: כאזרח מכם (ויקרא י"ט, ל"ד), ת"א: כְּיַצִּיבָא מנכון, לפי שהאזרח יש לו מצב חזק במדינה; ובתלמוד: ממשלי העם: יַצִּיבָא בארעא וגיורא בשמי שמיא (יומא ס"ז, א'; עירובין ס', ע"א).

מַצָּב, ש"ז, מקום מעמד, ומזה א) במובנו הפשוט: תחת מַצַּב רגלי הכהנים (יהושע ד', ט'), שטאנד, שטעללע, שטעללונג, мѣсто, положеніе, помѣщеніе, ב) משמרת ופקודה: והרפתיך מִמַּצָּבֶךָ (ישעיה כ"ב, י"ט), אמט, פאָסטען, שטעללע, должность, ג) מקום משמר במערכת מלחמה, שטאנדקוואַרטיר, פאָסטען, постъ, мѣсто сторожевой, гарнизонъ, ועם זה גם חיל המשמר, постъ, пикетъ: אל מַצַּב פלשתים (ש"א י"ד, א'), ויצא מַצַּב פלשתים (שם י"ג, כ"ג), וואכפאָסטען, ווארפאָסטען, передовой стражъ: הַמַּצָּב והמשחית (שם י"ד, ט"ו); ובדבא"ם מאמר המצב, יחס הדברים קצתם אל קצתם בערך המקום בענין העמידה הישיבה והשכיבה (מלות הגיון): כי הבורא יתברך איננו גשם ולא יתכן שיהיה לו מַצָּב מן הַמַּצָּבִים (אמו"ר ג').

מֻצָּב, שת"ז, מקום מעמד לאנשי החיל במלחמה: וצרתי עליך מֻצָּב (ישעיה כ"ט, ג'), פאָסטען, בעלאַגערונגספאָסטען, בעלאַגערונגסווערק, осадное мѣсто.

מַצָּבָה, שת"נ, בענין מצב: ויענו אנשי הַמַּצָּבָה (ש"א ד', י"ב), קריגספאָסטען, военный гарнизонъ.

מִצָּבָה, פ"א במקרא: וחניתי לביתי מִצָּבָה (זכריה ט', ח'). הראשונים פרשוהו כמו באל"ף, ומִצָּבָא כמן מן צָבָא, והשעור: וחניתי לביתי להגן עליו מכל צבא מעובר ומשב.

מַצֵּבָה, מַצֶּבֶת, שת"נ, א) דבר הנצב לאות וזכרון, ועל הרוב הוא אבן גדולה, דענקשטיין, זייל, памятникъ, столбъ, колонна: וישם אותה מַצֵּבָה (בראשית כ"ח, י"ח), מַצֶּבֶת אבן (שם ל"ה, י"ד), מַצֶּבֶת קבורת רחל (שם שם, כ'), גראַבדענקמאַל, גראַבשטיינזייל, надгробный памятникъ, монументъ; והתיחד לאבני המצבה שהקימו העמים הקדמונים לעבודת אליליהם: ופסל ומַצֵּבָה (ויקרא כ"ו, א'), ויסר את מַצְּבַת הבעל (מ"ב ג', ב'), שטאַנדבילד, статуя; תשבר מַצֵּבֹתֵיהֶם (שמות כ"ג, כ"ד), ומַצְּבוֹת עזך (יחזקאל כ"ו, י"א). ב) גזע העץ העומד נצב קיים בארץ, זאַפן, שטאַמם, стволъ, пень: כאלה וכאלון אשר בשלכת מַצֶּבֶת בם זרע קדש מַצַּבְתָּהּ (ישעיה ו', י"ג).

יָצַג, פעו"י, ולא נמצא כי אם בהִפְעִיל: הִצִּיג, וענינו העמדה לשימת דבר במקום מיוחד. וכמו כן השאר דבר על מעמדו שהיה בו לפנים, הינשטעללען, ставить, поставить: וְהִצַּגְתִּיו לפניך (בראשית מ"ג, ט'), וַיַּצִּגֵם לפני פרעה (שם מ"ז, ב'), פאָרשטעללען, представить: וַיַּצֵּג את המקלות (שם ל', ל"ח), אַצִּיגָה נא עמך (שם ל"ג, ט"ו), אויפשטעללען, שטעהען לאַסען, оставить; ועי"ד השאלה: וְהַצִּיגוּ בשער משפט (עמוס ה', ט"ו), אויפריכטען, פעסט-הינשטעללען, установить: וְהִצִּיגַנִי למשל

עצמים (איוב י״ז, ו׳), הינשמעללען, выставлять: וְהִצַּגְתִּיהָ כיום הולדה (הושע ב׳, ה׳), הִצִּיגַנִי כלי ריק (ירמיה נ״א, ל״ד), כמו השאיר, הניח אותי, שטעהען לאססען, оставить; ובא על העמדת הרגל: הַצֵּג על הארץ (דברים כ״ח, נ״ו). הָהָפְעַל: הֻצַּג: רק צאנכם ובקרכם יֻצָּג (שמות י׳, כ״ד), געשטעללט ווערדען, צוריק בלייבען, оставаться, быть оставлену. ובפיוט השתמשו בו גם בפָּעֵל ופֻעַל: יֻצַּגְתִּי על גחלי ריקם (יוסי בן יוסי זכרונות).

יְצִיגָה, שה״פ: יציגתם שור ביחף וחפים (שהרית יו״כ). והפייטנים השתמשו בו ע״ד פעל נע״ו ואמרו: צָג, צָגוּ: כלם צָגִים (שם).

יָצַע, פ״י, לא נמצא כי אם בהפעיל: הִצִּיעַ. הוראתו שטיחת איזה דבר תחת הגוף למשכב או לישיבה, אויסברייטען צום לאגער, подстилать: ושק ואפר יַצִּיעַ (ישעיה נ״ח, ה׳) — תחתיו לשבת או לשכב עליו כדרך בעלי־תשובה: וְאַצִּיעָה שאול הנך (תהלים קל״ט, ה׳) — אשים משכבי בשאול, או אשים את השאול למשטח משכבי, ובמשנה ומדרשים: וּמַצִּיעִין את המטות (שבת פ״ו, ג׳), דאס בעטט מאַכען, בעטט מַאַכען, делать постель, стлать; ובא לענין הכנה: דרך מלכים להיות עומדים ואחרים מַצִּיעִים להם תשמיש המרכבה (מכילתא בשלח א׳): עמדו וְהִצִּיעוּ עצמם (שם) בערייטען, אנארדנען, приготовлять, предлагать; ובהשאלה סדור והסבר ענין: שלא יַצִּיעַ את המשנה (ברכות כ״ב, ע״א). ומחבר ס׳ יוסיפון אמר: וישלפו את חרבותם וַיַּצִּיעוּ בעם מַצָּע ט׳ אלפים פגרים מתים (פרק ס״א), וַיַּצִּיעַ בכל ארץ ארם מַצָּע גדולה פגרים מתים (שם ס״ג).

הָהָפְעַל: תחתיך יֻצַּע רמה (ישעיה י״ד, י״א), אלס לאגער אונטערגעברייטעט ווערדען, быть постилаему: שק ואפר יֻצַּע לרבים (אסתר ד׳, ה׳).

יָצוּעַ, שת״ז, לדבר ששומהום למשכב, ועם זה מטה, לאגער, בעטט, постель, ложе, ותכ״ד בל״ר, ע״ש הברים והכבתות שמציעים עליהם, חוץ פ״א שבא בל״י: אז חללת יְצוּעִי עלה (בראשית מ״ט, ד׳), ובמקום אחר בענין זה בל״ר: ובחללו יְצוּעֵי אביו (דהי״א ה׳, א׳) — עהע בעטט, брачное ложе: אם זכרתיך על יְצוּעָי (תהלים ס״ג, ז׳), רוהע בעטט, кушетка, ובחבור עם השם: ערש יְצוּעָי (שם קל״ב, ג׳), ובהשאלה מליצית: בחשך רפדתי יְצוּעָי (איוב י״ז, י״ג).

יָצִיעַ, בכתיב, ובקרי יצוע בוי״ו, ש״ז, בחכמת הבנין לחלק מיוחד בחלקי הבנין, ולא נתבאר ענינו יפה: על קיר הבית יָצִיעַ סביב (מ״א, ו׳, ה׳), י״מ מקום ויציעת הקורות באלקענלאגע, мѣстоположеніе балокъ, потолокъ, או מִשְׂדֶּרֶת הבתים שטאָק-ווערק, ярусъ, וי״מ החלק התחתון של הבנין שהוא כיצוע — שטוח ליסוד הבנין כלו, נידריגער אנבויא, גאלעריע, нижняя часть зданія, галлерея. והנראה כפירוש הערוך, שהוא תאר לבנינים קטנים הבנוים כתוספת והשלמת הבנין הגדול ונסמכים עליו בקירות או אחוזים בו והם תָּאִים ולשכות, נעבענגעביידע, пристройка, флигель. ובמשנה: המוכר את הבית לא מכר את הַיָּצִיעַ (ב״ב ד׳, א׳), ועיין בגמרא (דף ס״ח) ובערוך ע׳ יציע, ונמצא גם בבנין הספינה: לא מכר את הַיָּצִיעַ (תוספתא ב״ב, ד׳), ולא נתפרש ענינו.

מַצָּע, שת״ז, כעין יָצוּעַ והוא פ״א במקרא: כי קצר הַמַּצָּע מהשתרע (ישעיה כ״ח, כ׳), לאגער, אונטערבעטט, постель тюфякъ. ובדחז״ל בא גם ברבוי: אותן מַצָּעוֹת שהציעה לו וכו׳ (מנחות מ״ד, ע״א), לאקקען, פאלסטער, простыня, подушка: הַמַּצִּיעַ מַצָּעוֹת בנכסי הגר קנה (ב״ב נ״ג, ב׳).

יִצְהָר, שע״פ, בן קהת (שמות ו׳, כ״א), ועל שמו נקראה משפחתו (במדבר ג׳, כ״ז). ענינו, יזרח ויזהר.

הַצָּעָה, ש״נ. הסברת דברים לצורך באור ענין כעין הקדמה, פֿאָרערקלאָרונג, предварительное объясненіе: וזה הפרק אמנם הקדמנוהו הַצָּעָה למה שיבא אחריו (מו״נ) מפני אֹרֶךְ הַהַצָּעוֹת. ובגמרא בש״מ זה הוא כמשמעו, לְהַצָּעַת המטה;

בלבישה והעלאה הוא דאסור בְּהַצָּעָה שרי (יומא ס"ס, ע"א), הַצָּעַת המטה (כתובות ד', ע"ב).

יִצְחָק, שע"פ, בן אברהם, השני מראשי אבותינו (בראשית י"ז, י"ט). ובא בחלוף ש', ישחק (ירמיה ל"ג, כ"ו). טעם השם על הצחוק בהולדו, כאמור: ותאמר שרה צחק עשה לי אלהים כל השומע יִצְחַק לי (בראשית כ"א, ו').

יָצַק, פעו"י, המקור: יְצֹק, צֶקֶת, העתיד אֶצֹק, הצווי יְצֹק, צַק, הַקַל: הוראתו הראשונה שפיכת דבר הנגר והתכת דבר נתך, גיעססען, אויסגיעססען, лить, вылить; את הדם יָצַק (ויקרא ח', ט"ו), וַיִּצֹק שמן על־ראשה (בראשית כ"ח, י"ח), יְצֹק בו מים (יחזקאל כ"ד, ג'), צַק לעם ויאכלו (מ"ב ד', כ"א) – שפיכת המאכל מן הקדרה: כי אֶצָּק מים על צמא (ישעיה מ"ד, ג'), וַיִּצֶק דם חמבה (שם כ"ב, ל"ה), פ"ע וזה רק פ"א, פליססען, רינגען, литься, течь; אשר יָצַק מים על ידי אליהו (מ"ב ג', י"א) – דרך שמוש תלמיד לרב. ובמובן המוסרי: אֶצֹק רוחי על זרעך (ישעיה מ"ד, ג') — השפעת רוח נבואה, עד"ש: אֶשְׁפּוֹךְ אֶת רוּחִי (יואל ג', א'); ובא: דבר בליעל יָצוּק בו (תהלים מ"א, ט') – נכנסה בו מחלה עזה ורעה; ובא: צָקוּן לחש (ישעיה כ"ו, ט"ז), הנו"ן נוספת ופ"פ חסר, והשעור יָצְקוּ, עד"ש: ולפני ה' ישפוך שיחו (תהלים ק"ב, א'), ערגאָסס זיך אים געבעטע, изливается въ мольбахъ; והנראה כדברי פירסט ששרשו צָקָה אף שלא נמצא במקרא, וע"ד המליצה: וצור יָצוּק עמדי פלגי שמן (איוב כ"ט, ו'), כמו מן הצור היו יצוקים לי פלגי שמן: אתר פאָן פעלזען אָהל באַלֵּצ מיר צושטראָממען, и со скалъ льются потоки елея; ובענין התכת המתכות: וְיָצַקְתָּ לו ארבע טבעות (שמות כ"ה, י"ב), גיעססען, שמעלצען, отливать, плавить металлъ: בככר הירדן יְצָקָם (מ"א ז', מ"ו), לָצֶקֶת את אדני הקדש (שמות ל"ח, כ"ז), בְּצֶקֶת עפר למוצק (איוב ל"ח, ל"ח), הפקעים יְצֻקִים (מ"א ז', כ"ד), הכתפות יְצֻקוֹת (שם שם, ל'), געגאָססען, сплавленные; וע"ד המליצה: ואבן יָצוּק נחושה (איוב כ"ח, ס'), כמו מאבן יצוק נחושה, עד"ש: ברזל מעפר יקח, ולפי שדבר הנתך חזק ועצום מפני דבוק חלקיו יכלול גם מושג הקושי והחוזק: לבו יָצוּק כמו אבן, וְיָצוּק כפלח תחתית (איוב מ"א, ט"ז), מפלי בשרו דבקו יָצוּק עליו בל ימוט (שם ט"ו), מחובר ומהודק היטב (וע' צוק).

הַהִפְעִיל, פ"י, א) והיא מֵיצֶקֶת (מ"ב ד', ה') בכתיב ע"ד נפ"י ע"ם מיטיבים ובקרי מוֹצֶקֶת נחפ"י ע"מ מוֹלֶדֶת, כהוראת הקל, וזה פ"א במקרא: היניינגיעססען, вливать, ב) כמשפט הפ"א: וַיַּצִּיקוּ את ארון (ש"ב ט"ו, י"ד), בהוראת ההעמדה וההנחה כמו וַיַּצִּיגוּ הינשטעללען, поставлять: וַיַּצִּיקוּם לפני ה' (יהושע ז', כ"ג), כי שרשי יצב, יצג, יצוק, יסוד אחד להם, שימת דבר על דבר אחר, ולא נבדלו כי אם בחומר נושאיהם.

הָהָפְעַל: הוּצַק: אשר יוּצַק על ראשו (ויקרא כ"א, י'), געגאָססען ווערדען, быть возливаему: ונהר יוּצַק יסודם (איוב כ"ב, ט"ז), נהר הנשטף ונסחף, זיך ערגיעססען, הינגעריססען ווערדען, разливаться, быть уносиму; וע"ד המליצה: הוּצַק חן בשפתותיך (תהלים מ"ה, ג'), אויסגעגאָססען, пролито. ומענין התכה: מֻצָּק נחשת (מ"א ז', ט"ז); ובמובן הקשוי חֹזֶק: והיית מֻצָּק (איוב י"א, ט"ו), פעסט, הארט, דיכט, שטאַרק ווערדען, быть крѣпкимъ, твердымъ, плотнымъ.

יְצֻקָה, שת"נ, דפוס ההצקה, גוססאָרם, форма, чеканъ, או שה"פ, יצקים בִּיצֻקָתוֹ (מ"א ז', כ"ד), גוסס, плавка, литье, ובדה"ב (ד' ג'), בענין זה: בְּמֻצַקְתּוֹ (ע' בסמוך).

יְצִיקָה, ש"נ, בדחז"ל שה"פ: הן נראים בשעת יְצִיקָתָן (ירושלמי ברכות א').

מָצֻק, ש"ז, דבר חזק, עמוד עומד נצב בתקפו, פעסטע זיילע, столбъ: כי לה' מְצֻקֵי ארץ וישת עליהם תבל (ש"א ב', ח'), השן האחד מָצוּק מצפון (שם י"ד, ה'), י"מ עומד נצב בחוזק. והנראה שהוא משרש צוק (עי"ש).

מוּצָק, ש"ז, א) חומר הנתך החזק הדבוק בחלקיו: בצקת עפר לַמּוּצָק (איוב ל"ח, ל"ח), געגאָססענע, פעסטע מאַססע, металл_

גוש, сгустокъ, глыба, твердая масса; ויצוקים כראי מוּצָק (שם ל"ז, י"ח), הראי של מוצק מתכת, מעטאַללשפּיגעל, металли-ческое зеркало; וברבא"ם התיחד למתכת הַמּוּצָק והצומח (אמרי"ר ג'), מינעראַליען, мине-ралы: ב) שה"פ ע"ד בינוני פעול מהָתְפַּעַל: ויעש את הים מוּצָק (מ"א ז', כ"ג), געגאָס-סען, литый: מוּצָק אחד (שם שם, ל"ז), איין גוסס, одного отлива: ורחב מים בְּמוּצָק (איוב ל"ז, י'), רחב לא מוּצָק (שם ל"ו, ט"ז), (ע' צוק). ובי"א השתמשו בשם מוצק בהוראת מֶרְכָּז וכן פירש הראב"ע: בצקת עָפר לַמּוּצָק (שם ל"ח, ל"ח), נקודה. ואמרו: מוּצָק הגלגלים, מוּצָק הירח, מוּצָק העולם.

מוּצָקָה, ש"נ: ושבעה מוּצָקוֹת לנרות (זכריה ד', ב'), גיעססקאַננע, ראָהרע, сточная трубка, ובא עוד: יְצוּקִים בְּמֻצַקְתּוֹ (דה"ב ד', ג'), כענין: יצֻקים ביצקתו (מ"א, ז', כ"ד), ע' לעיל.

יָצַר, פ"י: הַקַל: העבר כמשפט, והעתיד אֶצוֹר, יִצּוֹר, וכמו כן: יִיצֶר, וַיִּיצֶר, עיקר הוראתו: תקון צורה לחמר ובהתיחס אל ה' יכלול גם מושג עשיית החמר והצורה כאחד מן האין אל היש. העבר והעתיד מיוחסים רק אל ה' לבדו, חוץ מפ"א שבא בעתיד על מלאכת אדם כמו שיבא הבינוני שהוא ג"כ כש"ת כולל גם אמן חרש, וביחוד לעושה כלי חרש (מעשה יוֹצֵר): את האדם אשר יָצָר (בראשית ב', ח'), בילדען, שאַפֿפֿען, образовать, творить, создать: וַיִּיצֶר ה' אלהים את האדם (שם ב', ז'), ומפרש שם להלן: מן האדמה (י"ט); לשבת יְצָרָהּ (ישעיה מ"ה, י"ח), קיץ וחרף אתה יְצַרְתָּם (תהלים ע"ד, י"ז). עם זו יָצַרְתִּי לי (ישעיה מ"ג, כ"א), וְאֶצָּרְךָ ואתנך לברית עם (שם מ"ט, ח'); ובא: ובמקבות יִצְּרֵהוּ (שם מ"ד, י"ב), פֿאָרמען, образовать— במלאכת חרש ברזל. ובהשאלה ג"כ ביחס אל ה', הסכמת עצה: אותה עשיתי למימי קדם וִיצַרְתִּיהָ (מ"ב י"ט, כ"ה), בעשליעססען, פֿערהאָנגען, בעשטיממען, заклю-чить, рѣшить, опредѣлять: וִיצָרָהּ מרחוק (ישעיה מ"ב, כ"א); והבינוני: יוֹצֵר אור ובורא חשך (שם מ"ה, ז'), בילדען, שאַפֿפֿען, обра-зовать, создать: יֹצֵר הארץ ועשה (שם שם, י"ח), אם יֹצֵר עין (תהלים צ"ד, ט'), יֹצְרִי מבטן לעבד לו (ישעיה מ"ט, ה'); קדוש ישראל וְיוֹצְרוֹ (שם מ"ה, י"א), שעשה אותו לו לעם, בראך יעקב וְיֹצֶרְךָ ישראל (שם מ"ג, א'). והנה יוֹצֵר גֹּבַי (עמוס ז', א'); ובענין הסכמת מחשבה: יֹצֵר עליכם רעה (ירמיה י"ח, י"א); ובדרך השאלה: יֹצֵר עמל עלי חק (תהלים צ"ד, כ'), דער אונהייל שטיפֿטעט צוב געזעטץ, замышлять, затѣвать, творить зло, неправду во имя закона; ובא: כי יָצַר לו איבו (מ"א ה', ל"ו), משרש צור צרר עיי"ש, וכפני הדמיון באותיות וקרבת המושגים יקרה שיתחלפו השרשים ויבאו זה במקום זה.

הַנִּפְעַל, פ"א במקרא: לפני לא נוֹצַר אל (ישעיה מ"ג, י'), געבילדעט; געשאַפֿפֿען ווער-דען, быть образовану, создану; זיין, עק-סיסטירען, быть, существовать. וסוף הפסוק: ואחרי לא יהיה.

הַפֻּעַל, בהוראת הַנִּפְעַל וגם זה פ"א במקרא: ימים יֻצָּרוּ ולא אחד בהם (תהלים קל"ט, ט"ז), המפרשים פרשוהו כעבר מרכב, הימים העתידים להיות נוצרים, ולא אחד בהם יצא במציאות, כבר הם כתובים בספרך.

הָהָפְעַל, גם זה כהוראת הַנִּפְעַל וגם הוא פ"א במקרא: כל כלי יוּצַר עליך לא יצלח (ישעיה נ"ד, י"ז), פֿערפֿערטיגט, быть изготовлену, сдѣлану. ואם נפרש כְּלִי בענין מחשבה רעה (ע' כלה) יפורש כל המחשבות אשר יחשבו עליך מן „יצר עליכם רעה".

יוֹצֵר, ש"ז, בהתיחס אל השי"ת: יוֹצֵר הכל הוא (ירמיה י', ט"ו), דער אללבילד-נער, שאָפּפֿער, גאָטט, Создатель, Творецъ, Богъ; ובמלאכת אדם עושה כלי הרש: וכמו יוֹצֵר ירמס טיט (ישעיה מ"א, כ"ה), טעפּפֿער, горшечникъ: כחמר ביד הַיּוֹצֵר (עמוס י"ח, י"ד); ומזה ע"ד מליצה: אנחנו החמר ואתה יוֹצְרֵנוּ (ישעיה ס"ד, ז'), בילד-נער, ваятель; ובא לחרש אבן: יֹצְרֵי

פסל כלם (ישעיה מ״ד, ט׳), בילדהויער, ваятель: כי פסלו יֹצְרו (חבקוק ב׳, י״ח); ובא: השליכהו אל היוֹצֵר (ירמיה י״א, י״ג), להמפרשים כמו האוֹצר.

יֵצֶר, שת״ז, א) מעשה ידי יוצר, דאס גע־בילדע, דאס געשטאַלט, образъ, произ-веденіе, изваяніе: וְיֵצֶר אמר לְיֹצְרו (ישעיה כ״ט, ט״ז), כפל האמור: כי יאמר מעשה לעושהו: כי בטח יֹצֵר יִצְרו עליו (חבקוק ב׳, י״ח), כנוי לפסל אליל, נאַמצענבילד, געצענבילד, кумиръ, истуканъ, идолъ; והשעור: כי בטח היוצר על יצרו הפך הראוי. ב) במובן המוסרי, פרי או יליד המחשבה, ובא על הרוב סמוך אל המחשבה או לב ובשניהם יחד: וכל יֵצֶר מחשבות לבו (בראשית ו׳, ה׳), דאס געבילד, געדאַנקען, געזיננונג, טראַכ־טען, мысль, соображеніе, страсть, склон-ность: כי יֵצֶר לב האדם (שם ח׳, י״ח), וכל יֵצֶר מחשבות מבין (דה״א כ״ח, ט׳), לְיֵצֶר מחשבות לבב עמך (שם כ״ט, י״ח); ובא גם לבדו: כי ידעתי את יִצְרו (דברים ל״א, כ״א), כי הוא ידע יִצְרֵנו (תהלים ק״ג, י״ד), דענן ער ערקאַננטע אונזער זיננען, ему вѣдомо наше размышленіе: יֵצֶר סמוך תִּצֹּר שלום (ישעיה כ״ו, ג׳), היצר הסמוך ובטוח בה׳, לו יצור ה׳ שלום, וסוף הפסוק טוכיח: כי בך בטוח, עד״ש: סמוך לבו לא יירא (תהלים קי״ב, ח׳), או שבא כתאר לאדם: מי שיצרו סמוך. ובתפלה בא בלשון רבים ובע״א, וכל יִצְרֵי מעללי איש (מוסף ר״ה) — המחשבות שהן גורמות למעשים ולמעללים. ובדחז״ל התיחד שם זה לנטית הרצון באדם לטוב או לרע, ואמרו: יצר טוב ויצר הרע: בכל לבבך, בשני יְצָרֶיךָ בְּיֵצֶר טוב וּבְיֵצֶר רע (ברכות ט׳, ה׳), דער גוטע אונד שלעכטע טריעב, доброе и дурное побужденіе, склон-ность, влеченіе.

יָצֻר, שת״ז, פ״א במקרא ובל״ר מן יצֻרים: וִיצֻרַי כצל כלם (איוב י״ז, ז׳), יצר אברי הגוף, דאס געבילדע דער גליעדער, קערפערבויא, тѣлосложеніе, члены.

יְצִיר או **יְצוּר**, בדחז״ל ובתפלה ת״ז לכל הברואים מעשה ידי היוצר: ופוקד כל יְצוּרֵי קדם (מוסף דר״ח), געשאַפּף, твореніе, тварь, יצוּרֵי עולמים, וכן קראו את אדם הראשון: יְצִיר כפיו של הקב״ה; בטרם כל יְצִיר נברא (בתפלה).

יְצִירָה, שה״פ ותה״ש, משמעת יצירה: יְצִירַת הולד במעי אמו (סנהדרין צ״א, ב׳), בילדען, בילדונג, образованіе, ובדבא״ס: שתי יצירות מתחלפות (עקרים ד׳ י״א), שאַפּפונגען, творенія, וכן כנו את ידיעת טבעי היצורים בשם חכמת היצירות, נאטורוויססענשאַפט, естествознаніе, (הוב״ה בהקדמה). ובעלי חכמת הקבלה שהניחו ארבע מדרגות בהשתלשלות הבריאה בכלל אמרו: „עולם היצירה“, והיא המדרגה השלישית למטה מן אצילות ובריאה.

[הערה]. יסוד השרש הזה צר, וממנו נגזרו גם הפעלים צר, צורר. הנחתו הראשונה דחיקה, מיעוך, העקה, וכמו כן קציצה וכריתה, וימצאו בפעל יצר יצור להוראת תקון צורה באיזה גשם ע״י הפעולות האלה. ההוראה הראשונה הזאת והנגזרות ממנה, וכמו כן שמושי הפעל יָצַר שהתיחסו גם למעשי ידי אדם, יורו באר היטב, שעקר ענינו תקון צורה לגשם נמצא. אולם בהתיחס הפעל אל השי״ת, לא ירדו להבדיל הבדל מדויק בין תקון צורה לגשם ובין חדוש גשם מיש לאין, כי כל מעשי ה׳ נעלים ונשגבים ממעשי ידי אדם, וכלם אין בכח האדם לעשותם, ושעל כן אין לבקש הבדל מדויק בין בָּרָא ובין יָצַר ביחוסם אל ה׳, ונאמר: יוֹצֵר אור ובוֹרֵא חשך; יוֹצֵר הרים וּבוֹרֵא רוח; לא תהו בְּרָאָהּ לשבת יְצָרָהּ, וכדומה (וע׳ ברא), וגם חז״ל ראו בפעל יצר את ההוראות הראשונות, ואם שאמרו בדרך דרש: ויצר רוח אדם בקרבו מלמד שנפשו של אדם צרורה בקרבו (בר״י) ומה ת״ל וייצר ה׳ אלהים את האדם אמר להן, להלן לבריאה, וכאן לכבוש, היך מה דאת אמר כי תָצוּר אל עיר (שם י״ז).

יֵצֶר, שע״פ, בן נפתלי (בראשית מ״ו, כ״ד), ועל שמו נקראת משפחתו (במדבר כ״ו, מ״ט), ענינו, ציור ופסל.

יָצַת (נצת) פעו״י, הקל לא נמצא כי אם בעתיד, יִצַּת, הצד״י בדגש, תִּצַּתְנָה, יִצָּתוּ, גם התי״ו בדגש ע״ד חָדֵלּוּ. ענינו:

שריפה, דלקה, ברעננען, לאָדערן, צינדען, го- рѣть, пылать, жечь, зажигать: וַתִּצַּת בסבכי היער (ישעיה ט', י"ז), מוסב על האש, עס צינדעטע אַן דיא דיקקיכטע דעס וואַלדעס, ва- жгла чащу лѣса: באש יִצַּתּוּ (שם ל"ג, י"ב), על הקוצים, ברעננען, פֿערבראַננט ווערדען, איפֿלאָדערן, жечь, быть сгораему, воспы- лать: ובנותיה באש תִּצַּתְנָה (ירמיה מ"ט, ב').

הנִפְעַל לא נמצא כי אם בעבר, כעין הקל ובהתיחס אל העצם הנשרף, וזה פ"א במקרא: ושעריה נִצְּתוּ באש (נחמיה א', ג'); ועל הרוב בא בהשאלה: א) בענין השממון מחרב: נִצְּתָה כמדבר (ירמיה ט', י"א), כמדבר שהוא יבש ונחר מן השרב והחרב, אויס- געדאָררט, פֿערוויסטעט זיין, быть опалену. ומזה סתם שממה: עריו נִצְּתוּ (שם ב', ה'), ב) שרפת אש החמה: וְנִצְּתָה חמתי (מ"ב כ"ב, י"ז), ענטברעננען, זיך ענטצינדען, вос- пылать, воспламеняться: חמת ה' אשר היא נִצְּתָה בנו (שם שם, י"ג).

ההִפְעִיל: למה הִצִּיתוּ עבדיך את החלקה אשר לי באש (ש"ב י"ד, ל"א), פֿייער אַנצינדען, פֿייער אַנשטעקקען, зажечь, поджигать, под- жечь: הִצִּיתוּ משכנותיה (ירמיה נ"א, ל"א), וַיַּצִּיתוּ עליהם את הצריח באש (שופטים ט', מ"ט); ובהתיחס אל האש: וְהִצַּתִּי אש בשעריה (ירמיה י"ז, כ"ז), הנני מַצִּית בך אש (יחזקאל כ"א, ג'), אַצִּיתֶנָּה יחד (ישעיה כ"ז, ד'), האל"ף בח"פ, כאלו היא משרש צית: לכו וְהוֹצִיתוּהָ באש (ש"ב י"ד, ל'), בקרי ע"ם ילד, והכתיב: וְהַצִּיתוּהָ. ובמשנה: שהיו מַצִּיתִים את האליתא (תמיד ב', ד'), הִצִּיתוּ שתי המערכות (שם שם, ה'); ומזה:

הַצָּתָה, שה"פ: למד על הֲצָתַת האליתא (תו"כ א', ה'), דאַס אַנצינדען, за- жиганіе.

יֶקֶב, ש"ז, הבור שבגת העשוי לקבל את השמן והיין היוצא מן הענבים והזיתים הנדרכים, דיא קעפּע, דער קעלטער, тoчило, давильный чанъ, точило: וגם יֶקֶב חצב בו (ישעיה ה', ב'), וכתבואת יֶקֶב (במדבר י"ח, ל'), וכמלאה מן הַיֶּקֶב (שם שם, כ"ז), מגרנך ומיקבך (דברים ט"ו, י"ד), והשיקו הַיְקָבִים תירוש (יואל ב', כ"ד), יִקְבֵי המלך (זכריה י"ד, י'), כולל כל הגת; וכן: יְקָבִים דרכו (איוב כ"ד, י"א), קעלטער, отжимать, точило, יסודו קב בענין נקיבה, חור (וע' נקב); ובמשנה (ב"ב ס"ז, ע"ב) מצינו: „המוכר בית הבד מכר את הנסרים וְהַיְקָבִים.

יֶקֶב זְאֵב, שם מקום שם הרגו את זאב שר מדין (שופטים ז', כ"ה), והוא כמו בור זאב.

יְקַבְצְאֵל, שע"פ, עיר במטה יהודה (נחמיה י"א, כ"ה), ענינו, יקבץ אל.

יָקַד, פ"ע, הַקַּל לא נמצא כי אם בבינוני. יֹקֶדֶת, ובעתיד יֵקַד, יִיקַד, וענינו דליקת האש, ברעננען, לאָדערן— горѣть, пылать, בלי גוף נשרף: אש יֹקֶדֶת (ישעיה ס"ה, ה'), יֵקַד יְקֹד כִּיקוֹד אֵשׁ (שם י', ט"ז), וַתִּיקַד עד שאול תחתית (דברים ל"ח, כ"ב), פֿערצעהרען, пожирать, משל להשחתה וכליון.

ההָפְעַל: בענין ההדלקה: אש המזבח תּוּקַד בו (ויקרא ו', ב'), אַנגעצינדעט, געבראַננט ווערדען, быть зажигаему, гораему; וכן: תּוּקַד על המזבח (שם שם, ו'); ובא כענין הקל: עד עולם תּוּקָד (ירמיה י"ז, ב'), ברעננען, לאָדערן, ובדרד"ל ע"ד ההתפעל: היתה האש מִתּוֹקֶדֶת (ויק"ר ז').

יָקוּד, ש"ז, מקום השרפה, בראַנדשטאָטטע, פֿייערשטאָטטע, погорѣлое мѣсто, пожарище, очагъ: לחתות אש מִיָּקוּד (ישעיה ל', י"ד).

יְקוֹד, ש"ז, שרפה: כִּיקוֹד אש (שם י', ט"ז), בראַנד, горѣніе, пожаръ.

מוֹקֵד, ש"ז, שרפת אש: מוֹקְדֵי עולם (שם ל"ג, י"ד), בראַנדגלוטה— пыла- ніе, сильный жаръ; וכן מקום השרפה או עץ הנתן לשרפה: כְּמוֹקֵד נחרו (תהלים ק"ב, ד'), בראַנדשטיים, предметъ сгораемый, головня. ובא גם בל"נ.

מוֹקְדָה, ש"נ: על מוֹקְדָה על המזבח (ויקרא ו', ב')—העצים המוכנים להדלקה, השרפה, פֿייערהערד, очагъ.

יְקַד, ארמית, פ"ע, כמו בעברית: לגו אתון נורא יָקִדְתָּא (דניאל ג', ו')—

אש אוכלה, ברענגענדעס, פערצעהרענדעס פייער, пылающій, пожирающій огонь.

יְקָדָא, שה"פ, לִיקַדַת אשא (דניאל ג', י"א), בראַנד, пламень.

יָקְדְעָם, שע"פ, שם עיר במטה יהודה (יהושע ט"ו, נ"ו), ענינו יקוד אף העם, כמו חרון עם.

יקה, לא נמצא כי אם בשם.

יְקָהָה, ש"נ. בדגשות הקו"ף לתפארת הקריאה, והמבארים חלוקים בהוראתו, יש גוזרים אותו (ר' יונה, הראב"ע ורד"ק) מלשון ערבי וקה, השמעה והכנעה לזולתו והדבק בו, געהאָרזאם זיין, אָן יעמאַנד זיך אַנשליעססען, быть послушнымъ, покорнымъ, присоединяться, быть привер-женнымъ; ומזה: ולו יִקְהַת עמים (בראשית מ"ט, י'), פתרונו: העמים יהיו נשמעים (נכנעים) לו – וְיִקְהַת הוא הסמיכות מן השם יְקָהָה נגזר מן יָקָה וכתרונו געהאָרזאַם-קייט, послушаніе, повиновеніе: עד"ש: כי לי איים יְקַוּוּ (ישעיה ס', ט'), וכן ת"א: וליה ישתמעון עממיא: ותבוז לִיקְהַת אם (משלי ל', י"ז), ובמדרש אמרו: ולו יקהת עמים, מי שאו"ה מִתְקַהֲלִים עליו (ב"ר צ"ח). וכן פירש רש"י. ויש מפרשים: לִיקְהַת מלשון אספה וקבוץ, וגוזרים מארמית: וקמקוו אקהייתא (יבמות ק"י, ב'), ופירש לִיקְהַת אם: לקבוץ קמטים שבפניה מפני זקנתה, רונצעלן, морщины; וכן תרגומו: קְשִׁישׁוּתָא.

יָקֶה, שע"פ, אבי המשורר אָגוּר (משלי ל', א'). ענינו מקשיב (עיין יקהה).

יְקוּתִיאֵל, שע"פ, מבני כלב בן יפנה (דה"א ד', י"ח), מקשיב ושומע לאל (עיין יקהה).

יָקְטָן, שע"פ, מבני שם בן עבר (בראשית י', כ"ח), נראה בטעם השם, על שם שהוא הקטן מבניו.

יָקִים, שע"פ, א) אחד מבני בנימין (דה"א ח', י"ט). ב) ראש למשמר כהונה (שם כ"ד, י"ב), ענינו: ה' מֵקִים, קַיָּם.

יְקַמְיָה, שע"פ, א) מבני יַרְחָע עבד מצרי (דה"א ב', מ"א). ב) מבני יכניה מלך יהודה (שם ג', י"ח), באורו: ה' מֵקִים, קַיָּם.

יָקְמְעָם, שם עיר הלוים במטה אפרים (דה"א, ו', נ"ג), ענינו: יָקוּם עם.

יְקַמְעָם, שע"פ, אחד מבני חברון (דה"א כ"ג, י"ט), כמו הקודם.

יָקְנְעָם, שע"פ, עיר הלוים במטה זבולון (יהושע י"ב, כ"ב), כמו קנין עם.

יקע, פעו"י, הקל לא נמצא כי אם בערוך וע"מ ילד, והעבר בא משרש נקע, עד יצב, נצב, יצת, נצת. וענינו העתקת דבר ממקום הראוי והמיוחד לו: וַתֵּקַע כף ירך יעקב (בראשית ל"ב, כ"ה), פערענקט ווערדען, свихнуться. ומזה בהשאלה בחבור אל נפש: פן תֵּקַע נפשי ממך (ירמיה ו', ה'), זיך וועגוועגדען, отворачиваться, отшатнуться: וַתֵּקַע נפשי מעליה (יחזקאל כ"ג, י"ח); וע' נקע, קעע.

הַהִפְעִיל: המפרשים הראשונים פרשוהו מענין תליה: וְהוֹקַע אותם לה' (במדבר כ"ה, ד'), אויפהענקען, אויפהאָנגען, поднять на висѣлицу, повѣсить: וְהוֹקַעֲנוּם לה' (ש"ב כ"א, ו'), את עצמות הַמּוּקָעִים (שם שם י"ג), ועקרו העתקת האברים וחליצותם ממקום חבורם ע"י התליה. ולדעת האחרונים נגזר משרש וקע בערבית שהוראתו דקירה ונעיצה, ועם זה צליבה על העמוד ע"י נעיצת יתדות בגוף המומת, אַנגאַנגעלן, אַנפאַהלען, קרייציגען, пригвоздить, распинать.

יקף, פ"י, בא תמיד בהפעיל, וענינו: סבוב מצב או העתקה ממקום למקום על פי תנועה ידועה או בבחינת הזמן והוראתו במושג מקומי: אומגעבען, אומרינגען, רונדגאַנג מאַכען, окружать, обходить. נבדל משרש סָבַב; כי סָבַב הוא פעו"י וענינו תנועה מקומית מסביב לאיזה עצם מחוּצָה לו או בתוכו, לפי קשור הפעל לשה"ע עם מלות היחס בבי"ת או בלמ"ד. וגם כן הונח לא רק להסובב בתנועה עגולית, כי גם בפניה לצדדים (ע' ערך סָבַב) והשרש יָקַף - הִקִּיף בהפעיל—הונח במושגו ושמושו לתנועה מקומית, על התנועה העגולית

בקרבת העצם ומחוצה לו, והעד: סבו ציון (בתוך העיר) וְהַקִּיפוּהָ (מחוצה לעיר) (תהלים מ"ח, י"ג). ע"פ הוראותיו הונח המקור הַקֵּף במושגו המקומי: א) לתנועה עגולית או מצב עגולי סביב לעצם מחוצה וסמוך לו, וכשהוא לכבוד ושמירה קשור עם אֶת—וְהִקַּפְתֶּם את המלך (כ"ב י"א, ס"ו). ב) במושג תאר הפעל לשרש סָבֹב: וְסַבֹּתֶם את העיר... הַקֵּיף (יהושע ו', ג'), לבאר כי התהלוכה תהיה מחוץ לעיר בקרבתה. במושג תאר הפעל הוא ג"כ כשהוא בא בדרך ההחלטה: לא תַקִּפוּ פאת ראשכם; שעורו: לא תגלחו פאת ראשכם הַקֵּף סביב. ג) על פי רוב הוא קשור עם „על" כשהוא מתיחס אל האדם, ואז הוראתו להרע: אויבי בנפש יַקִּיפוּ עלי (תהלים י"ז, י"ט), הִקִּיפוּ עלי יחד (שם פ"ח, י"ח). ובמושג הזמן בא: הִקִּיפוּ ימי המשתה (איוב א', ה'), וענינו: נאך דער רייהע אַבוועכסעלן, чередоваться, ומזה:

תְּקוּפָה, שמ"נ, הונח על סבוב המקום והזמן: קרייזלויף, круговращеніе, והונח על סבוב זמני השנה, ובכלל על זמנים ידועים וקצובים, בסדרי הזמנים של קורות העתים בלשון המשנה. ובכה"ק מצינו: וחג האסיף תְּקוּפַת השנה (שמות ל"ד, כ"ב), לִתְקוּפַת השנה (דה"ב כ"ד, כ"ג); ובמשנה: תְּקוּפוֹת וגמטריאות (אבות ג', י"ח), וארבע תקופות השנה ש"ע לארבעה זמני השנה, וש"מ לחשבונות הזמנים וקביעות ועברונות, קאַלענדאַר-רעכנונג, календарное счисленіе, ומקור המלה בתהלים, כשהוא מדבר על השמש יאמר המשורר: וּתְקוּפָתוֹ על קצותם (תהלים י"ט, ז'). וענינו צאת השמש ותנועתה עד שתשוב במהלכה להנקודה שיצאה ממנה. ובמשנה נמצא בבינוני הפעול במושג שה"ת: עירות הַמּוּקָפוֹת חומה (כלים פ"א משנה ז'), וּמוּקָּפוֹת חומה מקדימין וכו' (מגילה פ"א, מ"א), ובכמה מקומות במסכת מגילה. ונמצא גם מוּקָּף ש"ת, מוקף מאזן לאזן (שבת ס"ג, ע"ב; סוכה ה', ע"א), ואולי הוא משרש נָקַף.

הַקָּפָה, שה"פ, נגזר מבנין הפעיל לחוב שמגיע להסוחר הנותן סחורתו על מנת שישלם הקונה לאחר זמן, באָרג, האַנדעלס-שולד, кредитъ, долгъ: הַקָּפַת החנות אינה משתמטת (שביעית י', א'), והפעל מזה: והחנוני מַקִּיף (אבות ג' משנה ט"ז).

[הערה]. יש אומרים, כי השרשים יָקַף וְנָקַף הם נרדפים: לא תקיפו פאת ראשכם (ויקרא י"ט, כ"ז), הוא מענין נָקַף שענינו סבוב וקציצה, ויבואר הדבר בערך נָקַף.

יָקַץ, פ"ע, לא נמצא כי אם בעתיד ובוי"ו ההפוך, התעוררות ממעמד השינה או המנוחה, ערוואַכען, пробудиться, проснуться: אולי ישן הוא וְיִקָץ (מ"א י"ח, כ"ז) בחסרון יו"ד השרש, וְיִקְצוּ מזעזעיך (חבקוק ב', ז'), אונד זיא ערוואַכען, встаютъ (וע' קצה), וָאִיקָץ (בראשית מ"א, כ"א), וַיִּיקַץ יעקב משנתו (שם כ"ח, ט"ז); ובא גם בסגו"ל: וַיִּיקֶץ נח מיינו (שם ט', כ"ד); ובחסרון יו"ד השרש ובדגש הקו"ף: וַיִּקַץ שלמה (מ"א ג', ט"ו); וַיִּקַץ כישן ה' (תהלים ע"ח, ס"ה), ע"מ יסר. והעבר בא בפעל קוץ, ע"ש. ובתפלה בא גם ההפעיל: מֵקִיץ נרדמים, וועקקען, будить.

יְקִיצָה, ברבא"ס א) שמ"נ, וואַכען, וואַך זיין: бодрствованіе, бдѣніе (וע' קוץ).

יָקַר, פעו"י, הקל נרדף לפעל כבד, ובהוראתו הראשונה היות רב המשקל והמשא, שווער, געוויכטיג זיין, быть тяжелымъ. ובהשאלה—גדול במעלה וחשיבות, טהייער, געאַכטעט זיין, быть дорогимъ, уважаемымъ, אך בלשון עברית שמשו בפעל יקר על הרוב במובן ההשאלה, ובפעל כָּבֵד, בקל, בהוראתו הראשונה, ובארמית ישמשו בפעל יקר לבד בשתי הוראותיו, וכמו שיבא העבר: יָקְרָה נפשי בעיניך (ש"א כ"ו, כ"א). ועל הרוב מחובר הפעל אל עין: מאשר יָקַרְתָּ בעיני נכבדת (ישעיה מ"ג, ד'), ותרגומו מראת חביב קדמי אִתְיַקַּרְתָּ: אדר היקר אשר יָקַרְתִּי מעליהם (זכריה י"א, י"ג), לא נתפרש יפה, רש"י פי' אשר הפשטתי מעליהם מהיות להם ליקר, ולשון יקרת הוא הסרת כבוד, והמ"ם של מעליהם מוכיח וקרוב לזה פירש הרד"ק

בפירושו, הדר הכבוד שסלקתי מעליהם כמו מנעת מן: הֹקַר רגלך (משלי כ״ה, י״ז), ובשרשיו כתב יקרתי בעצמי וסרתי מעליהם, כי לא הייתי יקר בעיניהם, וכל זה דחוק. ופירושי האחרונים עוד יותר דחוקים (ועיין יָקַר): ולי מה יָּקְרוּ רעיך אל (תהלים קל״ט, י״ז), הרמבמ״ן תרגם לפי פירש״י: מה נכבדו, שאָסבּאַר, дороги, важны, והקרוב כפירוש המיוחס להראב״ע שהוא מן ההוראה הראשונה כבדים וקשים להשיגם, שווער, אונבעגרייפליך, трудный, непостижимый. ויתכן שלזה כוון רב יהודה אמר רב: אדם הראשון בלשון ארמי ספר, שנאמר: ולי מה יקרו רעיך אל (סנהדרין ל״ח, ב׳) — לפי שמושג הכבד בפעל יקר מיוחד ללשון ארמי (וע׳ בסמוך). העתיד: וְיֵיקַר דמם בעיניו (תהלים ע״ב, י״ד), מהייער איזט איהר בלוט, дорога ихъ кровь, ובחסרון יו״ד השרש: וְיֵקַר פדיון נפשם (שם מ״ט, ט׳), מעין הוראה הראשונה כבד וקשה עליהם פדיון נפשם, שווער, צו מהייער, тяжелый, слиш-комъ дорогой, ממונם חביב עליהם מגופם, ובא בחירק: וַיִּיקַר שמו מאד (ש״א י״ח, ל׳), חשוב ונכבד האַכטעשאַטצט, высокочтимый; תִּיקַר נא נפשי (מ״ב א׳, י״ג).

הַהִפְעִיל: אוֹקִיר אנוש מפז (ישעיה י״ג, ב׳) - אעשה שיהיה אנוש יקר מפני מעוט מציאות, יקר במציאות, זעלטען מאַכען, сдѣлать рѣдкимъ; וכן: הֹקַר רגלך (משלי כ״ה, י״ז) — תהיינה רגליך יקרות בעיניך ולא תזלזל להיות מצויות בבית רעך, כי מה שאינו מצוי ורגיל חשוב יותר מן המצוי והמזומן (וע׳ יָקָר). ובדרז״ל בענין כבוד ויקר: מוקיר רבנן, מהייער האַלטען, אַכטען, почитать, дорожить, уважать.

ההפעיל במשנה: בזול והוקרו (ב״מ ה׳, ח׳)—עלה במקחם, פהייערער ווערדען, возвышаться въ цѣнѣ; ומזה גם: ומיקרין את השער (בבא בתרא צ״א, ע״א), פערטהייערן, דען פרייז ערהעבען, возвысить цѣну.

הִתְפַּעֵל במדרש ובפיוט: הזהיר לְהִתְיַקֵּר (קרובות א׳ דשבועות), מענין הַכָּבֵד, זיך אין עהרען האַלטען, дорожить честью.

ובדבא״ם, נתפעל: נִתְיַקֵּר השער.

יָקָר, ש״ת, א) כבד, רב המשקל, שווער, גע-וויכטיג, тяжелый, вѣскій: יָקָר מחכמה מכבוד סכלות מעט (קהלת י׳, א׳), כבד הסכלות גדול מכבד החכמה והכבוד ומכריע אותן, ע״ד שנאמר: כֹּבֶד אבן ונטל החול וכעס אויל כָּבֵד משניהם (משלי כ״ז, ג׳), אבנים יְקָרוֹת ליסד הבית (מ״א ה׳, ל״א), והון אדם יָקָר חרוץ (משלי י״ב, כ״ז), שעורו: והון אדם חרוץ יקר—כבד במשקלו ואינו נוח להטלטל ומתקיים בידו, וזה כנגד הקודם: לא יחרך רמיה צידו, ובמובן המושאלי: יָקָר בעיני ה׳ המותה לחסידיו (תהלים קט״ז, ט״ו), כתרגומו יַקִּירָי, מות חסידיו קשה וכבד לפניו. ב) גדול ורב הכמות והאיכות, במחיר, גראָסס, ווערטה-פאָלל, מהייער, עדעל, драгоцѣнный, дорогой: כל הון יָקָר נמצא (משלי א׳, י״ג)—הון רב, ע״ד הון עתק (שם ח׳, י״ח) או הון רב המחיר, כשהם יקר (איוב כ״ח, ט״ז), ואבן יְקָרָה (ש״ב י״ב, ל׳), עדעלשטיין, драгоцѣнный камень; כל אבן יְקָרָה (יחזקאל כ״ח, י״ג); ועם זה אהוב וחביב: מה יָּקָר חסדך (תהלים ל״ו, ח׳), בני ציון הַיְקָרִים (איכה ד׳, ב׳). ובמובן המוסרי: יְקַר רוח איש תבונה (משלי י״ז, כ״ז), בקרי, רש״י פירש יקר דברים מונע דברים מקביל אל הכפל: חֹשֵׂךְ אמריו יוֹדֵעַ דעת. והנראה כדעת האומרים שעניני בעל דעה מיושבת מצומצם וכובש תאותו ודבריו, בעזאָננען, צוריקהאַלטענד, сдержан-ный, разсудительный, осторожный. והוא מעקר הנחת השרש, כי הכבד תלוי בצמצום ואידוק חלקי הגופים. והקרי: וְקַר רוח גם הוא מענין צמצום וכיבוש, לפי שהקור מצמצם ומקפא (עיין בסמוך). ובמובן זה נאמר: ואשת איש נפש יְקָרָה תצוד (שם ו׳, כ״ו)—בעל דעה מיושבת שאינו נוח להתפתות: ואם תוציא יָקָר מזולל (ירמיה ט״ו, י״ט) — צדיק וישר. ג) מעט במציאות, זעלטען, рѣдкій: ודבר ה׳ היה יָקָר (ש״א ג׳, א׳), והכפל: אין חזון נפרץ. ד) הוד והדר, פראַכטיג, מאַיעסטאַטיש, вели-чественный: וירח יָקָר הולך (איוב ל״א, כ״ו);

כִּיקַר כרים (תהלים ל"ז, כ') ; וי"מ יופי צמח הכרים, דיא פראַכט דער וויזען, великолѣпіе, пышность луговъ. ע"ד : הדר הכרמל (ישעיה ל"ה, ב'); וי"מ הכבשים שמפטמים אותם לטבח, פעטט דער ווידדער, тукъ овецъ, (עיין כר). ורש"י פירש: אור ענן בקר הנראה שחרית מלבין על ההרים והוא כלה והולך ואינו מתקיים, ואפשר שהוא בהפוך האותיות, ועניננו: כירק כרים נמשך אל תחלת השיר : וּכְיֶרֶק דשא יבלון (ב'), לֹא יהיה אור יְקָרוֹת וקפאון (זכריה י"ב, ו'), לדעת רש"י הוא מן כִּיקַר כרים — אור הנראה שחרית על ההרים. ושעור הכתוב : לא יהיה אור כי אם יְקָרוֹת וקפאון, והאחרונים פירשו עניננו כמו קרה, קרח, נרדף אל השם קפאון, קאָלטע, פֿרשטאַררונג, холодъ, оцѣпенѣніе, או עובי וגסות האויר שווערע, тяжесть, וזה מן ההנחה הראשונה בשרש זה שעיקרו קשוי הבא מהתעבות קפיאה וצמצום : השליכהו אל היוצר אדר הַיְקָר אשר יָקַרְתִּי מעליהם (זכריה י"א, י"ג), לדעת המפרשים מלות אדר היקר תאר אל בהמ"ק, היוצר (או האוצר) אשר בבית אדר היקר, והנראה שעניננו בגד המיוחד אל אביר הרועים והוא בגד כבוד פקודתו, אשר בו נתיקר מהם, ולא רחוק לשער שבאה המלה היקר מן ההנחה הראשונה כבד במשקל, וזה לפי שאדרת הרועים היתה מצמר גס וכבד, שווערע בעקליידונג, тяжелая одежда, וטעם הכתוב השליך אל האוצר שכר אדר הגם והכבד אשר עלי והיה יקר וכבד עלי מפני רוע מעלליהם, וטעם יקרתי כמו יקר עלי או כביכול גופי היה כבד עלי, מפני הבגד הגם והעב.

יְקָר, שמ"ז, א) רב המחיר, קאָסטבאַרקייט, драгоцѣнность : וכלי יְקָר שפתי דעת (משלי כ', ט"ו), חסן וִיקָר יקחו (יחזקאל כ"ב, כ"ה) ; ואת כל יְקָרָהּ (ירמיה כ', ה'), וכל יְקָר ראתה עינו (איוב כ"ח, י') ; כן אבן יקרה או מעט המציאות, זעלטענהייט, рѣдкость, ומסכים עם הכפל : ותעלמה יוציא אור (שם י"א), ב) כבוד וגדולה, עהרע, אַנזעהן, честь, почесть : יתנו יְקָר לבעליהן (אסתר א', כ'), מה נעשה יְקָר וגדולה (שם ו', ג'), וששון וִיקָר (שם ח', ט"ז), המלך חפץ בִּיקָרוֹ (שם ו', ו'), ואדם בִּיקָר בל ילין (תהלים מ"ט י"ג, כ"א), בכבודו, ועם זה עשרו, רייכטהום, богатство, ג) הוד והדר, פראַכט, величіе : ואת יְקָר תפארת גדולתו (אסתר א', ד').

יְקָר, שמ"ז, ארמית כעין הקודם : וִיקָר שַׂגִּיא (דניאל ב', ו'), עהרע, עהרענ-בעצייגונג, оказаніе чести, почести : שלטן וִיקָר ומלכו (שם ז', י"ד), רוהם, ווירדע, слава, достоинство, וְלִיקַר מלכותי (שם ד', ל"ג), וִיקָרָא יהב לך (שם ב', ל"ז), וִיקָרָה העדיו מנה (שם ה', כ').

יַקִּיר, ש"ת, אהוב וחביב, טהייער, געליעבט, дорогой, любимый : הבן יַקִּיר לי אפרים (ירמיה ל"א, כ'). ובמשנה : מִיַּקִּירֵי ירושלים היו מלוים אותו (יומא ו', ד')

יַקִּיר, ארמית, ש"ת, א) נכבד וחשוב גראָסס, פֿאָרנעהם, знатный, важный, אסנפר רבא וְיַקִּירָא (עזרא ד', י'). ב) כבד וקשה שווער, трудный, тяжелый : ומלתא די מלכא שאל יַקִּירָה (דניאל ב', י"א).

יְקָרָה, ש"נ. (על משקל שְׂנְאָה), א) כבד משא ורב המשקל, געוויכטיגקייט, вѣскость, тяжесть : אבן בחן פנת יִקְרַת (ישעיה כ"ח, י"ג), נמשך אל הקודם ; אבן פנה אבן יקרה, אבן פנת המוסד, ואבן יקרת המוסד. ב) הוד והדר, פראַכט, מאַיע-סטאַט, величественность, величіе, ברבוי : בנות מלכים בִּיקְּרוֹתֶיךָ (תהלים מ"ה, י') — בנות מלכים מוכנות להגדיל ולהאדיר הודך ותפארתך במה שהן נכספות לשרת אותך ולהיות לך לנשים, וי"מ בנות מלכים נמצאות בכבוד מעמד השרים והשרות העוטרים אותך, אין דיינעם געפֿאָלגע, въ твоей великолѣпной свитѣ, ובא הקו"ף בדגש לתפארת הקריאה.

יוֹקֶר, הה"ש, במשנה, זמן שהתבואות מועטות ונמכרות בדמים מרובים, טהייערונג, дороговизна : וְהַיּוֹקֶר יאמיר (סוטה ט', ט"ו), וְהַיּוֹקֶר הווה (שהש"ר ב', י"ב), ממקום הַיּוֹקֶר למקום הזול (מעשר שני ד', ב'), בְּיוֹקֶר

והוזלו (כ"ם ח', ח'), ביוקר ישראל עומדים לו (ויק"ר ב').

יָקַשׁ, פ"ע, קרוב לשרש נקש מיסודו של קש. נתינת דבר קשה לפני הזולת, שהוא נוקף בו ונופל לארץ, ונאחז ונלכד בחבלים הפרושים שם, נתינת מכשול, איין אַנשטאָסס לעגען, ставить преткновеніе, ובא ע"מ פָּעוֹל, הַקַּל יוצא: יָקֹשְׁתִּי וגם נלכדתי (ירמיה נ', כ"ד), שמרני מפח יָקְשׁוּ לי (תהלים קמ"א, ט'), ולמוכיח בשער יְקֹשׁוּן (ישעיה כ"ט, כ"א), שעורו כמו יקשו (ועיין קוש), ומתיחס גם אל הפח ומכשול; ובא: פח יָקוֹשׁ על כל דרכיו (הושע ט', ח')— הפח שהוא ניקף ומקיש. ובא הבינוני גם על משקל פוּעַל: מפח יוּקָשִׁים (תהלים קכ"ד, ז')—הפח אשר הניחו היוקשים, פֿאָגעלשטעללער, птицеловъ, ומזה בבינוני פעול בהתיחס אל הפח: יצילך מפח יָקוּשׁ (תהלים צ"א, ג') — הפח שהונח למוקש. ולדעת המפרשים הוא שם ע"מ עָצוּם, והוא שם תאר על מניח הפח ושעורו: הפח של היקוש.

הנִפְעַל מן הַקַּל, היות נגף במוקש, אַנשטאָססען, удариться о преткновеніе: וְנוֹקְשׁוּ ונלכדו (ישעיה ח', ט"ו), נגפו במוקש ונלכדו ע"י, ועם זה היות נלכד ונתפש ע"י, געפֿאַנגען ווערדען, быть пойману, או בהוראת פעל חוזר: זיך פֿערשטריקקען, запутаться, במובן המושאלי; ובא בקשור עם יחס שבו: בפעל כפיו נוֹקֵשׁ רשע (תהלים ט', י"ז), בצירה תמורת פתח: נוֹקַשְׁתָּ באמרי פיך (משלי ו', ב'), פן תִּוָּקֵשׁ בו (דברים ז', כ"ה).

הפֻּעַל כעין הנִפְעַל, געפֿאַנגען ווערדען, быть пойману: כהם יוּקָשִׁים בני האדם (קהלת ט', י"ב), והנח תמורת הדגש.

יָקוֹשׁ, ש"ת ע"מ עָצוּם, מניח המוקש ציד העופות, אַנשטאָסס, שלינגענלעגער, פֿאָגעלשטעללער, птицеловъ: כצפור מיד יָקוֹשׁ (משלי ל', ח'), ישור כשך יְקוּשִׁים (ירמיה ה' כ"ו), כמו שהיקושים שכים שיחים והופכים א"ע לטמון הפחים. והנכון שהוא ש"ת אל המכשול והפח שהונח להיות מוקש, וענין כשך יקושים — מניח וטומן את היקושים.

מוֹקֵשׁ, ש"ז, מכשול, אַנשטאָסס, שלינגע, силокъ, преткновеніе: התפול צפור על פח הארץ ומוֹקֵשׁ אין לה (עמוס ג', ה'), המוקש הוא הגורם לה להלכד בפה, וברבוי: בְּמוֹקְשִׁים ינקב אף (איוב מ', כ"ד), היתדות החדות והעקומות התקועות במוטות הצידים שבהם נוקבים אף הדג וצדין אותו, פֿאַנגהאַקקען, אַנגעל, уда, ובהשאלה: יספרו לטמון מוֹקְשִׁים (תהלים ס"ד, ו'), מוֹקְשִׁים שתו לי (שם ק"מ, ו'); קדמוני מוֹקְשֵׁי מות (ש"ב כ"ב, ו'); ובמובן המוסרי: כי מוֹקֵשׁ הוא לך (דברים ג', ט"ז), ותרגומו לְתַקְלָא (עיין חקל)—תכשל בו ותפול בידי עובדיו: ויהיו לכם לפח וּלְמוֹקֵשׁ (יהושע כ"ג, י"ג), לפח וּלְמוֹקֵשׁ (ישעיה ח', י"ד), לסור מִמּוֹקְשֵׁי מות (משלי י"ג י"ד; י"ד, כ"ז), וברבוי נקבה: ומֹקְשׁוֹת פועלי און (תהלים קמ"א, ט'); ומזה: רעה וצרה, אונגליקק, несчастіе: עד מתי יהיה זה לנו לְמוֹקֵשׁ (שמות י', ז'), בפשע שפתים מוֹקֵשׁ רע (משלי י"ב, י"ג)—גרם רעה, ולקחת מוֹקֵשׁ לנפשך (שם כ"ב, כ"ה)—תגרום רעה לעצמך, חרדת אדם יתן מוֹקֵשׁ (שם כ"ט, כ"ה), ובא: ממלוך אדם חנף מִמּוֹקְשֵׁי עם (איוב ל"ד, ל'), הנכון בפירושים הוא פירוש רש"י, שענינו—יעביר ממלכותו את האדם החנף אשר מלך על העם בעונותיהם, וכן תרגומו. ויהיה השם מוֹקֵשׁ בזה שם נרדף לחטא ועון, זינדע, грѣхъ, וכמפורש במדרש: מן קשיותיהן וחוביהן דברייתא (אסתר א', א'), ובטעם זה השתמש בו מהבר ס' יוסיפון, ואמר: והורדוס בנו מלך מִמּוֹקְשֵׁי עם ה' וצרותיו (פרק ס"א), ומדבריהם נראה שפירשו את השם מוֹקֵשׁ לא בענין מכשול ופח כי אם מלשון קושי, שהוא לדעתנו עיקר הנחת שרש יָקוֹשׁ; ועל פי דרכיהם נוכל לחלק את הכתוב לשני מאמרים: ממלוך אדם חנף. מִמּוֹקְשֵׁי עם נמשכים אל הקודם, ויסתר פנים ממלוך אדם חנף ומוקשי עם; ובמובן זה יתכן לפרש: מוֹקֵשׁ אדם ילע קדש (משלי כ', כ"ה), קְשִׁיוּתוֹ של אדם, מֶרְיוֹ, האַרטנאַקקיגקייט,

упорство, упрямство — יבלע ויחלל את חקדש (עיין לוע), ומה יועיל לו אם אחר (כן) נדרים לבקר—ישתדל להרבות בנדרים ובקרבנות לכפרת עונו, והוא ע"ד: הנה שמוע מזבח טוב וגו' כי חטאת קסם מרי תו' (ש"א ט"ו, כ"ב, כ"ג).

יָקְשָׁן, שע"פ, בן אברהם מאשתו קטורה (בראשית כ"ה, ב'), ענינו כמו: יוקש, צודד.

יָקְתְאֵל, שע"פ, א) עיר במטה יהודה (יהושע ט"ו, ל"ח). ב) מקום סלע אשר לכד המלך אמציה וקרא אותו בשם זה (מ"ב י"ד, ג'), באורו, כמו יקותיאל.

יָרֵא, פעו"י, הַקַל, עיקרו הרגשת ציור רעה קרובה, ונרדף עם חרד, חתת, פחד, פירכטען, זיך פירכטען, באַנגע זיין, бояться, опасаться: כי יָרֵא לשבת בצוער (בראשית י"ט, ל'), כי יָרֵא לאמר אשתי (שם כ"ו, ז'), ולא יָרְאָה בגדה יהודה (ירמיה ג', ח'); ובהפסק: לאמר לא צחקתי כי יָרֵאָה (בראשית י"ח, ט"ו), אל תִּירָא אברם (שם ט"ו, י"א), אל תִּירָא ואל תחת (דברים א', כ"א), אל תִּירְאִי כי שמע ה' (בראשית כ"א, י"ז), אריה שאג מי לא יִירָא (עמוס ג', א'), וַיִּרָא ויחרד לבו (ש"א כ"ח, ה') בחסרון יו"ד אחת וכמוהו הרבה. ומיוחס אל הלב: לא יִירָא לבי (תהלים כ"ז, ג'), לא נִירָא בהמיר ארץ (תהלים מ"ו, ג'), שלום לכם אל תִּירָאוּ (בראשית מ"ג, כ"ג), תיראו חתת וַתִּירָאוּ (איוב ו', כ"א), ראו איים וַיִּירָאוּ (ישעיה מ"א, ח'), והכפל: קצות הארץ יהרדו. ובהשאלה: אל תִּירְאוּ בהמות שדי (יואל ב', כ"ב), אל תִּירְאִי אדמה (שם שם, כ"א); ויכלול גם חיל ורעדה, ציטטערן, בעבען, трепетать, дрожать: שמעתי שמעך יָרֵאתִי (חבקוק ג', א'), תרא אשקלון וְתִירָא (זכריה ט', ה'), והכפל: ועזה ותחיל מאד, ארץ יָרְאָה ושקטה (תהלים ע"ו, ט'). ובהתיחס אל הגוף שממנו תצא הרעה או אל עצם הרעה, ובא: א) ביחס הפעול: הנה אדוניה יָרֵא את המלך (מ"א א', נ"א), כי יָרֵא אנכי אותו (בראשית ל"ב, י"ב), חרב יְרֵאתֶם (יחזקאל י"א, ח'), לא אִירָא רע (תהלים כ"ג, ד'), לא תִּירָאוּם (דברים ג', כ"ב), וה' אתנו אל תִּירָאֻם (במדבר י"ד, ט'). כי יָרֵא העם את השבועה (ש"א י"ד, כ"ז)—ירא ענש העבירה על השבועה. ב) ביחס מפני או המ"ם הסבה: כי יָרְאוּ מפני הכשדים (מ"ב כ"ה, כ"ו), אל תִּירָא מפניהם (יהושע י"א, ח'), כי יְרֵאתֶם מפני האש (דברים ה', ח'), וַיִּרָא מאד מפני אכיש (ש"א כ"א, י"ג), וכמו כן: וַיִּרָא שאול מלפני דוד (ש"א י"ח, י"ב), לא אִירָא מרבבות עם (תהלים ג', ז'), אל תִּירְאוּ מהם (ירמיה י', ח'), אל תִּירְאוּ ממנו (שם מ"ב, י"א). משמועה רעה לא יִירָא (תהלים קי"ב, ז'), וממשפטיך יָרֵאתִי (שם קי"ט, ק"כ), לא תִירָא מפחד לילה (שם צ"א, ה'), אל תִּירָא מפחד פתאום (משלי ג', כ"ה), לא תִירָא לביתה משלג (שם ל"א, כ"א); ובא פעם אחת ביחס הבי"ת: וְתִירְאוּ בשמועה (ירמיה נ"א, מ"ו). ג) הרגשת ההכנעה מפני כבוד עצום ונכבד, שייא עמפפינדען, עהרפירכטען, פערעהרען, האָכאַכטען, благоговѣть—предъ кѣмъ, уважать: ומדוע לא יְרֵאתֶם לדבר (במדבר י"ב, ח'), וַיִּירָא ויאמר מה נורא המקום הזה (בראשית כ"ח, י"ז). איך לא יָרֵאתָ לשלוח ידך (ש"ב א', י"ד): ובקשור עם מ"ם: כי יָרֵא מהביט (שמות ג', ו'); ובקשור עם העצם ההוא, ובא על הרוב ביחס הפעול: איש אמו ואביו תִּירָאוּ (ויקרא י"ט, ג'), וַיִּירְאוּ אתו כאשר יָרְאוּ (יהושע ד', י"ד); יִירָאוּךָ עם שמש (תהלים ע"ב, ה'), למען יְרָאתֶם את ה' (יהושע ד', כ"ד) בקמ"ץ תמורת ציר"ה: וְיִירְאוּ ממערב את שם ה' (ישעיה נ"ט, י"ט), והכפל: וממזרח שמש את כבודו; וְיִירְאוּ גוים את שם ה' (תהלים ק"ב, ט"ז), והכפל: וכל מלכי הארץ את כבודך. וּמִקְדָּשִׁי תִּירָאוּ (ויקרא י"ט, ל') ואולי במובן זה נאמר: כי יָרֵא העם את השבועה (ש"א י"ד, כ"ג); ועל הרוב ביחס אל הש"י: החנם יָרֵא איוב אלהים (איוב א', ט'). למען תִּירָא את ה' אלהיך (דברים ו', ב'), וַיִּירָא דוד את ה' (ש"ב ו', ט'), ואתנה לו מורא וַיִּירָאֵנִי (מלאכי ב', ה'), מי לא יִרָאֲךָ מלך הגוים (ירמיה י', ז'), גוים עריצים יִירָאוּךָ (ישעיה כ"ה, ג'), והקודם: יכבדוך עם עז. ובא גם ד) בענין פחד עונש: את

האלהים אני יָרֵא (בראשית מ"ב, י"ח): אמרתי
אך תִּירְאִי אותי תקחי מוסר (צפניה ג', ז'),
פֿירכֿטען, бояться, האותי לא תִירָאוּ (ירמיה
ה', כ"ב), והכפל: אם מפני לא תחילו,
כי לא יָרֵאנוּ את ה' (הושע י', י"ג), כי יָרְאוּ
המילדות את האלהים (שמות א', כ"א).
וכולל העבודה להש"י ושמירת מצותיו
פֿראָמם זיין, אַנבעטען, быть поклоняться,
благочестивымъ, אותו תִירָאוּ ולא תשתחוו
(מ"ב י"ז, ל"ו), יְראוּ את ה' קדושיו (תהלים
ל"ד, י'), למען יִרָאוּךָ כל הימים (מ"א ח', מ'),
חבר אני לכל אשר יְרֵאוּךָ (תהלים קי"ט, ס"ה),
והכפל: ולשומרי פקודיך. ויהי מורה אותם
איך יִירְאוּ את ה' (מ"ב י"ז, כ"ח).—וכן בע"ז —
לא תִירְאוּ את אלהי האמורי (שופטים ו', י'),
לא תִירְאוּ אלהים אחרים (מ"ב י"ז, ל"ה),
וַיִּירְאוּ אלהים אחרים (שם שם, ז'); ובא גם
ביחס המ"ם: וְיָרֵאתָ מאלהיך (ויקרא י"ט,
י"ד ל"ב) ועוד כמה פעמים בתורה: יִירְאוּ
מה' כל הארץ (תהלים ל"ג, ח'), וזה בענין
יראת הענש, והכפל ממנו יגורו וגו': ועם
יחס מִפְּנֵי: וַיִּירְאוּ העם מפני ה' (חגי א', י"ב),
ובספר קהלת עם מִלְּפָנֵי: והאלהים עשה
שֶׁיִּירְאוּ מלפניו (קהלת ג', י"ד); וגם בענין
יראת־הכבוד: אשר יהיה טוב לְיִרְאֵי
האלהים אשר יִירְאוּ מִלְּפָנָיו (שם ח', י"ב);
ובא גם ח) בענין הרגש בושה: וָאִירָא כי
עירם אנכי (בראשית ג', י'); ומורך הלב:
כי יָרֵא כי עודנו נער (שופטים ח', כ'), מי יָרֵא
וחרד (שם ז', ג'), פֿורכֿטזאַם זיין, быть боязливымъ, трусливымъ, אל תִּירְאוּ ואל
תחפזו (דברים כ', ג'), אל תִּירְאוּ ואל תערצו
(שם ל"א, ו'), והיית מוצק ולא תִירָא (איוב
י"א, ט"ו); ועם זה הרגש שפלות הרוח,
ענטמוטהיגט ווערדען, падать духомъ: אל
תִּירָא כי יעשיר איש (תהלים מ"ט, י"ז), ולדעת
המפרשים ענינו התפעלות קנאה: אל
תִּירְאוּ חרפת אנוש (ישעיה נ"א ז'); ובא:
אז תִּרְאִי ונהרת (ישעיה ס', ה'), ותרגומו:
ובכן תֶּחֱזִין משרש ראה ונמשך אל הקודם:
שאי סביב עיניך וראי, והראב"ע פירשו
משרש ירא בחסרון היו"ד, והוא במובן
התפעלות חרדת שמחה, פֿאַר פֿריידע ציטטערן,
дрожать отъ радости. וזה מסכים עם
הכפל: ופחד ורחב לבבך. וע' מנחת ש"י שהוא
על פי המסורת. ובמובן זה יתפרש הכתוב:
יראו צדיקים וְיִירָאוּ (תהלים נ"ב, ה') — יתרדו
חרדת שמחה, והכפל: ועליו ישחקו.
והמקור: לבלתי יְרֹא את ה' (יהושע כ"ב,
כ"ה), לֵרֹא מפני דוד (ש"א י"ח, כ"ט), ולא
נמצא זולתם במקרא במשקל זה כי אם
ע"ד שם הפעולה עם יחס הפעול: לְיִרְאָה
אותי כל הימים (דברים ד', י'), למען ילמד
לְיִרְאָה את ה' אלהיו (שם י"ז, י"ט), יחד
לבבי לְיִרְאָה שמך (תהלים פ"ו, י"א). ובדברי
חז"ל בא בבינוני פעול: יראוי בהוראת
נורא, פֿורכֿטבאַר, страшный, грозный.
והעזוז וְהַיִּרָאוּי (ברכות ל"ג, ע"ב).

הנִפְעַל מתיחס אל הגוף המעורר יראה
ופחד, געפֿירכֿטעט ווערדען, быть грознымъ,
быть страшнымъ, אם במובן הטבעי
ואם במובן המוסרי. בזמני הפעל בא רק
פ"א במקרא: כי עמך הסליחה למען תִּוָּרֵא
(תהלים ק"ל, י"ד), לדעת המפרשים ענינו
יראת הרוממות, וי"ת: בדיל דתתחמי
מלשון ראה. והנראה שהוא מענין עבודת
הש"י, למען אשר תעבד, למען יעבדוך,
אַנגעבעטעט ווערדען, быть предметомъ поклоненія. ועיקר שמושו בבינוני ובמובן
שם תאר, פֿורכֿטבאר, שרעקקליך, שרעקקען ער-
רעגענד, грозный, страшный, возбуждающій страхъ: אָיֹם וְנוֹרָא הוא (חבקוק א',
ז'), עם נוֹרָא (ישעיה י"ח, ב'), במדבר הגדול
וְהַנּוֹרָא (דברים י"ו, פ"ו), מארץ נוֹרָאָה (ישעיה
כ"א, א')—ארץ מדבר שמם: כי גדול יום
ה' וְנוֹרָא מאד (יואל ב', י"א), כעין הקרח
הַנּוֹרָא (יחזקאל א', כ"ב). ויתכן שענינו כמו
הנאור משרש אור, גלאַנצענד, שטראַהלענד,
яркій, блестящій; וכמו שלדעת קצת בא
בהפוכו: נָאור אתה אדיר מהררי אלף
(תהלים ע"ו, ה'), שענינו כמו נוֹרָא אתה.
ובמובן המוסרי: מה נוֹרָא המקום הזה
(בראשית כ"ח, י"ז), ערהעבענד, שייערליך,
возвышенный, страшный: כמראה מלאך
האלהים נוֹרָא מאד (שופטים י"ג, ו'), על
אלוה נורא הוד (איוב ל"ז, כ"ב), כמו הנר־

נוֹרָא על אלוה. ונמשך אל הקודם: מצפון זהב יאתה—הזהב והוא כנוי לאור השמש הבהיר הוא הוד נורא על אלוה ע״ד עוטה אור כשלמה (תהלים ק״ד, ב׳); ועל הרוב יבא מיוחס אל הש״י, ומעשיו הגדולים המעוררים יראת הרוממות פליאה ותמהון והרגש שפלות ערכנו וקצר ידנו: אל גדול וְנוֹרָא (דברים ז׳, כ״א), האל הגדול הגבור וְהַנּוֹרָא (דברים י׳, י״ז), כי ה׳ עליון נוֹרָא (תהלים מ״ז, ג׳), נוֹרָא אלהים ממקדשיך (שם ס״ח, ל״ו), כמו נוֹרָא אתה אלהים; נוֹרָא הוא על כל אלהים (שם צ״ו, ד׳), וְנוֹרָא על כל סביביו (שם פ״ט, ח׳), השם הנכבד וְהַנּוֹרָא (דברים כ״ח, כ״ח), קדוש וְנוֹרָא שמו (תהלים קי״א, ט׳). יודו שמך גדול וְנוֹרָא (שם צ״ט, ג׳), ומה נוֹרָא מעשיך (שם ס״ו, ג׳), ובסמיכות: נוֹרָא עלילה על בני אדם (שם ס״ו, ה׳)—נוֹרָא הוא בעלילותיו, וע״ד: ורב העליליה (ירמיה ל״ב, י״ט). ובמובן זה נאמר: נוֹרָא תהלות (שמות ט״ו, י״א) — נורא במעשיו הגדולים, והכפל: עשה פלא (עיין תהלה בשרש הלל); ובא ברבוי נקבה במובן שם המפשט, ענינים גדולים ורבי העליליה, וואונדערבארעס, שטוינענסווירדיגעס, дивное, чудное, изумительное: ותורך נוֹרָאוֹת ימינך (תהלים מ״ה, ה׳)—נצחונות גדולים; ועל הרוב ביחס אל הש״י: בעשותך נוֹרָאוֹת (ישעיה ס״ד, ב׳), נוֹרָאוֹת על ים סוף (תהלים ק״ו, כ״ב), והקודם: עושה גדולות במצרים נפלאות בארץ חם; את הגדלת ואת הנוֹרָאֹת (דברים י׳, כ״א). ובכנוי: ועזוז נוֹרְאוֹתֶיךָ יאמרו (תהלים קמ״ה, ו׳), וואונדער-בּאַר, וטעמו: וצדקתך ירננו (להושיענו) באופן נורא ומפליא מאד.

הַפִּעֵל יוצא, איום והפחדה: איינשרעק-קען, איינשילכטערן, пугать, стращать, אין פורכט זעטצען: כי יְרֵאוּנִי העם (ש״ב י״ד, ט״ו), כי כלם מְיָרְאִים אותנו (נחמיה ו׳, ט׳), לְיָרְאָם ולבהלם (דה״ב, ל״ב, י״ח).

הַהִתְפַּעֵל במשנה פעל חוזר, זיך פירכ-טען, страшиться: מפני שהוא מִתְיָרֵא (שבת ב׳, ה׳), הַמִּתְיָרֵא מן העבירות (סוטה ח׳, ה׳), ובתרגום יונתן: למה תִתְרָאוּ (בראשית מ״ב י״א), למה דין אתון דחלין, פירוש כמו תִּתְיָרְאוּ, וכן הוא בתרגום השומרוני.

יָרֵא, ש״ת, עיקרו בינוני מן הקל, פֿורכ-טער, צאַגהאַפֿט, трусливый, боящійся: הַיָּרֵא ורך הלבב (דברים כ׳, ח׳), החרב אשר אתם יְרֵאִים (ירמיה מ״ב, ט״ז); ועל הרוב במובן המוסרי: כי יְרֵא אלהים אתה (בראשית כ״ב, י״ב), גאָטטעספֿירכטיג, פֿראָם, богобоязненный, набожный: ולא יָרֵא אלהים (דברים כ״ה, י״ח), אשר איננו יָרֵא מלפני אלהים (קהלת ח׳, י״ג), אשרי כל יְרֵא ה׳ (תהלים קכ״ח, א׳), אנשי חיל יִרְאֵי אלהים (שמות י״ח, כ״א), יִרְאֵי שמך (תהלים ס״א, ו׳), יְרֵאֶיךָ יראוני וישמחו (שם קי״ט, ע״ב), נגד יְרֵאָיו (שם כ״ב, כ״ו), רצון יְרֵאָיו יעשה (שם קמ״ה, י״ט). וכמו כן: וִירֵא מצוה הוא ישלם (משלי י״ג, י״ג), כאשר שבועה יָרֵא (קהלת ט׳, ב׳). ובדחז״ל: יְרֵא שמים.

יִרְאָה, שמ״נ, עקרו מקור הקל ובהוראותיו במובן הטבעי והמוסרי. א) פֿורכט, שרעקקען, боязнь, страхъ: יִרְאָה ורעד יבא בי (תהלים נ״ה, ו׳), ונתתי יִרְאָה בארץ מצרים (יחזקאל ל׳, י״ג), וגבה וְיִרְאָה להם (יחזקאל א׳, י״ח)—מעוררים רגש יראה, ער-שרעקקענדעס, страшное, לא תבוא שמה יִרְאַת שמיר ושית (ישעיה ז׳, כ״ה), שעורו—לא תבוא שמה היראה מפני שמיר ושית; והנראה שבשני המקומות האלה בא השם יראה בהוראת שרש ר א ה וכמו מ ר א ה, ויהיה ענין וְיִרְאָה להם, כמו מראה, ר״ל מראה גדול, אַנזעהען, видъ, וכמו שמצאנו השם מראה כמה פעמים בפרשה זו: כמראה הלפידים, כמראה הבזק, ומראיהם ומעשיהם, וכדומה; וכן לא תבא שמה יִרְאַת שמיר ושית—מראה שמיר ושית, שלא יראו ולא ימצאו שמה, ערשיינונג, явленіе, ועיין מורא; ועל הרוב במובן המוסרי וביחס אל הש״י: עבדו את ה׳ בְּיִרְאָה (תהלים ב׳. י״א), עהרפֿורכט, благоговѣніе: אף אתה תפר יִרְאָה (איוב ט״ו, ד׳), ובסמיכות: אין יִרְאַת אלהים (בראשית כ׳,

י"א), ראשית חכמה יִרְאַת ה' (תהלים קי"א, י'), נאָמטעסֿפורכֿט, פֿראָמינקייט, набожность, בогобоязненность, וְיִרְאַת שדי יעזב (איוב ו', י"ד); ובכנוי יתיחס אל הפועל ואל הפעול: יִרְאָתִי אתן בלבם (ירמיה ל"ב, מ'): אחל תת פחדך וְיִרְאָתְךָ על פני העמים (דברים ב', כ"ה)—יראה שאתה מפיל עליהם: הלא יִרְאָתְךָ כסלתך (איוב ד', ו')—שאתה ירא את ה', וּכְיִרְאָתְךָ עברתך (תהלים צ', י"א), מוסב אל הקודם, מי יודע עז אפך ועברתך או כמו יראתך עברתך, תקשיח לבנו מִיִּרְאָתֶךָ (ישעיה ס"ג, י"ז)—שלא נירא אותך ולא נעבדך, הֲמִיִּרְאָתְךָ יוכיחך (איוב כ"ב, ד')—על דבר יראתך ה' יוכיחך על מיעוט יראתך, הקם לעבדך אמרתך אשר לְיִרְאָתֶךָ, (יתכן שענינו: אמרתך, אשר כל עיקרה ותכליתה שיוכל לעבדך כראוי, וכמו כן: ותהי יִרְאָתָם אתי מצות אנשים מלמדה (ישעיה כ"ט, י"ג)—יראתם את ה', גאָטטעסדיענסט богослуженіе; ובמשנה שואל מפני הַיִּרְאָה (ברכות ב', א'); ובסמיכות: יִרְאַת שמים, יִרְאַת חטא, והתיחד כשם לע"ז, אַבגאָטט, идолъ: יש יִרְאָה במקום פלוני (סנהדרין ז', י'). קשה יִרְאָתָם שעמדה על עצמה (מכילתא בא י"ג), וכנראה שהוא העתקת השם דַּחֲלָא בארמית: ותאמר אל אני (יחזקאל כ"ח, ב'), ת"י דחלא אנא, ולא אלהים הוא (הושע ח', ו'), ת"י: דַּחֲלָא דלית בה צרוך, ועיין מורא, פחד.

מוֹרָא, ש"ז, א) הרגשת ציור הרעה, פֿורכֿט, שרעקקען, боязнь: וּמוֹרַאֲכֶם וחתכם (בראשית ט', ב')—יראה מכם, פחדכם וּמוֹרַאֲכֶם (דברים י"א, כ"ה), ואת מוֹרָאוֹ לא תיראו (ישעיה ח', י"ב)—לא תירא ממה שהוא ירא. ובענין יראת הרוממות, עהרפֿורכֿט, благоговѣніе: ואתנם לו מוֹרָא וייראני (מלאכי ב', ה'), איה מוֹרָאִי (שם א', ו')—מוֹרָא את ה', והוא מוֹרַאֲכֶם (ישעיה ח', י"ג)—הוא ראוי להיות מוראכם אותו תיראו; ובא: יובילו שי לַמּוֹרָא (תהלים ע"ו, י"ב)—כנוי מליצי אל הש"י הנורא. ויתכן שהוא ע"ד שמוש דַּחֲלָא בארמית, בהתיחס אל הש"י (עיין יראה). ב) מעשה גדול ונורא, אות ומופת, דאַס וואונדער, чудо: ולכל הַמּוֹרָא הגדול (דברים ל"ד, י"ב), וּבְמוֹרָא גדול (שם כ"ו, ח'), וּבְמוֹרָאִים (שם ד', ל"ד). וא"ת ולכל הַמּוֹרָא הגדול — ולכל חֶזְוָנָא רבא (דברים ל"ד, י"ב), משרש ראה, וכן לשון מוֹרָא באותו ענין, וכן בת"י בתורה, ולפניהם גם בתרגום השמרונים והשבעים. ומזה באגדה: וּבְמוֹרָא גדול זו גלוי שכינה; ובמשנה: ויהא מוֹרָא שמים עליכם (אבות א', ג'); ובפיוט: זהר שכינת מוֹרָאֲךָ (זולת א' דפסח), כנוי אל בית המקדש, וטעמו: שכינת ה' בבית מקדשו, ע"ש: ומקדשי תִּירָאוּ (רוו"ה); ועמ"א נקבה: הוקש מוראת אב למוֹרְאַת המקום (מכילתא יתרו א').

יִרְאוֹן, שע"פ, שם עיר במטה נפתלי (יהושע י"ט, ל"ח).

יִרְאִיָּה, שע"פ, פקיד בימי צדקיהו (ירמיה ל"ז, י"ג). כמו ה' יִרְאֶה.

יָרֵב, שע"פ, מלך אשור (הושע ה', י"ג). לדעת הר"ש לעוויזאהן הוא שם תאר לעוצם תשוקתו לריב ולהלחם בלאומים.

יְרֻבַּעַל, ש"ת לגדעון שופט ישראל (שופטים ו', ל"ב). טעמו, יריב בעל.

יָרָבְעָם, שע"פ, א) בן נבט מלך ישראל (מ"א י"א, כ"ח). ב) בן יואש מלך ישראל (מ"ב י"ד, ט"ז). ענינו, עם פרה ורבה.

יְרֻבֶּשֶׁת, ש"ת לגדעון שופט ישראל המכונה ירבעל (ש"ב י"א, כ"א), ונתחלף בשת תחת בעל, פי' יריב בעל.

יָרַד, פעו"י, מיסודו של רד, רדד בעקר הוראת השפלה. ומזה בפעל ירד הקל עיקרו העתקת בעח"י ממקום גבוה אל מקום נמוך, הינאַבגעהען, הינאַבשטייגען, הינאַבקאָממען, сойти, нисходить, спу-скаться: וַיֵּרֶד משה מן ההר אל העם (שמות י"ט, י"ד), והוא הפך הפעל עָלָה: עולים וְיֹרְדִים בו (בראשית כ"א, י"ח), מי עלה שמים וַיֵּרַד (משלי ל', ד'): ובמובן הליכה מארץ הרים לארץ בקעות, כמו: מארץ ישראל לארץ מצרים: וַיֵּרֶד אברם מצרימה (בראשית

י״ב, י׳), יָרְדוּ אבותיך מצרימה (דברים י׳, כ״ב), הַיֹּרְדִים מצרים לעזרה (ישעיה ל״א, א׳), כמו למצרים, וכן מארץ ישראל לארץ פלשתים ואל הערים שעל שפת הים: וַיֵּרְדוּ כל ישראל הפלשתים (ש״א י״ג, כ׳), שעורו — לארץ פלשתים: קום רֵד קעילה (שם כ״ג, ד׳); ומארץ יהודה לשמרון: וַיֵּרֶד יהושפט מלך יהודה אל מלך ישראל (מ״א כ״ב, ב׳), ואחזיהו בן יהורם מלך יהודה יָרַד לראות וגו׳ ביזרעאל (מ״ב ח׳, כ״ט), וכמו ההליכה לגליל הדרום: וַיֵּרֶד אל מדבר פארן (ש״א כ״ה, א׳), וַיֵּרֶד אל מדבר זיף (שם כ״ו, ב׳); ועם זה יציאה מאת העיר לפי שעל הרוב היו הערים בנויות על ההרים: יָרַד מרגלים (ש״ב י״ט, ל״ב), כי יָרַד היום (מ״א א׳, כ״ה), וְיָרְדוּ כל עבדיך אלה אלי (שמות י״א, ח׳); וכמו כן הכניסה באניות לפי שהן משוקעות במים: וימצא אניה וגו׳ וַיֵּרֶד בה (יונה א׳, ג׳); ומזה כל נסיעה בים: יוֹרְדֵי הים באניות (תהלים ק״ז, כ״ג), וַיֵּרֶד יפו (יונה א׳, ג׳); ועם זה היציאה מן האניה אל היבשה: וְיָרְדוּ מאניותיהם (יחזקאל כ״ז, כ״ט); ועל ההליכה לשדה המערכה שהיתה כנראה במקום מישור: וְיָרַדְתָּ במחנה (שופטים ז׳, י״א), כי כחלק הַיֹּרֵד במלחמה (ש״א ל׳, כ״ד), למען ראות המלחמה יָרָדְתָּ (שם י״ז, כ״ח); ובא נקשר בבחינת המקום שממנו או הגוף שמאצלו ביחס א) מִן — כמו שנזכר, ובסגנון המליצה: מני מכיר יָרְדוּ מחוקקים (שופטים ה׳, י״ד) — למלחמה, ועם מ״ם: הנה עם יוֹרֵד מֵראשי ההרים (שופטים ט׳, ל״ו), ב) מֵאֵת: וַיֵּרֶד יהודה מאת אחיו (בראשית ל״ח, א׳), ג) מֵעַל: כשהוא ממקום שעולים עליו: וַיֵּרֶד סיסרא מעל המרכבה (שופטים ד׳, ט״ו), וַתֵּרֶד מעל החמור (ש״א כ״ה, כ״ג), ד) מֵעִם: יוֹרְדִים מֵעִם טבור הארץ (שם ט׳, ל״ז), ה) מִתּוֹךְ: רְדוּ מִתּוֹךְ העמלקי (ש״א ט״ו, ו׳); ובבחינת המקום או הגוף שאליו: א) ביחס אֶל: אל גנת אגוז יָרַדְתִּי (שה״ש ו׳, י״א), וַיֵּרֶד משה אל העם (שמות י״ט, כ״ה); ובלמ״ד: לקצבי הרים יָרַדְתִּי (יונה ב׳, ז׳), אז יָרְדוּ לשערים עם ה׳ (שופטים, ה׳, י״א); ובה״א תמורת למ״ד: יָרְדוּ אבותיך מצרימה (דברים ל״ד, כ״ב), וַיֵּרֶד שמשון תמנתה (שופטים י״ד, א׳); ובחסרון היחס המובן בעצמו: יָרְדוּ מצרים (יהושע כ״ד, ד׳), ב) ביחס עַל כשהירידה מקפת שטח גדול: יֵרֵד המן עָלָיו (במדבר י״א, ט׳), וַיֵּרֶד העיט עַל הפגרים (בראשית ט׳, י״א). ג) ביחס הבי״ת: כשענינו בתוך או בעמק: וְיָרַדְתָּ בַּמַּחֲנֶה (שופטים ז׳, י״א), יָרְדוּ במצולת כמו אבן (שמות ט״ו, ה׳); ובא בהתיחס אל הש״י וענינו גלוי שכינת כבודו: ועל הר סיני יָרַדְתָּ (נחמיה ט׳, י״ג), וַיֵּרֶד ה׳ על הר סיני (שמות י״ט, כ׳); וכמו כן בענין פנות השגחתו: וַיֵּרֶד ה׳ לראות את העיר (בראשית י״א, ה׳). ובא גם בדבר שאין בו רוח חיים: הנחל הַיֹּרֵד מן ההר (דברים ט׳, כ״א), וַיֵּרֶד עליהם הברד (שמות ט׳, י״ט), פַאללען, падать: כאשר יֵרֵד הגשם והשלג מן השמים (ישעיה נ״ה, י׳), יֵרֵד כמטר על גז (תהלים ע״ב, ו׳), כטל חרמון שֶׁיֹּרֵד על הררי ציון (תהלים קל״ג, ג׳), כשמן הטוב וגו׳ יוֹרֵד על הזקן (שם שם, ב׳), ותשב השמש וגו׳ במעלות אשר יָרְדָה (ישעיה ל״ח, ח׳), והיום רַד מאד (שופטים י״ט, י״א), בחסרון יו״ד השרש; והונח על נטות השמש לפאת ים, לפנות ערב: הנה יָרְדָה אש מן השמים (מ״ב, א׳, י״ד); ועל המים: יעלו הרים יֵרְדוּ בקעות (תהלים ק״ד, ח׳); ובענין התפשטות למקום נמוך: וְיָרַד הגבול משפם (במדבר י״ד, י״א), ניעדערשטייגען, ניעדערוועררטס הינלויפען, спуститься: וְיָרַד הגבול אל קצה ההר (יהושע י״ח, ט״ז); ובחסרון יחס שְׁאֵל: וְיָרַד בית שמש (שם ט״ו, י׳); ובענין העתקת כלי ע״י ב״א: אפוד יָרַד בידו (ש״א כ״ג, ו׳); ובא בענין הגרת דמעה ע״ד פעל יוצא: עיני יוֹרְדָה מים (איכה א׳ ט״ז), פלגי מים תֵּרַד עיני (שם ג׳, מ״ח), תֵּרַדְנָה עיני דמעה (ירמיה י״ד, י״ז) (עי״ן ילך); ובא: יֹרֵד בבכי (ישעיה ט״ו, ג׳). לדעת הרד״ק ענינו כמו כאלו כל גופי יורד ונתך בבכי: אין טראָהנען צערפליעססען, таять въ слезахъ; ואמר עוד כי לדעת יונתן שתרגם מצווחין ובכין יהיה זה מן: אריד בשיחי ואהימה (תהלים נ״ה, ג׳), לפי שהפעל יָרַד קרוב אל

ויוד. והנראה שהוא כפשוטו, וזה כנגד האמור קודם: עלה הבית ודיבון הבמות לבכי. אומר: שהוא יורד בבכי כמו שעלה.

ב) בענין נפילה מבח מפיל ומשליך פאַל-לען, הערונטערפאַללען, הערונטערגעוואָרפען ווער-דען: пасть, свалиться, быть брошену: כי יָרַד מראשותיכם עטרת תפארתכם (ירמיה י"ג, י"ח), וְיָרַד גאון עוזה (יחזקאל ל', ו'), רְדִי מכבוד (ירמיה מ"ח, י"ח), בחוריו יָרְדוּ לטבח (שם מ"ח, ט"ו), וְיָרְדוּ ראמים עמם (ישעיה ל"ד, ז'), נמשך אל „וטבח גדול בארץ אדום" (שם ו')—נפילה של הריסה, שטירצען, ва-литься, обрушиться: ומצבות עוך לארץ תֵּרֵד (יחזקאל כ"ו, י"א). ומזה בהשאלה: נפילה ושפלות המעמד, הערונטערקאָממען, обѣднѣть, ואתה תֵּרֵד מטה מטה (דברים כ"ח, מ"ג), והקודם: הגר אשר בקרבך יעלה עליך מעלה מעלה; ובמשנה: כאלו הם בני חורין שֶׁיָּרְדוּ מנכסיהן (ב"ק ח', ו'). לך רֵד, רֵד מגדולתך (ברכות ל"ב, ע"א); ובא בענין פגיעת רעה וחול מדת פורענות: כי יָרַד יער הבציר (זכריה י"א, ב'), לדעת המפרשים יער הוא הנושא: יער הבציר הוא ירד. והנראה שהבציר הוא הנושא: הבציר ירד על היער, ועי"ד מליצת: לא יעלה הבורת עלינו (ישעיה י"ד, ח') (עיין בציר). הנה על אדום תֵּרֵד (שם ל"ד, ה'), כי יָרַד רע מאת ה' (מיכה א', י"ב), ועל קדקדו חמסו יֵרֵד (תהלים ז', י"ז), ג) טביעה ושקיעה, זינקען, опускаться, погружаться: יָרְדוּ במצולת (שמות ט"ו, ה'); ובמובן זה: וַיֵּרְדוּ חיים שאולה (במדבר ט"ז, ל'), יוֹרֵד שאול לא יעלה (איוב ז', ט'). ומזה כנוי על המתים: לא ישברו יוֹרְדֵי בור (ישעיה ל"ח, י"ח), ונמשלתי עם יוֹרְדֵי בור (תהלים כ"ח, י"ג), ולא כל יוֹרְדֵי דומה (שם קט"ו, י"ז), כל יוֹרְדֵי עפר (שם כ"ב, ל'). ובכלם בחסרון היחס ובהשאלה: רגליה יוֹרְדוֹת מות (משלי ה', ה'), יוֹרְדוֹת אל חדרי מות (שם ז', כ"ז), ובמובן אחר והם יָרְדוּ חדרי בטן (משלי י"ח, ח'), פולחים ובוקעים, איינדרינגען, прони-кать, הצווי: רֵד העד בעם (שמות י"ט, כ"א); ובתוספת ה"א: רְדָה אלי (בראשית מ"ה, ט'), ובהפסק: המלך דבר רֵדָה (מ"ב א', י', י"א). המקור על המעט במשקל השלמים: יָרַד ירדנו בתחלה (בראשית מ"ג, כ'), חייתני מִיָּרְדִי בור (תהלים ל', ד'), בקרי, ופ"א: רֶדָה, אל תירא מֵרְדָה מצרימה (בראשית מ"ו, ג'), והשאר ע"מ רֶדֶת: עד רֶדֶת חמתיך (דברים כ"ח, נ"ב), ההולכים לָרֶדֶת מצרים (ישעיה ל', ב'), בְּרֶדֶת היער (שם ל"ב, י"ט), עיין ברד וי"מ כמקור משרש ירד בהוראת נפילה וכריתה, והטעם — ע"י מכת ברד יפול היער או כשם בענין מורד: הברד יפול במורד היער. ובדחז"ל בא גם בבינוני פעול בענין שפלות המעמד והערך: לְיָרוּדָה שבאומות אתה מבקש להתערב (שמות רבה ל'), כך היו ישראל שפלים יְרוּדִים למצרים (שם ב'). מה מים אינם מתקיימין אלא בְּיָרוּד שבכלים (שהש"ר א')—הפחות והגרוע שבכלים הוא כלי חרש. והונח ג"כ להוראת פחיתות הערך ביחס אל עצם אחר: „זהו כללו של דבר: כל הַיָּרוּד מחברו קונה את חברו" (ירושלמי ב"מ ריש פרק הזהב), ובתוספתא עדיות פ"א „אומנות ירודה". ומדרך לשון חז"ל להשתמש בפעל ירד להחזקה בנכסי זולתו, אם לפי שעה או לגמרי: היורד לנכסי אשתו, היורד לנכסי שבוי (תוספתא כתובות ח' ג', ובגמרא ב"מ ל"ח, ע"ב), ובניהן רוצין לירד לנכסי אביהן (ב"מ שם). ובענין החזקה שלא ברשות ולהסגת גבול: ולא ירד לאומנות חברו (סנהדרין פ"א ע"א, מכות כ"ד ע"א); ובהשאלה: אדם קורא לחברו רשע, יורד עמו לחייו (ב"מ ע"א, ע"א) (עיין רש"י), עד שתים עשרה שנה מתגלגל אדם עם בנו, מכאן ואילך יורד עמו לחייו (כתובות נ' ע"א).

ההִפְעִיל יוצא, א) הובלה למקום נמוך, הינאַבפיהרען, הינאַבברינגען, свести, сводить, ниспускать, низводить: הוֹרֵד אותם אל המים (שופטים ז', ד'), הֲתוֹרִידֵנִי אל הגדוד הזה (ש"א ל', ט"ו); ועם זה טלטול ממקום גבוה, הינאַבלאַססען, спустить, спускать; בחלון אשר הוֹרַדְתֵּנוּ בו (יהושע ב', י"ח), וַיּוֹרִידוּם מעל העצים (יהושע י', כ"ז), הערונטער-נעהמען, снять, снимать, וַיֹּרִדֵהוּ מן העלית

(מ"א י"ו, כ"ג); ובחפצים: וכסף אחר הורדנו בידנו (בראשית מ"ג, כ"ב), ויֵּרֶד כנהרות מים (תהלים ע"ח, ט"ז), ווּרֶד רירו אל זקנו (ש"א כ"א, י"ד), הערַאבּרינגען לאַססען, низвіять; ומזה בענין פריקה: וְהוֹרִדוּ את פרכת המסך (במדבר ד', ה'), אַבנעהמען, צוזאַמטענ-פאַלטען, сложить: וְהוֹרַדְתִּי הגשם בעתו (יחזקאל ל"ד, כ"ו), פאַללען לאַססען, спустить. הוֹרִידִי כנחל דמעה (איכה ב', י"ח), שטראָט-מען לאַססען, проливать, וְהוֹרִידוּ לאיש מנחה (בראשית מ"ג, י"א), הולכים להוריד מצרימה (שם ל"ז, כ"ה,) הוֹרִידוּ לארץ ראשן (איכה ב', י'), זינקען לאַססען, опустить, ב) הפלה והשלכה בכח, נידערוואַרפען, свалить: באף עמים הוֹרֵד אלהים (תהלים נ"ו, ח'), ומוֹרִיד עמים תחתני (ש"ב, כ"ב, מ"ה). ובתהלים באותו ענין: וַיַּדְבֵּר עמים (שם י"ח, מ"ח), הניעמו בחילך והוֹרִידֵמוֹ (תהלים נ"ט, י"ב), וְאוֹרִיד כאביר יושבים (ישעיה י', י"ג). משם אוֹרִידְךָ (ירמיה מ"ט, ט"ז); ובהשאלה: וְהוֹרִיד ממך עזך (עמוס ג', י"א), הערַאבּרייסען, отнять: וְאוֹרִיד לארץ נצחם (ישעיה ס"ג, ו'), וַיֹּרֶד עז מבטחה (משלי כ"א, כ"ב). ג) הטבעה והשקעה, הערונ-טערשטירצען, повергать, повергнуть: לשחת יוֹרִדוּךָ (יחזקאל כ"ח, ח'), והוֹרַדְתִּיךָ את יורדי בור (שם כ"ו, כ'), נהה על המון מצרים וְהוֹרִדֵהוּ (שם ל"ב, י"ח). ומזה: וְהוֹרַדְתָּ את שיבתו בדם שאול בדרך השאלה (מ"א ב', ט') — להמתה, טאָדטונג, убеніе, ובהשאלה: וְהוֹרַדְתֶּם את שיבתי ביגון שאולה (בראשית מ"ב, ל"ח), תגרמו לי שאמות מיגוני: מוֹרִיד שאול ויעל (ש"א ב', ו'); ובלשון הז"ל: מַעֲלִין בקדש ואין מוֹרִידִין (ברכות כ"ח, ע"א ובהרבה מקומות). וב"ע: מוֹרִידִין קרוב לנכסי שבוי (ב"מ ל"ח, ע"ב).

הָהָפְעַל: ויוסף הורד מצרימה (בראשית ל"ט, א'), הערַאבגעפיהרט ווערדען, быть низве-дену: והוּרַד המשכן (במדבר י', י"ז), הער-אַבגעלאַססען, אַבגענאָמען ווערדען, быть сложену, снесену: והוּרַדְתָּ את עצי עדן (יחזקאל ל"א, י"ח), הינאַבגעזונקען ווערדען, быть погружену, הוּרַד שאול גאונך (ישעיה י"ד, י"ב).

יֶרֶד, שע"פ, א) אבי חנוך (בראשית ה', ט"ו), ב) מבני כלב בן יפנה (דהי"א ד' י"ח), באורו מורד, ענינו שוכן במורד.

יְרִידָה, שה"פ במשנה, אבשטייגען, спус-каніе, דרך יְרִידָה (שקלים ח', י"ב), כשם שמיתתם בִּירִידָתָם (מכילתא בא, ה'). ובמובן המושאלי בשפלות המצב: לך רֵד — יְרִידָה היא לך (שמו"ר מ"א).

מוֹרָד, א) שם מקום משופע, שפוע ההר, מדרון, אַבהאַנג, אַבשיעססיגע געגענד, спускъ, скать: כמים מוגרים בַּמּוֹרָד (מיכה א', ד'), ויכם בַּמּוֹרָד (יהושע ז', ה'), בְּמוֹרַד בית הורן (יהושע י', י"א), ובדהז"ל: מעלות ומורדות (עירובין נ"ב, ע"א), ב) במלאכה ציורים, ציור שקוע מפותח, איינזענקונג, איינטיפונג, באַרעליעפצייכנונג, углубленіе, ба-рельефъ, מעשה מוֹרָד (מ"א ז', כ"ט) ותרגומו עובד כבוש, ורש"י פירש: מעשה רדוד משרש רדד, רוד (עיי"ש).

מוֹרְדִין, במשנה, עיין מרד.

יְרִיד, בברייתא, שם יום השוק שמתכנסים ויורדים בימים מיוחדים אל מקום מיוחד, למכור ולקנות, יאַהרמאַרקט, ярмарка: הולכים לִיְרִיד של ע"ז (ע"ז י"ג, א').

יַרְדֵּן, שם נהר על גבול ארץ כנען מזרחה (במדבר כ"ו, ג'), חז"ל אמרו בטעם השם שיורד מדן (בכורות נ"ה. ע"א), ולדעת החכם לעוויזאהן נגזר משרש ירד מפני ירידתו מבין ההרים.

יָרֹה, פ"י, הַקַּל: עקרו זריקת דבר למרחוק בכונה, לפגוע בו בזולתו, שליידערן, אַבשיעססען, стрѣлять, метать; והוא יָרָה החצי (ש"א כ', ל"ו), כמתלהלה הַיּוֹרֶה זקים (משלי כ"ו, י"ח), וכש"ת: וַיָּחֶל מן הַיּוֹרִים (דהי"א י', ג'), פפיילשיטצע, שיטצע, стрѣльцы: ויאמר אלישע יְרֵה (מ"ב, י"ג י"ז), והמקור: או יָרֹה יִיָּרֶה (שמות י"ט, י"ג). עיין בנפעל. לִירוֹא בחצים ובאבנים (דהי"ב כ"ו, ט"ו) לִירוֹת במו אפל לישרי לב (תהלים י"א, ב'), ביחס הלמ"ד: לִירוֹת במסתרים תם (שם ס"ד, ה') ביחס הפעול.

ב) השלכה לכים הגורל, ווערפען, бросать жребій: וְיָרִיתִי לכם גורל (יהושע י״ח, ו׳), פ״א במקרא (עיין גור). ג) השלכה של הטבעה, שליידערן, бросать: מרכבת פרעה וחילו יָרָה בים (שמות ט״ו, ד׳); ועם זה השלכת אבן לבנין היסוד, איינזענקען, спустить, погрузить: או מי יָרָה אבן פנתה (איוב ל״ח, ו׳); ומזה: הנה הגל הזה והנה המצבה אשר יָרִיתִי (בראשית ל״א, נ״א) א״ת: די אֲקִימִית, אויפריכטען, שטעללען, воздвигнуть, воздвигать, והוא האבן שהקים יעקב ונאמר בה: וַיְרִימֶהָ מצבה (שם שם, מ״ה), ושרש רום קרוב לשרש רָמָה הנרדף לשרש יָרָה (ועיין באור). ולדעת גיזיניוס: כמלקוש יוֹרֶה ארץ (הושע ו׳, ג׳), וענינו הזיה והטפת מים, בעשפרענגען, בענעטצען, окроплять, омочить, ע״ד הפעל זרק ונזה הכוללים הוראת ההשלכה והטפת מים (עיין יורה ורוה); ובא: וַנִּירָם אבד חשבון (במדבר כ״א, ל׳), לדעת הרד״ק הוא משרש זה, והנו״ן רבים מדברים בעתיד בוא״ו ההפוך והמ״ם כנוי הפעול לרבים נסתרים, והראוי וַנִּירֵם בציר״ה, והענין: ירינו אותו בחצים נלחמים בהם או השלכנום לארץ.

הַנִּפְעַל פ״א במקרא מן הַקַּל, מים פּייללען געמראָפען, ערשאָססען ווערדען, быть застрѣлену: או ירה יִיָּרֶה (שמות י״ט, י״ג), והראוי יִוָּרֶה בוי״ו. ולדעת הריק״ם הוא מבנין הִתְפַּעֵל ומשפטו יִתְוָרֶה, ודגש היו״ד לחסרון התי״ו, והקמ״ץ ביו״ד לתשלום הדגש הראוי להיות ברי״ש לסימן הבנין (ועיין באור), ורש״י פירש: יושלך למטה לארץ, כמו ירה בים.

הַהִפְעִיל בענין הקל: שיעססען, стрѣлять: שלשת החצים צדה אוֹרֶה (ש״א כ׳, כ׳), ולא יוֹרֶה שם חץ (מ״ב י״ט ל״ב), יָרֵה וַיּוֹר (שם י״ג, י״ז) וַיֹּרֵם אלהים חץ (תהלים ס״ד ח׳), פתאם יֹרֻהוּ ולא ייראו (שם שם, ה׳), והבינוני כש״ת: וימצאהו הַמּוֹרִים בקשת (דה״א י׳, ג׳), פּפייללנשיטצע, стрѣльцы; הַמּוֹרִים אֲנשים בקשת (ש״א ל׳, ג׳), שעורו: אנשים הַמּוֹרִים בקשת: וַיֹּרוּ הַמּוֹרִים (ש״ב י״א, כ״ד), בקרי, ובכתיב: וַיִּרְאוּ הַמּוֹרְאִים. ב) הֹרָנִי לחמר (איוב ל׳, י״ט)—השליכני לחמר, והכפל: ואתמשל כעפר ואפר (ועיין ירה ב).

יָרָה, (ב) פ״י, קרוב לשרש ראה, ולא נמצא כ״א בבנין הפעיל, א) עקרו הראות מציאות דבר במקום ידוע, כמו שמראים באצבע כי הוא זה, צייגען, וויזען, זעהן לאססען, показать, указать: וַיּוֹרֵהוּ ה׳ עץ (שמות ט״ו, כ״ה), בשני פעולים: מוֹרֶה באצבעותיו (משלי ו׳, י״ג), לְהוֹרֹת לפניו גשנה (בראשית מ״ו, כ״ח), שעורו—להורות את הדרך אל גשן: בלעדי אחזה אתה הֹרֵנִי (איוב ל״ד, ל״ב)—אני בעצמי אינני רואה הראני אתה. ובמובן זה נאמר: אורה אתכם ביד אל (איוב, כ״ז י״א)—אראה בידו של האל כלומר דברים ברורים כאלו הראה אתכם הש״י בעצמו והוא ע״ד מוֹרֶה באצבעותיו, ובהמשך ע״ז אמר להלן: הן אתם כלכם חֲזִיתֶם (י״ב); ובהשאלה: וְתוֹרְךָ נוראות ימינך (תהלים מ״ה ה׳), ע״ד: ונפלאותיו אשר הראם (תהלים ע״ח, י״א); ועל הרוב במובן המוסרי: הוֹרֵנִי ה׳ דרכך (שם כ״ז, י״א), כי תוֹרֵם את הדרך (ש״א ח׳, ל״ו), וביחס הבי״ת: יוֹרֶנּוּ בדרך יבחר (תהלים כ״ה, י״ב), ע״ד: לַרְאֹתְכֶם בדרך (דברים א׳, ל״ג). ומזה ב) למוד והבנת ענין נעלם, לעהרען, בעלעהרען, учить, поучать: וְהוֹרֵיתִיךָ אשר תדבר (שמות ד׳, י״ב), את מי יוֹרֶה דעה (ישעיה כ״ח, ט׳), והכפל: ואת מי יבין שמועה; והתיחד ללמודי משפטי השם וחקותיו: אשר הוֹרָהוּ יהוידע הכהן (מ״ב י״ב, ג׳), ממשפטיך לא סרתי כי אתה הוֹרֵתָנִי (תהלים קי״ט, ק״ב), וַיֹּרֵנִי ויאמר לי (משלי ד׳, ד׳), ואת עמי יוֹרוּ (יחזקאל מ״ד, כ״ג), ככל אשר יוֹרוּךָ (דברים י״ז, י׳); ובא: יוֹרוּ משפטיך ליעקב (שם ל״ג, י׳), וְיֹרֵנוּ מדרכיו (ישעיה ב׳, ג׳, מיכה ד׳, ב׳)—מקצת דרכיו, וּלְהוֹרֹת את בני ישראל (ויקרא י׳, י״א), לְהוֹרֹת ביום הטמא (שם י״ד, נ״ז)—איך להתנהג ביום הטמא, אשר כתבתי להוֹרֹתָם (שמות כ״ד, י״ב), ומזה למוד כל חכמה ומלאכה: וּלְהוֹרֹת נתן בלבו (שם ל״ה, ל״ד). ובהשאלה: שאל נא בהמות ותֹרֶךָּ (איוב י״ב, ז׳) או שיח לארץ וְתֹרֶךָּ (שם ח׳)

מוֹרֶה, ש״ת, מראה הדרך, מלמד, מדריך, אונטערוויזער, לעהרער, מייסטער, наставникъ, учитель: וללא כהן מוֹרֶה (דהי״ב ט״ו, ג׳), ונביא מוֹרֶה שקר (ישעיה ט׳, י״ד), מי כמוהו מוֹרֶה (איוב ל״ו, כ״ב)— מי כמוהו יודע להורות חטאים להוכיחם וללמדם דעת. והריק״ם פירשו מענין ירה בים, וטעמו: מי כמהו משליך, משפיל ומכניע: ולא שמעתי בקול מוֹרָי (משלי ה׳, י״ג), ולא יכנף עוד מוֹרֶיךָ (ישעיה ל׳, כ׳), וענינו יחיד אף שהוא ביו״ד הרבוי. כמו: והיה מחניך קדוש, כמשפט שמות נחי ל״ה.

תּוֹרָה, ש״נ, למוד סדר הנהגה בדבר, אַנווייזונג, לעהרע, наставленіе, ученіе, ונרדף עם השם משפט: זאת הַתּוֹרָה לעולה (ויקרא ז׳, ל״ז), ובאותו ענין נאמר: יעשה עולה כַּמִּשְׁפָּט (שם ה׳, י׳), זאת תּוֹרַת העולה (שם ו׳, ב׳), זאת תּוֹרַת המנחה (שם שם, ז׳), זאת תּוֹרַת הילדת (שם י״ב, ז׳), זאת תּוֹרַת הבית (יחזקאל מ״ג, י״ב), דיע פֿאָרשריפֿט פֿיר דאַס הויז, пред-писаніе для дома: תּוֹרָה אחת יהיה לאזרח ולגר (שמות י״ב, מ״ט), תּוֹרָה אחת ומשפט אחד יהיה לכם ולגר (במדבר ט״ו, ט״ז), וזאת תּוֹרַת האדם (ש״ב ז׳, י״ט), כמו משפט האדם וצדקתו, רעכט, право. ובדהי״א באותו ענין: וראיתני כְּתוֹר האדם המעלה (י״ז י״ז) (ועיין תור). וברבוי: והמשפטים והַתּוֹרֹת (ויקרא כ״ו, מ״ו), את החקים ואת הַתּוֹרֹת (שמות י״ח, כ׳), מצותי חקותי ותורֹתָי (בראשית כ״ו, ה׳), וכל צורותיו וכל תּוֹרוֹתָיו (יחזקאל מ״ג י״א); ועל הרוב ענינו כלל התורות והחקים והמשפטים אשר צוה השי״ת ע״י משה עבדו, געזעטץ, законъ: תּוֹרָה צוה לנו משה (דברים ל״ג, ד׳), וְתוֹרָה שם בישראל (תהלים ע״ח, ה׳), וזאת הַתּוֹרָה אשר שם משה לפני בני ישראל (דברים ד׳, י״ד), הואיל משה באר את הַתּוֹרָה הזאת (שם א׳, ה׳); ובסמיכות: למען תהיה תּוֹרַת ה׳ בפיך (שמות י״ג, י״ט), תּוֹרַת ה׳ תמימה (תהלים י״ח, ט׳), תּוֹרַת אלהיו בלבו (תהלים ל״ז, ל״א), ככתוב בספר תּוֹרַת משה (יהושע ח׳, ל״א): בספר תּוֹרַת אלהים (נחמיה ח׳, י״ח), והוא סופר מהיר בְּתוֹרַת משה (עזרא ז׳, ו׳), את משנה הַתּוֹרָה הזאת (דברים י״ז, י״ח), עיין משנה בשרש שנה: בין תּוֹרָה למצוה לחקים ולמשפטים (דהי״ב י״ט, י׳), שעורו—בין תורה לתורה, וכמו שנאמר למעלה: בין דם לדם: וימים רבים לישראל וגו׳ לְלֹא תוֹרָה (שם ט״ו, ג׳), חמסו תוֹרָה (צפניה ג׳, ד׳), חמסו תוֹרָתִי (יחזקאל כ״ב, כ״ו) — העוו וקלקלו. ובענין דין פרט מיני התורה: שאל נא את הכהנים תּוֹרָה (חגי ב׳, י״א). וכולל כל דבר חכמה ומוסר, בעלעהרונג, наука, ученіе, קח נא מפיו תּוֹרָה (איוב כ״ב, כ״ב), תּוֹרַת חכם מקור חיים (משלי י״ג, י״ד), ואל תטוש תּוֹרַת אמך (שם א׳, ח׳), וְתוֹרַת חסד על לשונה (משלי ל״א, כ״ו); ובענין אזהרה; וואַרנונג, предостороженіе: צור תעודה חתום תּוֹרָה בלמודי (ישעיה, ח׳ ט״ז), ובדברי חז״ל בא השם תורה במובנים שונים: א) החלק הראשון מכלל כתבי הקדש הכולל חמשת הספרים: בראשית, שמות, ויקרא, במדבר ודברים, בהבדל משני החלקים האחרונים שנקראו: נְבִיאִים וכתובִים, ובכללם ספרים: ספרים (שמכרו) לוקחים תוֹרָה אבל מכרו תוֹרָה לא יקחו ספרים (מגילה כ״ז, א׳) (ועיין ספר). כלל הדינים והמשפטים שבאו כתובים בספר הַתּוֹרָה שנקראו „תורה שבכתב״ בהבדל מן הדינים וההלכות שבאו בקבלה ושנקראו בכללם „תורה שבעל פה״ או „דברי סופרים״ (עיין סופר): חומר בדברי סופרים מבדברי תורה (סנהדרין י״א, ג׳). ובכלל תורה שבעל פה נכנסו גם המצות וההלכות שנלמדות מספרי הנביאים וגם מספרי הכתובים ונקראו „דברי קבלה״ או „תורה שבעל פה״: דברי תורה מדברי קבלה לא ילפינן (ב״ק ב׳, ע״ב; חגיגה י׳, ע״ב), ונאמר: דבר זה מתורת משה רבינו לא למדנו מדברי קבלה (כתובים) למדנו (ראש השנה ז׳ ע״א ועיין ע״ז מו״ק ה׳), ועל המעט ומהרגל הלשון כלל גם דברי נביאים בכלל תורה (ועיין קבלה): רמז לציון קברות מן התורה מנין שנאמר (יחזקאל

לי"ס, מ"ו), וראה עצם אדם (טו"ק ה', ע"ג).
ג) ובכלל כל דברי המצות וההלכות שבתורה שבכתב ושבעל פה באוריהם ופרושיהם: על שלשה דברים העולם עומד על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים (אבות א', ב'), באים לבית דין הגדול שבלשכת הגזית שממנו תורה יוצאת לכל ישראל (סנהדרין י"א, ב'), יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ (אבות ב'), קנה לו דברי תורה קנה לו חיי העולם הבא (שם שם, ז'), אם אין קמח אין תורה (שם ג', י"ז). ובמדרש קראו ד) לעשרת הדברות על צד היתרון בשם תורה, ואמרו: התורה דינים מלפניה, דינים מלאחריה והיא באמצע (שמו"ר פרשה ל'). ה) תורת כהנים נקרא ספר ויקרא (מגילה ג', ה'), ובא: ו) כשם כולל כל דין והלכה בכלל: אם כן נתת תורת כל אחד ואחד בידו (שביעית ב', א').

הוֹרָאָה או **הוֹרָיָה**, ש"נ, במשנה, פיסוק פסקי הלכות, נעזעטצעסשיידונג, рѣшеніе: הוראת בית דין הגדול (הוריות ב', ה'), הוראת שעה (פרה ז', י'), תלמיד והוא ראוי להוראה (הוריות א', א'), מורה הוראה אני (ע"ז א'), מן ההוריה (ב"ר א'), מורה הוראה בישראל (גיטין ג"ח, ע"א). ועל שם זה נקראת מסכת אחת במשניות סדר נזיקין בדיני ההוראות בטעות בשם הוריות.

ירה, ג), פ"י, עקרו כנראה ורה בהפוך האותיות משרש רוה, השקאת הגשמים שמשקים ומרוים את הארץ, טרענקען, בעוואססערן, בעפייכטען, напоить, орошать: כמלקוש יורה ארץ (הושע, ו' ג'); ומזה: המטרה, רעגנען לאססען, ниспослать дождь: עד יבוא ויורה צדק לכם (שם י', י"ב); וי"מ מזה: ויסרו למשפט אלהיו יורנו (ישעיה כ"ח, כ"ו)—כשיסדר אדמתו כמשפט, אז יקוה לאלהיו שיוריד לו מטר בעתו (עיין יסר). ולדעת אחרים כי במובן זה: הלילה אמר הורה גבר (איוב ג', ג'), בהשאלה להורעת זרע אדם, בעפרוכטונג, оплодотвореніе, ובא: ומרוה גם הוא יורא (משלי י"א, כ"ה), באל"ף תמורת ה"א, מרוה מנקה ומשפיע לאחרים גם הוא יהיה מורה ושבע טוב, ובא במובן פעל עומד, וי"מ שהוא מן ההפעל: והראוי יורה או יורא או מן הנפעל: יורה יורא.

יוֹרֶה, ש"ז, שם כלל הגשמים היורדים בארץ ישראל בסמוך לאחר הזריעה, וזה בחדשי חשון כסלו וטבת שמשקים ומרוים את הארץ, ונקרא בלשון חכמים „רביעה ראשונה" (עיין תענית דף ו'); יורה ומלקוש (דברים י"א, י"ד; ירמיה ה', כ"ד), ועמ"א:

מוֹרֶה, פריהרעגען, осенній ранній дождь: כי נתן לכם המורה לצדקה (יואל ב', כ"ג), מורה על צדקה גשמי ברכה, ומפרש: ויורד לכם גשם מורה ומלקוש בראשון (שם), כלל שאחריו פרט, הוריד לכם גשם בעתו מורה שהוא הרביעה הראשונה בעתו בחשון, ומלקוש בראשון, בחדש הראשון בניסן שהוא זמן המלקוש (עיין מלקוש בשרש לקש).

יוֹרָה, ש"נ, במשנה, א) כיור של מתכת גדול לבשול, קעססעל, котелъ: את הצמר ליורה (שבת א', ו'). ב) יורות הערביים שהוא חופר וטח בטיט וכו' וזהו תנורו של בן דונאי (כלים ה', י'), ופירשו המפרשים שהוא גומא שחופרים בארץ וטחין אותה בטיט ומסיקין אותה עד שתתלבן ואח"כ אופים בה לחם. וזה מנהגם של הערביים נוסעי בעדר הידועים בשם בדואים (בעדואינען) ובלשון המשנה: בן דינאי; הרי עלי בתנור לא יביא וכו' מאפה יורות הערביים (מנחות ה', ט').

ירה, פ"ע, דומה לשרש ירא: אל תפחדו ואל תרהו (ישעיה מ"ד, ח'), שרעקקען, ציטטערן, содрогаться, וכן הוא בערבית ורה השתומם מפחד, שטוינען, бытъ пораженъ отъ страха, ובקצת נוסחאות ביו"ד: תירהו (ועיין רהה).

יְרוּאֵל, שם מקום מדבר (דה"ב כ', ט"ז), הוא מפעל ירה מענין התיסדות, ובארו יסדת אל.

יָרוֹחַ, שע"פ, איש מבני גד (דה"א ה', י"ד).

יְרוּשָׁא, יְרוּשָׁה, שע"פ, אם יותם מלך יהודה (מ"ב ט"ו, ל"ג; דה"ב כ"ז, א'), באור השם: מורשה, אחוזה, נחלה.

יְרוּשָׁלַיִם, יְרוּשָׁלַםִ, ובארמית **יְרוּשְׁלֶם**, שם עיר המלוכה ומקום בית המקדש בארץ ישראל (יהושע י', א'). שמה מלפנים צֶדֶק גם שָׁלֵם (בראשית י"ד, י"ח), ואח"כ יְבוּס (שופטים י"ט, י').

יָרֵחַ, ש"ז, נרדף לשם לבנה דער מאָנד, мѣсяцъ, луна: והנה השמש וְהַיָּרֵחַ (בראשית ל"ז, ט'), יָרֵחַ וכוכבים לאור לילה (ירמיה ל"א, ל"ה), עשה יָרֵחַ למועדים (תהלים ק"ד, י"ט) (עיין באור); והנראה שטעמו: עשה יָרֵחַ להיות מאיר בפנים שונים מיום הראותו עד שהוא מתכסה, והפוכו: שֶׁמֶשׁ ידע מבואו, מהלכו ידוע, וע"ד שפירשו חז"ל: עד יָרֵחַ ולא יאהיל (איוב כ"ה, ה'), וְיָרֵחַ יקר הולך (שם ל"א, כ"ו), ע"ש יפעת אורו במהלכו בהיותו במלואו: ולפני יָרֵחַ דור דורים (תהלים ע"ב, ה'), משל לאריכות ימים כל זמן שיהיה לפני הירח, כל זמן שהוא מאיר עליו: כְּיָרֵחַ יכון עולם (שם פ"ט, ל"ח), ורוב שלום עד בלי יָרֵחַ (שם ע"ב, י"ז)—עד העת שיחדל ירח; ובכנוי: וִירֵחֵךְ לא יאסף (ישעיה ס', כ')—הירח המאיר לך.

יֶרַח, ש"ז, חדש ימים לפני תקופת הירח היקף שלם, מאָנד, מאָנאַט, лунный мѣсяцъ: יֶרַח ימים (דברים כ"א, י"ג; מ"ב ט"ו, י"ג), בְּיֶרַח זִו (מ"א ו', י"א), בְּיֶרַח האתנים בחג (שם ח', ב'), ותצפנהו שלשה יְרָחִים (שמות ב', ב'), תספור יְרָחִים תמלאנה (איוב ל"ט, ב')—חדשי עבודה, מי יתנני כְּיַרְחֵי קדם (שם כ"ט, ב'), ענינו כימי קדם, כן הנחלתי לי יַרְחֵי שוא (שם ז', ג'), והכפל: ולילות עמל מנו לי, וממגד גרש יְרָחִים (דברים ל"ג, י"ד), א"ת: מריש ירח ביריח, וענינו שהארץ מגרשת ומוציאה לחדשים בכל חדש וחדש, וע"ד מליצת: לחדשיו יְבַכֵּר (יחזקאל מ"ז, י"ב), וראוי להעיר שהשם יֶרַח (מאָנד) שרגיל במקרא יותר מן השם לבנה (שלא נמצא רק שלש פעמים) לא נמצא כל עיקר בלשון ארמית שבה בא במקומו השם סיהרא, וכן איננו מצוי בלשון חכמים שהרגילו בשם לבנה. מה שאינו כן עם השם יֶרַח (מאָנאַט) שאינו מצוי במקרא הרבה ועל הרוב ישתמשו בשם חדש, וכן הוא בלשון חכמים והפוכם בארמית: השם יֶרַח הוא השם המיוחס לשם חדש ולא נמצא זולתו שם אחר, ובגזרת השם דעת פירסט ששעורו ארח בהוראת הליכה ובערבית ארח ורח ענינם הילוך תקופת זמן משוער, איינען צייט ציק-לוס דורכלויפען, совершать извѣстный кругъ времени, ומזה: ארחה, פרק זמן ידוע, צייט אַבשניטט, періодъ, תַּאֲרִיחַ (תאריך בדבא"ם) סדר מנין שנים, אֶערע, כּראָניק, эра; ומזה השם ירח ע"ש הלוכו בתקופות לחדשים. וזו באמת השערה יפה אך מה שיפלא הוא שבערבית לא נגזר מן הפעל הזה שם להוראת יָרֵחַ, ותחתיו נמצא השם אלכמר.

יֶרַח, שע"פ, אחד מבני יקטן (בראשית י', כ"ו), כמו יָרוּחַ.

יְרִיחוֹ, יְרֵחוֹ, שע"פ, עיר במטה בנימין (במדבר כ"ב, א') (עיין יוסיפון פרק ל"ח); ענינו ריח, מקום ריח טוב.

יְרֹחָם, שע"פ, א) לוי מבני קהת אבי אלקנה (ש"א א', א'). ב) מן הכהנים אבי עדיה עשה המלאכה לבית בימי עזרא (נחמיה י"א, י"ב). ג) אבי ראשי אבות היושבים בירושלים בימי זרבבל (דה"א ח', כ"ז). ד) מבני בנימין (שם ט', ח'). ה) אבי גבורי דוד (שם י"ב, ח'). ו) אבי נגיד בימי דוד (שם כ"ז, כ"ב). ז) אבי שר מאה בימי המלך יהואש (דה"ב כ"ג, א'); ענין השם כמו ירוחם, אהוב.

יְרַחְמְאֵל, שע"פ, א) בן חצרון (דה"א ב', ט'), ועל שמו נקראו נחלה וערים (ש"א כ"ז, י'; ל' כ"ט). ב) מבני מררי (דה"א כ"ד, כ"ט). ג) בן יהויקים מלך יהודה (ירמיה ל"ו, כ"ו), השם מרכב: ירחם אל.

יַרְחָע, שע"פ, עבד מצרי (דה"א ב', ל').

יָרַט, פעו"י, לא נמצא כי אם שתי פעמים במקרא והוראתו מסופקת. הקל:

כי יָרַט הדרך לנגדי (במדבר כ"ב, ל"ב), אונקלוס ויב"ע תרגמו לפי הכוונה. ולדעת רש"י הוא לשון רֶטֶט וענינו עשות דבר בחרדה בפחזות ובהילות, איבעראייל'ם, опрометчиво, כי ראיתי בעל הדרך שחרד וממהר ללכת בה למורת רוחי, ומקרא קצר הוא כמו: וַתְּכַל דוד (ש"ב, י"ג ל"ט). ולפי שיטתו יתכן גם לפרש הדרך (הנסיעה) שהוא למורת רוחי היא נעשית בחפזון ובהלה, ובא הפעל בל"ז כפעל אתמי שאינו שומר את המין. והר"ש פרחון פרשו לשון ירידה והילוך, בחלו"ף דל"ת בטי"ת, ועמו הסכימו האחרונים והוסיפו ש"פ להוראת הפעל ורט בערבית ענינו הליכה נחוצה מרוצה, הינגעהען, הינלויפען, חינשטירצען, стремительно бѣжать, וטעם המאמר: הדרך הנסיעה היא רצה ואצה בנחיצה כנגדי. ולדעת הרשד"ל ענינו ירידה של נפילה סכנה ומיתה, וטעמו: הדרך שאתה הולך כנגדי היא מסוכנת, געפֿאָהרליך זיין, быть опаснымъ, הרד"ק פירשו בהוראת שָׂטָה ועִוֵּת. האיש הזה עוות דרכו נטה מן הדרך הישרה כי לקלל הוא הולך: ועל ידי רשעים יִרְטֵנִי (איוב ט"ז, י"א), י"מ שהוא משרש זה ומן הקל במובן יוצא, הורדה, השלכה, הפלה, שטירצען, валить, יפילני וישליכני בידי הרשעים (עיין יר) מסכים עם הקודם: יסגירני אל וגו', ובא בחסרון יו"ד השרשית ובתשלומו יִירְטֵנִי, וי"א שהוא כבנין פִּעֵל בעבר והראוי יִרְטַנִי בפת"ח. ע"מ יִסְּרַנִי, ולא נשלם הדגש (ועיין רטה).

יְרִיאֵל, שע"פ, אחד מבני יששכר (דה"א ז', ב'), כמו ירואל.

יְרִיב, שע"פ, א) בן שמעון בן יעקב (דה"א ד', כ"ד). ב) מהכהנים שהושיבו נשים נכריות (עזרא י', י"ח). ג) ראש בימי עזרא (שם ח', ט"ז), כעין יָרֵב: באורו, לוחם.

יְרִיבַי, שע"פ, אחד מגבורי דוד (דה"א י"א, מ"ו), ענינו לוחם.

יְרִיָּה, יְרִיָּהוּ, שע"פ. אחד מבני חברון (דה"א כ"ו, ל"א), משרש ירה במובן יסוד. והכונה, ה' יסד.

יָרֵךְ, ש"נ, א) פרק הרגל העליון המתחיל מן המתנים ונקשר עם הארכובה עם השוק, היפטע, לענ-ע, бедро, чресло, ולנפיל יָרֵךְ (במדבר ה', כ"ב), על כף הַיָּרֵךְ (בראשית ל"ב, ל"ב), קולית הַיָּרֵךְ התקועה בקליבוסת (עיין כף בשרש כפף), ובסמיכות בשני סגלים ומלעיל: ותקע כף יֶרֶךְ יעקב (שם ל"ב כ"ו); ובא ברבוי זוגי: ממתנים ועד יְרֵכַיִם יהיו (שמות כ"ח, מ"ב)—עד סוף הירכים: חמוקי יְרֵכַיִךְ (שיה"ש ז' ב'); ולפי שכלי הזין שקושרים במתנים תלוים על הירך, נאמר: חגור חרבך על יָרֵךְ (תהלים מ"ה, ד'), איש חרבו על יְרֵכוֹ (שיה"ש ג', ח'), ובבע"ח: כל נתח טוב יָרֵךְ וְכָתֵף (יחזקאל כ"ד, ד'), קיילע, ляжка, лядвея; ובשמושי הלשון נאמר: שים נא ידך תחת יְרֵכִי (בראשית כ"ד, ב'; מ"ז, כ"ט), סימן הבטחה בשבועה לפנים; יוצאי יֶרֶךְ יעקב (שמות י"ו, ח'), כנוי לבנים, ע"ד: ומלכים מחלציך יצאו (בראשית ל"ה, י"א); ספקתי על יָרֵךְ (ירמיה ל"א, י"ט)—סימן צער ואבל; סָפוֹק על ירך (יחזקאל כ"א, י"ז); ויך אותם שוק על יָרֵךְ מכה גדולה (שופטים ט"ו, ח'). ובהשאלה: ב) צד וצלע על הקיצון, זייטע, сторона: על יֶרֶךְ המשכן צפונה (שמות מ', כ"ב), על יֶרֶךְ המשכן נגבה (שם שם, כ"ד), על יֶרֶךְ המזבח צפונה (ויקרא א', י"א). ובכלים: הפרק התחתון המעמיד את כל הכלי, פֿוּסס, подножіе: יְרֵכָהּ וקנה (שמות כ"ח, ל"א, ל"ז, י"ז).

יַרְכָה, ש"נ, הפאה הקיצונה בדברים שאין בהם רוח חיים, אייסערע זייטע, דרויסענזייטע, наружная сторона: וְיַרְכָתוֹ על צידן (בראשית מ"ט, י"ג) — סוף גבול, ועיקר שמושו ברבוי הזוגי בפאות הבנין שהן שתים תמיד זו כנגד זו: לִמְקְצֹעֹת המשכן בַּיַּרְכָתָיִם (שמות כ"ו, כ"ג; ל"ו, כ"ח), שתי קצות המשכן הקיצוניות, לַיַּרְכָתַיִם ימה (שם כ"ו, כ"ו). ובסמיכות: וּלְיַרְכְּתֵי המשכן (שם שם, כ"ב), מִיַּרְכְּתֵי הבית (מ"א ו', ט"ז); ובא בענין פנות הקיצוני הפנימי, במובן מקום נסתר מעין רואה, ווינקעל, שלופּווינקעל, уголъ: ואמר: לאשר בְּיַרְכְּתֵי

חבית (עמוס ו׳, י׳), אל יַרְכְּתֵי הספינה (יונה א׳, ה׳), אל יַרְכְּתֵי בור (ישעיה י״ד, ט״ו), טיעפע דער גרובע, глубь ямы, בְּיַרְכְּתֵי המערה (ש״א כ״ד, ד׳), אשתך כגפן פוריה בְּיַרְכְּתֵי ביתך (תהלים קכ״ח, ג׳), ע״ד המשל לצניעות האשה שהיא יושבת חדר לפנים מחדר: ובענין סוף הגבול: עד יַרְכְּתֵי הר אפרים (שופטים י״ט, י״ח), מרום הרים יַרְכְּתֵי לבנון (מ״ב י״ט, כ״ג), ואשב בהר מועד בְּיַרְכְּתֵי צפון (ישעיה י״ד, י״ג)—מקום משכן האלילים לפי מחשבות העמים הקדמונים היה בהר גבוה בקצות הצפון. ובמובן זה נאמר לדעת הרשד״ל: הר ציון יַרְכְּתֵי צפון (תהלים מ״ח, ג׳) (עיין הר). ובנבואות יחזקאל על גוג נאמר כמה פעמים: יַרְכְּתֵי צפון (ל״ח, ו׳, ט״ו; ל״ט, ב׳)—מקום משכן העמים ההם, או שהוא כנוי מליצי לארץ רחוקה בלתי ידועה. וכן בנבואת ירמיה פעמים הרבה: יַרְכְּתֵי ארץ, נרדף לארץ צפון, וגוי גדול יעור מִיַּרְכְּתֵי ארץ (ו׳ כ״ב), והקודם עם בא מארץ צפון, עם בא מצפון ומלכים רבים יעורו מִיַּרְכְּתֵי ארץ (נ׳ מ״א), הנני מביא אתם מארץ צפון וקבצתים מִיַּרְכְּתֵי ארץ (ל״א, ז׳) (וע׳ צפון).

יַרְכָא, ארמית כעין יָרֵךְ בעברית: מעוהי וְיַרְכָתֵהּ די נחש (דניאל ב׳, ל״ב).

[הערה]. לדעת גיזיניוס שרש ירך, יסודו רך, רכך, ונקרא כן האבר הזה על שהוא נכסה בבשר רך ועב.

יְרֵמַי, שע״פ, אחד בימי עזרא (שם י׳, ל״ג), מובנו הוא מרום ונשא.

יִרְמְיָה, יִרְמְיָהוּ, שע״פ, הנביא אשר הספר ירמיה נקרא על שמו (ירמיה א׳, א׳; כ״ז, א׳). ב) מהחותמים על האמנה והעולים עם זרובבל (נחמיה י׳, ג׳; י״ב, א׳, ל״ד), ג) ראש בית אב לחצי שבט המנשה בעבר הירדן (דה״א ה׳, כ״ד). ד) מגבורי דוד (שם י״ב, ה׳, י״א, י״ד). ה) חותן המלך יאשיהו (מ״ב כ״ג, ל״א). ו) מבני הרכבים (ירמיה ל״ה, ג׳). הוראת השם: מרום ונשא.

יְרִימוֹת, שע״פ א) נגיד לשבט נפתלי בימי דוד (דה״א כ״ז, י״ט). ב) גבור חיל וראש בית לבנימין (שם ז׳, ז׳). ג) מגבורי דוד (שם י״ב, ו׳). ד) לוי מבני מושי (שם כ״ב, ל׳). ה) לוי מבני הימן (שם כ״ה. ד׳). ו) חותן המלך רחבעם (דה״ב י״א, י״ח). ז) לוי פקיד בימי המלך חזקיהו (שם ל״א, י״ג). ענין השם נכבדות והרמת ערך.

יַרְמוּת, שע״פ, א) עיר במטה יהודה (יהושע ט״ו, ל״ה). ב) עיר הלוים במטה יששכר (שם כ״א, כ״ט). באורו: מקום רם.

יָרַע, פ״ע, יסודו רוע, רעע, ולא נמצא רק פ״א במקרא, לדעת המבארים עקרו התנודדות וחרדה, וואַנקען, בעבען, ציטטערן, трястись, дрожать, וזה חרדת מורא ופחד, פורכטזאַם, צאַגהאַפט זיין, быть боязливымъ, трусливымъ, וכן הוראתו בערבית: נפשו יָרְעָה לו (ישעיה ט״ו, ד׳)—נפש כל אחד ואחד חרדה, ציטטערט, לשון נופל על לשון; המאמר הקודם: על כן חלוצי מואב יָרִיעוּ. והנראה שעיקרו בעברית: שבירה, צערברעכען, ломать, ומזה במובן המושאלי שבר ברוח, געבראָכענען הערצענס זיין; נפשו ירעה לו, ע״ד מליצת: נִשְׁבַּר לִבִּי בקרבי (ירמיה כ״ג, ט׳), (ועיין רוע, רעע).

יְרִיעָה, ש״נ, בגד, סדין עשוי לשטוח על האהלים לגג ולמחיצות, צעלטטוך, занавѣсь шатра: תעשה עשר יְרִיעוֹת (שמות כ״א, א׳), ועוד כמה פעמים במלאכת המשכן: וִירִיעוֹת משכנותיך יטו אל תחשוכי (ישעיה נ״ד, ב׳), כאהלי קדר כִּירִיעוֹת שלמה (שיה״ש א׳, ה׳), פתאם שדדו אהלי רגע יְרִיעוֹתָי (ירמיה ד׳, כ׳); אין נטה עוד אהלי ומקים יְרִיעוֹתָי (שם י׳, כ׳), יְרִיעוֹתֵיהֶם וכל כליהם (שם מ״ט, כ״ט). ובסורית יכלול גם הוראת אהל, צעלט, шатеръ; ומזה כנראה במקרא: נוטה שמים כַּיְרִיעָה (תהלים ק״ד, ב׳), וארון האלהים יושב בתוך הַיְרִיעָה (ש״ב ז׳, ב׳), ירגזון יְרִיעוֹת ארץ מדין (חבקוק ג׳, ז׳), והקודם: אהלי כושן, לדעת האחרונים לפי שיטתם נגזר השם הזה מן הפעל ירע בהוראת התנועעות והתנודדות, וזה ע״ש שהיריעה

שעשויה מבגד מתנודדת ברוח. והנראה שהוא נגזר ממושג השבירה וע"ד הפעל פרם שכולל ענין השבירה והשטיחה כאחד. וזה לפי שהדבר העשוי לפריסה ושטוח מונח ומקופל, ובשעה ששוטחים אותו כאלו שוברים אותו (עיין פרם ושרע), ולפי זה יהיה הוראת יריעה, אויסדעהנונג, אויסשפאַננונג, растяженіе, розвертываніе, ובמשנה: בגד גס ועב שאינו תפור כעין יריעות טובות, גראָבעס צייג, простая матерія: הנודר מן הכסות מותר בְּשַׂק וּבִירִיעָה (נדרים ז', ד'), וכן קלף שכותבים עליו ספרים לפי שהוא מתוח ופרוס: אין פוחתין בִּירִיעָה פחות משלשה דפים (מס' סופרים ב' ה'), יְרִיעָה שבלתה (שם ו').

יְרִיעוֹת, שע"פ, בת כלב (דה"א ב', י"ח).

יִרְפְּאֵל, שם עיר במטה בנימין (יהושע י"ח, כ"ז). ענינו: ירפא-אל.

יָרַק, פ"י, א) מיסוד אחד עם רָקַק, זריקת רוק הפה על זולתו, שפייען, шпיקקען, плюнуть, плевать, ונקשר ביחס הבי"ת: ואביה יָרֹק יָרַק בפניה (במדבר י"ב י"ד), וְיָרְקָה בפניו (דברים כ"ה, ט'), ולא נמצא כי אם בעבר, והעתיד בא בשרש רקק.

יָרַק, ב) לא נמצא בפעל במקרא ורגיל בערבית ובארמית בהוראת היות בצבע כהה, וכולל צבע העשבים, גרין, зеленый, וצבע השעוה, געלב, желтый, וכמו כן נמצא במשנה ובהפעיל ביחוד בהוראה לצבע השעוה: הוריקו הרי אלו מותרים (שבועות ו', ג'), שנוי צבע הטבע לצבע השעוה והברכום, געלב ווערדען, בלאַסס, פאַהל ווערדען, желтѣть: פניה מוריקות (סוטה ג', ד'). ובמדרש במובן פעל יוצא: ארקא כנגד תקופת טבת שהיא מוֹרֶקֶת את פירותיה (בראשית רבה י"ג). ובהשאלה: וַיָּרֶק את חניכיו, הן הוריקו פנים כנגד אברהם: אמרו ה' מלכים לא יכלו לעמוד בהם ואנו יכולים לעמוד בהם— אברהם הוריק פנים כנגדם אמר אצא ואפול על קדוש השם (שם מ"ג) – שנוי צבע הפנים למראה ירוק (געלב) מפחד ובהלה, ושם עוד: באבנים טובות ומרגליות הוריקו הד"א ואברותיה בִּירַקְרַק חרוץ (ועיין ירוק). ובמקרא:

יֶרֶק, ש"ז, כולל צמחי האדמה שצבעם צבע עשב, דאַס גרין, зелень; ובא בכלל שאחריו פרט: יֶרֶק עשב (בראשית א', ל'), דאַס גרין דעס גראַזעס, травная зелень, וּכְיֶרֶק דשא יִבּוֹלוּן (תהלים ל"ז, ב'), את יֶרֶק השדה (במדבר כ"ב, ד'), ולא נותר כל יֶרֶק בעץ (שמות י', ט"ו), מתיחס אל העלים; ובסמיכות: עשב שדה וִירַק דשא (מ"ב י"ט, כ"ו; ישעיה ל"ז, כ"ז); ובא נרדף לשם דשא: כלה דשא יֶרֶק לא הָיָה (ישעיה ט"ו, ו').

יָרוֹק, ש"ת, למה שהוא בצבע הירק, גרין, зеленый: ואחרי כל יָרוֹק ידרוש (איוב ל"ט, ח'). כולל את השם צמחי האדמה, עשבים, ובדחז"ל יפול השם הזה: א) על צבע השעוה או חלמון ביצה, געלב, желтый: בדמים שבאשה אמרו: הַיָּרוֹק, עקביא בן מהללאל מטהר (נדה י"ט, ע"ב). ופרשוהו הירוק כאתרוג שהוא סתם ירוק הנזכר בחז"ל. (עיין תוספות ד"ה הירוק). ובתוספתא דנגעים (פרק א'): ירוק שבירוקים ר"א אמר כשעוה וכקורמן, סומכוס אומר ככנף טַוָּס וכחיץ של דקל. ב) צבע העשבים (גרין, зеленый). וכמובן ג) צבע התכלת (בלוי, голубой) (אתרוג) הַיָּרוֹק ככרתי ר"מ מכשיר (סוכה ל"א, ע"ב), ובתוספות שם אמרו משמע שמראהו כצבע שקורין: גרין, зеленый, וההיא דברכות: משיכיר בין תכלת לכרתי (ט' ע"ב), משמע קצת שדומה לאינדיגה, בלויא, голубой, עיי"ש, ועיין מרפא לשון. ובחולין: אלא (ריאה) ירוקה הכי דמיא ככרתי (מ"ז ע"ב ועיין תוספות ד"ה אלא). ובר"שי (שמות כ"ה, ד'), תכלת צמר צבוע בדם חלזון וצבעו ירוק לפי שמתערובות צבע התכלת (בלוי) בצבע השעוה (געלב) יצא צבע העשבים (גרין) (עיין באור).

יָרָק, שם עצם כללי זכר, כולל צמחי קנה, קרויט, קאָהל, געמיזע, зелень, овощи: ויהי לי לגן יָרָק (מ"א כ"א, ב'), טוב ארוחת יָרָק (משלי ט"ו, י"ז), כגן הַיָּרָק

(דברים י"א, י'), ובמשנה: ויָרָק על גבי יָרָק (כלאים ב', י"א), וברבוי נקבה: ועל הַיְרָקוֹת אומר: בורא פרי האדמה, רבי יהודה אומר בורא פרי דְשָׁאִים (ברכות ו', א'), באחד בתשרי ראש השנה לנטיעה ולַיְרָקוֹת (ר"ה א', א'), הנודר מן הירק מותר בְּיַרְקוֹת השדה מפני שהוא שם לווי (נדרים ו', ט')— סתם יָרָק הוא הגדל בגינה: הנודר מן הַיָּרָק מותר בדלועין (שם ז', א'), יַרְקוֹת חמור (אהלות ח', א')—מין קשועים מרים, ובלשון מקרא: פַּקֻּעוֹת־שָׂדֶה.

יֵרָקוֹן, ש"ז, צבע השעוה, פֿאַהל, געלב, желтизна, והוא סימן החולי והחלישות באדם: ונהפכו כל פנים לְיֵרָקוֹן (ירמיה ל', ו'); ומזה שם דבר מכת התבואות שמשתנים לצבע זהוב והם נכמשים, פֿערגילבם ווערדען, желтѣть, שִׁדָּפוֹן יֵרָקוֹן (מ"א, ח', ל"ז), ובשדפון וּבַיֵּרָקוֹן (דברים כ"ח, כ"ב); ובדרז"ל: מין חולי המרה באדם וכל גופו מוריק, געלבזוכט, желтуха; מי שאחזו יֵרָקוֹן מאכילין אותו בשר חמור (יומא פ"ד, א'),

יַרְקוֹן, שם עיר במטה דן ולהנחל מים נקרא מי הַיַּרְקוֹן (יהושע י"ט, מ"ו), המובן כי העיר היתה אצל הנחל ההוא אשר מימיו היו ירוקים.

יָרְקְעָם, שם עיר במטה יהודה (דה"א ב', מ"ד), השם ממובן רקוע, התרבות העם.

יְרַקְרַק, ש"ת, ירוק הרבה, ירוק שבירוקין, דונקעל גרין, темно-зеленый: והיה הנגע יְרַקְרַק או אדמדם (ויקרא י"ג, מ"ט), שקערורת יְרַקְרַקֹּת (שם י"ד, ל"ז). ובמובן שם עצם: ואברותיה בִּירַקְרַק חָרוּץ (תהלים ס"ח, י"ד), ראָטהגעלב, גאָלדגעלב, золотистый, מראה הזהב הטוב; ובלשון נפטית הוא שם הזהב.

יְרוֹקָה, תה"ש, במשנה: א) חולי הרקבון, געלבזוכט, желтуха: מפני שהן לירוקה (שבת י"ד, ג'). ב) ולא בירוקה שעל פני המים (שם ב', א'), הגדל כעין צמר על דופני הספינה שעמדה במים ימים הרבה או קרום העולה על פני המים העומדים (עיין בפירוש תפארת ישראל על המשנה הזאת).

ירשׁ, מיסודו של רוש, עקרו היות חלש, דל, שוואַך, עלענד זיין, быть слабымъ, ומזה החלשה שוואַכען, ослабить, изнурену, והריסה, צערשטאָרען, разрушать. והתיחד הפעל ירש, בקל להריסת מעמד זולתו, פֿערדראָנגען, вытѣснить, ביחוד בכדי לתפוס מקומו ע"י כבוש במלחמה. אויס זיינעם געביטע פֿערדראָנגען, вытѣснить кого нибудь со своего владѣнія; מדוע יָרַשׁ מלכם את גד (ירמיה מ"ט, א'), והכפל: ועמו בעריו ישב; וִירִשְׁתָּ אותם וישבת בארצם (דברים י"ב, כ"ט), וִירִשְׁתָּם וישבת בעריהם (שם י"ט, א'), ושפחה כי תִירַשׁ גברתה (משלי ל', כ"ג), ובני עשו יִירָשׁוּם וישמידום מפניהם וישבו תחתם (דברים ב', י"ב); והמקור: לבא לָרֶשֶׁת גוים (שם ט', א'), לָרֶשֶׁת אותם מפניך (שם י"ב, כ"ט); והצווי: החל רָשׁ (שם ב', כ"ד, ל"א), בחסרון פ"א הפעל ובקמץ. ובכל המקומות האלה ת"א בלשון הרך. שמזה ב) בהתיחם אל המקום הנכבש אחרי גירוש יושביו ענינו לקיחה בחזקה, כבוש, עראָבערן, איין בעזיטץ נעהמען, облажать, завоевать: כי לא בחרבם יָרְשׁוּ ארץ (תהלים מ"ד, ד'), הרצחת וגם יָרָשְׁתָּ (מ"א כ"א, י"ט), ובאת וְיָרַשְׁתָּ את הארץ (דברים ו', י"ח), עלה נעלה וְיָרַשְׁנוּ אתה (במדבר י"ג, ל'), במה אדע כי אִירָשֶׁנָּה (בראשית ט"ו, ח'), אתם תִּירְשׁוּ את אדמתם (ויקרא כ', כ"ד), נִירְשָׁה לנו את נאות אלהים (תהלים פ"ג, י"ג), והם יִירָשׁוּהָ (דברים א', ל"ט); ובבחינת קניני מטלטלים: ועמל לאמים יִירָשׁוּ (תהלים ק"ה, מ"ד), לָרֶשֶׁת את ארצו (דברים ב', ל"א), לְרִשְׁתְּךָ את ארץ מגריך (בראשית כ"ח, ד'), כרם נבות היזרעאלי לְרִשְׁתּוֹ (מ"א כ"א, ט"ז), רֵשׁ את כרם נבות (שם שם, ט"ו), באו וּרְשׁוּ את הארץ (דברים א', ח'); והבינוני: עוד הַיֹּרֵשׁ אביא לך יושבת מָרֵשָׁה (מיכה א', ט"ו), איין עראָבערער, завоеватель, לשון נופל על לשון: שדותיהם לְיוֹרְשִׁים (ירמיה ח', י'), והקודם: אתן את נשיהם לאחרים; ים ודרום יְרָשָׁה (דברים ל"ג, כ"ג), צווי בתוספת ה"א ומלעיל. ומזה ג) קנין אחוזה מנחלת אבות אחרי

מותם, ערבען, наслѣдовать: כי לא יִירַשׁ בן האמה (בראשית כ״א, י׳); ומתיחס אל הנחלה ואל המנחיל ביחס הפעול: וְיָרַשׁ אתה (במדבר כ״ז, י״א), וכל בת יֹרֶשֶׁת נחלה (שם ל״ו, ח׳), והנה בן ביתי יוֹרֵשׁ אתי (בראשית ט״ו, ג׳), לא יִירָשְׁךָ זה (שם שם, ד׳), הבנים אין לישראל אם יורֵשׁ אין לו (ירמיה מ״ט, א׳); ובמובן בן עומד להקים שם אבותיו, נאַכפאָלגער, наслѣдникъ: ונשמידה גם את הַיּוֹרֵשׁ (ש״ב י״ד, ז׳); וע״ד המליצה בלשון נופל על לשון: וְיָרַשׁ ישראל את יוֹרְשָׁיו (ירמיה מ״ט, ב׳), הראשון במובן זוכה בנחלה והשני במובן כובש ולוכד: וְיָרְשׁוּ בית יעקב את מוֹרָשֵׁיהֶם (עובדיה א׳, י״ז) (עיין מורש); ותרגומם בארמית בפעלים ירת, חסן. ולהיות הנחלה הבאה בירושה אל היורש אחוזת עולם באין מפריע, בא הכפל במובן הֵאָחֵז אֲחֻזָּה תמידית וקיימת, אחוזה בטוחה ושלוה בה, רעכטמאֶססיג בע-זיטצען, רוהיג איננעהאַבען, законно безпечно владѣть: וקוי ה׳ המה יִירְשׁוּ ארץ (תהלים ל״ז, ט׳), צדיקים יִירְשׁוּ ארץ (שם שם, כ״ט), והכפל: וישכנו לעד עליה, ועמך כלם צדיקים לעולם יִירְשׁוּ ארץ (ישעיה ס׳, כ״א), למצער יָרְשׁוּ עם קדשך (שם ס״ג, י״ח), וִירֵשׁוּהָ בחירי (שם ס״ה, י׳), בצירה ע״ד הפעלים ממשקל פָּעֵל; יוֹרֵשׁ הרי (שם שם, ט׳), בעזיטצער, איינגענטהימער, владѣтель, יוֹרֵשׁ עצר (שופטים י״ח, ז׳), владѣлецъ, לדעת המפרשים עֶצֶר ענינו ממשלה וְיוֹרֵשׁ עֶצֶר הוא שבאה לו המלוכה בירושה, פראָהנפאָלגער, наслѣдникъ престола, ולזאת אין מחלוקת ופירוד הלבבות בעם והוא יושב לבטח; וי״ת ירוחין זעירין, ועל פיו פירש רש״י יורשים מועטים שאם יהרגו את אלו עוד אין נלחמים עם המחזיקים בנחלה; ולדעת ר״י אבנרנה כונת יונתן לאמר: יורשי המלוכה קטנים בשנים ואין חוזק במלוכה (ועיין עצר). ובהשאלה: וִירֵשׁוּהָ קאת וקפוד (ישעיה ל״ד, י״א), קימוש יִירָשֵׁם (הושע ט׳, ו׳); הַלְיָרְשֵׁנוּ קראת לנו (שופטים י״ד, ט״ו), לדעת הרד״ק היו״ד במתג, והקמץ הוא קמץ גדול והוא מן פָּעַל. ובעל מנחת שי מביא בשם ספרים מדויקים שהיו״ד בקמץ חטף ואין בה מתג, והוא מקור מן הקל, ע״ט כְּיָסְדוֹ, לדעת המפרשים ענינו ירושה, לרשת אותם בעודם חיים, והנכון כתרגום יונתן: הַלְמִסְכְּנוּתָנָא,—לקחת את כל אשר לנו ולעשות אותנו רשים, אַרם מאַכען, сдѣлать бѣднымъ; והנראה שלהיות הפעל ירש קרוב אל הפעל רוש רשש, נכנסה בו גם הוראת הרישות והמסכנות ומהוראה זו בא הנפעל (ועיין הערה). ובדחז״ל השתמשו בפעל זה הרבה בענין ירושת נחלת אבות יותר מאשר בפעל נחל: האומר איש פלוני יִירָשֵׁנִי (ב״ב ח׳, ה׳), מי שהוא ראוי ליורשו (שם), יוֹרְשֵׁי האב, יוֹרְשֵׁי הבעל, יוֹרְשֵׁי האשה (שם ח׳, ט׳, ח׳). ובהבדל שבין שני הפעלים האלה ירש נחל עיין נָחַל.

הנִפְעַל היות משולל ומחוסר הקנין והרכוש, הֵעָנֵה, דעם בעזיטץ בערויבט ווערדען, פֿעראַרמט ווערדען, лишиться состоянія, обнищать, обѣднѣть: ופן אִוָּרֵשׁ וגנבתי (משלי ל׳, ט׳), פן תִּוָּרֵשׁ אתה וביתך (בראשית מ״ה, י״א), כי סבא וזולל יִוָּרֵשׁ (משלי כ״ג, כ״א).

הפִּעֵל פ״א במקרא: יְיָרֵשׁ הצלצל (דברים כ״ח, מ״ב), א״ת יַחְסְנִינֵּיהּ, והכונה: יקח לו לאחוזת קנינו, אין בעזיטץ נעהמען, овладѣть, והוא ע״ד: קימוש יִירָשֵׁם (הושע ט׳, ו׳), ורש״י פירשו יעשנו הצלצל רש מן הפירות. והנראה שהוא ע״ד הפעל רָשַׁשׁ, וענינו אבוד וכליון, פֿערניכטען, уничтожить.

ההִפְעִיל א) במובן הַקַל גירוש זולתו מנחלתו, פֿעריאַגען, ווענטרייבען, выгонять, вытѣснять, ועם זה כבוש מקום המגורש, עראָבערן, завоевать, ואפרים לא הוֹרִישׁ את הַכְּנַעֲנִי (שופטים א׳, כ״ט), ולא הוֹרִישׁ מנשה את בית שאן (שם שם, כ״ז), והוֹרַשְׁתָּם והאבדתם מהר (דברים ט׳, ג׳), אולי ה׳ אותי וְהוֹרַשְׁתִּים (יהושע י״ד, י״ב), וַיֹּרֶשׁ את ההר כי לא לְהוֹרִישׁ את יושבי העמק (שופטים א׳, י״ט), והוֹרַשְׁתָּם את הארץ

(במדבר ל"ג, נ"ג). ומזה: וזרעו יוֹרִשֶׁנָּה (שם י"ד, כ"ד) נמשך אל הקודם: והביאותיו אל הארץ, ות"א יֵירְתוּנָהּ (ועיין באור); וביחס אל השי"י ענינו גירוש: וְהוֹרִישׁ ה' את כל הגוים (יהושע כ"ג, ה'), כי אוֹרִישׁ גוים מפניך (שמות ל"ד, כ"ד), ה' אלהיך מוֹרִישׁ אותם מפניך (שם י"ח, י"ב); ועם זה כליון ואבוד, פֿערניכֿטען, уничтожать, אכנו בדבר וְאוֹרִשֶׁנּוּ (במדבר י"ד, י"ב) ות"א וְאֵישֵׁצֵינוּן, אריק חרבי תּוֹרִישֵׁמוֹ ידי (שמות ט"ו, ט'), אתה ידך גוים הוֹרַשְׁתָּ ותטעם (תהלים מ"ד, ג'), והכפל: תרע לאמים ותשלחם. הנה ה' יוֹרִישֶׁנָּה (זכריה ט', ד'), ומפרש: והכה בים חילה והיא באש תאכל; וע"ד המליצה בהוראת גירוש והדחה: מבטנו יוֹרִשֶׁנּוּ אל (איוב כ', ט"ו), הערוים פֿרייבען, выгонять. ב) הנחלת נחלה וזה על המעט; אין בעזיטץ איינפֿיהרען, ввести во владѣніе: את אשר יוֹרִישְׁךָ כמוש אלהיך אותו תִירָשׁ (שופטים י"א, כ"ד), אשר הוֹרַשְׁתָּנוּ (דהי"ב כ', י"א); וביחס הלמ"ד: וְהוֹרַשְׁתֶּם לבניכם (עזרא ט', י"ב); ובהשאלה מליצית: וְתוֹרִישֵׁנִי עונות נעורי (איוב י"ג, כ"ו) — תקנה תסגול לי, תחשוב לי, צו-אייגנען, צורעכֿנען, присвоивать, ע"ד מליצת: להנחיל אהבי יש (משלי ח', כ"א); ובלשון חכמים נהוג הפעל הזה הרבה: נפל הבית עליו וכו' ועל מורישיו (ב"ב קנ"ז, ע"א), אין אדם מוֹרִישׁ שבועה לבניו (כתובות ק"ד, ע"א; שבועות מ"ז, ע"א; מ"ח, ע"א; ח"מ ס' ק"ח, סעיף ה'). ובהשאלה: וְהוֹרִישָׁנוּ קדושת שבת (ברכות ל"ג, ע"ב). ג) בענין הבאה לידי עניות, אַרם מאַכֿען, сдѣлать бѣднымъ: ה' מוֹרִישׁ ומעשיר (ש"א ב', ז'), פ"א במקרא.

יְרֵשָׁה, ש"נ, כבּוּשׁ, עראָבערונג, завоеваніе, владѣніе: והיה אדום יְרֵשָׁה והיה יְרֵשָׁה שעיר איביו (במדבר כ"ד, י"ח). שעורו: והיה אדום והיה שעיר ירשה לאויביו, וי"מ בענין ש"ת על משקל טְמֵאָה, שְׁבֵעָה.

יְרֻשָּׁה, ש"נ, אחוזת נחלה, בעזיטץ, איינענטהום, собственность, надѣлъ. כי יְרֻשָּׁה לעשו נתתי את הר שעיר (דברים ב', ד'), ויתנה משה וגו' יְרֻשָּׁה לראובני (יהושע י"ב, ו'), כאשר עשה ישראל לארץ יְרֻשָּׁתוֹ (דברים ב', י"ב); לגרשני מִיְּרֻשָּׁתְךָ אשר הוֹרַשְׁתָּנוּ (דהי"ב כ', י"א). נתת יְרֻשַּׁת יראי שמך (תהלים ס"א, ו'), רש"י פי' החזרת ערי ירשתם (אשר גלו מהם) על ידי. והנראה שטעמו: אתה נתת יְרֻשָּׁה ליראי שמך לעובדי ה' ומי זה יכול לקחת מידם או לגרשו ממנה. והירשה הזאת היא ארץ ישראל אשר היה דוד מגורש ממנו בימי רדיפת שאול וכמו שאמרו: כי גֵרְשׁוּנִי היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים (ש"א כ"ו, י"ט), אחוזת נחלת אבות, ערבשאַפֿט, наслѣдство, כי לך משפט הַיְרֻשָּׁה (ירמיה ל"ב, ח'), וע"ד השאלה אחרית ושארית האבות להקים שמם: יְרֻשַּׁת פליטה לבנימין (שופטים כ"א, י"ז), מהראוי שתהיה אחרית ושארית לפליטה לבנימין ולא ימחה שבט מישראל.

מוֹרָשׁ, ש"ז, אחוזת נחלה, בעזיטץ, בעזיטצ-טהום, איינענטהום, собственность, надѣлъ: לְמוֹרַשׁ קפוד (ישעיה י"ד, כ"ג), וְיָרְשׁוּ בית יעקב את מוֹרָשֵׁיהֶם (עובדיה א', י"ז)—את אחוזות נחלותיהם אשר לקחו מהם או אחוזות נחלות אויביהם; והנכון שהוא שם תאר (ע"מ מודע) ליורש במובן כובש ולוכד, עראָבערער, завоеватель, ע"ד שנאמר: וְיָרַשׁ ישראל את יֹרְשָׁיו (ירמיה מ"ט, ב'), וכן תרגמו השבעים. ובא בהשאלה: זמותי נתקו מוֹרָשֵׁי לבבי (איוב י"ז, י"א), רש"י פירש מחשבות שלבי מורישני, בעזיטצונגען מיינעס הערצענס, духовное достояніе моего сердца, והם תקנות טובות שהיו תקועות בלבבו, ע"ד מליצת: הָנְחַלְתִּי לי ירחי שוא, ושעורו זמותי שהיו מוֹרָשֵׁי לבבי נתקו, או זמותי נתקו, מורשי לבבי נתקו, ותרגומו הארמי: לוחי לבבי, ולא ידענו טעמו (ועיין ירש ב').

מוֹרָשָׁה, ש"נ, כעין השם יְרֻשָּׁה, בעזיטצטהום, איינענטהום, владѣніе, собственность: ונתתי אתה לכם מורשה (שמות ו', ח'), מוֹרָשָׁה לשארית הגוים

(יחזקאל ל"ו, ג'), דאַס ערבע , наслѣдствіе ; וביחס הלמ"ד: לנו נתנה הארץ לְמוֹרָשָׁה (שם י"א, ט"ו), ועוד כמה פעמים בספר יחזקאל, וע"ד ההשאלה: מוֹרָשָׁה קהלת יעקב (דברים ל"ג, ד'), — התורה היא נחלה נתונה לקהלת יעקב:

מוֹרֶשֶׁת, ש"ת, כעין הקודם, בעזיטצטהום, собственность, наслѣдіе: תתני שלוחים על מוֹרֶשֶׁת גת (מיכה א', י"ד), כתרגומו: לְמַחְסִינֵי גַת, וי"מ שהוא שם עצם פרטי.

תִּירוֹשׁ, ש"ז, (ע"מ תִּינוֹק): משקה היוצא על ידי כבוש מן הענבים, והוא כנראה שם מליצי נרדף ליין, וויין, вино: ורב דגן וְתִירשׁ (בראשית כ"ז, כ"ח), אל ארץ דגן וְתִירוֹשׁ (דברים ל"ג, כ"ח), וכל חלב תִּירוֹשׁ ודגן (במדבר י"ח, י"ב); ובא נרדף עם יין: ויין וְתִירוֹשׁ יקח לב (הושע ד', י"א), ויש מפרשים שכן נקרא היין החדש, מאָסט, виноградный морсъ: כאשר ימצא הַתִּירוֹשׁ באשכול (ישעיה ס"ה, ח'), וכן על הענבים: וְתִירוֹשׁ ולא תשתה יין (מיכה ו', ט"ו), החדלתי את תִּירוֹשִׁי (שופטים ט', י"ג), תִּירֹשְׁךָ ויצהרך (דברים י"ד, כ"ג), מעת דגנם ותִירוֹשָׁם רבו (תהלים ד', ה'). — ובתוספתא דנדרים: הנודר מן הַתִּירוֹשׁ אסור בכל מיני מתיקה ומותר ביין (ד', א'). ובירושלמי אמרו ע"ז: שהלכו בנדרים אחר לשון בני אדם (נדרים פרק ז', א'), שדרכן לקרוא תירוש לכל מיני מתיקה ולא ליין הפך לשון המקרא.

[הערה]. המבארים האחרונים חלקו את הפעל י ר ש לשני פעלים שונים בהוראותיהם. האחד בהוראת ג ר ש וכבוש, והשני במובן קשור ועניבה, בינדען, צוזאַממען קניפּען, вязать, плетать, ועם זה תפיסה ואחיזה, פֿאַססען, ער-גרייפען, держать; ומזה השם: רֶשֶׁת, נעטץ, сѣть, אם ע"ש קשור החבלים או מפני שעשוים לתפוס ולצור. ובמובן המושאלי: תפיסת אחוזת נחלה, ערבען, наслѣдовать, והשבעים תרגמו מוֹרָשֵׁי לבבי (איוב י"ז, י"א) בענין מוסרות, באַנדע, узы, בהוראה הראשונה. ועל פי דרכם יותר נכון לשער הפעל ירש השני ענינו קליעה, פלעכ-טען, вязать, ויהיה מזה השם רשת ע"ש קליעת החבלים, והשם מורשים במובן קליעת ואריגת המחשבות וע"ד הפעל ז מ ם, ח ש ב עיי"ש, גע-דאַנקען געוועבע, ткань мыслей. ויהיה ישב היטב עם הכפל: זִמֹּתַי נתקו. ואפשר לשער שבמובן זה נאמר: וְתוֹרִישֵׁנִי עונות נעורי (שם י"ג, כ"ו) — תארוג תקליע עלי עונות נעורי, אומוועבען, אומ-שפּיננען, обвивать.

יָשַׁב, פ"ע הקל א) סמיכת הגוף לאחוריו על דבר מה בכפיפת הרגלים, זיטצען, сидѣть, והפוכו: עמד, קום: וְיָשַׁבְתְּ על מטה (יחזקאל כ"ג, מ"א), והנה עלי יוֹשֵׁב על הכסא (ש"א ד', י"ג), אשר היא יֹשֶׁבֶת עליו (ויקרא ט"ו, כ"ג); יֵשְׁבוּ לארץ ידמו (איכה ב', י'); ובהסרון שם הדבר שעליו יושבים המובן בכח המאמר: והוא יֹשֵׁב פתח האהל (בראשית י"ח, א'), אני יוֹשֵׁב בביתי וזקני יהודה יוֹשְׁבִים לפני (יחזקאל ח', א'), ויהי הם יֹשְׁבִים אל השלחן (מ"א י"ג, כ') — אצל השלחן, והוא יֹשֵׁב בתוך האפר (איוב ב', ח'), וַתֵּשֶׁב לה מנגד (בראשית כ"א, ט"ז), זיך זעטצען, сѣсть; ובמסבת מרעים, אין געזעלשאַפט זיטצען, бе-сѣдовать, засѣдать: תֵּשֵׁב באחיך תדבר (תהלים נ', כ'), ועם רשעים לא אֵשֵׁב (שם כ"ו, ה'), וּבְמוֹשַׁב לצים לא יָשָׁב (שם א', א'); ובישיבה לסעודה: כי תֵשֵׁב ללחום את מושל (משלי כ"ג, א'), קום נא שְׁבָה ואכלה (בראשית כ"ז, י"ט); ובכוונה לחכוי וצפיה: וְיָשְׁבָה לפתח ביתה (משלי ט', י"ד), על דרכים יָשַׁבְתְּ להם כערבי במדבר (ירמיה ג', ב'), ערוואַרטען, ждать; ומזה: יֵשֵׁב במארב חצרים (תהלים י', ח') לארוב על שלו, אים הינטערהאַלט זיטצען, לויערן, держать засаду, подстерегать кого: והאורב יֹשֵׁב לה בחדר (שופטים ט"ז, ט'); ובחיתו טרף: וככפיר יוֹשֵׁב במסתרים (תהלים י"ז, י"ב), יֵשְׁבוּ בסכה למו ארב (איוב ל"ח, מ'); ובישיבה לשמירה: וכחלק הַיֹּשֵׁב על הכלים (ש"א ל', כ"ד) — אצל הכלים לשמרם; ובקשור עם השם כסא (מלוכה) ענינו: תפיסת מלוכה, רעגירען, царствовать, возсѣсть на пре-столъ: וגם יָשַׁב שלמה על כסא המלוכה (מ"א א', מ"ו), בן יֹשֵׁב על כסאו (שם ג', ו'),

יוֹשֵׁב עַל כסא ישראל (שם ח׳, כ״ה), וַיֵּשֶׁב שלמה על כסא ה׳ (דהי״א כ״ט, כ״ג), וְיָשַׁב ומשל על כסאו (זכריה ו׳, י״ג), שעורו: וישב על כסאו ומשל: והוכן בחסד כסא וְיָשַׁב עליו באמת (ישעיה ט״ז, ה׳); ובמובן זה נאמר: יֵשֵׁב עולם לפני אלהים (תהלים ס״א, ח׳)— ימשול וישפוט עמו בהשגחת אלהים עליו, מלך יוֹשֵׁב על כסא דין (משלי כ׳, ח׳); ועם זה עשות דין ומשפט, וכולל השופטים היושבים גם על כסא כבודם בשפטם את העם: יָשְׁבוּ כסאות למשפט (תהלים קכ״ב, א׳), ושעורו: ישבו היושבים על כסאות למשפט: ולרוח משפט לַיּוֹשֵׁב על המשפט (ישעיה כ״ח, ו׳); ובמובן זה יתכן שנאמר: וְיָשַׁב מצרף ומטהר כסף (מלאכי ג׳, ג׳). וביחס אל הש״י: אלהים יָשַׁב על כסא קדשו (תהלים מ״ז, ט׳), יָשַׁבְתָּ לכסא שופט צדק (שם ט׳, ה׳). ובחסרון השם כסא המובן במאמר: ה׳ למבול יָשָׁב (תהלים כ״ט, י׳) — ישב על כסא משפט והביא את המבול, והכפל: וַיֵּשֶׁב ה׳ מלך לעולם, אתה ה׳ לעולם תֵּשֵׁב (לשפוט את העמים) כסאך לדור ודור (איכה ה׳, י״ט); ובענין זה: יוֹשֵׁב תהלות ישראל (תהלים כ״ב, ד׳) — יוֹשֵׁב על כסא משפטו לעשות תהלות נפלאות גדולות לישראל (עיין תהלה). ב) השארות במקום אחר בשלילות התנועה וההליכה למקום אחר, בלייבען, פֿערבלייבען, пребывать, оста-ваться: למה יָשַׁבְתָּ בין המשפתים (שופטים ה׳, ט״ז), תֵּשֵׁב הנערה אתנו (בראשית כ״ד, נ״ה), שְׁבָה עמדי (שם כ״ט, י״ט), שְׁבִי עד גמלך (ש״א א׳, כ״ג)—ולא תעלי עמי לרגל. הכבד וְשֵׁב בביתך (מ״ב י״ד, י׳)—ולא תצא להלחם; ומזה העמידה בבית לענין עסקי הבית: בְּשִׁבְתְּךָ בביתך (דברים ו׳, ז׳) והפוכו: ובלכתך בדרך, וְשִׁבְתְּךָ וצאתך ובאך (מ״ב י״ט, כ״ז), ידעת שִׁבְתִּי וקומי (תהלים קל״ט, ב׳); ובהשאלה: שְׁבִי אלמנה בית אביך (בראשית ל״ח, י״א) — ולא תצאי לאיש אחר, לא אֵשֵׁב אלמנה (ישעיה מ״ז, ח׳), ימים רבים תֵּשְׁבִי לי (הושע ג׳, ג׳) — תחכי לי, תהיי זקוקה לי, וי״ם בענין אשה בבית אישה, וואָהנע ביי מיר, ובדחז״ל: ביושבת תחתיו. ועיין ההפעיל ושרש יתב. ומזה ישיבת דומיה תחת משא יגון וצער: כי אֵשֵׁב בחשך (מיכה ז׳, ה׳), איכה יָשְׁבָה בדד (איכה א׳, א׳), יֵשֵׁב בדד וידם (שם ג׳, כ״ח), וָאֵשְׁבָה משומם (עזרא ט׳, ג׳); וכמו כן להפך ישיבת מנוחה באין מפריע: וְיָשְׁבוּ איש תחת גפנו (מיכה ד׳, ד׳), וְיָשְׁבוּ לבטח עליה (יחזקאל כ״ח, כ״ה), יֹשֶׁבֶת ושֹׁקטת (זכריה א׳, י״א), שְׁבָה אתי אל תירא (ש״א כ״ב, כ״ג): ועם זה ישיבה לתענוג ולמצוא מחסה: בצלו חמדתי וְיָשַׁבְתִּי (שה״ש ב׳, ג׳), וזרעו יָשְׁבוּ בצלו (יחזקאל ל״א, י״ז), בתוך עמי אנכי ישָׁבֶת (מ״ב ד׳, י״ג) — ישֶׁבֶת לבטח אני, אין איש פוגע בי, או כאחת מן העם אנכי ואין לי דברים אל המלך. ובמובן קרוב לזה הוא גם הדבור המצוי בתלמוד: יוֹשֵׁב בטל— שהשביתה מכל עבודה היא לו כמין תענוג ונחת. ובמובן המוסרי: אשרי יוֹשְׁבֵי ביתך (תהלים פ״ד, ה׳), כי לַיּוֹשְׁבִים לפני ה׳ (ישעיה כ״ג, י״ח), יֵשְׁבוּ ישרים את פניך (תהלים ק״מ, י״ד), ולא יָשְׁבוּ בנתיבותיו (איוב כ״ד, י״ג), והכפל: לא הכירו דרכיו. ועם זה השארות במעמד אחד: תֵּשֵׁב בדמי טהרה (ויקרא י״ב, ד׳), תֵּשֵׁב על דמי טהרה (שם שם, ה׳). ומזה ישיבה חזקה במקום ידוע שלא תמוט: יָשַׁבְתִּי בלב ימים (יחזקאל כ״ח, ב׳); ונופל על עיר ומדינה בבחינת יושביה: וְיָשְׁבָה תחתיה (זכריה י״ד, י׳), וכן: וארמון על משפטו יֵשֵׁב (ירמיה ל׳, י״ח); וכן בדבר שאין בו רוח חיים: וַתֵּשֶׁב באיתן קשתו (בראשית מ״ט, כ״ד), פֿעסט זיטצען, крѣпко сидѣть; ולענין ישיבה במקום הראוי: יוֹשְׁבוֹת על מלאת (שה״ש ה׳, י״ב). ג) שכינה וחניה במקום, זיטצען, וואָהנען, жить, оби-тать: אשר יָשַׁב דוד בשדה פלשתים (ש״א כ״ז, ז׳), וְיָשַׁבְתָּ בארץ גשן (בראשית מ״ה, י׳); ובנו בתים וְיָשָׁבוּ (ישעיה ס״ה, כ״א), ובדירת קבע: ישֵׁב אהל ומקנה (בראשית ד׳, כ׳), בעוואָה-נען, населять, пребывать; וביחס לשכונת עם כלו בארץ מולדתו: האמים לפנים יָשְׁבוּ בה (דברים ב׳, י׳), ויירשם וַיֵּשְׁבוּ תחתם

(שם שם, כ״א), ועמו בעריו יָשָׁב (ירמיה מ״ם, א׳). וביחס על: וִישַׁבְתֶּם לבטח עליה (ויקרא כ״ה, י״ח), וְיָשְׁבוּ על ארמתם (ירמיה כ״ג, ח׳); ובבעח״י: וְיָשְׁבוּ בה בנות יענה (שם נ׳, ל״ט); ובהשאלה: וצדקה בכרמל תֵּשֵׁב (ישעיה ל״ב, ט״ז), והבינוני, כש״ת לשוכן קבוע ודר במקום אחד וביחס אל העיר והמדינה, בעוואָהנער, איינוואָהנער, житель, יוֹשֵׁב ציון (תהלים ט׳, י״ב), לְיוֹשֵׁב ירושלים (ישעיה ח׳, ט״ו) במובן שם קבוץ כולל כל היושב. מאין יוֹשֵׁב (שם ה׳, י״ט), מאין אדם ומאין יוֹשֵׁב (ירמיה ל״ת, י׳), ואת כל יֹשְׁבֵי הערים (בראשית י״ט, כ״ה), יֹשְׁבֵי פלשת (שמות ט״ו, י״ד), ותקא הארץ את יֹשְׁבֶיהָ (ויקרא י״ח, כ״ה), אל המקום הזה ועל יֹשְׁבָיו (מ״ב כ״ב, ט״ז); וביחס אל כלל הישוב בני האדם הנמצאים על פני הארץ: יוֹשְׁבֵי תבל (תהלים ל״ג, ה׳), ערדבעוואָהנער, обитатели земли: כל יוֹשְׁבֵי חלד (שם מ״ט, ב׳), וְיוֹשְׁבֶיהָ כחגבים (ישעיה מ״ב, כ״ב); וביחס אל הש״י: יוֹשֵׁב בשמים (תהלים ב׳, ד׳), הַיּוֹשְׁבִי בשמים (שם קכ״ג, א׳), הַיּוֹשֵׁב על חוג הארץ (ישעיה מ׳, כ״ב), יוֹשֵׁב הכרובים (שם ו׳, כ״ב).

ד) ביחס אל המקום בבחינת יושביו ענינו מציאות יושבים בו, היות מיושבת, בעוואָהנט, בעוואָהנבאַר זיין, быть населеннымъ: לא תֵשֵׁב לנצח (ישעיה י״ג, כ׳), והכפל: ולא תשבון עד דור ודור (עיין שכן); ארץ מלחה ולא תֵשֵׁב (ירמיה י״ז, ו׳), חצרים תֵּשֵׁב קדר (ישעיה מ״ב, י״א), ענינו: קדר שישובה הוא ישוב חצרים (עיין הצרים): פרזות תֵּשֵׁב ירושלים (זכריה ב׳, ח׳)—ישוב ירושלים יהיה ישוב פרזות ולא במבצר: ולא תֵשֵׁב ארבעים שנה (יחזקאל כ״ט, י״א). המקור: יָשֹׁב אֵשֵׁב עם המלך (ש״א כ׳, ה׳), ועל הרוב ע״ד שה״פ שֶׁבֶת: רב לכם שֶׁבֶת בהר (דברים א׳, ו׳), שֶׁבֶת אחים גם יחד (תהלים קל״ג, א׳), כי ירא לָשֶׁבֶת בצוער (בראשית י״ט, ל׳), שִׁבְתִּי בבית ה׳ (תהלים כ״ז, ד׳), בְּשִׁבְתֵּנוּ על סיר הבשר (שמות ט״ז, ג׳), בנות ב... לְשִׁבְתֵּנוּ (ירמיה ל״ה, ט), זה שִׁבְתָּהּ הבית מעט (רות ב׳, ז׳). ויתכן שזה בהוראת שוב (עיין בסמוך).

ולהיות שרש ישב קרוב במבטא אל שרש שוב בא גם על משקלו: אם שׁוֹב תֵּשְׁבוּ בארץ (ירמיה מ״ב, י״ד), ת׳ אם יָשׁב (ועיין שוב), ועריך לא תָשׁוֹבְנָה (יחזקאל ל״ה, ט׳) בקרי, והכתיב תישבנה ע״ם החרוקים. וכן: וְשַׁבְתִּי בבית ה׳ (תהלים כ״ג, ו׳), בהוראת יָשַׁבְתִּי ע״ד הפעל שוב, ועיין הפעיל. ובדרחז״ל: הַיּוֹשֵׁב לה מידיעתה חייב לה על שגגתה (תורת כהנים ב׳, ז׳) – כשהיה יודע שזו עבירה היה עוזבה וחדל לעשותה; ובעמידת כלי על שוליה: יוֹשְׁבִים שלא מוסמכים (כלים ב׳, ב׳).

הִנְפַעל מעין הקַל בהוראה האחרונה היות מיושבת, בעוואָהנט זיין, ווערדען, быть стать населеннымъ: ארץ לא נוֹשָׁבָה (ירמיה ו׳, ח׳), כערים אשר לא נוֹשָׁבוּ (יחזקאל כ״ו, י״ט), וְנוֹשְׁבוּ הערים (שם ל״ו, י׳), נוֹשֶׁבֶת מימים (שם כ״ו, י״ז) — ישיבה חזקה וקבועה מיושבת ישוב חזק ע״י הימים הסובבים אותה וכעין הקל: הַיּוֹשְׁבָה ביארים (נחום ג׳, ח׳), וי״מ כמו נוֹשֶׁבֶת מִיָּמִים, מימי קדם.

הִפְעֵל פ״א במקרא, יוצא, תקון מקום מושב, איינריכטען, אויפשלאַגען, водвигнуть: וְיִשְּׁבוּ טירותיהם בך (יחזקאל כ״ה, ד׳). ובדרחז״ל השתמשו בו בהשאלה בענין תקון והישרה, אויסגלייכען, улаживать, יָשֵׁב וְיִשֵּׁב סבלותם בין איש לאשה (ויק״ר ל״ז), אדם מת בלא חולי ואינו מְיַשֵּׁב בין בניו (ב״ר ס״ה), וכן בענין הסבר ותירוץ קושיא: „לְיַשֵּׁב המקרא״, לְיַשֵּׁב קצרי התבונה (מו״נ א׳, ל״ג). ובבינוני פעול במובן היות במצב הישיבה, זיטצענד, сидящій, מְיוּשָּׁב הפך מעומד; ועל הרוב במובן המוסרי: דעה מְיוּשֶּׁבֶת, דעה בהבנה צלולה, קלאַר, איבערלעגט, ясно обдуманo: ולא היתה דעתי מיושבת עלי. (במדבר רבה, י״ד).

הִהְפְעִיל, יוצא, א) בישיבה על הכסא: זעטצען, זיטצען מאַכען, садить, посадить: וְהוֹשִׁיבוּ את נבות (מ״א כ״א, ט׳), וַיּוֹשִׁיבֵנִי על כסא דוד (מ״א, ב׳, כ״ד) בקרי, והכתיב וַיּוֹשִׁיבַנִי: וַיּוֹשִׁיבֵם לנצח ויגבהו (איוב

ל״ט, ז׳), לְהוֹשִׁיבִי עם נדיבים (תהלים קי״ג, ח׳). כ) בישיבה בדירה: כי בסכות הוֹשַׁבְתִּי את בני ישראל (ויקרא כ״ג, מ״ג), אוֹשִׁיבְךָ באהלים (הושע י״ב, י׳), וואָהנען לאַססען, посе-лять: במחשכים הוֹשִׁיבַנִי (איכה ג׳, ו׳); בישיבת קבע בארץ: וְהוֹשַׁבְתִּיךְ בארץ (יחזקאל כ״ו, ח׳), וַיּוֹשֵׁב יוסף את אביו (בראשית מ״ז, י״א). וַיּוֹשֶׁב אותם בחלח ובחבור (מ״ב י״ז, ו׳), וְהוֹשַׁבְתִּים על בתיהם (הושע י״א, י״א). ובישוב המקומות: ערים נשמות יוֹשִׁיבוּ (ישעיה נ״ד, ג׳), בעפֿאָלקערן населять: וְהוֹשַׁבְתִּי את הערים (יחזקאל ל״ו, ל״ג). ובהשאלה: בענין ברכה בבנים המרבים ישוב הבית: מוֹשִׁיבִי עקרת הבית (תהלים קי״ג, ט׳), בעפֿאָלקערן, населять; ויתכן שמזה: מוֹשִׁיב יחידים ביתה (שם ס״ח, ז׳), ושעורו: מושיב בית יחידים. ובכתבי הקדש האחרונים בענין נשואת אשה — שעושה אותה יושבת בביתו: אשר הוֹשִׁיבוּ נשים נכריות (עזרא י׳, ח׳), הַהֹשִׁיב נשים נכריות (שם י׳, י״ד), וַהֲשִׁיבוֹתִים כי רחמתים (זכריה י׳, ו׳), מורכבת מפעל ישוב ושוב, אושיבם שנית. ובמשנה: ביום שֶׁהוֹשִׁיבוּ את ר׳ אלעזר בן עזריה (ידים ג׳, ה׳) על כסא ראש הישיבה, הַמּוֹשִׁיב אשתו הנונית (כתובות ט׳, י״ד) — להיות יושבת בחנות, מוֹשִׁיבִים שובכין לתרנגולין (פסחים ד׳, ז׳).

הָהָפְעַל: וְהוּשַׁבְתֶּם לבדכם (ישעיה ה׳, ח׳), אַנגעזעסט ווערדען, поселиться: האומר לירושלים תּוּשָׁב (שם מ״ד, כ״ו) – תהיה נושבת, שישבו יושביה בה, בעוואָהנט ווערדען, быть населену, ובמשנה:

בהִתְפַּעֵל, במובן המוסרי: דעתן מִתְיַשֶּׁבֶת עליהן (קנים ג׳, ו׳), געקלאָרט ווער-דען, умъ проясняется: מיד נִתְיַשְּׁבָה דעתי (במד״ר י״ד), כל הַמִּתְיַשֵּׁב ביינו יש בו דעת שבעים זקנים (עירובין ס״ה, א׳), מִתְיַשֵּׁב לבו בתלמודו (אבות ו׳, ו׳); ובענין הסבר ופירוש: ואינם מִתְיַשְּׁבִים לפי הענין (רש״י), ובדבא״ם: הִתְיַשֵּׁב והסתכל (מו״נ א׳, ג׳), התבונן בדעה מיושבת שֶׁהִתְיַשֵּׁב להרגילם (שם, ל׳). והקליר אמר: לאות טוב יתחשב, לעת יִתְיַשֵּׁב (סדר שופרות), ופירש הרוו״ה: ישב על כסאו.

שֶׁבֶת, ש״נ, א) מקום הישיבה בכלי שיושבים עליו, זיטץ, сѣдалище: אל מקום הַשָּׁבֶת (מ״א י׳, י״ט; דהי״ב ט׳, י״ח). ב) מקום דירה, וואָהנונג, жительство, מרום שִׁבְתּוֹ (עובדיה א׳, ג׳), מכון לְשִׁבְתְּךָ (שמות ט״ו, י״ז)—מקום השראת השכינה, והוא בית הבחירה: מכון לְשִׁבְתְּךָ עולמים (מ״א ח׳, ג׳); ובמובן שם כסא כבודו: ממכון שִׁבְתּוֹ השגיח (תהלים ל״ג, י״ד). ואתה תשמע השמים מכון שִׁבְתֶּךָ (מ״א ח׳, ל״ט), ע״ד: השמים כסאי. ג) מקום דירה מקום אחוזה: ותגישון שֶׁבֶת חמס (עמוס ו׳, ג׳)—מקום אחוזת החמס; המחוור מן הפירושים הוא פירש״י, שטעמו: הרחבתם גבול מושב החמס ע״ד מליצת: הוי מגיעי בית בבית (ישעיה ה׳, ח׳), ולא רחוק שיהיה שֶׁבֶת במובן כסא: וְשֶׁבֶת חָמָס הוא כמו: כסא הוות (תהלים צ״ד, כ׳), וטעמו: מושבים וממשיכים אליהם משפטי חמס ושוד וכאלו מכוננים כסא חמס (ועיין שרש שבת): שרוף ישרפו בַּשָּׁבֶת (ש״ב כ״ג, ז׳), מקרא קשה להולמו. והנראה שענין בַּשֶּׁבֶת הוא במקום שִׁבְתּוֹ, אַן זיינער שטעללע, на мѣстѣ, והוא כנגד האמור לעיל: כי לא ביד יקחו, ואי אפשר לבערם כי אם בשרפה במקומם: יֹשֵׁב בַּשֶּׁבֶת תחכמוני (שם שם, ח׳), רש״י פי׳ יושב בשבת סנהדרין. ובדהי״א (י״א, י״א) נאמר במקומו: יָשָׁבְעָם בן חכמוני, כשם עצם פרטי.

מוֹשָׁב, ש״ז, א) מקום ישיבה על הכסא, זיטץ, זעססעל, זיטצפלאַטץ, сѣдалище, мѣсто сидѣнія: וישב המלך על מוֹשָׁבוֹ (ש״א כ׳, כ״ה), ברחוב אכין מוֹשָׁבִי (איוב כ״ט, ז׳), כי יפקד מוֹשָׁבֶךָ (ש״א כ׳, י״ח), וע״ד המליצה: איתן מוֹשָׁבֶךָ (במדבר כ״ד, א׳), כמליצת: וַתֵּשֶׁב באיתן קשתו (בראשית מ״ט, כ״ד); ובהשאלה: וּבְמוֹשַׁב לצים לא יָשָׁב (תהלים א׳, א׳), קרייז, кружокъ: וּבְמוֹשַׁב זקנים (שם ק״ז, ל״ב); ומזה ב) מקום קבוע לדירה, וואָהנונג, жительство, жилище: מחוץ למחנה מוֹשָׁבוֹ (ויקרא י״ג, מ״ו), אוה לְמוֹשָׁב לו (תהלים קל״ב, י״ג), לְמוֹשָׁב ולמגרש (יחזקאל מ״ד, ט״ו), וואָהנשטאַטטע, וואָהנפלאַטץ, мѣстопребываніе, мѣсто-

житеаьство : בית מוֹשַׁב עיר חומה (ויקרא כ״ה, כ״ט). ולדבר שאין בו רוח חיים: מוֹשַׁב סמל הקנאה (יחזקאל ח׳, ג׳), שטעללע, мѣсто . ג) שכונת עם בארצם הייטשטאָטטע, жилище : משמני הארץ יהיה מוֹשָׁבֶךָ (בראשית כ״ז, ל״ט), ויהי מוֹשָׁבָם (שם י׳, ל׳); והרבוי במין נקבה: בכל מוֹשְׁבֹתֵיכֶם (שמות י״ב, כ׳), כי תבאו אל ארץ מוֹשְׁבֹתֵיכֶם (במדבר ט״ו, ב׳), אלופי אדום לְמֹשְׁבֹתָם (בראשית ל״ו, מ״ג), ופ״א במין זכר: ובכל מוֹשְׁבֵי הארץ (יחזקאל ל״ד, י״ג), עיר מוֹשָׁב לא מצאו (תהלים ק״ז, ד׳)— עיר שיש בה מושב אנשים, בעוואָהנטע שטאַדט, населенный городъ . ד) ביחס אל יושבי המקום, איינוואָהנערשאַפט, населеніе, הויזגענאָססענשאַפט, домочадцы : וכל מוֹשַׁב בית ציבא (ש״ב ט׳, י״ב). ועם זה זמן הישיבה, צייט דעס וואָהנען, время пребыванія, жительства : ומוֹשַׁב בני ישראל (שמות י״ב, מ׳) — סדר קבוע, אָרדנונג, порядокъ, ומוֹשַׁב עבדיו (מ״א י׳, ה׳; דהי״ב ט׳, ד׳), והכפל: ומעמד משרתיו. ה) טיב ותבונת המקום, דיא לאגע, мѣсто, положеніе : הנה נא מוֹשַׁב העיר טוב (מ״ב ב׳, י״ט).—וכנה הכתוב את משפט העבדים בשם מוֹשַׁב, ומשפט המשרתים בשם מַעֲמָד לפי ערך מעלתם, שהעבדים הם קטנים במדרגה מן המשרתים. וי״מ מושב עבדיו—בתי מושבם. ובמשנה: ואין עושין מַעֲמָד ומושב וכו׳ פחות מעשרה (מגלה ד׳, ג׳) — כשהיו נושאים את המת לקברו היה מנהג לשבת ולעמוד שבע פעמים בהלוכם לכבודו. (עיין בבא בתרא ק׳, ע״ב).

תּוֹשָׁב, שת״ז. א) למי שבא מארץ מולדתו לשבת בארץ נכריה שאין לו משפט אחוזה בארץ: היפך אזרח, איין פרעמדער איינוואָהנער, בייזאַסס, поселенецъ, נרדף לשם גר: גר וְתוֹשָׁב אנכי עמכם (בראשית כ״ג, ד׳); וע״ד המליצה: תּוֹשָׁב ככל אבותי (תהלים ל״ט, י״ג), והקודם: כי גר אנכי עמך, גרים וְתוֹשָׁבִים אתם עמדי (ויק״ר כ״ה, כ״ג): ובדיני משפטי התורה מצוה להחיותם: גר וְתוֹשָׁב וחי עמך (ויקרא כ״ה, ל״ה), והיתה להם זכות לנוס אל ערי המקלט לבני ישראל: ולגר וְלַתּוֹשָׁב בתוכם תהיינה שש הערים האלה למקלט (במדבר ל״ה, ט״ו), ופ״א בא בסומך לשם גר: ונמכר לגר תּוֹשָׁב (ויקרא כ״ה, מ״ז) נמשך אל הקודם: וכי תשיג יד גר וְתוֹשָׁב עמך, ושעורו: לגר ולתושב. ולפי שהגרים המתגוררים בארץ לא להם רובם עניים הבאים למצוא חית ידם ונשכרים לעבודה, התיחד השם תושב בדיני התורה לעבד בבית אדוניו נשכר לזמן מוגבל. ובמובן זה הוא נרדף עם שכיר: תּוֹשָׁב ושכיר לא יאכל בו (שמות י״ב, מ״ה) בקרבן פסח, לפי שאינו קנוי קנין הגוף ואין בני ישראל מצווים למול אותו. ומטעם זה נאמר: תּוֹשַׁב כהן ושכיר לא יאכל קדש (ויקרא כ״ב, י׳), כשכיר כְּתוֹשָׁב יהיה עמך (ויקרא כ״ה, מ׳), ולשכירך וּלְתוֹשָׁבְךָ הגרים עמך (שם שם, ו׳). ומהם היו בני ישראל רשאים לקנות עבדים קנין הגוף: וגם מבני הַתּוֹשָׁבִים הגרים עמכם מהם תקנו (שם כ״ה, מ״ה). ובהלכה בא בחבור עם שם גר כשם אחד: „גר תושב", ואמרו: איזהו גר תּוֹשָׁב כל שקבל עליו בפני שלשה חברים שלא לעבוד ע״ז, דברי ר׳ מאיר; וחכמים אומרים: כל שקבל עליו שבע מצות שקבלו עליהם בני נח (ע״ז ס״ד, א׳). ויחדו את השם הזה להבדיל בינו ובין גר צֶדֶק שנכנס לברית התורה כלה (ועיין מאמרנו אור עמים בכרמל החדשי, שנה א׳). ופעם אחת בא במקרא במובן יושב עיר, בן עיר, איינוואָהנער, житель : אליהו התשבי מִתּוֹשָׁבֵי גלעד (מ״א י״ז, א׳, ועיין תוספות תענית דף ג׳ ע״א, ד״ה ויאמר).

תּוֹשֶׁבֶת, ש״נ, ישוב וקביעת דבר במקום, איינגעזעטצטע, вставленное : אבנים תּוֹשָׁבוֹת (תוספתא שבועות ג׳, ב׳) — אבנים המונחות וקבועות בקרקע, ומובאות שם ממקום אחר, וזה כנגד האמור למעלה: לא יפתח אדם מחצב (שם א׳). בשדה הסלע שהוא מקום סלעים מטבעו (ועיין תותבת).

יִשּׁוּב, ש״ז במשנה. א) מקום מיושב מבני אדם, בעוואָהנטער אָרט, населенная

страна, הפך מדבר, רחוק מן הישוב: אם אין אדם מתקן בישוב מה יאכל במדבר (מדרש קהלת רבה פרשה א׳, ס״ו). ובהפך מן המים: כל הישוב כולו תחת כוכב אחד יושב (פסחים צ״ד, א׳), ביברי דנרש אינן מן הישוב (חולין קכ״ז, א׳) — שגדלים במים. וקראו למי שאינו יודע בהלכות דרך ארץ — אינו מן הישוב (קדושין מ׳, ע״ב), כאלו נתגדל במדבר. ב) שה״פ, עשות ישוב בני אדם במקום אחר, דאס בעוואָהנט זיין, насе-ленность: משום ישוב ארץ ישראל (ב״ק ק״א, ע״ב), כל ארץ שגזר עליה אדם הראשון לישוב—נתישבה, וכל ארץ שלא נזר וכו׳ לא נתישבה (ברכות ל״א, ע״א), עוסקים בישובו של עולם (סנהדרין כ״ד, ע״ב), קולטו-ווירונג, культувированіе; ג) במובן המוסרי: ישוב הדעת, בעזאָננענהייט, איבערלעגונג, обдуманность: בפלפול התלמידים בישוב (אבות ו׳, ו׳), בישוב הדעת. ובדבא״ם ד) בהסבר פירוש ענין למודי, ערקלאָרונג, אויסגלייכונג, объясненіе: אין זה ישובו של מקרא (רש״י). ישיבה, שה״פ, זיצען, сидѣніе: שישנה מקום ישיבתו (מעשרות ב, ב׳), כל ישיבה שאין עמה סמיכה, עמידה נוחה הימנה (כתובות קי״א, א׳), ועם זה: א) מקום מושב, זיטץ, сѣдалище: ישיבת הסתת (כלים כ״ב, ח׳): ובענין ישוב במקום: לעולם יחזור אדם וישב בעיר שישיבתה קרובה. שמתוך שישיבתה קרובה עונותיה מועטים (שבת י׳, ע״ב). והתיחד ב) לישיבת הכמים ותלמידים לתלמוד תורה: מרבה ישיבה מרבה חכמה (אבות ב׳, ז׳), ומזה מקום ישיבה כזו, לעהראַנשטאַלט, учебное заведеніе, וביחוד נקראת כן אספת החכמים היושבים לפני הנשיא: בו ביום שהושיבו את ר׳ אלעזר בן עזריה בישיבה (ידים ג׳, ה׳), ושמשם הוראה יוצאת לכל ישראל, ושלוחות נקראת גם כן בשם בית דין הגדול; ובהשאלה אמרו: ישיבה של מעלה,-אספת נפשות החכמים הצדיקים בגן עדן, היושבים לפני הקב״ה לשמוע סתרי התורה; ובמובן זה אמרו: בישיבה של מטה (בית דין הגדול בעוה״ז) „וישיבה של מעלה (בית דין הגדול בעולם הנפשות), ומליצה מורגלת בתלמוד על הסתלקות צדיק: נתבקש בישיבה של מעלה. ובימי הגאונים היו בבבל שתי ישיבות גדולות בסורא (מתא מחסיא) ובפומבדיתא, והן הנזכרות בפוסקים בשם: שתי הישיבות.

תושבת, ש״נ, בחכמת השעורים (געאָ-מעטריע) שם הקו העקרי נושא הצורה, באַזיס, базисъ.

התישבות, בדבא״ם.

ישבאב, שע״פ, ראש משמרת כהונה (דה״א כ״ד, י״ג). באורו, מושב אב, כמו כם יה.

ישבח, שע״פ. מבני כלב בן יפנה (דה״א ד׳, י״ז), באורו, כמו יהלל.

ישבי לחם, שע״פ, מבני שלמה בן יהודה (דה״א ד׳, כ״ב), באורו: משיב לבית לחם.

ישבי בנב, שע״פ, אחד מילידי הרפה (ש״ב כ״א, ט״ז), באורו, יושב בנוב.

ישבעם, שע״פ, שלשה מגבורי דוד (דה״א י״א, י״א; כ״ז, ב׳; י״ב, ו׳), ענינו, העם ישוב.

ישבק, שע״פ, בן אברהם מקטורה (בראשית כ״ה, ב׳), ענינו, יעזוב.

ישבקשה, שע״פ, ראש למשמר הלוים (דה״א כ״ה, ד׳), ענינו, ישיבה ברעה.

ישה, לא נמצא כ״א בחסרון הה״א יש ובסמיכות יש: עקרו דבור המציאות, דאס זיין, бытіе, ע״ד המלה אית בארמית; ובא: א) בהתיחס אל שם עצם להורות חיוב מציאותו בכלל ובפרט, הפך ממלת אין אין: אכן יש ה׳ במקום הזה (בראשית כ״ח, ט״ז), הוה, נמצא, נאָמם איזם היער דאַ, Превѣчный есть въ этомъ мѣстѣ: יש נביא בישראל (מ״ב ה׳, ח׳), יש גואל קרוב ממני (רות ג׳, י״ב), ושמושו ע״ד פעל סתמי שאינו שומר המין והמספר: אולי יש חמשים צדיקים (בראשית י״א, כ״ד), יש את עבדיך חמשים אנשים (מ״ב ב׳, ט״ז), ויש בם אנשי חיל (בראשית מ״ז, ו׳), עם

עור ועינים יֶשׁ (ישפיה פ"ג, ח'), כי יֵשׁ תקוה (משלי י"ט, י"ח), יֵשׁ רעה חולה (קהלת ה', י"ב). ב) ובבאור מקום המציאות: יֶשׁ חרב בידי (במדבר כ"ב, כ"ט), יֶשׁ פה תחת ידך חנית (ש"א כ"א, ט'); ובמובן המוסרי: ואם יֶשׁ בי עון (שם כ', ח'), אם יֶשׁ עול בכפי (תהלים ז', ד'). ועם ה' השאלה: הֲיֵשׁ בית אביך מקום לנו ללין (בראשית כ"ד, כ"ג), הֲיֶשׁ בה עץ (במדבר י"ג, כ'), הֲיֵשׁ בלשוני עולה (איוב ו', ל'). במקומות אלו וכדומה באה המלה יֵשׁ ביחס הנשוא אל הנושא במשפט אחד שלם, ובמובן זה באה גם בכנוי ע"ד כנויי הפעלים: אשר יֶשְׁנוֹ פה עמנו (דברים כ"ט, י"ד) נמצא פה, אם יֶשְׁנוֹ ביונתן (ש"א י"ד, ל"ט), יֶשְׁנוֹ עם אחד (אסתר ג', ח') כמו יש עם אחד, והוא ע"ד שמוש לשון ארמית. ובענין חיוב תאר פעולה אל הנושא שבא בבינוני: יֵשׁ בוטה כמדקרות חרב (משלי י"ב, י"ח), שעורו: יש איש אשר הוא בוטה; אם יֵשׁ עושה משפט (ירמיה ה', א'). ובכנוי והפעל המצטרף בבינוני: אם יֶשְׁךָ נא מצליח (בראשית כ"ד, מ"ב) — אם אתה יֵשׁ מצליח: אם יֶשְׁךָ משלח את אחינו (שם מ"ג, ד'), ובמשמעו ענינו הכנת חפץ ורצון, ושעורו: אם יש אתך חפץ, אם חפץ אתה (ועיין בסמוך), אם יֶשְׁכֶם עושים חסד (שם כ"ד, מ"ט, הֲיֶשְׁכֶם אוהבים את ה' (דברים י"ג, ד'). ובמשנה: כל שֶׁיֶּשְׁנוֹ במקרא במשנה (קדושין א', י'), הֲיֵשׁ בהבלי הגוים מגשימים (ירמיה כ"ב, י"ב), הֲיֵשׁ בלב הנביאים נביאי השקר (שם כ"ג, כ"ו), לדעת רש"י ענינו היש בלב הנביאים ידיעה שתתקיים נבואתם, והעקר חסר, ויתכן: עד מתי יהיה בלב הנביאים נבואות שקר (ועיין נביא). ופ"א בחבור עם מלת השלילה: אף אין יֶשׁ רוח בפיהם (תהלים קל"ה, י"ז). ג) במובן חיוב מציאות קנין ביחס הלמ"ד: יֶשׁ לי רב (בראשית ל"ג, ט'), איך האַבע, я имѣю, יֵשׁ לה' לתת לך הרבה מזה (דהי"ב כ"ה, ט'). ובמובן זה נאמר: יֶשׁ לאל ידי לעשות עמכם רע (בראשית ל"א, כ"ט), וכל יֶשׁ לו נתן בידו (בראשית ל"ט, ד'), ומה יֶשׁ לי עוד צדקה (ש"ב י"ט, כ"ט), כי יֵשׁ לכסף מוצא (איוב כ"ח, א'). וכמו כן ביחס אֵת: ומחר אתן וְיֵשׁ אתך (משלי ג', כ"ח), יֶשׁ אותו דבר ה' (מ"ב ג', י"ב), ואם יֵשׁ דבר ה' אִתָּם (ירמיה כ"ז, י"ח). ובא: מה יֵשׁ תחת ידך (ש"א כ"א, ד'); ובמלת היחס עם: כי מעתה יֵשׁ עמך מלחמות (דהי"ב ט"ז, ט'). ובא בקשור עם פעל במקור: הֲיֵשׁ לדבר לך אל המלך (מ"ב ד', י"ג). ומזה בענין הכנה והסכמה לדבר: אם יֵשׁ את נפשכם לקבר (בראשית כ"ג, ח'), הֲיֵשׁ את לבבך ישר (מ"ב י', ט"ו), ובשתי ההוראות האלה תבוא המלה לבדה כתשובה על שאלת המציאות והקנין: ויאמר ירמיהו יֵשׁ (ירמיה ל"ז, י"ז), יֵשׁ וָיֵשׁ (מ"ב י', ט"ו), והכפל, לאמת ההחלטה. ד) בענין הזדמנות ומקרה שקרה, עס גיעבט, צו וויילען, бываетъ, случается: וְיֵשׁ אשר יהיה הענן (במדבר ט', כ' כ"א), קרוב ללשון ארמית אית: יֵשׁ מתעשר ואין כל (משלי י"ג, ז'), יֵשׁ דרך ישר (שם י"ד, י"ב), יֵשׁ דבר שיאמר (קהלת א', י"ד), יֵשׁ רעה אשר ראיתי (שם ו', א'), יֶשׁ הבל אשר נעשה על הארץ אשר יֵשׁ צדיקים אשר מגיע אליהם כמעשה הרשעים, וְיֵשׁ רשעים שמגיע אליהם כמעשה הצדיקים (קהלת ח', י"ד), וְיֵשׁ מהם נשים וישימו בנים (עזרא י', מ"ד), נמשך אל הקודם: וְיֵשׁ מהם אשר נשאו נשים וענינו: נמצאו בקרבם, מאַנכֿע, нѣкоторые, וְיֵשׁ אשר אומרים (נחמיה ה', ב' ג' ד'), שעורו: מקצתם אומרים כן ומקצתם אומרים כן. ובדחז"ל מצוי הרבה: יֵשׁ אומרים. ובחלוף היו"ד לאל"ף שתי פעמים במקרא: אם אִשׁ להמין (ש"ב י"ד, י"ט), עוד הַאִשׁ בית רשע (מיכה ו', י'). ה) פ"א במקרא בהוראת שם דבר עצמי שיש בו ממש, וועזענטליכֿעס, существенное: להנחיל אהבי יֵשׁ (משלי ח', כ"א). ובפיוט: משך הַיֵּשׁ מן האין (כתר מלכות) – כלל המציאות, דמו אותך ולא כפי יֶשְׁךָ (שיר הכבוד) – כפי מה שאתה יֵשׁ באמת וועזענטליכֿקייט, суть, существо.

תּוּשִׁיָּה, ש"נ, (ע"מ תוגה בהוראת היו"ד כמו תאניה) לא נמצא כי אם

בדבור השירי, עקרו דבר שיש בו ממש ועצמות קימת, וועזענטליכעס, существенное; ובא: א) במובן כח ועצמה, נרדף לשם עז, קראַפט, מאַכט, сила, עמו עז ותושיה (איוב י״ב, ט״ז), ותושיה נדחה ממני (שם ו׳, י״ג), והקודם: האין עזרתי בי. ובערבית בא השרש ו ש י בהוראת עזר ותנחומים, ועיקרו הקמה והעמדה, אויפהערשטעללען, возстановлять; ורש״י פירשו בהוראת עצה. ומזה פעולה עצמית שיש כח לה להתקיים, איינע וועזענטליכע טהאַט, существенное дѣйствіе: ולא תעשינה ידיכם תושיה (איוב ה׳, י״ב), מקביל אל הקודם: מפר מחשבות ערומים. הפליא עצה הגדיל תושיה (ישעיה כ״ח, כ״ט), ע״ד מליצת: גדל העצה ורב העליליה (ירמיה ל״ב, י״ט), לי עצה ותושיה (משלי ח׳, י׳), והכפל: אני בינה לי גבורה. ב) במובן השכלה והבנה, איינזיכט, פערשטאַנד, благоразуміе, разумъ: נצור תושיה ומזמה (משלי ג׳, כ״א); ועם זה חכמה ודעת, וויססען, קעננטניסס, знаніе, יצפון לישרים תושיה (שם ב׳, ז׳). ויתכן שזה מענין עז ועזרה. הילפע, благо, помощь, מסכים עם הכפל: מגן להלכי תם; ותושיה לרב הודעת (איוב כ״ו, ג׳), והקודם: מה יעצת ללא חכמה: כי כפלים לתושיה (שם י״א, ו׳), והקודם: ויגד לך תעלמות חכמה — תושיה הרבה כפולה ומכופלת; וי״מ במובן מציאות ויש בפעל, דאס ווירקליכע, דאַס קאָנקרעטע, существенное, конкретное, וטעמו: כי החכמה וידיעת דרכי ה׳ היא גדולה בכפלי כפלים מן הנמצא בפעל (ועיין כפל). בכל תושיה יתגלע (משלי י״ח, א׳), ובזה יכעוס ויהרס בכל דבר חכמה ותבונה (ועיין גלע), וחז״ל פרשוהו כשם נרדף לתורה; ובא: ותושיה יראה שמך (מיכה ו׳, ט׳), מקרא קשה להולמו, רש״י פירש תושיה מוסב אל הקודם (הגיד לך מה טוב) תושיה - תורה ומוסר יקרא הנביא הרואה שמך הנותן לב להתבונן בדרכך. ולדעת הראב״ע והרד״ק חסר השם איש, וענינו כמו - איש תושיה יראה ויבין את שמך שם ה׳ וכבודו, והמבאר פירשו — שמך (שם ה׳) יראה רק תושיה נמשך אל הקודם: הגיד לך אדם מה טוב וגו׳. ותמוגגני תשיה (איוב ל׳, כ״ב), והכתיב תשוה, לפי תרגומו, ופירש״י ענינו מן תשות בארמית, שוואַכע, קראַפטלאָזינקייט, слабость, безсиліе: ולדעת האחרונים הוא בהוראת תשאה משרש שוה, נעקראַך, שטורם, грохотъ, буря, נמשך אל הקודם: תשאני אל רוח וסערה תפוצצני. והנכון שהוא מענין עז וכח, כחי יעזבני ויסיר ממני, או תמוגגני, תפוצצני, תפרפרני ברב עז וכח. ויהיה השם תשיה בזה כעין תאר הפעל (ועיין מוג); ובפיוט: תבל בשכללו, תושיה שת שכלו (יוצר א׳ דשבועות), הנראה בפירושו—בבריאת שמים וארץ לא היה לו יתעלה שום עצם וחומר קדמון לברוא ממנו, כי אם את שכלו דעתו וחכמתו שם ליסוד וישות הבריאה, ע״ד שאמר הכתוב: ה׳ בחכמה יסד ארץ (משלי ג׳, י״ט), וע״ד כמו שפירשו המקובלים. ובדבא״ם הוא שם לחכמת היצירה ע״ד הקבלה: אם הודינו לאנשי התושיה וכו׳ והפוכם אנשי המחקר (הראב״ע בתשובותיו מאמר שני המאורות).

ישות, ש״נ בדבא״ם, עצמות הדבר, וועזען, וועזענטליכקייט, существенность: שאין לו מהות חוץ לישותו (מו״נ א׳, נ״ח), לא נשיג אלא ישותו לבד לא מהותו (שם).

ישוב, שע״פ, א) אחד בימי עזרא (שם י׳, כ״ט). ב) בן יששכר בן יעקב (במדבר כ״ו, כ״ד), ועל שמו נקראת משפחתו ישובי (שם).

ישוה, שע״פ, בן אשר (בראשית מ״ו, י״ז), באור השם מענין עז ועצמה, או במובן חכמה (עיין תושיה).

ישוחיה, שע״פ. אחד מבני שמעון (דהי״א ד׳, ל״ו), ענינו, יה יכניע וישפיל.

ישוי, שע״פ, א) בן אשר (בראשית מ״ו, י״ז), ועל שמו נקראה משפחתו ישוי (במדבר כ״ו, מ״ד), ב) בן שאול המלך (ש״א י״ד, מ״ט), ענינו, כמו ישוה.

ישוע, עיין יהושע.

ישח, עיין שחה.

יִשְׂחָק, עיין יצחק.

יָשַׁט, פ"י, ארמית, עקרו ו ש ט דומה לשרש פ ש ט, בנינו הפעיל ועניגו שלוח ופשוט יד, אויסשטרעקקען, протяги-вать, ועם שלוח ופשוט חפץ ביד שיקבלו זולתו, דארדייכען, רייכען, подать: מאשר יוֹשִׁיט לו המלך את שרביט הזהב (אסתר ד', י"א), וַיּוֹשֶׁט המלך לאסתר (שם ה', ב'), ובמשנה: מוֹשִׁיטִין קרשים מזו לזו (שבת י"א, ב'), המושיט והזורק (שם), שלא יוֹשִׁיט אדם כוס יין לנזיר (פסחים כ"ב, ב'), ובהשאלה: כל מה שעמלתי שבע שנים בא זה וְהוֹשִׁיטוֹ לי בקנה (ב"ר כ'). ולפי הנראה נגזר משרש זה השם ו ש ט (ע"ש).

יִשַׁי, אִישַׁי, שע"פ, אבי דוד המלך (ש"א מ"ז, א'; דהי"א ב', י"ג). ענינו, יש ה', וכן ישיה.

יִשִּׁיָּה, יִשִּׁיָּהוּ, שע"פ. א) אחד מנושאי נשים נכריות בימי עזרא (עזרא י', ל"א). ב) ראש בית אב מיששכר (דה"א ז', ג'). ג) לוי ראש בימי דוד (שם כ"ד, כ"א). ד) לוי מבני עזיאל (שם שם, כ"ה). ה) גבור בימי דוד (שם י"ב. ו'); באורו, עיין ישי.

יָשַׁם, פ"ע, מיסודו של שרש שָׁמֵם בענין חרבן ושממה; הקל עומד ולא נמצא כי אם בעתיד, היות חרב ושמם ומתיחד אל אדמה שאינה זרועה, וויסט, אֶרע זיין, пустѣть: והאדמה לא תֵשָׁם (בראשית מ"ז, י"ט); למען תֵּשַׁם ארצה (יחזקאל י"ב, י"ט). ומזה: הבמות תִּישַׁמְנָה (שם ו', ו'), חרוב יחרבו, צערשטאָרט ווערדען, быть опусто-шену, ולדעת הריק"ם בא גם בבנין הָפְעִיל, יוצא, וויסט מאַכען, опустошать: אם לא יַשִּׁים עליהם נויהם (ירמיה מ"ט, כ'; נ', מ"ה), (במשקל נפ"י שהעי"ן שלהם הוא צד"י, יצב, יצג), וַנַּשִּׁים עד נפח (במדבר כ"א, ל'), וכתרגומו וְצַדִּיאוּ. (עיין נָשַׁם, שָׁמֵם.

יְשִׁימוֹן, ש"ז, מדבר שממה, וויסטע, איי-נאָדע, пустыня: ובתהו ילל יְשִׁמֹן (דברים ל"ב, י'), תעו במדבר בִּישִׁימוֹן דרך (תהלים ק"ז, ד'), אָשִׂים במדבר דרך, בִּישִׁימוֹן נהרות (ישעיה מ"ג, י"ט). וכעין השם מדבר התיחד גם הוא אל המדבר אשר הלכו בו בני יִשראל ארבעים שנה: בצעדך בִישִׁימוֹן (תהלים ס"ח, ח'), יעציבוהו בִּישִׁימוֹן (שם ע"ח, מ'). ונמצא כשם עצם פרטי: ונשקפה על פני הַיְשִׁמֹן (במדבר כ"א, כ'), בה"א הידיעה, כמו הַכַּרְמֶל, הָעַי. א"ת בֵּית יְשִׁמֹן ולדעתו הוא שם מקום: בית הישימות בארץ מואב: ואשדת הפסגה ובית הַיְשִׁמֹת (יהושע י"ג, כ'), אשר מימין הַיְשִׁימוֹן (שם כ"ג, מ'), שם מקום ידוע במדבר יהודה או שם כולל לכל המדבר ההוא. ובמדרש (קהלת פ' ויתרון ארץ): ונשקפה על פני הַיְשִׁמֹן, שכל מי שעולה על הר יְשִׁימוֹן רואה כמין כברה קטנה בימה של טבריה וזהו בארה של מרים.

יְשִׁימוֹת, בכתיב: יַשִּׁימָוֶת עלימו (תהלים נ"ה, ט"ז), והקרי יַשִּׁיא מָוֶת באל"ף ובשתי מלות. ולפי הכתיב ענינו כנראה ש"מ מענין שממון והרבן, פֿער-וויסטונג, опустошеніе, או תמהון וחרדה, ענטזעטצען, שרעקקען, ужасъ, изумленіе, ע"ד: ותכם עלינו בצלמות (שם מ"ד, כ"ד), תבואהו שואה (שם ל"ה ח') (ועיין נשא).

יְשִׁימִאֵל, שע"פ, אחד מבני שמעון (דה"א ד', ל"ו), ענינו, ישים אל.

יְשִׁימוֹת, עיין בית ישימות.

יְשִׁישַׁי, שע"פ, אחד מבני גד (דה"א ה', י"ד), באורו: כמו יָשִׁישׁ, פי' יוזקן.

יָשַׂם, מיסודו של שׂום, פ"י, בהוראת עשיה, שימה, הנחה, מהון, לעגען, זעטצען, дѣлать, ставить, класть; הקל לא נמצא כ"א פ"א במקרא: וַיִּישֶׂם בארון (בראשית נ', כ"ו), והוא ע"מ וַיִּיצֶר, וַיִּיקֶץ, וחסר הנושא ווישם המשים, וכן בכתיב וַיִּישָׂם לפניו (שם כ"ד, ל"ג), והקרי וַיּוּשַׂם.

יִשְׁמָא, שע"פ, אחד מבני יהודה (דה"א ד', ג').

יִשְׁמָעֵאל, שע"פ. א) בן אברהם (בראשית ט"ז, י"א), ועל שמו נקראת האומה יִשְׁמְעֵאלִים (תהלים פ"ג, ז'). ב) בן

נתניה שהרג את גדליהו בן אחיקם (ירמיה מ', י"ד), ג) אחד מבני בנימין (דה"א ח', ל"ח). ד) אבי זבדיהו הנגיד בימי יהושפט (דהי"ב י"ט, י"א). ה) שר בימי יהוידע (שם כ"ג, א'), ו) כהן בימי עזרא (עזרא י', כ"ב). טעם השם מבואר בכתוב: כי שמע ה' אל עניך (בראשית ט"ז, י"א).

יִשְׁמַעְיָהוּ, שע"פ, א) ראש לזבולן בימי דוד (דהי"א כ"ז, י"ט). ב) אחד מגבורי דוד (שם י"ב, ד'), ענינו כמו ישמעאל.

יִשְׁמְרַי, שע"פ, אחד מבני בנימין (דהי"א ח', י"ח). כמו ישמור יה.

יָשֵׁן, פע"ו, מפעלי האיכות, הקל עומד, היות במעמד המנוחה הגמורה הטבעית לבע"ח בהפסק התנועה ופעולת החושים, והפוכו: יקיצה; שלאַפען, спать, וְיָשְׁנוּ ביערים (יחזקאל ל"ד, כ"ה), אשכבה וְאִישָׁן (תהלים ד', ט'), אני שכבתי וָאִישָׁנָה (שם ג', ו'), ויפל ה' אלהים תרדמה על האדם וַיִּישָׁן (בראשית ב', כ"א); איינשלאַפען, уснуть, כי לא יִשְׁנוּ אם לא ירעו (משלי ד', ט"ז); והמקור: איננו מניח לו לישון (קהלת ה', י"א). וכמשל לענין הבטלה: לא ינום ולא יִישָׁן (תהלים קכ"א, ד') (עיין נום). עורה למה תִישָׁן (שם מ"ד, כ"ד). ונופל על הפסק החיות, המיתה: יָשַׁנְתִּי אז ינוח לי (איוב ג', י"ב), ונקשר עם יחס הפעול: פן אִישַׁן המות (תהלים י"ג, ד'), וְיָשְׁנוּ שנת עולם (ירמיה נ"א, ל"ט).

יָשֵׁן, ש"ת, ופעל בינוני: והנה שאול שוכב יָשֵׁן (ש"א כ"ו, ז'), ויקץ כְּיָשֵׁן ה' (תהלים ע"ח, ס"ה), ואמתך יְשֵׁנָה (מ"א ג', כ'), כמו היתה ישנה, אני יְשֵׁנָה ולבי ער (שיה"ש ה', ב'), ואין מקיץ כי כלם יְשֵׁנִים (ש"א כ"ו, י"ב), דובב שפתי יְשֵׁנִים (שיה"ש ז', י'). ובהשאלה למתים: ורבים מִיְּשֵׁנֵי אדמת עפר יקיצו (דניאל י"ב, ב').

הפִּעֵל יוצא, גרם לזולתו לישון, איינשלאֶפֿערן, усыплять: וַתְּיַשְּׁנֵהוּ על ברכיה (שופטים ט"ז, י"ט). ורבי שלמה בן גבירול אמר: קומי בעוד ליל אל תְּתַיַּשְּׁנִי (שיה"ש זימן ג'), איינשלאַפֿען, заснуть.

שֵׁנָה, ש"נ, מעמד האדם כשהוא ישן, שלאף, сонъ: **אל תתן שֵׁנָה לעיניך** (משלי ו', ד'), אל תאהב שֵׁנָה (שם כ', י"ג), כן יתן לידידו שֵׁנָא (תהלים קכ"ז, ב'), **באליף** ת' ה"א, ובסמיכות: מתוקה שְׁנַת העובד (קהלת ה', י"א), נדרה שְׁנַת המלך (אסתר ו', א'), וּשְׁנָתִי ערבה לי (ירמיה ל"א, כ"ו), וּשְׁנָתוֹ נהיתה עליו (דניאל ב', א'), ונגזלה שְׁנָתָם (משלי ד', ט"ז). ובענין תרדמה, בעטייבונג, оцѣпенѣніе: נָמוּ שְׁנָתָם (תהלים ע"ו, ו'), או כשהוא כנוי למיתה, ע"ד: ולא יֵעֹרוּ מִשְּׁנָתָם (איוב י"ד, י"ב), וְיָשְׁנוּ שנת עולם (ירמיה נ"א, ל"ט, נ"ז), זרמתם שֵׁנָה יהיו (תהלים צ', ה'), לדעת הרמבמ"ן ענינו נתהוו בְשֵׁנָה שאינם יודעים כלום ממעמדם הקודם, כמו הישן ונעור שאיננו יודע מה עבר עליו בשנתו. והנראה שענינו תזרום אותם והם חולפים ועוברים בזמן מועט כזמן שֵׁנָה, ע"ד: והפך לילה וידכאו (איוב ל"ד, כ"ה), וברבוי: מעט שֵׁנוֹת (משלי ו', י'; כ"ד, ל"ג). וענינו שנה בהפסקות, ישן ונעור כמה פעמים כדרך העצל על מטתו; ופ"א: שְׁנָת: אם אתן שְׁנָת לעיני (תהלים קל"ב, ד').

יָשֵׁן, שע"פ, אבי אחד מגבורי דוד (ש"ב כ"ג, ל"ב).

יָשָׁן, ש"ת, לדבר שעומד והוה מכבר בהצטרף אל הדבר שבא ונתהוה אחריו שנקרא חָדָשׁ. ונופל ביחוד על תבואת שנה שלפני שנה שאחריה, פֿאָריאָהריגע ערנטע, прошлогодній урожай: ואכלתם מן התבואה יָשָׁן (ויקרא כ"ה, כ"ב), שעורו: מן הַיָּשָׁן שבתבואה כולל כל ישן בתבואה: עד בוא תבואתה תאכלו יָשָׁן (שם). וְיָשָׁן מפני חדש תוציאו (שם כ"ו, י'), חֲדָשִׁים גם יְשָׁנִים (שיה"ש ז', י"ד); ובא גם על דבר מעשה ידים שנעשה כבר קודם במינו שני אחריו: למי הַבְּרֵכָה הַיְשָׁנָה (ישעיה כ"ב, י"א), בהצטרף אל הברכה שנעשה אחריה שהיא חדשה, ואת שער הַיְשָׁנָה החזיקו (נחמיה ג', ו'). אולם התאר זָקֵן (שנגזר מן השם זקן) נופל רק על בעל חי הבא בשניו וגדל עם שניו, והולך הלוך כלה יכלה

עם תכלית שנותיו, והפוכו: נער צעיר לימים. ובהלכה התיחד התאר יָשָׁן אל התבואה שנגמרה קודם זמן הבאת העומר ביום ט"ז ניסן בהצטרף אל החדש שנופל על התבואה שגדלה ונגמרה אחרי זמן הבאת העומר: שלי חָדָשׁ ושל חברי יָשָׁן (דמאי ד׳, ו׳), וביין הַיָּשָׁן טוב מן החדש: ושותה יין יָשָׁן (אבות ד׳, כ״ו). ובכלים: יש קנקן חָדָשׁ מלא יָשָׁן, וְיָשָׁן שאפילו חדש אין בו (שם כ״ז), מערבין בבית יָשָׁן מפני דרכי שלום (עירובין פרק הדר), במה דברים אמורים בִּישָׁנוֹת (תפלין) אבל בחדשות פטור (עירובין פרק י׳, א׳). ונגזר מן הפעל, ונמצא

בנִפְעַל, עומד, היות נמצא מזמן קודם, זיין לאַנגע הער, אַלט זיין, старый, ветхій, ביחס אל תבואה: ואכלתם ישן נוֹשָׁן (ויקרא כ״ו, י׳), ישן הוא השנה שלפני העברה: צרעת נוֹשֶׁנֶת (שם י״ג, א׳)—מימים הרבה לפנים; ובא בהתיחס אל ישיבת עם בארצו ימים הרבה: וְנוֹשַׁנְתֶּם בארץ (דברים ד׳, כ״ה). ובדהז"ל גם

בפִּעֵל יוצא, העֲמדה לימים הרבה, אַלט ווערדען לאַססען, оставить вино для настойки: מן היין הזה אני מְיַשֵּׁן לשמחתו של בני (דברים רבה פרשה י״ח). ובבינוני פעול: והלא הַמְיוּשָּׁן יפה למעים (נדרים פ׳, ה׳), יין המשומר להיות יָשָׁן, וכמו כן בבנין

הִתְפַּעֵל, ביין ישן: שכל הַמִּתְיַשֵּׁן יפה מחברו (ספרא בחקתי א׳), מה יין כל זמן שהוא מִתְיַשֵּׁן בקנקן משתבח (שיה"ש א׳, ב׳).— ובפיוט גם במובן הזקן: אִם אשר בצדק נִתְיַשְּׁנָה (קרובות א׳ דר"ה לשבת).

יְשָׁנָה, שם עיר בנחלת אפרים (דה"ב י"ג י"ט).

יָשַׁע, פ"י, היוצא לא נמצא כי אם בהִפעיל, עקרו: א) הוצאה מִמֵּצַר לרוחה, חלוץ, הצלה, הערויסציעהען, בעפרייען, רעטטען, исторгать, освобождать, спасать, וקשורו על הרוב ביחס הפעול, וביחס שממנו: הוֹשִׁיעֵנִי מפי אריה (תהלים כ״ב, כ״ב), מכל צרותיו הוֹשִׁיעוֹ (שם ל״ד, ז׳), מחמס תּוֹשִׁיעֵנִי (שם כ״ב, ג׳), ממצוקותיהם יוֹשִׁיעֵם (שם ק״ז, ג׳). וע"ד ההשאלה: וְהוֹשַׁעְתִּי אתכם מכל טמאותיכם (יחזקאל ל״ו, כ״ט), כאלו הטומאה אוטמת וסוגרת בעד הטמא שלא יוכל לצאת ממנה. ובזולת היחס שממנו: ישלח ממרום וְיוֹשִׁיעֵנִי (תהלים נ״ז, ד׳), טעמו: יושיט לי ממרום ידו ויחלצני, והוא כעין המליצה: יקח—ישלח ממרום יקחני יַמְשֵׁנִי ממים רבים (תהלים י״ח, י״ז); ובמובן זה: לא קצרה יד ה׳ מֵהוֹשִׁיעַ (ישעיה נ״ט, א׳) — לא קצרה ידו להגיע אל מקום הנדכה, ועל הרוב בא בענין ישועה במלחמה: כי הוֹשַׁעְתָּנוּ מצרינו (תהלים מ״ד, ח׳), וְהוֹשִׁיעָם מיד אויביהם (שופטים ב׳, י״ח), וְהוֹשִׁיעֻנִי מכף מלך ארם (מ"ב ו׳, ז׳), וַיּוֹשַׁע ה׳ וגו׳ את ישראל מיד מצרים (שמות י״ד, ל׳), לְהוֹשִׁיעֵךְ ולהצילך (ירמיה ט״ו, כ׳). ובזולת הנשוא הנושע: הוֹשִׁיעָה ה׳ כי גמר חסיד (תהלים י״ב, ב׳), ה׳ הוֹשִׁיעָה (שם כ׳. י׳); וביחס אל כלי ההצלה: וְתוֹשִׁיעֵנִי ימינך (שם קל״ח, ז׳), הוֹשִׁיעָה ימינך ועננו (שם ס׳, ז׳), כמו הושיעה בימינך. וְהוֹשַׁעְתִּים בה׳ אלהיהם ולא אוֹשִׁיעֵם בקשת ובחרב (הושע א׳, ז׳); ויכלול גם נתינת הנצחון על האויב שההצלה מידו תבא ע"י מפלתו וההגברה עליו: וַיּוֹשַׁע ה׳ ביום ההוא את ישראל (שופטים ד׳, כ״ג), וַיּוֹשַׁע ה׳ תשועה גדולה (דה"א י"א, י"ד), ואת בניך אנכי אוֹשִׁיעַ (ישעיה מ״ט, כ״ה), ואת בית יוסף אוֹשִׁיעַ (זכריה י׳, ו׳). והקודם: וגברתי את בית יהודה; ועל המעט ביחס הלמ"ד: צעקה הנערה ואין מוֹשִׁיעַ לה (דברים כ״ב, כ״ז), אשר מוֹשִׁיעַ לכם מכל רעותיכם (ש"א י׳, י״ט), וְהוֹשֵׁעַ לא יוֹשִׁיעוּ להם (ירמיה י״א, י״ב), המה יוֹשִׁיעוּ לכם (שופטים י׳, י״ד). ומזה: ב) עזור וסעד, בייששטעהען, העלפען, помогать, подавать помощь, וזה על הרוב ביחס הלמ"ד: והלכתי לְהוֹשִׁיעַ לָךְ (ש"ב י׳, י״א)—במלחמה, וְהוֹשִׁיעָה לָנוּ ועזרנו (יהושע י׳, ו׳), וְהוֹשִׁיעָה לְבֶן אמתך (תהלים פ״ו, ט״ז); וביותר כשהפעל מיוחס אל היד: וְהוֹשֵׁעַ ידך לָךְ (ש"א כ״ה, כ״ו), ידי הוֹשִׁיעָה לי (שופטים ז׳, ב׳), וזרועם לא הוֹשִׁיעָה לָמוֹ (תהלים מ״ד, ד׳), הוֹשִׁיעָה לו ימינו (שם צ״ח,

א׳), וַתּוֹשַׁע לו זרעו (ישעיה כ״ט, ט״ז), כי תּוֹשִׁיעַ לך ימינך (איוב מ׳, י״ד), ובכלם ענינו ישועת עצמו, זיך זעלבסט העלפען, спа-сать себя безъ посторонней помощи. הפעול: אל יוֹשִׁיעֵךְ ה׳, מאין אוֹשִׁיעֵךְ (מ״ב ו׳, כ״ז) - עזר מחיה וכלכלה ברעב. ובמובן זה נאמר: אדם ובהמה תּוֹשִׁיעַ ה׳ תהלים ל״ו, ז׳)—תכלכלם, שפייזען, кормить, ועם זה סעד ועזר לחולה: ה׳ לְהוֹשִׁיעֵנִי (ישעיה ל״ח, כ׳), וְהוֹשַׁעְתִּי את הצלעה (צפניה ג׳, י״ט), וכמו חזוק ואמוץ, שטארקען, подкрѣп-лять: הוֹשַׁעְתָּ זרוע לא עז (איוב כ״ו, ב׳), והקודם: מה עזרת ללא כח, ואת דכאי רוח יוֹשִׁיעַ (תהלים ל״ד, י״ט), לְהוֹשִׁיעַ כל ענוי ארץ (שם ע״ו, י׳), ובענין הקמה ועידוד השבת שבות, אויפריכטען, возстановить: וְהוֹשַׁע ה׳ את אלהי יהודה (זכריה י״ב, ז׳), כי אלהים יוֹשִׁיעַ ציון (תהלים כ״ט, ל״ו); ובא: אל גוי לא יוֹשִׁיעַ (איכה ד׳, י״ז), ענינו אשר לא יוכל לְהוֹשִׁיעַ; אל אל לא יוֹשִׁיעַ (ישעיה מ״ה, כ׳), ובמלואו: כגבור לא יוכל לְהוֹשִׁיעַ (ירמיה י״ד, ט׳). ובהוספת הה״א: לא בחרב ובחנית יְהוֹשִׁיעַ ה׳ (ש״א י״ז, מ״ז), דלותי ולי יְהוֹשִׁיעַ (תהלים קט״ז, ו׳), והבינוני יש שמובנו כש״ת גואל מציל, ערלעזער, בעפרייער, спаситель, освободи-тель: ויקם ה׳ להם מוֹשִׁיעַ (שופטים ג׳, ט״ו), מוֹשִׁיעַ ורב והצילם (ישעיה י״ט, כ׳), ומוֹשִׁיעַ אין בלתי (הושע י״ג, י״ד), קדוש ישראל מוֹשִׁיעֶךָ (ישעיה מ״ג, ג׳). ובענין מנצח, זיעגער, побѣдитель: ועלו מוֹשִׁיעִים בהר ציון לשפט את הר עשו (עובדיה א׳, כ״א), ה׳ אלהיך גבור יוֹשִׁיעַ (צפניה ג׳, י״ז), כמו מושיע. הנני מוֹשִׁיעֲךָ מרחוק (ירמיה ל׳, י׳), לדעת המפרשים טעמו מוֹשִׁיעֶךָ בהיותך בארץ מרחוק; ואפשר לפרשו בהנחתו הראשונה הוצאה וחלוץ. וטעמו—אחלצך ואוציאך ממקום גלותך שהוא ברחוק מקום, ומסכים עם הכפל: ואת זרעך מארץ שִׁבְיָם.

הנִפְעַל מן ההִפְעִיל ובהוראותיו א) היות נחלץ מצרה: עת צרה היא ליעקב וממנה יִוָּשֵׁעַ (ירמיה ל׳, ז׳), גערעטטעט, בעפרייעט ווערדען, быть спасену, освобождену; וְנוֹשַׁעְתֶּם מאיביכם (במדבר י׳, ט׳) - במלחמה; ומן אויבי אִוָּשֵׁעַ (תהלים י״ח, ד׳), ומאיבי אִוָּשֵׁעַ (ש״ב, כ״ב, ד׳); ויכלול גם במובן יוצא היות נצול מיד האויב ע״י נצחון עליו: עם נוֹשַׁע בה׳ (דברים ל״ג, כ״ט), וכמו שהולך ומפרש: מגן עזרך וגו׳ ויכחשו איביך לך, עד״ש: וגברתים בה׳ (זכריה י׳, י״ב), הנה מלכך יבא לך צדיק וְנוֹשָׁע הוא (שם ט׳, ט׳), הנראה שענינו גבור ומנצח, השם צדיק כמו שמצאנו בהוראת גבור: ואם שבי צדיק ימלט (ישעיה מ״ט, כ״ד) (עיין צדיק)—ומפרש שגבורתו ונצחונו אינם בכח זרועו, כי באמת עני הוא ורוכב על חמור, אך בה׳ תְּשׁוּעָתוֹ. ובמובן זה נאמר: בשובה ונחת תִּוָּשֵׁעוּן (ישעיה ל׳, ט״ו), וכמו שיעיד הכפל: בהשקט ובבטחה תהיה גבורתכם. ב) היות נעזר ונסעד לפי מחסורו, געהאָלפען ווערדען, געשטיטצט, אויפגעריכטעט, быть ободряему, поддержану: וְאִוָּשֵׁעַ (ירמיה י״ז, י״ד), והקודם: רפאני ה׳ וארפא; סעדני וְאִוָּשֵׁעָה (תהלים קי״ט, קי״ז); הולך תמים יִוָּשֵׁעַ (משלי כ״ח, י״ח), בימיו תִּוָּשַׁע יהודה (ירמיה כ״ג, ו׳)—תתעודד ותתקומם.

יֵשַׁע, ש״ז, הצלה, עזר בצרה, רעטטונג, הילפע, спасеніе, помощь: בגבורות יֵשַׁע ימינו (תהלים כ׳, ז׳), אראנו בְּיֵשַׁע אלהים (שם ז׳, כ׳). ובסמיכות אל הפעול: יצאת לְיֵשַׁע עמך, לְיֵשַׁע את משיחך (חבקוק ג׳, י״ג). ע״ד המקור מן הקל. ויתכן שמלת אֶת בזה איננה יחס הפעול כי אם יחס העצם ובא לחזוק והפלגה (עיין את): אשית בְּיֵשַׁע יפיח לו (תהלים י״ב, ו׳), מקרא קשה (עיין באור). ויתכן שמלת יֵשַׁע בזה ענינו עז וגבורה, וטעמו כמעט אשית, אעשה מעשה בעז, אתאזר עז כנגד הרשע, יכלה ויתפזר כפיח כבשן (ועיין שות) ולא נמצא במשקל זה יותר במקרא. ותמורתו

יֶשַׁע כענין הקודם. א) הצלה עזר בצרה. רעטטונג, הילפע, спасеніе, помощь: ירחקו בניו מִיֶּשַׁע (איוב ה׳, ד׳), וירום אלהי צור יִשְׁעִי (ש״ב כ״ב, מ״ז); ועם זה נצחון, זיעג, побѣда: מגני וקרן יִשְׁעִי (שם שם, ג׳), ותתן לי מגן יִשְׁעֶךָ (שם שם, ל״ו), נריעד

לצור יִשְׁענו (תהלים צ"ה, א'), הנה יִשְׁעֵךְ בא (ישעיה ס"ב, י"ז), כמו אלהי יִשְׁעֵךְ, או שהוא שם כנוי לה' שהוא ישע ישראל (עיין ישועה): וכהניה אלביש יֶשַׁע (תהלים קל"ב, ט"ז); ובא נרדף עם צדק, צדקה, הייל, благо: קרוב צדקי יצא יִשְׁעִי (תהלים נ"א, ה'), תפתח ארץ ויפרו יֶשַׁע וצדקה תצמיח (שם מ"ה, ח'), הפעל יפרו בל"ר נמשך אל השמות שמים ושחקים שנזכרו מקודם: כי הלבישני בגדי יֶשַׁע (שם ס"א, י'), והכפל: מעיל צדקה יעטני, וצדקה מאלהי יִשְׁעִי (תהלים כ"ד, ה'), ענני באמת יִשְׁעֶךָ (שם ס"ט, י"ד), ענינו באמונת, בגבורת ישעך, ע"ד מליצת: חסן יְשׁוּעוֹת (ישעיה ל"ג, ו') (עיין אמת); ונמצא גם במובן עז וחיל, מאַכט, сила: וקדרים שגבו יֶשַׁע (איוב ה', י"א), ע"ד: גברו חיל (איוב כ"א, ז').

יֵשׁוּעַ הַבֵּן, בגמרא: רב ושמואל ורב אסי איקלעו לבי שבוע הבן ואמרי לה לבי ישוע הבן (ב"ק פ', ע"א), ופירש"י משתה שעושין לפריון הבן בכור, ישועה מתרגמינן פורקן כמו פריון. ור"ת פירש לידת הבן ע"ש שהילד נושע ונמלט ממעי אמו כדכתיב: והמליטה זכר (ישעיה ס"ו, ז') נקט לשון ישוע. וצ"ע.

יְשׁוּעָה, ש"נ, מעין הקודם: רחוק מרשעים יְשׁוּעָה (תהלים קי"ט, קנ"ה), רעטטונג, спасеніе: והיתה לי לישועה (שם י', י"א), ורובו עזר של נצחון, זיעג, побѣда: קול רנה וִישׁוּעָה (תהלים קי"ח, ט"ו), אשר עשה הַיְשׁוּעָה הגדולה הזאת (שם נ"ד, מ"ה), וביום יְשׁוּעָה עזרתיך (ישעיה מ"ט, ח'), ויהי לי לִישׁוּעָה (שמות ט"ו, ב'; תהלים קי"ח י"ד, כ"א); ובסמיכות וכנוי מתיחס אל הפועל ומקבל הפעולה: וראו את יְשׁוּעַת ה' (שמות י"ד, י"ג), מי יתן מציון יְשׁוּעַת ישראל (תהלים י"ד, ז'), ואראהו בִּישׁוּעָתִי (שם, צ"א, ט"ז), וכעב עברה יְשׁוּעָתִי (איוב ל', ט"ו); ובא נרדף עם צדק, צדקה, הייל, благо: עד יצא כנגה צדקה וִישׁוּעָתָהּ כלפיד יבער (ישעיה ס"ב, א'), כי קרובה יְשׁוּעָתִי לבוא וצדקתי להגלות (שם נ"ו, א'). ובמאמרי המליצה: יְשׁוּעָה ישית חומות וחל (שם כ"ו, א'), וקראת יְשׁוּעָה חומותיך (שם ס', י"ח), וכובע יְשׁוּעָה בראשו (שם נ"ט, י"ז), מרכבותיך יְשׁוּעָה (חבקוק ג', ח'), ממעיני הַיְשׁוּעָה (ישעיה י"ב, י"ג); ובתי"ו נוספת: ולכה לִישֻׁעָתָה לנו (תהלים פ', ג'), אין יְשׁוּעָתָה לו באלהים (שם ג', ג'), יְשׁוּעָתָה לה' (יונה ב', י'); ובא גם ברבוי: מגדול יְשׁוּעוֹת מלכו (ש"ב כ"ב, נ"א), ע"ד מליצת: ומעוז יְשׁוּעוֹת משיחו (תהלים כ"ח, ח'), חסן יְשׁוּעוֹת (ישעיה ל"ג, ו'); ובתהלים במקומו מגדיל יְשׁוּעוֹת (י"ח, נ"א), כוס יְשׁוּעוֹת אשא (שם קט"ז, י"ג), יְשׁוּעוֹת פניו (שם מ"ב, ו'); ובא יְשׁוּעוֹת פני ואלהי (שם שם, י"ב, מ"ג, ה'); וקרוב לשמוע פירוש הר"ר צבי ק"ב שהוי"ו במלת ואלהי נמשכת אל השם פני, והראוי: ישועות פניו (כמו במזמור הקודם), והשם אֱלֹהַי הוא ציון התחלת המאמר: אֱלֹהַי! נפשי תשתוחח שרצה המחבר לכפלו (עיין פרחי צפון תוברת א'), ישועות בל נעשה ארץ (ישעיה כ"ו, י"ח).

תְּשׁוּעָה, ש"נ, בהוראת הקודם: מחר תהיה לכם תְּשׁוּעָה (ש"א י"א, ט'), הילפע, спасеніе, ודומם לִתְשׁוּעַת ה' (איכה ג', כ"ו), ותְשׁוּעַת צדיקים מה' (תהלים ל"ז, ל"ט), תְּשׁוּעַת עולמים (ישעיה מ"ה, י"ז); ועל הרוב יבוא בענין נצחון, זיעג, побѣда: כי היום עשה ה' תְּשׁוּעָה (ש"א י"א, י"ג), הנותן תְּשׁוּעָה למלכים (תהלים קמ"ד, י'), חץ תְּשׁוּעָה לה' וחץ תְּשׁוּעָה בארם (מ"ב י"ג, י"ז), ולה' הַתְּשׁוּעָה; ונרדף לשם צדקה, הייל, благо, צדקתי לא תרחק ותְשׁוּעָתִי לא תאחר (ישעיה מ"ו, י"ג); ובא בענין כח להתקומם: בבן אדם שאין לו תְשׁוּעָה (תהלים קמ"ו, ג'); ומזה ברחז"ל: שאין לשקר תְּשׁוּעָה (מדרש רות, ג').

מוֹשָׁעוֹת, ש"נ, ברבוי, פ"א במקרא כעין הקודם: האל לנו אל לְמוֹשָׁעוֹת (תהלים ס"ח, כ"א), רעטטונג, הילפע, спасеніе, помощь, ובגזרתו קרוב לשמוע, שהוא מן ו ש ע בערבית שהוראתו רַחֲבוּת, רְוָחָה, הפך צַר. ומזה היות במרחב הוצאה למרחב ממקום צר ומצרה, וי"א שהוא מיסוד אחד עם השם ש ו ע (ע"ש).

יִשְׁעִי, שע"פ, א) אחד מבני יהודה (דהי"א ב', ל"א). ב) מבני יהודה (שם ד', כ'). ג) מבני שמעון (שם שם, מ"ב). ד) ראש בית אב למנשה (שם ה', כ"ד).

יְשַׁעְיָה, יְשַׁעְיָהוּ, שע"פ. א) הנביא בן אמוץ אשר הספר נקרא על שמו (ישעיה א', א'). ב) ראש משמר הלוים (דהי"א כ"ה, ט"ו). ג) לוי מבני ידותון (שם שם, ג'). ד) אחד מבני משה (שם כ"ו, כ"ה). ה) אחד מבני זרבבל (שם ג', כ"א). ו) אחד מהמתיחשים העולים מבבל (עזרא ח', ז'). ז) לוי מבני מררי (שם שם, י"ט). ח) מבני בנימין (נחמיה י"א, ז'). באור השם, ישע־יה.

יָשְׁפֵה, יָשְׁפֵה, ש"ז, שם אבן טובה ידועה, האבן השתים עשרה הקבועה בחשן של כהן גדול: ושהם וְיָשְׁפֵה (שמות כ"ח, כ', ל"ט, י"ג; יחזקאל כ"ח, י"ג), וכן הוא בערבית, ובלשונות העמים, יאַשפּיס, яшпа, яспись, ונמצא יסודו בשמות עצמים פרטיים: יִשְׁפָּה (דהי"א ח', ט"ז), יִשְׁפָּן (שם שם, כ"ב); ולדעת פּירסט עיקר הוראתו חזק, האַרט, פֿעסט, твердый, крѣпкій, (ועיין ג"כ בירושלמי קדושין פ"א, הלכה ז').

יִשְׁפָּה, שע"פ, איש מבני בנימין (דהי"א ח', ט"ז), עיין ישף.

יִשְׁפָּן, שע"פ, אחד מבני בנימין (דהי"א ח', כ"ב). עיין שף.

יָשַׁר, פעו"י, הקל קרוב במקצתו לשרש שוה, פניה לנוכח מבלי נטות ימין ושמאל, גערַאדע זיך ווענדען, прямо ходить: וַיִּשַּׁרְנָה הפרות בדרך (ש"א ו', י"ב) הראוי וַתִּישַׁרְנָה ובאה בל"ז ובל"נ ע"מ וַיֵּחַמְנָה, והדגש בע"פ תמורת הנח, ולא נמצא יותר במקרא במובן זה. ובמובן המוסרי היות בתבונה נפשית נוחה, נכוחה, נאותה ומכוונת לתכלית, גערַאדע, רעדליך, быть прямымъ, честнымъ: הנה עֻפְּלָה לא יָשְׁרָה נפשו בו (חבקוק ב', ד') (עיין עפל). ועיקר שמושו בקשור עם השם עין, היות נוכח נאות ומתקבל לזולתו, ע"ד שמושי הפעל: טוב, יטב, כשר—אותה קח לי כי היא יָשְׁרָה בעיני (שופטים י"ד, ג'), רעכט, נוּם, געפֿעלליג זיין, быть пригоднымъ, нравиться: ולא יָשְׁרוּ בעיניו (מ"א ט', י"ב), אולי יִישַׁר בעיני האלהים (במדבר כ"ג, כ"ז), וַיִּישַׁר הדבר בעיני אבשלום (ש"ב י"ז, ד'); ובחסרון יו"ד אחת: וַיִּשַׁר הדבר בעיני דוד (ש"א י"ח, כ"ו).

הפִּעֵל יוצא, א) עשות הדרך שוה בלי פגימת תל ובקע, עבנען, גערַאדע מאַכען, равнять, выравнивать: יַשְּׁרוּ בערבה מסלה (ישעיה מ', ג'), והדורים אֲיַשֵּׁר (שם מ"ה, ב'), והכתיב: אושר, וכל דרכיו אֲיַשֵּׁר (שם שם, י"ג). ומזה וַיְיַשְּׁרֵם למטה מערבה (דהי"ב ל"ב, ל')—הוליך את המים בדרך שוה, גערַאדע לייטען, ровно проводить, השי"ן דגושה והעי"ן בשוא. ומזה לדעת י"מ: תחת כל השמים יִשְׁרֵהוּ (איוב ל"ז, ג')—הוליך את קול העם בדרך ישרה בהקף כל קצות השמים; ובא בחסרון דגש (ועיין יַשֵּׁר). ובמובן המוסרי: והוא יְיַשֵּׁר ארחתיך (משלי ג', ו'),—יְיַשֵּׁר ארחתיך להסיר משם כל מכשול, או שענינו: יוליכך בדרך ישרה: צדקת תמים תְּיַשֵּׁר דרכו (שם י"א, ה'), הַמְיַשְּׁרִים ארחותם (שם ט', ט"ו), ואיש תבונה יְיַשֶּׁר לכת (שם ט"ו, כ"א); ובא: כל פקודי כל יִשָּׁרְתִּי (תהלים קי"ט, קכ"ח), רש"י פירש ישרו בעיני, פֿיר רעכט האַלטען, признать справедливымъ, והנכון כתרגומו תָּרְצְתִּנּוּן שהוא יוצא, והטעם—עשות כל פקודיך ישרים ומובנים, וישבתי כל הקושיות שמקשים הטוענים עליהם, רעכטפֿערטיגען, оправдать; והוא ע"ד מליצת: משפטיך שִׁוִּיתִי (שם שם, ל') (ועיין שוה). וגם בתלמוד ומדרשים מצינו שמוש ישר בפִּעֵל: ישר זה כָּלֵב: שיישר את עצמו (סוטה י"ב, ע"א; שמות רבה פ"א).

הפֻּעַל, פ"א במקרא במובנו הטבעי, היות דבר נעשה מכוון ומקביל לזולתו, זיך איינפּאַססענד, быть приспособлену: וצפה זהב מְיֻשָּׁר על המחקה (מ"א ו', ל"ה). וי"מ בענין היות רקוע ורדוד כטס דק וישר. ומלת מְיֻשָּׁר ש"ת לזהב, זהב מְיֻשָּׁר, דינן געשלאַגענעס גאָלד, тонко расплющенное золото, ובגמרא במובן המוסרי: מְיוּשָּׁרִין

הן אצל רבי מאיר (מגילה י"ח, ע"ב).

ההִפְעִיל כעין הפִּעֵל: הַיְשַׁר לפני דרכך (תהלים ה', ט'), עבנען, גערַאדע מאַכען, равнять, выравнивать, ע"ד השלמים, כמו: הַיְצֵא אתך (בראשית ח', י"ז), והכתיב הַוְשַׁר. ועפעפיך יַיְשִׁירוּ נגדך (משלי ד', כ"ה), עומד—יחזו מישרים, והקודם: עיניך לנכח יביטו; ובדבא"ם: שיעשו להישיר השכל (מורה נבוכים א', נ"ח).

ובהִתְפַּעֵל: לבעבור יִתְיַשְּׁרוּ בו רבים מבני אדם (אמונות ודעות ה'), וכל איש אשר יבטח בעצתו יִתְיַשֵּׁר בארחותיו (יוסיפון פרק ע"ח).

יָשָׁר, תה"ש, א) למה שמתפשט לנכחו בלי עקמימות. גערַאדע, עבען, прямой, ровный: וידריכם בדרך יְשָׁרָה (תהלים ק"ז, ז'), וכמו קו נצב לגבהו: ורגליהם רגל יְשָׁרָה (יחזקאל א', י"ז), כנפיהם יְשָׁרוֹת (שם שם, כ"ג); ורוב שמושו במובן המושאלי לכל מה שהוא הולך נכחו ואין בו נפתל ועקש, גְּעראַדע, רעכט, справедливый, прямой: זך וְיָשָׁר פעלו (משלי כ"א, ח'), ונרדף עם זך: אם זך ואם יָשָׁר פעלו (שם כ', י"א), בדרך יָשָׁר (ירמיה ל"א, ט'), כי יָשָׁר דבר ה' (תהלים ל"ג, ד'), כי יְשָׁרִים דרכי ה' (הושע י"ד, י'), אשר עשה האלהים את האדם יָשָׁר (קהלת ז', כ"ט), ובענין דרך טובה ומוצלחת, גליקקליך, счастливый: לבקש ממנו דרך יְשָׁרָה (עזרא ח', כ"א). ב) למה שהוא נאות ומתקבל, טוב ורצוי, ענטשפרעכענד, רעכט, גוט, וואָהלגעפֿאֶלליג, соотвѣтственный, пріятный, угодный; ויבא בקשור עם השם עין: כי יָשָׁר אתה וטוב בעיני (ש"א כ"ט, ו'), כי אז יָשָׁר בעיניך (ש"ב י"ט, ז')—כמו אז היה הדבר ישר בעיניך. אל טוב ואל הַיָּשָׁר בעיניך ללכת שמה (ירמיה מ', ד'), ואל כל הַיָּשָׁר בעיניך (שם שם, ה'), כטוב וְכַיָּשָׁר בעיניך (יהושע ט', כ"ה); ובא: היש את לבבך יָשָׁר כאשר לבבי עם לבבך (מ"ב י', ט"ו), ענינו—היש לבבך מכוון ומסכים עם לבבי, ומלת את הוא בהוראת יחס העצם; ועל הרוב הוא במובן המוסרי נרדף עם טוב וביחס אל הש"י: ועשית הַיָּשָׁר והטוב בעיני ה' (שם י"ב, כ"ח), ויעש הטוב וְהַיָּשָׁר והאמת (דהי"ב ל"א, כ'). ג) שם תאר שהוראתו כש"ע בינוני לבני אדם או אל הש"י, נרדף לתאר זך, טוב, צדיק, תם וכדומה, רעדליך, רעכטליך, וואַהרהאַפטיג, честный, правый, искренний: אם זך וְיָשָׁר אתה (איוב ח', ו'), טוב וְיָשָׁר ה' (תהלים כ"ה, ח'), צדיק וְיָשָׁר הוא (דברים ל"ב, ל'), תם וְיָשָׁר וירא אלהים (איוב א', א'), וְיָשָׁר הוא יבין דרכו (משלי כ"א, כ"ט), וְיָשָׁר באדם אין (מיכה ז', ב'), והקודם: אבד חסיד, טובם כחדק יָשָׁר ממסוכה (שם שם, ד'), הנכון כתרגומו—ישרם מסוכה, הישר בהם הוא דומה למסוכה מקביל אל הקודם: תמות נפשי מות יְשָׁרִים (במדבר כ"ג, י'), יראו יְשָׁרִים וישמחו (תהלים ק"ז, מ"ב), תמת יְשָׁרִים תנחם (משלי י"א, ג'), מסלת יְשָׁרִים סור מרע (שם ט"ז, י"ז), לַיְשָׁרִים נאוה תהלה (תהלים ל"ג, א'). ובסמיכות לשם דרך: ותועבת רשע יְשַׁר דרך (משלי כ"ט, ז')—המישר דרכו. לטבוח יִשְׁרֵי דרך (תהלים ל"ז, י"ד); ועל הרוב עם השם לב: מושיע יִשְׁרֵי לב (תהלים ז', י'), וצדקתך לְיִשְׁרֵי לב (שם ל"ו, י"א), ולְיִשְׁרֵי לב שמחה (שם צ"ז, י"א), כי הלוים יִשְׁרֵי לבב (דהי"ב כ"ט, ל"ד; שם יָשָׁר נוכח עמו (איוב כ"ג, ז'), טעמו: איש ישר וצדיק במינו יוכח עמו, יציע טענותיו לפניו: יָשָׁר מעגל צדיק תפלס (ישעיה כ"ו, ז'), יָשָׁר הוא תאר אל הש"י—אתה, שהנך יָשָׁר, תפלס מעגל צדיק. ד) במובן ש"מ: ישֶׁר, מֵישָׁרִים, גערַאדהייט, רעדליכקייט, גערעכטיגקייט, правдивость, честность: יָשָׁר יחזו פנימו (תהלים י"א, ז'), ולדעת י"מ הוא במובן תאר הפעל: שמר תם וראה יָשָׁר (שם ל"ז, ל"ז), עשוים באמת וְיָשָׁר (שם קי"א, ח'), וְיָשָׁר העויתי ולא שוה לי (איוב ל"ג, כ"ז), לשון נופל על לשון, מה שהוא באמת ישר ונכוחה, העויתי, עקמתי, וכל זה מפני שלא היה ישר ושוה לפני. ובס"נ: ואת כל הַיְשָׁרָה יעקשו (מיכה ג', ט'), וברבוי: ודובר יְשָׁרִים יאהב (משלי ט"ז, י"ג). ובא: הלא היא כתובה על ספר הַיָּשָׁר (ש"ב א', י"ח), לא נודע ענינו אל נכון; יש מפרשים ספר שבו היו

כתובים מעשי הישרים בישראל, הנסים שנעשו על ידיהם, והפגעים הרעים אשר בהם, וי"מ שהוא ש"ת מליצי אל האומה הישראלית וכמו קצור משם ישראל, והוא כעין ספר דברי הימים לבני ישראל, וע"ד השם יְשֻׁרוּן; וקצת מפרשים במובן זה: תמות נפשי מות יְשָׁרִים (במדבר כ"ג, י"א), ש"ת לכלל עם ישראל, והעד, הכפל: ותהי אחריתי כמהו (ועיין ג"כ ירושלמי סוטה פ"א): ספר הַיָּשָׁר, חד אמר זה ספר בראשית והרנה אמר: זה חומש הפקודים, וי"א שענינו כמו ספר השיר, ליעדערבוך, пѣсенникъ, сборникъ стихотвореній, בחלוף האותיות או ספר הַמְּשָׁלִים, וזה לפי שהשם מָשָׁל עקרו גם השואה ודמיון, בוך דער גלייכניססע, книга притчей (עיין משל).

יָשָׁר, שמ"ז, א) נכוחה, שאין בה עקשות ועקמימות, געראַדהייט, רעדליכקייט, прямота, правдивость, честность: העוזבים ארחות ישֶׁר (משלי ב', י"ג), הדרכתיך במעגלי ישֶׁר (שם ד', י"א), מה נמרצו אמרי ישֶׁר (איוב ו', כ"ה)—דברים נכוחים ברורים ומוכיחים או דברים נאמרים באמת בלי שום נטיה ופניה: הולך בְּיָשְׁרוֹ ירא ה' (משלי י"ד, ב'), והכפל: ונלוז דרכיו בזהו; ובסמיכות לשם לב: ישֶׁר לבי אמרי (איוב ל"ג, ג'). ב) צדקה ותמימות, גערעכטיגקייט, פראָממיגקייט, חאַהרהאַפטיגקייט, справедливость, набожность: תם וָיֹשֶׁר יצרוני (תהלים כ"ה, כ"א), להגיד לאדם יָשְׁרוֹ (איוב ל"ג, כ"ג); ובסמיכות לשם לבב: אודך בְּיֹשֶׁר לבב (תהלים קי"ט, ז'). לא בצדקתך וּבְיֹשֶׁר לבבך (דברים ט', ה'), בתם לבב וּבְיֹשֶׁר (מ"א ט', ד'), גם ענוש לצדיק לא טוב להכות נדיבים עלי יֹשֶׁר (משלי י"ז, כ"ו) (עיין מנחת שי), לדעת רש"י מלות עלי ישר הוא כתאר לשם נדיבים: נדיבים הקמים עלי ישֶׁר, ע"ד: ונדיב נדיבות יעץ והוא על נדיבות יקום (ישעיה ל"ב, ח'), ומלות „לא טוב" נמשכות גם אל חצי הפסוק השני הזה: להכות נדיבים וגו' לא טוב. והאחרונים פירשו על ישֶׁר בשביל הַיֹּשֶׁר או כנגד הַיֹּשֶׁר; וארנהיים פירש: מן הראוי לענוש לצדיק אם לא טוב עשה, וכן להכות נדיבים בשביל הַיֹּשֶׁר אם עותו משפט; וחשך מִיֹּשֶׁר אך למחסור (משלי ו', כ"ד) — ממה שהוא בישֶׁר, ראוי ונדרש; וי"מ כמו מֵעֹשֶׁר — חשך לתת מעשר. וכתוב ישֶׁר דברי אמת (קהלת י"ב, י'), י"מ מלת ישֶׁר הזה במובן תאה"פ: דברי אמת הכתובים ביושר, ריכטיג איינגעצייכנעט, вѣрно начертано; והנראה שענינו: וכל מה שנמצא כתוב בספרים דברי ישֶׁר ודברי אמת. ומצאנו שם יָשָׁר נרדף לאמת: הטוב והַיָּשָׁר והאמת (דהי"ב ל"א, כ').

יֵשֶׁר או יֶשֶׁר של שטח ישר, ש"ז, קרוב לשם מישור, גלייכע, פלאַכע, равнина, ועם זה התפשטות בשטח ישר, אויסדעהנונג, протяженіе; ובמובן זה נראה לפרש: תחת כל השמים יִשְׁרֵהוּ (איוב ל"ז, ג'), ע"מ בִּגְדֵהוּ מן בֶּגֶד, וטעמו, התפשטות הרעם והברק תשתרע תחת כל השמים וכתרגומו בארמית תְּרִיצוּתֵיהּ; וי"מ בענין זה: עיניך תחזינה מֵישָׁרִים (תהלים י"ז, ב') וע"ד שפירשו: יָשָׁר יחזו פנימו (שם י"א, ז'). ובמובן המושאלי פשוט עקמימות בענינים המדיניים, שליכטונג, אויסגלייכונג, выравниваніе, וִישָׁרִים עמו ועשה (דניאל י"א, י"ז)—יבא במחשבות לעשות סדרים ופשרים ועשה והצליח, וכמ"ש למעלה: לעשות מֵישָׁרִים (שם שם, ו').

יֵשֶׁר, שע"פ, בן כלב בן חצרון (דה"א ב', י"ח).

יִשְׁרָה, ש"נ, כעין הקודם, רעדליכקייט, честность: וּבְיִשְׁרַת לבב עמך (מ"א ג', ו'), פ"א במקרא. ובפיוט: כטהרה כן יִשְׁרָתְךָ (סלוק לשחרית יו"כ).

יִשְׂרָאֵל, שע"פ, אשר קרא ה' ליעקב אבינו (בראשית ל"ב, כ"ט), ועל שמו נקראה אומתנו. וטעמו מבואר שם בתורה: כי שרית עם אלהים ועם אנשים ותוכל.

יְשַׂרְאֵלָה, שע"פ, ראש למשמר הלוים (דהי"א כ"ה, י"ד), באור השם: ה' הוא ישר.

יְשֻׁרוּן, שם כנוי מליצי אל האומה הישראלית, דרך חבה, עם יש־

וצדיק: אין כאל יְשֻׁרוּן (דברים ל"ג, כ"ו), וִישֻׁרוּן בחרתי בו (ישעיה מ"ד, ב'), ויהי בִישֻׁרוּן מלך (דברים ל"ג, ה').

מֵישָׁר, ש"ז, ולא בא כי אם ברבוי מֵישָׁרִים. א) יושר, ונרדף עם צדק ומשפט, גערַאדהייט, גערעכטיגקייט, ביללינקייט, справедливость, правдивость, честность: עיניך תחזינה מֵישָׁרִים (תהלים י"ז, ב'), והקודם: מלפניך משפטי יצא, אתה כוננת מֵישָׁרִים (שם צ"ט, ד), והכפל: משפט וצדקה ביעקב אתה עשית, צדק ומשפט ומֵישָׁרִים (משלי א', ג'), ארח לצדיק מֵישָׁרִים (ישעיה כ"ו, ז'), שעורו: ארח מֵישָׁרִים לצדיק, או אורח הצדיק הוא ארח מֵישָׁרִים, ודובר מֵישָׁרִים (שם ל"ג, ט"ו) — דובר דברי מֵישָׁרִים. וכמו כן: מגיד מֵישָׁרִים (שם מ"ה, י"ט) — דברי מֵישָׁרִים, ידין לאמים בְּמֵישָׁרִים (תהלים ט', ט'); ובא במובן תאר הפעל: מֵישָׁרִים תשפטו בני אדם (שם נ"ח, ב'), מיט רעכט, גערעכט, правдиво, справедливо: אני מֵישָׁרִים אשפט (שם ע"ה, ג'); ובמובן זה נאמר: מֵישָׁרִים אהבוך (שה"ש א', ד') — ביושר אוהבים אותך, כי לך נאה אהבה. והנראה שזה הרבוי מן היחיד מֵישָׁר בהוראת ש"ת, והטעם: כל הישרים והכשרים אוהבים אותך. ב) דברי סדרים וכונים ופשרות, איסגלייכונג, שליכטונג, улаженіе, выравниваніе: לעשות מֵישָׁרִים (דניאל י"א, ו'). ג) במובן הטבעי, דרך ישרה וחלקה, בהוראת תאה"פ: הולך לדודי לְמֵישָׁרִים (שה"ש ז', י'), מוסב על היין הטוב ההולך בחך ובגרון הליכה ישרה, וענינו שהוא יין טוב ערב ומתקבל, וכמו כן: יתהלך בְּמֵישָׁרִים (משלי כ"ג, ל"א).

מִישׁוֹר, ש"ז, א) ארץ חלקה שאין בה הרים ובקעות, הדורים ומעקשים, עבענע, равнина: והיה העקוב לְמִישׁוֹר (ישעיה מ', ד'), ומעקשים לְמִישׁוֹר (שם מ"ב, ט"ז); וע"ד מליצה: מי אתה הר הגדול לפני זרבבל לְמִישׁוֹר (זכריה ד', ז'), רגלי עמדה בְמִישׁוֹר (תהלים כ"ו, י"ב) — משל למקום בטוח שאין בו מעקשים: תנחני בארץ מִישׁוֹר (שם קמ"ג, י'), והתיחד כשם עצם פרטי למקומות מיוחדים בעבר הירדן מזרחה: כל ערי המִּישֹׁר וכל הגלעד (דברים ג', י'), בארץ המִּישֹׁר לראובני (שם ד', מ"ג), ואבד העמק ונשמד המִּישֹׁר (ירמיה מ"ח, ח'). בארץ מואב; ובא: יושבת העמק צור המִּישֹׁר (שם כ"א, י"ג). לדעת המפרשים הם תארי מליצה לירושלים, שהיתה בנויה על ארבעה הרים, שנים מהם גבוהים: הר ציון והר המוריה, ושנים קטנים מהם שנחשבים כמישור וכעמק לעמת הגבוהים. ולדעת הרשד"ל שניהם הם תארי מליצה אל בית המלך שהיו מתפארים בלבם שהם עומדים במקום גבוה ונשא שלא יוכל הצר לְהוֹרִידָם, וכמו שנאמר: האומרים מי יחת עלינו וגו', ואמר, שבאמת אינך כי אם יושבת העמק, ואם צור אתה בעיניך אינך באמת כי אם מִישׁוֹר. ב) במובן המוסרי כעין השם מֵישָׁרִים: גערַאדהייט, רעכטליכקייט, גערעכטיגקייט, прямота, честность, правдивость: ונחני בארח מִישׁוֹר (תהלים כ"ז, י"א), שבט מִישֹׁר שבט מלכותך (שם מ"ה, ז'), והוכיח בְּמִישׁוֹר (ישעיה י"א, ד'), בשלום וּבְמִישׁוֹר הלך אתי (מלאכי ב', ו'); וכעין תאר הפעל: כי תשפוט עמים מִישֹׁר (תהלים ס"ז, ה'); וברחז"ל:

יַשְׁרוּת, שמ"נ, עהרליכקייט, גערעכטיגקייט, справедливость, שהוא נוהג עמו במדת יַשְׁרוּת (מדרשות א'): אתה כוננת יַשְׁרוּת לאוהביו (שמו"ר ל'), בא וראה יַשְׁרוּתוֹ ותמותו של אותו האיש (פדר"א נ"ג).

מֵישָׁר, ש"ז, וברבוי מֵישָׁרוֹת, מעשה טוב וצדקה, גוטע, רעדליכע, פֿראָממע טהאַט, доброе, честное, благочестивое дѣло, מֵישָׁרוֹת גדולות פעלו אבותיו לפניך (שחש"ר א', ד').

יַשְׁרָן, ש"ת, למי שמתנהג ביושר ולפנים משורת הדין, רעדליך, ביעדער, честный, прямодушный, ומזה בלשון בא"ם:

יַשְׁרָנוּת, שה"פ, רעדליכקייט, честность.

יָשֵׁשׁ, **יָשִׁישׁ**, ש"ת לזקן ואיש שיבה, אַלטער, גרייז, старый, сѣдой: גם שב גם יָשִׁישׁ בנו (איוב ט"ו, י'), זקן וְיָשֵׁשׁ (דהי"ב ל"ו, י"ז), וכפי הנראה התיחד לזקן

נכבד והכם: וִישִׁישִׁים קמו עמדו (איוב כ״ט, ה׳), ואתם יְשִׁישִׁים (שם ל״ב, ו׳); ומחבר ספר יוסיפון משתמש בו לתאר כבוד לזקן ראש במלכות רומא: סענאַטאָר: וישלח הַיָשִׁישׁ את בית אריסתובול וכו׳ (פרק מ״ב), וכשלות הַיָשִׁישׁ אשר היה אז מושל ברומה (שם מ״ג); ובגזרת השם הזה לא מצאנו טעם מספיק (ועיין שוש).

יִשָּׂשכָר, שע״פ, א) בן יעקב אבינו (בראשית ל׳, י״ח). ב) בן עבד אדם (דהי״א כ״ו, ה׳). טעם השם מבואר בתורה (שם) — נתן אלהים שכרי.

יַת, ארמית, מלת יחס הפעול כמלת אֶת בעברית (עיי״ש): די מנית יָתְהוֹן (דניאל ג׳, י״ב), ורגיל הרבה בתרגומים.

יְתִב, ארמית, כעין הפעל ישב בעברית, זיטצען, זעטצען זיך, сидѣть, садиться, הקַל: ועתיק יומין יְתִב (דניאל ז׳, ט׳), די יָתְבִין בשמרין (עזרא ד׳, י״ז). ההִפְעִיל: וְהוֹתֵב המו בקריה (שם שם, י׳), כמו הוֹשִׁיב בעברית אַנזיעדלען, поселить,

תּוֹתֶבֶת, במשנה, ישוב וקביעות דבר במקום, איינגעזעטצטער, вставленный: שן תּוֹתֶבֶת (שבת ו׳, ה׳) (ועיין תּוֹשֶׁבֶת).

יָתֵד, ש״נ, מסמר נגר, פפלאָקק, נאַגעל, колъ, гвоздь, משתמש לענינים שונים. א) באהלים, יתד שתוחבים אותה בארץ מסביב לאהל וקושרים עליה את המיתרים, פפאָהל, колъ: ידה לַיָתֵד תשלחנה (שופטים ה׳, כ״ו), את יְתַד האהל (שם ד׳, כ״א), וכל הַיְתֵדֹת למשכן (שמות ל״ח, כ׳), וִיתֵדֹתָם ומיתריהם (במדבר ג׳, ל״ז), האריכי מיתריך וִיתֵדוֹתַיִךְ חזקי (ישעיה נ״ד, ב׳), אהל בל יצען בל יסע יְתֵדֹתָיו (שם ל״ג, כ׳) — משל לחזוק הישוב. ומזה המליצה: ולתת לנו יָתֵד במקום קדשו (עזרא ט׳, ח׳) — אחיזה ותפיסה: ממנו פנה ממנו יָתֵד (זכריה י׳, ד׳) — כנוי מליצי לגדול שבעם, אם מפני שהוא תקפו וחזקו ואם מפני שהוא נושא עליו משא העם. ב) שתוחבים בקירות הבתים לתלות עליו כל כלי: אם יקחו ממנו יָתֵד לתלות עליו כל כלי (יחזקאל ט״ו, ג׳). ובהשאלה ע״ד המליצה: גדול במשפחה שבני משפחתו סומכים עליו ותלוים: ותקעתיו יָתֵד במקום נאמן ותלו עליו וגו׳ (ישעיה כ״ב, כ״ג), תמוש הַיָתֵד התקועה במקום נאמן (שם שם, כ״ה). ג) ובכלים: יְתַד הארג (שופטים ט״ז, י״ד), וועבפפלאָקק, וועבערבוים, ткацкій навой — יָתֵד התקועה בשתי קצותיו בשתי קירות מזה ומזה ועליה כורכים את השתי. ד) כלי חפירה, שויפעל, лопата: וְיָתֵד תהיה לך על אזנך (דברים כ״ג, י״ד). ובמשנה: יְתֵדוֹת אהלים וִיתֵדוֹת המשוחות טמאות (כלים י״ד, ג׳), וְיָתֵד של מחרישה (שבת קכ״ג, ע״ב); ובהשאלה: יְתֵדוֹת הדרכים רגבי הטיט הלח בדרכים שנתישבו ובולטים כמין יתדות, וקשה להלוך עליהן: ובהשאלה משתמשים חז״ל בְּיָתֵד על ראש המשפחה וראשון בשלשלת היוחסין: אשרי אדם שיש לו יָתֵד במי לְהִתָּלוֹת בה, וכי מה היתה יְתֵדָתוֹ של רבי אלעזר בן עזריה? שהיה דור עשירי לעזרא (ירושלמי ברכות פ״ז), ובדבא״ם: פנה או מקום ידוע חלוק מחברו בחכמת התכונה, בעת שהוא (הירח) בְּיָתֵד מזרח או זולתו מן הַיְתֵדוֹת (מו״נ ג׳, ל״ז).

יָתַח עיין תּוֹתָח.

יַתּוּךְ עיין נָתַךְ.

יִתְלָה, שע״פ, עיר במטה דן (יהושע י״ט, מ״ב). מקום תלול.

יָתֹם, יָתוֹם, ש״ת, למי שמתו עליו אביו או אמו ומשותף לזכר ולנקבה, וואַיזע, сирота: עשה משפט יָתוֹם ואלמנה (דברים י׳, י״ח), משפט גר יָתוֹם ואלמנה (שם כ״ז, י״ט), ובניכם יְתֹמִים (שמות כ״ב, כ״ג), יְתוֹמִים היינו ואין אב (איכה ה׳, ג׳). ובהשאלה: עני ונעזוב ואין עוזר לו: פערוואַיזט, שוצלאָזער, осиротѣлый, беззащитный: לשפוט יָתוֹם ודך (תהלים י׳, י״ח), שפטו דל וְיָתוֹם (שם פ״ב, ג׳). ובדבור המליצי ענינו: דכא ושפל רוח, עניו ותמים, אונשולדיג ליידענדע, невинно страдающій:

אף על יָתום תפילו (איוב ו׳, כ״ז), אשר בך יְרֻחם יָתום (הושע י״ד, ד׳), כנוי מליצי לכלל האומה הישראלית בהיותה עזובה ונדחת. ובמשנה הבדילו בין המינים כמשפט: המשיא את היְתוֹמָה (כתובות ו׳, ה׳), יָתום ויתוֹמָה שבאו להתפרנס (שם דף פ״ז ע״א). ואמרו: עושה צדקה בכל עת, זה המגדל יָתום ויתוֹמָה בתוך ביתו (שם נ׳, ע״א). וע״ד ההשאלה אמרו: אין עונים אמן יְתוֹמָה (ברכות כ״ח)—אמן נפרדת ונעתקת, כשעונין אמן כשלא שמעו הברכה בפירוש: מזמורא יתמא (ע״ז כ״ד ע״ב). בערבית נמצא ממנו הפעל ו ת ם בהוראת היות בדד גלמוד ונעזב במיתת האבות, איינזאם, פערוואיזט זיין, оставаться одинокимъ, осиротѣлымъ, осиротѣть. ומזה בלשון חכמים: „דור יתום" לדור שאין לו מנהיג איש הרוח להיות לעינים לבני דורו: לאחר ד׳ אלפים וגו׳—הדור יָתום (בבלי סנהדרין צ״ז, ע״ב), אין הדור יָתום שר׳ אלעזר בן עזריה שרוי בתוכו (ירושלמי חגיגה, פרק א׳). ובדחז״ל נמצא גם פעל בבנין פִּעֵל נגזר מהשם הזה: „מזלזל את אביו, מאלמן את אשתו, ומְיַתֵּם את בניו" (ילקוט, א׳, כ״ו, ע״ג). וקרוב הדבר שהוא מיסודו של שרש ת מ ם הקרוב בקצתו אל ד מ ם, ש מ ם. וכן אמרו עוד: מאלמן את אשתו ומְיַתֵּם את גוזליו (פסחים מ״ט, א׳)—גורם לבניו שיהיו יתומים קטנים, צו וואַיזע מאַכען, осиротѣть; וכמו כן בהתפעל: הִתְיַתֵּם ונמצא גם בנתפעל: נִתְיַתְּמָה (כתובות מ״ה, ע״ב), פערווייזט געוואָרדען, осиротѣвшая.

יִתְמָה, שע״פ, אחד מגבורי דוד (דהי״א י״א, מ״ו), ענינו לדעת פירסט: מצב התמימות או התיתמות.

יַתְנִיאֵל, שע״פ, לוי מבני אסף (דהי״א כ״ו, ב׳), באורו, יתן אל.

יִתְנָן, שם עיר במטה יהודה (יהושע ט״ו, כ״ג). לדעת פירסט נקראת ע״ש שהיתה בצורה, מן השם איתן.

יתר יסודו ותר, עקרו רבוי ועודף בכמות ובאיכות, איבערפליססיג זיין, быть излишнимъ, לא נמצא כי אם בבנין ההִפְעִיל, א) יוצא, הגדלה והעדפה במעלה ובחשיבות, פאָרציעהען, איינען פאָרצוג געבען, дать предпочтеніе: וְהוֹתִרְךָ ה׳ לטובה בפרי בטנך (דברים כ״ח, י״א), וְהוֹתִירְךָ ה׳ אלהיך בכל מעשה ידך (שם ל׳, ט׳), פחז כמים אל תּוֹתַר (בראשית מ״ט, ד׳), הראוי תּוֹתִיר, ובא בפתח להרחבת אות הגרון, ומובנו עומד: לא יהיה לך עודף מעלה וחשיבות, ויתכן שהוא מן ההָפְעַל. ב) עזיבה והנחת העודף מכדי הצורך, איבּריגלאַססען, צוריקקלאַססען, оставлять: את אשר הוֹתִרָה משבעה (רות ב׳, י״ח), ותאכל ותשבע וַתֹּתַר (שם שם, י״ד). ויאכלו וַיּוֹתִירוּ (מ״ב ד׳, מ״ד); ובזה הוא מתחלף עם ההִפְעִיל מן שאר (ע״ש), וכמו כן הנחת חלק מן הכל בכונה לצרך לעת אחרת: איש אל יוֹתֵר ממנו (שמות י״ב, י׳). וביחס לכללות עם: וְהוֹתַרְתִּי מהם אנשי מספר (יחזקאל י״ב, ט״ז), וְהוֹתַרְתִּי בהיות לכם פליטי חרב בגוים (שם ו׳, ח׳), כמו להיות לכם, ערהאַלטען, פערשאָנען, оставить цѣлымъ, пощадить: הוֹתִיר לכם שארית (ירמיה מ״ד, ז׳); ומזה ביחס אל הבנים שמניחים האבות אחריהם: בניו אשר יוֹתִיר (דברים כ״ח, נ״ד), הינטערלאַססען, נאַכלאַססען, оставить послѣ себя; ובהוראות אלו הוא נרדף עם שרש שאר, ובמשנה: טחנן וְהוֹתִירוּ (תרומות ה׳, ט׳)—נתגדלו בכמותם, צונעהמען, прибывать: כשם שהוֹתִיר החולין כך **הוֹתִירָה** התרומה (שם).

הנִפְעַל מן ההִפְעִיל **בהוראתו השניה**, ומעיקר הוראת השרש הזה: א) היות פרט אחד או חלק אחד מקבוץ כללי נשאר קיים אחרי שעלו רוב הפרטים לחפץ תשמישם, וזה מפני שהיה עודף מכדי הצרך, איבּריג בלייבען, оставаться, בקשור עם יחס שממנו: ואם יִוָּתֵר מבשר המלאים וגו׳ ושרפת את הַנּוֹתָר באש (שמות כ״ט, ל״ד), וְהַנֹּתָר ממנו עד בקר באש תשרפו (שמות י״ב, י׳). ובבי״ת: וְהַנּוֹתָר בבשר ובלחם באש תשרפו (ויקרא ח׳, ל״ב), וְנוֹתְרָה בת ציון כסכה בכרם (ישעיה א׳, ח׳)—אחרי שהחריב האויב דיו וכמו יגעה ידו להחריב: ואת

ובניך תחיי בַּנּוֹתָר (מ״ב ד׳, ז׳) — אחרי תשלום חובותיה. ומזה: ב) החלק נמצא קיים מאליו או שמור לתשמיש אחר, צוריקק־בלייבען, остаться, ביחס הלמ״ד: וַיִּוָּתֵר הוּא לבדו לאמו (בראשית מ״ד, כ׳), מאשר נותר לבית שאול (ש״ב ט׳, א׳); וביחס המ״ם: קחו את המנחה הַנּוֹתֶרֶת מאשי ה׳ ואכלוה מצות (ויקרא י׳, י״ב); ובמובן זה נרדף עם תנפעל משרש ש א ר, שעקרו היות קיום להפיץ מה (עיי״ש), והיה הנשאר בציון וְהַנּוֹתָר בירושלים (ישעיה ד׳, ג׳); ומזה היות הפרט נמצא במקום אחד אחרי סור ממנו מי שהיו עמו ועומדים קיימים במקום אחר, או התיחדו לכלל אחר: וַיִּוָּתֵר יעקב לבדו (בראשית ל״ב, כ״ה), שמות הששה הַנּוֹתָרִים (שמות כ״ח, י׳), על פי השנים הַנּוֹתָרֹת (ויקרא כ״ז, י״ח); ובענין זה נאמר גם: ואם מעט נִשְׁאַר בשנים (שם כ״ה, נ״ב); ובשעור המדה: הַנּוֹתָר ברחב (יחזקאל מ״ח, ט״ו), וְהַנּוֹתָר בארך (שם שם, י״ח). ג) בהתמדת מציאות: ואני נוֹתַרְתִּי שם אצל מלכי פרס (דניאל י׳, י״ג), לא נוֹתְרָה בו נשמה (מ״א י״ז, י״ז), ותמימים יִוָּתְרוּ בה (משלי ב׳, כ״א). ומזה: ד) ביחס אל הבנים הנשארים בחיים אחרי מות אביהם: בניהם אשר נוֹתְרוּ אחריהם (מ״א ט׳, כ״א), ולדעת רש״י נמצא גם בפִּעֵל: יַתֵּר ידו ויבצעני (איוב ו׳, ט׳)— שפירש—יגדיל ידו במכתו כמו: יד ה׳ הויה (שמות ט׳, ג׳), והראוי ייתר. וכן תרגומו יַתִּיר (עיין נתר). ובמשנה בחלוף יו״ד בוי״ו: הַמְוַתֵּר על דברי נביא (סנהדרין י״א, ה׳) (עיין ו ת ר), ובא ע״ד ההתפעל: מפרק לה כשניתותרו (פסחים נ״ט ע״ב).

יָתֵר, יְתֵרָה, תה״ש, א) רב וגדול מזולתו בענין מן הענינים: יָתֵר מרעהו צדיק (משלי י״ב, כ״ו), תרגומו טב מן חבריה, בעססער, лучшій; ורש״י פירש: הצדיק מוותר מדותיו ועובר עליהם; והנכון כדעת המפרשים שהוא משרש תור עיי״ש. ובדרז״ל: נשמה יְתֵרָה נתת בו באדם (תענית כ״ז, ע״ב)—חשובה ונכבדה, יָתֵר עליו הבעל (כתובות ד׳, ד׳), הרי אלו יְתֵרוֹת על הראשונות (תענית א׳, ו׳), יְתֵרוֹת על בנות שלש שנים (כתובות א׳, ד׳). ב) דבר שאין בו צורך או בלי הגון: כיון ששמע ממנו דברים יְתֵרִים טרף אותן לפניו (תדב״א ט׳).

יֶתֶר, ש״ז, א) עודף במעלה וחשיבות, פֿאָר־צוג, преимущество, превосходство: יֶתֶר שאת וְיֶתֶר עז (בראשית מ״ט, ג׳), לא נאוה לנבל שפת יֶתֶר (משלי י״ז, ז׳)— דברי התפארות בחשיבותו, האָכמוטה, שטאָלץ, спесь, надменность: הלא נסע יִתְרָם בם (איוב ד׳, כ״א), לפירש״י ענינה מעלה, חשיבות, וטעמו: נעתקה ונתקה החכמה והגבורה הנמצאות בם, איהר עדעלסטעס, важность, благородство, (ועיין יָתֵר בשרש י ת ר ב׳). ב) החלק הנותר מן הכל, דאס איבריגע, צוריקגעלאַססענע, רעסט, остатокъ: ואת יֶתֶר העם (מ״ב כ״ה, י״א), יֶתֶר הפלטה (שמות י׳, ה׳) — היתר הנותר לפליטה, וְיֶתֶר אחיו ישובון (מיכה ה׳, ב׳), וְיֶתֶר מרעיכם תרמסו (יחזקאל ל״ד, י״ח), יֶתֶר הגזם אכל הארבה יואל א׳, ד׳) — היתר שהותיר הגזם: נשאר מִיֶּתֶר הרפאים (דברים ג׳, י״א), וּמִיֶּתֶר השמן (ויקרא י״ד, י״ז); ומזה הרכוש הנותר אחרי האדם במותו, לבניו, נאַכלאַסס, наслѣдство: והניחו יִתְרָם לעולליהם (תהלים י״ז, י״ד), וְיִתְרָם אכלה אש (איוב כ״ב, כ׳). ויתכן, שהוא כנוי לבנים, המכונים גם כן שארית ואחרית; ואפשר שבמובן זה נאמר: ומשלם על יֶתֶר עשה גאוה (תהלים ל״א, כ״ד)—הש״י שהוא עושה גאוה (עיין גאוה), משלם עון אבות על יתרם. ג) החלק שלא נכלל במנין שידובר בו, דאס איבריגע, остальное: יֶתֶר הבז (במדבר ל״א, ל״ב), יֶתֶר ממלכות סיחון (יהושע י״ג, כ״ז), ואת יֶתֶר העם (ש״ב י׳, י׳), וְיֶתֶר דברי שלמה (מ״א י״א, מ״א), וְיֶתֶר דברי יהושפט (שם כ״ב, מ״ו), פקדתי יֶתֶר שנותי (ישעיה ל״ח, י׳), כמו השנים הַנּוֹתָרֹת (ויקרא כ״ז, י״ח) (ועיין יָתֵר בשרש יתר ב׳). ישלוך כל יֶתֶר עמים (חבקוק ב׳, ח׳), וּלְיֶתֶר עֹשֵׂה המלאכה (נחמיה ב׳, ט״ז), וּלְיֶתֶר הנביאים (שם ו׳, י״ד). ובמובן תאר הפעל: גדול יֶתֶר מאד (ישעיה נ״ו, י״ב), איבעראוים, весьма, ותגדל יֶתֶר אל הנגב (דניאל ח׳, ט׳), ולדעת

י״מ בא במובן מדה גדולה. ובמשנה: הן חסר הן יָתֵר (ב״ב ז׳, ג׳), כל יָתֵר כנטול דמי (חולין דף מ׳).

יִתְרָה, ש״נ, רכוש רב שירכוש לו האדם ביותר מכדי ספוקו, עראיבריגטעס שפ, איבערפלוס, сбереженіе, избытокъ: על כן יִתְרָה עשה (ישעיה ט״ו, ז׳); וע״מ הסמיכות: על כן יִתְרַת עשה אבדו (ירמיה מ״ח, ל״ו).

יוֹתֵר, שם, כענין יתר. א) עודף במעלה ובחשיבות, יתרון, פֿאָרצוג, пре-восходство, преимущество, ועם זה תועלת, נוטצען, польза: כי מה יותֵר לחכם עם הכסיל (קהלת ו׳, ח׳), מה יותֵר לאדם (שם שם, י״א). ב) החלק הנותר, דאַס איבריגע, דער רעסט, лишнее, остатокъ: ואת היותֵר החרמנו (ש״א ט״ו, ט״ו). ג) במובן תאר הפעל, רב מזולתו, מעהר אַלס, больше: לעשות יקר יותֵר ממני (אסתר ו׳, ו׳), חכמתי אני אז יותֵר (קהלת ב׳, ט״ו), ואל תתחכם יותֵר (שם ז׳, ט״ז); והכפל: אל תהי צדיק הַרְבֵּה, טובה חכמה עם נחלה וְיוֹתֵר לראי השמש (שם שם, י״א), לדעת רש״י והרמב״ן ענינו כמו יתרון, ומוסב אל הקודם: טובה חכמה וגו׳ ויתרון יש לה. ולדעת המעיר הוא פעל בינוני, מביא יתרון ותועלת פֿאָרטהיילהאַפֿט, ניטצליך, полезно: ויותר שהיה קהלת חכם (שם י״ב, ט׳). רש״י פירש ויותר ממה שנכתב בספר היה קהלת חכם וגו׳ ולדעת הרמבמ״ן ענינו: כפי יתרון החכמה שהיה, כן עוד למד דעת וגו׳. והנראה שהוא נמשך עם הפסוק שאחריו: יותר שהיה קהלת חכם ומבין מדעתו ואזן וחקר וגו׳ לא סמך על חכמתו ובקש למצוא לו דברי חפץ מה שאמרו החכמים לפניו, וכל מה שכתב ישר דברי אמת; וְיוֹתֵר מהמה בני הזהר (שם שם, י״ב), הנכון שטעמו יֹתר הרבה מכל מה שאמרו החכמים, בני, הזהר אתה בעצמך, כי אי אפשר לפרש ולבאר את כל פרטי הענינים ביושר ההנהגות, או שענינו: תכלית כל מה שנשאר לי להזהירך.

יִתְרוֹן, ש״ז, (נמצא רק בספר קהלת). א) עודף מעלה וחשיבות, פֿאָרצוג, превосходство, שיש יתרון לחכמה מן הסכלות, כִּיתְרוֹן האור מן החשך (קהלת ב׳, י״ג), וְיִתְרוֹן הכשיר חכמה (שם י׳, י׳), טעמו: ומעלת ההכשר זו היא חכמה. ומזה: ב) תועלת קיימת ומתמדת, פֿאָרטהייל, נוטצען, выгода, польза: מה יִּתְרוֹן לאדם בכל עמלו שיעמול תחת השמש (שם א׳, ד׳), ואין יִתְרוֹן תחת השמש (שם ב׳, י״א), ואין יִתְרוֹן לבעל הלשון (שם י׳, י״א), וְיִתְרוֹן ארץ בכל הוא (שם ה׳, ח׳). ובחכמת הלשון: מ״ם היתרון, ערך היתרון, קאָמפּאַראַטיוו, сравнительная степень,—ובפיוט ע״מ יִתָּרוֹן: נדברים יראיו בהכשר וְיִתָּרוֹן (שחרית ב׳ דר״ה), כש״ת לחכמה ויראה, בסמך אל הפסוק „וְיִתְרוֹן הכשיר חכמה" (קהלת י׳, י׳).

מוֹתָר, ש״ז, א) העדפת קנין, ריוח, ערוועדב, עראיבערונג, прибыль, заработокъ: בכל עצב יהיה מותָר (משלי י״ד, כ״ג), מחשבות חרוץ אך לְמוֹתָר (שם כ״א, ח׳). ב) עודף מעלה וחשיבות, יתרון פֿאָרצוג, превосходство: וּמוֹתַר האדם מן הבהמה אין (קהלת ג׳, י״ט). ובמשנה בענין עודף הנותר, דאַס איבריגע, דער רעסט, оста-токъ: ואם יש בו מותָר (ב״ק ד׳, א׳), מותַר שירי הלשכה (שקלים ד׳, ג׳), מותַר תרומה (שם שם, ד׳), משלמים בְּמוֹתָר נזק שלם (ב״ק ג׳, ח׳). וברבוי: וכן בְּמוֹתְרֵיהֶן (מגלה ג׳, א׳). וברבא״ם בענין דבר שאיננו כי אם להרחבה ולהעדפה, איבערפֿליססיגקייט, излишество, אהבת המותרות.

יִתּוּר, בחכמת הלשון: יִתּוּר הלשון, פּלעאָנאַסמוס, плеоназмъ, ובדרז״ל: יִתּוּרָא דקרא (חולין ל״ו, ע״א).

יֹתֶרֶת (עיין יתר ב).

וַתְּרָן, ש״ת, למי שמוותר מממונו ומכבודו לטובת זולתו ואיננו מדקדק עמו בחשבון, נאַכגיעביגער, уступчивый: כל האומר הקב״ה וַתְּרָן הוא (ב״ק נ״א, א׳), איוב וַתְּרָן בממוניה היה (מגלה כ״ח, א׳). ובהשאלה ברבא״ם ע״ז: וַתְּרָנִית היא.

זאינה מחמרת עליכם (רש"י עמוס ד', ד').

וָתוּר, ש"ז, במקח וממכר הוספה על המדה והמשקל שמוסיפים המוכרים: אפילו וָתוּר אסור במודר הנאה (נדרים ל"ב, ע"ב), צולאַגע, придача, прибавка.

וַתְּרוֹן, שמ"ז, נאַכזיכט, נאַכגעבען, уступчивость, снисхожденіе: אל יהיה לך וַתְּרוֹן עון שלך (ב"ר צ"ח).

וַתְּרָנוּת, שמ"נ, בדבא"ם: נדיבות וויתור בממון, פֿרייגעבינקייט, щедрость.

יֶתֶר, (ב) מן השמות הנגזרים. מן השרש הזה נראה שהנחתו הראשונה היא כריכה, עניבה ופתילה, בינדען, קניפּפען, צוזאַמכען דרעהען, וויקקעלן, ווינדען, плести, вязать, свертывать связать, וקרוב לשער שממנו בא הפעל במקרא בענין פתיחת הבריכה והתרת הקשר, לאָזען, אַבקניפּפען, אַבשטריקקען, расплетать, растор-гать; ומזה בהפעיל: הוֹתֵר בני תמותה (תהלים ע"ט, י"א). וכתרגומו שָׁרֵי בניא דמתמסרין למיתותא, וכן פירש"י, ע"ד מליצת: ולאסורים פקח־קוח (ישעיה ס"א, א'). והנראה שגם ההפעל התר (מתיר אסורים) איננו משרש נתר כ"א משרש יתר, ובא ע"ד הפעלים שעי"ן שלהם צר"י או שי"ן (עיי"ש).

יֶתֶר, ש"ז, פתיל חבל, שפריקק, שנור, веревка: בשבעה יְתָרִים לחים (שופטים ט"ז, ז'), רש"י פירש חבלים דקים; ולדעת הרד"ק ענינו: שבטים דקים או חבלים העשוים מקליפת נצרים לחים (ועיין הרדי"א). ובא ביחוד לחבל הקשת באָגענזעהנע, тетива: כוננו חצים על יֶתֶר (תהלים י"א, ב'); ומשלם על יֶתֶר (שם ל"א, כ"ד), פירש"י מדה במדה מכוונת כחץ על יֶתֶר הקשת, או שענינו חבל כנגד חבל קו כנגד קו, בענין מדה במדה (ועיין יֶתֶר בשרש יתר א'), וי"מ מזה: הלא נסע יִתְרָם בם (איוב ד', כ"א), משל לתקות חוט חיי האדם, לעבענספאַדען, нить жизни, ע"ד המליצה: קפדתי כארג חיי מדלה יבצעני (ישעיה ל"ח, י"ב) (עיין דלה). ולא רחוק שבמובן זה נאמר שם: פקדתי יֶתֶר שנותי (שם י"ב), שטעמו כמו קִפַּדְתִּי (קפד לין) חבל שנותי, כי יִתְרִי פתח ויענני (איוב ל', י"א), רש"י פירש יתר קשתי (שהזכיר למעלה וקשתי בידי תחליף) פתח, וטעמו: החליש כחי והקרי: יִתְרוֹ, ופירשוהו בהוראת חבל שקושרים בו פי בהמה, צוים, ציגעל, поводъ, узда, מסבים אל הכפל; וְרֶסֶן מפני שלחו; וי"מ אזור, גירטעל, поясъ, התיר אזורו כנגדי משל להקלה בכבוד.

יַתִּר, שע"פ, עיר הכהנים במטה יהודה (יהושע כ"א, י"ד).

יֶתֶר, שע"פ, א) חותן משה (שמות ד', י"ח). ב) אבי עמשא (מ"א ב', ה') ג) איש מבני יהודה (דהי"א ב', ל"ב). ד) מבני כלב (שם ד', י"ז), ה) מבני אשר (שם ז', ל"ח).

יִתְרָא, הוא יֶתֶר אבי עֲמָשָׂא (ש"ב י"ז, כ"ה).

יִתְרוֹ, שע"פ, הוא יתר חותן משה (שמות ג', א').

יִתְרִי, שע"פ, א) שם עיר (ש"ב כ"ג, ל"ח). ב) שם משפחה מבני יהודה (דהי"א ב', נ"ג).

יִתְרָן, שע"פ, א) מבני שֵׂעִיר החרי (בראשית ל"ו, כ"ו). ב) אחד מבני אשר (דהי"א ז', ל"ז). גזרות השמות האלו מן יָתַר, במובן עודף המעלה והחשיבות, או ממובן כריכה ועניבה (עיין יתר).

יִתְרְעָם, שע"פ. בן המלך דוד (ש"ב ג', ה'), ענינו, יתר העם

יֹתֶרֶת, ש"נ, דופן המסך או הקרום המבדיל בין אברי הנשימה לבין אברי העיכול, והוא הקרום המכסה את הכבד ונקרא חצר הכבד, טרפשא דכבדא, צווערכפֿעל, לעבערנעטץ, сальникъ, мочка печени, ונקרא כן ע"ש שהיא מעורה כולה גידים וורידים קלועים וכרוכים זה בזה: ואת יֹתֶרֶת הכבד (שמות כ"ט, כ"ב), ואת הַיֹּתֶרֶת על הכבד (שם שם, י"ג), ואת הַיֹּתֶרֶת מן הכבד (שם ט', י'). ולדעת הרמב"ם הוא אצבע הכבד, ראָצהפּליים, повислая часть, ונקראת כן ע"ש שהיא

יוצאת כבליטה יתרה מן הכבד. וכן פירש הרשב"ם, ולפיהם הוא מגורת יתר א' (ועיין יריעות שלמה).

מֵיתָר, ש"ז. כעין השם יתר, חבל לקשירה, ולא נמצא במקרא כ"א בל"ר: את מֵיתָרָיו ויתדתיה (שמות ל"ט, מ'), צעלט־שטריקק, веревка для шатра: וכל מֵיתָרַי נתקו (ירמיה י', כ'), האריכי מֵיתָרַיִךְ (ישעיה נ"ד, ב'). ובענין יתר הקשת: בְּמֵיתָרֶיךָ תכונן על פניהם (תהלים כ"א, י"ג), זעהנע דעס באָגענס, тетива; ובדבא"ם נקראו כן חלקי הגוף המחוברים בגידי בשר חזקים ועבים, זעהנע, מוסקעל, мускулъ: וידבק הַמֵּיתָר באבר ויחובר בו (מו"נ ג', ל"ב).

יַתּשׁ, יַתּוּשׁ ש"ז, מין ממיני שרצי העוף הקטנים, מיקקע, комаръ: אימת יַתּוּשׁ על הפיל (שבת ע"ז, ע"ב): בריה קלה יש לי בעולמי וְיַתּוּשׁ שמה (גיטין נ"ו):

יְתֵת, שע"פ, אחד מאלופי עשו (בראשית ל"ו, מ').

אות כ"ף.

כ, היא האות העשתי עשרה בסדר אותיות לשון הקדש, ושמה כָּף וברבוי: כָּפִּין (שבת ק"ג, ב'), להיות תמונתה בכתב הפיניקים כפוף ככף יד, ומשתמשין בה לְסַמֵּן המספר עֶשְׂרִים. והיא מאותיות בג"ד כפ"ת שיש להן קשות ורכות, ותשתנה בהברתה: כשהיא נדגשת נקראת כמו קו"ף, וכשהיא רפויה תתרכך וממוצעת בהברתה בין ה' וח'. מוצאה מן החך, ותתחלף: א) עם ג', כָּבַל—גָּבַל, ב) עם ח' כָּשַׁל—חָשַׁל, ג) עם יו"ד כָּשֵׁר—יָשָׁר, ד) ומקרבת ההברה תתחלף עם ע' כֶּתֶר—עֶטֶר, ה) ונמצא חלופה גם באות נ': כַּנְלֹתְךָ לבגד (ישעיה ל"ג, א') תחת כְּכַלֹּתְךָ. והיא מאותיות הכפולות מנצפ"ך הבאות בסוף המלה ואז תמונתה ך, ולא תבוא בשמות ע"פ בלשון הקדש רק בארמית: שַׁדְרַךְ מֵישַׁךְ (דניאל א', ז'), ובלה"ק תבוא באות ח', כְּרֹלַח, יוֹאָח.

אות כ"ף היא שרשית ושמושית: השרשית תבוא בראש השרש, בתוכו ובקצהו: כרת, רכב, הלך. השמושית: א) להוראה כמו מלת כן, לסמן ערך דבר המבוקש, איך ואיזה אופן, כָּזֶה, כָּזֹאת, כָּאֵלֶּה, כָּהֵנָּה, כָּהֵם. ב) סימן הגבלת הזמן: כָּעֵת מָחָר (שמות פ', י"ח), כְּחֹם היום (בראשית י"ח, א'), כִּשְׁמֹעַ עשו (שם כ"ז, ל"ד). ג) לדמות דבר לדבר במקום מלת כמו: כְּאַחַד ממנו (שם ג', כ"ב), דק כַּכְּפֹר על הארץ (שמות ט"ז, י"ד), הלוא כִבְנֵי כשיים (עמוס ט', ז'), מי אלה כָּעָב תעופינה (ישעיה ס', ח'). ד) ולדומה בדומה: והיה כעם ככהן כעבד כאדניו כשפחה כגברתה כקנה כמוכר כמלוה כלוה כנשה כאשר נשה בו (שם כ"ד, ב).

כָּאַב, פע"ו, הקל, הרגשת צער חולי, איינען שמערץ עמפפינדען, ליידען, чувство־вать боль, болѣть, страдать: בהיותם כֹּאֲבִים (בראשית ל"ד, כ"ה); ובהשאלה: גם בשחק יִכְאַב לב (משלי י"ד, י"ג), ואני עני וְכוֹאֵב (תהלים ס"ט, ל'), אך בשרו עליו יִכְאָב (איוב י"ד, כ"ב ועיין רש"י). והנראה שענינו הרגשת סתם צער, וטעמו: אך בשרו לבדו יכאב, מסכים עם הכפל: ונפשו עליו תאבל, ותרגום „אין חולה מכם עלי" (ש"א כ"ב, ח') ולית דְּכָאִיב מנכון עלי, ובגמרא: דְּכָאִיב ליה כְּאֵיבָא אזיל לבי אסיא (ב"ק מ"ו, ע"ב). אין לב העם כּוֹאֵב לא על כסף ולא על זהב (יוסיפון נ"ה).

ההִפְעִיל יוצא: שמערץ פעראורזאַכען, קראַנק מאַכען, причинять боль: כי הוא יַכְאִיב ויחבש (איוב ה', י"א), וקוץ מַכְאִיב

(יחזקאל כ"ח, כ"ד). ובהשאלה גרם צער, קראַנקען, בעטריבען, огорчать: ואני לא הִכְאַבְתִּיו (שם י"ג, כ"ב), והקודם: יען הַכְאוֹת (ועיין כאה). ובמובן השחתה, פֿערדערבען, испортить: וכל החלקה הטובה תַּכְאִבוּ באבנים (מ"ב ג', י"ט), ע"ד מליצת: יהרג בברד גפנם (תהלים ע"ח, מ"ז), למה נמות לעיניך גם אנחנו גם אדמתנו (בראשית מ"ז, י"ט), והפוכו: וירפא את מזבח ה' ההרוס (מ"א י"ח, ל').

כְּאֵב, שמ"ז, צער חולי וצרה, שמערץ, ליידען, боль, страданіе: וּכְאֵב אנוש (ישעיה י"ז, א'), כי גדל הַכְּאֵב מאד (איוב ב', י"ג), לא יחשך כְּאֵבִי (שם י"ז, ו'), וּכְאֵבִי נעכר (תהלים ל"ט, ג'), במובן המוסרי אטום וסגור בקרבי (ועיין עכר). ובסמיכות אל לב: ואתם תצעקו מִכְּאֵב לב (ישעיה ס"ה, י"ד), והכפל: וּמִשֶּׁבֶר רוח.

מַכְאוֹב, שמ"ז, א) צער, חולי, שמערץ, לייד, боль, страданіе: אנוש מַכְאוֹבֵךְ (ירמיה ל', ט"ו) ע"ד: וּכְאֵב אנוש (ישעיה י"ז, י"א); ועם זה מחלה, קראַנקהייט, болѣзнь, והוכח בְּמַכְאוֹב (איוב ל"ג, י"ט), קחו צרי לְמַכְאוֹבָהּ (ירמיה נ"א, ח'). וברבוי: וּמַכְאֹבֵינוּ סבלם (ישעיה נ"ג, ד'), והקודם: אכן חלינו. ב) מכה, שלאַג, ударъ: ואל מַכְאוֹב חלליך יספרו (תהלים ס"ט, כ"ז), והקודם: אשר הכית רדפו (ועיין ספר). ג) פגע רע, צרה, פּלאַגע, אונהייל, несчастный случай: אם יש מַכְאוֹב כְּמַכְאֹבִי (איכה א', י"ב), רבים מַכְאוֹבִים לרשע (תהלים ל"ב, י'), כי ידעתי את מַכְאֹבָיו (שמות ג', ז'). ד) ובמובן המוסרי, קראַנקונג, קוממער, печаль, огорченіе: יסף ה' יגון על מַכְאֹבִי (ירמיה מ"ה, ג'), כי כל ימיו מַכְאֹבִים (קהלת ב', כ"ג), והכפל: וכעס ענינו. ובא פ"א במקרא ברבוי נקבות: איש מַכְאֹבוֹת וידוע חולי (ישעיה נ"ג, ג').

כָּאָה, פעוי, דומה לשרש כָּהָה, נָכָא, נָכָה, בענין החלשה, הדאבה, הראבה, שוואַכען, קראַנקען, удручать, смущать.

ההִפְעִיל, הראבה והכאבה, קראַנקען, בעטריבען, сокрушать, огорчать: יען הַכְאוֹת לב צדיק (יחזקאל ג', כ"ב), וסיום המאמר: ואני לא הִכְאַבְתִּיו.

הנִפְעַל, היות נשבר ונדכה, געבראָכען, געבייגט, נעדערהמיפיגט ווערדען, быть надломлену, сокрушену: ובאו בו ציים כתים וְנִכְאָה (דניאל י"א, ל'); ובסמיכות עם לב: וְנִכְאֵה לבב למותת (תהלים ק"ט, ט"ז) (ועיין נכא), ולפי הקרי בא גם בקל

כָּאֶה, תה"ש, נשבר ונדכה, געבראָכענער, געביינגטער, בעטריבטער, надломленный, сокрушенный: ונפל בעצומיו הֵל כָּאִים (תהלים י', י'), לפירוש רש"י ענינו החל (החיל) של הַכָּאִים נפל בעצומיו, ברמיזותיו, בתחבולותיו של האויב. ויתכן לפרש שהפעל נפל מוסב על האויב שמדכא עצמו ושוחה ומתנפל בעצומיו בעצם כחו על חל הַכָּאִים (ועיין חֵלֶךְ).

כָּאן, במשנה מלשון ארמית כָּא בתוספת נו"ן, מלת תאה"פ להגבלת המקום, היער, דאַ, דאָרט, здѣсь, тутъ, тамъ, כמלות כה, פה בעברית: נלכה עד כה (בראשית כ"ב, ה'), ת"א עד כָּא; האין פה נביא (מ"א כ"ב, ז') ת"י הלית כָּא. ומזה במשנה בתוספת נון כָּאן: ממה שיש כָּאן (דמאי ה', ב'), וכל ישראל מִכָּאן וּמִכָּאן (סוטה ז', ה'), אם באו מִכָּאן וּמִכָּאן (עירובין ג', ה'). ועל המעט שבא בחסרון האל"ף: חטאת מִכַּן ועולה מִכַּן (קנים ב', ג'); ובהשאלה: כתיב כָּאן (סוטה ז', ז'), אף כָּאן בלשון הקדש (שם שם, ג'), מִכָּאן אמרו חכמים (אבות א', ה'); וכמו כן ביחס שאָל ע"י הלמ"ד: אשרי מי שבא לְכָאן ותלמודו בידו (פסחים נ', ע"א); ובשעור הכמות: יתר מִכָּאן אסור (עירובין א', ה'), מעהר אַלס דיעס, больше чѣмъ это: ואם הביא יָתֵר מִכָּאן מותר (שביעית ה'; ז'); וכן בבחינת הזמן: מִכָּאן ועד יום פלוני (ב"ב י', ה'), וכן לאחר מִכָּאן וכו'.

כָּאֹר, ועל הרוב בעי"ן כָּעֹר, ארמית, ובמשנה פע"ו, היות מקולקל מאוס ורע, פֿערדאָרבען, שמוציג, האָסליך זיין, быть отвратительнымъ, грязнымъ: צבעו כָּאוּר (ב"ק מ', י"ב; ובגמרא שם ק', ע"ב), ואת

הַכָּאוֹר שבישראל (צפניה ג׳, א׳) (ועיין כער), ור״מ מזה: ועלתה כָאֹר כלה (עמוס ח׳, ה׳)— טיט עכור ונדלח, שכוטץ, грязь. (ועיין יאור).

כָּבֵד, פע״ו, עקרו התכווצות חלקי הגופים המוצקים שעל ידי זה נעשו הגופים עבים וגסים בכמותם, דיכֿט, דיקק ווערדען, сгущаться, וכן הוא הוראתו בערבית, ומזה רבוי כמות המשקלי לפי שהגופים העבים והגסים גדלים ורבים במשקלם, שווער, געוויכֿטיג זיין, быть вѣскимъ, והוא נרדף לפעל יקר (עיי״ש) קשה.

הַקַל, א) עקרו: רבוי כמות המשקל, שוועד, געוויכֿטיג זיין, быть вѣскимъ: מחול ימים יִכְבָּד (איוב ו׳, ג׳), ורוב שמושו במובן המשאלי, וקשורו ביחס על: כי כָבְדָה העבודה על העם (נחמיה ה׳, י״ח), תִּכְבַּד העבודה על האנשים (שמות ה׳, ט׳), לַהַסטען, тяготѣть, ולא נִכְבַּד עליך (ש״ב, י״ג, כ״ה). ועל המעט שבא ביחס אל: וַתִּכְבַּד יד ה׳ אל האשדודים (ש״א ה׳, ו׳). ובמובן זה נרדף לפעל קשה, כמו שנאמר באותו ענין: כי קשתה ידו עלינו (שם שם, ז׳), ומתיחס אל השם יד: כי כָבְדָה מאד יַד אלהים שם (ש״א ה׳, י״א), תִּכְבַּד עלי ידך (תהלים ל״ב, ד׳), וכן: ואכפי עליך לא יִכְבָּד (איוב ל״ג, ז׳); ובענין מלחמה: וַתִּכְבַּד המלחמה על שאול (ש״א ל״א, ג׳; דהי״א י׳, ג׳), והמלחמה כָּבֵדָה (שופטים כ׳, ל״ד), הפֿטיג, געוואַלטיג ווערדען, быть пылкимъ; ובמובן המוסרי: וְכָבַד עליה פשעה (ישעיה כ״ד, כ׳), וחטאתם כי כָבְדָה מאד (בראשית י״ח, כ׳), שווער, גראָסס, вѣско, тяжело; זבא: יָדִי כָּבְדָה על אנחתי (איוב כ״ג, ב׳). לדעת רש״י פירושו מכתי תקיפה וגדולה יותר מאנחתי שאני נאנח וצועק (ועיין בסמוך). ומזה ב) רב הערך וגדולת המעלה, גראָסס, ערהאַבען זיין, быть важнымъ: למען שמי יִכְבַּד ה׳ (ישעיה ס״ו, ד׳); ותמלאי וַתִּכְבְּדִי מאד (יחזקאל כ״ז, כ״ה) משופע וגם בעשר ונכסים. וכמו: ואברם כָּבֵד מאד במקנה בכסף וגו׳ (בראשית י״ג, ב׳). והראב״ע כתב: מי שיש לו כְּבוּדָה רבה תנועתו

כְּבֵדָה. והפוכו: קַל. יִכְבְּדוּ בניו ולא ידע (איוב י״ד, כ״א), רש״י פירש—יהיו כבדים בכסף ובזהב (עיין כָּבֵד). ויתכן לפרשו גם בענין רבוי כמות המספרי, שהוא מעיקר הנחת השרש, זיך פֿערמעהרען, -умно-жаться, מסכים עם הכפל: ויצערו ולא יבין למו. ג) עובי וגסות הרגשת החושים, שטומפף זיין, тупѣть: ולא כָבְדָה אזני משמוע (ישעיה נ״ט, א׳), ועיני ישראל כָּבְדוּ מזקן (בראשית מ״ח, י׳): ובמובן זה יתכן לפרש: ידי כָּבְדָה על אנחתי (איוב כ״ג, ב׳)— ידי כָּבְדָה ולא אוכל להניעה מפני אנחתי, והוא משל לכבדות גוף החולה, וע״ד שנאמר: וידי משה כְּבֵדִים (שמות י״ז, י״ב). ובמובן המוסרי: וַיִּכְבַּד לב פרעה (שמות ט׳, ז׳), פֿערשטאָקקט זיין, ожесточать-ся (ועיין ההפעיל): על מטה כְבוּדָה (יחזקאל כ״ג, מ״א) — מהודרה ומקושטת במרבדים יקרים עשוים לכבוד, פראַכֿטיג, пышный; י״א שהוא ש״ת מן כָּבֵד לזכר עִם עֲצָם. והנראה שהוא בבינוני פעול מן הקל, כמו בטוח, שכון: כָּבוֹד מכל כלי חמדה (נחום ב׳, י׳), לדעת רש״י הוא מקור מן הקל במובן טיאוט, נקוי ופנוי שבא בלשון משנה בפִעֵל ע״ש.

הִנִּפְעַל, רובו במובן המשאלי, היות רב הערך והמעלה אם במובן פעול, ומתיחס אל העין: מאשר יקרת בעיני נִכְבַּדְתָּ (ישעיה מ״ג, ד׳), האָכֿגעשאָטצט, געעהרט, געאַכֿטעט זיין, быть важнымъ, уважаемымъ; וְאֶכָּבֵד בעיני ה׳ (שם מ״ט, ה׳). ועל הרוב במובן פעל חוזר: מה נִכְבַּד היום מלך ישראל (ש״ב ו׳, כ׳), זיך פֿערהערליכֿען, про-славляться, פעל חוזר: עמם אִכָּבֵדָה (שם שם, כ״ב), יספת לגוי נִכְבָּדְתָּ (ישעיה כ״ו, ט״ו), הנכון כפירוש רש״י ז״ל: יספת נכבדת לכל גוי, הרבית להכבד, כבוד גדול עשית לך: וְנִכְבַּדְתִּי בתוכך (יחזקאל כ״ח, כ״ב), וְאִכָּבְדָה בפרעה (שמות י״ד, ד׳, י״ז)—על ידי הנפלאות שאעשה בפרעה, בְּהִכָּבְדִי בפרעה (שם שם, ח׳), יום הִכָּבְדִי (יחזקאל ל״ט, י״ג), על פני כל העם אֶכָּבֵד (ויקרא י׳, ג׳)—כל העם יראו לדעת כי גדול

ונכבד אני, ויראו להקל בכבודי, וְאֶרְצֶה בו וְאֶכָּבְדָה (חגי א׳, ח׳) בקרי, והכתיב ואכבד, שעורו: וְאֶרְצֶה בו (בביתי אשר תבנו) וְאֶכָּבְדָה בו, ויתכן שענינו: ושם יתנו כבוד לשמי. שם יעבדוני, אַנגעבעטעט ווערדען, быть предметомъ благоговѣнія, поклоненія; הִכָּבֵד ושב בביתך (מ״ב י״ד, י׳)—תן כבוד לעצמך, שמור כבודך שלא יתהלל, עהרע בעהאַלטען, אין עהרען בלייבען, оставаться въ почестяхъ. ובמובן תאה״ש חשוב וגדול הערך והמעלה, געאַכטעט, געשאֶכצט, געעהרט זיין, быть уважаему: והוא נִכְבָּד מכל בית אביו (בראשית ל״ד, י״ט), ויהי יעבץ נִכְבָּד מאחיו (דהי״א ד׳, ט׳), מן השלשה הכי נִכְבָּד (ש״ב כ״ג, י״ט), שטאַרק, כּאָמטיג, сильный, могуществен-ный, ליראה את הַשֵּׁם הַנִּכְבָּד והנורא (דברים כ״ח, נ״ח), פֿערהערליכטער, прослав-ленный; ובהוראת ש״ת: והנקלה בַּנִּכְבָּד (ישעיה ג׳, ה׳), ועל נִכְבַּדֶּיהָ ידו גורל (נחום ג׳, י״א), האָכגעשאָצטע, פֿאָרנעהמע, уважа-емые, знатные; להקל כל נִכְבַּדֵּי ארץ (ישעיה כ״ג, ט׳). וברבוי נקבות במובן שם הקבוץ להפלגה: נִכְבָּדוֹת מדבר בך (תהלים פ״ז, ג׳), הערליכֿעס, גראָססאַרטיגעס, величе-ственное: ופ״א בא במקרא בהנחתו הראשונה רבוי הכמות וכבד המשקל: מעינות נִכְבַּדֵּי מים (משלי ח׳, כ״ד)—מלאי מים ברבוי גדול, וואַססער בעשווערט, בעלאַדען, быть обильнымъ. ולדעת הרשד״ל נאמר במובן זה: כנעניה נִכְבַּדֵּי ארץ (ישעיה כ״ג, ח׳)—משופעים בעשר והון רב, כמו: ואברם כָּבֵד (בראשית י״ג, ב׳).

הִפֵּעֵל, יוצא, א) עשות גם ועב במובן המוסרי, פֿערשטאָקקען, ожесточать: ולמה תְּכַבְּדוּ את לבבכם כאשר כִּבְּדוּ מצרים ופרעה את לבם (ש״א ו׳, ו׳), פ״א במקרא. ועיקר שמושו בהוראה זו בבנין הפעיל. ב) הוקרה וחשיבות כבוד, עהרען, אין עהרען האַלטען, почитать, держать въ почести, וקשורו על הרוב ביחס הפעול: כַּבֵּד אֶת אביך ואת אמך (שמות כ׳, י״ב), וְכִבַּדְתּוֹ מֵעשות דרכיך (ישעיה נ״ח, י״ג), וְאֶת יראי ה׳ יְכַבֵּד (תהלים ט״ו, ד׳), וַתְּכַבֵּד את בניך ממני (ש״א ב׳, כ״ט), פֿהייער האַלטען, уважать; כי מְכַבְּדַי אֲכַבֵּד (שם שם, ל׳). ומזה הוקרה במעשה, כי כַּבֵּד אֲכַבֶּדְךָ מאד (במדבר כ״ב, י״ז). בנתינת מתנות: כַּבֵּד את ה׳ מהונך (משלי ג׳, ט׳), כי יבא דברך וְכִבַּדְנוּךָ (שופטים י״ג, י״ז), חבחיך לא כִבַּדְתָּנִי (ישעיה מ״ג, כ״ג), כמו בזבחיך, אשר בי יְכַבְּדוּ אלהים ואנשים (שופטים ט׳, ט׳); ועם זה נתינת כבוד, עהרע ערווייזען, почтить, чествовать: עתה כַּבְּדֵנִי נא נגד זקני עמי (ש״א ט״ו, ל׳); וביחס אל הש״י רוב ענינו פאר ורומם והלל, פֿער-הערליכֿען, прославлять: באורים כַּבְּדוּ ה׳ (ישעיה כ״ד, ט״ו), כל זרע יעקב כַּבְּדוּהוּ (תהלים כ״ב, כ״ד); ועם זה עבודה לשמו, אַנבעטען, поклоняться: על כן יְכַבְּדוּךָ עם עז (ישעיה כ״ה, ג׳), והכפל: גוים עריצים ייראוך (עיין ירא): זובח תודה יְכַבְּדָנְנִי (תהלים נ׳, כ״ג), בנו״ן יתרה לחזוק הענין; וע״ד השאלה: תְּכַבְּדֵנִי חית השדה (ישעיה מ״ג, כ׳), הודאה, דאַנקען, благодарить: ועל המעט שבא ביחס הלמ״ד: וִיכַבְּדוּ לשמך (תהלים פ״ו, ט׳), ולאלהַּ מָעֻזִּים על כנו יְכַבֵּד (דניאל י״א, ל״ח); וכמו כן בענין הרחבה וְהַרְוָחָה: אחלצהו וַאֲכַבְּדֵהוּ (תהלים צ״א, ט״ו)—אחלצהו מן הצרה וארחיב לו; ובמשנה בהוראת נקוי, טאוט: רייניגען, אויספֿעגען, чистить, выметать: מְכַבְּדִין את הבית (ברכות ח׳, ג׳), מְכַבְּדִים בין המטות (ביצה ב׳, ז׳), ולא כִבְּדָה את הבית (מקואות ח׳, ד׳), קנוח ולשון נקי הוא.

הִפֻּעַל, ושומר תוכחת יְכֻבָּד (משלי י״ג, י״ח), געעהרט, אַנגעזעהען ווערדען, быть почи-таему, уважаему: ושומר אדוניו יְכֻבָּד (שם כ״ז, י״ח), לקדש ה׳ מְכֻבָּד (ישעיה נ״ח, י״ג)—השבת שהוא קדוש ה׳ תקרא לה יום מכבד. ובמשנה: איזהו מְכֻבָּד המכבד את הבריות (אבות פרק ד׳, מ״א), שעל המְכוּבָּדִים אסורין שעל המבוזין מותרים (ע״ז ג׳, ג׳).

הִהְפְעִיל, יוצא, א) הגדלת כמות דבר שעל ידי זה הוא נעשה כבד, דיקק, שווער

מאַכען, дѣлать тяжелымъ: הִכְבִּיד נחשתי (איכה ג׳, ז׳), ומזה: אביך הִכְבִּיד את עלנו (מ"א י"ב, י׳), בעשווערען, בעלאַסטיגען, обременять, отягчать: הִכְבַּדְתָּ עלך מאד (ישעיה מ"ז, ו׳); ומזה: הִכְבִּידו על העם (נחמיה ה׳, ט"ו), ומַכְבִּיד עליו עבטיט (חבקוק ב׳, ו׳). ובחסרון הנשוא: והאחרון הִכְבִּיד (ישעיה ח׳, כ"ג) (בניגוד אל הקודם: בעת הראשון הקל) הכביד ידו להכות מכה רבה או הגדיל והרחיב גבולות מכתו, הגלה ארצות הרבה, זיך ווייט אויסברייטען, далеко распространиться. ובמדרש פירשוהו: מענין טיאוט: הִכְבִּיד בְּמַכְבֵּד (במדבר רבה, כ"ג) הממם כְּבַמַּכְבֵּד (פתיחתא דאיכה רבתי). ב) בענין רבוי הכמות, פערמעהרען, צאהלרייך מאַכען, умножать, увеличивать число: וְהִכְבַּדְתִּים ולא יצערו (ירמיה ל׳, י"ט). והקודם: והרביתים ולא ימעטו. ג) עובי וגסות ההרגשה: כי אני הִכְבַּדְתִּי את לבו (שמות י׳, א׳), וַיַּכְבֵּד פרעה את לבו (שם ח׳, ל"ב), ואזניהם הִכְבִּידו משמוע (זכריה ז׳, י"א), שטומפף מאַכען, дѣлать тупымъ; ואזניו הַכְבֵּד (ישעיה ו׳, י׳), ונשאך לבך לְהַכְבִּיד (דה"ב כ"ה, י"ט), וזה תחת האמור במלכים באותו ענין: הִכָּבֵד ושב וגו׳ (מ"ב י"ד, י׳), וי"מ אותו בהוראת קושי הלב ושעורו: ונשאך לבך להכבידו, פערשטאָקקען, ожесточиться; ורש"י פירש לרדוף אחר הכבוד, עהרגייציג זיין, быть честолюбивымъ; ושעורו כמו: לְהִתְכַּבֵּד, ע"ד: כי החזיק עד למעלה (דה"ב כ"ו, ח׳), שענינו כמו להתחזק. והנראה שהוא במובן תאה"פ: להתגאות בכבודך, שטאָלצירען, гордиться, בסגנון הלשון הרגיל בספר דה"י:

הִתְפַּעֵל: א) הֶחֱזֵק א"ע במעלה וחשיבות, התחשב, זיך עהרבאַר ציינען, זיך פאָרנעהם מאַכען, важничать, величаться: מִּתְכַּבֵּד וחסר לחם (משלי י"ב, ט׳), והקודם: טוב נקלה ועבד לו. ובדחז"ל: הַמִּתְכַּבֵּד בקלון חברו (ב"ר א׳ ועיין מגילת כ"ח, ע"א); ובע"א חתיכה הראויה לְהִתְכַּבֵּד (חולין פרק כל הבשר)—לכבד בה את האורחים. ב) התרבה בכמות, זיך פערמעהרען, размножаться; הִתְכַּבֵּד כילק, הִתְכַּבְּדִי כארבה (נחום ג׳, ט"ו). והנראה שבא בהוראתו הראשונה: חבור מהודק בעובי וגסות, פערדיכטען, сгущаться, ונאמר על הילק והארבה שהם מתחברים חמרים חמרים כמוצק אחד (ועיין יֶלֶק). ורש"י פירש מהוראת טיאוט במטאטא השמד ווענגעפעגט ווערדען, быть выметану; ומצאנו דוגמתו בגמרא: הואיל ושוקי ירושלים עשוין לְהִתְכַּבֵּד בכל יום (ב"מ כ"ו, א׳). ובענין היות כָּבֵד: שאוניהם של זקנים מִתְכַּבְּדוֹת (שבת קנ"ב, ע"א).

כָּבֵד, תאה"ש, א) עב וגס, דיכט, דיקק, густой: וענן כָּבֵד על ההר (שמות י"ט ט"ז). וכמו שנראה מן האמור מקודם לזה: הנה אנכי בא אליך בְּעַב הענן (שם שם, ט׳) (ועיין חֶבְיוֹן), כי זקן האיש וְכָבֵד (ש"א ד׳, י"ח), בעל בשר, מסורבל בבשר, שווער בעלייבט, тучный, дородный; ועם זה עובי גסות וקושי: כָּבֵד לב פרעה (שמות ז׳, י"ד), פערשטאָקקט, ожесточенный, ובסמיכות: כי כְבַד פה וּכְבַד לשון אנכי (שם ד׳, י׳), שווערערעדענד, косноязычный, עמקי שפה וְכִבְדֵי לשון (יחזקאל ג׳, ה׳, ו׳), וידי משה כְּבֵדִים (שמות י"ז, י"ב)—מעיפות נעשו חלשים וחדלי כח, אָהנמאַכטיג, изнеможенный. ב) רב הכמות בגודל ועובי, גראָסס, דיקק, большой, толстый: כצל סלע כָּבֵד (ישעיה ל"ב, ב׳). ובהשאלה: אבל גדול: אבל כָּבֵד זה (בראשית נ׳ י"א), מספר גדול וְכָבֵד (שם שם, י׳), כי כָבֵד הרעב בארץ (שם י"ב, י׳), והרעב כָּבֵד (שם מ"ז, ד׳) (ועיין בסמוך). ג) רב הכמות המשקלי, שווער, געוויכטיג, вѣскій, тяжелый: כמשא כָבֵד (תהלים ל"ח, ה׳), כי כָבֵד עליו (שערו) וגלחו (ש"ב י"ד, כ"ו), העמים עליכם על כָּבֵד (דה"ב י׳, י"א), וּמֵעֲלוֹ הַכָּבֵד (מ"א י"ב, ד׳), וכעס אויל כָּבֵד משניהם (משלי כ"ז, ג׳), כי כָבֵד ממך הדבר (שמות י"ח, י"א), שווער, שוויעריג, שווערפאַלליג, тяжелый, трудный, ואולי מזה: כי כָבֵד הרעב (בראשית י"ב, י׳), דריקקענד, гнетущій, ובסמיכות: עם כֶּבֶד עון (ישעיה א׳, ד׳), ע"מ: עֲרַל לב (יחזקאל

פ״ד, פ׳) ע״מ שהוא כבד מצד העון הכבד שהוא רובץ עליו, ד) רבוי כמות המספרי, גראָסס, צאַהלרייך, многочисленный: ויהי המחנה כָּבֵד (בראשית נ׳, ג׳), וחיל כָּבֵד (מ״ב ב׳, י״ד), מקנה כָּבֵד מאד (שמות י״ב, ל״ח), ומתיחס אל בעל הקנין: ואברם כָּבֵד מאד במקנה בכסף ובזהב (בראשית י״ג, א׳), שווער אַן, רייך, богатый, אם במובן רבוי הכמות המוסרי או במובן רבוי הכמות המשקלי, כי בעל הקנינים הרבים יש לו עמדה כבדה שקולה בנשקלה שאיננה נוחה להטלטל ולהעקר ממקומה (ועיין יקר), ה) קשה חזק ועז, שטאַרק, העפטיג, сильный: דבר כָּבֵד (שם פ׳, ג׳), ברד כָּבֵד (שם שם, י״ח).

כֹּבֶד, שמ״ז, א) עובי וגסות, דיקקע, гус-тота: וְכֹבֶד משאה (ישעיה ל״ו, כ״ז), עובי העשן, ע״ד: וענן כָּבֵד (ועיין משא בשרש נשא). ב) רבוי המשקל, שווערע, тяжесть, вѣсъ: כֹּבֶד אבן (משלי כ״ז, ג׳), ומפני כֹּבֶד מלחמה (ישעיה כ״א, ט״ו), רבוי המספר: וְכֹבֶד פגר (נחום ג׳, ג׳), מענגע, מאַססע, множество, ובמשנה בבלי האריגה, כובד העליון כובֶד התחתון (כלים כ״א, א׳) — גלילי העצים שהשתי כרוך עליהם. ובהשאלה: אין עומדין להתפלל אלא מתוך כֹּבֶד ראש (ברכות ה׳, א׳), ערנסט, серьёзное настроеніе, הפך: קַלּוּת ראש.

כָּבוֹד, ש״ז, (בוי״ו המשקל ונמצא גם בחסרון הוי״ו כָּבֹד), א) משא, שווערע, לאַסט, тяжесть: ותלו עליו כל כְּבוֹד בית אביו (ישעיה כ״ב, כ״ב)—על היתד יתלו כל משא בית אביו (ואמר עליו ולא עליה לפי שתפס את הנמשל במקום המשל), וכמו שמסיים: ונכרת המשא אשר עליה (שם שם, כ״ה). ומזה: ב) רבוי קנינים, עשר: האַבע, רייכטהום, имущество, богатство: עשה את כל הכָּבֹד הזה (בראשית ל״א, א׳), במובן, ואברם כָּבֵד מאד במקנה וגו׳ (שם י״ג, ב׳) עיין שם. ובא נרדף עם עשר: גם עֹשֶׁר גם כָּבוֹד (מ״א ג׳, י״ג), ויהי לו עֹשֶׁר וְכָבוֹד (דה״ב י״ז, ה׳). ועם נכסים: עשר ונכסים וְכָבוֹד (שם א׳, י״א; קהלת י״ז, ב׳), כי יִרְבֶּה כְּבוֹד ביתו (תהלים מ״ט, י״ז) והקודם: כי יַעֲשִׁיר אִישׁ: וכנחל שוטף כְּבוֹד גוים (ישעיה ס״ו, י״ב), ואנה תעזבו כְּבוֹדְכֶם (שם י׳, ג׳), ועם זה שפע ברכה, וואָננע, блаженство: והתענגתם מזיז כְּבוֹדָהּ (שם ס״ו. י״א), והקודם: תינקו ושבעתם משד תנחומיה, וּבִכְבוֹדָם תתימרו (שם ס״א, ו׳), והקודם: חיל גוים תאכלו, וכן: כָּבוֹד מכל כלי חמדה (נחום ב׳, י׳), כמו בכל כלי חמדה, ועיין הקל. ומזה ג) השיבות במעלה ויקר הערך במובן הטבעי והמשאלי, דאַס וויכטיגע, ווירדעפאָללע, важное, достой-ное. ותסתעף למושגים רבים ושונים בענין: הוד ויופי, פראַכט, великолѣпіе: כְּבוֹד הלבנון נִתַּן לה (ישעיה ל״ה, ב׳), והכפל: הדר הכרמל. ובמובן הציורי: הדר כבוד הודך (תהלים קמ״ה, ה׳), ובענין גבורה ועז, מאַכט, שטאַרקע, сила: וכלה כל כְּבוֹד קדר (ישעיה כ״א, ט״ז), וכמפורש אחרי כן: ושאר מספר קשת גבורי בני קדר. וביחוד בהתיחס אל תארי שלמות הש״י: את כְּבוֹדו ואת גדלו (דברים ה׳, כ״א), הבו לה׳ כָּבוֹד ועז (תהלים כ״ט, א׳), כְּבוֹד מלכותך יאמרו (שם קמ״ה, י״א), והכפל: וגבורתך ידברו, לראות עזך וּכְבוֹדֶךָ (שם ס״ג, ג׳). ובמובן זה כנראה נאמר: אל הכָּבוֹד הרעים (שם כ״ט, ג׳), גאָטט דער אַללמאַכט, Всесильный Богъ: מי זה מלך הכָּבוֹד (שם כ״ד, ז׳). ומשיב על השאלה: ה׳ עזוז וגבור וגו׳, וּלְכָבוֹד אהיה בתוכה (זכריה ב׳, ט׳), והקודם: ואני אהיה לה נאם ה׳ חומת אש סביב (ועיין בסמוך), והתיחד אל מראה הופעת השכינה במקומות המקודשים שהיתה נראית בענן באש ובנגה: והנה כְּבוֹד ה׳ נראה בענן (שמות כ״ד, ט״ז), ליכט-גלאַנץ, מאַיעסטאֶט, свѣтлость, величіе: ומראה כְּבוֹד ה׳ כאש אוכלת בראש ההר (שם שם, י״ז), כי מלא כְבוֹד ה׳ את בית ה׳ (מ״א ח׳, י״א). ובזה יבואר הכתוב: וברא ה׳ על כל מכון הר ציון ועל מקראיה ענן יומם ועשן ונגה אש להבה לילה כי על כל כָּבוֹד חפה (ישעיה ד׳, ה׳)—מתאר גלוי השכינה: על כל מכון הר ציון וגו׳

במראותיה ואומר כי על כל (אלה המראות) כָּבוֹד חֻפָּה, שעורו כמו חפת הכבוד, וכמליצת: חוֹפֵף עליו כל היום (דברים ל״ג, י״ב), קרוב למה שנאמר: וּכְבוֹד אלהי ישראל עליהם מלמעלה (יחזקאל י׳, י״ט), וכנראה נאמר במובן זה: ונגד זקניו כָּבוֹד (ישעיה כ״ד, כ״ג), וענינו—יֵרָאֶה כבודו. ובמובן זה נקרא המקדש—משכן כבודו: ומקום משכן כְּבוֹדֶךָ (תהלים כ״ו, ח׳), וכמו כן כסא כבודו: אל תנבל כִּסֵּא כְבוֹדֶךָ (ירמיה י״ד, כ״א); כִּסֵּא כָבוֹד מרום מראשון (שם י״ז, י״ב) (ועיין כסא). וכמו כן התיחד במובן כנוי עצמותו ית׳: למרות עיני כְבוֹדוֹ (ישעיה ג׳, ח׳), ועליך יזרח ה׳ וּכְבוֹדוֹ עליך יֵרָאֶה (שם ס׳, ב׳); הראני נא את כְּבֹדֶךָ (שמות ל״ג, י״ח); ובענין נסמך אל שם: וברוך שם כְּבוֹדוֹ לעולם (תהלים ע״ב, י״ט), ויברכו שם כְּבוֹדֶךָ (נחמיה ט׳, ה׳). וכמו כן נרדף אליו: וייראו ממערב את שם ה׳ וממזרח שמש את כְּבוֹדוֹ (ישעיה נ״ט, י״ט). ומזה במובן המליצי; טיב וְעַצְמוּת האדם, וועזן, существо; ובא בכנוי מליצי אל הנפש שהוא יקרת טובו ועצמות מחמדו, זעלע, душа: בקהלם אל תֵּחַד כְּבֹדִי (בראשית מ״ט, ו׳) בשמושי נקבה (ועיין יחד), לכן שמח לבי ויגל כבודי (תהלים ט״ז, ט׳), ואזמרה אף כְּבוֹדִי (שם ק״ח, ב׳), והקודם: נכון לבי, ושעורו: ואף כבודו יזמר: למען יזמרך כָבוֹד (שם ל׳, י״ג), כמו כבודי. ועם זה כח החיוני, לעבענסקראַפט, жизненность, живучесть: כְּבוֹדִי חדש עמדי (איוב כ״ט, כ׳). וכמו כן כתאר מליצי אל הש״י בבחינת האומה הישראלית שהוא כל טובה יקרה ומחמדה: וימירו את כְּבוֹדָם (תהלים ק״ו, כ׳), המיר כְּבוֹדוֹ בלוא יועיל (ירמיה ב׳, י״א), ובכנוי לע״ז: על כְּבוֹדוֹ, כי גלה ממנו (הושע י׳, ה׳). ובא כמו כן בתאר מליצי אל הבנים שהם מחמל לב האבות: כעוף יתעופף כְּבוֹדָם (הושע ט׳, י״א), וכנגד עיקר הוראת השם שהוא רבוי המשקל אמר כעוף יתעופף משל אל הקלות. ד) רבוי כַּמּוּתִי, מענגע, פֿילע, множество: כְּבוֹד עָשְׁרוֹ (אסתר ה׳, י״א); ובסגנון המליצי ועל היותר בספר ישעיה קבוץ עם רב, פֿאָלקסמענגע, פֿאָלק, народъ, множество народу: ונקלה כְּבוֹד מואב בכל ההמון הרב (ישעיה ט״ז, י״ד), הפעל נִקְלָה כנגד השם כָּבוֹד בהוראתו העקרית: ושאר ארם כִּכְבוֹד בני ישראל יהיו (שם י״ז, ג׳), יִדַּל כבוד יעקב (שם שם, ד׳), והכפל: ומשמן בשרו ירזה: את מלך אשור ואת כל כְּבוֹדוֹ (שם ח׳, ז׳), וּכְבוֹדוֹ מתי רעב (שם ה׳, י״ג), והכפל: והמונו צחה צמא. וכן: תחת כְּבוֹדוֹ יקד יקד כיקד אש (שם י׳, ט״ז)—תאר אל מחנהו העצום. ויתכן שמזה: כְּבוֹדָם בקלון אָמִיר (הושע ד׳, ז׳), נמשך אל הקודם: כְּרֻבָּם כן חטאו.

ה) השבח הראוי והשיבות המעלה, עהרע, רוהם, честь, слава: כָּבוֹד חכמים ינחלו (משלי ג׳, ל״ה), ונגודו: וכסילים מרים קלון, שבעת קלון מִכָּבוֹד (חבקוק ב׳, י״ו), וכסא כָבוֹד ינחילם (ש״א ב׳, ח׳), רדי מִכָּבוֹד (ירמיה מ״ח, י״ח)—מכסא כבוד; גלה כָבוֹד מישראל (ש״א ד׳, כ״א, כ״ב), והיתה מנוחתו כָּבוֹד (ישעיה י״א, י׳)—מקום מנוחתו יהיה כבוד, ע״ד: ושעריך תהלה: שים נא כָבוֹד לה׳ (יהושע ז׳, י״ט)—תהי חס על כבודו, עהרע געבען, עהרע ערוויייזען, честить, ונרדף עם תהלה: ישימו לה׳ כָּבוֹד (ישעיה מ״ב, י״ב), והכפל: ותהלתו באיים יגידו, שימו כָבוֹד תהלתו (תהלים ס״ו, ב׳), שעורו: כבודו ותהלתו או כבוד ותהלה: כי לשמך תן כָּבוֹד (תהלים קט״ו, א׳)—לתת כָּבוֹד לשמי (מלאכי ב׳, ב׳), חן וְכָבוֹד יתן ה׳ (תהלים פ״ד, י״ב), וְכָבוֹד והדר תעטרהו (תהלים ח׳, ו׳), קרנו תרום בְּכָבוֹד (שם קי״ב, ט׳), כְּבוֹדִי מעלי הפשיט (איוב י״ט, ט׳), כְּבוֹדִי ומרים ראשי (תהלים ג׳, ד׳), על אלהים ישעי וּכְבוֹדִי (שם ס״ב, ח׳)—כבוד של עוז וגבורה, וכמו כן: גדול כְּבוֹדוֹ בישועתך (שם כ״א, ו׳): שכבו בְכָבוֹד איש בביתו (ישעיה י״ד, י״ח), עהרענפֿאלל, съ честью; וְכָבוֹד עשו לו במותו (דהי״ב ל״ב, ל״ג). כָּבוֹד לאדם שבת מריב (משלי כ׳, ג׳)—דבר של כָּבוֹד: לאהרן אחיך לְכָבוֹד ולתפארת (שמות כ״ח, ב׳), לצבי וּלְכָבוֹד (ישעיה ד׳, ב׳); ובא בענין

תאה"פ: לשכון כָּבוֹד בארצנו (תהלים פ"ה, י')– בכבוד, ואחר כָּבוֹד תקחני (שם ע"ב, כ"ד), שעורו: ואחר כן תקחני מן העולם בְּכָבוֹד: אחר כָּבוֹד שלחני (זכריה ב', י"ב), לדעת המפרשים ענינו בשביל כבודכם או בשביל הכבוד שהבטיח ה' לכם (לכבוד אהיה בתוכה לעיל פסוק ט') שלחני ה', ובא: וחקר כְּבוֹדָם כָּבוֹד (משלי כ"ה, כ"ז), מקרא קשה, וקרוב לשמוע דעת פירסט שהראשון הוא מענין טיב ועצמות, וועזען, существо, והשני מענין קשה, וטעמו: וחקר טיב ועצמות הדברים האלהיים קשה.

כָּבֵד, ש"ז, אחד מן האברים הפנימיים בגוף בע"ח ע"ש עוביו וגסותו שהוא כמקפה של דם קרוש, דיא לעבער, печень: ואת היתרת על הַכָּבֵד (שמות כ"ט, י"ג), ראה בַּכָּבֵד (יחזקאל כ"א, כ"ו)—מין מעשי הקסמים, ע"ד: יפלח חץ כְּבֵדוֹ (משלי ז', כ"ג), נשפך לארץ כְּבֵדִי (איכה ב', י"א), לפי שהכבד מתפעל מן הכעס ומתמסמס וכמו שאמרו חז"ל: כָּבֵד כועס (ברכות ס"א, ע"ב), וקרוב למליצת: ישפך לארץ מררתי (איוב ט"ז, י"ג). ובמשנה בא בלשון נקבה: הַכָּבֵד אוסרת ואינה נאסרת (תרומות י', י"א).

כְּבוּדָּה, ש"נ (בוי"ו ובדגש בדל"ת ע"פ המסורה), א) קבוץ חפצי הנוסעים, האַבע, געפּעק, багажъ: ואת הַכְּבוּדָּה לפניהם (שופטים י"ח, כ"א). ב) פאר תפארת, פראַכט, העררליכקייט, великолѣпіе: כל כְּבוּדָּה בת מלך פנימה (תהלים מ"ה, י"ד), כמו כל כבודת בת מלך [ע"ד: והנבואה עודד הנביא (דהי"ב ט"ו, ח')]: לפי תרגום הרמבמ"ן שעורו: כל כבוד עדיו בת המלך הוא בהדרה הפנימי, ולתרגום רימ"ז טעמו: בת המלך שוכנת בהדרה הפנימי בכל הכבוד (ועיין פנים) ומהוראה זו ג"כ: כָּבֹד מכל כלי חמדה (נחום ב', י').

כְּבֵדֻת, שהמ"נ קושי וכבד: שוועריגקייט, трудность, затрудненіе: וינהגהו בִּכְבֵדֻת (שמות י"ד, כ"ה), וטעמו: שהיו המרכבות נגררות בקושי וטרח גדול לאט לאט.

כִּבּוּד, ש"ז, במשנה. א) בענין נתינת כבוד, פערעהרונג, почитаніе: כִּבּוּד אב ואם (פאה א', א'), איזהו מורא ואיזהו כִּבּוּד וכו' כִּבּוּד— מאכיל ומשקה וכו' (קדושין ל"א, ע"ב). ב) פנוי וטאוט. אויספּעגען, подметаніе: עד שער הַכִּבּוּד (נדה ז', ב'), ובהוראה זו נמצא גם בהתפעל: שוקי ירושלים עשוים לְהִתְכַּבֵּד בכל יום (ב"מ כ"ו, ע"א).

מְכַבֵּד, ש"ז, א) ענף עץ התמר, פּאַלמענ-צווייג, пальмовая вѣтка. ובלשון כפות תמרים: יד הַמְּכַבֵּד של תמרה (עוקצין א', ג'), והרבוי בלשון נקבה: מְכַבְּדוֹת ובהן תמרים (סוכה י"ג, ב'), וכנראה שנקראו כן ע"ש עָבְיָם וכובדם שמפני זה הם נכפפים ושוחים וענפים אלו משתמשים לטאוט ונקוי, ומזה: ב) מטאטא, בעזען, метла: הִכְבִּידוּ בַּמְּכַבֵּד (במדבר רבה, כ'), הממם כִּבְמַכְבֵּד (פתיחתא איכה רבתי). ויתכן שמן השם הזה יצא הפעל כִּבֵּד לטאוט ע"ד גזרת הפעל גרף מן גרופית או להפך (עיי"ש).

כָּבָה, פעו"י, הקל עומד, כליון והפסק יקוד אש, פערלאָשען, гаснуть: ונר אלהים טרם יִכְבֶּה (ש"א ג', ג'), והאש על המזבח תוקד בו לא תִכְבֶּה (ויקרא ו', ח'), לא תִכְבֶּה להבת שלהבת (יחזקאל כ"א, ג'); וע"ד ההשאלה: דעכו כפשתה כָּבוּ (ישעיה מ"ג, י"ז).

הַפִּעֵל יוצא, אויסלאָשען, פערלאָשען, гасить, тушить: ובערה ואין מְכַבֶּה (ירמיה ד', ד'), ופשתה כהה לא יְכַבֶּנָּה (ישעיה מ"ב, ג'), וַיְכַבּוּ את הנרות (דהי"ב כ"ט, ז'). ובהשאלה: וְכִבּוּ את גחלתי אשר נשארה (ש"ב י"ד, ז'), ולא תְכַבֶּה את נר ישראל (שם כ"א, י"ז), מים רבים לא יוכלו לְכַבּוֹת את האהבה (שיה"ש ח', ז')— שנמשלה לאש, ובגמרא ע"ד ההשאלה: עבירה מְכַבָּה מצוה, ואין עבירה מְכַבָּה תורה (סוטה כ"א, ע"א). ובא גם בהוראת עומד: וְכִסֵּיתִי בְּכַבּוֹתְךָ שמים (יחזקאל ל"ב, ז')—בעת אשר תכבה אכסה את השמים.

כִּבּוּי, שה"פ, בתלמוד, דאַס אויסלאָשען,

гашеніе : שמעכב את כִּבּוּיו (שבת ט"ז, ע"ב).

כַּבְכַּב, ש"ז, כסוי כפוף עשוי לכסות בו את הסלים שנותנים בהם פת, דעקקעל, крышка : כַּבְכַּב שעשאו לסל הפת (כלים ב׳, ג׳), ויש גורסים כַּפְכַּף משרש כפה.

כָּבַל, מקורו ארמית כְּבַל, פ"י, הקַל ענינו כריכה ועם זה קשירה ואסירה של חובש, בינדען פעססלען, вязать, ско-вывать : ויהון רגלך כְּבִילָן (תרגום קהלת י"ב, ד׳), ובמדרש: הביא כְּבָלִים וּכְבָלוֹ (במדב"ר י"ג). רחלות יוצאות שחוזות כְּבוּלוֹת (שבת ה׳, ב׳)—קשורות האליה לצד רגליהן שלא יעלו זכרים עליהן.

הפִּעֵל כעין הקַל: שֶׁמְּכַבְּלִין אליה שלהן למטה (שבת נ"ד, ע"א), בני אדם שֶׁמְּכוּבָּלִים בכסף ובזהב (שם), כרוכים ועטופים געהיללט, בעלאדען, окутанные, או עמוסים ומסובלים, нагруженный, ובפיוט: וכגע גבול כְּבַל בְּאֹמֶר (מוסף א׳ דר"ה) הקלירי (עי׳ כרבל).

כֶּבֶל, ש"ז, במקרא, זיקים ושלשלת של ברזל שאוסרים את התפוסים, פעססעל, פוסס-אייזען, цѣпь, оковы : ענו בַכֶּבֶל רגלו (תהלים ק"ה, י"ח), ונכבדיהם בְּכַבְלֵי ברזל (שם קמ"ט, ח׳). ובמשנה: בירית טהורה וכו׳ כְּבָלִים טמאים (שבת ו׳, ד׳)—שלשלת קטנה הקשורה בשתי הבירות הנתונות על הברכים למנוע פסיעה גסה.

כָּבוּל, תה"ש. עיקרה בלשון צורית, כי כן קרא חירם מלך צור את העשרים עיר בארץ הגליל אשר נתן לו שלמה ולא ישרו בעיניו: ארץ כָּבוּל (מ"א ט׳, י"ג). ובגמרא בגזרת השם הזה: אמר רב נחמן בר יצחק ארץ חומטין היתה ואמאי קרי לה כָּבוּל, דמשתרגא בה כרעא עד כבלא, ואמרי אינשי ארעא מכבלא דלא עביד פירי (שבת נ"ד, א׳), וענינו ארץ חול ועפר תיחוח וטיט שהרגל טובעת בה עד הפרק התחתון (קנאָכעל) לפרש"י, ועיין תוספות שם ד"ה „עד" והערוך גורס כבלא, ופירש שהרגלים משתקעות בה כאלו הן כבולות ובלשון ערבית יורה הפעל כבל: ארץ מלחה יבשה וחרבה, טראָקקנער, זאַנ-דיגער באָדען, сухая, песчаная почва, וזה כדאמרי אינשי: ארעא מכבלא. ונמצא בשם עצם פרטי שם עיר בנחלת מטה אשר (יהושע י"ט, כ"ז) ועמדה עוד בזמן בית שני כמוזכר במדרש; מעשה באחד מגדולי כבול (ויק"ר כ"א).

כָּבוּל, ש"ז, במשנה, שם כפה של צמר שהנשים קושרות אותה על ראשן להחזיק את השער, האארנעטץ, сѣтка : ולא בכָבוּל לרשות הרבים (שבת ו׳, י׳).

כָּבוּל, שע"פ, א) עיר בנחלת מטה אשר (יהושע י"ט, כ"ז) (עיין לעיל), נזכרת בגמ׳ (פסחים ק"א, א׳) ובמדרש (ויקרא פ׳, כ"א). ב) חבל עשרים עיר בארץ הגליל, שנתן שלמה לחירם מחיר הזהב ועצי ארזים וברושים לבנין בית ה׳. ולא ישרו בעיניו... ויקרא להם ארץ כָּבוּל (מ"א ט׳, י"ג). טעם השם מפרש בגמ׳ ארץ כבול ארץ חומטין (שבת נ"ד, א׳)—ארץ חול ויבש. והחכם ר"ש לעוויזאהן פירש: ארץ שאסירי המלך הכבולים בכבלי ברזל ישלחו שמה.

כּוּבֶלֶת, במשנה, קשר של כסף או של זהב שקושרים בו בשמים: ולא בכוליאר ולא בכובלת (שבת ו׳, ג׳) והערוך גורס כוכלת ועיין שם.

כבב, ארמית, פ"י, כריכה ועטוף, איינ בינדען, איינהיללען, обвязать, оку-тать : יַעֲטֹף ימין (איוב כ"ג, ט׳), ת"י: כד מְכַבֵּן, ומזה במשנה: רחלות יוצאות וכו׳ כְּבוּלוֹת וּכְבוּנוֹת (שבת ה׳, ב׳), ובגמרא פירשו: שֶׁמְּכַבְּנִין אותו למילת (שם נ"ד, א׳)—כורכין ומעטפין את הרחלות ביום שנולדו שצמרן נקי לשמרו שלא יטנף.

כְּבֵינָה, כְּבֶנֶת, ש"נ, עטיפה, צעיף, קאָפּפשלייער, היללע, го-ловной уборъ : תני כְּבֵינָתִי לבתי (ב"ב ס׳ ז׳), והרדידים ת"י וּכְבֵינָתָא (ישעיה ג׳, כ"ג), ובסורית ענינו בגד יקר ומעטפה, קאַפּוּצע, капуца. ולדעת רש"י עניו הפעל כַּבֵּן, חבור כריכת בגד ע"י קרסים, ומזה כְּבֵינַת או כְּבֶנֶת הוא שם תכשיט של קרסי כסף או זהב לחבר שולי הבגדים (ועיין תוספתא ב"ב דף קנ"ו ע"ב ד"ה כבינת; מערכי לשון; מו"ק

זף י״ב) . ונמצא השרש הזה בשמות ערים במקרא : כַּבּוֹן (יהושע ט״ו, מ׳), עיר בשבט יהודה . ויתכן שהיא הנקראת מַכְבֵּנָה (דהי״א ב׳, מ״ט) .

כַּבּוֹן, שע״פ, שם עיר בנחלת יהודה (יהושע ט״ו, מ׳) ונראה שהיא העיר מַכְבֵּנָה (דה״א ב׳, מ״ט) .

כָּבֹס, **כַּבֵּס**, פ״י, רחיצת בגדים וכלים (ונבדל בזה משרש רחץ שאינו נופל כ״א על נקוי בשר אדם ויתר בעלי חיים) במים לנקותם, וואַשען, мыть ; הקל לא נמצא כי אם בבינוני במובן ש״ת למתעסק במלאכה זו, וואַשער, мыльщикъ: במסלת שדה כוֹבֵס (מ״ב י״ח, י״ז ; ישעיה ז׳, ג׳) ; ובמשנה : נותנין כלי לבן לְכוֹבֵס (שבת א׳, ס׳), ושל כּוֹבְסִין לא יגע בו (שם כ׳, ה׳) ; ועיקר שמושו בבנין

הַפִּעֵל : ואת בגדיו לא כִבֵּס (ש״ב י״ט, כ״ד), וְכִבֶּס בגדיו וטהר (ויקרא י״ג, ו׳), וְכִבְּסוּ שמלותם (שמות י״ט, י׳), וְכִבְּסוּ את אשר בו הנגע (ויק״א י״ג, נ״ד) ; וע״ד המליצה : כִּבֵּס ביין לבושו (בראשית מ״ט, י״א), אם תְּכַבְּסִי בנתר (ירמיה ב׳, כ״ב) . ומתיחס גם אל הבירית שמנקים בו : וכבורית מְכַבְּסִים (מלאכי ג׳, ב׳) ; ובהוראתו העצמית הונח הפעל כַּבֵּס על נקוי מעשי ארג—מלבושים—במים . אך נמצא גם בהשאלה במובן המוסרי : כַּבְּסֵנִי מעוני (תהלים נ״א, ד׳), כַּבְּסִי מרעה לבך (ירמיה ד׳, י״ד) .

הַפֻּעַל : וְכֻבַּס במים (ויקרא י״ו, י״ז) געוואַשען ווערדען, быть стираему .

הַהִתְפַּעֵל כעין הקודם, געוואַשען, גערייניגט ווערדען, быть стираему : אחרי הֻכַּבֵּס את הנגע (שם י״ג, נ״ה), ע״מ הִטַּמְּאָה, והדגש לחסרון הת״ו. ובא בענין פעל סתמי : אחרי הֻכַּבֵּס אותו (שם שם, נ״ו) . ובדחז״ל בהתפעל נבלעת בכבסות אם מִתְכַּבֶּסֶת ויוצא ממנה רביעית דם (אהלות ג׳, ב׳), מתלכלכת ומִתְכַּבֶּסֶת (שה״ש א׳, ו׳) .

כִּבּוּס, שה״פ, וואַשען, רייניגען, стирка, мытье ; טעון כִּבּוּס (ספרא צ״ו, ו׳).

כְּבוּסָה, ש״נ : אין מוסרין פירות שביעית לא למשרה ולא לכבוסה (סוכה מ׳, א׳) .

תִּכְבּוֹסֶת, שה״פ, כעין הקודם, וואַשען, רייניגען, стирка, мытье : שהיו טעונים תִּכְבּוֹסֶת, בגדים ורחיצת גוף (ספרי במדבר קכ״ד) : ולא היו צריכין תִּכְבּוֹסֶת (דברים רבה ז׳), אין צריכים תִּכְבּוֹסֶת (שיהש״ר א׳, ה׳) .

[הערה]. לדעת האחרונים קרוב השרש הזה עם השרש כבש שענינו דריכה, רמיסה ובעיטה, והתיחד הפעל כבס (בסמ״ך) לשפשוף ובעיטת הבגדים הצואים בעת שמנקים אותם במים, וואַלקען, валять, אך ממה שהפעל כבש בשי״ן נמצא גם בארמית בהוראותיו בלשון עברית ולענין הכבוס השתמשה בפעלים אחרים, חור, צבע, קצר, נראה שאין לו לשרש כ ב ס דמיון ויחס לש׳ כבש.

כבע, דומה לשרש גבע, קבע, ולא נמצא כ״א בשם

כּוֹבָע, ש״ז, כלי מתכת לכסוי ראש איש מלחמה להגן עליו עשוי כעין גביע, העלם, шлемъ : כלם מגן וְכוֹבַע (יחזקאל ל״ח, ה׳) והוא מלרע ע״מ עוֹלָם, ובפתח גם בנפרד: מגן וְכוֹבַע (שם כ״ז, י׳). ובסמיכות שתי פעמים מלעיל : וְכוֹבַע נחשת על ראשו (ש״א י״ז, ה׳), וְכוֹבַע ישועה בראשו (ישעיה נ״ט, י״ז), ע״ד המליצה. והרבוי : והתיצבו בְּכוֹבָעִים (ירמיה מ״ו, ד׳) .

כּוֹבָעָה, ש״נ, במשנה : המעמר לְכוֹבָעוֹת ולכומסאות (פאה ה׳, ה׳)—גדיש קטן עשוי בשדה כעין כובע או מגבעת.

כבר, עיקרו : רבוי הכמות המספרי, פֿיעל זיין, быть многочисленнымъ, וכמו כן רבוי הכמות המדותי, גראָסס זיין, быть великимъ, ועם זה עוצם איכות הכח והעז, שטאַרק זיין, быть сильнымъ, וכן ענינו בערבית וסורית, ובמקרא לא נמצא בפִּעֵל כ״א בספר איוב בבנין

הַהִפְעִיל : יוצא, הרבות דברים, פֿיעל מאַכען, הייפען, умножать, громоздить : בבלי דעת מלין יַכְבִּיר (איוב ל״ה, ט״ז) .

מַכְבִּיר, ש״ז, רבוי עצום, פֿיללע, мно-жество: יתן אכל לְמַכְבִּיר (איוב ל״ו, ל״א); ובא במובן תאה״פ, אין פֿיללע, во множествѣ. ע״ד: ולא יהיה בכם נגף למשחית (שמות י״ב ג׳).

כַּבִּיר, תאה״ש, גדול, אדיר, חזק, גראָסס, שטאַרק, מאָכטיג, העפֿטיג, большой, сильный, могучій, בדבור מליצת השיר ורק בספר ישעיה ואיוב: ורוח כַּבִּיר אמרי פיך (איוב ח׳, כ׳)—רוח גדול וחזק: כשאון מים כַּבִּירִים (ישעיה י״ז, מ״ב), מים כַּבִּירִים שוטפים (שם כ״ח, ב׳)—כולל מושגי הרבוי והעוצם כאחד, ע״ד: במים אדירים (שמות ט״ו, י׳). ובמובן המוסרי: ואם צדיק כַּבִּיר תרשיע (איוב ל״ד, י״ז), הן אל כַּבִּיר ולא ימאס (שם ל״ו, ה׳); ובמובן שם תאר: דער מאָכטיגע, געוואַלטיגע, могучій, ירע כַּבִּירִים לא חקר (שם ל״ד, כ״ד). ובסמיכות: כַּבִּיר כח לב (שם ל״ו, ה׳), כַּבִּיר מאביך ימים (שם ט״ו, י׳)—כמו גדול בשנים. ושאר מעט מזער לוא כַּבִּיר (ישעיה ט״ז, י״ד), רש״י פירש מלשון רוב כפל של מעט מזער. והנכון כדעת המפרשים לא חזק, כלומר: חלש ורפה כח; והטעם: לא ישאר כ״א מעט מזער, והמעט הנשאר יהיו חלשים חדלי כח, אָהנמאָכטיג, безсильный; ובא: ואוריד כַּבִּיר יושבים (ישעיה י׳, י״ג) והכתיב: כַּאבִּיר. הרד״ק פירש: יושבים במקום כַּבִּיר, בערי מבצר, ולדעת רש״י בא במובן תאר הפעל: יושבים הרבה, פֿיעל, много; ובמובן זה יתכן לפרש: וכי כַּבִּיר מצאה ידי (איוב ל״א, כ״ה), מסבים אל הקודם: כי רב חילו.

כְּבָר, תאה״פ, לא נמצא כי אם בספר קהלת, להגבלת מדת זמן רב שחלף ועבר קודם זמן ההוה, לאַנגסט, לאַנגסט שאָן, уже давно: כְּבָר אבדה (קהלת ט׳, ו׳), כְּבָר היה לעולמים (שם א׳, י׳), מה שהיה כְּבָר נקרא שמו (שם ו׳, י׳), את המתים שֶׁכְּבָר מתו (שם ד׳, ב׳), מה שהיה כְּבָר הוא ואשר להיות כְּבָר היה (שם ג׳, ט״ו), הנראה שטעמו כמו מה שהיה בעבר הוא כבר נמצא, כן מה שעתיד להיות כבר היה בעבר: בְּשֶׁכְּבָר הימים הבאים הכל נשכח (שם ב׳, ט״ז)—שעורו שלימים הבאים יהיה כבר נשכח. וי״מ כמו שבכבר, כמו: שבשפלנו זכר לנו (תהלים קל״ו, כ״ג), והוא כמובן שם המשך הימים, דויער, לאַנגע צייט, долгое время; ובא להשלמה וגמר מעשה אף בזמן עבר קרוב וסמוך, שאָן, уже, ועם זה במובן ודאי, געוויס, навѣрное: כי כְבָר רָצָה האלהים (שם ט׳, ז׳). ובתרגום: כְּבָר מית באתריה מן קדם כפנא (ירמיה ל״ח, ט׳) בודאי היה מת. ורגיל הרבה בדברי חז״ל: מה אתם מדיינים כְּבָר נעשה אדם (ב״ר ח׳), שאָן уже, ובענין פעם אחת, איינסט, разъ, однажды: וּכְבָר נשתהה רבי טרפון לבוא לבית המדרש (ספרי במדבר קט״ז), כְּבָר היו רבי טרפון וזקנים יושבים (מכילתא בשלח ה׳); ובהוראת ודאי לכל הפחות, געוויס, ווענינגסטענס, по крайней мѣрѣ: כְּבָר יש לו לחלוח (שיה״ש ב׳, א׳).

כִּבְרָה, ש״נ, מדת הארך מהלך מרחב ידוע, לאַנדעסשטרעקקע, пространство земли, ובא רק בסמיכות לשם ארץ: ויהי עוד כִּבְרַת הארץ (בראשית ל״ה, ט״ז). א״ת: כְּרוּב ארעא. וענינו: מדת ארץ שחורשים ביום אחד או מענית השדה שחורשים בפעם אחת: וילך מאתו כִּבְרַת ארץ (מ״ב ה׳ י״ט), ובשעורה אמרו, שהיא כמדת מיל או אלפים אמה כמדת תחום שבת. ולדעת הרד״ק שרשו ברה, וכן דעת הרמב״ן ולדעתו היא מן ברת, בת, טאָכטער, дочь, וברת ארץ מדה קטנה כמו בת לפרסה או למדה אחרת ידועה בימים ההם. והכ״ף הוא כ״ף השעור כמדת ברת.

כָּבֹר, פ״י, לא נמצא במקרא בפעל, ובמשנה בקל—וענינו: נקוי התבואה מן הפסולת ע״י שנותנים אותה בכלי שקרקעיתו מקלעת מעשה רשת, מלאה נקבים דקים שדרך שם יוצאים הגרעינים הנקיים והפסולת נשארה בכלי, זיעבען, просѣвать: אין כּוֹבְרִין את התבן (שבת כ׳, ג׳). הקטניות מִשֶּׁיִּכְבּוֹר ואם אינו כּוֹבֵר (מעשרות א׳, ו׳), ובירושלמי על משנה זו:

נאמר: כּוֹבֵר הוא מקצת ותורם מן הַכָּבוּר על שאינו כָּבוּר. אולם עיקר הוראת הפעל כנראה, קליעה ופתול, פלעכטען, плести. ודומה לו כמר (עיין כמר ב). ומזה במקרא:

כְּבָרָה, ש"נ, כלי עשוי מעשה עבות וקליעה שכוברים בה את התבואה. זיעב, рѣшето: כאשר ינוע בַּכְּבָרָה (עמוס ט', ט'), ובמשנה: גמי לעשות תלאי לנפה וְלִכְבָרָה (שבת ח', ב') (ועיין נפה).

כְּבָר, שע"פ, שם נהר נזכר כמה פעמים בספר יחזקאל. ובילקוט שמעוני סימן כ"ב: הוא פרת הוא כְּבָר: רב הונא אמר פרת בפני עצמו, כְּבָר בפני עצמו.

כָּבִיר, ש"ז: ואת כְּבִיר העזים שמה מראשותיו (ש"א י"ט, י"ג), י"ת: טַרָא דְעִזָּא, ופירש"י עור של עזים מופשט שלם כחמת, ציגענפעלל, козловая шкура; והר"ש פרחון פירש: כר או כסת ממוכין של צמר עזים, מאַטראַצע, тюфякъ, ולדעת האחרונים, ענינו: מקלעת מעשה עבות של צמר עזים, געפלעכט, плетеніе.

מִכְבָּר, ש"ז, טס עשוי מעשה כברה, גיטטערווערק, פלעכטווערק, рѣшетка: ועשית לו מִכְבָּר מעשה רשת נחשת (שמות כ"ז, ד'), ואת מִכְבַּר הנחשת (שם ל"ה, ט"ז). ובמדרש ברבוי נקבה בהוראת כברה, זיעב, рѣшето: הביא מִכְבָּרוֹת לכבר (רות ח').

מַכְבֵּר, ש"ז, בגד קלוע מעשה עבות, געפלאָכטענעס, געווירקטעס, плетен-ное: ויקח את הַמַּכְבֵּר ויטבל במים (מ"ב ח', ט"ו), וי"ת: גוּנְבָא, כעין שתרגם את השם שמיכה (עיין שמיכה).

כָּבַשׁ, פ"י, הַקַל עיקרו כנראה מהוראותיו בלשון ארמית א) דריכה ודריסת הרגל, סלול מסלה, פרעססען, בעטרעטען, באַהנען, проложить, проторить дорогу: יַשְּׁרוּ בערבה מסלה, ת"י: כְּבִישׁוּ במישרא כְּבִישִׁין (ישעיה מ', ג'): ייחלו עלי דרכם, ת"י: וּכְבַשׁוּ עלי ארחתהון (איוב י"ט, י"ב). וברחז"ל: לסטים שבמותך כְּבָשׁוּהָ (ערובין נ"ג, ע"ב), „דרך כְּבוּשָׁה". ומזה: דריכה במקום לקיים ולהחזיק בו, אין בעזיטץ נעה-מען, ערווערבען, присвоить, завоевать: ומלאו את הארץ וְכִבְשֻׁהָ (בראשית א', כ"ח) (ועיין בסמוך). ב) דריכה, רמיסה, במובן רדיה וכפיה, דריקקען, אונטערדריקקען, אונטער-ווערפען, подчинять, подавлять, угнетать: והנה אנחנו כֹּבְשִׁים את בנינו וגו' לעבדים (נחמיה ה', ה'), וַתִּכְבְּשׁוּ אתם להיות לכם לעבדים (ירמיה ל"ד, ט"ו), ולדעת המפרשים נאמר בענין זה: ומלאו את הארץ וְכִבְשֻׁהָ (בראשית א', כ"ח), וַיִּכְבְּשׁוּם לעבדים (ירמיה ל"א, י"א) בקרי, והכתיב וַיִּכְבִּישׁוּם. ובא: וְכָבְשׁוּ אבני קלע (זכריה ט', ט"ו), לדעת המפרשים ענינו רדיה ונצוח, בעזיעגען, בע-זיעגען, завоевать, побѣждать, וטעמו: וכבשו (בעלי) אבני קלע (את המורים באבני קלע). והנראה שזה מלשון כתיתה, פצוץ ושחיקה לעפר הדק היטב, צערמאַלמען, צער-שמאַטטערן, צערשטאָסען, раздроблять: לבנות דָיֵק תרגומו (בפתיחתא דאיכה וקהלת רבת י"ב, ז') כּוֹבְשִׁין, וזה כנראה שפירשו מלת דָיֵק במובן דקיקה ופצוץ. וכן בפסיקתא ויהי בשלח: העמיד עליהן כּוֹבְשִׁין. ומענין רדיה אמרו: אחז אביך היה כּוֹבֵשׁ במזלות (פדר"א נ"ב), ובפָּעוּל: בזמן שהוא כָּבוּשׁ תחת ידך (שיהש"ר א'). ובמובן קרוב לזה: אָלוּץ, הכרח והפצרה, אין יעמאַנדען דראֶנגען, געוואַלט אַנטהון, настаивать, насиловать: הגם לִכְבּוֹשׁ את המלכה עמי (אסתר ז', ה'), ובארמית במובן המוסרי: כְּבַשׁוּ יִצְרְכוֹן (תהלים ד', ו'), איבערווינדען, בעזיעגען, пере-одолѣть; ובמשנה: איזהו גבור הַכּוֹבֵשׁ את יצרו (אבות ד', א'), בשר ודם חומה כּוֹבַשְׁתּוֹ, אבל הקב"ה כּוֹבֵשׁ את החומה (ב"ר מ"ט); ובהשאלה: והזקן שבהם אומר לפניהם דברי כְּבוּשִׁים (תענית ב', א'), ופירש"י לשון עיצור דברים שכובשים את הלבבות ומחזירם למוטב. ובא גם בענין נתינת משא כבד על דבר הדוחק ומהדקו, פרעססען, тис-кать: כָּבַשׁ את האבן על גב הטלית (אהלות ה', ז'), מתירין אבל לא כוֹבְשִׁין (שבת כ', ה'), חוץ מן העגלה מפני שהיא כּוֹבֶשֶׁת (ביצה ב', ח'), וְכָבַשׁ עליו לתוך המים או לתוך האור

(סנהדרין מ', א'), צודריקקען, הינאיינפרעססען, жать, втискать: כְּבוּשִׁים על המעינות (ב"ר מ"ו), ערלה כְּבוּשָׁה (שם מ"ו); וכמו כן עצירות פירות בכלים בחמץ או במלח להכשירם לאכילה ולשמרם מן הרקבון, איינלעגען, мариновать, солить: ורד חדש שֶׁכְּבָשׁוֹ (שביעית ז', ז'), הַכּוֹבֵשׁ שלשה כבשים (שם ט', ה'), כָּבוּשׁ הרי הוא כמבושל (חולין קי"א, ע"ב); עצירה ועכבת דבר בכונה להסתירו ולהעלימו, אונטערדריקקען, ניכט צום פֿאָרשען קאָממען לאַססען, сдерживать, скрывать: יִכְבּוֹשׁ עונותינו (מיכה ז', י"ט), והכפל: ותשליך במצלות ים כל חטאתם. ובמשנה: הַכּוֹבֵשׁ את נבואתו (סנהדרין י"א, ו')—מסתירה בלבו ואינו מגלה אותה; אלא שֶׁכָּבַשׁ משה על הדבר (ספרי בהעלתך, ק'), הַכּוֹבֵשׁ שכר שכיר (ב"מ קי"ב, ע"א). ובארמית במובן סגירה ואטירה: ואם העלם יעלימו וגו' את עיניהם, ת"א: ואם מְכְבַּשׁ יִכְבְּשׁוּן (ויקרא כ', ד') (עיין עלם). ומזה: וְכָבַשׁ הקב"ה את מעינו (ב"ר כ"ז)—סתם, אטם. וע"ד ההשאלה: כָּבְשׁוּ פניהם בקרקע (סנהדרין י"ט, ע"ב) הורדה ע"ד הוראת הפעל חבש ומליצת: פניהם חֲבוֹשׁ בטמון (איוב מ', י"ג), וכתרגומו: אפיהון כְּבוֹשׁ בטומעא (ועיין כפש). ומזה: דבר טמון וכמוס, געהיים געהאלטען, скрытое: ממני יצאו כְּבוּשִׁים (מכות כ"ג, ב'; סוטה י', ע"ב).

הַפָּעֵל יוצא. א) רדיה בנצוח מלחמה, בעזיעגען, אונטערוואָרפען, побѣждать, подчинять, покорять: מכל הגוים אשר כִּבֵּשׁ (ש"א ח', י"א). ובדחז"ל: כמה עֲיָרוֹת כִּבֵּשׁ, כמה מדינות לכד (שמות רבה, ה') (ועיין לכד); עיר שֶׁכְּבָשׁוּהָ כרכום (כתובות ב', ט'; ובגמרא שם כ"ז, ע"א). ב) אין גורפין תנור וכירים אבל מְכַבְּשִׁין (ביצה ד', ה')—רדוד ורחוקת האפר להשכיבו ולהחליקו, צופרעססען, גלאָטטען, сглаживать, ובענין חפוי והיקף: הגפן הזו שרביט אחד יוצא ממנה ומכביש כמה אילנות (ויק"ר ל"ו) בעדעקקען, אומוויקקעלן, אומווינדען, обвивать, ומזה: הסתרה והעלמה, אונטערדריקקען, ענטציעהען, утаить, удержать: בשעה שתלמידיד קטנים תהי מְכַבֵּשׁ לפניהם דברי תורה (שיהש"ר א'): ג) חציבה ונקירת אבנים: אין מְכַבְּשִׁין את הרחים בתחלה (מו"ק א', ט')—לעשות חרודין חדודין באבנים כדי שיהיו טוחנות יפה. ובפיוט: וגאות אפיקים מְכַבֵּשׁ (יוצר א' דר"ה).

הִהְפְּעִיל פ"א במקרא בקרי: וַיַּכְבִּישׁוּם לעבדים (ירמיה ל"ד, י"א), רדיה וכפיה, בעצווינגען, поработить. ובדחז"ל בהשאלה: אמנו שרה רואה אותו לישמעאל מַכְבִּישׁ גנות (ב"ר נ"ג), כנוי לענוי נשים נאָהטצילטיגען, изнасиловать.

הִנְפְּעַל מן הַפָּעֵל היות נתפס ומוחזק ביד המנצח המחזיק, עראָבערט ווערדען, быть, побѣждену, אין בעזיטץ גענאָממען ווערדען, быть завоевану: והארץ נִכְבְּשָׁה לפניהם (יהושע י"ח, א'), וְנִכְבְּשָׁה הארץ לפני ה' (במדבר ל"ב, כ"ב), ועם זה היות כפוף וכבוש: ויש מבנותינו נִכְבָּשׁוֹת (נחמיה ה', ה') אונטערדריקקט, געצוואונגען ווערדען, быть порабощену: ירד לתוכו עפר וְנִכְבָּשׁ (מקואות ד', ג'), מה הרים הללו נִכְבָּשִׁים לתהום שלא יעלה ויציף את העולם (ב"ר ל"ג). ובהשאלה: והלך הבן וְנִכְבַּשׁ על השפחה (יבמות פ"ז, משנה ה', ובגמרא ס"ט, ע"ב, ובספרי פרשת אמור כי"ו) (עיין ההפעיל ושרש סען). ובענין עצור פירות: זיתים הַנִּכְבָּשִׁים (תרומות א', ט') איינגעלעגט, געפרעססט ווערדען, быть солену; ובהשאלה: וְנִכְבָּשִׁים זה לזה בהלכה (שהש"ר ח', י').

כֶּבֶשׁ, ש"ז, ספסל קטן ונמוך לדריסת רגלי היושב על הכסא, הדום, פֿוססשעמעל, подножіе: ושש מעלות לכסא וְכֶבֶשׁ בזהב לכסא (דהי"ב ט', י"ח), וכן הוא בארמית: הדום רגלי — כְּבַשׁ קדמי (ישעיה ס"ו, א'), ובמלכים באותו ענין לא נזכר הכבש ובמקומו נאמר: וראש עגל לכסא (מ"א י', ט'), והשבעים תרגמוהו בהוראת ראש עֵגֶל. וכנראה להשוות המקראות שיבוא השם כֶּבֶשׁ (כהוראתו בשי"ן שמאלית) במקום עגל. ובמשנה: ענינו, מעלה אחת עשויה בגשר משופע ואין בה מעלות במדרגות רבות חלוקות

זו מזו כמעלות הסולם, כאותן המעלות שעולין בהן מבית לעליה, כי אם כמעלה שהיתה לעלות על המזבח: וְכֶבֶשׁ היה לדרומו של מזבח (מדות ג׳, ג׳), ולא עשו מעלות במדרגות חלוקות למזבח משום: ולא תעלה במעלות על מזבחי (שמות ה׳, כ״ו): שהיו באים בספינה ועשה נכרי כֶּבֶשׁ לירד בו (שבת ס״ו, ע״א), שני כְבָשִׂים קטנים יוצאים מן הַכֶּבֶשׁ (זבחים ס״ג).

כָּבָשׁ או כֶּבֶשׁ, ש״ז, במשנה, שם פירות או ירקות שכובשים ועוצרים אותם בכלים להכשירם למאכל ולשמרם מן הרקבון איינגעלעגטעס, איינגע־פעקעלטעס, соленіе; ולרוב פעמים במלח או בחומץ: ותורמין זיתי שמן על זיתי כֶּבֶשׁ (תרומות ב׳, ו׳), הַכּוֹבְשִׁים שלשה כְבָשִׁים (שבועות ט׳, ב׳).

כִּבּוּשׁ, שה״פ, תפיסת אחוזת נחלה מיד זולתו בחזקה, ערָאבערונג, בעזיטצ־נאַהמע, завоеваніе, завладѣніе.

כְּבִישָׁה, שה״פ, מדרך כף רגל, גאַנג, ходъ: מפני הַכְּבִישָׁה (מקואות ח׳, א׳), לפי גרסת הערוך: מסלול ודרך שבני אדם עוברין, ולפנינו: הכביסה בסמ״ך (עיין כבס).

כִּבְשָׁן, ש״ז, תנור גדול ששורפין בו סיד לבנים וכלי חרס, קאַלקאָפֿען, об־жигательная печь, калпльня: פיח כִּבְשָׁן (שמות ט׳, ח׳), כקיטר הַכִּבְשָׁן (בראשית י״ט, כ״ח), כעשן הַכִּבְשָׁן (שמות י״ט, כ״א). ובמשנה: כִּבְשָׁן של רוודין של זגגין טהורה (כלים ח׳, ט׳), סוכה העשויה כְּכִבְשָׁן (סוכה ז׳, ע״ב), ואין עושין בה (בירושלים) כִּבְשׁונות (ב״ק דף פ״ב, ע״ב). לדעת האחרונים איננו נגזר משרש כבש בעברית כי אם מקורו מלשון ערבית ק ב ש בהוראת שרפה, ברענ־נען, жечь; והנראה כי הוא משרש כבש בעברית ונקרא כן ע״ש שהכבשן רובו בקרקע, והדברים הנכנסים בו לשרפם ולצרפם משוקעים שם וכבושים זה על זה, ושעל כן נקרא הכנסתם בכבשן בלשון חז״ל בלשון השקעה: היוצר הזה משקיע כִּבְשׁונו (קהלת א׳, ד׳).

כִּבְשׁוֹן, ש״ז, דבר כמוס ונסתר, איינ־געהייכניסס, таинство, тайна, секретъ: דברים שהם כִּבְשׁונו של עולם (חגיגה י״ג א׳).

מַכְבֵּשׁ, ש״ז, כלי אומנות שכובשין בו דברים שונים, פרעססע, прессъ, тиски: מַכְבֵּשׁ של חרס (כלים ט״ז, ז׳) — שכובש ועוצר את העצים לישרם: הַמַּכְבֵּשׁ של כובס (זבים ד׳, ז׳) — שכובש ועוצר בו את הבגדים המכובסים: מַכְבֵּשׁ של בעלי בתים מתירין אבל לא כובְשִׁין (שבת כ׳, ה׳).

כֶּבֶשׂ, ש״ז, משותף לזכר ולנקבה, לאַמם, ягненокъ, הרך במין הרחלים מזמן שהוא פוסק לינק. שאז נקרא טלה, עד שגדל ומגיע לכלל איל: ואם כֶּבֶשׂ יביא וגו׳ נקבה תמימה (ויקרא ד׳, ל״ב), כֶּבֶשׂ בן שנתו לעולה (שם י״ב, ו׳), כְּבָשִׂים בני שנה (שמות כ״ט, ל״ח), וגר זאב עם כֶּבֶשׂ (ישעיה י״א, ו׳), ירעם ה׳ כְּכֶבֶשׂ במרחב (הושע ד׳ ט״ז) כְּבָשִׂים לִלְבוּשֶׁךָ (משלי כ״ז, כ״ו)—צמר הכבשים, ומגז כְּבָשַׂי יתחמם (איוב ל״א, כ׳), ורעו כְבָשִׂים כדברם (ישעיה ה׳, י״ז)—משל לתמימים וענוים: כְּכֶבֶשׂ אלוף (ירמיה י״א, י״ט) — ככבש וכאלוף. והנכון כדעת האומרים שאלוף הוא תה״ש לכבש והוא הגדל בבית ומלומד שם (ועיין אלוף). ובמשנה אמרו בקרבנות: כְּבָשִׂים בני שנה ואילים בני שתים (פרה א׳, ג׳).

כַּבְשָׂה, ש״נ, כעין הקודם, יונגעס שאַף, овечка: וְכַבְשָׂה אחת (ויקרא י״ד, י׳; במדבר ו׳, י״ד), ולא נמצא יותר על משקל זה, ועל משקל אחר:

כִּבְשָׂה, ש״נ: כִּבְשָׂה אחת קטנה (ש״ב י״ב, ג׳), כִּבְשַׂת האיש (שם שם, ז׳), מה הנה שבע כְּבָשֹׂת (בראשית כ״א, כ״ט), שבע כִּבְשֹׂת הצאן (שם שם, כ״ח), ובהפוכו כִּשְׂבָּה עיי״ש.

כדאי, כדיי, עיין ערך דַי.

כַּד, ש״ז, שרשו כדד, לא נמצא בפעל, והנראה שעיקר הנחתו היות כפוף ועגול, געבאָגען, רונד זיין, быть круглымъ, согнутымъ, ומשם כלי חרס לשאוב בו מים או להחזיק בו שארי משקאות שהוא כפוף

ועגול, קרוג, кувшинъ: כד הקמח (מ"א י"ז, י"ד), הטי נא כַדֵּךְ (בראשית כ"ח, י"ד), ותמלא כַדָּהּ (שם שם, ט"ז), מלאו ארבעה כַדִּים מים (מ"א י"ח, ל"ד), ונפוץ הַכַּדִּים (שופטים ז', י"ט). ופ"א בל"נ: וְתִשָּׁבֶר כַּד על המבוע (קהלת י"ב, ו')—משל לענין מכוון; ובמשנה בל"נ: המניח את הכד ברה"ר ובא אחר ונתקל בה (ב"ק ג', א'), ובגמרא: היינו כַּד היינו חבית (שם דף כ"ז, ע"א), ובאמת כד קטן מחבית (ערוך): הטוען את חברו כַּדֵּי שמן והודה בקנקנים (כתובות י"ג, ד'), ומעיקר ההנחה בא השם כַּד בהוראת תאר השם בענין עגול כפוף, רונד געבאָגען, кругло, согнуто; כל שכודרת ועגולגולת ראשה אחד כַּד וראשה אחד חד (ע"ז מ', א'; חולין ס"ד, ע"א) רונד, בייכיג, пузатый, круглый. ונראה הדבר שבימי התלמוד וביחוד בא"י בזמן הבית הונח השם „כד" למדת הלח (היין): לא היו כונסין אותם ביוקבים גדולים וכו',—תנא חביות כַּדִּיוֹת לודיות ובינוניות" ומפרש רש"י: חביות מחזיקות כדים בינוניות של לוד (מנחות פ"ז ע"א במשנה וגמרא). ובתוספתא (שם) „ולא בחביות קטנות אלא בכדידיות בינוניות. ויש אומרים שהשם הזה הוא בעצמו שנמצא בלשונות המערביות: Kaddos ביונית, Cadus ברומית, ומזה גם ברוסית кадка, кадь.

כַּדָּד. ש"ז, בדחז"ל, ש"ת לאומן עושה כדים: כגון כד מבית הכדד (מו"ק י"ג, ע"ב), והרד"ק גורס כר מבית הכרר (עיין כרר).

כְּדַב, ש"ז. ארמית, כמו בעברית כזב, בחלוף זיין בדלי"ת, ליגען, ложь.

כִּדְבָה, שת"נ, דבר כָזָב, דבר שקר, ליגע, ליגענהאַפֿט, ложь, ложное:

ומלה כִדְבָה ושחיתה (דניאל ב', ט').

כִּידוֹד, ש"ז. ע"מ הדגושים וביו"ד נחה ת' דגש, וכמו כן: כִּידוֹן כִּידוֹר, פ"א במקרא, ניצוץ, זיק אש, פֿונקע, искра: כִּידוֹדֵי אש יתמלטו (איוב מ"א, י"ג).

כַּדְכֹּד, ש"ז. מין אבן טוב מתנוצצת: ושמתי כַדְכֹּד שמשותיך (ישעיה נ"ד, י"ב). והוא ע"ד גזרת השם אקדח (הנזכר בחצי הפסוק השני) מן קדח. וראמת וְכַדְכֹּד (יחזקאל כ"ז, ט"ז).

כַּדּוּם, ש"ז, מין כלי, והוא עץ ארוך וקבועות בו יתדות הרבה לתלות עליהם כלים או להעלות על ידם כלים שנפלו לבור: הכדומין האשקלונין שנשברו (כלים י"ג, ז'; טבול יום ד', ו').

כָּדַן, לא נמצא בפעל במקרא אבל מן השם הנגזר ממנו (כִּידוֹן), ומשמושו בפעל בלשון חכמים נראה שענינו: דקירה, רציעה, שטעכען, הערויינשטעכען, באָהרען, колоть, сверлить, прокалывать, ועם זה בהשאלה: כפיה וכפיתה לעבודה קשה שהכפיה כאלו דוקרת ולוחצת את הכפוי אל העבודה: ויש שהוא כוֹדְנוֹ ברחים ויורש ג"ע (ירושלמי פאה א'). ובפֻּעַל: עשאו עבד מְכוּדָּן לעצמו דאי לא לעי וגו' (ב"ר י"ד)— כפות דחוק ומשועבד לעצמו להחיות נפשו בעמלו: שפחות מְכוּדָּנוֹת (איכה רבתי ד', ט"ז); ומזה כנראה:

כִּידוֹן, ש"ז (עיין כִּידוֹד), שם כלי זין לדקירה, רומח, חנית, שפיעס, копье, והוא כנראה קטן מן החנית וזורקים אותו אל האויב הקרוב, וואורפֿשפיעס, метательное копье, ולזאת באו: בחרב ובחנית וּבְכִידוֹן (ש"א י"ז, מ"ה), להב חנית וְכִידוֹן (איוב ל"ט, כ"ג), נטה בַּכִּידוֹן אשר בידך (יהושע ח', י"ח), וישחק לְרַעַשׁ כִּידוֹן (איוב מ"א, ס"א)— הרעש שהוא עושה באויר בשעה שהוא נזרק.

כִּידוֹן, שע"פ: גרן כִּידוֹן (דהי"א י"ג, ט'), ולדעת פֿירסט הוא משרש כ י ד בהוראת פיד ושבר (עיין כיד), ובשמואל ב' (ו', ו') נאמר במקומו: גֹּרֶן נָכוֹן. עיין נכון בשרש נכה ולד"א גֹּרֶן כִּידוֹן היה ככר ששם התרגלו אנשי הצבא לזרוק כידונים.

כדר, מיסודו של שרש דור, ודומה אל שרש כתר, לא נמצא בפעל במקרא. וכנראה ענינו הקפת היקף עגולי, אומקרייזען, окружать, ועם זה היות בתמונה עגולית, קרייזפֿאָרמיג זיין, быть шаровиднымъ, круглымъ; ומזה:

כַּדּוּר, ש"ז, א) היקף עגולי במובן היקף מצור, קרייזאומגעבענדע בעלאַגערונג, кругъ, обводъ: וחניתי כַדּוּר עליך (ישעיה כ"ט, ג'), בהוראת תה"פ, ומפרש: וצרתי עליך מצב והקימתי עליך מצרות. ב) דבר עגול שנזרק ומתגלגל למרחוק, קגיעל, באַלל, шаръ, יצנפך צנפה כַּדּוּר אל ארץ רחבת ידים (שם כ"ב, י"ח), לדעת הרשד"ל טעמו כמו צְנֵפַת כַּדּוּר (ע"ד טלטלה גבר) — ככדור שמחזירים סביב הראש כשרוצים לזרוק אותו למרחוק. ובמשנה: הַכַּדּוּר והפקעת (כלים י', ד'), וְהַכַּדּוּר והאימום (מקוואות י', ב'), ומזה גם בנפעל: כל שכּוֹדֶרֶת ועגולגולת (ע"ז מ"ד, ע"א; חולין ס"ד, א', ועיין שם בתוספות ד"ה כודרת): מה כַּדּוּר זה מִתְכַּדֵּר מיד ליד (קהלת רבה י"ב, י'). ובדבא"ם: כשחוק בְּכַדּוּר (מו"נ ג', כ"ט). ובחכמת התכונה: כַּדּוּר הארץ, ערדבאַלל, земной шаръ: כַּדּוּר האש פֿייערשפֿערע, כַּדּוּר הכוכבים, והשתמשו בו בש"ת כַּדּוּרִי, כַּדּוּרִית: השמים כַּדּוּרִים, הארץ כַּדּוּרִית. וכמו כן עשו מזה:

כַּדּוּרִיּוּת, ש"מ, קרייזפֿאָרמינקייט, шаровидность, כַּדּוּרִיּוּת הארץ.

כִּידוֹר, ש"ז, פ"א במקרא: תתקפהו כמלך עתיד לַכִּידוֹר (איוב ט"ו, כ"ד), המפרשים נתקשו בפתרונו, והטוב שבפירושים הוא, שענינו מצור, מלחמת מצור, אומלאַגערונג, בעלאַגערונגס - שטורם, осада, приступъ; ולא רחוק לפרש שהוא בענין דור ומדורה, שייטערהויפֿען, פֿלאַמע, костеръ, пламя, והוא כנוי לתפתה ושאול: ומלך עתיד לַכִּידוֹר הוא מלך השאול הנקרא גם כן בספר זה כמ"ש: ותצעדהו למלך בלהות (שם י"ח, י"ד). וטעם המליצה: תתקפהו תאחז בו בחזקה כאלו אחז ותקף בו המלך שהוא עתיד עומד הכן ומזומן להשליך טרפו לכידור (ועיין מלך).

כְּדָרְלָעֹמֶר, שע"פ, מלך עילם (בראשית י"ד, א').

כֹּה, מלת תאה"פ. א) לתאר השעור והרמיון, זאָ, такъ: כֹּה יהיה זרעך (בראשית ט"ו, ה'), למה תעשה כה לעבדיך (שמות ה', ט"ו), כֹּה יעשה לאיש אשר יכנו (ש"א י"ז, כ"ו), למי עוללת כֹּה (איכה ב', כ'), כֹּה עשו אבותיכם (במדבר ל"ב, ח'), ההסכן הסכנתי לעשות לך כֹּה (שם כ"ה, ל') — כמו שאני עושה לך עתה: הנה כֹּה מבטנו (ישעיה כ', ו'), שעורו: כה היה למי שהיה מבטנו. והוראה זו מעיקר הוראת אות הכ"ף המשמשת לדמיון ושעור (כ"ף הדמיון), ובחסרון הדבר שמשערים ומדמים לו ויאמר: זה בכה וזה אומר בכה (מ"א כ"ב, כ'), וביותר זה בנוסח שבועה: כֹּה יעשה אלהים וְכֹה יוסיף (ש"א י"ד, מ"ד), כֹּה יעשה לי אלהים וכה יוסיף (מ"ב ו', ל"א). ובא כעין כנוי הרומז... בהצעת ספור דברי הזולת: כֹּה אמר עבדך יעקב (בראשית ל"ב, ה'), כֹּה אמר ה' (שמות ז', י"ז) בזה הלשון, ובהוראה זו היא אם למלות איכה, אֵיכָכָה, כָּכָה. ב) שיעור גבול הזמן, נון, ביז יעטצט, до сихъ поръ, теперь: והנה לא שמעתי עד כֹּה (שמות ז', י"ז). ויהי עד כֹּה ועד כֹּה (מ"א י"ח, מ"ה), הגות הלשון לזמן קצר, בינגען קאָ-צען, מיטטלערווייל, между тѣмъ. ג) לשיעור המקום, היער, здѣсь: וְכֹה תדבקין עם נערותי (רות ב', ח'), התיצב כֹּה על עלתך ואנכי אקרה כֹּה (במדבר כ"ג, ט"ו), לדעת המפרשים שניהם ביחס המקום, ויתכן שהשני הוא ביחס הזמן, וטעמו: כמעט רגע; התיצב כֹּה (ש"ב י"ח, ל'), כדרך יום כֹּה וכדרך יום כֹּה (במדבר י"א, ל"א). הין אונד הער, туда и сюда, ויפן כֹּה וָכֹה (שמות ב', י"ב), נלכה עד כֹּה (בראשית כ"ב, ה') ביז דאָרטהין, до сего мѣста; ובארמית כָּה: עד כָּה סופא די מלתא (דניאל ז', כ"ח).

כָּהָה, פע"ו קרוב לשרש כָּאָה, קָהָה, הקל עומד, תשות חלשות ורפיון כח, שוואַך ווערדען, слабѣть: לא יִכְהֶה (ישעיה מ"ב, ד'), והתיחד להלישות כח הראות, בלאָדע זיין, טריב, דונקעל ווערדען, притупляться, темнѣть: לא כָהֲתָה עינו (דברים ל"ד, ז'), וַתִּכְהֶיןָ עיניו מראות (בראשית כ"ז, א'), ועין ימינו כָּהֹה תִכְהֶה (זכריה י"א, י"ז)

פרבלינדען, ослабнуть, וַתֵּכַהּ מכעש עיני (איוב י״ז, ז׳). ובברייתא: הרי שהיתה עינו כְּהוּיָה (קדושין כ״ד, ע״ב).

הפִּעֵל: א) עומד, במובן המשאלי, רפיון רוח, ענטמוטהיגט, בעטריבט ווערדען, смущаться; וְכִהֲתָה כל רוח (יחזקאל כ״א, י״ב). ב) יוצא, ג״כ במובן זה החלשה ורפוי כח בגערה ונזיפה, בעטריבען, קרענקען, פֿאֶר-חערבען, смущать, огорчать, упрекать, ואז הוא משמש עם בי״ת: ולא כִהָה בם (ש״א ג׳, י״ג), כענין: ולא עצבו אביו (מ״א א׳, ו׳), הוא ע״ד: כי על כן הוא מרפא (ירמיה ל״ח, ד׳). ורש״י פירש לא הכהה פניהם, והוא ע״ד מליצת: ואור פני לא יפילון (איוב כ״ט, ד׳), כי כמו שהשמחה נמשלת לאור, כן יכונה העצב והיגון בחשך. ובפיוט השתמשו גם בהפעיל לענין כבוי: מַכְהָה אורים (רשב״י סלוק ב׳ דר״ה), ובמשנה בבנין

הִפְעִיל, עומד, בענין עמום הצבע והעין, דונקעל ווערדען, помрачаться: הִכְהָה בתחלה (נגעים י״א, ה׳), ובמובן יוצא, עמום: תפוח עקיבו של אדם הראשון מַכְהֶה גלגל חמה (קהלת רבה ח׳, א׳).

כֵּהֶה, תאה״ש, עיקרו חלש ורפה כח, שוואַך, слабый; ומזה: עכור, עמום, ומעוט האור, דונקעל, темный, ту-склый: פשתה כֵהָה לא יכבנה (ישעיה מ״ב, ג׳) — הפתילה שנתמעט אורה וקרובה להכבות; ועם זה עכירות הראות: ועיניו החלו כֵהות (ש״א ג׳, ב), שעורו, להיות כהות, שוואַך, דונקעל, тусклый, слабый, וכמו כן עָמוּם מראה הצבע והעין, מאַטט, בלאַסס, блѣдный: והנה כֵּהָה הנגע (ויקרא י״ג, ו׳) והיא כֵהָה (שם שם כ״א), בהרת כֵהות לבנת (שם שם, ל״ט). ובמובן המשאלי: תחת רוח כֵּהָה (ישעיה ס״א, ג׳), דיסטער, בעטריבט, פֿערצאַגט, унылый, мрачный: ובמשנה: רבי יהושע אומר כֵּהָה (נגעים ד׳, י״א). ובגמרא גרסינן: ורבי יהושע אומר כֵּהָה ואמר רבה כהה׳ וטהור (נדה י״ט, ע״א). ופרש״י הרי הוא כנגע שכהה מראיתו וטהור, וי״נ קהה (עיין קהה).

כֵּהָה, ש״נ, רפיון מחלה ארוכה, לינדערונג, מילדערונג, ослабленіе, облегченіе: אין כֵּהָה לשברך (נחום ג׳, י״ט), (ועיין גהה).

כִּהוּי, שה״פ, בבא״ם: הכאה גערה ונזיפה, פֿערוויז, שטרענגער פֿאָרוואורף, упрекъ, укоръ, внушеніе, מענין הכהוי והגערה (מו״נ ג׳, כ״ג).

כְּהִיָּה. כְּהִיַּת, רְאִיָּה (הקליר בסדר זכרונות).

כֵּהוּת, שה״פ, חלישות כח הראות, עמום, בבא״ם, כְּהוּת עינים.

כְּהַל, ארמית (דומה אל יכל בעברית ויסוד שניהם כול בהרחבת הוי״ו להה״א ע״ד (כהת מן בות. קהל מן קול) קאָננען, פֿערמאָגען, умѣть, быть въ состоя-ніи, הקַל: האיתך כָּהֵל להודעתני (דניאל ב׳, כ״ו), ולא כָהֲלִין כתבא למקרא (שם ה׳, ה׳).

כֹּהֵן, ש״ת, עקרו: עובד עבודה לפני ה׳ במקדשו להקריב קרבנות ולהקטיר קטרת, פריסטער, священникъ: והוא כֹהֵן לאל עליון (בראשית י״ד, י״ח), ומשהוקם משכן בישראל נבחרו אהרן ובניו להיות כֹּהֲנִים לה׳, ואחריו אחד מבניו ומבני בניו אחריו היה ראשון לכל דבר שבקדושת העבודה, ונקרא במקרא: הַכֹּהֵן המשיח (ויקרא ז׳, ג׳), ע״ש שנמשח אהרן בשמן המשחה, או: הַכֹּהֵן הגדול (ש״א כ״א, י׳). וכמו כן: הַכֹּהֵן הראש (עזרא ז׳, ה׳), אמריהו כֹּהֵן הראש (דהי״ב י״ט, י״א). ועל הרוב התיחד לו התאר גדול: הַכֹּהֵן הגדול היה ראש העם וקודם לנשיא. ונזכר בתורה לפני הנשיא (ויקרא ד׳, ג׳, כ״ב) ושני במעלה למלך: וינאץ בזעם אפו מלך וְכֹהֵן (איכה ב׳, ו׳), הוא הכהן הגדול, והשני לו בכבוד ובמעלה נקרא כהן מִשְׁנֶה: את שריהו כֹּהֵן הראש ואת צפניהו כהן משנה (מ״ב כ״ה, י״ח), צפניהו כֹהֵן המשנה (ירמיה נ״ב, כ״ד). וכנראה היו כהני משנה הרבה כמו שנאמר: ואת כהני המשנה (מ״ב כ״ג, ד׳). והם הנקראים בלשון חכמים סגני כהונה ושאר הכהנים נקראו סתם כהנים:

אחד מבני הכהנים (ויקרא י״ג, ב׳). וגם הכהן הגדול כשנזכר במקרא לבדו נזכר על הרוב סתם בלא התאר המיוחד לו: ועלי הַכֹּהֵן (ש״א א׳, ט׳), צדוק הַכֹּהֵן (ש״ב ט״ו, כ״ז), ובאת אל הַכֹּהֲנִים הלוים (דברים י״ז, ט׳)—שיצאו משבט לוי, ילבשם הַכֹּהֵן תחתיו מבניו (שמות כ״ט, ל׳), שעורו: הַכֹּהֵן מבני אשר יקום תחתיו. ועוד לפני הקמת המשכן נמצא זכר כהנים בישראל: וגם הַכֹּהֲנִים הנגשים אל ה׳ (שמות י״ט, כ״ב), לדעת הז״ל הם הבכורות שהיתה העבודה בהם לפנים: וכן נקרא משרת אלהי העמים בשם זה: פוטי פרע כֹּהֵן און (בראשית מ״א, מ״ה), כֹּהֵן מדין (שמות ג׳, א׳) — כֹּהֵן בארץ מדין, רק אדמת הכהנים (בראשית מ״ז, כ״ב), וקראו פלשתים לַכֹּהֲנִים ולקסמים (ש״א ו׳, ב׳), כֹּהֲנֵי הבמות (מ״א י״ב, ל״ב), ואתם תהיו לי ממלכת כֹּהֲנִים וגוי קדוש (שמות י״ט, ו׳) (עיין באור). והנראה שטעמו כי בהראות כבודו ית׳ לעיני כל ישראל ובתתו להם תורתו גלוי לכל, ידעו כל בני ישראל כלם כאחד את ה׳ ואת תורתו ואיך יעבדוהו, ושבזה תהיה האומה בכללה ממלכת כהנים, ולא כהמצרים שהיתה תורת יראתם ומשפטי עבודתם מסורה, גנוזה וצפונה ביד הכהנים לבדם וכל שאר העם לפי מחלקותיהם בכתות, לא היו יודעים מכל זה מאומה. הכהנים בישראל היו גם מורי התורה ומלמדיה לרבים (דברים ל״ג, י׳), וכן נאמר בהם: כי שפתי כֹהֵן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו (מלאכי ב׳, ז׳), כי לא תאבד תורה מִכֹּהֵן ועצה מחכם ודבר מנביא (ירמיה י״ח, י״ח), ושלשה אלה היו ראשי העם ונזכרו יחד: ומנביא ועד כֹּהֵן (שם ו׳, י״ג), כֹּהֵן ונביא (איכה ב׳, כ׳), מלך וכֹהֵן (שם שם). ובהשאלה בא לתאר לשר וגדול במעלה המדינית: ובני דוד כֹּהֲנִים היו (ש״ב ח׳, י״ח), ותרגומו: רַבְרְבִין. ובדה״א נאמר במקומו: הראשונים ליד המלך (י״ח י״א), וגם עירא היארי היה כֹהֵן לדוד (ש״ב כ׳, כ״ו)—שר ובעל עצה. ובמובן זה נאמר על זבוד בן נתן: כֹּהֵן רעה המלך (מ״א ד׳, ה׳), וכן: והיה לי לאב וּלְכֹהֵן (שופטים י״ז, י׳), מוליך כֹּהֲנִים שולל (איוב י״ב, י״ט). והכפל: וְאיתנים יסלף: אתה כֹהֵן לעולם (תהלים ק״י, ד׳) וסוף הפסוק: על דברתי מלכי צדק, רמז מליצי למלך שלם שהיא ירושלים, שהיה מלך וכֹהֵן לאל עליון (בראשית י״ד, י״ח), ומשם נגזר:

פִּעֵל בבנין כִּהֵן בענין שירות במשמרת כהן, פריעסטערדיענסט טהון, священнод ѣй-ствовать: וקדשת אתו וכִהֵן לי (שמות מ׳, י״ג), לקדש אותם לְכַהֵן לי (שם כ״ט, א׳), ועם זה לעמוד במשמרת, דאַס אַמט דעם פריעסטערס פֿערריכטען, исправлять должность священника, сдѣлаться священникомъ: הוא אשר כִּהֵן בבית (דה״א ה׳, ל״ו), וַיְכַהֵן אלעזר (במדבר ג׳, ד׳), ואמאסך מִכַּהֵן לי (הושע ד׳, ו׳) — מהיות כהן לה׳, כי הזניחם ירבעם ובניו מִכַּהֵן לה׳ (דה״ב י״א, י״ד), ובהשאלה: קשוט ועדוי, זיך שמיקקען, наряжаться: כחתן יְכַהֵן פאר (ישעיה ס״א, י׳)— יתקשט ככהן בפאר נזר הקדש. ויתכן שהוא כולל מושג תאר הפעל יפאר עצמו ככהן (גדול) ובדרחז״ל גם

בהִתְפַּעֵל: לא נִתְכַּהֵן פינחס עד שהרגו לזמרי (זבחים ק״א, ע״ב).

כְּהֻנָּה, ש״נ, משמרת הכהן, פריסטערטהום, פריעסטעראַמט, священничество:
והיתה להם כְּהֻנָּה (שמות כ״ט, ט׳), משחתם לִכְהֻנַּת עולם (שם מ׳, ט״ו), כי כְהֻנַּת ה׳ נתתיו (יהושע י״ח, ז׳); ובא ברבוי בענין פקודות משמרת הכהונה השנית: ספחני נא אל אחת הַכְּהֻנּוֹת (ש״א ב׳, ל״ו).

כִּיהוּן, שה״פ, במשנה, עבודה בכהן: וְכִיהוּן ובגדי שרת (זבחים י״ד, י׳), כהן בכיהונו לדורות (יומא מ״ג, א׳). ובפיוט: וכִהוּן פאר חתונים (סלוק לקרובות ב׳ דסוכות) ברמז על מליצת הכתוב: כחתן יְכַהֵן פאר: הדר כִּיהוּן אפודיך (וולת לשבת תוהמ״פ).

[הערה] דברי החוקרים בגזרת השרש הזה רחוקים בעיניהם ולא רחוק לשער כי מקורו בלשון ערבית כהין, הכנה נבואית בנפש לחזות חזיונות ולדעה עתידות (עיין הרמב״ן דברים י״ב

י״ד; ותשובות הרשב״א סי׳ תקמ״ח) ובלי ספק היו הראשונים בכל עמי הקדם הנגשים אל עבודת אלהיהם ידועים לעם בהכנה זו וכמו כן מתפארים בה; ויתכן שהם הם הכהנים הנגשים אל ה׳ הנזכרים במעמד הר סיני (שמות י״ט, כ״ב), ואלהי ישראל הרחיק את כל כמו אלה מעבודתו ובחר באהרן ובזרעו אחריו לְכַהֵן לו.

כַּו, כַּוָּא, שע״ז, ארמית, חלון, פֿענסטער, окно, בארמית שבמקרא בל״ר: וְכַוִּין פתיחן ליה (דניאל ו׳, י״א), ישורר בחלון ת״י בְּכַוָּא (צפניה ב׳, י״ד). ולדעת הרה״ח גראֶטץ בא במובן זה במשנה: אחד יורד לאמת השחי ואחד פותח כֵּיוָן (תמיד ג׳, ז׳) שטעמו אחד פותח חלון קטן שהיה שם להכנים מעט אור.

כּוּב, שע״פ: וכל הערב וְכוּב (יחזקאל ל׳, ה׳) לדעת הירונימוס הוא שם משפחה אחת מהערביים בחלקת מצרים העליונה, ולדעת גיזיניוס הוא שם ארץ דרומית בין ארץ מצרים לארץ כוש.

כָּוָה, פע״ו, עקרו חרוך בשר בע״ח באש או בדבר מלובן באש, ברעננען, жечь, жарить. במקרא לא נמצא כ״א בנפעל: כי תלך במו אש לא תִכָּוֶה (ישעיה מ״ג, ב׳), ורגליו לא תִכָּוֶינָה (משלי ו׳, כ״ח), פֿערזענגט ווערדען, обжигаться; ובהשאלה: והוי זהיר בגחלתן שלא תִכָּוֶה (אבות ב׳, ס״ו): אל ישמיע אדם לאזניו דברים בטלים מפני שהן נִכְוֹות תחלה לאברים (כתובות ה׳, ע״ב). ובבנין

פִּעֵל: יוצא: כִּוָּה בשפוד (ב״ק ח׳, א׳). ברעננען, פֿערזענגען, обжигать: וְכִוָּה אותה (במדבר רבה ס׳). וכמו כן בבנין הִפְעִיל: וְהִכְוָה את המחיה (נגעים ז׳, ד׳).

כְּוִיָּה, ש״נ, מכת שרפה באש, בראַנדוואונדע, обжогъ: כְּוִיָּה תחת כויה (שמות כ״א, כ״ה).

כִּי, בגמרא על פסוק: כִּי תחת יופי אמרו, היינו דאמרי אינשי: חלופי שופרא כואה (לגרסת הרד״ק); ולפנינו כיבא (שבת ס״ב, ע״ב) ודומה פרשוהו מלשון כויה, ע״מ ני מן נָהָה, רי מן רוה, בראנד, געשוויר, בראַנדוואונדע, обжогъ (ועיין כי).

מִכְוָה, ש״ת, מקום מכת שרפת אש בעור, בראַנדשטעללע, обожженное мѣсто, בראַנדוואונדע, ожога: מחית המכוה (ויקרא י״ג, כ״ד), מִכְוַת אש (שם).

כְּוִי, שם בע״ח, שלא נתברר מינו וחז״ל חלוקים בו: כוי יש בו דרכים שוה לחיה ויש בו דרכים שוה לבהמה ויש בו דרכים שוה לא לבהמה ולא לחיה (בכורים ב׳, ח׳), ובגמרא: כוי זה איל הבר, וי״א זה הבא מן התיש ומן הצביה, רבי יוסי אומר כְּוִי בריה בפני עצמה ולא הכריעו בה חכמים אם מין בהמה אם מין חיה וכו׳ (חולין פ׳, ע״א). ולדעת הרמ״ל שהמין ההוא הוא שמזכירו פליניוס בשם Tragelaphus, והוא שם מרכב מן Trages תיש, באָקק, עם elaphus צביה הירשקוה, козелъ-газель: (וזה כדברי האומר שהוא הבא מן התיש ומן הצביה), ובירושלמי בכורים פ״ב נאמר: איזהו כְּוִי? אמר רבי לעזר עז שעלה על גבי צביה, וצבי שעלה של גבי עיזא, ורבנין אמרין: מין הוא מיקרי, ולא יכלו חכמים לעמוד עליו. ולפי דבריו כל עיקרו דומה לצבי אלא שיש לו זקן וחזהו מגודל בשער ארוך כתיש, והוא מצוי בסביבות הנהר פהאָזוס, ולדעת בא־לעפין הוא הנקרא בלשון אשכנזית מראַנ־תירש. ויתכן שזה גם טעם שמו במשנה כְּוִי מפעל כוה בהוראת חירוך ושרפה (מערכי לשון).

כּוֹז, במשנה, ש״ז, כלי קבול קטן, קאַננע, кружка: הטני וְהַכּוֹז (תמיד ג׳, ו׳), הטני דומה לתרקב גדול של זהב מחזיק קביים וחצי, והכוז דומה לקיתון גדול של זהב (שם), ושמושו בבית המקדש היה לקבל דשן המנורה.

כּוֹחַ, לא נמצא בפעל כ״א בשם כח, ש״ז, בחסרון הוא״ו ורק פ״א במקרא בא מלא: ולא תעצר כוח הזרוע (דניאל י״א, ו׳). עיקרו א) הַלֵּיחַ החיוני, לעבענס־זאַפֿט, жизненный сокъ: יבש כחרש כחי (תהלים כ״ב, ט״ז); ומזה: כחי וראשית אוני

(בראשית מ"ט, ג'), פרי הזרע, ושעורו : ראשית כחי וראשית אוני ; ובהשאלה לפרי זרע האדמה: לא תוסף תת כחה לך (שם ד', י"ב), אם כחה אכלתי בלי כסף (איוב ל"א, ל"ט). ומזה הכח החיוני, לעבענסקראַפֿט, жизненная сила : כשל בעוני כחי (תהלים ל"א, י"א), הכשיל כחי (איכה א', י"ד), עזבני כחי (תהלים ל"ח, י"א), ככלות כחי (שם ע"א, ט'): עמדו מכח נסים (ירמיה מ"ח, מ"ה). וכמו כן יְכֹלֶת לעשות מעשה, קראַפֿט, פֿערמאָגען, דאַס קאָננען, сила, умѣніе, способность : ויהי בך כח כי תלך בדרך (ש"א כ"ח, כ"ב), אשר אין בהם כח לבכות (שם ל', ד'), כי יש כח באלהים לעזור (דה"ב כ"ה, ח'), כי בכל כחי עבדתי (בראשית ל"א, ו'), נותן ליעף כח (ישעיה מ', כ"ט), וקוי ה' יחליפו כח (שם מ"א, א'), ושם ינוחו יגיעי כח (איוב ג', י"ז)—אשר יגעו בכל כחם עד כי נלאו, הנותן לך כח לעשות חיל (דברים ח', י"ח), איש חיל בכח לעבודה (דה"א כ"ו, כ"ח), ובא: עושי מלחמה בכח חיל (דה"ב כ"ו, י"ג), ואשר כח בהם לעמוד בהיכל המלך (דניאל א', ד'), פֿײגליכקייט, מעכֿטינקייט, годность, способность. ובחבור עם הפעל עצר : ומי יעצר כח (שם כ"ט, י"ד), ולא עצר כח ירבעם (שם י"ג, כ'), ולא עצרתי כח (דניאל י', ח'), וכמו כן עם הפעל עמד : לא יעמד בי כח (שם י', י"ז). ובמובן החזק והעוצם, שטאַרקע, сила, крѣпость, אם כח אבנים כחי (שם ו', י"ב), כי הגוף הקשה הוא חזק ואינו נוח להתפרק : ורב תבואות בכח שור (משלי י"ד, ד'), התרפית ביום צרה צר כֹּחֶכָה (שם כ"ד, י'), בה"א נוספת— אם תרפינה ידיך ביום צרת רעך יצר ויקצר גם כחך. ההפך: יגדל נא כח. ובחבור עם מלת השלילה : מה עזרת ללא־כח (איוב כ"ו, ב'). לדעת המפרשים ענינו למי שאין לו כח. ויתכן שטעמו עזר שאין בו כח, עזר שאין בו ממש, והכפל : מה יעצת ללא חכמה ; אין עמך לעזור בין רב לאין כח (דה"ב י"ד, י') — אם רוצה אתה אין הבדל לפניך אם הנעזר רב כח או אין כח. ב) אמץ וגבורה, מאַכֿט, могущество, сила, ונרדף עם השם גבורה, חיל : ובידך כח וגבורה (דה"ב כ', ו') ; הברב כח יריב עמדי (איוב כ"ג, ו'), ימינך ה' נאדרי בכח (שמות ט"ו, ו'), בכח גדול ובזרוע נטויה (מ"ב י"ז, ל"ו), לא בחיל ולא בכח (זכריה ד', ו'); כח מעשיו הגיד לעמו (תהלים קי"א, ו') — גבורת מעשיו. ובחבור עם שמות התארים : גבורי כח (תהלים ק"ג, כ') ואמיץ כח (ישעיה מ', כ"ו) ; ובמובן זה : אם לכח אמיץ הנה (איוב ט', י"ט), שגיא כח (שם ל"ז, כ"ג), כביר כח לב (שם ל"ו, ה')— במובן המוסרי : איינזיכֿט, פֿערשטאַנד, прозорливость, разумъ. ובחבור עם פעלים שונים : ואיש דעת מאמץ כח (משלי כ"ד, ה'), וחזק לא יאמץ כחו (עמוס ב', י"ד), הן אל ישגיב בכחו (איוב ל"ו, כ"ב), ועצם כחו (דניאל ח', כ"ד). ובמובן המוסרי : ועתה יגדל נא כח אדני (במדבר י"ד, י"ז), וטעמו כח לשאת ולסבול, וכמו שמפרש : כאשר דברת וגו' : גדול אדונינו ורב כח (תהלים קמ"ז, ה'), והכפל : ולתבונתו אין מספר. ומזה בענין התאמצות והתחזקות, אַנשטרענגונג, усиліе, напряженіе : ויער כחו ולבבו (דניאל א', כ"ה), וכל מאמצי כח (איוב ל"ו, י"ט), הרימי בכח קולך (ישעיה מ', ט'), ויט בכח ויפול הבית (שופטים ט"ז, ל'). ואולי מזה : לא בחיל ולא בכח (זכריה ד', ו'), בחמת כחי (דניאל ח', ו'), ויפעלהו בזרוע כחו (ישעיה מ"ד, י"ב), שעורו בכח זרועו, כמו : ולא תעצר כוח הזרוע (דניאל י"א, ו') ברב כח יתחפש לבושי (איוב ל', י"ח) ; רק בהתעצם כח יוכל להחליף לבושו (ועיין חפש). ולא רחוק לשער שהשם כח בזה הוא מן ההוראה הראשונה ליח והוא ליח ומורסת השחין, ויתחפש כמו יתחבש, ואומר שברב המורסא יתחבר ויתהדק לבושו אל בשרו ולא יוכל להסירו, והכפל : כפי כתנתי יאזרני, מוסב אל השם כח שהוא יאזרו ויקיפהו עד פי כתנת. ויאמר עוד על ההון והרכוש אם על שם שרוכשים ביגיעת כח או לפי שהוא המעמיד ומקיים את האדם, קראַפֿט, פֿערמאָגען, дo-стояніе, имущество : ותם לריק כחכם

(ויקרא כ"ו, ד'), פן ישבעו זרים כחך (משלי ה', י'), ככחם נתנו לאוצר (עזרא ב', ס"ט). ועם זה על כל שיעלה ביכלת האדם לעשותו: זו כחו לאלהו (חבקוק א', י"א), ע"ד: כחי ועצם ידי עשה לי את החיל הזה (דברים ח', י"ח), ומיד עשקיהם כח (קהלת ד', ב'), לדעת המפרשים ענינו עשק ומרוצה הנעשה בכח ואון, געוואלט, насиліе; והנראה ששעורו: מיד עושקי כחם. ובהשאלה בענין פעולה גורמת: וילך בכח האכילה (מ"א י"ט, ח'). ובדחז"ל: כל מה שישראל אוכלים בעולם הזה בכח היסורים (דברים רבה ג'). וכן אמרו: כח כחו מהו (ב"ק י"ח, ע"א), דבר הבא בסבה שניה. ובמובן כח זכות ומשפט: אם כן מה כח בית דין יפה (כתובות צ"ט, ע"ב), יפה כח הבן מכח האב (שבועות מ"ח, ע"א), בזה יפה כח הכהנים (מנחות ו', ב'), יפה כחו של בעל הבית או הורע כחו (פאה ו', ו'), רעכט, פאָררעכט, право, преимущество, יפוי כח (כתובות נ"ט, ע"א), כחא דהתירא עדיף לו (חולין נ"ח, ע"ב). ובא"ם השתמשו בו על ההכנות המוטבעות בטבעי היצורים לפעול פעולותיהם: כח הצמיחה, כח התנועה, כח הזן, כח הדוחה, כח המוליד, וכדומה, ובהכנות הנפש: כח המדמה, כח המבשר, כח השכל, והבדילו בין מה שהוא בכח (בהכנה) ובמה שהוא בפועל (במציאות) וכן אמרו: „יצא מכח אל הפועל" ר"ל יציאת ההכנה האפשרית אל המציאות. ומזה: כּוֹחֲנִי, כּוֹחֲנִית, ש"ת, ש"מ – מה שהוא בכח.

כֹּחַ, ש"ז, מין שרץ: והאנקה וְהַכֹּחַ (ויקרא י"א, ל'), המתרגמים הארמים לא תרגמוהו. ולדעת המבארים הוא מין ממיני השרץ הידוע בשם איידעכסע, ящерица, ויתכן שנקרא כן ע"ש הליח שיוצא ממנו תמיד, דאַס שליימיגע (פּירסט).

כִּיחַ, ש"ז, רוק עבה היוצא מן הפה, שליים, слизь: כִּיחוֹ וְנִיעוֹ (ב"ק ו', ע"ב), כִּיחוֹ שנתלש (עירובין צ"ט, א'), לפירוש הערוך נקרא כן ע"ש שהוא יוצא בכח הפך הניע שהוא הרוק הרך שיוצא בנענוע הפה לבד. והנראה שזה מעיקר הוראתו (עיין כח), והשתמשו בו גם בפִּעֵל.

כַּחֵה, הוצאת הרוק העבה: כִּיחָה בפני רבו (עירובין צ"ט, ע"א), שפוקקען, плевать. ובתוספתא: בקל ובשתי הא"ן: הַכּוֹהֶה ברשות הרבים (שם ח', ד'), הוסטען, кашлять.

כּוּךְ, ארמית, ש"ז. מחילה, חור ארוך וצר בעבי האדמה מיוחד לקבורת מתים, האָהלונג, גראַב, פּערטיעפונג, ниша въ гробницѣ: עלימו אבד כָּלַח (איוב ל', ב'), תרגומו: „הוביד כוך" ובנ"א כוך קבורתא. ומזה במשנה: עושה תוכה של מערה ארבע על שש ופותח לתוכה שמונה כּוּכִין (ב"ב ו', ח'), אין חופרין כּוּכִין (מו"ק א', ו').

כּוּל, פ"ע, עקרו החזקת דבר ותפיסתו בכלי קבול מקיפו, אומפּאַססען, объять, (עיין פִּעֵל, הפעיל) והוא יסוד לשרש יכל בעברית, כהל בארמית.

הקל פ"א במקרא בענין מדידה שעקרו הכנסת והחזקת הדבר הנמדר בכלי המדה, מעססען, צומעססען, мѣрить, измѣрять: וְכָל בשליש עפר הארץ (ישעיה מ', י"ב). וכן הוא בארמית: וַיָּמֹדּוּ בעמר (שמות ט"ז, י"ח), ת"א וְכָלוּ בעמרא, ובדחז"ל: הילך מאתים זוז וְכוּל תחתי לאומנות (תוספתא דמאי ו'), ועיין במפרש; כי קא כַּיֵּיל לעשרון קא כַּיֵּיל (מנחות נ"ג, ב').

הפִּעֵל ע"ד המרובעים: א) החזקת דבר, תפיסתו והקיפו מכל צד, אויפנעהמען, פֿאַססען, обнимать, вмѣщать: השמים ושמי השמים לא יְכַלְכְּלוּךָ (מ"א ח', כ"ז); לא יְכַלְכְּלוּךָ (דהי"ב ו', ח') – החזקה והקפה במקום משוער; ומזה: ב) מדידה ושקול במובן המשאלי, אַבמעססען, אַבוואָגען, соразмѣрять: יְכַלְכֵּל דבריו במשפט (תהלים קי"ב, ה'). ג) נשיאת משא וסבלנות סֵבֶל במובן המוסרי, כי הנושא והסובל כאלו מחזיק בתוכו את הבא עליו (עיין יכל) ערטראַגען, אויסהאַלטען, выдерживать, переносить: ומי מְכַלְכֵּל את יום בואו (מלאכי ג', ב'), ונלאיתי כַּלְכֵּל ולא אוכל (ירמיה כ', ט'), רוח איש יְכַלְכֵּל מחלהו (משלי י"ח, י"ד). ד) נשיאת משא צרכי זולתו

והחוקתו בספוקו (ועיין חוק): ערהאַלטען, ערנאָהרען, מיט נאַהרונג פֿערזעהן, прокармливать, питать, содержать кого: והוא כִלְכֵּל את המלך (ש"ב י"ט, ל"ג), וְכִלְכַּלְתִּי אתך שם (בראשית מ"ה, י"א), יהיה על האחד לְכַלְכֵּל (מ"א ד', ז'). וּלְכַלְכֵּל את שיבתך (רות ד', ט"ו), שעורו לְכַלְכֵּל אותך בימי שיבתך. ובשני פעולים: וְכִלְכְּלָם לחם ומים (מ"א י"ח, ד'), ומזה הנהגה וניהול במובן עזר וסעד, ערהאַלטען, שטיטצען, פפֿלעגען. поддерживать, ухаживать: הנצבה לא יְכַלְכֵּל (זכריה י"א, ט"ז) ותרגומו לא יסבור (עיין סבר), והוא יְכַלְכְּלֶךָ (תהלים נ"ה, כ"ג) (עיין נהל), ובתפלה: מְכַלְכֵּל חיים בחסד.

הַפֻּעַל: קבלת ספוק מזון וצידה, מיט לעבענסמיטטעלן פֿערזעהן, פֿערזאָרגט ווערדען, быть снабжену, провіантомъ: התפקדו וְכָלְכְּלוּ (מ"א כ', כ"ז).

ההִפְעִיל, ההוקת ותפיסת דבר בבית קבול, פֿאַססען, ענטהאַלטען, вмѣщать, содержать въ себѣ: אשר לא יָכִלוּ המים (ירמיה ב', י"ג). ומזה החוקת כמות משוער במדה: אלפים בת יָכִיל (מ"א ז', כ"ו), ובא: מחזיק בַּתִּים שלשת אלפים יָכִיל (דהי"ב ד', ה'), הפעל „יָכִיל" בזה נראה במיותר אחרי שנאמר מקודם מחזיק וענינם אחד, ועיין באור הרי"ו, ולזאת דעת פֿירסט נוטה שאיננו פעל כי אם שם בהוראת מדה ודומה לו בלשון ארמית מכיל, מכילא, מאַסס, мѣра; ושעורו מחזיק בתים שלשת אלפים בתים במדה. ומזה לדעתו גם במלכים אלפים בת יָכִיל ענינו ג"כ מדה, והביא ראיה לפירושו שאילו היה פעל היה ראוי לבוא בבינוני מֵכִיל אלפים בת ולא בעתיד, ועם זה כמות משוער במקום: קטן מֵהָכִיל את העולה (שם ח', ס"ד); לטבח מרוטה לְהָכִיל למען ברק (יחזקאל כ"א, ל"ג). הרד"ק פירש החרב מרוטה להחזיק ולסבול ההרג ולמען הרבות ברקה להפחיד. והרשד"ל פירש: מרוטה כדי לבלוע ולהכיל בקרבה חללים הרבה בשיעור ובערך מתיחס לברק שלה; וטעם למען כמו מענה משרש ענה ביחס, בערך.

ולדעת הריק"ם לְהָכִיל כמו לְהַאֲכִיל משרש אכל, ע"ד אָזין שהוא תמורת אַאֲזין, וענינו כליון והשחתה, וקרוב לזה כתב הפרחון; והנראה ששעורו מרוטה למען הכיל ברק, מרוטה הרבה עד כדי שתהא כלי מחזיק לברק. ב) במובן המוסרי, אויסהאַלטען, ערטראַגען, выдерживать, переносить: נלאיתי הָכִיל (ירמיה ו', י"א), לא תוכל הארץ לְהָכִיל את כל דבריו (עמוס ז', י'), ולא יָכִלוּ גוים זעמו (ירמיה י', י'), ונורא מאד ומי יְכִילֶנּוּ (יואל ב', י"א), לצחוק וללעג מרבה לְהָכִיל (יחזקאל כ"ג, ל"ב) – הרבה מכדי היכלת לסבול. ויש מפרשים במובן הראשון, ומוסב על הכוס העמוקה והרחבה שתוכל להכיל הרבה. הכל בך מוּכָל, ענטהאַלטען (סדור ספרד דף א', ע"ב).

ההתפעל, בדחז"ל: ואיש עשיר מִתְכַּלְכֵּל בשלשתן (סופרים פ', ז') מסתפק.

כִּילַי, עיין כיל.

כַּלְכָּלָה, שמ"נ, ספוק צרכי מזון ומחיה, לעבענסאונטערהאַלטונג, содержание, בנוסח הברכות: על המחיה ועל הַכַּלְכָּלָה, פרנסה וְכַלְכָּלָה.

כַּלְכָּלָה, ש"נ, במשנה סל, כלי קבול פירות, קאָרב, корзина: המניח כלכלה תחת הגפן (פאה ז', ג'), היו לפניו שתי כלכלות של זבל (דמאי ז', ו'), בשלשה פרקים משערים את הכלכלה (תרומות ד', ו'), לדעת הראשונים הוא הסל שמיחדים להפריש בו מעשרות ותרומת מעשרות; והנכון כפירוש הר"י עמדן שהוא כלי מיוחד ללקיטת תאנים (עיין לחם שמים), כלכלת שבת (מעשרות ד', ב'), סל פירות המיוחדים לשבת.

כִּלְכּוּל, ש"ז, במשנה: סיד וכו' כדי לעשות כִּלְכּוּל (שבת ח', ד'), ופירשו בגמרא: צידעא, שלייפֿע, високъ: הטיח שעושין להשכיב את השער הגדל על הָרַקָּה. ומזה בפעל בבנין פִּעֵל ע"ד המרובעים: הריני מְכַלְכֵּל (נזיר א', א'). ובגמרא פירשו מענין כִּלְכּוּל שער (נזיר ג', ע"א): „בן שלקית אומר עד שתכלכל" (נדה נ"ב, ע"ב) שתביא שערות הרבה שיהיה רצוף

ומלובש בשער. והג"מ שי"ר ז"ל משער שענין כלכל זה הוא מלשון ערבית בהוראת חזה, ברוסט, грудь; וחז"ל עשו ממנו פעל ואמרו: עד שֶׁתְּכַלְכֵל בענין עד שיהיו לה סמני דדים (המגיד שנה י"ז, עמוד 421).

כּוּן, עיקרו: עמידת והעמדת דבר על אישורו ותקפו, פעסט, אויפרעכט שטעהען, стоять твердо, ומזה: תקון ויסוד, עשיה והזמנה, גרינדען, שאַפֿען, בעשטאַרקען, утверждать, учреждать, ובערבית יורה כון הויה ומציאות, זיין, דאַ זיין, быть, существовать.

הַקַל פ"א במקרא, יוצא, תקון ועשיה, שאַפֿען, творить: וַיְכוּנֶנּוּ ברחם אחד (איוב ל"א, ט"ו) כנוי ליחיד נסתר, ע"מ יְצוּרֶנּוּ (תהלים נ"ה, י"ב) והשעור יעשה, יתקן אותו ברחם אמו כמו שעשאני באופן אחד ושוה, והקודם: בבטן עשני עשהו, ע"ד מליצת: הוא עשך וַיְכֹנְנֶךָ (דברים ל"ב, ו'), וי"א שהוא כנוי לרבים נסתרים — מכין אותנו. ועקרו יכוננגו בשלשה נוני"ן ונבלעה הנו"ן הכפולה בנו"ן הכנוי ונשלמה ברגש. ולדעתם הוא מבנין פִּעֵל ולא נמצא בקל (ועיין מנחת שי).

הנִפְעַל: א) היות מיוסר ומעמד על תקפו, געגרינדעט, אויפגעריכטעט זיין, быть укрѣплену, поставлену: אשר הבית נָכוֹן עליהם (שופטים ט"ז, כ"ו, כ"ט), ובהשאלה: כסאך יהיה נָכוֹן עד עולם (ש"ב י"ז, ט"ז)— חזק ומאושר על מקומו, פֿעסט געשטעללט זיין, быть твердо поставлену: נָכוֹן יהיה הר בית ה' (ישעיה ב', ב'), כירח יִכּוֹן עולם (תהלים פ"ט, ל"ח), והממלכה נְכוֹנָה ביד שלמה (מ"א ב', מ"ו), וַתִּכּוֹן מלכותו מאד (שם שם, י"ב), וע"ד המליצה: כי בצדקה יִכּוֹן כסא (משלי ט"ז, י"ב); אף תִּכּוֹן תבל בל תמוט (תהלים צ"ו, א'); וזרעם לפניך יִכּוֹן (שם ק"ב, כ"ט), ועדתו לפני תִּכּוֹן (ירמיה ל', כ'). ובהשאלה: דובר שקרים לא יִכּוֹן (תהלים ק"א, ז')—לא יהיה קיום ועמדה, דויערענד שטעהען, בלייבען, בעשטאַנד האַבען, стоять долго, оставаться: שפת אמת תִּכּוֹן לעד (משלי י"ב, י"ט); לא יִכּוֹן אדם ברשע (שם שם, ב'). ובמובן קרוב לזה: וְיִכֹּנוּ מחשבותיך (שם ט"ז, ג') וכפירש"י יתבססו ויתקימו: וכל דרכיך יִכֹּנוּ (שם ד', כ"ו), אחלי יִכֹּנוּ דרכי (תהלים קי"ט, ה') (ועיין בסמוך). ובמובן המוסרי: היות נאמן וחזק בהסכמת הרצון והמחשבה, פֿעסט, אויפֿריכטיג זיין, быть вѣрнымъ, увѣреннымъ: נָכוֹן לבי בטוח בה' (תהלים קי"ב, ז'), ולבו לא נָכוֹן עמו (שם ע"ח, ל"ז), ורוח נָכוֹן חדש בקרבי (שם נ"א, י"ג); ויתכן שבמובן זה נאמר: אחלי יִכֹּנוּ דרכי (שם קי"ט, ה')—יהיו נאמנים וקיימים עמי תמיד שלא תתבלע עצתי; ובא במין נקבה בהוראת שם מקרה: כי אין בפיהו נְכוֹנָה (שם ה', י')—דבר נאמן וקיים או דבר אמת מסכים עם מחשבותיו, פֿעסטעס, אויפֿריכטיגעס, וואַהרעס, רעדליכעס, правдивость, искренность: כי לא דברתם אלי נְכוֹנָה (איוב מ"ב, ו'). ומזה בענין היות הדבר במציאות כפי הנאמר והנשמע, וואַהר, ריכטיג, точно, вѣрно: והנה אמת נָכוֹן הדבר (דברים י"ג, ט"ו). ב) היות מוכן ומזומן לדבר או לזמן מיועד, בערייט זיין, быть готовымъ, בקשור עם יחס הלמ"ד: והיה נָכוֹן לבקר (שמות ל"ד, ב'), והיו נְכֹנִים ליום השלישי (שם י"ט, י"א); כי אני לצלע נָכוֹן (תהלים ל"ח, י"ח); ואיד נָכוֹן לצלעו (איוב י"ח, י"ב), נָכוֹן למועדי רגל (שם י"ב, ה') (ועיין נכה), הִכּוֹן לקראת אלהיך (עמוס ז', י"ב)—לשמוע משפטו, זיך פֿאָרבערייטען, приготовляться; ובחסרון היחס: והייתם כלכם נְכֹנִים (יהושע ח', ד'), כי נָכוֹן בידו יום חשך (איוב ט"ו, כ"ג), נָכוֹנוּ ללצים שפטים (משלי י"ט, כ"ט). ג) ובא במובן שם: ושלחו מנות לאין נָכוֹן לו (נחמיה ח', י')—שאין לו דבר במוכן ומזומן, צוגעבערייטעטעס, приготовленное (ועיין בסמוך), הִכּוֹן וְהָכֵן לך (יחזקאל ל"ח, ז'), אשר ידי תִּכּוֹן עמו (תהלים פ"ט, כ"ב), ידו תהיה מזומנת ומוכנת עמו לעזרו, והכפל: אף זרועי תאמצנו, יִכֹּנוּ יחד על שפתיך (משלי כ"ב, י"ח)—יהיו מזומנים מצויים ושגורים על שפתיך. ד) דבר ברור וראוי ומוחלט, געוויססליך, בעשטיממט, опредѣленное, рѣшен-

ное: כי נָכון הדבר מעם האלהים (בראשית מ״א, ל״ב). ויכלול גם מושג היות נערך משאער נאות לתכלית החפץ. ויתכן שבמובן זה נאמר: אחלי יִכֹּנוּ דרכי (תהלים קי״ט, ה׳), וכל דרכיך יִכֹּנוּ (משלי ד׳, כ״ו). ובקשור עם יחס אֶל במובן תאה״פ: ושבתם אלי אל נָכון (ש״א כ״ג, כ״ג), געוויסס, навѣрное: כי בא שָׁאוּל אל נָכון (שם כ״ו, ד׳). ה) ראוי, רצוי והגון שיש לו קיום במציאות, רעכט, годный, справедливый, בילליג, פאַססענד, приличный: לא נָכון לעשות כן (שמות ח׳, כ״ב); תִּכּוֹן תפלתי קטרת לפניך (תהלים קמ״א, ב׳)–תהיה רצויה ומקובלת כקטרת, נענעהם, אַנגענעהם זיין, быть принятy, пріятнымъ: כשחר נָכון מוצאו (הושע ו׳, ג׳), לדעת המפרשים ענינו כשחר זה אשר מוצאו ודאי וברור, וי״ת: כנהור צפרא דמקשיט במפקיה, כשחר היוצא בתקף ועז. והנראה שהוא בהוראת רצוי ומקובל ונעים, אַנגענעהם, שאָן, пріятный, красивый, מסכים עם הכפל: ויבוא כגשם לנו—וכן תרגם הח׳ ארנהיים. ובא במובן שם כמו, מָכון: הולך ואור עד נְכון היום (משלי ד׳, י״ח), לדעת רש״י ענינו ברורו של יום והוא חצות היום ושעורו: עד עת שהיום בא אל נכונו ומכונו. וי״מ מן ההוראה הראשונה עיקר ועצם היום שאז השמש בנקודת גובה הרום ומרכז תנועתה, באַזיס, האַלפּונקט, מיטטעלפּונקט, базисъ, средоточіе, ובערבית: כאים אלצהר. ו) היות נגמר ושלם כפי הראוי והנדרש, פֿערטיג זיין, גאַנצליך, הערגעשטעלט זיין, быть готовымъ, закончену: וַתִּכּוֹן כל מלאכת שלמה (דה״ב ח׳, ט״ז), וַתִּכּוֹן עבודת בית ה׳ (שם כ״ט, ל״ה), ועוד שתי פעמים בספר ההוא. ומזה כנראה: שדים נָכֹנוּ (יחזקאל ט״ז, ז׳), מגודלים על מלאתם.

הפֹּעֵל :: עשויה מתוקנת, שאַפֿפֿען, בילדען, творить, образовать, ועל הרוב ביחס אל הש״י: הוא עשך וַיְכֹנְנֶךָ (דברים ל״ב, ו׳); ידיך עשוני וַיְכוֹנְנוּנִי (תהלים קי״ט, ע״ג). ועם זה העמדת דבר על תקפו, יסוד ויתקון להתמדת המציאות, פֿעסט-שטעללען, גרינדען, основать, упрочить: כּוֹנֵן שמים בתבונה (משלי ג׳, י״ט), והקודם: בחכמה יָסַד ארץ, כּוֹנַנְתָּ ארץ ותעמד (תהלים קי״ט, צ׳), מקדש ה׳ כּוֹנְנוּ ידיך (שמות ט״ו, י״ז), ירח וכוכבים אשר כּוֹנָנְתָּה (תהלים ח׳, ד׳); יוצר הארץ ועושה הוא כוֹנְנָהּ (ישעיה מ״ה, י״ח)—מעמיד מציאותה, ערהאַלטען, поддерживать, содержать: יְכוֹנְנֶהָ עד עולם (תהלים מ״ח, ט׳), וְכוֹנַנְתִּי את כסא ממלכתו (ש״ב ז׳, י״ב). ובהשאלה: כונן אשורי (תהלים מ׳, ג׳), פֿעסט, זיכער שטעלען, твердо поставить; ובמובן המוסרי: כּוֹנֵן למשפט כסאו (תהלים ט׳, ח׳), אתה כּוֹנַנְתָּ מישרים (שם צ״ט, ד׳), פֿעסט-שטעללען, постановлять; ובא בענין אישור והצלחה, פֿאָרדערן, געלינגען לאַססען, способствовать: ומעשה ידינו כּוֹנְנָה עלינו ומעשה ידינו כּוֹנְנֵהוּ (תהלים צ׳, י״ז), ע״ד הצווי (ועיין באור). וכמו כן בענין הקמת דבר מהורס על איתנו ותקפו, הערשטעללען, אויפֿריכטען, возстановлять: עד יְכוֹנֵן ועד ישים את ירושלים תהלה בארץ (ישעיה ס״ב, ז׳); נחלתך ונלאה אתה כוֹנַנְתָּהּ (תהלים ס״ח, י׳), וּתְכוֹנֵן צדיק (שם ז׳, י׳); ועל המעט במעשי בני אדם: וַיְכוֹנְנוּ עיר מושב (שם ק״ז, ל״ו); וְכוֹנֵן קריה בעולה (חבקוק ב׳, י״ב). ב) העמדת והערכת דבר באופן ושעור לערוך כנגד זולתו, ריכטען, ציעלען, направлять, настроивать: קשתו דרך וַיְכוֹנְנֶהָ (תהלים ז׳, י״ג), במיתריך תְּכוֹנֵן על פניהם (שם כ״א י״ג), כּוֹנְנוּ חצם על יתר (שם י״א, ב׳), כאשר כּוֹנֵן להשחית (ישעיה נ״א, י״ג), שעורו, כונן חציו, או בהוראת עומד כאשר יעד וזמן א״ע להשחית. ובמובן המוסרי: וְכוֹנֵן לחקר אבותם (איוב ח׳, ח׳)—בדרך הצווי כונן לב ומחשבה למצוא חקר אבותם, דען זינן אויף עטוואַס ריכטען, обращать вниманіе.

הפֻּעַל מן הפִּעֵל בההוראה הראשונה: ביום הבראך כּוֹנָנוּ (יחזקאל כ״ח, י״ג)—נעשו ונתקנו, פֿערפֿערטיגט זיין, быть приготовлену: מה׳ מצעדי גבר כּוֹנָנוּ (משלי ל״ז, כ״ג).

ב) פִּעֵל ע"ד השלמים, ברחז"ל ע"ד שמושו בל' ארמית בהוראת פניה והטיה, זיך וואָהין ווענדען, זיך ריכּטען, направляться: תְּתָאו לכם (במדבר ל"ד, ז'), ת"א תְּכוּנוּן לכון. ומזה בהוראת יוצא: כדרבן זה שֶׁמְּכַוֵּן את הפרה כדי לחרוש (קהלת רבה י"ב, י'), ובענין העמדת והערכת דבר במצב ערוך ומקביל לעומת זולתו, ריכּטען, אין איינער געראַדען ריכּטונג שטעללען, ставить соответственно: תָּכִין לך הדרך, תְּכַוֵּן לך הדרך (במדבר רבה כ"ב), ומְכַוְּנִים את הנטיעות עד ר"ה (תוספתא שביעית א', ז'). מְכַוְּנֵי (את המקל המעוקל) המעגילה (ספרי דברים ל"ח); ועל הרוב במובן המוסרי: עריכת מערכי לב ופנית המחשבה לדבר: אם כִּיֵּן לבו יצא (ברכות ב', א'), דען זינן ריכּטען, направлять мысли, וְכוֹנֵן לחקר אבותם (איוב ח', ח'), ת"י וְכַוֵּין לפשפוש (עיין הפעיל), יְכַוֵּן את לבו כנגד בית קדש הקדשים (ברכות ד', ה'), המתפלל צריך שֶׁיְּכַוֵּן את לבו לשמים (שם ל"ד, א'); שהיה יודע לְכַוֵּן אותה שעה (שם ז', א'). ובפיוט: כִּוְּנָם והתְּוָם חמשה מול חמשה (קרובות א' דשבועות). ובא בענין תקון ועשית סדר נכון: הבית אינה מכוונת (במדבר רבה ב'), ובבינוני פעול: שהוא מְכֻוָּן כנגד בית קה"ק (שם ט', ה'); וּמְכוּוָנוֹת להן הדרכים (מכות ב', ה'). ובהשאלה: אם נמצאו דבריהם מְכוּוָנִים (סנהדרין ג', ו') — מסכימים ומתאימים, איבעראיינשטימענד, согласный. ובענין תאר הפעל: כביצה מכוון (טהרות ג' א', ב')

הִפְעִיל כעין הפִּעֵל א) עשיה מתוקנת ועִם זה העמדת דבר על תקפו, יסודו והתמדת מציאותו, שאַפֿפען, גרינדען, פֿעסט-שטעללען, создать, основать, утверждать: אתה הֲכִינוֹתָ מאור ושמש (תהלים ע"ד, ט"ז), מֵכִין הרים בכחו (שם ס"ה, ז'), מֵכִין תבל בחכמתו (ירמיה י', י"ב), והקודם: עשה ארץ בכחו, בַּהֲכִינוֹ שמים שם אני (משלי ח', כ"ז), ה' בשמים הֵכִין כסאו (תהלים ק"ג, י"ט), הֵכִין ה' את ממלכתך (ש"א י"ג, י"ג); וַהֲכִינוֹתִי את ממלכתו (שם ז', י"ב), עד עולם אָכִין זרעך (תהלים פ"ט, ה'), חי ה' אשר הֱכִינַנִי (מ"א ב', כ"ד), ומפרש: מי יושיבני על כסא דוד אבי. ובהשאלה: הֱכִינָהּ וגם חקרה (איוב כ"ח, כ"ז), יוצר אותה לַהֲכִינָהּ (ירמיה ל"ג, ב') — יוצר הגזרת ומקיימה, שמים תָּכִין אמונתך בהם (תהלים פ"ט, ג'), לדעת המפרשים טעמו כאשר השמים עומדים לעולם כן אמונתך עומדת לעד. והנראה שענינו זה שהשמים עומדים קימים הוא מפני שֶׁהֲכִינוֹתָ אותם באמונתך או שאמונתך מוּכָנָה שם. ובפעולת אדם: לְהָכִין פסל לא ימוט (ישעיה מ', כ'): ברחוב אָכִין מושבי (איוב כ"ט, ז'), אויפֿריכטען, воздвигать, וַיָּכִינוּ המזבח על מְכוֹנָתָיו (עזרא ג', ג'). ובהשאלה: וה' יָכִין צעדו (משלי ט"ז, ט'), פֿעסט, זיכער שטעללען, твердо поставить, לא לאיש הולך וְהָכִין את צעדו (ירמיה י', כ"ג), פעמי הָכֵן באמרתך (תהלים קי"ט, קל"ג) (ועיין בסמוך). ומזה: ב) העמדת והערכת דבר במעמד ישר ומשוער כנגד זולתו, ריכּטען, ווענדען, направлять, обращать, וַהֲכִינֹתָה את פניך אליה (יחזקאל ד', ג'), באש פלדות הרכב ביום הֲכִינוֹ (נחום ב', ד') — ערך לקראת איש מלחמתו, ולו הֵכִין כלי מות (תהלים ז', י"ד), רשת הֵכִינוּ לפעמי (שם נ"ז, ז'), תָּכִין לך הדרך (דברים י"ט, ג'), וכפירושם ז"ל תְּכַוֵּן לך הדרך (עיין הפִּעֵל השני): לכו נא הָכִינוּ עוד (ש"א כ"ג, כ"ב) — שימו לב לדעת נכונה, כוונו דרכיכם, וכמו שמפרש אח"כ: ושבתם אלי אל נָכוֹן — תשובו אלי בתשובה ברורה ונכונה. ומזה במובן המוסרי, ערך מערכי לב לפנים המחשבה, דען זינן ריכּטען, располагать сердце: דור לא הֵכִין לבו (תהלים ע"ח, ח'), תָּכִין לבם תקשיב אזנך (שם י', י"ז), כי לא הֵכִין לבו (דה"ב י"ב, י"ד), כל לבבו הֵכִין לדרוש (שם ל', י"ט). ובא נקשר עם דרך: כי הֵכִין דרכיו לפני ה' (שם כ"ז, ו'). ויתכן שבמובן זה גם: פעמי הָכֵן באמרתך (תהלים קי"ט, קל"ג), הולך וְהָכִין את צעדו (ירמיה י', כ"ג). ג) הזמנה ויעור. בערייטען, פֿאָרבערייטען, בעשטיממען, приготовлять, назначать: אשר הֵכִין מבני ישראל

(יהושע ד', ד'), אל מקומו אשר הֵכִין לו (דהי"א ט"ו, ג'). והנה בעניי הֲכִינוֹתִי לבית ה' (שם כ"ב, י"ד), וְהֵכִינוּ את אשר יביאו (שמות ט"ז, ה'), הָכִנוּ והקדשנו (דהי"ב כ"ט, י"ט), ובגמרא פירש רבי: הָכֵנוּ שגנזום (ע"ז נ"ב, ע"ב), וצ"ע. ובמ"א: אשר הֲכִינוֹנוּ (דהי"א כ"ט, ט"ז); וטבח טבח וְהָכֵן (בראשית מ"ג, ט"ז). ועם זה הזמנת צרכי הזולת ופקוח במעמדו, פערזארגען, снабжать, запасать: הַמֵּכִין לארץ מטר (תהלים קמ"ז, ח'), מי יָכִין לעורב צידו (איוב ל"ח, מ"א), תָּכִין דגנם כי כן תְּכִינֶהָ (תהלים ס"ה, י'), תָּכִין בטובתך לעני (שם ס"ח, י"א). ובמובן המוסרי: ובטנם תָּכִין מרמה (איוב ט"ו, ל"ה). ומזה ד) בענין הזדמנות והתכשרות וכוון לדבר: ולא יָכִין לדבר כן (שופטים י"ב, ו'), זיך שיקקען, פאססען, приноравливаться. ונמצא בהוראת תאה"פ: ויעמדו הכהנים וגו' בחרבה בתוך הירדן הָכֵן (יהושע ג', י"ז), רש"י פירש מכוונים ונצבים זה כנגד זה, ור"מ עמדו בתקפם על עמדם, זיכער, פעסט, стойко, твердо: ממצב רגלי הכהנים הָכִין (שם ד', ג') — מן המצב אשר נצבו שם הכין, על הַהֵכִין האלהים לעם (דהי"ב כ"ט, ל"ו), כמו על אשר הכין, וטעמו, כמו: הקרה ה' אלהיך לפני (בראשית כ"ז, כ'), ויהי כְּהָכִין מלכות רחבעם (דהי"ב י"ב, א')— כאשר הכין רחבעם את מלכותו.

הָפְעַל בהוראת הִפְעִיל: א) העמדה חזקה ותקיפה: וְהוּכַן בחסד כסא (ישעיה ט"ז, ה'), פעסט הינגעשטעללט, בעגרינדעט זיין, быть основану, упрочену: וְהֻכַּן הסוכך (נחום ב', ו')—חזקו ואמצו אותו על מקומו, והוּכַן והֻניחה שם (זכריה ה', י"א)— הבית יבנה ויוסד, והניחה האיפה שם. ב) הזמנה, צובערייטעט זיין, быть приготовлену: גם היא למלך הוּכָן (ישעיה ל', ל"ג), סוס מוּכָן ליום מלחמה (משלי כ"א, ל"א), גערוסטעט, выстроенный: ועם זה בענין היות מסודר ונערך: והשפתים טפח אחד מוּכָנִים בבית (יחזקאל מ', מ"ג), אנגעבראכט, приделанное; ומצוי הרבה במשנה בענין הזמנה: אלא אם כן היה עפר מוּכָן לו מבעוד יום (ביצה א', ב').

הָתְפַּעֵל וְהִתְפַּעֵל: א) במובן התיסדות: ובתבונה יִתְכּוֹנָן (משלי כ"ד, ג'), אויפגעריכטעט, בעגרינדעט ווערדען, быть основану, утверждену; ועל הרוב בחסרון תי"ו התפעל: תִּבָּנֶה וְתִכּוֹנֵן עיר סיחון (במדבר כ"א, כ"ז). ובהשאלה: בצדקה תִּכּוֹנָנִי (ישעיה נ"ד, י"ד). ב) בענין הכנה והערכה כנגד הזולת: יְרֻצוּן וְיִכּוֹנָנוּ (תהלים נ"ט, ה'), זיך פארבערייטען, ריסטען, приготовляться.

התְפַּעֵל במשנה ע"ד השלמים: ב) יעוד המחשבה למעשה מיוחד, בעאבזיכטיגען, בעצוועקקען, намѣреваться, направлять мысль: ואם היה מִתְכַּוֵּין (פאה ד', י"א), והַמִּתְכַּוֵּין לומר תרומה (תרומות ג', ח'), ובלבד שלא יִתְכַּוְּנוּ (כלאים ט', ה'), נִתְכַּוֵּין להרוג את הבהמה (ב"ק ד', ו'), מורכב מנפעל והתפעל: שלא נִתְכַּוֵּין זה (נדרים ח', ז').

כֵּן, א) ש"ת, במובן המוסרי נאמן, נכון, רעדליך, אויפריכטיג, правдивый, честный: ולב כסילים לא כֵן (משלי ט"ו, ז'), כֵּנִים אנחנו לא היו עבדיך מרגלים (בראשית מ"ב, י"א), ועוד שם כמה פעמים. ב) ש"מ ג"כ במובן המוסרי, אמת, מישרים, וואהרהאפטיגקייט, רעכטשאפפענהייט, правдивость, справедливость: וישתכחו בעיר אשר כֵּן עשו (קהלת ח', י'); ובחבור עם מלת השלילה במובן שם מרכב: לא כֵן בדיו (ישעיה ט"ז, ו')—לא אמת, שקר, דאס אונוואהרע, דאס פאלשע, неправда, фальшь: עברתו ולא כֵן בדיו לא כֵן עשו (ירמיה מ"ח, ל') (ועיין בד), וגבורתו לא־כֵן (שם כ"ג, ל'), והקודם: ותהי מרוצתם רעה, והוא ע"ד שאמר הנביא במקום אחר: ולא לאמונה גברו בארץ (שם ט', ב'), ועל הרוב בא כתאר הפעל בענין ישר, טוב, יפה, ריכטיג, רעכט, גוט, правдиво, хорошо, справедливо: כֵּן דברת (שמות י', כ"ט), כֵּן בנות צלפחד דברת (במדבר כ"ז, ז'), לא כֵן אנחנו עושים (מ"ב ז', ט'), וידעו כֵּן עניי הצאן (זכריה י"א, י"א), ע"ד: הודעתי נאמנה (הושע ה', ט') (ועיין כנען), ולא יכין לדבר כֵּן (שופטים י"ב, ו') — כראוי וכהגון, בל

יחזקו כֵּן תרנם (ישעיה ל״ג, כ״ג); רש״י
פירשו הכן היטב (ועיין כֵּן השני).
כֵּן, ש״ז (משרש כָּנַן שלא נמצא בפעל
במקרא עיי״ש). א) בסיס של כלים
ואיתן מושבם באַזיס, געשטעלל, базисъ, под-
ставка: ועל השלבים כֵּן (מ״א ז׳, כ״ט),
ופיה עגול מעשה כֵן (שם שם, ל״א), ואת
הכיור ואת כַּנּו (שמות ל׳, כ״ח), בל יחזקו
כֵן תרנם (ישעיה ל״ג, כ״ג)—בסיס שהתרן
קבוע בו (ועיין כן א). ומזה בהשאלה:
ב) מקום משמרת ופקודה, שטעללע, אַמט,
פאָסטען, должность, постъ: אותי השיב
על כַּנִּי (בראשית מ״א, י״ג), ועמד על כַּנּוֹ
(דניאל י״א, כ׳)—כנוי לכסא המלוכה: ועמד
מנצר שרשיה כַּנּוֹ (שם שם, ז׳), ולאלה
מעוזים על כַּנּוֹ יכבד (שם שם, ל״ח) (עיין
באור הרו״מ). ויתכן שענינו בהיותו על
כנו ואיתנו יכבד לאלהי מעוזים. והנכון
כפירש״י שהוא כמו על כנו. וי״מ בענין
מטע שתל, חטר, זעמצלינג, שפראָססלינג,
отпрыскъ, побѣгъ, והשעור: מנצר
שרשיה ועמד כנו, ע״ד: ויצא חטר מגזע
ישי ונצר משרשיו יפרה (ועיין כנה בשרש
כנן).
כַּוָּן, ש״ז, לא נמצא כ״א שתי פעמים
בספר ירמיה: והנשים לשות בצק
לעשות כַּוָּנִים למלכת השמים (ירמיה ז׳, י״ח);
עשינו לה כַּוָּנִים להעציבה (שם מ״ד, י״ט),
י״ת כרדוטין שענינו אפוד או מעיל: אפוד
בד (ש״א ב׳, י״ח), ת״י כרדוט דבוץ: כי
כן תלבשנה בנות המלך מעילים (שם י״ג,
י״ח)—כרדוטין. והטעם, שהיו עושות מבצק
עוגות על תבנית אפוד ומעיל לכבוד
מלכת השמים, קוכען אין דער פאָרם איינעס אפוד
(ועיין לעווי). ורש״י פי׳ דפוס הפוכה
ור״ל דפוס מכוון ודומה אל הכוכב, אַב-
בילדונג, изображеніе, מסכים למה שנאמר:
עשינו לה כַּוָּנִים להעציבה (עיין עצב).
וכן היתה אחת ממיני העבודה אצל קצת
האומות לעשות עוגות רחבות בעלות
קרנים בצורת הלבנה להקריב לה, ובלשון
יונית נקראו טעאינאי שהוראתו לבנה,
מאָנדפאָרמיגע אָפּפערקוכען.

כּוּן, שע״פ, שם עיר מערי הדרעזר
במלכות צובה (דה״א י״ח, ח׳),
ונקראת בשם: בֵּרוֹתַי (ש״ב ח׳, ח׳).
כַּוָּנָה, ש״נ, מחשבה מכוונת לאיזה פעולה,
אַבזיכט, намѣреніе: ולא היתה
כַּוָּנָתִי לכך (עירובין ד׳, ד׳), מצות צריכות
כַּוָּנָה (ברכות י״ח, ע״ב). ועם זה שימת לב
והכנת ההרגשה: אחר כַּוָּנַת הלב הן הן
הדברים (מגילה כ׳, ע״א). ובדברי בא״ם:
טוב מעט בְּכַוָּנָה מהרבה שלא בכונה.
איננינקייט, הערצענסאיננינקייט, אַנדאַכט, благо-
говѣніе, искренность. ומזה: תפלה
בלא כַוָּנָה כגוף בלי נשמה:
כִּיּוּן, ש״ז׳ תיק ואפורה לאלילים: ואת
כִּיּוּן צלמיכם (עמוס ה׳, כ״ו). ויש
אומרים שהוא שם אלהות לעמי ארץ
הקדם.
מָכוֹן, ש״ז, א) יסוד ובסיס, פונדאַמענט,
גרונד, фундаментъ, основа;
בסגנון דבור המליצה: צדק ומשפט מְכוֹן
כסאך (תהלים פ״ט, ר), יסד ארץ על
מְכוֹנֶיהָ (שם ק״ד, ה׳). ב) מקום למושב
קבוע ונקשר עם השם שבת ומתיחס אל
מקום המקדש: מָכוֹן לשבתך (שמות ט״ו, י״ז),
מָכוֹן לשבתך עולמים (מ״א ח׳, יג). ואל
מקום כסא כבודו בשמים: השמים מְכוֹן
שבתך (שם שם, ל״ט), וברא ה׳ על כל מְכוֹן
הר ציון (ישעיה ד׳, ה׳), יש מפרשים שענינו
כמו מָקוֹם וכן הוא בערבית: מַכַּאן.
ובאגדת חז״ל הוא שם הרקיע הששי שבו
אוצרות שלג ואוצרות ברד וכו׳ (חגיגה י״ב,
ע״ב), והנכון שהוא תאר מליצי אל בית
המקדש הבנוי בהר ציון (עיין כבוד, מקרא);
אשקטה ואביטה בִּמְכוֹנִי (ישעיה י״ח, ד׳)—
לדעת המפרשים הוא כמו: מִמְּכוֹנִי,
והנראה שהוא כמשמעו, אביט בהשקט
ובנחת רוח על מְכוֹנִי הבטה לטובה כחום
צח וגו׳ (עיין נבט): והשלך מְכוֹן מקדשו
(דניאל ח׳, י״א), כמו: יסוד מקדשו או
מכונו שהוא מקדשו: להעמידו על מְכוֹנוֹ
(עזרא ב׳, ס״ח)—על מקומו, על תלו:
מְכֻנָּה, ש״נ, מעין הקודם, מקום קבוע
למושב, שטאַטטע, שטעללע, по-

щеніе: והניחה שם על מְכֻנָתָהּ (זכריה ה׳, י״א).

מְכוֹנָה, מְכֹנָה, ש״נ, כלי עשוי להיות מושב ובסים לכלי אחר, ולא נמצא במקרא כ״א בכלי בית המקדש אשר עשה שלמה, מושב ובסים לכיור, געשטעלל, פאָסטאַמענט, подстава, постаментъ: וזה מעשה הַמְּכוֹנָה (מ״א ז׳, כ״ח), ויעש את הַמְּכֹנוֹת (שם שם, כ״ז), והוא תחת השם כֵּן הבא במעשה המשכן אשר עשה משה לכיור, ובהבדל שביניהם נראה שהמשכן עקרו מושב ובסים ועם זה כלי קטן עשוי לצרך זה. והשם מְכוֹנָה התיחד לכלי מושב גדול בכמותו עשוי במלאכת מחשבת, ע״ד המבואר במלאכת כלי בית המקדש. וְהָעֵר, שגם במעשה המכונות עצמן נאמר: ועל השלבים כֵּן ממעל (שם שם, כ״ט), וכמו שפירש רש״י, ורק פ״א במקרא, וזה בעזרא בא במספר רבים בענין יסוד ומקום המיוחד לבנין: ויכינו המזבח על מְכוֹנֹתָיו (עזרא ג׳, ג׳). ובמשנה: וּמְכוֹנות חיה ועוף (אהלות ח׳, א׳). הרמב״ם פירשו שענינו קבוץ החיות (העופות) המדבריות כמו שנאמר על קבוץ הבהמות הביתיות עדר בהמה. והר״ש פירש קני חיות ועופות מלשון: מָכוֹן לשבתך; והנראה שענינו: מגדלים שמחזיקים חיות ועופות לשמרם.

מוּכָנִי, במשנה, ש״נ, כלי מחובר גלגלים ושליבות אחוזים זה בזה מעשה השבונות להניע ולטלטל ע״י דברים בנקל ובמהירות גדולה, מאַשינע, машина: אף הוא עשה מוּכָנִי לכיור (יומא ג׳, י׳), מוּכָנִי שלה בזמן שהיא נשמטת (כלים י״ח, ג׳), מאַשינען װערק, машина, היתה מוּכָנִי שלי משוכה לאחוריו (אהלות ד׳, ג׳), השוחט במוּכָנִי שחיטתו כשרה (חולין פ״ו, ע״ב), ויש גוזרין אותו מלשון יונית ורומית, Machina. והנראה שעיקרו עברית וממנה בא ללשונות ההן

כֵּיוָן, א) מלת הטעם והקשור להורות שבסבת פעולה אחת תחויב פעולה אחרת, אחרי אשר, מאחר, הואיל, ריי װייל, װאָבאַלד, какъ только, такъ какъ: כֵּיוָן שהכנים האחד ראשו ורובו זכה בחלקו (פסחים ח׳, ג׳), כֵּיוָן שפירש טליתו עליה שוב אינו רשאי למכרה (קדושין י״ח, ע״ב), ועיקרו מלשון שימת לב לדבר (ועיין הואיל בשרש יאל); ועל הרוב במובן תאה״פ בענין הצטרפות התכיפות תיכף ומיד, װאָבאַלד, тотчасъ; וכל האילן כֵּיוָן שבא לעונת מעשרות מותר לקצצו (שביעית ד׳, י׳), כֵּיוָן שעלה עמוד השחר (ברכות ג׳, ע״ב), כֵּיוָן שיצא לתרבות רעה (שמו״ר א׳), כֵּיוָן שבא בעלה (שיה״ש ז׳, י״ב), כמו כמעט, גלייך װיא נור, коль скоро; שהיא אוכלת בתרומה, כֵּיוָן שנכנסה לחופה (עדיות ה׳, ב׳), אחד יורד לאמת השחי ואחד פותח כֵּיוָן (תמיד ג׳, ו׳), לפי המוסכם ענינו מהר לאלתר בלי טורח, וכמו שאמרו: אפשר יעשנה בדפוס ויקבענה כֵּיוָן (פסחים ל״ז, א׳) — ולפי הנראה אין הוראת מלת כֵּיוָן מהירות כתם, כי אם תכיפות שתי פעולות מצטרפות: הצטרפות סבה ומסובב. ולפי זה יתכן לפרש ענין: יקבענה כֵּיוָן, מעשה מכונה, וכן נראה ממה שאמרו על: עשך ויכננך, ר׳ יהודה אומר עשאך כֵּיוָן כֵּיוָן (ספרי דברים ש״ס), ובפירוש פותח כֵּיוָן מסתברים דברי הרה״ח גראֶטץ שהוא מן כוא כוה, חלון קטן (עיין שם). ואולי גם מזה עשאך כֵּיוָן כֵּיוָן, חלולים חלולים.

כּוֹנְנִיָּה, ש״נ, כלי עשוי להניע את עצמו ואת זולתו, מאַשינע, машина: הוא עשך ויכננך מלמד שברא הקדוש ברוך הוא כּוֹנְנִיּוֹת באדם שאם נהפך אחת מהם אינו יכול לחיות (חולין נ״ו, ע״ב), וכונתם על האברים הפנימיים בבעח״י שמניעים את עצמם ואת זולתם הקשורים עמהם. ורש״י פירש, בסים, מלשון: ואת כנו.

הֲכָנָה, שה״פ, זמון לדבר, פאָרבערייטונג, приготовленіе: משום הכנה (ביצה ב׳, ע״ב); ובבא״ם: כשם מפשט, הֶכְשֵׁר טבעי ומוסרי, אַנלאַגע, פעהיגקייט,

הֲכָנָה טִבְעִית, дарованіе, способность : הֲכָנָה שִׂכְלִית.

תְּכוּנָה, שמ"נ, א) מכון, מקום, שטעללע, שטאַטע, לאַגע положеніе : אבוא עד תְּכוּנָתו (איוב כ"ג, ג'), וכתרגומו: מדור בית מקדשיה ופירש"י: מְכוֹן כסאו. ויתכן שהוא במובן המוסרי, ערכו, מְהוּתו ועצמותו. ב) תאַר וצורה משוערת במדה ובציור החלקים, פֿאָרם, כאָדעל, форма, модель : צורת הבית וּתְכוּנָתו (יחזקאל מ"ג, י"א), דומה לשם תָּכְנִית הנזכר מקודם: ומדדו את תָּכְנִית (שם שם, י') (ועיין תכן). ובא: ג) ואין קצה לַתְּכוּנָה (נחום ב', י'), תרגומו אוֹצְרַיָּא, ופירש"י ע"ש שהכסף והזהב הנתון באוצר נתון בחשבון, והוא מלשון: הכסף הַמְּתֻכָּן (מ"ב י"ב, י"ב) (עיין תכן); והרד"ק פירשו מלשון הכנה: אין קֵץ לתכונת הממון שהכין. ולדעת האחרונים ענינו—כלי חמדה עשוים בצורות יפות ומהודרות, שאָן געפֿאָרמטעס, קאָסטליכֿעס געראֶטה, изящно отдѣленная посуда.

כּוֹס, ש"נ, כלי קבול משקה לשתיה וביחוד למשתה היין והוא קטן מגביע, קעלך, בעכֿער, чаша : אל כוס פרעה (בראשית מ', י"א), גביעים מלאים יין וְכוסות (ירמיה ל"ח, ה'); מן הגביע נותנים לתוך הַכּוֹס: כי יתן בַּכּוֹס עֵינוֹ (משלי כ"ג, ל"א) (עיין עַיִן): כּוֹסִי רויה (תהלים כ"ג, ה')— כּוֹסִי היא כוס של רויה: וּמִכּוֹסִי תשתה (ש"ב י"ב, ג')— משל לפרנסה וכלכלה בחבה ואהבה, שהמפרנס דואג לטובת המתפרנס, כמו שהוא דואג לטובת עצמו. ומיוחס אל הכוס, השמוש שמשתמשים ביין: כּוֹס ישועות אשא (תהלים קט"ז, י"ג) – כוס היין ששותים בשמחת ישועה; כּוֹס תנחומים (ירמיה ט"ז, ז')—כוס היין שמשקים את האבלים לנחמם, והמנהג היה לפנים במשתה היין להשקות את הקרואים מכוס אחת, בעל המשתה היה ממלאה ומושיטה לאחד מהם והוא שותה כלה ומחזירה לבעל המשתה שממלאה ומושיטה לאחר, וכן היתה הכוס הולכת מיד ליד ומקפת את כל האורחים, ובמובן זה נאמר ע"ד המליצה: קח את כוס היין החמה הזאת מידי והשקיתה אותו את כל הגוים (ירמיה כ"ה, ט"ו). כּוֹס זהב בבל ביד ה' (שם נ"א, ז')—כוס יין ארום כזהב שמשכר הרבה מאד. ומזה בהשאלה להשבת גמול ויעוד שלומים לאיש איש כמפעליו, ביחס אל הש"י, והוא משל לקוח מן הכוס שמשקה בעל המשתה את קרואיו לאיש איש כערכו, אם משובח או גרוע: כי כוס ביד ה' וגו' ויגר מזה, אך שְׁמָרֶיהָ ימצו ישתו כל רשעי ארץ (תהלים ע"ה, ט'), את קבעת כּוֹס התרעלה (ישעיה נ"א, י"ז); ועל הרוב יאמר בגמול של פורעניות: גם עליך תעבר כּוֹס (איכה ד', כ"א), כוס אחותך תשתי (יחזקאל כ"ג, ל"ב); ובהשאלה; כּוֹס שמה ומשמה (שם שם, ל"ג); ויכלול ענין חלק וגורל, אַנטהייל, לאָאָז, געשיקק : участь, судьба : מנת כּוֹסָם (תהלים י"א, ו'), ה' מנת חלקי וְכוֹסִי (שם ט"ז, ה'). ויתכן שהשם כוס בשני המקומות האחרונים אין ענינו כוס לשתיה, כי אם כלי שבו מטילים הגורלות שהוא בתבנית כּוֹס (אורנע), וזה מסכים יותר אל השם מָנָה וחלק הבאים עמו (ועיין כוס). ובא: כמעשה שפת כּוֹס פרח שושן (מ"א ז', כ"ו), כמעשה שפת כּוֹס פרח שושנה (דהי"ב ד', ה'), י"מ כמעשה פרח שושן שעושים על שפת הכוסות לנוי, ע"ד: גביעים משוקדים, והנכון כדעת המפרשים שהשם כוס בא בהשאלה לחלול פרח השושנים שהוא כעין כוס. ובמשנה בענין מקום צמיחת נימת השער: היו בה ב' שערות וכו' בתוך גומא אחת פסולות, ר"א אפילו בתוך כּוֹס אחת, היו בתוך שתי כוסות והן מוכיחות זו את זו פסולה (פרה ב', ה') ועיין תוי"ט.

כּוֹס, ש"ז, שם עוף טמא: ואת הַכּוֹס (ויקרא י"א, י"ז), ושוכן בחרבות: הייתי כְּכוֹס חרבות (תהלים ק"ב, ז'), אונקלוס תרגמו קַרְיָא, ובגמרא קריא וקיפופא (נדה כ"ג, א'), והוא לפרש"י עוף הצועק בלילה ויש לו לסתות כאדם: אוּהוּ, איילע, נאַכט-איילע, почная сова, ולדעת האחרונים הוא העוף הידוע בשם פעליקאַן, пеликанъ, баба-птица, ונקרא כּוֹס ע"ש הכּוֹס

הגדול התלוי לו בצוארו.

בֵּית הַכּוּסוֹת, ש״ז, סוף הכרס הפנימי שצורתו צורת כוס: המסס ובית הכוסות שנקבו (חולין ג׳, א׳).

כּוּר, דומה לשרש כָּרָה, חפירה ונקור בקרקע, גראַבען, האָהלען, копать, ולא נמצא במקרא בפעל כי אם בשמות. מְכוּרָה, מְכוּרָה, ש״נ, שם מליצי לארץ מולדת, שהנולד בה כאילו חפרוהו ונקרוהו משם, ע״ד המליצה: מקבת בור נֻקַּרְתֶּם (ישעיה נ״א, א׳), ולא נמצא כי אם בספר יחזקאל: מְכֹרֹתַיִךְ ומולדתיך (ט״ז, ג׳) ברבוי, אַבשטאַממונגס אָרט, הייםאַט мѣсторожденіе, родина: בארץ מְכֻרוֹתַיִךְ (שם כ״א, ל״ה), על ארץ מְכוּרָתָם (שם כ״ט, י״ד) ביחיד, והראשונים פתרוהו בחילוף נימ״ל בכ״ף כמו מגור, ארץ מגורים, ולשיטתם לא רחוק לשער שעיקר הוראתו הסקה וחימום דומה לשרש נור בארמית; ולפי שתחלת קביעות מקום לדור נעשה ע״י הסקת אש לבשול להחם ולהאיר באו משני השרשים האלה. השמות, מגור מכורה, למקום דירה ותחלת ישוב (ועיין גור). ומזה:

כּוּר, ש״ז, כלי להתכת המתכיות באש, כדי לצרפן ולהסיר סיגיהם, שמעלץ אָפֶען-טיגעל. плавильная, плавильникъ: печь, горнило: כהתוך כסף בתוך כור (יחזקאל כ״ב, כ״ב), וְכוּר לזהב (משלי י״ז, ג׳). וע״ד השאלה נאמר: ויוצא אתכם מִכּוּר הברזל ממצרים (דברים ד׳, כ׳; מ״א ח׳, נ״א; ירמיה י״א, ד׳), משל לארץ מצרים שסבלו בני ישראל יסורים ורדוים קשים, כאלו שמתיכים וממססים. ומזה: בחרתיך בכור עני (ישעיה מ״ח, י׳), כמו בהנתיך (עיין בחר), דמה את העני לכור, שממסס ומתיך את הגוף; ובא בשם ע״פ: כּוּר עשן (בחולם) (ש״א ל׳, ל׳), ומשרש זה: כירה כירים (עיי״ש).

כֹּר, ש״ז, שם כלי מדת היבש והלח מכיל עשר איפה, עשר בתים שהם שלשים סאה: מעשר הבת מן הַכֹּר (יחזקאל מ״ה, י״ד), כֹּרִים עשרים אלף (דהי״ב ב׳, ט׳), ובארמית בוי״ו שרוקית: חנטין כּוּרִין (עזרא ז׳, כ״ב), ובמשנה: בית כּוּר עפר (כ״ב ז׳, א׳), מקום לזרע כור של תבואה. ויתכן שהוא מיסודו של כרה נקוב ונקור, דבר נקוב וחלל עשוי לכלי קבול, ע״ד קב מן קבב. ומזה במשנה: כַּוֶּרֶת, ש״נ, כלי או חלל גדול עשוי למושב דבורים, ביענענקאָרב, улей: כַּוֶּרֶת דבורים (שביעית י׳, ז׳). ועם זה כל כלי קבול גדול: סתם כַּוֶּרֶת הקש וְכַוֶּרֶת הקנים (כלים ט״ו, א׳), דרסה על פי כַּוֶּרֶת (תוספתא תרומות ה׳, י״א), ובע״א: כַּוֶּרֶת מכוון ונוף אין מכוון (תוספתא כלאים ג׳, ה׳), גזע ועקר על הגפן.

כּוֹר, ש״ז, שם כלי. והמשקלת וְהַכּוֹרִים (כלים י״ב, ח׳) הערוך (בערך עכר ב׳) פירש שהם גלגלי אבנים נקובות באמצען וטוחנים וכובשים בהם הזיתים, דומה למה ששנינו במשנה: המוכר את בית הבד לא מכר את העכירין ופירשו בגמרא כבשי (כ״ב ס״ו, ע״ב), והרמב״ם פירש כלי ברזל שבו תוחבים (כותשים) הזיתים במעצר שעוצרים אותם שם.

כּוּשׁ, ש״ז, שם פלך המטוה, שפינדעל, веретено: את הַכּוּשׁ ואת הכרכר (שבת קכ״ג, ע״ב). כּוּשׁ שבלע את הצינורא (כלים ט׳, ט״ו; ועיין ג״כ יומא פ״ב, ע״א).

כּוּשׁ, שע״פ, אחד מבני חם: ובני חם כוש ומצרים (בראשית י׳, ו׳), ומזה שם העמים אשר יצאו ממנו, המצוינים בצבע גופם הנוטה לשחרות: מה כּוּשִׁי משונה בעורו (במדרש רבה בכמה מקומות); ומזה נקרא היין השחור „יין הַכּוּשִׁי״ (בבא בתרא צ״ט, ע״ב), והאתרוג השחור נקרא: „אתרוג הַכּוּשִׁי״ (סוכה ל״ו, ע״א); ומזה בא כשם כולל כמה ארצות שונות שנתישבו בהן העמים בני כוש. והן: א) הארץ הנודעת בשם אֶטיאָפּיען, Aethiopien, או אַבעססיניען, הנקראת בפי הערבים חבש, והיא סמוכה למצרים בפנים אַפְרִיקָא: על מצרים ועל כוש (ישעיה כ׳, ג׳), כוש וסבא תחתיך (שם מ״ג, ג׳). ב) ארץ האי מעראָע (Meroe) הסמוכה

לאֶתיאָפּיא ומוקפת משתי נהרות, הנהר אסטאפּיס והנהר אסטבאראס (אטבּאר): מעבר לנהרי כוש (ישעיה י״ח, א׳; צפניה ג׳, י׳). ג) הארץ אשר בנגב אֶתיאָפּיא: כוש ופוט ולוד (יחזקאל ל׳, ה׳); וכמו כן יכלול את הארצות בקרבת עדן ערב, ומדבר ערב הסמוכות אל לוב: ויער ה׳ את רוח הפלשתים והערבים אשר על יד כּוּשִׁים (דהי״ב כ״א, ט״ז). ומלך הארצות ההן היה כנראה זרח הַכּוּשִׁי שבא להלחם באסא והיו בחילו גם הַלּוּבִים (שם י״ד, ח׳; ט״ז, ח׳); וכמו כן פלשתים היושבים בסביבות גרר (שם י״ב, י״ג), ובני רעמה בן כוש, שבא ודדן. ויתבן שבשם בני כושיים נקראו במובן רחב: כל צאצאי בני כוש והעמים המצרנים להם, וביחוד אותן העמים שיצאו ממקום מושבם הראשון ובאו ונושבו בארצות עמים אחרים, והפלשתים והארמים בכללם. וזה ענין: הלוא כבני כשיים אתם לי בני ישראל הלוא את ישראל העליתי מארץ מצרים ופלשתיים מכפתור וארם מקיר (עמוס ט׳, ז׳) (ועיין כפתור וקיר בשע״פ); ובמובן זה יכלול גם ארץ מדין: כי אִשָּׁה כֻשִׁית לקח (במדבר י״ב, א׳), ובסגנון השירי בתוספת נו״ן: אהלי כושן (חבקוק ג׳, ז׳), והכפל: יריעות ארץ מדין. ובמה שנאמר: גיחון הוא הסובב את כל ארץ כוש (בראשית ב׳, י״ג) נחלקו המבארים ומחלוקתם תלויה בפירוש השם גיחון. והנראה כדעת האומרים שהיא ארץ הקאססיים או הקוססיים במדינת שושניא הקרובה לארץ מדי (עיין גיחון). ולפי הסופרים היונים והרומיים גם יושבי הארץ ההיא צאצאי העמים היושבים באֶתיאָפּיא; ובא: מהדו ועד כוש (אסתר א׳, א׳; ח׳, ט׳). וגם בפירושה נחלקו המבארים. ועל שם הצבע השחור המיוחד לבני אֶתיאָ־פיא והמצרנים להם נאמר: היהפך כּוּשִׁי עורו (ירמיה י״ג, כ״ג), איש שחור המראה מטבעו. ובמשנה: הַכּוּשִׁי והגיחור פוסלין באדם (בכורות ז׳, ו׳), ובכהן מבני ישראל מדבר.

כּוּשׁ, שע״פ, בן ימיני עבד שאול, אשר דבר רע על דוד בברחו מפני שאול (תהלים ז׳, א׳).

כּוּשִׁי, שע״פ: א) אבי הנביא צפניה (צפניה א׳, א׳). ב) אבי שלמיהו ויוצא ירכו דור חמישי לו היה יהודי בן נתניהו.

כּוּשַׁן רִשְׁעָתַיִם, שע״פ, מלך ארם נהרים, אשר לחץ את ישראל בראשית ימי שפוט השופטים. ולמושיע לישראל קם אז נגד כושן עתניאל בן קנז השופט הראשון אחרי יהושע: ותעז ידו על כושן ויכניעו (שופטים ג׳, ח׳—י״א).

כּוּת, כּוּתָה, שע״פ, מדינה היושבת על לשון ים הפרסי (מ״ב י״ז, כ״ד—ל׳) ושמה היום כּוּזיסטאַן (Chusistan). ונקראים כותים (בלשון המשנה) בני אותה המדינה, אשר הגלה שלמנאסר מלך אשור והם ערב רב מעמים שונים, ויושיבם בערי שמרון בקרב בני ישראל, ובשבתם בין בני ישראל קבלו גם תורתם, אך עם זה לא זנחו את אלהיהם, אך קבלו משפט אלהי הארץ וגם עבדו את פסיליהם (שם שם, כ״ז, מ״א). רובם התגיירו מאימת האריות שנתרבו בארץ ישראל השוממה והיו האריות ממיתים בהם (שם), ועל כן נקראו הכותים בתלמוד: גרי אריות (יבמות כ״ד, ע״ב; קדושין ע״ח, ע״ב; סנהדרין פ״ה ובכ״מ). הכותים העתיקו את התורה בכמה שנויים והוספות. זמן רב נחשבו לישראלים גמורים ורבן שמעון בן גמליאל היה אומר: כל מצוה שהחזיקו בה כותים הרבה מדקדקים בה יותר מישראל (תוספתא פסחים פ״ב ובכ״מ). גם פסקו: מצת כותי אדם יוצא בה ידי חובתו בפסח (גמרת בבלי חולין ע״א ובכ״מ), ושחיטת כותי מותרת (שם). אולם הרבה החל שנות מאות רבות לפני המשנה והתלמוד מימי העליה מבבל, בימי עזרא ונחמיה, כי דחו אותם עזרא ונחמיה ולא נתנום להשתתף בבנין המקדש השני בירושלים, ואז נפרדו מעל ביהודים ויבנו להם מקדשם על הר גרזים בקרבת העיר שכם. בימי רדיפות אנטיוכוס עפיפנוס המירו הכותים כבוד אלהי ישראל באלילי העמים. בימי התקופה שלפני חרבן ירושלים והמקדש נלחמו גם הכותים בהרומאים, אחר החרבן נגעה גם בהם יד הרדיפות

של אדרינוס קיסר. אך ישנה גם קבלה בין הפרושים, כי יד הכותים היתה באמצע בהריסת ביתר ומפלת בר כוכבא. אך היתה יד קיסר רומא גם בהם. בדורות אחדים אחרי כן היו אומרים על הכותים כי מימי אדריינוס משתחוים הם לאלילים וכדמות יונה מצאו להם על הר גרזים (חולין ו׳, ע״א). שרידי השבט הזה עוד יתקיימו עד היום וישובם הוא עד היום על הר גרזים ובעיר נאבלוס היא שכם בארץ ישראל, בחלק בני אפרים, אך הישוב הקטן הזה הולך ומתמעט ועוד מעט ולא יהיה להם שריד.

כָּזֹב, פע״ו, ובארמית כדב, שקר בזולתו, ליגען, טייׁשען, лгать, обманывать נרדף לפעל כחש, שקר, רמה.—בקל לא נמצא כי אם פעם אחת במקרא בבינוני פועל: אני אמרתי בחפזי כל האדם כֹּזֵב (תהלים קט״ז, י״א). י״ת בענין שקור: כל בני נשי מְכַדְּבִין וכן פירש״י— והנראה בדעת המפרשים בענין כליה והפסק דבר חולף והולך שאין בטחון בקיומו כשקר שאין לו רגלים, פֿערגאַנגליך, проходящее, הפך הנאמר: ואני אמרתי בשלוי בל אמוט לעולם (תהלים ל׳, ז׳), ועיקר שמושו בבנין

הפִּעֵל, דַּבֵּר שקר, ליגען, лгать, врать: עד אמונים לא יְכַזֵּב (משלי י״ד, ה׳), ועל פניכם אם אֲכַזֵּב (איוב ו׳, כ״ח). וביחוד בהבטחה לשקר, טויׁשען, обманывать: לא איש אל וִיכַזֵּב (במדבר כ״ג, י״ט). ובקשור הלמ״ד: אם לדוד אֲכַזֵּב (תהלים פ״ט, ל״ו), בְּכַזֶּבְכֶם לעמי (יחזקאל י״ג, י״ט). ובקשור עם בי״ת: אל תְּכַזֵּב בשפחתך (מ״ב ד׳, ט״ז), ע״ד שמוש הפעל התל: ואביכן הֵתֶל בי (בראשית ל״א, ז׳). ובחבור עם הנשוא: ושקר כִּזֵּב (מיכה ב׳, י״א). ובענין חנופה וצביעות הייכלען, שמייכלען, притворяться, лицемѣрить, льстить: ובלשונם יְכַזְּבוּ לו (תהלים ע״ח ל״ו), ע״ד שמוש הפעל כחש: בני נכר יכחשו לי (שם י״ח, מ״ה). ומזה כנראה: ואת מי דאגת ותיראי כי תְכַזֵּבִי (ישעיה נ״ז, י״א)—כי תצטרך להחניף

(ועיין בסמוך). ובא: על משפטי אֲכַזֵּב (איוב ל״ד, ו׳), רש״י פירש בהוראת ההפעיל: אכזיב שופטי שלא דנני אמת, והראב״ע פירש בעבור שאבקש משפט אמרו כי אכזב. ובהשאלה בענין ב) הפסק והחדלה, אויפהערען, פֿערזיעגען, иссякать: אשר לא יְכַזְּבוּ מימיו (ישעיה נ״ח, י״א) כת״י דלא פַסְקִין, וטעמו שהמים כשהם פוסקים כמו הבטיחו לשקר את הבוטח בהם, וע״ד זה: אחי בגדו כמו נָחַל (איוב ו׳, ט״ו), ודומה לזה בפעל כחש: ותירוש יְכַחֶשׁ בה (הושע ט׳, ב׳) עיין שם. ובמובן קרוב לזה פירש״י: ותיראי כי תכזבי: כי פסקת לך מעבודתי וכזבת בי.

הנִפְעַל: היות נתפס כדובר שקר. אַלס ליגנער בעפֿונדען ווערדען, оказаться лжецомъ: כן יוכיח בך וְנִכְזָבְתָּ (משלי ל׳, ו׳). ובענין בטחון שלא נתקיים והיה לְאַל, פֿעראייטעלט ווערדען, уничтожаться: הן תוחלתי נִכְזָבָה (איוב מ״א, א׳).

הָהִפְעִיל: יוצא לשני — הוכיח שקרות דברי זולתו, ליגען שטראָפֿען, обличать во лжи: מי יַכְזִיבֵנִי (איוב כ״ד, כ״ה). ובדרב״א: אין מחלקת בי ולא הַכְזָבָה (מו״נ א׳, ל׳). כָּזָב, ש״ז, א) ש״מ נרדף לשוא ושקר, ליגע, ложь, вранье: תאהבון ריק תבקשו כָזָב (תהלים ד׳, ג׳). שוא ודבר כָּזָב (משלי ל׳, ח׳), כי שמנו כָזָב מחסנו (ישעיה כ״ח, ט״ו). והכפל: ובשקר נסתרנו. ורובו ענינו החלטת חיוב דבר שאינו ולאמר על לאו הן, וביותר בהבטחה שאין בה ממש מעיקרה. טויׁשונג, обманъ: ירצו כָזָב (תהלים ס״ב, ה׳) ומפרש: בפיו יברכו ובקרבם יקללו: בקסם לך כָּזָב (יחזקאל כ״א, ל״ד), וטוב רש מאיש כָּזָב (משלי י״ט, כ״ב)—טוב רש שאין לו במה לגמול חסד עם רעהו ואינו מבטיחו, מאיש עשיר שיש לו ומבטיח ואינו מקיים הבטחתו. ובא בענין דבר שקר להונות ולעשוק זולתו, בעטרוג, обманъ, плутовство, ונרדף עם שוד: כל היום כָזָב ושד ירבה (הושע י״ב, ב׳), תאבד דברי כָזָב (תהלים ה׳, ז׳), והכפל: איש דמים ומרמה. ב) דבר שאין בו ממש,

פֿילפֿינקיים, суета, ничтожество: אַךְ הֶבֶל בני אדם כָּזָב בני איש (שם ס״ב, י׳). וברבוי: וְתדבר אלי כְּזָבִים (שופטים ט״ו, י׳), יָפִיחַ כְּזָבִים עד שקר (משלי ו׳, י״ט), דברו עלי כְּזָבִים (הושע ז׳, י״ג), ע״ד: ויחפאו בני ישראל דברים אשר לא כן על ה׳ אלהיהם (מ״ב י״ז, ט׳), והוא לחם כְּזָבִים (משלי כ״ג, ג׳). נראה כמו שיוכל ליהנות ממנו ובאמת מרה אחריתו, ובהשאלה כשם גנות לעבודה זרה, פֿוישענדעס, обманчивое, лживое: ויתעום כִּזְבֵיהֶם (עמוס ב׳, ד׳), ולא פנה אל רהבים ושטי כָזָב (תהלים מ׳, ב׳). ויתכן שבמובן זה נאמר: כי שמנו כָזָב מחסנו (ישעיה כ״ח, ט״ו) (ועיין שקר).

אַכְזָב, ש״ת, ע״מ אַחְלָב. נחל שמימיו כוזבים ופוסקים בימי החום, ומַכְזִיבִים תקות הנודד המקוה לשבור צמאו במי הנחל, פֿערזיעגענדער באַך, ווינטער באַך, обманчивый ручей, зимній ручей, высыхающій лѣтомъ: היו תהיה לי כמו אַכְזָב (ירמיה ט״ו, י״ח), שעורו: נחל אכזב, והכפל: מים לא נאמנו, והפוכו: נחל איתן. בתי אַכְזִיב לְאַכְזָב (מיכה א׳, י״ד) — תוחלת נכזבה.

כָּזְבִּי, שע״פ. בת צור נשיא מדין, אשר הכה אותה פינחס עם בועלה זמרי בן סלוא (במדבר כ״ה, י״ד).

כְּזִיב, שע״פ, שם עיר: והיה בִכְזִיב בלדתה אותו (בראשית ל״ח, ה׳), נראה שהיא העיר אַכְזִיב בנחלת מטה יהודה (יהושע י״ט, מ״ד), והיא הנקראת כֹּזֵבָה (דהי״א ד׳, כ״ב). ויש עוד עיר אַכְזִיב בנחלת מטה אשר (יהושע י״ט, כ״ט).

כזר, לא נמצא במקרא בפעל, ובערבית ענינו: שבירה, פריצה ועריץ, ברעכֿען, איינברעכֿען, איינדרינגען, ломать, вломиться, וקרוב לו גזר, קצר בעברית. ומזה במובן המוסרי.

אַכְזָר, ש״ת, א) כביר כח לב לפרוץ במתקוממיו, עריץ, פריץ, קיהן, פֿערוועגען, смѣлый, дерзкій: לא אַכְזָר כי יְעוּרֶנּוּ (איוב מ״א, כ׳). ומזה: ב) אביר לב שאינו מתפעל מצער זולתו ולא ידע רחם, גרויזאַמער, жестокій, лютый: תהפך לְאַכְזָר לי (איוב ל׳, כ״א), בת עמי לְאַכְזָר (איכה ד׳, ג׳), וראש פתנים אַכְזָר (דברים ל״ב, ל״ג), א״ת חוין אַכְזְרָאִין, ומוסב אל פתנים; ובא בל״י ליפוי המליצה. ולדעת המפרשים מוסב אל ראש, וענינו: משחית וממית, פֿערדאָרבליך, טאָדטליך, гибельный, смертельный; ועל הרוב יבוא בתוספת יו״ד.

אַכְזָרִי, ש״ת, למי שאינו יודע רחם, גרויזאַמער, жестокій: ועוכר שארו אַכְזָרִי (משלי י״א, י״ז), ומלאך אַכְזָרִי ישלח בו (שם י״ז, י״א). מוסר אַכְזָרִי (ירמיה ל׳, י״ד) — מוסר של אדם אַכְזָרִי, ובהשאלה: הנה יום ה׳ בא אַכְזָרִי (ישעיה י״ג, ט׳), מוסב אל השם יום, ואינו שומר את המספר: אַכְזָרִי המה לא ירחמו (ירמיה נ׳ מ״ב), ורחמי רשעים אַכְזָרִי (משלי י״ב, י׳).

אַכְזְרִיּוּת, שמ״נ, אבירות לב לאין חמלה ורחמים, גרויזאַמקייט, жестокость: אַכְזְרִיּוּת חמה (משלי כ״ז, ד׳).

כחד, פעל בבנין פִּעֵל, יוצא, עקרו כסוי, הסתר והעלם במובן המוסרי, פֿערבערגען, פֿערהעהלען, скрывать, утаивать: ולא כִחֵד ממנו (ש״א ג׳, י״ח), לא כִחַדְתִּי חסדך (תהלים מ׳, י״א), לא נְכַחֵד מאדוני (בראשית מ״ז, י״ח) — הדבר אשר שאל: השמיעו אל תְּכַחֵדוּ (ירמיה נ׳, ב׳). ובא במובן הכחשה: פֿערלייגנען, отрицать, не признать: כי לא כִחַדְתִּי אמרי קדוש (איוב ו׳, י׳), אשר עם שדי לא אֲכַחֵד (שם כ״ז, י״א).

ההִפְעִיל, יוצא, א) בהוראת הפִּעֵל, פֿערהעהלען, צוריקקהאַלטען, скрывать, утаить: יַכְחִידֶנָּה תחת לשונו (איוב כ׳, י״ב), פ״א במקרא ורוב שמושו בענין: ב) העלם גמור, העדר, במובן כריתה והשמדה, אויסטילגען, פֿערניכֿטען, истреблять, уничтожать: ולְהַכְחִיד ולהשמיד מעל פני האדמה (מ״א י״ג, ל״ד), וָאַכְחִד את שלשת הרעים (זכריה י״א, ח׳), וַיַּכְחֵד כל גבור חיל — (דהי״ב ל״ב, כ״א), לכו וְנַכְחִידֵם מגוי (תהלים פ״ז, ח׳).

הנִפְעַל, א) מן הפִּעֵל, היות נסתר ונעלם, פֿערבאָרגען, פֿערהעהלט זיין, быть

לא נִכְחַד : скрыту, затаену עצמי ממך (תהלים קל"ט, ט"ו), וישראל לא נִכְחַד ממני (הושע ה', ג'), והקודם: אני ידעתי אפרים: ואשמותי ממך לא נִכְחָדוּ (תהלים ס"ט, ו'), וכל דבר לא יִכָּחֵד מן המלך (ש"ב י"ח, י"ג); וכמו כן במובן חסרון, פֿעהלען, недоста- вать : וְהַנִּכְחֶדֶת תִּכָּחֵד (זכריה י"א, ט') — לא יושם עליה לב לדרוש אחריה, וכמבואר שם בסמוך: הַנִּכְחָדוֹת לא יפקוד (שם שם, ט"ז). ב) מן הַהִפְעִיל, היות נעדר נשאר ונכרת, פֿערניכֿטעט, פערפילגט ווערדען, быть истреблену, уничтожену: אם לא נִכְחַד קימנו (איוב כ"ב, כ'), ואיפה ישרים נִכְחָדוּ (שם ב', ז'), וַתִּכָּחֵד מן הארץ (שמות ט', ט"ו); ובהשאלה: וישכון ערים נִכְחָדוֹת (איוב ט"ו, כ"ח) – שממות חרבות, פֿערהעערט, פֿעראֶדעט, опустошенный.

כָּחֹל, פ"י, לא נמצא כ"א פעם אחת במקרא בקל בהוראת צביעת ריסי העינים בצבע כהה אדום הנוטה לשחור ליפוי מבט העין, שמינקען (דיא אויגען), румя- нить (глаза) : כָּחַלְתְּ עיניך (יחזקאל כ"ג, מ') (עיין פוך). ובמשנה: לִכְחוֹל עין אחת (שבת ח', ג'), הַכּוֹחֵל שתי עיניו באחת (בכורות ז', ג'), וכן: הַכּוֹחֶלֶת (שבת י', ו'). ובפָּעוּל: שעיניהם כְּחוּלוֹת (ב"ר צ"ח); ובפִּעֵל מְכַחֲלוֹת עיניהן כזונות (פרקי דר"א ט"ז). ומזה:

כָּחוֹל, ש"ז, סממני הצבע כהה־אדום הנוטה לשחור, דונקעל־ראָטהע פֿאַרבע, темно-красная краска : כְּחוֹל כדי לִכְחוֹל (שבת ח', ג'), ומפה שלו צבוע שחור דומה לכחול (במדבר רבה ב'), הוסיפו עליהן השחור וְהַכָּחוֹל (חולין פ"ח, ע"ב), לא כָּחַל ולא שרק ולא פרכס ויעלת חן (כתובות ט"ז, ע"ב). ומזה בש"ת: ולא אזוב כַּחְלִי (סוכה י"ג, ע"ב), שטבעו צבע כחול.

כָּחָל, או כּחֵל, ש"ז, שם עטיני הבהמות, אייטער, вымя, שגוונם כהה אדום: הַכָּחָל קורעו ומוציא את חלבו (חולין ח', ג') (עיין הערה).

מַכְחוֹל, ש"ז, שם הכלי שטובלים בשפופרת של סממני הצבע וכוחלים בו: מַכְחוֹל שנטל הכף טמאה מפני וכו' (כלים י"ג, ב'), שמינקשטיפֿט, кисть; עד שיכנים כְּמַכְחוֹל בשפופרת (ב"מ צ"א, א').

[הערה]: י"א שהוא מיסודו של חכליל בהפוך האותיות, והנראה כי יסודו כחל בהוראת שם האבר וע"ש גוונו הנוטה לכהה אדום יצא להוראת הצבע והנגזרים ממנו.

כָּחַשׁ, מקורו ארמית, פע"ו. ענינו פחיתות ומיעוט הכמות, היות דל, פעולת הרזון, אבנעהמען, זיך מינדערן, מאַגער ווין, истощаться, убывать, הַקַּל עומד: ובשרי כָּחַשׁ משמן (תהלים ק"ט, כ"ד), פ"א במקרא. ובגמרא: כחש בשר מחמת מלאכה (ב"מ צ"ז, ע"ב). ובתרגומים כְּחִישׁ: הפרות הריקות ת"י תורתא כְּחִישְׁתָּא (בראשית מ"א, כ"ז). ובדחז"ל: בבנין פָּעוּל: אבל כְּחוּשָׁה משלם שמינה (ב"ק י', ע"ב), וזמנין דמשתכחי שמנים כחושים וכחושים שמנים (ביצה י', ע"ב), כחושים של קנים (שמו"ר א').

הַפִּעֵל מעין הקל, היות רזה ודל הרבה וכמו נעדר לגמרי, זעהר אַבמאַגערן, אַבנעהמען, чахнуть, исхудать : כִּחֵשׁ מעשה זית (חבקוק ג', י"ט), ותירוש יְכַחֶשׁ בה (הושע ט', ב'). ולדעת המפרשים ענינו כמו יכזב, יבגוד (עיין כזב וכחש ב). ובדחז"ל גם בהִפְעִיל במובן הקל, עומד: כדי שלא תתעבר ויַכְחִישׁ יפיה (יבמות ל"ד, ב'), אַבנעהמען, убывать, ויוצא, שלשה דברים מַכְחִישִׁין כחו של אדם (גיטין ע', ב'), אי בריא אמר להו אַכְחָשׁוּהָ (נדה ס"ב, ע"ב).

כְּחַשׁ, ש"ז, דאַס אַבנעהמען, אַבצעהרען, истощеніе, כחש גופנא (ב"מ נ"ט, א'), מה שיכחישו הענבים בגפנים אם יעמדו שם עד הבציר שתמיד יונקים לחלוח הגפן (רש"י). וי"מ מזה במקרא: כַּחֲשִׁי בפני יענה (איוב ט"ז, ח') — הרזון אשר שולח בי ונראה בפני, הוא יענה בי כמה גדול כאבי (ועיין כחש ב).

כְּחִישׁוּת, ש"נ, דלות הבשר מאַגערקייט, худоба, худощавость : מחמת כחישותא (נדה ס"ז, ע"ב).

כִּחֵשׁ, פ"ע, בבנין פִּעֵל, עקרו כפירת האמת, לאמר על הן לאו, פֿער-

לייגנען, אַבלייגנען, отрицать, опровергать: וַתְּכַחֵשׁ שרה לאמר לא צחקתי (בראשית י"ח, ט"ו). ובזה הוא נבדל מן כזב שרוב שמושו בענין החלטת חיוב דבר שאינו ולאמר על לאו הן (עיין כזב), ומן שקר שכולל שתי ההוראות כאחד: האומר על הן לאו ועל לאו הן הוא משקר (עיין שקר): גם גנבו גם כִּחֲשׁוּ (יהושע ז', י"א), פֶּן אשבע וְכִחַשְׁתִּי ואמרתי מי ה' (משלי ל', ט'): ובא ביחס הבי"ת כן בבחינת הדבר שישלים אמתתו וכן בבחינת הגוף שהדבר שייך לו: וְכִחֶשׁ בה ונשבע על שקר (ויקרא ה', כ"ב), וְכִחֵשׁ בעמיתו בפקדון (שם שם, כ"א), ולא תְכַחֲשׁוּ ולא תשקרו איש בעמיתו (ויקרא י"ט, י"א), לא תְכַחֲשׁוּ: לכפור המציאות כגון הכחשת פקדון או מלוה. ולא תשקרו: להבטיחו לשקר או לרמותו (עיין שקר), וְכִחֶשׁ בו לא ראיתיך (איוב ח', י"ח), כִּחֲשׁוּ בה' ויאמרו לא הוא (ירמיה ה', י"ב). וביחס הלמ"ד: כי כִחַשְׁתִּי לאל ממעל (איוב ל"א, כ"ח) (עיין בסמוך): ובא ב) בענין כזב ושקר לחיוב השלילה: כִּחֵשׁ לו (מ"א י"ג, י"ח) — שאמר: גם אני נביא כמוך וגו', ובמדרש מה כִּחֵשׁ לו? שיקר לו, האכילהו לחם כזבים (שה"ש ב', ה'), למען כַּחֵשׁ (זכריה י"ג, ד'), בעטריגען, обманывать; ומזה בהשאלה. ג) בגידה במי שסומך עליו: ותירוש יְכַחֶשׁ בה (הושע ט', ב'), טוישען, פֿעראַטהען, обманывать, измѣнить; ובה כמו בם ע"פ המסורה או שהוא מוסב אל כלל האומה ביחס אל האמור אהבת אתנן. וכן: כִּחֵשׁ מעשה זית (חבקוק ג', י"ז). ולהפך: ד) דבור שקר בחניפה וצביעות בקשור הלמ"ד: שמייכלען, הייכלען, льстить, притворяться: בני נכר יְכַחֲשׁוּ לו (תהלים י"ח, מ"ה), ברב עוזך יְכַחֲשׁוּ לך (שם ס"ו, ג') (ועיין נפעל והתפעל), ויתכן שהוא גם בענין פשע וחטוא חטא גדול, (פֿרעפֿעלן, זינדיגען, грѣшить, כמו שנכללה הוראה זו בשם הפעולה: וְכִחַשְׁתִּי לאל ממעל (איוב ל"א, כ"ח). וזה להיות הַכַּחֵשׁ חטא גדול.

והפייטנים השתמשו בו בִּפָּעֵל; ורבי יהודה הלוי אמר: ומפי אב לבנים לא יְכַחֵשׁ (דיואן מ"ו), שלא כמשפט תחת יְכֻחַשׁ.

הִנִּפְעַל פ"א במקרא בענין החניפה והצביעות, הייכלען, שמייכלען, זיך אונטערווארפֿען, льстить, выразить покорность, שהוא כאלו המחליף מכחיש את עצמו לאמר לעשות דבר למורת רוחו: וְיִכָּחֲשׁוּ איביך לך (דברים ל"ג, כ"ט), וכן בבנין

הִתְפַּעֵל: בני נכר יִתְכַּחֲשׁוּ לו (ש"ב כ"ב, מ"ה), וזה תחת הַפִּעֵל שבא בענין זה בתהלים. ובמשנה גם בבנין

הִפְעִיל: בענין שלילת דבר שמחייב זולתו לאמר על הן לאו או על לאו הן, אַבלייגנען, опровергать: בזמן שֶׁמַּכְחִישִׁין זה את זה (סנהדרין ה', ב'), הואיל וּמַכְחִישׁוֹת זו את זו (יבמות ט"ו, ה'), כשם שאין מזימין את העדים אלא בפניהם כך אין מַכְחִישִׁין את העדים אלא בפניהם (כתובות כ', א') — הזמה היא שלילת עדות העדים בעצמם כשמתנגדיהם אומרים: איך אתם מעידים בפלוני שעשה אותו דבר והלא לא הייתם עמו באותו יום ועמנו הייתם. והַכְחָשָׁה — היא שלילת עצם דבר העדות: אתם אומרים פלוני שהרג את... ואנו היינו עמכם וראינו שלא הרג. ובהָפְעַל: עדים שֶׁהוּכְחֲשׁוּ ולבסוף הוזמו (ב"ק ע"ג, ע"ב). ובענין כל סתירה והפך בדבור או בענין: שני כתובים הַמַּכְחִישִׁים זה את זה (ל"ב מדות דר"א בנו של ר' יוה"ג). ובע"א: לא יהיה בכיסך אבן ואבן גדולה וקטנה, גדולה שֶׁמַּכְחֶשֶׁת את הקטנה (ספרי דברים רצ"ד). ובמדרש בענין הכלמה ובזיון: מפני מה את מַכְחִישֵׁנִי לפני שפחתי (ב"ר מ"ה), בעליידיגען, оскорблять.

כַּחַשׁ, שמ"ז, א) כפירה ושלילת המציאות במובן המוסרי, פֿערלייגנונג, отрицаніе: ומאלה וּמִכַּחַשׁ יספרו (תהלים נ"ט, י"ג). ויכלול אונאה וחנופה ועם זה כל חטא ופשע, בעטרוג, הייכלעריי, обманъ, лицемѣріе: הוי עיר דמים כלה כַּחַשׁ פרק מלאה (נחום ג', א'), אכלתם פרי כָחַשׁ (הושע י', י"ג), סבבוני בְכַחַשׁ אפרים (שם י"ב, א'), והכפל: ובמרמה בית ישראל: וּבְכַחֲשֵׁיהֶם שרים (שם ז', ג'), כַּחֲשִׁי בפני יענה (איוב ט"ז,

ח׳), מוסב על הקודם: לְעֵד היה, ויקם בי לענות בפני כי כחש כחשתי. וי״מ מענין כחש. ב) רזון גופי ופני, טאַגערקייט, ויעלַ-חיים, чахлость, худоба.

כֶּחָשׁ, ש״ת. (ע״מ גַּנָּב ומפני החי״ת בסגו״ל) איש מכחש בה׳ וממרה בו, גאָטטלאָזער, ליגנערישער, атеистъ, безбожникъ: בנים כֶּחָשִׁים (ישעיה ל׳, ט׳), דומה למ״ש: בנים לא אֵמֻן בם (דברים ל״ב, כ׳).

הַכְחָשָׁה, שה״פ. א) כפירה, פֿערלייגנונג, יעדערשפּרוך, отрицаніе, опровержепіе, противорѣчіе: מה לפיו שכן אינו בְּהַכְחָשָׁה והזמה (בבא מציעא ג׳, ע״ב), הַכְחָשָׁה תחלת הזמה היא (כתובות י״ט, ע״ב). ב) פחיתות הערך והשוע: בְּהַכְחָשָׁה דהדר (ב״ק צ״ד, ע״ב).

[הערה]. לפי המוסכם עיקר הנחת שרש כ ח ש—רזון ודלות, וממנה יצאה הוראת החסרון וההעדר, ועם זה שלילת המחויב והכפירה במציאות דבר, והכל בשרש אחד, ואך ממה שבלשון הארמית יורה השרש כחש רק רזון ודלות ולא כפירה ושלילה נראה שהם שני שרשים מחולקים.

כִּי, מלת הטעם והענין מיסודו של האות כ בהוראת הערך והדמיון, ומסתעפת להוראות שונות: א) בטעם יחס ההצטרפות, רעלאַטיף-פּאַרטיקל, союзъ относительный, לצרף את המשפט המאוחר אל הקודם. וזה: בבאור נשוא הַפִּעוּל הקודם, דאַסס, что: וירא אלהים כִּי טוב (בראשית א׳, י׳), וישמע אברם כִּי נשבה אחיו (שם י״ד, י״ד), הגיד לך כִּי עירם אתה (שם ג׳, י״א), למען יאמינו כִּי נראה אליך (שמות ד׳, ה׳), ויזכרו כִּי אלהים צורם (תהלים ע״ח, ל״ד) וכדומה. ובשני נשואים יבוא לפעמים כפול והשני בוי״ו החבור: א) מי אנכי כִּי אלך אל פרעה וְכִי אוציא (שמות ג׳, י״א), ב) ותרא האשה כִּי טוב העץ למאכל וְכִי תאוה וכו׳ (בראשית ג׳, ו׳). וכן בהחלט ענין חדש: טוב כִּי תהיה לנו מעיר לעזור (ש״ב י״ח, ג׳). טוב לגבר כִּי ישא (איכה ג׳, כ״ז); וכשבא במקור תחסר המלה כִּי במאמר: לא טוב היות האדם לבדו (בראשית ב׳, י״ח), וענינו כמו לא טוב כִּי יהיה וגו׳. ב) וכמו כן בהתחלת הצעת ספור דברים: ויאמרו אל יהושע: כִּי נתן ה׳ בידנו (יהושע ב׳, כ״ד). ובהסכמת הרצון לאיזה פעולה: כִּי נשיא אשיתנו (מ״א י״א, ל״ד), כִּי שלח תשלחני (שם שם, כ״ב), וביותר בשבועה: חי אני וגו׳ כִּי כלם כעדי תלבשי (ישעיה מ״ט, י״ח), חי האלהים כִּי לולא דברת (ש״ב ב׳, כ״ז), חי ה׳ וגו׳ כִּי כפשע ביני ובין המות (ש״א כ׳, ג׳), כה יעשה אלהים וגו׳, כִּי מות תמות (שם י״ד, מ״ד). בי נשבעתי וגו׳ כִּי יען אשר עשית (בראשית כ״ב, ט״ז). ומזה בדבור הנבואי גם בהתחלת המאמר: כִּי ירחם ה׳ את יעקב (ישעיה י״ד, א׳), כִּי בליל שדד ער מואב (שם ט״ו, א׳). ובמובן ההחלטה והחיוב תבוא אחרי מלות הטעם בענין קיום ואישור: אמנם, כִּי אתם עם (איוב י״ב, ב׳); הנה כִּי כן יברך גבר (תהלים קכ״ח, ד׳), הלא כִּי משחך ה׳ (ש״א י׳, א׳), אפס כִּי לא השמיד אשמיד (עמוס ט׳, ח׳), וכן עם הֲ״א השאלה הבאה לשאול על אמתת המציאות: הֲכִי יש עוד אשר נותר (ש״ב ט׳, א׳), הֲכִי אמרתי הבו לי (איוב ו׳, כ״ב), הֲכִי קרא שמו יעקב ויעקבני (בראשית כ״ז, ל״ו), וכל כמו אלה אי אפשר להעתיקם ללשונות המערביות במלה דומה ומסכמת. ג) להוראת הצטרפות הפעולות ביחס הזמן (רעלאַטיוועֶר צייט פּאַרטיקעל, союзъ отношенія времени). וזה: א) אם להורות מאורע הפעולה בהמשך הזמן, אַלס, זאָ לאַנגע אַלס, во время, когда: כִּי נער ישראל ואהבהו (הושע י״א, א׳), טעמו: בעודו או בכל זמן שהיה נער: כִּי החרשתי בלו עצמי (תהלים ל״ב, ג׳), וְכִי הקים ה׳ להם שופטים (שופטים ב׳, י״ח). ובענין כל המשך זמן ידוע: וְכִי אנחנו מקטרים וגו׳ המבלעדי אנשינו וגו׳ (ירמיה מ״ד, י״ט). ענינו כל הזמן שהיינו מקטרים. וביותר בהצעת ספור מעשה אחרי הפעל ויהי: ויהי כִּי החל האדם (בראשית ו׳, א׳); ויהי כִּי הקשה פרעה (שמות י״ג, ט״ו), ויהי כִּי ארכו לו שם הימים (בראשית כ״ו, ח׳). ב) ביחס פעולה קודמת אל המתאחרת או להפך אם ביחס סדורי לבד או ביחס הסבה או

התנאי, וענן, ווּאֶנן, когда, если: כִּי תעבד את האדמה לא תסף (בראשית יד, י"ב), כִּי יפגשך וגו' ושאלך וגו' ואמרת (שם ל"ב, י"ח), אז תנקה מאלתי כִּי תבוא אל משפחתי (שם כ"ד, מ"א), וענתה בי צדקתי ביום מחר כִּי תבוא על שכרי (שם ל', ל"ג). ובטעם כַּאֲשֶׁר, וביחס הפעולות בסבה ומסובב יחס תמידי, בכל פעם שיהיה כך, יהיה כך: וָאֶ אָפֶּם, אַלס, когда только: כִּי אראה שמיך וגו' מה אנוש (תהלים ח', ד'—ה'); וכן בעתיד: והיה כִּי יבואו אבותם וגו' ואמרנו אליהם (שופטים כ"א, כ"ב), והיה כִּי תאמרו וגו' ואמרת (ירמיה ה', י"ט); ועל הרוב במצות התורה התלויות במעשה ובדבר: כִּי תקנה עבד עברי שש שנים יעבד (שמות כ"א, ב'), וְכִי יזיד איש על רעהו (שם שם, י"ד), כִּי יגנב איש שור (שם ל"ז). ודומיהם הרבה. ובזה היא קרובה להוראת מלת אִם, שהנחתה הראשונה להורות יחס התנאי ויחס אחד מן האופנים האפשריים (עיי"ש). ומזה: ג) ביחס המתאחר אל הקודם או בהפך כתשובת התנאי ויקדמו לה מלות התנאי, דאַנן, тогда: אִם זך וישר אתה כִּי עתה יעיר עליך (איוב ח', ח'), אִם לא תאמינו כִּי לא תאמנו (ישעיה ז', ט'), לוּ שקול ישקל כעשי וגו' כִּי עתה מחול ימים יכבד (איוב ו', א'—ב'), לוּלֵי אלהי אבי וגו' כִּי עתה ריקם שלחתני (בראשית ל"א, מ"ב), לולא התמהמהנו כִּי עתה שבנו (שם מ"ג, י'), אולי נטתה מפני כִּי עתה גם אתכה הרגתי (במדבר כ"ב, ל"ג), כִּי יען אשר עשית וגו' כִּי ברך אברכך (בראשית כ"ב, ט"ז—י"ז); ובדרך הַשְּׁאֵלָה: הכף זבח וצלמנע וגו' כִּי נתן לצבאך (שופטים ח', ו'). ד) בהוראת יחס הסבה (קויזאַל-פּאַרטיקעל, союзъ причины). ומזה בטעם מלת יען כשהמשפט נושא הסבה קודם במאמר אל המשפט נושא המסובב, ווייל, ибо: כִּי עירם אנכי ואחבא (בראשית ג', י'), כִּי עשית זאת ארור אתה (שם שם, י"ד), כִּי אתה גחי מבטן וגו' אל תרחק ממני (תהלים כ"ב, י'—י"ב). וכן כשהמשפט נושא הסבה מאוחר במאמר למשפט נושא המסובב, דענן, такъ какъ: ויברך אלהים וגו' כִּי בו שבת (בראשית ב', ג'); ולפעמים ירחק מאמר הסבה ממאמר המסובב: כִּי עשרת צמדי כרם וגו' נמשך אל הקודם, אם לא בתים רבים לשמה יהיו (ישעיה ה', ט', י'); כִּי חמאה ודבש יאכל וגו' נמשך אל הקודם: והיה ביום ההוא יחיה איש עגלת בקר (שם ז', כ"א, כ"ב). ובאה ג"כ כפולה בכפול הסבות בהשתלשלותם זו מזו או כשהאחת מתבארת מחברתה: אוי לי כִי נדמיתי, כִּי איש טמא שפתים אנכי, כִּי את המלך ה' צבאות ראו עיני (שם ו', ה'), אל תרחק ממני כִּי צרה קרובה כִּי אין עוזר (תהלים כ"ב, י"ב), ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים כִּי קרוב הוא כִּי אמר אלהים וגו' (שמות י"ג, י"ז) (ועיין בסמוך) וכל אלה בנתינת טעם, וכמו כן בסבות מסבות שונות: שמחו לפניך וגו' כִּי את על סבלו וגו' כי כל סאון וגו' כִּי ילד ילד לנו (ישעיה ט', ג'—ה'), לבי למואב יזעק וגו' כִּי מעלה הלוחית וגו' כִּי דרך חרנים וגו' כִּי מי נמרים וגו' (שם ט"ו, ה', ו'). ולפעמים גם כשאין מאמר המסובב מפורש במקומו אבל מובן בכח המאמר כלו: כִּי לפני לחמי אנחתי תבוא וגו', כִּי פחד פחדתי (איוב ג', כ"ד, כ"ה), נמשך אל תחלת המענה: יאבד יום אולד בו. ובוי"ו החבור: כִּי חנני אלהים וְכִי יש לי כל (בראשית ל"ג, י"א), כִּי נשכחו הצרות הראשונות וְכִי נסתרו מעיני (ישעיה ס"ה, ט"ז), כִּי שיח וְכִי שיג לו וְכִי דרך לו (מ"א י"ח, כ"ז). ה) בהוראת אך, זולתי, רק, כשנושא המשפט בא לחייב וליחד ענין אחר ולמעט ענין אחר, זאָנדערן, развѣ, только: כִּי אל ארצי וגו' תלך (בראשית כ"ד, ד')—נמשך אל הקודם, אשר לא תקח, וענינו כמו: אם לא אל בית אבי, באותו ענין (שם ל"ח): לא אתם שלחתם אתי הנה כִּי האלהים (שם מ"ה, ח'); ואחרי מלת השלילה לבד הכוללת מאמר שלם: לא כִּי צחקת (שם י"ח, ט"ו), לא כִּי ברחוב נלין (שם י"ט, ב'); ואחרי מלת אין: כי אין נבות חי כִּי מת (מ"א כ"א, ט"ו), אין לי טוב כִּי המלט (שם כ"ז, א'); וליתר באור

ביחוד תבא בחבור עם מלת אִם: לא יירשך זה כִּי אִם אשר יצא ממעיך (בראשית ט״ו, ד׳), לא יעקב יאמר עוד שמך כִּי אִם ישראל (שם ל״ב, כ״ט), אין זה כִּי אִם בית אלהים (שם כ״ח, י״ז); ולפעמים תכלול גם שלילה המובנת בכח המאמר: כִּי העלתיך מארץ מצרים (מיכה ו׳, ד׳) נמשך אל הקודם: מה הלאתיך, ושעורו: לא הלאתיך כלל, כי אם נהפוך: כִּי העלתיך וגו׳. ניכט דאָך, —דאַסס..., ..развѣ тѣмъ—что, כִּי מנעורי גדלני כאב (איוב ל״א, י״ח), ובמקומות כאלה יובן בו חיוב הפך הענין המשולל. נוּן אַבּער, но вѣдь: כִּי עתה צעדי תספור (שם י״ד, ט״ז). ו) בענין אף על פי, אָבּשאָן, אָבּגלייך, хотя: כִּי יראה חכמים ימותו (תהלים מ״ט, י״א), כִּי אִם תכבסי בנתר (ירמיה ב׳, כ״ט), ווען אויך, даже: כִּי אִם יֶשְׁנוֹ ביונתן (ש״א י״ד, ל״ט); וי״מ מזה: ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים כִּי קרוב הוא (שמות י״ג, י״ז)—אף על פי שהוא קרוב. ולפעמים באה גם בהוראת בשביל, שעל כן, וועסוועגען, вслѣдствіе чего: וגם פה לא עשיתי מאומה, כִּי שמו אתי בבור (בראשית מ׳, ט״ו)—לא עשיתי דבר אשר בִּשְׁבִילוֹ הייתי ראוי שישימו אתי בבור: ומה חטאתי לך כִּי הבאת עלי וגו׳ (שם כ׳, ט׳), על מי בטחת כִּי מרדת בי (ישעיה ל״ו, ה׳), מה אנוש כִּי תזכרנו (תהלים ח׳, ה׳). ז) בענין פן, שמא, דילמא: פִיעללייכט, можетъ быть: כִּי תאמר בלבבך רבים הגוים (דברים ז׳, י״ז), כִּי תאמרו מה נרדף לו (איוב י״ט, כ״ח), וְכִי תאמרו מה נאכל בשנה השביעית (ויקרא כ״ה, כ׳) [ועיין רש״י בגמרא ר״ה ג׳ א׳]. ולדעת הרשד״ל תשמש ג״כ בענין תימה: כִּי הצילו את שמרון מידי (מ״ב י״ח, ל״ד), כִּי איש הרגתי לפצעי (בראשית ד׳, כ״ג); ומזה יפרש: ואשת נעורים כִּי תמאס (ישעיה נ״ד, ו׳); ולדעתנו אם גם נפרש המקומות האלה בענין תימה, אין התימה במשמע המלה כִּי, אבל בכח המאמר כלו.

ולפי שהעיקר במלת כִּי אות הכ״ף שהנחתו להורות יחס הדמיון והערך, נמצאה לפעמים גם בהוראת כ״ף הדמיון, כִּי גבהו שמים מארץ כן גבהו (ישעיה נ״ה, ט׳)—כמו שגבהו: זאָ, такъ, ועל הרוב בחסרון מלת כֵּן המורה על דמיון הנמשל ולפני פעל בזמנים: כִּי אצָק מים על צמא וגו׳ אצק רוחי על זרעך (שם מ״ד, ג׳)—כמו שאני יוצק, כִּי יבעל בחור בתולה יבעלוך בניך (שם ס״ב, ה׳)—כמו שיבעל, כִּי בא החלום ברב ענין וקול כסיל ברב דברים (קהלת ה׳, ב׳); ובמובן זה יפרש הר״י שטיינבערג כי חרבתיך ושממתיך וגו׳ כִּי עתה תצרי מיושב (ישעיה מ״ט, י״ט) — כמו לפי ערך רוב חרבותיך כן עתה ירבה ויגדל ישובך עד כי תצרי מיושב. ונהוג שמוש זה בתרגומים ובחז״ל: כנצר נתעב ת״י: כִּי חֲטַ טמיר (שם י״ד, י״ט), כִּי דרך (נזיר ס״ג, א׳) כִּי אוכלא (שם ס״ד, א׳); ובא: כִּי תחת יופי (ישעיה ג׳, כ״ד), לדעת רוב המפרשים ענינו החלטה לקיים הדבר, שיבוא כל הנזכר עליהם תחת היופי שהיו מתגאים בו. ולפי הנשמע מדברי חז״ל הוא שם בהוראת כְּוִיָּה, בראַנד, обжогъ, שעל פסוק זה אמר רבא: היינו דאמרי אינשי חלופי שופרא כואה (שבת ס״ב, ע״ב) (לפי גרסת הרד״ק ולפנינו כִּיבָא). והוא ע״מ ני מן נָהה, רִי מן רוה (עיין כָּוָה); ובפירוש זה החזיקו חכמי העמים ואמרו, כי בספורי המלחמות של העמים הקדמונים, היו המנצחים עושים מכות אש בברזל מלובן בבשר המנוצחים לבזותם. והרז״ה פירשו בחילוף גיכ״ק וכמו, קיא, סחי המביא לידי קיא (הרשד״ל). ועל המעט שבאה בה״א השאלה, וענינה קיום והחלט: מן השלשה הֲכִי נכבד (ש״ב כ״ג, י״ט), ונהוג הרבה אצל משוררי ספרד. ובאה בחבור עם שאר מלות הענין והטעם: כִּי אז מהבקר נעלה העם (ש״ב ב׳, כ״ז), כִּי על כן עברתם (בראשית י״ח, ה׳), כִּי עתה יאהבני אישי (שם כ״ט, ל״ב), ויעוין במקומם. ועל הרוב יבוא בחבור עם מלת אִם.

כִּי אִם. וזה: א) בהוראת שתי מלות נפרדות: כִּי אִם אינך משלח

(שמות ח׳, י״ו), כִּי אִם החרש תחרישי (אסתר ד׳, י״ד), דענן וועננ, ибо если, ועל הרוב: ב) כמובן מלה אחת בהחלטת תנאי מחויב למעשה ובחזוק שלילת הפכו, אויס-סער דענן, развѣ только: לא אשלחך כִּי אִם ברכתני (בראשית ל״ב, כ״ג), כִּי לא יעשה ה׳ אלהים דבר כִּי אם גלה סודו (עמוס ג׳, ז׳), ולפני שם: ולא חשך ממני מאומה כִּי אִם אוֹתָךְ (בראשית ל״ט, ט׳), לא דברתי את אבותיכם וגו׳ כִּי אִם את הדבר הזה וכו׳ (ירמיה ז׳, ג׳); וכמו כן אחרי מלת השאלה הבאה במקום השלילה: מי עור כִּי אִם עבדי (ישעיה מ״ב, י״ט), ומה ה׳ דורש ממך כִּי אִם עשות משפט (מיכה ו׳, ח׳); ורובו במובן אך, רק, זולתי, נור, только: לא היו לו בנים כִּי אִם בנות (יהושע י״ז, י״ג) וכמבואר למעלה. וביותר במאמרי השבועה: חי ה׳ כִּי אִם רצתי אחריו (מ״ב ה׳, כ׳), נשבע ה׳ כִּי אִם מלאתיך אדם כילק (ירמיה נ״א, י״ד); וכמו כן אחרי מלת אָמְנָם במובן ההחלטה לקיום ואישור: כִּי אָמְנָם כִּי אִם גואל אנכי (רות ג׳, י״ב) בכתיב; וכן: ג) במאמר ההחלטה שהשבועה נשמעת בכח המאמר: יאַ געוויסס, дѣйстви-тельно: כִּי אִם נקמתי בכם (שופטים ט״ו, ח׳), כִּי אִם אשה עצורה לנו (ש״א כ״א, ו׳), כִּי אִם כעת מחר אשלח (מ״א כ׳, ו׳); ובענין בקשה וְיִחוּל במובן השבעה: כִּי אִם זכרתני אתך (בראשית מ׳, י״ד), ובענין אֲבָל, אַבער, но: כִּי אִם יהיה לבער קין (במדבר כ״ד, כ״ב). ולפעמים: ד) נראית המלה אִם כמיותרת ונמסר עליה שהיא רק בכתיב ולא בקרי. ולהפך ה), שמלת כִּי כנוספת שלא לצורך: כִּי אִם נותר לְנבל (ש״א כ״ה, ל״ד), כִּי אִם לפני בוא השמש וגו׳ (ש״ב ג׳, ל״ה) וגם זה בשבועה.

כִּי, במשנה, שם אות באלפא ביתא היונית שצורתה X: עד שיעשה כמין כִּי (כלים כ׳, ז׳), כיצד מושחין וגו׳ כמין כִּי (כריתות ה׳, ע״ב) ומפורש במנחות (ע״ה, ע״א) כמין כָּף יְוָנִית.

כִּיד, שמ״ז, פ״א במקרא: יראו עיניו כִּידוֹ (איוב כ״א, כ׳) ותרגומו תְּבִירָא.

שבר ורצוץ שטורץ, гибель, ועם זה איד, פִּיד וְאָסוֹן אונהייל, несчастье; ויתכן שהוא כדעת המפרשים שעקרו כוד בהוראת דקירה, רעיצה ומכת דקר, והוא גם יסוד לשם כִּידוֹן, כלי הדוקר ודומה לשרש כדן (עיין כדן).

כִּיחַ, עיין כּוֹחַ.

כֵּילַי, עיין כּוּל.

כִּילָה, עיין כָּלַל.

כִּימָה, ש״נ, קבוצת שבעה כוכבים במזל שור, שטערענגרופפע, זיעבענגעשטירנע, דיא פלעיאַדען, плеяды, семизвѣздіе: עשה כִּימָה וכסיל (עמוס ה׳, ח׳), עשה עש כסיל וְכִימָה (איוב ט׳, ט׳), התקשר מעדנות כִּימָה (שם ל״ח, ל״א)—התקשר ותחבר יחד קשרי הכוכבים הקשורים ומחוברים בכוכבי כימה, ומעדנות כמו מענדות (עיין ענד קשר). ובגמרא: אלמלא חמה של כסיל לא נתקיים עולם מפני צינה של כִּימָה (ברכות נ״ח, ב׳). ובטעם גזרתו אמרו מאי כִּימָה? כמאה כוכבי (שם). והנראה שעקרו כַּם בהוראת קבוץ דברים הרבה דומה לשרש גם, עיי״ש ועיין כַּמָּה.

כִּיס, ש״ז, נרתק וכלי קבול לדברים קטנים, בייטעל, кошелекъ, אם לקבל מעות: הזלים זהב מִכִּיס (ישעיה מ״ו, ו׳) או לכנוס אבני המשקל שהיו הסוחרים נוהגים לשאת עמהם: מעשהו כל אבני כִיס (משלי ט״ז, י״א), לא יהיה בכיסך אבן ואבן (דברים כ״ה, י״ג), כִּיס אחד יהיה לכלנו (משלי א׳, י״ד). לפי הנראה בזה ענינו כמו כּוֹס, בהוראת כלי קבול חלוקי הגורלות, והעד, הקודם: גורלך תפיל בתוכנו (ועיין כוס). ובמשנה: כִּיס של שנצות (כלים כ״ו, א׳)—כיס שרצועות תחובות בו לסגרו ולפתחו: כיס של פנדיא (שם כ״ז, ו׳)—אזור חלול, והוא כעין כִּיס לקבל מעות או שאר דברים: כִּיס של גבאים (ב״ק קי״ג, א׳), שלשה שהטילו לְכִיס (כתובות צ״ג, א׳)—עשו שותפות בעסק וכל אחד נתן חלקו לקופת השותפים. ובענין מעות ורכוש, געלד, פערמאָגען, деньги, имущество:

חסרון כִּיס (קדושין ל"ג, א'), געלד שאַדען, денежная потеря: בשלשה דברים אדם ניכר בכוסו בְּכִיסוֹ ובכעסו (ערובין ס"ה, ב'); ובמדרש: כי יתן בַּכּוֹס עינו (משלי כ"ג, ל"א)—בכיס כתיב, לשון נקי הוא, דכתיב: כִּיס אחד יהיה לכלנו (שם א' י"), ד"א הוא נותן עינו בַּכּוֹס והחנוני נותן עינו בַּכִּיס (ויק"ר י"ב), ויסודו של כיס ושל כוס אחד הוא, כס, כסה, כסוי על מה שבתוכו.

כֵּיף, עיין כף.

כִּיר, ש"ז. שם במספר זוגי כִּירַיִם. מקום שפיתת הקדרה לבשל קאָך-פֿייערהערד, очагъ, וכנראה ע"ש היותה עשויה משני חלקים מחוברים: תנור וְכִירַיִם יתץ (ויקרא י"א, ל"ה); ובמשנה בל"נ יחידה: כִּירָה שהסיקוה (שבת ג', א'), והוא מקום שפיתת שתי קדירות; כִּירַת הנזירים שבירושלים, כִּירַת הטבחים (כלים ו', ב'), כִּירָה שנשמטה אחת מירכותיה (שבת קל"ח, ע"ב), ופירש הערוך שהיא של מתכת ועומדת על ד' רגלים, ויסודו: כּוּר בהוראת הסקת אש (עיין שם).

כִּיּוֹר, ש"ז. א) כלי מתכת לבשול, קעססעל, котёлъ: והכה בַכִּיּוֹר או בַדּוּד (ש"א ב', י"ד): כְּכִיּוֹר אש בעצים (זכריה י"ב, ו'); וי"ת כִּלְבוּשׁ דִּי נוּר, ולא ידענו כונתו. וי"מ לפיד פֿאַקעל, факелъ, ומן הכפל: וּכְלַפִּיד אש בעמיר, נראה שיש איזה הבדל ביניהם. והכיור גדול בכמותו מן הלפיד שזה מתיחס לעצים, וזה לעמיר. ב) כלי לרחצה, וואַשבעקקען, умывальникъ: את הַכִּיּוֹר ואת כנו (שמות ל', כ"ח), הַכִּיּוֹר האחד (מ"א ז', ל"ח), ואולי ע"ש צורתו שהוא דומה לכלי הבשול. והרבוי: עשרה כִּיֹּרוֹת נחשת (מ"א ז', ל"ח), ופ"א במין זכר, כִּיּוֹרִים עשרה (דהי"ב ד', ו'). ג) בימה או מגדל על צורת כיור, לעמוד עליו בפומבי מעל לעם, בּיהנע, амвонъ: כי עשה שלמה כִּיּוֹר נחשת וגו' ויעמד עליו (שם ו', י"ג), ובנחמיה בענין קרוב לזה נאמר: מגדל עץ (ח', ד').

כַּיֵּר, ארמית במשנה, פעל בבנין פִּעֵל, עשות ציורים מעשה פתוחים לנוי, טנימטצערייען מאַכען, дѣлать рѣзьбы: שלשה בתים וכו' סידו וכיירו (ע"ז ג', ז'), שלש אבנין הן וכו' סיידה וכיירה (שם).

כִּיּוּר, ש"ז, שם ציור פתוח, שניטצווערק, рѣзьба: וסר בהם סיוד אחד או כִּיּוּר אחד (כ"ב נ"ג, ע"ב), אמה כִּיּוּר (מדות ד', ו'), לפירוש המפרשים היא הקורה התחתונה של התקרה ע"ש שהיתה מוחה בזהב ומצוירת בציורים נאים: וספון בארז ת"י ומטלל בְּכִיּוּרֵי דארזא (ירמיה כ"ב, י"ד); ומזה: „אמה כִּיּוּר" (מדות פ"ד, משנה ו').

כּוֹכָב, ש"ז, גוף המאיר הנראה על פני השמים, שטערן, звѣзда: ואת הַכּוֹכָבִים (בראשית א', ט"ז), ולהיותם רבים מאד, בא השם במקרא בלשון רבים: ירח וכוֹכָבִים לאור לילה (ירמיה ל"א, ל"ה). ובא במשל אל הרבוי המופלג: ארבה את זרעך כְּכוֹכְבֵי השמים (בראשית כ"ב, י"ז). וכמו כן כְּמשל אל רום המקום והמעלה: ואם בין כּוֹכָבִים שים קִנֶּךָ (עובדיה א', ד'), והם כעצמם חיים משכילים מכירים את יוצרם ונותנים כבוד לשמו: ברן יחד כּוֹכְבֵי בקר (איוב ל"ח, ז'), והכפל: ויריעו כל בְּנֵי אֱלֹהִים. וטעם כוכבי בקר הוא לדעת המפרשים כמו: כּוֹכְבֵי אור (תהלים קמ"ה, ג'). ויתכן שירמוז אל הכוכבים הנראים עם עמוד השחר שהם כמו מבשרים צאת השמש בגבורתו. ונקראו ג"כ כוכבי נשף: יחשכו כּוֹכְבֵי נִשְׁפּוֹ (איוב ג', ט'), מאָרגענשטערן, דאֶמטערונגסשטערן, звѣзды-сумерекъ. ועושים רצון קונם להלחם באויביו: הַכּוֹכָבִים ממסלותם נלחמו עם סיסרא (שופטים ה', כ'). ויחסו להם כח אלהי: ממעל לְכוֹכְבֵי אל (ישעיה י"ד, י"ג); ופ"א בא במקרא בלשון יחיד: דָּרַךְ כּוֹכָב מיעקב (במדבר כ"ד, י"ז), פירוש המפרשים ידוע, ויתכן שזה נאמר בסגנון לשון אמונת עמי הקדם, שכל עם ועם יש לו בשמים שר או כּוֹכָב שמגין עליו. ואמר שמיעקב ידרך כוכב או כוכבו של יעקב ידרוך ויתנשא ויעלה ברוב עז וגבורה גדולה (עיין דרך) ויכריע את קמיו. ולפי שהכוכב העולה במהירות נראה אורו כמו קו ארוך

ובשבט, קרא את הכוכב גם בשם שבט, ואמר וְקָם שֵׁבֶט מישראל לרמז ג״כ על פעולתו ויעודו לפורעניות, ע״ד: אשור שֵׁבֶט אפי. ולדעת הג״מ שי״ר יסוד המליצה הזאת בתכונת הכוכב הידוע בשם כּוֹכְבָא דְשָׁבִיט, קאָמעט (ויהיה לפי דבריו זה שמו כּוֹכָב שֵׁבֶט גם לפנים בישראל) שיש לו כמו שבט ארוך וגדול מאד; ולפי אמונת עמי הקדם היתה התראות הכוכב הזה סימן לפורעניות וצרות מתרגשות לבוא בעולם (עיין מכתבו לספר כוכבא דשביט). האמונה בהשפעת הכוכבים העמידה: החוים בַּכּוֹכָבִים (ישעיה מ״ז, י״ג) — אשר ממהלכי הכוכבים ונטיותיהם חזו עתידות: צֵאת הַכּוֹכָבִים (נחמיה ד׳, ט״ו) — כנוי להתחלת הלילה. וע״צ היתרון התיחד לשם עצם פרטי: כּוֹכַב אלהיכם (עמוס ה׳, כ״ו) — כּוֹכָב ידוע שהיו עובדים אותו. י״מ שהוא הנקרא „לוציפער" וי״מ שהוא שַׁבְּתָאִי, אך ממה שבא השם כוכב בסמיכות למלת אלהיכם נראה שאינו שע״פ, ויתכן שהוא מוסב על הקודם: סכות מלכּכם, כיון צלמיכם, שהם, או כל אחד מהם, הוא כוכבו של אלהיהם. ובארמית כּוֹכְבְתָא, שם כוכב ידוע: למלכת השמים ת״י לכוכבת שמיא (ירמיה ז׳, י״ח, י״ד, י״ז). והוא הכוכב נוֹגַהּ הידוע בשם „אסתרתא" או „וועניס" ואצל חכמי התקופות נקרא גם הכוכב „מערקור" בשם כּוֹכָב סתם: האי מאן דבכוכב יהי גבר נהיר וחכים, משום דספרא דחמה הוא (שבת קנ״ו, א׳), ויש שקוראים לו „כותב" ובכלל שבעה כוכבי לכת נקראות החמה והלבנה בשם כוכבים. וע״ד ההשאלה אמרו בגמרא: אין כוכבי חמה נראין מתוכה (סוכה כ״ב, ע״ב), ופירש״י זהרורי חמה.

כּוֹכָב, שע״פ, שם אליל (עמוס ה׳, כ״ו).

כָּכָה, מלת תאה״פ, לתאר ערך הדמיון והשווי ע״ד הוראת מלת כֹּה, כֵּן, ולא נבדלת מהן כי אם בחוזק מדרגת הדמיון, זאָ, אַלזאָ, דעראַרט, такъ, такимъ образомъ, ונערכת כן אל הקודם במאמר: ועשית לאהרן ולבניו כָּכָה (שמות כ״ט, ל״ה) ועשה להם באופן המבואר למעלה: כָּכָה תעשה ללוים (במדבר ח׳, כ״ו), ואם כָּכָה את עשה לי (שם י״א, ט״ו). וכמו כן אל מה שאחריה: וגם כָּכָה אמר המלך ברוך ה׳ וגו׳ (מ״א א׳, מ״ח), וטעמה תמיד מלעיל. ובחבור עם אות השמוש שי״ן בהוראת אשר: אשרי העם שֶׁכָּכָה לו (תהלים קמ״ד, ט״ו), שֶׁכָּכָה השבעתנו (שיה״ש ה׳, ט׳). י״א שעיקרה כך המורגלת בדחז״ל ולפי זה היא מלעיל. והנראה כדעת האומרים שהיא מחוברת מכפל מלת כה: כה כה, ויסודה שתחלת הנחתה דמיון ושווי, וממנה נגזרו המלות אֵיךְ, אֵיכָכָה.

כַּךְ, מקוצרת ממלת ככה שבמקרא, ובאה: א) בהוראתה, זאָ, אַלזאָ, такъ: לא כַּךְ שאלתי (תענית ג׳, ח׳), וְכַךְ היה מונה (יומא ה׳, ג׳), כשם שחולקין בחולין כַּךְ חולקין בתרומה (דמאי ו׳, ג׳), בֵּין כַּךְ וּבֵין כַּךְ. ב) כנוי הרומז: ולא היתה כוונתו לְכַךְ (ערובין ד׳, ד׳), שלא יקל ראשו לְכַךְ (נדרים ב׳, א׳), דאַצו..., къ тому: אין בְּכַךְ כלום (דמאי א׳, ד׳) — לא קלקל מאומה. ובחבור עם מלת לְפִי למלה אחת: לְפִיכַךְ דאַהער, поэтому.

כַּכִּי, ש״נ, המוח הנמצא בלב הצומח, מאַרק, мозгъ, сердцевина: שפופרת הקנה שחתכה וכו׳ עד שיוציא את כל הַכַּכִּי (כלים י״ז, י״ז), וְכַכִּי שיש בה ממש (אהלות י״ג, ח׳), והיא מלה רומית.

כִּכָּר, ש״נ, עיקר הנחתו דבר עגולי, רונדעס, קרייזפאָרמיגעס, круглое, шарообразное; ומזה: א) חלקת ארץ המקפת מקום ידוע ששטח המקיף נראה לעין בתמונת עגול, אומקרייז, אומגעבונג, округъ, окрестность: דרך הַכִּכָּר (שם י״ח, כ״ג), ומן הַכִּכָּר סביבות ירושלים (נחמיה י״ב, כ״ח). ויכלול ארץ מישור הנראית בהקף בשטח גדול; ובא בהתיחד אל המקומות על יד הירדן שהם ארץ מישור גדול: וירא את כל כִּכַּר הירדן (בראשית י״ג, י׳), ערי הַכִּכָּר (שם י״ט, כ״ט), בְּכִכַּר הירדן יצקם המלך (מ״א ז׳, מ״ו), ואת הנגב ואת הַכִּכָּר (דברים ל״ד, ג׳). ב) לחם אפוי בצורה עגולית, בראָדקוכען,

בלנ״, булка, круглый хлѣбъ, בל״נ, וְכִכַּר לחם אחת (שמות כ״ט, כ״ג), עד כִּכַּר לחם (משלי ו׳, כ״ו), כִּכַּר לחם ליום (ירמיה ל״ז, כ״א); וברבוי במספר נקבה: כִּכְּרוֹת לחם (שופטים ח׳, ח׳), שלשת כִּכְּרוֹת לחם (ש״א י׳, ג׳). ג) חתיכת מתכת עגולה במשקל ידוע, טַאלַאנט, талантъ. כִּכַּר כסף יכיל שלשת אלפים שקלים: וכסף פקודי העדה מאת כִּכָּר (שמות ל״ח, כ״ה, ועיין רש״י שם פסוק כ״ז), כִּכַּר זהב טהור (שם כ״ה, ל״ט) ופירש״י ככר של חול ששים מנה ושל קדש היה כפול ק״כ מנה והמנה הוא ליטרא ששוקלין בה כסף למשקל קילוניא והם ק׳ זהובים, כ״ה סלעים והסלע ד׳ זהובים: והנה כִּכַּר עפרת נשאת (זכריה ה׳, ז׳) בלשון נקבה. וכן ששים ושש כִּכַּר זהב (מ״א י׳, י״ד) ועל הרוב לא יתרבה עם המספר המונה אותו: מאה ועשרים כִּכַּר זהב (מ״א ט׳, י״ד), שלש מאות כִּכַּר כסף (מ״ב י״ח, י״ד), ועשרת אלפים כִּכַּר כסף (אסתר ג׳, ט׳), ורק בכתבי הקדש המאוחרים בא ברבוי זכרים: זהב כִּכָּרִים מאה אלף (דהי״א כ״ב, י״ד), וברזל מאה אלף כִּכָּרִים (שם כ״ט, ז׳); ובארמית שבמקרא: כַּכְּרִין מאה (עזרא ז׳, כ״ב). ובסמיכות: שלשת אלפים כִּכְּרֵי זהב (דהי״א כ״ט, ד׳), ופ״א במלכים: עֶשֶׂר כִּכְּרֵי כסף (מ״ב ה׳, ה׳) והמספר המונה בלשון נקבה. ובא גם ברבוי זוגי: קח כִּכָּרָיִם (מ״ב ה׳, כ״ג), בְּכִכְּרַיִם כסף (מ״א ט״ז, כ״ד). ובגזרתו נראה שהוא נגזר מן כַּר כָּרַר והדגש יורה על חסרון אות הכפל, ובמלואו ראוי להיות כִּרְכָּר (ועיין כַּר, כָּרַר).

כָּלָא, פ״י, הקַל ענינו סגירה ועצירה בעד מי או מה שיהיה שלא יוכל לצאת, איינשליעססען, איינשפעררען, запирать, заключить кого: אשר כְּלָאוֹ צדקיהו (ירמיה ל״ב, ג׳), אדני משה כְּלָאֵם (במדבר י״א, כ״ח); וע״ד ההשאלה: והארץ כָּלְאָה יבולה (חגי א׳, י׳), כָּלְאוּ שמים מטל (שם), י״ם במובן עומד, השמים נעצרו מנעו מתת טלם: הנה שפתי לא אֶכְלָא (תהלים מ׳, י׳), לִכְלוֹא את הרוח (קהלת ח׳, ח׳). ובמובן המוסרי: לא תִכְלָא רחמיך ממני (תהלים מ׳, י״ב), צוריקקהאַלטען, ענטזאַגען, удерживать, отказать кому въ чемъ: ולתימן אל תִּכְלָאִי (ישעיה מ״ג, ו׳); ובא ע״ד גזרת נל״ה: ואת בניהם כָּלוּ בבית (ש״א ו׳, י׳), אשר כְּלִיתַנִי היום הזה מבוא בדמים (שם כ״ה, ל״ג), צוריקקהאַלטען, הינדערן, удержать, препятствовать: איש ממנו את קברו לא יִכְלֶה ממך (בראשית כ״ג, ו׳), מכל ארח רע כָּלִאתִי רגלי (תהלים קי״ט, ק״א), מחובר מגזרת נחל״א ונחל״ה. ובבינוני פעול: כָּלוּא בחצר המטרה (ירמיה ל״ב, ב׳), איינגעשפעררט, איינגעקערקערט, задержанъ: כָּלֻא ולא אצא (תהלים פ״ח, ט׳).

הנִפְעַל היות נעצר, נמנע נפסק וכלה, זיך צוריקקהאַלטען, אויפהאָרען, воздерживаться, переставать: וַיִּכָּלֵא העם מהביא (שמות ל״ו, ו׳)—הפסק פעולה: וַיִּכָּלֵא הגשם מן השמים (בראשית ח׳, ב׳)—נכלא ונמנע לרדת מן השמים. או שענינו כמו: וַיִּכְלוּ המים מן החמת (שם כ״א, י״ד)—הפסק מציאות; ובלי יחס המקום: וַיִּכָּלְאוּ מים רבים (יחזקאל ל״א ט״ו). והקודם: ואמנע נהרותיה

הפִּעֵל. פ״א במקרא: לְכַלֵּא הפשע (דניאל ט׳, כ״ד), י״ם בענין סגירה ועצירה לסגור הפשע, פערשליעססען, запереть, והכפל בכתיב: וּלְחָתֵם חטאת. והנראה שהוא מענין נחי ל״ה בעדות הכפל בקרי: וּלְהָתֵם חטאת. ובאמת שני השרשים האלה כלא כלה, הוראה אחת עקרית להם (ועיין כלה).

כֶּלֶא, ש״ז. מאסר שהאסורים סגורים שם, אַבשפעררונג, заключеніе, געפאָנגניסס, тюрьма, заточеніе; ובא תמיד בחבור עם שם בַּיִת: ויאסרהו בית כֶּלֶא (מ״א י״ז, ד׳): בית הַכֶּלֶא (שם כ״ב, כ״ג), וברבוי: ובבתי כְלָאִים החבאו (ישעיה מ״ב, כ״ב), ועל המעט ובחסרון השם בית: ושנא את בגדי כִלְאוֹ (מ״ב כ״ה, כ״ט); ועמ״א.

כְּלוּא, ש״ז, געפאָנגניסס, заточеніе: בית הַכְּלוּא (ירמיה ל״ז, ד׳), מבית הַכְּלוּא (שם נ״ב, ל״א) ובכתיב כְּלִיא ולא נמצא יותר.

כִּלְאָב, שע"פ, בן השני לדוד המלך מאשתו אביגיל.

כִּלְאַיִם, שם ז' ע"מ זוגי, הרכבת ותערובות שני מינים נפרדים בטבעם, מיני הצומח והחי, גאַטטונג-פֿערמי-שונג, смѣшеніе равныхъ родовъ: בהמתך לא תרביע כִּלְאַיִם, שדך לא תזרע כִּלְאָיִם, ובגד כִּלְאַיִם שעטנז (ויקרא י"ט, י"ט), לא תזרע כרמך כִּלְאָיִם (דברים כ"ב, ט'), אונקלוס תרגמו: עֵירוּבִין וי"ת ערבובין ותרגום השמרוני ערברוב. ואף שהם תרגמו לפי הכוונה, יתכן שיש לו יסוד בעיקר הוראת המלה כלא במובן סגירת ותכיפת דבר בעל כרחו, שזהו ענין הכלאים הרכבת מינים שונים נפרדים בטבעם וסגירתם זה בזה בעל כרחם. ומצאנו דוגמא לזה במאמר: ויסגר בשר תחתנה (בראשית ב', כ"א). ובערבית כלא ובזוגי כלאן ענינו שנים יחד: ביידע, оба, וכן בגפטית כְּלֶא שנים, שני מינים שונים צוויי, צווייערלייא, двоякій. ובמשנה ענינו אסור הרכבת הכלאים: החטים והזונין אינן כִּלְאַיִם זה בזה (כלאים א', א'), כִּלְאֵי הכרם (שם ח', א').

מִכְלָה, ש"נ, מקום מוקף לרבץ צאן, הערדע, овчій загонъ, овчарня; ע"ד השם גדרה: גזר מִמִּכְלָה צאן (חבקוק ג', ט"ז) וברבוי באל"ף: מִמִּכְלְאוֹת צאן (תהלים ע"ח, ע'), מִמִּכְלְאֹתֶיךָ עתודים (שם נ', ט').

כֶּלֶב, ש"ז, חיה ידועה דומה לזאב, ומקבלת מרות: הונד, собака, песъ: לא יחרץ כֶּלֶב לשונו (שמות י"א, ו'), כאשר ילק הַכֶּלֶב (שופטים ז', ה'), כְּכֶלֶב שב על קאו (משלי כ"ו, י"א), וְהַכְּלָבִים עזי נפש (ישעיה נ"ו, י"א), לשית עם כַּלְבֵי צאני (איוב ל', א')—הכלבים השומרים את עדר הצאן. ונאמר בדרך בזיון: הראש כֶּלֶב אנכי אשר ליהודה (ש"ב ג', ח') [עיין רש"י]. והנראה שזה הגות בלשון של גנות ובזיון לתאר איש בתאר ראש כלב, הונדסקאָפּף, соба-чья голова: כי מה עבדך הַכֶּלֶב (מ"ב ח', י"ג). אחרי כֶּלֶב מת (ש"א כ"ד, ט"ו). ובא: אתנן זונה ומחיר כֶּלֶב (דברים כ"ג, י"ט), לדעת חז"ל משמעו כפשוטו. ויש שפרשו שהוא תאר גנות לְקָדֵשׁ (זכר הנשכב משכב זכר) הנזכר בפסוק הקודם ובדחז"ל בא גם בלשון נקבה: כַּלְבָּה נושכת (קהלת ז', כ'). ובטעם גזרת השם אמרו המבארים שהוא נגזר מן הפעל כלב בערבית המורה עזות וחציפות והתנפלות על הזולת בשטף עזות להזיקו, העפטיג, ווימהיג זיין, וויטהענד אַנפֿאַללען: яростно нападать, מסכים לטבע הכלבים עזי הנפש וביותר בארצות המזרח. ובערבית יצא השם כלב להוראת אריה. ובתלמוד מצינו הרבה סימנים המסמנים את הכלב: הזאב והַכֶּלֶב... והשועל אע"פ שדומים זה לזה, כלאים זה בזה (כלאים פ"א, משנה ו'), וע"ד סימני כלב שוטה (עיין יומא פ"ג, ע"ב); ומתוך שהכלבים תמיד בחברותא וצוותא לב"א ומשתתפים בצערם ושמחתם אמרו: כְּלָבִים בוכים מלאך המות בא לעיר, כְּלָבִים משחקים אליהו הנביא בא לעיר (ב"ק ס', ע"ב).

כָּלַב, פ"י, מקורו ערבית וסורית, וענינו קליעה וגדילה, פֿלעכֿטען, плести, ומזה במקרא:

כְּלוּב, ש"ז, כלי עשוי מִנְצָרִים קלועים, פֿלעכֿטווערק, плетеное, ומזה: סל של נְצָרִים לקבול פירות, קאָרב, кор-зина: והנה כְּלוּב קיץ (עמוס ח', א'), וכמו כן מגדל להושיב שם עופות, קאֶפֿיג, клѣт-ка: כִּכְלוּב מלא עוף (ירמיה ה', כ"ז), וי"מ בענין פח ללכידת עוף, מסכים אל הנאמר מקודם: הציבו משחית. ובגמרא: הללו באין לִכְלוּבָן לערב (ביצה כ"ד, א').

כְּלִיבָה, ש"נ, מטה עשויה ככלוב להוציא בה מתים: קרן של כְּלִיבָה (פרה י"ב, ט'). בראשונה היו מוציאים עשירים בדרגש ועניים בִּכְלִיבָה (מו"ק כ"ז, ע"ב; תוספתא כ"ה, ט', י"א), והערוך גורס בכליכה בשני כפי"ן (ועיין תוספות שם), כליב של חייטין (תוספתא כלים ב"מ ט', א') כלי שהחייטין מניחין שם המחטים ומחוברים לו שני צדדיו כלים קטנים לחוטין ולטבעות וכדומה. ונמצא פעל משרש זה במשנה

בבנין הפעיל: ההדיוט תופר כדרכו והאומן מַכְלִיב (מו"ק א', ח') ופירשו בגמרא, רי"א מאי מַכְלִיב? מַפְסִיעַ, רבה בר שמואל אמר שיני כלבתא, ופירש"י מפסיע שאינו תופר ביושר אלא מפזר התפירה ולהכי קרי מַכְלִיב שדומין תחובי המחט לשיני הכלב הרחוקות זו מזו, ושיני כלבתא פירש שאינו תוחב המחט בסמוך זה לזה כי אם פעם אחת למעלה ופעם אחת למטה כעין שיני הכלב שהאחד גבוה מחברו. ואולי יתכן לפרשו מענין קליעה כהוראת הפעל בסורית וערבית: תופר תפירות שאינן מקבילות, וכעין קליעה, כמעשה הכלוב.

כָּלֵב, שע"פ. א) בן יפנה למטה יהודה (במדבר י"ג, ו'). ב) בן חצרון (דהי"א ב' ט', י"ח), ונקרא: כְּלוּבָי. ג) שם מקום סביב עיר חברון אשר נתן יהושע לכלב בן יפנה לדורותיו אחוזת עולם ונקראה על שמו (ש"א ל', י"ד).

כָּלֹה, פעו"י, יסודו כל כלל, בהוראת יחוד חלקי איזה דבר, בלי שיור, ומזה, הקל: א) עומד, היות נגמר ונשלם, שלם בכל, פערטיג, פאָללענדעט ווערדען, быть окончену: כָּלָה הבית לכל דבריו (מ"א ו', ל"ח); ועם וי"ו ההפוך: וַתֵּכֶל כל עבודת משכן (שמות ל"ט, ל"ב), עד כלות המלאכה (דהי"ב כ"ט, ל"ד), ובדחז"ל גם ביחס אל המקום והגבול: שאפילו סוף טדתו כלה במערה (עירובין ה', ט'), ענדען, кончаться, פרת שמפרה והולך עד שכלה במגריפה (ב"ר ט"ז) (ועיין פֶּעֶל); במבוי שצדו אחד כלה לים וצדו אחד כלה לאשפה (ערובין ח', ע"א); ובהשאלה: ושבט עברתו יִכְלֶה (משלי כ"ב, ח'), נערך אל הקודם: זורע עולה יקצר און: והשבט החטר היוצא מגזע מטעו יגמור וישלם ויתהפך לשבט עברתו ליפרו. וכן משמע מתרגומו: וְשִׁבְטָא דְחֶרְיָנֵיהּ גְּמוֹר, ע"ד: יגמר נא רע רשעים; וי"מ במובן יוצא ומוסב אל הזועם שהוא בעצמו גוטר ומכין לו שבט עברתה פערטיגען, готовить. ובהוראה זו יש לפרש: וְכָלָה זעם (ישעיה י', כ"ה) — הזועם יגדל ויגיע עד מרום קצו; וכן: וְכָלָה אפי (יחזקאל ה', י"ג). ומזה בענין גמר הסכמה לפעולה, וביחוד לפעולה של פורענות, בעשטיממט, בעשלאָססען זיין, быть рѣшену, опредѣлену. ובא ביחס מֵעִם או מֵאֵת בבחינת המסבים והגומר, וביחס שאֵלָיו בבחינת מי שתגיע אליו: כי כָלְתָה הרעה מֵעִמּוֹ (ש"א כ', ז'). כי כָלְתָה אֵלָיו הרעה מאת המלך (אסתר ז', ז'); ובהסרון המסבים והגומר: כי כָלְתָה הרעה אֶל אדניו (ש"א כ"ה, י"ז); ומזה בקיום ההבטחה, ערפיללט זיין, быть исполнену: לִכְלוֹת דבר ה' בפי ירמיהו (דהי"ב ל"ו, כ"ב), ע"ד הוראת הפעל מַלֵּא (עיין שם); ומזה: ב) העברה וחליפה ביחס אל הזמן העובר אחרי ההשלמה, ע"ד הוראת שרש מלא, תמם (עיי"ש), פאָראיבער זיין, проходить: עבר קציר כָּלָה קיץ (ירמיה ח', כ'), אם כָּלָה בציר (ישעיה כ"ד, י"ג), וַתִּכְלֶינָה שבע שני הרעב (בראשית מ"א, נ"ג), תִּכְלֶינָה כל אלה (דניאל י"ב, ז'); ובזה אפיסה, העדר והפסק, צו ענדע געהען, истощаться, кончаться: כַּד הקמח לא כָלָתָה (מ"א י"ז, ט"ז), שעורו: הקמח לא כלה מן הכד; וַיִּכְלוּ המים מן החמת (בראשית כ"א, ט"ו), כי לא כָלוּ רחמיו (איכה ג', כ"ב); וכמו כן אפיסה של כליון והשבתה, פערניכטעט ווערדען, הינשווינדען, исчезать, уничтожаться: כי אפס עריץ וְכָלָה לץ ונכרתו כל שקדי און (ישעיה כ"ט, כ'), כי כָלוּ ביגון חיי (תהלים ל"א, י"א), וַיִּכְלוּ בבשת ימי (ירמיה כ', י"ח), כִּכְלוֹת כחי (תהלים ע"א, ט'), בִּכְלוֹת בשרך ושארך (משלי ה', י"א), יִכֶל בשרו (איוב ל"ג, כ"א); ובזה אפיסת הכחות מתוחלת ממושכה ומתשוקה יתרה, בתוחלת ותקוה: שמאַכטען, פערגעהען, томиться, тосковать: כָּלוּ כליותי בחיקי (איוב י"ט, כ"ז), נכספה וגם כָלְתָה נפשי (תהלים פ"ד, ג'), כָּלְתָה לתשועתך נפשי (שם קי"ט, פ"א), כָּלְתָה רוחי (שם קמ"ג, ז'); ובארמית ענינו תקוה ובטחון ממש, האָפפען, פערטרויען, уповать:

אל ה' בטחתי (תהלים ל"א, ז'), ת"י כָּלִיתִי; ועל הרוב ביחס אל העינים: כָּלוּ עיני מיחל לאלהי (שם ס"ט, ד'), כָּלוּ עיני לאמרתך (שם קי"ט פ"ב), תִּכְלֶינָה עינינו אל עזרתנו הבל (איכה ד', י"ז), ועיני רשעים תִּכְלֶינָה (איוב י"א, כ'), ועיניך ראות וְכָלוֹת אליהם (דברים כ"ח, ל"ב); ויכלול ג"כ אפיסה של אבדון ועקירה, פערניכטעט ווערדען, צו גרונדע געהען, אונטערגעהען, гибнуть, быть истребляему: וְכָלָה כל כבוד קדר (ישעיה כ"א, ט"ז), ועזבי ה' יִכְלוּ (שם א', כ"ח), ויחדו כלם יִכְלָיוּן (שם ל"א, ג'), בני יעקב לא כְלִיתֶם (מלאכי ג', ו'), וברעב יִכְלוּ (ירמיה ט"ז, ד'), בחרב וברעב עד כְּלוֹתָם (שם מ"ד, כ"ז); ובמדרש: שהלוים היו כלין את הפורעניות (במדבר רבה א')—היו מקבלים עליהם ואל תוכם, ע"ד: חצי אֲכַלֶּה בם (דברים ל"ב, כ"ג) (עיין פִּעֵל),

הפִּעֵל יוצא. א) הבאת דבר לידי גמר והשלמה, פערטיגען, צו ענדע טהון, פאללענדען, доводить до конца, оканчивать, וקשורו ביחס הפעול: כי אם כִּלָּה הדבר היום (רות ג', י"ח), וַיְכַל אלהים וגו' מלאכתו (בראשית ב', ב'), וַיְכַל שלמה את בית ה' (דה"ב ז', י"א), ויבן את הבית וַיְכַלֵּהוּ (מ"א ו', ט'), מדוע לא כִלִּיתֶם חקכם (שמות ה', י"ד), כַּלּוּ מעשיכם (שם שם, י"ג), ואל אמה תְּכַלֶּנָּה מלמעלה (בראשית ו', ט"ז)— ביחס אל הגבול והמדה תעשה שתהיה מקצרת והולכת וכלה במדת אמה, ע"ד ששמשו הז"ל בקל במובן עומד; ובהשאלה: קֹרֵץ שפתיו כִּלָּה רעה (משלי ט"ז, ל'), פאללברינגען, אויספֿיהרען, совершать: כִּלָּה ה' את חמתו (איכה ד', י"א), וְכִלֵּיתִי חמתי בם (יחזקאל ו', י"ב), וְכִלֵּיתִי אפי בך (שם ז', ח'); ובענין גמר פעולה בהצטרפות אל פעל אחר הבא אחריו במקור עם למ"ד ועל המעט עם מ"ם: כאשר כִּלָּה לדבר (בראשית י"ח, ל"ג), כאשר כִּלָּה להקריב (שופטים ג', י"ח), וְכִלָּה מִכַּפֵּר (ויקרא ט"ז, כ'), עד אם כִּלּוּ לשתות (בראשית כ"ד, י"ט), וַיְכַל לדבר אתו (שם י"ז, כ"ב), וַיְכַל משה מדבר אתם (שמות ל"ד, ל"ג), וַיְכַל מהתנבות (ש"א י', י"ג), לא תְכַלֶּה פאת שדך לקצור (ויקרא י"ט, ט'), כי תְכַלֶּה לעשר (דברים כ"ו, י"ב); ובמקור: ביום כַּלּוֹת משה להקים (במדבר ז', א'), בְּכַלּוֹתְךָ מחטא (יחזקאל מ"ג, כ"ג); וע"ד השלמים: החל וְכַלֵּה (ש"א ג', י"ב); ובחסרון אות השמוש: וּכְכַלּוֹת נפץ יד (דניאל י"ב, ז'). וכן בחסרון הנשוא המובן בענין: הַיְכַלּוּ ביום (נחמיה ג', ל"ד), וַיְכַלּוּ בכל אנשים וגו' עד יום אחד (עזרא י', י"ז)— כִּלּוּ מעשיהם בשלמות את דבר האנשים וכו'. ובענין השלמת הזמן ע"ד הפעל מלא: וְכִלִּיתָ את אלה (יחזקאל ד', ו')—את הימים האלה, בעענדיגען, оканчивать, וַיְכַלּוּ את הימים (שם ט"ג, כ"ז), יְכַלּוּ ימיהם בטוב (איוב ל"ו, י"א). ב) העברה והפסק במובן יוצא. אויפהערען, прекратиться: וּתְכַל תלונתם מעלי (במדבר י"ז, כ"ה). ג) עשות גמר של העדר ואפיסה, פערשווינדען לאססען, погубить, растратить: ויכל בהבל ימיהם (תהלים ע"ח, ל"ג), כִּלִּינוּ שנינו כמו הגה (שם צ', ט'), פערברויכען, издерживать, потреблять: לתהו והבל כחי כִלֵּיתִי (ישעיה מ"ט, ד'). וע"ד המליצה: חצי אֲכַלֶּה בם (דברים ל"ב, כ"ג)—כל החצים שלי אורה בם עד תומם, אויספערברויכען, истощать. ומזה בענין עשות גמר של השחתה ואבדון, פערניכטען, פערטילגען, אויפרייבען, уничтожать, истреблять: וְכִלָּה הרעב את הארץ (בראשית מ"א, ל'), וְכִלָּה סעיפיה (ישעיה כ"ז, י'). האיש אשר כִּלָּנוּ (ש"ב כ"א, ה'). וְכִלַּתּוּ ואת עציו (זכריה ה', ד'), אעלה בקרבך וְכִלִּיתִיךָ (שמות ל"ג, ה'); תם ורשע הוא מְכַלֶּה (איוב ט', כ"ב), עד כַּלּוֹתִי אתם (ירמיה ט', ט"ו), לא תוכל כַּלֹּתָם (דברים ז', כ"ב), ולא אשוב עד כַּלּוֹתָם (ש"א ט"ז, י"ח), וּכְכַלּוֹתָם ביושבי שעיר (דה"ב כ', כ"ג); פן אֲכֶלְךָ בדרך (שמות ל"ג, ג'), וָאֲכַלֵּם ואמחצם (ש"ב כ"ב, ל"ט); ואכלהו וַיְכַלֻּהוּ (ירמיה י', כ"ה), כַּלֵּה בחמה כַּלֵּה ואינמו (תהלים נ"ט, י"ד); ובענין המסה והתכה ביגון וצער תוחלת ממושכה, שמאכטען לאססען, изнучить: לְכַלּוֹת את עיניך (ש"א ב', ל"ג), מְכַלּוֹת עינים (ויקרא כ"ו, ט"ז), ועיני

אלמנה אֲכַלֶּה (איוב ל״א, ט״ז), וַתְּכַל דוד המלך לצאת (ש״ב י״ג, ל״ט), לדעת ת״י ורש״י הרי זה מקרא קצר וחסרה מלת נפש ושעורו „ותכל נפש דוד" ומובנו עומד, שמאַכטען, томиться. ובא המקור ע״ד השלמים בחבור עם מלת עד במובן תאר הפעל הקודם לו: הכית את ארם עד כַּלֵּה (מ״ב י״ג, י״ט), ובדהי״ב בתוספת למ״ד: וינתצו את הבמות עד לְכַלֵּה (ל״א, א׳), ובענין מלא על כל גדותיו: וישליכו לארון עד לְכַלֵּה (שם כ״ד, י׳). ובא: מקרב חיקך כַלֵּה (תהלים ע״ד, י״א), מוסב אל הקודם: למה תשיב ידך וימינך, לפי תרגום יונתן ענינו: הוציאה אותה מקרב חיקך וכלה את האויב. ורש״י פירש לשון: כָּלָה גרש יגרש, כלומר: השליכה והוצא אותה מתוך חיקך והלחם באויביך. והנראה כפירוש הרד״ק שהוא כמו כַלֵּא באל״ף, במובן עכבה, מניעה, והשבה, צוריקקהאַלטען, ענטציעהען, удерживать, отнимать, וטעמו, מנע אותה מקרב חיקך, השיבה והוציאה משם: מכל ארח רע כָּלִאתִי רגלי. ומצאנו שהשרשים האלה מתחלפים: לְכַלֵּא הפשע (דניאל ט׳, כ״ד), תמורת לְכַלֵּה בה״א (ועיין כלא), וכעין זה בלשון חז״ל: הם כָּלִים את הפורעניות מלבוא לעולם (ספרי במדבר קמ״ו).

הֻפְעַל מעין הפִּעֵל: כָּלּוּ תפלות דוד בן ישי (תהלים ע״ב, כ׳)—נשלמו, צו ענדע זיין והק״ח תמורת הקבוץ быть закончену: וַיְכֻלּוּ השמים (בראשית ב׳, א׳). ובדחז״ל בא גם בהתפעל: שנתכלו במכות (שמו״ר כ׳), אויפגעריבען ווערדען, быть истреблену:

כָּלָה, א) שמ״נ, אַף ואבדן גמור, השחתה שלמה ענדע, פערניכטיגונג, פערטילגונג, конецъ, уничтоженiе, истребленiе, ומתיחס לפעל עשה: כי כָלָה ונחרצה ה׳ וגו׳ עשה בקרב הארץ (ישעיה י׳, כ״ג), כי כָלָה אך נבהלה יעשה (צפניה א׳, י״ח). וביחס אל מקבל הפעולה יבוא ביחס הפעול: ואתך לא אעשה כָלָה (ירמיה ט״ו, כ״ח), ולא עשית אותָם כָּלָה (יחזקאל כ׳, י״ז). וכן ביחס שאֶת: לא אעשה אִתְּכֶם כָּלָה (ירמיה ה׳, י״ח). וכמו כן בזולת הפעל: וְכָלָה בידו (דניאל י״א, ט״ז), ובתוספת ל׳ במובן תאה״פ: בְּחֵמָה לְכָלָה (יחזקאל י״ג, י״ג). ב) הסכמה גמורה, פעסטער ענטשלוסס, твердое рѣшенiе: כי כָלְתָה היא מעם אביו להמית (ש״א כ׳, ל״ג), ג) בהוראת תאה״פ בכל וכל בשלמות, גאַנץ, גאָנצליך, פאָללינ, окончательно, совершенно: כָּלָה גרש יגרש (שמות י״א, א׳). הכצעקתה הבאה אלי עשו כָּלָה (בראשית י״ח, כ״א), פירוש המפרשים ידוע, והנכון שענינו: בשלמות, בהחלט, באמת (ועיין המשתדל). ובתוספת למ״ד: ולא להשחית לְכָלָה (דהי״ב י״ב, י״ב).

כִּלּוּי, שה״פ, השחתה ובעור, פערניכטונג, истребленiе: עד שלא תגיע שעת הבעור מצות כִּלּוּיו בשרפה (מכילתא בא, ח׳).

כְּלָיָה, ש״נ, השחתה ואבדון גמור פערניכטונג, истребленiе: רעב של כְּלָיָה (אבות ה׳, ח׳); בבא״ם בענין כליה והפסד: תבל מקור הכליה וההפסד.

כִּלָּיוֹן, ש״ז, השחתה ואבדון גמור, פערניכטונג, истребленiе: כִּלָּיוֹן חרוץ (ישעיה י׳ כ״ב), ומפרש דבריו: כי כָלָה ונחרצה וגו׳; ובסמיכות לשם עינים: אפיסת הכחות מצער של תקוה להבל, דאַס שמאַכטען, томленiе: וְכִלְיוֹן עינים (דברים כ״ח, ס״ה), ובא בחסרון דגש להקל.

כִּלְיוֹן, שע״פ, בן אלימלך איש נעמי (רות א׳, ב׳).

תִּכְלָה, ש״נ, דבר שלם בכל חלקיו, שלמות, פאָללענדונג, פאָללקאָממענהייט, законченность, совершенство: לכל תִּכְלָה ראיתי קץ (תהלים קי״ט, צ״ח)—כל אדם שלם בחלקיו בשלמות המעלה, ראיתי לו קץ וסוף, אבל לא כן מצותך (תורתך וחכמתך) כי רחבה מאד, וע״ד שנא׳: ורחבה מני ים (איוב י״א, ט׳). והר״ר אבן יחייא פירשו מענין תשוקה וחמדה מן: נכספה וגם כלתה נפשי; וטעמו, כל תשוקה וכל חמדה גופנית יש לה קץ וגבול, וכשישיג האדם תשוקתו וישבע מטובה ילאה עד שיקוץ בה. לא כן מצותך וכו׳.

ועל פיהו תרגם הרמבמ"ן: יערע בעניערדע חאַם איהרען איבערדרוכס, וכלל בשם קץ ענין קיצה, כמו: קַצְתִּי בחיי. ובספרי המחקר בענין קץ וגבול במקום או בזמן: שכל מה שיש לו תִּכְלָה יש לו תְּחִלָּה (חובת הלבבות, שער היחוד ח').

תַּכְלִית, ש"נ, עיקרו סוף וקצה הגבול. ענדע, אויסגאַנג, конецъ, гра-ница: ועד תַּכְלִית בית אלישיב (נחמיה ג', כ"א). ובהשאלה: עד תַּכְלִית אור עם חשך (איב כ"ו, י') — מקום שהאור כלה והחשך מתחיל, או סוף הגבול שבין האור ובין החשך: ולכל תַּכְלִית הוא חוקר (שם כ"ח, ג') – מתבונן ודורש לדעת כל תכלית וסוף הנבראים, או כמו שפרשנו בפעל חקר, שם גבול וקץ לכל מה שיש לו קץ ותכלית (עיי"ש). ובמובן המוסרי: אם עד תַּכְלִית שדי תמצא (שם י"א, ז') - סוף וקצה כוונתו ומחשבתו. והקודם: החקר אלוה תמצא (ועיין חקר). ובא: תַּכְלִית שנאה שנאתים (תהלים קל"ט, כ"ב), שעורו: שנאה גמורה ושלמה, אייסערסטער האַסס, крайняя ненависть. ובמחקר: כי אין התחלות מבלי תכלית לתחלתם (חובה"ל א', ה') בזמן. וכן אמרו: בעל תכלית, בלתי בעל תכלית. ובדהז"ל במובן המוסרי, סוף כוונת המעשה, ענדציעל, ענדצוועקק, ко-нечная цѣль: תַּכְלִית חכמה תשובה ומעשים טובים (ברכות י"ז, א'); ובספרי המחקר: תַּכְלִית זו המציאות (מו"נ ג', י"ג), ואעפ"י שהחכמה הטבעית תחקור על תכלית כל נמצא טבעי, אבל אינה הַתַּכְלִית האחרונה (שם), והשתמשו בו גם ברבוי: תכליות, תכליתות.

תֶּכֶל, בפיוט כמו תכלית, סוף: כבכור ראשית בְּתֶכֶל בְּכָרָה (קרובות א' דר"ה).

מִכְלָה, פ"א במקרא וברבוי: הוא מִכְלוֹת זהב (דהי"ב ד', כ"א). בפירוש המיוחס לרש"י בארו, מזוקק וצרוף. והרד"ק פתרו בהוראת שם כלים והמ"ם נוספת והנכון כדעת הריי"ו שהוא כתאר הפעל בענין כלול, מכלול וסי' ות בסוף ע"ד קומטיות, וטעמו כליל נעשה מזהב, גאַנץ פֿאָן גאָלד, לויטער גאָלד, изъ чистаго золота.

כַּלֵּה עוֹרֵב, בבנין בית המקדש שנינו: ושלש אמות מעקה ואמה כַּלֵּה עורב (מדות ד', ו'). לדעת הערוך הוא צורות (משונות) שהעמידו על גג ההיכל בגובה אמה להבעית ולגרש משם את העורבים. ורש"י פירש: מסמרות של ברזל חדין עולים בחדודים בגובה אמה היו תקועים בגג ההיכל למנוע את העורבים לקנן שם. ובגמרא: כליא פרוחי (שבת נ"ז, ב'). ולדעת הערוך הם הוטין מטיני צבעונים שתולים בפני הכלה למנוע את הזבובים ממנה שלא יצערוה. ורש"י פירש: מצנפת קטנה שכורכת האשה על ראשה לקלוט את השערות הקטנות ולמנוע אותן לצאת לחוץ מן הקשורים.

כְּלוּב, שע"פ, א) אבי הממונה על השדה לדוד (דהי"א כ"ז, כ"ו). ב) אחד מבני יהודה (שם ד', י"א).

כְּלוּבָי, עיין כלב.

כְּלוּהוּ, שע"פ, שם אדם בימי עזרא (עזרא י', ל"ה) והכתיב כְּלוּהִי.

כְּלִי, ש"ז, ובהפסק כֶּלִי, והרבוי כֵּלִים ע"ד נע"ו ובסמיכות כְּלִי ע"ד נל"ה. דבר נעשה בידי אדם לצרך תשמישים שונים, אם לקבול אכל ומשקה, אם לכנוס ולבשול געפֿאַסס, сосудъ: וכל כְּלִי חרש אשר יפול מהם אל תוכו (ויקרא י"א, ל"ג), געשירר, посуда: מים חיים אל כֶּלִי (במדבר י"ט, ט'), וּכְלִי חרש אשר תבשל בו וגו', ואם בִּכְלִי נחשת בשלה (ויקרא ו', כ"א), כְּלִי עץ (שם י"א, ל"ב), כְּלִי עור (שם י"ג, מ"ט), כֵּלִים רקים (מ"ב ד', ג'), וימלאו את כְּלֵיהֶם בר (בראשית מ"ב, כ"ה)—שקים, זאַקק, мѣшокъ; וכן לישיבה ולרכיבה: וכל הַכְּלִי אשר ישב עליו (ויקרא ט"ו, ד'), וּכְלִי רכבו (ש"א ח', י"ב). ועם זה כל תשמישי הדירה: לכל כְּלֵי המשכן (שמות כ"ז, י"ט), את כל כְּלֵי השרת (במדבר ד', י"ב); געראַטה, утварь; וכמו כן העשוים לתשמיש כלים גדולים: כל כְּלֵי המזבח (שמות ל"ח, ג'),

ואת המנורה ואת כֵּלֶיהָ (שם ל׳, כ״ז), מכל כְּלֵי ביתך (בראשית ל״א, ל״ז) ולשאר תשמישים: כְּלֵי גולה עשי (ירמיה מ״ו, י״ט): רייזעציינ, дорожныя принадлежности: וּכְלֵי הבקר לעצים (ש״ב כ״ד, כ״ב); וּבִכְלֵי גמא (ישעיה י״ח, ב׳) פֿאַהרציינ, судно; וכן דברים לתשמישי מלאכה, אינסטרומענטע, орудія: ואם בִּכְלִי ברזל הכהו, או בִּכְלִי עץ יד (במדבר ל״ה, ט״ז, י״ח), כל כְּלִי מעשה (שם ל״א, נ״א). קינסטגעראַטהע, снаряды: כְּלֵי שיר (עמוס ו׳, ה׳), מוזיקאַלישע אינסטרו-מענטע, музыкальные инструменты, בִּכְלִי נבל (תהלים ע״א, כ״ב); בִּכְלֵי נבלים ובכנורות (דהי״א ט״ו, ה׳); וכמו כן תשמישי מלחמה, וואַפֿפֿען-צייג-געראַטהע, оружіе: איש את כְּלֵי מלחמתו (דברים א׳, מ״א), כְּלֵי מלחמה (שופטים י״ח, א׳), טובה חכמה מִכְּלֵי קרב (קהלת ט׳, י״ח). ובסתם: איש וְכֵלָיו בידו (מ״ב י״א, ה׳), כֵּלֶיךָ תליך וקשתך (בראשית כ״ז, ג׳), אל הנער נושא כֵלָיו (שופטים ט׳, נ״ד), ונושא כֵלָיו אחריו (ש״א י״ד, י״ב), וואַפֿפֿענטרעגער, оруженосецъ: ויפשיטו את כֵּלָיו (ש״א ל״א, ט׳), למכמש יפקיד כֵּלָיו (ישעיה י׳, כ״ח). ומזה: לא יהיה כְלִי גבר על אשה (דברים כ״ב, ה׳) ובתרגומו: תקון זין דגבר: כל כְּלִי יוצר עליך (ישעיה נ״ד, י״ז); ויכלול כל תכסיסי וצרכי המלחמה נעפּאַק, обозъ: וכחלק היושב על הַכֵּלִים (ש״א ל׳, כ״ד), הנה הוא נחבא אל הַכֵּלִים (שם י׳, כ״ב); ונופל גם על תכשיטים וחפצים יקרים, שמוקק, нарядъ, драгоцѣнности; וככלה תעדה כֵלֶיהָ (ישעיה ס״א, י׳), כְּלֵי כסף וּכְלֵי זהב (בראשית כ״ד, נ״ג), כִּכְלִי חמדה (ירמיה כ״ה, ל״ד), כְּלֵי תפארתך (יחזקאל ט״ז, י״ז); ותמורתה כלי פז (איוב כ״ח, י״ז), וּכְלִי יקר שפתי דעת (משלי כ׳, ט״ו), אוצר כל כְּלִי חמדה (הושע י״ג, ט״ו), בית הַכֵּלִים: ואת בית כֵּלָיו (מ״ב כ׳, י״ג), או בית הכלים היקרים שלו; וע״ד המליצה: ה׳ וּכְלֵי זעמו (ישעיה י״ג, ה׳), ויוצא את כְּלֵי זעמו (ירמיה נ׳, כ״ה), ולו הכין כְּלֵי מות (תהלים ז׳, י״ד), כְּלֵי חָמָס מכרתיהם (בראשית מ״ט, ה׳). ובא: וְכֵלַי כֵּלָיו רעים (ישעיה ל״ב, ז׳). יש מפרשים האמצעים אשר יבחר להשתמש בהם להשיג תכליתו המה רעים באמת אף שנראים כטובים. והרד״ק בשרש כול גוזרו משרש כול מן היחיד כֵּל ע״מ גֵר, בהוראת מדה במובן הַכִּילות, והנכון כדעת פירסט שהוא מלשון כליות בענין עצה ומחשבה. ויהיה הנפרד ממנו כֵּלֶה, פלאַן, планъ, מסבים אל הסמוך לו: הוא זמות יעץ: וע״ד הוראת השם נכל נכלים. ומזה יתכן לפרש גם: כְּלֵי חמס מכרתיהם (בראשית מ״ט, ה׳), נִכְלֵי חמס, ערמומיות של חמס (ועיין כִּלְיָה). ובמשנה: הרחיים של פלפלין טמאה משום שלשה כֵּלִים, משום כלי קבול, משום כְּלִי־מתכת ומשום כְּלִי כברה (ביצה ב׳, ט׳), אין פוהתין את הנר מפני שהוא עושה כֶּלִי (שם ד׳, ד׳). והתיחד לבגדים, קליידונגסשטיקקע, одежда: ואינה נגזרת אלא על גבי כֵּלִים (שם ב׳, י׳), ולא כֵלִים לכובס (שבת א׳, ח׳), נותנין כְּלֵי לבן לכובס (שם שם, ט׳). ובגזרת השם יש לומר שהוא מענין גמר והשלמה (כעיקר הוראת ש׳ כלה), ועניינו דבר מלאכותי שנגמר ונשלם: מוציא כלי למעשהו (ישעיה נ״ד, ט״ז), ויצא לצורף כֶּלִי (משלי כ״ה, ד׳) או משרש כול, כלל בהוראת החזקה וקבול, פֿאַססען, вмѣщать, והונח ראשונה לכלי קבול.

כִּלְיָה, וברבוי כְּלָיוֹת, ש״נ, שני אברים כפולים פנימים בכרס גוף בעל חי נתונים בצדדי הצלעות תחת היותרת, צורתן עגול ארוך דומה לפול, עשוים לזקוק הדם, ניערען, почки: ואת שתי הַכְּלָיוֹת (שמות כ״ט, י״ג), ואת היותרת על הכבד על הַכְּלָיוֹת (ויקרא ד׳, ט׳). והן מכוסות בחלב דק: ואת החלב ואת הכליות (שם ט׳, י׳), מחלב כִּלְיוֹת אילים (ישעיה ל״ד, ו׳); וְע״ד ההשאלה: עם חלב כִּלְיוֹת חטה (דברים ל״ב, י״ד)—חטים שמנים כחלב כְּלָיוֹת ונסים ככוליא (רש״י); ובאדם: יפלח כִּלְיוֹתַי ולא יחמול (איוב ט״ז, י״ג); ובא נרדף לשם לב: בוחן כְּלָיוֹת ולב (ירמיה י״א, כ׳), לפי שלפנים היו מיחסים שכל

והבנה לכליות וכמו שאמרו חז"ל: כְּלָיוֹת יועצות, לב מבין (ברכות ס"א, א'). ושם נאמר ג"כ: שתי כְלָיוֹת יש בו באדם: אחת יועצתו לטובה ואחת יועצתו לרעה; ובבראשית רבה לך: זימן לו הקב"ה שתי כְלָיוֹת וגו' ומלמדות אותו תורה וחכמה, וראיה לדבר: אברך את ה' אשר יעצני אף לילות יסרוני כִלְיוֹתָי (תהלים ט"ז, ז'). ונופל על פנימיות הגוף, דאס איננערסטע, внутренность, ע"ד השם קרב ולב: ותעלוזנה כִלְיוֹתָי (משלי כ"ג, ט"ז), והקודם: ישמח לבי, כי יתחמץ לבבי וְכִלְיוֹתַי אשתונן (תהלים ע"ג, כ"א), קרוב אתה בפיהם ורחוק מִכִּלְיוֹתֵיהֶם (ירמיה י"ב, ב'). ויתכן שמזה: וְכֵלַי כֵּלָיו רעים (ישעיה ל"ב, ז')— עצות ומחשבות, לפי שהכליות יועצות ותרגום השם כליות בארמית כוליא, אלא שבארמית יכלול גם כן ביצת הזכר הדומה לכליות. ומרוח אשך ת"י דחסר כּוּלְיָא (ויקרא כ"א, כ'). ומזה נראה שעיקר הנחתו דבר גס ועב בצורת עגול ארוך.

כַּלְיָא (כַּלְיָה), ש"נ, במשנה: ואת התנור שלשה מן הַכַּלְיָא שהן ארבעה מן השפה (ב"ב ב', א'). לפירוש הערוך הוא בטן מלשון יונית κοιλία, והוא בליטת התנור במקום שהוא רחב ונראה כעין בטן. ובירושלמי בבא בתרא פ"ב הגירסא: הכוליא. ובתוספתא שם: הכלייה. והנראה שמקורו עברית ויסוד אחד עם השם כִּלְיָה, כְּלָיוֹת, כּוּלְיָא.

כֶּלַח, ש"ז, לא נמצא כי אם שתי פעמים ורק בספר איוב: תבוא בְכֶלַח אלי קבר (איוב ה', כ"ו), תרגומו: בשלמות שניך, פאללעס, האהעס אלטער, глубокая старость, ונראה שלדעתו עקרו כלה וחלוף הה"א בחי"ת לחזוק המדרגה: ע"ד גבח מן גבה, פצח מן פצה. ורש"י פירש גם בכעין זה גמר בשול התבואה כזו שבשלה כל צרכה, רייפע, зрѣлость. אולם הפירוש הזה אינו מתישב במקום השני: עלימו אבד כָּלַח (שם ל', ב'), והארמי תרגמו שלא כענין, ומה טעם לאמר עלימו אבדה זקנה. וי"מ שענינו כמו כלו ליח. וטעמו כח, און, וחיל, קראַפט, געזונדהייט, сила, здоровье, ולדעת פירסט, הוא כמו קֶלַח בארמית, שבט שבולת הצומח העולה ועומד בתקפו ומלא ליח, שטאַם, стволъ, ומזה חֹזֶק ותוקף, כח ובריאות, שטאַמטיגקייט, פעסטיגקייט, געזונדהייט, плотность, здоровье.

כֶּלַח, שע"פ, עיר שבנה אשור ומקומה בין שתי הערים רסן ונינוה (בראשית י', י"א).

כָּל־חֹזֶה, שע"פ, אדם בימי עזרא (נחמיה ג', ט"ו).

כֶּלֶךְ, ש"ז, במשנה, פסולת של משי: ולא בחסן ולא בְכָלֶךְ (שבת כ', א'), השיריים וְהַכָּלֶךְ אין בהם משום כלאים (כלאים ט', ב'), וי"מ שגזורים אותו מלשון יונית כאלכערס או כאחלאס, הוא תולעת המים, שמוציאים ממנה משי גרוע במינו.

כָּלַל, פ"י, עברית וארמית, עקרו אָחוד וקבוץ פרטים שונים במוקף אחד, צוזאַמענפאַססען, פֿעראיינינגען, соединить, ועם זה השלמת מעשה לתכליתו פֿערפֿאָלל-קאָממנען, усовершенствовать: כָּלְלוּ יָפְיֵךְ (יחזקאל כ"ז, ד' י"א) ולא נמצא יותר במקרא בפָּעַל (ועיין מכלל). ורגיל בדחז"ל במובנו הראשון: חזר וְכָלַל (ספרא בפרית דר"א), פֿער-אַללגעמיינען, обобщать, ובבינוני פָּעוּל: כשם שהיה משה כלול לדברות כך היה אהרן כלול לדברות (מכילתא בא, א'), הוראתו: מיטבעגריפֿען, איינבעגריפֿען, включать. ומזה: „כולל דברים המותרים עם דברים האסורין" (שבועות ס"ג, ע"ב), ובפיוט: כָּלְלוּ בנאמו (מוסף י"כ), טובות לְכַלְּלָם (זולת לשמיני עצרת), לְיַשְּׁרוּ לְכַלְּלוּ לְלַמְּדוּ (רשות לחתן תורה). בבא"ם בא הפעל הזה להוראה מקובצת, מְשֻׁתֶּפֶת וכוללת מספר אישים או מושגים: „הענין הַכּוֹלֵל, אשר יִכְלוֹל מספר אישים" (מלת ההגיון להרמב"ם שער י'), הגדולה כּוֹלֶלֶת (שם שער ז'), ובפיוט: הכל יכול וְכוֹלְלָם (ויש גורסים בפעל: וְכִלְלָם) יחד (בפיוט „האוחז ביד"); בעשר כְּלוּלִים (שיר היחוד), בארמית בא הפעל הזה בהוראת היקף ועטור בבנין פִּעֵל ובמובן עשות כתר

ועטרה, וגם קשוט ועדוי, אומגעבען, אומ-
קרייזען, קראַנצען, שמיקקען, ציערען, обнимать,
окружать, вѣнчать, украшать: כצנה
רצון תַּעְטְרֶנּוּ (תהלים ה', י"ג), ת"י: רעוא
שבא תְּכַלְלִנֵּיה, וגם בבנין אַפְעֵל: עִטַּרְתָּ
שנת טובתך (תהלים ס"ה, י"ב), ת"י: אַכְלֵלְתָּא;
ומזה במדרש רבות פָּעוּל: עושה עטרה
כְּלוּלָה בראשו (אסתר רבה, ו'). בא"ם
השתמשו גם בבנין נפעל: נִכְלַל, נִכְלָלִים,
נכללו, ובארמית גם בבנין: שַׁפְעֵל להוראת
גמר והשלמה: פאָללענדען, פערפאָללשטענדיגען,
завершать, усовершенствовать; ואשרנה
דנה לְשַׁכְלָלָה (עזרא ה', ג'), בנהו וְשַׁכְלְלֵהּ
(שם שם, י"א), ובנו וְשַׁכְלִלוּ (שם ו', י"ד).
ובמדרש: בנוי וּמְשׁוּכְלָל לעתיד לבוא (ב"ר
ב'), וכמו כן בבינוני פעול: מְכוּלָּלִים היו
המעשים (ב"ר י'), פאָללענדעט, ובבנין
אֶשְׁתַּפְעֵל, פאָללענדעט ווערדען, быть
законченъ: ושוריא יִשְׁתַּכְלְלוּן עזרא ד',
י"ט. ורגיל הרבה בחז"ל: נִשְׁתַּכְלְלוּ שמים
בחמה ובלבנה: וְנִשְׁתַּכְלְלָה הארץ באילנות
(ב"ר י'). ויתכן שזה בהוראת קשוט ועדוי,
שמיקקען, ציערען, украшать.

כֹּל ובסמיכות ובמקף כָּל, ורק שתי פעמים
בלא מקף ובנגינה (תהלים ל"ה, י'; משלי
י"ט, ז') ובכנוי בקבוץ ובדגש: כֻּלְּךָ, ענינו:
ש"ת, שלם בחבור חלקיו ופרטיו, דאס
גאַנצע, דיא געזאַממטהייט, цѣлое, совокуп-
ность. ושמושו בפרטי הוראותיו א) במובן
תאר כמות המתדבק המורה היקף
והתאחדות חלקי גוף אחד, ואינו שומר
לא את הזמן ולא את המספר, גאַנץ, весь,
ובא כש"ת נסמך למתואר בה"א הידיעה:
כָּל הארץ (בראשית ט', י"ט), כָּל העם (שם
י"ט, ד'), כָּל היום (ישעיה כ"ח, כ"ד), כָּל
האיל (שמות כ"ט, י"ח), בְּכָל הככר (בראשית
י"ט, י"ז). ובלא ה"א הידיעה: בְּכָל לֵב
וּבְכָל נפש (מ"ב כ"ג, ג'), בְּכָל לֵבָב (תהלים
קי"א, א'), וביחוד כשהמתואר נסמך לשם
אחר: כָּל ככר הירדן (בראשית י"ג, י'), כָּל
ארץ כנען (שם י"ז, ח'), או שהוא בכנוי:
כָּל עמי (שם מ"א, מ'), בְּכָל לבבך וּבְכָל
נפשך (דברים ו', כ"ט). וכמו כן כשהמתואר
שע"פ: כָּל ישראל (דה"א י"א, א'), ועל
המעט שבא אחר המתואר: חזות הַכֹּל
(ישעיה כ"ט, י"א), שעורו כל החזות. וכנוי
הרומז אל המתואר שאינו כנוי הקנין כי
אם במקום גוף הנושא: כי עלית כֻּלָּךְ
(שם כ"ב ב'), כֻּלָּךְ יפה רעיתי (שה"ש ד',
ז'), וְכֻלּוֹ מחמדים (שם ה', ט"ז), שמעת חזה
כֻּלָּהּ (ישעיה מ"ח, ו'), אפס קצהו תראה וְכֻלּוֹ
לא תראה (במדבר כ"ג, י"ג). ולפעמים בא
בכנוי ביחד עם המתואר ואחריו: ועל
ישראל כֻּלֹּה (ש"ב ב', ט'), לחזק הענין:
מצרים כֻּלָּהּ (יחזקאל כ"ט, ב'), תבל כֻּלָּהּ
(איוב ל"ז, י"ג) ואופן זה רגיל הרבה בלשון
ארמית ובדחז"ל בכפל מלת כל: על מנת
שתלמדני כָּל התורה כֻּלָּהּ (שבת ל"א, ע"א),
כָּל העולם כֻּלּוֹ ניזון בשביל חנינא בני
(ברכות י"ז, ע"ב). ב) בהוראת שם מספר כללי
כולל ומקיף פרטי אנשים הרבה הנכנסים
בסוג ובמין אחד: אַללע, אַללעס, все, והוא
ג"כ נסמך אל המתואר הנספר שבא על
הרוב בל"ר בה"א הידיעה או בזולתה: כָּל
הגוים (ישעיה ב', ב'), כָּל הימים (ש"א כ',
ל"א), שמעו זאת כָּל העמים האזינו כָּל
יושבי חלד (תהלים מ"ט, ב'), כָּל ימי אדם
(בראשית ה', ה'), כָּל ימי חייך (שם ג', י"ד),
כָּל בני לוי (שמות ל"ב, כ"ו), כָּל נפלאותיך
(תהלים ט', ב'), כָּל ידים תרפינה (ישעיה י"ג,
ז'), כָּל שלחנות (שם כ"ח, ח'); ועל המעט
גם בלשון יחיד: כָּל הבן הילוד (שמות א',
כ"ב), ואת כָּל החיה ואת כָּל הבהמה
(בראשית ח', א'), ישמיע כָּל תהלתו (תהלים
ק"ו, ב'). ובא הרבוי על ידי כפל המתואר:
בְּכָל דור ודור (תהלים מ"ה, י"ח); ובכנוי:
כֻּלֹּה אהב שחד (ישעיה א', כ"ג), כֻּלָּנוּ בני
איש אחד (בראשית מ"ב, י"א), וויר אַללע, мы
все: ותקרבון אלי כֻּלְּכֶם (דברים א', כ"ב),
ענינו: איהר אַללע, вы все; כֻּלָּם יענו
(ישעיה י"ד, י'), זיא אַללע, они все, עלי היו
כֻלָּנָה (בראשית מ"ב, ל"ו)—כל הצרות, קצב
אחד לְכֻלָּהְנָה (מ"א ז', ל"ז); וביחוד עם
המתואר: כל מלכי גוים כֻּלָּם (ישעיה י"ד, י"ח);
ובא במובן הנוכח: שמעו עמים כֻּלָּם (מיכה
א', ב'). ובתוספת ה"א: ובליעל כקץ מנד-

בְּלָּהֶם (ש"ב כ"ג, ו'). ובסמיכות אל מלת הכנוי הרומז זאת במין סתמי בענין הרבוי: כָּל זאת באתנו (תהלים מ"ד, י"ח), בְּכָל זאת לא שב אפו (ישעיה ה', כ"ה). ובא: ג) בסמיכות אל השם ביחיד. בכוונה לכלול כללות הפרטים שזה כזה במינו. ובמובן זה יבוא הסומך על הרוב בלא ה"א הידיעה והפעל המתיחס אליו בל"י: כי לי תכרע כָּל ברך תשבע כָּל לשון (ישעיה מ"ה, כ"ג), יעדער, יעדע, יעדעס, всякій, всякая, -ое; סגר כָּל בית מבוא (ישעיה כ"ד, י'); אבל: כָּל הבית צפה זהב (מ"א ו', כ"א) ענינו כללות הבית, דאַס גאַנצע הויז, цѣлый, весь домъ, וכן הוא אומר: כָּל העם (בראשית י"ט, ד') שענינו כללות העם, דאַס גאַנצע פֿאָלק, весь народъ: ואחריו כָּל אדם ימשוך (איוב כ"א, ל"ג). ובא גם בה"א הידיעה: כי זה כָּל הָאָדָם (קהלת י"ב, י"ג), באשר הוא סוף כָּל האדם (שם ז', ב'), לפי שמובנו: כָּל מין האדם. וכָל פה דובר נבלה (ישעיה ט', ט"ז). ובה"א הידיעה: וְכָל הַפֶּה אשר לא נשק (מ"א י"ט, י"ח), וכן: כֹּל הנשמה תהלל יה (תהלים ק"נ, ו'). ד) ובענין פרט ופרט מן הכלל יהיה מי שיהיה או מה שיהיה, אירגענד איינער, איינע, איינעס, каждый, кто-нибудь: כָּל איש ואשה אשר יבוא (אסתר ד', י"א), כָּל הנוגע בהר (שמות י"ט, י"ב), כָּל אשר בו מום (ויקרא כ"ב, כ'), כָּל איש אשר יקרב (שם שם, ג'), ועשית כָּל מלאכתך (שמות כ', ט'), לקיים כָּל דבר (רות ד', ז'), או השליך עליו כָּל כלי (במדבר ל"ה, כ"ב), או בְּכָל אבן (שם שם, כ"ג), ועל המעט גם בלשון רבים: מִכֹּל מצות ה' (ויקרא ד', ב'). ובחבור עם מלות השלילה לא, אל, ענינו: שלילה כוללת, בין שיקדם לו הפעל המשולל: לא תעשה לך פסל וְכָל תמונה (שמות כ', ד'), גאַר קיי־נער, -נע, -נעס, никакой: לא תאכלו מִכֹּל עץ הגן (בראשית ג', א'), ולא נותר כָּל ירק (שמות י', ט"ו), כי לא יוכל כָּל אלוה כָּל גוי וממלכה להציל (דהי"ב ל"ב, ט"ו), לא יאנה לצדיק כָּל און (משלי י"ב, כ"א), ואל תאכלי כָּל טמא (שופטים י"ג, ה'), ובין שהפעל בא מאחריו: כָּל מלאכה לא יעשה (שמות י"ב, ט"ז), כָּל מחמצת לא תאכלו (שם שם, כ'), כָּל בן נכר לא יאכל בו (שם שם, מ"ג). ובמלת שלילת הנושא: אין כָּל חדש תחת השמש (קהלת א', ט') אין שם מחסור כָּל דבר אשר בארץ (שופטים י"ח, י'). וכן כשבא לבאור הנשוא: ולא ישוב מפני כל (משלי ל', ל'). אין שר בית הסהר ראה את כָּל מאומה (בראשית ל"ט, כ"ג). ובא: ה) להוראת רבוי פרטים שונים איזה שהם, אללערהאַנד-אַרט, אַללער-פֿיללערלייא, вся-каго рода, разнаго рода: ונטעתם כָּל עץ מאכל (ויקרא י"ט, כ"ג) וְכָל מֶכֶר (נחמיה י"ג, ט"ז), וְכָל אבן יקרה (דהי"א כ"ט, ב'). ויבוא גם במובן שם בכל ההוראות המבוארות: אנכי ה' עשה כל (ישעיה מ"ד, כ"ד), דאַס גאַנ־צע, цѣлое. ובתפלה: ובורא את הַכֹּל. וכן: התיחשם לַכֹּל (דהי"א ז', ה')—לכללות המין או הסוג: הכל לפניהם (קהלת ט', א') אַללעס, все, הכל כאשר לכל (שם שם, ב'). כל המקרים שוים לכל בני האדם: ידו בכל (בראשית ט"ז, י"ב), ואמר לכל סכל הוא (קהלת י', ג'). הכל סר (תהלים י"ד, ג'). ובמין סתמי: אַללע דינגע, אַללעס, все и всѣ: הכל הבל (קהלת א', ב'), ובידך לגדל ולחזק לַכֹּל (דהי"א כ"ט, ב'): כַּכֹּל יקפצון (איוב כ"ד, כ"ד)— ככל הדומה להם, וויא אַללעס איבריגע, какъ все остальное, או שטעמו כלו כליל, גאַנצליך, совсѣмъ: יעיר הַכֹּל (דניאל י"א, ב'), ומפרש: את מלכות יון. ושעורו: את כָּל מלכות יון. כל הבאיש (ישעיה ל', ה'), כמו הכל סר. ובתפלה: הכל יודוך והכל ישבחוך. ובחבור עם מלת השלילה: ולרש אין כל (ש"ב י"ב, ג'), נפשנו יבשה אין כל (במדבר י"א, ו'), ניכטס איזט דאַ, ничего нѣтъ, כי לא במותו יקח הכל (תהלים מ"ט, י"ח). וגם ישמש הפעל ברבוי במובן תאה"פ. בכלל בשלמות: אך כָּל הבל כָּל אדם (תהלים ל"ט, ה'), גאַנץ, совершенно, совсѣмъ: כָּל כבודה בת מלך (שם מ"ה, י"ד). ובחבור עם שאר מלות: כָּל עמת שבא (קהלת ה', ט"ו)—ממש כמו שבא, עבענזאָ וויא, такъ само, ולדעת הרס"ג הוא העתקת מלת כל

קְבל בארמית. ובמובן זה נאמר: כָּל תשא עון וקח טוב (הושע י"ד, ג')—כנגד מה שתשא עון תקח טוב. וכן: כל הבאיש (ישעיה ל', ה'), כָּל כַּךְ הוביש ולא הועיל מאומה (אמונות ודעות ה'). והנראה שגם אלו ענינם כמו בשלמות, גאַנץ, גאַנצליך, совсѣмъ. ויתכן שהוא כמלה אחת כְּלְעֻמַּת (ועיין עמות): כִּי כָל עוד נשמתי בי (איוב כ"ז, ג'), גאַנץ, זאָ לאנג, пока: כִּי כָל עוד נפשי בי (ש"ב א', ט'), הוראתו: נאָך איממער, все еще. ובמשנה: כל שהוא לתאר כמות בלתי מגבלת בשעורה אם קטנה או גדולה, עטוואַס, сколько-нибудь: הבונה—כָּל שהוא, ועטרן—כָּל שהוא, (שבת י"ב, א'), פלפלת—כָּל שהוא, ועטרן—כָּל שהוא, מיני בשמים ומיני מתכות—כָּל שֶׁהֵן (שם פ', ו'), חגב חי טהור—כָּל שֶׁהוּא (שם שם, ז'), המצניע לזרע וכו' חייב בְּכָל שֶׁהוּא (שם י', א'); כל כך. לתאר רבוי מופלג, זאָ פיעל, столько: כָּל שֶׁכֵּן, בענין אף כִּי. ביחס החמור נגד הקל ולהפך, דעסטאָ מעהר, דעסטאָ וועניגער, тѣмъ болѣе, тѣмъ менѣе: מוכר בעין יפה מוכר וְכָל שֶׁכֵּן מקדיש (ב"ב ע"ב, א'), מן המים צר מן הטיט לא כָל שֶׁכֵּן (סנהדרין צ"א, א'), אם לפניך הגון לפני לא כָל שֶׁכֵּן (ברכות נ"ה, ע"א), והוא העתקה מלשון ארמית כָּל דִּכֵן; אף שוכני בתי חמר, תרגומו: כָּל דְּכֵן רשיעיא (איוב ד', י"ט).

מִכָּל מָקוֹם, בכל אופן שהוא, יעדענפאַללס, ביי אַללדעם, דעננאָך, во всякомъ случаѣ, все таки, при всемъ томъ, מצאנו ברחז"ל שהבדילו בין מלת כָּל הבאה עם מלת השלילה אֵין ובין כשהיא באה עם מלת השלילה לֹא, שבאופן הראשון היא כמו שלילה כללית ובאופן השני היא שלילה חלקית: אֵין לך כָּל מצוה קלה שכתובה בתורה שאין מתן שכרה בעולם הזה וכו' (מנחות מ"ד), קיינע, никакой: אין כָּל בריה יכולה לעמוד (ברכות ו', ע"א), לֹא כָל אדם זוכה לשתי שלחנות (ברכות ה', ב'), לא כָל האצבעות שוות (פסחים קי"ב, ע"א), ניכט יעדע, не всякій.

כֹּל. כָּל, ארמית כמו בעברית: בְּכֹל מדינת בבל (עזרא ז', ט"ז), גאַנץ, весь, וְכֹל שלטוני (דניאל ג', ב'), אַללע, всѣ, וּבְכָל די דארין בני אנשא (שם ב', ל"ח), איבעראַלל, אין יעדעם אָרט, посюду; כָּל דִּי יִבְעֵא (שם ו', ח'), יעדער, всякій; והפעל בל"י: כָּל עממיא (שם ג', ז') המתואר בלשון רבים: ומזון לְכֹלָּא בֵהּ (שם ד', ט'). ובחבור עם מלת השלילה, די כָל מלך וכו' לא שאל (שם ב', י'), קיין, קיינער, некто, וְכָל חבל לא השתכח בה (שם ו', כ"ד). ובכנוי: והשלטך בְּכָלְהוֹן (שם ב', ל"ח), מן כָּלְהֵן (שם ז', י"ט). ובמובן תאה"פ בחבור עם מלת הטעם: כָּל קֳבֵל די פרזלא (דניאל ב', מ') זאָ וויא, —ווייל, такъ какъ, כָּל קבל די הוא עבד (שם ו', י"א)—כמו שהיה עושה, כָּל קבל די מהימן הוא (שם ו', ה'), כָּל קבל די כל מלך וגו' לא שאל (שם ב', י'): כל כנגד, כָּל עֻמַּת, אחרי אשר, דאַ, ווייל, דעסהאַלב, потому что; כָּל קבל דנה מלכא בנס (שם שם, י"ב), דאַריבער, כָּל דְּכֵן, אום דעסטאָ מעהר, וועניגער, тѣмъ болѣе, —менѣе: אף שוכני בתי חמר, ת' כָּל דְּכֵן רשיעיא (איוב ד', י"ט).

כַּלָּה, ש"ת, א) אשה ביום חתונתה, שמקשטים ומעטרים אותה בכל מיני קשוטים ועטורים, געשמיקטע ברוים нарядная невѣста: וְכַכַּלָּה תעדה כליה (ישעיה ס"א, י'), כַּלָּה קשוריה (ירמיה ב', ל"ב), ותקשרים כַּכַּלָּה (ישעיה מ"ט, י"ח), ועם זה ארוסה המתכנת להנשא. וכעין שם ידידות לאהובה יעלת חן: אתי מלבנון כַּלָּה (שיה"ש ד', ח'), אחותי כַלָּה (שם שם, ט'). ב) אשת הבן, שווינגערטאָכטער, сноха, невѣстка: כַּלָּה בחמותה (מיכה ז', ו'). וע"ד המליצה קראו חז"ל ליום השבת „כלה": בואו ונצא לקראת כַּלָּה מלכתא. ואמרי לה: לקראת שבת כַּלָּה מלכתא, ר' ינאי מתעטף וקאי ואמר: בואי כַלָּה, בואי כַלָּה (שבת קי"ט ע"א) עיי"ש.

כַּלָּה, ש"נ, בתלמוד, שם לבית מדרש לתלמידי חכמים, ומצאנו שהבדילו בין כלה ובין ישיבה: הנכנס לאגם בחלום

נעשה ראש ישיבה, נעשה ליער ראש לבני כַּלָּה (ברכות נ"ז, ע"א), ופירש"י: ישיבה שהגדולים והקטנים מתקבצים שם יחד קבוץ גדול לשמוע שם דרשה מפי הרב. כַּלָּה מקום שהתלמידים מתקבצים שם לחזור על השמועה ששמעו מפי הרב אחר שעמד והלך לו, ויש להם חכם לראש שהוא מבינם, ומבאר דברי הרב שלא הבינו בכל הצרך. ומקורו כנראה מן כליל, עטרה, והקף, על שם שורות התלמידים שהיו מסודרות בעגול. וזה מה שנקרא נ"כ סדרא, מאן ריש סדרא בבבל (יומא כ', ע"ב, ועיין אגרת דרש"ג)— (ועיין סדר). ועוד בימי הגאונים נמצא: ריש כלה (אגרת רש"ג), ואמרו: איזהו תלמיד כל ששואלין אותו דבר הלכה בלמוד ואומר אפילו במסכת דכלה (תענית י', ע"ב) ועיין תוספות שם דה"מ איזהו.

כְּלוּלוֹת, שנ"ר, זמן כניסת הכלה לחופה, ברויטשטאַנד, состоянie невѣ- стъı : אהבת כְּלוּלֹתָיִךְ (ירמיה ב', ב').

כְּלָל, ש"ז, במשנה ענין הכולל ומקיף פרטים הרבה, רעגעל, правило: כְּלָל אמרו בפיאה: כל שהוא אכל ונשמר וכו' (פאה א', ד'), כְּלָל גדול אמרו בשבת (שבת ז', א'). ובמדות שהתורה נדרשת: מִכְּלָל ופרט כיצד? מן הבהמה כלל, מן הבקר ומן הצאן פרט, אין בכלל אלא מה שבפרט (ספרא בשדות דר"י), כְּלָלוֹת נאמרו בסיני ופרטות באהל מועד (חגיגה ו', ע"ב), ארבעה כְּלָלוֹת היה רשב"א אומר בנזקין (ב"ק י"ד, ע"א). ובהגיון כש"ת: הקף כללי, מחייב כלל (מלות ההגיון שער ב'), וכמו כן כשם מפשט: סדר הכללות (שם ד'), געזאַממטהייט, совокупность.

כָּלִיל, תאר השם, א) שלם וגמור בעלוי האיכות, גאַנץ, פאָללענדעט, פאָללקאָמ- מען, полный, совершенный, законченный: כי כָּלִיל הוא בהדרי (יחזקאל ט"ז, י"ד), וּכְלִיל יפי (שם כ"ח, י"ב)—ומעולה ביופי, ובל"נ: אני כְּלִילַת יפי (שם כ"ז, ג'); ובשלמות החלקים: כָּלִיל תכלת (שמות כ"ח, ל"א) ותרגומו: גמיר תכלא —כלו תכלת. ב) תאר השם שלמות וכללות, דאַס גאַנצע, весь, все, вся: והנה עלה כָּלִיל העיר (שופטים כ', י') ות"ת: תננא דקרתא (ועיין בסמוך): וְהאלילים כָּלִיל יחלף (ישעיה ב', י"ח), ושעורו, ומה שנוגע אל האלילים הם—כללותם יחלוף. והרשד"ל מפרשו מענין כלילא שהוא בארמית עטרה, קראַנץ, корона, ומעטו, כבודם יעבור ויחלוף, ע"ד: כעוף יתעופף כבודם (הושע ט', י"א). בכליל חסר הכנוי ומשפטו: והאלילים כְּלִילָם יחלוף. ואמר שאולי כבר פירש כן ר' יהודה הלוי באמרו בציונו: ישנה ויחלוף כָּלִיל כל ממלכות האליל. ומלת כליל בהוראה זו נמצא בתפלה: כְּלִיל תפארת בראשו נתת. ג) תאר הפעל בשלמות, בכלל כלו. גאַנצליך, цѣликомъ, всецѣло: כָּלִיל תקטר (ויקרא ו', ט"ו), ושרפת באש את העיר וגו' כָּלִיל לה' (דברים י"ג, י"ז), ויעלהו עולה כָּלִיל לה' (ש"א ז', ט'). ומזה שם כנוי לקרבן עולה שנשרף ועולה כליל גאַנצאָפפער, всесожженie, וְכָלִיל על מזבחך (דברים ל"ג, י'), עולה וְכָלִיל (תהלים נ"א, כ"א), ותרגומו בארמית גְמִיר; ולא רחוקה דעת פירסט, ואם לא ממעטו, שמלת כָּלִיל בעצמה יש במשמעה הסקה, הבערה שרפה. ועל דרך הפעל גחר בארמית שכולל הוראת השלמה ושרפה כאחד (עיין גמר). והוא ש"ת לקרבן אשה. וכן בלשון פיניקית כָּלָל ענינו קרבן. ויאמרו: שֶׁלֶם כָּלָל (סתם קרבן) אֶלֶף כָּלָל (קרבן מן הבהמה).

מִכְלָל, ש"ז, שלמות בעלוי המדרגה, פאָללקאָממענהייט, совершенство: מציון מִכְלַל יפי (תהלים נ', ב')—מציון שהיא מכלל כל יפי. ויתכן שענינו עטרה, קראַנץ, вѣнецъ, корона, וכמו שנאמר עליה: והיית עטרת תפארת ביד ה' (ישעיה ס"ב, ג').

מִכְלוֹל, ש"ז, מלבוש יקר לקשוט ועדוי, פראַכטקלייד, נעשטצער, великолѣпное платье: לבשי מִכְלוֹל (יחזקאל כ"ג, י"ב, ל"ח, ד'). ו"ת: גמר, גמיר; וברבוי: המה רכליך בְּמַכְלֻלִים (שם כ"ז, כ"ד), ותרגומו בגמר מיני כל תושבחתא. ולדעת

פירסט עניני תכלת מגזרת כלל בהוראת הסקה קריחה, ונקרא כן ע"ש גוון הצבע שדומה בזהרו לאש בוערת, פורפור, пур-ъкуп. וכמו ראיה לדבר, שבא: לבשי מִכְלוֹל (יחזקאל כ"ג, י"ב), תחת הנאמר מקודם בענין: לבשי תכלת (שם שם, ו'), וכמו כן ממה שאחרי מלת: בְּמַכְלֻלִים (שם כ"ז, כ"ד) נאמר: בגלומי תכלת, שהוא כעין פירוש למכללים.

שִׁכְלוּל, ש"ז, ע"מ שעבוד, שלמות בתכלית השלמות. פאללקאָמ-מענהייט, פערפאָללקאָממנונג, совершенство, усовершенствованіе: וּלְשִׁכְלוּל הארץ קדמה (ב"ר א').

כִּלָּה, (כילה) ארמית ובתלמוד, שם חופת כלילות חופת חתנות. היממעלבעטט, באַלדראַכין вѣнчальный балдахинъ: בדרש על שם חֻפִּים נאמר בת"י: דבזמן דאתפרש מניה הוה בר תמניסר שנין וחזי לכילת הלולא (בראשית מ"ט, כ"א): וכפתו לא רעננה ת' וְכִלְּתֵיהּ לא תהי נננא (איוב ט"ו, ל"ב). ובזה נראה, שנקראת כן ע"ש המכסה החופה כאהל על המטה ומכסה את כלה. ובגמרא: כִּילַת חתנים מותר לנטותה ומותר לפורקה (שבת קל"ח, ע"ב), וברבוי: ומקרע בְּכִלְיוֹת (ב"ר כ"ח), ומזה בפעל: כַּלְלֵיהּ לבריה (ב"מ ק"א, ע"ב)— עשה כִּילַת חתנים לבנו, כי אִיכְלַל רבה (מגילה כ"ד, ע"ב)—כשנכנס לכילת חתנים, ביום התונתו, אונטער דעם באַלדראַכין קאָממען. вступить подъ балдахинъ. וכן השתמשו בשם זה לכל מטה שאהל פרוש עליה: הישן בכילה בסוכה (סוכה י', ע"ב), היממעל-בעטט, кровать съ балдахиномъ. ומזה קראו ליריעות הפרושות על האהל ההוא בשם כילה ואמרו: מתעטף אדם בְּכִילָה ובכסכסיה (שבת קל"ט, ע"ב): ופירש"י שהוא כסדין ומתעטף בה דרך מלבוש.

כִּלּוֹן (כִּילוֹן). ש"ת: הַכִּילוֹן והלפתן (בכורות ז', א'). בגמרא פירשו: כילון דדמי רישיה לאבלא. ופירש"י לכסוי של חבית שהר מלמעלה ורחב מלמטה, וחבירו: כי אוכלא לדנא (סנהדרין כ"ח, ע"ב). ור"ב טוספיא גוזרו מלשון רומית Cilo, איש אשר לו ראש ארוך וצר משתי צדדיו עד שמצחו בולט לחוץ, אָוואַל-קאָפף, овальная голова. והנראה שמקורו עברית, מגזרת השם כִּלְיָה כליות, שהן כמבואר עגולים ארוכים.

כְּלָל, שע"פ. איש בימי עזרא (עזרא י', ל').

כָּלַם, יוצא. בערבית עניני עשות פצע, חבול, פערוואונדען, ранить, ובעברית בהשאלה בהפעיל יוצא גרם נזק וצער אל זולתו, שאַדען צופיגען, פערלעטצען, קראַנקען, вредить, оскорблять, обижать: לא הֶכְלַמְנוּם (ש"א כ"ה, ז') בסגול תמורת חירק, וכתרגומו: לָא אַנְזֵיקְנוּנוּן: לא גרמנו להם שום היזק, והכפל: ולא נפקד להם מאומה. ורש"י פי': לא השיבונום ריקם (ועיין בסמוך): ואין מַכְלִים דבר (שופטים י"ח, י"ז) — אין דבר מזיק להם ומפריע מנוחתם נמשך אל הקודם: שוקט ובוטח, בעאונרוהיגען, беспокоить, ומלת דבר יובן כמין סתמי, ושעורו: ואין דבר מכלים. ותרגומו: ולית דמנזק. ורש"י פירש: אין אחד צריך לחברו, שיחזירנו ריקם ויכלימנו כמו שנאמר בסוף הענין: אין שם מחסור כל דבר (שם י'), ועל הרוב בענין גערה, חרוף וגדוף (ועיין גדף), בעליידיגען, оби-жать, ולא תַכְלִימוּהָ (רות ב', ט"ו), כי הִכְלִמוֹ אביו (ש"א כ', ל"ד), עשר פעמים תַּכְלִימוּנִי (איוב י"ט, ג')—בטענות ובגיזומים, ותלעג ואין מַכְלִם (שם י"א, ג')—בזיון וביוש, בעשאָמען, пристыдить. יַכְלִים אביו (משלי כ"ח, ז'), בְּהַכְלִים אותך רעך (שם כ"ה, ח'), צו שאַנדען מאַכען, осрамить, опозорить: אף זנחת וַתַּכְלִימֵנִי (תהלים מ"ד, י"ד) — שמתנו לחרפה כי לשוא בטחנו בך, ע"ד: ומשנאינו הבישות (שם שם, ח'), אל תבישני משברי (שם קי"ט, קט"ז). ופ"א בא במובן עומד, הרגשת חרפה, שאַם עמפפינדען, чувство-вать стыдъ: גם הַכְלִים לא ידעו (ירמיה ו', ט"ו), והקודם: גם בוש לא יבושו, стыдиться, краснѣть.

ההָפְעַל היות נפגע וניזוק, בעשאָדיגט ווערדען, בעליידיגט, געקראַנקט ווערדען, быть обиженну: ולא הָכְלַמְנוּ ולא פקדנו (ש"א

כ"ח, ט"ו). ובענין הרגשת חרפה וביוש מתוחלת נכזבה, בעשאֶמט ווערדען, -при быть пристыжену: בושו וְהָכְלְמוּ (ירמיה י"ד, ג'). ובדרז"ל: עד שתהא מוכלמת (ספרי במדבר ק"ו) ועיקר שמוש הפעול הוא בבנין נִפְעַל, היות נעלב, מבויש ומבוזה נעשעמט, געלאֶסטערט, בעליידיגט ווערדען, быть обижену, пристыжену: האנשים נכלמים מאד (ש"ב י', ה'); כאשר יתגנב העם הַנִּכְלָמִים בנוסם במלחמה (שם י"ט, ד'). ועל הרוב במובן המוסרי הרגשת חרפה ובושה ממעשים רעים, זיך שאֶמען, стыдиться. ובא בקשור עם נושא המעשה הרע ביחס מ"ם: וְנִכְלַמְתְּ מכל אשר עשית (יחזקאל ט"ז, נ"ד), הַנִּכְלָמוֹת מדרכך זמה (שם ט"ז, כ"ז), וְהִכָּלְמוּ מדרכיכם (שם ל"ו, ל"ב), וְנִכְלְמוּ מעונותיהם (שם מ"ג, י'). ובזולת נושא הרע המובן במאמר: וזכרת את דרכיך וְנִכְלַמְתְּ (שם ט"ז, ס"א), יסגו אחור וְיִכָּלְמוּ (תהלים מ', ט"ו); ונרדף לפעל בוש: בשתי וגם נִכְלַמְתִּי (ירמיה ל"א, י"ט), ומפרש: כי נשאתי חרפת נעורי: בשתי ונכלמתי להרים אלהי פני אליך וגו' (עזרא ט', ו'). ומחבור שני הפעלים נראה כי הכלמה גדולה מן הבושה וכמו שהתבאר גם מגזרת הפעל שעיקרו פציעה וחבלה, ומורה על הרגשה הזקה שחודרת ומפלחת כליות ולב. ובענין הרגשת צער מתוחלת נכזבה: בושו וגם נִכְלְמוּ כלם (ישעיה מ"ה, ט"ז), לא תבשו ולא תִכָּלְמוּ עד עולמי עד (שם שם, י"ז), אל ישב דך נִכְלָם (תהלים ע"ד, כ"א), אל יִכָּלְמוּ בי מבקשיך (שם ס"ט, ז'), והקודם: אל יבשו בי קויך—בסבתי, על ידי (עיין רש"י). ובא במובן היות במעמד הכלמה, בעשאֶמט זיין, בלייבען, быть обижену, пристыжену: הלא תִכָּלֵם שבעת ימים (במדבר י"ב, י"ד)—ראוי לה להיות נכלמת ונזופה לאביה שבעת ימים שלא תראה לפניו. והמקור: וְהִכָּלֵם לא ידעו (ירמיה ח', י"ב)—אינם רוצים לדעת שיש להם ממה להכלם.

כְּלִמָּה ש"נ, חרפה וגדופה, שמאֶהונג, בעשימפפונג, ругательство, позоръ: בסתה כְלִמָּה פני (תהלים ס"ט, ח'), לפי שהכלמה נכרת על הפנים בצבע הלבן והאדמימות. והקודם: כי עליך נשאתי חרפה: ולא ישאו עוד כְּלִמַּת הגוים (יחזקאל ל"ו, כ"ט) — הכלמה שיכלימום הגוים, מוסר כְּלִמָּתִי אשמע (איוב כ', ג'), ילבשו בשת וּכְלִמָּה (תהלים ל"ה, כ"ו), יעטו חרפה וּכְלִמָּה (שם ע"א, י"ג) — שפעולת הכלמה מרגשת כמעט בכל הגוף: הלכו בַכְּלִמָּה (ישעיה מ"ה, ט"ז). הרגשת חרפת מעשים מכוערים: בשי ושאי כְלִמָּתֵךְ, שאַנדע, стыдъ (יחזקאל ט"ז, נ"ב), מפני כְלִמָּתֵךְ (שם שם, ס"ג), וכמו כן מעמד גרוע ומקולקל מפחיתות ערכו, שמאַך, שאַנדע, стыдъ, срамъ: אולת היא וּכְלִמָּה (משלי י"ח, י"ג), וּכְלִמָּה ירונו חלקם (ישעיה ס"א, ז'), תחת היו מרננים ואומרים עליכם חלקם של אלו אינו אלא כְּלִמָּה. וכן הרגשת צער כְּלִמָּה מפני תקוה נכזבה: והחסות בצל מצרים לִכְלִמָּה (ישעיה ל', ג'), ילבשו שוטני כְּלִמָּה (תהלים ק"ט, כ"ט). ובא ברבוי: מִכְּלִמּוֹת ורק (ישעיה נ', ו'), לא יִסַּג כְּלִמּוֹת (מיכה ב', ו'). לדעת המפרשים ענינו כמו לא ישיג כלמות. ויתכן שענינו לא יסוג אחור בכלמה, ע"ד מליצת: יסוגו אחור ויכלמו (תהלים מ', ט"ו). והשם כלמות בזה במובן תאה"פ, שאַנדליך, позорно, ועמ"א

כְּלִמּוּת: וּכְלִמּוּת עולם (ירמיה כ"ג, ל"ט).

כְּלוּם (מרכב מן כל מאום), שם הכנוי, וענינו: דבר מה אירגענד עטוואַס, что-нибудь; ובא בחבור עם מלות השלילה לא, אין, לשלילה כללית: ואין הנבלה יפה כְּלוּם (ב"ק ג', ט') גאַרניכטס, ничего, לא אמר כְּלוּם (ב"מ א', ד')—אין ממש באמירתו, אין לו בה כלום (פאה ד', ג'), פלוני יצא נקי מנכסיו ואין לו בהם הנאה של כלום (ב"ק ס"א, ע"א). ובזולת השלילה: מִכְּלוּם (כלים כ"ד, א')—מכל מאום, מכל וכל, לגמרי. ובדרך השאלה והתימה לשלילה: כלום אמרת אלא מפני כבוד (נדרים ח', ז', ובגמרא ס"ג, ע"ב). דענן, עטווא?, развѣ?. כלום יש לזה על זה כלום (סנהדרין ק"ח, א'), כלום יש עבד שתובע את רבו (ערכין ס"ו, א'), כלום פיחת כבודי לבית

שכונתי (ויק"ר ב'). לפוטרו בלא כלום או פטור בלא כלום נמצא פעמים רבות, שהרי פטר עצמו מִכְּלוּם (ב"ק ע"ה, ע"א).
כּוּלְיָאר, ש"ז, במשנה, מין תכשיט נשים. ולא בְּכוּלְיָאר (שבת ו', ב'), ובגמרא אמרו מאי כּוּלְיָאר אמר רב: מכבנתא (שם ס"ב, ע"א), והוא צעיף שמעטפת בו ראשה, והערוך גורס כּוּכְלְיָאר. ופירש שהוא דומה למכחול וראשו אחד דומה לסירה שאורגת בה התכשיטין שנותנת כנגד פניה וכו', ויש אומרים תכשיט שמעגלת על הראש כדגרסינן ביומא: והכהנים מוקפים ועומדים במין כוכליאר (כ"ה ע"א ולפנינו בכוליאר. ופי' ר"ב מוספיא מקורו בלשון יונית kochliodys, דבר ענול ומסובב כמו לול. ר"ל כמין חמט, שנאֶקקֶנפֶארמיג, -кожтищу образный, cochlides, וכן הוא בלשון רומית cochlear.

כְּלוֹנָס, ש"ז, במשנה. עץ דק וארוך עשוי לסיעוד, שטאַנגע, шесть, ъвоз: כסא שקבעו בבלונס (כלים כ', ג') וביתר באור בלשון רבים: בתולות אר"י כלונסות של ארז שמעמידין בהן את הקורה [התקרה] (ב"ב ס"ו, ע"ב, ועיין ר"ה כ' ע"ב), מביאים כלונסאות של ארז (ר"ה ב', ג'), גפן של זהב היתה עומדת על פתחו של היכל ומודלה על גבי כלונסות (מדות ג', ח'). וכלונסות של אבן היו קבועין מכותלו של היכל לכותלו של אולם כדי שלא יבעט (שם שם, ה').

כְּלִים, ש"ז, במשנה: החרובים והכליסים (תרומות י"א, ד') לדעת הרמב"ם מין תאנים. ובעוקצין בְּוָיו: והכלוסים והחרובים (א', ו'), ושם פירש הר"ש שהוא מין קטניות. ושם: חוץ מן הכלוסים (ג', י"ב) ופירש הרמב"ם זה שקורין לו ענב אל דיב. ור"ב מוספיא אומר שהוא פרי ארז שהוא מאכל חזירים. ולפעמים גם מאכל אדם.

כֵּילָף, ש"ז, מקורו ארמית ע"ם קֵיסָם, שם כלי מתכת לחציבה ובקיעה, בייל, אַקסט, топоръ, багоръ: בכשיל וְכֵילַפּוֹת יהלמון (תהלים ע"ד, ו'), ודומה לו בתרגום כולבא, קרדום ת"י כּוּלְבָא (ש"א י"ג, כ'), וי"א, כי התרגום כולבא צ"ל כולכא. והוא מיונית שפתרונו כלי מתכת. ובתוספתא יד־הכילוף ובן־הכילוף (כלים ב"ב, ז', ב'), וקרוב להם, גלף, קלף עיי"ש.

כְּלַפֵּי, ארמית, ובמשנה, מלת היחס. י"א שהוא מרכב מן כָּל אַפֵּי והנראה שעקרו: כְּלְאַפֵּי בכ"ף הדמיון והערך כמו נגד הפנים, לעומת, נעגען, גענגענאיבער, противъ, насупротивъ: כְּלַפֵּי הר גרזים (סוטה ז', ה'), האיש וכו' פניו כְּלַפֵּי העם והאשה פניה כְּלַפֵּי העץ (סנהדרין ו', ע"א), חוצפא אפילו כְּלַפֵּי שמיא מהניא (שם ק"ה, א'), וסתר פנים ישים ת' וטמור אפיא ישוי כלפי לעיל, ויש שהמלה „כלפי" אינה מלת היחס, כי אם תאה"פ ופתרונה: אין אַנבעטראַכט דעססען, въ виду чего-то: כְּלַפֵּי שאמרה תורה לא יחמוד וגו' (פסחים ח', ע"ב).

כָּמַהּ, פ"ע, בקל. כלות הנפש מתשוקה עזה, שאיפה, שמאַכטען, הינשמאַכטען, вздыхать, томиться: כָּמַהּ לך בשרי (תהלים ס"ג, ב'), והקודם: צמאה לך נפשי, ולא נמצא יותר במקרא. לדעת המבארים מקורו ערבית. כמה, כהות הצבע ועם זה, כמישה וחלשות (ועיין כסף). ומצאנו דוגמא לפעל זה בשם

כְּמֵהָה, שב"נ, מין צמח, שרוב גדולו מליח האדמה וממטר, שוואַם, грибъ: ועל כְּמֵהִין ופטריות (ברכות מ', ע"ב). ובמדרש על כמה לך בשרי אמרו: כִּכְמֵהוֹת הללו שהן מצפין למים (ב"ר, ס"ס), הרי מצאנו דמיון בין שתי המלות האלה, ואם ע"ד הדרש: וזה כעין ראיה לדבר שעיקר הוראתו צמיחה וספיגה, מסכים אל הקודם: צמאה לך נפשי.

כַּמָּה, עיין מה.

כִּמְהָם, כִּמְהָן, שע"פ, שם בן ברזלי הגלעדי (ש"ב י"ט, ל"ח, מ"א) ושדה אחוזתו בקרבת בית לחם נקרא גרות כִּמְהָם (ירמיה מ"א, י"ז).

כְּמוֹ, עיין מו.

כָּמוֹז, לא נמצא בפעל, והדומה לו כָּמֹס בטובן סגירה (עיין שם). ומזה:

כּוּמָז, ש"ז, מין תכשיט נשים שעשוי כמין מנעול, שפאַנגע, שנאַללע, ברעלאָקקע, пряжка, привѣска, брелокъ: וטבעת וְכוּמָז (שמות ל"ה, כ"ב), טבעת עגיל וְכוּמָז (במדבר ל"א, נ'), ובערבית ענינו מין תכשיט עגול.

כָּמַן, מקורו ארמית, פ"י. הקל אריבה וצדיה, ישיבה במארב להתנפל על הזולת נאָכשטעללען, אויפלויערן, подстерегать, подсматривать изъ засады: ואשר לא צדה, ת"א: ודלא כְמַן ליה (שמות כ"א, י"ג), ועל פתח רעי ארבתי, ת"י: כְּמָנִית (איוב ל"א, ט') וכן באִפְעֵל: דב ארב, ת"י: דובא מַכְמֵן (איכה ג', י'). וכמו כן בענין הסתרה וכסוי, פערבערגען, צודעקקען, скрывать, прикрыть: מכסה שנאה שפתי שקר, ת' מַכְמֵין בעל דבבא ספותא דשקרא (משלי י', י"ח). ויתכן שזו עיקר הנחת הפעל קרוב לפעל כבן עיי"ש. ומזה אריבה וצדיה, לפי שהאורב מסתיר א"ע ומכסה מארבו. ובמשנה: כל חייבי מיתות אין מַכְמִינִים עליהם (שם), מצוה לְהַכְמִין לו (ע"ז ה', ג'). ובענין כסוי והטמנה: הַמַּכְמֵן באדמה (מעשרות ד', א'), פערגראַבען, зарывать, והערוך גורס הַמַּכְמֵר (ועיין כמר). והקליר אמר: רז הַמּוּכְמָן ליום זה מזוין (מלכיות) ומעמו: הסוד הכמוס.

מִכְמָן, ש"ז, אוצר שאוצרים ומטמינים בו זהב וכסף וכל כלי חמדה, שאַטץ, сокровище: ומשל בְּמִכְמַנֵּי הזהב (דניאל י"א, מ"ג), ובפיוט: בענין מארב, הינטערהאַלט, засада; ויעמוד בְּמַכְמָן בכל רגע וזמן (ר' שלמה בן גבירול, שיה"ש ה').

כַּמְנוֹן, ש"ז, מצודה ומארב: ובנה עליה מצורים (קהלת ט', י'), כַּמְנוֹן ועקמון (מדרש קהלת, ב"ר ל"ג).

כַּמֹּן, שב"ז, מין פרי קטן, ממיני פרי הבשמים, קימעל, тминъ, וכן שמו ביונית kuminon, וברומית kuminum, ובםלאוית, кминъ: והפיץ קצח וְכַמֹּן יזרק (ישעיה כ"ח, כ"ה), על כַּמֹּן יוסב (שם שם, כ"ז).

כָּמַס, פ"י, בקל גניזה והטמנה, פערבערגען, אויפבעוואַהרען, скрывать, сохранить, לא נמצא כי אם פ"א במקרא ובבינוני פעול: הלא הוא כָּמֻס עמדי (דברים ל"ב, ל"ד), והכפל: חתום באוצרותי, ובפיוט: מִכְמוּסֵי כתם (מוסף יו"כ). ובנפעל: ליום זה נכמס סכם חשבונות (יוסי בן יוסי זכרונות).

מִכְמָס, שם עיר (עזרא ב', כ"ז) (ועיין כמש).

כּוּמְסָאָה, במשנה: המעמר לכובעות ולכוּמְסָאוֹת (פאה ה', ח') ופירשו המפרשים על פי הירושלמי מקום חפירה בקרקע שלשם מגדישים ומאספים העמרים, וכמו טומנים וגונזים שם והוא מלשון: כָּמֻס עמדי (ועיין כובע והררה).

כָּמַר, פע"ו, קרוב לשרש חמר. ענינו חמום, הייס מאַכען, дѣлать горячимъ, הקל לא נמצא כי אם בתלמוד: ולא יִכְמוֹר באדמה (ב"מ פ"ט ע"ב) — חימום על ידי הטמנה בעפר חם, מחוסר מִכְמָר (שם צ', ע"א), חיישינן לְמִכְמַר בשרא (פסחים נ"ח, ע"א), ולגירסת הערוך מזה: הַמְּכַמֵּר באדמה (מעשרות ד', א') (עיין כמן). ובפיוט במובן המוסרי כהוראת הנפעל: רחמים לִכְמוֹר (קרובות ב' דר"ה), יִכְמְרוּ רחמיך (שם). ומזה במקרא בבנין

נִפְעַל, בהשאלה חמום ההרגשה וההתפעלות ומיוחס אל התפעלות הרחמים. ערגליהען, ענטברעננען, воспаляться: כי נִכְמְרוּ רחמיו אל אחיו (בראשית מ"ג, ל"א), כי נִכְמְרוּ רחמיה על בנה (מ"א ג', כ"ו). יחד נִכְמְרוּ נחומי (הושע י"א, ח'). בשלשת המקומות האלו, תרגמו אונקלוס ויב"ע בפעל גלל: אתגוללו רחמוהי. ובמובן הטבעי: עורנו כתנור נִכְמָרוּ (איכה ה', י'), יש לפרשו בענין יקידה ושרפה, ברעננען, גליהען, раскаливаться. ורש"י פירשו בענין קמוט וכווץ, כדרך כל עור שמחממים אותו נקמט ונכווץ, ולדעת הרד"ק טעמו שחור, עורנו שחור מחום פנימי כתנור השחור מאש ועשן, וע"ד מליצת: עורי שחר מעלי ועצמי חרה מני חרב (איוב ל', ל'), שוואַרץ ווערדען, чернѣть, וכן תרגומו:

היך תנורא אתקדרו (ועיין כמריר).

כְּמִירָה, ש"נ, בפיוט רחמים והמלה:
כישרתך כן כְּמִירָתְךָ (שחרית י"כ, סלוק).

כֹּמֶר, ש"ת, משרת לעבודה זרה געטצען-פריעסטער, языческій жрецъ, וזה לפי הנראה ע"ש שרוב עבודתם היתה באש כעבודת המלך והבעל: והשבית את הַכְּמָרִים (מ"ב כ"ג, ה'), הַכְּמָרִים והכהנים (צפניה א', ד'), וּכְמָרָיו עליו יגילו (הושע י', ה), וכן הוא בארמית כּוּמְרָיָא, ווי"מ ממשקל זה בתלמוד: ונעשה כומר לע"ז (ערכין ל', ע"ב),

כִּמְרִיר, ש"ז, ע"מ סגריר, וברבוי,
יבעתהו כִּמְרִירֵי יום (איוב ג', ה'), לדעת הרלב"ג הוא מענין חמימות והכוונה האדים העולים בסבת חמימות היום, שמחשיכים ומקדירים את אור היום. שווילע, פינסטערניסס, зной; мракъ. והאחרונים פתרוהו בהוראת קדרות ואמרו שהכוונה על לקויי השמש שחשבוהו לפנים כאות פורענות ושע"כ נאמר יבעתהו. ולדעתם יובן השם יום במובן שמש, פֿער-דיססטערונג, זאָננענפֿינסטערניסס, затмѣніе солнца, (ועיין מרירי בשרש מרר).

כֹּמֶר, ש"ז, שם כלי שמכניסים וכובשים בו זיתים או ענבים עד שיתחממו ויתבשלו ויהיו נוחים להוציא מהם שמנם או יינם: על הַכּוֹמֶר של זיתים, על הכומר של ענבים (ב"מ ע"ד, א'). מה כּוֹמֶר של ענבים כיון שמניח אדם אצבעו עליו מיד דובב (יבמות צ"ז, ע"א; בכורות ל"א, ע"ב). ומזה לדעת הערוך: בושלי כמרא (ברכות מ', ע"ב) – הפגים שֶׁכּוֹמְרִים בעפר להתבשל. ורש"י פירש מענין חום, שרופי חמה שבשלם ושרפם החום ויבשו:

כָּמַר, לא נמצא בפעל במקרא. וכפי הנראה מן השמות הנגזרים ממנו ענינו בעקרו: קליעה, מעשה עבות ופתול, פֿלעכטען, פֿערוויקקעלן, плесть, вить, דומה לפעל כָּבַר; ומזה:

מִכְמָר, ש"ז, לדעת רוב המפרשים עניני רשת ומצודה, וזה אם על שם שהוא עשוי מעשה קליעה ועבות, או על שם שהנצור הוא נסבך ונפתל בו שאינו יכול לצאת ממנו נעטץ, יאָגערגאַרן, сѣть тенета: כתוא מִכְמָר (ישעיה נ"א, כ'), ושיעורו—כתוא המכמר הנלכד במכמר. ויתכן שהוא ש"ת במובן: כפות, קשור, ונפתל, געבונדען, פֿערשטריקקט, связанный, опутанный, שהוא אחרי שמתיגע להתיר החבלים ואינו יכול, ישכב עיף ויגע וכמתעלף.

מַכְמֹר, ש"ז, רשת ומצודה, נעטץ, сѣть:
יפלו בְמַכְמֹרָיו רשעים (תהלים קמ"א, י'), ועמ"א.

מִכְמוֹרֶת, מִכְמֶרֶת, ש"נ, ופרשו מִכְמֹרֶת (ישעיה י"ט, ח') רשת לצידת דגים, נעטץ, неводъ: ויאספהו בְּמִכְמַרְתּוֹ (חבקוק א', ט"ו). ובמשנה: הרשתות וְהַמִּכְמָרוֹת (כלים כ"ג, ה'), במצודות וברשתות וּבְמִכְמָרוֹת (מכשירין ה', ו'), ובתלמוד השתמשו בשרש זה גם בפעל בבנין הִפְעִיל או בְּפֻעַל: בשני בני אדם מַכְמִירִין (מכמרין) מִכְמוֹרִין בירדן (יבמות קכ"א, א').

כָּמַשׁ, ארמית ובמשנה, פ"ע, בצמחים היות חסר ליח הטבעי, נבל ונקמט. פֿערדאָררען, פֿערוועלקען, צוזאַממענשרומפּפֿען, вянуть, увядать: כדי שלא יִכְמְשׁוּ (סוכה ד', ו'), ערבה וכו' כְּמוּשָׁה (שם ג', ג'). מה שושנה זו יוצא עליה שרב הרי היא כְּמוּשָׁה (ויק"ר כ"ג); ובנפעל: כשושנת ההר שנוחה לְהִכָּמֵשׁ (שיה"ש ב', א'), חֲמַת כֶּמֶשׁ (תפלת גשם) — הנמעים הכמושים מחום. ובויקרא רבה פכ"ג על הכתוב (הושע י"ד, ו'): אהיה כטל לישראל יפרח כשושנה: מה שושנה זו יוצא עליה שרב הרי היא כמושה, יוצא עליה טל היא מפרחת.

כְּמוֹשׁ, שע"פ, שם אליל למואב (שופטים י"א, כ"ד).

כֵּן ובסמיכות ובמקף כֶּן, מלת המעם והענין, יסודו כ הערך והדמיון, עיקרו תאר הפעל והוראתו החלטה וקיום דבר שנמצא או שנעשה בדמיון וערך אל הידוע במאמר, זאָ, אַלזאָ, געראַדע זאָ, такъ: ויהי כֵן (בראשית א', ז'), כֵּן משפטך אתה

חרצת (מ"א כ', מ"ז); ועמי אהבו כֵן (ירמיה ה', ל"א); ויכלול גם דמיון והשואה בדיוק לאמר באופן כזה, ולא באופן אחר, זאָ אונד ניכט אנדערס, такъ — не иначе, וגם שאול אבי יודע כֵּן (ש"א כ"ג, י"ז) — שהוא כן: כֵּן יאמר ה' (מ"א א', ל"ו); לא יעשה כֵן במקומנו (בראשית כ"ט, כ"ו); ובחסרון הנעשה בסמוך לה, ומובן בענין: אשר מלאו לבו לעשות כֵּן (אסתר ז', ה'), אם כֵּן למה זה אנכי (בראשית כ"ה, כ"ב); ובפרטי הוראותיה אנו מוצאים: א) דמיון וערך האיכות, אויף זאָלכער אַרט, такимъ образомъ: לא כֵן אנכי עמדי (איוב ט', ל"ה)—דעתי אני לעצמי אינה כן: כֵּן אהבו לנוע (ירמיה י"ד, י'), כֵּן יתן לידידו שנא (תהלים קכ"ז, ב')—באופן כזה, נמשך אל הסמוך: הנה נחלת ה' בנים וכו'. כֵּן אזמרה שמך לעד (שם ס"א, ט')—בשירים כאלה רוצה אני לומר לך כל ימי חיי: לא כֵן הרשעים (תהלים א', י"ז); ובעלוי המדרגה: אם שלמים וְכֵן רבים וְכֵן נגוזו ועבר (נחום א', י"ב). ב) דמיון ערך בכמות—זאָ פֿיעל, אין זאָלכער צאַהל, столько, לא היה כֵן ארבה כמהו (שמות י', י"ד), לא מצאו להם כֵּן (שופטים כ"א, י"ד), לא בא כֵן עצי אלמגים (מ"א י', י"ב). ויתכן שזה ג"כ בדמיון האיכות עצי אלמוגים טובים כאלה. ג) בערך הזמן, במשך זמן כזה, זאָ לאַנגע, такъ долго, כי כֵּן ימלאו ימי מרוקיהן (אסתר ב', י"ב). בכל זמן וזמן שיבוא, זאָ אָפֿט, каждый разъ, когда...: קראו להם כֵּן הָלְכוּ מפניהם (הושע י"א, ב'), תיכף ומיד זאָ-גלייך, זאָ-פֿאָרט, тотчасъ, ויקדם לו כ' בפעל המשער: כבאכם העיר כֵּן תמצאון אותו (ש"א ט', י"ג) ובסגנון השירי גם בזולת הכ"ף: המה ראו כֵּן תמהו (תהלים מ"ח, ו'), ולחזוק הדמיון יבוא עם מאמר המדמה בחבור מלת כַּאֲשֶׁר: כֵּן תעשה כאשר דברת (בראשית י"ח, ה'), כאשר פתר לנו כֵּן היה (שם מ"א, י"ג). או בחבור עם כ"ף הדמיון: וכפרשים כֵּן ירוצון (יואל ב', ד'), כחצים ביד גבור כֵּן בני הנעורים (תהלים קכ"ז, ד'), כרבם כֵּן חטאו לי (הושע ד', ז'), כי גבהו שמים

מארץ כֵּן גבהו דרכי (ישעיה נ"ה, ט'); וכן בחסרון כ"ף המדמה: ויששכר כֵּן ברק (שופטים ה', ט"ו), שעורו — כיששכר כֵּן ברק; ולפעמים יבוא בדמיון להראות ערך הנגוד: וכאשר יענו אותו כֵּן ירבה (שמות א', י"ב); ויתכן שבמובן זה נאמר: קראו להם כֵּן הלכו מפניהם (הושע י"א, ב') ושעורו: כאשר קראו להם (לשוב אל ה') כֵּן הלכו. ולפעמים יחסר המאמר המדמה וטעמו החלטה וקיום, געוויסס, געוויססליך, точно, вѣрно, וענינו כמו: אכן: כֵּן בקדש חזיתיך (תהלים ס"ג, ג'); ואולי מזה גם: כֵּן אזמרה שמך (שם ס"א, ט'); ובדמיון כפול: ויושביה כְּמוֹ־כֵן ימותון (ישעיה נ"א, ו')—באופן כזה האמור קודם לזה, והארץ כבגד תבלה. וי"ת אף אינון הָכֵין, גם הם ככה (ועיין כן כנם). ובא: למנות ימינו כֵּן הודע (תהלים צ', י"ב), ענינו כמו אָכֵן—אם תודיע אותנו למנות ימינו או אז נביא לבב חכמה (פירסט). או כמו לָכֵן, על כֵּן, אחרי שכל כך מעטים ורעים ימינו, לכן הודיענו למנות אותם כראוי וגו' (זאַכס). ולא רחוק לשער שמלת כֵּן בזה היא במובן תאה"פ כראוי וכנכון, ריכ־טיג, געהאָריג, какъ слѣдуетъ, ודומה לזה: ובאדם מבין יודע כֵּן יאריך (משלי כ"ח, ב')—ובאדם אחד יודע דברי המדינה כראוי וכנכון, לאשוריו, יאריך שלום המדינה (ועיין ארך), הפך הקודם: בפשע ארץ רבים שריה (ועיין כן בשרש כון). עוד רבו נטיות פרטי הוראות המלה כן בחבור המלה הזאת עם מלות היחס או אותיות היחס והם: א) אַחַר כֵּן, אַחֲרֵי כֵן, אחר שנעשה המעשה באופן האמור. היעראויף, затѣмъ: וְאַחַר כֵּן יבוא הכהן (ויקרא י"ד, ל"ו)—כעין אחרי אשר, אחר זה (ועיין אחר); ובמובן תכיפות הדברים ביחס הזמן, דאַ־רויף, נאַכהער, послѣ того, וגם אַחֲרֵי כֵן אשר וגו' (בראשית ו', ד') וְאַחֲרֵי כֵן יצאו (שם ט"ו, י"ד), וישמע דוד מֵאַחֲרֵי כֵן (ש"ב ג', כ"ח). ב) בְּכֵן, באופן כזה, אויף דיעזער ווייזע, такъ, такимъ образомъ: וּבְכֵן ראיתי רשעים (קהלת ח', י'), וּבְכֵן אבוא

אל המלך (אסתר ד׳, ט״ז). ג) לָכֵן (בקמץ ת׳ שוא מפני שהלמד התעצם בקשורו והיה כחלק מן המלה ע״ד לָעַד, לָנצח, לָרוב) במובן תאה״פ ביחס המסובב, זאָלכֿערהאַל-בען, דעסהאַלב, דאַרום, по сему, поэтому, ומושך את הפעל אחריו בעתיד: לָכֵן אמור לבני ישראל (שמות ו׳, ו׳), לָכֵן לא אוסיף להושיע (שופטים י׳, י״ג); ועל הרוב בדבור המליצי: לָכֵן נאם ה׳ (ש״א ב׳, ל׳), ובהמשך על מלת הסבה במאמר הקודם: יען כי מאס וגו׳ וְלָכֵן הנה אדני מעלה עליהם (ישעיה ח׳, ו׳—ז׳); יען כי נגש וגו׳ לָכֵן הנני יוסיף (שם כ״ט, י״ג—י״ד), ובא לחזוק והחלטה שכן הוא: לָכֵן פקדת ותשמידם (שם כ״ו, י״ד), וואַהרליך, вонстину. וי״מ כמו על כן (עיי״ש): לָכֵן כל הורג קין (בראשית ד׳, ט״ו), לָכֵן שעפי ישיבוני (איוב כ׳, ב׳); ועל היותר בדברי הנבואות: לָכֵן ידע עמי שמי, לָכֵן ביום ההוא כי אני וגו׳ (ישעיה נ״ב, ו׳), לָכֵן כה אמר ה׳ אלהים עתה אשיב (יחזקאל ל״ט, כ״ה); ובמובן אָכֵן, בכל זאת: לָכֵן יתן אדני הוא לכם אות (ישעיה ז׳, י״ד), יעדאָך, דאַרום דאָך, ניכֿט דעכטאָ ווענינער, однако, тѣмъ не менѣе. ורש״י פירש כעיקר משמעו: לָכֵן יתן ה׳ לכם בעל כרחם. ואם חי ה׳ יאמרו לָכֵן לשקר ישבעו (ירמיה ה׳, ב׳)—אף אם יאמרו חי ה׳, בכל זאת הם נשבעים לשקר: ד) עַל כֵּן בטעם לָכֵן ונהוג על הרוב בדבור הפשוט, דעסהאַלב, דאַרום, דאַהער, посему, поэтому: עַל כֵּן יעזב איש (בראשית ב׳, כ״ד), עַל כֵּן יאמר (שם י׳, ט׳), עַל כֵּן לא ידרכו (ש״א ה׳, ה׳), עַל כֵּן חרה אף ה׳ (ישעיה ה׳, כ״ד), כמו על זאת, דאַריבער за-то. ובא לפעמים במובן יחס הסבה, דענן, ווייל, ибо: עַל כֵּן יתרת עשה אבדו (ירמיה מ״ח, ל״ו), עַל כֵּן אזכרך מארץ ירדן (תהלים מ״ב, ז׳), נמשך אל הקודם: עלי נפשי תשתוחח, מפני מה, יען אשר אזכרך, עַל כֵּן ברכך אלהים לעולם (שם מ״ה, ג׳), יפיפית וגו׳ יען אשר ברכך. ה) כִּי עַל־כֵּן ביחס הסבה, דענן, דאַווייל, такъ какъ, כִּי־עַל־כֵּן עברתם (בראשית י״ח, ה׳). כִּי עַל כֵּן באו בצל קרתי (שם י״ט, ח׳), כִּי־עַל־כֵּן ראיתי פניך (שם ל״ג, י׳), כִּי־עַל־כֵּן ידעת חנתנו במדבר (במדבר י׳, ל״א), כִּי־עַל־כֵּן שלח אלינו (ירמיה כ״ט, כ״ח). ו) עַד כֵּן, כמו עד עַתָּה, ביז נון, досель: עַד כֵּן לא הגדתי (נחמיה ב׳ ט״ז): והוא במובן כְּעַן בארמית וכמו שנאמר: וְעַד כְּעַן (עזרא ה׳, ט״ז) [פֿירסט].

כֵּן, ארמית כמו בעברית, תאה״פ, זאָ, אַלזאָ, такъ: וְכֵן אמר (דניאל ג׳, כ״ב), וְכֵן כתיב בגוה (עזרא ו׳, ב׳). ובמשנה בחבור עם שי״ן השמוש, שֶׁכֵּן, דענן זאָ, ибо такъ: שֶׁכֵּן דרך בני מלכים לעמוד (ברכות א׳, ב׳). ובתפלה: שֶׁכֵּן חובת כל היצורים. ועם מלת כָּל, כָּל שֶׁכֵּן (עיין כָּל).

כִּנָּה, ש״נ, ע״ד יונה, מין רמש קטן העוקץ, מיקקע, לויזע, мошка, вошь, ובא ברבוי: והיה כִּנִּים (שמות ח׳, י״ג), להוציא את הַכִּנִּים (שם שם, י״ד), ובשם הקבוץ כִּנָּם: ותהי הַכִּנָּם (שם שם, י״ג). וי״א שנמצא גם ביחיד זכר: ויושביה כמו כֵן ימותון (ישעיה נ״א, ו׳), נמשך אל הקודם: והארץ כבגד תבלה, וגם יושביה ימותון גם כן, כמו כנים המצויים בבגדים, ודחוק. ובמשנה: כִּנָּה שבתבואות (פרה ט׳, ב׳) מין תולעת: בלאַטטלויז, вошь: האוכל וכו׳ הַכִּנָּה בתבואה (תוספתא תרומות ז׳, י״ב), ובמ׳ תנא דב״א חושב י״ד מינים בכנה (פרק ז׳).

כַּנָּה, עיין כנן.

כַּן, כַּנָּא, כַּנָּה, ש״ז, במשנה: וְהַכַּן וְהַכַּנָּה (כנא) טמאים (כלים י״ב, ח׳), כתב הערוך פירוש: האמה שמסרגלים בה הספרים, והלוח שתחתיה (שתחת האמה); ולפי זה נקראת האמה כַּן והלוח כַּנָּא), וי״א: הַכַּן הוא עץ גדול וישקלו עליו הכספין והַכַּנָּא הם המאזנים. ור״ב מוספיא קרב את שני הפרושים ואמר: כַּן נקראת האמה שמסרגלין בה וקו הברזל אשר בתוך המאזנים המישר את המשקל. ולפי הפירוש הראשון אין אנו יודעים מה ענין הלוח שתחתיה. ובמקום אחר במשנה: כיצד משערים אותן, רשב״ג אומר נותן

את הַכַּנָּה ביניהם, מן הַכַּנָּה ולחוץ טהור, מן הַכַּנָּה ולפנים ומקום הַכַּנָּה טמא (כלים ז׳, ו׳). ומזה נראה שכַּנָּה הוא הלוח הארוך והישר שבו משערים ומכוונים יושר השורות לכתיבה לינעאַל, линейка, והַכַּן הוא העט של ברזל או של עופרת שבו חורתים ומסמנים את הקוים, שפיפּט, גריפעל, гри-фель, וזה הפך ממה שפירש המשביר. ולפירוש השני יהיה כַּנָּה מוט הברזל שעליו תלויות כפות המאזנים, כַּן היתד או המסמר התקועה באמצעיתה, המראה בנטיותיו, לצד הכף המכרעת את כמות המשקל, (ועיין בתוי״ט אהלות ח׳, א׳, ד״ה והועשה).

כַּנָּה עיין כֵּן.

כִּנָּה, פ״י, בבנין פִּעֵל, קריאת עצם בשמו, נענען, именовать: ואקרא לך בשמך אֲכַנְּךָ ולא ידעתני (ישעיה מ״ה, ד׳). והתיחד לקריאת עצם לא בשמו הפרטי כי אם בשם אחר על פי תארי פעולותיו לכבוד ולחבה, בענענען, מיטולירען, наиме-новать, титуловать: ובשם ישראל יְכַנֶּה (שם מ״ד, ה׳) — יכנה את עצמו. וכן הוראת הפעל כַּנָּה בלשון ערבית. ומזה כל שנוי בדברים להעלים את האמת ולדבר בלשון אחרת מפני הכבוד והיראה, נשיאות פנים, הכרת פנים, בעפֿאָרצוגען, отличать, וקשורו ביחס שאל: ואל אדם לא אֲכַנֶּה (איוב ל״ב, כ״א), והקודם: אל נא אשא פני איש. ובמשנה: הַמְכַנֶּה בעריות משתקין אותו (מגילה ד׳, ט׳) - מוציא את הדברים מפשוטם ומפרשו על דרך המשל; ובמכילתא על פסוק: וברב גאונך (שבות ט״ו, ז׳), והפתחם אותו (מלאכי א׳, י״ג) כִּנָּה הכתוב וכו׳, שנה הכתוב מפני כבודו של מקום (ועיין הקון סופרים), הַמְכַנֶּה שם רע לחברו (ב״מ נ״ח, ע״ב), מיט איינען שימפּפֿנאַמען געבען, дать прозвище.

כַּנָּה עיין כלנה.

כִּנּוּי, ש״ז, במשנה, שם אחר מפל לשם העצמי, ביינאַמע, прозвище: דנין את העדים בכנוי (סנהדרין ז׳, ה׳): במקדש אומר השם ככתבו ובמדינה בְּכִנּוּיוֹ (סוטה ז׳, ו׳), בכתבו הוא בי״ה בכנוי בא״ד: כל כִּנּוּיֵי נדרים כנדרים (נדרים א׳, א׳). ובחכמת הדקדוק: כנוי הגוף, כנוי הפעול, אותיות הכנויי״ם. ומן השרש הזה יצא השם בארמית **כְּנָת**, ש״נ, ברבוי כְּנָוָת. ענינו שם הכבוד לאיש על פי מעלתו ומשמרת כהונתו—אַמטס-טיטעל, санъ, чинъ, ומשקל השם משרש כְּנֵה כמו מְנָת מן מְנֵה: ושאר כְּנָוָתֵהּ (עזרא ד׳, ז׳; ה׳, ו׳)

כָּנְיָהוּ, שע״פ, בן יהויקים מלך יהודה (ירמיה כ״ב, כ״ד).

כְּנֵמָא ארמית, תאה״פ, ענינו: כזה, כן, באופן כזה, זאָ, אויף דיעזער ווייזע, такъ, такимъ образомъ, והיא מלה מורכבת מכ״ף הדמיון והערך וממלת נמא. מלה מקוצרת ממלת נֵאמַר, נֵימַר. ורגיל הרבה בלשון התלמוד וטעמו „כאשר נאמר״ או „לאמר״: כתבו אגרא חדא וגו׳ כְּנֵמָא (עזרא ד׳, ח׳), אדין כְּנֵמָא אמרנא להם (שם ה׳, ד׳), כזאת, כמו שנאמר: וּכְנֵמָא פתגמא התיבונא לממר (שם שם, י״א), לקבל די שלח דריוש מלכא כְּנֵמָא אספרנא עבדו (שם ו׳, י״ג).

כְּנִימָה, ש״נ, במשנה מין תולעת שבפירות, אונגעציעפֿער, насѣкомыя: המעלה פירותיו לגג מפני הַכְּנִימָה (מכשירין ו׳, א׳), ולא כְּנִימָה ולא רקבובית תכנס בפירות (ספרי דברים מ׳).

כָּנַן, פ״י, דומה לפעל כון בהוראת חזוק דבר על מכונו ובסיסו. פֿעסטזעטצען, אויפֿריכֿטען, воздвигать, утверждать. ומזה לדעת הראב״ע: וְכַנָּה אשר נטעה ימינך (תהלים פ׳, ט״ז), והוא צווי מבנין פִּעֵל והדגש יורה על חסרון אות הכפולה, וה״א נוספת, ובשלמים היה ראוי להיות כַּנְנָה, ורש״י פירש במובן שם כנה, המבוססת והמיושבת. וי״מ כמו גַּנָּה בחלוף גימ״ל בכ״ף: הגנה אשר נטעת. וי״ת עוּבָרָא די נצבת, והוא ענף שמבריכים בעץ, ומכוננים אותו על מקומו, זעטצלינג, שפּראָססלינג, отпрыскъ, מסכים עם הכפל: ועל בן אמצת. והפייטנים פירשוהו כשם תאר מליצי לכנסת ישראל ואמרו: אנא

כַּנָּה עורי נא וכר׳ (שחרית יוה״כ). על ישראל כַּנָּתוֹ (שם). הרוו״ה פירש: בשביל ישראל נתבסס העולם על כנו, וצ״ע: כהושעת כַּנָּה משוררת ויושע (הושענות). ובמשנה: הַמְכַנֵּן את החבל על יד על יד כשר ואם כננו באחרונה פסול (פרה ז׳, ז׳)—כריכה בהיקף, אומווינדען, обвивать, обверты-вать, ובחבל שהוא מכונן על צוארה (מכשירין ד׳, א׳). ומושגי הכריכה, והבסיסה, העגול והחזק קרובים זה לזה. ונמצא פעל כנן בשמות עצמים פרטים.

כְּנָנִי, שע״פ, אדם בימי עזרא (נחמיה ט׳, ד׳).

כְּנַנְיָה, כְּנַנְיָהוּ, שע״פ, שר המשוררים בימי דוד (דהי״א ט״ו, כ״ז).

כָּנַס, פ״י, דומה לשרש גנז ובארמית כנש (עיי״ש). עקרו הבאת דבר מרשות זולתו אל תוך רשות שלו, צוזאמ-מענגעהמען, собирать: לִכְנוֹס בהם (נחמיה י״ב, מ״ד: וג״כ צבור ואסוף: זאממעלן, на-копдять: כְּנוֹס אבנים (קהלת ג׳, ה׳) והפוכו: עת להשליך: כּוֹנֵס כנד מי הים (תהלים ל״ג, ז׳), י״מ מענין קבוץ ואסיפה, ע״ד: נצבו כמו נד נוזלים (שמות ט״ו, ח׳). ויתכן שטעמו: כונס כְּבַנֵּד מי הים, מביא אותם אל תוך מקום אחד מסכים עם הכפול: נותן באוצרות תהומות. ועם זה הבאת פרטים רבים מפוזרים אל מקום אחד: כְּנוֹס את כל היהודים (אסתר ד׳, ט״ז), פֿערזאממעלן, צוזאממענרופֿען; собирать, והכוונה אל מקום הכניסה להתפלל שם: לִכְנוֹס את הגרים (דהי״א כ״ב, ב׳) — ממקומותיהם אל מקום המלאכה. ובמובן אסיפה ורכישת הון איינבריינגען, ערווערבען, собирать, пріобрѣсть: כָּנַסְתִּי לי גם כסף וזהב (קהלת ב׳, ח׳), לאסוף וְלִכְנוֹס (שם שם, כ״ו). ובמשנה: הַכּוֹנֵס צאן לדיר (ב״ק ו׳, א׳), איינטרייבען, вгонять, כּוֹנֵס לתוך ביתו (שביעית ד׳, ה׳), היו בְּכוֹנֵס משקה (כלים י׳, ח׳) – בשעור שמקבל וקולט המשקה. ובא: אלא אם רצה כּוֹנֵס לתוך שלו ובונה (ב״ב א׳, ב׳)—מושך אליו ומקצר גבולו, וכן עלה אמה וְכָנַס אמה (מדות ג׳, א׳)—משך שטח במדת אמה ובמדה זו קצר שטח היקף המזבח: ויין של ישראל כּוֹנֵס בהן (ע״ז ב׳, ד׳): והתיחד ליבום יבמה: הכונס את יבמתו (גיטין ח׳, ז׳) – מביאה אל תוך ביתו. קדמו וּכְנָסוֹ (יבמות ב׳, ז׳). ארוסה ונשואה שומרת יבם וּכְנוּסָה (סוטה ב׳, ה׳). ונופל על זו, לשון כנס, לפי שהיבמה כבר זקוקה ליבם ואינה חסרה כי אם כניסה לביתו. ונמצא גם כן סתם בענין נשיאת אשה: כְּנָסָהּ בגט קרח (גיטין ח׳, ט׳), כְּנָסָהּ סתם (כתובות ז׳, ד׳), שלא כתב לה אלא על מנת לְכוֹנְסָהּ (שם ה׳, א׳); ובא גם בבנין

נִפְעַל במובן עומד: הַנִּכְנָס לכרך (ברכות ט׳, ב׳), הערײנקאָממען, входить: שהכהנים נִכְנָסִין לאכול בתרומתן (שם א׳, א׳), ולדעת הרשד״ל ענינו: טהרה מן הטומאה ע״י טבילה, שעל ידי הטהרה רשאי לבוא למקום הקדש ולהתחבר עם חבריו שהיו בדלים ממנו בעת טומאתו. וע״ד שמוש פעל אסוף במקרא: ואספתו מצרעתו (מ״ב ה׳, ג׳), וראיה לדבר שבתוספתא נאמר: משעה שהכהנים מטוהרים לאכול בתרומתן (בכורי העתים תקפ״ט, עמוד 125), נִכְנְסָה לחופה (כתובות י״ב, א׳). ובענין בא במקום זולתו והתחייב בחוב המוטל עליו: נִכְנְסוּ תחת הבעלים (ב״ק ד׳, ט׳), אחרון אחרון נִכְנָס בשביעית (סוכה מ״ב, ע״ב), ובמשנה דשביעית (ח׳, ז׳) נתפש בשביעית, אין יעמאנדס שטעללע טרעטען, קאָממען, заступать мѣсто другого; ובמובן הגעת הזמן: מִשֶּׁנִּכְנָס אב (תענית ד׳, א׳), חריש של ערב שביעית שהוא נִכְנָס בשביעית (שביעית א׳, ד׳). ובע״א בנכסים הַנִּכְנָסִים והיוצאים עמה (כתובות ח׳, ב׳), ואינו נִכְנָס לתוך דברי חברו (אבות ה׳, ו׳).

הִפְעִיל בהוראת הקל, הבאת דבר אל תוך מקום אחד: וְהִכְנַסְתִּי אתכם (יחזקאל כ״ב, כ״א)—כנוס אל תוך הכור, היניאין טהון, вложить, נמשך אל הקודם: קבוצת כסף וגו׳ אל תוך כור: וסוף הפסוק: ונפחתי עליכם באש עברתי. ומזה הבאת המפוזרים אל מקום אחד: וְכִנַּסְתִּים אל

אדמתם (שם ל״ט, כ״ח), זאַמעלן, собирать, נדחי ישראל יְכַנֵּס (תהלים קמ״ז, ב׳). וברחז״ל ע״ד ההשאלה בשעת הַמְכַנְּסִים — פזר, בשעת המפזרים — כַּנֵּס (ברכות ס״ג, ע״א), הַמְכַנֵּס מעות (שקלים ב׳, ג׳) במובן הראשון, מביאים עצים מן השדה מן הַמְכוּנָּס (ביצה ד׳, ב׳), וגם בבנין

הִפְעִיל במובן הפָּעֵל: הקדר שהכנים קדרותיו לחצר (ב״ק ב׳, ע״א), איינפֿיהרען. הערייננברינגען, ввозить, вносить, והפוכו הוצאה: שנטל מתוכה וְהִכְנִים (שבת א׳, א׳), שֶׁתַּכְנִיסֵנִי לכרך זה לשלום (ברכות ס׳, ע״א), וּמַכְנִיסוֹ לקיום (פאה א׳, ד׳), לְהַכְנִים בכלכלות (נדרים ח׳, ב׳), פסקה לְהַכְנִים לו כספים (כתובות א׳, ד׳), הִכְנִיסָה לו שפחה אחת (שם ה׳, ה׳). ובענין צמיחה, הבאת וכנוס הליח שגומר את הגדול: זיתים מִשֶּׁיַּכְנִיסוּ רביעית לסאה (שביעית ד׳, ט׳), והזיתים מִשֶּׁיַּכְנִיסוּ שליש (מעשרות א׳, ג׳); וע״ד המליצה: וְהַכְנִיסוּ חמה לעיר (ב״ר צ״ד), הַכְנִיסוּ לעיר בעוד שאור החמה זורח: „כסף מַכְנִים כסף מוציא" (קדושין י״ג, ע״א), מגיד הכתוב שהוא (הבעל) מוּכְנָס תחתיה לעון (ספרי במדבר ס׳ קנ״ו).

הִתְפַּעֵל: והמסכה צרה כְּהִתְכַּנֵּס (ישעיה כ״ח, כ׳); רש״י פירשו כפעל חוזר, הנסיך שימשול עליכם יהיה דחוק לו בהתכנסו לתוכו: זיך פֿערהיללען, איינוויקקעלן, окутывать-ся; והרשד״ל פירשו כפעל משותף, המכסה תהיה צרה כאשר יתכנסו תחתיהם עמים הרבה, זיך פֿערזאַממעלן, собираться; ובמשנה: מִתְכַּנְּסוֹת לעיר של מעמד (בכורים ג׳, ב׳)—מתוספות ונכנסות, ולשם כל העדים מִתְכַּנְּסִים (ר״ה ב׳, ה׳), וּבדבא״ם: משתנה וּמִתְכַּנֵּס ונעשה מים (רמב״ם יסודי התורה ד׳, ה׳) בענין התכווצות והתמעטות.

כִּנּוּס, שה״פ, אסיפה, זאַמלען, собраніе, העשוי לקבלה טמא, לְכִנּוּס טהור (כלים ט״ו, ה׳), כִּנּוּס לרשעים רע להם ורע לעולם (סנהדרין ח׳, ה׳), כִּנּוּס גליות (תדב״א ד׳).

כְּנִיסָה, שה״פ, ביאה אל תוך מקום מיוחד, דאַס הערייננטרעטען, היניינגעהען. вход, вступленіе: בִּכְנִיסָתוֹ לבית המדרש (ברכות ד׳, ה׳). מזה: יוֹם-הַכְּנִיסָה—יום שהעם בני הכפרים מתכנסים בכרכים לתפלה בצבור, והוא יום השני והחמישי בשבת: מקדימים ליום הַכְּנִיסָה (מגלה א׳, א׳). ובענין ביאה לחופה: בשעת כְּנִיסָתָם לחופה (יבמות ג׳, י׳), מקום שיפה כחו בִּכְנִיסָתָהּ, הורע כחו ביציאתה (כתובות ח׳, ד׳).

כְּנֵסִיָּה, ש״נ, אספה לתכלית מיוחדת: פֿערזאַממלונג, собраніе: כל כְּנֵסִיָּה שהיא לשם שמים סופה להתקיים (אבות ד׳, י׳). וברבוי: בתי כְּנֵסִיּוֹת והוא הרבוי מן השם

כְּנֶסֶת, ש״נ, פֿערזאַממלונג, собраніе: אנשי כְּנֶסֶת הגדולה (אבות א׳, א׳). כנסית גדולי חכמי ישראל שהתחילה בתחלת בנין הבית השני (עיין ספרנו דה״י לבני ישראל, ה״א). ובחבור עם השם בית: בֵּית־הַכְּנֶסֶת (בכורים א׳, ד׳)—מקום שמתכנסים שם לתפלה, זינאַגאָגע, синагога: בני הַכְּנֶסֶת (בכורות ח׳, ה׳)—האנשים המיועדים לבוא תמיד להתפלל בבית הכנסת ומוחזקים לבני תורה ויראי חטא: ראש הַכְּנֶסֶת, חזן הַכְּנֶסֶת: חזן הַכְּנֶסֶת נוטל ספר ונותנו לראש הַכְּנֶסֶת (יומא ז׳, א׳) (עיין חזן בשרש חזה).

הכנסה, שמ״נ, הבאה אל תוך מקום מיוחד: תנא הַכְנָסָה נמי הוצאה קרי לה (שבת ב׳, ע״ב). ובהשאלה: תבואת הָרֶוַח, איינקונפֿט, доходъ.

מִכְנָסַיִם, שם זוגי ז׳, בגד שמכסה את השוקים, שהשוקים נכנסים שם, אחד משמונה בגדי הכהנים, בייגקליידער, האָזען, панталоны, штаны: ועשה להם מִכְנְסֵי בד וגו׳ ממתנים ועד ירכים יהיו (שמות כ״ח, מ״ב), וּמִכְנְסֵי בד ילבש על בשרו (ויקרא ו׳, ג׳), וּמִכְנְסֵי פשתים יהיו על מתניהם (יחזקאל מ״ד, י״ח).

כנע, פ״י, עיקר הוראתו שפלה, נמוך, נידריג זיין, быть низкимъ; ובא בבנין:

הִפְעִיל. יוצא, כפיפה והשפלה, ניע-דערבייגען, гнуть: ראה כל גאה הַכְנִיעֵהוּ

(איוב מ׳, י״ב), והכפל: והשפילהו. ועל הרוב במובן רְדִיָּה ע״י נצחון במלחמה ולחץ המנצח, אונטעריאָכען, אונטערווערפען, поко-рять: הוא ישמידם והוא יַכְנִיעֵם לפניך (דברים ט׳, ג׳), וַיַּכְנַע אלהים וגו׳ את יבין (שופטים ד׳, כ״ג). ועם זה בצירה והשבחה בעשוויכטיגען, דאַמפפען, усмирять, пода-влять, успокаивать: שאון זרים תַּכְנִיעַ (ישעיה כ״ה, ה׳), ע״ד: משביח שאון ימים (תהלים ס״ה, ח׳). ובמובן המוסרי: דעמיט-היגען, усмирять: וַיַּכְנַע בעמל לבם (תהלים ק״ז, י״ב).

הנִפְעַל מן ההִפְעִיל בהוראותיו: וַתִּכָּנַע מואב בעת ההיא תחת יד ישראל (שופטים ג׳, ל׳)—יד ישראל כבדה על מואב וכפפה תחתיה, זיך ניעדערבייגען, אונטערווערפען, גע-דעמיטהיגט ווערדען, покориться, смириться: וַיִּכָּנְעוּ תחת ידם (תהלים ק״ו, מ״ב). וַיִּכָּנַע מדין לפני בני ישראל (שם ה׳, כ״א). ועל הרוב במובן שפלת הרוח לפני מי שגדול וצדיק ממנו, זיך דעמיטהיגען, смириться: או אז יִכָּנַע לבבם הערל (ויקרא כ״ו, מ״א), הראית כי נִכְנַע אחאב מלפני (מ״א כ״א, כ״ט), יען כי נִכְנַע מפני (שם), כְּהִכָּנַע מנשה (דהי״ב ל״ג, כ״ג), לא נִכְנַע מלפני ירמיה (שם ל״ו, י״ב), וּבְהִכָּנְעוֹ שב ממנו אף ה׳ (שם י״ב, י״ב), ובארמית רוב שמוש הפעל הזה באתפעל. ובא גם בפַּעֵל: במובן כפישה: הכפישני באפר (איכה ג׳, ט״ז), תר׳ כַּנַּע יתי בקטמא. ומחבר ספר יוסיפון השתמש בו בבנין פעול מן הקל. ואמר: ויהיה כָּנוּעַ לכבוש תחת בקשתי (פרק ד׳), ולהיות הורקנוס כָּנוּעַ תחת ידו (ל״ח) ועוד כמה פעמים.

כְּנַעַן, א) שע״פ, הבן הרביעי לחם בן נח, ואותו קִלל נח בחטאו של חם אביו ואמר: ארור כְּנָעַן עבד עבדים יהיה לאחיו (בראשית ט׳, כ״ה), כנה את חם בשם בנו כנען המקולל. ולשון הקללה עבד עבדים נאות ומסכים לשם כנען, שנגזר מפעל כנע בהוראת שפלות וכפיפה, ונתקיימה הקללה הזאת בזרעו, והעמים אשר יצאו מבניו המנוים בכתוב (שם י׳, ט״ו—י״ח) אשר נאחזו בארץ הנקראת על שם אביהם ארץ כנען המבוארת לגבולותיה מצידן באכה גררה עד עזה וגו׳ עד לשע (שם שם, י״ט), כי לוקחה ארצם מידם ונתנה יהושע לבני ישראל זרעו של שם אחי חם (וכן ירשוה קצת מבני יפת) כאשר הבטיח ה׳ לאברהם, וצוה לו לצאת מאור כשדים ארץ מולדתו, ללכת ארצה כנען (בראשית י״ב, א׳—ה׳) כי אותה יתן לזרעו והודיע לו גבולותיה בבאור יותר מרחב: מנהר מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת (שם ט״ו, י״ח). ולדעת החכמים האחרונים, טעם שם כנען ביחס אל הארץ, לפי הוראת הפעל כנע, שפלה ונמוכה, על היותר בשפלה היורדת מהררי לבנון והולכת ומשתרעת אל חוף הים, נידער-רונג, низменность, הפך שם אֲרָם שהוא מן רום, ארץ הרים. והנה כבר בימי אברהם התיחד השם כנעני לאחד מבני כנען: ואת האמרי ואת הַכְּנַעֲנִי (שם ט״ו, כ״א), ובימי משה: וישמע הַכְּנַעֲנִי מלך ערד יושב הנגב (במדבר כ״א, א׳), בארץ הַכְּנַעֲנִי היושב בערבה (דברים י״, ל״ד), ובימי יהושע: וכל מלכי הַכְּנַעֲנִי אשר על הים (יהושע ה׳, א׳), ומפורש נאמר: כל גלילות הפלשתים וכל הגשורי וגו׳ לַכְּנַעֲנִי תחשב (יהושע י״ג, ב׳—ג׳), וכן: מתימן כל ארץ הַכְּנַעֲנִי ומערה אשר לצידנים (שם שם ד׳), ובנבואת צפניה: דבר ה׳ עליכם כְּנַעַן ארץ פלשתים (צפניה ב׳, ה׳), וביחוד נקראו בשם כנען בהמשך הימים יושבי צידון וצור, הנודעים בספרי הימים לסופרי העם בשם פֿיניקיים: וכן קראו הם את עצמם בלשונם: צוה ה׳ אל כְּנַעַן לשמיד מעזניה (ישעיה כ״ג, י״א), ולהיות אנשי צור וצידון מצוינים במסחר ומשא ומתן, התיחד השם כנען, לתגר וסוחר, קױפמאַן, купецъ: כְּנַעַן בידו מאזני מרמה (הושע י״ב, ח׳), ואין הכוונה כל סוחר מכל אומה שהיא, כי אם הסוחר הכנעני המלומד וידוע בערמה ובמרמה: ולא יהיה עוד כְּנַעֲנִי בבית ה׳ (זכריה י״ד, כ״א). ויתכן שרומז אל הנאמר בנחמיה: והצרים ישבו בה

מביאים דג וכל מכר ומוכרים בשבת לבני יהודה ובירושלים (נחמיה י"ג, ט"ז), יחצוהו בין כְּנַעֲנִים (איוב מ', ל'), כִּנְעָנֶיהָ נכבדי ארץ (ישעיה כ"ג, ח'). והקודם: סוחריה. ויפה פירש הרשד"ל שהשם „נכבדים" במקום הזה אין ענינם מצוינים בשם פאר לתהלה וכבוד כי אם במובן מושפעים בעושר, כבדים במקנה וקנין, ע"ד: ואברם כבד מאד (עיין כבד), דומה למה שנאמר: כי נדמה כל עם כְּנַעַן, נכרתו כל נטילי כסף (צפניה א', י"א) — כנה את התגרים הכנענים בשם נטילי כסף ע"ש שהם כבדים בהון, וקרא הנביא בשם גנאי זה את בני ישראל הממלאים בתיהם חמס ושד כדרך הסוחרים הכנענים וכמו שקרא הושע את אפרים ואמר: כְּנַעַן בידו מאזני מרמה לעשוק אהב (הושע י"ב, ח'). ובא: יהיו חמש ערים בארץ מצרים מדברות שפת כְּנַעַן (ישעיה י"ט, י"ח). רש"י פירש כישראל שבארץ כנען. וע"ד המליצה כנה יחזקאל את ארץ בבל בשם ארץ כנען, להיותה בימיו ארץ גדולה גם במסחר: ויביאהו אל ארץ כְּנַעַן בעיר רכלים שמו (יחזקאל י"ז, ד'), וכן: ותרבי את תזנותך אל ארץ כְּנַעַן כשדימה (שם ט"ז, כ"ט), וכפירש"י.

כִּנְעָה, ש"נ, פ"א במקרא: אספי מארץ כִּנְעָתֵךְ יושבת במצור (ירמיה י', י"ז), יונתן תרגם סְחוֹרְתִיךְ. ורש"י הוסיף כמו כנען בידו מאזני מרמה, וואַארע, товаръ, ולא ידענו מה לה ליושבת במצור ולסחורה, ואם הכוונה על ירושלים הרי לא היתה ידועה לעיר מסחר. והאחרונים פרשו כריכות וחבילות של חפצים והוא מן ההנחה הראשונה בפעל כנע, כפיפה וכבישה, לפי שהחפצים המקופלים בכריכות כפופים וכבושים זה על זה, נעפּאַק, בינדעל, поклажа, узелокъ, ודומה לו בלשון ערבית כנע היות קפול וכפות.

כְּנַעֲנָה, שע"פ, א) אבי צדקיהו נביא הבעל (מ"א כ"ב, י"א). ב) אחד מבני בנימין (דהי"א ז', י').

כָּנַף, לא נמצא כי אם פ"א במקרא ובנִפְעַל: ולא יִכָּנֵף עוד מוריך (ישעיה ל', כ'), לפי פירוש רש"י עיקר הוראתו חפוי וכסות, בעדעקקען, אומהיללען, окутывать (ומזה כָּנָף), וענין יִכָּנֵף, התכסות בכנף בגדיו, ייך בעדעקקען, פערהיללען, окутываться, וטעמו: הנביאים המורים לא יתכסו ולא יתחבאו ולא יגורו להשמיע קולם. ולדעת הרד"ק מקורו ארמית בהוראת קבוץ ואסיפה ועצרה, זאַמעלן, собирать: יקבץ און, ת"י: יְכְנוֹף עולא (תהלים מ"א, ז'). ומזה הנפעל הכנף הוראתו האסף. העצר, ייך צוריקציהען, וואַכּען, удаляться: וקרוב לשמוע דעת פירסט בעיקרה שהוא קרוב לפעל גנב, בהוראת, היות אצל הצד, נטיה אל צד אחד (עיין גנב), צור זייטע ווייכען, сторониться, ולא יִכָּנֵף עוד מוריך, מעמו לא יטה לצד אחר, לא יתרחק מוריך ממך, וכפירוש ר' יונה בן גנאח: לא יתרחק; ובפיוט בהפעיל: במאתים וחמשים ושש מַכְנִיפוֹת כסא (קדושת מוסף א' דר"ה); ומן ההוראה העקרית הזאת נגזר השם כנף, הדבר הנמצא בצד בעל החי, או המכסה אותו מצדדיו (ועיין אצל, צלע, וארמית גדפנא).

כָּנָף, שע"נ, א) אבר בעלי החיים המעופפים שבו הוא מעופף. וזה או על שהם נמצאים בצדדיו או מפני שהם מכסים ומחפים את גופו (עיין כָּנַף) פליגעל, крыло: נודד כָּנָף (ישעיה י', י"ד), וּכְנַף הכרוב השני (מ"א ו', כ"ז): והרבוי ע"ם זוגי: פורשי כְנָפַיִם (שמות כ"ה, כ'), שש כְּנָפַיִם (ישעיה ו', ב'), גדל הַכְּנָפַיִם (יחזקאל י"ז, ג'), ומפרש: ארך האבר ומלא הנוצה, מפני שהשם כנף כולל את האבר והנוצה (עיין אבר). ובחבור: כל עוף כָּנָף (בראשית א', כ"א; תהלים ע"ח, כ"ז) — עוף שיש לו כנף: תבנית כל צפור כָּנָף (דברים ד', י"ז), רמש וצפור כנף (תהלים קמ"ח, י'). ובחסרון שם העוף: כל צפור כל כנף (בראשית ז', י"ד), געפלי־געל, крылатое, בעיני כל בעל כָּנָף (משלי א', י"ז) — מי שיש לו כָּנָף, ובעל כְּנָפַיִם יגיד דבר (קהלת י', כ'). והכפל: עוף השמים. וע"ד המליצה: וירא על כַּנְפֵי רוח (ש"ב כ"ב, י"א), המהלך על כַּנְפֵי רוח

(תהלים ק"ד, ג'). ומזה: צרר רוח אותה בִּכְנָפֶיהָ (הושע ד', י"ט). אשא כַנְפֵי שחר (שם קל"ט, ט')—על שם התפשטו על פני הרקיע כעוף הפורש כנפיו, וזכר לדבר: כשחר פרוש על ההרים (יואל ב', ב'). וביחס אל התפשטות קרני אור השמש: שמש צדקה ומרפא בִּכְנָפֶיהָ (מלאכי ג', כ'). ובע"א: והיה מטות כְּנָפָיו (ישעיה ה', ח')—השתפכות והתפשטות מי הנהר על כל גדותיו: יפרש כְּנָפָיו יקחהו (דברים ל"ב, י"א), ואשא אתכם על כַּנְפֵי נשרים (שמות י"ט, ד'); ולפי שהעוף פורש כנפיו על אפרוחיו לחממם ולהגן עליהם בא בהשאלה במובן החסות וההגנה, שיטצען, защищать: ופרשת כְּנָפֶךָ על אמתך (רות ג', ט'), לחסות תחת כְּנָפָיו (שם ב', י"ב), בצל כְּנָפֶיךָ תסתירני (תהלים י"ז, ח'), בצל כְּנָפֶיךָ יחסיון (שם ל"ו, ח'), אחסה בסתר כְּנָפֶיךָ (שם ס"א, ה'), ותחת כְּנָפָיו תחסה (שם צ"א, ד'). ב) הצד הקיצון בבגד, פאת הבגד, ציפ-פעל, край, кончикъ: ויכרת את כְּנַף המעיל (ש"א כ"ד, ה'), על ציצת הַכָּנָף (במדבר ט"ו, ל"ח), בִּכְנַף בגדו (חגי ב', י"ב), והחזיקו בִּכְנַף איש יהודי (זכריה ח', כ"ג), שעורו: בכנף בגד איש יהודי, גם בִּכְנָפַיִךְ נמצאו דם (ירמיה ב', ל"ד); וע"ד ההשאלה: מִכְּנַף הארץ (ישעיה כ"ד, ט"ז), כמו מקצה הארץ (עיין קצה); וברבוי במספר נקבה: על ארבע כַּנְפוֹת כסותך (דברים כ"ב, י"ב), מארבע כַּנְפוֹת הארץ (ישעיה י"א, י"ב); ורק פ"א על מספר זוגי: על כַּנְפֵי בגדיהם (במדבר ט"ו, ל"ח). ובא: ועל כְּנַף שקוצים משמם (דניאל ט', כ"ז), גובה הקיצוני בבנין, גב, קרא כן את המזבח שהשבית האויב זבח ומנחה מעליו והקריב עליו שקוציו (ועיין שקץ שמם): ארץ צלצל כְּנָפָיִם (ישעיה י"ח, א'), תאר מליצי לארץ כוש, ובטעמו רבו הפירושים לדעת יונתן, ע"ש שהרבו לבוא אליה אניות המכסים אותה בצללי הקלעים שדומים לכנפים. וכן פירש הרד"ק בפירושו ובשרשיו (צלל) אמר שנקראת כן שמצלת ומגינה על העולם ברוב כנפיה, ר"ל ברוב הסחורות היוצאות ממנה. ובשיטתו אחז הרשד"ל ופירש א"ץ העולה צל גדול בכנפיה, המגינה ברוב גבורתה על החוסים בה. ולדעת רס"ג ור"י בן גנאח ענינו: ארץ היושבת תחת שני צללים של שתי מערכות רוכסי הרריה, ועל פי דברם פירש פירסט: ארץ שיש לה שני צללים לשתי רוחותיה, והיא ארץ מאֶרֶעָא שכבר ספרו עליה התרים הקדמונים, שצלה נוטה פעמים לצפון ופעמים לדרום. ג) מקום חבוי ומכוסה, בהתיחס אל בית המסתרים, נרדף לשם ערוה בהפך המובן, כי שם ערוה עקרו גלוי, וְכָנָף כסוי מה שראוי להיות מכוסה, שאַאמהייל, בלאָססע, срамота: ולא יגלה כְּנַף אביו (דברים כ"ג, א'), כי גלה כְּנַף אביו (שם כ"ז, כ'). והיא אשת האב או אנוסת אביו, כפירוש חז"ל: כָּנָף שראה אביו (יבמות ד', ע"ב). ובקרוב למובן זה תרגם יב"ע: גם בִּכְנָפַיִךְ נמצאו (ירמיה ב', ל"ד) בְּסִתְרָא, במסתרים. ולא רחוק לפרשו מענין קצה הבגד; ובא בהשאלה ברבוי עם הפעל פרש לענין נשיאת אשה, שהבעל כמו שפורש בגדו עליה לקנותה לו לאשה. ומזה: ואפרש כְּנָפִי עליך (יחזקאל ט"ז, ח'), ופרשת כְּנָפֶךָ על אמתך (רות ג', ט'). ושע"כ בא בלשון יחיד, ומזה גלה כנף אביו, הסיר הכנף שפירש אבא על אשתו וזה טעם מליצת חז"ל על בבגדו בה: כיון שפרש טליתו עליה (קדושין י"ח, ע"ב) (עיין בגד). ובמשנה בהשאלות שונות: הַכְּנָפוֹת והנוצות (טהרות א', ב'): הכנפים הן הנוצות הגדולות, והנוצות הן הקטנות שדבוקות בגוף: ראשי כנפים והסחוסים (פסחים ז', י"א), הסחוסים שבראש כפות הכתף שדומות לכנפים הבולטות, שול-טערבלעטער, плечныя лопатки; סימפוניא אם יש בה בית קבול כְּנָפַיִם (כלים י"א, ו'), לוחות דקים קטנים עשוים בצורת כנפים שמסייעים להיטיב השמעת הקול: הַכְּנָפַיִם המקבלות את הרצועות (שם י"ד, ד'), קצוות הקרטב שבעול שדומים לכנפים: כְּנָפַיִם העשויות לנוי (שם שם, ה'), כַּנְפֵי ריאה התחתונה (חולין ט"ה, א'), הם אונות הריאה שהן נמתחין ופרושים ככנפים, ובא:

מקבלים לְכְנָפַיִם ואח"כ מקבלים לטהרות (בכורות ל', ע"ב ; תוספתא דמאי ב') פירש הערוך וכן פירש"י לכנפים: לנטילת ידים, הבא לקבל עליו דברי חברות נוטלים עליו תחלה שיטול את ידיו קודם אכילה וקודם שיגע באוכלים והוא פירוש דחוק מאד, כי מה טעם לכנוי זה (ועיין בספר דה"י לבני ישראל חלק שני בהערות עמוד 39—40). אלישע בעל כְּנָפַיִם (שבת מ"ט, ע"א), ובהשאלה נמצא את השם כְּנָפַיִם לחסות רוחנית: כַּנְפֵי השכינה, לאמר: הסות ההשגחה על הכנסיה הישראלית: גר שבא להתגייר... להכניסו תחת כַּנְפֵי השכינה (פסיקתא ל"א, ח'; ויקרא רבה, פ"ה), וגם כנפי שמים: כשבא עמלק וכו' מתחת כַּנְפֵי אביהם שבשמים (מכילתא בשלח פרשה ב') ועוד בכמה מקומות.

כנר לא נמצא כי אם בשמות:

כִּנּוֹר, ש"ז, כלי הנגון, מכלי המיתרים, (זאיטען אינסטרומענט, струнные инструменты), ולרוב המפרשים הוא הנקרא ציטהער, цитра, гусли: כל תפש כִּנּוֹר ועוגב (בראשית ד', כ"א) וכן הוא בארמית: איש ידע מנגן בַּכִּנּוֹר (ש"א ט"ז, ט"ז), עלי הגיון בְּכִנּוֹר (תהלים צ"ב, ד'), כַּכִּנּוֹר יהמו (ישעיה ט"ז, י"א), כִּנּוֹר נָעִים עם נבל (תהלים פ"א, ג'), בתף וְכִנּוֹר יזמרו לו (שם קמ"ט, ג'), וברבוי: וְכִנֹּרוֹת ונבלים (מ"א י', י"ב), בתפים וּבְכִנֹּרוֹת (ישעיה ל', ל"ב), בְּכִנֹּרוֹת על השמינית לנצח (דה"א ט"ו, כ"א). יש מפרשים: על השמינית שהיו הכנורות בעלי שמונה מיתרים (אחרים אומרים שענינו נגינות הקולות המתחלקים לשמונה חלקים, אָקטאַפֿע (עיין שמינית): תלינו כִּנֹּרוֹתֵינוּ (תהלים קל"ז, ב'), ופ"א במספר זכר: כִּנֹּרֶיךָ (יחזקאל כ"ו, י"ג); ובגמרא: כִּנּוֹר היה תלוי למעלה ממטתו של דוד, וכיון שהגיע חצות לילה באה רוח צפונית ומנשבת בו ומנגן מאליו (ברכות ג', ב'), ואמרו על שהוא מין כִּנּוֹר הידוע בשם אָאוֹלוּס הארפֿע, эолова арфа.

כִּנֶּרֶת, שע"פ, א) ים קטן בארץ ישראל למזרחה בגליל ודרך בו יעבור הירדן: על כתף ים כִּנֶּרֶת קדמה (במדבר ל"ד, י"א), ובמ"א עד ים כִּנֶּרֶת מזרחה (יהושע י"ב, ג'). והוא הנקרא בלשון ארמית גנוסר או גינוסר ואצל סופרי העמים, Genezareth, או ים הגליל, Galiläisches Meer, ובתלמוד: ימה של טבריא (מגילה ו', ע"א), על שם העיר טבריא אשר נבנתה על ידו, בימי הבית השני. ב) שע"פ, מישור גדול הסמוך לים כנרת ומקיפו: מִכִּנֶּרֶת ועד ים הערבה (דברים ג', י"ז) בנחלת שבט נפתלי. ועם זה שם עיר: וחמת רקת וְכִנֶּרֶת (יהושע י"ט, ל"ה), ובארמית גינוסר וכן בתלמוד ובלשון העמים, Genezareth, Генесаретъ. ובא בל"ר: ואת כל כִּנְּרוֹת על כל ארץ נפתלי (מ"א ט"ו, כ'), כולל את כל המקומות אשר במישור הנ"ל. ובדהי"ב (ט"ז, ד') נאמר תחתיו: ואת כל מסכנות ערי נפתלי; ויתכן שעל שם שהיה המישור הגדול ארץ מבורכת מאד בפירותיה הטובים והיפים כמוזכר גם כן לשבח בתלמוד בשם פירות גינוסר (ברכות מ"ד, ע"א), נקראו המקומות ההם בשם „מסכנות ערי נפתלי", כלומר אוצרותיהן וחסנן. והנה כבר בקשו חז"ל דמיון לשם כִּנֶּרֶת עם השם כִּנּוֹר ואמרו: כִּנֶּרֶת זו גינוסר, ולמה נקרא שמה כנרת? דמתיקי פירא כקלא דכינרי (מגילה ו', ע"א), והאחרונים בטעם השם כנרת אל הים, מפני שהוא דומה בצורתו לכנור, רחב למעלה לפאת צפון והולך וצר למטה לפאת דרום, ועל שמו נקרא גם המישור המקיפו כנרת. ויש מוציאים מן השמות הדומים זה לזה הוראת השם כנר בעיקר הנחתו, שהוא דבר כפוף ומקוער כקשת אם דרך בליטה או דרך שקיעה, ודומה לו צנר (עיי"ש), ומזה כנור, על צורתו בכפיפתו ובבליטתו, ושם כנרת על שם היות המישור והבקעה שקוע בקערה, והים נקרא על שם המקום (פֿירסט).

כְּנַשׁ, ארמית, כעין הפעל כנס בעברית, וכולל יותר ממנו במה שמקיף גם כל הוראות הפעל אסף, הקהל, פֿערזאַמעלן, איינזאַמעלן, צוזאַמען ברינגען, собирать, בארמית שבמקרא בקל: שלח לְמִכְנַשׁ (דניאל ג', ב'). ובאתפעל: מִתְכַּנְּשִׁין אחשדרפניא

(שם שם, ג'), זיך פֿערזאַממעלן, собраться, ורגיל הרבה בתרגומים בשאר הבנינים ובשמות:

כְּנִישָׁא, **כְּנִשְׁתָּא**, כמין השם כִּנּוּם. כְּנֶסֶת במשנה ובתלמוד. פֿערזאַממלונג, собраніе: ולמקוה המים (בראשית א', י'), ת"א: בית כְּנִישַׁת מיא. קראו עצרה, ת"י: ערעו כְּנִישָׁא (יואל א', י"ד). ועל הרוב בענין קהלת אנשים וקבוצם במקום אחד: בית כְּנִישַׁתְכוֹן (עמוס ו', ג'). ובחבור עם השם בית: בתי כְּנִשְׁתָּא תנין לבית מקדשי (יחזקאל י"א, ט"ז), ומצוי הרבה בתלמוד ובמדרש.

כְּנָת, ש"נ, ע"מ מְנָת, קְצָת, עברית וארמית, בני אדם חבורה וסיעה הנקראים ומנוים בשם אחד, גענאָססענשאַפֿט, товарищество: ושאר כְּנָוָתֵיהּ (עזרא ד', ז') ע"ד הלשון הארמית. ובארמית: וּכְנָוָתְהוֹן (שם ה', ו'), ושאר כְּנָוָתְהוֹן (שם ד', ט').

כֵּס, ש"ז, פ"א במקרא: כי יד על כֵּס יה (שמות י"ד, ט"ז), לפי המקובל והמוסכם ענינו כמו כִּסֵּא, וכמו כן בתרגום השמרוני (עיי"ש) ובחסרון האל"ף, ופירושו כי יה הניח ידו על כסאו (שבשמים) ונשבע כי מלחמה לו בעמלק מדר דר (ועיין מורה נבוכים א', ט'), ופורצי גדר המסורה קוראים נֵס, ומפרשים שהוא נמשך אל הקודם, ויקרא שמו (שם המזבח) ה' נסי, באמרו כי יד, אות וסימן על נס יה, מלחמה לה' בעמלק וגו', ר"ל שהדברים האלה כמו כתובים על נס יה, ולא הועילו כלום בתיקונם.

כִּסֵּא, ש"ז, כלי נשען על רגלים, עשוי לשבת עליו למעלה מן הקרקע, שטוהל, кресло: מטה ושלחן וְכִסֵּא (מ"ב ד', י'), יושבים איש על כִּסְאוֹ (מ"א כ"ב, י'). ולפי שבימי הקדם היה המושב על הכסא מיוחד לגדולים ונכבדי העם, וההמון נהגו לשבת תחתיהם על הקרקע, וכמ"ש: שבי לארץ אין כסא (ישעיה מ"ז, א') בא בסמיכות לשם כבוד בענין גדולה: וכסא כבוד ינחילם (ש"א ב', ח'), עהרענשטעללע, עהרע, почеть, והיה לכסא כבוד לבית אביו (ישעיה כ"ב, כ"ג). וביותר התיחד השם כִּסֵּא, לכלי מושב המלך, טהראָן, престолъ: להקים את כִּסֵּא דוד (ש"ב ג', י'), על כִּסֵּא אדוני המלך (מ"א א', כ'), ארים כִּסְאִי (ישעיה י"ד, י"ג), אתן תחתיך על כִּסְאֶךָ (מ"א ח', י"ט), ובסמיכות לשם מלוכה ממלכה: על כִּסֵּא המלוכה (שם א', מ"ו). והכינותי את כִּסֵּא מלכותו (דהי"א כ"ב, י'), על כִּסֵּא ממלכתו (דברים י"ז, י"ח); וכן: על כִּסֵּא המלכים (מ"ב י"א, י"ט), וכמו ממשלה כל שהיא: לְכִסֵּא פחת עבר הנהר (נחמיה ג', ז'). וביחס אל העם שהעם מולך עליו: ואשב על כִּסֵּא ישראל (מ"א ח', כ"ה), על כִּסֵּא בית ישראל (ירמיה ל"ג, י"ז), ועל שם שהשי"ת הקים כסא לדוד ולזרעו אחריו נקרא כִּסֵּא בית דוד, כִּסֵּא ה': וישב שלמה על כִּסֵּא ה' (דהי"א כ"ט, כ"ג), וכן: על כִּסֵּא מלכות ה' על ישראל (שם כ"ח, ה'); ובמובן זה נאמר: כִּסְאֲךָ אלהים עולם ועד (תהלים מ"ה, ז'), שעורו, כסאך שהוא כסא אלהים. ובא במקום שם מלוכה: רק הַכִּסֵּא אגדל ממך (בראשית מ"א מ'), ויגדל את כִּסְאוֹ מִכִּסְאֶךָ (מ"א א', מ"ז), והמלך וְכִסְאוֹ נקי (ש"ב י"ד, ט'), וסעד בחסד כִּסְאוֹ (משלי כ', כ"ח), ומשל על כִּסְאוֹ (זכריה ו', י"ג), וע"ד המליצה מיוחד הכסא גם להשי"ת: השמים כִּסְאִי (ישעיה ס"א, א'). ובמובן מלכותו ית', כִּסְאֲךָ לדור ודור (איכה ה', י"ט), ישב על כִּסֵּא קדשו (תהלים מ"ז, ט'), ישבת לְכִסֵּא שופט צדק (שם ט', ה') (ועיין ישב), ושמתי כִסְאִי בעילם (ירמיה מ"ט, ל"ח). ובא: אל תנבל כִּסֵּא כבודך (ירמיה י"ד, כ"א), תאר כבוד אל בית המקדש משכן כבודו, או ירושלים, שנבא ירמיה עליה שיקרא לה כסא ה' (שם ג', י"ז). ויותר נכון שענינו מלכות ה' על ישראל וכמו שנאמר: וישב שלמה על כִּסֵּא ה' (דהי"א כ"ט, כ"ג) מסבים עם הכפל: זכור אל תפר בריתך אתנו. ובמובן זה כפי הנראה: כִּסֵּא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו (ירמיה י"ז, י"ב), מוסב אל השי"ת, בבחינת כבוד מלכותו על ישראל, שהוא גם מרום מראשון, ע"ד: נכון כִּסְאֲךָ מאז מעולם אתה (תהלים צ"ג,

ב׳). וקורא לו נ״כ: מקום מקדשנו. לפי ששם משכן כבודו בארץ. וטעמו כמו: מכון מקדשנו (עיין מקום בש׳ קום ועיין ט״ג א׳, ט׳): היחברך כִּסֵּא הוות (תהלים צ״ד, כ׳) — ממשלת עול ורשע, משפט עשק והוה. וברבוי: כִּסְאוֹת לבית דוד (שם קכ״ח, ה׳), הקים מכסאותם כל מלכי גוים (ישעיה י״ד, ט׳), וירדו מעל כִּסְאוֹתָם כל נשיאי הים (יחזקאל כ״ו, ט״ז). ובא שתי פעמים במקרא בה״א תמורת אל״ף: שש מעלות לַכִּסֵּה וראש עגול לַכִּסֵּה (מ״א י׳, י״ט), מאחז פני כִסֵּה (איוב כ״ו, ט׳).

וחז״ל באגדות ומדרשים זכרו ענין „כִּסֵּא הַכָּבוֹד" כענין אחד הנבראים הקדושים הנאצלים מאתו ית׳, הקרוב אליו ביותר, במובן הרוחני הנעלה: ששה דברים קדמו לבריאת העולם יש מהן שנבראו וכו׳ התורה וְכִסֵּא הַכָּבוֹד (ב״ר א׳), הארץ מאיזה מקום נבראת משלג שתחת כִּסֵּא הכבוד (פדר״א ג׳) וכדומה, וכל זה בסמך על דמות כִּסֵּא במרכבה שראה יחזקאל. ובמובנו הפשוט נזכר בשמושים שונים: כִּסֵּא של כלה שנטלו חפויו (כלים כ״ב, ד׳), מלבן של כִּסֵּא (שם), כִּסֵּא גלין (שבת קל״ח, א׳), כִּסֵּא טרסקל (שם); בית הכסא ענינו ידוע: היה מוטל על ששה כִּסָּאוֹת (זבים ד׳, ד׳). ובגזרת השם לא מצאנו לו טעם מתקבל ופירסט משער שעקרו בארמית, כַּרְסָא, שהוא מן כרם בהוראת בליטה. ונקרא הכרסא (וממנו כסא) כן ע״ש בליטתו בגובה מן הקרקע ועיין שם.

כֶּסֶא, ש״ז, זמן מוגבל וקצוב, פריסט, בעשטיממטע צייט, срокъ, урочное время: ליום הַכֶּסֶא יבוא ביתו (משלי ז׳, כ׳), והמובן יום מועד וחג שהוא חל ביום מיוחד וקצוב, וי״ת יומא דעֲדָא. ובה״א: בַּכֶּסֶה ליום חגנו (תהלים פ״א, ד׳), חז״ל גזרוהו משרש כסה ואמרו: איזהו חג שהחדש מתכסה בו, זה ראש השנה (ר״ה ח׳, ע״ב); ולפי דבריהם יהיה יום הכסא או כסה, יום ראש החדש שהלבנה כסויה ונסתרת. ובלשון סורית יורה השם כֶּסֶא יום הי״ד בחדש והוא יום מלוי אור הלבנה. והנראה כדעת האומרים שמקורו כסה כסם בהוראת חתוך, חצוץ, ונתינת קצב. ומזה יעד מועד (ועיין כסה).

כּוּסְבָּר, ש״ז, מין קטנית, קאָריאַנדער, ка-ріандръ: והמן כזרע גד (במדבר א׳, ז׳), ת״י כזרע כּוּסְבָּר חויר. ובמשנה כוסבר וכוסבר שדה (כלאים א׳, ב׳), כוסבר שבהרים והכרפס שבנהרות (שביעית ט׳, א׳).

כָּסָה, פ״י, שימת דבר על פני דבר להסתיר מעין רואה, חפוי, עטוי, דעקקען, צודעקקען, таить, крыть, הפך הפעל גלה. רוב שמושו בבנין פִּעֵל, והקל לא נמצא כי אם בבינוני, ובמובן המושאלי; הסתרה, העלמה, פערבערגען, скрывать: וְכוֹסֶה קלון ערום (משלי י״ב, ט״ז), אדם ערום כּוֹסֶה דעת (שם שם, כ״ג) — מסתיר ואינו מגלה את הידוע לו ללא תועלת, ולא נמצא יותר במקרא. ובבינוני פָּעוּל: כְּסוּי חטאה (תהלים ל״ב, א׳) — מי שחטאתו חפויה, נסתרת, מסולקת ממנו, שהש״י סלח לו חטאתו (ועיין פִּעֵל).

הפִּעֵל בהוראה הראשונה יוצא לפעול אחד ובא ביחס הפָּעוּל: כִּסָּה הענן את המשכן (במדבר ט׳, ט׳), בעדעקקען, צודעקקען, закрывать, -по-—כסה בעצמו, הנה כִסָּה את עין הארץ (שם כ״ב, ה׳), אויביהם כִּסָּה הים (תהלים ע״ח, נ״ג), כִּסָּמוֹ ים (שמות ט״ו, י׳), תהמות יְכַסְיֻמוּ (שם שם, ח׳), ע״ד השלמים: וְכִסְּתָה הצרעת את כל עור (ויקרא י״ג, י״ג), וַיְכַס הענן את ההר (שמות כ״ד, ט״ו), כִּסָּה שמים הודו (חבקוק ג׳, ג׳). ועל המעט בע׳ או בלמ״ד: ורמה תְּכַסֶּה עליהם (איוב כ״א, כ״ו), וַתְּכַס עליהם הארץ (במדבר ט״ז, ל״ב), כמים יְכַסּוּ על ים (חבקוק ב׳, י״ד), כמים לים מְכַסִּים (ישעיה י״א, ט׳). ולשני פעולים: וְכִסָּהוּ בעפר (ויקרא י״ז, י״ג), וְכִסּוּ אותו במכסה עור תחש (במדבר ד׳, י״ב), וַתְּכַס בצעיף (בראשית ל״ח, י״ד), כי כִסָּה פניו בחלבו (איוב ט״ו, כ״ז), כַּסּוֹת דמעה את מזבח ה׳ (מלאכי ב׳, י״ג). ובענין סתימת פה החלל: ולא יְכַסֶּנּוּ (שמות כ״א, ל״ג); ובא: כִּסֵּתִי עליו את תהום (יחזקאל ל״א, ט״ו), וְכִסָּה חמס על־

לבושו (מלאכי ב׳, ט״ז). ובהשאלה: כִּסְּתָה כלמה פני (תהלים ס״ט, ח׳), ע״ש הלבן או האדם הנראה על פני האדם מפני הכלמה (עיין בוש, כלם): ובשת פני כִּסָּתְנִי (תהלים מ״ד, ט״ז), שעורו: ובשת כסתה פני, ותְכַסֶּהָ בושה (מיכה ז׳, י׳), וְכִסְּתָה אותם פלצות (יחזקאל ז׳, י״ח), וַתְּכַסֵּנִי פלצות (תהלים נ״ה, ו׳), וַתְּכַס עלינו בצלמות (שם מ״ד, כ׳) נמשך אל הקודם: כי דכיתנו במקום תנים, לתוך בור של נחשים (ועיין דכה) וכסה עליהם בצלמות שלא יוכלו לצאת משם; ובע״א: פני שופטיה יְכַסֶּה (איוב ט׳, כ״ד) — יכסה פניהם ועיניהם שלא יראו את העול שהוא עושה: ואת ראשיכם החוזים כִּסָּה (ישעיה כ״ט, י׳) — ואת ראשיכם שהם החוזים כסה עיניהם (או פניהם) שלא יראו נכוחה. ומזה ב) ביחס אל הלבוש המכסה את הגוף: כסותך אשר תְּכַסֶּה בה (דברים כ״ב, י״ב), כי תראה ערום וְכִסִּיתוֹ (ישעיה נ״ח, ז׳), לְכַסּוֹת בשר ערוה (שמות כ״ח, מ״ב), וערום כִּסָּה בגד (יחזקאל י״ח, ט״ז) — כמו בבגד: וָאֲכַסֵּךְ משי (שם ט״ז, י׳), בעקליידען, одѣвать: תהום כלבוש כִּסִּיתוֹ (תהלים ק״ד, ט״ו), ותקחי את בגדי רקמתך וַתְּכַסִּים (יחזקאל ט״ז, י״ח) — כלבוש. ומזה הסתרה והעלמה, פֿערבערגען, скры-вать: וְכִסִּינוּ את דמו (בראשית ל״ז, כ״ו); וע״ד המליצה: ארץ אל תְּכַסִּי דמי (איוב ט״ז, י״ח). ובמובן המשאלי: הַמְכַסֶּה אני מאברהם (בראשית י״ח, י״ז), מְכַסֶּה שנאה שפתי שקר (משלי י׳, י״ח). מְכַסֶּה פשעיו, אם כסיתי כאדם פשעי (איוב ל״א, ל״ג), צדקתך לא כִסִּיתִי בתוך לבי (תהלים מ׳, י״א), כִּסִּיתָ כל חטאתם (שם פ״ה, ג׳), כמו סלחת, ומזה: כְּסוּי חטאה: ועל כל פשעים תְּכַסֶּה אהבה (משלי י׳, י״ב), ולא תְכַסֶּה עוד על הרוגיה (ישעיה כ״ו, כ״א), והקודם: וגלתה הארץ את דמיה. וקרוב לזה במובן הסיכוך: וַיְכַסּוּ הכרובים על הארון (דה״ב ה׳, ח׳), תחת מה שנאמר במלכים בענין זה: וַיָּסֹכּוּ הכרובים על הארון (מ״א ח׳, ז׳). ומזה בהשאלה: ובצל ידי כִּסִּיתִיךָ (ישעיה נ״א, ט״ז). ומענין ההסתר וההעלמה, בא במובן הסרה והרחקה, ענטפֿערנען, ענטציעהען, укрывать: ומפני כִּסָּה אפל (איוב כ״ג, י״ז); וגוה מגבר יְכַסֶּה (שם ל״ג, י״ז), והכפל: להסיר אדם מעשה. וממושג הכסוי והעטוף הושאל לענין התפשטות דבר על פני דבר אחר, אויסברייטען, זיך פֿערברייטען, распростра-няться: על כפים כִּסָּה אור (שם ל״ו, ל״ב). ומובנו עומד, האור התפשט על הכפים העבים, ועם זה חבל דבר אחד על זולתו ברבוי מופלג: ושפעת מים תְּכַסֶּךָּ (איוב כ״ב י״א, ל״ח ל״ד), שפעת גמלים תְּכַסֵּךְ (ישעיה ס׳, ו׳) — יבואו לך ברבוי מופלג. ובמובן המוסרי: חמס לבנון יְכַסֶּךָּ (חבקוק ב׳, י״ז) — יחול עליך. עמל שפתימו יְכַסֵּמוֹ (תהלים ק״מ, י׳). והכפל: ימוטו עליהם גחלים. ומזה: ופי רשעים יְכַסֶּה חמס (משלי י׳, ו׳) — החמס שהמה עושים יחול על פיהם, על עצמם, מסכים בנגודו אל הקודם: ברכות לראש צדיק. אבל מה שנאמר באותה פרשה: ופי רשעים יְכַסֶּה חמס (י״א), ענינו: מסתיר ומעלים את החמס שהמה חושבים לעשות, מסכים אל הקודם: מקור חיים פי צדיק. ובא: ה׳ אליך כִּסִּתִי (תהלים קמ״ג, ט׳), רש״י פירש תלאותי אני מכסה מכל אדם להגידם אליך, וטעם אליך: אליך צעקתי בסתר ובמכוסה מבני אדם (רד״ק), ור׳ יונה פירש שהוא כמו: בך חסיתי, בחלוף חי״ת בכ״ף. ולדעת ר״י ברילל, טעם אליך כמו אצלך כסיתי את עצמי, למצוא בך מחסה ומגן, וע״ד: בצל ידי כִּסִּיתִיךָ (ישעיה נ״א, ט״ז). ולא רחוק לפרשו מענין פשוט והצעה, פֿארלעגען, אויסאיינאַנדערזעצ-צען, изложить, ע״ד: כי אליך גליתי את ריבי (ירמיה י״א, כ׳).

הבינוני כֻּסֶּה, בעדעקקט זיין, быть по-крытымъ: והזקנים מְכֻסִּים בשקים (דה״א כ״א, ט״ז), וַיְכֻסּוּ כל ההרים הגבוהים (בראשית ז׳, י״ט), והחלנות מְכֻסּוֹת (יחזקאל מ״א, ט״ז), כָּסּוּ הרים צלה (תהלים פ׳, י״א), כמו כֻּסּוּ, קמץ חטף תמורת הקבוץ. ושעורו בצלה; וכן: כָּסּוּ פניו חרולים

(משלי כ״ד, ל״א) – בחרולים. מטו: כלו תפלות דוד (תהלים ע״ב, כ׳). ובהשאלה: ובחשך שמו יְכֻסֶּה (קהלת ו׳, ד׳).

הנִפְעַל כעין הפֻּעַל: בהמון גליו נִכְסָתָה (ירמיה נ״א, מ״ב), בעדעקקט זיין, быть покрыту: לבלתי הִכָּסוֹת (יחזקאל כ״ד, ח׳).

ההִתְפַּעֵל פעל חוזר, זיך בעדעקקען, покрываться: והוא מִתְכַּסֶּה בשלמה (מ״א י״א, כ״ט)—כסוי רחב: מִתְכַּסִּים בשקים (מ״ב י״ט, ב׳), וַיִּתְכַּס בשק (שם שם, א׳). ובחסרון אות השמוש: וְיִתְכַּסּוּ שקים (יונה ג׳, ח׳), ותקח הצעיף וַתִּתְכָּס (בראשית כ״ד, ס״ה), כמו ותתכס בו זיך פערהיללען, окутываться. ובהשאלה: ולא יִתְכַּסּוּ במעשיהם (ישעיה נ״ט, ו׳), תִּכַּסֶּה שנאה במשאון (משלי כ״ו, כ״ו), כמו תִּתְכַּסֶּה. ובמשנה: היתה מִתְכַּסָּה בלבנים (סוטה א׳, ו׳), כמו לובשת, זיך קליידען, одѣваться: לעלות וּלְהִתְכַּסּוֹת (ברכות ג׳, ה׳), וע״ד ההשאלה: וְתִתְכַּסֶּה בעוזך (גמרא ברכות ס״ז, ע״ב).

כֵּסֶה, ש״ז, מאחז פני כִסֵּה (איוב כ״ו, ט׳),

לפי הפירוש המוסכם, ענינו כמו כסא בחלוף בה״א, והוא תאר מליצי אל השמים שהם כסא ה׳ כמ״ש: השמים כִּסְאִי, ולדעתנו אפשר לומר, שהוא שם נרדף אל השמים או הרקיע משרש כָּסָה בהוראת רָקוּעַ, כסוי, ואהל מתוח על פני כל הארץ, וכמ״ש: נוטה שמים כיריעה (תהלים ק״ד, ב׳), וימתחם כאהל לשבת (ישעיה מ׳, כ״ב), ופירוש הכתוב: מאחז, מחזק ומכוין פני הכסה חזוק נאמן, ועליו יפרש עננו; וזה כטעם למה שאמר מקודם: ולא נבקע ענן תחתם, ואולי נאמר גם במובן זה: כי יד על כֵּס יה (שמות י״ז, ט״ז)—השמים או הרקיע. ובשטת ר׳ יוחנן ורב שאמרו כֶּסְיָה מלה אחת (פסחים קי״ז, א׳), כלומר מלה אחת שאינה נחלקת לשתים; והסיום יה הוא להפלגה, כמו: שלהבתיה (שה״ש י׳), על גודל הרקוע ושטח מתיחתו (ועיין כסת, כפה).

כְּסוּי, ש״ז, דבר המכסה כאהל, דעקקע, покровъ: ונתנו עליו כְּסוּי עוֹר תחש (במדבר ד׳, ו׳, י״ד).

כִּסּוּי, ש״ז, במשנה, א) דבר המכסה את הכלי: נוכל את הַכִּסּוּי (שבת ד׳, ב׳), דעקקעל, крышка, כסוי הלפת, כסוי חבית (כלים ב׳, ה׳). ב) שה״פ דאס צודעקקען, покрытіе: כִּסּוּי הדם (חולין ו׳, א׳).

כְּסוּת, ש״נ, דבר המכסה את גוף האדם, בעדעקקונג, בעקליידונג, קלייד, покровъ, одежда, ועקרו, בגד המכסה מערומיו מבלי בחינה אם הוא מכוון אל חתוך האברים, ובזה נבדל מן השם בגד ולבוש (עיי״ש): „ואין כְּסוּת לאביון (איוב ל״א, י״ט), ואין כְּסוּת בקרה (איוב כ״ד, ז׳); כי היא כְסוּתה לבדה וגו׳ במה ישכב (שמות כ״ב, כ״ו), וזהו כסות ששוכבים בה: על ארבע כנפות כְּסוּתְךָ אשר תְּכַסֶּה בה (דברים כ״ב, י״ב), שארה כְּסוּתָהּ (שמות כ״א, י״א) – כל מיני כסות במשמע: ושק אשים כְּסוּתָם (ישעיה נ׳, ג׳). ובהשאלה: ואין כסות לאבדון (איוב כ״ו, ו׳), הנה הוא לך כְּסוּת עינים (בראשית כ׳, ט״ז). הנכון בכל הפירושים שפרשו בזה הוא: הדבר הזה (המעשה שהיה עמדי) יהיה לך כסות על עיני האנשים אשר ירצו להביט בך ולהרהר אחריך ולפגוע בכבודך, כי תוכלי להתיצב לפניהם ולהוכח עמהם (עיין יכח).

מִכְסֶה, ש״ז, דבר המכסה, רעקקע, кровля: ויסר נח את מִכְסֵה התבה (בראשית ח׳, י״ג), ורוב שמושו במקרא בענין מִכְסֵה אהל מועד: ועשית מִכְסֶה לאהל (שמות כ״ו, י״ד), את אהלו ואת מִכְסֵהוּ (שם ל״ה, י״א). ובא בסמיכות אל הדבר שממנו נעשה: וּמִכְסֵה ערת (שם כ״ו, י״ד), והוא המכסה שכסו בו את האהל מעל ליריעות. ושני מיני מכסה היו שם: מִכְסֵה ערת אילם מאדמים, וּמִכְסֵה ערת תחשים מלמעלה (שם)

מְכַסֶּה, ש״ז, כסות: וְהַמְכַסֶּה והכליות (ויקרא ט׳, י״ט), ושעורו: החלב הַמְכַסֶּה את הקרב, והתיחד לענין בגד בכלל, קליידונג, одежда: וְלִמְכַסֶּה עתיק (ישעיה כ״ג, י״ח), כסות חזקה ופשוטה: מאיי אלישה היה מְכַסֵּךְ (יחזקאל כ״ז, ז׳), כולל כל מיני בגדים. והרבוי: וּמְכַסֶּיךָ

תולעה (ישעיה י״ד, א׳)—הכסות שמכסה את הגוף בשכבו, דעקקע, покрывало.

כֶּסֶת, ש״נ (ע״ם דֶּלֶת מן דלה). שם מין בגד או כסוי מיוחד לקוסמות שהיו מכסות בהן את אצילי הידים של הנשאלים בהן ועושות את קסמיהן: הוי למתפרות כְּסָתוֹת (יחזקאל י״ג, י״ח), וי״ת רקיעי חשוך ולא ידענו ענינו: הנני אל כִּסְּתוֹתֵיכֶם (שם שם, כ׳).

כֶּסֶת או כְּסָת, ש״נ, במשנה, מצע קטן עב ורך או שממלאים אותו במוכין, עשוי לשבת עליו או להניח תחת הראש, פאָלסטער, קיססען, подушка: ומניחה וכו׳ על הכסת (ברכות ח׳, ג׳), כסת שעשו מטפחת (כלים כ״ח, ה׳), הכרים וְהַכְּסָתוֹת אין בהם משום כלאים (כלאים ט׳, ב׳), הַכֶּסֶת שתחת התיבה (כלים ט״ז, ז׳), כֶּסֶת הסבלין (שם כ״ח, ט׳) — המצע שנותנין נושאי המשאות על כתפם או על ראשם כדי שיהא נוח להם לסבול המשא: כסת עגולה (מקואות י׳, ב׳), שנותנים השרים תחת מראשותיהם, ובא״י סומכים עליה כשהן אוכלים (הערוך), ובגמרא: בעל הפיקין שיש לו כְּסָתוֹת הרבה (בכורות מ״ה, א׳)—גוש בשר לצד ראש הרגל והעקב, ובמדרש: באגבותא ליה כסתות (בראשית רבה פ׳ י״ו), ובקהלת רבה: עשה לו כסתות לתחתיתו שלא יהא מצטער בשעת ישיבתו, מן השם הזה לפי אשר השתמשו חז״ל נראה כי עיקרו גסות עבות ומלוי, וזה כעין ראיה להשערת פירסט, שמושג החפוי והעטוף בשרש כסה, יצא ממושג הגסות והעבות, כי על ידי החפוי והכסוי מתמלא הדבר וכמו מתעבה ונעשה גס. והקרוב לו פעל כשה עיי״ש. ולפי זה נוכל לומר, כי זה טעם כִּסָּה, בהוראת רקוע כמ״ש, לפי שכל עיקר ברייתו לפי סדר מעשי בראשית בתורה אינו אלא מהתעבות והתגסות המים.

כסח, מקורו ארמית, זמירת וכריתת ענפים או עשבים יתרים שמזיקים לגידול הצמחים, אוסשניידען, אבהויען, срѣ-зывать: תזמור כרמך, ת״א, תִּכְסַח — (ויקרא כ״ה, ג׳). ומזה במקרא בבינוני פעול: קוצים כְּסוּחִים (ישעיה ל״ג, י״ב), שרופה באש כְּסוּחָה (תהלים פ׳, י״ז)—מקצתה שרופה ומקצתה כסוחה. וי״מ מזה: ותהי נבלתם כַּסּוּחָה (ישעיה ה׳, כ״ה)—ע״ם הדגוש כרותה, חתוכה לחתיכות (ועיין סוח). ובמשנה בפִעֵל: אם נכש או כִּיסֵּחַ (כלאים ב׳, ה׳)—כריתת העלים, אבל אין מכסחים (שביעית ב׳, י׳). ובמדרש: מגל כוסחת כובין (ב״ר מ״ט), ביחס אל הכלי בא בקל ואל העושה בכלי בפִעֵל.

כִּסּוּחַ, ש״ז, א) מקום פנוי מן הקוצים שכסחו אותם: נטל את המגל וְכִסֵּחַ התחילו הכל נכנסין דרך הַכִּסּוּחַ (שיהש״ר א׳). ב) שה״פ: מניין לנכוש ולעידור וּלְכִסּוּחַ (מו״ק ג׳, א׳).

כסל, לא נמצא בפעל כי אם פ״א במקרא ובבנין נִפְעַל, וכפי הנראה מן השמות שנגזרו ממנו עקר הוראתו גסות ושמנות הבשר, דומה לשרש טפש (עיי״ש), ונרדף לשרש סכל (עיי״ש), ויסודו כסה (עיין כשה). ומזה בפעל במקרא בהשאלה היות במעמד גסות ועובי הלב או השכל, פער-שטאָקקט, דומם זיין, быть глупымъ: ובאחת יבערו וְיִכְסָלוּ (ירמיה י׳, ה׳) וכת״י דְאִטַּפָּשׁוּ.

כֶּסֶל, ש״ז, א) אבר בעח״י הגס ומעובה בבשר שבין צלעות השדרה והמתנים בסמוך לכליות והוא מכוסה בחלבים, פלאַנקען, לענדען, лядвея: ויעש פימה עלי כָסֶל (איוב ט״ו, כ״ז), הרבה חלבו ועובי שומנו על הכסל שהוא מעובה בחלב בעצמו, ועל הרוב בא בלשון רבים, לפי שהם עשוים גושים נושים מחוברים: אשר על הַכְּסָלִים (ויקרא ג׳, ד׳ ועוד שם כמה פעמים); כְּסָלַי מלאו נקלה (תהלים ל״ח, ח׳)—מליצה מוקבלת בניגוד הכסלים שהם בטבעם עבים גסים ושמנים עתה המה מלאים נקלה, ליח מהותך ומתמסמס (עיין קלה); והקליר אמר: אקשטה כֶּסֶל וקרב (פיוט גשם). וממושג הגסות והעובי נעזר ב) מושג החזק והעצמה, פעסטיגקייט, שטאַרקע, крѣп-кость, сила: ומזה במובן המושאלי, מבטח עז, פערטרויען, надежда: אשר יקוט כִּסְלוֹ (איוב ח׳, י״ד), והכפל: ובית עכביש

מבטחו: אם שמתי זהב כִּסְלִי (שם ל״א, כ״ד). והכפל: ולכתם אמרתי מבטחי; וישימו באלהים כִּסְלָם (תהלים ע״ח, ז׳); ומזה: כי ה׳ יהיה בְּכִסְלֶךָ (משלי ג׳, כ״ו) — יהיה בעזרך וכתרגומו: בְּסַעֲדָךְ, שטיטצע, опора; ובבחינה אחרת יצא מושג העובי והגסות למושג ג) עובי וגסות הלב והשכל, טמטום הלב טפשות, סכלות, פערשטאָקקטהייט, דומ-הייט, тупоумie, тупость. ובמובן המוסרי: רשעות ועקשות: זה דרכם כֶּסֶל למו (תהלים מ״ט, י״ב), שעורו: זה דרך כסלמו: ולדעת רשע כֶּסֶל (קהלת ז׳, כ״ה).

כִּסְלָה, ש״נ, בשתי ההוראות הנגזרות של השם כֶּסֶל. א) חזק ומבטח עוז ותקוה, פעסטיגקייט, פערטרויען, крѣп-кость, надежда: הלא יראתך כִּסְלָתֶךָ (איוב ד׳, ו׳), והכפל: תקותך ותם דרכיך. ב) טפשות, סכלות ועם זה רשעות וחטאה: ואל ישובו לְכִסְלָה (תהלים פ״ה, ט׳) ותרגומו לְסִכְלָא, פערשטאָקקטהייט, זינדהאַפטיגקייט, глупость, грѣшность.

כְּסִיל, שם תאר ז׳, גם הלב והשכל שאינו נוח להרגיש ולהבין, סכל, דער פערשטאָקקטע, טהאָר, тупоумный, глупой: מהכות כְּסִיל מאה (משלי י״ז, י׳), והנגוד: תחת גערה במבין: לא יחפץ כְּסִיל בתבונה (שם י״ח, ב׳), באזני כְּסִיל אל תדבר (שם כ״ג, ט׳), וסוף המשל: כי יבוז לשכל מליך: ולב כסיל לשמאלו (קהלת י׳, ב׳), בוטח בלבו הוא כְּסִיל (משלי כ״ח, כ״ו), וּכְסִיל לא יבין את זאת (תהלים צ״ב, ז׳), הַכְּסִיל חבק את ידיו (קהלת ד׳, ה׳), וּכְסִילִים מתי תשכילו (תהלים צ״ד, ח׳). ולפי עקר הנחתו זאת הוא נבדל משם אֱוִיל, בער. פתי והדומה, אבל לפעמים יבוא האחד במקום חברו, ויובן לפי הענין. ולהיות גם השכל רחוק מהבין דבר לאשורו, מתעקש בדעתו ואינו מקבל מוסר, יכלול השם כסיל גם את הרשע העומד ברשעו: ושלות כְּסִילִים תאבדם (משלי א׳, ל״ב), ותועבת כְּסִילִים סור מרע (שם י״ג, י״ט), ואולת כְּסִילִים מרמה (שם י״ד, ח׳), מתת הַכְּסִילִים זבח (קהלת ד׳, י״ז), לאַסטערהאַפטער, грѣшный; וכן יפול על העשיר הבוטח בעשרו ולא יראת לאחריתו: מעקש שפתיו והוא כְסִיל (משלי י״ט, א׳), והנגוד: טוב רש הולך בתמו. ובפרשה כ״ח ו׳ נאמר במקומו עשיר. ובקשורו: בא איש כְּסִיל (שם י״ד, ז׳): כְּסִיל אדם (שם ט״ו, כ׳, כ״א, כ׳).

כְּסִיל, שע״פ, כוכב גדול אחד מכוכבי השמים הידוע באורו הגדול, ובלשונות העמים אָרִיאָן Opioнъ: עשה כימה וּכְסִיל (עמוס ה׳, ח׳), ותרגומו כְּסִילָא: עשה עש כְּסִיל וכימה (איוב ט׳, ט׳), או משכות כְּסִיל תפתח (שם ל״ח, ל״א), ותרגומו הוא נִפְלָא או נְפִילָא, ובא כשם עצם כללי: כי כוכבי השמים וּכְסִילֵיהֶם לא יהלו (ישעיה י״ג, י׳), ות״י וּנְפִילֵיהוֹן, וחכמי העמים אמרו שהכוכב כסיל המתורגם נְפִילָא הוא הנקרא בלשון ערבית גַבָּרוֹן אָרִיאָן, שענינו גבור וענק מן הנפילים. ולפי אמונת הבלי המיטיהאָלאָגיא של הערבאים הוא נמרוד שמרד במלכות שמים, וזהו טעם של שם כְּסִיל במקרא: גבור ורשע. והמיטהאָלאָגיא של היונים, מרבה לספר בגבורתו, ובקומת גבהו של הענק אָריאָן, אשר קבעהו בשמים. ולפי דעת המפרשים, יצא השם כסיל לש״ת לכל כוכב גדול, ולזה בא גם בלשון רבים אָריאָנע, ורש״י פירש: כסיליהם מזלותיהם. והנראה כי שם הכוכב כסיל נגזר מעיקר הוראת השם כסל במובן עבות וגסות, ונקרא הכוכב כן ע״ש היותו כגוש עב מקובץ של אורות הרבה, וזה טעם מליצת הכתוב „מושכות כְּסִיל תפתח״ קשוריו ופתוליו. ובגמרא יחסו לו כח החם: אלמלא חמה של כסיל לא נתקיים עולם מפני צינה של כימה (ברכות נ״ח, ע״ב). ויתכן שהשם כסילים בלשון רבים: כוכבי השמים וכסיליהם, ענינו — הכוכבים הגדולים והגסים שנראים כמו קשורי קשרים, אחוזים וסבוכים.

כְּסִיל, שע״פ, שם עיר בנחלת יהודה (יהושע ט״ו, ל׳).

כְּסִילוּת, שמ״נ, סכלות וגסות הלב, פער-שטאָקקטהייט, דוממהייט, тупость; אשת כְּסִילוּת הומיה (משלי ט׳, י״ג) — דרך

משל. כח הסבלות ישרה של סבלות.

כָּסוּל, במשנה שם מין בעל מום בבהמה: כָּסוּל שאחת מירכותיו גבוהה (בכורות ו׳, ד׳) — שהירך בולטת ועולה למעלה מן הכסל:

כִּסְלֵו, ש״ז. שם החדש התשיעי למנין החדשים מניסן: בארבעה לחדש התשיעי בְּכִסְלֵו (זכריה ז׳, א׳). ויהי בחדש כִּסְלֵו (נחמיה א׳, א׳), ובמשנה ביו״ד אחרי הלמ״ד: הגיע ר״ח כִּסְלֵיו (תענית א׳, ה׳).

כַּסְלֻחִים, שע״פ, שם אומה מצאצאי מצרים (בראשית י׳, י״ד).

כְּסָלוֹן, שע״פ, עיר בנחלת יהודה צפונה (יהושע ט״ו, י׳).

כִּסְלוֹן, שע״פ, אבי אלידד נשיא בנימין (במדבר ל״ד, כ״א).

כְּסֻלּוֹת, שע״פ, עיר בנחלת יששכר (יהושע י״ט, י״ח).

כִּסְלֹת תָּבֹר, שע״פ, עיר בנחלת זבולון (שם שם, י״ב), ונקראת תָּבֹר לבד (שם שם, כ״ב).

כָּסַם, פ״י, לא נמצא כי אם פ״א במקרא בספר יחזקאל, בענין מין העברת השער באופן ידוע: וראשם לא יגלחו ופרע לא ישלחו כָּסוֹם יִכְסְמוּ את ראשיהם (יחזקאל מ״ד, כ׳), אָבשערען, обстричь, ובגמרא פירשו: ראשו של זה בצד עקרו של זה (סנהדרין כ״ב, ע״ב), ועקרו כם בהוראת התוך וגניזה, דומה לשרש גזז, גזם. עיין שם, ושרש כסס, כרסם.

כֻּסֶּמֶת, ש״נ, מין שעורה, שפעלט, полба: והחטה וְהַכֻּסֶּמֶת לא נכו (שמות ט׳, ל״ב), וְכֻסֶּמֶת גבולתו (ישעיה כ״ח, כ״ה), וברבוי במ״ז: ודחן וְכֻסְּמִים (יחזקאל ד׳, ט׳). ובמשנה: קב וחצי כֻּסְּמִין (פאה ח׳, ה׳), השעורים וכו׳ הַכֻּסְּמִין והשיפון וכו׳ אינם כלאים זה בזה (כלאים א׳, א׳), בדמיון השם אל הפעל כסם אמרו הראשונים, שהיא סדורה בשבולת ראשו של זה לצד עקרו של זה (רש״י ביחזקאל ותוספות סנהדרין כ״ב, ע״ב), ולדעת האחרונים על שם שדרך גידולה בשבלותיה בעוקצין דקים והדים כשערות גזוזות.

כָּסַס, פ״י לא נמצא בפעל כי אם פ״א במקרא, בהוראת פעל חוזר או משותף היות נמנה הצטרף למנין קצוב ומוגבל, זיך צאהלען, זיך צוצאָהלען, числяться, причисляться: איש לפי אכלו תָּכֹסּוּ על השה (שמות י״ב, ד׳), והנחתו הראשונה לפי הנראה, חתוך, בקור, ע״פ השרשים: גזז, חצץ, קצץ, ומזה הגבלת מנין ומספר קצוב. והקרוב לו בגזרתו ובהוראתו: יום הַכֶּסֶא (עיין שם). ואפשר שלזה כוונו חז״ל בפירושם על תָּכֹסּוּ שאמרו לשון סורסי הוא כאדם האומר לחברו כוס לי טלה זה (פסחים ס״א, ע״א). ובכתבי הקדש האחרונים בא תחתיו הפעל מנה. ומן הוראתו הראשונה נמצא בתלמוד: הַכּוֹסֵס את החטה (ברכות ל״ד, א׳), חותך בשניו לועס, קייען, жевать: לָכוֹס חיין (נדרים ו׳, י׳), אסור לָכוֹס ומותר לאפות (שם נ״ג, ע״ב), כָּס פלפלי כָּס זנגבילי (ב״ר ל״ו, ב׳), לְמֵיכַס צעא (מגלה ז׳, ב׳). ובהשאלה: שבע מחיצות של אש היו כּוֹסְסוֹת זו בזו (במדבר רבה י״א), ומזה ע״ד הכפולים

בבנין פִּעֵל בהוראת גֵּרוּד, חפוף, שפשוף, לרכוך דבר קשה וצריך לְכַסְכֵּס שלש פעמים (נדה ס״ב, א׳), רייבען, אויס-ווינדען стирать, выжимать: כל כבוס דלית ליה כִּסְכּוּס לא שמיה כבוס (זבחים צ״ד, ע״ב)—הבגד שמכבסים אותו אחרי שהוא מתנגב נעשה קשה וצריכים לשפשפו בידים כדי לרככו.

כָּסַף, פ״ע, הקל: נטית ונהירת הנפש לדבר השתוקקות זיך זעהנען, שמרעבען, томиться, жаждать, וקשורו בלמ״ד: למעשה ידיך תִכְסֹף (איוב י״ד, ט״ו), כארי יִכְסוֹף לטרף (תהלים י״ז, י״ב), מה ת״ל: אנשים ותיקין כְּסוּפִים (ספרי דברים י״ג), ובפיוט: תהומות הדום לרסיסי כְסוּפִים (תפלת טל), ונרדפיו חמד, כלה, כמה, וכן הוראותיו בבנין

הַנִּפְעַל, עומד, כי נִכְסֹף נכספתה לבית אביך (בראשית ל״א, ל׳). הראשון במקור ע״ד: אם נלחם נלחם בם (שופטים י״א, כ״ה), נִכְסְפָה וגם כלתה נפשי לחצרות ה׳

(תהלים פ"ד, ג'), ובא: הגוי לא נִכְסָף (צפניה ב', א'), ת"ת דלא חמר למיתב לאורייתא, וטעמו שאין לו כל שום תשוקה ונטיה לטוב, אָהנע זעהנזוכט, אָהנע שטרעבען, אַפּאַטהיש, апатичный. י"מ אותו במובן קבלת הפעולה: מי שאין כוספים, שאין נכספים לו, שאין חפץ בו, ויש גוזרים מן כסף בלשון ארמית בהוראת כלמה ובושה, ע"ד: מאנת הכלם (ירמיה ג', ג').

כֹּסֶף, ש"ז, בפיוט, תשוקה והשתדלות, זעהנזוכט, שטרעבען, тоска, стрем-ление: לחוגגי בְּכוֹסֶף (קרובות ב' דסוכות): כֹּסֶף טבעי (מו"נ א', ל"ד).

כְּסַף, פע"ו, ארמית, בתרגומים נמצא בהעתקת לשון של פעל כלם בוש בעברית בקל: הלא תכלם, ת"י: מן דינא דְתִכְסוּף (במדבר י"ב, י"ד): אל יכלמו בי—ולא יִכְסְפוּן (תהלים ס"ט, ז'), ובאפעל: אף זנחת ותכלימנו (שם מ"ד, י') ת"י וְאַכְסִפְתָּנָא, ולפי עקרי הוראתו, צבע כהה לבן או כהה אדם, נוטה מעט לשחרות, וכן בלשון ערבית צבע האפר. ויצא לענין הכלמה, מפני שהנכלם פניו מלבינות או מאדימות באדמימות כהה, ערבלאַססען, ערראָטהען, блѣднѣть, краснѣть, ובדברי חז"ל במובנו הטבעי: ואיזהו שיאור כל שֶׁהִכְסִיפוּ פניו כאדם שעמדו שערותיו (פסחים ג', ח'), ובגמרא שם (מ"ח, ע"א): ירק מר יש לו שרף ופניו מכסיפין, ואין ענינו לבן כי אם אדם־כהה נוטה לשחרות. וכן מִשֶּׁיַּכְסִיף ראש החוטם (נדה מ"ז, ע"א) דומה למה ששנו שם במשנה: משישחיר הפטומות. איזהו בין השמשות משתשקע החמה כל זמן שפני מזרח מאדימים, הכסיף התחתון ולא הכסיף העליון—בין השמשות, הכסיף העליון והשוה לתחתון זהו לילה (שבת ל"ד, ע"ב), ופירש"י הכסיף, השחיר. ובמדרש: אין לך עלעול קשה יותר מן העלעול הזה שהוא בא מן הצפון ועולה וּמַכְסִיף את הבריות (שיה"ש ג', ז'), שורף ומשחיר, כאפר; ובהשאלה בענין קלקול והפסד: נמכר במאתים וְהִכְסִיף ועמד על מנה (ירושלמי קדושין פ"א ה' ג'), מכרה לו במאתים וְהִכְסִיפָה ועמדה על מנה (ערכין ל', ע"א), שלעכטער ווערדען, испор-титься, הפך ההשבחה.

כֶּסֶף, ש"ז, שם המין, מין מתכת לבן וכהה מעט, זילבער, серебро: מלא ביתו כֶּסֶף וזהב (במדבר כ"ב, י"ח), זהב וָכֶסֶף ונחשת (שמות כ"ה, ג'), כי יש לַכֶּסֶף מוצא (איוב כ"ח, א'), כלי כסף (בראשית כ"ד, י"ג), אדני כֶסֶף (שמות כ"ו, י"ט), קערת כֶּסֶף (במדבר ז', פ"ד), העשוים מכסף, ארבע מאות שקל כֶּסֶף (בראשית כ"ג, ט"ו)—מטבעות של כסף. ומזה שם מטבע של כסף: אלף כֶּסֶף (שם כ"ו, ט"ז), זילבערלינג, серебренникъ, בעשרים כָּסֶף (שם ל"ז כ"ח), מאה כֶסֶף (דברים כ"ז, י"ט). ובענין דמים בכלל, געלד, деньги: מקנת כֶּסֶף (בראשית י"ז, י"ב), ואשר אין לו כָּסֶף (ישעיה נ"ה, א'), שדות בַּכֶּסֶף יקנו (ירמיה ל"ב, מ"ד), את כַּסְפְּךָ לא תתן לו בנשך (ויקרא כ"ה, ל"ז), וכמו כן במובן הון וסגולה, אייגענטהום, собственность: לא יקם כי כַסְפּוֹ הוא (שמות כ"א, א'). והענין עשר, רייכטהום, богатство: בצל החכמה, בצל הַכָּסֶף (קהלת ז', י"ב), כל נטילי כָסֶף (צפניה א', י"א), אהב כֶּסֶף לא ישבע כֶּסֶף (קהלת ה', ט'); ותמיד בא בלשון יחיד כמשפט שם המין והתומר, ורק ב' פעמים בל"ר בבחינת צורות המטבעות: ולהשיב כַּסְפֵּיהֶם (בראשית י"ב, כ"ה), צררות כַּסְפֵּיהֶם (שם, ל"ה), או הכסף של כל אחד ואחד, ובאותו ענין נאמר גם בל"י: כַּסְפְּכֶם בא אלי (שם מ"ג, כ"ג); ובמשנה: נפלו לה כְּסָפִים (כתובות ח', ג'), כְּסָפִים אין להם שמירה אלא בקרקע (פסחים ל"א, ב'; ב"מ מ"ב, ע"א); ובקשור עם שם תאר או שם אחר: כֶּסֶף צרוף (תהלים י"ב, י"ז), והפוכו: כֶּסֶף־סיגים (משלי כ"ו, כ"ג), סיגים כֶּסֶף היו (יחזקאל כ"ב, י"ח), שעורו: כסף סיגים או סיגי כסף: כֶּסֶף־נבחר (משלי י', כ') כמו נבחן, כסף צרוף, והפוכו: כֶּסֶף נמאס (ירמיה ו', ל'), כֶּסֶף מרקע (שם י', ט')—ברקועי פחים, וכסף תועפות לך (איוב כ"ב, כ"ה), י"מ כמו

מצהיר ומופיע, והנראה שהוא מן כפל, כסף כפול ומכופל, כסף בגושים גדולים, הפך כסף מרוקע (עיין תועפות בשרש יעף).

כְּסַף, ארמית כבעברית, זילבער, серебро: די כְסַף (דניאל ב׳, ל״ב), דהבא דְּכַסְפָּא (שם ה׳, ב׳).

כָּסִפְיָה, שע״פ, שם מקום ששלח שם עזרא לקחת משרתים לבית ה׳ בירושלים (עזרא ח׳, י״ז).

כְּעַן, ארמית שבמקרא, מלת תאר הפעל ביחס הזמן כמו כעת עתה, יעצט, теперь; וּכְעַן הודעתני (דניאל ב׳, כ״ג), ועל הרוב במובן מעתה, אי לזאת, נוּן, פֿאָן יעצט, отнынѣ, בא לזרוז ולהודעת החלטת הענין והגזרה: כְּעַן הן איתיכון (שם ג׳, ט״ו), כְּעַן אנה נבוכדנצר משבח (שם ד׳, ל״ד), כְּעַן דניאל יתקרי (שם ה׳, י״ב), כְּעַן מלכא תקים אסרא (שם ו׳, ט׳), כְּעַן ידיע להוא למלכא (עזרא ד׳, י״ג), כְּעַן שימו טעם (שם שם, כ״א), ובתרגומים: עתה ילחכו הקהל ת״א: כְּעַן ישיצון (במדבר כ״ב, ד׳). ועתה לכה נא: וכען איתא כען (שם שם, ו׳). ובא בענין: עד כה, עד כען, ביז יעצט, до сихъ поръ: ומן אדין ועד כְּעַן מתבנא (עזרא ה׳, ט״ז).

כְּעֶנֶת, ארמית שבמקרא, שתי פעמים במקום אחד, ושאר עבר נהרה וּכְעֶנֶת (עזרא ד׳ י׳, י״א) ופירשוה לפי הענין כמלת תאר הפעל ביחס הזמן כעין מלת כְּעַן. להחלטת הענין והזרוז בהתחלת הדבור: ועתה הנה, ועוד שם: גמיר וּכְעֶנֶת (ז׳, י״ב) (ועיין גמיר), ובחסרון הנו״ן: שלם וּכְעֶת (שם ד׳, י״ז), ורש״י פירש שם מקום.

כָּעַס, פע״ו, דומה לפעל געש, הקל עומד, התגעשות והתפעלות של רגז ועצב, התקצף, אויפֿברויזען, צירנען, זיך אֶרגערן, взволноваться, сердиться, огорчаться, раздражаться: רשע יראה וְכָעָס (תהלים קי״ב, י׳)— מקנאה: ושקטתי ולא אֶכְעַס עוד (יחזקאל ט״ז, מ״ב)—השקט נגוד הכעס. והקודם: וסרה קנאתי: אל תְּבַהֵל ברוחך לכעוס (קהלת ז׳, ט׳), וַיִּכְעַס אסא אל הרואה (דה״ב ט״ז, י׳), כי הקניטו וצערו בדברים: ויחר לו וַיִּכְעַס הרבה (נחמיה ג׳, ל״ג), והנרדפים לו, זעם, קצף, רגז, ואין הבדל ביניהם כי אם בעיקר גזרתם. וברחז״ל, שמח המלך לקראת פקחין וכעס לקראת טפשין (שבת קנ״ב, א׳), ובבינוני פעול: עשה עצמו כאילו כָעוּס (דברים רבה, ג׳), פֿערדריססליך, сердитый.

הפִּעֵל יוצא, גרם התפעלות של רגז ועצב בזולתו, פֿערדרוסס, אֶרגער מאַכֿען, ערצירנען, קראַנקען, досаждать, сердить: כִּעֲסוּנִי בהבליהם (דברים ל״ב, כ״א), וְכִעֲסַתָּה צרתה גם כעס (ש״א א׳, ו׳), וסוף המאמר: לבעבור הרעימה, ולא נמצא יותר במקרא, בבנין זה, ורוב שמושיו בבנין

הִפְעִיל, כעין הפִּעֵל: אשר הִכְעִים את ה׳ (מ״א ט״ו, ל׳), ערצירנען, гнѣвать: מדוע הִכְעִסוּנִי בפסיליהם (ירמיה ח׳, י״ט), לְהַכְעִיסוֹ במעשה ידיכם (דברים ל״א, כ״ט). ועשיתם הרע בעיני ה׳ אלהיך לְהַכְעִיסוֹ שם ד׳, כ״ה), הִכְעִים אפרים תמרורים (הושע י״ב, ט״ו), בתועבת יַכְעִיסֻהוּ (דברים ל״ב, ט״ז), עשו להם לְהַכְעִיסֵנִי (ירמיה י״א, י״ז)—אפרים הכעים את ה׳ במעשיו למרר את רוחו. ובענין גרם צער ועצב, קראַנקען, огорчать: כֵּן תַּכְעִיסֶנָּה (ש״א א׳, ז׳); ועם זה השחתה וקלקול בחמה, פֿערדערבען, -губить, בגוי נבל אַכְעִיסֵם (דברים ל״ב, כ״א). ומזה: האתי הם מַכְעִסִים נאם ה׳ הלוא אֹתם (ירמיה ז׳, י״ט), ובענין החרדה הרגזה, וגרם השתוממות, ערשרעקקען, אין ערשטוינען זעטצען, изумлять, поражать: וְהִכְעַסְתִּי לב עמים רבים (יחזקאל ל״ב, ט׳), והכפל: והשמותי עליך עמים רבים (שם שם, י׳), ובא: כי הִכְעִיסוּ לנגד הבונים (נחמיה ג׳, ל״ז), שעורו כמו את הבונים או עשו מעשים של שטנה וקנטור להכעיסני לעיני הבונים. וברחז״ל בהקל בהוה: כל הַכּוֹעֵס אפילו שכינה אינה חשובה כנגדו (נדרים כ״ב, ע״ב).

כַּעַס, שמ״ז, קצף וחמה, צאָרן, гнѣвъ: לולי כַּעַס אויב אגור (דברים ל״ב, כ״ז)—הכעס שהאויב כועס: והפר כַּעַסְךָ עמנו

(תהלים פ״ה, ה׳), אל הַכַּעַס אשר הכעסת (מ״א כ״א, כ״ב), מִכַּעַס בניו ובנותיו (דברים ל״ב, י״ט)—הכעס שהם מכעיסים את ה׳, ויתנו שם כַּעַס קרבנם (יחזקאל כ׳, כ״ח)—קרבנם לע״ז שהם מכעיסים בו את ה׳. ועם זה מעשים רעים שמעוררים כַּעַס: עמל וָכַעַס תביט (תהלים י׳, י״ד); וכן בענין רגז והרעומות, פערדרוסס, ערביטטערונג, досада, огорченіе: כַּעַס לאביו בן כסיל (משלי י״ז, כ״ה), והכפל: וממר ליולדתו: והסר כַּעַס מלבך (קהלת י״א, י׳)—מה שאתה מתרגז ומתרעם על הרע שיקרה לך לפי דעתך: מאשת מדינים וָכָעַס (משלי כ״א, י״ט)—כמו מאשת מדינים ומאשת כעס, שגורמת רגז וכעס. ובענין יגון ועצב: עששה מִכַּעַס עיני (תהלים ו׳, ח׳), עששה בְכַעַס עיני (שם ל״א, י׳), כי מרב שיחי וְכַעְסִי (ש״א א׳, ט״ז), כי כל ימיו מכאובים וָכַעַס ענינו (קהלת ב׳, כ״ג), טוב כַּעַס משחוק (קהלת ז׳, ג׳), טוב לדאוג לאחרית דבר, ולחשוש בענינו, מקלות הדעת ושחוק לכל מקרה ופגע, וסוף המאמר: כי ברע פנים ייטב לב, כי אף אם יהיו פניו רעים וזועפים מדאגה מדבר, הלא בסופו ייטב לבו כי ראה רעה ונסתר: כי ברב חכמה רב כָּעַס (שם א׳, י״ח) — דאגה וחששא, אונרוהע, безпокойство, כי החכם מרגיש יותר, ורואה רעה במקום שהכסיל אינו מרגיש ומכיר כל מאומה; ופ״א במקרא בל״ר: על כל הַכְּעָסִים אשר הכעיסו (מ״ב כ״ג, כ״ו). ובא השם הזה ארבע פעמים בספר איוב בשין שמאלית ת׳ סמ״ך: כי לאויל יהרג כָּעַשׂ (ה׳, ב׳), והכפל: ופתה תמית קנאה: ותכה מִכַּעַשׂ עיני (שם י״ז, ז׳), וכן: לו שקול ישקל כַּעְשִׂי (שם ו׳, ב׳), ותרב כַּעַשְׂךָ עמדי (שם י׳, י״ז).

כְּעוֹם, ש״ת, לנחש המזיק בחמת ארסו ומכניסות יצר הרע בהם באדם בכעום (שבת כ״ב, ב׳; יומא ט׳, ע״ב). עיין ערוך ערך ארם ושרש עכם.

כַּעֲסָן, ש״ת, לאדם הנוח לכעוס ומצוי הרבה בתלמוד ובבא״ם, ובאותה הוראה נמצא גם כָּעוּם: והוראתו אז: המצב הרוחני של האדם בשעה שהוא כועס: לא כך התניתי עמך, כשיהיו פניך כְעוּסוֹת יהיו פני מרצות את פניך, וכשיהיו פניך כְעוּסוֹת וכו׳ (שמות רבה פרשה ל״ג).

כָּעֹר (כאר) ארמית, בבנין פָּעֵל היות משחת המראה, ומאום, האֶססליך, פֿעראָבֿטליך זיין, быть некрасивымъ: ושמתיך כראי ת״י ואשוויניך מְכַעֲרָא (נחום ג׳, ו׳), ובמשנה בבינוני פָּעוּל: צבעו כָּעוּר (ב״ק ט׳, ז׳), ויש גורסים כאור באל״ף (עיין כאר): מפני שהיא כְעוּרָה ונעשית נאה (נדרים ט׳, י׳), מה אם מי שהוא כָּעוּר בטובה נאה בפורענות (ספרי דברים ל״ב), ועל הרוב בבינוני פֻּעַל, ונזדמן לו אדם אחד שהוא מְכוֹעָר ביותר (תענית כ׳, ע״ב), הַמְכוֹעָרוֹת שבהן היו אומרות (תענית ל״א, א׳), ובתלמוד ירושלמי נאמר: הַכְּאוּרוֹת: חכמה מפוארה בכלי מְכוֹעָר (תענית ז׳, ע״א); ובמובן המוסרי: מְכוֹעָר הדיין שנוטל שכר לדון (כתובות ק״ה, ע״א), שלעכט, אונאַנשטאָנ-דיג, непристойный: כמה מְכוֹעָרִים דרכיו (יומא פ״ו, ע״א). ובהִתְפַּעֵל: הִתְכָּעַרְתִּי בעיניו (ב״ר י״ז). והונח הפעל כער גם על דבר שאינו חי ומרגיש רק מושג מופשט, והער: וכי כְעוּרָה זו ההלכה ששנה רבי וכו׳ (חולין קט״ו, ע״ב ועיין אבות דר׳ נתן פ״ד ובמדבר רבה פי״ג).

כִּיעוּר, ש״ז, דבר רע ומגונה, האֶססליכֿעס, פֿערדערבליכֿעס, безобразіе, мерзость: הרחק מן הַכִּיעוּר ומן הדומה לו (חולין מ״ד, ב׳).

כָּפָה, פ״י, דומה לפעל כפף, בהוראת כפיפה והכרעה, בייגען, гнуть: מתן בסתר יִכְפֶּה אף (משלי כ״א, י״ד), במובן המשאלי כופף אותו ומקטינו, או משבתו ומשככו, באַנדיגען, בעזאֶנפֿטיגען, укрощать, ותרגומו מְדַעֲכָא רוגזא, כאלו היה כתוב יכבה בבי״ת, לאָשען, гасить, ושני השרשים האלה כבה, כפה, קרובים בטעמם, כי גם כבוי האש הוא כפיפת השלהבת ושקיעתה, ובמשנה לענין הפיכת כלי שיש לו תוך על פיו לכסות בו דבר באופן שנשאר חלל בין הכלי ובין הדבר הכסוי,

אומשטירצען, опрокидывать: כּוֹפִין קערה על גבי הנר (שבת מ״ז, ז׳), כּוֹפִין עליו פסכתר (עירובין י׳, ט׳), כּוֹפֶה שתי ידיו על העמוד (מכות ג׳, י״ב); וע״ד המליצה: כָּפָה עליהם את ההר כגיגית (שבת פ״ח); או מכוסה או כפוּיָה על פִּיהָ (אהלות ס׳, י״ג); ומזה מחייב כְּפִיַּת המטה באבל (תענית ד׳, ז׳). ובמובן המושאלי, רדיה והכרח, נאָטהיגען, צווינגען, заставлять, принуждать: שהוא כּוֹפֶה את עבדו (נזיר ט׳, א׳), כּוֹפֶה אותה (כתובות ה׳, ו׳); כּוֹפִין אותו (שם ז׳, י׳). ובענין התחזק והתגבר על זולתו: כְּפָאוּהוּ קרסיים (ר״ת כ״ה, א׳), כְּפָאוֹ שד (שם). ובהשאלה: כְּפוּי טובה—מי שכופה ומסתיר את הטובה שנעשה לו ואיננו מכיר ומודה בה, אונדאַנקבאַר, неблагодарный: זיבא עמלק כְּפוּי טובה (מכילתא פרשת ויבא עמלק), כְּפוּיֵי טובה בני כְּפוּיֵי טובה (ע״ז ה׳, ע״א).

נִכְפֶּה, ש״ת, לאיש נגוע חולי כשאוחזו מטריף דעתו והוא נופל ואבריו מפרפרים, עפילעפטיקוס, эпилептикъ: נִכְפֶּה אפילו אחת לימים (בכורות ז׳, ע״א). בני נִכְפֵּי (כתובות ס׳, ע״ב), משפחת נִכְפִּין (יבמות ס״ד, ב׳). ולפנים האמינו שהמחלה הזאת באה מסבת השדים הפוגעים באדם ונכנסים בו.

כפה עיין כפף.

כּוּפַח, ש״ז, מין כירה ששופתים עליו רק קדרה אחת: כּוּפָח שהסיקוהו בקש (שבת ג׳, ב׳).

כָּפַל, פ״י, הקל, ענינו כפיפת חלק אחד של איזה דבר והנחתו על חלקו השני, איבער איינאַנדער בייגען, איבערשלאַגען, פֿערדאָפּעלן, сгибать, усугублять: וְכָפַלְתָּ את היריעה (שמות כ״ו, ט׳), רבוע יהיה כָּפוּל (שם כ״ח, ט״ז)—בגד שארכו אמה ורחבו חצי אמה, כשכופלים את הארך בשוה הוא רבוע. ובמשנה: כְּפוּלָה אחד לשנים ושנים לארבעה (מכות ג׳, י״ב), אלו נמדדים כְּפוּלִים, אם פשוטה נמדדת פשוטה ואם כְּפוּלָה נמדדת כְּפוּלָה (כלים כ״ז, ו׳), כּוֹפְלִין לו פרנסתו (ברכות ס״ג, א׳). ובענין עשית מעשה שתי פעמים, ווידערהאָלען, повторять: מקום שנהגו לִכְפּוֹל יִכְפּוֹל לפשוט יפשוט (סוכה ג׳, י״א; פסחים קי״ט, א׳) לאמר את ההלל שתי פעמים: שיר כָּפוּל (מדרש שיה״ש, א׳). ובספר יצירה שבע כְּפוּלוֹת ושנים עשר פשוטות (ב׳, א׳)—שבע אותיות, בג״ד כפר״ת שכפלותן בדגש.

הִנְפַּעַל. השנות הפעולה כמה פעמים, זיך ווידערהאָלען, פֿערדאָפּעלן: повторяться: וְתִכָּפֵל חרב שלישתה (יחזקאל כ״א, י״ט). ויתכן שענינו כמות הגדל, תתארך במדה כפולה (ועיין שָׁלַשׁ), כל מי שֶׁנִּכְפַּל שמו (ב״ר ל״ד), חזר ונאמר שתי פעמים, ור׳ שלמה בן גבירול אמר: פשעי נִכְפָּלִים (שיה״ש ה׳), ובדחז״ל גם בהָפְעַל: קאת וקפוד הוּכְפְּלוּ לראות בשד ושבר (מו״ק כ״ח, ע״ב). ובפִּעֵל: שיר כָּפוּל ר׳ סימון אומר כָּפוּל וּמְכוּפָּל (שיה״ש א׳)—כָּפוּל ארבע. ואמרו: אִיכְּפַל תנא לאשמועינן מחט (קדושין כ״ו, ע״ב)—המריח את עצמו. ובזה יובן מה שאמרו: כל פורעניות שהיו באות על דוד היו מוּכְפָּלוֹת שנאמר (ש״ב י״ב, ו׳), ואת הכבשה ישלם ארבעתים (ספרי דברים כ״ו).

כֶּפֶל, תה״ש, דבר כפול דאַס דאָפּעלטע, двойное: בְּכֶפֶל רסנו מי יבוא (איוב מ״א, ח׳), ובמשנה: תשלומי כֶּפֶל (ב״ק ז׳, א׳). ובמספר הזוגי: כי לקחה מיד ה׳ כִּפְלַיִם בכל חטאתיה (ישעיה מ״ב, ב׳)—עונשים הרבה כפולים ומכופלים, ואין ענינו כפלים מאשר חטאה כ״א לקחה כפלים, וזה לה—בכל חטאתיה, בשביל חטאתיה: כי כִפְלַיִם לתושיה (איוב י״א, ו׳), כי לתושיה יש ענינים הרבה כפלים ממה שאתה יודע, פֿיעלפֿאָלטיג, многообразно, ולא רחוק לפרשו „בְּכֶפֶל רסנו" בחלל שבין הכפלים, פֿאַלטע, складка, ומזה: כי כפלים לתושיה, התושיה יש לה קמטים הרבה ובין הקמטים והכפלים ענינים הרבה שאין אתה יכול לידע סודות מכוסים ומופלאים, מסכים עם הקודם: ויגד לך תעלומות חכמה. ובמסכת סופרים: ולא יאחזו בכפלים ויתירם (פרק ג׳, ט׳)—במקום

שהיריעות נגללות זו על זו וצ"ע. ובדבא"ם אותיות הכפל: כֶּפֶל ענין במלות שונות. ובחכמת המספר, כֶּפֶל, כפילת כמות מספר אחד על כמות מספר אחר, מולטי-פליקאַציאָן, умноженіе.

מַכְפֵּלָה, שם, בחבור עם שם אחר, שע"פ: מערת הַמַּכְפֵּלָה (בראשית כ"ג, ט'), אשר בשדה הַמַּכְפֵּלָה (שם שם, כ"ט), אשר בשדה הַמַּכְפֵּלָה (שם מ"ט, ל'). לפי דעת המפרשים נקרא המקום כן ע"ש שהיו שם שתי מערות זו לפנים זו. וחז"ל אמרו דרך דרש: שכפף הקב"ה קומתו של אדם הראשון וקברו בתוכה (ב"ר נ"ח), ואם זה נאמר דרך דרש, יתכן ללמוד מדבריהם שעקרו של השרש כף, כפף, בתוספת למ"ד, ודומה לו קפל עיי"ש.

כָּפַן, פעל יוצא, פעם אחת במקרא, דומה לפעל כפף, בהוראת כפיפה פניה ונטיה לצד מן הצדדים, ניעדערבייגען, нагибать: כָּפְנָה שרשיה עליו (יחזקאל י"ז, ז'). והכפל: ודליותיו שלחה לו, ולמעלה באותו ענין נאמר: לפנות דליותיו אליו. וכן תרגומו: כַּפַּת שרשוהי. וכן לפנות דליותיו תרגם לְכַפָּפָא עוברתיה ליה. ודומה לו כבן, גפן.

כָּפָן, ש"ז, מקורו ארמית, בהוראת רעב, הונגער, голодъ: בחסר וּבְכָפָן גלמוד (איוב ל', ג'), לשד יִלְכָּפָן תשחק (שם ה', כ"ב). ולא נמצא יותר במקרא: ויהי רעב ת"א: והוה כַּפְנָא (בראשית י"ב, י'), ותרעב כל ארץ מצרים, ת' וּכְפֵינַת (שם מ"א, נ"ה), והארמי תרגם המקומות שבאיוב בשם אולצנא שענינו דחק ולחץ (עיין אלץ) ומיוחד לדחק הרעב. ובמדרש: זה לבן שבא כָּפוּן על ממוניה ב"ר ע"ס), ובפיוט בהֻגַּעַל: לא צמאים ולא מוּכְפָּנִים (סלוק אחרון של פסח).

כַּפְנִית, ש"נ, מין תמרים גרועים שאינם מתבשלים כל צרכם: כַּפְנִיּוֹת אוכלין ופטורות מן המעשר (עוקצים ג', ו'), ובתוספתא דמעשרות (פ"ג) כַּפְנִיּוֹת הרי הן כפרי לכל דבריהם, ואין מרכיבין בְּכַפְנִיּוֹת של ערלה (ערלה א', ס') (ועיין ערוך ערך נסן).

כפס, לא נמצא כי אם בשם פ"א במקרא.

כָּפִים, ש"ז: וְכָפִים מעץ יעננה (חבקוק ב', י"א), י"ת שיפא והוא קיסם, שפאַן, щепка, והנראה שמקורו ארמית כפס, קשור, אחוז: כְּפִיסָן עלוי עמודי מרמין. ומזה כפים שבמקרא קורת התקרה הקושרת ומחזקת את כל הקורות או את הכתלים, קווערבאַלקען, שפּאַררען, поперечный брусъ, וענין כפים מעץ מן הבנין של עץ, כמו אבן מקיר. ובמשנה:

כָּפִים, ש"ז, חצי לבנה, אריח, כשבונים אותה בכותל נותנים אריח מכאן ואריח מכאן וטפח חלל באמצע ששם נותנים טיט לחבר ולקשר את האריחים: גויל, גזית, כְּפִיסִין (ב"ב א', א'. ועיין תוי"ט שם בישוב קושית התוספות). ולפי דברינו אין במשמע כפים בבנין כי אם מה שקושר או מה שמקושר, יהיה עץ או אבן.

כָּפִים, ש"ז, כלי הבנאים שטחים וסדים בו את טיח הסיד מייערער-קעללע, лопатка: לא היו סדין בְּכָפִים של ברזל (פרות ג', ד'), והערוך גורס כפין (ערך כף).

כָּפַף, פ"י, נטית ראש הזקוף לצד מטה, דרך עקומה, ניעדערבייגען, נייגען, нагибать, клонить: הֲלָכֹף כאגמון ראשו (ישעיה נ"ח, ה'), כָּפַף נפשי (תהלים נ"ז, ז')—האויב או כל אחד מן האויבים. ויתכן שהוא מהוראת עומד, וכפף כמו כפפה, נעבייגעט זיין, быть удручену במובן המוסרי. ובבינוני פעול: ה' זוקף כְּפוּפִים (תהלים קמ"ו, ח'), ובדחז"ל: נאמן כָּפוּף, נאמן פשוט (שבת ק"ד, א'), כוף אזנך לשמוע (ת"כ פ' צו, א') אני הוא שֶׁכָּפַפְתִּי לעקור יצרה של ע"ז (שיה"ש א', כ"ג), וְכוֹף את יצרי להשתעבד לך (ברכות ס', ע"ב), והיה כָּפוּף ויושב לפני רבי (סנהדרין כ"ד, ע"א).

הנִפְעַל, במובן המוסרי, היות כפוף ונכנע, זיך ביינען, דעמיטהיגען, смиряться: אִכַּף לאלהי מרום (מיכה ו', ו'), וטעמו: עבודה בהשתחוה, הודאה, ריענען, דאַנקען -

поклоняться : ובדחז"ל במובן הטבעי, שהיא נִכְפֶּפֶת (שיה"ש א', כ"ג).

כַּף, שם נקבה, א) פסת היד לצד שהיא נכפפת ומשתמש ככלי קבול, האַנד-פלאַכע, ладонь : ואתן את הכוס על כַּף פרעה (בראשית מ', י"א), ויצק על כַּף הכהן (ויקרא י"ד, ט"ו), ובא בְכַפּוֹ ונקבה (מ"ב י"ח, כ"א), שלא מלא כַפּוֹ קוצר (תהלים קכ"ט, ג'), כי אם מלא כַּף קמח (מ"א י"ז, י"ב)—כמות שעור קטן. ובהשאלה: מלא כַף נחת (קהלת ד', ו'); והרבוי ע"מ זוגי: על כַּפַּיִם ישאונך (תהלים צ"א, י"ב), ושמת הכל על כַּפֵּי אהרן (שמות כ"ט, כ"ד), וירדהו אל כַּפָּיו (שופטים י"ד, ט); ועל המעט ברבוי נקבות ובסמיכות לשם יד: הרגלים וְכַפּוֹת הידים (מ"ב ט', ל"ה), על ברכי וְכַפּוֹת ידי (דניאל י', י'). ובא בקשור עם פעלים שונים להוראות שונות, לפי תשמישיהן, ובמקצתם כעין שמושיהם בשם יד: והך כַּף אל כָּף (יחזקאל כ"א, י"ט), לסימן צער וחרדה: הכה בְכַפְּךָ (שם ו', י"א), וכן: ספקו עליך כַּפַּיִם (איכה ב', ט"ו), וכן להפך לשמחה: וַיַּכּוּ־כָף ויאמרו יחי המלך (מ"ב י"א, י"ב). וע"ד המליצה: וכל עצי השדה ימחאו כָף (ישעיה נ"ה, י"ב), נהרות ימחאו כָף (תהלים צ"ח, ח'). כל העמים תקעו כָף (שם מ"ז, י"ב), תקעו כַף עליך (נחום ג', י"ט); ופעל תקע בקשוריו עם כף יבוא גם במובן קבלת אחריות: אדם חסר לב תוקע כָּף (משלי י"ז, י"ח), דיא האַנד איינשלאַגען, поручаться. ועם פעל פרש פרושו לתפלה; ובמובן זה בא השם כַּף ברבוי: אפרש כַּפַּי אל ה' (שמות ט', כ"ט), ובפרשכם כַּפֵּיכֶם (ישעיה א', ט"ו). ובענין צער: תתיפח תפרש כַּפֶּיהָ (ירמיה ד', ל'), דיא האֶנדע רינגען, ломать руки. וכמו כן עם פעל נשא: שאי אליו כַּפַּיִךְ (איכה ב', י"ט), בשמך אשא כַפָּי (תהלים ס"ג, ה'), משאת כַּפַּי מנחת ערב (שם קמ"א, ב'). ובא: ואשא כַפַּי אל מצותיך (שם קי"ט, מ"ח), בענין התשוקה לדבר, כאדם שמושיט ידיו להשיג מבוקשו: שטחתי אליך כַּפָּי (שם פ"ח, י'). ועם הפעלים בוא, נתן, תפש, במובן נפילה ברשות אחר וביחוד ברשות אויב כופה ולוחץ: כי באת בְכַף רעך (משלי ו', ג'), ויתננו בְּכַף מדין (שופטים ו', י"ג), בַּכַּף תתפשו (יחזקאל כ"א, כ"ט). והפוכם עם גאל, פדה, ישע וכדומה: יגאלך ה' מִכַּף איביך (מיכה ד', י'); ויושיענו מִכַּף איבינו (ש"א ד', ג'), ופדיתיך מִכַּף עריצים (ירמיה ט"ו, כ"א): ושכתי כַפִּי עליך (שמות ל"ג, כ"ב)—במובן סכוך והגנה. וכן: ותשת עלי כַּפֶּכָה (תהלים קל"ט, ה') שים עליו כַּפֶּךָ (איוב מ', ל"ב)—להכניעהו ולבצור רוחו. ובמובן זה נאמר: כַּפְּךָ מעלי הרחק (שם י"ג, כ"א). והגות מליצה במקרא: ואשימה נפשי בְכַפִּי (שופטים י"ב, ג')—העמיד א"ע בסכנה, חרף נפש למות, דאַס לעבען איינזעטצען, подвергать себя опасности : וישם את נפשו בְּכַפּוֹ (ש"א י"ט, ה'), ונפשי אשים בְּכַפִּי (איוב י"ג, י"ד) – הנני עומד בסכנה. ומזה גם בחסרון הפעל שום: נפשי בְכַפִּי תמיד (תהלים קי"ט, ק"ט) — הנני בסכנת נפשי תמיד, וביחס אל הפעולות הנעשות בכפים נאמר: ועל כל יגיע כַּפָּיִם (חגי א', י"א), יגיע כַּפֶּיךָ כי תאכל (תהלים קכ"ח, ב') בל"ר: כי תמאס יגיע כַּפֶּיךָ (איוב י', ג'), מפרי כַפֶּיהָ נטעה כרם (משלי ל"א, ט"ז), ופעל חמס בְּכַפֵּיהֶם (ישעיה נ"ט, ו'), על לא חמס בְּכַפָּי (איוב ט"ז, י"ז), וּבְכַפַּי דבק מאום (שם ל"א, ז'), כי כַפֵּיכֶם נגאלו בדם (ישעיה נ"ט, ג'), ראש עשה כַף רמיה (משלי י', ד') (ועיין בסמוך). על הרע כַּפַּיִם להיטיב (מיכה ז', ג'), שעורו: להיטיב את רע הכפים השר שואל וגו'. והפכם: נקי כַפַּיִם (תהלים כ"ד, ד'), ארחץ בנקיון כַּפָּי (שם כ"ו, ו'), והזכותי בבור כַּפָּי (איוב ט"ז, ל'), נער כַּפָּיו מתמוך בשחד (ישעיה ל"ג, ט"ו), ובתבונות כַּפָּיו ינחם (תהלים ע"ח, ע"ב), וְכַף ישימו לפיהם (איוב כ"ט, ט'). ב) פסת הרגל הנוגעת בארץ, שהיא כפופה ומקורעת. פוסזאָהלע, ступня, בסמיכות אל השם רגל: אשר תדרך כַּף רגלכם בו (דברים י"א, כ"ד; יהושע א', ג'), עד מדרך כַּף רגל (דברים ב', ה'), מנוח לְכַף רגלה

(בראשית ח׳, ט׳), מִכַּף רגלך ועד קדקדך (דברים כ״ח, ל״ה), ואחריב בְּכַף פעמי (מ״ב י״ט, כ״ד). והרבוי בלשון נקבה: כַּפּוֹת רגלי הכהנים (יהושע ג׳, י״ג), והשתחוו על כַּפּוֹת רגליך (ישעיה ס׳, י״ד), תחת כַּפּוֹת רגליכם (מלאכי ג׳, כ״א) וכן בבע״ח: כל הולך על כַּפָּיו (ויקרא י״א, כ״ז) — שאין להם צפורן כעין מנעל אלא חלוקי אצבעות כאצבעות אדם, פאָטצע, лапа; ומזה בהשאלה: א) קולית הירך התקועה בקליבוסת שהיא כפופה: כַּף הירך בראשית ל״ב, כ״ו), היפטפּפאַננע, вертлюжное гнѣз-дo. ב) בָּזִיךְ, והוא כעין מחתה קטנה ששוליה כפופים לצד אחד, לאָפֿפֿעל ,-лож-ка: כַּף אחת (במדבר ז׳, י״ד, ועוד שם בקרבנות הנשיאים); וברבוי: כַּפּוֹת זהב (שם שם, פ״ד), ואת הַכַּפּוֹת ואת המנקיות (שם ד׳, ז׳), את קערותיו ואת כַּפּוֹתָיו (שמות ל״ז, ט״ז), וְהַכַּפּוֹת והמחתות (מ״א ז׳, כ׳). ועם זה: כל דבר כפוף קצת לקבול: בתוך כַּף הקלע (ש״א כ״ה, כ״ט), דיא פפאַנע דער שליי-דער, пращи ямина, ששם נותנים את האבן. וכמו כן היד הכפופה שבמנעול לפתחו או לסגרו: על כַּפּוֹת (שיה״ש ה׳, ה׳) גריפף, ручка; ובמשנה: בזיך המאזנים, װאַגשאַלע, чашка вѣсовъ: אם יהיו כל חכמי ישראל בְּכַף מאזנים ור״א בן הורקנוס בְּכַף שניה (אבות ב׳, ח׳). ומזה ע״ד המליצה: והוי דן את כל האדם לְכַף זכות. ויש מפרשים מזה: ראש עשה כַף רמיה (משלי י׳, ד׳), קוליגריפון שנטלה כַּפָּה (כלים י״ג, מכחול שניטל הַכַּף (שם), כל דבר כפוף ושיש לו תוך: כַּף לוקטי עצים (שם כ״ו, ג׳), בית יד של עור שאין בו חלוקי אצבעות, האַנדשוה, рукавица: סנדל וכו׳ שניטל כל הַכַּף שלו, או שניטל רוב הַכַּף (שבת קי״ב, ע״א), חול הגס כדי ליתן עליו מלא כַף סיד (שם ה׳, ה׳), ובגמרא פירשו כַּף של סיידים (שם פ׳, ע״ב), מויערער קעללע, лопатка (עיין כפים): משנתמעך הַכַּף (נדה מ״ז, ע״ב), מקום תפוח למעלה מאותו מקום באשה: מִכַּפָּא דמוחא עד אטמא (חולין נ״ד, א׳) —מכף הקדקד עד הירך.

ובע״א: כַּף של ניר (עור) שהתקינת לחגור בה את מתניו (תוספתא כלים ב״ב ח׳, ב׳)—רצועה רחבה וארוכה. וכן שתי כַּפִּין של סיב שתפרן זו מזו (שם).

כַּפָּה, ש״נ, ענף ודליה היוצאת מן העץ ומתפשטת בכפיפה: כַּפּוֹת תמרים (ויקרא כ״ג, מ׳), פאַלמענצווייג, пальмовая вѣтка. ובודוי ליו״כ, בכפת שחד.

כִּפָּה, ש״נ, כהקודם: כִּפָּה ואגמון (ישעיה ט׳, י״ג; י״ט, ט״ו), והנראה כדעת הרשד״ל שהוא שם לכללות הענפים המסתעפים מן האילן, נעצווייגע, вѣтви. וכן: וְכִפָּתוֹ לא רעננה (איוב ט״ו, ל״ב). ובמשנה: מפספסין את הַכִּיפִּין (שבת כ״ד, א׳)—אגודת ענפים דקים ולחים, שהיא קשורה בשלשה מקומות: אוכלים על של בין הַכִּיפִּין (פסחים נ״ג, ע״א) - עקרי ההריות של דקל.

כִּפָּה, ש״נ, א) מעטפת הראש: ונותן לה כִּפָּה לראשה (כתובות ה׳, ח׳), הויבע, чепецъ, головной уборъ, כִּפָּה שהיא טמאה מדרס (כלים כ״ח, ה׳); ובמלאכת הבנין ב) לתקרה שעשויה מקוערת, גע-וואָלב, сводъ: הגיע לַכִּיפָּה (ע״ז א׳, ז׳). כִּיפִּין על גבי כִּיפִּין, וְכִיפָּה כנגד האוטם (פרה ג׳, ו׳), עד שיעשה לבית בדו כִּיפִּין (ב״מ י׳, ד׳), וכן נקרא כל הבנין שיש לו תקרה כפופה ומקוערת: בית המוקד כִּיפָּה ובית גדול היה (תמיד א׳, א׳), כִּיפָּה ר״מ מחייב במזוזה (ערובין י״א, ע״ב)—שער העשוי בְּכִיפָּה, ובא ביחוד מערת האסורים: מכניסין אותו לַכִּיפָּה (סנהדרין ט׳, ה׳), ופירשו בו, שהוא מקום צר כשיעור קומת אדם, ותרגומו של מַהְפֶּכֶת (ירמיה כ׳, ב׳), כֵּיפְתָא; ובהשאלה מרחבת: שלשה מלכו בְּכִיפָּה (מגילה י״א, ע״א), ופירש״י תחת כל כִּפַּת הרקיע. ובכל דבר שצורתו צורת קשת: שהיו המים נגרשין ועולין כִּיפִּין על גבי כִּיפִּין (סוטה ל״ד, ע״א), וואָלבונג, באָגען, арка: מטבילין בראשון ואין מטבילין בְּכִיפִּין (חולין ל״א, ע״ב)—כיפי הכלים באמצעיתן שעשויין ככיפה. ג) שם מין עשב ידוע שהיו נותנים ממנו כל שהוא.

בקטרת: אף כִּפַּת הירדן כל שהוא (כריתות ו', ע"א), וי"מ שהוא מין זפת העולה מקצף מי הירדן. אַמבּרַא, амбра.

כַּפַּיִם, במספר זוגי, ש"ת, מליצי אל עבי הרקיע כדעת רש"י או שהוא ש"ת אל הרקיע בעצמו (ועיין כסה), ע"ש שהוא מתוח כְּכִפָּה: על כַּפַּיִם כסה אור (איוב ל"ו, ל"ב); ומזה לדעת רש"י: נשא לבבנו אל כַּפָּיִם אל אל בשמים (איכה ג', מ"א), ולדעת האחרונים ענינם כפשוטם — פסת היד. ופירוש הכתובים: על כַּפַּיִם כסה אור—האור מכסה כפיו של הש"י, ע"ד עוטה אור כשלמה. ומצאנו שם כפים מיוחס להש"י, כמו שמיוחס לו השם יד: על כַּפַּיִם חקתיך (ישעיה מ"ט, ט"ז), נשא לבבנו אל כַּפָּיִם, כשנשא כפינו אל השמים נשא גם לבבנו עמהם.

כֵּף, ש"נ, נמצא רק שתי פעמים במקרא בל"ר. מקורו ארמית. סלע, אבן, פֿעלז, שטיין, скала: וּבַכֵּפִים עלו (ירמיה ד', כ"ט)—עלו על צורי הסלעים להסתתר שם: חורי עפר וְכֵפִים (איוב ל', ו'), פֿעלזענ־קליפפע, утесъ: כצל סלע כבד, ת"י: בטלל כֵּיף (ישעיה ל"ב, ב'), בנקיק הסלע, ת"י: בשעיעות כֵּיף (ירמיה י"ג, ד'), אבן חן השחד, ת' כֵּיפָא דשוחדא (משלי י"ז, ח'). וכמו כן אבני הרעמים והברד: אף חציך יתהלכו, ת' כֵּפֵי גררך (תהלים ע"ז, י"ח), דאָננער שטיינע, דאָננערקיילע, белемнитъ. ומזה במשנה: כִּיפַּת הברד (אהלות ח', ה'). ועיקר הנחתו כנראה — גוש מוצק. ולא רחוק לשער כי ממושג זה יצא מושג הכפיפה, העטוף והכפול, כי ע"י העטוף והכפול נעשה הדבר כגוש אחד, מוצק. ודומה לו שרש כסה (עיין כִּסֶּה כֶּסֶת).

כְּפִיפָה, ש"נ, בהוראת שה"פ, הוסיף לך הכתוב כְּפִיפָה על כְּפִיפָתוֹ (שבת ק"ד, ע"א), א) כל מנצרים של דקל ששוליו כפופות ומתעגלות בִּכְפִיפָה מצרית (סוטה ב', א'), קאָרב, корзина, תולה כְּפִיפוֹת בצואר בהמה (תרומות ט', ג'). ב) כיפה, מערה: אין אדם דר עם נחש בִּכְפִיפָה אחת (כתובות ע"ב, א'), לִכְפִיפָה שאין לה אזנים (יבמות כ"א, ע"א).

כֻּפֶּף, ש"ז, בפיוט: מכל ראש כֻּפֶּף (מנחה ליו"כ).

כָּפַר, פ"י, הקל לא נמצא כי אם פעם אחת במקרא בהוראת כסוי בדבר המתדבק היטב בגוף המתכסה, טוח, מירוח, בעדעקקען, איבער שמירען, покрывать, обмазывать: וְכָפַרְתָּ אתה מבית ומחוץ (בראשית ו', י"ד). וא"ת וְתַחְפֵּי, ועיקר שמושו בבנין

הפִּעֵל, במובן המשאלי, כסוי חטא ובטולו, ע"ד שמוש הַפִּעֵל כסה (עיין שם), וקשורו ביחס הפעול, איינע זינדע דעקקען, פֿערצייהען, פֿערגעבען, פֿערזאָהנען, простить, покрыть вину: והוא רחום יְכַפֵּר עון (תהלים ע"ח, ל"ח), פשעינו אתה תְּכַפְּרֵם (שם ס"ה, ד'), והש"י הוא המכפר, ובא: ואיש חכם יְכַפְּרֶנָּה (משלי ט"ז, י"ד), נמשך אל הקודם: חמת מלך, יכסה את החמה ויבטלה; וכן בענין כסוי ובטול צרה: ותפול עליך הוה לא תוכלי כַּפְּרָהּ (ישעיה מ"ז, י"א) (ועיין כֹּפֶר כָּפַר). ב) ובקשור עם השם פנים בהוראת כעס: כי אמר אֲכַפְּרָה פניו במנחה (בראשית ל"ב, כ"א) — אכסה ואבטל כעסו: פֿערזאָהנען, умилостивлять. וביחס עַל כשהש"י הוא המכפר: וְכַפֵּר על חטאתינו (תהלים ע"ט, ט'), אל תְּכַפֵּר על עונם (ירמיה י"ח, כ"ג). ועל המעט בבחינת בעל החטא: כי ביום הזה יְכַפֵּר עליכם לטהר אתכם (ויקרא ט"ז, ל'). וכן ביחס הלמ"ד: בְּכַפְּרִי לך לכל אשר עשית (יחזקאל ט"ז, ס"ג), כַּפֵּר לעמך ישראל (דברים כ"א, ח'). ובא: ה' הטוב יְכַפֵּר בעד (דה"ב ל', י"ח), שעורו כמו בעדם. ובבחינה זו כשהמכפר הוא הש"י, נרדף הפעל כִּפֵּר עם הפעל סָלַח (עיי"ש), וכבר התיחד הפעל כפר לכפרת החטא והטומאה, ע"י רצוי דמי הקרבנות שהכהן מקריב ומרצה. ובמובן זה יפול הפעל על הכהן, ומקבל הכפרה יבוא על הרוב ביחס על. וכפרה כזו איננה סליחה וטהרה בעצמה, כי אם מביאה לידי סליחה וטהרה: וְכִפֶּר עליו הכהן מחטאתו ונסלח

לו (ויקרא ד', כ"ו), והכהן יְכַפֵּר עליו באיל האשם ונסלח לו (שם ד', ט"ז), וְכִפֶּר עליו הכהן לפני ה' ונסלח לו (שם ה', כ"ו). וְכִפֶּר עליו הכהן על חטאתו אשר חטא ונסלח לו (שם ד', ל"ה), וְכִפֶּר עליו הכהן לפני ה' מזוב טמאתה (שם ט"ו, ל'). וְכִפֶּר עליו הכהן וטהר (שם י"ד, כ'). ובשעיר המשתלח נאמר: והשעיר וגו' יעמד חי לפני ה' לְכַפֵּר עליו לשלח אתו לעזאזל (שם ט"ז, י'), שהוא כמו שהתעצם בו כלל חטאות בני ישראל, וְכַפָּרָתוֹ היא בשלוח אותו לעזאזל. ובא גם על כל מה שהטומאה חלה עליו במובן הטבעי (כמשפט התורה), וביחס אל דם הקרבן הנזרק על המזבח נאמר: כי הדם הוא בנפש יְכַפֵּר (ויקרא י"ז, י"א); או במובן המוסרי: וְכִפֶּר על הבית (שהיה מנוגע) וטהר (שם י"ד, נ"ג), וְכִפֶּר על הקדש מטמאת בני ישראל ומפשעיהם (שם ט"ז, ט"ז). ובבחינה זו יבוא גם כן ביחס הפעול: וכלה מְכַפֵּר את הקדש ואת אהל מועד וגו' (שם שם, כ'), וְכִפֶּר את מקדש הקדש וגו' (שם שם, ל"ג). וכן בענין החנוך והקדוש לעבודת המשכן נאמר: וַיְכַפֵּר עליהם (על הלוים) אהרן לטהרם (במדבר ח', כ"א), לפי שהחול בערך אל הקדש נחשב כטומאה. וכמו כן במזבח: וחטאת על המזבח בְּכַפֶּרְךָ עליו (שמות כ"ט, ל"ו), תְּכַפֵּר על המזבח וקדשת אתו וגו' (שם שם, ל"ז), ולא ברצוי דמים לבד היו מכפרים, כי גם בקטרת תלויה הכפרה: ושים קטרת והולך מהרה אל העדה וְכַפֵּר עליהם (במדבר י"ז, י"א), ויתן את הקטרת וַיְכַפֵּר על העם (שם שם, י"ב). ובמחצית השקל נאמר גם כן: לְכַפֵּר על נפשותיכם (שמות ל', ט"ו) (ועיין כֹּפֶר), ובבאלה תהיה הוראת הפעל כַּפֵּר, כסוי והעברת החטא יעם זה הגנה מענש ומצרה קרובה. ועל המעט שבא בקשור עם בעד: וְכַפֵּר בעדך (ויקרא ט', ז'), וְכִפֶּר בעדו ובעד ביתו (שם ט"ז, ו'; י"א, י"ז, כ"ד), לְכַפֵּר בעד בית ישראל (יחזקאל מ"ה, י"ז), אולי אֲכַפְּרָה בעד חטאתכם (שמות ל"ב, ל') — בתפלה. ובא: וְכִפֶּר אדמתו עמו (דברים ל"ב, מ"ג) — מוסב אל השי"ת והוא המכפר והסולח. ובא עם יחס הפעול ע"ד: וְכִפֶּר את מקדש הקדש, ושעורו: וְכִפֶּר אדמתו ועמו (עיין כֹּפֶר). ובמשנה: מיתה ויום הכפורים מְכַפְּרִים עם התשובה, תשובה מְכַפֶּרֶת וכו' (יומא ח', ח'); האומר וכו' אחטא ויום הכפורים מְכַפֵּר, אין יום הכפורים מְכַפֵּר (שם שם, ט').

הֻפְעַל מהוראת הפִּעֵל: ולארץ לא יְכֻפַּר לדם (במדבר ל"ה, ל"ג), געזיהנט, פֿערגעבען ווערדען, быть прощену: בחסד ואמת יְכֻפַּר עון (משלי ט"ז, ו'), וחטאתך תְּכֻפָּר (ישעיה ו', ז'), אשר כֻּפַּר בהם (שמות כ"ט, ל"ג) — נתחנך וקֻדש, מן החול אל הקדש; ובהשאלה, בטול מו"מ ועקירה, אויפגעלעזט ווערדען, быть уничтожену: וְכֻפַּר בריתכם את מות (ישעיה כ"ח, י"ח), (עיין כפר ב).

הִתְפַּעֵל, במובן פעל סתמי: אם יִתְכַּפֵּר עון בית עלי (ש"א ג', י"ד). ובנִתְפַּעֵל המורכב מנִפְעַל והִתְפַּעֵל: וְנִכַּפֵּר להם הדם (דברים כ"א, ח'), חסר התי"ו ובשלימותו ראוי ונִתְכַּפֵּר, געזיהנט, פֿערגעבען ווערדען, быть прощену; ובמשנה: דיני ממונות אדם נותן ממון וּמִתְכַּפֵּר לו (סנהדרין ד', ד'), ובמדרש: אינו מִתְכַּפֵּר בידם לעולם (שה"ש ח', ו') אינו נפדה בכפר.

כֹּפֶר, ש"ז, א) מין זפת שׁוּפְתִים וכופרים כלים וביותר ספינות שלא יכנסו בהן מים והוא שרף אילן ידוע, הארץ, פעך, קופפערהארץ, смола: וְכָפַרְתָּ אותה מבית ומחוץ בַּכֹּפֶר (בראשית ו', י"ד). וי"מ שהוא מין העץ שנקרא גֹפֶר ורגיל השם הזה בתלמוד: האי מאן דארתח כּוּפְרָא (שבת ע"ד, ב'), שבעה כּוּפְרֵי משבע ארבי (שם ס"ז, א') — שבע חתיכות כפר משבע אניות, ונהגו בני כוּפְרָא (ב"מ ע', ע"א) — ש"ת לבעלי ספינות לפי שרוב עסקם לזפת את הספינות; ב) שם מין צמח שושנים, בשמי, ולדעת המפרשים היא הידוע בשם קיפערשטרויך, киперовый кустъ: אשכל הַכֹּפֶר דודי לי (שיה"ש א', י"ד). וברבוי: כְּפָרִים עם נרדים (שם ד', י"ג). ובמשנה: הורד והַכֹּפֶר (שביעית ז', ה').

כֹּפֶר, ש"ז, עקרו דבר שמכסה את החטא, בהתיחד אל ענש הכסף המושם על החוטא, לפיים את מי שחטא לו. לאָזעגעלד, выкупъ: אם כֹּפֶר יושת עליו (שמות כ"א, ל'), ולא תקחו כֹפֶר לנפש רצח (במדבר ל"ה, ל"א)—הכפר המכסה את נפש הרצח ופודה אותו ממות; ועם שמירה והגנה מפגע רע, ויהנע, искупленіе: ונתנו איש כֹּפֶר נפשו (שמות ל', י"ב), והוא תרומת מחצית השקל שנאמר בה: לכפר על נפשותיכם: מצאתי כֹפֶר (איוב ל"ג, כ"ג)—מצאתי לו זכות לכפר על נפשו: כֹּפֶר נפש איש עשרו (משלי י"ג, ח')—את עשרו יוכל לתת כפר נפשו. ויותר נכון לפרש שהעושר של איש מעורר עליו קנאה עד שהוא מוכרח לפעמים לתתו כפר נפשו שלא יבולע לו, מסכים עם הנגוד: ורש לא שמע גערה; כֹּפֶר לצדיק רשע (שם כ"א, י"ח), והכפל: ותחת ישרים בוגד, ע"ד: צדיק מצרה נחלץ ויבא רשע תחתיו (שם י"א, ה'). ובמובן זה נאמר: נתתי כָפְרְךָ מצרים (ישעיה מ"ג, ג'), והכפל: כוש וסבא תחתיך. ויתכן שבמובן זה נאמר: וְכִפֶּר אדמתו (דברים ל"ב, מ"ג), פעל הנגזר מן השם כֹּפֶר, ונמשך אל הקודם: ונקם ישיב לצריו, ואותם יתן כפר אדמתו ועמו. ובא בענין שֹׁחַד: ומיד מי לקחתי כֹפֶר (ש"א י"ב, ג'), צררי צדיק לקחי כֹפֶר (עמוס ה', י"ב). ולא רחוק לפרש מזה: ותפל עליך הוה לא תוכלי כַּפְּרָהּ (ישעיה מ"ז, י"א)—לשאת פניה בכפר.

כַּפָּרָה, ש"נ, מה שמכסה ומכפר על החטא, זיהנע, очищеніе: אין כַּפָּרָה אלא בדם (יומא ה', א'), תהא מיתתי כַּפָּרָה על כל עונותי (סנהדרין ו', ב'): וכשהוא (כה"ג) מתנחם מאחרים כל העם אומרים לו אנו כַּפָּרָתֶךָ (שם ב', א')—אנו עומדים תחתיך לקבל את הפורענות לבוא עליך. המזכיר את אביו המת בתוך שנים עשר חדש, אומר: כך אמר אבא מורי הריני כַּפָּרַת משכבו (קדושין ל"א, ע"ב), ארבעה חלוקי כַּפָּרָה (יומא פ"ז, ע"א) — ארבעה מיני חטאים הם שחלוקים בכפרתם, כל מי שיש בו אחד מארבע מראות נגעים אינן אלא מזבח כַּפָּרָה (ברכות ה', ע"ב). ובתפלה: כַּפָּרַת פֶּשַׁע, זמן כַּפָּרָה לכל תולדותם (מוסף ראש חדש)

כִּפֻּרִים, ש"מ, במספר רבים, כפרת עון, וטהרת טומאה, פֿערגעבונג, זיתּ־נונג, פֿערזאָהנונג, очищеніе, прощеніе: תעשה ליום על הַכִּפֻּרִים (שמות כ"ט ל"ו)—בחנוכת הבית: חטאת הַכִּפֻּרִים (שם ל', י'), איל הַכִּפֻּרִים (במדבר ה', ח'), כי יום כִּפֻּרִים הוא לכפר עליכם (ויקרא כ"ג, כ"ח). כסף הַכִּפֻּרִים (שמות ל', ט"ז). ובמחצית השקל מדבר. ובמשנה; מחוסר כִּפּוּרִים (כלים א', ח')—מי שלא הביא קרבנותיו לטהרה.

כַּפֹּרֶת, ש"נ, מיוחד לכסוי ארון העדות, דעקקעל, крышка: ועשית כַפֹּרֶת זהב (שמות כ"ה, י"ז), ודברתי אתך מעל הַכַּפֹּרֶת (שם שם, כ"ח), ופ"א במקרא בדה"י: ובית הַכַּפֹּרֶת (דהי"א כ"ח, י"א)—כנוי אל מקום הדבור אשר שם הארון. וכן קרא לו בגמרא: לול קטן אחורי בית הַכַּפֹּרֶת (זבחים נ"ה, ע"ב), ואונקלוס תרגם: כי בענן אראה על הכפרת, בית כַּפּוּרְתָּא (ויקרא ט"ז, ב'), וכן תרגם יב"ע וְלַדְבִיר: וּלְבֵית כַּפּוּרֵי (מ"א ו', ה', ט"ז, וכן שם בכל הפרשה). ובמשנה: זהב לַכַּפֹּרֶת (שקלים ו', ח') — על שופר אחד מי"ג שופרות שהיו במקדש היה כתוב: זהב לכפרת. הנכון כפירוש הערוך עפ"י התוספתא שענינו רקועי זהב צפוי לבית קדש הקדשים.

כְּפוֹר, שק"ז, רסיסי הקרח הקטנים המכסים את פני האדמה בימי הקור, רייף, иней: כְּפוֹר כאפר יפזר (תהלים קמ"ז, ט"ז), והקודם: הנותן שלג, דק כַּכְּפוֹר (שמות ט"ז, י"ד). וּכְפוֹר שמים מי ילדו (איוב ל"ח, כ"ט), ותרגומו גְּלִיד; ובמשנה: הַכְּפוֹר והגליד (אהלות ח', ה', מקואות ז', א') ופירש הר"מ כפור הוא מה שיקפה מהמים היורדים כטל ולזה יהיה דק.

כְּפוֹר, ש"ז, מין כלי, לא נמצא רק בכתבי הקדש האחרונים, ובכלי בית המקדש: וְלִכְפוֹרֵי הזהב במשקל

לְכַפּוּר וּכְפּוֹר (דהי"א כ"ח, י"ז). כְּפוֹרֵי זהב (עזרא א', י'), והוא כנראה כלי לקבלת הדם, ספל, אגן, עפ"י דרשת חז"ל. לדעת רש"י הוא משרש כפר בלשון ארמית שהוראתו קנוח. ונקרא הכלי כן ע"ש שהמקבל דם במזרק היה מקנח נצוצות הדם שנתזו על ידו בשפת הכלי (ועיין כפר ב).

כֹּפֶר, כָּפָר, ש"ז, ישוב של בני אדם קטן על פני השדה, בתי החצרים, דאָרף, село, деревня: ועד כֹּפֶר הפרזי (ש"א ו', י"ח), נצא השדה נלינה בַּכְּפָרִים (שה"ש ז', י"ב), בשדה בערים ובַכְּפָרִים (דהי"א כ"ז, כ"ה), וּכְפַר העמונה (יהושע י"ח, כ"ד) שם ע"פ מורכב, וכן במשנה: כְּפַר חנניא (אבות ג', ו'), כְּפַר ברקאי (כריתות כ"ח, ע"ב) וכדומה. ובא: ונועדה יחדו בַּכְּפָרִים בבקעת אונו (נחמיה ו', ב'), והנראה שהוא שע"פ. ובמשנה: כפרים ועיירות גדולות (מגילה א', א'), אי זו היא עיר גדולה כל שיש בה עשרה בטלנים, פחות מכן הרי זה כְּפָר (שם שם, ג'), ומזה: כּוֹפְרִי, מי שהוא דר בכפר, דאָרפסמאַן, поселянинъ: תורמים בצלים מבני המדינה על הַכּוֹפְרִים (תרומות ב', ה'), כלב הַכּוֹפְרִי (כלאים א', ו'). והוא כלב ממין גידול קטן. וכן בן כפר.

כְּפִיר, ש"ז, אריה בחור כשהוא בעצם כחו, יונגער לאָווע, львенокъ: ותעל אחד מגוריה כְּפִיר היה (יחזקאל י"ט, ג'), בתוך אריות כְּפִיר היה (שם שם, ו'), כְּפִיר אריות (שופטים י"ד, ה'), כִּכְפִר בעדרי צאן (מיכה ה', ז'), נהם כַּכְּפִיר זעף מלך (משלי י"ט, י"ב), וְכִכְפִיר ישב במסתרים (תהלים י"ז, י"ב), ישאג כַּכְּפִירִים (ישעיה ה', כ"ט). ובא משל לגבור חזק ואמיץ: תרשיש וכל כְּפִירֶיהָ (יחזקאל ל"ח, י"ג), כְּפִיר גוים נדמית (שם ל"ב, ב'), כְּפִירִים רשו ורעבו (תהלים ל"ד, י"א). וכמו כן לאכזרים ברשעתם: מלתעות כְּפִירִים נתוץ ה' (שם נ"ח, ז'). ובגזרת השם לא מצאנו טעם מתקבל ולא רחוק שיהיה מענין גבור, גביר בחלוף גימ"ל בבכ"ף.

כָּפַר, ארמית, ובדחז"ל עקרו קנוח, מחיה, ווישען, וועגווישען, אַבווישען, стирать, אכלה ומחתה פיה, ת"י וּמְכַפְּרָה (משלי ל', כ') בבנין פִּעֵל. ובדחז"ל: ובעי לְכַפּוֹרֵי ידיה בההוא גברא (גיטין נ"ו, ע"א), ולדעת חז"ל, נגזר מן הפעל הזה השם כְּפוֹר שבמקרא, וכאמרם: ורם סכין במאי מקנח ליה? אמר אביי בשפת מזרק, כדכתיב (עזרא א', י'), כְּפוֹרֵי זהב (זבחים כ"ה, ע"א). ובשיטתם פירש"י שכל כפרה (במקרא) שאצל עון וחטא ואצל פנים כלן לשון קנוח והעברה: אֲכַפְּרָה פניו „אבטל רוגזו" (בראשית ל"ב, כ"א), ואנחנו אם גם מפני שמושי הפעל כפר שאצל עון וחטא שהם בְּ־עַל או בְּ־בְעַד, ראינו לגזור את הוראתו הראשונה מענין כסוי (עיין כפר א), עם כל זאת הננו רואים לקרב את פירוש רש"י בשני המקומות אלו: וְכֻפַּר בריתכם את מות (ישעיה כ"ח, י"ח), ותפל עליך הוה לא תוכלי כַּפְּרָהּ (שם מ"ז, י"א) שהוא מענין קנוח וסלוק מן הפעל כפר בארמית: וממושג הקנוח הסלוק וההעברה, בא בארמית מושג הכחשת מציאות דבר, לייגנען, פערלייגנען, אַבלייגנען, опровергать, отрицать: ותכחש שרה, ת"י וְכַפֲּרַת (בראשית י"ח, ט"ו); וחז"ל השתמשו בו הרבה; אין חייבים עד שֶׁיִּכְפְּרוּ בהן בבית דין (שבועות ד', א'), הַכּוֹפֵר במלוה בפקדון (ב"מ ד', ע"א), עד שֶׁתְּכְפּוֹר בתורת משה רבך (סנהדרין ק"ו, ע"א), אפילו העני אשתו אינה כּוֹפֶרֶת בו (שבות רבה, ל"ב) — איננה מרחיקה את בעלה, איננה עוזבת אותו, עמך הם ואי אתה יכול לְכְפּוֹר בהם (שם, כ"ו). ובא בהפעיל: אל תַּכְפִּירֵנִי בשעת הדין (פסחים ס"ט, א') — הרחקה ודחיה בגערת בנזיפה.

כַּפְּרָן, ש"ת, אדם שדרכו לכפור ולשקר: הוחזק כַּפְּרָן (ב"מ ד' ע"א).

כְּפִירָה, שה"פ, אבלייגונג, отрицаніе; כְּפִירַת טענה שתי כסף (שבועות ל"ט, ב'), ואצל בא"ס התיחד השם בבחינת הכחשה בעקרי האמונה (ועיין מורה נבוכים א', פ' ל"ז).

כְּפִירָה, שע"פ, עיר במטה בנימין (יהושע י"ח כ"ו).

כָּפַשׁ, פ"י, דומה לפעל כבש, רמיסה דחיקה, ניעדערטרעטען, ניעדערדריקקען, притаптывать, попирать, ועם זה: כבוש וגלגול, וואַלצען, катать: לא נמצא כי אם פ"א במקרא בבנין הפעיל: הִכְפִּישַׁנִי באפר (איכה ג', ט"ז), ובדחז"ל: כל זמן שהיה מוּכְפָּשׁ באפר (ב"ר ה', ע"ה), כל זמן שֶׁמּוּכְפֶּשֶׁת באפר (שיה"ש ד', ז'), ונמצא שהשתמשו בו בבינוני פעול. פישון הגמל במדה כְּפוּשָׁה מדד, לפיכך מדדו לו במדה כְּפוּשָׁה (יבמות ק"ז, ע"ב), מדה כבושה דחוקה וקטנה מכדי שעורה, באישון חשך כְּפוּשָׁה (סלוק שחרית יו"כ). ומזה:

כְּפִישָׁה, ש"נ. סל שכובשים בו זיתים לכמרן, וּכְפִישָׁה נתונה עליו (אהלות ח', ו'), כלים שבשפתי כְּפִישָׁה (שם י"א, ט'),

כֹּפֶשׁ בפיוט, בענוי וכֹפֶשׁ (הקלירי מוסף יו"כ): קומו כְּפוּשֵׁי עפר (הושענות).

כְּפַת, ארמית, ובדחז"ל: קשירה ואסירה בחלקים, בינדען, פֿעססעלן, связывать, הקַל: גבריא אלך כְּפִתוּ (דניאל ג', כ"א), ובבנין פַּעֵל, אמר לְכַפָּתָה—לשדרך (שם ג', כ'). נפלו לגוא וגו' מְכַפְּתִין (שם, שם). ובמשנה בקַל: לא היו כּוֹפְתִין את הטלה אלא מעקידין אותו (תמיד ד', א'). כפיתה היא קשירת שתי ידיו או שתי רגליו, ועקידה, היא קשירת יד ורגל: כְּפוּתָה בחבל (פרה ג', ט'), היה גדי כָּפוּת לו, עבר כָּפוּת לו (ב"ק ו', ה'), מעשה באחד שֶׁכָּפַת שתי כיפין של תמרה (תוספתא כלים ב"ב ב', א'), אם היה פרוד יְכַפְּתֶנּוּ (סוכה ד', ל"א, ע"א), כל המשיא בתו לעם הארץ כאילו כּוֹפְתָהּ ומניחה לפני ארי (פסחים מ"ט, ע"ב). ומזה בבנין

אתפעל, במובן המשאלי, הכרח וכפיה, ועם זה חששא והרגשה בדבר המכריחו וזוקקו, ושמושו כפעל סתמי, זיך אום עטוואַס קיממערן, заботиться о чемъ: לא אִיכְפַּת ליה אין ימותון (תרגום דברי הימים א', כ"א, י"ג), מה אִיכְפַּת לך הואיל ואני נותן לך חכורך (ב"מ ט', ד'), מכפת לא אִיכְפַּת ליה (גיטין ס"ב, א').

כְּפִיתָה, שה"פ, בינדען, связываніе: העשוי לִכְפִיתָה טהורה (כלים י"ב, א'), ולפירוש המפרשים הוא שם דבר: שלשלת שכופתים בה חיות קטנות, ולנוי עשויה.

כּוּפָּת, ש"ז, נסר עב, חתיכת עץ עבה, בלאָקק, колода: כּוּפָּת שקבעו בנדבך (כלים כ', ה'), כּוּפָּת שסרקו וכרכמו ועשאו פנים (שם כ"ב, ט'), סגור עבה וְכוּפָּת עבה (אהלות י"א, ג), כּוּפַּת שאור שיחדה לישיבה (פסחים מ"ה, ע"ב)—חתיכת שאור קשה ויבשה

כַּפְתּוֹר, ש"ז. בכלים ובבנינים, עגול כמין תפוח או אתרוג עשוי לקשור החלקים ולנוי, קנויף, оглавіе, капитель: כפתור ופרח (שמות כ"ה, ל"ג), וכפתור תחת שני הקנים ממנה (שם שם, ל"ה), וא"ת חֲזוֹר (עיין חֲזוֹר). ומזה המשקוף העליון המקשר את המזוזות והספים עשוי מעשה כתר, ואילען, קראָנענקנויף, капитель: הך הַכַּפְתּוֹר וירעשו הספים (עמוס ט', א'), בְּכַפְתֹּרֶיהָ ילינו (צפניה ב' י"ד), לדעת גיזיניוס הוא מרכב מן כפר (בהוראת כסוי וכתר). והנכון כדעת פֿירסט שעקרו כֶּפֶת בהוראת קשירה, והרי"ש תוספת לסימן המשקל. ודומה לו צֶפֶת: וְהַצֶּפֶת אשר על ראשו (דהי"ב ג' ט"ו), ותרגום של ויגמל שקדים וְכַפִּית שִׁגְדִין (במדבר י"ז, כ"ג), ופירש"י כמין אשכול שקדים יחד כפותים זה אל זה. והנראה שעיקרו שענינו קשור הפרי במלואו, לעת בשולו. וכן בסורית כפת, קשור ונץ הפרח.

כַּפְתּוֹר, שע"פ, אי גדול בים התיכון צפונית מערבית מארץ ישראל (ירמיה מ"ד, ד'), ועל שמו נקרא העם היושב עליו: כַּפְתּוֹרִים (דברים, ב', כ"ג), יונתן תרגם כַּפְתֹּר קַפּוּדְקָאֵי, ולדעת סופרי העמים הוא האי הנקרא היום ציפערן, Кипръ.

כַּצּוֹצְרָה, ש"נ, יציע היוצא מגוף הבנין, גאַלעריע, באַלקאָן, галарея: והקיפוה כַּצּוֹצְרָה (מדות ב' ח'), זב שהקיש עליו כַּצּוֹצְרָה (זבים ד' א'), ובחלוף האותיות הדומות גזוזטרא, כסוסתרא עיין גזוזטרא. ומלשון רומי הוא exostra.

כַּר, ש"ז, א) שה שמן ומפוטם, פעטטעס, געמאָסטעטעס לאַמם, тучная, откормленная овца; שלחו כַר מושל ארץ (ישעיה ט"ז, א') טעמו, שלחו הַכָּרִים שהיה מלך מואב משיב מס למלך ישראל וכמו שנאמר: והשיב למלך ישראל מאה אלף כָּרִים (מ"ב ג', ד'), וי"ת תורין דפטמא (ועיין כָּרִי). עם חלב כָּרִים (דברים ל"ב, י"ד), כִּיקַר כָּרִים (תהלים ל"ז, כ'), (עיין יקר). ובסמוך: ואכלים כָּרִים מצאן (עמוס ו', ד') ותרגומו פַּטִּימִין. והכפל: ועגלים מתוך מרבק, מדם כָּרִים ועתודים (ישעיה ל"ד, ו'), לבשו כָרִים הצאן (תהלים ס"ה, י"ד), ת"י יעלו דִכְרַיָא עלוי ענא—האילים הזכרים עלו על הצאן בעת יחם (עיין לבוש ובסמוך), ובהשאלה בספר יחזקאל: אֵילֵי הַבַּרְזֶל שהשתמשו בהם בימים הקדמונים במלחמה לנגח את חומות המבצרים, שטורמבאָקק, таранъ. ושים עליהם כָּרִים (יחזקאל ד', ב'), לשום כָּרִים על שערים (שם כ"א, כ"ז). ב) אחו מרעה דשן ושמן, פעטטער ווייד-פלאַטץ, тучное пастбище, ירעה מקניך וגו' כַּר נרחב (ישעיה ל', כ"ג). לבשו כָרִים הצאן (תהלים ס"ה, י"ד) — הכרים מכוסים היטב, וכמו לבשו עליהם את הצאן כלבוש, והכפל: ועמקים יעטפו בר. ומשם זה נגזר השם כִּכָּר, ולדעת י"מ מזה: נות כְּרֹת רעים (צפניה ב', ו') מן היחיד כָּרָה, וברבוי, כָּרוֹת, ובסמיכות כְּרֹת, אַנגער, טריפט, пастбище, лугъ, полянка (ועיין כרה א). ג) בגד עב וגס או ממולא במוכין או בנוצה שעושים אותו מצע לרכיבה ולשכיבה, אונטערדעקקע, פאָלסטער, подстилка; ותשמם בְּכַר הגמל (בראשית ל"א, ל"ד), ות"א בַּעֲבִיטָא. ומזה במשנה: הַכָּרִים והכסתות אין בהן משום כלאים (כלאים ט', ב'), שרשו כנראה כרר והנחתו נסות, ועם זה שמנות ובריאות (ועיין כרר).

כָּר, עיין בית כֹּר.

כָּרִי, ש"ז, נמצא רק ב' פעמים בפרשה אחת בספר מלכים ולא נתבאר ענינו אל נכון: שרי המאות לַכָּרִי ולרצים (מ"ב י"א, ד'), את שרי המאות ואת הַכָּרִי ואת הרצים (שם, י"ט), י"ת גִּבָּרַיָּא, וכן פירש רש"י ואמר ולשון כרי שלא אמר כרים הוא שם דבר קבוצת הגבורים, והרד"ק פירשו בענין שרים ואצילים, ונקראו כן ע"ד ההשאלה, כמו אילים ועתודים. והנה ממה שמצאנו פ"א בכתוב: הַכְּרֵי וְהַפְּלֵתִי (ש"ב כ' כ"ג), אף שהכרי הוא כְּרֵתִי, נראה שענין אחד לכרי ולכרתי, ועל יסוד זה חשבו האחרונים מחשבות לאמר שהשם כָּרִי כרתי ופלתי, הוא שמות אומות לקחו מלכי ישראל שומרים לראשם. והם קאריים, Karier, פלשתים. וכל זה דחוק ועיין כרתי ופלתי, וי"מ, משרש כרר בהוראת פזוז וכרכור, ומזה ש"ת לרוכבי הסוסים הקלים, וע"כ הוא נרדף עם הרצים שהם קלי המרוץ ברגלים, ומזה לדעתם: שלחו כַר (ישעיה ט"ז, א'), שליח רוכב על סוס קל, איילבאָטע, гонецъ (ועיין כרר).

כְּרָא, כְּרָה, ארמית, פ"ע, הקל ענינו היות קצר, צר, ודחוק במובן המוסרי, קירץ, ענג זיין, быть тѣснымъ: קצר אפים (משלי י"ד, י"ז), תרגומו: מן דְכַרְיָא רוחיה. וקצר רוח (שם שם כ"ט) ת' מן דְכַרְיָא רוחיה. ומזה באתפעל במקרא התרגזות הרוח והתפעמו מפחד וצער: אֶתְכְּרִיַּת רוחי אנה דניאל בגו נדנה (דניאל ז', ט"ו), ערשיטטערט ווערדען, быть потрясену, поражену. וכן בענין מחלה: הכוני בל חליתי (משלי כ"ג, ל"ה), תר' ולא אִכַּרְהֵית, וי"ג אִכַּרְחִית בחי"ת (ועיין כרח) ומזה כרהא, כוהרן, מחלה, קראנקהייט, болѣзнь.

כְּרֵב, כְּרוּב, ש"ז, יצור רוחני נעלה במעלת מלאכי ה' חיות הקדש, כערוב, херувимъ: וישכן מקדם לגן עדן את הַכְּרֻבִים (בראשית ג' כ"ד), וירכב על כְּרוּב ויעף (תהלים י"ח י"א; ש"ב

כ"ב, י"א), ובדמיון צורתם, נעשו שני כרובים על ארון העדות: ועשית שנים כְּרֻבִים זהב וגו' והיו הכרבים פרשי כנפים למעלה סוככים בכנפיהם על הכפרת ופניהם איש אל אחיו (שמות כ"ה, י"ח—כ') וחז"ל קבלו שהיו פניהם פני אדם צעיר לימים, תינוק. וכן המקדש שבנה שלמה נעשו כרובים על הארון: ויעש בדביר שני כְרוּבִים (מ"א ו', כ"ג), ויסכו הַכְּרֻבִים על הארון וגו' (שם ח', ז'), ושם היה מקום יעידה לדברות: ונועדתי לך שם ודברתי אתך מעל הכפרת מבין שני הַכְּרֻבִים וגו' (שמות כ"ה, כ"ב), ועל כן מתואר הש"י בפי הנביאים והמשוררים הקדושים „יושב הַכְּרוּבִים": ה' צבאות אלהי ישראל ישב הַכְּרֻבִים (ישעיה ל"ז, ט"ז), יושב הַכְּרוּבִים הופיעה (תהלים פ', ב); וכן במראה יחזקאל בפעם שניה, תחת שם אחת החיות שנקראת שור במראה שראה בראשונה (א', י'), נאמר: פני האחד פני הַכְּרוּב (י', י"ד), וכן נקראו כל ארבע החיות (המרכבה) בשם כרובים: אשר על ראש הַכְּרוּבִים (י', א') את ידו מבינות לַכְּרוּבִים (שם י', ד'), ונאמר ג"כ: וישלח הכרוב את ידו מבינות לַכְּרוּבִים (שם י', ז'), היא החיה אשר ראיתי וגו' ואדע כי כְרוּבִים המה (שם י', כ'). וכמו כן נקראו כלל החיות בשם „כרוב" בלשון יחיד: וכבוד אלהי ישראל נעלה מעל הַכְּרוּב (שם ט', ג'), וירם כבוד ה' מעל הַכְּרוּב (שם י', ד'); וחוץ משני הכרובים שהיו על הכפרת, נעשו במקדש שעשה שלמה, צורות כרובים לנוי: וקלע עליהם מקלעות כְּרוּבִים ותמרת (מ"א ו', ל"ב), אריות בקר וּכְרוּבִים (שם ז' כ"ט); וע"ד ההשאלה המליצית כנה הנביא את המלך בשם: כְּרוּב ממשח הסוכך ונתתיך בהר קדש וגו' (יחזקאל כ"ח, י"ד), ע"ש שהיו הכרובים סוככים בכנפיהם (עיין משח), ואבדך כְּרוּב הסוכך מתוך אבני אש (שם שם, ט"ז). ובטעם גזרתו לא מצאנו דבר מתקבל.

כְּרוּב, שע"פ. עיר במלכות בבל (עזרא ב', נ"ט), ולדר"ק הוא שם אדם.

כָּרָה, פ"י, הקל דומה לשרש נקר וענינו נקירה וחפירה בקרקע, גראָבען, копать: או כי יכרה איש בור (שמות כ"א ל"ג), ובא נרדף לפעל חפר (שנבדל ממנו בגזרתו): בור כָּרָה ויחפרהו (תהלים ז', ט"ז); באר חפרוה שרים כָּרוּהָ נדיבי העם (במדבר כ"א י"ח), בקברותיו אשר כָּרָה לו (דהי"ב ט"ז, י"ד), בקברי אשר כָּרִיתִי לי (בראשית נ' ה') (עיין בסמוך): וַיִּכְרוּ שם עבדי יצחק באר (שם כ"ו, כ"ה). וע"צ המליצה: אזנים כָּרִיתָ לי (תהלים מ' ז') כמו קרחת במקדח, באָהרען, долбить, לפי שחלל האזנים הוא חלל דק ומתפשט לעמקן, וע"ד מליצת הנוטע אזן (עיין נטע). ורוב שמושו במובן המוסרי: כָּרוּ לי זדים שיחות (שם קי"ט, פ"ה), איש בליעל כֹּרֶה רעה (משלי ט"ז כ"ז)—חוטט במחשבה שוחה עמוקה, דומה לפעל חרש. חרש מחשבות און. ובחסרון הפעול: וְתִכְרוּ על רעכם (איוב ו', כ"ז), ע"ד; אל תחרש על רעך רעה (משלי ג' כ"ט), אונטערגראַבען, подкапывать (ועיין כרה ב). וכן: יִכְרוּ עליו חברים (איוב מ' ל'), פירש"י יתחכמו ויתחרשו מחשבות עליו איך לצודו

הנִּפְעַל מן הקל: געגראַבען ווערדען, быть вырыту: עד יִכָּרֶה לרשע שחת (תהלים צ"ד י"ג), ולדעת י"מ בא גם בבנין

הִפְעִיל במובן המוסרי, חרש רעה: לא תבשו תַּהְכְּרוּ לי (איוב י"ט ג')—תכרו עלי, לי רעה, בהראות ה"א הבנין, והראוי תְּהַכְּרוּ (עיין הכר נכר).

כְּרֹת, שת"נ, פ"א במקרא: נות כְּרֹת רעים (צפניה ב' ו') — החפירה שחופרים הרועים מסביב למקום מרבץ הצאן, לשמירה, גראַבען, окопъ, (ועיין כר, כרה ב).

מִכְרֶה, ש"ז. פ"א במקרא. מחפורת המוצקים, גריבע, גרובענווערק, рудники: וּמִכְרֵה מלח (צפניה ב', ט'), זאַלץ גרובע, соляная копь. אצל ים המלח.

כְּרִיָּה, שה"פ, דאס גראַבען, копаніе: נפל לפניו מקול הַכְּרִיָּה (ב"ק ה' ו').

כָּרָה, פ"י בבנין הקל, קנית חפץ בדמים, קיפען, купить: וגם מים תִּכְרוּ מאתם בכסף (דברים ב' ו'), וָאֶכְּרֶהָ לי בחמשה עשר כסף (הושע ג' ב'), דגש הכ' לתפארת הקריאה (עיין נכר). ובגמרא (ר"ח כ"ו ע"א): אמר רבי כשהלכתי לכרכי הים היו קורין למכירה כירה, למאי נפקא מינה לפרושי; בקברי אשר כָּרִיתִי לי (בראשית נ' ה'), וכוונתם שמלת כריתי שבזה ענינו קניה. וכנראה בסמך על מאמרם שיעקב קנה לו מקום הקבר בכסף מלא מאת עשו (עיין רש"י שם). ולשיטתם יש לומר, שענינו קנין בירושה, ערווערבען, пріобрѣсть; וממה שנצרכו להביא ראיה מן הלשון שבכרכי הים ולא מלשון הכתוב: וגם מים תִּכְרוּ, נראה, שרמזו שהפעל כרה במובן קניה מקורו מלשון אחרת, ולא הורגלו להשתמש בו בלשון עברית כי אם על המעט. ובא: יִכְרוּ עליו חברים (איוב מ' ל') — יעשו עליו מקנה וקנין, איינען קויף שליעססען, сдѣлать торгъ. והכפל: יחצוהו בין כנענים. ולדעת פירסט נאמר במובן זה: וְתִכְרוּ על ריעכם (שם ו' כ"ז) — תעשו עליו קנין וקנוניא לעשות לו כחפצכם, מסכים עם הקודם: אף על יתום תפילו, שענינו כמו תפילו גורל.

כָּרָה, פ"י, פ"א במקרא בקל, תקון הכנת סעודה, איין מאהל געבען, устроить пиръ: וַיִּכְרֶה להם כרה גדולה (מ"ב ו', כ"ג), ובערבית ענינו הכנת סעודה לקרואים בחנוכת בנין בית. ומזה לדעת התרגום הארמי: יִכְרוּ עליו חברים (איוב מ' ל') — יעבדון עלוי חכימיא שירותא — סעודה שעושין הסוחרים בגמר עסק גדול. ולפי דברי חז"ל נמצא משרש זה גם הַהִפְעִיל בכתוב, כאמרם: מאי דכתיב ויבא כל העם לְהַבְרוֹת את דוד (ש"ב ג', ל"ה), כתיב להכרות (בכ"ף) וקרינן להברות (בבי"ת) (סנהדרין כ"א, ע"ב), אך במסורה לא נמצא הכתיב הזה (ועיין מנחת שי).

כֵּרָה, ש"נ, סעודה גדולה, גאסטמאהל пиръ: ויכרה לָהֶם כֵּרָה גדולה (מ"ב ו', כ"ג).

כָּרָה, פ"י, עשות צבור וחמר גדול של תבואה, אויפהויפען, скучивать, складывать въ кучу, במשנה נמצא ממנו השם:

כְּרִי (ע"מ פְּרִי מן פרה): תְּרוּמַת הַכְּרִי הזה בתוכו (תרומות ב', ה'), הויפען, куча: הריני נזיר אם יש בַּכְּרִי הזה מאה כור (נדרים י"ט, ע"א), ויצברו אותם חמרים חמרים, ת"י: כְּרָוַן כְּרָוַן (שמות ח', י'). ובמדרש נמצא בפעל בבנין הִפְעִיל: הרבה ממון הִכְרֶה עליה, הה"ד בקברי אשר כריתי הִכְרַתִּי עליה (ב"ר, נ'): אמר להן כְּרִי של דינרין נתתי לעשו (שמו"ר, ל"א). ולדעת הרד"ק בשרשים יתכן שיהיה מזה מִכְרֵה מלח (צפניה ב', ט') — תל וכרי גדול של מלח. ואולי לא רחוק יהיה לשער שבמובן זה נאמר: יִכְרוּ עליו חברים (איוב מ', ל') — יתאספו יתקבצו עליו, חבורות, חבורות, ויהיה הפעל כרה נרדף לשם חברים. ומזה גם: וְתִכְרוּ על ריעכם (שם ו', כ"ז) — תתועדו, תוסדו, ע"ד: נאספו עלי נכים (תהלים ל"ה, ט"ו).

כְּרוּב, ש"ז, מין ירק גינה: הנפוץ והכרוב (כלאים א', ב'), קרויט, капуста, כְּרוּב של שקיא עם כְּרוּב של בעל (תרומות י', י"א).

כִּרְבֵּל (ארמית), פעל מרובע, יסודו כבל בתוספת רי"ש, ע"ד שרביט מן שבט בפִּעֵל. וענינו עטוף או חגירה, איינהיללען, אומבינדען, окутывать: ודוד מְכַרְבָּל במעיל בוץ (דהי"א ט"ו, כ"ז).

כַּרְבְּלָא, ש"נ, שמלה רחבה שמתעטפים בה, מאנטעל, мантія: וְכַרְבְּלָתְהוֹן ולבושיהון (דניאל ג', כ"א), וי"מ שהוא מעטפת הראש, טורבאן, чалма. וכן אמרו בתנחומא: אלו הקסרין שבראשיהם. ובגמרא דהוה לבישא כרבלתא בשוקא (ברכות כ', ע"א). רש"י פירש בגד חשוב, והערוך פירש בגד אדום כעין המסרק שבראש התרנגול שנקרא ג"כ

כַּרְבֹּלֶת, ש"נ. הודו של תרנגול, קאמם, пѣтушиный гребень: הרוצה שיסרס תרנגול יטול כַּרְבָּלְתּוֹ ומסתרס מאליו (שבת ק"י, ע"ב).

כִּרְבֵּל, פעל מג׳ המרובעים ומשרש כָּבֹר שענינו, זיעבען, просѣвать (ע״ע) ומחובר ללמ״ד כמו כרמל — שהוא כרם עם למ״ד והוא מין כברה. במדרש ילמדנו (בראשית כ״ב, כ״א), ע״ד: בני נחור אחי אברהם: משל לאדם... הכברה בידו והיה מודד עפר וּמְכַרְבֵּל וכו׳.

כָּרוֹז (ארמית), פ״י, קריאה בקול גדול להודיע דבר, לויט אויסרופען, פערקינדען, בעקאננט מאכען, провозглашать, возвѣщать, בבנין אַפְעֵל. וְהַכְרִזוּ עלוהי (דניאל ה׳, כ״ט), ובמשנה: נוטל וּמַכְרִיז (ב״מ ב׳, ג׳), חייב לְהַכְרִיז (שם, ב׳).

כָּרוֹז, ש״ת, למי שמיוחד לקרוא בקול ולהשמיע דבר לעם, הערָאלד, глашатай: וְכָרוֹזָא קרא בחיל (דניאל ג׳, ד׳). ובמשנה: וְכָרוֹז יוצא לפניו (סנהדרין ו׳, א׳); ובמדרש: והיה הַכָּרוֹז עומד לפני כסאו וכו׳. היה כּוֹרֵז (דברים רבה, ה׳) בקל. והכרוזות כּוֹרְזִין לפניו (שם, ד׳). ובדבא״ם: כְּרוּז שם דבר הודעה, בעקאנטמאַכונג, провозглашеніе, ובגמרא אַכְרַזְתָּא (הכרזה) (כתובות פ״ז, ע״א), ובמדרש: אותו מלאך שממונה על הַכְּרָזָה אַכְרְזִיאֵל שמו (דברים י״א).

כְּרַח (ארמית) קרוב לשרש כר ה בהוראת עכירות הרוח, עצבות מורת רוח לא נמצא כי אם בשם

כַּרְחָא, כֹּרַח, ובקשור על, במובן תה״פ. שלא לרצון, שלא בטובה, למורת רוח. וויעדערוויללען, противъ воли: ואם לא לקחתי בחזקה, ת״י: יסבון מנך בעל כּוּרְחָךְ (ש״א ב׳, ט״ז). ומזה במשנה: ועל כָּרְחֲךָ אתה חי ועל כָּרְחֲךָ אתה מת (אבות ב׳, כ״ב). וע״ד ההשאלה אמרו ג״כ שם באותו ענין: שעל כָּרְחֲךָ אתה נוצר, ועל כָּרְחֲךָ אתה נולד, כלומר לא בקשו הסכמתך ולא שאלו את פיך. ובא״ם גזרו מזה פעל בהפעיל. הַכְרֵחַ, כפיה ואליצה, צוואַנג אַנטהון, צווינגען, принуждать. ומזה, מה שמחויב להיות בהחלט. מוכרח. נאָטהווענדיג, необходимо, וכמו כן שם:

הֶכְרֵחַ, ש״ז, אונס וכפיה, צוואַנג, принужденіе, לא בְּהֶכְרֵחַ כי אם ברצון (כתר מלכות), וכאשר הביא הֶכְרֵחַ טוב המזון (מו״נ ג׳, מ״ח), נאָטהווענדיגקייט; необходимость. ומזה בש״ת הֶכְרָחִי, המחויב להיות, שאי אפשר זולתו. הֶכְרָחִיּוֹת, דברים שאי אפשר לאדם לעמוד זולתם, ומפני הכרחי הגוף יבקשו צרכיו הַהֶכְרָחִיִּים (שם שם, י״ב), והוא הפך המותרי, המותרות: שחיטת בהמה היא הֶכְרָחִית (שם, מ״ח).

כְּרַךְ, ארמית, עקרו סבוב והקף דבר בדבר, אומגעבען, окружать, ומזה כסוי מכל צד, עטוף חתול וקפול, אומבינדען, אומהיללען, אומוויקקעלן, обвивать, наматывать, הקל: ענדם על גרגרתיך, ת״י: וּכְרוּךְ אינון (משלי ו׳, כ״א), והרבה ממנו במשנה: כּוֹרֵךְ על אצבעו (שבת י״ט, ב׳), כדי לִכְרוֹךְ על פי צלוחית (שם ח׳, ב׳), וְכוֹרֵךְ במשיחה (ר״ה ב׳, ג׳), וְכוֹרְכִין אותן (שביעית ב׳, ד׳), נחש כָּרוּךְ על עקבו (ברכות ה׳, א׳), כָּרַךְ המת בסדין (ירושלמי תרומות, פ״ח), ובא: וְכוֹרְכִין את שמע (פסחים ד׳, ח׳), עיין תוי״ט ולכל הפירושים ענינו שהיו קוראים בנחיצה ותכיפה; ודומה לזה, אמרו: מהו לשתותם בְּכֶרֶךְ אחד (ירושלמי שקלים, פ״ג) — בתכיפה זה אחר זה באין הפסק בינתים; והנראה שענינו הפך מה שאמרו: אין פורסין את שמע וכו׳ פחות מעשרה (מגילה ד׳, ג׳), שהוא אמירת סדר הברכות יוצר אור ואהבה רבה וק״ש כתקונם בעשרה, וכל ברכה וברכה בפ״ע והפך זה: כּוֹרְכִים את שמע שלא אמרו סדר הברכות וק״ש בעשרה, כי אם קראו אותה בנחיצה. ובבינוני פעול: ככר ומקל ירדו כְּרוּכִים מן השמים (ספרי דברים, מ׳) (ועיין פרם). ונמצא גם בשאר הבנינים: ולא נִכְרָכִין בשערן (מ״ס א׳, א׳; שבת, כ״ח), הסייף והספר נתנו מְכוּרָכִים מן השמים (ויק״ר ל״ה), הוּכְרְכוּ ענני כבוד (איכה רבה, א׳) — נקפלו ונגולו.

כְּרַךְ, ש״ז, עיר בצורה מוקפת חומה. בעפעסטיגטע אומטויערטע שטאַדט, укрѣпленный городъ, וכמו כן בכלל כל עיר גדולה, גראָססע שטאַדט, большой городъ: הנכנס לִכְרָךְ (ברכות ט׳, ד׳), כְּרָכִין

המוקפין חומה (מגילה א', א'), והרי היא (מגלת אסתר) כתובה בין הַכְּרָכִין (מדרש רות ד' פסוק והנה בועז). וכתב במ"כ: בכל הַכְּרָכִים או ר"ל כְּרָכִים ספרי דברי הימים. וכן נהגו לקרוא לאגודת ניירות הספרים, שאינם נגללים כ"א מונחים זע"ז ואגודים יחד, כֶּרֶךְ, באַנד, томъ, או כְּרָךְ. ומזה: כּוֹרֵךְ ש"ת לאוגד הספרים, בוכבינדער, переплетчикъ.

כְּרִיכָה, ש"נ, אגודה, בינדעל, связка, צְבָתִים או כְּרִיכוֹת (עירובין י', א'), ועל היותר אגודות תבואה בקשים, אלומות: תאמר בשני עמרים שהן כִּכְרִיכוֹת (פאה ו', ו'), גארבען, снопы, כְּרִיכוֹת ברשות הרבים (ב"מ ב', א'), וכמו כן במובן שה"פ, דאס בינדען, связываніе.

תַּכְרִיךְ, ש"ז, מעטפה שכורכים אותה בראש אדם כעין מגבעת לכבוד, טורבאַן, чалма, וְתַכְרִיךְ בוץ וארגמן (אסתר ח', ט"ו), ובמשנה תַּכְרִיךְ של שטרות או אגודה של שטרות (ב"מ א', ח'), תכריך הוא קבוץ גדול ואגודה נקראת גם שלשה שטרות קשורין זה בזה (שם), וכן בענין נרתק, פוטעראַל, футляръ, ושל תַּכְרִיךְ ושל נבלי בני לוי (כלים כ"ד, י"ד), עב כסות ותכריך כסות (שם כ"ז, ו'), עב ארגמן ותכריך ארגמן (שם) כסות כשהיא בִּכְרִיכָה וכן ארגמן כשהוא מְכוּרָךְ ומקופל (עיין עב), והתיחד: לבגדים שמלבישים המתים: ארון וְתַכְרִיכִים למתים (מעשר שני ה' י"ב), תַּכְרִיכֵי המת (כלאים ט', ד').

כַּרְכֹּב, ש"ז, זֵר ומסגרת מקיף לכלי, ראַנד, געזימס, край, карнизъ, תחת כַּרְכֹּב המזבח (שמות כ"ז, ה'), תחת כַּרְכֻּבּוֹ מלמטה (שם ל"ח, ד'), ולא נמצא יותר במקרא. ובגמרא, איזהו כַּרְכּוֹב, רבי אומר זה כיור, רבי יוסי ברבי יהודה אומר זה הסובב (זבחים ס"ב, ע"א), ועיין בפירוש רש"י על התורה בשמות (כ"ז, ה'), ולפי פירושו של רש"י שם ובזבחים, בא ממנו הפעל בגמרא: כל שעתיד לשוף לשבץ לְכַרְכֵּב (חולין כ"ה, א')—עשית חריץ בעיגול מקיף סביב, אבל בחולין פירש לְכַרְכֵּב—שחוקק בהן חקיקות גדולות. וכמו נראה מדבריו שעיקר הוראת כַּרְכֵּב, חירוץ והיקוק. ואתיא כרבי שאומר זה כיור (עיין כיור). ואם עתיד לכרכם עד שיכרכם (תוספתא כלים, ב"מ ה', א'), לשני הפירושים יש למצוא להם מקור ביסוד השם, שיתכן שיסודו ככב בתוספת הרי"ש בהוראת הקף וסבוב (עיין כוכב ככבב). וכמו כן יש לומר שיסודו כרב מלשון ארמית שהוראתו חרישה וחפירה, ועשיית חריצים בקרקע, אולם הערוך גורס לגרר ולכרכם, לצבעו צבע אדום (ועיין כרכם).

כַּרְכֹּם, ש"ז, מין צמח בשם: נרד וְכַרְכֹּם (שיה"ש ד', י"ד), זאַפראַן, шафранъ, וצובעים בו צבע ירק מזהיר, ובחז"ל נגזר ממנו פעל: כופת שסרקו וְכִרְכְּמוֹ ועשאו פנים (כלים כ"ב, ט')—שצבעו צבע כרכם. ובענין השתנות צבע הפנים למראה הכרכם, געלב ווערדען, желтѣть, קפחתו חמה על ראשו וְנִתְכַּרְכְּמוּ פניו (שהש"ר א', ו'), ועל הרוב במובן המוסרי האדמת פנים מבושה וכלמה, ערראָטהען, краснѣть, וְנִתְכַּרְכְּמוּ פניו (ב"ר, כ'), ופניהם מְכוּרְכָּמוֹת (שם, צ"ט).

כַּרְכּוֹם, ארמית ובמשנה, ש"ז, מצור מסביב לעיר שצרים עליה, בעלאַגערונגסווערק, באַלווערק, бастіонъ: ובנית מצור, ת"א: ובני כַּרְכּוֹמִין (דברים כ', כ'), וי"ג כרקומין בקו"ף. ובמשנה: עיר שכבשוה כַּרְכּוֹם (כתובות ב', ט')—חיל הצרים על העיר. עיר שהקיפה כַּרְכּוֹם עיר שכבשה כַּרְכּוֹם (גיטין ג', ד'), ויש גורסין כרקום בקו"ף. לדעת המפרשים מקורו מלשון יונית, charakoma, והנראה שמקורו ארמית כְּרַךְ, עיר מוקפת חומה. והנחתו הראשונה סבוב והיקף דבר בעיגול: ושאול שכב במעגל, ת"י: בְּכַרְכּוּמָא (ש"א כ"ו, ה').

כַּרְכְּמִישׁ, שע"פ, עיר על יד נהר פרת, שם נלחמו מלכי אשור ובבל בנכה מלך מצרים ויכבשוה (דה"ב ל"ה, כ'; ישעיה י', ט').

כַּרְכַּס, שע"פ, אחד הסריסים אשר למלך אחשורוש (אסתר א', י').

כִּרְכָּר עיין כרר.

כֶּרֶם, ש"ז, שדה עצי גפן, וויינפֿלאַנצונג, וויינבערג, виноградникъ: ויטע **כֶּרֶם וישת מן היין** (בראשית ט', כ'–כ"א), **אשר נטע כֶּרֶם ולא חללו** (דברים כ', ו'), **כֶּרֶם חמר ענו לה** (ישעיה כ"ז, ב') — כרם שעושה יין חמר, **כֶּרֶם היה לידידי בקרן בן שמן** (שם ה', א')—שרוב הכרמים בא"י הם בהרים: **כן תעשה לְכַרְמְךָ לזיתך** (שמות כ"ג, י"א), **כְּרָמִים תטע ועבדת** (דברים כ"ח, ל"ט), עבודת הכרם היא זמירת הענפים היבשים: **ושש שנים תזמר כַּרְמֶךָ** (ויקרא כ"ה, ג'). ולקט הפירות בא בפעל בצר: **כי תבצר כַּרְמְךָ** (דברים כ"ד, כ"א), וגמר הבצירה נקרא עלל: **וכרמך לא תְעוֹלֵל**. ולהיות הכרמים עיקר גדול בתבואת הארץ יכלול לפעמים כל עצי מאכל. ובא בנגוד אל השם שדה, לכלול כל שדי תבואות: **נחלת שָׂדֶה וָכָרֶם** (במדבר ט"ז, י"ד), **שָׂדֶה או כֶרֶם** (שמות כ"ב, ד'), **שדות וּכְרָמִים** (ש"א כ"ב ז'), וכמו כן: **ארץ לחם וּכְרָמִים** (מ"ב י"ח, ל"ב). ובא: **ועד קמה ועד כֶּרֶם זית** (שופטים ט"ו, ה'), שעורו: עד כרם ועד זית, וכתרגומו. ובגמרא: כרם זית איקרי כרם סתם לא אקרי (ברכות ל"ה א'); **למטעי כָרֶם** (מיכה א', ו'), **כַּרְמֵי חמד נטעתם** (עמוס ה', י"א), **עשרת צמדי כֶרֶם** (ישעיה ה', י'), **במשעול הַכְּרָמִים** (במדבר כ"ב, כ"ד), **לא יפנה דרך כְּרָמִים** (איוב כ"ד, י"ח) (עיין פנה), **וּכְרָמֵינוּ סמדר** (שה"ש ב', ט"ו) (עיין סמדר). וע"ד כנוי מליצי קראו הז"ל לישיבת חכמים (סנהדריא) בשם כֶּרֶם: דרש ראב"ע לפני חכמים בְּכֶרֶם ביבנה (כתובות ד', ו'), ובירושלמי אמרו: וכי כֶרֶם היה שם, אלא תלמידי חכמים שהיו עושין שורות שורות כְּכֶרֶם (ברכות פרק ד'), ובתרגום קהלת על נטעתי לי כְּרָמִים, נציבית לי כרמין ביבנה וכל קבל כרמין דעבי למשתי מנהון חמרא אנא ורבני סנהדרין (ב' ד'), וכבר נקרא בפי הנביאים כל כנסת ישראל **שירת דודי לְכַרְמוֹ** (ישעיה ה', א'), **כֶּרֶם חמר ענו לה** (שם כ"ז ב'). ומן השם כֶּרֶם נגזר הפעל כָּרֹם עסק עבודת הכרם, ולא נמצא כי אם בבינוני.

כּוֹרֵם, ש"ת, לאיש עוסק בעבודת הכרם, ווינצער, виноградарь: **הלילו כֹּרְמִים** (יואל א', י"א), והקודם: הבישו אכרים: **אכריכם וכֹרְמֵיכֶם** (ישעיה ס"א, ה'), **לְכֹרְמִים וליוגבים** (מ"ב כ"ה, י"ב).

כָּרֹם, פ"י, במשנה: כסא של כובס שהוא כּוֹרֵם עליו את הכלים (כלים כ"ב, ד'), ובגמרא אמרו דרך דרש: בכרמי עין גדי מי שהכל שלו מכפר לי על עון גדי שֶׁכָּרַמְתִּי לי, מאי משמע דהאי כרמי לישנא דמכניש הוא וכו' כדתנן וכו' שֶׁכּוֹרְמִים עליו (שבת פ"ח ע"ב), ופירש"י שכרמתי שאספתי להתאוות אלהות הרבה, שכורמים שמאספים עליו את הבגדים. ובמובן זה פירש"י דברי רב יוסף בפירושו „לכורמים וליוגבים" כורמים אלו מלקטי אפרסמון (שם כ"ו, א')—מאספים. ורבינו האי והערוך גורסים בגמרא דהאי כרמי לישנא דמכבש הוא, ופירש מקפל את הכלים ומשים מכבדות למעלה, ומפירוש הר"ש נראה שענינו כבישה, פרעססען, давить, וגם בהוראה זו יש לפרש דברי רב יוסף: כורמים אלו מלקטי אפרסמון, שהאפרסמון כנודע הוא שרף היוצא מעץ הבלסם ע"י חתוך עצירה וכבישה. ובתוספתא דמנהות (פרק א' ב'); לא היו בוצרין ענבים וכורמין אותן, אלא בוצרין אותן ודורכין מיד, ומזה מוכח שכורם ענינו אסיפה וקבוץ בחמרים חמרים.

כַּרְמֶל, ש"ז, כרם בתוספת ל' לסימן בנין השם (ע"ד ברזל מן ברז וכדומה) ועיקרו ארץ פוריה ועל היותר ארץ מבורכת בעצי מאכל טובים, פֿרוכט־באַרעס לאַנד, плодоносная страна: **ואביא אתכם אל ארץ הַכַּרְמֶל לאכל פריה וטובה** (ירמיה ב', ז'), ארץ שהיא כלה כרמל, **ונאסף שמחה וגיל מן הַכַּרְמֶל** (ישעיה ט"ז, י'), והכפל: ובכרמים לא ירנן. ובירמיה באותו ענין: **ונאספה שמחה וגיל מִכַּרְמֶל ומארץ מואב** (מ"ח ל"ג), שעורו מן הכרמל שבארץ מואב. **ראיתי והנה הַכַּרְמֶל המדבר**

(שם ד׳, כ״ו), ובא בנגוד לשם יער: וכבוד יערו וכַרְמִלּוֹ (ישעיה י׳, י״ח). ואבוא מרום קצו יער כַּרְמִלּוֹ (שם ל״ז כ״ה), שעורו: יערו וכרמלו של הלבנון, מקום היערים שבו ואל הכרמל שבו (ועיין בסמוך). ובא כשם עצם פרטי הר ידוע בארץ ישראל על שפת הים הגדול בדרומה של נחלת אשר, הנודע לתהלה ברבוי וטוב כרמיו וזיתיו ושאר כל עץ מאכל: ופגע בַּכַּרְמֶל הימה (יהושע י״ט, כ״ו); ועל היותו נקרא על שם תכונתו, באו על הרוב בה״א הידיעה: אל הר הַכַּרְמֶל (מ״א י״ח, י״ט), ורעה הַכַּרְמֶל והבשן (ירמיה נ׳, י״ט), ובקללה הוא אומר: ונער בשן וְכַרְמֶל (ישעיה ל״ג, ט׳), אמלל בשן וְכַרְמֶל (נחום א׳, ד׳): וע״ד המשל המליצי: ראשך עליך כַּכַּרְמֶל (שיה״ש ז׳, ו׳), משל רבוי בשערות ראשה אל הכרמל, שמלא עצים יפים המכסים אותו כשערות המכסים את הראש, והוא שני במדרגה אל הר הלבנון המצוין בארזיו הנפלאים: כבוד הלבנון נתן לה הדר הַכַּרְמֶל והשרון (ישעיה ל״ה, ב׳), ושב לבנון לַכַּרְמֶל וְהַכַּרְמֶל ליער יחשב (שם כ״ט, י״ז)—הלבנון שהוא גבוה מן הכרמל ישפל, ושב להיות ככרמל שהוא נמוך ממנו. והכרמל שאינו מגדל כי אם עצי מאכל, שהם עצים נמוכים, ישוב להיות כיער, שיהיו אילנותיו גדולים כעצי היער, כארזי יער הלבנון. והענין שהגבוהים ישפלו והשפלים יגבהו. וקרוב לזה פירש הרד״ק והרשד״ל, אלא שהרשד״ל מוסיף לאמר שהשם יער בסתם הוא כנוי אל הר הלבנון, ע״ד השם נהר, בה״א הידיעה, שהוא נהר פרת. ומזה מפרש: וכבוד יערו וְכַרְמִלּוֹ (שם י׳, י״ח) (ועיין יער), והיה מדבר לַכַּרְמֶל, וְהַכַּרְמֶל ליער יחשב (שם ל״ב ט״ו)—שישתנו שניהם לטוב. ובמקומות אלו השתמש הנביא בשמות העצמים הפרטים, במובן שמות העצם לפי גדרם ותכונתם, ושע״כ בא בה״א הידיעה. ונודע הר הכרמל עוד במערות גדולות ועמוקות שנמצאו בו לרוב. וזה ענין מליצת: ואם יחבאו בראש הַכַּרְמֶל משם אחפש ולקחתים (עמוס ט׳ ג׳). ב) שם עיר ומחוז בשבט יהודה: מעון כַּרְמֶל וזיף (יהושע ט״ו, נ״ה), ואיש במעון ומעשהו בַּכַּרְמֶל (ש״א כ״ה, ב׳), נבל הַכַּרְמְלִי (שם ל׳, ה׳), ואביגיל אשת נבל הַכַּרְמְלִית (שם כ״ז ג׳).

כַּרְמֶל, ש״ז, גרעיני תבואה הגמללים משבליהם, בעודם לחים, פֿרישע קערנער, свѣжія зёрна; גרש כַּרְמֶל (ויקרא ב׳, י״ד)—גרעינים לחים נטחנים לגרש, ושעורו גרש עשוי מכרמל, ולא מגרעינים יבשים: ולחם וקלי וְכַרְמֶל (שם כ״ג, י״ד), אסר שלשה מיני מאכל: לחם אפוי, קלי, מלילות קלויות באש, וכרמל גרעינים לחים: וְכַרְמֶל בצקלונו (מ״ב ד׳, מ״ב), בגזרתו אמרו חז״ל שהוא מורכב מן כר מל או רך מל (ועיין באור ויקרא ב׳, י״ד), אך לפי דרך בנין השמות נראה שעקרו כרם בתוספת ל׳ הבנין. והאחרונים פתרוהו תבואת גן נעבד, גאַרטענפֿריכטע огород-ные плоды, שהיא השובה ויפה מתבואת שדה (וזה בא להם שגזרו אותו מן השם כרם, בהוראת תבואת שדה נעבד ונחרש, דומה לפעל כרב בארמית), אך הפסוק: ולחם וקלי וכרמל (ויקרא כ״ג, י״ד) מתנגד לפירושם, כמבואר.

כַּרְמִיל, ש״ז, לא נמצא כי אם בספר דה״י, מין צבע אדום, והוא דם תולעת השני, שאַרלאַכפֿאַרבע, קאַרמעזין, кар-мазинъ: ובארגון וְכַרְמִיל ותכלת (דה״ב ב׳ ו׳), וארגמן וְכַרְמִיל ובוץ (שם ג׳, י״ד), ומקורו כנראה ארמית. כרם בהוראת צבע האודם. ומצאנו רשומו במדרש: זה אבינו יעקב שנכנס בכרום פניו מתפחד בהכלמו אצל אביו (שהש״ר א׳, כ׳), ודומה לו כרכום ותרגומו של תרשיש כְּרוּם ימא (שמות כ״ח, ב׳), מין אבן טובה שגוונה אדום. ושם הצבע הזה בא גם בלשונות אחרות בחלוף אותיות, Karmir, Karmin, ונזכר שם הצבע הזה גם בלשון הכמים בתוספתא (נדה פ״ג), ודומה (צבע הדם) לְכַרְמִילֵי השרוני (עיין בבלי נדה כ״א, ע״א): השרוני נדון ככרמלי חי.

כְּרוּם, ש״ז, בגמרא: עוף אחד יש בכרכי הים וכרום שמו, וכיון שהחמה זורחת עליו, מתהפך לכמה גוונים (ברכות

י', ע"ב), מקורו יונית, chroma, גוון, צבע, פאַרבע, цвѣтъ, ומזה בתרגומים: או כרום אוכמין כקדרא (ירמיה ח', כ"א, י"ד, ב').

כַּרְמְלִית, ש"נ, במשנה: מפני שהיא כְּכַרְמְלִית (ערובין ס', ב'), ובגמרא: ת"ר ארבע רשויות לשבת: רשות היחיד, רשות הרבים וכרמלית, ומקום פטור וכו' אבל ים ובקעה ואסטוונית והכרמלית אינן לא כרה"ר ולא כרשות היחיד. ואין נושאים ונותנים בתוכה, ואם נשא ונתן בתוכה פטור (שבת ו', ע"א). ובירושלמי: כרמלית, תני רבי חייא כרמל: רך מלא, אינו לא לח ולא יבש אלא בינוני, והכא אינה לא רשות הרבים ולא רשות היחיד אלא כרמלית. ומדבריו נראה שרבי חייא הוא תנא דברייתא ששנה: ארבע רשויות לשבת: רה"י, רה"ר, כרמלית ומקום פטור, וכלל בשם כרמלית את הים והבקעה ואסטוונית וכמו שכבר עשו אותו שם כללי בעלי המשנה (ערובין ס', ב'), אם לא שנאמר ששם הוא הוספה מאוחרת לבאור. ובברייתא הקדומה לו, הנמצאת בתוספתא לפנינו (שבת פ"א, א'), שחשבה ארבע רשויות לשבת, לא כללה את פרטי הרשות השלישית בשם כללי אחד, אלא מנאה אותם בפרט אבל הים והבקעהוהכרמלית, והאסטוונית, והאסקופה. וכן ראוי שיתפרש בגמרא (העירני על זה הרב מוהר"ר פנחס ראזאָווסקי) עכ"פ מלשון התוספתא, וגם כפי מה שהובאה בגמרא בבבלי ובירושלמי נראה שאין השם כרמלית שם כולל כי אם שם פרטי לרשות מיוחדת. ורש"י בפירושו נטה מפירושו של רבי חייא, ופירש כרמלית לשון יער וכרמל שאינו לא הילוך תמיד לרבים ולא תשמיש רה"י. והרמב"ם בפירוש המשנה פתרו מלשון אַרְמֶלֶת, אלמנה ושעורו כארמלית כאשה אלמנה שאינה לא בתולה ולא בעולת בעל. ולפי פירושיהם גם הם, הוא שם כולל רשויות הרבה הנכנסות בגדר אחד. ואפשר שעיקר הוראת השם כרמלית הוא מחול הכרם, שמפקירים אותו הבעלים לצאת שם במחולות ואינו לא רשות היחיד ולא רשות הרבים או שהוא רשות היחיד ורשות הרבים כאחד (ועיין כלאים פרק ד', משנה ב') וצ"ע.

כְּרָן, שע"פ, אחד מבני שעיר החרי (בראשית ל"ו כ"ו).

כְּרֵס, ש"נ, ארמית, שם, הבטן הפנימי בויך, וואַנסט, брюхо, животъ, נמצא פ"א במקרא בשי"ן שמאלית: מלא כְרֵשׂוֹ מעדני (ירמיה נ"א, ל"ד), ורגיל במשנה: הכרס הפנימית שנקבה (חולין נ', א'), והכרס מדיחין אותה (תמיד ד' ב'): ובטן רשעים, ת"י: וּכְרֵיסָא (משלי י"ג, כ"ה), ולהגביל יותר מקום הכרס אמרו: טפח בושט סמוך לכרס זו היא כרס הפנימית (חולין נ', ע"ב), ור' יוסי בן חנינא אומר: כל הכרס כלו זו היא כרס הפנימי, ואיזהו הכרס החיצון? בשר החופה את רוב הכרס (שם) וכמו על הבטן בכלל: מבטן יצאתי, ת"י מִכְּרֵיסָא (איוב ג', י"א), האיך אתם מעידים על האשה שילדה ולמחר כְּרֵיסָהּ בין שניה (ר"ה ב', ח'), ובגמרא:

כַּרְסְתָן, ש"ת, בעל כרס גדולה, דיקק לייביג, пузатый, בלשון רומית ventrosus: שור כרסתן ופרסתן (חולין ס', א'). ועקר הוראת השם הוא כנראה בליטת דבר יוצאת מאמצעיתו, ויתכן שעל שם זה נגזר ממנו השם

כָּרְסֵא, ש"נ, כסא שעומד חלול וגבוה מן הקרקע, שטוהל, טראָהן престолъ, ובא בכל אופני הוראת השם כסא בעברית (עיי"ש): מן כָּרְסֵא מלכותה (דניאל ה', כ'), כָּרְסְיֵהּ שביבין די נור (שם ז', ט'), וברבוי: עד די כָרְסָוָן רמיו (שם) — ובתרגומים כֻּרְסֵא או כורסא.

כִּרְסֵם, פ"י, יסודו כרס בתוספת מ"ם ע"ד משקל הארמי נמצא פ"א במקרא בבנין פִּעֵל. עקרו, חתוך וכריתה, נתיקה. ונופל על אכילת חיה פֿרעססען, אַבּפֿרעססען, жрать, сожрать: יְכַרְסְמֶנָּה חזיר מיער (תהלים פ', י"ד). ובארמית בקו"ף: כי יחסלנו הארבה, ת"י: ארום יְקַרְסוּם

(דברים כ"ח, ל"ב), וכן במשנה בקו"ף: המנכש והמקרסם (שבת י"ב ב'), — קציצת ענפים יבשים מן האילן: מקרסמין, מזרדין, (שביעית ב', ג'), קרסמוה נמלים (פאת ב', ז') — כסיסה, אַבנאַגען, отгрызть.

כָּרַע, פע"ו, הקל עומד. עקרו כפיפת פרקי הרגל מכפה עד מקום חבורה עם הירך, הברכים. — וזהו תחלת נפילה, ניעדערקניען ניעדערזינקען, преклоняться, опускаться: בין רגליה כָּרַע נפל (שופטים ה', כ"ז), כָּרַע בל קרס נבו (ישעיה מ"ו, א'), בלתי כָּרַע תחת אסיר (שם י', י"ד), המה כָּרְעוּ ונפלו (תהלים כ', ט'), וַיִּכְרַע ברכבו (מ"ב ט', כ"ד), וכלכם לטבח תִּכְרָעוּ (ישעיה ס"ה, י"ב), ובאשה תקריב ללדת: וַתִּכְרַע ותלד (ש"א ד', י"ט), זיך ניעדערבייגען, сгибаться, וכן בבע"ח: תִּכְרַעְנָה ילדיהן תפלחנה (איוב ל"ט, ב'). וביחס אל הברכים הכורעות: וברכים כֹּרְעוֹת תאמץ (איוב ד', ד'), זינקענדע, опускающіяся. ובכפיפה כזו ברצון ובכוונה בא ביחס אל הברכים: כָּרְעוּ על ברכיהם לשתות מים (שופטים ז', ו'). ולאות הכנעה ולתפלה: ויכרע על ברכיו לנגד אליהו (מ"ב א', י"ג), וָאֶכְרְעָה על ברכי (עזרא ט', ה'), מִכְּרוֹעַ על ברכיו (מ"א ח', נ"ד), כל הברכים אשר לא כָרְעוּ לבעל (מ"א י"ט, י"א). ובחסרון היחס אל הברכים המובן במאמר: כי אין מרדכי כורע ומשתחוה לו (אסתר ג', ה'), כָּרְעוּ המלך וכל הנמצאים אתו וישתחוו (דהי"ב כ"ט, כ"ט), נשתחוה וְנִכְרָעָה נברכה (תהלים צ"ה, ו'), לפניו יִכְרְעוּ כל יורדי עפר (תהלים כ"ב, ל'). וביחס אל הדרך: כי לי תִּכְרַע כל ברך (ישעיה מ"ה, כ"ג). ובבחינת בע"ח ענינו, תחלת השכיבה והרביצה שדרכם לכפוף שתי רגליהם הראשונות תחתיהם ואח"כ כופפים את שתי רגליהם האחרונות ושוכבים: כרע רבץ כאריה (בראשית מ"ט, ט'), משל אל המנוחה והבטחון: כָּרַע שכב כארי (במדבר כ"ד, ט'), זיך לאַגערן, קויערן, сидѣть на корточкахъ, расположиться, ובהשאלה: ועליה יכרעון אחרין (איוב ל"א, י') — כנוי לתשמיש. — ובמשנה: הזב בכף מאזנים ומשכב ומושב כנגדו, כרע הזב טהורין כָּרְעוּ הן טמאין (זבים ד', ה')

ההִפְעִיל, יוצא, השלכה לארץ, הפלה, ניעדערווערפען, ניעדערשטרעקקען, повалить: קדמה פניו הַכְרִיעֵהוּ (תהלים י"ז, י"ג), ובהכנעת אויב במלחמה: תַּכְרִיעַ קמי תחתני (שם כ"ב מ'; תהלים י"ח, מ'), אונטערווערפען, покорять; ובענין אבוד והכרתה: ובחורי ישראל הִכְרִיעַ (תהלים ע"ח, ל"א), והקודם: ויהרג במשמניהם, ערלעגען, сокрушать; ובמובן המוסרי: צַעַר, צער גדול השובר את הגוף: הַכְרֵעַ הִכְרַעְתִּנִי ואת היית בְּעֹכְרָי (שופטים י"א, ל"ה), לשון נופל על לשון. ומורה שהשרש כרע קרוב אל השרש עכר בחלוף האותיות. ובדחז"ל: אני מַכְרִיעַ אברהם אוהבי (ב"ר, ס"ה), מה אני מַכְרִיעַ את אבא (שם ס"ז), רשע ערום וכו' הַמַּכְרִיעַ אחרים באורחותיו (סוטה כ"א, ע"ב). ובפיוט, בהפעל: קמו הוּכְרָעוּ (קרובות לז' של פסח). והתיחד במשנה לענין הטות כף אחת של המאזנים מפני כבד משקלה על הכף השניה: וחייב לְהַכְרִיעַ לו טפח (ב"ב ה', י"א), דען אויסשלאַג געבען, дать перевѣсъ. מניין שאין מעיינין במקום שֶׁמַּכְרִיעִין ואין מַכְרִיעִין במקום שמעיינין (ב"ב פ"ט, א'). ועל הרוב במובן המוסרי, אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ואליעזר בן הורקנוס בכף שניה מַכְרִיעַ את כלם (אבות ב', י"ב) — מטה את הכף שהוא בה, והכף השניה שכלם בה עולה למעלה מפני קלותה, איבערוואָגען, перевѣсить: אשריו שֶׁהִכְרִיעַ את עצמו לכף זכות (קהלת י', א'), מי שאין לו מצות שֶׁתַּכְרִיעַ לו זכיותיו (שם), והצדיקו את הצדיק והרשיעו את הרשע (דברים כ"ה, א'), תרגם יהונתן: ויכרעון לזכותא ית זכאה ולחובא ית חייבא. ובפיוט: זכויות יַכְרָעוּ (יוצר ב' דסוכות), ובענין פשרה והשואה בין דברים המתנגדים זה לזה: שני כתובים המכחישים זה את זה עד שיבוא הכתוב השלישי וְיַכְרִיעַ ביניהם (במדות דרבי ישמעאל

ברא"ש ה"כ), ומצא לו מקרא אחד מַכְרִיעַ על גביו (ב"ר פ"ו), כל מקום שאתה מוצא שנים חלוקים ואחד מַכְרִיעַ הלכה כדברי הַמַּכְרִיעַ (שבת ל"ט, ע"ב), אין הכרעה שלישית מַכְרַעַת (פסחים כ"א, ע"א, ב"ק קס"ז, ע"א, ועיין תוספות שם). ובספרי המחקר: ראיה על מַכְרִיעַ הכריע מציאות על העדרו (מו"נ א', ע"ד).

הַכְרֵעַ, הַכְרָעָה, שה"פ. הטיה לצד אחד במשקל: כשהוא שוקל בְּהֶכְרֵעַ הוא שוקל או עין בעין הוא שוקל (כריתות ה', א'), איבערגעוויכט, перевѣсъ, הקב"ה יודע הַהַכְרָעוֹת (שם). ובהשאלה: חמש מקראות בתורה אין להם הֶכְרֵעַ (יומא נ"ב, א')—אין אנו יודעים להיכן הן נוטין. ובפיוט: בְּהַכְרָעַת צדק תכריע שנה (מוסף א' דר"ה). ובדבא"ם: כך הוא הֶכְרֵעַ כל הדברים (רמב"ם הלכות תשובה פ', א'), הפרשה והשואה לפי הנראה להיכן הענין נוטה, כי הַהַכְרָעָה וההתיחדות (מו"נ א', ע"ד).

כֶּרַע, ש"נ. פרק התחתון שברגל מן סוף הירך עד העקב. וביחוד בבעח"י לפי שבהן נכרת יותר כפיפתן כשהרגל שוכבת ורובצת. ובא במספר זוגי כְּרָעַיִם, דיא ביידען אונטערשענקעל, דיא וואדען ביינע, голени: ואת הקרב ואת הַכְּרָעַיִם (ויקרא ח', כ"א), ראשו על כְּרָעָיו (שמות י"ב ט'), שתי כְרָעַיִם (עמוס ג', י"ב), ובמשנה דתמיד פרק ד' בנתוח גוף הקרבן מונה את הידים בפ"ע ואת הרגלים וְהַכְּרָעַיִם בפ"ע. ובתוי"ט כתב דמירכים עד מקום הכריעה קורא כרעים ולא יותר (משנה ב', ד"ה תתך) וצ"ע, כי לפי הנראה מן המשנה צריכים אנחנו לאמר שהפרק התחתון מסוף הירכים עד הפרסה נקרא כֶּרַע. ולדעת המבאר בשמות (כ"ט, י"ז), הכרעים כוללים גם כל פרקי הרגל, היינו כל אברי ההליכה הנכפפים בבהמה בעת כריעתה. וכן ראוי שיובן בשם כרעים בקרבנות שלא הזכיר בכל מקום באברי הבהמה כי אם: הראש, הקרב והכרעים, ובפסח: צלי אש ראשו על כְּרָעָיו ועל קרבו, ואין ספק שצלאו עם הרגלים. ובא בשרץ העוף: אשר לו כְּרָעַיִם ממעל לרגליו לנתר בהן על הארץ ות"א קרסולין, והם האברים כמין רגלים שהם בסמוך לצוארו, שאותן נועץ שרץ העוף במקום מעמדו ונשען עליהם, מתחזק בהם ומגביה גופו כשרוצה לנתר ולקפוץ ממקומו, שפרינגפיססע, געלענקע, сгибъ, ונקראו כן לפי שהן נראים קצרים ממדת ארבע רגליו. בשעה שאינו קופץ דומים לכרעים, ורק בשעה שרוצה לקפוץ מפשיט כפליהן ונועצם ואז הן ארוכות יותר מרגליו (באור). ובמשנה, בכלים, רגלי המטה: הסומך סוכתו בְּכַרְעֵי המטה (סוכה ב', ב'). כֶּרַע שהיתה טמאה מדרס וחברה למטה (כלים י"ח, ז'), מטה שהיתה טמאה מדרס נטלה קצרה ושתי כְרָעַיִם (שם שם, ה').

כַּרְפַּס, ש"ז, פ"א במקרא במגלת אסתר: חור כַּרְפַּס ותכלת (א, ו'), לדעת המפרשים הראשונים הוא מין גוון ירוק, והנכון כדעת האחרונים שהוא מלה פרסית כרבס בהוראת צמר גפן יפה לבן מאד, בוימוואָללע, хлопчатая бумага; ובערבית כַּרְפַּס וכן הוא בל"י karpasos, וברומית carbasus. ולפי פירוש זה יהיה השם הזה שם היריעות שהיו עשויות חרי חרי (כפירוש חז"ל במגלה), נקבים נקבים מעשה ארג או מעשה מחט. והחור היה של כרפס צמר גפן ושל תכלת (צמר) (ועיין חור).

כַּרְפַּס, ש"ז, במשנה שם מין ירק גנה, פעטערזיליע, петрушка: והכרפס שבנהרות (שביעית פ', א'), והוא גרוע מן הכרפס שבגנה.

כָּרֹר, פ"ע, לא נמצא כי אם בפִּעֵל, ע"ד המרובעים בהוראת רקוד מתוך שמחה, שפרינגען, טאנצען, прыгать, плясать: ודוד מְכַרְכֵּר בכל עז (ש"ב ו', י"ד), מפזז וּמְכַרְכֵּר לפני ה' (שם שם, ט"ז), ובדה"י נאמר תחתיהם: מרקד ומשחק (א' ט"ו, כ"ט), ובדברי חז"ל: כמה כִּרְכּוּרִין כִּרְכֵּר בשביל להשיח עמה (ב"ר, כ'). ובירושלמי: כמה כִּרְכּוּרֵי כִּרְכּוּרִין (ירושלמי סוכה, פ"ו), ופירש"י כמה גלגולים גלגל, ור"ל: סבב סבות שונות, עשה עמה השתדלות, וכמו שאמרו במדרש באותו ענין: ואף היא ע"י

עילה. ושמענו מזה כי הפעל כִּרְכֵּר דומה לפעל גִּלְגֵּל מן גלל, ובהוראתו, ומזה בענין רקוד שעקרו סבוב מהירי בהקף וכהוראת פעל חגג, חלל.

כִּרְכָּרָה, ש״נ, פ״א במקרא: והביאו את כל אחיכם וגו׳ בסוסים וברכב ובצבים ובפרדים וּבַכִּרְכָּרוֹת (ישעיה ס״ו, כ׳), רש״י פירש בשיר משחקים ומכרכרים, ולדעת הראב״ע והרד״ק הוא שם למין הגמל או בהמה אחרת קלת המרוץ, שנראה בהליכתן כאלו המה מרקדים, ועמהם הסכימו האחרונים שהוא מן הגמל הידוע בשם דראָמעדאַר (עיין אחשתרן ובשם כרכר הסמוך).

כִּרְכָּר, ש״ז, במשנה, שם מין כלי במלאכת האריגה: את הכוש ואת הַכִּרְכָּר לתחוב בו (שבת י״ד, ב), הערוך גורס כרכד (בדלי״ת) ופירש שהוא כלי של עץ או של עצם חד בראשו, דומה למחט של סקאין שהאורג מעבירו על השתי כשהוא מתוח לפניו, ושובט בין החוטים להפרידם, וכדי שיוכל לירות ביניהם חוט הערב. ובספרא: בכרכר שנים אוחזין במזלג ולוגזמים בכרכד (בכרכר) ושובטים וכו׳ והוציאוהו לרשות הרבים וכו׳ פטורים (ספרא פרשת ויקרא ד׳, פסוק כ״ז, ד״ה בעשותה), זכוכית כדי לגרוד בו ראש הַכִּרְכָּר (שבת ח׳, ו׳). ועמ״א: נטל הימנה (מן האשרה) כרכור וכו׳ ארג בו את הבגד (ע״ז ג׳, ע״ב), ורש״י בפירוש המדרש: על כמה כרכורים שפירש כמה גלגולים הביא ראיה לפירושו מן השם כרכר, ואמר: כרכר הוא קנה חלול שכורכים עליו הערב ואורגים אותו עם השתי (ב״ר פ׳ כ׳), והוא הנקרא בל״א: ועבערשיף, ткацкій челнокъ, ואם שפירושו זה אינו מתישב על לשון הספרא שהבאנו שאמרו שנים אוחזים בכרכר ושובטים, יתכן שפירושו בגזרת השם שהוא קנה או דבר עגול נכון (ועיין מרפא לשון לשבת דף ע״ה ע״ב, ד״ה שובט). ובירושלמי (שבת פרק א׳) הגירסא הכוש והַכִּרְכָּר. ומזה נראה שעיקר הוראת הפעל כ ר ר עיגול, ומזה סבוב בעיגול. ויתכן שממנו נגזר השם כַּר, במובן גסות ועובי, שכל דבר העגול והמקופל הוא גס ועב.

ומזה כר בהוראת שה שמן ומפוטם שהוא ממולא כעגול, וכן כַּר בהוראת בגד עב וגס, או ממולא במוכין או בנוצה. והרד״ק מביא ראיה שהשם כַּר בהוראה זו האחרונה הוא משרש כ ר ר מלשון חז״ל: מביאים כלים מבית האומן כגון כַּר מבית הַכַּבָּר (מועד קטן י״ג, ע״ב), אולם לפנינו הנוסחא כַּר מבית הַכַּדָּד בדלי״ת, ומיסוד זה נגזר גם השם כִּכָּר (כִּרְכָּר והדגש לחסרון הרי״ש), והרמב״ן פירש שם כִּכָּר בהוראת מישור. וכתב שנקרא כן לפי שהנהרות מתפשטין בהם במרוצת המים הנגרים השוטפים. וכן: כַּר נרחב (ישעיה ל׳, כ״ג), לבשו כָרִים הצאן (תהלים ס״ה, י״ד), ויקראו גם השלוחים המהירים בשם הזה: לַכָּרִים ולרצים (מ״ב י״א, ד׳), וכן בכרכרות שם לגמלים המריצים. שהזכירו בתלמוד „גמלא פרחא", וממנו מכרכר בכפולים (בפירושו על התורה, בראשית י״ד, ו׳), ומדבריו נראה שלדעתו עיקר הוראת השם כר, כרר התפשטות מהירית מרוצה ותנועה בהקף וגלגול.

כּוֹרֶשׁ, שע״פ, מלך פרס (עזרא א׳, ז׳), הוא השיב כלי בית ה׳ אשר הוציא נבוכדנצר מירושלים ויעבר קול בכל מלכותו: מי מכל עמו יעל ירושלימה לבנות הבית לה׳.

כַּרְשִׁינָה, וגם כרשינים, ש״נ, במשנה, מין זרע מאכל בהמה, וויקקע, журавлиный горохъ, Vicke ושוריץ אותו במים לרככו: אין שורין דיו וכו׳ וכרשינים (שבת א׳, ה׳), וכן שמו בלשון ערבית כרסנה: כרשיני תרומה מאכילין אותם לבהמה (תרומות י״א ט׳).

כָּרַת, פ״י, הקל הוראתו חתוך וגזרת דבר ממקום חבורו, אַבשניידען, отрѣзывать, ונופל בעצים: וכי כָרַת האשרה (שופטים ו׳ ל׳), כי עץ מיער כְּרָתוֹ (ירמיה י׳, ג׳), הויען, срубить: אותו תשחית וְכָרָתָּ (דברים כ׳, כ׳), הדגש מורה על חסרון תי״ו ל״פ, ובתשלומו וְכָרַתְתָּ, ונרדף עם פעל ח ט ב: ואשר יבוא וגו׳ ביער לחטב עצים ונדהה ידו בגרזן לִכְרֹת העץ (דברים י״ט,

ח׳), אלא שפעל חטב מורה קציצת העצים
לחלקים קטנים לצרך הסקה לבנין וכדומה,
והפעל כרת ענינו קציצת העץ ממקום
גדולו. ואמר שבא ביער לחטב עצים לצרך
חטיבת עצים לתקנם לצרכו. ובקצצו את
העץ ממקומו נדחה ידו: לחטבים לְכֹרְתֵי
העצים (דה״ב ב׳, ט׳) — למתקני העצים
בחטיבה לצרכם ולכורתים אותם ממקומם
(רש״פ): וְיִכְרְתוּ לי ארזים מן הלבנון וגו׳,
איש יודע לִכְרָת עצים (מ״א ה׳, כ׳), וכן
בענף מן העץ: וַיִּכְרְתוּ משם זמורה ואשכול
(במדבר י״ג, כ״ג), וְכָרַת הזלזלים (ישעיה י״ח,
ה׳). ובבגדים: וַיִּכְרֹת את כנף המעיל (ש״א
כ״ד, ה׳), וַיִּכְרֹת את מדויהם בחצי (ש״ב י׳,
ד׳). ובאבר מבע״ח: וַתִּכְרֹת את ערלת
בנה (שמות ד׳, כ״ה), וַיִּכְרֹת בה את ראשו
(ש״א י״ז, נ״א). ובענין כריתה בכוונה לאבוד
והשחתה: כָּרְתוּ עצה (ירמיה ו׳, ו׳), צערהויען,
вырубить: כָּרְתוּ יערה (שם מ״ו, כ״ג), ואת
אשריו תִּכְרֹתוּן (שמות ל״ד, י״ג), לא יעלה
הַכֹּרֵת עלינו (ישעיה י״ח, ח׳). ובענין אבוד
והריגה, אויסראָטטען, פֿערניכֿטען, истреблять:
וְנִכְרְתֶנּוּ מארץ חיים (ירמיה י״א, י״ט). והפעול:
וספור כְּרֻתוֹת ארזים (מ״א ו׳, ל״א), וראש
דגון ושתי כפות ידיו כְּרֻתוֹת על המפתן
(ש״א ה׳, ד׳). ובחסרון אבר: וּכְרוּת שפכה
(דברים כ״ג, ב׳) (עיין שפך), קאַסטראַט, око-
пецъ, каженикъ: ונתוק וְכָרוּת (ויקרא כ״ב,
כ״ד), בבהמה, שעורו, כרות שָׁפְכָה; ועל
הרוב בא הפעל כרת בחבור עם שם בְּרִית,
וטעמו בוא בקשור ומסרת לקיים דבר
המותנה בין הצדדים, איינען בונד שליעססען,
заключить союзъ. וזה על שם המנהג
שהיה לפנים במעשה קשור כזה, לבתר
ולכרת בעלי חיים לבתרים ולעבור בין
הבתרים כמפורש בברית ה׳ עם אברהם
(בראשית ט״ו, ה׳ — י״ז), ושם נאמר: ביום
ההוא כָּרַת ה׳ את אברם ברית לאמר וגו׳ (שם
שם, י״ח), ובספר ירמיה: את דברי הברית
אשר כָּרְתוּ לפני העגל אשר כָּרְתוּ לשנים
ויעברו בין בתריו (ירמיה ל״ד, י״ח), ובעל
החי אשר כרתו היה נחשב כקרבן. וזה ענין:
כֹּרְתֵי בריתי עלי זבח (תהלים נ׳, ה׳) (ועיין
ברית): נִכְרְתָה ברית אני ואתה (בראשית ל״א,
מ״ד), וַיִּכְרֹת יהונתן ודוד ברית (ש״א י״ח, ג׳).
ועל הרוב מתיחס הפעל כרת ברית אל
הגדול ובעל היכלת הנותן הבטחתו אל
הקטן ממנו הנתלה בו, להיטיב עמו על
פי תנאים מיוחדים ולשמור לו הבטחתו
שהם דברי הברית. וקשורו ביחוסים שונים:
באת: וַיִּכְרֹת אִתּוֹ ברית (יחזקאל י״ז, י״ג);
ועם יחס עם: וְנִכְרְתָה ברית עמך (בראשית
כ״ו, כ״ח); וע״ד המליצה הֲיִכְרֹת ברית
עמך (איוב מ׳, כ״ח). ועל הרוב ביחס
הלמ״ד: וַיִּכְרֹת להם ברית לחיותם (יהושע
ט׳, ט״ו)—המנצח עם המנוצח. פן תִּכְרֹת
ברית ליושב הארץ (שמות ל״ד, י״ב), כְּרָת
לנו ברית ונעבדך (ש״א י״א, א׳), וטעמו:
הבטחה מאושרת; ועל המעט ביחס אל
הצד הקטן בכח ובמעלה: וברית עם אשור
יִכְרֹתוּ (הושע י״ב, ב׳), כָּרַתְנוּ ברית את
מות (ישעיה כ״ח, ט״ו). ולפעמים גם בחסרון
השם ברית: בִּכְרֹת בני עם בן ישי (ש״א
כ״ב, ח׳), וַיִּכְרֹת יהונתן עם בית דוד (שם
כ׳, ט״ז). והתיחד בכתבי הקדש אל
ההתקשרות הקדושה אשר קשר השי״י עם
בני ישראל ובבחינה זו בא על הרוב ביחס
„עם": הנה דם הברית אשר כָּרַת ה׳ עמכם
(שמות כ״ד, ח׳), כָּרַת עמנו ברית בחרב
(דברים ה׳, ב׳), אשר כָּרַת עם אבותינו
(מ״א ח׳, כ״א), והוא הלוחות שהם דברי
הברית. וכן ב„אֵת": כָּרַתִּי אִתְּךָ ברית
(שמות ל״ד, כ״ז), והברית אשר כָּרַתִּי אתכם
(מ״ב י״ז, ל״ח). ובא: את הדבר אשר כָּרַתִּי
אתכם (חגי ב׳, ה׳), במקום הברית. וכמו כן
בהבטחת ה׳ לעתיד: כי זאת הברית אשר
אֶכְרֹת את בית ישראל אחרי הימים ההם
(ירמיה ל״א, ל״ב). ובבחינה זו יבוא על הרוב
ביחס הלמ״ד: וְכָרַתִּי להם ברית עולם (ירמיה
ל״ב, מ׳). וזה כפי הנראה לפי שהיא הבטחה
גרידא, פֿערשפרעכֿען, געלאָבען, обѣщать:
וְכָרַתִּי להם ברית שלום (יחזקאל ל״ד, כ״ה);
ובא: וְכָרַתִּי להם ברית ביום ההוא עם
חית השדה (הושע ב׳, כ׳). וכן במובן הבטחה
לבחירו: כָּרַתִּי ברית לבחירי (תהלים פ״ט,
ד׳), והכפל: נשבעתי לדוד עבדי, למען

הברית אשר כָּרַת לדוד (דה"ב כ"א, ז'). ובא בענין הסכמה מוחלטת וקבלה לעשות ולקיים דבר: וַיִּכְרֹת יהוידע את הברית בין ה' ובין המלך ובין העם (מ"ב י"א, י"ז), וַיִּכְרֹת את הברית לפני ה' (שם כ"ג, ג'), עליך ברית יִכְרֹתוּ (תהלים פ"ג, ו'), נִכְרָת ברית לאלהינו (עזרא י', ג')—לכבוד אלהינו; ועם שם אֲמָנָה: אנחנו כֹּרְתִים אמנה (נחמיה י', א'). ובא: ברית כָּרַתִּי לעיני (איוב ל"א, א'), שעורו כמו חק שמתי להם: הרחבת משכבך וַתִּכְרָת לך מהם (ישעיה נ"ז, ח'), לפי המוסכם ענינו כמו: ותכרת לך ברית עם כל אחד מהם. והרשד"ל פירש שהוא כמו: ולוא נַכְרִית מהבהמה (מ"א י"ח, ה'), בהפעיל, שענינו שלא יהיה לנו חסרון בבהמות. וכאן טעמו: הרחבת משכבך ושכבת עם כל הבא לידך עד שחסרו לך נואפים, עד שהרגשת חסרון בהם, ואפשר שהוא בהוראת קציצה וחטיבה, וטעמו הרחבת משכבך, עשית לך משכב רחב, וכאשר צר לך המקום, כרת וחצבת לך מקום בשלהם, להרחיב גבול המשכב, וכמו שהוא מסיים: אהבת משכבם יד חזית. והוראה זו בפעל כרת היא ע"ד: ויד ברא (יחזקאל כ"א, כ"ד). ובדחז"ל: אלמלא אדם אין ברית כְּרוּתָה לארץ להמטיר עליה (ב"ר, י"ג), ברית כְּרוּתָה לי"ג מדות שאינן חוזרות ריקם (ר"ה י"ז, ע"ב).

הנִּפְעַל במובן הטבעי: אם יִכָּרֵת (העץ) ועוד יחליף (איוב י"ד, ז'), געפאללט ווערדען, быть срублену: וְנִכְרַת המשא אשר עליה (ישעיה כ"ב, כ"ה), אבגעריססען ווערדען, быть оторвану: הבשר עודנו בין שניהם טרם יִכָּרֵת (במדבר י"א, ל"ג), צערקויט ווערדען, быть разжевану. ובענין לקיחה: על עסיס כי נִכְרַת מפיכם (יואל א', ה'), ענטריססען ווערדען, быть отняту. ובהשאלה: אבדה האמונה וְנִכְרְתָה מפיהם (ירמיה ז', כ"ח). וכן עקירה ממקום אחד והעברה: מי הירדן יִכָּרֵתוּן (יהושע ג', י"ג), תמו נִכְרָתוּ (שם שם, ט"ז), שורנדען, исчезать. ועל הרוב בהוראת עקירה של אבוד וכליון ביחס אל הכלל שממנו נעקר

ונכרת מעמיו (שמות ל', ל"ג), אויסגעראָטטעט ווערדען, быть истреблену: וְנִכְרְתָה הנפש ההיא מעמיה (בראשית י"ז, י"ד), וְנִכְרְתָה הנפש ההיא מעדת ישראל (שמות י"ב, י"ט), וְנִכְרְתָה הנפש ההיא מתוך הקהל (במדבר י"ט, כ'); וכן: וְנִכְרְתָה הנפש ההיא מלפני (ויקרא כ"ב, ג'), וְנִכְרְתוּ לעיני בני עמם (שם כ', י"ז). ובלי קשור ויחס לזולתו: כל אכליו יִכָּרֵת (שם י"ז, י"ד) וכן כל כדומה, בעונש על החוטא, הנפש החוטאת. ואין זה ענש בידי אדם כי אם קללת אלהים על החוטא שנכרת או שתכרת הנפש מן הכלל. וענין הענש הזה לדברי חז"ל מיתה קודם זמנה ושלא כדרך הטבע (ועיין שבת דף כ"ה ע"א תוספות ד"ה כרת). ועם זה ענש מיוחד לנפש לעו"ם הבא, וכמו שאמרו: הכרת תִּכָּרֵת (במדבר ט"ו, ל"א), הכרת בעוה"ז תכרת לעולם הבא (סנהדרין ס"ד, ע"ב). וכבר דברו בענין זה גדולי החכמים הרמב"ם (הלכות תשובה ח', ה') והרמב"ן בשער הגמול, והרמבמ"ן בבאורו (במדבר ט"ו, ל"א). ובכלל אבוד וכליון: וְנִכְרְתוּ כל שקדי און (ישעיה כ"ט, כ'), וצררי יהודה יִכָּרֵתוּ (שם י"א, י"ג), אונטערגעהען, погибать: יִכָּרֵתוּ יגועו (זכריה י"ג, ח'), בְּהִכָּרֵת רשעים תראה (תהלים ל"ז, ל"ד), וְנִכְרַתָּ לעולם (עובדיה א', י'), ויתר העם לא יִכָּרֵת מן העיר (זכריה י"ד, ב')—לא ילך בגולה, ולא תִכָּרֵת הארץ ברעב (בראשית מ"א, ל"ו). ובהשאלה: ולשון תהפכות תִּכָּרֵת (משלי י', ל"א); ותקותך לא תִכָּרֵת (שם כ"ג, י"ח), אחרית רשעים נִכְרָתָה (תהלים ל"ז, ל"ח). ויתכן שכוונתו אל הבנים (עיין אחרית) וכמו שאמר למעלה בענין: וזרע רשעים נִכְרָת (שם שם, כ"ח). ובא במובן הפסק וחידול, אויפהערען, прекращаться: ולא יִכָּרֵת מכם עבד (יהושע ט', כ"ג), ואל יִכָּרֵת מבית יואב זב ומצורע (ש"ב ג', כ"ט), לא יִכָּרֵת לדוד איש ישב על כסא (ירמיה ל"ג, י"ז), למען יִכָּרֵת (הושע ח', ד'), וְנִכְרְתָה קשת מלחמה (זכריה ט', י'), ולא יִכָּרֵת שם המת (רות ד', י'), ולא יִכָּרֵת מעונה (צפניה ג', ז') (ע' מעון).

הָפְעַל, כעין הנפעל במובן פעל סתמי: לא כֹרַת שרך (יחזקאל ט"ז, ד'), בק"ח תמורת קבוץ, אַבגעשניטטען ווערדען, быть отрѣзану: והאשרה אשר עליו כֹּרָתָה (שופטים ו', כ"ח), ולא נמצא יותר במקרא.

ההִפְעִיל יוצא בהתיחד לענין עקירה של אבוד וכליון, אויסראָטטען, פֿערטילגען, פֿערניכֿטען, истреблять: עד הַכְרִית כל זכר באדום (מ"א י"א, ט"ז), וכל הגוים אשר הִכְרַתִּי (יהושע כ"ג, ד') — במלחמה, לְהַכְרִית את בית אחאב (דה"ב כ"ב, ז'), וַיַּכְרֵת את הענקים מן ההר (יהושע י"א, כ"א), לכו וְנַכְרִיתֶנָּה מגוי (ירמיה מ"ה, ב'), שעורו: מהיות גוי. ובא: לְהַכְרִית לצור ולצידון כל שריד (שם מ"ז, ד') — כל השריד אשר יוכל להיות לצידון, וְהִכְרַתִּי לבבל שם ושאר (ישעיה י"ד, כ"ב), לְהַכְרִית לכם איש ואשה (ירמיה מ"ד, ז'). ובענש לנפש החוטאת: וְהִכְרַתִּי אתה מקרב עמה (ויקרא י"ז, י'), וְהִכְרַתִּי אתו מקרב עמו (שם כ', ג') (עיין נפעל). ובהשאלה: לְהַכְרִית מארץ זכרם (תהלים ל"ד, י"ז), וְהִכְרַתִּי גאון פלשתים (זכריה ט', ו'), יהי אחריתו לְהַכְרִית (תהלים ק"ט, י"ג), שעורו: אחריתו. ובענין חרבן ושממה, פֿערוויסטען, опустошать: וְהִכְרַתִּי ערי ארצך (מיכה ה' י'), אל המקום הזה לְהַכְרִיתוֹ (ירמיה נ"א, ס"ב). ובענין הסרה והעברה, בעזייטיגען, устранять: לְהַכְרִית הצפרדעים ממך ומבתיך (שמות ח', ה'), וְהִכְרַתִּי כשפים מידך (מיכה ה', י"א), וְהִכְרַתִּי רכב מאפרים (זכריה ט', י'). ובמובן הפסק וחידול, אויפֿהאָרען לאַססען, прекратить: ואיש לא אַכְרִית לך מעם מזבחי (ש"א ב', ל"ג). לבלתי הַכְרִיתֶךָ (ישעיה מ"ח, ט'), ולא תַכְרִית את חסדך מעם ביתי עד עולם (ש"א כ', ט"ו). ובא: אל תַּכְרִיתוּ את שבט וגו' מתוך הלוים (במדבר ד', י"ח) - אל תגרמו להם שימותו, ויכרתו מתוך שאר הלוים. ולוא נַכְרִית מהבהמה (מ"א י"ח, ה'), טעמו ולא נגרום לבהמות שיכרתו מאתנו, או שלא יהיה לנו חסרון הבהמות, שלא נחסר בהמות.

ההָפְעַל, פ"א במקרא: הָכְרַת מנחה ונסך מבית ה' (יואל א', ט'), ענטריססען ווערדען, быть отнятy. במובן פעל סתמי. ובדקדוק מָכְרָת הפך נסמך.

כָּרֵת, ש"ז, במשנה, שם העונש לנפש החוטא. שנאמר בתורה בלשון הכרת: על אלו חייבים על זדונם כָּרֵת ועל שגגתן חטאת (כריתות א', ב'). ובל"ר: שלשים ושש כְּרִיתוֹת בתורה (כריתות א', א), כל חייבי כריתות שלקו נפטרו ידי כריתתם (מכות ג', ט"ו).

כְּרִיתוּת, שה"פ, הפרשה, הפטרה, טרעננונג, שיידונג, разводъ, ולא נמצא במקרא כי אם בחבור עם שם ספר: וכתב לה ספר כְּרִיתֻת (דברים כ"ד, א'), שיידע-בריעף, разводный листъ: הפך מה שנאמר בלקיחת אשה: ודבק באשתו והיו לבשר אחד (בראשית ב', כ"ד), אי זה ספר כְּרִיתוּת אמכם אשר שלחתיה (ישעיה נ', א'), ואתן את ספר כְּרִיתֻתֶיהָ (ירמיה ג', ח').

כְּרֻתָה, כְּרֻתֹת, ש"נ, קורה מתוקנת לבנין, צוגעריכֿטעטער באַלקען, обтесанное бревно, брусъ: ותור כְּרֻתֹת ארזים (מ"א ו', ל"ו), וּכְרֻתוֹת ארזים (שם ז', ב').

כְּרִית, שע"פ, שם נחל אשר לפני הירדן ושם נסתר אליהו הנביא (מ"א י"ז, ג'—ה').

כְּרֵת, שע"פ, מחוז בארץ פלשתים: אנחנו פשטנו נגב הַכְּרֵתִי (ש"א ל', י"ד). ובא ברבוי:

כְּרֵתִים, שע"פ, ישבי חבל הים גוי כְּרֵתִים (צפניה ב', ה'), לדעת רש"י הוא המחוז כְּרֵת בארץ פלשתים, ונקראת כלל האומה פלשתים בשם זה הפרטי ע"ד המליצה. וכן בנבואת יחזקאל: הנני נוטה ידי על פלשתים והכרתי את כְּרֵתִים וגו' (יחזקאל כ"ה, ט"ז); ולדעת המבארים האחרונים נקרא פלשתים בשם כְּרֵתִים, שהוא משם כְּרֵתִי אי מאיי יון, הנודע בשם Kreta הקרוב לאי קיפרוס Cypern, שנקרא במקרא כַּפְתּוֹר, לפי שישבו שם עם הכפתורים קודם שנאחזו בארץ כנען (עיין כפתור פלשתים).

כְּרֵתִי, שם בחבור עם השם פְּלֵתִי: ובניהו בן יְהוֹיָדָע וְהַכְּרֵתִי והפלתי (ש״ב ח׳, י״ח), על הַכְּרֵתִי והפלתי (שם כ׳, כ״ג), ובכתיב הכרי, וכל הַכְּרֵתִי וכל הפלתי (שם ט״ו, י״ח), י״ת לפי הכוונה על קשתיא ועל קלעיא. והרד״ק פירש שהם שמות אומות שמהם לקח המלך דוד שומרים לראשו. ולפי פירושו אמרו המבארים האחרונים, שבשם כְּרֵתִי כוון אל בני האי כְּרֵתִי, Kreta, שנטמעו בעם פלשתים, וגרו עמהם בארץ כנען, ושעל שמם נקראו גם הפלשתים ע״ד ההשאלה (עיין לעיל). ובשם פלתי נקראו אותו הצבא, שהיו מבני פלשתים גמורים. וכעין ראיה לדבר מה שנאמר: וכל עבדיו עוברים על ידו וכל הַכְּרֵתִי וכל הפלתי וכל הגתים (שם), וי״מ מן כבר בענין כרכור ופזוז, רוכבי הסוסים הקלים, כמו: לַכָּרִי ולרצים (מ״ב י״א, ד׳), ומטעם זה בא בכתיב: על הַכָּרִי וְהַפְּלֵתִי (ש״ב כ׳, כ״ג) (ועיין כרי פלתי).

כְּרֵתִי, ש״ז, במשנה. מארמית, מין ירק ידוע, לויך, лукъ, ботунъ: ואת החציר (במדבר י״א, ה׳), ת״א וּכְרָתֵי, ומראה ירוק, ומזה במשנה באתרוג: והירוק כִּכְרֵתִי (סוכה ג׳, ו׳); ועל הרוב בא בשי״ן ת׳ התי״ו. ובתוספת ה׳ הנקבה: הממחק את הַכְּרֵשָׁה (מכשירין א׳, ה׳), וברבוי ע״ד הזכרים: חוץ מכרישי שדה (עוקצים ג׳, ב׳), כרישין וכרישי שדה (כלאים א׳, ב׳), ובגמרא בתי״ו: שדר ליה כרתי (ע״ז י׳, ע״ב), ועל שם צבעו נקרא כן הגוון הירוק: בין תכלת לכרתי (ברכות א׳, ב׳), גרין, зеленый.

כְּרֵיתִית, ש״נ, במשנה, מין שק עשוי מעור: הַכְּרֵיתִית סאה (כלים כ׳, א׳).

כֶּשֶׂב, ש״ז, דומה לשם כֶּבֶשׂ בהפך האותיות, לאַמם, барашекъ: אם כֶּשֶׂב הוא מקריב (ויקרא ג׳, ז׳), כאשר יוסר חלב הַכֶּשֶׂב (שם ד׳, ל״ה), ולנקבה כִּשְׂבָּה: כִּשְׂבָּה או שעירת עזים (שם ה׳, ו׳), שה כְשָׂבִים ושה עזים (דברים י״ד, ד׳), וכל שה חום בַּכְּשָׂבִים (בראשית ל׳, ל״ב).

כֶּשֶׂד, שע״פ, בן נחור אחי אברהם (בראשית כ״ב, כ״ב).

כַּשְׂדִּים, שע״פ, א) שם מדינה בארץ ארם נהרים, (מיסופאטאמיע, Месопотамія), בצפונה מערבה, ושם היתה העיר אור, הנודעת אור כַּשְׂדִּים מקום מולדות אברהם ומשפחתו (בראשית י״א, כ״ח), ב) שם עיר מבני שם, אשר ישב בתחלה בהררי קארדו Carduchies, בצפון ארץ אשור, על גבול ארמעניא, עם גבורים אשר נצחום מלכי אשור והגלום אל ארץ בבל והושיבום במקום ספוח נהרות ואגמי מים, והם בחריצותם היטיבו את הנחלה השוממה ההיא ועשוה ארץ ישוב גדול. והיו מבחר צבאות מלכי אשור, ואל זה תרמוז מליצת ישעיה: הן ארץ כַּשְׂדִּים זה העם לא היה, אשור יסדה לציים, הקימו בחוניו וגו׳ (ישעיה כ״ג, י״ג, ועיין פירוש הרשד״ל), ובהמשך הימים גברה ידם על מלכות אשור. ונבו פלאסר כונן על חרבותיה את מלכות בבל אשר נתנה חתיתה על כל הארץ: הנני מקים את הַכַּשְׂדִּים הגוי המר והנמהר ההולך למרחבי ארץ לרשת משכנות לא לו (חבקוק א׳, ו׳), והגדול שבמלכי בבל נבוכדנאצר החריב את ארץ יהודה וירושלים ויגלה את היהודים בבלה. ולפי שעיקר מלכות בבל היה עם הכשדים ומהם היה מלכם נקרא חיל בבל על צד היתרון בשם כשדים. גם במקום שנקרא נבוכדנצר מלך בבל על שם כלל מלכותו. ואף פ״א מצאתי במקרא שנקרא מלך כשדיים (דה״ב ל״ו, י״ז), כנראה מספורי המלחמות החרבן והגולה ע״י מלך בבל (מלכים ב׳, כ״ה; ירמיה ל״ז—ל״ט, ובכדומה), וכן נקראת גם כן ארץ בבל בשם ארץ כשדים (ירמיה כ״ד, ה׳, כ״ה, י״ב). ועוד בכמה מקומות: בתולת בת בבל בת כַּשְׂדִּים (ישעיה מ״ז, א׳, ה׳), יעשה חפצו בבל וזרעו כַּשְׂדִּים (שם מ״ח, י״ד), וכן נאמר: והיתה בבל צבי ממלכות, תפארת גאון כַּשְׂדִּים (שם י״ג, י״ט). ובא: בני בבל כַּשְׂדִּים ארץ מולדתם (יחזקאל כ״ג, ט״ו), לפי הנראה:

ענינו, ליחס את בני בבל שענבה בת יהודה עליהם שמתארים בתארי גדולה וגבורה, לאותם בני בבל שארץ מולדתם כשדים, ולא סתם בני בבל, וע"כ נאמר גם כן: אל תיראו מעבדי הַכַּשְׂדִּים (מ"ב כ"ה, כ"ד)—כלל אנשי חיל מלך בבל, שהם עבדי הכשדים, ומלכות כשדים כללה גם את ארץ ארם וארם נהרים. ולשון כשדים היא הלשון הארמית: וידברו הַכַּשְׂדִּים לַמֶּלֶךְ ארמית (דניאל ב', ד'). וכן ישבו הכשדים במדברות ערב, כַּשְׂדִּים שמו שלשה ראשים (איוב א', י"ז), שכנים לשבאים (שם שם, ט"ו), העם הזה נקרא בפי עמי הקדם כלדיים וארצם כַּלְדָּאָ, Chaldäer Халдеи; וכאשר הצטיינו עם הכשדים בגבורה, כן נמצאו בהם חכמים הרבה, אשר התעסקו בידיעת מערכות הכוכבים והשפעתם על הארץ ויושביה, ומהם היו „הוברי שמים החוזים בכוכבים מודיעים לחדשים" (ישעיה מ"ז, י"ג). ונודעו על צד היתרון בשם כשדיים: להרטמים ולאשפים ולמכשפים וְלַכַּשְׂדִּים (דניאל ב', ב'), וידברו הַכַּשְׂדִּים למלך ארמית (שם שם, ד'), וכמו כן בלשון ארמית: חרטם ואשף וְכַשְׂדָּי (שם שם, י'), כַּשְׂדָּאִין גזרין (שם ה', י"א). וכן נודעו בשם כלדיים השם המוסב משם כשדים. אצל עמי הקדם, ועוד בימי חכמי התלמוד נקראו החוזים בכוכבים בשם „כלדיים": מנין שאין שואלין בכלדיים (פסחים קי"ג, ע"ב), וכמו שפירש"י: אמרי לה כלדאי (שבת קנ"ו, ע"ב), ועיין תוספות ד"ה כלדא. ובא: אל ארץ כנען כַּשְׂדִּימָה (יחזקאל ט"ז, כ"ט) (עיין כנען).

כָּשָׂה, פ"ע, פ"א במקרא, היות עב ושמן, דיקק, פֿעטט ווערדען, толстѣть, туч-нѣть: שמנת עבית כָּשִׂיתָ (דברים ל"ב, ט"ו), דומה לשרש כסה. וכמו שפירש"י לשון: כי כִסָּה פניו בחלבו (איוב ט"ו, כ"ז), כאדם ששמן מבפנים וכסליו נכפלים מבחוץ, וכן הוא אומר ויעש פימה עלי כסל (שם). השמיענו בזה, כי שרש כשה הוא גם יסודו של כסל בתוספת הלמ"ד (ועיין כשל).

ודומה גם לשרש קשה יקש (עיי"ש), ודומה לו גוש.

כָּשַׁט, ארמית, ובמשנה עקרו קשט בקו"ף וממנו בא בפעל (ע"ש), בהוראת הטבה, יפוי ועדוי, זיך פוטצען, нарядиться, אבל משרש כשט בכ"ף לא נמצא כי אם בשם, ובת"י: אז תשכיל. ובכן תַּכְשָׁט (יהושע א', ח), במובן המוסרי (עיין קשט):

תַּכְשִׁיט, ש"ז, עדי וקשוט, צירדע, שמוקק, украшеніе, уборъ, нарядъ: תַּכְשִׁיטִין הן לו (שבת ו', ד'), ועושה אשה תַּכְשִׁיטֶיהָ (מו"ק א', ז'), והוא תַּכְשִׁיט לה (שיהש"ר ד', א').

כָּשַׁל, פעו"י, הַקַּל עקרו פגישה ונגיפה ודחיפה חזקה בדבר קשה שעל ידה יתנודד הפוגש, יתמוטט ולפעמים יפול גם לארץ, אנשטאָססען, сталкиваться: גבור בגבור כָּשָׁלוּ (ירמיה מ"ו, י"ב), ומושך אחריו על הרוב הפעל נפעל: וְכָשְׁלוּ בם רבים ונפלו ונשברו ונוקשו (ישעיה ח', ט"ו), מוסב אל הקודם: לאבן נגף ולצור מכשול (ועיין יקש) [ומיסודו של כשה הוא בהוראת דבר עב וקשה ואם שזה בשי"ן ימנית ע"ד גזרת השם כסל מן כסה, וקרוב בצד אחד אל חשל: וְכָשְׁלוּ אחור ונשברו (ישעיה כ"ח, י"ג), ענינו מכח הדחיפה יתנודדו לאחור וישברו כדרך פעולת הדחיפה. ומזה סתם נדנוד ומעידת הרגל מכבד משא ומרפיון כח, וואַנקען, וואַקקעלן, שוואַנקען, שטרויכעלן, спо-тыкаться: ונערים בעץ כָּשָׁלוּ (איכה ה', י"ג)—במשא העצים אשר העמיסו עליהם: וְכָשַׁל עוזר ונפל עזר (ישעיה ל"א, ג'), ברכי כָּשְׁלוּ מצום (תהלים ק"ט, כ"ד), כּוֹשֵׁל יקימון מליך (איוב ד', ד'). וביחס אל הברכים: וברכים כֹּשְׁלוֹת אמצו (ישעיה ל"ה, ג'). ואל הכח בכלל: כָּשַׁל כח הסבל (נחמיה ד', ד'). ובענין עיפות ולאות, שוואַך, מידע זיין, быть слабымъ, утомленнымъ: ואין כּוֹשֵׁל בו (ישעיה ה', כ"ז), ובחורים כָּשׁוֹל יִכָּשֵׁלוּ (שם שם, ל'), וינהלום וגו' לכל כּוֹשֵׁל (דהי"ב כ"ח, ט"ו). ובמובן המוסרי: כי כָשַׁלְתָּ בעונך (הושע י"ד, ב'), וְכָשַׁלְתָּ היום וְכָשַׁל גם נביא

עמך לילה (שם ד׳, ה׳)—תכשל אתה ועמך
גם נביאך בעצם היום כמו בלילה, שאין
רואים את המכשולים להשמר מהם (הרד״ק).
ועו״ד מליצת הכתוב: כָּשַׁלְנוּ בצהרים כנשף
(ישעיה נ״ט, י׳) שטעמו כמו בנשף. ובענין
מפלה ושבר, ומתיחס גם לנפילת עם כלו:
כָּשַׁל גם יְהוּדָה (הושע ה׳, ה׳), שטירצען, פֿאַל-
לען, падать. ובמובן זה: כי כָשְׁלָה ירושלים,
והכפל: ויהודה נפל (ישעיה ג׳, ח׳). ועו״ד
המליצה: וְכָשַׁל זדון ונפל (ירמיה נ׳, ל״ב),
כי כָשְׁלָה ברחוב אמת (ישעיה נ״ט, י״ד).
ובא: ואין בשבטיו כּוֹשֵׁל (תהלים ק״ה, ל״ז),
(עיין באור). ויתכן שזה ענינו דל המעמד,
עני, ארם, бѣдный, ומסכים אל הקודם:
ויוציאם בכסף וזהב, ע״ד שהשתמשו בו
חז״ל ואמרו: יתנו לכושל שבהם (כתובות ס׳,
ב׳, ג׳), העני או החלש, וכן פירש הערוך.
ובתוספתא דבכורות: ר׳ טרפון אומר:
היפה שבהן, רע״א: הכושל שבהן (בכורות
ב׳, ל״א).

הנִפְעַל כעין הַקַּל. לפי שהפוגש בדבר
קשה נדחף ונרתע לאחוריו והוא הפועל
והפעול כאחד, אַנשטאָססען, שטרויכלען, спо-
тыкаться. ועל הרוב יבוא בעתיד, מה
שאין כן הקל, שלא מצאנוהו בעתיד כי
אם בעבר מהופך לעתיד: לא ידעו במה
יִכָּשֵׁלוּ (משלי ד׳, י״ט), והקודם: דרך רשעים
כאפלה. יִכָּשְׁלוּ בהליכתם (נחום ב׳, ו׳), ואם
תרוץ לא תִכָּשֵׁל (משלי ד׳, י״ב)—כי הרץ
איננו מתבונן על דרכו ופוגש במכשולים.
ובמובן המוסרי: ורשעים יכשלו ברעה (שם
כ״ד, ט״ז); ופשעים יִכָּשְׁלוּ בם (הושע י״ד,
י׳). ונרדף לפעל נפל, בענין מפלת שבר,
פֿאַללען, שטירצען, זינקען, падать: בעת
פקדתים יִכָּשְׁלוּ (ירמיה ו׳, ט״ו), והקודם:
יפלו בנופלים, יִכָּשְׁלוּ ויאבדו מפניך (תהלים
ט׳, ד׳), וּבִכָּשְׁלוֹ אל יגל לבך (משלי כ״ד, י״ז)
כמו בְּהִכָּשְׁלוֹ, וְנִכְשָׁלִים אזרו חיל (ש״א ב׳,
ד׳)—חלשים ורפי כח, וכמו הנחשלים או
נופלים במלחמה: והיה הַנִּכְשָׁל בהם ביום
ההוא כדויד (זכריה י״ב, ח׳)—החלש שבהם,
וְנִכְשְׁלוּ בחרב ובלהבה וגו׳ (דניאל י״א, ל״ג),
נפילה בצרה, פֿעראונגליקקט ווערדען, погиб-
нуть. להעמיד חזון וְנִכְשָׁלוּ (שם שם, י״ד),
ורבות יִכָּשְׁלוּ (שם שם, מ״א), ובדחז״ל בענין
טעות במחשבה ובסברא: אין אדם עומד
על דברי תורה אלא אם כן נִכְשַׁל בהן
(גיטין מ״ג, א׳).

ההִפְעִיל, יוצא, שימת מכשול לפני
זולתו שיכשל בו, איין אַנשטאָסס לעגען, צום פֿאַללען
ברינגען, ставить преткновеніе, довести
до паденія: אם לא יַכְשִׁילוּ (משלי ד׳, ט״ז),
וַיַּכְשִׁלוּם בדרכיהם וגו׳ (ירמיה י״ח ט״ו),
מוסב אל האלילים שזכרם במאמרו „לשוא
יקטרו", והענין, הוליכום תועה במה
שהעמידו מכשולים בדרכיהם שהיו נתיבות
עולם וגדרו בעדם והוכרחו ללכת נתיבות
דרך לא סלולה. ובמובן המוסרי:
הִכְשַׁלְתֶּם רבים בתורה (מלאכי ב׳, ח׳)—
הוריתם הוראות מוטעות בדיני התורה,
אירע לייטען, сбить съ пути, ввести въ
заблужденіе: וַיַּכְשִׁילֻהוּ עלימו לשונם
(תהלים ס״ד, ט׳)—הכשלון, שדימוהו להכשילו
(וכאמור) יספרו לטמון מוקשים (ו׳), עלימו
נהפך לשונם: לשונם הכשילם, ע״ד
שאמרו חז״ל: פיו הכשילו. וענין הכשיל
הוא בהוראת הפלה, שברון, שטירצען,
повергать: יַכְשִׁילְךָ האלהים לפני אויב,
כי יש כח באלהים לעזור וּלְהַכְשִׁיל (דה״ב
כ״ה, ח׳), הִכְשִׁיל כחי (איכה א׳, י״ד), ברעכען,
שוואֶכען, ослаблять: וגוייך לא תַכְשִׁלִי
עוד (יחזקאל ל״ו ט״ו), כמו לא תְכַשְּׁלִי
וכמו שאמר מקודם וגוייך לא תְכַשְּׁלִי,
עוד, בכתיב (בפִּעֵל) והקרי לא תְשַׁכְּלִי.
ובמשנה בענין הבאה לידי עבירה: נמצאת
מַכְשִׁילָן לעתיד לבוא (ר״ה א׳, ו׳).

ההָפְעַל, פ״א במקרא, כעין הקל
הפעל: ויהיו מֻכְשָׁלִים לפניך (ירמיה י״ח,
כ״ג), ניעדערגעשטירצט ווערדען, быть повер-
гнуту. ובדחז״ל גם בפָּעַל, במובן שבירה
ורפוי כח: משברו בהרים וּמַכְשִׁלוֹ בגבעות
(ירושלמי ברכות, ט׳), (ועיין ערך חשל).
כִּשָּׁלוֹן, שה״פ, נפילה ושבר, שטורץ,
паденіе: ולפני כִשָּׁלוֹן גבה רוח
(משלי ט״ז, י״ח), והכפל: לפני שבר גאון.
ובגמרא במובן המוסרי: אפילו בשעת

כִּשְׁלוֹנָהּ של ירושלים לא פסקו ממנה אנשי אמנה (שבת קי"ט, ע"ב).

מִכְשׁוֹל, ש"ז, דבר קשה המונח בדרך שהפוגעים בו נדחפים וכושלים, אַנשטאָסס, העממשטיין, преткновеніе: ולצור מִכְשׁוֹל (ישעיה ח', י"ד), והקודם: לאבן נגף, הרימו מִכְשׁוֹל מדרך עמי (שם נ"ז, י"ד). ובהשאלה: הנני נותן אל העם הזה מִכְשֹׁלִים וְכָשְׁלוּ בם וגו' (ירמיה ו', כ"א), הִעממניסס, הינדערניסס, препятствіе: ולפני עור לא תתן מִכְשׁוֹל (ויקרא י"ט, ד'), והז"ל פרשוהו גם במובן המוסרי: לפני סומא בדבר לא תתן עצה שאינה הוגנת לו אם מצד התורה או מצד דרך ארץ; בא ואמר לך, בת איש פלוני מה היא לכהונה, אל תאמר לו כשירה והיא אינה אלא פסולה, אל תאמר לו צא בהשכמה שיקפחוהו לסטים וכו' (ספרא קדושים י"ט, י"ד). ובסמיכות אל השם עָוֹן בספר יחזקאל: וּמִכְשׁוֹל עונם נתנו נכח פניהם (יחזקאל י"ד, ב') — כנוי לע"ז, העון שהוא מכשילם, מקביל אל הקודם: העלו גלוליהם על לבם. ובמובנו הפשוט המכשול המביא לידי עון: והיו לבית ישראל לְמִכְשׁוֹל עון (שם מ"ז, י"ב), ולא יהיה לכם לְמִכְשׁוֹל עָוֹן (שם י"ח, ל'), כפי הנראה ענינו דבר הגורם לידי פורעניות ודין קשה והשם עון בא בהוראת עונש. ובא: לפוקה ולמכשול לב לאדני (ש"א כ"ה, ל"א), ענינו נדנוד הלב מצער זכרון מעשה רע שעשה האדם בהחפזו געוויססענסביססע, угрызыніе совѣсти.

מַכְשֵׁלָה, ש"נ, במובן שם קבוצי מכשולים רבים ושונים טפגעים רעים בסבת פרעות העם, הריסות הסדר, צעררישטונג, פערפאַלל, равстройство, упадокъ: וְהַמַּכְשֵׁלָה הזאת תחת ידך (ישעיה ג', ו') מוסב על כל ההריסות המפורשות מתחלת הפרשה: וְהַמַּכְשֵׁלוֹת את הרשעים (צפניה א', ג'), שעורו המכשלות של הרשעים, מכשלות רשע כנוי לגלולי הע"ז, וכמו שכנם יחזקאל מכשול עון. וכן מפרש אחרי כן דבריו: והכרתי מן המקום הזה את שאר הבעל וגו'.

כַּשִּׁיל, ש"ז, כלי אומנות הבנאים לבקע ולהיטוב דבר קשה, הויער, אַקסט, топоръ: בְּכַשִּׁיל וכילפות יהלמון (תהלים ע"ד, ו'). ובמשנה: מה שהחרש מוציא במעצד הרי אלו שלו, וּבְכַשִּׁיל של בעל הבית (ב"ק י', י') ועיין בגמרא (שם קי"ט, ע"ב), וְכַשִּׁילִין של ברזל בידיהם (סוטה ח', ו').

כִּשֵּׁף, פ"י, עשות מעשי קסמים, לפעול על ידם. לשנות את מנהגי הטבע, צויבערן, ворожить, לא נמצא בפעל כי אם פ"א במקרא: ועונן ונחש וְכִשֵּׁף (דה"ב ל"ג, ו'), ומיני מעשי הקסמים היו לפנים רבים ושונים בקרב עמי הארץ מכונים בשמות שונים, שאין בידינו לפרשם בדיוק. ורוב שמוש הפעל הזה אך בשמות:

מְכַשֵּׁף, ש"ת, לעושה מעשי הקסמים: מעונן ומנחש וּמְכַשֵּׁף (דברים י"ח, י'), וכל כמו אלה המעשים אסרה התורה לפי שהיו עושים מעשיהם, לפי אמונתם באמצעות האלילים שעבדו להם. ואמרה: מְכַשֵּׁפָה לא תחיה (שמות כ"ב, י"ז), על צד היתרון, לפי שהיו הנשים עוסקות בהם הרבה, שדעתם קלות ונוחות להתפתות להאמין בהבלים כאלה: לחכמים וְלַמְכַשְּׁפִים (שמות ז', י"א), לאשפים וְלַמְכַשְּׁפִים (דניאל ב', ב'), בַּמְכַשְּׁפִים ובמנאפים (מלאכי ג', ה').

כַּשָּׁף, ש"ת, מכשף ע"מ אַשָּׁף, צויבערער, ворожей: פ"א במקרא: ואל עיניכם ואל כַּשָּׁפֵיכֶם (ירמיה כ"ז, ט').

כֶּשֶׁף, שה"פ, ולא נמצא כי אם ברבוי ע"ש שהיו נעשים ע"י מעשים ואופנים שונים, צויבעריי, волшебство: והכרתי כְשָׁפִים מידך (מיכה ה', י"א), ברב כְּשָׁפַיִךְ (ישעיה מ"ז, ט'), וּכְשָׁפֶיהָ הרבים (מ"ב ט', כ"ב), מרב זנוני זונה טובת חן בעלת כְּשָׁפִים (נחום ג', ד').—מלבד שהיא בעצמה טובת חן עוד היא בעלת כשפים, יורעת ומורגלת בכשפים למשוך אליה כל רואיה ולתפשם בלבם. ומפרש: המכרת גוים בזנוניה ומשפחות בכשפיה, והם הם תחבולותיה ונכליה הרעים למשוך עמים ברשתה, לגנוב את לבבם בתהלה.

ולרדות בהם לבסוף. וי"מ שהשם כשפים במקום הזה בא בהשאלה לחן ויופי הלוקח לב כמו ע"י כשפים, רייצע, чары, ובדחז"ל:

כִּשּׁוּף, שה"פ, כְּשָׁפִים.

כַּשְּׁפָן, ש"ז, מכשף, צויבערער, ворожей, волшебникъ: אשה כַּשְּׁפָנִית, נשים כַּשְּׁפָנִיּוֹת הן (עיין פסחים ק"י, א').

כְּשֵׁר, ארמית, פע"ו, הקל כעין הפעל יָשַׁר בעברית שעקרו עמוד נצב בלי נטיה לצדדים, גראַדע זיין, אויפרעכט שטעהען, быть прямымъ, ורוב שמושו במובן המשאלי: ראוי, והגון נכון וטוב, רעכט, גוט, ביליג, געפֶעלליג זיין, быть полезнымъ, годнымъ, приспособленъ: כאשר ישר בעיני היוצר, ת"י: כמא דְכָשַׁר בעיני דפחרא (ירמיה י"ח, ד'), ויישר הדבר בעיניו, ת"י: וְכָשַׁר פתגמא בעינוהי (ש"א י"ח, כ'). ומזה בכתבי הקדש האחרונים: וְכָשֵׁר הדבר לפני המלך (אסתר ה', ד'). ומההוראה הזאת יצאה לענין גדול, יפה וטוב, געראַטהען, געדייהען, быть удачнымъ: אינך יודע אי זה יכשר (קהלת י"א, ו'). ועם זה עולה יפה, הצליח, געלינגען, טויגען, удаваться, годиться. וכן הוראתו בלשון סורית; וחז"ל השתמשו בו הרבה בענין היות ראוי והגון מצד דיני התורה: כל היום כָּשֵׁר לקריאת המגלה ולקריאת ההלל וכו' (מגלה ב', ה'), כל הלילה כָּשֵׁר לקצירת העמר (שם שם, ו'). זה הכלל: כל דבר שמצותו ביום כָּשֵׁר כל היום; דבר שמצותו בלילה כָּשֵׁר כל הלילה (שם). כל העורף כָּשֵׁר למליקה וכל הצואר כָּשֵׁר לשחיטה (חולין א', ד').

הַהִפְעִיל: הזמנה והכנה לדבר ועם זה הצלחת החפץ הנעלה כראוי וכנכון לתכליתו, אנשיקקען, אַנפאַססען, געדייהען, приспособлять, дѣлать пригоднымъ, цѣлесообразнымъ: ויתרון הַכְשֵׁיר חכמה (קהלת י', י'), מקור במובן שה"פ. שעורו: ויתרון הכשיר יש לחכמה, וטעמו: ויתרון לחכמה שהיא מכשרת, ומוציאה את החפץ לאור בלא עמל וגיעת בשר כי אם בתחבולה ובשכל. ובמשנה. השתמשו במובנים שונים. במובן הכנה והזמנה לדבר: הִכְשַׁרְתִּי את נזקו וכו' הִכְשַׁרְתִּי במקצת נזקו (ב"ק א', י"ב), והתיחד בענין הזמנת פירות לקבל טומאה ע"י הבאתם במים או בשאר משקין: דם המת אינו מַכְשִׁיר (מכשירין ו', ו'), אלו לא מטמאים ולא מַכְשִׁירִים (שם שם, ז'), והכוונה שם בבחינת הכנה ועשית הדבר ראוי לקבלת טומאה: לְהַכְשִׁיר את הזרעים (בכורים ב', ז'), ובהפעל: המחליק בענבים לא הוּכְשַׁר (מעשרות א', ח'), וע"ש זה נקראת מסכת אחת המדברת בדינים הנוגעים לזה בשם מַכְשִׁירִין, ובע"א: מַכְשִׁירֵי מצוה (שבת קל"א, ע"א), האמצעיים שע"י תושלם המצוה: לולב וכל מַכְשִׁירָיו, סוכה וכל מַכְשִׁירֶיהָ (שם). ובא עוד במובן, החלטת הכשרות בדבר בבחינת דיני התורה, פיר רעכט, געזעטצמאֶססיג ערקלאֶרען, объявить правильнымъ, законо, годнымъ: רבי יהודה מַכְשִׁיר בקטן (מגילה ב', ד'), והפוכו—פוסל: בית שמאי פוסלין מן הכהונה וב"ה מַכְשִׁירִין (יבמות א', ד'), איזוב הַמּוּכְשָׁר (תוספתא פרה י', א')– שהכשירוה להזות בו, וב: מעשה לפני ר"ע וְהִכְשִׁיר (יבמות י"ב, ה'). ובמובן המוסרי היות ישר וטוב: כל שכן אם הוּכְשְׁרוּ מעשיהם (תענית דף ג'). ובדבא"ס: מי שמחייב או מַכְשִׁיר לסבור (אמונות ודעות, ז'), ובענין היות מוכן על פי דין תרוה: לא הוּכְשְׁרוּ במלאכת שמים אלא עור בהמה טהורה (שבת כ"ח, ע"ב).

הַהִתְפַּעֵל בענין, השתדלות וחריצות להיות טוב והגון לדבר, זיך בעפלייסיגען, усердствовать, быть старательнымъ: מי שֶׁמִּתְכַּשֵּׁר במלאכתו (שמו"ר, ב'), הפך מתעצל, כל מי שהוא מִתְכַּשֵּׁר במלאכת הפרדס (ב"ר, ט'), וכמו במובן היות ראוי והגון מצד הדין: מתי יִתְכַּשֵּׁר לאכילה משתשחט (שם ט"ו), הואיל ואית ליה שם לווי לא נִתְכַּשֵּׁר (סוכה ל"ד, ע"א).

הָפְעַל במ' הוּפְעַל בלשון חכמים: במה הוּכְשַׁר אהרן לבא אל הקדש? בפר וגו' (יומא נ', ע"א), הוּכְשַׁר לזה והצניעו (שבת

רו, כ״א, ועיין חולין כ״ב, ע״ב).

כָּשֵׁר, ש״ת, תה״ש, עקרו: ראוי והגון, ובא במובן המוסרי: תם וישר, נהרליך, פֿראָם, честный: כָּשֵׁר היה (ברכות ב׳, ז׳), כל המוריד דמעות על אדם כָּשֵׁר הקב״ה סופרן ומניחן בבית גנזיו (שבת ק״ה, ע״ב), כנדרי כְּשֵׁרִים (נדרים א׳, א׳), ובמובן הפשוט, געאייגנעט, פאַססענד, пригодный: כל הַכָּשֵׁר להצניע ומצניעים כמוהו (שבת ז׳, ג׳), ובהשאלה: חדש האביב חדש שהוא כָּשֵׁר לא חם ולא צונן (ספרי דברים, קכ״ח), וכה״א: מוציא אסירים בַּכּוֹשָׁרוֹת (תהלים ס״ח, ז׳), ועל הרוב במובן ראוי והגון לדבר מצד הדין, בערעכטיגט, правоспособный: הכל כְּשֵׁרִין לדון דיני ממונות ואין הכל כְּשֵׁרִין לדון דיני נפשות (סנהדרין ד׳, ב׳), כְּשֵׁרִין לעדות החדש (ר״ה א׳, ג׳), והפוכו— פסול. וכן בדברים הראוים והגונים לפי׳ התורה: סוכה על גבי סוכה העליונה כְּשֵׁרָה והתחתונה פסולה (סוכה א׳, ב׳), ערבה גזולה וכו׳ פסולה ושל בעל כְּשֵׁרָה (שם ג׳, ג׳), בפנינו נחתם (הגט) כשר (גיטין ב׳, א׳). וההבדל בין אמרם כָּשֵׁר ובין אמרם מוּתָּר, שהכשר יוצאים בו ידי ההובה, והמותר, אין אסור רובץ עליו ואין עושין עבירה כשנהנין ממנו או משתמשין בו.

כִּשְׁרוֹן, שמ״ז, א) חריצות והשתדלות לעשות דבר ראוי והמכוון להפצו, פֿליים, טיכטיגקייט, געשיקליכקייט, усердіе, старательность, ловкость, способность: בחכמה ובדעת וּבְכִשְׁרוֹן (קהלת ב׳, כ״א), ואת כל כִּשְׁרוֹן המעשה שם ד׳, ד׳), והקודם: את כל עמל. ומזה בהשאלה ב) התועלת המגיעה מן החריצות והשתדלות במעשה הצלחת העסק, גדייהען, געלונגען ערפֿאָלג, удача: ומה כִּשְׁרוֹן לבעליה (שם ה׳, י׳), ולא נמצא יותר במקרא. ובא״ס השתמשו בו לענין הכנת הנפש והזמנת כחותיה לחכמה ולמלאכה, פֿאַהיגקייט, способность.

כֹּשֶׁר, שמ״ז, א) הכנה והזמנה נאותה וראויה לדבר. מפני שלא היה לו שעת הַכּוֹשֶׁר (יבמות ח׳, ד׳), בין שהיה לה שעת הַכּוֹשֶׁר ובין שלא היה לה שעת הַכּוֹשֶׁר (זבחים י״א, ב׳), ב) תמימות וישרות, עהרליכקייט, ביעדערקייט, честность: כד הוי חמי להון עבדין בְּכוֹשֶׁר (ירושלמי סוכה, פרק ה), ומזה הרבה בפיוט: לא צדק ולא כֹשֶׁר (כתר מלכות).

כַּשְׁרוּת, שה״פ, א) חריצות והשתדלות, פֿלייס, прилежаніе: יגע זה בשתי שעות בְּכַשְׁרוּת מה שלא יגעתם אתם כל היום (קהלת רבה, ה׳ ח׳), ב) הנעשה על פי דרכי התורה המכשירים את המעשה לתכליתה, געזעטצמאַססיגקייט, законность: כולהון הן בְּכַשְׁרוּת (דברים ו׳), ומזה בקדושין (ע״ב, עמוד ב׳): כל הארצות בחזקת כַּשְׁרוּת הן עומדות עד שיודע לך במה נפסלה.

הֶכְשֵׁר, ש״ז, הכנה והזמנה לדבר: הֶכְשֵׁר מבוי (עירובין א׳, ב׳) — לעשות את המבוי כשר לטלטל בו בשבת: כְּהֶכְשֵׁר כל נזקו (ב״ק א׳, ב׳), יש צריכים הֶכְשֵׁר (עוקצין ג׳, א׳).

כִּישׁוֹר, ש״ז, ע״מ קימוש, עץ שהפשת או הצמר העומד להטוות כרוך עליו, שפינראָקקען, прялка, (משלי ל״א, י״ט) רש״י פירש המכשיר את הפלך לטוות, והאחרונים אמרו ע״ש שהוא עץ ישר עומד נצב, ותרגומו כּוּנְשְׁרָא או כּוּשְׁרָא. ומזה בגמרא, קורה ארוכה וישרה באַלקען, бревно, балка, כְּשׁוּרֵי רברבי ועבדינהו זומרי (ב״ק צ״ו, א׳). קורות בתינו ארזים, תרגומו: דְכִשְׁרוֹהִי יהוון מן ארזין דעדן (שיה״ש א׳, י״ז). והפשיטא מתרגם כִּישׁוֹר ג״כ מענין כִּשְׁרוֹן, כמו בתבונות כפים.

כּוֹשָׁרָה, ש״נ, לא נמצא כ״א פ״א במקרא וברבוי: מוציא אסירים בַּכּוֹשָׁרוֹת (תהלים ס״ח, ז׳) ומתקשים המבארים בפירושו. הר״ש פרחון והרד״ק פירשוהו כמו בקושרות בקו״ף, בהוראת כבלים ואזיקים, האסירים שהיו אסורים בכבלים, קעטטען, פֿעססעל, оковы, кандалы. לפי התרגום ופירוש רש״י שהלכו בפירוש המלה בדרך הדרש נראה שגזורה משרש כָּשֵׁר בהוראת יֹשֶׁר, והאחרונים פתרוהו בענין הצלחה, הרוחה, ואשר, גדייהען, גליקק (עיין בקל). והנה

מצאנו עוד הוראה אחת בשרש כשר בלשון ארמית: ומחסורך כאיש מגן, ת': היך גברא כְּשַׁרָא (משלי ו', י"א), וטעמו: אדם מזוין וחזק וגבור. ואולי יש לפרש מזה בַּכּוֹשָׁרוֹת כמו ביד חזקה—בחזק היד. ויתכן שמהוראה זו גם השם כְּשׁוּרָא לקורה חזקה. ויתפרש השם לא במובן ישר, כי אם במובן חזק וגם השם כישור במקרא, עץ שכורכים עליו המטוה, לפי שהוא תקוע בחזק במקום מושבו שלא יתנודד.

כִּישׁוּת, ש"נ, במשנה שער דק העולה על פני הפירות: כִּישׁוּת של קישות (עוקצין ב', א'), כְּשׁוּת של קָטָן (מקואות ט', ד), כמין שער דק הנולד בבשר הקטנים, ונקרא שער שוטה. ומזה גם מין צמח שעולה כחוטים דקים ירקרוקין ומסתבך על הקוצים ועל שאר מיני נטיעות: מאן דתלש כְּשׁוּתָא מהיזמי והיגי (שבת ק"ז, ע"א), ובאשר כי הונח השם הזה ביותר על מיני גדולים שחוטים נקלפים ממנו волокна משתמשים בו גם לכל ירקות של חוטים, וביחוד לזה שמשימים בשכר, האפפען, хмѣль, והשער שעל גבי האבטיחים.

כשש, פ"י, לא נמצא כי אם בפֻּעַל וע"ד המרובעים כַּשְׁכֵּשׁ וענינו נדנוד והתנועעות לצדדים שונים: ע"ד שֶׁתְּכַשְׁכֵּשׁ בזנבה (חולין ב', ו'), כִּשְׁכְּשָׁה להם בזנבה (ביצה כ', ע"א), כִּשְׁכְּשָׁה באזניה הרי זה פרכום (חולין ל"ה, ע"א) (עיין בבא קמא פרק כיצד הרגל כ"ד, ע"ב).

כָּתַב, פ"י, הקל ענינו רשימה וציור אותיות ומלות לספור ענין, שריי-בען, писать, וקרוב לפעל חטב, חצב. לפנים בתחלת ימי המצאת הכתב היו רושמים או חורתים את הדברים בעט ברזל על האבנים, ובמובן זה נאמר: וְכָתַבְתִּי על הלחת את הדברים (שמות ל"ד, א'), איינשניידען, איינגראווירען, врѣзывать, וְכָתַבְתָּ עליהן (על האבנים) את כל דברי התורה הזאת (דברים כ"ז, ג'), וַיִּכְתְּבוּ עליו מִכְתַּב פתוחי חותם (שמות ל"ט, ל'). ואחרי כתבו על הקלף (הנייר) בעט טבול בדיו: ואני כֹּתֵב (את הדברים) על הספר בדיו (ירמיה ל"ו, י"ח), וכתב עליו בחרט אנוש (ישעיה ח', א'). ועל דרך המליצה: כָּתְבֵם על לוח לבך (משלי ג', ג'), ועל לבם אֶכְתֲּבֶנָּה (ירמיה ל"א, ל"ג), דבר הנכתב בא ביחס הפעול, והדבר שעליו כותבים ביחס על. ובא ביחס הבי"ת: כְּתֹב זאת זכרון בספר (שמות י"ז, י"ד). וענינו: יכתב זאת בספר הכולל דברים כאלה: וָאֶכְתֹּב בספר (ירמיה ל"ב, י'), וַיִּכְתֹּב בספר וינח לפני ה' (ש"א י', כ"ה), קח לך מגלת ספר וְכָתַבְתָּ אליה את כל הדברים (שם ל"ו, א'), והפעל מתיחס לכתיבת ספר וענין שלם: וְכָתַב לו את משנה התורה (דברים י"ז, י"ח), וַיִּכְתֹּב משה את השירה (שם ל"א, כ"ב), ספר כָּתַב איש ריבי (איוב ל"א, ל"ה), וספרים כָּתַב לחרף (דהי"ב ל"ב, י"ז). והגוף שאליו כותבים ושולחים הכתוב כשהוא ברחוק מקום, בא ביחס שאל: וַיִּכְתֹּב דוד ספר אֶל יואב (ש"ב י"א, י"ד), וַיִּכְתֹּב אליהם ספר שנית (מ"ב י', ו'), וַיִּכְתֹּב יהוא ספרים וישלח שמרון אל שרי יזרעאל (שם שם, א'), ונמצא: וגם אגרות כָּתַב על אפרים (דה"ב ל', א'), ושלמענו ובשבילו כותבים ביחס הלמ"ד: וְכָתַב לו את משנה התורה (דברים י"ז, י"ח), הלא כָתַבְתִּי לך שלשים (משלי כ"ב, כ'), וְכָתַב לה ספר כריתות (דברים כ"ד, א'). ושעל אודותיו כותבים אל אחרים ביחס על: כָּתְבוּ שטנה על יושבי יהודה (עזרא ד', ו'), ואתם כִּתְבוּ על היהודים כטוב בעיניכם (אסתר ח', ח'), ובא: וַיִּכְתֹּב ירמיה את כל הרעה (כל דברי הרעה) אשר וגו' אֶל ספר אחד, את כל הדברים האלה הַכְּתוּבִים אֶל בבל (ירמיה נ"א, ס'), שתי פעמים אל במקום על. ובבינוני פעול: חטאת יהודה כְּתוּבָה בעט ברזל (ירמיה י"ז, א'), כָּתוּב בספר התורה (דברים כ"ח, ס"א), לעשות ככל הַכָּתוּב בו (יהושע ב', ח'), וַיִּכְתֹּב על ספר הברית (מ"ב כ"ג, כ"א), וְכָתוּב אליה קינים (יחזקאל ב', י'), הַכְּתֻבִים בספר הזה (דברים כ"ח, נ"ח), הַכְּתוּבִים על הספר הזה (מ"ב כ"ג, ג'). ושמוש יחס על נמצא על הרוב בספר מלכים ודה"י: לחת אבן כְּתֻבִים באצבע אלהים (שמות ל"א, י"ח)—

מתיחס על הלוחות: והיא כְתוּבָה פנים ואחור (יחזקאל ב׳, י׳), לעשות ככל הַכָּתוּב עלינו (מ״ב כ״ב, י״ג) — כל הכתוב שעלינו מוטל לקיימו. כָּתוּב ארמית (עזרא ד׳, ז׳) — בלשון ארמית, ויכלול גם ב) כתיבת ענינים הנוגעים לבאור וציור איזה דבר, בעשרייבען, описывать, ביחס הפעול: ואתם תִּכְתְּבוּ את הארץ (יהושע י״ח, ו׳), וַיִּכְתְּבוּהָ לערים (שם שם, ט׳). ובמובן זה נאמר: וַיִּכְתֹּב ירמיה את כל הרעה (ירמיה נ״א, ס׳). ג) רשימות שמות אנשים בספר לצרך ידיעת מספרים לאיזה תכלית וכמו כן להתיחשם לתולדותיהם, אויפצייכנען, אויפשרייבען, איינפראגען, вписать, записывать, וַיִּכְתֹּב אליו את שרי סכות (שופטים ח׳, י״ד), וַיִּכְתְּבֵם שמעיה וגו׳ לפני המלך (דהי״א כ״ד, ו׳), וַיִּכָּתֵב כל המשקל (עזרא ח׳, ל״ד), ונער יִכְתְּבֵם (ישעיה י׳, י״ט), כִּתְבוּ את האיש הזה ערירי (ירמיה כ״ב, ל׳), שעורו — כתבו את שמו במספר אלה אשר התחייבו ללכת ערירי, וזהו מליצת: מחני נא מספרך אשר כָּתָבְתָּ (שמות ל״ב, ל״ב), הוא ספר שמות האנשים הכתובים לחיים. ומזה: כל הַכָּתוּב לחיים (ישעה ד׳, ג׳), כל הנמצא כָּתוּב בספר (דניאל י״ב, א׳), והמה בַּכְּתֻבִים (במדבר י״א, כ״ו), ויבואו אלה הכתובים בשמות (דהי״א ד׳, מ״א). ומזה רשימת שם אחד או מלה אחת לזכרון וסימן, פערצייכנען, отмѣчать: כְּתָב לך את שם היום (יחזקאל כ״ד, כ״ב), וּכְתֹב עליו ליהודה וגו׳ ויוסף (שם ל״ז, ט״ז), ובמשמעו, ד) מתוח גזר דין, לפי שהוא נגזר בכתיבתו: כי תִכְתֹּב עלי מררות (איוב י״ג, כ״ו), בעשליסען, рѣшать, לעשות בהם משפט כָּתוּב (תהלים קמ״ט, ט׳), כמו משפט חרוץ. ולדעת נעזעניום מזה: הנה כְתוּבָה לפני (ישעיה ס״ה, ו׳). וקרוב למובן זה: במגלת ספר כָּתוּב עלי (שם מ׳, ח׳) — לעשות הכתוב (המוטל) עלי במגלת ספר, והוא ספר התורה וכאומרו להלן: ותורתך בתוך מעי, וכמו שנאמר: לעשות ככל הַכָּתוּב עלינו (מ״ב כ״ב, י״ג). ובא: וזה יִכְתֹּב ידו לה׳ (ישעיה מ״ד, ה׳), הראב״ע פירש שטעמו כמו בידו — יכתוב בידו שהוא לה׳. והרשד״ל אומר שהכוונה על כריתת האמנה שכתבו והתמו ובאו באלה ובשבועה ללכת בתורת האלהים (נחמיה י׳, א׳—ל׳). והנכון שענין ידו כמו עצמו, נפשו, ובא שם האבר תחת כלל הגוף, יקדיש את עצמו לה׳. ולשון יכתב, טעמו יתחייב א״ע ויקבל על עצמו בכתב מפרש. וזה כמו שאמרו במשנה: הַכּוֹתֵב נכסיו לבניו (ב״ב ח׳, ז׳), שכיב מרע שֶׁכָּתַב כל נכסיו לאחרים (שם ט׳, ו׳), פערשרייבען, פערמאכען, завѣщать.

הנִפְעַל מן הַקַּל ובהוראותיו, געשריעבען ווערדען, быть писану: מי יתן אֵפוֹ וְיִכָּתְבוּן מלי (איוב י״ט, כ״ג): תִּכָּתֶב זאת לדר אחרון (תהלים ק״ב, י״ט), וְיִכָּתֵב בדתי פרס (אסתר א׳, י״ט), נמשך אל הקודם: דבר מלכות, וכפעל סתמי: יִכָּתֵב לאבדם (שם ג׳, ט׳), בשם המלך אחשורוש נִכְתָּב (שם שם, י״ב), וְנִכְתָּב בספר (שם ט׳, ל״ב), וַיִּכָּתֵב ספר זכרון לפניו (מלאכי ג׳, ט״ז), כמו בספר, ובמובן רשימת שמות אנשים בספר לתכלית ידועה, איינגעטראגען ווערדען, быть внесену: ועם צדיקים אל יִכָּתֵבוּ (תהלים ס״ט, כ״ט), ועל ספרך כלם יִכָּתֵבוּ (שם קל״ט, ט״ז), וסורי בארץ יִכָּתֵבוּ (ירמיה י״ז, י״ג).

הפִּעֵל, פ״א במקרא: וּמְכַתְּבִים עמל כִּתֵּבוּ (ישעיה י׳, א׳), ומשמע לפי מקומו: כתיבת פסקי גזר דינים, ובפִּעֵל לחוזק ענין הכתוב. ויהיה לפי זה: מְכַתְּבִים תאר אל סופרי הדינים כותבי הפסקים, מקביל אל הקודם: הוי החקקים חקקי און, שהם הדיינים השופטים בעצמם, הגוזרים וחותכים הדין, או הנותנים חקים, מזכיר בתחלה הדיינים ואחריהם סופריהם. ובדחז״ל גם

בהִפְעִיל: כבר הִכְתַּבְתִּי לך בתורה (ב״ר כ״ב), כלום הִכְתַּבְתִּי לך אלא איש (ספרי דברים, ש״ו), הריני מַכְתִּיב עליו (במדבר רבה ג׳), שתי פרשיות הִכְתִּיב לנו משה בתורה (ב״ר צ׳), וכפי הנראה ענין הבנין הזה בדבריהם כתיבת חקים ומשפטים,

יכמו כן חריצת גזר דין, ובענין רשימות
שמות האנשים המחויבים לעבור עבודה
בצבאות המלחמה: מַכְתֶּבֶת טירוניא מכל
אומות העולם (ב"ר ע"ו), למדינה שהיתה
מַכְתֶּבֶת ענקמין למלך (שם ס"ח), ודומה לו
בלשון רומית, conscribere, ומזה: מוּכְתָּב
באיסטרטיא של מלך (קדושין ד', ה'),
מוּכְתָּב למלך (ב"ר ס"ה).

כְּתוֹב. ש"ז, רשימת שמות אנשי עיר
קהל, או מדינה לדעת כמות
מספרם לצרכי תקנת הכללי, פּערציינניסס,
בירגערבוך, списокъ,реестеръ, книга граж-
данъ: ה' יספור בִּכְתוֹב עמים (תהלים פ"ז,
ו'), טעמו—יכתוב בכתוב של כל העמים
בספר אשר ה' כתב בו זכרון כל עמי
הארץ ועתותיהם בו בכתוב הזה יספור
יכתוב: זה ילד שם. וזה כעין מליצת:
ועל ספרך כלם יִכָּתֵבוּ אלא שהחליף את
השם ספר בפעל ספר, והפעל יִכָּתֵבוּ בשם
כְּתוֹב ולדעת המפרשים מלת בִּכְתוֹב מקור.

כְּתָב, ש"ז, בכתבי הקדש האחרונים.
א) צורת האותיות שמשתמשין בהן
לכתיבה, שריפֿט, שריפֿטצייכען, письмена:
מדינה ומדינה כִּכְתָבָהּ (אסתר א', כ"ג),
ככתבם וכלשונם (שם ח' ט'), ובמשנה:
הכתב והמכתב והלוחות (אבות פ', ו') (עיין
מכתב) כְּתָב שמים חזר למקומו (מכילתא
פ' תשא), כְּתָב עברי, כְּתָב אשורי (סנהדרין
י"ט, ע"ב, וכ' ע"א), ב) מאמר, דבר כתוב,
געשריבענעס, שריפֿט, письмо, וּכְתָב הנשתון
(עזרא ד' ז'), הכל בִּכְתָב מיד ה' (דהי"א
כ"ח, י"ט), שריפֿטליך, письменно, ויאמר
חירם מלך צור בִּכְתָב (דהי"ב, ב', י'),
ג) ספר רשימות שמות אנשים למקומותיהם
ולתולדותיהם, פּערציינניסס, בירגערבוך,
בהוראת השם כְּתוֹב: וּבִכְתָב בית ישראל
לא יכתבו (יחזקאל י"ג, ט'), ולא נשתנה
לפתח בסמיכות: כְּתָבָם המתיחשים (עזרא
ב', ס"ב), ד) פקודה ופסק דין, עדיקט, בע-
פֿעהל, указъ, приказъ: ואת פתשגן כְּתָב
הדת (אסתר ד' ח'), את הרשום בִּכְתָב אמת
(דניאל י', כ"א)—גזרת ה' שהיא אמת. ובדחז"ל
בא במובן ספר כתוב, ובסמיכות אל
השם קדש, כתבי-הקדש, שם כולל כל
ספרי המקרא, הייליגע שריפֿט, священное
писаніе (שבת פ"ז, א'), והתיחד גם כן
לאותם הספרים הנכנסים בגדר כְּתוּבִים.
הקורא בִּכְתוּבִים צריך לאמר בא"י ומ"ה
אשר קדשנו וכו' לקרוא בכתבי הקדש
(מסכת סופרים י"ד, ד'), עיין ספר, קדושה,
ובמדרש: שמא יעטרו אותי או שמא יתנו
לי כְּתָבִים (שמו"ר ה'), כתבי ברכה, וקבלת
עול מלכות.

כָּתוּב, ש"ת, לספר כָּתוּב, שריפֿט בוך,
писаніе, книга: וְכָתוּב ישר דברי
אמת (קהלת י"ב י'), נמשך אל הקודם: בקש
קהלת למצוא דברי חפץ ועוד בקש למצוא
כָּתוּב יושר דברי אמת—ספרים שתוכנם
הוא ישר דברי אמת ואל זה הוא פתח
בסיום דבריו: עשות סְפָרִים הרבה, ולא
כן פרשו המפרשים. ובדברי חז"ל, ענינו:
מאמר ממאמרי התורה והמקרא בכלל:
כָּתוּב אחד אומר וירד ה' על הר סיני
וְכָתוּב אחר אומר מן השמים השמיעך,
שני כְתוּבִים המכחישים זה את זה (ספרא
בי"ג מדות דרבי ישמעאל), שריפֿטשטעללע,
דברו הַכְּתוּבִים בלשון מועט (ב"ר כ"ב),
והתיחד השם כְּתוּבִים אל החלק השלישי
מספרי המקרא, שנחלקו לשלשה: תורה,
נביאים, כתובים. סדרן של כתובים: רות,
וספר תהלים ואיוב, משלי, קהלת ושיר
השירים, וקינות, דניאל, ומגלת אסתר,
עזרא ודברי הימים (ב"ב י"ד, ע"ב). וכפי
הנראה גזרו השם הזה משם המרכב כתבי
הקדש שהתיחד לאלה הספרים (עיין
קדושה). ובמדרש: עד שילמוד כְּתוּבִים
ויעמוד על עמקם (שמו"ר כ'), כתב ולשון
או ספרי החקים והדינים.

מִכְתָּב, ש"ז, א) כתב, שריפֿט, писаніе:
מִכְתָּב פתוחי חותם (שמות ל"ט ל'),
וכולל הכתב ועמו הדבר הנכתב געשריעבע-
נעס, писанное: וְהַמִּכְתָּב מִכְתַּב אלהים
(שמות ל"ב, ט"ז), כַּמִּכְתָּב הראשון
(דברים י', ד'), מִכְתָּב לחזקיהו (ישעיה ל"ח,
ט'), וּבְמִכְתָּב שלמה בנו (דהי"ב ל"ה, ד').
ובמשנה: הכתב וְהַמִּכְתָּב (אבות ה', ו').

המפרשים נתקשו בהבנת ההבדל שביניהם והמחזור בפירושים הוא, שהכְּתָב הוא צורות האותיות והמִכְתָּב הוא החריתה על הלוחות; וי"נ הַמִּכְתָּב (עיי"ש). ב) אגרת, בריף, письмо, ויבא אליו מִכְתָּב מאליהו (דה"ב כ"א, י"ב), וגם בְּמִכְתָּב לאמר (שם ל"ו, כ"ב).

כְּתֹבֶת, ש"נ. רשימה וציור שהיו רושמים ומציירים בבשרם עע"ז לשם האלילים, אינשריפט, надпись: וּכְתֹבֶת קעקע לא תתנו בכם (ויקרא י"ט, כ"ח), (עיין קעקע בשרש קעע).

כּוֹתֵב, בספרי התוכנים הקדמונים הוא שם כנוי אל הכוכב מז' כוכבי לכת, שנקרא על צד היתרון כּוֹכָב הידוע מערקור. ובגמרא: האי מאן דבכוכב (הנולד במזל כוכב) יהי גבר נהיר וחכים משום דספרא דחמה הוא (שבת קנ"ו, א'), ופירש"י הוא סופר של מזל חמה לכתוב דרך הלוכו ותקופותיו, ומצוי אצלו תמיד. וכנראה שזהו שקראוהו כותב, ר"ל כותב חמה, וכמו שנקרא בברייתא דשמואל כוכב חמה. והנה מה שפירש"י שהוא מצוי אצל החמה תמיד, ענינו, שהוא קרוב אל החמה יותר משאר כוכבי לכת, ושע"כ אמרו עליו דרך מליצה שהוא סופרה. אך אין זה טעם מספיק לשיהיה הנולד במזלו נהיר וחכים, אם לא שנצרף לזה מה שהקדמונים יחסו לו ערמה וכל תחבולות מזמה (עיין כתר מלכות לר"ש בן גבירול). ויתכן שעל זה נקרא כותב (או סופר) שהוא כידוע שם נרדף לחכם ומשכיל.

כְּתוּבָּה, ש"נ, שטר התחייבות שכותב האיש לאשתו, שמקבל עליו חיוב בצרכי פרנסתה כל זמן שהיא תחתיו, ולשלם לה כשיגרשנה, או כשתתאלמן: בתולה כְּתוּבָּתָהּ מאתים ואלמנה מנה (כתובות א' ב'), ונמצאת מסכתא בשם „כתובות" שכוללת דיני הכתובה ופרטיה.

כְּתַב, פ"י, ארמית כבעברית, שרייבען, писать. הקל: דריוש מלכא כְּתַב (דניאל ו', כ"ו), כְּתַבוּ אגרא חדא (עזרא ד', ח'), פס ידא די כָתְבָא (דניאל ה', ח'), וְכָתְבָן לקבל נברשתא (שם), וכדנה כְּתִיב בגוה (עזרא ה', ז'), די נִכְתַּב שם גבריא (שם שם, י').

כְּתָב, ש"ז, כבעברית, שריפט, писаніе, ככתב סְפַר משה (שם ו', י"ח), ולא כהלין כְּתָבָא למקרא (דניאל ה', ח'), די יקרה כְּתָבָה דנה (שם שם, ז'), ובענין פקודת המלך, עדיקט, בעפֿעהל, פֿאָרשריפֿט, приказъ, предписаніе: רְשַׁם כְּתָבָא ואסרא (שם ו', י'), ומלח די לא כְתָב (עזרא ז' כ"ב)— שלא נתן לו קצב בכתב הדת, ויותן כפי צרכו.

כְּתִיב, במסורה. המלה במקרא כפי שהיא כתובה וכשאינה נקראת ככתבה: קריין ולא כתיבן וכתיבן ולא קריין הלכה למשה מסיני (נדרים ל"ז, ע"ב), (עיין קרי).

כַּתָּבָן, ש"ת, לאומן במלאכת הכתיבה, שרייבער, писецъ: ר' מאיר הוה כַּתְבָן טב מובחר (מדרש קהלת, ב').

מַכְתֵּב, ש"ז. במשנה, עט ברזל שחורתים וכותבים בו, גריפֿעל, грифель: מַכְתֵּב שנטל הכותב טמא מפני המוחק (כלים י"ג, ב')—לפי שיש לו שני ראשים האחד לכתוב בו והשני למחוק את הכתב כדי להעבירו או לתקנו: בְּמַכְתְּבִים הללו אנו יוצאים ודוקרים אותן (איכה ג', פסוק עיני נגרה).

כּוֹתֶבֶת, ש"נ, שם פרי, תמר, דאַטטעל, финикъ: האוכל כְּכוֹתֶבֶת הגסה כמוה וכגרעינתה (יומא ח', ב'): שאור בכזית וחמץ בְּכוֹתֶבֶת (ביצה א', א'), שני כוֹתָבוֹת (סוכה ב', ה').

כּוּתָּח, ש"ז, מין מאכל עשוי מפת יבש וחלב ומלח לטבל בו את הפת: כותח הבבלי (פסחים ג', א').

כֹּתֶל, ש"ז, קיר, הומה, וואַנד, מויער, стѣна, פ"א במקרא: הוא עומד אחר כָּתְלֵנוּ (שה"ש ב', ט'), וכפי הנראה מקורו בארמית שנמצא בארמית שבמקרא (ובתרגומים), ע"ם:

כְּתַל, װאַנד, стѣна: די כְתַל היכלא די מלכא (דניאל ה׳, ה׳), וברבוי: ואע מתשם בְּכְתְלַיָּא (עזרא ה׳, ח׳), ע״מ גבריא מן גבר. ורגיל הרבה בתרגומים ע״מ העברי. קיר המזבח ת״א: על כּוֹתֶל מדבחא (ויקרא א׳ ס׳), בקירות הבית ת״א בְּכוֹתְלֵי ביתא (שם י״ד, ל״ז). ובמשנה: בּוֹנין את הַכּוֹתֶל באמצע (ב״ב א׳, א׳). כּוֹתֶל חצר שנפל (שם א׳, ד׳).

כִּתְלִישׁ, שע״פ, עיר בנחלת יהודה (יהושע ט״ו, מ׳).

כֶּתֶם, ש״ז, מין מתכת המעולה שבמיני המתכת, זהב או מין זהב מעולה, ולא נמצא כי אם בדבורי השיר והמליצה. ובא נרדף לזהב: נזם זהב וחלי כָתֶם (משלי כ״ה, י״ב), ישנא הַכֶּתֶם הטוב (איכה ד׳, א׳), והכפל: יועם זהב, בְּכֶתֶם טהור לא תסלה (איוב כ״ח, י״ט), ובסמיכות לשם אופיר כשם זהב הבא מאופיר: ואדם מִכֶּתֶם אופיר (ישעיה י״ג י״ב; תהלים מ״ה י׳), וכן אל פז: ראשו כֶּתֶם פז (שיה״ש ה׳, י״א), בכֶתֶם אוּפָז (דניאל י׳, ה׳). ור״י בן גנאח פרשו פנינים, פערלע, жемчугъ, אבל מסמיכותו אל אופיר אוּפָז נראה שהוא מין זהב. וכפי הנראה אין מקורו עברית. ובטעם גזרתו לא מצאנו דבר מתקבל.

כָּתַם, פ״ע, מקורו כנראה ארמית וסורית בהוראת היות צבוע וטבול המלחלח וצובע, ועם זה היות מלוכלך, געפארבט זיין, בעזודעלט זיין, быть окрашен-нымъ, загрязнену, запятнану; אם יהיו חטאיכם כשנים, ת״י אם יהון חוביכון כְּתִימִין כצבעונין (ישעיה א׳, י״ח). ובמקרא לא נמצאו כי אם בנפעל ורק פ״א: אם תכבסי בנתר ותרבי לך בורית נִכְתָּם עונך לפני (ירמיה ב׳, כ״ב), בעפלעקקט זיין, בעפלעקקט בלייבען, запятнану, остаться: וטעמו: לא יועיל הכבוס בנתר ובבורית הרבה לְהַעֲבִיר ולנקות את הלכלוך. והח׳ ב״ז אמר שאולי הוא רושם מראה אדום, ע״ד אם יהיו חטאיכם כשנים וגו׳ אם יאדימו כתולע, ויהיה ענינו אחד עם השם כֶּתֶם שהוא כנוי לזהב ע״ש צבעו, ודחוק, ועיין מכתם. ובפיוט בבינוני פעול: מְכֻתָּמֵי שמן (מוסף יו״כ).

כֶּתֶם, במשנה, ש״ז, רושם מלחלוחית דם הנדה. בלוטפלעקק, кровяное пятно: הרואה כֶּתֶם על בשרה (נדה ח׳, א׳), כל הכתמים הנמצאים בכל מקום טהורין (שם ז׳, ח׳), ובפיוט: מְכֻמּוּסֵי כתם (מוסף יו״כ).

כִּתִּים, שע״פ, א) אומה מבני יון (בראשית י׳, ד׳). ב) שם מדינה איים בלב ים (ירמיה ב׳, י׳), לדעת גדולי חכמינו הקדמונים היא ארץ רומא אשר באיטליא וי״מ שהיא האי ציפערן.

מִכְתָּם, ש״ז, נמצא בראש כמה מזמורים בספר תהלים: מִכְתָּם לדוד (תהלים ט״ז, ס׳), לדוד מִכְתָּם (שם נ״ו, נ״ז, נ״ח, נ״ט), במזמור ט״ז תרגמו יב״ע גליפא תריצא, ובשאר המקומות תרגם ע״ד הדרש מכיך ושלים. ותרגומו במזמור ט״ז נראה שהוא מפרשו מענין חריתה וחקיקה. ובשיטתו אחז ה״ר יואל ברילל. ואמר שעיקר הנחת שרש כתם, רשימה וזכר לדבר: נִכְתָּם עונך לפני (ירמיה ב׳, כ״ב), ששעורו: נרשם ונסמן. וכן נקרא הרושם אצל חז״ל בשם כֶּתֶם ובזה ידמה להוראת שרש כתב, שאין כתיבה כי אם רשימת הרעיונות בסימנים מיוחדים לכך. ומזה מכתם, מכתב הנעשה לזכר דבר מה ושיר הושר לזכרון מעשה ידוע שקרה למשורר, או לאחד ממיודעיו וכמו שנמצא בארבעה מאלה המזמורים: באחוז אותו פלשתים בגת (תהלים נ״ו, א׳), בברחו מפני שאול במערה (שם נ״ז, א׳), בשלוח שאול וישמרו את הבית להמיתו (שם נ״ט, א׳). בהצותו את ארם נהרים (שם ס׳, א׳), ואם בשנית מהם לא נמצא מפורש המעשה, יתכן שברבות הימים נשכח זכר הסבה הגורמת. וזה טעם גם מכתב לחזקיהו בחלותו ויחי מחליו (ישעיה ל״ח, ט׳). והראב״ע פירשו מענין כתם פז. ור״ל מזמור נכבד ויקר הערך. ועדיין לא יצאנו ידי חובת פירוש השם מִכְתָּם אל נכון. והסופרים האחרונים השתמשו בשם זה, למאמר או

שיר קטן, שענינו רעיון שנון וחד ורובו בדרך ההתול, עפיגראַם, эпиграмма.

כתן, לא נמצא בפעל ורק בשמות:

כֻּתֹּנֶת, שם על משקל נקבה מן מ״ז כֻּתָּן, וזה קרוב למשקלו בארמית כִּתּוּנָא, כִּתּוֹנָא, ובא גם במשקל כְּתֹנֶת. פ״א בנפרד. ורובו בסמיכות ועל המעט ברבוי, מלבוש עשוי פשתן: והלבשת את אהרן את הַכֻּתֹּנֶת (שמות כ״ט, ה׳), ובסמיכות: כְּתֹנֶת בד קדש (ויקרא ט״ז, ד׳), ושבצת הַכְּתֹנֶת שש (שמות כ״ח, ל״ט); בנפרד וברבוי: ולבני אהרן תעשה כֻּתֳּנֹת (שמות כ״ח, מ׳). ובכנוי: וישאם בְּכֻתֳּנֹתָם (ויקרא י׳, ה׳), כפי כֻּתָּנְתִּי יאזרני (איוב ל׳, י״ח), וכן ממשקל כְּתֹנֶת. ויעשו את הַכָּתְנֹת שש (שמות ל״ט, כ״ז), כָּתְנוֹת כהנים שלשים (נחמיה ז׳, ע׳). ומן המקומות האלה נראה שהוא מלבוש הסמוך לבשר, חלוק, העמד рубаха: ובא גם כן במובן בגד עשוי לכבוד: ועשה לו כְּתֹנֶת פסים (בראשית ל״ז, ג׳) (עיין פס), ועליה כְּתֹנֶת פסים (ש״ב י״ג, י״ח), ומפרש: כי כן תלבשנה בנות המלך הבתולות מעילים: והלבשתיו כֻּתָּנְתֶּךָ (ישעיה כ״ב, כ״א) — בגד כבוד לפי משמרתו, לייבראָקק, подкафтанъ, ובא: הַכְּתֹנֶת בנך היא (בראשית ל״ז, ל״ב), שעורו — הכתנת הזאת כתנת בנך היא? ולדעת הרד״ק בא השם על ג׳ משקלים: א) כֻּתֹּנֶת ולא ישתנה לא בכנוים ולא ברבוי ורק חולם התיו ישתנה לק״ח. ב) כְּתֹנֶת ומזה בנפרד: ושבצת הַכְּתֹנֶת שש, ורבוי בסמיכות בלי השתנות). ג) כָּתְנֹת, וממשקל זה: הַכָּתְנֹת שש (שמות ל״ט, כ״ז), ואיננו סמוך כעדות הה״א הידיעה. ושעורו — הכתנות, כְּתֹנֶת שש. וע״ד ההשאלה: כָּתְנוֹת עור (בראשית ג׳, כ״א)—של עור היו, וי״מ כתנות לעורם לבשרם. ובגמרא: כִּתּונא דוורדא דמנחא השם. יש אומרים שמקורו ארמית מן כִּתָּנָא שהוראתו פשתים, בד. והפשתה, ת״א: וְכִתָּנָא (שמות ט׳, ל״א): עבדי פשתים, ת׳ פלחי כִתָּנָא (ישעיה י״ט, ט׳). ולפי שהבגד הזה נעשה מכִתָּנָא נקרא על שמו. ובערבית כתן הוא צמר גפן, בוימוואָללע, хлопчатая бумага והבגדים הנעשים ממנו. ומזה גם בלשונות המערביות cotton, ויש גוזרים אותו מן הפעל כַּתַּן בגפתית, בהוראת כסוי, עטוף, ולבוש, בעדעקקען, בעקליידען, покрывать; והשם כֶּתֶן כסות בגד, ראָקק, קלייד, платье. ומזה יצא השם כִּתָּנָא לפשתים ולצמר גפן. וזה לפי שהבגדים ההם שנעשו ללבוש בסמוך אל הבשר ממש היו עושים מפשתן ומצמר גפן וכמו שעושים עד היום. והראשון נראה עיקר.

כַּתָּן, במשנה, ש״ת לאומן עושה עבודת הפשתן. לנפצו ולנקותו: עור הַכַּתָּן (כלים כ״ו, ה׳), הַכַּתָּף אעפ״י שמשאו על כתפו (תוספתא ברכות א׳).

כָּתֵף, שם נקבה, ובסמיכות כֶּתֶף. א) ראש הזרוע במקום חבורה אל הגוף לצד העורף והשכם, שולטער, אַכְסעל, плечо: ירך וְכָתֵף (יחזקאל כ״ד, ד׳), ובכנוי כְּתֵפִי משכמה תפול (איוב ל״א, כ״ב), והוא האבר בגוף שעליו נושאים משאות, ולזה נאמר: בַּכָּתֵף ישאו (במדבר ז׳, ט׳), בִּכְתֵפָם במטות עליהם (דה״א ט״ו, ט״ו). וכן בקשור על: ישאוהו על כָּתֵף (ישעיה מ״ו, ז׳), על כָּתֵף נשאתי (יחזקאל י״ב, ז׳), ופ״א בקשור אֶל: אל כָּתֵף ישא (שם שם, י״ב), וכל כָּתֵף מרוטה (שם כ״ט, י״ח)—מכבד משא. ובא בענין שְׁכֶם: ועפו בְכָתֵף פלשתים ימה (ישעיה י״א, י״ד), ענינו בכתף אחת, מחוברים ודבוקים זה בזה, וכמו כתף אחת להם, וטעמו בהסכמה אחת ע״ד מליצת: לעבדו שכם אחד (צפניה ג׳, ט׳). ובמובן המוסרי: ויתנו כָתֵף סררת (זכריה ז׳, י״א; נחמיה ט׳, כ״ט), ענינו, הפנו את כתפם לצד אחר כאדם שאינו רוצה לשמוע דברי חברו מפנה שכמו ממנו. ע״ד: כהפנותו שכמו (ש״א י׳, ט׳). ויתכן שטעמו כמו ערף קשה (ועיין סור) ובבעח״י: יען בצד ובְכָתֵף תהדפו (יחזקאל ל״ד, כ״א), על כֶּתֶף עירים חיליהם (ישעיה ל׳, ו׳). וברבוי: על שתי כְתֵפָיו (שמות כ״ח, י״ב), וישם על כְּתֵפָיו (שופטים ט״ז, ג׳), וכידון נחשת בין

כְּתֵפָיו (ש״א י״ז, ו׳) – על גבו שהוא בין הכתפים. ובמובן זה ע״ד המליצה: ובין כְּתֵפָיו שכן (דברים ל״ג, י״ב)—על גבו, עליו. וכעין הקודם: חפף עליו (ועיין בסמוך). ומזה: ב) צלע צד, בבנינים ובמקומות לגבולותיהם, זייטע, бокъ: קלעים חמש עשרה אמה אל הַכָּתֵף (שמות ל״ח, י״ד), וְלַכָּתֵף השנית (שם שב, ט״ו). והן שתי כתפי השער מזה ומזה המקבילים זה את זה: חמש על כֶּתֶף הבית מימין וחמש על כֶּתֶף הבית משמאלו (מ״א ז׳, ל״ט). ובא גם במובן צד ועבר בכלל: על כֶּתֶף ים כנרת (במדבר ל״ד, י״א), אל כֶּתֶף היבוסי (יהושע ט״ו, ח׳), הנני פותח את כֶּתֶף מואב מהערים (יחזקאל כ״ה, ט׳). ובכלים: סן המכונה כְּתֵפֶיהָ (מ״א ז׳, ל״ד), ענינו קרן, לוחות או זיזין בולטין יוצאים מפנותיה כדי שיוכלו לשאת אותה ולטלטלה ממקומו, שולטער-בלאַטט, טראַגעבלאַטט, (ועיין כְּתֵפָה). ובמשנה: איזוהי עוללות כל שאין לה לא כָּתֵף ולא נטף (פאה ז׳, ד׳), ופירשו בתוספתא: פסיגין המחוברים בשדרה זו על גב זו. וכוונתם: אשכולות ששוכבין זה על זה בגוף השרביט (ועיין נטף). אבני כָתֵף באות מכל מקום (שביעית ג׳, ט׳), אבן גדולה שאינה יכולה להנטל באחת יד ונושאים אותן על הכתף: להעלות שבר כתף (ב״מ ס״ח, ע״א), שבר שנושאים בכתף. והנות בלשון התלמוד: שבח המגיע לִכְתֵפַיִם (ב״ק צ״ה, ע״ב; ב״ב פ״ב, ע״ב, ועיין תוספות ב״ב, ד״ה שבח, פירושים שונים). והנראה שענינו שבח גדול ומורגש, כמו שעולה ומגיע עד הכתפים.

כְּתֵפָה, ש״נ, כעין הקודם, ומיוחד לבגדים, כלים ובנינים. ונמצא רק ברבוי: שתי כְתֵפֹת חֹברֹת יהיה לו (שמות כ״ח, ז׳), באפוד רצועה יוצאת מצד העליון של הבגד אַקסעלבאַנד, аксельбантъ. ובמכונה: וארבעה פעמתיו כְּתֵפֹת להם (מ״א ז׳, ל׳)—לוח בולט יוצא לחוץ מן הפעם, שולטערבלאַטט, טראַגע בלאַטט, носильная доска, וזה אם על שם שמשימים אותן על הכתף, או שהם עצמם נקראים כן לפי שהם יוצאים בבליטה כעין כתף בע״ח. ובסמיכות: על כִּתְפֹת האפד (שמות כ״ח, י״ב), על שתי כִּתְפוֹת האפוד מלמטה (שם שם, כ״ז). ובבנינים: אל כִּתְפוֹת האולם (יחזקאל מ״א, כ״ו)—הצדדים המקבילים. וכן: וְכִתְפוֹת הפתח (שם שם, ב׳).

כַּתָּף, ש״ת, נושא משא על כתפו, שולטער-טרעגער, носильщикъ: עור הַכַּתָּף (כלים כ״ד, ה׳), אונקליות של כַּתָּפִין (שם י״ב, ב׳), ובגמרא גזרו משם כתף—פעל.

כַּתֵּף, בבנין פִּעֵל, נשיאת משא על הכתף: ובלבד שלא יְכַתֵּף (ביצה כ״ה, ע״ב); ועם זה תקון הנחת המשא: אבל עומד לְכַתֵּף (כ״ק ל״א, א׳), רבים מְכַתְּפִין עליו (שבת ח׳, א׳). והונח בתלמוד גם על היות נשוא על הכתף: רב נחמן בר יצחק מְכַתַּף עייל, מְכַתַּף נפיק (שבת קי״ט, ע״א).

כָּתַר, פ״י, נמצא בפִּעֵל, וענינו סבוב והקף, אומגעבען, אומרינגען, окру-жать, דומה לפעל עטר, ובא בענין היקף אויבים לוחמים. שמקיפים את שלוחמים בהם לתפשם: כִּתְּרוּ את בנימין (שופטים כ׳, מ״ג), אבירי בשן כִּתְּרוּנִי (תהלים כ״ב, י״ג), והקודם: סבבוני פרים רבים, וכן:

בהִפְעִיל, א) בהוראת הַפִּעֵל: כי רשע מַכְתִּיר את הצדיק (חבקוק א׳, ד׳)—מסבבו ומקיפו להרע לו, וי״ת מְסַלְעֲמִין שהוראתו בלע: חיל בלע, ת״י נכסין דְסַלְעֵם (איוב כ׳, ט״ו), תרגם לפי הכוונה. ב) עטר עטרה, קרעֶנען, короновать: וערומים יַכְתִּרוּ דעת (משלי י״ד י״ח)—נתנו את הדעת כתר לראשם. או יַכְתִּירוּ את עצמם בדעת: בי יַכְתִּרוּ צדיקים (תהלים קמ״ב, ח׳), במובן המשאלי, יעטו פאר וכבוד על ידי, יתפארו ויתהללו בי, זיך קרעֶנצען, ריהמען, славиться: ובגמרא: נתיעץ בְּמַכְתִּיר (עירובין י״ג, ע״ב)—שם תאר מליצי אל הנשיא שסומך את החכמים ומעמידם כבוד, שנותן להם רשות לדון ולהורות: מרדכי מוּכְתָּר בנימוסין היה (מגילה י״ח, ע״א, ומצוי בפיוט: ובכן לך הכל יַכְתִּירוּ, יַכְתִּירוּ בקול (קרובות א׳

י״ח)· ובהָפְעַל, הוּכְתַּר אדון כתר להמלך (יוצר של ש״ה).

כֶּתֶר, ש״ז, עטרה, נזר, הסובב ומקיף את הראש, דיאַדעם, קראָנע, ко- рона, вѣнецъ, ובא רק בספר אסתר בסמיכות לשם מלכות: וישם כֶּתֶר מלכות בראשה (אסתר ב׳, י״ז), בְּכֶתֶר מלכות (שם א׳, י״א), וממה שבא באותו ספר עצמו אצל מרדכי „ועטרת זהב גדולה״ נראה שכבר התיחד בלשון עברית השם כֶּתֶר לְכִתְרָן של מלכים· ובארמית רגיל השם כְּתַר יותר· ובו מתורגם לשון עטרה שבמקרא· ובמשנה: שלשה כְתָרִים הם: כֶּתֶר תורה וְכֶתֶר כהונה וְכֶתֶר מלכות, וְכֶתֶר שם טוב עולה על גביהן (אבות ד׳, י״ז); ובגמרא: מצאו להקב״ה שיושב וקושר כְּתָרִים לאותיות (שבת פ״ט א׳, מנחות כ״ט ע״ב, ועיי״ש), הם התגין והזיונין שבראשי האותיות שבס״ת· וביחוד באותיות שעטנ״ז ג״ץ, ובחכמת הקבלה נקרא בשם כֶּתֶר הספירה הראשונה בסדר עשר ספירות. ובמהות הספירה כתר יש מחלוקת רבה בין אבות חכמת הקבלה אם היא למעלה מעשר ספירות או שהיא בתוך הספירות.

כֹּתֶרֶת, ש״נ, במלאכת הבנין, קשוט בצורת כתר עשוי בראש העמודים לנוי· קראַנע, קאַפּיטעל, קְנִיף, глава-вье, вѣнецъ столба: חמש אמות קומת הַכֹּתֶרֶת האחת (מ״א ז׳, ט״ז), וברבוי שתי כֹּתָרוֹת (שם), וגלת הַכֹּתָרֹת (שם שם, מ״א), והשבכות שתים לכסות את גלות הַכֹּתָרוֹת (שם). וכנראה, היו הגלות הבסיסים אל הכתרות. ובדה״ב נאמר פ״א במקום כֹּתֶרֶת, צֶפֶת (ג׳, ט״ו), וענינם אחד (עיין צפת, תמור).

כַּתַּר, פ״י, ארמית, המתנה ויחול, וואַרטען, אַבוואַרטען, обо-ждать, ждать: כַּתַּר לי זעיר ואחוך (איוב ל״ו, ב׳), ולתורתו איים ייחלו ת״י יְכַתְּרוּן (ישעיה מ״ב, ד׳), ולא ייחל לבני אדם, ת׳ ולא יְכַתַּר (מיכה ה׳, ו׳), ורש״י העיר: שכל המאמר שבאיוב כלו בלשון ארמי.

כָּתַשׁ, פ״י, דומה לפעל כתת, והתיחד לפרור שחיקה ודכיות גרעיני התבואה לחלקים קטנים, צערשלאַגען, שטאָססען, רייבען, толочь: אם תִּכְתּוֹשׁ את האויל במכתש (משלי כ״ז, כ״ב), פ״א במקרא, ורגיל הרבה בלשון ארמית, ובמשנה גם בהוראות נגזרות מן ההנחה הראשונה: כותש וסך בשדה (שביעית ד׳ ט׳), בזיתים, מגרגרו בראש הזית וכותש ונותן לתוך הסל (מנחות ח׳, ד׳), וכן בפשתן: כל זמן שהוא כוֹתְשָׁהּ היא משתבחת (ב״ר ל״ד)—מרסקה ומנפצה· ובמדרש: למה כותשין על הלב (קהלת ד׳, ב׳)—מכים על הלב כשמתודים. ובנפעל: זיתים הנִכְתָּשִׁים (תרומות א׳, ח׳), בין כך ובין כך היה נִכְתַּשׁ (פרה ג׳, י״א), ובא גם בבנין פִּעֵל, בענין דחיקה ודחיפה, שטאָססען, толкать: שני עניים שהיו מְכַתְּשִׁים על העמר (תוספתא פאה פ״ב)—מתאבקים ודוחפים זה את זה: ויאבק איש עמו, ת״י: וְאִתְכַּתַּשׁ מלאכא עמיה (בראשית ל״ב, כ״ה), ובמשנה: ואם היה שער כּוֹתֵשׁ אין מפסיק (פאה ב׳, ג׳), נוף האילן קרוי שער, וכשהוא מנופף ומשולח למרחוק ומתערב עם נוף של אילנות אחרים, קרוי שער כּוֹתֵשׁ· וזה מן כתישת פשתן ונפוצה. והמפרשים פרשו: כעלי זה התקוע במכתש ודהיק. ובכלאים: ואם היה שער כּוֹתֵשׁ אסור (ה׳, ג׳), ועיין תוי״ט. ושמשו בו גם בהִתְפַּעֵל: שהיו ארבע מלכיות מִתְכַּתְּשׁוֹת עליה (ספרי דברים, ל״ז).

מַכְתֵּשׁ, ש״ז, כלי שכותשים בה את הגרעינים, מאָרזער, ступа: אם תכתוש את האויל בַּמַּכְתֵּשׁ (משלי כ״ז, כ״ב), ובא: ויבקע אלהים את הַמַּכְתֵּשׁ אשר בַּלֶּחִי (שופטים ט״ו, י״ט), ופירש״י גומא שהשן יושבת בה, נקראת כן ע״ש שהיא עשויה כעין מכתשת· ולפירושו יובן בשם לֶחִי, לחי החמור אשר בה הכה שמשון את הפלשתים, ויקשה מה שנאמר אח״כ: על כן קרא שמה עין הקורא אשר בלחי עד היום הזה, שלא יתכן שיקרא את הגומא שבלחי עין הקורא ושהיא עמדה ימים

דבים. והרד"ק בפירושו אומר: יונתן תרגם כֵּיפָא די בְלוֹעָא, יראה דעת התרגום כי סלע היה התחת הלחי עשוי כמו מַכְתֵּשׁ, לפיכך קראו מַכְתֵּשׁ. ובנוסחא אחרת „כבא דבלועא" והיא הגומא שהשן תקועה בה וכו'. והנכון כפירוש הראשון (אף שאין זה מכוונת התרגום שתרגם השם לחי בלועא). ויש להוסיף עוד כי יתכן שנקרא העמק העמוק שבמקום הנקרא לֶחִי, שהיה גם כן מקום סלע, בשם מכתש. ע"ש צורתו כעין מכתש. ושעור הכתוב: הַמַּכְתֵּשׁ אשר בלחי עמק הסלע במקום שקראו לֶחִי, והוא הפך רָמַת לחי, הגבעה או הרמה שהיתה שם שהקיפה את העמק (מפירסט), ומצאנו שם מקום עמק בירושלים שנקרא גם כן בשם עצם פרטי מַכְתֵּשׁ על שם צורתו: הילילו יושבי הַמַּכְתֵּשׁ (צפניה א', י"), והוא המקום במורד הר ציון מנגב להגבעה. ובמשנה:

מַכְתֶּשֶׁת, ש"נ: מאָרזער, ступа: מֹכר את הַמַּכְתֶּשֶׁת הקבועה אבל לא המטלטלת (ב"ב ד', ג'), מַכְתֶּשֶׁת היתה במקדש ושל נחשת היתה (ערכין ד' י', ע"ב) – לדוך בה סממני הקטרת.

כָּתַת. פ"י, דומה לפעל כתש. הקל עקרו פצוץ ושבירה לרסיסים, צערשטאָססען, צערשלאַגען: толочь, разбивать: ושברה כשבר נבל יוצרים כָּתוּת לא יחמול (ישעיה ל', י"ד), והוא המקור, ובקצת נוסחאות כָּתוּת בשורק, והוא כתאר בינוני אל הנבל. והנכון כמו שהוא לפנינו (עיין רשד"ל): וָאֶכֹּת אֹתוֹ מהון היטב (דברים ט', כ"א). ובצווי: כֹּתּוּ אתיכם לחרבות (יואל ד', י"), שעורו: כתו אתיכם ועשו מהם חרבות. ובהשאלה: שברון והפלת אויב והבריח אותו. צערשמעטטערן, צערשפרענגען, разбить: וְכַתּוֹתִי מפניו צריו (תהלים פ"ט, כ"ד). ובבינוני פעול: וּמָעוּךְ וכתות (ויקרא כ"ב, כ"ד)—מי שביציו כתותים מרוססים, צער-קוועטשט, раздавленный. ובמשנה: התיכות בלאות בגדים ומוכין, לאַפּען, лохмотья: אם יש לו בית קבול כתותין (שבת ו', ח').

הַפֻּעַל כעין הקל, צערשטאָססען, צער-שלאַגען, разбивать: וְכִתַּת נְחַש הנחשת (מ"ב י"ח, ד'), וְכִתְּתוּ חרבותם (ישעיה ב', ד'), והפסילים כִּתַּת להדק (דהי"ב, ל"ד, ז'). ובהשאלה: וְכִתְּתוּ את הארץ (זכריה י"א, ו'), צערטרימטערן, פערהעערען, опустошать, : разорять, разрушать

הֻפַּעַל, במובן המשאלי, וְכֻתְּתוּ גוי בגוי ועיר בעיר (דהי"ב, ט"ו, ו')—יתנגחו זה את זה וינגפו, צוזאַממענשלאַגען, שטאָססען, сталкиваться, столкнуться. וסוף הפסוק: כי אלהים הֲמָמָם.

הִפְעִיל, הפלת מהומה במלחמה, הבריחה ופיזור, אין פלוכט יאַגען, צערשטרייען, צערשפרענגען: обратить въ бѣгство, разбить, разгромить: וַיַּכְּתוּ אתכם בשעיר עד חרמה (דברים א', מ"ד), וכתרגום אונקלום וּטְרָדוּת, והראוי בדקדוק המלה להיות וַיָּכֵּתוּ. וכן: ויכום וַיַּכְּתוּם עד החרמה (במדבר י"ד, מ"ה), ות"א וּטְרָדִיתוּן והראוי וַיָּכִתּוּם.

הָפְעַל: וכל פסיליהם יֻכַּתּוּ (איכה א', ז'), בהוראה הראשונה ישברו ויתפוצצו לרסיסים (עיין פֻּעַל): ושאיה יֻכַּת שער, ענינו מקום אספת זקני העיר (עיין שער). ובהשאלה: וגבוריהם יֻכַּתּוּ (ירמיה מ"ו, ה'), געשפרענגט ווערדען, быть разбиту, разгромлену: מבקר לערב יֻכַּתּוּ (איוב ד', כ'), ישברו, יאבדו (ועיין נכת).

כָּתִית, תה"ש, לשמן זך, היוצא מן הזית ע"י כתישה, ולא ע"י טחינה שהטחינה מעלה שמרים (רש"י), שמן זית זך כָּתִית למאור (שמות כ"ז, כ'), ומלת זך תאר לשמן ולא לזית: בשמן כָּתִית (שמות כ"ט, מ'), ועשרים כר שמן כָּתִית (מ"א ה', כ"ה), ובת"כ: כָּתִית ר' יהודה אומר אינו אומר כתית אלא כתיש (אמור פרשה י"ג), והנראה בכוונתו שהשם כתית שיש לו במקרא הוראות שונות, בכאן ענינו כתיש, והוא הפעל שהרגילו בו חז"ל בענין כבישת הזית להוציא שמנו, וכמו ששנו: מגרגרו בראש הזית וכותש.

כְּתִית, במשנה, מכה שעל גבי הסוסים והחמורים מחמת המשא, וואונדע,

разв : רבש כדי ליתן על הַכָּתִית (שבת ח׳, א׳), ובגמרא שם : כדי ליתן על פני כתית. מְכִתָּה, ש"נ, שברי כלי חרש, צערשלאַגענעס, обломки : או שה"פ שבירה וכתיתה, דאס צערשלאַגען, разбитie : ולא ימצא בִמְכִתָּתוֹ (ישעיה ל׳, י"ד).

כַּת, כִּתָּה, ש"נ, במשנה מארמית, מחלקת אנשים ומפלגותיהם, פאַרטייא, партія : הפסח נשחט בשלש כִּתּוֹת (פסחים ה׳, ה׳), יצאה כַּת ראשונה (שם שם, ז׳), היו שתי כִּתֵּי עדים (שבועות ד׳, ד׳), אלא כַּת הראשונה לבד (מכות א׳, ה׳ - כת העדים שבאה ראשונה. וכן בענין מחלקת אנשים המשתוים בדרך אחד : ארבע כִּתּוֹת אין מקבלין פני שכינה : כַּת לצים, כַּת חנפים, כַּת שקרים (שקרנים) וְכַת מספרי לשון הרע (סוכה מ"ב א׳.

אות למ"ד.

ל. היא האות הי"ב בסדר הא"ב ונקראת לָמֶד, לדעת קצת על שם צורתה שדומה למלמד הבקר וביחוד בכתב השומרוני והפיניקי, ובסדר המספרים ערכה שלשים, 30.

אות הלמ"ד מוצאה מן הלשון. והיא אות שרשית ושמושית. וכשהיא שרשית, מתחלפת לפעמים באות אחרת שהיא עמה ממוצא אחד הקרובה אליה ביותר בהברה. החלוף הזה נמצא בלשון עברית, או בלשונות הקרובות לה: ארמית וערבית. בשרשים המתדמים בבנינם ובהוראותיהם באלה הלשונות, וחלופה הוא : א) בנו"ן כמו: לשכה—נשכה, ליל (לַיִל)—לין, לועז—נועז ; ב) בדלי"ת אזל—אזד; זבל—זבד, ג) בטי"ת עלף—עטף. פול—פוט וכמו כן מתחלפת: ד) הלמ"ד ברי"ש הקרובה לה בהברה: אלמון—ארמון, אלמנה—ארמלא (בארמית) ; חלץ-חרץ (בארמית) ולפעמים גם ה) במ"ם; גלגלת—גמגמת (בערבית). וכמו שאות הלמ"ד מתחלפת באות נו"ן כן תחסר לפעמים כמוה בפעלים שהיא פ"א הפעל שלהם, והשלם ברגש: אקח תמורת אלקח.

ובבנין השרשים, בשמות ובפעלים הנגזרים תבוא הלמ"ד כתוספת על השרש היסודי בסופו : א) לבנין השם הנגזר כמו הנמל מן חנם, כרמל מן כרם, גורל מן נור. ב) לבנין הפעל הנגזר כמו כָּסַל מן כס, כָּשַׁל מן כש, ולפעמים תבוא גם באמצע המלה בין אותיות השרש היסודיות, להורות הוראה חדשה כמו זִלְעָף מן זַעַף.

הלמ"ד היא גם אות שמושית כמו שאמרנו. ועיקר הוראת שמושה, הוא להורות היחס שאליו (דאַטיף), ר"ל יחס המתנועע ממקומו תנועה גשמית או רוחנית, אל הגוף או אל המקום שאליו הוא פונה, ושהוא גבול או תכלית פעולת התנועה וההעתקה. ובזה היא קרובה בהוראתה אל מלת היחס אֶל שיסודה ל׳ ואין ביניהן כי אם קצת הבדל כמו שנזכר במלת אֶל (עיי"ש), וכמו שיבואר עוד. ובדרך שמושה: א) אם בחבור אל שם הגוף, והמקום, וכמו כן אל מקור הפעלים שמדרגתו מדרגת שם, ונקודתה שוא, כשהם בלתי נודע לְמֶלֶךְ, לְגַן, ופתח ודגש אחריה כשהשם נודע, אלא שהנקודות האלה משתנות ומתחלפות לנקודות אחרות לפי משפטי הנקודות הבאות אחריה, וכמבואר בספרי חכמת הדקדוק. ב) בחבור עם אותיות הכנוים, לכנויי הגופים למיניהם ולמספרם: לִי, לְךָ, לָךְ, לוֹ, לָהּ, לָנוּ, לָכֶם, לָכֶן, לָהֶם, לָמוֹ (בדבור השיר), לָהֶם, לָהֶן.

שמוש הלמ"ד : א) בהוראתה העקרית

נמצא ביחוסי הפעלים שענינם תנועה והעתקה ממקום למקום: ובא לְציון גואל (ישעיה נ"ט, כ'), באתי לְגני (שיה"ש ה', א), אם בצרים באו לָךְ (עובדיה א', ה'), ויונתן הלך לְביתו (ש"א כ"ג, י"ח), והלכתם לְדרככם (בראשית י"ט, ב'), תקרב רנתי לְפניך (תהלים קי"ט, קס"ט), ותקרב לַשחת נפשו (איוב ל"ג, כ"ב), באלה ודומיהם נראה ונכר ההבדל בין הוראת הלמ"ד ובין הוראת מלת היחס אֶל, שמלת אֶל ענינה קריבות במקום, והלמ"ד קריבות אל הגבול והתכלית (ועיין אל), והעתקתה אל לשון אשכנזית ורוססית, כפי דרך השמושי ליחוסים בהן, נאך, הין, צו, נען. וברוססית סימן היחס בשם הגוף בלא מלת היחס въ וכמו до, предъ, въ. ובמובן זה תתחבר אל מלות יחס המקום: תסוב לְאחור (תהלים קי"ד, ח'), ובהשאלה: ויהיו לְאחור ולא לְפנים (ירמיה ז', כ"ד), ופנה לְמעלה (ישעיה ה', כ"א), פרשי כנפים לְמַעְלָה (שמות כ"ח, כ"א), העלה היא לְמעלה וגו' הירדת היא לְמטה לארץ (קהלת ג', כ"א), ויצא משה לִקראת חתנו (שמות י"ח, ז'). ומזה ב) בפעלים המורים תנועה רוחנית, נטית הנפש ותשוקתה לדבר מה: נפשנו חכתה לַה' (תהלים ל"ג, כ'), הנה עין ה' אֶל יראיו לַמיחלים לַחסדו (שם שם, י"ט), לישועתך קויתי (בראשית מ"ט, י"ח), וידמו לְמו עצתי (איוב כ"ט, כ"א), נכספה וגם כלתה נפשי לְחצרות ה' (תהלים פ"ד, ג'), וכן: וארב לו (דברים י"ט, י"א), אשר לא נשא לַשוא נפשו (תהלים כ"ד, ד'); וכמו בפנית החושים להשיג את המוחשים: ונבט לָארץ (ישעיה ה', ל'), המביט לָארץ (תהלים ק"ד, ל"ב), שאו לַשמים עיניכם (ישעיה נ"א, ו'), והאזנת לְמצותיו (שמות ט"ו, כ"ו)—נטית האזן לשמוע מצותיו: לו עמי שמע לִי (תהלים פ"א, י"א), ושמע לְעצה חכם (משלי י"ב, ט"ו). וכמו כן אחרי פעל קרא: כי ה' קורא לַנער (ש"א ג', ח'). ולָנוּ לא קראת (שופטים י"ב, א'), ולא תקראו לִי עוד בעלי (הושע ב', י"ח). וכל הפעלים האלה וכיוצא בהם מושכים אחריהם במובן

זה גם מלת היחס אֶל, ונמצא קצת הבדל ביניהם כמו שיבואר בשמושי הפעלים האלה במקומם. ומזה ג) בכמה פעלים שהם יוצאים לשני, אבל אין פעולתם פעולה חזקה עושה רושם במקבל הפעולה כי אם נוטה, פונה, ומתיחס לו. הפעלים האלה עיקר שמושם בקשור עם יחס הפעול, כמשפט פעלים יוצאים, ולפעמים יבואו גם בקשור הלמ"ד, בבחינת התיחסות פעולתם לזולתם, כמו, אהב: וישראל אהב אֶת יוסף (בראשית ל"ז ג'), ואהבת לְרעך כמוך (ויקרא י"ט, י"ח). שנא: וכי יהיה איש שנא לְרעהו (דברים י"ט, י"א), וכן בזה לעג: בוזה לְךָ לעגה לךָ (ישעיה ל"ז, כ"ב). ובפעלי העזר והסעד: קוה לַה' וישע לך (משלי כ', כ"ב), יושיע לִבני אביון (תהלים ע"ב, ד'), ואדני ה' יעזר לִי (ישעיה נ', ז'), יתום ולא עוזר לו (איוב כ"ט, י"ב). ובכללם פעל רפא: הנני רופא לָךְ (מ"ב כ', ח'), רפא נא לה (במדבר י"ב, י"ג). רפה: הרפה לה (מ"ב ד' כ"ז), הרף לו (ש"א י"א, ג'), וענינים הבאת ישע, עזר, רפואה ורפיון והנחה לזולתו, וכמו כן בפעל שחת, שבא: ושחתם לְכל העם (במדבר ל"ב, ט"ו), לְשחת לעיר בעבורי (ש"א כ"ג, י'), ומעסם גרם השחתה. הפעלים האלה והדומים להם בקשורם עם הל' קרובים בנטיתם זו אל הפעל נוח בקל. ובהִפְעִיל, שקשורו רק ביחס הלמ"ד: וינח ה' לָהם מסביב (יהושע כ"א, מ"ב), והניח לָכם מכל איביכם (דברים י"ב, י"ד), ששעורו: נתן להם מנוחה. ד) בפעלים יוצאים המתיחסים לשני נושאים: נשוא הפעולה עצמה והגוף של שאליו למענו ובשבילו נעשית, כמו, אמר: ולְאדם אמר כי שמעת וגו' (בראשית ג', י"ז), ולְלוי אמר תמיך (דברים ל"ג, ח'). דבר: דברו לָנו חלקות (ישעיה ל', י'). וגם לְאיזבל דבר ה' לאמר (מ"א כ"א, ג'). הגד: מי הגיד לְךָ כי עירם אתה (בראשית ג', י"א), ודבר מה יראני וְהִגַּדְתִּי לָךְ (במדבר כ"ג, ג'), וכמו כן בפעלים חוה, הביע: יום לְיום יַבִּיעַ אמר ולילה לְלילה יְחַוֶּה דעת (תהלים י"ט, ג'). סַפֵּר: מְסַפֵּר לרעהו חלום (שופטים ז', י"ג), וַיְסַפֵּר

אתי לאחיו (בראשית ל"ז, ט'). הודע: והודעת להם את הדרך (שמות י"ח, כ'). וכן בפעלים המורים מעשה ופעולה. עשה: ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו (דברים י"ט, י"ט), פעל פעלת לחוסים בך (תהלים ל"א, כ'), ומה יפעל שדי למו (איוב כ"ב, י"ז). שום: לא שמת להם רחמים (ישעיה מ"ז, ו'), ושמתי לך מקום (שמות כ"א, י"ג). שות: כי שת לי אלהים זרע אחר (בראשית ד', כ"ה), מקשים שתו לי (תהלים ק"מ, ו'). וכן פעלי הנתינה ומסירת חפץ אל הזולת: ונתן לי לחם לאכל (בראשית כ"ח, כ'), ונתן לכם את הארץ (יהושע א', י"ג), תנו לה' אלהיכם כבוד (ירמיה י"ג, ט"ז), הבה לי בנים (בראשית ל', א'), הבה לנו עזרת מצר (תהלים ס', י"ג), הבו גדל לאלהינו (דברים ל"ב, ג'), הביא לנו איש עברי (בראשית ל"ט, י"ד), חריצי החלב האלה תביא לשר האלף (ש"א י"ז, י"ח), והרץ המחנה לאחיך (שם שם, י"ז), כוש תריץ ידיו לאלהים (תהלים ס"ח, ל"ב), כסף ישיב לבעליו (שמות כ"א, ל"ד), תשיבנו לו (ש"ב פ"ב, כ"ה), ולקחת אשה לבני ליצחק (בראשית כ"ד, ד'). בפעלים אלה ובדומים להם יבואו גם בקשור עם מלת היחס אל, ויתבאר ענינם במקומם. ה) בפעלים שענינם מקרי ומעמד שיקרו לאדם והם אם בהוראות גוף הפועל ומסבב המקרה, או בדרך שמוש פעל סתמי: והטבנו לך (במדבר י', כ"ט), טוב לו עמך (דברים ט"ו, ט"ז), ושדי הרע לי (רות א', כ"א), וירע למשה בעבורם (תהלים ק"ו, ל"ב), וירע לי מאד (נחמיה י"ג ח'), כי המר שדי לי (רות א', כ'), הנה לשלום מר לי מר (ישעיה ל"ח, י"ז), נעמת לי מאד (ש"ב א', כ"ו), ודעת לנפשך ינעם (משלי ב', י'), כי יצר לו אויבו (מ"א ח', ל"ז), כי צר לי (תהלים ל"א, י'), לרב תרבה נחלתו (במדבר כ"ו, נ"ד), רב לכם בני לוי (במדבר ט"ז, ז'), ורוח לשאול וטוב לו (ש"א ט"ז, כ"ג), הרחיב ה' לנו (בראשית כ"ו, כ"ב). ובענין חול המקרים בכלל: כי מה הוה לאדם (קהלת ב', כ"ב), לא ידענו מה היה לו (שמות ל"ב, א')—מה מקרה קרה לו. ומזה ו) ביחס הקנין אשר יקנה לו האדם: יש לי רב אחי, יהי לך אשר לך (בראשית ל"ג, ט'), ויהי לי שור וחמור (שם, שם), ובני בית היה לי (קהלת ב', ז') (עיין היה), לו אהיה ואתו אשב (ש"ב ט"ז, י"ח). ובשלילה: ולרש אין כל (ש"ב י"ב, ג'), כי אין זכרון לחכם (קהלת ב', ט"ז), וחלק לא יהיה לך (במדבר י"ח, כ'), לא לו יהיה הזרע (בראשית ל"ח, ט'). ובקנינים הרוחניים: כבוד לאיש שבת מריב (משלי כ', ג'). ובחסרון הפעל המובן בכח המאמר: כעס לאביו בן כסיל וממר ליולדתו (משלי י', כ"ה), מה יתרון לאדם (קהלת א', ג'), שיש יתרון לחכמה (שם ב', י"ג). ובמובן הנאות והראוי: כי לך משפט הגאלה (ירמיה ל"ב, ז'), לישרים נאוה תהלה (תהלים ל"ג, א'), כי לך יאתה (ירמיה י', ז'), לך ה' הצדקה ולנו בשת הפנים (דניאל ט', ז'). וכמו כן במובן הנחשב שהוא כך וכך: ראמות לאויל חכמות (משלי כ"ד, ז'), ולך תהיה צדקה (דברים כ"ד, י"ג), ותועבת לאדם לץ (משלי כ"ד, ט'), ותהי לכם לחכמה (איוב י"ג, ה'). ובענין ז) קנין הפעולה והמעשה, ר"ל יחס דבר אל מי שעשאו והוציאו לאור: לה' הארץ ומלואה (תהלים כ"ד, א'), לך יום אף לך לילה (שם ע"ד, ט"ז), ובמובן זה יאמר: מזמור לדוד (תהלים, ג' א')—מזמור שדוד חברו, תפלה למשה (שם צ', א'), מכתב לחזקיהו (ישעיה ל"ח, ט'), משכיל לאסף (תהלים ע"ד, א'). ובדומה לזה: דברי הימים למלכי יהודה (מ"ב ט"ו, כ"ג). ויתכן שיאמר גם ביחס הסמיכות (געניטיף) מזמור דוד, תפלת משה. וכמו כן: לדוד מזמור (שם כ"ד, א'), ובחסרון המעשה המתיחס המובן במאמר לדוד (שם כ"ה, א', כ"ו, א' כ"ז, א'). ובא: לשלמה (שם ע"ב, א'), וטעמו: המחובר לכבוד שלמה. ובמלואו: שיר השירים אשר לשלמה (שה"ש א', א'). וכן ביחס הקנין. במקום הסמיכות והכנוי, כשהקנין נסמך לתאר: עיר גדולה לאלהים (יונה ג', ג), ובתוספת מלת אשר: במרכבת המשנה אשר לו (בראשית מ"א, מ"ג). ח) ביחס התולדות למולידיהם: האשה יולדת בנים לבעלה: ושרי אשת אברם לא ילדה לו (בראשית ט"ז, א'), ותלד הגר לאברם בן

(שם שם, מ"ו). והבן נולד לאביו: נולד לו מבת שוע (דה"א, ב׳, ג׳), וַיִּוָּלֵד לַחֲנוֹךְ את עירד (בראשית ד׳, י"ח). וכמו כן ביחס הבן אל האב: ילד בן לְנָעֳמִי (רות ד׳, י"ז), והנה בן לְשָׂרָה (בראשית י"ח, י׳), וּלְשָׂרָה בן (שם שם, י"ד). ובא: הנה ראיתי בן לְיִשַׁי (ש"א ט"ז, י"ח), טעמו: ראיתי שיש בן לישי, שהוא יודע נגן: כי בן הייתי לְאָבִי (משלי ד׳, ג׳). ומשפט חיוב הנשוא אל הנושא, וביחס האבות אל הבנים: יש לָנוּ אב זקן (בראשית מ"ד, כ׳), כי אין לָהּ אב ואם (אסתר ב׳, ז׳), אב אנכי לָאֶבְיוֹנִים (איוב כ"ט, ט"ז). ועם זה יחס המשמרת והפקודה ביחס הקטן אל הגדול ממנו: ואחיתפל יועץ לַמֶּלֶךְ (דה"א כ"ז, ל"ג), שר צבא לַמֶּלֶךְ יואב (שם שם, ל"ד), והוא כהן לְאֵל עליון (בראשית י"ד, י"ח), עבד לשר הטבחים (שם מ"א, י"ב), וגם אלו בחיוב הנשוא אל הנושא; אבל בבואם כחלק אחד מן המשפט, יתיחסו ביחס הסמיכות, כמו: יועץ דוד (ש"ב ט"ו, י"ב), כהן מדין (שמות י"ח, א׳), וכדומה. וכמו כן ביחס הפעול אל הפועל. כשבא במשפט המחייב יתיחס הפעול אל הפועל בלמ"ד: ברוך אברם לְאֵל עליון (בראשית י"ד, י"ט), ובבואו כחלק אחד מן המשפט יבוא בסמיכות: בְּרוּךְ ה׳ (שם כ"ד, ל"א). וכמו כן ביחס הגדול אל הקטן ממנו: הוה גביר לְאַחֶיךָ (בראשית כ"ז, כ"ט), שמו אדון לְבֵיתוֹ (תהלים ק"ה, כ"א), לא אדנים לָאֵלֶּה (מ"א כ"ב, י"ז), אלפים לְרֹאשׁ (ירמיה י"ג, כ"א). ט) בענין שנוי מתכונה לתכונה או ממעמד למעמד: ויהי לְנָחָשׁ (שמות ד׳, ג׳), ויהי לְתַנִּין (שם ז׳, י׳), ויבן וגו׳ את הצלע וגו׳ לְאִשָּׁה (בראשית ב׳, כ"ב), הפך ים לְיַבָּשָׁה (תהלים ס"ו, ו׳), והפכתי אבלם לְשָׂשׂוֹן (ירמיה ל"א, י"ג), ואתה הוה לָהֶם לְמֶלֶךְ (נחמיה ו׳, ו׳), לְעֶבֶד נמכר יוסף (תהלים ק"ה, י"ז), והיית לְאַב המון גוים (בראשית י"ז, ד׳), וישימני לְאָב לפרעה וּלְאָדוֹן לכל ביתו (שם מ"ה, ח׳), והיו לַאֲנָשִׁים פלשתים (ש"א ד׳, ט׳). ומזה י) ביחס הדמיון והציור: והיתה לְאוֹת (בראשית ט׳, י"ג), והיה לך לְאוֹת על ידך, וּלְזִכָּרוֹן בין עיניך (שמות י"ג, ט׳), והיה לְעֵד ביני ובינך (בראשית ל"א, מ"ד). וכמו כן יא) ביחס התכלית: והיו לְאֹתֹת וּלְמוֹעֲדִים וּלְיָמִים (בראשית א׳, י"ד), והיה האכל לְפִקָּדוֹן (שם מ"א, ל"ו), והיה לְבָתִּים לְבַדִּים (שמות ל׳, ד׳), והיו לָכֶם הערים לְמִקְלָט (במדבר ל"ה י"ב).

לֹא, (לוא—נמצא במקרא לפי המסורה ל"ה פעמים). א) הוראתו העצמית—בתור שם העצם: שלילה, אַיִן וְאֶפֶס: כחשו בה׳ ויאמרו לוא הוא (ירמיה ה׳, י"ב), מרדף אמרים לא המה (משלי י"ט, ז׳), (הכתיב לו). ב) בסמיכות המלה לשם או לתאר בא לשלול ולמעט: ומצרים אדם וְלֹא אל וסוסיהם בשר וְלֹא רוח (ישעיה ל"א, ג׳). ג) יבא בסמיכות להשם בהוראת תאר הפעל: וימת סלד לֹא בנים (דה"א ב׳, ל׳, ל"ב), לאמר: מת ערירי, בתהו לֹא־דָרֶךְ (איוב י"ב, כ"ד), מוסב על הפעל וַיַּנְחֵם, בנה ביתו בְּלֹא צדק (ירמיה כ"ב, י"ג)—תאה"פ מוסב על בּוֹנֶה, לעדור בְּלֹא לב ולב (דה"א י"ב, ל"ד), בְּלֹא שפתי מרמה (תהלים י"ז, א׳), ועוד רבות כאלה במקרא. ד) להוראת שלילת הפעולה: לא המטיר ה׳ (בראשית ב׳, ה׳), ובאזהרה בא תמיד עם העתיד: לא תגנב (שמות כ׳, י"ג). ה) בשלילה שאחר החיוב בדרך השאלה ובא „לא" קשור עם „אם": התשמר מצותיו אִם לא (דברים ח׳, ב׳). ו) בשאלה או בתימה יבא קשור עם הֵא השאלה והתימה: הֲלֹא, אם־לא, הֲלֹא ידעת אִם לא שמעת (ישעיה מ׳, כ"ח); וגם יבא לשאלה מכרחת ומחייבת הדבר או הענין כי כן הוא: הֲלֹא הם כתובים (מ"ב ט"ו, ל"ו), ועוד בכמה מקומות בספר הזה ובדברי הימים, ופתרונו: ידועים לפי שבודאי כתובים. ועוד יותר יבואר החיוב וההכרח ממלת „לא" כשהוא מחובר למלת „אם": אִם לא על פניך יברכך (איוב א׳, י"א)—אני ה׳ דבר אִם לא זאת אעשה — לאמר: בודאי אעשה. ז) בא בהוראת טֶרֶם לתאה"פ, ואז הדבר או הפעל המקביל בא בוי"ו: ויהי ישעיהו לא יצא חצר התיכונה ודבר ה׳ היה אליו (מ"ב כ׳, ד׳), ענינו עוד לא יצא או טרם יצא.

לָא, לָה, בארמית ענינו אחד כבעברית, ובא בהוראת ש"ע: כל דארי ארעא **כְּלָה** חשיבין (דניאל ד', ל"ב), ובתאה"פ עם הפעל: **לָא** פלחין (שם ג', י"ב).

לאב, לא נמצא במקרא כי אם פעם אחת ורק בשם:

תַּלְאוּבֹת, ש"נ, ברבוי: אני ידעתיך במדבר בארץ **תַּלְאוּבֹת** (הושע י"ג, ה'), לפי ענינו והכפל, הוראתו: צמאה, צמאון, חרב. דורסט, טראָקקניסס, жажда, засуха: וכן יורה הפעל לאב בלשון ערבית צמאה קרוב אל פעל להב, לוב, וארץ **תַּלְאוּבוֹת** היא ארץ חרבה, צמאון (הצמאה למים), ציה, דירדע, וויסטע, пустыня: והקליר אמר: **תַּלְאוּבָם** בכפור יְכַפֵּר (מוסף יוה"כ).

לָאָה, (עברית וארמית), פע"ו, הקל, היות עָיֵף ורפה־כח הסבל מקצר רוח או מיגיעה רבה, ערמידען, זיך אַבמיהען, утомляться: והוא הפך פעל יכל ר"ל אינו יכול. הנסה דבר אליך **תִּלְאֶה** (איוב ד', ב')—כמעט באת לידי נסיון וכבר רפה כחך ואינך יכול לסבול: כי עתה תבא אליך **וַתֵּלֶא** (שם שם, ה'), **וַיִּלְאוּ** למצא הפתח (בראשית י"ט, א')—לריק יגעו למצוא הפתח עד כי עזבם כח וחדלו, פערגעבליך זיך אַבמיהען, напрасно трудиться: עם זה קיצה בדבר, איבערדריססיג זיין, наскучать, надоѣсть, тяготиться чѣмъ-либо: ובדבא"ם: שאינו **לוֹאֶה** ולא סכל (מו"נ א', נ"ח), וענין אמרנו: לא **לוֹאֶה** שמציאותו יש בה די להמצאת דברים אחרים זולתו (ועיין להה).

הַנִּפְעַל, כעין הקל, לפי שהנושא הוא פועל ומתפעל כאחד: **נִלְאֵיתִי** נשׂא (ישעיה א', י"ד)—קצר כחי לשאת, **נִלְאֵיתִי** הכיל (ירמיה ו', י"א), **וְנִלְאֵיתִי** כלכל (שם כ', ט'), והכפל: ולא אוכל; **נִלְאָה** להשיבה אל פיו (משלי כ"ו, ט"ו), **נִלְאֵית** ברב עצתיך (ישעיה מ"ז, י"ב) (ועיין הערה). ובענין יגיעה לריק, פערגעבליך זיך אַבמיהען, напрасно трудиться: **וְנִלְאוּ** מצרים לשתות מים מן היאר (שמות ז', י"ח), כי **נִלְאָה** מואב על הבמה (ישעיה ט"ז, י"ב)—לא יעצר כח לעלות על הבמה, והכפל: ובא אל מקדשו להתפלל ולא יוכל: העוה **נִלְאוּ** (ירמיה ט', ד')—מרבים להתיגע כדי להעוות (עיין הערה). ובא: נחלתך **וְנִלְאָה** אתה כוננתה (תהלים ס"ח, י'), שעורו: נחלתך שהיא נלאה עיפה ורפית כח—פערשמאַכטעטעס, קראַפטלאָזעס, утомленное, усталое. ובדבא"ם: **נִלְאָה** שכלנו (מו"נ א' נ"ח), **נִלְאִים** לתת בו שעורים (שיר היחוד).

הַהִפְעִיל, יוצא, הוגיע את הזולת ביותר מדאי עד שילאה, ערמידען, ערשאָפפען, утомлять: אך עתה **הֶלְאָנִי** (איוב ט"ז, ז'), את רגלים רצת **וַיַּלְאוּךָ** (ירמיה י"ב, ה'), ומה **הֶלְאֵתִיךָ** (מיכה ו', ג'), כמו במה, ע"ד שנאמר: ולא הוגעתיך בלבונה (ישעיה מ"ג, כ"ג), המעט מכם **הַלְאוֹת** אנשים כי **תַלְאוּ** גם את אלהי (שם ז', י"ב)—להכעים ולצער עד לקצר כח הסבל, קראַנקען, огорчать, досаждать: תאנים **הֶלְאָת** (יחזקאל כ"ד, י"ב), ת' **הֶלְאַתָה**, וע"מ **הָגְלָת**, **הִרְצָת**, רבו הפירושים, והנכון שבהם בכל און וכח הלאתה א"ע להוציא התלאה ולא יכולה. וחסר הנושא ומוסב אל העיר שדמה אותה לסיר מלאה חלאה. וי"מ כמו **חֶלְאָת** בחי"ת, התאנים שלה היינו העקשות, היא החלאה שלה.

לֵאָה, שע"פ, נקבה, כנראה נגזר משרש **לָאָה** שהוראתו רגש הָעֲיֵפוּת והרפיון, שם אשת יעקב שהיתה לו לאשה בערמת לבן אביה שנתן אותה ליעקב בן אחותו תחת אחותה רחל אשר אהב אהבת נפש, **וְלֵאָה** כשמה כן היתה רפת כח ועיניה רכות, אך רבת בנים, ותלד ליעקב ששה בנים ובת אחת כמסופר בבה"ק (בראשית פרשיות כ"ט—ל')

תְּלָאָה, ש"נ (ע"מ תְּעָלָה מן עלה) עמל ויגיעה רבה, פגע רב המיגע ומלאה את הגוף, מיהזעליגקיים, דראַנגזאַל, затрудненіе, бѣдствіе, ונקשר עם פעל מצא: את כל **הַתְּלָאָה** אשר מצאתם בדרך (שמות י"ח ח', במדבר כ' י"ד, נחמיה ט', ל"ב). ובא: בנה עלי ויקף ראש **וּתְלָאָה** (איכה ג', ה'). רש"י פירשו כמו ראש, ולענה, ויהי השם

הֲלָאָה, כנוי ללענה, שהיא מרה וממרת ומדאבת, ומאמר ראש ותלאה, הוא מאמר בפני עצמו ואינו נמשך אל הקודם. ויש מבארים שהוא נמשך אל הפעל ויקף, ור"ל שהקיפני בראש והְלָאָה, וקשה להולמו שאין מקיפים בראש ולענה, כי אם משקים ומרוים (עיין שם פסוק ט"ו).

מַתְּלָאָה, ש"נ, לדעת רש"י ענינו, עניות ודלות: ואמרתם הנה מַתְּלָאָה (מלאכי א', י"ג)—בהמה כחושה (הבאנו) ואנו עניים ואין יכלת להשיג למבחר נדרים. והנראה כדעת המפרשים בהוראת משא כבד מיגע את הנושא, ונאמר בדרך התוכחה, שהמה מביאים בהמות כחושות ורזות. ולגנוב לב המה אומרים: משא כבד הבאתי בהמה שמנה ובעלת בשר. ומסיים דברו: והפחתם אותו, ביום דברכם כזאת הנכם משליכים את הבהמה מעל כתפיכם, בנקל, כדבר קל שרוחים בנפיחת הפה (עיין נפח). והראב"ע פירשו כשתי מלות מַה תלאה—כמה גדלה תלאתנו.

לְיאוּת, ש"נ, בדבא"ם, יגיעה יתרה שמלאה את האדם, אַנשטרענגונג, утомленіе: נלאה שבלנו כל הַלְיאוּת (מו"נ א', נ"ח), ואת יגיע כפי ת"א לְיאוּת ידי (בראשית ל', מ"ב). ובענין חלישות בלתי יכלת מרוב יגיעה, אונפֿערמאָגען, безсиліе, слабость, בפיוט: בְּלְיאוּת בלי נחת (מוסף א' דר"ה), זָעוּת בלי לֵאוּת מחיל כסא (קדושת מוסף א' דר"ה), וקוצר דעתנו וְלֵיאוּת השגתנו (עקדת יצחק, א').

[הערה]. במדרש על וַיִּלְאוּ למצא הפתח (בראשית י"ט, א'), אמרו: וילאו אילאון, המד"א, כי נלאה מואב, מידע ווערדען, утомляться, איינסון המד"א נלאיתי נשא, איבערדריססיג זיין, אשתטון, быть постылымъ, המד"א כי אויל עמי (ב"ר פ' נ'), בעטהאָרט ווערדען, оглупѣть. ומדבריהם למדנו, כי שרש לאה, דומה לשרש אול, יאל, וכן נראה מתרגום יב"ע שתרגם: תעוה נלאו (ירמיה ט', ד'), אִטַּפָּשׁוּ טעו. ומזה יתכן גם לפרש: נִלְאֵית ברב עצתיך (ישעיה מ"ז, י"ב), ע"ד מליצת: נואלו שרי צען (שם י"ט, י"ג). ותרשו בו גם הוראת השתטות והיות נתעה בעצה נבערה והענין אחד, כי מי שנסכלה עצתו או תקותו, תקצר רוחו גם הוא ויכשל כחו.

לָאַט. פעו"י, טיסודו של פעל לוט וקרוב אל אט: הקל ענינו: כסוי. חפוי, פֿערהיללען, אומהיללען, окутать, окутывать, ועם זה הסתרה והעלמה, פֿערבירגען, утаить: והמלך לָאַט את פניו (ש"ב י"ט, ה'). ומזה בפיוט לוֹאֲטִים הרגל (קדושה שחרית דר"ה), ומזה עשית דבר בנחת ומתינות שלא ירגישו בו: זאַנפֿט, גלינד, שאָנענד פֿער-פֿאַהרען, поступать медленно, терпѣливо, мягко, снисходительно, легко: ודבר לָאט עמך (איוב ט"ו, י"א)—הדבר אשר דבר עמך או אשר עשה לך, עשה בנחת וברצוי הַנְּעִים (תרגום ורש"י); וי"מ במובנו הראשון ובהוראת פעל עומד—טמון וצפון עמך. ובצווי: לְאַט לי לנער (ש"ב י"ח, ה'), וענינו כתאר הפעל שנכלל בו גם הפעל המובן במאמר, התנהגו עמו במתינות ובנחת שלא יאונה לו כל רע. ובמושג תאה"פ וכנוי הקנין: ואני אתנהלה לְאִטִּי (בראשית ל"ג, י"ד)—אלך לאט. ובתה"פ גמור: ההולכים לְאַט (ישעיה ח', ו')—בנחת מעט מעט. במובן הטבעי, שטילל, לאנגזאַם: ותבא אליו בַּלָּאט (שופטים ד', כ"א). והאל"ף נחה, ובחסרון האל"ף: ותבא בַלָּט (רות ג', ז'), דברו אל דוד בַּלָּט (ש"א י"ח, כ"ב)—בחשאי ובהסתר, אינסגעהיים (עיין אט, להט).

לאך. לא נמצא בפעל לא בלשון עברית ולא בלשון ארמית ורק בערבית יורה שליחות, זענדען, посылать, ובגפתית ופיניקית בא בהוראת עבודת עבד לרבו. דיענסט טהון, דיענען, служить, ומן ההוראות האלה נגזרו השמות מלאך, מלאכה בלשון עברית וארמית.

מַלְאָךְ, ש"ת. א) משרת וביחוד משרת העומד ללכת בשליחות רבו, ועל הרוב בדבר נכבד, ציר ששולחים המלכים והשרים להודיע דברם ופקודתם, אַבגעזאַנדטער, באָטע, посланникъ, посолъ: ותשלח איזבל מַלְאָךְ (מ"א י"ט, ב'), ומַלְאָךְ בא אל שאול (ש"א כ"ג, כ"ז), בטרם יבא הַמַּלְאָךְ אליו (מ"ב ו', ל"ב), מַלְאָךְ רשע יפול ברע

(משלי י״ג, י״ז) — מלאך בוגד בשולחו, והכפל: וציר אמונים מרפא, ומַלְאָךְ אכזרי ישלח בו (שם י״ז, י״א)—משרת המלך עומד לענוש בלי חמלה: ואל תאמר לפני הַמַּלְאָךְ כי שגגה היא (קהלת ה׳, ה׳)—שליח בית דין לגבות נדרים. וברבוי: וישלח יעקב מַלְאָכִים (בראשית ל״ב, ד׳), וישלח משה מַלְאָכִים (במדבר כ׳, י״ד); לכו מַלְאָכִים קלים (ישעיה י״ח, ב׳). ובסמיכות: ומה יענה מַלְאֲכֵי גוי (שם י״ד, ל״ב), העראָלד, герольдъ: מַלְאֲכֵי שלום מר יבכיון (שם ל״ג, ד׳)—המלאכים העומדים לבשר שלום: חמת מלך מַלְאֲכֵי מות (משלי ט״ז, י״ד). ובא: ולא ישמע עוד קול מַלְאָכֵכֵה (נחום ב׳, י״ד)—לפי המוסכם ענינו שלוחים והם שלוחי מלכי אשור לקרוא מלחמה. והראוי מַלְאָכֵךְ. ולדעת ר׳ יונה בא בה״א במקום יו״ד שהוא מַלְאָכֵכִי ע״מ מנוחיכי. ור׳ יהודה בן בלעם מפרש מלאככה בהוראת שנים הטוחנות ואוכלות הטרף ומוסב אל הקודם: והכרתי מארץ טרפך, שכן בלשון פרס יקראו הריחים מלאככה והם הטוחנות והשנים גם הן נקראו טוחנות (הרד״ק בשרשיו). והתיחד השם הזה, ב) לעצמים רוחניים משרתי ה׳, עומדים ללכת בשליחותו ולעשות דבריו, ענגעל, ангелы, וכמפורש: ברכו ה׳ מַלְאָכָיו גבורי כח עשי דברו וגו׳ (תהלים ק״ג, כ׳): הנה אנכי שלח מַלְאָךְ לפניך לשמרך בדרך (שמות כ״ג, כ׳), הַמַּלְאָךְ הגאל אתי מכל רע (בראשית מ״ח, י״ז). ובסמיכות אל שם ה׳: וימצאה מַלְאַךְ ה׳ (שם ט״ז, ז׳), ויקרא מַלְאַךְ אלהים אל הגר (שם כ״א, י״ז), ויבאו שני הַמַּלְאָכִים סדמה (שם י״ט, א׳), והנה מַלְאֲכֵי אלהים עלים וירדים בו (שם כ״ח, י״ב). ולפי שליחותם ופקודתם המה מתוארים בתארים מיוחדים: ומַלְאַךְ פניו הושיעם (ישעיה ס״ג, ט׳)—הנכבד שבמלאכים, העומד לפני השי״ת תמיד, ועי״ד שנאמר בשרי המלכים: ראי פני המלך היושבים ראשונה במלכות (אסתר א׳, י״ד), ומַלְאַךְ הברית (מלאכי ג׳, א׳)—המלאך הממונה לשמור את הברית אשר כרת השי״ת עם ישראל עמו נוקם נקם ברית, ולפי המוסכם הוא אליהו

הנביא, שמזכירו אחרי כן בשם: הנה אנכי שולח לכם את אֵלִיָּה הנביא וגו׳ (שם כ״ג), מַלְאָךְ מליץ וגו׳ להגיד לאדם ישרו (איוב ל״ג, כ״ג), לַמַּלְאָךְ המשחית (ש״ב כ״ד, ט״ז), משלחת מַלְאֲכֵי רעים (תהלים ע״ח, מ״ט), כמו מלאכים רעים. ומיוחס אליהם חכמה גדולה: ואדני הכם כחכמת מַלְאַךְ האלהים (ש״ב י״ד, כ׳), ולפי ענין שליחותם היו נראים לבני אדם בצורת בני אדם: והנה שלשה אנשים נצבים עליו (בראשית י״ח, ב׳), ובאשת מנוח נאמר: איש האלהים בא אלי ומראהו כמראה מַלְאַךְ האלהים נורא מאד (שופטים י״ג, ו׳) (ועיין שרף) ובכתבי הקדש האחרונים נמצא מהם שנקראו גם בשמות עצמים פרטים: גבריאל, מיכאל, (דניאל ט׳, כ״א, י׳ כ״א), וידוע מאמרם: אף שמות הַמַּלְאָכִים עלו בידן מבבל (ירושלמי ר״ה פרק א׳, ד׳). ועי״ד המליצה נאמר: עשה מַלְאָכָיו רוחות, משרתיו אש לוהט (תהלים ק״ד, ד׳), ובכוונה שכחות ויסודות הטבע הם הם מלאכיו משרתיו עושי דברו. ובדחז״ל נקראו העצמים הרוחנים העליונים הקדושים בדרך כלל מלאכי השרת: שני מַלְאֲכֵי השרת המלוין לו לאדם מעידין עליו (תענית י״א, א׳), והממונים לענוש נפשות החוטאים—מַלְאֲכֵי חַבָּלָה. ומלאך מיוחד לקחת נפש כל חי בבוא עתו, נודע בשם: מַלְאַךְ המות, טאָדעסענגעל, ангелъ смерти, ותרגומו של „בכור מות" (איוב י״ח, י״ג), הוא „מלאך מותא" (עיין בכור). ובדרך הערה עיונית ומוסרית אמרו: הוא שטן. הוא יצר הרע, הוא מלאך המות (ב״ב ט״ז, ע״א). וכמו כן נקראו הנביאים גם המה בשם מלאכים ע״ש שהם שלוחי השי״ת להודיע רצונו: ויאמר חגי מַלְאַךְ ה׳ במלאכות ה׳ (חגי א׳, י״ג), ועצת מַלְאָכָיו ישלים (ישעיה מ״ד, כ״ו), וישלח ה׳ וכו׳ ביד מַלְאָכָיו השכם ושלח (דהי״ב ל״ו, ט״ו), ויהיו מלעיבים בְּמַלְאֲכֵי האלהים וגו׳ ומתעתעים בנביאיו (שם שם ט״ז). ונאמר גם כן בכהן הגדול: כי שפתי כהן ישמרו דעת וגו׳ כי מַלְאַךְ ה׳ צבאות הוא (מלאכי ב׳, ז׳)—שליח ה׳ ללמד תורה לעם. ובא:

מי עור כי אם עבדי והרש כְּמַלְאָכִי אשלח (ישעיה מ״ב, י״ט) — תאר כבוד לכלל עם ישראל שהוא כמלאך שלוח מאת ה׳ להודיע וללמד לכל עמי הארץ תורת יהודו ואלהותו.

מַלְאַךְ, ש״ת, בלשון ארמית, כבעברית, ולא נמצא כי אם ביחוד אל העצמים הרוחניים הנעלים, משרת ה׳, ענגעל, ангелъ: די שלח מַלְאֲכֵהּ (דניאל ג׳, כ״ח, ו׳, כ״ג), ומצוי הרבה בתרגומים. ובדבא״ם בשם תאר מַלְאָכוּתִי — בטבע המלאכים: המעלות הַמַּלְאָכוּתִיוֹת, ענגעל־האַפֿטע אייגענשאַפֿטען, ангельскія качества (תקון מדות הנפש).

מְלָאכָה, (משקל ארמית ת׳ מַלְאָכָה) ובסמיכות מְלֶאכֶת ופעם אחת גם בנפרד (דהי״ב י״ג, י״ד), ש״נ, עקרו עסק ומעשה לעשות דבר מורגש לחושים ע״י תנועת האברים ועל פי ידיעה מיוחדת, אַרביים, ווערק, ווערקטהאַטיגקיים, дѣло, работа: וזה א) אם בעשית כלי כל שהוא מכל חמר שיהיה בשנות אותו מצורתו הטבעית ועם זה ההכנות הנדרשות לעסק זה. ונקשר עם פעל עשה: ובכל מְלָאכָה וגו׳ לעשות בזהב ובכסף ובנחשת ובחרשת אבן למלאת ובחרשת עץ לעשות בכל מְלָאכָה (שמות ל״א, ג׳—ה׳), לעשות כל מְלֶאכֶת חרש וחשב ורקם וגו׳ וארג עושי כל מְלָאכָה (שם ל״ו, ל״ה), וארד בית היוצר והנהו עשה מְלָאכָה על האבנים (ירמיה י״ח, ג׳), היקח ממנו עץ לעשות לִמְלָאכָה (יחזקאל ט״ו, ג׳). ובסמיכות לשם מחשבת: לעשות בכל מְלֶאכֶת מחשבת (שמות ל״ה, ל״ג) — מלאכת חשב מחשבות, והם מְלֶאכֶת חושב ורוקם, שצריכים ידיעה ומחשבה יתרה. וכן לשם עבודה: לִמְלֶאכֶת עבודת הקדש (שם ל״ו, ג׳), לכל מְלֶאכֶת העבודה (שם ל״ה, כ״ד). ואיננו כפל לשון, כי השם עבודה ענינו במקומות אלה שירות, דיענסט, служба (עיין עבד). והטעם לצרך שירות הקדש, וכת״א עבודת פולחנא, וכן: מדי העבודה לַמְּלָאכָה (שם ל״ו, ה׳), ובכנוי: איש איש מִמְּלַאכְתּוֹ (שם שם, ד׳). ובמובן זה נאמר מְלָאכָה במעשי בראשית שכלם חדוש דברים שלא היו מקודם: ויכל אלהים ביום השביעי מְלַאכְתּוֹ אשר עשה (בראשית ב׳, ב׳), כי בו שבת מכל מְלַאכְתּוֹ אשר ברא אלהים לעשות (שם שם, ג׳), שעורו: אשר ברא ועשה (ועיין עשה). ובא בסמיכות אל הדבר שנעשה במלאכה: מְלֶאכֶת העמודים (מ״א, ז׳, כ״ב), מְלֶאכֶת תפיך ונקביך (יחזקאל כ״א, י״ג) (עיין תף ונקב). ומזה ב) גם כל תקון דבר לצרכי האדם ולתשמישיו בשנוי צורתו הטבעית, כמו מְלֶאכֶת הבנינים, החפירה החרישה הזריעה והקצירה וכדומה, אַרביים, ра-бота: והשבתנו את הַמְּלָאכָה (נחמיה ד׳, ה׳) — מלאכת הבנין, ועל עשי מְלֶאכֶת השדה (דהי״א כ״ז, כ״ו), הכן בחוץ מְלַאכְתֶּךָ (משלי כ״ד, כ״ז), והכפל: ועתדה בשדה לך. ובהוראה זו נרדף השם מְלָאכָה אל השם עבודה וכמ״ש: ובכל עבודה בשדה (שמות א׳, י״ד). וכמו כן נרדף ענין עשית מלאכה אל ענין הפעל עָבַד: ששת ימים תַּעֲבֹד ועשית כל מְלַאכְתֶּךָ ויום השביעי שבת וגו׳ לא תעשה כל מְלָאכָה (שמות כ׳, ט׳—י׳), ובאמרו: כל מלאכה, יכלול כל מיני המלאכה, הן בהדוש דבר מעיקרו הן בתקון דבר בשנוי הצורה, והן הן ל״ט מלאכות שפירשו חכמינו ומנו אותם במשנה (שבת ז׳, ב׳). וכן בכל מקום שהזהירה תורה על עשית מלאכה בשבת נאמר כל מְלָאכָה סתם. וכמו כן ביום הכפורים לא נאמר כי אם: כל מְלָאכָה לא תעשו (ויקרא ט״ז, ל׳), ובפרשיות המועדות (בפ׳ אמור, ובפ׳ פינחס). אבל בימי חג הפסח אמרה תורה: כל מְלָאכָה לא יעשה בהם, אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם (שמות י״ב, ט״ז). ומפרשיות המועדות (בפרשיות אמור ופינחס) נאמר בפסח ובכל המועדים: כל מְלֶאכֶת־עֲבֹדָה לא תעשו, ר״ל: בא השם מְלָאכָה בסמיכות לשם עֲבֹדָה, למעט מלאכת אכל נפש. ובטעם הסמיכות הזאת באו פירושים שונים. והרנה״ו אחרי שהביא פירש״י ופירוש הרמב״ן, אמר: שֶׁמְּלֶאכֶת עֲבֹדָה קרויה כל מלאכה שעובד בהן האדם

לעצמו או לאחרים לימים רבים, כמו העבודות שבשדה לחרוש ולזרוע וכו׳. וכן תופש לכתב ספרים וכיוצא שנעשים לימים רבים וכו׳ ואינן צריכות להעשות ביום שיצטרכו להן, אלא נעשים קודם לכן ימים רבים, גם משתמרים לאחר כן ימים רבים, מה שאין כן מלאכות אכל נפש שהתירה תורה ביו״ט, כלן אינן יכולין להעשות קודם יום טוב מבלי שיפוג טעמן וכו׳ (עיין באור ויקרא כ״ג, ז׳); הדברים האלו דברים של טעם הם להטעים את ההלכה, אבל אינם מתישבים על פשוטה של הוראת השם עֲבֹדָה; ויותר נראה כשבא השם מלאכה בסמיכות לשם עבודה יכלול כל מיני עסקי האדם שעושה בתנועת האברים (עיין עבודה). והנראה שבשם מְלֶאכֶת עֲבֹדָה, הכוונה מלאכת הָעֲבֹדָה שבשדה, והן המלאכות שיש בהן טרח גדול. אך מפני שבפסח לא הוציאה התורה מכלל אסור עשיית כל מלאכה, כי אם אשר יאכל לכל נפש, למדו חז״ל לאסור כל מלאכות האסורות בשבת גם ביו״ט, חוץ ממלאכות לצרכי אכל נפש, ובמלאכות האסורות בשבת אמרו: מְלֶאכֶת מחשבת אסרה תורה (חגיגה י׳, ע״ב), ואין כוונתם בזה, לאותן המלאכות שנקראו בתורה מלאכת מחשבת, כי אם תפסו לשון המקרא, והשתמשו בו להוראה אחרת, והיא למלאכה שנעשית בכוונת מכוון. ובא השם גם במובן ג) כל עסק, מעשה שיש בו השתדלות ועיון: עֹשֵׂי מְלָאכָה במים רבים (תהלים ק״ז, כ״ג)—מלאכת ההליכה באניות, או מלאכת המסחר, געשעֶפט, занятіе, שזה היה עיקר תכלית ההליכה באניות בימים מקדם: הלוים והמשוררים עֹשֵׂי הַמְּלָאכָה (נחמיה י״ג, י׳)—מלאכת השיר בבית ה׳: מְלֶאכֶת עבודת בית ה׳ (דהי״א כ״ח, י״ג)—מלאכות הכהנים והלוים: עשי הַמְּלָאכָה לבית (נחמיה י״א, י״ב), על הַמְּלָאכָה החיצונה לבית האלהים (שם שם, ט״ז; דהי״א כ״ו, כ״ט)—המלאכות שהם מחוץ לבית לצרכו ולספק מחסוריו. וע״ד ההשאלה: כי מְלָאכָה היא

לה׳ א׳ צבאות בארץ כשדים (ירמיה נ׳, כ״ה)—להרוג ולאבד. וכן: ארור עשה מְלֶאכֶת ה׳ רמיה (שם מ״ח, י׳), והכפל: וארור מונע חרבו מדם. ובא במובן הנהגת צרכי הבית או המדינה ופקוח על הליכות העסקים בכלל: ויבא הביתה לעשות מְלַאכְתּוֹ (בראשית ל״ט, י״א), וירא שלמה את הנער כי עשה מְלָאכָה הוא ויפקד אתו לכל סֵבֶל בית יוסף (מ״א י״א, כ״ג)—יודע ומבין לעשות מלאכה: ולשרי מְלֶאכֶת המלך (דהי״א כ״ט, ו׳)—מכלכלי בית המלך הכנסותיו והוצאותיו: אשקול על ידי עשי הַמְּלָאכָה להביא אל גנזי המלך (אסתר ג׳, ט׳), ועשי הַמְּלָאכָה אשר למלך (שם ט׳, ג׳). ד) רכוש האדם וקנינו שהוא יעמול להשיגם ושהוא עוסק בו, לכלכלם, פֿערמעֶגען, האַבע, заработокъ, достояніе, имущество: אם לא שלח ידו בִּמְלֶאכֶת רעהו (שמות כ״ב, ז׳, י׳). ונופל על מקנה הבקר והצאן: וּמְלָאכָה רבה היה לו בערי יהודה (דהי״ב י״ז, י״ג), לרגל הַמְּלָאכָה אשר לפני אשר לפני (בראשית ל״ג, י״ד), וכל הַמְּלָאכָה נמבזה ונמס (ש״א ט״ו, ט׳), צוּכטפֿיהע, скотъ. וזה ע״ד הוראת השם עֲבֻדָּה: וַעֲבֻדָּה רבה (בראשית כ״ו, י״ד), ועם זה כלל קנינים וחפצים: וְהַמְּלָאכָה היתה דים לכל הַמְּלָאכָה (שמות ל״ו, ז׳)—טעמו, כל החפצים אשר הביאו היה בהם די צרך כל מלאכת אהל מועד. והמפרשים לא פרשו כן. ומזה: נתנו לאוצר הַמְּלָאכָה (נחמיה ז׳, ע״א), שענינו לאוצר מְלֶאכֶת בית ה׳. עקר שמושו במקרא בלשון יחיד ולרבוי יחובר אליו מלת כָּל, ולא נמצא ברבוי כי אם שתי פעמים: כל מַלְאֲכוֹת התבנית (דהי״א כ״ח, י״ט)—כל מְלָאכוֹת ציורי הכלים לבית ה׳: לספר כל מַלְאֲכוֹתֶיךָ (תהלים ע״ג, כ״ח). ונמצא במשנה: אלו מְלָאכוֹת שהאשה עושה לבעלה טוחנת ואופה ומכבסת ומבשלת ומניקה את בנה, מצעת לו המטה ועושה בצמר (כתובות ה׳, ה׳). ובמובן כללי, אַרבײט, работа: אהוב את הַמְּלָאכָה ושנא את הרבנות (אבות א׳, י״א), גדולה מְלָאכָה שמחממת את בעליה

(גיטין ס"ז, ע"ב), גדולה מְלָאכָה שמכבדת את בעליה (נדרים מ"ט, ב'); וּבַעַל מְלָאכָה נקרא היודע את הַמְּלָאכָה ועוסק בה, אומן, האַנדוועערקער, мастеръ, ремесленникъ (עיין פַּעַל). וכמו כן נקרא האיש שמוסר מלאכתו לפועלים לעשות אותה לו: ונאמן הוא בַּעַל מְלַאכְתְּךָ שישלם לך שכר פעולתך (אבות ג', י"ד). ובדבא"ם: „מלאכת ההגיון". החלק מחכמת ההגיון שיש בו מלאכה לחשב את ההקדמות והתולדות. וכן „מלאכת הרפואה", חלק המעשי שבחכמה זו. ואמרו ג"כ „מלאכת העיון" (אמונות ודעות, הקדמה), והיא הערכת סדר ההצעות בנושא החקירה: אבל אני רואה שיש במלאכה הזאת סתירה (שם, פרק א'). וגזרו ממנו ש"ם תאר: מְלָאכוּתִי, דבר שנעשה ע"י מלאכת ידי אדם, קינסטליכעס, искусственное: מציאותם טבעית לא מְלָאכוּתִית (מו"נ א', ס"ו), וכמו כן מְלָאכִיִּי: על הצורה המינית ועל הצורה הַמְּלָאכִיִּית (שם א', א').

מַלְאָכוּת (מן השם מלאך), ש"נ, שליחות, זענדונג, אויפטראג, послание, поручение: ויאמר חגי מלאך ה' בְּמַלְאֲכוּת ה' (חגי א', י"ג)—בשליחות של הש"י. פ"א במקרא. ובפיוט: שלחתי בְּמַלְאֲכוּת סגל חבורה.

[הערה]. לדעת רש"פ והאחרונים יסוד השרש הזה ל ך שהנחתו הראשונה היא הנועה והוא היסוד לשרשים: ה ל ך, י ל ך, ש ל ך, ש ל ח.

לָאֵל, שע"פ, אבי אֶלְיָסָף נשיא משפחת הַגֵּרְשֻׁנִּי (במדבר ג', כ"ד).

לְאֹם, לְאוֹם, שע"כ, עקרו קבוץ אנשים הרבה. ובלשון גפטית וערבית נמצא בפעל להם בהוראת חבור וקשור, פער-איינינען, פערבינדען, соединять. ומזה קבוץ אנשים בני משפחה אחת לעם, פאָלק, נאַציאָן, народъ, нація: וקרוב בגזרתו והוראתו לשם אֹם אֻמָּה, ולשם עַם שיסודם גם הם בהוראת הקבוץ והאספה (עיין במקומם). ובכנוי בדגש לְאֻמִּי וכן ברבוי לְאֻמִּים, כאלו היה שרשו מן הכפולים לאמם או מן אֹם בתוספת הלמ"ד, ונהוג הרבה בדבור המליצה: מֹנֵעַ בר יקבהו לְאוֹם (משלי י"א, כ"ו), ובאפס לְאוֹם מחתת רזון (שם י"ד, כ"ח), והקודם: ברב עם הדרת מלך. והתיחד לעם מסודר בסדור מדיני וקשור בקשר דעה כללית אחת והוא נרדף לשם גוי ועם: ושני לְאֻמִּים ממעיך יפרדו (בראשית כ"ה, כ"ג), והוא פירוש הקודם: שני גוים בבטנך, והכוונה: שני קבוצי משפחות שלכל אחד ואחד מהם טבע אחר ותכונה אחרת ודעה אחרת, ומיד כשיצאו ממעיך יפרדו זה מזה. ומפרש עוד: ולאם מִלְאֹם יאמץ—כל אחד מהם יתחזק להתגבר על חברו: למה רגשו גוים וּלְאֻמִּים יהגו ריק (תהלים ב', א'), ידבר עמים תחתינו וּלְאֻמִּים תחת רגלינו (שם מ"ז, ד'). וּלְאוּמִּי אלי האזינו (ישעיה נ"א, ד'), והכפל: הקשיבו אלי עמי: יעבדוך עמים וישתחוו לך לְאֻמִּים (בראשית כ"ז, כ"ט), מנוד ראש בַּלְאֻמִּים (תהלים מ"ד, ט"ו).

לְאֻמִּים, שע"פ, אומה מבני דדן (בראשית כ"ה, ג'), וטעם השם כמו שתרגם יונתן: ורישי אומין.

לֹא עַמִּי. שע"פ, בן הנביא הושע שקרא אותו למשל על עמו (הושע א', ט').

לֹא רֻחָמָה, שע"פ, בת הנביא הושע שקרא אותה למשל על עמו (שם שם, ח').

לֵב, ובשלמות לֵבָב, האבר הפנימי בגוף בעל חי, שהוא מרכז מרוץ הדם, משכן החיות והרצון, הערץ, сердце: ויתקעם בְּלֵב אבשלום (ש"ב י"ח, י"ד). חרבם תבא בְלִבָּם (תהלים ל"ז, ט"ו), ויצא החצי מִלִּבּוֹ (מ"ב ט', כ"ד), לִבּוֹ יצוק כמו אבן (איוב מ"א, ט"ז). ויפול גם על המקום בגוף כנגד הלב, החזה: והיו על לֵב אהרן (שמות כ"ח, ל'), מתפפות על לִבְבֵהֶן (נחום ב', ח'), מן הרבוי לבבים. ובמשנה: אם היה לִבָּהּ נאה (סוטה א', ה'), ורוב שמושי הוראות שני השמות האלה לב לבב, הם לפי פעולותיו בגוף, ולפי תכונותיו, והפעולות אשר יחסו לו לפנים וע"ד שמושי ההוראות המתיחסות אל השמות נֶפֶשׁ רוח, והם א) להיות הלב משכן החיות וכו

הרגשת צרכי החיות יפול עליו הפעל חיה: ויחי לְבַבְכֶם (תהלים ס״ט, ל״ג), ולהחיות לֵב נדכאים (ישעיה נ״ז, ט״ו), והפעל מות: וימת לִבּו בקרבו (ש״א כ״ה, ל״ז), וכמו כן הפעלים בהרגשת החולי: וכל לֵבָב דוי (ישעיה א׳, ה׳), עלי לִבִּי דוי (ירמיה ח׳, י״ח), הוכה כעשב ויבש לִבִּי (תהלים ק״ב, ה׳), תוחלת ממשכה מחלה לֵב (משלי י״ג, י״ב), גם בשחוק יכאב לֵב (שם י״ד, י״ג), וְלִבִּי חלל בקרבי (תהלים ק״ט, כ״ב) (עיין חלל). חרפה שברה לִבִּי (שם ס״ט, כ״א). וכן הסיעוד במזון: ואקחה פת לחם וסעדו לִבְּכֶם (בראשית י״ח, ה׳), ולחם לְבַב אנוש יסעד (תהלים ק״ד, ט״ו). והרגשת ההנאה מיין: ויין ישמח לְבַב אנוש (שם). כטוב לֵב אמנון ביין (ש״ב י״ג, כ״ח). ובבחינת היותו משכן הרצון יבוא ב) כשם נרדף אל הרצון, החפץ והמחשבה בכלל, וויללע, וואונש, желаніе: ויהפך לְבַב פרעה (שמות י״ד, ה׳); הפך לִבָּם לשנוא (תהלים ק״ה, כ״ה). ועם קשר מלת עם: כאשר עם לְבָבִי (יהושע י״ד, ז׳), אני היה עם לְבָבִי לבנות (דהי״א כ״ב, ז׳), ועם יחס כ׳ ב׳: יתן לך כִּלְבָבֶךָ (תהלים כ׳, ה׳), ונתתי לכם רעים כְּלִבִּי (ירמיה ג׳, ט״ו), תאות לִבּו נתתה לו (תהלים כ״א, ג׳), עשה כל אשר בִּלְבָבֶךָ וגו׳ הנני עמך כִּלְבָבֶךָ (ש״א י״ד, ז׳). ועל הסכמת הרצון, ענטשלוס, рѣшеніе, намѣреніе: כי להשמיד בִּלְבָבוֹ (ישעיה י׳, ז׳), כי יום נקם בְּלִבִּי (שם ס״ג, ד׳). וכמו כן יתיחסו אל הלב כל מיני ההרגשות וההתפעליות הטבעיות ויבוא בקשור עם פעלים שונים המורים על תכונת הלב והשנוים הטבעיים המתחדשים בו בהתעוררות ההרגשות וההתפעליות ההן. ואמר בבחינת התעוררות ההרגשה הכללית, היקיצה: אני ישנה וְלִבִּי ער (שה״ש ה׳, ב׳), ובהרגשת האהבה והנטיה לדבר ובהפכה, השנאה והמאום: איך תאמר אהבתיך וְלִבְּךָ אין אתי (שופטים ט״ז, ט״ו), תנה בני לִבְּךָ לי (משלי כ״ג, כ״ו), אל תחמד יפיה בִּלְבָבֶךָ (שם ו׳, כ״ה), ואהבת את ה׳ אלהיך בכל לְבָבְךָ ובכל נפשך (דברים ו׳, ה׳), לא תשנא את אחיך בִּלְבָבֶךָ (ויקרא י״ט, י״ז), אם נפתה לִבִּי על אשה (איוב ל״א, ט׳), ותוכחת נאץ לִבִּי (משלי ה׳, י״ב). ובהתפעליות הכעס. יאמר: כי יחם לְבָבוֹ (דברים י״ט, ו׳), חם לִבִּי בקרבי (תהלים ל״ט, ד׳), ויסער לֵב מלך ארם (מ״ב ו׳, י״א). הקנאה: אל יקנא לִבְּךָ בחטאים (משלי כ״ג, י״ז). המורא: יחרד לִבִּי ויתר ממקומו (איוב ל״ז, א׳), לא יירא לִבִּי (תהלים כ״ז, ג׳), יראתי אתן בִּלְבָבָם (ירמיה ל״ב, מ׳), וינע לְבָבוֹ וגו׳ כנוע עצי יער מפני רוח (ישעיה ז׳, ב׳), אל יפול לֵב אדם עליו (ש״א י״ז, ל״ב). וכמו כן: לֵב רגז (דברים כ״ח, ס״ה). והבטחון: בו בטח לִבִּי (תהלים כ״ח, ז׳), נכון לִבּוֹ בטוח בה׳ (שם קי״ב, ז׳), סמוך לִבּו לא יירא (שם קי״ב, ח׳). העז וההתגברות: וְלִבִּי עזבני (שם מ׳, י״ג), חזקו ויאמץ לְבַבְכֶם (שם ל״א, כ״ה), לִבּוֹ יצוק כמו אבן (איוב מ״א, ט״ז), והוא גם בן חיל אשר לִבּוֹ כְּלֵב האריה (ש״ב י״ז, י׳), אשתוללו אבירי לֵב (תהלים ע״ו, ו׳). והרהבת עז, וואגען, смѣлость: אשר מלאו לִבּו (אסתר ז׳, ה׳), על כן מצא עבדך את לִבּוֹ (ש״ב ז׳, כ״ז), מי הוא זה ערב את לִבּוֹ (ירמיה ל׳, כ״א). המרך: ואל הרך לִבִּי (איוב כ״ג, ט״ז), פן ירך לְבַבְכֶם (ירמיה נ״א, מ״ו). וכש״ת: הירא ורך הַלֵּבָב (דברים כ׳ ח׳), וימס לְבַב העם ויהי למים (יהושע ז׳, ה׳), היה לִבִּי כדונג נמס בתוך מעי (תהלים כ״ב, ט״ו), למען למוג לֵב (יחזקאל כ״א, כ׳). התמהון והפסק: ויפג לִבּוֹ (בראשית מ״ה, כ״ו), ויצא לִבָּם ויחרדו (שם מ״ב, כ״ח), לִבִּי סחרחר (תהלים ל״ח, י״א), ובתמהון לֵבָב (דברים כ״ח, כ״ח). השמחה והגילה: ושמחת לֵבָב (ישעיה ל׳, כ״ט), נתתה שמחה בְּלִבִּי (תהלים ד׳, ח׳), יגל לִבִּי (שם י״ג, ט״ו), ופחד ורחב לְבָבֵךְ (ישעיה ס׳, ה׳), וְלֵב אלמנה ארנין (איוב כ״ט, י״ג), שמחים וטובי לֵב (דהי״ב ז׳, י׳), צופ-פריעדן, довольный: לֵב שמח (משלי י״ד, ל׳), וטוב לֵב משתה תמיד (שם ט״ו, ט״ו). הצער והיגון: ולמה ירע לְבָבֵךְ (ש״א א׳, ח׳); יגון בִּלְבָבִי יומם (תהלים י״ג, ג׳), תתן להם מגנת לֵב (איכה ג׳, ס״ה), ובעצבת לֵב (משלי ט״ו, י״ג). וכן יאמר בפעל עטף:

בעטף לִבִּי (תהלים ס"א, ג'). והוא הפוכו של הפעל רחב ביחס אל הלב, כי כשם שהשמחה מרחבת את הלב, כן היגון מצירו ומצמצמו והוא כמו מתקפל ומתעטף (ועיין נפש רוח). ויאמר עוד: כי יתחמץ לְבָבִי (שם ע"ג, כ'), נשבר לִבִּי בקרבי (ירמיה כ"ג, ט'); לא יחרף לְבָבִי (איוב כ"ז, ו'), לֵב נשבר ונדכה (תהלים נ"א, י"ט), הרופא לשבורי לֵב (שם קמ"ז, ג'). וכן ייוחס לו נגע: איש נגע לְבָבוֹ (מ"א ח', ל"ח). וצרות: צרות לְבָבִי הרחיבו (תהלים כ"ה י"ד), קירות לִבִּי הומה לי (ירמיה ד', י"ט), שאגתי מנהמת לִבִּי (תהלים ל"ח, ט'), לִבִּי למואב יזעק (ישעיה ט"ו, ה'). ג) הלב הוא מקום הרגש המוסרי והמדות הטובות והרעות היוצאות מן ההרגש הזה, ולפי זה יאמר עליו: ובר לֵבָב (תהלים כ"ד, ד'), אך ריק זכיתי לְבָבִי (שם ע"ג, י"ג); ועו"ד המשל: כבסי מרעה לִבֵּךְ (ירמיה ד', י"ד), לֵב טהור ברא לי אלהים (תהלים נ"א, י"ב), אהב טהר לֵב (משלי כ"ב, י"א), והפוכו: מדרכיו ישבע סוג־לֵב (שם י"ד, י"ד) — מי שלבו מלא סיגים (ועיין סוג): ישר לִבִּי אמרי (איוב ל"ג, ג'), גראַדהייט, честность, прямота: אודך בישר לֵבָב (תהלים קי"ט, ז'), ובישרת לֵבָב עמך (מ"א ג', ו'), מושיע ישרי לֵב (תהלים ז', י'), והפוכו: לֵבָב עקש יסור ממני (תהלים ק"א, ד'), עקש־לֵב (משלי י"ז, כ'), ונעוה לֵב (שם י"ב, ח'), ודובר אמת בִּלְבָבוֹ (תהלים ט"ו, ב'), ומצאת את לְבָבוֹ נאמן (נחמיה ט', ה'), וְלִבּוֹ בל עמך (משלי כ"ג, ו'), עקב הַלֵּב מכל (ירמיה י"ז, ט'), הרו והגו מִלֵּב דברי שקר (ישעיה נ"ט, י"ג), יהי לִבִּי תמים בחקיך (תהלים קי"ט, פ'); בתם לְבָבִי וגו' עשיתי זאת (בראשית כ', ה'), וטעמו כמו: בכל לְבָבְךָ (דברים ד', כ"ט), אודך בכל לִבִּי (תהלים קל"ח, א'). ובמובן זה יפול עליו הפעל יחד: יחד לְבָבִי ליראה (שם פ"ו, י"א) — שיהיו כל ההרגשות והמחשבות תמים יחדו אל תכלית אחת, ולא תהיה אחת מהן פונה לצד אחר. וכן: באמת וּבְלֵב שלם (ישעיה ל"ח, ג'), והפוכו: בְּלֵב וָלֵב ידברו (תהלים י"ב, ג'), בלא לֵב וָלֵב (דהי"א י"ב, ל"ג), טעמו: בלב שלם. ויתכן שבמובן זה נאמר גם כן: חלק לִבָּם (הושע י', ב'), ועם התאר חנף: וחנפי לֵב (איוב ל"ו, י"ג). ובמדת הנדיבות יאמר: כל איש אשר ידבנו לִבּוֹ (שמות כ"ה, ב'), ובש"ת: כל נדיב לֵב (שם ל"ה, כ"ב), פֿרייגיעביגער, щедрый. ובמובן זה נקשר גם עם הפעל נשא: כל איש אשר נשאו לִבּוֹ (שם שם, כ"א). ובקמצנות יאמר: לא תאמץ את לְבָבְךָ (דברים ט"ו, ז') (עיין אמץ): ולא ירע לְבָבְךָ בתתך לו (שם שם, י'). ובענין ההכנת וההזדמנות לדבר: אם אתה הכינות לִבְּךָ (איוב י"א, י"ג), ריכֿטען, ווענדען, направлять: והכן לְבָבָם אליך (דהי"א כ"ט, י"א), ובמשנה אם כוון לִבּוֹ (ברכות ב', א'). ובבחינת גסות ההרגש המוסרי יאמר: ויכבד לֵב פרעה (שמות ט"ו, ז'), אני הכבדתי את לִבּוֹ (שם י', א'), וחזקתי את לֵב פרעה (שם י"ד, ד'), ומקשה לִבּוֹ יפול ברעה (משלי כ"ח, י"ד). ובש"ת: חזקי מצח וקשי לֵב (יחזקאל ג', ז'), תקשיח לִבֵּנוּ מיראתך (ישעיה ס"ג, י"ג). וכמו כן יאמר: אבירי לֵב הרחוקים מצדקה (שם מ"ו י"ב). ועו"ד המליצה יאמר: השמן לֵב העם הזה (שם ו', י"ד), טפש כחלב לִבָּם (תהלים קי"ט, ע') — משל אל גסות ההרגשה. ובמובן זה ייוחס אל הלב גם ערלה, והפעל מ ו ל כנוי מליצי אל הדבר שהוא מכסה ומחפה אותו מכל צד ומעכב בעד כל הרגש מוסרי להכנס אל תוכו: ומלתם את ערלת לְבַבְכֶם (דברים י"ד, ט"ז), והכפל: וערפכם לא תקשו. ובא גם עם הפעל מ ו ל לבדו בזולת השם ערלה: ומל ה' אלהיך את לְבָבְךָ (שם ל"ד, ו'). ועם הפעל כ נ ע: יכנע לְבָבָם הערל (ויקרא כ"ו, מ"א), ובש"ת ערל־לֵב (יחזקאל מ"ד, ט'). ובא ואקרע סגור לִבָּם (הושע י"ג, ה'), ומזה גם לֵב סתם: וקרעו לְבַבְכֶם (יואל ב', י"ג). וכמו כן בחבור אל השם שרירות: כי בשררות לִבִּי אלך (דברים כ"ט, י"ט), בשררות לִבָּם הרע (ירמיה ז', כ"ד). ובענין זה מתואר גם כן בתאר לֵב אבן והפוכו לֵב בשר: והסירותי את לֵב האבן מבשרכם.

ונתתי לכם לֵב בשר (יחזקאל ל"ו, כ"ו). ובמדת הגאוה יאמר: וכחזקתו גבה לבו (דה"ב כ"ו, ט"ז), גבה לֵב (משלי ט"ז, ה'), האָכמוטהיגער, гордый, надменный: בגאוה ובגדל לֵבָב (ישעיה ט', ח'). ועם הפעל רום: ורם לְבָבֶךָ (דברים ח' י"ד), ועם הפעל רחב: רום עינים ורחב לֵב (משלי כ"א, ד'). ובשפלות והכנעה, דעמוטה, смиреніе: יאמר: וַיַּכְנַע בעמל לִבָּם (תהלים ק"ז, י"ב), ונכאה לֵבָב (שם ק"ט, ט"ז). ובמובן ההתגברות על כל המונעים לעשות הטוב, יאמר ג"כ בפעל גבה: ויגבה לִבּו בדרכי ה' (דה"ב י"ז, ו'). ועם הפעל נתן: הנותנים את לבבם לבקש את ה' (שם י"א, ט"ז). ויתכן שבמובן זה נאמר: ויאבד את לב מתנה (קהלת ז', ז') · לב הנתון מתנה לעבוד את ה' (ועיין מתנה). ועל הנחם וההחרטה, בערייען, сожалѣть: יאמר: וַיַּךְ לֵב דוד אתו (ש"א כ"ד, ו'), ולמכשול לֵב אדוני (שם כ"ה, ל"ה). ובכלל הונח השם לַב כמה פעמים על רגש הצדק והיושר, געוויססען, совѣсть: וזה: מי שֶׁלִּבּו נוקפו (נדה ג', ע"ב). ועל התפלה בכוונת הלב יאמר: נשא לְבָבֵנוּ אל כפים (איכה ג', מ"א), וכמ"כ עם הפעל שפך: שפכו לְבַבְכֶם לפניו (תהלים ס"ב, י"ט), שפכי כמים לִבֵּךְ (איכה ב', י"ט). וכלל ההרגשות המוסריות אשר מקורן בלב נקרא יצר בסמיכות אל השם לב: כי יצר לֵב האדם רע מנעוריו (בראשית ח', כ"א), וכמו כן: וכל יֵצֶר מחשבות לִבּו רק רע (שם ו', ה'). ולדעת י"ם נאמר בענין זה גם בחסרון השם לב: יֵצֶר סמוך תצור (ישעיה כ"ו, ג'), שהוא כמו לב סמוך ובטוח (ועיין יצר). והשם לב כשבא בשם תאר רובו מובנו לטובה, כלל ההרגשות המוסריות הטובות, ופעמים בהפוכו: ושמע תוכחת קֹנֶה לֵב (משלי ט"ו, ל"ב), נשא לְבָבֵנוּ אל כפים (איכה ב', כ"א), חקרני אל ודע לְבָבִי (תהלים קל"ט, כ"ג), בחנת לִבִּי (שם י"ז, ג'). לטובה; ולא תתורו אחרי לְבַבְכֶם (במדבר ט"ו, ל"ט), לרעה. ההוראות וההשאלות המליציות הנזכרות ודומיהן המתיחסות אל השם לב בלה"ק בבחינת היותו משכן הרצון ומקור ההרגש המוסרי, רבות מהן נמצאו גם כן בלשונות אחרות, אך סגולה מיוחדת ללשון הקדש, להתבונן על הלב גם כעל מקור ומעון הכחות השכליים: התבונה, הדעת והחכמה. ובבחינה זו יאמר על הלב: ובְלֵב כל חֲכַם לֵב נתתי חכמה (שמות ל"א, ו'), ונביא לְבַב חכמה (תהלים צ', י"ב), נתתי לך לֵב חָכָם ונבון (מ"א ג', י"ב), בְּלֵב נבון תנוח חכמה (משלי י"ד, ל"ג); לב שומע לשפט את עמך להבין בין טוב לרע (מ"א ג', ט'), ויתן אלהים חכמה לשלמה ותבונה הרבה מאד ורחַב לֵב (שם ה', ט'), כַּבִּיר כֹּחַ לֵב (איוב ל"ו, ה'). וכן בסתם: גם לי לֵבָב כמוכם (שם י"ב, ג'), אנשי לֵבָב (שם ל"ד, י'), מסיר לֵב ראשי עם הארץ (שם י"ב, כ"ד), ותתן לִבְּךָ כלב אלהים (יחזקאל כ"ח, ב'), פֿערשטאַנד, умъ, разумъ. ועל חסרון השכל וההבנה יאמר: חסר לב (משלי ו', ל"ב), יֹאבַד לֵב המלך (ירמיה ד', ט'), לקנות חכמה וְלֵב אָיִן (משלי י"ז, ט"ז), עם סכל ואין לֵב (ירמיה ה', כ"א); ובמובן זה ייוחסו אליו השמות, הפעלים והתארים הנופלים על הכחות השכליות המחשבה וההסתכלות, ובדברי חז"ל: לב בית דין מתנה עליהן (כתובות ק"ו, ע"ב)—דעת והסכמה: לִבָּן של ראשונים כפתחו של אולם ושל אחרונים כפתחו של היכל (עירובין נ"ג, א'), לֵב אדם יחשב דרכו (משלי ט"ז, ט'), לֵב חרש מחשבות און (שם ו', ח'), מים עמוקים עצה בְּלֶב איש (שם כ', ה'), נוֹעֲצוּ לֵב יחדו (תהלים פ"ג, ו'), לֵב לדעת (דברים כ"ט, ג'), לֵב יודע מרת נפשו (משלי י"ד, י'), וּלְבַב נמהרים יבין לדעת (ישעיה ל"ב, ד'); אמרו לנמהרי לֵב (שם ל"ה, ד') (עיין מהר). לֵב צדיק יהגה לענות (משלי ט"ו, כ"ח), והגות לִבִּי תבונות (תהלים מ"ט, ד'), הגיון לִבִּי (תהלים י"ט ט"ו), וכסילים הבינו לב (משלי ח', ה'), ומלבם יוציאו מלים (איוב ח', י'), הקימו מזמות לִבּו (ירמיה כ"ג, כ', ל', כ"ד), וכל יצר מחשבות לִבּו (בראשית ו', ה'), מחשבות לִבּו (תהלים ל"ג, י"א), מורשי לְבָבִי (איוב י"ז, י"א) (עיין ירש), לאדם מערכי לב (משלי

ט"ז, ז'), עברו משכיות לֵבָב (תהלים ע"ג, ז'), מסלות בִּלְבָבָם (שם פ"ד, ו'), גדולים חקקי לֵב, חקרי לֵב (שופטים ה', ט"ו, ט"ז), תעלמות לֵב (תהלים מ"ד, כ"ב), תרמית לִבָּם (ירמיה כ"ג, כ"ו); חזון לִבָּם ידברו (שם שם, ט"ז). וכן יפלו עליו פעלי האמירה והדבור: ויאמר בְּלִבּוֹ (בראשית י"ז י"ז), אמרו בִלְבַבְכֶם (תהלים ד', ה'); לך אמר לִבִּי (שם כ"ז, ח'), ולבך יְדַבֵּר תהפוכות (משלי כ"ג, ל"ג). וביחס אל הגוף שאליו מדברים יבוא בקשור על, בכוונה לפתות, לרצות או לנחם: וידבר על לֵב הנערה (בראשית ל"ד, ג')—לפתותה; ודבר על לֵב עבדיך (ש"ב י"ט, ח')—רצוי ופיוס, דברו על לֵב ירושלים (ישעיה מ', ב')—תנחומים. וכן בענין הדבור בינו ובין עצמו: וחנה היא מדברת על לִבָּהּ (ש"א א', י"ג), עם לְבָבִי אשיחה (תהלים ע"ז, ז'). ובענין החרטה וימלך לִבִּי עלי (נחמיה ה', ז'). ובחדוש דבר שלא היה מעולם: בחדש אשר בדא מִלִּבּוֹ (מ"א י"ב, ל"ג), ובבחינת ההתבוננות בדבר נקשר עם הפעלים: נתן, סבב, שוב שום, שות: ואתנה לִבִּי (קהלת א', י"ז), כי את כל זה נתתי אל לִבִּי (שם ט', א), סבותי אני וְלִבִּי (שם ז', כ"ה), והשבת אל לְבָבֶךָ (דברים ד', ל"ט), ולא ישיב אל לבו (ישעיה מ"ד, י"ט), שימו לְבַבְכֶם לכל הדברים (דברים ל"ב, מ"ו), לא ישימו אלינו לֵב (ש"ב י"ח, ג'), ולא ישים על לב (ישעיה מ"ב, כ"ה), אל תשיתו לֵב (תהלים ס"ב, י"א). ועל התחדשות המחשבה, או זכרון דברים יאמר בפעלים, בוא, עלה: הבא על לֵב שלמה (דהי"ב ז', י"א), וירושלים תעלה על לְבַבְכֶם (ירמיה נ"א, נ'), יעלו דברים על לְבָבֶךָ (יחזקאל ל"ח, י'). ועל בלבול הדעת יאמר: תעה לְבָבִי (ישעיה כ"א, ד'), עם תעי לֵבָב (תהלים צ"ה, י'), לֵב הותל הטהו (ישעיה מ"ד, כ'). ועל העלם דבר מידיעת זולתו ברמיה: ותגנב את לְבָבִי (בראשית ל"א, כ"ו). ובדחז"ל השתמשו למובן זה בשם דעת: גונב דעת (עיין גנב). והפעלים המתיחסים אליו כן בהוראת ההרגש הטבעי והמוסרי וכן בהוראת הכחות השכליות בבחינת היותו מתעורר לאיזה פעולה או מתרחק ממנה, וכמו כן בבחינת היותו מקבל פעולה מזולתו לפעול או להדול מלבד הפעלים הנזכרים—הם, הלך: לא לִבִּי הלך (מ"ב ה', כ"ו), וכל הלך בשרירות לִבּוֹ (ירמיה כ"ג, י"ז), כי אחרי גלוליהם לִבָּם הולך (יחזקאל כ', ט"ז). ובא: ואל לֵב שקוציהם ותועבותיהם לִבָּם הולך (שם י"א, כ"א), י"מ מלת לֵב הראשון בהוראת רצון וחפץ, או מחשבה ועצה, דעת, והכוונה: לבם הולך פונה אל רצון או דעת השקוצים. וי"מ כמו ואל לב אותם, אשר לבם הולך אחרי שקוציהם, הנה דרכם בראשם נתתי; זנה: את לִבָּם הַזּוֹנֶה (שם ו', ט'); נגע: אשר נגע אלהים בִּלְבָבָם (ש"א י', כ"ו); נטה: כי נטה לְבָבוֹ מעם ה' (מ"א י"א, ט'), נטיתי לִבִּי לעשות חקיך (תהלים קי"ט, קי"ב), להטות לְבָבֵנוּ אליו (מ"א ח', נ"ח); נשיו הטו את לְבָבוֹ (שם י"א, ד'); סבב: והסב לב מלך אשור (עזרא ו', כ"ב), ואתה הֲסִבֹּתָ את לִבָּם אחרנית (מ"א י"ח, ל"ז); פנה: אשר לְבָבוֹ פונה היום (דברים כ"ט, י"ז); סור: ולא יסור לְבָבוֹ (שם י"ז, י"ז), מסיר לֵב ראשי עם הארץ (איוב י"ב, כ"ד); סוג: לא נסוג אחור לִבֵּנוּ (תהלים מ"ד, י"ט); שוב: ושב לֵב העם הזה אל אדוניהם (מ"א י"ב, כ"ז), והשיב לֵב אבות על בנים (מלאכי ג', כ"ד); תפש: למען תפש את בית ישראל בְּלִבָּם (יחזקאל י"ד, ד'). וטעם ההוראות הרבות האלה ודומיהם ונטיות השמושים השונים המתיחסים אל השם לב, הוא לפי שהשם לב כמו השמות נפש רוח יבוא על הרוב במובן כנוי הגוף: ויתעצב אל לִבּוֹ (בראשית ו', ו'), ויאמר ה' אל לִבּוֹ (שם ח', כ"א), טעמו כמו אל עצמו: כי מִלִּבְּךָ אתה בראם (נחמיה ו', ח')—מעצמך, לנביאי מִלִּבָּם (יחזקאל י"ג, י"ב), וכן: המתנבאות מִלִּבְּהֶן (שם שם, י"ז), וכדומה הרבה אשר נוכל לפרשם במובן זה. ובא: לֵב יודע מרת נפשו (משלי י"ד, י'), טעמו—אדם יודע מרת נפשו, או הלב יודע מרת עצמו.

רוב שמושי השם לב הם בלשון יחיד. גם לרבים וזה לפי שהוא מתיחס אל הרצון והסכמה, הדעה והמחשבה בכלל ועל המעט שבא בלשון רבים. וע"א נקבה: כל הַלְּבָבוֹת דרש ה' (דה"א כ"ח, ט'), ובחן לְבָבוֹת וכליות (תהלים ז', י'), אף כי לִבּוֹת בני אדם (משלי ט"ו, י"א), ובכנוי: מֵהַשְׂכִּיל לִבּוֹתָם (ישעיה י"ד, כ"ח), ולישרים בְּלִבּוֹתָם (תהלים קכ"ה, ד'). ופ"א בא השם גם ביחיד במין נקבה: מה אמלה לִבָּתֵךְ (יחזקאל ט"ז, ל'), ולפי שהלב הוא באמצע חצי הגוף העליון הושאל השם לב להוראת התוך האמצע, דער מיטטעלפונקט, דיא מיטטע, середина: בְּלֶב־ים (שמות ט"ו, ח'), בְּלֵב האלה (ש"ב י"ח, י"ד). וכמו כן במובן עצם: עד לֵב השמים (דברים ד', י'), כמו עד עצם השמים (עיין עצם). ובא: ואל ישבי לֵב קמי (ירמיה כ"א, א')—כנוי לבבל שהוא עיקר ומרכז המקום של שונאי ה' והקמים עליו, ולדעת הראשונים, הוא גימטריא בא"ת ב"ש של השם כשדים ובגמרא מצוי הרבה במובן לפי עצם הענין: אַלִּיבָּא דהלכתא (סוטה כ"א, א'), אליבא דמר לפי עצם סברת פלוני. וכן הוא בלשונות הסלבים: сердце, גזרתו הראשונה מן середа, לאמר: תוך הדבר וקרבו ועקרו. ובטעם יסוד הוראת השם יש אומרים שעקרו דבר שמן, פֿעטט, жирный, ונקרא הלב כן ע"ש שומנו ועביו. ומיסודו זה נגזרו השמות חֵלֶב חָלָב בתוספת חי"ת. וקרוב לשמוע דעת פֿירסט, שהוראתו הראשונה היא קפול ועטוף, איינהיללען, איינוויקקעלן, свертывать, ודומה לו בערבית ילב ובכפולים לבלאב, ובארמית לפוף לפלוף. ונקרא הלב כן ע"ש צורתו שהוא בעין דבר מקופל ומעוטף (ועיין לבב בהוראת פעל) ושוב מזה נגזר השם חלב ע"ש נסות חלקיו וקפולם זה על זה: ויקח חמאה, ת"י: לבא ובב"א לוויא (בראשית י"ח, ח').

לַבֵּב, פ"י נגזר מן השם לב לבב, הַקְהֵל לקיחת הלב תפישת זולתו בלבבו, פ"א במקרא: לִבַּבְתִּנִי אחתי כלה (שה"ש ד', ט'), ראַס הערץ רויבען, плѣнять сердце; וכך פירשו המפרשים ובמדרש על „בלבת אש" (שמות ג', ב'), אמר בלבת אש ללבבו כשיבוא לסיני ויראה אותן אשות ולא יירא מהן (שמו"ר ב'), יראה מזה שפרשו את הפעל הזה מענין להב ולבה. הקדח, הלהיב, החרה, אַנפֿייערן, ערמ'נטערן, אין פֿלאַממען פֿער-זעטצען, воспламенять, וזה מתישב היטב למליצת: לבבתני באחת מעיניך, נצוץ אור היוצא מאחת מעיניך הצית בי אש האהבה (ועיין לבלב, לבה).

הנִפְעַל פ"א במקרא: ואיש נבוב יִלָּבֵב (איוב י"א, י"ב), ולפי מקומו הוראתו קנית לב, התחכם, הערץ בעקאָממען, פֿערשטאַנ-דיג ווערדען, пріобрѣтать умъ, умнѣть. ושעור הכתוב: ואיש נבוב חלל בלא לב ימלא כלו לב, הלב ימלא את החלל וכן פרשו כל המפרשים, ור' שלמה בן גבירול אמר: החכם הנלבב. וגיזיניוס מפרש בענין חסרון הלב והשכל, דעס פֿערשטאַנדעס בערויבט זיין, אונפֿערשטענדיג זיין, быть ли-шену ума. ומעם הכתוב לדעתו: והאיש, הוא נבוב וחסר לב, והכפל: ועיר פרא אדם יולד — האדם כשהוא נולד, מהולדו דומה לעיר פרא.

לְבוּב, בפיוט: הלקח וְהַלְּבוּב להי עולמים. ועיין במפרש.

לִבֵּב, פ"י, בבנין פִּעֵל, עשית מין עוגה ורקיק ידוע הנקרא בשם לביבה: ותלבב לעיני שתי לְבִבוֹת (ש"ב י"ג, ו'), י"ת: ותחלוט לעיני תרתין חלימתא. וכן פירש"י ותחלוט סלת מרבכת במים רותחין החלה ואח"כ בשמן: וַתְּלַבֵּב לעיניו ותבשל את הַלְּבִבוֹת (שם שם, ח'). לדעת גיזיניוס נגזר השם מן לב בהוראת דבר שמן ותרגום לביבה, פֿעטטקוכען, блинъ, ומזה הפעל לַבֵּב, טגון בשמן או בחמאה. והנראה כדעת פֿירסט שהוא מן לב בהוראת קפול והוא מין רקיקים דקים שמקפלים אותם. ומזה כנראה בקל ובינוני פעול.

לָבוּב, במשנה: א) זכרים יוצאים לְבוּבִין (שבת ה', ב') — קשורים ועטופים בעור שקושרים להם כנגד הזכרות שלא

יעלו על הנקבות. ובענין אחר: ב) עורות לְבוּבִין (ע"ז ב', ג')—עורות הבהמות שקורעים אותם מחיים כנגד הלב, ומוציאים את הלב ומקריבים אותו לע"ז: כעורות לְבוּבִין (נדרים א', ד'),

לִבְלֵב, פע"ו, ארמית ובדחז"ל: מיסודו של לב לבב. א) צמיחה, פריחה, הערפאָרשפראָססען, בליהען, расти, цвѣсти: ומעפר אחר יצמחו, תרגומו יְלַבְלְבוּן (איוב ח', י"ט), מריח מים יפריח, ת' יְלַבְלֵב (שם י"ד, ט'), ובפעל יוצא הצמחה, הוצאת נצה עלים ופירות הערפאָרשפראָססען לאַססען, פריכטע טרייבען, производить плодъ: צדיק כתמר יפרח, ת' היך דקלא: יְלַבְלֵב פרין (תהלים צ"ב, י"ג). ובגמרא: מאן דנפיק ביומי ניסן וחזא אילני דקא מְלַבְלְבִי (ברכות מ"ג, ע"ב), וכל אשר יעשה יצליח, ת' וכל לַבְלְבוּי דִמְלַבְלֵב (תהלים א', ג'), ובגמרא: מה יער מְלַבְלֵב, אף בית המקדש מְלַבְלֵב (יומא ל"ט, ב'), והקליר אמר: עבים לְהַלְבִּיב (פיוט גשם)—להוציא לולבים. ונמצא עוד בהוראת ב) גרוי, שסוי, החרה, התחרות, רייטצען, дразнить, травить. במדרש: זווג את הארי והיה מְלַבְלְבוֹ כנגד בנו (שה"ש ג', ה'), נוטל את בנו וּמְלַבְלְבוֹ בארי (ב"ר ע"ו), ובתרגום יונתן בענין הרעמה, לאַרמען, לאַרם מאַכען, шумѣть: נְלַבְלְבָה לקובליהון ונערבבה יתהון (שמות י"ד, י"ג, י"ד). ומזה במדרש: ירעם מן שמים ה' לִבְלֵב בקולו כביכול (שה"ש א', ט'). ולא רחוק לשער כי מהוראת הצמיחה יצאה הוראת ההארה וההופעה או יציאת ופריצת הלהבה, כמו שמצאנו שתי ההוראות האלה משותפות בפעלים אחרים נצץ. ולפ"ז השרשים לב, לבב, לבה, להב יסוד אחד להם (ועיין לולב).

לָבַד, פ"י, ארמית. ובמשנה עיקר הוראתו כפי הנראה חבור מהודק, צוזאַממען פרעססען, וואַלקען, сжимать, мять, ומזה: לָבָד, ש"ז, הַלְּבָדִים אסורים מפני שהם שועים (כלאים ט', ט')—בגד עב עשוי מצמר או מצמר ופשתים יחדו טרוף בלא טווי ואריגה, כי אם מחובר ע"י כבישה והירוק לבד. וכן הוא בלשון ערבית. ות"י: בקרחתו או בגבחתו (ויקרא י"ג, נ"ה) ברדידה או בלבדיה תרגום קרחתו, שהוא פני הבגד וצדו העליון, רעכטע זייטע, правая, (наружная) лицевая сторона, שהוא תמיד שעוע וחלק במלת רדד וחלק התחתון של הבגד לצד הגוף, לינקע זייטע, лѣвая (изнанка) сторона, במלת לבד. מפני שהוא עשוי תמיד מבגד עב וגס (פליישער בהוספותיו לספר המלים להר' לעוי). ומזה בפעל בבינוני פעול בגמרא:

לָבוּד, מחובר ע"י נגיעה חיצונית: אמרינן לָבוּד (עירובין ט', א'), וכל פחות משלשה סמוך לדופן כְּלָבוּד דמי (סוכה ד', א'), כי אתאי הילכתא לגוד וללבוד (עירובין ד' ע"ב), ורש"י פירש לשון לבוד כמו סניף דבר קצר שהוסיפו עליו והאריכוהו. ובפיוט: כי לך הַשֶּׂגֶב יְלֻבַּד (התיכה לקדושה שחרית י"כ). ובדבא"ם בהתפעל: גוף אחד תחת החזות מִתְלַבֵּד בהם (מורה נבוכים ג', ב').

לַבָּה, ש"נ, פ"א במקרא. להבת, שלהבת, פלאַממע, пламя, וי"א שהוא מן להבה בחסרון הה"א. והנראה שהוא שרש בפ"ע מיסודו של לב לבב הדומה אל להב: בְּלַבַּת אש מתוך הסנה (שמות ג', ב'). ובמשנה בא ממנו בפעל:

לִבָּה, בפִּעֵל, הדלקת אש, הַפָּחָה באש להגדיל המדורה, פייער אויפבלאַזען, פייער מאַכען, раздувать огонь: בא אחר ולִבָּה הַמְלַבֶּה חייב (ב"ק ו', ד'), לִבְּתָה הרוח (שם), ובהתפעל: קטמה וְנִתְלַבְּתָה (שבת ל"ז, א').

לִבּוּי, שה"פ: אם יש בְּלִבּוּיו כדי ללבותה (ב"ק י"ט, ע"ב) (עיין לבלב).

לבט, פעו"י, במקרא נמצא רק בבנין נִפְעַל: ועם לא יבין יִלָּבֵט (הושע ד', י"ד), ותרגומו אִתְרַטַּשׁ. וענינו היות מושלך לארץ, נשואָרפען, געשמירצט ווערדען, быть низвержену, דומה להוראת הפעל לבט בלשון ערבית וסורית הַפֵּל, הַכְרֵעַ, במובן הטבעי והמוסרי, ניעדערבייגען, בעטריבען, со-крушать. והרד"ק בשם אביו פירשו גם

בן על פי הלשון הערבית, אך בהוראות אחרות, ומהם: הפסיחה על שתי סעפים, מבלי ברור ודעת האמת, וואַנקען, коле-баться. ומזה השתבשות הדעת, פֿערווירט ווערדען, путаться, והוראה זו מתישבת יותר בפסוק: ואויל שפתים יִלָּבֵט (משלי י', ח' י')—ישתבש יתעוות וכשל בדבריו. אבל רש״י פירשו על פי מה שהשתמשו בו חז״ל טרח הדרך וליאות המשא, ערמידעט, ערשאָפּפֿט ווערדען, изнуряться, עיין פירושו במשלי. ובאמת מצאנו את הפעל לבט, במדרשים פעמים הרבה, ובבנינים שונים. וכלם בענין התיגעות וליאות. בפִּעֵל: שבאברהם לא לִבְּטוּהוּ ומשה לִבְּטוּהוּ (מכילתא פ״י), ובהִתְפַּעֵל: שֶׁנִּתְלַבְּטוּ על דרך זו (ספרי במדבר ס' פ״ד), וכל ההוראות השונות האלו יתבן שמקור אחד להם, והיא נפילה שתחלתה פסיחה ונדנוד ובאה מכח הדוחה והמפיל, או מן הליאות והטורח המרובה ודומה לו שרש חבט (עיין שם). ובפיוט: בלי בחורב יִלָּבֵט (הקליר בפיוט טל)—יתקלקל ויופסד: לְבָטָה יראתם (מעריב ב' דפסח).

לָבוּט, ש״ז, עמל וטורח מרובה, מיה-זעלינקייט, שבראַפּאַצע, утомленіе, мученіе: הביא עליו לְבוּטֵי לְבוּטִים (ב״ר נ״ב).

לָבִיא, ש״ז, שם מין חיה הידוע בשם אריה, לאֶווע, левъ: לָבִיא וליש (ישעיה ל', ו'), ומלתעות לָבִיא לו (יואל א', ו'), והקודם: שניו שני אריה, שאגה לו כַּלָּבִיא (ישעיה ה', כ״ט), הן עם כְּלָבִיא יקום (במדבר כ״ג, כ״ד), והכפל: וכארי יתנשא. והנקבה לְבִיָּא (אל״ף תמורת ה״א) לְבִיָּה (ע״מ צְבִיָּה או בחסרון הה״א ומשפטו לְבִיאָה): מה אמך לְבִיָּא (יחזקאל י״ט, ב'), לאָווין, львица, והצעירים שבמין הזה, הגורים, נקראו ע״ד המליצה בְּנֵי לביא (איוב ד', י״א), והרבוי: בתוך לְבָאִם (תהלים נ״ז, ה') מן היחיד ע״מ צְבִי, ובחסרון יו״ד, וכן ברבוי נקבה ממשקל זה לְבָאוֹת: ומחנק לְלִבְאֹתָיו (נחום ב', י״ג). ונמצא בתמונה זו, בשם עצם פרטי, שם עיר בשבט שמעון: לְבָאוֹת (יהושע ט״ו, ל״ב), ונקראות ג״כ בית לְבָאוֹת (שם י״ט, ו').

לבן. לְבָנָה, ש״ת הגוון הדומה למראה השלג, הסיד וכהומה, ווייס, бѣлый: כזרע גד לָבָן (שמות ט״ז, ל״א), שער לָבָן (ויקרא י״ג, כ״א), נגע לָבָן (שם שם, כ״ב), סוסים לְבָנִים (זכריה ו', ג'). ובזולת המתואר, כל אשר לָבָן בו (בראשית ל', ל״ה), כלו הפך לָבָן (ויקרא י״ג, י״ג), מחשף הַלָּבָן (בראשית ל', ל״ז), דאָס ווייסע, бѣлое, וּלְבֶן שנים מחלב (שם מ״ט, י״ב), מן הנפרד ע״מ לָבֵן. בהרת לְבָנָה (ויקרא י״ג, ד'), פצלות לְבָנוֹת (בראשית ל', ל״ז). ובמשנה: כְּלֵי לָבָן, בגדי פשתים: שהיו נותנים כלי לבן לכובס (שבת א', ט'), יוצאות בכלי לָבָן שאולין (תענית ד', ח'). שדה־הלבן, או שדה־לבן - שדה שזורעים בו תבואה וקטניות שמראיהן כשהן מתבשלות מראה לבן והפוכו שדה האילן: עד אימתי חורשין בשדה הַלָּבָן (שביעית ב', א'). ובהשאלה: נקי מכל לכלוך, טהור, ריין, זויבער, чисто, опрятно: בכל עת יהיו בגדיך לְבָנִים (קהלת ט', ח').

לָבָן, שע״פ, א) בן בְּתוּאֵל הארמי ואחי רִבְקָה אשת יצחק (בראשית כ״ד, כ״ט), ובכן היה בן בנו של אחי אַבְרָהָם נָחוֹר (שם כ״ב, כ״א), ויושב בחרן (ארם) במזרחית צפונית לארץ כנען מקום שבתו של אברהם, עפ״י המסופר בכה״ק (בראשית כ״ד), הסב גם הוא בזה, שאחותו רבקה תִּנָּשֵׂא לְיִצְחָק בן אברהם. וכאשר ברח יעקב מכנען מחמת עשו אחיו מצא מנוס לו בבית דודו אחי אמו לבן, ושם נשא לו, יעקב, נשים את בנות לבן: לֵאָה וְרָחֵל. הדברים האלה מבוארים בספורי התורה (בראשית כ״ט—ל״ב). ב) שם מקום אחת מתחניות בני ישראל במדבר: וְלָבָן וחצרות (דברים א', א'), ויש משערים שהוא אחד עם עיר לִבְנָה הנזכרת בספור כבוש הארץ (יהושע י', כ״ט—ל״ב), ועיין ערך לִבְנָה. ומזה נגזר הפעל לִבֵּן, פע״ו, בבנין הפעיל, היות בגוון הלבן, או התחדשות הגוון הזה. ווייס זיין, ווייס ווערדען, бѣлѣть: הִלְבִּינוּ שריגיה (יואל א', ז'). ובמובן המוסרי: ומשלג אַלְבִּין (תהלים נ״א, ט'), היות נקי וטהור מכל חלאת חטא ועון: כשלג יַלְבִּינוּ (ישעיה א',

י"ח). ובמשנה: עקרן משחיר וראשן מַלְבִּין (נגעים ד', ד'), היה הלשון (של זהורית) מַלְבִּין (יומא ו', ח'), והקליר אמר: הוּלְבְּנוּ בכפור אשמים (פיוט לגשם). ובהשאלה: החוורת פנים מביוש, ערבלאַססען לאַססען, заставить блѣднѣть: נערים פני זקנים יַלְבִּינוּ (סוטה ט', ט"ו), הַמַּלְבִּין פני חברו ברבים (אבות ג', י"א). ובא במקרא בְּפִעֵל: לברר וּלְלַבֵּן (דניאל י"א, ל"ה)—צרוף ונקוי, לייטערן, רייניגען, бѣлить, чистить. והנראה שמשפטו להיות לְלַבֵּן והוא מן הַפִּעֵל, לפי שמצאנוהו בהתפעל ומורגל הרבה בלשון חכמים: הַמְלֻבְּנוּ והמנפצו (שבת ז', א')—כבוס צמר לנקותו מלכלוכו. וכן בענין הבאת כלי חרם או כלי מתכת באש עד כדי שישובו לצבע לבן, ברעננען, דורך דאַס ברעננען וויסס מאַכען, бѣлить посредствомъ жженія, накалить до бѣла: ואין מְלַבְּנִים את הרעפים לצלות בהן (ביצה ד', ז'), לַבֵּן סכין (חולין ח', ע"א), בחרב מְלוּבֶּנֶת נכוה (ירושלמי יבמות ט"ז, ג'). ובהשאלה: מצורף, בקי, מנוסה: מְלוּבָּן ברשע (ב"ר ס'), וכן בענין, משכיל, ובעל כשרונות טובים, געוואַנדט, פֿאֶהיג, ловкій, בן מזורז וּמְלוּבָּן (סנהדרין ע', ע"ב).

הִתְפַּעֵל, התברר, היות מצורף ומזוקק במובן המוסרי, קלאַר ווערדען, זיך לייטערן, רייניגען, быть просвѣтляему, выяснену: יתבררו וְיִתְלַבְּנוּ ויצרפו רבים (דניאל י"ב, י'), רש"י פירש יתבררו ויתלבנו החשבונות יצרפו בהם רבים להבינם, וי"מ שהוא מוסב על בני הדור ההוא, שהם יתבררו ויתלבנו בכור הנסיונות.

לָבָן (או לָבֵן), ש"ז, צבע הלבן, דיא וויסע, бѣлый цвѣтъ. ועם זה, דבר שהוא לבן מטבעו: אביו מזריע בו לוֹבֶן, שממנו הלובנים המוח והצפרנים (קהלת רבה ה', ז'), וכמו כן ליח הזרע, ווייסער פֿלוסס, מטמא בדם (באֹדֶם) כאשה, ובלָבֶן כאיש (זבים ב', א'). ועמ"נ: מפה של לבנית (קהלת רבה ה', ז'), והוא נרדף עם לַבְלוּנִית והוראתו לבן מאד (עיין ויק"ר, פ' י"ד), ונמצא גם ברבוי: הענבים הַלַּבְלוּנִיּוֹת (ירושלמי בכורים פרק א').

לַבְנוּנִית, כעין הקודם: כמה יהיה בְּלַבְנוּנִית (נגעים פ"ם).

לִבּוּן, שה"פ, א) הבערת כלי חרס או כלי מתכת באש עד שילבינו: חרודה קודם לְלִבּוּנָהּ (חולין ח', א'). ב) שם שבעת הימים הנקיים שהאשה סופרת אחרי שפסקה מדמי הנדה: בימי לִבּוּנָךְ מהו אצלך (שבת י"ג ע"ב).

לְבָנָה, ש"נ, המאור הקטן המושל בלילה, הירח, דער מאָנד, луна, мѣсяцъ, וזה ע"ש גוונה הלבן והטהור: וחפרה הַלְּבָנָה (ישעיה כ"ד, כ"ג). והיה אור הַלְּבָנָה (שם ל', כ"ו) (ועיין ירח). יפה כַלְּבָנָה (שה"ש ו', י'). ובא בשע"פ, שם איש מן הנתינים: בְּנֵי לְבָנָה (עזרא ב', מ"ה), ובנחמיה (ז', מ"ח), בְּנֵי לְבָנָא.

לִבְנָה, ש"נ, טֹהַר ובהירות, רייניהייט, העללע, דורכזיכטיגקייט, бѣлизна, чистота, прозрачность: כמעשה לִבְנַת הספיר (שמות כ"ד, י'). ומזה בשע"פ: א) עיר בארץ כנען מושב מלך אחר בימי יהושע (יהושע י"ב, ט"ו), ונפלה בגורל לשבט יהודה ונתנה לבני אהרן לעיר המקלט (שם ט"ו מ"ב, כ"א, י"ג), והיתה עיר בצורה עוד בימי חזקיהו, ומלך אשור נלחם עליה (מ"ב י"ט, ח'). ב) עיר במדבר, אשר חנו בה בני ישראל במסעיהם: ויסעו מרמן פרץ ויחנו בְּלִבְנָה (במדבר ל"ג, כ'), ולא נודע מקומה. והנה בדברי ימי יורם (יהורם) מלך יהודה נאמר: ויפשע אדום מתחת יד יהודה עד היום הזה, אז תפשע לִבְנָה בעת ההיא (מ"ב ח', כ"ב), י"מ שהעיר לִבְנָה הנזכרת בזה היא עיר בארץ אדום, והנכון כפירש"י שהיא העיר לִבְנָה שבשבט יהודה וגם הם מרדו ביורם מלכם. כאשר מרד בו מלך אדום. וכן פירש המפרש לדה"י (דה"ב כ"א, י'), והוסיף לאמר לפי שהיתה לִבְנָה של יהודה עומדת על גבול אדום, וכשמרדו האדומים התחברו עמהם. ובעל מחקרי ארץ שאחז בפירוש זה, אמר שיתכן שבני יהודה יושבי לִבְנָה היתה רוחם נאמנה את אלהי אבותיהם ונשאו יד ביהורם על אשר עזב את אלהי אבותיו, ושעל כן הוסיף הכתוב בדה"ב ותכף לפשיעת לבנה מאמר: כי עזב את

ה' וגו', וכאשר היטיבו מלכי יהודה את דרכם ושבו אל ה', שמו לב בני לִבְנָה אליהם לחסות בצלם. ושעל כן בפשיעת אדום עד היום הזה ובפשיעת לבנה לא נאמר כי אם: בעת ההיא.

לִבְנֶה, ש"ז, מין עץ: מקל לִבְנֶה (בראשית ל', ל"ז), תחת אלון וְלִבְנֶה (הושע ד', י"ג). לדעת רס"ג ורבי יונה הוא העץ שנקרא גם בערבית לבני, וכן תרגמו השבעים בבראשית בלשון יונית שטיראַקס, דיא שטאָראַקססטוידע. ולו שרף לבן ובהיר, שמשתמשים בו למוגמר, למשיחות, ורפואה. וע"ש השרף הזה נקרא העץ לִבְנֶה. ורש"י תרגמו טרינבלא, ווייססע פאַפּפעל, бѣлый тополь, שהוא לבן.

לְבֹנָה (לְבוֹנָה), ש"נ, מין שרף עץ. המפורסם בריחו הטוב, המובחר במינו הוא הלבן, ועל הרוב הוא כהה ירק (בלייכגעלב), וכן שמו בלשון יונית, ליבאַנאָס או ליבאַנאַטאָס, ווייררויך, ладанъ, ѳи-міамъ, והוא מן הסמים שהיו בקטרת: וּלְבֹנָה זכה (שמות ל', ל"ד). והיתה נתונה על המנחות: ונתן עליה לְבֹנָה (ויקרא ב', א'), על כל לְבֹנָתָהּ (שם שם, ב'). ועלתה בהקטרה לאזכרה (שם), וזה שנאמר: מזכיר לְבוֹנָה (ישעיה ס"ו, ג'), ונתנה גם כן על לחם הפנים (ויקרא כ"ד, ז'). ועיקר גְדוּלָהּ היה בשבא: כלם משבא יבאו זהב וּלְבוֹנָה ישאו (ישעיה ס', ו'): למה זה לי לְבוֹנָה משבא תבוא (ירמיה ו', כ'), עם כל עצי לְבוֹנָה (שה"ש ד', י"ד), כנוי לכל מיני עצי בשמים. ולא מצאנו שהיה עץ הלבנון גדל בארץ ישראל. ובא: אלך לי אל הר המור ואל גבעת הַלְּבוֹנָה (שם שם, ו'), תאר מליצי אל גבעה ידועה שהיו גדלים עליה עצי בשמים שונים. והוא כפל מליצת הר המור: ולא נודע אל איזה הרים יכוון. ולפי השערת פירסט שניהם הם ש"ת אל הר ציון, הר המור ע"ד הר המוריה וגבעת הלבונה, ע"ש שנקרא בדרך המליצה גם בשם לבנון (עיין לבנון). ולא רחוק לאמר שבגבעת הלבונה כוונתו אל הר הלבנון. ושעור הכתוב: אלך לי אל הר המור או אל גבעת הלבונה, ועשה משם לבנון, שם לְבוֹנָה, לרמז אל ריחו הטוב ולזווגו עם הר המור, שהוא כנוי לשם מוריה, להפליג בשבחו שהוא כלו מלא ריח מור. וזכר לדבר מה שנאמר אח"כ: אתי מלבנון כלה (שם שם, ח'). ובא ב) בשע"פ עיר קרובה לשכם: ומנגב לִלְבוֹנָה (שופטים כ"א, י"ט).

לְבָנוֹן, שע"פ, ההר הגדול בצפון ארץ ישראל המבדיל בינה ובין ארץ ארם. ובא בה"א הידיעה בדבור הפשוט, ובלא ה"א בדבור המליצה: ארץ הכנעני וְהַלְּבָנוֹן (דברים א', ז'), מהמדבר וְהַלְּבָנוֹן הזה (יהושע א', ד'), ונקרא כן ע"ש השלג הרב המכסה אותו ברום גבהו, בכל ימות החורף. ושע"כ נקרא בארמית ובערבית גם כן בשם טור תלגא, השלג הרובץ עליו בהמסו בימי הקיץ, וישוב לנהרי מים טהורים טובים לשתיה. וזו היא מליצת הכתוב. וכן: היעזב מצור שדי שלג לְבָנוֹן (ירמיה י"ח, י"ד), באר מים חיים ונוזלים מן לְבָנוֹן (שיה"ש ד', ט"ו), ומפורסם ההר הזה באילניו הטובים, הגדולים והחזקים. וביחוד במין הארזים הטובים לבנין מפני שהם קשים מאד עד שאין הרקבון שולט בהם, ולא תאכל בהם התולעת, נוסף על זה ריחם נודף ריח טוב מאד. ושעל טובם מיוחסים ביחוד אל מעשי ה': ארזי לְבָנוֹן אשר נטע (תהלים ק"ד, ט"ז), מן הארזים ההם לקח שלמה לבנין בית המקדש אשר בנה: ויכרתו לי ארזים מן הַלְּבָנוֹן (מ"א כ', כ'), וישלחם לְבָנוֹנָה (שם שם, כ"ח). וכן נאמר: אפריון עשה לו המלך שלמה מעצי הַלְּבָנוֹן (שיה"ש ג', ט'), וכן נמצא בו עצי בשם שונים. ויהי למשל בריחו הטוב: וריח שלמותיך כריח לְבָנוֹן (שם ד', י"א), וריח לו כַּלְּבָנוֹן (הושע י"ד, ז'), וכן נטעו בו כרמים והיה יינם נודע לתהלה בטעמו ובריחו: זכרו כיין לְבָנוֹן (שם שם ח'), וכלל הוד אילניו ועציו הטובים נקרא בשם „כבוד" ונאמר: כבוד הַלְּבָנוֹן נתן לה (ישעיה ל"ה, ב'), כְּבוֹד הַלְּבָנוֹן אליך יבוא (שם ס', י"ג), ומפרש: ברוש תדהר ותאשור יחדו וגו'.

ובא למשל אל הגבורה והחזק: מראהו כַּלְּבָנוֹן (שה"ש ה', ט"ו), וְהַלְּבָנוֹן באדיר יפול (ישעיה י', ל"ד); הנה אשור ארז בַּלְּבָנוֹן (יחזקאל ל"א, ג'). והשתמשו בו לתאר את ארץ ישראל כלה בישיבה ובחרבנה: ישבת בַּלְּבָנוֹן מקננת בארזים (ירמיה כ"ב, כ"ג), פתח לְבָנוֹן דלתיך ותאכל אש בארזיך (זכריה י"א, א'), ושב לְבָנוֹן לכרמל (ישעיה כ"ט, י"ז) (ועיין כרמל), החפיר לְבָנוֹן קמל (שם ל"ג, ט'), ובית מלך יהודה מתואר בתאר „ראש הלבנון" (ירמיה כ"ב, ו'), בא אל הַלְּבָנוֹן (יחזקאל י"ז, ג'), כי חמס לְבָנוֹן יכסך (חבקוק ב', י"ז)—החמס אשר עשית בלבנון בהרגך חיתו (משל לארץ ישראל ויושביה) הוא יכסך. ולא לבד כללות ארץ ישראל נקראה בשם לבנון, כי גם עם ישראל באחדותו וסמל תקפו ומרכז כחותיו ע"י מלך ובית המקדש יכונה בשם לבנון. כשאתם נכנסים לא"י צריכים אתם לא להעמיד עליכם מלך... שאין לבנון אלא מלך וכו' ואין לבנון אלא בית המקדש וכו' (ספרי דברים פסקתא ו'). ההר הזה נחלק לשני רוכסי הרים גדולים, האחד פונה מערבה אל פאת הים, והשני מזרחה, ושניהם נקראים בכה"ק בשם לבנון בכלל, והפונה מזרחה נקרא גם כן חרמון עיי"ש. ולפי הנראה נקרא ג"כ ע"ד המליצה: מגדל הַלְּבָנוֹן (שה"ש ז', ה'), וראיה לדבר ממה שנאמר בו: צופה פני דמשק. ובלשונות העמים נקרא החלק המערבי בשם Libanon, והמזרחי בשם Antilibanon (לעומת הלבנון), בין שני רוכסי ההרים האלה בקעה גדולה: בבקעת הלבנון תחת הר חרמון (יהושע י"א, י"ז). ובלשונות העמים נקראת בשם Coclesyria, (ומזה ברחז"ל חילת סוריא). המלך שלמה בנה בית גדול שנקרא בֵּית יַעַר הַלְּבָנוֹן (מ"א ז', ב'), ע"ש שהיה בנוי כלו מארזי הלבנון, בבית ההוא נתן שלמה את צנות הזהב ומגני הזהב אשר עשה (שם י', י"ז). ובהמשך הימים היה הבית הזה אוצר לכל כלי נשק מלכי יהודה, ונקרא „בית היער" (ישעיה כ"ב, ח'), גם בהשמט השם לבנון.

לִבְנִי, שע"פ, בן גרשום בן לוי (שמות ו' י"ז), ועל שמו נקראו בניו משפחת הַלִּבְנִי (במדבר ג', כ"א).

לִבְנַת, שע"פ, עיין שיחור.

לְבֵנָה, ש"נ, אבן מלאכותית עשויה מטיט וחמר ששורפים אותה באש ונעשית קשה כאבן ומשתמשים בה לבנין בתים, לעהטשטיין, באקקשטיין, ציעגעל кирпичъ: ותהי להם הַלְּבֵנָה לאבן (בראשית י"א, ג'). והרבוי במין זכר: וּלְבֵנִים אמרים לנו עשו (שמות ה', ט"ז), בחמר וּבִלְבֵנִים (שם א', י"ד), לא תגרעו מִלִּבְנֵיכֶם (שם ה', י"ט), לְבֵנִים נפלו (ישעיה ט', ט')—בתי לבנים; ונקראת כן ע"ש שהחמר שהיא נעשית ממנו צבעו כהה לבן, או ע"ש שהיא נעשית לְבֵנָה כשהאש שולטת בה. צורת הלבנים כצורת טבלא במרובע ארוך, והיו משתמשים בה גם לחקוק עליה חקקי דברים: קח לך לבנה וגו' וחקות עליה עיר (יחזקאל ד', א'). ובא: ומקטרים על הַלְּבֵנִים (ישעיה ס"ה, ג')—היו עושים להם מזבחות קטנים מלבנים בגגותיהם ועליהם היו מקטרים, וי"מ שהוא כנוי על הגגות שהיו נעשים מלבנים, רעפים. ומן השם הזה נגזר הפעל.

לָבַן. בבנין הקל, עשית לבנים להעם, ציעגעלשטיינע מאכען, дѣлать кирпичи: נִלְבְּנָה לבנים (בראשית י"א, י"ג), לִלְבֹּן הלבנים (שמות ה', י"ז).

מַלְבֵּן, שם א) דפוס הלבנים ללבון בתוכו, ציעגעלפֿארם, кирпичная форма, החזיקו מַלְבֵּן (נחום ג', י"ד). ומזה במדרש: שהביא מַלְבֵּן ותלו בצוארו של פרעה (שמו"ר א'), וי"מ כבשן ששורפים בו הלבנים (עיין בסמוך) אבל לשון הַחִזַּק איננו מתישב לפירושם. ומזה מקום שעושים שם לבנים: וטמנתם במלט בַּמַּלְבֵּן אשר בפתח בית פרעה (ירמיה מ"ג, ט') לפירוש רש"י. וי"ת בְּטְפֵיל בְּנִינָא. וכן תרגם גם בנחום. ולדעתו ענין השם מלבן בנין לבנים. ואולי הוא שם לבליטה מרובעת ארוכה יוצאת מן הכותל לנוי. וזה ע"ש צורת הלבנה כנ"ל: וזה נכון. ועיין במלות

המשנה. ובא: והעביר אותם בַּמַּלְבֵּן (ש"ב י"ב, ל"א) בקרי. י"ת וגרר יתהון בְּשׁוּקַיָּא, ועל פיו פירש"י בטיט חוצות, והרד"ק פירש כוונת התרגום שהשוק בעצמו נקרא מלבן, ע"ש הרצפה שהיא עשויה שורות שורות סדורות מפה ומפה, ע"ד שהשתמשו בשם זה במשנה: מַלְבְּנוֹת התבואה (ועיין בסמוך). ולדעת עצמו ענין כבשן ששורפים בו לבנים, ציעגעלאָפֿען, обжигательная печь, והכתיב מַלְכֵּן. וטעמו מקום המולך שהיו בני עמון מעבירים שם בניהם באש, ומִלְכּוֹם שקוץ בני עמון. ומִלְכֹּם ומַלְכֵּן אחד בחלוף מ"ם בנו"ן.

מַלְבֵּן, ש"ז, במשנה. כל דבר עשוי בתמונת טבלא מרובעת ארוכה לתשמישים שונים: מַלְבֵּן של כסא (כלים כ"ב, ד'), הטבלא בכסא למושב, זיטץ. сѣдалище. אם יש לה (לחלון) מַלְבֵּן (ב"ב ג', ו')—מסגרת סביב לחלל החלון. גֶעזימס, ראַמע, рама. ומזה: הקיש (הזב) על המריש, על הַמַּלְבֵּן (זבים ד', ב'), ולדעת המפרשים ענינו מסגרת המעקה קבוע בגג: אין טמא אלא מטה ומלבן. ומלבני בני לוי טהורין (כלים י"ח, ג'), ופירש הר"ש והרא"ש שהוא חתיכת עץ (מרובעת) ובה חלל שנכנס בו כרע המטה, ומגין על הכרע שלא ירקב מלחלוחית הקרקע. והוא כעין שאמרו בגמרא: מַלְבְּנוֹת של כרעי המטה (ב"ב ס"ם, א'), ושל בני לוי, מתוך שהולכים לירושלים ומעיר לעיר ומפרקים מטותיהם ונושאים אותן עמהם ומניחים המלבנים בבתיהם, ומשום דלאו קביעי במטה טהורים. ומפירוש הרמב"ם נראה שהוא מפרש: מלבן־עץ ארוך לאורך המטה שמניחים אותו על אופן (אולי צ"ל דופן?) המטה, ובו נקבים שמכניסים (חבלים) בהם לקיים עמידתו במטה ונחשב המלבן מכלל המטה, ומלבן של בני לוי הוא עץ ארוך מונח על שני עמודים נצבים ועליו יתלו כלי השיר שלהם (ועיין בערוך). מַלְבֵּן של מסר הגדול (שם כ"א, ג'), לוח מרובע, שהמסר תקוע בו, ראַמע, рама. וכן בענין ערוגות התבואה העשויות בתמונת מרובע ארוך. מַלְבְּנוֹת התבואה שבין הזיתים (פאה ג' א'), מַלְבְּנוֹת הבצלים שבין הירק (שם שם, ד'), זית שנמצא עומד בין שלש שורות של שני מַלְבְּנִים (שם ג', ב'), ובדבלות תאנים דרוסות: העגולים מעלים את המלבנים (תרומות ד', ח') — הדבלות הנדרסות בצורת מרובע.

לבס, ארמית לְבִּסָא, ש"נ, שם יורה גדולה, קעססעל, לְבִיסַיָּא קדירתא (ת"י במדבר ל"א, כ"ג), ובספרי באותו ענין: כגון הלבוסין והסבינים והקדירות (במדבר רבה ס' קנ"ח), ובגמרא דע"ג (ע"ה, ב'), נאמר במקומו היורות. ובמשנה ע"ם העברי: הַלֶּבֶם (או הַלָּבָם), כדי לקבל קיתונות (כלים י"ד, א'), ופירש הערוך: קומקום גדול שמחממים בו ומניחים בו כלים קטנים להדיחן. ומקורו בלשון יונית לְאָפַּאס. ווי"ג במשנה הלפס (ועיי"ש).

לבס, ש"ז, מין תאנים גרועים: היה עושה בלבסים לא יאכל בבנות שבע (מעשרות ב' ה"ית).

לֵב קָמַי, שם כנוי אל הכשדים (ירמיה נ"א, א').

לֶבְקָן, ש"ת, אדם שהוא לבן ביותר: הגיחור והלֶּבְקָן (בכורות ז', ו').

לבר לִבְלָר, ארמית, ש"ת, סופר, שרייבער, писецъ, וביותר סופר דברי הממשלה, או מעשה בית דין. סופר המלך ת' לִבְלָרָא דמלכא (דהי"ב כ"ד, י"א). סופרים ושוטרים ת' לִבְלְרִין ופורעניו (שם ל"ד, י"ג). ובמשנה: אמר לַלִּבְלָר כתוב (גט) לאיזו שארצה אגרש (גיטין ג', א'), ולא הַלִּבְלָר בקולמוסו (שבת א', ג'); ר' נחום הַלִּבְלַר (פאה ב', ו'), ובגמרא: אמר רב אם יהיו כל הימים דיו ואגמים קולמוסים ושמים יריעות וכל בני אדם לִבְלְרִין אין מספיקים לכתוב חללה של רשות (שבת י"א, א'), ומקורו רומית: Liber ספר Libellarius סופר.

לָבַשׁ, (לָבֵשׁ), פעל יוצא. כסות גוף אדם בכסות לפי נתוח אבריו, אַנציהען, אַנלעגען, надѣвать. והכסות והבגד הוא

הפעול, ובא ביחס הפעול: וְלָבַשׁ הכהן מדו בד (ויקרא ו׳, ג׳), וְלָבַשׁ את בגדיו (שם שם, י״ד), וַיִּלְבְּשׁוּ שקים (יונה ג׳, ה׳), וְלִבְשִׁי נא בגדי אבל (ש״ב י״ד, ב׳); לבשו הסרינות (ירמיה מ״ו, ד׳), איככה אֶלְבָּשֶׁנָּה (שיה״ש ה׳, ג׳), וַתִּלְבַּשׁ אסתר מלכות (אסתר ה׳, א׳) — בגדי מלכות, כי כן תִּלְבַּשְׁנָה בנות המלך מעילים (ש״ב י״ג, י״ח), זיך קליידען, одѣваться. ואת הצמר תִּלְבָּשׁוּ (יחזקאל ל״ד, ג׳) — מן הצמר תעשו לכם לבוש ללבוש. ועל המעט בקשור בי״ת: אשר לָבַשׁ בו (אסתר ו׳, ח׳). וביחס אל הגוף מקום הלבישה בעַל: ומכנסי בד יִלְבַּשׁ עַל בשרו (ויקרא ו׳, ג׳). ובהשאלה: לָבַשׁ בשרי רמה (איוב ז׳, ה׳), לָבְשׁוּ כרים הצאן (תהלים ס״ה, י״ד) — הכרים לבשו עליהם הצאן, היו כלם מכוסים צאן (ועיין בסמוך). ועל המשל המליצי: ה׳ מלך גאות לָבֵשׁ לָבֵשׁ ה׳ עז התאזר (תהלים צ״ג, א׳), ע״פ בְּצֵירֵה, אַנקליידען, облекаться, המלבושים מודיעים טובם של נושאיהם ומלבושי המלך מעידים על גאותו, כבודו ועזו, והרי כאילו לבוש בהם. וכן: הוד והדר לָבָשְׁתָּ (שם ק״ד, א׳), ומפרש: עטה אור כשלמה, וַיִּלְבַּשׁ צדקה כשרין, והכפל: וכובע ישועה בראשו (ישעיה נ״ט, י״ז), וַיִּלְבַּשׁ בגדי נקם תלבשת, והכפל: ויעט כמעיל קנאה (שם), לִבְשִׁי עֻזֵּךְ ציון, והכפל: לִבְשִׁי בגדי תפארתך (שם נ״ב, א). וכן ביחס אל זרוע, אבר העז והגבורה: לִבְשִׁי עז זרוע ה׳ (שם נ״א, ט), צדק לָבַשְׁתִּי וַיִּלְבָּשֵׁנִי (איוב כ״ט, י״ד), הפעל מיוחס לשני נושאים, הגוף לובש את הצדק, והצדק לובש את הגוף, והכפל: כמעיל וצניף משפטי, כהניך יִלְבְּשׁוּ תשועה (דהי״ב ו׳, מ״א), כהניך יִלְבְּשׁוּ צדק (תהלים קל״ב, ט׳). ולרעה: שנאיך יִלְבְּשׁוּ בשת (איוב ח׳, כ״ב), יִלְבְּשׁוּ בשת וכלמה (תהלים ל״ב, כ״ו). וע״ד הפעל כסה אלא שבפעל כסה מיוחס הפעל אל הנושא (אָביעקט) והגוף הוא הפעול: כסתה כְלִמָּה פני (תהלים ס״ט, ח׳) (ועיין כסה), וַיִּלְבַּשׁ קללה כמדו (שם ק״ט, ח), ונשיא יִלְבַּשׁ שממה (יחזקאל ז׳, כ״ז), חרדות יִלְבָּשׁוּ (שם כ״ו, י״ז). ובחסרון הנשוא: יכין וצדיק יִלְבָּשׁ (איוב כ״ז, י״ז), המקור: לָבוּשׁ ואין לחם לו (תני א׳, ו׳), ובגד לִלְבּוּשׁ (בראשית כ״ח, כ׳), זיך קליידען. והבינוני: ועל כל הַלֹּבְשִׁים מלבוש (צפניה א׳, ח׳). והבינוני פעול מתיחס אל הגוף: ושריון קשקשים הוא לָבוּשׁ (ש״א י״ז, ה׳), לָבוּשׁ בדים (יחזקאל ט׳, ב׳), הַלָּבֻשׁ הבדים (שם שם, ג׳), לָבֻשׁ שנים (משלי ל״א, כ״א), לָבוּשׁ בגדים (זכריה ג׳, ג׳). ובא: לְבֻשׁ הרגים (ישעיה י״ד, י״ט), ענינו מוקף ומכוסה הרוגים מכל צד, בערעקט אומגעבען, окружённый. ובא בהשאלה אל רוח ה׳ החלה על בחיריו, להתגבר ולהתחזק במלאכתם או לנבאם, ואז מיוחס הפעל על הרוח והגוף הוא הפעול: ורוח ה׳ לָבְשָׁה את גדעון (שופטים ו׳, ל״ד), בעקליידען, одѣвать: ורוח אלהים לָבְשָׁה את זכריה (דהי״ב כ״ד, כ׳), וכמו כן ברוח גבורה סתם: ורוח לָבְשָׁה את עמשי (דהי״א י״ב, י״ח), ובדרז״ל: כשקנאה וגבורה לוּבְשָׁתוֹ (מכילתא פ׳ השירה ד׳). ולדעת התרגום וחז״ל במדרשים יש בפעל לבש ב) כנוי בהשאלה, לעלית הזכר על הנקבה לזווג, זיך בעגאַטטען, случаться: לָבְשׁוּ כָּרִים הצאן (תהלים ס״ה, ג׳), ת״י: יעלון דכריא עלוי ענא, וכן אמרו חז״ל (בר״ה ח׳, א׳, י״א א׳; ובמדרש ב״ר י״ג), וכן הוראת הפעל לבש בערבית. (ועיין כנף, בגד, לבוש).

הֻפְעַל כעין הבינוני פעול בקל, וכנראה יש הבדל קל ביניהם, שהֻפְעַל ענינו לבישת בגדי כבוד: יושבים איש על כסאו מְלֻבָּשִׁים בגדים (מ״א כ״ב, י׳), והלוים וגו׳ מְלֻבָּשִׁים בוץ (דהי״ב ה׳, י״ב), ויעמדו הכהנים מְלֻבָּשִׁים (עזרא ג׳, י׳).

הִפְעִיל יוצא לשני פעולים, הגוף והלבוש ושניהם ביחס הפעול אַנציעהען, בעקליידען, одѣвать: וְהִלְבַּשְׁתָּ אֹתָם את אהרן (שמות כ״ח, מ״א), וְהִלְבַּשְׁתִּיו כֻּתָּנְתֶּךָ (ישעיה כ״ב, כ״א), הַמַּלְבִּשְׁכֶם שני עם עדנים (ש״ב א׳, כ״ד), וַיַּלְבִּשֻׁהוּ בגדים (זכריה ג׳, ה׳). ועל חלק הגוף: הִלְבִּישָׁה

על ידיו (בראשית כ"ז, ט"ז). ובענין כסוי: וכל מערמיהם הִלְבִּישׁוּ מן השלל (דה"ב כ"ח, ט"ו), בעדעקקען, покрывать: ובהסרון נשוא הלבוש: וַיַּלְבִּשׁוּם וינעלום (שם). ובהשאלה: עור ובשר תַּלְבִּישֵׁנִי (איוב י', י"א), והכפל: ובעצמות וגידים תשוככני. הֲתַלְבִּישׁ צוארו רעמה (שם ל"ט, י"ט) (עיין רעם). ועי"ד המשל: כי הִלְבִּישַׁנִי בגדי ישע (ישעיה ס"א, י'), והכפל: מעיל צדקה יעטני, וכהניה אַלְבִּישׁ ישע (תהלים קל"ב, ט"ז), אַלְבִּישׁ שמים קדרות (ישעיה נ', ג'), אויביו אַלְבִּישׁ בשת (תהלים קל"ב, י"ח). ובא: וקרעים תַּלְבִּישׁ נומה (משלי כ"ג, כ"א), מיוחס הפעל אל הנומה ד"מ, שהיא מביאה לידי דלות וגורמת לאדם ללבוש בגדים קרועים. ובמשנה: וּמַלְבַּשְׁתּוֹ ענוה ויראה (אבות ו', א'). ובתוספתא בענין כסוי וחפוי כלים מכל עבריו: מביא תנור של סדקים ומביא תנור של חרש (הדש) ומלבישו מבחוץ (כלים ו', ד'), החמת מעור הדג והנייר שֶׁהִלְבִּישׁ בה את החבית (שם ז', ז'), ובשבת: מַלְבִּישׁ בגויתו ומניחו (פסחים ד', ה')—את קרבן הפסח, מַלְבֵּן שהוא מְלוּבָּשׁ בפיקות (אהלות י"ג, ד'). ובהִתְפַּעֵל: ואין כהן גדול מִתְלַבֵּשׁ בכליו (חגיגה ב', ד'). ובהשאלה: שֶׁתִּתְלַבֵּשׁ ברחמיך (ברכות ס"ז, ע"ב).

לְבוּשׁ, שם ז', בגד העשוי לפי נתוח האברים, קלייד, платье: הוצא לְבוּשׁ לכל עבדי הבעל (מ"ב י', כ"ב), לְבוּשׁ מלכות (אסתר ו', ה'), מדוע אדם לִלְבוּשֶׁךָ (ישעיה ס"ג, ב'), ויואב חגור מדו לְבֻשׁוֹ (ש"ב כ', ח'). ויכלול גם כל כסות בכלל, געוואַנד, בעקליידונג, одежда: ערום הלכו בלי לְבוּשׁ (איוב כ"ד, י"ד), ועל לְבוּשִׁי יפילו גורל (תהלים כ"ב, י"ט), בִּלְבוּשׁ שק (אסתר ד', ב'), ואתנה לְבוּשִׁי שק (תהלים ס"ט, י"ב), כַּלְבוּשׁ תחליפם ויחלפו (שם ק"ב, כ"ז)—כלבוש שפושטים ומחליפו בלבוש אחר: ויתיצבו כמו לְבוּשׁ (איוב ל"ח, י"ד), שעורו כמו הלבוש שפשטוהו לובשיו מפני זוהמתו. וכתרגומו: היך כסו זהים, שש וארגמן לְבוּשָׁהּ (משלי ל"א כ"ב). ועי"ד המליצה: עז והדר לְבוּשָׁהּ (שם שם, כ"ה). ובהשאלה: תהום כַּלְּבוּשׁ כסיתו (תהלים ק"ד, ו'), כמו כבלבוש: בשומי ענן לְבֻשׁוֹ (איוב ל"ח, ט'), והכפל: וערפל חתלתו—כנגד שמחתלים בו הילד: מי גלה פני לְבוּשׁוֹ (שם מ"א, ה')—לבוש הלויתן, הוא הקשקשים שמכסים אותו. ובמשנה: והשדרה של שבולת והלבוש שלה (עוקצים א', ב'). הקרום, הקליפה שלה, שאָלע, הילזע, скорлупа: וכסה חמס על לְבוּשׁוֹ (מלאכי ב', ט"ז), לפי הנראה מפירוש רש"י, הוא כנוי לאשה שהאיש פירס טליתו עליה, והוא ע"ד שתרגם יונתן: לבשו כרים הצאן, ובערבית לבאש, אשה, גאַטטין. жена:

מַלְבּוּשׁ, ש"ז, כעין הקודם, קלייד, געוואַנד. платье, одѣяніе: ונופל על כלל מיני הבגדים שהאדם לובש על כל בשרו, אַנצוג, קליידונגס שטיקק. одежда: הלובשים מלבוש נכרי (צפניה א', ח'). וכחמר יכין מַלְבּוּשׁ (איוב כ"ז, ט"ז); וברבוי: וכל מַלְבּוּשַׁי אגאלתי (ישעיה ס"ג, ג'), ומעמד משרתיו וּמַלְבֻּשֵׁיהֶם (מ"א י', ה'). ובמשנה: ופינחס על הַמַּלְבּוּשׁ (שקלים ה', א')—מלבושי הכהנים.

תִּלְבֹּשֶׁת, שה"פ, דאס אַנציעהען, אַנצוג. облаченіе: וילבש בגדי נקם תִּלְבֹּשֶׁת (ישעיה נ"ט, י"ז).

לְבַשׁ, ארמית כבעברית. הקל: ארגונא תִּלְבַּשׁ (דניאל ה', ט"ז), אַנציעהען זיך, קליידען, одѣваться. האַפְעֵל: וְהַלְבִּשׁוּ לדניאל (שם שם, כ"ט). לְבוּשֵׁהּ כתלג חור (שם ז', ט'), געוואַנד, платье, וּלְבוּשֵׁיהוֹן (שם ג', כ"א). ובתרגומים: וכרמל בְּצִקְלָנוּ (מ"ב ד', מ"ב), ת"י: ופירוכן בִּלְבוּשָׁהּ. לדעת הרד"ק ענינו בקליפתו: כביור אש בעצים (זכריה י"ב, ו'), ת"י: כִּלְבוּשׁ די נור. וכנראה ענינו—חבילי עצים וקש מבולים בזפת, שהם כלבוש לאש.

לֹג, ש"ז, כלי קבול משקה קטן מכיל מדה ממדות הלח, מחזיק ששה ביצים, שנים עשר לֻגִּים בהין: ואת לֹג השמן (ויקרא י"ד, י"ב), ולג אחד שמן (שם י"ד, י'). ובמשנה: ובלוג היה מנסך כל

שמונה (סוכה ד׳, ח׳), מחזקת שלשה לוגים (שם י׳), לדעת האחרונים הוא נגזר מפעל לוג בהוראת חקיקה ונקיבה ומזה כלי קבול: והלג היה מתחלק לחצי הלג ורביעית הלג (הרביעית לְקִדּוּשׁ וכו׳ (מנחות פ״ט, משנה ב׳) (ועיין לגין).

לגז, מַלְגֵּז. פ״י, טלטול וגרור שבלים ממקום למקום או להפכם בכלי שיש לו שנים שנקרא מלגז, גאַבּעל, вилка: שנים אוחזים בְּמַלְגֵּז וְלוֹגְזִין (ספרא פ׳ ב׳, פרק ז׳, שבת צ״ב, ב׳). ובמשנה: ואת הַמַּלְגֵּז לתת עליו לקטן (שבת י״ז, א׳), לפי גרסת הערוך ורש״י. ולפנים בנוסח שבמשניות המזלג (עיין זלג).

לָגֵם, לוּגְמָה, לוּגְמִים. ש״נ, חלל הפה בשיעור כנוס משקה בגמיאה אחת, מונדפאָלל: השותה מלא לוּגְמָיו (יומא ח׳, ב׳), ובגמרא: המקדש אם טעם מלא לוּגְמָיו יצא (עירובין ע״ט, ע״ב).

לְגִימָה, ש״נ, טעימה וגמיאת משקה, שלוקק, глотокъ: גדולה לְגִימָה שהרחיקה שתי משפחות מישראל (סנהדרין ק״ג, ע״ב), כנגד עשר לְגִימוֹת שנתן נבל לעבדי דוד (ר״ה י״ח, ע״א), ופירש״י: אכילה שמאכילין אורחים. לדעת ר״ב מוספיא מקורו מלשון יונית. ועיין המשביר, ודחוק.

לגלג, עיין לעג.

לָגִין, ארמית ובמשנה, ש״ז, כד, חבית, או צלוחית, קרוג, פלאַשע, לאָגעל, кув-шинъ, кадка: הטי נא כדך (בראשית כ״ד, י״ד), ת״י לגינך: כאבות חדשים (איוב ל״ב, י״ט), ת׳ לְגִינִין חדתין. ובמשנה: ביום טוב בלָגִין ובמועד בחבית (שבת כ׳, ב׳), לָגִין של חטאת (פרה י״ב, ח׳), אף על פי שהניח לָגִים עליה (ע״ז ה׳, א׳), בית הַלְּגִינִין ובית הכוסות (כלים ט״ז, ב׳), לְגִינִין גדולים (שם ל׳, ד׳). ובגמרא: אסתירא בלגינא קיש קיש קריא (ב״מ פ״ה ב׳) — כשנותנים אסתירא אחת בְּלָגִין ריק מקשקשת ומשמעת קול, משל לאדם נבער מדעת כשיבוא לידו ידיעת דבר אחד של חכמה, יתפאר בו וישמיע קולו לרבים.

לְגִנָּה, במשנה, ש״נ: מאה לְגִנָּה של תְּרוּמָה (תרומות ט׳, ה׳). הערוך הביא את המלה הזאת בערך לגין, ולפי הנראה לפרשו בענין כד, מאה חביות של תרומה, ובתוספתא דתרומות פ״ח תניא מאה לוג. אבל הר״ש והרמב״ם פירשוהו: ערוגה, בעעט, грядь, ומקורה ארמית: ושם חטה שורה (ישעיה כ״ח, כ״ה), ת״י: כזרעי חיטין על לְגִנִּין, לפי הנוסח המובא בערוך ערך לְגִנִּין, וכן הוא בדפוס וויניציא, וכן הביא המתורגמן. ויתכן שעקר הוראתו קו, ארוך, ישר, שורה, וכעין השם Lineo בלשון רומית. ולפי זה יהיה טעם השם לְגִנָּה במשנה, לא ערוגה כי אם שורה.

לְגִיוֹן, ארמית, ובמשנה, גדוד חיל במספר ידוע. ודומה לו בלשון רומית Legio: לעגיאָן, שאַאַר, легіонъ: שיתין ריבעון דהינון סכום תמניין לגיונין (בתרגום יונתן במדבר י״ב, ט״ו), נמצא לכל לגיון 7500 איש. ואצל הרומיים היה מספר אנשי החיל בלגיון אחד בסך 4200 איש, ובא גם לגדוד של חיל בסתם, שלא במספר קצוב: לְגִיוֹנִין סגיין (תר׳ ירושלמי בראשית ט״ו, א׳). ומזה בתוספתא: לְגִיוֹן העובר ממקום למקום (חולין קכ״ג, א׳), יד המעצד של לְגִיוֹנוֹת (כלים כ״ט, ו׳ — וצריך עיון בציון המקום ובפירושו).

לֹד, שע״פ, עיר בשבט בנימין אשר בנה אחד מבני בנימין (דהי״א ח׳, י״ב), ולפי קבלת חז״ל היתה מוקפת חומה מימות יהושע בן נון (מגילה ד׳, ע״א). ונזכרת בין הערים אשר הוגלו יושביה לבבל ושבו אליה עם זרובבל (עזרא ב׳, ג׳), ועמדה בכל ימי הבית השני. היא היתה בסמוך ליפו במהלך יום אחד לירושלים מן המערב (מעשר שני ה׳, ב׳), ושם היתה ישיבת ר׳ אליעזר הגדול: אחרי ר׳ אליעזר ללוד (סנהדרין ל״ב, ע״ב), ותגרי העיר הזאת היו ידועים לבעלי ערמה ויודעים להונות את הקונים: תגרי לוד (עיין בבא מציעא מ״ט, ע״א), נודעו לשם גם הרוגי לוד שמסרו נפשם על קדושת השם והצלת ישראל (פסחים נ׳, ע״א; תענית י״ח. ע״ב), ועל״ד אנשי לוד עיין עוד (ע״ז ל״ו, ע״א. פסחים ס״א, ע״ב, ובכמה מקומות), וידועה בשם Lydda.

והיונים קראו לה Diospolis (ועיין לוד).

לַהַב, ש"ז, א) לשון אש בוערת ולוהטת, פלאמע, пламя: כקול לַהַב אש (יואל ב׳, ה), וְלַהַב אש אוכלה (ישעיה כ"ט, ו׳), בְּלַהַב המזבח (שופטים י"ג, כ׳)—להב העולה מן המזבח. וברבוי: וגערתו בְּלַהֲבֵי אש (ישעיה ס"ו, ט"ו)—כנוי אל הברק, בליטץ, молнія דבא בנערה שהוא הרעם: פני לְהָבִים פניהם (שם י"ג, ח׳)—מרגז ומכאובות. ומזה ב) ברק ולהט ברזל מלוטש, בליטצענ-דע קלינגע лезвее: וְלַהַב חרב (נחום ג׳, ג׳), ויבא גם הנצב אחר הַלַּהַב (שופטים ג׳, כ"ב), (עיין ברק להט): להב חנית וכידון (איוב ל"ט כ"ג).

לֶהָבָה, ש"נ, כעין הקודם. פלאממע, пламя: לֶהָבָה מקרית סיחן (במדבר כ"א, כ"ח), לֶהָבָה תלהט רשעים (תהלים ק"ו, י"ח), כאש לֶהָבָה אכלה סביב (איכה ב׳, ג׳). וברבוי: אש לֶהָבוֹת בארצם (תהלים ק"ה, ל"ב), והסמיכות: חצב לַהֲבוֹת אש (שם כ"ט, ז׳), בהשאלה אל הברקים, בליטץ, мол-нія: ועמ"א:

לַהֶבֶת, ש"נ: לא תכבה לַהֶבֶת (יחזקאל כ"א, ג׳), יבענין ברק ברזל מלוטש: וְלַהֶבֶת חניתו (ש"א י"ז, ז׳), בליטצענדע, בלאנקע קלינגע, лезвее, יסודו לב (לבב) וקרוב לשרש לאב לבה; ובערבית נמצא גם בפעל בהוראת קדיחה שרפה, ברעננען, גליהען, פלאממען. жечь, воспламенять: וכמו כן השתמשו בו חז"ל ובפיוט בהִפְעִיל: בקש יצר הרע לְהַלְהִיבוֹ ולהחטיאו (ב"ד פ׳ וישב). במובן המוסרי: כלי זיין עליהם מלהיבים (סדר ב׳ דשבועות). וכן בהִתְפַּעֵל: „נִתְלַהֵב לבו לאהבה" אצל בא"ס. ובדבא"ס עוד מצינו:

הִתְלַהֲבוּת, במובן המוסרי התפעלות הנפש בעוז חם ההרגש המוסרי, ענטוזיאזמוס, энтузіазмъ. ובארמית בא הפעל הזה בבנין שפעל

שַׁלְהֵב, פ"י, הצתה, הבערה, הדלקה, צינדען, פערברעננען, сжигать: לֶהָבָה תלהט רשעים (תהלים ק"ו, י"ח), ת"י תְּשַׁלְהֵב רשיעיא. ומזה במכילתא: לפי שהיו מְשׁוּלְהָבִים מחמת של מעלה (פרשת יתרו, ס׳). ומזה בפיוט: חילי מרום מְשַׁלְהֲבֵי אש (קדושה שחרית דר"ה). ובבנין אשתפעל: ואש מתלקחת (שמות ט׳, כ"ד), ת"א: מִשְׁתַּלְהֲבָא. והשם: שַׁלְהוֹבָא, שַׁלְהֵיבָא, שַׁלְהוֹבִיתָא, ובעברית:

שַׁלְהֶבֶת, ש"נ, להבה, פלאממע, пламя: יונקתו תיבש שלהבת (איוב ט"ו, ל׳), להבת שַׁלְהֶבֶת (יחזקאל כ"א, ג׳). להפלגה, ובתוספת יה: רשפי אש שַׁלְהֶבֶתְיָה (שיה"ש ח׳, ו׳), היא מלה אחת לבן אשר ולבן נפתלי בשתי מלות.

לְהָבִים, שע"פ, אחד מבני מצרים, והוא שם אומה (בראשית י׳, י"ג), (ועיין לוב).

לַהַג, שמ"ז, פ"א במקרא: וְלַהַג הרבה (קהלת י"ב, י"ב). הרד"ק מפרשו למוד באין הבנה. ובמדרש: להגות נתנו ולא ליגיעה, דומה שלדעתם יסודו הגה. והאחרונים גוזרים אותו מן הערבית: לַהַג למוד בשקידה והריצות, אייפריג שטודירען, усердно учиться. והנראה שיסודו לג בהוראת תנועת ועקימות השפתים.

לַהַד, שע"פ: הוליד את אחומי ואת לָהַד (דהי"א ד׳, ב׳), וכפי הנראה יסודו להט. ויתכן שמגזרה זו בא גם השם להודיה: לבני לְהוֹדְיָה (נחמיה ז׳, מ"ג) בקרי ובכתיב לְהוֹדְוָה. כפי הנראה אין הלמ"ד מאותיות השמוש.

לָהָה, פ"ע, לא נמצא כי אם פ"א במקרא מיסודו של שרש לאה, ובהוראתו עיפות והתעלפות מקוצר רוח, ערמידעט, ערשאפפט זיין, изнуряться, томиться, (עיין לוע): וַתֵּלַהּ ארץ מצרים וגו׳ מפני הרעב (בראשית מ"ז, י"ג). ע"מ וַתֵּבַהּ. והנראה שמקורו ארמית שהוא רגיל ומצוי בה הרבה והוא הגזרה החזקה משרש לאה לחוק הפעולה: לא יִכְהֶה ולא ירוץ (ישעיה מ"ב, ד׳), ת"י: לא יִלְהֵי ולא יִלְאֵי, וכן נמצא ממנו בלשון ארמית בנין אפעל, ובנין

שפעל. ולדעת פירסט שרשו ילה ובא ותלה ע״מ ותלר (ועיין בסמוך).

לָהַה, פע״ו, לא נמצא במקרא כי אם פ״א ובבנין הִתְפַּעֵל: כְּמִתְלַהְלֵהַּ היורה זקים (משלי כ״ו, י״ח), רש״י פירשו מן ותלה ארץ מצרים, מתיגע ומתעמל לירות חצים. ורד״ק גם הוא פותרם בהוראה אחת בענין השתגעות ויציאה מדעת, וואַהנ-זיניג ווערדען, съ ума сходить, ומזה ותלה ארץ מצרים יצאה מדעתה וכמו השתגעה מפני הרעב. כְּמִתְלַהְלֵהַּ משתגע או עושה עצמו כמשוגע. והנכון כדעת פירסט שהם שני שרשים וזה שלפנינו הוא כמו בהוראתו בלשון ערבית וארמית, שחוק וקלות ראש, לעשות דבר בקלות הדעת והמחשבה, כמתעסק, שערצען, שפיעלען, шутить, шалить, והוראה זו מתישבת היטב אל הענין בכתיב.

לָהַט, פע״ו, הקל נרדף עם שרש להב וענינו: הבערה, הצתה, ברעננען, פערצעהרען, жечь, пожирать: משרתיו אש לֹהֵט (תהלים ק״ד, ד׳). ובהשאלה: בתוך לבאים אשכבה לֹהֲטִים (שם נ״ז, ה׳), שעורו: בתוך לבאים לוהטים, בוערים באש. ועברה ורעבון שואפים לטרף, כאלו שורפים בהבל פיהם. ובדחז״ל במובן המוסרי. ובבנין פעול השתוקקות לדבר, התאוה תאוה עזה ורדוף להשיגה, שנויבען, שטרעבען, домогаться, стремиться: שלשה הן שהיו לְהוּטִין אחר האדמה (ב״ר כ״ב)— אחר עבודת האדמה: לְהוּטִים היו ישראל אחרי שכינה (שיהש״ר א׳).

הִפְעִיל, יוצא, הדלקה הבערה, חירוך ואכילת האש, אנצינדען, פערזענגען, פערצעהרען, опалять, пожирать: וְלִהַט אתם היום הבא (מלאכי ג׳, י״ט), לִהֲטָה כל עצי השדה, (יואל א׳, י״ט), וכלהבה תְּלַהֵט הרים (תהלים פ״ג, ט״ו): וַתְּלַהֵט מוסדי הרים (דברים ל״ב, כ״ב), וּתְלַהֵט סביב צריו (תהלים צ״ז, ג׳). ובהשאלה: וַתְּלַהֲטֵהוּ מסביב (ישעיה מ״ב כ״ה)—חמת אף, והכפל: ותבער בו, נפשו גחלים תְּלַהֵט (איוב מ״א, י״ב)—נשמת רוחו תלבה גחלים, אַנְפַּכֶען, אנצינדען, воспламенять, возбуждать. והנכון ששעורו: נפשו כאילו היא גחלים לוהטים, והכפל: ולהב מפיו יצא.

לַהַט, ש״ז, ברק ברזל מלוטש, להב, בליטץ, בלימצענדע קלינגע, лезвее, сверкающій клинокъ: לַהַט החרב המתהפכת (בראשית ג׳, כ״ד).

להט, ש״ז, דומה לשרש לאט, לוט, בהוראת כסוי ועטוף להסתר והעלם ועם זה עשות דבר בהסתר ובחשאי. ומזה מעשה כשפים שנעשים ע״י אמצעים נסתרים ונעלמים, געהייבע קינסטע, צויבערייא, чародѣйство: ויעשו גם הם חרטמי מצרים בְּלַהֲטֵיהֶם (שמות ז׳, י״א), וא״ת בְּלַחֲשֵׁיהוֹן. וכנראה שכוונתו ע״י לחשים, דבורים הנאמרים בלחישה ובחשאי, פליסטערן, шептать. וכתב רש״י: ואין לו דמיון במקרא, ובאותו ענין נאמר עוד: ויעשו כן וגו׳ בְּלָטֵיהֶם (שם שם, כ״ב) ועוד שם (ח״ית, ג׳, י״ד), וגם אותם ת״א בלחשיהון, ופרש״י בלחש שאומרים אותו בלט ובחשאי. והנראה שלדעתו הם שני שרשים שונים וכן דעת הראב״ע, שכן על מלת „בלטיהם" אמר מגזרת ותבא אליו בלט בדברי סתר הנעלמים מן העין, ואין המלה חסרה ה״א כי הה״א איננה מאותיות המשך באמצע המלה (שם ג׳, כ״ב). ועל מלת „בלהטיהם" אמר: והמלה השלישית (בעלת שלש אותיות) מגזרת להט החרב וכו׳ שהוא כמו בריקות ואש עוברת וזאת היא אחיזת עינים (שם שם, י״א). והנכון כפירוש הרד״ק בשרש לאט, שנהפכה האל״ף בה״א במלת בלהטיהם ונחה במלת בלטיהם. וחז״ל אמרו: בלהטיהם מעשה שדים, בלטיהם מעשה כשפים. וזה כנראה בסמך על מה שפירשו וישכן וגו׳ את הכרובים ואת לַהַט וגו׳, הכרובים— אלו מלאכי חבלה.

לָהַם, פ״ח, פ״א במקרא בבנין הִתְפַּעֵל: דברי נרגן כְּמִתְלַהֲמִים והם ירדו חדרי בטן (משלי י״ח ח׳, כ״ו, כ״ב). ודעות המפרשים שונות בפירושו: לדעת רש״י ענינו כמו הלם בהפוך האותיות, פערוואונ-

דען, ранить (משלי י״ח, ח׳), או כמו מִתְלַהֲמִים (שם כ״ו, כ״ב)—קוראים מלחמה או נלחמים, ובפירוש המיוחס להראב״ע פירשו בענין נסתר ומכוסה, פערהיללטע, окутанные, ופירסט מחזק פירושו עפ״י לשון הערבית, שבה יורה הפעל ל ה ם, לחישה דבור בחשאי, מורמעלן, ליספעלן, לייזע שפרעכען, шептать, כעין לחישות המכשפים, המדברים בלאט, ובדברים המשתמעים לפנים שונים, וברמיזות, ע״ד הדבורים הידועים בשם אָראַקעל שפריכע. ושעור הכתוב: דברי נרגן כְּמִתְלַהֲמִים—נאמרים בלחישה וברמיזה: געהייכניספאָלל, אָראַקעלהאַפט, загадочный, таинственный. ובכל זאת, או ושעל כן הם יורדים חדרי בטן, וכן משמע מתרגום אקווילא, וכן פירש הר״ש פרחון ברמיזות. והרד״ק אמר שענינו, חלקים (ערבים), גלאַטט, אַנגענעהם, пріятный, гладкій. ועל פיו פירש געזעניוס בסמך על הוראת הפעל ל ה ם בערבית, אכילה לתאבון, אבילת מטעמים, וענין מתלהמים, כמו מטעמים (לעקקערביססען).

לָהֵן, מלת תאה״פ, בשביל זה, מפני זה, לָזאת, והיא מחוברת מן לְ ומן הֵן. דעסוועגען, изъ-за этого, ради сего: הֲלָהֵן תשברנה (רות א׳, י״ג). ולדעת פירסט מזה גם: אם בפידו לָהֶן שוע (איוב ל׳, כ״ד), דאַרום, за то. ורגיל הרבה בארמית: לָהֵן חלמא ופשרה החוני (דניאל ב׳, ו׳), לָהֵן מלכא מלכי ישפר עלך (שם ד׳, כ״ד). ובא גם בהוראת ב) אֲבָל, אַבער, однако: לָהֵן מן די הרגזו (עזרא ה׳, י״ב). ג) אך, רק, נור, только, אחרי מאמר השלילה: לָהֵן אלהין (דניאל ב׳, י״א), לָהֵן על דברת (שם שם ל׳).

לַהֲקָה, ש״נ, פ״א במקרא, חבורה, חבל, פערזאַממלונג, געזעלשאַפט, собраніе: לַהֲקַת נביאים (ש״א י״ט, כ׳), ובמקום אחר נאמר תחתיו: חֶבֶל נביאים (שם י׳, ה׳), ואין לו דמיון במקרא. לדעת קצת הוא מן קהל קהלה בהפוך האותיות. ובפיוט ע״ס זכר להק: בְּלַהַק יקוד אש (קרושה של שחרית ר״ה).

לוּ, לוּא, מלת הטעם, א) להוראת היחול והרצון, כמו: מי יתן והיה, אָ מאָכטע, אָ דאָך, ווענן דאָך, пусть бы, о если-бы: לוּ ישמעאל יחיה לפניך (בראשית י״ז, י״ח), ובארמית בוי״ו מרגשת ויו״ד אחריה, לְוַי או הַלְוַאי: אך אם אתה לוּ שמעני (שם כ״ג, י״ג), שעורו: אך אם אתה רוצה לתת לי שאלתי, הלואי שתשמעני גם בזה: לוּ מתנו בארץ מצרים או במדבר הזה לוּ מתנו (במדבר י״ד, ב׳), לוּ יהי כדברך (בראשית ל׳, ל״ד)—אף על פי שאין הדבר שוה לי, הנני מסכים והלואי יהי כדברך, ויש שנתלה בפעולה הרצויה והמקווה, פעולה שניה הנמשכת ממנה: לוּ יש נפשכם תחת נפשי אחבירה עליכם במלים (איוב ט״ז, ד׳)—הלואי שהייתם במקומי ואז הייתי אני מחביר עליכם במלים: לוּ עמי שומע לי וגו׳: כמעט אויביהם אכניע (תהלים פ״א, י״ד, ט״ו), לוּ חכמו ישכילו זאת (דברים ל״ב, כ״ט), לוּא הקשבת למצותי ויהי כנהר שלומך (ישעיה מ״ח, י״ח). ולפעמים יבוא המשפט השני הנמשך מן הקודם במלות: כי עתה: לוּ יש חרב בידי כִּי עַתָּה הרגתיך (במדבר כ״ב, כ״ט), לוּ החייתם אותם לא הרגתי אתכם (שופטים ח׳, י״ט), לוּ שקול ישקל כעשי וגו׳ כִּי עַתָּה מחול ימים יכבד (איוב ו׳, ב׳, ג׳). ב) בהוראת מלת הקשור לקשר שני משפטים על דרך האפשר והמדומה וכעין מלת אִלּוּ, קאָניונקטיאָן קאָנדיציאָנאַליס, сослагательное наклоненіе: לוּ חפץ ה׳ להמיתנו לא לקח מידנו עולה וגו׳ (שופטים י״ג, כ״ג), если бъ — אחרי אשר לקח מידנו עולה נראה, שלא יחפץ ה׳ במותנו: אף כי לוּא אכל אכל היום העם וגו׳, כִּי עַתָּה לא רבתה מכה בפלשתים (ש״א י״ד, ל׳)— בתמיהה, וכפרש״י ולוּ אנכי שקל על כפי אלף כסף, לא אשלח ידי (ש״ב י״ח, י״ב), והכתיב ולא; לוּ חיה רעה אעביר בארץ וגו׳ שלשת האנשים האלה בתוכה וגו׳ אִם בנים ואִם בנות יצילו (יחזקאל י״ד, ט״ו, ט״ז), לוּ איש הֹלֵךְ רוח וגו׳ והיה מטיף העם הזה (מיכה ב׳, י״א), חסר הפעל לוּ

הָיָה איש הֹלֵךְ רוח. ונבדלה המלה לוּ (לוּא) ממלת אִם במה שהמלה לו בענין האפשר המדומה, והמסופק, ומלת אם נופלת בתנאי המחלט הקרוב אל המציאות, ומצוי. ובא: לוּא קרעת שמים (ישעיה ס"ג י"ט), לדעת המפרשים הוא כמו הלואי. והנכון כת"י ורס"ג שענינו כמו לא, ונמשך אל הקודם: היינו מעולם לא משלת בנו וגו', וכאלו מעולם לא קרעת שמים וירדת לתת לנו תורתך (רע"ד"ל): לוּ ישטמנו יוסף (בראשית נ', ט"ו), א"ת דִּלְמָא וכן פירשו המפרשים שהוא בלשון שמא, אולי, פיל-לייכט, может быть: ואין דומה לו במקרא, והאחרונים פתרוהו בענין אִלּוּ, אלו ישטמנו יוסף אם אך יזכר לנו את הנעשה אם הדבר שמור בלבו או אז השב ישיב לנו וגו'. ובגזרת המלה נראה שיסודו לוּ לוה בהוראת ההתחברות וההסתפחות לדבר. ומזה הסמיכה והקשור בתוחלת ותקוה, או בסבה ומסובב ונשתנה הוי"ו המורגשת לוי"ו נחה נמשכת בתנועת הלמ"ד (בארמית נשארה בתמונתה הראשונה לוי הַלְוַאי, אִלְוַיא.

לוּלֵא, מלת הקשור מחוברת מן מלת לוּ ומן מלת לַא לָא, וענינה לקשר שני משפטים בבחינת השלילה וע"ד האפשרית המדומית, ר"ל לחייב או לשלול אפשרות מציאות דבר אחד בסבת אפשרות שלילות דבר אחר קָאנְיוּנקְטִיאָן, קָאנְדִיצִיאָנעלל, ווען ניכט, וואֶרע ניכט, если бы не: וכעין מלת אילולי, אלמלא, אלמלי, בתרגומים ובדחז"ל. ובא המשפט הנמשך המתחייב או המשולל מן הקודם, לפעמים במלת כִּי עַתָּה, כִּי אָז, כי לוּלֵא התמהמהנו כִּי עַתָּה שבנו זה פעמים (שם מ"ג, י'), כי לוּלֵא דברת כִּי אָז מהבקר נעלה העם (ש"ב ב', כ"ז)—כי לוּלֵא דברת — מה שאמרת: יקומו נא הנערים וישחקו (רש"י). ובשלילות המשפט המתאחר: לוּלֵא חרשתם בעגלתי לא מצאתם חידתי (שופטים י"ד, י"ח). ובא בחסרון המשפט הנמשך, המובן בכח המאמר: לוּלֵא האמנתי לראות וגו' (תהלים כ"ז, י"ג)—כבר אבדתי בעניי, וכבר כלוני עדי שקר.

לוּלֵי, כעין הקודם, ווען ניכט, וואֶרע ניכט, если бы не: לוּלֵי אלהי אבי וגו' כִּי עַתָּה ריקם שלחתני (בראשית ל"א, מ"ב), לולי תורתך שעשועי אז אבדתי בעניי (תהלים קי"ט, צ"ב), ובשבועה בחבור עם כִּי אִם או עם אִם לבד: לולי מהרת וגו' כִּי אִם נותר לנבל (ש"א כ"ה, ל"ד), כי לוּלֵי פני יהושפט וגו' אני נושא, אם אביט אליך (מ"ב י"ג, י"ד). ובחסרון מלות הקשור במשפט הנמשך: לוּלֵי ה' עזרתה לי כמעט שכנה דומה נפשי (תהלים צ"ד, י"ז), לוּלֵי כעס אויב אגור (דברים ל"ב, כ"ז), נמשך אל הקודם: אמרתי אפאיהם, אשביתה מאנוש, ותרגומו אִילוּלֵי, אִילוּלְהוֹן.

לוּבִים, לֻבִים, שע"פ, שם אומה, מאומות היוצאות מבני חם, יושבי אפריקא הצפונית ונזכרת ביחד עם בני מצרים כוש ופוט. בחיל שישק מלך מצרים היו לובים סכיים וכושים (דה"ב י"ב, ג'), גם בחיל זרח הכושי נמצאו הלובים (שם ט"ז, ח'), כשמזכיר הנביא את נא אמון והעמים אשר היו בעזרה אומר: כוש עצמה ומצרים וגו' פוט וְלוּבִים היו בעזרתך (נחום ג', ט'). וגם במלחמות מלכי סוריא, נאמר: וְלֻבִים וכשים במצעדיו (דניאל י"א, מ"ג). והם כנראה, העם הנקרא בשם לְהָבִים אשר ילד מצרים (בראשית י', י"ג), לפי שהשרשים לוב, להב, לאב, מיסוד אחד בהוראת חום, שרפה וחֹרֶב, וקראו על שם מקום ישובם, בארץ חרב ציה ותלאובה. ובלשון יונית נקראת שם המדינה Lubien, Lubia, ונזכרה בדברי הז"ל בשם לוב ולדעתה היא ארץ מצרים: הוא לוב היא מצרים (ירושלמי כלאים ח', ד'). וידועה המדינה בחמוריה החזקים והבריאים נושאים משאות גדולות ויכולים לסבול חום וצמאון ימים הרבה: חמורים לובים (בכורות ה', ע"ב), ונקרא גם לוּבְדָק: ולובדקים בפרומביא (שבת ה', א') וכרמפרשי בגמרא: חמרא לובא (שם נ"א, ע"ב), ולא

את הַלּוּבְדָקִים לגמלים (כלאים ח׳, ד׳), ולדעת הג"מ שי"ר ז"ל נקראה הבהמה הזאת בלשון מקרא בהמת־נגב, משא בהמות־נגב (ישעיה ל׳, ו׳), ושם נגב, שעיקר הוראתו חום חרב, הוא ש"ת למצרים ולכל ארצות הסמוכות אליה (עיין נגב).

לוּד, שע"פ, א) שם עם מבני מצרים: ומצרים ילד את לוּדִים (בראשית י׳, י"ג), והוא העם הנזכר שעבד בצבאות מצרים עם כוש ופוט: וְלוּדִים תפשי דרכי קשת (ירמיה מ"ו, ט׳), כוש ופוט ולוד וכל הערב (יחזקאל ל׳, ה׳); ולדעת פירסט הוא הנקרא לאַווטאַ, בצפון אפריקא; והוא כנראה הנזכרים בין אנשי חיל צבאות צר, אשר היו לו מושבות באפריקא: פרס ולוד ופוט היו בחילך אנשי מלחמתך (יחזקאל כ"ז, י׳). ב) מבני שם: וְלוּד וארם (בראשית י׳, כ"ב). והנה בין האומות הרחוקות מא"י יזכיר הנביא גם לוד: תרשיש פול ולוד מושכי קשת תובל ויון, האיים הרחקים (ישעיה ס"ו, י"ט). וממה שמזכירו בין העמים מבני יפת, נראה שגם הוא ג) מבני יפת, ומושבו במדינה הנודעה בשם Lydien, Lydia, באסיה הקטנה, גם העם ההוא נודע למושכי קשת כאותם הלודים מבני חם. ובדברי חז"ל נזכרו שם לודים כמה פעמים, ולא נודע לאיזה מן הנזכרים יכוונו: ריש לקיש זבין נפשיה ללוּדָאֵי (גיטין מ"ז, ע"א), ומשמע מן הענין שהיו אנשים פראים אוכלי אדם: שעה ראשונה מאכל לוּדַיִים (שבת י׳, א׳, ופסחים י"ב, ע"ב), ופירש"י אוכלי אדם והן רעבתנים, וכן שנו: חביות לוּדִיּוֹת (כלים ב׳, ב׳)— חביות הנעשות בלוד. ובע"א חטים לעשות מהן לוּדִיּוֹת (ביצה י"ד, ע"ב)—מין מאכל עשוי מחטים, שעושים בלוד. ויתכן ששני התארים האלו מתיחם אל העיר לד (לוד) שבארץ ישראל (עיין לד).

לוֹ דְבָר, שע"פ, עיר בארץ הגלעד (ש"ב, ט׳, ד׳, ה׳), ובמקום אחר נקראה לֹא־דְבָר באל"ף (שם י"ז, כ"ז). ולדעת בעל ארץ קדומים היא שנקראת ביהושע לִדְבִיר בשבט גד: וממחנים עד גבול לִדְבִר (י"ג כ"ו).

לָוָה, פע"ו, יסודו לו בהוראה ראשונה: חבור ודבוק על ידי קליעה, עניבה ופתול, צוזאַמען פּלעכטען, וויקקעלן, сплетать, завязывать, окутывать (ועיין לול). ומזה, הקל פ"א במקרא היות נמשך אחרי זולתו, להדבק בו ולהתחבר עמו, זיך אַן יעמאַנדען אָדער אַן עטוואַס אַנשליעססען, присоединяться къ кому нибудь, וקשורו ביחס הפעול: והוא יִלְוֶנּוּ בעמלו (קהלת ח׳, ט"ו), מוסב אל השמחה שזכר בתחלת המאמר; ובא בל"ז, במובן הדבר: הענין הזה (לאכל ולשתות ולשמוח), יהיה נמשך לו, ודבקו תמיד, בעגלייטען, ועיקר שמוש הפעל הזה הוא בבנין

נִפְעַל: הפעם יִלָּוֶה אישי אלי (בראשית כ"ט, ל"ד), ות"א יתחבר לי, יתחבר ידבק בי לאהבה, זיך אַנשליעססען, присоединяться, הַנִּלְוָה אל ה׳ (ישעיה נ"ו, ג׳), באו וְנִלְווּ אל ה׳ (ירמיה נ׳, ה׳), ע"ד שנאמר: ולדבקה בו (דברים י"א, כ"ב). ובא גם ביחס על: הַנִּלְוִים על ה׳ לשרתו (ישעיה נ"ו, ו׳); אבל רוב שמוש יחס עַל בא בענין הספח אל הזולת, והתחבר הטפל אל העיקר: וְנִלְוָה הגר עליהם (ישעיה י"ד, א׳), והכפל: ונספחו על בית יעקב: וְיִלָּווּ עליך (במדבר י"ח, ד׳), ועל כל הַנִּלְוִים עליהם (אסתר ט׳, כ"ז)—המתיהדים, ובמשנה בא בבנין

פִּעֵל. ההליכה אחרי הזולת לכבודו, בעגלייטען, провожать: וּמְלַוִּים אותו עד ביתו (יומא ז׳, ד׳). ובענין ההליכה עם הנפטר מאתנו ויוצא לדרך: כל הַמְלַוֶּה ארבע אמות בעיר אינו ניזוק (סוטה מ"ו, ע"ב), ובלשון מקרא יאמר בלשון הלוך לשלח: ואברהם הולך עמם לשלחם, ת"א לְאַלְוָיֵי יַתְהוֹן (בראשית י"ח, ט"ז), בבנין אפעל. וכמו כן ההליכה אחר המת כשמוציאים אותו לקברו: כל הרואה את המת ואינו מְלַוֵּהוּ עובר משום לועג לרש חרף עשהו (ברכות י"ח, ע"א).

הִתְפַּעֵל: כל מי שאינו מְלַוֶּה וּמִתְלַוֶּה כאילו שופך דמים (סוטה מ"ו, ע"ב), התחברות עם זולתו בדרך, זיך אַן יעמאַנדען אַנשליעססען, присоединяться: עם הארץ

אבור לְהִתְלַוּוֹת עמו בדרך (פסחים מ״ס, ע״ב).

לְוָיָה, שם הפעולה, ההליכה עם הזולת לשלחו, געלייט, проводы: והנחנוהו בלא לְוָיָה (סוטה ס׳, ו׳), ובגמרא: כופין לְלְוָיָה (שם מ״ו, ע״ב).

לִוְיָה, ש״נ, זר עשוי מעשה קליעה ועבות, קראַנץ, געווינדע, вѣнокъ, כי לִוְיַת חן הם לראשך (משלי א׳, ט׳), תתן לראשך לִוְיַת חן (שם ד׳, ט׳).

לֹיָה, עקרו, לוְיָה בוי״ו נחה, ש״נ, במלאכת הבנין, צורות ציורים קלועים ועבותים זה בזה. ובא ברבוי: ומתחת לאריות ולבקר ליוֹת (מ״א ז׳, כ״ט), הכתפות יצקות מעבר איש ליוֹת (שם שם, ל׳)—שעורו—מעבר כל אחת ואחת עשויות ליוֹת. וכן: כמער איש וְליוֹת סביב (שם שם, ל״ו)—כמער כל אחד ואחד.

לֵוִי, שע״פ, הבן השלישי ללאה אשר ילדה ליעקב, ומפורש טעם קריאת השם הזה: הפעם יִלָּוֶה אישי אלי (בראשית כ״ט, ל״ד). ומזה נאמר: בני לֵוִי (שמות ל״ב, כ״ו), בית לֵוִי (שם א׳, ב׳), מטה לֵוִי (במדבר א׳, מ״ט), שבט הַלֵּוִי (דברים י׳, ח׳). ומזה שם היחס, האיש הנולד ללוי, לעוויט, левитъ: הֲלֹא אהרן אחיך הַלֵּוִי (שמות ד׳, י״ב). בחסרון יו״ד היחס מפני פגישתה עם יו״ד השם: והוא לֵוִי (שופטים י״ז, ז׳), וברבוי: ראשי אבות הַלְוִיִּם (שמות ו׳, כ״ה), בדגש ביו״ד להורות על חסרון יו״ד אחת, והראוי להיות בשלש יודין לוייים. ויכלול השם לוי, בסגנון המליצה, כל שבט לוי: וּלְלֵוִי אמר (דברים ל״ג, ח׳), שחתם ברית הַלֵּוִי (מלאכי ב׳, ה׳), להיות בריתי את לֵוִי (שם ב׳, ד׳). ואחרי אשר נבדל אהרן הלוי ובניו אחריו משבט לוי להיות כהנים לה׳, התיחד השם לוי אל שאר בני לוי: רב לכם בני לֵוִי (במדבר ט״ז, ז׳), ואתנה את הַלְוִיִּם נתונים לאהרן ולבניו (שם ח׳, י״ט), הכהנים וְהַלְוִיִּם (מ״א ח׳, ד׳), אל הכהנים הַלְוִיִּם (דברים י״ז, ט׳). ובא גם בחבור עם השם כהן ליחס משפחתם: ככל אשר יורו אתכם הכהנים הַלְוִיִּם (שם כ״ד, ח׳), ולכהנים הַלְוִיִּם וגו׳ מעלה עולה (ירמיה ל״ג, י״ח), ואת הַלְוִיִּם הכהנים משרתי (שם כ״ב), והכהנים הַלְוִיִּם בני צדוק (יחזקאל מ״ד, ט״ו). ובכנוי: שרינו לְוִיֵּנוּ כהנינו (נחמיה י׳, א׳). ובארמית לֵיוָאָה, לֵיוָאֵי (במדבר ד׳, י״ד). וברבוי: כהניא וְלֵוָיֵא (עזרא ו׳, ט״ז), ובתרגום לֵיוָאֵי (במדבר ג׳, י״ב), וביחס לתולדות כל האומה הישראלית מטל ילדותה וקדמות נעוריה עם כל ימי שבת ישראל בארצו הנבחרת ישנה חשיבות מיוחדת לשבט הלוי; לפי הקבלה שמרו בני לוי בטהרה את אמונת היחוד מורשה להם מאבות האומה גם בימי שבת ישראל במצרים; מגזע לוי יצא משה אבי הנביאים והמחוקק האלהי והכהנים משרתי אלהים בכל דורות שבת ישראל על אדמתו; לשבט לוי לא נתנה נחלה בא״י—„כי ה׳ הוא נחלתו״. בני השבט הזה היו מורי העם בדרך התורה ומהם יצאו ראשוני הסופרים „המבינים בעם״.

לְוָיָה, ש״נ, בירושלמי: תני לא תעורר אשה לווייתה במועד, ר׳ נחמן בשם ר׳ מנא אמר לווייתה, כמה דתימר העתידים עורר לִוְיָתָן (מו״ק א׳, ה׳). לפירוש בעל „קָרְבַּן העדה״ שתי מלות שונות הן: לווייתה (ליויתה) כפי מה שהוא בברייתא ענינו זיווגה כדכתיב כמער איש וליות. ולווייתה לפירוש ר׳ נחמן לשון יללה כדכתיב עורר לויתן ובעל פני משה לא הבדיל ביניהם וכתב: לא תעורר אשה לויתה במועד בעלה חבור שלה כדרב נחמן וכו׳ מלשון העתידים עורר לויתן, שעורר עצמו להיות בוכה על החבור שנפרדו זו מזו, וגם בעל הערוך מביא את המאמר בענין אחד, ולא פירשו כלל, ורש״י בפסוק עורר לויתן אמר: ובגמרא ירושלמי ראיתי עורר לויתן לקונן על לווי שלהם כשימות כמו לא יערער על מתו. אבל תרגום המקרא: באתערותהון איליותהון ונראה שפירשו מלשון אלה בעברית ואיליא בארמית, קינה והספד, קלאַגע, קלאַגע ליעד, жалоба: (עיין אלה). והנכון כדעת הר״ח לעווי, שענין לְוָיָה בברייתא הוא קינה שמעוררים בלוית המת (ועיין לויתן).

לְוָוי, במשנה, שם כנוי וטפל על השם העקרי, ביינאַמע, прозвище: לא אזוב יון וכו׳ ולא כל אזוב שיש לו שם לְוַאי (נגעים י״ד, ו׳, פרה י״א, ז׳), שהוא שם לְוַאי (נדרים ו׳, ט׳), וביתר באור להמבטא שם לְוָוי נאמר בדברי אביי: כל שנשתנה שמו קודם מתן תורה ובאתה תורה והקפידה עליו (לכנהו סתם בלי כנוי) בידוע שיש לו שם לְוַאי (סוכה י״ג, ע״א).

הַלְוָיָה, לְוָיָה, במשנה, ש״נ, געליים, проводы: הַלְוָיַת המת (פאה א׳, א׳), וכן בענין הליכה לשלח חברו בדרך; המהלך בדרך ואין לו לְוָיָה יעסוק בתורה (סוטה מ״ו, ע״ב), כופין לְלְוָיָה ששכר לְוָיָה אין לה שעור (שם).

לִוְיָתָן, ש״ז, מין ממיני התנינים הגדולים אשר בים. וזה ע״ש שהם מתעגלים ומתעקמים מתקפלים ומתפשטים בהליכתם. ומזה: תמשוך לִוְיָתָן בחכה (איוב מ׳, כ״ה), ולדעת האחרונים הוא שם החיה הידועה בשמה קראָקאָדיל, крокодилъ, אך כפי הנראה מן הציורים והתאורים שמתואר בהם הלויתן לא יתכן שיכוון לאותה החיה, כי אם אל התנינים שבים בכלל: מעערעס אונ-געהייער, морское чудовище: לִוְיָתָן זה יצרת לשחק בו (תהלים ק״ד, כ״ו), פשוטו כמשמעו: הלויתן משחק בים ואיננו מתירא מפניו. ע״ד המליצה האמור בספר איוב; יחשוב תהום לשיבה (איוב מ״א, כ״ד), ובא כשם הקבוץ: רצצת ראשי לִוְיָתָן (תהלים ע״ד, י״ד), והקודם: שִׁבַּרְתָּ ראשי תנינים, משל למלכים אדירים: על לִוְיָתָן נחש בריח, ועל לִוְיָתָן נחש עקלתון והרג את התנין אשר בים (ישעיה כ״ז, א׳), השם לויתן כולל את כל חיות הים המשונות בגדלן ובחזקן. ומזכיר ממנו שני מינים מיוחדים נחש בריח, והוא כפירש״י לשון: פשוט כבריח. תאר לנחש גדול ארוך ופשוט ומונח כקורה. (והראוי בְּרִיחַ בשוא ובא בקמץ הוא להבדיל בין שם דבר לשם התאר) (רשד״ל) ולדעתו הוא הקרוקודיל, ועיין בשם נחש) ונחש עקלתון הוא המתעגל ומתקפל ואוחז זנבו בפיו. ושם יכלול את דבריו: והרג את התנין אשר בים, שהוא כולל שניהם כמו השם לויתן, והוא משל אל האומות הגדולות והאיומות אשר הציקו לישראל. ודעות המפרשים שונות בזה (ועיין באור הרשד״ל). אך מברייתא דשמואל ומדברי מבארה הקדמון ר׳ שבתי דונולו שנראה שהמכוון בשם נחש בריח הנזכר באיוב: ברוחו שמים שפרה חללה ידו נָחָשׁ בָּרִחַ (כ״ו י״ג) הוא הַתְּלִי, ציר המאורות הכוכבים והמזלות, הימעלסאַקסע, небесная ось, שנקרא בריח על שם שהוא מבריח את השמים מקצה לקצה, ושנקרא גם כן נחש עקלתון ע״ש כפיפתו (עיין כרם חמד ז׳ עמוד 62) נראה שהבינו בשמות „לויתן נחש בריח" „ולויתן נחש עקלתון" האמורים בזה, לא את חית הימים הגדולות כי אם את התלי. נושא כל צבאות השמים, ושעליהם יפקוד ה׳ והוא פירוש מתישב אל מליצת הכתובים. ויהיה איך שיהיה, אם המכוון בהם הוא התלי או צבאות אחרים מצבאות השמים בדעת החכמים האחרונים שהשם נחש בריח שבאיוב, הוא כנוי אל קבוצת הכוכבים הנקראת בשם הנחש שעל השמים. ובנחש עקלתון יכוון אל כוכב אחר. על כל פנים תכון מליצת הנביא שהש״י יפקוד על הגדולים בצבאות השמים תחלה, ויהרוג גם כן את התנין אשר בים, בענין לאמר שהוא יחריב את העולם כולו, מן הגדולים שבשמים והגדולים בברואי הארץ שבכללם בשם התנין אשר בים. וזה בענין מליצת הנביא ישעיה במקום אחר: יפקוד ה׳ על צבא המרום במרום ועל מלכי האדמה על האדמה (כ״ד, כ״ב), וכאמרו עוד: ונמקו כל צבא השמים וגו׳ כי רותה בשמים חרבי וגו׳ (ל״ד ד׳, ה׳), העתידים עורר לִוְיָתָן (איוב ג׳, ח׳), בשם לויה שזכרנו מה שפירשו בו הקדמונים והאחרונים פרשוהו כפשוטו תנין, והעתידים לעוררו הם הקוסמים חוברי חבר המשביעים את התנינים הנחשים בלחשיהם. ולדעת פירסט הוא הנחש הבריח שנזכר להלן: חללה ידו נחש בריח. והוא כמו שזכרנו

דרקון שבשמים, דער דראַכע אם הימעל, дракон, אשר לפי אמונת הוברי השמים הקדמונים הוא שונאם ורודפם של המאורות הגדולים השמש והירח, וגורם את הלקוים המקדירים את המאורות האלה. והקוסמים הקדמונים התפארו גם כן שיכולים בקסמיהם ובלהטיהם לעורר את הלויתן הזה לעשות מעשהו, ולהסיתו במאורות להקדירם. וזה מסכים עם מה שנקראו אוררי יום.

לָוָה, פ״י, שאילת כסף או פירות מזולתו לצרכי פרנסתו להחזיר לו מחירם לאחר זמן. והפעול הוא הדבר שלוה, באָרגען, לייהען, брать въ заемъ: לָוִינוּ כסף למדת המלך (נחמיה ה׳, ד׳), ואתה לא תִלְוֶה (דברים כ״ח, י״ב)—לא תצטרך ללות, כי יהיה לך משלך. והבינוני: לֹוֶה רשע ולא ישלם (תהלים ל״ז, כ״א). ובמשנה על השאלה: איזוהי דרך רעה שיתרחק ממנה האדם? אמר רבי שמעון: הַלֹּוֶה ואינו משלם, אחד הַלֹּוֶה מן האדם כְּלֹוֶה מן המקום (אבות ב׳, ט׳), שעורו— אחד הלוה מן האדם, ואחד הלוה מן המקום, וענין זה האחרון השוכח גמולי הש״י ואיננו מודה לו על כל הטוב שהוא ית׳ גומל עליו, וכענין שאמרו: החנות פתוחה והחנוני מקיף וכו׳, וכל הרוצה לִלְוֹת יבוא וְיִלְוֶה (שם ג׳, ט״ז), לֹוֶה אדם תעניתו ופורע (שבת י״א, ע״א) (ועיין ההפעיל).

הִפְעִיל, יוצא לשני. הנותן לחברו כסף או פירות להוציאם לצרכו, ולהחזיר לו מחירם לאחר זמן, אויסלייהען, давать въ заемъ, ссужать ומושך שני פעולים: אם כסף תַּלְוֶה את עמי (שמות כ״ב, כ״ד), ובחסרון פעול הדבר שלוים: וְהִלְוִיתָ גוים רבים (דברים כ״ח, י״ב), הוא יַלְוְךָ ואתה לא תַלְוֶנּוּ (שם שם, כ״ד), ובזולת הפעולים בבינוני: ועבד לֹוֶה לאיש מַלְוֶה (משלי כ״ב, ז׳), מַלְוֵה ה׳ חונן דל (שם י״ט, י״ז). ובמשנה: שואל אדם מחברו כדי יין וכדי שמן ובלבד שלא יאמר לו הַלְוֵינִי (שבת כ״ג, א׳), שאלה חוזרת בעין, ולא אתי למיכתב, וְהַלְוָאָה לְהוֹצָאָה נתנה ואינה חוזרת בעין ואתי למיכתב (כפירוש התוספות שבת קמ״ח, א׳), וכן פירש״י במקום אחר: לא ישאילנו ולא יַלְוֶנּוּ (שם דף י״ח, ע״ב), מַלְוֶה אדם את אריסו חטין בחטין לזרע (ב״מ ה׳, ח׳), הִלְוָהוּ על שדהו (שם שם, ג׳), שלא על אמונתו הִלְוָהוּ (ב״ב י׳, ח׳), הַמַּלְוֶה את חברו בשטר (שם) (ועיין נשה).

מִלְוָה, ש״נ, ע״מ מִצְוָה, הכסף או הפירות שנותן המלוה אל הלוה: ואם עשאה מִלְוָה (שביעית י׳, א׳), זקפן עליו בְּמִלְוָה (ב״מ ע״ב), מִלְוָה לְהוֹצָאָה נתנה (קדושין מ״ז, ע״א).

הַלְוָאָה, שה״פ, דאַס דאַרלעהען, ссуда, заемъ: תנו הַלְוָאָתִי לפלוני (ב״ב קמ״ח, ע״א). לדעת חוקרי הלשון נגזר הפעל הזה מן הפעל לוה (הראשון) בהוראת חבור ודבוק ע״י עניבה. וזה לפי שהלוה דבר מחברו הוא כמו מחובר מסופח ומשועבד לו, וכענין הוראת המלה בלשון רומית, nexess, nexum esse, זיך פערבינדען, פערפפליכטען, обязываться: וחבר לדבר: עבד לֹוֶה לאיש מַלְוֶה (משלי כ״ב, ז׳), אבל שמושי הפעל הזה וקשוריו, ביחס הפעול אל המִלְוָה: לָוִינוּ כסף, אם כסף תַּלְוֶה; וכן שמושיו ביחס הלוה אל המלוה במשנה הַלֹּוֶה מן האדם, אינם מסכימים לדעתם, וכמו ראיה לדבר, מן הלשון הארמית שבא הפעל לוה בהוראת חבור, ועניבה, ולא בענין שאילת כסף, ולהוראה זו נמצא פעל אחר יְזַף.

לוּז, פ״ע, הקל עקימה וכפיפה, ועם זה נטיה לצד אחר, סור אַבביעגען, זיך ווענגווענדען, ווייכען, уклоняться, отворачиваться, פ״א במקרא: אל יָלֻזוּ מעיניך (משלי ג׳, כ״א), אל יטו מעיניך אבל יהיו לנכחן תמיד, וע״ד: מתורתך לא נטיתי (תהלים קי״ט, נ״א), (עיין לזה).

הִנְפְעַל, במובן המוסרי, נמצא רק בבינוני, כש״ת למעקם דרכיו נוטה מן הדרך הישרה, נפתל, מעוות, דער פערקעהרטע, פערדרעהטע, извращенный: כי תועבת ה׳ נָלוֹז (משלי ג׳, ל״ב), והנגוד:

ואת ישרים סודו. ובסמיכות לשם דרך: ונְלוֹז דרכיו בוזהו—(שם י"ד, ב'), והנגוד: הולך בישרו. וברבוי: וּנְלוֹזִים במעגלותם (שם ב', ט"ו). ובא בהוראת ש"מ: ותבטחו בעשק וְנָלוֹז (ישעיה ל', י"ב), עצה נפתלה ומעוותה, פֿערקעהרטהייט, ליסט, лукавство, רמיה ותרמית (ועיין עשק).

ההִפְעִיל כעין הקל: אל יַלִיזוּ מעיניך (משלי ד', כ"א), אַבווייכען מאַכען, откло-нять, על משקל הסרי פ"א נו"ן או על משקל הארמי. ובמשנה: נָלוֹז ומֵלִיז הוא את אביו שבשמים עליו (כלאים ח', ה')— מְעַוֵּת מקניט ומכעיס את אביו שבשמים עליו (ועיין נוז). ובא בענין דבר בגנות זולתו: והיו הכל מְלִיזִין עליו שאינו עושה כראוי (ויקרא רבה ו'), והיו בני המדינה מְלִיזִין אחרי המלך (ב"ר כ"ח), והוא מעין לזות שפתים (עיין הסמוך). ובמדרש שיה"ש על הכתוב גן נעול: שמע קול הבריות מְלִיזִין אחרי בנותיו, דומה לפעל לעז (עיי"ש), כל מי שהיה מֵלִיז במצות (במדבר רבה, י"א)—מלעיג ומבעט.

נְלִיזָה, שה"פ בדבא"ם, דאַס אַבביעגען, уклоненie: מפני שהירח נָלוֹז נְלִיַּת המעגל (יד החזקה הלכות קדוש החדש פרק י"ד).

לוּז, ש"ז, מין עץ ופרי, דומה לעץ השקד או האגוז: מאַנדיל—נוסבוים. миндальное дерево; ולוז וערמון (בראשית ל', ל"ז), ויגמל שקדים ת"י לוּזִין (במדבר י"ז, כ"ג), וכן בתרגום השמרוני לוּזִים. ובברייתא: תרנגולת לעשרים ואחד יום וכנגדה באילן לוּז (בכורות ה', א'), ובדחז"ל התיחד השם לוז אל עצם אחד קטן שבשדרה, והוא קשה מאד, ונקרא כן ע"ש שהוא דומה לפרי הלוז השקד: וינאץ השקד (קהלת י"ב, ה'), ר' לוי אמר זה לוּז של שדרה (קהלת רבה על פסוק זה), ובויקרא רבה נאמר זה על החגב, ויסתבל החגב: זה לוּז של שדרה (פ' י"ח). ועיין חגב. ובדבא"ם השאלה לדבר קטן קשה ומוצק עשוי בצורת לוז: וכל חוט שימשך וכל לוּזָה שתרד (מו"נ נ', ג"א).

לוּז, שע"פ, א) שם עיר בארץ כנען, עוד בימי האבות ויעקב קרא למקום אשר לן בסביבות העיר הזה בֵּית־אל, ע"ש המאורע (בראשית כ"ח, י"ט), ועוד שב וחדש השם הזה למקום ההוא בשובו מפדן ארם (שם ל"ה, ט"ו). העיר הזאת נפלה בגורל למטה בנימין: ועבר משם הגבול לוּזָה אל כתף לוּזָה נגבה היא בית אל (יהושע י"ח, י"ג), ולפי שעמדה על הגבול שבין נחלת מטה בנימין לבין נחלת בני יוסף, נזכרת גם בין זכרון ערי גבול בני יוסף: ויצא מבית אל לוּזָה (שם ט"ז, ב'), לדעת י"מ ענינו: מבית אל שהיא לוזה, ושני שמות היו לה לוּז, לוּזָה. והנכון שהיתה העיר בית אל רחוקה קצת מן לוז, אבל בתחומה, וה"א בסופה כמו אל לוז. — ובני יוסף לכדוה (שופטים א', כ"ג, כ"ה). והנה מאשר לא יכלו השומרים אשר העמידו בני יוסף על העיר למצוא מבואה עד אשר הראם איש אחד מבני העיר, נראה שהיתה עיר מוקפת חומה, לפנים מחומה סבוכות ועקומות. ויתכן שעל כן נקראת לוז, שפריו מקופל ומוקף קליפות. האיש אשר הראה את מבוא העיר הלך לו לארץ החתום ויבן עיר ויקרא גם שמה לוּז (שם), ויתכן כי אותה העיר לוז השניה היא אותה שעמדה על תלה מאז עד דורות מאוחרים מאד—דורות האמוראים האחרונים: שלחו ליה לרבא: זוג בא מרקת (טבריה) ובידם דברים הנעשים בְּלוּז ומאי ניהו תכלת (סנהדרין י"ב, ע"א), ובמדרש בראשית רבה (פרשה כ"ח) נאמר: היא לוּז שצובעים בה התכלת וכו' ובאה ההגדה עליה שלא שלט בה מלאך המות. ולדברי וויענער (בן חנניה לשנת 1867 ע' 75) ונויבויער (Geogr. d. Talmud, עמוד 394) תכוון ההגדה על העיר Lison אשר במדינת קורדיסטן הנודעת במזג אוירה הטוב ומבריא ואנשיה מאריכים ימים.

לוּחַ, ש"ז. קרש או נסר חלק ומשופע עשוי כעין טבלא מאבן, עץ או מתכת, טאַפֿעל, פלאַטטע, плита, доска: נצור עליה לוּחַ ארז (שיה"ש ח', ט). והרבוי:

נבוב לֻחת תעשה אותו (שמות כ"ז, ח'), מעץ, ורובו עשוי לכתוב או לפתח עליו: בוא כתבה על לוּחַ אתם (ישעיה ל', ח') והכפל: ועל ספר חקה: ואתנה לך את לֻחת האבן (שמות כ"ד, י"ב), פסל לך שני לֻחת אבנים (שם ל"ד, א'), שטיינערנע טאַפעל, скрижалы, וענינם ידוע. ועל שם ענינם זה נקראו לֻחת העדות (שם ל"א, י"ח) (עיין במקומו. וכמו כן: לוּחת האבנים (דברים ט', ט', י'), ובאר על הַלֻּחוֹת (חבקוק ב', ב'). ובהשאלה: כתבם על לוּחַ לבך (משלי ג', ג')—שטח מקום הלב על פני הגוף דומה ללוח: הרושה על לוּחַ לבם (ירמיה י"ז א'), ויפתח על הַלְּחֹת ידתיה (ש"א ז', ל"ו), שעורו—על לוחות הידות, שטח פני הידות. ובא פ"א במקרא בשני רבוים: ברושים משניר בנו לך את כל לֻחֹתָיִם (יחזקאל כ"ז, ה')—כל מיני הקרשים שבאניה, או הקרשים הכפולים, ובמשנה הבדילו בין לוח ובין דף ואמרו: ועל שתי לוחי פנקס והן נהגין זה עם זה (שבת י"ב ד'), על שני דפי פנקס וארון (שם שם, ה'). ומזה נראה שכוונו בשם לוח זה שעשוי לכתוב עליו מעבר אחד ובשם דף זה שעשוי לכתוב עליו משני עברים וי"ת גשריך. ובגזרתו לא ראינו טעם מתקבל. ואפשר שנגזר מן לְחִי וזה ע"ש שעיעותו וחלקתו כעין הלחי.

לווח, לַוָּח, ש"ז, מעין הקודם: לווחים שבספינה (תוספתא שבת י"א, י'), נוטל את המקל ואת הלווחים (שם י"ז, ג'), והן של מכבש, ולווחים של סקבין (כלים ב"ם ח', א').

לוּחִית, שע"פ, עיר בארץ מואב, ובהר היתה עומדת: כי מעלה הַלּוּחִית (ישעיה ט"ו, ה'; ירמיה מ"ח, ה'), ויב"ע תרגם ערוער: לְחָיִית (במדבר ל"ב, ל"ד).

הַלּוֹחֵשׁ, שע"פ, אחד מחשובי העם אשר באו על החתום על האמנה אשר כרתו בימי עזרא ונחמיה (נחמיה י', כ"ה), ואולי אבי שלום אשר החזיק בבנין חומות ירושלים (שם ג', י"ב), ויסודו לרוש (עיי"ש).

לוט, פ"י, יסודם של שרשי לאט, להט.

הקל עטוף חפוי וכסוי, אומהיללען, איינוויקקעלן, צו דעקקען, завертывать, покрывать: ובלע בהר הזה פני הַלּוֹט הַלּוֹט על כל העמים (ישעיה כ"ה, ז), הראשון הוא שם, מכסה, מסכה, והשני הוא פעל. והראוי הלֻט, או שראוי להיות השני בשורק כבינוני פעול, שהפעול נופל כן על הדבר שמחפין אותו וכן על הדבר שמחפים בו, כמו והמסכה הנסוכה, ובא בחולם לזווג המלות. וטעם הכתוב, שהשם יתעלה יסיר הַמִּכְסֶה הַמְכֻסֶּה את כל העמים הפרושה עליהם (ועיין בלע) כנוי לממשלה תקיפה ואכזריה, שהוא כמו מכסה עיני העמים שהיא רודה בהם שלא יראו את כל הרעה שעושים להם, ולא יוכלו להקדימה, או שהוא כנוי לאבלות שהאבל מכסה פניו. הפעול: הנה היא לוּטָה בשמלה (ש"א כ"א, י').

ההִפְעִיל, יוצא: וַיָּלֶט פניו באדרתו (מ"א י"ט, י"ג), פערהיללען, окутывать, закрывать.

לוֹט, ש"ז. מכסה, מסוה, היללע, שלייער, покрывало: פני הַלּוֹט (ישעיה כ"ה, ז').

לָט, עיין לאט.

לוֹט, שע"פ, בן הרן, אחי אברהם (בראשית י"א, כ"ז), הוא אבי שני עמים, עמון ומואב (שם כ', ל"ז, ל"ח), שנקראו במקרא בשם: בני לוט (דברים ב', ט' י"ט, תהלים פ"ג, ט').

לוֹטָן, שע"פ, אחד מבני שעיר החרי ומאלופיהם (בראשית ל"ו, כ', כ"ט כ"ט).

לוּט, עיין לט.

לוּל, יסודו לו, לוה, ובא מקוצר מן המרובע לוּלֵו בהוראת עניבה קליעה ופתול, פלעכטען, וויקקעלן, плести вить. ומזה התעקמות והתקפלות בגלגול וסבוב, זיך ווינדען, שלאַנגעלן, извиваться. ונגזר מזה השם לול, למעלות ומדרגות העולות בגלגול ועקמימות סבובית, ווענדעלטרעפפע, витая лѣстница. ובא ברבוי: וּבְלוּלִים יעלו על התיכונה (מ"א ו', ח'), וי"ת:

בְּמִסְכַּתָּא. ובגמרא: לוּל פתוח מן הבית לעליה (מכות ל"ד, א'), ובמשנה: ולולין היו פתוחים בעליה לבית קדשי הקדשים שבהן היו משלשלים את האומנים בתיבות כדי שלא יזונו עיניהם מבית קדש הקדשים (מדות ד', ה'), ופירשו המפרשים ארובות לחלל הבית. לוּל קטן היה בין כבש למזבח במערבו של מזבח ששם היו זורקים פסולי חטאת העוף (פסחים ל"ד, ע"א)—נקב מפולש. ובהשאלה לנקבים בגוף האדם: ולול פתוח בין העליה לפרוזדור (נדה י"ז, ע"ב). ובענין אחר: לוּל של תרנגולין (שבת ק"ב, ע"ב)—מגדל שהתרנגולין מקננים שם, שעשוי מדרגות מדרגות; ורפת ולולין ומתבן (פסחים ח', ע"ב), ומזה כנראה מה שאמרו בתספורת: כסם יכסמו את ראשיהם כעין לולינית (נדרים נ"א, ע"א), ראשו של זה בצד עקרו של זה, שהוא כעין לול כסולם כמו שפירש ר"ב מוספיא.

לֻלָאָה, ש"נ, פתיל של עניבה, טבעת של חוטים לחבור וקשור, שלייפע, שלינגע, петля: לא נמצא כי אם בל"ר: חמשים לֻלָאֹת (שמות כ"ו, ה'), לדעת המדקדקים האל"ף נוספת, והיחיד לוּלִי ע"ד דודאים וכת"א ענובין, והיו בתים לקרסים לחבר את היריעות; ובסמיכות: לֻלְאֹת תכלת (שם שם, ד'), ורשב"ג אמר ע"ד מליצה: ובלולאות היכלת יריעות הבריאה קושרת (כתר מלכות).

לוֹכְסָן, במשנה, תה"פ נטית הקו בשטח מרובע, ההולך ועובר על פני המרכז מקרן השטח האחד (ד"מ קרן דרומית מערבית) ומגיע אל הקרן שכנגדו צפונית מזרחית, דיאַגאָנאַל, діагонально: נוטל שורה אחת לוֹכְסָן (דמאי ז', ח'), שתי חביות לוֹכְסָן. מקורו יונית: לוכסוס קוער, поперечный, גדר שתי לשונות לוכסן, שתי כרעים לוכסן (כלים י"ח, ה'), ובגמרא בתוספת א' אֲלַכְסוֹן אל הקו ההולך לוכסן, דיא גנאלליניע, діагональ, כל אמתא ברבועא אמתא ותרי חומשי בַּאֲלַכְסוֹנָא (ב"ב ק"א, ע"א).

לוּלָב, ארמית, ש"ז; עקרו לב, לבלב, בהוראת צמיחה, לבלב, ובאה הוי"ו תמורת הבי"ת ע"ד השם כוכב מן כבכב וענינו ענף המכוסה בעלים, בעבלאַטערטער צווייג, обросонная листами вѣтка: העלים וְהַלּוּלָבִים (ערלה ח', ז'), לוּלְבֵי זרדין (שביעית ז' ה'), עלי גפנים ולוּלְבֵי גפנים (ברכות נ"ח, ע"ב), והתיחד לענף עץ התמר הידוע בעליו הארוכים והצרים: כפות תמרים ת"א ולולבין, פאַלמענצווייג, пальмовая вѣтка. אחד מארבעה מינים הנלקחים בחג הסכות, והוא סתם לולב שבמשנה: לוּלָב הגזול והיבש פסול (סוכה ג', א'), ועל שמו נקראו שאר המינים הנלקחים עמו: לולב נוטל במקדש שבעה (שם שם, י"ב), וכן הברכה נתקנה על שמו: נטילת לולב. ובהשאלה: האש של מעלה מעלה לולבין (שמות רבה ב')—כעין לולבי התמרה. ובריתא: הלולבין והערשין הדפין וכו' (נדה ס"ח, א') הערוך בשם רבנו גרשם פירש: קורות המתאימות שעומדין מכאן ומכאן לקורה הגדולה וכו'. ורש"י פירש מטאטא, שמכבר בהן הענבים המתפזרים לאוספן. והוא שנקרא מכבדות של תמרה, בעזען, метла ואמרו עוד: לוּלִיבָא דקרא בסילקא לוּלִיבָא דכיתנא בכותח (נדרים מ"ט, ע"א). ופירש הרא"ש דבר רך קרוי לוּלִיבָא שמלבלב ומצמיח וצ"ע.

לוּן, פע"ו, הקל וההפעיל משותפים בו. העבר בא במשקל הקל והעתיד במשקל ההפעיל ע"ד שאר נע"ו. עיקרו דירת לילה אחד במקום אחד, דיא נאַכט צו ברינגען, איבער־נאַכטען, ночевать, переночевать: והוא לן בלילה ההוא (בראשית ל"ב, כ"ב), וְלָן ושכב ארצה (ש"ב י"ב, ט"ז), וְלַנוּ בגבעה (שופטים י"ט, י"ג), בחסרון נו"ן השרש. הבינוני ע"מ פָּעֵל: מדוע אתם לֵנִים (נחמיה י"ג, כ"א), המקור בלמ"ד השמוש: גם מקום ללון (בראשית כ"ד, כ"ה), בוי"ו, בתשובת רבקה על השאלה: היש בית אביך מקום לנו לָלִין (שם שם, כ"ג), בחירק. ובמדרש העירו על החלוק הזה ואמרו לָלִין (בחירק) שינה אחת, לָלוּן (בוי"ו) כמוה לינות, לינות הרבה, וכן פירש"י

והוסיף „לין שם דבר". והרשב"ם פירש שאליעזר שאל מקום לנו לָלין, הוא שם כמו ריב, דין וטעמו בית לינה, ושעור הכתוב: מקום לנו לבית לינה, נאַכטהער-בערגע, ночлегъ, אבל לָלון שהשיבה רבקה הוא מקור, כמו לקום לשוב, ללון גופני ור"ל לעשות שם פעולת הלינה, צו איבער-נאַכטען, переночевать. ובפירוש זה ההזיק הרוו"ה והוסיף לגזור את הפעל הזה לשני שרשים: לון בוי"ו, ולין ביו"ד ושממנו בא הצווי שבא: לִין פה (שופטים י"ט, ח'), לִינִי הלילה (רות ג', י"ג), לִינוּ פה (במדבר כ"ב, כ"ח), ע"ד הפעל גיל, שיר, ואילו היה שרשו נע"ו היה ראוי להיות בשורק, ואם היה הצווי מן ההפעיל היה ראוי להיות בה"א הבנין. והנכון שלא להרבות בשרשים, ופעלי נע"ו דינם כפעלי נע"י. והעתיד: אם יָלִין איש אתך הלילה (ש"ב י"ט, ח'), לא כי ברחוב נָלִין (בראשית י"ט, ה'), נָלִינָה בכפרים (שיה"ש ג', י"ב), וַיָּלֶן שם (בראשית כ"ח, י"א), וַיָּלִינוּ ויקומו (שם כ"ד, נ"ד), אל תָּלֶן הלילה (ש"ב י"ז, ט"ז), ובפתח להרחבה בהפסק הנקבה: רק ברחוב אל תָּלַן (שופטים י"ט, כ'). ובהשאלה לדבר שאין בו רוח חיים: ולא יָלִין חלב חגי עד בקר (שמות כ"ג, י"ח), דיא נאַכט איבערבלייבען, оставаться через ночь: ולא יָלִין מן הבשר וגו' לבקר (דברים ט"ז, ד'), לא תָלִין נבלתו (דברים כ"א, כ"ג), לא תָלִין פעלת שכיר אתך עד בקר (ויקרא י"ט, י"ג). ובענין סור ללון: בערב יָלִין בכי (תהלים ל', ו').

ובמשנה בענין זה בהוראת יוצא: כל הַמֵּלִין את המת (סנהדרין ו'), הלינהו לכבודו (שם), ובענין דירת לינה, ללילות הרבה במשמע, דיא נאַכט צו ברינגען, נאַכטען, ночевать: וסביבות בית אלהים יָלִינוּ (דהי"א ט', כ"ז)—לעמוד על המשמר בלילות. וכן: איש ונערו יָלִינוּ בתוך ירושלים, והיו לנו הלילה משמר (נחמיה ד', ט"ז), ומזה: באו לִינוּ בשקים משרתי אלהי (יואל א', י"ג)—משרת בית ה' השומרים שם בלילות יבואו ללון שם בשקים. ומזה דירת עראי: ובנצורים יָלִינוּ (ישעיה ס"ה, ד'), והקודם: היושבים בקברים. ובדירת בע"ח: גם קאת וגו' בכפתריה יָלִינוּ (צפניה ב', י"ד), והקודם: וְרָבְצוּ, אם ילין על אבוסיך (איוב ל"ט, ט'), ומזה ב) שרייה וחניה במקום היות מצוי (שם), זיך איתענדוואָ אינפינדען, пребывать: ובאה וגו' וְלָנָה בתוך ביתו (זכריה ה', ד'), והראוי וְלָנָה: בקרב חכמים תָּלִין (משלי ט"ו, ל"א), צדק יָלִין בה (ישעיה א', כ"א), וע"ד המליצה: וטל יָלִין בקצירי (איוב כ"ט, י"ט). וטעם המליצה לפי שהטל מצוי בלילה. ובענין ההשארה וההתמדה: בין שדי יָלִין (שיה"ש א', י"ג), פאָרטוואָהרענד זיין, пребывать долго: ביקר בל יָלִין (תהלים מ"ט, י"ג), ושבע יָלִין (משלי י"ט, כ"ג) (ועיין לון ב): נפשו בטוב תָּלִין (תהלים כ"ה, י"ג), תָּלִין בקרבך מחשבות אונך (ירמיה ד', י"ד), אתי תָּלִין משוגתי (איוב י"ט, ד'), ובהמרותם תָּלַן עיני (שם י"ז, כ"ב), שעורו—המרותם לנגד עיני תמיד והיא כמו מוכרחת להתמיד עמהם. וע"ד המליצה: בצוארו יָלִין עז (שם מ"א, י"ד)—העז נתן משכנו התמידי בצוארו. ובדחז"ל בענין שנת הלילה, שלאַפען, спать: כל הלן שבעה ימים בלא חלום נקרא רע (ברכות י"ד, א').

הִתְפַּעֵל, שריה, וחניה במקום, זיך איינהערבערגען, поселяться: סלע ישכן ויתלונן (איוב ל"ט, כ"ח). וע"ד המליצה: בצל שדי יִתְלוֹנָן (תהלים צ"א, א'), והקודם: ישֵׁב בְּסֵתֶר:

לִינָה, שה"פ, במשנה דאַס איבערנאַכטען, פרנסת לִינָה (פאה ח', ז'), למקום הַלִּינָה (מעשרות ב', ג'), וכן בנותר אמרו: פסול בְּלִינָה.

מָלוֹן, ש"ז, מקום לינה לאורחים, הערבערגע, נאַכטקוואַרטיר, приставище, ночлегъ: ויהי כי באנו אל הַמָּלוֹן (בראשית מ"ג, כ"א), ויהי בדרך בַּמָּלוֹן (שמות ד', כ"ד), ובסמיכות לשם אורחים: מְלוֹן אֹרְחִים (ירמיה ט', א'), ועם זה מקום לינה ומנוחה לאנשי חיל: ויעברום אתם אל הַמָּלוֹן (יהושע ד', ח'), גבע מָלוֹן לנו (ישעיה י', כ"ט), ואבואה מלון קצו (מ"ב י"ט, כ"ג)—שעורו קץ מלונו, ראש גבעת המקום.

שהוא ראוי למקום לינה. ובישעיה: מרום קצו (ל״ז, כ״ד).

מְלוּנָה, ש״נ, סוכה קטנה שעושים השומרים בגנות ללון שם, נאַכט־היטטע, ночевка: כמלונה במקשה (ישעיה א׳, ח׳), וי״ת כְּעַרְסַל מְבִתוּתָא. ופירשו המפרשים שהיא מטה תלויה באויר מתוחה מאילן לאילן, והשומר שוכב בה בלילה ויושב בצלה ביום, וכדרך שהערביים עושים להשמר מן החיות. וזה טעם מליצת הכתוב: והתנודדה כמלונה (שם כ״ד, כ׳), ותרגמו ג״כ כְּעַרְסְלָא, וכן פירש״י סוכת נוצרים שבראש האילן (ועיין באור הרשד״ל). ובגזרת הפעל הזה לא ראינו טעם מתקבל ועיין הערה לשרש לון ב).

לוּן, פ״ע, הנפעל ענינו התרגזות והתרעמות על זולתו בשביל מעשיו הלא טובים, ועם זה הוצאת דברי תערומות עליו, התאונן, הרגן, ייד אָרגערן, מוררען, возмущаться, роптать: וקשורו בְּעַל: וַיִּלֹּנוּ העם על משה לאמר מה נשתה (שמות ט״ו, כ״ד), וַיִּלֹּנוּ כל עדת בני ישראל על משה ונו׳ ויאמרו אליהם (שם ט״ז, ב׳).

ההִפְעִיל, כעין הנִפְעַל, אלא שהוא מתיהם, אל דברי התרעומות שמטיחים המתרעמים והפעול הוא התלונה: וַיָּלֶן העם על משה (שם י״ז, ג׳), אשר הֲלִינֹתֶם עלי (במדבר י״ד, כ״ט), שעורו: על אשר. ובא בדגש בפ״א הפעל: ונחנו מה כי תלינו עלינו (שמות ט״ז, ז׳), את תלנתיכם אשר אתם מַלִּינִים עליו (שם שם, ח׳), ולדעת רש״י וכמו שפירש הרוו״ה את דבריו: וַיָּלֶן העם על משה (שם י״ז, ג׳), הוא מן הקל מגזרת נחי עין י׳, והבאים בדגש הם מגזרת חסרי פ״א נו״ן, נָלוֹן, שהוא דומה לנע״ו ולנע״י, והם יוצאים לשני, מעורר את זולתו להתרעמות ותלונות, וכמו שנאמר במרגלים: וישובו וילינו עליו את כל העדה (במדבר י״ד, ל״ו), ואיננו מוכרע: והשכתי מעלי את תְּלֻנּוֹת בני ישראל אשר הם מַלִּינִים עליכם (שם י״ז, כ׳), שעורו: אשר הם מַלִּינִים עליכם ועלי.

ובא״ם משתמשים גם בהתפעל: מתלונן.

תְּלֻנָּה, תְּלוּנָה, ש״נ, ולא נמצא כי אם בלשון רבים תְּלוּנּוֹת.

תְּלֻנּוֹת, וזה לפי שדברי התרעומות הם כוללים טענות והסברות הרבה, דאַס מוררען, געמורר, ропотъ: את תְּלוּנֹּת בני ישראל (שמות ט״ז, י״ב), תְּלֻנּוֹת בני ישראל (במדבר י״ד, כ״ז), בשמעו את תְּלֻנֹּתֵיכֶם (שמות ט״ז, ז׳); ותְכַל תְּלוּנֹּתָם מעלי (במדבר י״ז, כ״ה), הפעל בלשון יחיד לפי שהשם תלונות הוא כעין שם הקבוץ.

[הערה]. בגזרת הפעל הזה לא רחוק לשמוע שהוא קרוב אל הפעל לען. בערבית בהוראת קללה וארירה, פֿערפֿלוכֿען, פֿערווינשען, проклинать: ובתרגום שמרוני, כל לשונות הפעל לון מתורגם רגן, שענינו השמעת קול וביחוד קול של דברי גנות ותרעומות ולפי״ז אפשר לאמר, כי לון ורן, מיסוד אחד הם, בחלוף למ״ד ברי״ש.

לוּעַ, ש׳ פעל. עקרו כנראה תנועת הגרון והפה בנחיצה ומהירות ומזה נקרא כן בליעת משקה וגמיעה מהירה, שלוקקען, שלירפֿען, глотать, хлебать: ושתו ולָעוּ והיו כלא היו (עובדיה א׳, ט״ז), וי״ת וְיִסְתַּלְעֲמוּן, שענינו בליעה, ועם זה היות בלוע, נפסד ומטורף. ע״ד: נבלעו מן היין, מסבים עם סוף המאמר: והיו כלא היו, טוימעלן, шататься: וזה כעין שנאמר: ושתו והתגעשו (ירמיה כ״ה, ט״ז). ומזה ב) נמגום הלשון וטרוף הדבור, שהמגמגם מנחץ את פיו וגרונו להוציא את ההברות: על כן דברי לָעוּ (איוב ו׳, ג׳), שטאַממעלן, אירריג רעדען, вапкаться: ויכלול גם מובן טירוף ובלבול, פֿערווירדען, приводить въ замѣшательство: ולדעת הרד״ק בא הפעל הזה גם בהִפְעִיל: מוקש אדם יָלַע קדש (משלי כ׳, כ״ה)—הבלעה והשחתה, או במובן דבר דבור מגומגם בנחיצה ובלי התבוננות. וטעמו: נדור נדר להקדיש דבר בלי בחינה, והנכון שזה שרשו ילע אף שיסודם אחד (עיי״ש) (ע׳ לגלג בשרש לעג).

הפִּעֵל ע״ד המרובעים לְעַלֵּע ובא בחסרון הלמ״ד הראשונה. גמיאה ולחיכה.

שלינגן, שלוקקען, глотать, хлебать: ואפרוחיו יְעַלְעוּ (איוב ל״ט, ל׳), וכתרגומו: גְמְעָן. ולדעת רש״י הוא נגזר מקול ההברה הטבעית הבולע הרבה נראה כמוציא קול על־על (ועיין עלע).

לֹעַ, ש״ז, הגרון, קאֶהלע, горло. או הושט בפרט האבר הבולע את המאכל והמשקה: ושמת שכין בְּלֹעֶךָ (משלי כ״ג, ב׳), וכן הוא בלשון ארמית לועא. ויכלול גם כן הלחי התחתון, קינן, קיננבאַקקע, челюсть: ונופל גם על הלחיים בכלל: הסוטר לוֹעַ של ישראל (סנהדרין נ״ח, ע״ב), וואַנגע, щека. וכנראה שהשרש הזה יסודו של השרש בלע.

לוּץ, פעו״י, לפי המוסכם ענינו לעג והתול, ובזוי דבר בלעג והתולים, פערהאָהנען, פערשפאָטטען, насмѣхаться. והנראה כדעת הרשד״ל, שהוא דומה לשרש לוז, ובערבית לאץ והוראתו הראשונה עקימה ונטיה מדרך הישרה, עוות וסלוף, וכל זה במובן המוסרי, קרימכען, פערדרעהען, извращать: ומזה יצא לענין הלעג וההתול. וזה אם במובן הטבעי, שהלועג מעקם ומליז שפתיו (עיין לזה עקש), או במובן המוסרי שהנלוז ומעקש דרכיו כשרוצה להצדיק מעשיו הוא מלעיג על דרכי חבריו ומהתל במעשיהם הטובים, פערהאָהנען, פערשפאָטטען, осмѣивать, ושוב יצא למושג הדבור בציורים ויפויים שהם כמו מעקמים ומקפלים את הכוונה והדבור כמו מסובך ונפתל, הקל פ״א במקרא, עקימה ועוות דרך מקלות הדעת או מעקשות הלב: וְלַצְתָּ לבדך תשא (משלי ט׳, י״ב), והפוכו: אם חָכַמְתָּ חָכַמְתָּ לך (ועיין ליץ).

ההִפְעִיל, א): אם ללצים הוא יָלִיץ (משלי ג׳, ל׳), לדעת רש״י טעמו עומד, האדם הנמשך אחרי הלצים, סופו להיות ליץ כמוהם. והנכון שמלת הוא מוסב אל השי״: הוא יָלִיץ ללצים יְעַוֵּת דרכם וישחית מעשיהם, פערדערבען, испортить: או ישימם להתולים, ילעג להם, פערשפאָטטען, насмѣхаться, והפוכו: ולענוים יתן חן, ב) יוצא: עד בליעל יָלִיץ משפט (שם י״ט, כ״ח)—יעות ויסלף, פערדרעהען, искажать, וי״מ: ילעג למשפט. והמבאר פירש, עד בליעל יודע להליץ, ליפות את עדותו במליצות לזכות את החייב ובזה יעות את המשפט: אוִילים יָלִיץ אשם (שם י״ד, ט׳), יש מפרשים, האשם, החטא, הוא המליץ בין האוילים, הוא מקרבם ומאחד לבבם, והנגוד: ובין ישרים רצון. ומלת בין במאמר השני נמשכת גם אל המאמר הראשון, והנכון שענינו, האשם של האוילים הוא יליץ אותם יעותם יסלפם וישחיתם, ע״ד: אולת אדם תסלף דרכו, וכן: זדים הֱלִיצֻנִי עד מאד (תהלים קי״ט, נ״א), המפרשים יפרשוהו בענין לעג והתול, פער־האָהנען, פערשפאָטטען, издѣваться, осмѣивать, אך מלות „עד מאד״ כמו מוכיחות שטעמו עוות והשחתה, פערדערבען, דראָנגען, вредить, притѣснять, ע״ד שנאמר להלן: יבשו זדים כי שקר עִוְּתוּנִי (ע״ח). ובמדרש: היו מליצין אחריו (שמו״ר נ״ב) ובילקוט גורס מתלוצצים. ובדבא״ם בענין דבור המשל והמליצה: ויליצו החכמים מזאת המליצה אשר לא יקיפוהו שכל ולא יולץ ממנו (מאמר היהוד).

הפִּעֵל, פ״א במקרא: משך ידו את לֹצְצִים (הושע ז׳, ה׳)—התנהג בקלות הדעת בשחוק בקלות ראש, לייכטזיננינ פער־פאַהרען, אויסגעלאַססען האַנדעלן, поступать легкомысленно ומשקלו כמו נֹצְצִים, או שבא בחסרון מ״ם הבנין והראוי מלוצצים. ובגמרא פירשוהו בהוראת ליצנות ואמרו: כל המתלוצץ מזונותיו מתמעטים שנאמר משך ידו את לצצים (ע״ז י״ח, ב׳).

ההִתְפַּעֵל, פעם אחת במקרא התנהג בעוות ועקשות ובלי שום לב אל הטוב והנכון, פערקעהרט האַנדעלן, поступать превратно, או התנהג בלעג והתולים, זיך שפאָטיש בענעהמען, кощунствовать, אל תִּתְלוֹצָצוּ (ישעיה כ״ח, כ״ב) (עיין לצון). ובדברי חז״ל במובן האחרון: כל הַמִּתְלוֹצֵץ יסורים באים עליו (ע״ז י״ח, ב׳), כל הַמִּתְלוֹצֵץ גורם כְּלָיָה לעולם (שם).

לֵץ, ש״ת, א) נלוז, נפתל, פֿערקעהרטער, извращенный: והוא כל מעשיו ישרים בעיניו ואינו מקבל מוסר. והפוכו: חכם, נבון: אל תוכח לֵץ פן ישנאך, הוכח לְחָכָם ויאהבך (משלי ט׳, ח׳), וְלֵץ לא שמע גערה (שם י״ג, א׳), והקודם: בן חכם מוסר אב, בקש לֵץ חכמה ואין ודעת לנבון נקל (שם י״ד, ו׳), ונרדף עם כסיל: נכונו לַלֵּצִים שפטים ומהלמות לְגֵו כסילים (שם י״ט, כ״ט), וְלֵצִים לצון חמדו להם וכסילים ישנאו דעת (שם א׳, כ״ב), ויכלול גם כן את פתה שפתים שמדבר ככל העולה על רוחו בקלות הדעת שוואַפּ-צער, болтунъ: ולא רחוק שתהיה בה הוראתו הראשונה ובבחינה זו הוא נרדף עם פתי: בענש לֵץ יחכם פתי (משלי כ״א, י״א) (ועיין פתי). ועי״ד ההשאלה: לֵץ היין המה שכר (שם כ׳, א׳)—היין הוא מבלבל ומסלף את השכל. ולדעת המפרשים טעמו היין גורם לדבורים הרבה שאין בהם טעם, געשוואַטץ, болтовня: ומזה לְמי שנשתרש בעקשותו עד שמלעיג ומהתל במי שאין עושה כמעשהו. וכל זה במובן המוסרי, מלעיג על דברי תורה ומוסר ומתעמר בצדיקים, שפּאָטטער, פֿער-אַכֿטער דער לעהרע גאָטטעס, кощунникъ, וכמו שתארו הכתוב: זד יהיר לֵץ שמו עושה בעברת זדון (שם כ״א, כ״ד). ובמובן זה נרדף לרשע וחוטא: יסר לֵץ לקח לו קלון ומוכיח לרשע מומו (שם ט׳, ז׳), ובמושב לֵצִים לא ישב (תהלים א׳, א׳); ובמה שבין אדם לחברו כמו עריץ מעול וחומץ, באָזעוויכֿט, געוואַלטטהאָטיגער, злодѣй: אפס עריץ וכלה לֵץ (ישעיה כ״ט, כ׳), גרש לֵץ ויצא מדון (משלי כ״ב, י׳), זה יתכן שענינו מלעיג על דברי חברו בהתולים ובזה הוא מכעיס ומעורר מדנים, שפּאָטטער, насмѣшникъ,

לָצוֹן, שמ״נ, בהוראות הפעל ושה״ת, עוות ונליזה מדרך הישרה מקלות הדעת או מעקשות הלב פֿערקערט-הייט, превратность: אנשי לָצון יפיחו קריה (משלי כ״ט, ח׳), והפוכו: וחכמים ישיבו אף: לצים לָצון חמדו להם (שם א׳, כ״ב), והכפל: וכסילים ישנאו דעת: אנשי לָצון משלי העם הזה (ישעיה כ״ח, י״ד), רש״י פירשו מענין ליצנות האומרים לצון בלשון משל. ולדעת הרשד״ל הוא במובן עוות ונליזה, סכלות ואולת, פֿערקערטהייט, דוממהייט, превратность, глупость, וסוף המאמר: ועתה אל תתלוצצו (שם שם, כ״ב), ויפורש במשמע השם לצון לפי שני הפרושים השונים האלו.

לֵיצָן, בחז״ל, ש״ת, ברחן למוד לאמר ולעשות דברי הוללות מפליאות. איין שפּאָסמאַכער, פּאָססענמאַכֿער, פּאָססענרייסער, шутникъ: חד לֵיצָן (ירושלמי ברכות ב׳, ה׳). ומזה:

לֵיצָנוּת, ש״נ, בתרגומים ובגמרא. שפּאָס-סעריייא, шутовство: לשחוק אמרתי מהולל, תרגומו לֵיצָנוּתָא היא (קהלת ב׳, ב׳), בבית שמחה תר׳ בית לֵיצָנוּתָא (שם ז׳, ד׳). ובגמרא: כל ליצנותא אסירא וכו׳ (מגלה כ״ה, ב׳), מפליא לֵיצָנוּתָא (ע״ז מ״ד, א׳), והליצנים והליצנות נזכרים תמיד לגנאי בלשון חכמים, ונראה שעשו כן כדי לעקור המדה הרעה הזאת שנשתרשה באומה מימי דורי דורות: „אין לך דור שאין בו ליצנים״ (ירושלמי ברכות פ״א), שמע משה ליצני הדור מדברים וכו׳ (שמות רבה פרשת פקודי), ליצני ישראל שמליצין עליו (בהג״ל).

מֵלִיץ, ש״ת, א) יודע לערוך דברים בהצעות יפות ונאומים נעימים. ומזה עורך דברי התנצלות להצדיק את הנדון ולהפוך בזכותו: פֿירשפּרעכֿער, פֿער-מיטטלער, פֿערטהיידיגער), посредникъ, за-щитникъ: אם יש עליו מלאך מליץ וגו׳ להגיד לאדם ישרו (איוב ל״ג, כ״ג), ומזה: מְלִיצֶיךָ פשעו בי (ישעיה מ״ג, כ״ז), י״מ שהוא כנוי אל הנביאים במליצות ומשלים, והנכון כפירוש הרשד״ל שהוא כנוי אל הכהנים המכפרים בעד כלל ישראל: מְלִיצַי רעי (איוב ט״ז, כ׳), תרגומו פרקליט, חברי מסב בדבור אל חבריו וקורא אותם דרך חובה. מליצים, רעים. ויש מפרשים בענין לעג והתול, רעי המה מלעיגים

ומהתלים בי וע"ד שאמר: אם לא התלים עמרי (שם י"ז, ב'). ב) מתורגמן, מתרגם מלשון אחת ללשון אחרת, דאָלמעטשערן, пе-реводчикъ: כי הַמֵּלִיץ בינתם (בראשית מ"ב, כ"ג), וזה לפי שמטעים ומסביר דברים בלתי מובנים, או ע"ש שהוא מהפך הדבר מלשון אל לשון. וזה מעיקר הוראת הפעל, במובן סלוף, עוות, שקרובים למושג הפוך. וכן: בִּמְלִיצֵי שרי בבל (דהי"ב ל"ב, ל"א), וכן תרגם רב יוסף במתורגמנו, ובמובן זה השתמש מחבר ספר יוסיפון וקרא את שבעים הזקנים מתרגמי התורה ללשון יונית: החכמים הַמְּלִיצִים, ועשה ממנו פעל בהפעיל, ואמר וַיַּמְלִיצוּם, מלשון הקדש ללשון יונית. וכמו כן שם מְלִיצָה: והנה מליצה אחת וכו' לכולם (יוסיפון פ' י"ז). במיוחס לרש"י פירש שליח לפי שהשליח מליץ בין השולח ובין למי ששולחים אליו. ובדבא"ם התיחד שה"ת מליץ למדבר או סופר בהצעות יפות. ומליצות ערבות, דיכטער, פאָעט, пеэтъ (ועיין מלץ).

מְלִיצָה, ש"נ, דבור בסגנון נשגב, בציורים יפים ונאומים נעימים, נרדף לשם משל, שוואונגפאָללע רעדע, вы-сокопарная рѣчь: להבין משל וּמְלִיצָה (משלי א', ו'), וּמְלִיצָה חידות לו (חבקוק ב', ו'), ומורגל השם הרבה בדברי בא"ם (ועיין מלץ), ובלשון יונית טראָפּאָס tropos.

הֲלָצָה, בדבא"ם ש"נ, מאמר נאמר ע"ד המליצה, שענינו הפוך ונליזה (הרשד"ל), וכן קראו לחכמת הרעטאָריקא „חכמת ההלצה", וכן אמרו ממנו בש"ת הקשי הֲלָצִי, מופת הֲלָצִי (רעטהאָריש).

לוּשׁ, פ"י, הקל גלגול הבצק ותקוני לעיסה, קנעטען, переми-ѣсить, нать: והנשים לשות בצק (ירמיה ז', י"ח), וַתָּלָשׁ וַתֹּפֵהוּ מצות (ש"א כ"ח, כ"ד), וַתָּלָשׁ (והכתיב ותלוש) ותלבב (ש"ב י"ג, ה'). המקור: מְלוּשׁ בצק (הושע ז', ד'). הצווי: לוּשִׁי ועשי עגות (בראשית י"ח, ו'), ובמשנה בא ממנו

הנִפְעַל: עיסה שֶׁנִּלוֹשָׁה במי פירות (חלה ב', א'), שתי הלחם נִלוֹשׁוֹת אחת אחת (מנחות מ"א, א').

לִישָׁה, שה"פ, דאַס קנעטען, замѣска: לישתן ועריכתן בחוץ (שם שם ב' ועיין לוש לשון).

מְלוּשׁ, ש"ז, העריבה שלשים בה והעיסה נחמצת בה, טראָגג, квашня, (ירושלמי גטין ח', א').

לוֹת, ארמית, מלת היחס, כמו אצל, עם, את, בייא, при, передъ: די סלקו מִן לְוָתָךְ (עזרא ד', י"ב), כמו מאצלך, מאתך, פאָן בייא דיר, פאָן דיר, отъ тебя. ומצוי הרבה בתרגומים: לשכב אצלה, ת"א: לְוָתַהּ (בראשית ל"ט, י'), בגדו אצלי, ת"א: לְוָתִי (שם שם, ט"ו), מלפני פרעה, מִלְוַת פרעה (שמות ט', ל"ג), יסודו יַת או וַת בהוראת אֵת בעברית מלת הגוף, והלמ"ד נוספת ליחס שאליו. וממנו נמצא גם בכ"ף הדמיון, במובן כְּמוֹ, כְּוַת, כְּוַת פרעה, כְּוָתִי, כְּוָתָךְ.

לָז, כנוי הרומז לגוף הנמצא ברחוק מקום מאת המדברים, יענער, тотъ, ולא נמצא כי אם בחבור עם ה"א הידיעה: הַלָּז, יסודו זה, בתוספת למ"ד, ליחס שאֵל: הסלע הַלָּז (שופטים ו', כ'), מעבר הַלָּז (ש"א י"ד, א'): מה הציון הַלָּז (מ"ב כ"ג, י"ז), הנער הַלָּז (זכריה ב', ח'), ובמשנה: הלכתי למקום הַלָּז (טהרות ד', ג'), הפלשתי הַלָּז (ש"א י"ז, כ'), ובו בפסוק הזה נאמר ג"כ הפלשתי הערל הזה. ובא גם כן: האיש הַלָּזֶה (בראשית כ"ד, כ"ה), וכמו כן לנקבה: השונמית הַלָּז (מ"ב ד', כ"ה). ובחסרון הגוף: הָבֵן לְהַלָּז (דניאל ח', ט"ז), ובוי"ו: הארץ הַלֵּזוּ (יחזקאל ל"ו, ל"ה) לנקבה.

לָזָה, מיסודו של הפעל לוז, בהוראת עקימה בלשון ארמית, לוא לזי, לא נמצא כי אם בשם

לָזוּת, ש"נ, עקמימות, פערקערטהייט, פערדרעטהייט, кривота, פ"א במקרא. בסמיכות אל השם שפתים: וּלְזוּת שפתים הרחק ממך (משלי ד', כ"ד)—עקימת שפתים להלעיג ולהתל בחברו. והקודם: עקשות פה (עיין עקש). ומזה כנראה אמרו

בתוספתא: נפלה הֲלָוָה בעיר (כתובות ב׳, ט׳), שענינו כמו לעז, גשרעדע, молва.

לַזְבֵּז, ש״ז, במשנה, שפה, אוגן, ראַנד, לייסט, край, кайма: טבלא שאין לה לִזְבֵּז (כלים ב׳, ג׳), פורנה אם יש לה לַזְבֵּז טמאה (שם ח׳, ט׳), וברבוי: עובי לַזְבְּזִין (שם י״ח, א׳), ומלה זו יונית. בית אחיזה, בית יד ואוגן להחזיק הכלי (ועיין תוספות יו״ט כלים פרק ד׳ ד״ה שפיות). והרמב״ם (בפירוש המשניות כלים פ״ד משנה ד׳), מפרש המלה הזאת והדומות לה במושגן לאמר: דע כי שפיות, זר, דופן, ולזבז ענין כלן בזאת המסכתא שוה, אך שפת הכלי המרובע נקראה לַזְבֵּז, והעגול שפה, וזולתן מהתמונות—דופן, והשפה הקטנה—זֵר, והוראת כלן: אוגנים גבוהים על פני שטח הכלי.

לַח (לחח), ש״ת, רטוב, רטיבות טבעית, שהיא החיונית, פייכט, פריש, мокрый, свѣжiй: מקל לבנה לַח (בראשית ל׳, ל״ז), והפוכו יבש: כל עץ לח וכל עץ יבש (יחזקאל כ״א, ג׳), וברבוי: וענבים לַחִים ויבשים (במדבר ו׳, ג׳). ובהשאלה: יתרים לחים (שופטים ט״ז, ז׳)—חדשים.

לֵחַ, ש״ז, הרטיבות הטבעית השקוי החיוני, לעבענסזאַפט, לעבענסקראַפט, жизненный сокъ: ולא נס לֵחֹה (דברים ל״ד, ז׳) (ה״א תחת וי״ו). ובמשנה:

לֵיחָה, ש״נ, רטיבות בכלל, פייכטיגקייט, влажность: עד שתכלה הליחה (שביעית ב׳, א׳)—רטיבות הקרקע מן הגשמים. וכן יכלול כל מיני הרטיבות היוצאות מן הגוף: הזיעה והליחה הסרוחה (מכשירין ו׳, ו׳)—היוצאות מן המורסא. ובדבא״ס:

לֵחוּת, ש״נ, כעין הקודם, ליחות התולדות, מזג האדם מורכב מארבע לֵחויות, ונ:זר ממנו פעל ע״ד המרובעים.

לְהֲלַח, פ״י. הרטבה, פייכטען, בעפייכטען, намочить, увлажнять. ובהתפעל: נתלהלחה האדמה (ב״ר ל״ו). ומזה:

לְחָלוּחַ, ש״ז, רטיבות, פייכטיגקייט, мокрота: אם תאמר כמוץ שבבקעה כבר יש לְחָלוּחַ (שה״ש ב׳, א׳). ובפיוט: בְּלְחָלוּחַ מלאכת מים (הקליר בפיוט גשם). לְחָלוּחַ עיף שוקקות (יוצר א׳ דפסח).

לַחְלוּחִית, ש״נ, כעין הקודם, וגם בהשאלה: עדיין לַחְלוּחִית של בית דוד קיימת (סנהדרין מ״ט, א׳).

לְחִי. לֶחִי (לחה), ש״נ, אבר הפנים המכסה את הפה ויכלול גם את העצם שבו סדורות השנים, וואַנגע, באַקקע. קינ-באַקקע, щека, челюсть: בשבט יכו על הַלְּחִי (מיכה ד׳, י״ד), ובהפסק לֶחִי: הכית את כל אויבי לֶחִי (תהלים ג׳, ח׳), שעורו על לחי: יתן למכהו לֶחִי (איכה ג׳, ל׳), כל אלה מכת בזיון. ובכנוי: ודמעתה על לֶחְיָהּ (איכה א׳, ב׳), ובבעת״י: וימצא לְחִי חמור טריה (שופטים ט״ו, ט״ו), קיננביין, челюсть: ובחוח תקוב לֶחֱיוֹ (איוב מ׳, כ״ו), והרבוי במספר זוגי, שהם שנים התחתון והעליון: הזרוע וְהַלְּחָיַיִם (דברים י״ח, ג׳), ורסן מתעה על לְחָיֵי עמים (ישעיה ל׳, כ״ח)—המשיל את העמים אל הבהמות שנותנים רסן על לחייהן להנהיגם. ואמר שהרסן ההוא יהיה מתעה, להוליכם תועה. וכעין זה מליצת: ונתתי חחים בִּלְחָיֶיךָ (יחזקאל כ״ט, ד׳), (עיין חַח): בחרפה הכו לְחָיָי (איוב ט״ז, י׳), נאוו לְחָיַיִךְ בתורים (שה״ש א׳, י׳), לְחָיָו כערוגת הבשם (שם ה׳, י״ג), משל שהם בריאים, מלאים ובולטים, ומגודלים בשער יפה: כמרימי עֹל על לְחֵיהֶם (הושע י״א, ד׳) (ע״מ כליהם)—העול הנתון על לחיהם (ועיין בסמוך). ובמשנה: נקב הַלֶּחִי התחתון (חולין ג׳, ב׳), איזהו לחי מן הפרק של לחי עד פיקה של גרגרת (שם י׳, ד׳), וכן בעול של בהמה נקראו לחיים, הלוחות או הטסין היורדים על לחיה: וּלְחָיַיִם טהורין (כלים י״א, ח׳). ומזה תרגם יב״ע: כמרימי עֹל על לְחֵיהֶם (הושע י״א, ד׳), כאברא טבא דמקיל בכתף תוריא ומוריך בְּלְחִיאָתְהוֹן (עיין פירש״י), וכן בכובע של אנשי החיל: קסדא טמאה ולחיים טהורים (כלים י״א, ח׳), והיתדות התקועות בשולי המחרשה, ר׳ יהודה מטהר בלחיים שאינן עשויין אלא לרכות את העפר (שם כ״א, ב׳). ובהלכות

שבת, התיחד השם לֶחִי (לְחִי)—פס של עץ ארוך מחובר לכותל. הכשר מבוי, בש"א לֶחִי וקורה וכו' רא"א לחיים (ערובין א', ב'), ועיקר הנתתו כנראה, עקימה וכפיפה (ועיין לחת).

לֶחִי, שע"פ, שם מקום בהרי יהודה, הרי סלעים וצוקים, דומים ללחי: וינטשו בַּלֶּחִי (שופטים ט"ו, ט'), הוא בא עד לֶחִי (שם שם, י"ד), ושם הכה שמשון את הפלשתים בִּלְחִי החמור ויקרא למקום ההוא רָמַת לֶחִי (שם י"ז) (ועיין מכתש בשרש כתש). ומזה לדעת פּירסט: ויאספו פלשתים לַחַיָּה (ש"ב כ"ג, י"א) — שהוא לֶחְיָה. אֶל לֶחִי, שם המקום הנזכר או שם מקום אחר וכן מתורגם: עָר מואב (במדבר כ"א, כ"ח), בִּלְחָיַת מואב (אונקלוס ויב"ע) (ועיין ער, ערוער), ובגזרת השם לא מצאנו טעם נכון.

לָחַךְ, פ"י, דומה אל לקק, נגיעת והעברת הלשון בדבר ליהנות ממנו, לעקקין, лизать, אלא שהפעל לקק מיוחד לנגיעה בלח, ולחך לנגיעה ביבש. עקר שמושו בפִּעֵל, ולא נמצא הקל כי אם פ"א במקרא במקור: כִּלְחֹךְ השור את ירק השדה (במדבר כ"ב, ד')—תחלת אכילת השור בלשונו: יְלַחֲכוּ עפר כנחש (מיכה ז', י"ז)—משל להכנעה גדולה הדומה לזחילת הנחש ולחוכו; וכן: ואויביו עפר יְלַחֵכוּ (תהלים ע"ב, ט'), ועפר רגליך יְלַחֵכוּ (ישעיה מ"ט, כ"ג). ובהשאלה, אכילה של כליה החרבה, אַבּפּרעססען, объѣдать: עתה יְלַחֲכוּ הקהל את כל סביבותינו (במדבר כ"ב, ד'), ופ"א ביחס אל המים וג"כ בהשאלה: ותפל אש ה' ותאכל וגו' ואת המים אשר בתעלה לִחֵכָה (מ"א י"ח, ל"ח). ובגמרא: לִחֲכָה (האש) נירו (ב"ק ו', ע"א), והיתה האש מְלַחֶכֶת אותן כִּלְחִיכָתָן מסיני (ירושלמי תענית ב', א').

א) לֶחֶם, ש"ז, כלל מיני מאכל העשוים מתבואות דגן אחרי תקונם והוא המאכל הסועד והמשביע: בראָד, хлѣбъ: אפיתי על גחליו לֶחֶם (ישעיה מ"ד, י"ט), וְלֶחֶם וקלי וכרמל (ויקרא כ"ג, י"ד), בר וָלֶחֶם ומזון (בראשית מ"ה, כ"ג), וְלֶחֶם לבב אנוש יסעד (תהלים ק"ד, ט"ו), באכלנו לֶחֶם לשבע (שמות ט"ז, ג'), וכל לֶחֶם צידם יבש היה (יהושע ט', ה'), ונבל כי ישבע לָחֶם (משלי ל', כ"ב). וביחס אל הצורה שהוא עשוי יאמר: חלת לֶחֶם (שמות כ"ט, כ"ג), ואקחה פת לֶחֶם (בראשית י"ח, ה'), וככר לֶחֶם אחת (שמות כ"ט, כ"ג), ככרות לֶחֶם (שופטים ח', ה'), והמספר יבוא על השם ככר, אבל השם לחם לא יתרבה: שלשת ככרות לֶחֶם (ש"א י', ג'), ובחסרון השם המתיחס אל הצורה, המובן במאמר: שתי לֶחֶם (שם י', ד'), ענינו: שתי ככרות לחם ועשרה לֶחֶם הזה (שם י"ז, י"ז). ובא שם המספר מין זכר אף שהוא נמשך אל השם ככר, לפי שהוא חסר במאמר: עשרים לֶחֶם שערים (מ"ב ד', מ"ב), מאתים לֶחֶם (ש"א כ"ה, י"ח). ובכנוי: זה לַחְמֵנוּ חם (יהושע ט', י"ב), ועשית את לַחְמְךָ עליהם (יחזקאל ד', ט"ו), הלוא פרס לרעב לַחְמֶךָ (ישעיה נ"ח, ז'), ובעבודת המקדש נאמר: לֶחֶם הבכורים (ויקרא כ"ג, כ')—שתי הלחם שמביאים בחג השבועות, שנקראו גם „לֶחֶם תנופה" (שם י"ז), לפי שהכהן מניפם לפני ה': לֶחֶם פנים לפני תמיד (שמות כ"ה, ל'), ע"ש שהם תמיד לפני ה', והם שתים עשרה חלות ערוכות על השלחן הטהור, שתים מערכות, שש בכל מערכת בכל ימי השבת (ויקרא כ"ד, ה'—ט'), ונקרא גם כן „לֶחֶם התמיד" (במדבר ד', ז'), וכמו כן „לחם הַמַּעֲרֶכֶת" (דהי"א ט', ל"ב). ולפי שהלחם עיקר מזונו של אדם יבוא גם במובן מזון: שפייזע, נאַהרונג, пища: לֶחֶם לאכול (בראשית כ"א, כ'), לֶחֶם לפי הטף (שם מ"ז, י"ב), לֶחֶם ושמלה (דברים י', י"ח), הבה לנו לֶחֶם (בראשית מ"ב, ט"ו), ובכל ארץ מצרים היה לָחֶם (שם מ"א נ"ד), ע"ד מליצה: בשברי לכם מטה לֶחֶם (ויקרא כ"ו, כ"ו). ומזונו של אדם נכלל בלחם ומים: וברך את לַחְמְךָ ואת מֵימֶיךָ (שמות כ"ג, כ"ה), כי אין לחם ואין מַיִם (במדבר כ"א, ה'), למען יחסרו לֶחֶם ומים (יחזקאל ד', י"ז), כל משען לֶחֶם וכל משען מים (ישעיה ג', א'), ועם זה ספוק פרנסה, קאָסט,

пропитаніе, содержаніе: הטריפני לֶחֶם חקי (משלי ל', ח'), **ואכל לֶחֶם תמיד לפניו** (מ"ב כ"ה, כ"ט). **ויהי לֶחֶם שלמה** (מ"א ה', ב'), הויזהאַלטונג, содержаніе: **לֶחֶם הפחה לא אכלתי** (נחמיה ה', י"ד), **חלב עזים לְלַחְמְךָ** (משלי כ"ז, כ"ז), **ממרחק תביא לַחְמָהּ** (שם ל"א). וכן נקרא המן לֶחֶם: **הנני ממטיר לכם לֶחֶם מן השמים** (שמות ט"ז, ד'), **לקטו לֶחֶם משנה** (שם שם, כ"ב), ובבע"ח: **נותן לבהמה לַחְמָהּ** (תהלים קמ"ז, ט'), **תכין בקיץ לַחְמָהּ** (משלי ו', ח'). ובקרבנות נקראו: **לֶחֶם אשה לה'** (ויקרא ג', י"א), ומיוחס אל הש"י: **לֶחֶם אלהיהם הם מקריבים** (שם כ"א, כ"ו). ובמבזי הקרבנות נאמר: **מגישים על מזבחי לֶחֶם מגאל** (מלאכי א', ז'). ונופל גם על סעודה בכלל, מאהל: **לאכל לֶחֶם עם חתן משה** (שמות י"ח, י"ב), **להברות את דוד לֶחֶם** (ש"ב ג', ל"ה): **לא אכל בְּלַחְמֶךָ** (שופטים י"ג, ט"ז), **שימו לֶחֶם** (בראשית מ"ג, ל"א), **וישב המלך אל הַלֶּחֶם** (ש"א כ', כ"ד), מאהלצייט, обѣдъ: **לשחוק עשים לֶחֶם** (קהלת י', י"ט). ובדרך מליצה: **אכל לַחְמִי** (תהלים מ"א, י'). ומזה בחסרון הפועל: **לַחְמְךָ ישימו מזור תחתיך** (עובדיה א', ז'), במו אוכלי לַחְמְךָ, והקודם: אנשי שלמך. בסמיכות לשם אחר: **לֶחֶם אבירים אכל איש** (תהלים ע"ח, כ"ה)—לחם שאוכלים אבירים ושועים, כנוי אל המן, שירד מן השמים שהוא כאלו היה מזון המלאכים. וזה כנגד מה שקראו לו לחם הקלקל. ויש לפרשו לחם בריאים גבורים שמבריא ומחזק את הגוף: **כְּלֶחֶם אונים להם** (הושע ט', ד') כלחם אבלים, או לחם שמקריבים לע"ז (ועיין און); **לֶחֶם אנשים** (יחזקאל כ"ד, י"ז): סעודת הבראה, שמביאים האנשים המנחמים: **האכלתם לֶחֶם דמעה** (תהלים פ', ו'), ע"ד: **היתה לי דמעתי לֶחֶם** (שם מ"ב, ד'). והוא **לֶחֶם כזבים** (משלי כ"ג, ג'), **לֶחֶם שקר** (שם כ', י"ז) - להם המושג ע"י שקר ותרמית, **אכלי לֶחֶם העצבים** (תהלים קכ"ז, ב')—לחם הבא בדאגה ועצב, או שאוכלים בדאגה ועצב: **ולֶחֶם סתרים** (משלי ט', י"ז)—שמוברחים לאכלו בסתר, מפני שבא באסור, והקודם: **מים גנובים**, **לֶחֶם עצלות** (שם ל"א, כ"ז) - לחם העצל, שאוכל ואינו עושה (ועיין עצלות). **והאכלהו לֶחֶם לחץ ומים לחץ** (מ"א כ"ב, כ"ז) — בצמצום. וכן: **לֶחֶם צר ומים לחץ** (ישעיה ל', כ'), **לֶחֶם רשע** (משלי ד', י"ז)—סעודה שעושים להם הרשעים מרכוש הנגזלים על ידיהם, והכפל: ויין חמסים. **תאכל עליו מצות לֶחֶם עני** (דברים ט"ז, ג'), לפירש"י טעמו: לחם המזכיר את העני שנתענו במצרים, והכוכו של לחם עני: **לֶחֶם חמדות** (דניאל י', ג')—מטעמים, כמו **לַחְמִי** (איוב ו', ז') (ועיין דוה). ויתכן שנקראו המצות כן, ע"ש שלא הספיקו להחמיץ בצקם וזה סימן עניות: **ממתכבד וחסר לֶחֶם** (משלי י"ב, ט') בראָדלאָז, безхлѣбный, עני ודל. ובא השם לחם, במובן רכוש האדם, וקניניו: **שלח לַחְמְךָ על פני המים** (קהלת י"א, א'), פֿערמאָגען, имущество. ואפשר שבמובן זה נאמר: **כי לַחְמֵנוּ הם** (במדבר י"ד, ט')—הם מסורים בידנו כקנין כספנו ונחלתנו. ונופל ב) על תבואת דגן, שעושים מהן לחם, געטריידע, хлѣбныя верна: **לֶחֶם יודק** (ישעיה כ"ח, כ"ח), **ארץ לֶחֶם וכרמים** (שם ל"ו, י"ז), **ארץ ממנה יצא לֶחֶם** (איוב כ"ח, ה'), **להוציא לחם מן הארץ** (תהלים ק"ד, י"ד), **מטר סוחף ואין לֶחֶם** (משלי כ"ח, ג'), **מאשר שמנה לַחְמוֹ** (בראשית מ"ט, כ'), שעורו—ארץ לחמו שממנה יוציא לחמו היא שמנה, ומוסב התאר שמנה אל השם ארץ החסרה במאמר ע"ד: **לַחְמְךָ ישימו מזור** (עובדיה א', ז') (עיין לעיל). ואפשר לפי שהשם לחם בזה כולל כל מיני התבואה, בא התאר בלשון נקבה במובן שם הקבוץ. וע"ד ההשאלה יבא במובן פרי לחם: **נשחיתה עץ בְּלַחְמוֹ** (ירמיה י"א, י"ט), פֿרוכט, плодъ, ולדעת פירסט עניננו כמו, בלחו והמ"ם נוספת. ע"ד תוספת המ"ם במלת **דור העצמים** (יחזקאל כ"ד, ה'), שטעמה כמו העצים. ומתקני הברכות תקנו ברכת **המוציא לֶחֶם מִן הָאָרֶץ**, על הפת הנעשית מחמשת מיני דגן (ברכות ו', א'). השם לֶחֶם נמצא גם בשמות עצמים

פ׳שים, בהרכבה לשם אחר: בית־לֶחֶם, יָשֻׁבִי־לָחֶם (דהי״א ד׳, כ״ב) שיתבארו במקומם.

לְחֵם, לַחְמָא, ש״ז, בארמית בכל הוראותיו של השם לֶחֶם בעברית; עבד לְחֶם רב (דניאל ה׳, א׳), נאַסטמאַהל, пиръ, כעין משתה גדול בעברית.

לָחַם, פ״י. נגזר מן השם לֶחֶם, וענינו אכילת לחם, עססען, кушать, ѣсть, לא נמצא כי אם חמש פעמים במקרא בבנין הקל ורק בסגנון הדבור המליצי ובמובן אכילה בסעודת מרעים, שפייזע געניססען, кушать: כי לָחֲמוּ לחם רשע (משלי ד׳, י״ז), כי תשב לִלְחוֹם את מושל (שם כ״ג, א׳), לכו לַחֲמוּ בלחמי (שם ט׳, ה׳), אל תִּלְחַם את לחם רע עין (שם כ״ג, ו׳), ובל אֶלְחַם במנעמיהם (תהלים קמ״א, ד׳). ולדעת המפרשים מזה: וּלְחֻמֵי רשף (דברים ל״ב, כ״ד) בבינוני פעול, כמו אכולי רשף, פער־צעהרט, пожираемый (ועיין לחם ג).

לְחֹם, ש״ז, פ״א במקרא שאר, בשר, גוף, פלייש, קערפער, мясо, тѣло: וּלְחֻמָם כגללים (צפניה א׳, י״ז), ולשון ערבית הוא כמ״ש במדרש, שבערביא קורין לבשרא לַחְמָא (שמו״ר ל״ב), וכן פרשו האחרונים ואמרו שעיקר הוראתו היות עב ותפוח כטבע הבשר (ועיין בשר. שאר).

לַחְמָנִיָּה, ש״נ, בגמרא, שם מין לחם, עשוי מעיסה שבלילתה רכה, בראָטכען, булочка, לַחְמָנִיּוֹת מערבין (ברכות ס״ב, א׳), ועיין בתוספות שם ד״ה לחמניות.

לָחַם, פ״י, עיקרו פגישת והתנגחות אויב בכוונה להפיל ולהכות את אויבו, התגוששות והתאבקות, פיינדליך צו־זאַממען שטאָססען, קאַמפפען. שטרייטען, бороться. בקל בפעל לא נמצא כי אם פ״א במקרא בצווי: לְחַם את לֹחֲמָי (תהלים ל״ה, א׳), והכפל: ריבה את יריבי. ושלש פעמים בבינוני בהוראת ש״ת: לֹחֵם ילחצני (שם נ״ו, ב׳), וטעמו—האויב המזדווג לי מתגבר עלי ולוחצני ודוחקני: כי רבים לוֹחֲמִים לי (שם שם, ג׳), ותרגומם מַגִּיחָא (עיין הערה). וראש שמוש הפעל הזה בבנין נִפְעַל, הזדווגות להפיל ולהכות את זולתו, קאַמפפען, שטרייטען, бороться, וקשורו ביחס שאל: ונלחמו אליך. וביחס הפעול: וַיִּלָּחֲמוּנִי חנם (תהלים ק״ט, ג׳). ועל הרוב במובן פעל משותף וקשורו באת או בעם: אם יוכל לְהִלָּחֵם אתי (ש״א י״ז, ט׳), לְהִלָּחֵם עמו (שם שם, ל״ג). וביחס הבי״ת: וְנִלְחֲמוּ איש באחיו (ישעיה י״ט, ב׳). וכמו כן עם מלת יחד: וְנִלָּחֲמָה יחד (ש״א י״ז, י׳). והתיחד הפעל הזה לסדור מערכות קרבות וחיל עם אחד עם חיל עם אחר, קריעג פיהרען, воевать: הַנִּלְחָמִים עם פלשתים (ש״א י״ג, י״ט), ולא נִלְחֲמוּ עם יהושפט (דהי״ב י״ז, י׳), בְּהִלָּחֲמוֹ את חזאל (מ״ב ט׳, ט״ו). לא תִלָּחֲמוּ את קטן ואת גדול (מ״א כ״ב, ל״א). וביחס הפעול: אשר אתם נִלְחָמִים אותם (יהושע י׳, כ״ה). ופעמים הרבה ביחס הבי״ת: והוא נִלְחַם בְּמלך מואב (במדבר כ״א, כ״ו), נִלְחַם בַּהדדעזר ויכהו (ש״ב ח׳, י׳), וְנִלְחַם בָּנוּ (שמות א׳, י׳). ולפי הנראה יורה השמוש הזה שהפעל מיוחס אל הצד המתחיל את המלחמה. וביותר כשהוא החזק והמנצח: כי באת אלי לְהִלָּחֵם בארצי (שופטים י״א, י״ב), ואתה עשה אתי רעה לְהִלָּחֶם בי (שם שם, כ״ז), וְנִלְחַמְתָּ בו עד כלותם (ש״א ט״ו, י״ח), והפלשתים נִלְחָמִים בי (שם כ״ח, ט״ו), וְנִלְחַם בגוים ההם (זכריה י״ד, ב׳). וביחס אל עיר או מדינה: נִלְחַמְתִּי בְּרַבָּה (שם י״ב, כ״ז), נִלְחָמִים בקעילה (ש״א כ״ג, א׳). וביחס שֶׁעַל במלחמת מצור כשהאויב צר על עיר או על החיל שכנגדו: כי תקרב אל עיר לְהִלָּחֵם עָלֶיהָ (דברים כ׳, י׳); כי תָצוּר אֶל עיר וגו׳ לְהִלָּחֵם עָלֶיהָ (שם שם, י״ט), ויחנו עליה וַיִּלָּחֲמוּ עָלֶיהָ (יהושע י׳, ה׳), וְנִלְחֲמוּ עָלֶיהָ ולכדוה (ירמיה ל״ד, כ״ב), מלך בבל נִלְחָם עָלֵינוּ (שם כ״א, ב׳). וזה רק ע״ד הרוב ונמצא גם: ויצר על שמרון וַיִּלָּחֶם בָּהּ (מ״א כ׳, א׳). ובא ביחס הלמ״ד בענין בשביל, למען: כי ה׳ נִלְחָם לָהֶם במצרים (שמות י״ד, כ״ה), ה׳ יִלָּחֵם לָכֶם (שם שם, י״ד). וביחס הפעול אל השם מלחמה: וְנִלְחַם את מלחמתינו (ש״א ח׳, כ׳), כי מלחמות ה׳ אדוני נִלְחָם (שם כ״ה,

כ״ח). ובזולת היחוסים: אנחנו נעלה וְנִלְחַמְנוּ (דברים א׳, מ״א), לא תעלו ולא תִלָּחֲמוּ (שם שם, מ״ב), וגבורתו אשר נִלְחַם (מ״ב י״ג, י״ב). המקור: לְהִלָּחֵם בעמלק (שמות י״ז, י׳), לא לכם לְהִלָּחֵם בזאת (דהי״ב כ׳, י״ז) (עיין מלחמה), כיום הִלָּחֲמוֹ (זכריה י״ד, ג׳). ובפיוט בְּהִתְפַּעֵל: מול אבן נגף מִתְלַחֲמִים (מוסף א׳ דר״ה). ואולי צ״ל מתלהמים. ופ״א בנין נפעל אם נִלֹחֹם נִלְחַם בם (שופטים י״א, כ״ה).

לָחֶם, ש״ז, פ״א במקרא ובסמיכות מלחמה, קריעג, שטריים, война: אז לָחֶם שערים (שופטים ה׳, ה׳), ושעורו—מלחמה בשערים בשערי הערים.

מִלְחָמָה, ש״נ, ובכנויים מן השם מִלְחֶמֶת (מלחמתי) והרבוי: מִלְחָמוֹת, התנגשות חיל צבא אחד כנגד חיל צבא אחר להכותו, קריעג, קאַמפּף, שטרייט, bataille, guerre; battle, war; сраженіе, война: בהיותם מִלְחָמָה (שמות י״ג, י״ז), כי תצא לַמִּלְחָמָה על איביך (דברים כ״א, י׳), ויצא סיחון וגו׳ לקראתנו לַמִּלְחָמָה (שם כ״ט, ז׳), הבאים לַמִּלְחָמָה (במדבר ל״א, כ״א), וכי תבאו מִלְחָמָה בארצכם על הצר (שם י׳, י״ט). והפעלים והיחסים המתיחסים אליו הם: עשה: עשו מִלְחָמָה את ברע (בראשית י״ד, ב׳), ועשתה עמך מִלְחָמָה (דברים כ׳, י״ב). ובבחינת סדרי מערכות הצבא יבאו: הפעל אסר: מי יֶאְסֹר הַמִּלְחָמָה (מ״א כ׳, י״ד), ויאסר אביה את הַמִּלְחָמָה (דהי״ב י״ג, ג׳), וזה על המעט ועל הרוב הפעל ערך: וַיַּעַרְכוּ אתם מִלְחָמָה (בראשית י״ד, ח׳). למה תצאו לַעֲרֹךְ מִלְחָמָה (ש״א י״ז, ח׳), וַיַּעַרְכוּ מלחמה פתח העיר (דהי״א י״ט, ט׳). ובהתחלת מלחמה יבוא הפעל גרה בהִתְפַּעֵל: אל תִּתְגָּר בם מלחמה (דברים ב׳, ט׳). ובהכנה למלחמה נאמר: קַדְּשׁוּ עליה מלחמה (ירמיה ו׳, ד׳), ולמלחמה צריכה למוד. ויאמר: ולא יִלְמְדוּ עוד מִלְחָמָה (ישעיה ב׳, ד׳), ובתחבלות עשה מִלְחָמָה (משלי כ׳, י״ח); ובנוגע אל מקום מערכת המלחמה: ולא ירד עמנו בַּמִּלְחָמָה (ש״א כ״ט, ד׳); כי כחלק היורד בַּמִּלְחָמָה (שם ל׳, כ״ד), לא יעלה עמנו בַּמִּלְחָמָה (שם כ״ט, ט׳), נגשו לַמִּלְחָמָה בישראל (ש״א ד׳, י׳), האוסיף לגשת לַמִּלְחָמָה (שופטים כ׳, כ״ג), כקרבכם אֶל הַמִּלְחָמָה (דברים כ׳, ב׳). ובבחינת תהלוכות המלחמה עצמה: וַתַּעֲמֹד מִלְחָמָה בגזר (דהי״א כ׳, ד׳), וַתִּטֹּשׁ הַמִּלְחָמָה (ש״א ד׳, ב׳); וַתִּקְרַב הַמִּלְחָמָה (מ״א כ׳, כ״ט), וַתַּעֲלֶה הַמִּלְחָמָה (שם כ״ב, ל״ה), והנה להם הַמִּלְחָמָה פנים ואחור (דהי״ב י״ג, י״ד), כי היתה פְּנֵי הַמִּלְחָמָה אליו (שם א׳, י״ט, י׳), אל מול פני הַמִּלְחָמָה (ש״ב י״א, י״ט), וְהַמִּלְחָמָה עָבְרָה (ש״א י״ד, כ״ג), ותהי שם הַמִּלְחָמָה נָפוֹצֶת (ש״ב י״ח, ח׳). ובהתחדשות המלחמה ומוצאיה: כי תִקְרֶאנָה מִלְחָמָה (שמות א׳, י׳) (עיין קרא), כי תָקוּם עלי מִלְחָמָה (תהלים כ״ז, ג׳), ונקומה עָלֶיהָ לַמִּלְחָמָה (עובדיה א׳, א׳), לא תַשִּׂיגֵם בגבעה מִלְחָמָה (הושע י׳, ט׳) (עיין נשג). ותהי הַמִּלְחָמָה חֲזָקָה (ש״א י״ד, נ״ב), הַחֲזֵק מִלְחַמְתְּךָ אל העיר (ש״ב י״ח, כ״ב), וַתִּכְבַּד הַמִּלְחָמָה אל שאול (שם ל״א, ג׳), וְהַמִּלְחָמָה כָּבֵדָה (שופטים כ׳, ל״ד), ותהי הַמִּלְחָמָה קָשָׁה (ש״ב ב׳, י״ז), ותהי הַמִּלְחָמָה אֲרֻכָּה (שם ג׳, א׳), וְהַמִּלְחָמָה הִדְבִּיקַתְהוּ (שופטים כ׳, מ״ב), וישאל דוד לִשְׁלוֹם יואב וגו׳ וְלִשְׁלוֹם הַמִּלְחָמָה (שם י״א, ז׳). וביחס אל הנלחמים בפרט: פן ימות בַּמִּלְחָמָה (דברים כ׳, ה׳), לעמד בַּמִּלְחָמָה (יחזקאל י״ג, ה׳), ולא הֲקֵמֹתוֹ בַּמִּלְחָמָה (תהלים פ״ט, מ״ד). והנלחמים יֵאָמֵר עליהם: אִישׁ־מִלְחָמָה—מסוים בגבורתו במלחמה: הוא היה אִישׁ מִלְחָמָה (יהושע י״ז, א׳), והוא אִישׁ מִלְחָמָה מנעוריו (ש״א י״ז, י״ג). וביחס אל הש״י: ה׳ אִישׁ מִלְחָמָה (שמות ט״ו, ג׳). וברבוי: כל אלה אנשי מִלְחָמָה (דהי״א י״ב, ל״ח); כאנשי מִלְחָמָה יעלו חומה (יואל ב׳, ז׳); וכשבא השם מלחמה בה״א הידיעה ענינו כלל הנלחמים: מאת אנשי־הַמִּלְחָמָה (במדבר ל״א, כ״ח), וכל אנשי הַמִּלְחָמָה (ירמיה ל״ט, ד׳), אנשי־הַמִּלְחָמָה ועבדיו (מ״א ט׳, כ״ב), איש מִלְחָמוֹת אתה (דהי״א כ״ח, ג׳), עשות מלחמות הרבה: גִּבּוֹר מִלְחָמָה (דהי״ב י״ג, ג׳), ה׳ גִּבּוֹר מִלְחָמָה (תהלים כ״ד, ח׳), כל חָלוּץ לַמִּלְחָמָה (במדבר ל״ב, כ״ז),

עֹרְכֵי מִלְחָמָה (דהי"א י"ב, ל"ד), עֱרוּךְ מִלְחָמָה (יואל ב', ח'); עשה מלחמה יוצאי צבא (דהי"ב כ"ו, י"א), הכל גבורים עושי מִלְחָמָה (מ"ב כ"ד, פ"ז). חגור כלי מִלְחָמָה (שופטים י"ח, י"א), עוזרי הַמִּלְחָמָה (דהי"א י"ב, א'). ובתפלה: בעל מִלְחָמוֹת, לְמוּדֵי מִלְחָמָה (דהי"א ה', י"ח), מְלֻמְּדֵי מִלְחָמָה (שיה"ש ג', ח'), תפשי המלחמה (במדבר ל"א, כ"ז). וע"ד המליצה: כְּלֵי מִלְחָמָה (ש"ב א', כ"ז), וכן: קֶשֶׁת מִלְחָמָה (זכריה י', ד'). ובא: כי לא לכם הַמִּלְחָמָה כי לאלהים (דהי"ב כ', פ"ו), טעמו: אין המלחמה נוגעת לכם ולא בכחם היא תלויה; ולא לגבורים הַמִּלְחָמָה (קהלת פ', י"א)—הגבורים לא יוכלו להיות בטוחים שינצחו במלחמה: כי מהאלהים המלחמה (דהי"א ה', ס"ב)—בגזרתו. ובסמיכות ובכנוי: כי איש מִלְחֲמוֹת תֹּעִי היה הדרעזר (ש"ב ח', י')—הדרעזר היה עושה מלחמה תמיד בתעי: החזק מִלְחַמְתֵּךְ (שם י"א, כ"ה)—המלחמה שאתה עושה, יהיו כאין וכאפס אנשי מִלְחַמְתֶּךָ (ישעיה מ"א, י"ב)—העושים מלחמה עמך; היו בחילך אנשי מִלְחַמְתֵּךְ (יחזקאל כ"ז, י')—אנשיך אנשי מלחמה; כי אל בית מִלְחַמְתִּי (דהי"ב ל"ה, כ"א)—הבית שכנגדו אני עורך מלחמה; יש עמך מִלְחָמוֹת (שם פ"ז, פ')—יהיו לך מלחמות, יקומו עליך מלחמות: כל מִלְחֲמוֹת כנען (שופטים ג', א')—המלחמות עם הכנענים: והלחם מִלְחֲמוֹת ה' (ש"א י"ח, י"ז)—המלחמות שהן לכבוד הש"י, לעשות נקמה באויביו שהם אויבי ישראל: על כן יאמר בספר מִלְחֲמוֹת ה' (במדבר כ"א, י')—הספר שכתבו בו ספורי המלחמות שעשה ה' באויביו, וֶעֱזוּז מִלְחָמָה (ישעיה מ"ב, כ"ה). וּבְמִלְחֲמוֹת תנופה נִלְחַם בה (שם ל', ל"ב) (עיין תנופה בשורש נוף). והארץ שקטה מִמִּלְחָמָה (יהושע י"א, כ"ג)—לא היתה עוד מלחמה בה, משבית מִלְחָמוֹת (תהלים מ"ו, י')—מבטל מלחמות: משיבי מִלְחָמָה שערה (ישעיה כ"ח, ו'). ובא ע"ד ההשאלה, בענין מצה ומריבה: וקדשו עליו מִלְחָמָה (מיכה ג', ה'), דאַדער, ccopa, כל יום יגורו מלחמות (תהלים ק"מ, ג'). ובן התאבקות קשה עם פרט אחד, קאַמפף, борьба: זכור מִלְחֶמֶת אל תוסף (איוב מ', ל"ב); ופ"א בא במשקל מִלְחֶמֶת בנפרד: והיה ביום מִלְחֶמֶת (ש"א י"ג, כ"ב), ובמשנה: מִלְחֶמֶת הרשות (סוטה ח', ז')—להרחיב גבולי ארץ ישראל: מִלְחֶמֶת מצוה (שם)—לכבוש את שבעת העמים, מִלְחֶמֶת חובה (שם)—לעמוד כנגד האויב המביא מלחמה בארץ ישראל לכבשה.

[הערה]. לדעת חוקרי הלשון נגזר הפעל לָחַם במובן עשות קרב ומלחמה מן הפעל לָחַם בהוראת אכילה, אכילת חרב וכליון, ואנחנו לא יכולנו להסכים עמהם. מפני: א) שהפעל לָחַם בהוראת אכילה לא נמצא כי אם המש פעמים בכל המקרא, ורק בדבור המליצה ובענין טעימה ואכילה בסעודה גדולה. ב) שהפעל לָחַם בהוראה עשות מלחמה, אין במשמעו אכילת חרב וכליון כלל כי אם התגברות והשתדלות להכות את האויב, ורוב שמושו בנפעל יעיד על זה. ג) שבלשון ארמית שנמצא בה השם לחם בהוראת שם מאכל, לא נגזר ממנו הפעל לחם בהוראת עשות מלחמה ולא השם מלחמה, ותחתיו ישתמשו בפעל גיח (הקרוב אל נגח) אַגַּח קרבא, מַגִּיחֵי קרבא; ועפ"י ההערות האלה, ראינו לשער הפעל לחם, במובן זה היא שרש בפ"ע, מיוחד ללשון עברי. ועל פי דרך לשון הארמית שמשתמשת להוראה זו בפעל גיח, שערנו שעקרי הוראת הפעל לחם בעברית גם כן התנגחות והתגוששות עם זולתו ולהצו לדתקו להמישו ממקומו להפילו (ועיין זוג). ומצאנו בדברי חז"ל הפעל לחם בהפעיל לענין חבור וזווג, אַנפּאַסען, приравнивать, כאדם שהוא מַלְחִים שני נסרים ומדביקן זה לזה (ויקרא רבה ג'), זה מלחים מקצת דבר וזה מלחים מקצת דבר עד שתבא הלכה יוצאת כמין לחיים (שהש"ר ה', י').

לָחֶם, שע"פ, ויושבי לָחֶם (דהי"א ד', כ"ב), לדעת הגר"א הוא שם עיר ופתרונו כמו ויושבי לחם, ונראה כי היא בית־לחם.

לָחוּם, ש"ז. פ"א במקרא: וימטר עליטו בִּלְחוּמוֹ (איוב כ', כ"ג), תרגומו בְּשַׁלְדֵיה, וענינו בגופו, מן וּלְחֻמָם כגללים (צפניה א', י"ז), ורש"י פירש בזעף מלחמה מן לָחֶם שערים (שופטים ה', ה'), ויו"פ

בלחמו. בסעודתו, בעודו יושב על שלחן סעודתו. והנראה שעקרו חום (מן חמם) והלמ״ד נוספת (ע״ד השם לשד מיסוד שַׁד שד) וענינו שרפה, ויקוד אש, בראַנד, пожаръ, ע״ד ימטר על רשעים פחים אש וגפרית (תהלים י״א, ו׳) מסכים עם הקודם: ישלח בו חרון אפו. ומזה יפורש ג״כ: וּלְחֻמֵי רשף (דברים ל״ב, כ״ב) ברבוי, יקודי אש, של רשף, דבר וקטב, פעסטפֿלאַמטען (עיין רשף) מקביל עם הקודם מזי רעב (עיין מזה).

לַחְמִי, שע״פ, אחי גלית הגתי (דה״א כ׳, ה׳).

לַחְמָס, שע״פ, עיר בנחלת מטה יהודה (יהושע ט״ו, מ׳), ובהרבה כ״י נמצא לחמם בשתי ממי״ן.

לחן, לְחֵנָא, לְחֵינְתָא, ש״ת, פלגש קעבס-ו ייב, наложница, שגלתה וּלְחֵנָתֵהּ (דניאל ה׳, ג׳) ומצוי בתרגומים, ופלגשו ת״א וּלְחֵנָתֵהּ (בראשית כ״ב, כ״ד); הפלגשים, לְחֵינָתָא (שם כ״ה, ו׳). וכן תרגומו של אמה: גרי ביתי ואַמְהֹתַי (איוב י״ט, ט״ו) וּלְחֵינָתִי. ובגזרתו יש אומרים שהוא מן הפעל לחן בערבית—שיר, זינגען, пѣть, כי זה היה משפט הפלגש לפנים לשיר ולשחק לפני בעלה או שמאת הנשים המשוררות והמשחקות לקחו להם פלגשים. וי״א שהוא מן הפעל ההוא בהוראתו השניה התחברות והשתתפות לדבר, זיך אַנהאֶנגען, אַנשליעססען, присоединяться, והפלגש רק כמסתפחת בבית. (ועיין אמה, שפחה).

לָחַץ, פ״י, הקל דחיקה כבישה במקום, קוועטשען, פרעססען, тискать, придавливать: וַתִּלְחַץ את רגל בלעם אל הקיר (במדבר כ״ב, כ״ה), וּלְחַצְתֶּם אתו בדלת (מ״ב ו׳, ל״ב), וַיִּלְחֲצוּ האמרי את בני דן ההרה (שופטים א׳, ל״ד), וועגדראֶנגען, פֿאָרטטרייבען, оттѣснять: לחם יִלְחָצֵנִי (תהלים נ״ו, ב׳), ידחקני למקום צר, ורובו במובן המוסרי רדיה, וענוי נפש, דראֶנגען, אונטער-דריקקען, угнетать, притѣснять: וגר לא תִלְחָץ (שמות כ״ג, ט׳). ובהדית אויב: והוא לָחַץ את בני ישראל (שופטים ד׳, ג׳), וַיִּלְחָצוּם איביהם (תהלים ק״ו, מ״ב), אשר מצרים לֹחֲצִים אתם (שמות ג׳, ט׳), הממלכות הַלֹּחֲצִים אתכם (ש״א י׳, י״ח), וע״ד ש״ת בכנוי: ופקדתי על כל לֹחֲצָיו (ירמיה ל׳, כ׳), מפני לֹחֲצֵיהֶם ודחקיהם (שופטים ב׳, י״ח), דראֶנגער, פיראַן, притѣснитель.

הִנְפְעַל מעין הקל, פ״א במקרא בהוראתו הראשונה, געקוועטשט ווערדען, быть притиснуту, придавлену: וַתִּלָּחֵץ אל הקיר (במדבר כ״ב, כ״ה).

לַחַץ, ש״ז, דחק ורדיה, דראַנג, דריקק, гнетъ, угнетеніе: ראיתי את הַלַּחַץ אשר מצרים לֹחֲצִים (שמות ג׳, ט׳), בְּלַחַץ אויב (תהלים מ״ב, י׳). ובסמיכות אל הנלחץ: כי ראה את לַחַץ ישראל (מ״ב י״ג, ד׳), דראַנגזאַל, כיהזאַל, гнетъ: ואת עמלנו ואת לַחֲצֵנוּ (דברים כ״ו, ז׳), תשכח עניגו וְלַחֲצֵנוּ (תהלים מ״ד, כ״ה). ובמובן עוני וצרה: ויגל בַּלַּחַץ אזנם (איוב ל״ו, ט״ו), אַרמוטה, נאָטה, нужда, והקודם: יחלץ עני בעניו, שהוא ג״כ במובן לחץ (עיין חָלַץ), ומזה: לחם לַחַץ ומים לַחַץ (מ״א כ״ב, כ״ז)—בצמצום ובדחק, לחם צר ומים לָחַץ (ישעיה ל׳, כ׳).

לָחַשׁ, פ״י, צפצוף, המיה שריקה ודבור בחשאי, זוממען, צישען, לייזע טאָנען, шептать, шипѣть, במקרא לא נמצא הפעל הזה בקל כי אם בשם עצם פרטי הַלּוֹחֵשׁ, נחמיה ג׳, י״ב, י׳, כ״ה׳, שענינו כנראה כהוראת הפִּעֵל, שבמקרא מְלַחֵשׁ, ש״ת, למין קוסמים שהיו משביעים את הנחשים בלהטיהם במאמרים נאמרים בדממה דקה כעין צפצוף, צויבערשפרי-כע פֿליסטערן, нашептывать: אשר לא ישמע לקול מְלַחֲשִׁים (תהלים נ״ח, ו׳), ובמשנה השתמשו בו בקל: הַלּוֹחֵשׁ על המכה (סנהדרין י׳, א׳). וכן בענין דבור בחשאי: ואם לְחָשְׁךָ אדם לומר (ברכות ו׳, ע״ב), לְחָשָׁהּ (את הברייתא) לר׳ עקיבא (שם כ״ב, א׳)—מסר לו בחשאי, מי לְחָשְׁךָ שהוציא האלהים הבכורות מן הקרבן

(במדבר רבה ד'), ומי לְחָשְׁךָ להביא את חטאת ואשם ולהוציא את בכור ומעשר (ספרי דברים ע"ז). ובדבור בחשאי בגנות זולתו, ובמלשינות: משרבו לוֹחֲשֵׁי לְחִישׁוֹת בדין רבה חרון אף בישראל (סוטה מ"ז, ע"ב)—לוחשים טענות והסברות בחשאי להטות משפט. ובע"א: בשביל לוֹחֲשֵׁי לחישות שאין בדור (תענית ח', א')—מתפללים תפלה בלחש. ובהשאלה: גחלים לוֹחֲשׁוֹת מברכין עליהן. היכי דמי לוחשות? כל שאילו מכנים לתוכן קיסם ודולקת מאליה (ברכות נ"ג, ע"ב), והן גחלים בוערות שמשמיעות כעין קול לחישה. ובדחז"ל בא גם

בנִפְעַל: אין הנחש נושך אלא אם כן נִלְחָשׁ לו מלמעלה (קהלת י', י').

ובפִּעֵל, בענין שריקה: מה הנחש מְלַחֵשׁ והורג אף המלכות מְלַחֶשֶׁת והורגת (שמו"ר ט').

ההִתְפַּעֵל, פעל משותף, דבור בחשאי איש לרעהו, להסתיר הדבר, זיך געגנזייטיג צורויענען, перешептываться: כי עבדיו מִתְלַחֲשִׁים (ש"ב י"ב, י"ט), ובקשור על: יחד עלי יִתְלַחֲשׁוּ כל שנאי (תהלים מ"א, ח')—יערימו עלי סוד. ובגזרתו נראה שיסודו חש בתוספת למ"ד.

לַחַשׁ, ש"ז, א) הדברים שמצפצפים הקוסמים להשבעת הנחשים, צויבער געפליסטער, צויבערשפרוך, заговаривание: אם ישך הנחש בלוא לָחַשׁ (קהלת י', י"א), אשר אין להם לָחַשׁ (ירמיה ח', י"ז)—אשר לא יועיל להם לחש: ונבון לָחַשׁ (ישעיה ג', ג')—בקי בלחשים. ב) תפלה הנאמרת בחשאי מקירות הלב, לייזעס, אינברינסטיגעס געבעט, лепетъ: צקון לַחַשׁ מוסרך למו (שם כ"ו, ט"ז)—כמו שפיכת שיח. ומזה תפלה בלחש. ובפיוט: וגם לַחֲשִׁי תרצה. ג) טסי זהב או כסף או אבנים יקרות שכותבים עליהם לחשים, קמיעות, אמולעט, טאַליסמאַן, амулетъ, талисманъ: בתי הנפש וְהַלְּחָשִׁים (ישעיה ג', כ'). ובירושלמי: הַלְּחָשִׁים קדשים דבר שהוא נותן על בתי הלחישה (שבת פרק ו' הלכה ד') והם נזמי האזן, וכן פירש"י נזמי האזן מקום שלוחשים לה שם. לייזע פליסטערן, говорить шепотомъ, таинственно.

לְחִישָׁה, שה"פ, א) הדבור בחשאי ועמו בסוד ובהסתר, צופליסטערן, לייזע, געהיים: כשם ששמעתיה בִּלְחִישָׁה כך אמרתיה לך בִּלְחִישָׁה (ב"ר ג'), ובפסחים (נ"ו ע"א), נאמר: והוא (יעקב אבינו) אמר בִּלְחִישָׁה: ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. ובע"א: וּלְחִישָׁתָם לְחִישַׁת שרף (יבמות ב', י')—דבור תערומות בחשאי וכמו בהבל הפה, דומה לשריקת הנחש בשעה שהוא מטיל ארסו. ועם זה ב) דבורי נרגנות ומלשינות: אוי לי מִלְּחִישָׁתָן (פסחים נ"ז, א'), לוֹחֲשֵׁי לְחִישׁוֹת בדין (סוטה מ"ז, ע"ב), ובע"א לוחשי לְחִישׁוֹת שאין בדור (תענית ח', א') (עיין לחש).

לוֹחֵשׁ, שע"פ, אבי שַׁלּוּם שר חצי פלך ירושלים בימי נחמיה (נחמיה ג', י"ב).

לַחֲשׁוֹן, בפיוט תפלה שבלחש: לשומע קול לַחֲשׁוֹן (יוצר ב' דסוכות)

לחת, ארמית ובא באפעל בענין שחיה, וכפיפה ופשוט הגוף בעקמימות. זיך הינשטרעקקען, קוירען, протягиваться: ויגהר עליו (מ"ב ד', ל"ד), ת"י: וְאַלְחִית בנוסחאות מדויקות. ומזה בלשון חכמים: והיה החמור מהלך והכלב מַלְחִית (ספרי דברים שמ"ג, ויק"ר י"ג), הולך כפוף ושוחה תחת משאו. ומזה בגמרא: דאי מאן דמסגי על ליחתא דכרעיה (יבמות ק"ג, ע"א)—פרק התחתון הכפוף שברגל, געלענק, сгибъ (לעווי) ועיין רש"י (ועיין למה, לחי).

לוּחִית, שע"פ, עיר בארץ מואב (ישעיה ט"ו, ה').

לֹט, ש"ז, מין שרף בשמי: וצרי וָלֹט (בראשית ל"ז, כ"ה), נכאת וָלֹט, ובנ"א לוט בוי"ו (שם מ"ג, י"א), אונקלוס תרגם לְטוֹם, ולפי הוראתו בלשון ארמית הוא העץ והפרי הנקרא פיסטאַציען נוסס או לאַנדוס ובלשון פיניקית לָטָן לָדָן, ובמדרש: תרגמוהו מסטיכי, מצטכא, והוא הנקרא masticby, בל"י, ובל"ר לענטיסקוס. ובמשנה:

והקטף והלוטם (שביעית ז׳, ו׳, ועיין בבלי נדה ח׳, כ״א), ופירשו הרמב״ם קשטניאם או צינובר, ובגזרתו עיין מלט.

לְטָאָה, ש״נ, מין שרץ האדמה, איידעקסען אַרט, родъ ящерицы: והכח וְהַלְּטָאָה (ויקרא י״א, ל׳), יש גוזרים את השם מן השרש לוט, ויקרא השרש לְטָאָה ע״ש שמשכנו בחורי העפר, ושם הוא כמו מסתיר א״ע.

לָטַשׁ, פ״י, הקל ענינו צחצוח והדוד נחשת וברזל עד שיהא מבהיק, שאַרפֿען, ווּעטצען, פּאָלירען, острить, точить: לֹטֵשׁ כל חרש נחשת (ועיין חרש), לִלְטוֹשׁ איש את מחרשתו (ש״א י״ג, כ״ח), חרבו יִלְטוֹשׁ (תהלים ז׳, י״ג). ובהשאלה: צרי יִלְטוֹשׁ עיניו לי (איוב ט״ז, ט׳)—מחדד עיניו, עד שהן מבהיקות ונוצצות באש חמתו. ובמשנה: זה הכלל תפח תִּלְטוֹשׁ בצונן (פסחים ג׳, ד׳)—שפשוף במים, שהוא בתנועת היד הנה והנה כמו שלוטשין סכין על האבן.

הַפֻּעַל מן הַקַּל, געוועטצט, געשאַרפֿט ווערן, быть изощрену: כתער מְלֻטָּשׁ (תהלים נ״ב, ד׳), ויסודו כנראה טש, טוש, בתוספת למ״ד, התעופפות תנועה מהירית וזו היא מעשה הלטישה.

לְטִישָׁה, שה״פ, שליפֿען, שאַרפֿען, шлифовка: המחוסר לטישה טהור (כלים י״ד, א׳).

לְטוּשִׁים, שע״פ, שם אומה, מבני דדן: ובני דדן היו אשורם ולטושם ולאמים (בראשית כ״ה, ג׳), והם לדעת פירסט שבט הערביים הנקראים בני-לוטש, היושבים בסביבות המקום הידוע בשם לייטש Leits, ארבעה ימים מעיר מיכה לדרומה (ועיין אשורים).

לַיִל עיין לַיְלָה.

לַיְלָה, ש״ז, יסודו לַיִל בתוספת ה״א ומלעיל, שם זמן החשך הטבעי בעולם בסור אור השמש, הפך יום, נאַכט, ночь: ולחשך קרא לָיְלָה (בראשית א׳, ה׳), תשת חשך ויהי לָיְלָה (תהלים ק״ד, כ׳), בַּלַּיְלָה ההוא (בראשית י״ט, ל״ה), בְּלַיְלָה אחד (שם מ׳, ה׳), וברבוי ע״ד הנקבה: לֵילוֹת: כל הַלֵּילוֹת (ישעיה כ״א, ח׳), ועם שם המספר: ושלשה לֵילוֹת (ש״א ל׳, י״ב), ושבעה לֵילוֹת (איוב ב׳, י״ג), וממספר עשרה ולמעלה, יבוא השם לַיְלָה ביחיד: וארבעים לָיְלָה (בראשית ז׳, ד׳) (ועיין יום). ועל הפלגת החשך יאמר: באישון לַיְלָה ואפלה (משלי ז׳, ט׳). ונסמכו לו שמות שונים: מִקְרֵה לָיְלָה (דברים כ״ג, י״א)—מה שיקרה לאדם בלילה, בעת השנה. וכן: בחזיון לַיְלָה (איוב כ׳, ח׳), מחזיונות לַיְלָה (שם ד׳, י״ג), נאַכטגעזיכט, ночное видѣніе, בחלום הַלָּיְלָה (בראשית ל״א, כ״ד), במראת הַלַּיְלָה (שם מ״ו, ב׳)—כנוי לעת השנה. וגם הלילה יש לו אור קצת מאור הירח והכוכבים, ונאמר: וכוכבים לאור לָיְלָה (ירמיה ל״א, ל״ד). ובא השם לַיְלָה כעין השם חֹשֶׁךְ בהשאלה, להעדר אור השכל וההשגה: לַיְלָה לכם מחזון (מיכה ג׳, ו׳), ולעת צרה: אל תשאף הַלָּיְלָה (איוב ל״ו, כ׳), נפשי אויתיך בַּלַּיְלָה (ישעיה כ״ו, ט׳). ובא לפעמים גם במובן תאר הפעל לעת הלילה בחסרון אות השמוש, דעס נאַכטס, ночью: ויחלק עליהם לַיְלָה (בראשית י״ד, ט״ו), ויקם פרעה לַיְלָה (שמות י״ב, ל׳), אש להבה לָיְלָה (ישעיה ד׳, ה׳), וכמו כן ברבוי: אף לֵילוֹת יסרוני כליותי (תהלים ט״ז, ז׳). ובחבור עם יום לענין התמידות: לַיְלָה ויום אצרנה (ישעיה כ״ז, ג׳), וכן: לַיְלָה ויומם לא תכבה (שם ל״ד, י׳), ועל הרוב יקדם השם יומם: והגית בו יומם וָלַיְלָה (יהושע א׳ ח׳), יומם וָלַיְלָה לא יסגרו (ישעיה ס׳, י״א). ובה״א הידיעה יורה לפעמים על הלילה הסמוך: אשר באו אליך הַלַּיְלָה (בראשית י״ט, ה׳), לינו פה הַלַּיְלָה (במדבר כ״ב ח׳), גם הייתי הַלַּיְלָה לאיש (רות א׳, י״ב). ובחסרון ה״א הנוספת לַיִל יבוא בדבור המליצי: שיתי כַלַּיִל צלך (ישעיה ט״ז, ג׳), ובסמיכות: כְּלֵיל התקדש חג (שם ל׳, כ״ט), לֵיל שמרים הוא (שמות י״ב, מ״ב). וכמו כן בנפרד: כי בְּלֵיל שדד ער מואב (ישעיה ט״ו, א׳), שֹׁמֵר מה מִלֵּיל (שם כ״א, י״א)—כמה זמן עבר מן הלילה, שהיה נחלק לאשמורות. ובארמית:

לֵילְיָא, ש"ז, בסימן הידיעה מן לֵילֵי: בחזוא די לֵילְיָא (דניאל ב׳, י"ט), בֵּהּ בְּלֵילְיָא (שם ה׳, ל׳), וכן בתרגומים, ונמצא גם לֵילָא, וברבוי: לֵילָוָן (ש"א ל׳, י"ב), וכמו כן: לֵילָוָתָא (איוב ב׳, י"ג). ובקצת ספרים לֵילָוָן. ובמשנה: חשכה לֵילֵי שבת (תרומות ח׳, ג׳), מִלֵּילֵי שבת לשבת (שבת פ"ו, ג׳), מִלֵּילֵי שבת לְלֵילֵי שבת (כתובות ח׳, ט׳; עיין תוי"ט תרומות ח׳, ג׳). והנראה שהוא בל"י וע"מ הארמית; ובמדרש: כיון ששקעה החמה בלילי שבת (ב"ר י"ב). ובגזרת השם קרוב לשמוע דעת האומרים שיסודו לול ובא ע"ד השם בַּיִת מן בות, בענין, עטוף וכסוי שהאור מתכסה ומתעטף בחשך ואיננו נראה (ועיין עֶרֶב).

לֵילוּתָא, בשעת הלילה, נאַכט צייט, ночное время: אי בְּלֵילוּתָא אפילו חרא שעתא (ב"מ ל׳, ע"ב).

לִילִית, ש"נ, פ"א במקרא: שם הרגיעה לִילִית (ישעיה ל"ד, י"ד), לדעת הראב"ע והרד"ק הוא שם עוף ידוע הצועק או הפורח בלילה, אָהראַיילע, филинъ, пугачъ: ולפי תרגום יב"ע ורש"י הוא שם שדה מזיקה בדמות נקבה. ובלשון סורית לֵילִיתָא, נאַכטגעשפענסט, ночное привиденіе, ואמרו עליה שהיא נראית בלילה כאשה מקושטת בעדי עדיים, ומוצצת דמי הילדים כעלוקה (עיין עלוקה), וואַמפיר, вампиръ. ודוגמתה נמצא בלשון איטלקית בשם Lamia. ובמדרש אגדה: המגדלת שער כְּלִילִית (ערובין ק׳, ע"ב), ונזכר גם כן בנה הורמין בר לילית (ב"ב ע"ג, א׳), ובלשון רבים: הוליד רוחין שידין ולִילִין (ערובין י"ח, ע"ב).

לַיִשׁ, ש"ז, נרדף לשם אריה, לביא, לֵאווע, левъ, וי"מ אריה גדול בשנים: לביא ולַיִשׁ (ישעיה ל׳, ו׳), לַיִשׁ גבור בבהמה (משלי ל׳, ל׳), לַיִשׁ אבד מבלי טרף (איוב ד׳, י"ד), ובארמית לֵיתָא ובפיניקית לֵשׁ. ועיין ליש בשמות עצמים פרטים.

לַיִשׁ, שע"פ, א) אבי פלטי או פלטיאל (ש"א כ"ה, מ"ד), ובש"ב (ג׳, ט"ו) בא השם הזה בכתיב לוש בוי"ו. ב) עיר ישנה בצפון ארץ ישראל, בעמק אשר לבית רחוב, אשר לכדו בני דן, ויקראו שמה דן והציבו שם את פסל מיכה (שופטים י"ח, ז׳—ל"א) (ועיין לֶשֶׁם) ובה"א נוספת במקום ל׳ בתחלה לישה. ג) עיר בשבט בנימין קרובה לירושלים: הקשיבי לַיְשָׁה (ישעיה י׳, ל׳) בה"א נוספת. והנה הפעל המיוחס לה הקשב מורה שהשם ליש לישה קרוב בהוראתו לפעל הקשב, וכעין מליצות צהלי קולך בת גלים, עניה ענתות, נדדה מדמנה שהן כולן בלשון נופל על לשון. ולא רחוק לשער כי הפעל לוש שממנו נגזר השם לַיִשׁ יורה ג"כ שמיעה, הקשבה ועם זה אריבה, לויערן, подстерегать, שהיושב במארב מטה אזנו לשמוע קול צעד מי שאורב לו להתנפל עליו. ומזה נגזר השם לַיִשׁ שם לאריה ולביא. וזכר לדבר: ישב במארב חצרים כארי במסתרים. ומזה שם עיר עם השם לבאות (ועיין לישם). ושם העיר לַיִשׁ אשר בשבט בנימין בקרבת ירושלים נודע גם בספר תולדות ישראל מימי מלחמות החשמונאים, כי שם נפל במלחמה וימת מות גבורים יהודה המכבי בימי ניסן שנת ג"א ת"ר לב"ע במלחמתו נגד שר צבא הסוריים.

לָכַד, פ"י, הקל עיקרו תפישה הטיפה ואחיזה בחזקה ובעל כרחו של הנתפש, ערגרייפען, פֿאַנגען, схватывать, ונופל על תפישת טרף: היתן כפיר וגו׳ בלתי אם לָכָד (עמוס ג׳, ד׳)—טרפו. ומיוחס אל פח, רשת, ושוחה: היעלה פח מן האדמה וְלָכוֹד לא יִלְכּוֹד (שם שם, ה׳), פֿאַנגען, ловить, וַיִּלְכֹּד שלש מאות שועלים (שופטים ט"ו, ד׳), ולתפישת בני אדם בערמה: ורשתו אשר טמן תִּלְכְּדוֹ (תהלים ל"ה, ח׳), כרו שוחה לְלָכְדֵנִי (ירמיה י"ח, כ"ב), הציבו משחית אנשים יִלְכֹּדוּ (שם ה׳, כ"ו). ובמובן המוסרי: לֹכֵד חכמים בערמם (איוב ה׳, י"ג), פֿערשטריקען, запутывать, עוונותיו יִלְכְּדֻנוֹ את הרשע (משלי ה׳, כ"ב). ע"ד: יתפשו במזמות זו

חשבו (תהלים י׳, ב׳). ומזה ב) תפישת אנשים במלחמה, גפֿאַנגען נעהמען, взять въ плѣнъ: וַיִּלְכָּד נער מאנשי סכות (שופטים ח׳, י״ד). ועם זה תפישת ערים ומדינות ולקיחתם במלחמה, כבוש עראָבערן, איין בעזיטץ נעהמען, завоевать, завладѣть: כי לָכַד הָארֵב את העיר (יהושע ח׳, כ״א), לָכַדְתִּי את עיר המים (ש״ב י״ב, כ״ז). וביחס הלמ״ד: (אבנעהמען, отнимать: וְלָכְדוּ להם את המים וגו׳ ואת הירדן (שופטים ז׳, כ״ד)—את מעברות המים. וכמו שנאמר: וַיִּלְכְּדוּ את מעברות הירדן (שם ג׳, כ״ג). וביחס שממנו: וַיִּלְכֹּד דוד ממנו אלף וגו׳ פרשים (ש״ב ח׳, ד׳). ובהשאלה: ושאול לָכַד המלוכה (ש״א י״ד, כ״ז)—לקחה וירשה בחוקה, ערריננען, овладѣвать. ג) אחיזה והוצאת גורל מן הקלפי, דורך לאָז, הערויס פֿאַססען, הערויסגרייפֿען, выбирать по жребію: וַיִּלְכֹּד את משפחת הזרחי (יהושע ז׳, י״ז), והיה השבט אשר יִלְכְּדֶנּוּ ה׳ (שם שם, י״ד), ע״ד: הָאָחֻז אחד (במדבר ל״א, מ״ז), ובגמרא: לכדו פיו לאותו רשע (סוטה כ״ב, ע״ב).

הנִפְעַל: בהוראת הקַל: א) יִלָּכֵד בפח (ישעיה כ״ד, י״ח), געפֿאַנגען ווערדען, быть пойману: ברשת זו טמנו נִלְכְּדָה רגלם (תהלים ט׳, ט״ז), ונוקשו וְנִלְכָּדוּ (ישעיה ח׳, ט״ו), נִלְכַּד בשחיתותם (איכה ד׳, כ׳), פֿערשטריקקט ווערדען, запутываться. ובמובן המוסרי: נִלְכַּדְתָּ באמרי פיך (משלי ו׳, ב׳), ובהות בגדים יִלָּכֵדוּ (שם י״א, ו׳), וְיִלָּכְדוּ בגאונם (תהלים נ״ט, י״ג), יִלָּכְדוּן בחבלי עני (איוב ל״ו, ח׳). ב) התפש במלחמה, נפילה ביד האויב: וְנִלְכְּדוּ גבוריה (ירמיה נ״א, נ״ו), כבוש עיר, כי נִלְכְּדָה העיר (מ״א ט״ז, י״ח), עראָבערט ווערדען, быть завоевану: נִלְכְּדָה בבל (ירמיה נ״א, ב׳), וגם נִלְכַּדְתְּ (שם שם, כ״ד), משם תִּלָּכֵד (שם נ׳, ט׳). ג) היות נאחז בגורל, הערויסגעריפֿען ווערדען, быть вынуту по жребію: וַיִּלָּכֵד שבט יהודה (יהושע ז׳, ט״ז), וַיִּלָּכֵד שאול בן קיש (ש״א י׳, כ״א).

ההִתְפַּעֵל, ההתחברות, התדבקות, זיך צוזאַממענשליעססען, זיך פֿעסט פֿערבינדען, смыкаться: ופני תהום יִתְלַכָּדוּ (איוב ל״ח, ל׳)—מחמת הקור יתלכדו ולא יתפרדו (שם מ״א, ט׳), מחוברים ודבוקים היטב זה בזה.

לֶכֶד, ש״ז, פח מוקש, שלינגע, פֿאַלל, западня: ושמר רגלך מִלָּכֶד (משלי ג׳, כ״ו).

מַלְכֹּדֶת, ש״נ, פח, מוקש, שלינגע, נעטץ, тенета, западня: וּמַלְכֻּדְתּוֹ עלי נתיב (איוב י״ח, י׳), והקודם: טמון בארץ חבלו.

לֵכָה, שם עיר מערי מואב: עֵר אבי לֵכָה (דהי״א ד׳, כ״א), ואולי היא הנזכרת שם לעיל: אנשי רֵכָה (שם שם, י״ב) בחלוף למ״ד ברי״ש ואפשר שיסודו לך (לוך, לכך), בהוראת רטיבות וליחות, מקום קרקע לח רך, מקום טיט, ומצאנו הפעל מזה בתלמוד בענין טירוף וערבוב משקה, כמו יין ושמן: התם לא בעי ליכא הכא בעי ליכא, הכא נמי ניעביד ולא לילך (שבת קל״ד, ע״א). ומזה בפִּעֵל ע״ד הכפולים המרובעים.

לִכְלֵךְ, פ״י, הרטב, טפוח בליחות, בענעטצען, בעפֿייכטען, омачивать, ועם זה, לחלוח ברבב ובטיט, בעשמוטצען, בעזודלען, запачкать, замарать: מְלוּכְלָךְ בטיט ובצואה (יומא ע״ז, ע״ב), כל הנביאים ראו מתוך אספקלריא מְלוּכְלֶכֶת, משה ראה מתוך אספקלריא מצוחצחת (ויק״ר, א׳), ידי מְלוּכְלָכוֹת בדם וכו׳ כדי לטהר אשה וכו׳ (ברכות ד׳, ע״א).

ההִתְפַּעֵל: מִתְלַכְלְכִין היו בדשאי הבאר (פסיקתא ויהי בשלח)—מרטיבים א״ע, לגיהוץ ונקוי, זיך בעפֿייכטען, промокать. ובענין טנוף בהשאלה: מִתְלַכְלֵךְ בעונות (בראשית רבה, ס״ה).

לִכְלוּךְ, ש״ז, רטיבה, דאָס בעפֿייכטען, בענעטצען, омочиваніе: לכלוך פה (ויק״ר, כ״ב), ולכלוכי צואה שעל בשרו (מקואות ט׳, ד׳), שמוטץ, нечистота.

לִכְלוּכִית, ש״נ, פֿייכטיגקייט, נאַסס, влажность: זה לִכְלוּכִית שלו (ב״ר כ״א) לפי גירסת הערוך ולפנינו לַחְלוּחִית בהיתי״ן.

לָכִישׁ, שע״פ, עיר מלוכה למלכי כנען בימי יהושע (יהושע י׳, ג׳), ונפלה בגורל לשבט יהודה, בשפלה (שם ט״ו, ל״ט), בדרום מערבית לירושלים ורחוקה ממנה כט״ז שעות ורחבעם חזקה ובצרה לעיר מצור (דהי״ב י״א, ט׳), ושמה נם אמציה מלך יהודה מפני הקושרים אשר קשרו עליו ושם המיתוהו.—ועולי הגולה אשר עלו מבבל ישבו בה ובשדותיה (נחמיה י״א, ל׳), וכנראה חדלה להיות עיר בצורה בחרבן הארץ ע״י נבוכדנצר, ובספר מיכה נאמר: רתם המרכבה לָרֶכֶשׁ יושבת לָכִישׁ, ראשית חטאת היא לבת ציון וגו׳ (מיכה א׳, י״ג). ולא נודע לא טעם מליצת כפל הלשון רכש ולכיש, ולא במה היתה ראשית חטאת לבת ציון. והח׳ פירסט השכיל להעיר ולפרש, שיתכן שהיתה העיר לכיש, מקום לעבודת השמש, שהיו רצים לפניה בצאתה, במרכבות רתומות לסוסים יפים קלי המרוץ (מ״ב כ״ג, י״א), ובזאת היתה ראשית חטאת לבת ציון, ולזאת אמר הנביא דרך התול ליושבת לָכִישׁ, את המרכבות שאת רותמת אותן ברכש לעבודת השמש, רתמי אותן לברוח מפני האויב, או שקרי והחזיקי בעבודתך לרתום את המרכבה, ונראה מה תהי אחריתך. ולפי״ז יוכל להיות כי השם לָכִישׁ ענינו מקום הלכש או הרכש (בחלוף למ״ד ברי״ש) שהיו בה עוד מימי הכנענים.

לֶכֶשׁ, במשנה, שם צמר הנמצא בעץ ארז בין הקליפה לעץ: לא בְּלֶכֶשׁ (שבת ב׳, א׳).

לָמַד, פ״י, הַקַל הגיה ועיון בדבר לקנות ידיעתו והבנתו, נרדף לפעל א ל ף. לערנען, учиться, והדבר שקונים ידיעתו הוא הפעול: ולא לָמַדְתִּי חכמה (משלי ל׳, ג׳), וּלְמַדְתֶּם אתם (את החקים והמשפטים) (דברים ה׳, א׳), למען אֶלְמַד חקיך (תהלים קי״ט, ע״א), וְאֶלְמְדָה מצותיך (שם שם, ע״ג). ובמקור וכנוי: בְּלָמְדִי משפטי צדקך (שם שם, ז׳). ומזה קנית ידיעת דבר וסגולו, פֿערשטעהען, ערלערנען, изучать, понимать, воспринимать: צדק למדו יושבי תבל (ישעיה כ״ו, ט׳), יוחן רשע בל לָמַד צדק (שם שם, י׳), ורוגנים יִלְמְדוּ לקח (שם כ״ט, כ״ד), והקודם: וידעו תעי רוח בינה. וכן הרגל והתחנכות בדבר, איינלערנען, איינ־איבען, упражняться: ולא יִלְמְדוּ עוד מלחמה (ישעיה ב׳, ד׳). ופ״א ביחס שאליו: אל דרך הגוים אל תִּלְמָדוּ (ירמיה י׳, ב׳), ושעורו: לא תפנו אל דרך הגוים ללמוד אותה, ויכלול גם כן קבלת מנהג או מעשה מזולתו על ידי ההרגל עמו, אַבלערנען, перенимать, научаться: אם למד יִלְמְדוּ את דרכי עמי (שם י״ב, ט״ז), ויתערבו בגוים וַיִּלְמְדוּ מעשיהם (תהלים ק״ו, ל״ה). ובא בקשור אל פעל אחר במקור עם הלמ״ד: למען תִּלְמַד ליראה (דברים י״ד, כ״ג), וענינו התרגל ע״י למוד: תִּלְמַד לעשות (שם י״ח, ט׳), וְלָמְדוּ ליראה (שם ל״א, י״ג). ובהשאלה: וַיִּלְמַד לטרף טרף (יחזקאל י״ט, ג׳, ו׳). ובחסרון הלמ״ד: לִמְדוּ היטב (ישעיה א׳, י״ז). ובבינוני פעול: וּלְמוּדֵי מלחמה (דהי״א ה׳, י״ח), איינגעלערנט, איינגע־איבט, приученный: ובמשנה: לא יִלְמַד אדם רווק סופרים ולא תִּלְמַד אשה סופרים (קדושין ד׳, י״ג). והתיחד ללמוד תורה: אם לָמַדְתָּ תורה הרבה אל תחזיק טובה לעצמך (אבות ב׳, ח׳), הַלּוֹמֵד על מנת לעשות (שם ד׳, ה׳). וביחס המ״ם אל מי שלומדים ממנו: איזהו חכם הַלּוֹמֵד מכל אדם (שם ד׳, א׳), הַלּוֹמֵד מן הקטנים (שם שם, כ׳). וביחס הלמ״ד: לְלַמֵּד על מעשה לחם הפנים (יומא ל״ח, א׳), וּבְפָעוּל: כמו שהוא לָמוּד (תרומות ד׳, ג׳) — רגיל, והיא לְמוּדָה אצל אביה (שם י״א, י׳), לְמוּדִים לאכול (דמאי ד׳, ד׳), לאמר: רגילים. ובלשון ההלכה, ענינו הסברת פירוש, ענין להבנת דבר מתוך דבר. הא לָמַדְנוּ לכלים ואדם (ספרי במדבר קנ״ח), לפי דרכנו לָמַדְנוּ (שם ק״ס). ובבינוני השתמשו במשקל לשון הארמית: נמצינו לָמֵדִים (שם), לְמֵדִים ואין משיבים (שבת ס״ד, א׳). ובמדות שהתורה נדרשת: דבר הלמד מענינו ודבר הַלָּמֵד מסופו (ריש ספרא). וכן בחכמי הישיבות נמצאו חכמים בתור

המעלות: הַלְּמֵדִים לפני חכמים (סנהדרין י"ז, ע"ב) והם גדולים במעלה מן המכונים: הדנים לפני חכמים (שם).

הפִּעֵל: יוצא לשני פעולים, לעהרען, учить: לִמַּד דעת את העם (קהלת י"ב, ט'), ראה לִמַּדְתִּי אתכם חקים (דברים ד', ה'), וְלַמְּדָהּ את בני ישראל (דברים ל"א, י"ט), וּלְלַמְּדָם ספר ולשון כשדים (דניאל א', ד'), אונטערריכטען, обучать, ובחסרון פעול הנשוא: ואת בניהם יְלַמֵּדוּן (דברים ד', י'). ופ"א נמצא נ"ף הפעול ביחס הלמ"ד: הלאל יְלַמֶּד דעת (איוב כ"א, כ"ב). ובסמיכות אל פעל אחר במקור ולמ"ד: לַמְּדֵנִי לעשות רצונך (תהלים קמ"ג, נ'), וטעמו: שהש"י יתן לו דעה והשכל ויבין לבו ללמוד ולהבין. וכן: ארחותיך לַמְּדֵנִי (שם כ"ה, ד'), לַמְּדֵנִי חקיך (שם קי"ט, י"ב) וכדומה. ומזה: הַמְלַמֵּד אדם דעת (שם צ"ד, י'). ובמובן, הערה למוסר חכמה והתבוננות, בעלעהרען, научать: וְלַמֵּד אתכם השכם וְלַמֵּד (ירמיה ל"ב, ל"ג), ומתורתך תְּלַמְּדֶנּוּ (תהלים צ"ד, י"ב). ויתכן שבמובן זה נאמר: מכתם לדוד לְלַמֵּד (שם ס', א'), צור בעלעהרונג, для наставленія. ובענין הנהגה והדרכה, לייטען, איינלייטען, руководить: וַיְלַמְּדֵהוּ בארח משפט (ישעיה מ', י"ד), מְלַמֶּדְךָ להועיל (שם מ"ח, י"ז), והכפל: מדריכך בדרך תלך (ועיין מַלְמֵד). ובענין הרגל והנוך, איינאיבען, אַן קמפֿאַס געוואָהנען, выучивать: לְלַמְּדָם מלחמה (שופטים ג', כ'). וע"ד המליצה: מְלַמֵּד ידי למלחמה (ש"ב כ"ב, ל"ה; תהלים י"ח, ל"ה), הַמְלַמֵּד ידי לקרב (שם קמ"ד, א'), לִמְּדוּ לשונם דבר שקר (ירמיה ט', ד'), ואַתְּ לִמַּדְתְּ אֹתָם עליך אלופים לראש (שם י"ג, כ"א), לכן גם את הרעות לִמַּדְתְּ את דרכיך (שם ב', ל"ג). שעורו: לכן, באמת, כי גם את הנשים המפורסמות לנשים רעות, את לִמַּדְתְּ אותן, את היית להן למופת, ולא את למדת מהן: כאשר לִמְּדוּ את עמי להשבע בבעל (שם י"ב, ט"ז)—היו להם למופת, מהם ראו ועשו: ואחרי הבעלים אשר לִמְּדוּם אבותם (שם ט', י"ג)—למדו אותם את עבודתם: לְלַמֵּד בני יהודה קשת (ש"ב א', י"ח), הנכון כפירש"י—מעתה שנפלו גבורי ישראל ראוי ונחוץ ללמד את בני יהודה למשוך בקשת (ועיין קשת). ובכתבי הקדש האחרונים התיחד הפעל ללמוד תורת ה', אונטערריכטען אים געזעטצע, רעליגיאָן, обучать законамъ Бога: וּלְלַמֵּד בישראל חק ומשפט (עזרא ז', י'). ובזולת נשוא הלמוד: לְלַמֵּד בערי יהודה (דהי"ב י"ז, ז'), וַיְלַמְּדוּ ביהודה וגו' וַיְלַמְּדוּ בעם (שם שם, ט'). ובבינוני בא' במובן ש"ת מורה, לעהרער, учитель: מכל מְלַמְּדַי השכלתי (תהלים קי"ט, צ"ט), וְלִמְלַמְּדַי לא הטיתי אזני (משלי ה', י"ג), והקודם: ולא שמעתי בקול מורי. ובגמרא: מְלַמֵּד תינוקות (ב"ב כ"א, א'), והתיחד השם הזה למלמד לתלמידים קטנים. ובא: אנהגך אביאך אל בית אמי תְּלַמְּדֵנִי (שיה"ש ח', ב'), לדעת המפרשים ענינו, תלמדני תלמד אותי איך אשקך מיין הרקח או תלמד אותי דרכי האהבה, ואולי טעמו הנהגה ונהול, ע"ד: מְלַמֶּדְךָ להועיל, ושעורו: אחרי שאמרה אנהגך אביאך, חזרה לתקן דבריה, תְּלַמְּדֵנִי אתה ר"ל לא אנכי מנהגת אותך, אבל אתה תנהג אותי, כי תרהיב עז בנפשי להחזק בימינך ולמשכך עמי. וכפעול: מְלֻמְּדֵי מלחמה (שיה"ש ג', ח'). מְלֻמְּדֵי שיר (דהי"א כ"ה, ד'). עגלה מְלֻמָּדָה (הושע י', י"א), מצות אנשים מְלֻמָּדָה (ישעיה כ"ט, י"ג)—מצוה שעושים אותה האנשים מצד ההרגל לבד, ושלא בכוונה והרגש מוסרי: מְלֻמְּדֶיהָ גאוני יעקב (ר' מנחם ברבי מכיר פיוט רשות לחתן בראשית) (ועיין מַלְמֵד), ובמשנה: של בית גרמו לא רצו לְלַמֵּד על מעשה לחם הפנים וכו' על מעשה הקטרת על מעשה הכתב (יומא ג', י"א). ובענין הצעת ענין והסברתו, ערקלערען, растолковать: הַמְלַמֵּד חובה מְלַמֵּד זכות (סנהדרין ד', א'). ובע"א: מְלַמְּדִין האב לומר שאינו רוצה (קדושין ג', ו')—מיעצים לו עצה ואומרים לו אמור, וביחוד בענין למוד תורה: הַלּוֹמֵד על מנת לְלַמֵּד (אבות ד', ה'), ובלשון

ההלכה, חדוש פירוש ובאור: עד שבא ר"ע וְלִמֵּד (קדושין נ"ז, ע"א; בבא קמא ס"א, ע"ב). ובמדות שהתורה נדרשת: כל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל לְלַמֵּד, לא לְלַמֵּד על עצמו יצא, אלא לְלַמֵּד על הכלל כלו יצא (ריש ספרא): מדבר שבא לְלַמֵּד ונמצא לָמֵד ב"א מעשה בראשית לְלַמֵּד על מתן תורה ונמצא לָמֵד (ל"ב מדות דר"א בן ריוה"ג), והשגר הלשון לאמר: מְלַמֵּד שֶׁכַּךְ וְכַךְ: את ראשו ואת פדרו, מְלַמֵּד שהראש והפדר קורמים לכל האברים (ספרא ויקרא ז').

הַפֻּעַל: כעגל לא לֻמָּד (ירמיה ל"א, י"ח)—שלא הורגל עוד בעבודה.

הִתְפַּעֵל, במשנה הרגל וחנוך בלמוד, זיך איבען, упражняться: השוחט את העורב לְהִתְלַמֵּד בו (תוספתא מכשירין ג', ח'), כותבין מגלה לתינוק לְהִתְלַמֵּד בה (יומא ל"ז, ע"ב). ובהוראת נפעל: לפי שאינה מִתְלַמֶּדֶת לא בשנה ולא בשנתים (במדבר רבה כ"א), ערלערנט ווערדען, быть изучаему. ובפיוט: לא ירדתי לְהִתְלַמֵּד (קרובות א' דשבועות). ובדבא"ם: מבלתי הִתְלַמֵּד תחלה במלאכת ההגיון (מו"נ א', ל"ד), או למעוט הִתְלַמְּדוּת (שם ב', ל"ז).

לִמּוּד, לְמֻד, ש"ת, א) מורגל ומוטבע, איינגעאיבט, געוואָהנט, при-учену, выучену: פרא לִמֻּד מדבר (ירמיה ב', כ"ד)—מורגל להיות תמיד במדבר וכרוך אחריו: לִמֻּדֵי הרע (שם י"ג, כ"ג). ומזה ב) למי שלומד ומקבל תורה וחכמה מפי רבו, שיללער, יונגער, ученикъ: חתום תורה בְּלִמֻּדָי (ישעיה ח', ט"ז), יש מפרשים שהוא מאמר הנביא שאומר שמן הראוי להצפין ולחתום את התורה בין הַלִּמֻּדִים שלי, והם בני הנביאים. ויתכן שהוא מאמר הש"י שיחתום התורה בין למודי ה' והוא ש"ת ליראי ה' יודעי שמו, לומדי תורתו, ע"ד: וכל בניך לִמּוּדֵי ה' (שם נ"ד, י"ג): אדני ה' נתן לי לשון לִמּוּדִים (שם נ"א, ד'). מן היחיד למוד, בהוראת דבר שמלמדים—נתן לי לשון הראוי ללמד ולהסביר. ובמובן זה פירש: לשמע כַּלִּמּוּדִים (שם) — כמשפט הלמודים האמת והנכוחה, ולדעת האחרונים, ענינו ש"ת, כמו: לִמֻּדֵי ה'. והוא ש"ת לנביאים שהם למודי ה'. וטעמו: ה' נתן לי לשון הנביאים, וכן: לשמוע כַּלִּמּוּדִים—לשמע דבר ה' כנביאים השומעים ומקשיבים לקולו. ובמשנה בא השם לִמּוּד כשם הפעולה למידה, לערנען, לעהרע, ученье: ואל תחמוד כבוד יותר מִלִּמּוּדֶךָ (אבות ו', ה'), ובענין הרגל, געוואָהנהייט, привычка: מבקש לִמּוּדוֹ ואינו מוצא (סנהדרין ע"ב, א'). ובדבא"ם ענינו נושא עיוני, שצריך הגיון ועיון, לעהרע, אַקסיאמא, основа, ученіе, правило, וכש"ת למודיי, דבר שצריך למוד. ובחלוקי החכמות למיניהן, התיחד אצלם השם חָכְמוֹת לִמּוּדִיּוֹת, אל כלל החכמות שעיקרם החשבונות ומספרים, כחכמת החשבון, השעורים, התשבורת והתכונה (ובכלל הנקראים בפי חכמי העמים בשם פאָזיטיווע וויססענשאַפטען, поло-жительныя науки.

תַּלְמִיד, ש"ת, פ"א במקרא, הלומד אצל רב ומקבל חכמתו ממנו, שילער, ученикъ: מבין עם תַּלְמִיד (דהי"א כ"ה, ח'), ומצוי הרבה במשנה: חמשה תַלְמִידִים היו לו לרבן יוחנן בן זכאי (אבות ב', ט'); יהי כבוד תַּלְמִידְךָ חביב עליך כשלך (שם ד', ט"ו). ואמרו: תַּלְמִיד שהגיע להוראה (סוטה כ"ב, ע"א), תַּלְמִיד ותיק (ערובין י"ג, ע"ב), ענינו: תלמיד חרוץ ושקוד. תַּלְמִיד חָבֵר—תלמיד שהצליח בלמודו ונעשה כעין חבר לרבו. ובהשאלה: למי שהולך בשטת חכם אחד שקדמו ומחזיק במדותיו ובדעותיו: הֱוֵי מִתַּלְמִידָיו של אהרן (אבות א', י"ב), מה בין תַּלְמִידָיו של אברהם אבינו לְתַלְמִידָיו של בלעם הרשע (שם ה', כ"ב), ובסמיכות לשם חכם תַּלְמִיד חָכָם—שם מורכב לעוסק בתורה ומשתדל להיות חכם בתורה ובכלל על כל חכמי ישראל עוסקים בתורה. ולדעת הר"א בחור אמרו זה ע"ד הענוה, שלא רצו ליטול להם שם חכם, וכנו א"ע בתלמידים־חכמים, ע"ד שהתכנו חכמי יון בשם פהילוזופום: „אוהב החכמה", ולא בשם „זופום—חכם": כל תַּלְמִיד־חָכָם שאין

תוכו כברו, אינו תלמיד חכם (יומא ע"ב, ע"ב). ובגדר השם ביחוד אמרו: אל יאמר אדם: תַּלְמִיד אני, איני ראוי להיות יחיד (לענין קבלת תענית), אלא כל תלמידי חכמים יחידים: איזהו יחיד ואיזהו תַּלְמִיד? יחיד כל שראוי למנותו פרנס על הצבור, תַּלְמִיד—ששואלין אותו דבר הלכה בלמודו ואומר (תענית י', ע"ב). וברבוים השמיטו מ"ם הרבוי מן השם תלמיד ואמרו: תַּלְמִידֵי חכמים, מרבים שלום בעולם (ברכות ס"ד, ע"א). תַּלְמִידֵי חכמים אין להם מנוחה לא בעולם הזה ולא בעולם הבא (שם).

תַּלְמוּד, ש"ז, א) למוד וביחוד העסק בלמוד התורה, דאָס לערנען, דיא לעהרע, ученье, наука: הוי זהיר בַּתַּלְמוּד, ששגגת תַּלְמוּד עולה זדון (אבות ד', ט"ז), ולא מגיס לבו בְּתַלְמוּדו (שם ו', ו'), אשרי מי שבא לכאן וְתַלְמוּדו בידו (פסחים נ', א'). ובסמיכות לשם תורה: תַּלְמוּד־תורה, הלמוד והעסק בתורה: גמילות חסדים וְתַלְמוּד תורה (פאה א', א'), וענינו ידוע. ובא במובן למוד חדש המתבאר ויוצא מן המקרא: לְתַלְמוּדו הוא בא (ספרי דברים ב'). ורגיל אצלם המאמר תַּלְמוּד לומר, בענין השמעת והסברת למוד חדש, שלא בא מפורש במקום אחר: שאין תַּלְמוּד לומר לאמר (סוטה ה', ד')— המלה לאמר אין אנו יודעים מה היא באה ללמדנו: תַּלְמוּד לומר ועד אין בה (שם ו', ג'). וכן במובן למוד: תלמוד ערוך הוא בפי ר' יוחנן (שבועות מ', ב'). ובא: אלו תלמודות של תורה שנראות כעורות ושהורות מלאמרן ברבים (שהש"ר ה', ט'). והתיחד השם תַּלְמוּד, לעסק פירוש ההלכות והסברת טעמן: שלא הניח מקרא משנה תַּלְמוּד הלכות ואגדות וכו' (סוכה כ"ח, א', וב"ב קל"ד, ע"א) (לפי גרסת הערוך ובנוסחא שבגמרתנו נאמר גְּמָרָא במקום תַּלְמוּד): העוסקים במקרא מדה ואינה מדה, במשנה מדה ונוטלין עליה שכר, בְּתַלְמוּד אין לך מדה גדולה מזו (ב"מ ל"ג, א'), לפי גרסת הערוך, ולפנינו: גמרא, לפי שהשתנה השם תלמוד להשם גמרא בימי האמוראים (עיין גמרא). ומזה נקראו החבורים הגדולים שהם פירושי המשנה שפירשו האמוראים בשם תלמוד. „תלמוד בבלי" שנתחבר בבבל ע"י רבינא ורב אשי, ו„תלמוד ירושלמי", שנתחבר ע"י ר' יוחנן ותלמידיו. וגם שני החבורים האלה נקראו עפ"י הרוב בשם „גמרא". ואמרו: בית ספר למקרא בית תַּלְמוּד למשנה (ירושלמי מגלה פרק ג'), וכש"ת לתלמיד חכם: וְהַתַּלְמִידִים מתענין בו שני וחמישי (סופרים כ', ג').

מַלְמֵד, ש"ז, פ"א במקרא, מוט או מקל שמשתמשים בו להריץ ולהישיר את הבהמה בהליכתה בעבודתה בחרישה, אָקסען שטעקקען, воловій шестикъ: בְּמַלְמַד הבקר (שופטים ג', ל"א) (ועיין דרבן). וחז"ל עשו ממנו פעל, ואמרו: אין מְלַמְּדִים את הפרה אלא בהילת לבד (תוספתא שביעית ג', י"ב). ובמובן זה יש מרבותינו שפירשו: מְלַמֶּדְךָ להועיל (ישעיה מ"ח, י"ז), ואמרו: מסקיד לך כמה דהדין מסאסא מסקיד להדא פרתא (ויק"ר כ"ט). והכוונה, שכמו שבהמלמד דוקרים את הפרה ודופקים ומריצים אותה בעל כרחה, כן הש"י, דופק ומריץ אותך בע"כ, איינטרייבען, שפארנען, шпорить. והנראה שבמובן זה נאמר: עגלה מְלֻמָּדָה (הושע י', י"א)—קשורה ורתומה למלמד: מצות אנשים מְלֻמָּדָה (ישעיה כ"ט, י"ג)—המצוה שעושין מצד ההכרח והכפיה, כאלו דוקרים ודוחקים אותם במלמד.

לִמּוּד, במשנה, ש"ז: ועשה בו לִמּוּדִים (כלים ה', ח'), הר"ש פירש מסגרת וכן פירש הרע"ב זיר, רייפֿ, обручъ: כדרך שעושין לחביות של עץ העשויות מנסרים, לחברם ולקשרם: ר' יהודה אומר עושה לו למודים, בשביל שלא יתמייץ (מו"ק ב', ב')—מחפה את הבור בכסוי של נסרים. ובמעשה אופה אמרו: עשאן כעכין חיבים, כְּלִמּוּדִין פטורים (ברכות ל"ח, ע"א), ופירש"י כנסרים בעלמא, שלא הקפיד על עריסתן. ונמצא בענין זה בפעל: צאו ולִמְדוּם אמר להו (שבת קכ"ה, ע"ב), ופירש"י סדרו אותם והשיבום. כדאמרינן עושה להם למודים סדור נסרים עפ"י הבור, ולא ידענו לו מקור לשרש זה. ולדעת הרב

מוספיא הוא שם נגזר משם אות הלמדא בא"ב של לשון יונית שצורתה שני קוים מחוברים בראשם ונפרדים זה מזה עד סופם ∧ כצורת אהל מחודד, ומזה קראו חז"ל לכסוי של נסרים עשוים בצורה כזו „למורים". ואם באנו לסברא זו אין אנו צריכים לגזרו מן השם של האות היונית ומצורתה ויכולנו למצוא לו סמך בשם זה בעצמו של האות העברית ומצורתה שכן שם האות וצורתה ביונית שאולה מעברית, אלא שביונית צורת האות מהופכת מלמעלה למטה.

לָמָה, לָמָּה, לָמָה עיין מָה.

לָמֶּה עיין מֶה.

לְמוּאֵל, לְמוֹאֵל, שע"פ; דברי לְמוּאֵל מלך (משלי ל"א, א'), בשורק ובאותו ענין: אל למלכים לְמוֹאֵל בחולם (שם שם, ד'). והוא כנוי מליצי לא נודע למי ירמוז, והשם מרכב בתוספת המלה לְמוֹ על השם אֵל, לדעת רש"י הוא כמו לְמוֹ־פִי ועיין מוֹ מוֹן.

לֶמֶךְ, שע"פ, א) בן מתושאל מבני קין. הוא הראשון אשר נאמר עליו שלקח לו שתי נשים (בראשית ד', י"ט). ב) בן מתושלח מבני שת (שם ה' — כ"ה, ל"א). בערבית נמצא הפעל למך בהוראת הפלה השלכה, הפלת אויב, ניעדערשטרעקקען, ניעדערשמירצען, низвергать, ולפי ההוראה הזאת, יתכן שיורה השם לֶמֶךְ הראשון (בן מתושאל) הורג אויביו גבור ומנצח, ויובן בזה מאמרו: כי איש הרגתי.

לְמַעַן עיין מ ע ן בשרש ע נ ה.

לִסְטֵס, ש"ז, סורית; ובדחז"ל: גזלן, שודד, רייבער, פלינדערער, хищникъ, разбойникъ: לִסְטִים מזוין (ב"ק נ"ז, א'). בנוסחאות שלפנינו בא השם בסופו במ"ם וראוי להיות בסמ"ך שכן הוא בסורית. ובלשון יונית ληστής. ובתרגומים: ושאף צמים חילם, תרגומו: ויבזון לִסְטִיסִין (איוב ה', ה'), אבל מפני רוב ההרגל בשם זה השתמשו בו במשנה ובגמרא, ע"ד משקל שם עברי, וכאלו היה עקרו ביחיד לסט.

ואמרו ברבוי לִסְטִים: מפני הַלִּסְטִים (ברכות א', ג'); ובנו ממנו פָּעַל בבנין פִּעֵל: מְלַסְטֵם את הבריות (סנהדרין ע"ב, א'), וכמו כן שם הפעולה:

לִיסְטוּת, ש"נ, עסק הלסטים, פלינדערן, רויבען, разбойничество: כל שאינו מלמדו (את בנו) אומנות מלמדו לִסְטוּת (קדושין ל', ע"ב), יצא לְלִסְטִיּוּת (סנהדרין מ"ו, ב').

לֶסֶת, ש"נ, ארמית, לִיסְתָא לִיסְתָא, לְחִי, וואנגע, באקקע, קיננלאדע, щека, челюсть: ויכה את מיכיהו על הַלֶּחִי (מ"א כ"ב, כ"ד), ת"י: על לִיסְתֵיהּ. וברבוי: על לִיסְתָא (מיכה ד', י"ד), ובגמרא לֶסֶת ע"מ העברי: וְהַלֶּסֶת וגבות הזקן (נדה כ"ג, ע"ב). וברבוי: הַלְּסָתוֹת (שם). וכנראה יובן בשם זה ראש הלחי: הכוכבים אלו הַלְּסָתוֹת (שבת קנ"א, א'), ובמדרש: אלו ראש לְסָתוֹת (קהלת י"ב, ב').

לעב, ארמית, פ"י, ענינו התול ולעג, שְׂחֹק, התקלס, פערשפאָטטען, פערלאַכען, זיך לוסטיג מאַכען איבער יעמאַנדען, осмѣивать, издѣваться, בארמית יבוא בבנין אִתְפַּעֵל: ויתקלסו בו (מ"ב ב', כ"ג), ת"י: וְאִתְלַעֲבוּ ביה. ובבנין פַּעֵל: במלכים יתקלס (חבקוק א', י'), מְתַלְעֵב. ומזה במקרא פ"א: בבנין הִפְעִיל: ויהיו מַלְעִבִים במלאכי האלהים (דה"ב ל"ו, ט"ז).

לָעֵג, פעו"י, דומה לפעל עלג; עיקרו, גמגום, ועלגות, שטאָממערן, שטאָממעלן, заикаться; ולפי שהמגמגם בדבורו, מאמץ מוצאי הדבור ועוקם וקורץ בשפתיו יכלול הפעל הזה, גם ענין ההתול, והלעוב, שבא בעקימות ולזות השפתים ע"ד שמושי הפעל לוז, לוה; הקל ענינו התול ושחוק, פערשפאָטטען, осмѣивать, издѣваться, ונרדף לפעל בוז ושחק וקשורו בלמ"ד: בזה לך לָעֲגָה לך (מ"ב י"ט, כ"א), ה' יִלְעַג למו (תהלים ב' ד'), והקודם: יושב בשמים ישחק: לֹעֵג לרש חרף עשהו (משלי י"ז, ה'), כלה לֹעֵג לי (ירמיה כ', ז'), והקודם: הייתי לשחוק: למסת נקיים יִלְעָג (איוב ט', כ"ג). וע"ד המליצה מיוחס גם לעין: עין תִּלְעַג

לאב (משלי ל׳, י״ז), ע״ד קורץ עין, והכפל: תבוז ליקהת אם בחסרון הקשור: אֶלְעַג בבוא פחדכם (שם א׳, כ״ו), לאַכֿען, смѣяться, והקודם: באידכם אשחק, וַתִּלְעַג ואין מכלים (איוב א׳, ג׳).

הנִפְעַל פ״א במקרא, בענין גמגום בדבור, בבינוני ע״ד ש״ת בסמיכות לשם: נִלְעַג לשון אין בינה (ישעיה ל״ג, י״ט), שטאַמטערנד, косноязычный (ועיין עלג).

ההִפְעִיל כעין הקל, בחוזק הפעולה, התול גדול לתת את מי שמלעיגים לו ללעג ולשחוק, פערשפאָטטען, פערלאַכען, вы-смѣивать, וקשורו גם כן בלמ״ד: כל ראי יַלְעִיגוּ לי (תהלים כ״ב, כ״ח), וַיַּלְעִיגוּ לנו ויבזו עָלֵינוּ (נחמיה ב׳, י״ט). ובא בקשור על: וַיַּלְעֵג על היהודים (שם ג׳, ל״ג). וביחס הבי״ת: וּמַלְעִגים בם (דהי״ב ל׳, י״א); ובדחז״ל: הַמַּלְעִיג על דברי חכמים (ערובין כ״א, ב׳), עין שֶׁתַּלְעִיגָה על כבוד אב ואם (ירושלמי קדושין פ״א, ז׳), והפייטן יוסי בן יוסי אמר: ווּלְעַג בכל דור (מלכויות). לדעת החכם בן זאב נגזר מן הפעל הזה הפעל

לַגְלֵג, שבא ע״ד הכפולים המרובעים בחסרון העי״ן בבנין פִּעֵל בהוראת לעג, בארמית, ובדחז״ל. ובתשלומיו ראוי להיות לַעֲגְלַג או לַעֲגְלֵעַג. והנראה שעקרו ויסודו של הפעל לעג, לג, בהוראת תנועת ועקימת השפתים בדבור (ומיסוד זה יצא גם הפעל להג והקרוב לו לוע ילע (עיי״ש)). ולפי ההוראה הראשונה הזאת יכלול הפעל לגלג, יותר מן הפעל לעג ויבוא א) בהוראת דבור של התול ושחוק, פערשפאָטטען, פערלאַכען, осмѣивать: לִגְלֵג עליו אותו תלמיד (שבת ל׳, ע״ב), מְלַגְלֵג על דברי חכמים (סנהדרין ק׳, ע״א), אל תהי מְלַגְלֵג בדין (דברים רבה ה׳). ב) שחוק של התפארות, זיך לאַכען, זיך ריהמען, посмѣиваться: אל תהא מְלַגְלֵג ואומר (כ״ר ס״ד). ג) גמגום הדבור, בדבור הילדים המתחילים להתחנך בדבור, שטאַממערן, לאַללען, лепетать, תמצא בשם:

לִגְלוּג: לִגְלוּגוֹ עלי אהבה (שה״ש רבה ד׳). ובא גם בחסרון הלמ״ד הראשונה: זיל גְלוֹג לאמך (ויק״ר כ״ה) בענין ספור של התפארות.

לַעַג, ש״ז, התול ושחוק של בזיון, האָהן, שפאָט, посмѣшище: לַעַג וקלס לסביבותינו (תהלים ע״ט, ד׳), וּלְלַעַג (יחזקאל כ״ג, ל״ב), אשר היו לבז וּלְלַעַג (שם ל״ו, ד׳), הלעג השאננים (תהלים קכ״ג, ד׳), שעורו—הלעג להשאננים, כמו: הבוז לגאיונים, ובכנוי: זו לַעְגָם בארץ מצרים (הושע ז׳, ט״ז)—זו הלעג שילעיגו עליהם בארץ מצרים. ויתכן לפרשו בהוראת גמגום ועלגות, שטאַממערן, заиканье, וכנה בשם זה דרך התול, את דברי הפיוס והרצוי, אשר דברו באזני מלכי מצרים, כאשר בקשו עזרתם, שלא היתה בהם תועלת, כבלגלוג הילדים, ואמר: זו נפילת שריהם בחרב היא תכלית לעגם בארץ מצרים, מוסב על הקודם: מצאו קראו. ובא בל״ר: כי בְּלַעֲגֵי שפה ובלשון אחרת (ישעיה כ״ח, י״א), וענינו עקימות־שפתים ובגמגום הדבור, כנוי לדבור בלתי מובן כל צרכו לשומע: בחנפי לַעֲגֵי מעוג (תהלים ל״ה, ט״ז), מעקימות ומקריצות שפה ללעג של בזיון (ועיין חנף), מעוג בשרש עוג. ולדעת קצת שני אלה הבאים בל״ר הם משם התאר לָעֵג, הראשון בהוראת מגמגם בלשונו (כי בלעגי שפה) והשני במובן מלעיג ומבזה.

לַעְדָּה, שע״פ: וְלַעְדָּה אבי מָרֵשָׁה (דהי״א ד׳, כ״א), מבני שלה, מקורו ערבית שנמצא בה הפעל לעד, בהוראת חבור, סדור וקביעות, צוזאַממען רייהען, פעסט זעטצען, בעשטיממען, ряднть, опре-дѣлить: ויסודו עד, שנגזרו ממנו בעברית הפעלים יעד, עדד.

לַעְדָּן, שע״פ, א) מבני בניו של אפרים (דהי״א ז׳, כ״ו). ב) מבני בניו של גרשון בן לוי (שם כ״ג ז׳—ט׳, כ״ו, כ״א), (עיין לעדה).

לָעַז, פ"א במקרא. בבינוני קל; מעם לֹעֵז (תהלים קי"ד, א'), י"ת: מעמי בַּרְבְּרָאֵי, ויפורש בענין עז, קשה ואכזר, ווילד, שט־ענג, גרויזאַם, суровый, жестокій, והוא ע"ד עם עז. ורש"י פירש: שפת לשון אחרת שאינה לשון הקדש, וחברו אתו עם נועז וגו' עם עמקי שפה, וכן הוראת הפעל ללז בארמית ולעז בעברית, דבר בשפה אחרת, בלשון בלתי מובנת. ותאר את מצרים בעם לועֵז, לפי שהמדבר בלשון אחרת משונה היה נחשב לפנים כעִלֵּג, עמק שפה. וכמו כן כעם פרא, סכל ואין לב, וכהוראת השם Bardar בל"י. ובמובן זה השתמשו חז"ל: וְהַלּוֹעֵז ששמע אשורית (מגילה ב', א'), ישראל שאינו שומע בלשון הקדש. וברבוי: אבל קורין אותה ללועזות בלעז (שם). והתיחד אצלם השם לַעַז ללשון יונית, ולועז, למי שמדבר בלשון ההיא: לעז לזמר (ירושלמי מגילה פרק א'), ורש"י ז"ל ואחריו כל חכמי צרפת כשתרגמו מלה עברית ללשון אחרת צרפתית או רומית נהגו לומר בלעז, ובגזרת הפעל נראה שיסודו לוז, לזה בהוראת עקימות ונליזה, ונגזר ממנו לעז, לעקימות השפה, ולגמגום הלשון. וזה כמו שאמרנו, שכל המדבר בשפה אחרת בלתי מובנת לַשומע נדמה לו שמעקם שפתיו ומגמגם. ומזה יצא הפעל הזה גם לענין דבור של גנאי בעקימת שפה רנון, דומה למה שהשתמשו חז"ל בפעל לוז (עיין שם): וְלָעֲזָה עליהם כל המדינה (פסחים נ"א, א'), ובהפעיל: היו מַלְעִיזִין עליו (ירושלמי שקלים ה', ס"ו). ובפיוט: משתולל בו לְהַלְעַז (יוצר ז' דפסח), ובפירש"י: אל תעשה דבר שילעיזו בו הבריות, ומזה:

לַעַז, ש"ז, בגמרא, דבור של גנות, דופי, רנון, מאַרעל, שלעכטער רוף, пориданіе, худая молва: להוציא לַעַז על בניה (קדושין פ"א, ע"א), אתה מוציא לַעַז על אותו צדיק (שבת צ"ו, כ"ב), שלא להוציא לַעַז על ספר תורה (יומא ט', ע"א).

לָעַט, פ"י, בליעת מאכל בפחזות, כאדם רעב שהוא פוחז וחופז לבלוע, גיעריג שלינגען, עססען, פרעססען, жадно глотать, жрать, במקרא לא נמצא רק פ"א ובבנין הפעיל במובן יוצא לשני, נתינת מאכל לתוך פה של רעב: הַלְעִיטֵנִי נא מן האדם (בראשית כ"ה, ל'), פערשלינגען לאַססען, давать, похлебать. ובמשנה: אין אובסין את הגמל וכו' אבל מַלְעִיטִין, ואין ממרין את העגלים אבל מַלְעִיטִין (שבת כ"ד, ג'), ופירשו בגמרא, ענין מלעיטין, שהוא תחיבת המאכל לתוך הגרון למקום שמשם עדיין יכול להחזיר, משא"כ באיבוס וְהַמְרָאָה שהוא תחיבת המאכל לפנים מבית הבליעה, במקום שאין יכול להחזיר עוד; הלעיטהו לרשע וימות (ב"ק ס"ט, ע"א). ובדבריהם נמצא הפעל לעט גם בקל: כל שהוא אלם ולועֵט הימנו (דברים רבה א'), וכן הוראתו בערבית.

הַלְעָטָה, שה"פ: איזהו הַלְעָטָה כל שמאכילו מעומד וכו' (תוספתא שבת י"ח, י"ג).

לען, לַעֲנָה, ש"נ, מין ירק ידוע, מר מאד, ווערמוטה, полынь. ובא נרדף לשם ראש: שרש פרה ראש וְלַעֲנָה (דברים כ"ט, י"ז), ואחריתה מרה כַּלַּעֲנָה (משלי ה', ד'), לַעֲנָה וראש (איכה ג', י"ט); ובפיוט עשו מזה פעל: מְלַעֲנֵי מר (מוסף יו"כ), וכמו כן בהפעיל: לְהַלְעִיט במסך תרעליו (סלוק שחרית יו"כ).

לְעוּן, לְעוּנִים, מין ירק גנה ידוע; התרדין וְהַלְּעוּנִים אינן כלאים זה בזה (כלאים א', ג')

מַלְעִין, ש"ז, השער היוצא בראשי הגרעינים זקן השבולת כשהן בשבלים: מלעין של שבולין (עוקצים א', ג'). לפי' הערוך נגזר מן השם לוע, בהוראת לחי, ומזה השער העולה על הלחי. הזקן.

לָעַם, ארמית, ובמשנה, התוך המאכל בשנים שהוא תחלת אכילה, קייען, жевать: לועם בשניו (שבת י"ט, ב'), לא ילעום אדם חיטין (פסחים ל"ט ב'), ותרגום:

ובטלו הטחנות (קהלת י"ב, ג'), ולא יכילון למלעס מיכלא.

לְעִיסָה, ש"נ, דאַס קייען, דאַס צערקייטע, жеванie : לעיסת גריסין (נדה ס', ז').

לַפִּיד, ש"ז, א) לשון שלהבת אש עולה מן המוקד, פלאַממע, פייערצונגע, пламя, огненный языкъ. ובא בסמיכות לשם אש: תנור עשן וְלַפִּיד אש (בראשית ט"ו, י"ז), ותרגומו: בְּעוֹר דאשא, ויכלול גם את הברק, בליטצע, молнія: את הקולות ואת הַלַּפִּידִם (שמות כ', ט"ו), מראיהם כַּלַּפִּידִים (נחום ב', ה'), והכפל: כברקים ירוצצו, וכמו כן את כלל קרני השמש: וישועתה כְּלַפִּיד יבער (ישעיה ס"ב, א'). ב) עץ דולק עושין להדליק בו: וישם לַפִּיד אחד (שופטים ט"ו, ד'), וּכְלַפִּיד אש בעמיר (זכריה י"ב, ו'), ויבער אש בַּלַּפִּידִים (שופטים ט"ו, ה'), כמראה הלפידים (יחזקאל א', י"ג), והקודם כגחלי אש בוערות. ובמקומות אלה הוראת המלה פאַקקעל, факелъ : וְלַפִּידִים בתוך הכדים (שופטים ז', ט"ז), ויבער אש בַּלַּפִּידִים (שם ט"ו, ה'), ותרגומם ג"כ בְּעוֹר. ולדעת הרבה מן הראשונים מזה הענין: לַפִּיד בוז לעשתות שאנן (איוב י"ב, ה')—אש של בזיון, אוד של בזיון. ומזה בדברי חכמים: דברים שקשים כְּלַפִּידִים (סנהדרין ק"ח, ע"ב), ואיננו מתישב על המקרא (ועיין פיד). ובמשנה: הלפיד טמא (כלים ב', ח'), ופירש הערוך קונדס של עץ ובראשו כעין קערה של נחשת ובתוכה תחיבות בגד ושמן ועטרן שמדליקים להאיר. ובפיוט בנו מן השם הזה פעל, ואמרו: מְלַפְּדִים לפידים וברקים נוגהים (קרובות א' דשבועות). ומחבר ס' יוסיפון אמר: והאודם והנופך מִתְלַפְּדִים (פרק ד'), ובגזרת השם לא מצאנו טעם מתקבל. ובמדרש אמרו: תמן אמרין כרוז למה, לפיד ליה (ב"ר ל'). יש מקום שמשתמשים בפעל לפד, בהוראת קריאה והשמעת קול גדול. ואפשר שמשרש זה יצא השם לַפִּיד ללשון שלהבת ע"ש הגדול שמשמיע הדבר המוצת באש בהדלקו, וכמו שמצאנו השם קול מיוחס לאש: כקול להב אש (יואל ב', ה'), ונערתו בְּלַהֲבֵי אש (ישעיה ס"ו, ט')

לַפִּידוֹת, שע"פ, איש דבורה הנביאה (שופטים ד', ד').

לֶפֶס, ש"ז, במשנה שם כלי מחבת שמבשלים ומטגנים בה, פפאַנע, сковорода : כסוי הלפס (כלים א', ה'). שכן דרך בעה"ב להיות מוציא מִלְּפָסוֹ (פאה ח', ד'), וכמו כן יורה גדולה, קעססעל, котелъ: הלפס כדי לקבל קיתונות (כלים י"ד, א') (ועיין לבס). ובאל"ף נוספת אלפס: האלפס והקדרה (שבת ג', ה'). וברבוי: לפסין עירניות (עדיות ב', ה'), ופירשו בו בגמרא: צעי חקליא — קערות של אנשי השדה (ביצה ל"ב, א'), ועיין פירש"י שם, וכנראה שמקורו לפס בלשון פיניקית, שהוראתו דבר חלול קערורי.

לַפְסָן, ש"ז, מין ירק גנה: החרדל וְהַלַּפְסָן (כלאים א', ה'), וכן בל"ר שמו Lapsama :

לפף, ארמית, יסודו לף (לפי, לפא). בבנין פִּעֵל עיקר הוראתו, חבּר קשור, סדור. פערבינדען, צוזאממען בינדען, אַנרייהען, присоединять; ויחבר את חמש היריעת (שמות ל"ו, י'), ת"א וְלַפִּיף, חברת אשה אל אחותה, ת"א מְלַפְּפָן. ומזה עטוף וחתול, אומוויקקעלן, צוזאַממען וויקקעלן, обвивать : אשר טִפַּחְתִּי (איכה ב', כ"ב), תרגומו דְּלַפְּפִית בסדינין. ומזה בגמרא: מְלַפְּפִין הולד בשבת (שבת קכ"ט, ב'). ומזה חבוק וחמוק, אומשלינגען, обнимать: לִפְּפָתוֹ כחוין (מדרש רות ג', ח'). ובהשאלה: כל העובר עבירה אחת בעוה"ז מְלַפַּפְתּוֹ והולכת לפניו ליום הדין (סוטה ג', ב') (ועיין לפת). ובבינוני פֻּעַל: וּמְלוּפֶּפֶת באש (דברים רבה ג').

לִפְלוּף, ש"ז (ע"ד הכפולים המרובעים), ליחה או קרום המכסה את העין: לִפְלוּף שחוץ לעין (מקוואות ט', ב'), לִפְלוּף שבעין (שם שם, ד').

לוּף, ש"ז, מין נטע גנה, ממיני הבצלים: הלוף והשום והבצלים (פאה ו', י'), ובנראה ע"ש שהפרי כלו עלים חופים זה

אה זה ומקופלים יחד, קאַלאָקאזיא, -κολοκα σία: עיקר הלוף השוטה (שביעית ז', ב').

לוּפָן (לופין), ש"ז, מין חולי העינים, הזויר והלופין (בכורות מ"ד, א'). בגמרא פירשו דנפישין זיפיה, ששערות ריסי עיניו מרובים ומתקפלים לתוך העין.

לָפַת, פ"י, הקל תפישת דבר ואחיזתו בכח, כעין חבוק, פֿעסט, אומפֿאַססען, охватывать: וַיִּלְפֹּת שמשון את שני עמודי התוך (שופטים ט"ז, כ"ט), וכתרגומו: ואחד.

הנִפְעַל, היות נתפש ונאחז בכח, ועם זה התעוות והתכווץ, כי הנתפש בכח מזולתו, מתעקם ומתכווץ תחתיו כמבקש להשמט, זיך קריממען, гнуться, изгибаться: ויחרד האיש וַיִּלָּפֵת (רות ג', ח'), יִלָּפְתוּ ארחות דרכם (איוב ו', י"ח) — יתעקמו בלכתם, ילכו עקלקלות הנה והנה. ומן התרגום ומפרש"י נראה שהיו קוראין יִלְפְּתוּ בקל, יסודו כנראה לף, לפף, בהוראת חבור, התחברות וחבוק, וכן פתרוהו חז"ל שכן על וַיִּלָּפֵת (רות ג', ח'), אמרו: לְפָפָתוֹ כחזוית (מדרש רות ג', ח'), ועל יִלָּפְתוּ ארחות (איוב ו', ח'), אמרו: מְלַפֶּפֶת והולכת לפניו (סוטה ג', ב'), ובערבית ענינו: כפיפה. — ומזה יצא השם

יַלֶּפֶת, ש"נ, שהוא מין ספחת וצרעת בעור והוא לח ודבק בעור האדם, הויטפלעכטע, струпъ: גרב או יַלֶּפֶת (ויקרא כ"א, כ'; כ"ב, כ"ב), ת"י חזזיתא מצריתא. ובבבלי (בכורות מ"א, ע"א), נאמר: ילפת זו חזזית המצרית שמלפפתו... עד יום המיתה, וכן הוא במדרש רות (פרשה ג').

לֶפֶת, ש"נ, ארמית, שם מין ירק גינה, שהשרש הגדל בארץ הוא הפרי הנאכל, ריבע, рѣпа, וזה ע"ש אחיזתו ותפיסתו בקרקע: הַלֶּפֶת והנפול (כלאים א', ג'), התיכה של לפת (כלאים ט', ד'), אוי לו לבית שהַלֶּפֶת עוברת בתוכה (ברכות מ"ד, ב'), ד"מ רע וקשה לכרם שנזון בלפת, לפי שהוא קשה לעכול.

לִפְתָּן, מאכל הנעשה מלפת, וכולל שאר מעשה קדרה הנאכל בקנוח סעודה, געמיזע, צוקאָסט, зелень, все что ѣдятъ съ хлѣбомъ: מסב ואוכל בְּלִפְתָּן (נגעים י"ג, ט')—שיביאו מלח: הביאו לפתן (ברכות מ', א'), וחז"ל גזרו ממנו פעל בבנין פִּעֵל: מידי דמְלַפֵּת בעינן (ביצה ט"ז, א')—שעשוי לאכול עם דבר אחר, לרככו ולהטעימו.

לִפְתָּן, ש"ת, לאדם שראשו דומה לְלֶפֶת רחב למעלה ומתקצר והולך וכלה כעוקץ: הכילון וְהַלִּפְתָּן (בכורות ז', א').

לצר, לא נמצא כי אם בשם מֶלְצַר, ורק בספר דניאל: ויאמר דניאל אל הַמֶּלְצַר (א', י"א), ויהי הַמֶּלְצַר נשא את פתבגם (שם ט"ז): והנראה שהוא שם מלשון ארמית ובהוראת איש ממונה על סדור המאכלים וחלוקתם, קעללער-מייסטער, погребщикъ, управляющій кладовою.

לָקָה, ארמית, לקא, לקי, פעו"י, דומה לפעל נכה בעברית. הַקַל עניט היות מוכה במכת יד וכלי, געשלאַגען, געגייסעלט ווערדען, быть битымъ плетью: וַיֻּכּוּ שטרי בני ישראל (שמות ה', י"ד), ת"א וּלְקוֹ. ומזה במשנה: לוֹקֶה ארבעים (מכות א', א')—הן ארבעים מכות שגזרה התורה להכות את החוטא; קול בן לוי לוֹקֶה (מדות א', ב'), מוסב על האמור מקודם: חובט במקלו. ומזה: היות נגף וניזק, בעשאֶדיגט ווערדען, ушибиться: או שלקה בחרסית (ב"ק ג', א'), כהן שֶׁלָּקָה באצבעו (ערובין י', י"א), ובהיזק ממון בנִפְעַל: יִלָּקֶה בחסר וביתר (ב"מ ג', ב') (עיין נִפְעַל) בשביל שלא יִלָּקֶה הכותל (מכשירין ד', ג'), ועם זה נִגַּף מחולי: לָקְתָה בבוליא (חולין נ"ח, א'), שאַדהאַפֿט זיין, быть повреждену: לקו בטחורין (ש"א ה', י"ב), בשער צהוב דק לקוי קצר (נגעים י', א'), שערו לקוי שהוא קצר. שערו לקוי (יבמות פ', א'), קולו לקוי ואין ניכר בין איש לאשה (שם)—קול חלש, שוואַכע שטיממע, слабый голосъ, והפוכו קול עב, ובע"א: נתנם בבית שילקו (טהרות ט', ח')—בזיתים שיתמעכו ויתרככו: נותנו בתוך הבית עד שילקה (מנחות ח', ד');

ובהשאלה: בזמן שהחמה לוקה, הלבנה לוקה (סוכה כ"ט, א'), ענינו נגפת במה שהיא, מתקדרת, ואורה חשך. ובמובן המוסרי: כל שלקה בגופו מפני חכמתו, סימן יפה לו, כל שלקה בחכמתו מפני גופו, סימן רע לו (תוספתא ברכות ג', ד'), ובחכמת ההלכה: כל כלל ופרט שדרך הדין לוקה יתקיימו זה וזה ואל תלקה דרך הדין (במדבר רבה ט')—הורע כחו.

הַהִפְעִיל יוצא, הכאה, שלאַגען, גייסעלן, бить плетью: ארבעים יכנו ת"א יַלְקִינֵיהּ (דברים כ"ה, ג'). ובמשנה: כיצד מַלְקִין אותו (מכות ג', י"ב)—מַלְקִין על לא טובה השמועה, כלומר על תת מקום לחשד (קדושין פ"א, ע"א), במכות שמכים את העובר עבירה.

מַלְקוּת, שה"פ: שהוא חיב מַלְקוּת ארבעים (מכות א', ב'), גייסעל-שלאַגג, розги, ובמשנה בא השם הזה הרוב תחת השם מכות.

לִקּוּי, ש"ז, נזק והפסד וחסרון. והתיוחד אל התקדרות המאורות, לִקּוּי חמה. לִקּוּי לבנה, זאָננען פֿינסטערניסס, מאָנד פֿינסטער-ניסס, затмѣніе луны, затмѣніе солнца.

הלקאה, שה"פ בדבא"ם, שלאַגען, битіе: (אמונות ודעות פ' ג').

לַקּוּם, שע"פ, עיר בשבט נפתלי קרובה אל ים כנרת (יהושע י"ט, ל"ג), ולדעת קצת היא העיר שנקראת בימי בית שני „כפר נחום".

לָקַח, פ"י, ובעתיד תחסר הלמ"ד, ותושלם בדגש, אֶקַּח, ובמקור לָקֹחַ קַחַת, הצווי לְקַח, ועל הרוב בחסרון הלמ"ד קַח, קְחִי. הקַל עיקר ענינו, תפישת דבר וטלטולו ממקומו, להשתמש בו לצרכו כעין הפעל נטל, נסב בארמית, נעהמען, взять. ויבוא א) במובנו הפשוט: צרור הכסף לָקַח בידו (משלי ז', כ'), לַקַח מגלה אחרת (ירמיה ל"ו, ל"ב), וגם כלי לא לָקַחְתִּי בידי (ש"א כ"א, ט'), לָקֹחַ את ספר התורה (דברים ל"א, כ"ו). ב) ויבא בבחינת המקום והגוף, שמובנו ענינו: המשה, הסעה. וקשורו במ"ם: וְלָקַח גם מעץ החיים (בראשית ג', כ"ב), אשר לֻקַּח מן האדם (שם ב', כ"ג), לָקַח מעל המזבח (ישעיה ו', ו'), מעם מזבחי תִּקָּחֶנּוּ (שמות כ"א, י"ד). ג) בבחינת המקום או הגוף שאליו ענינו כמו: הֵבאה, ברינגען, הערבייא האָלען, принести: וְאֶקְחָה פת לחם (בראשית י"ח, ה'), לִקְחִי נא לי פת לחם (מ"א י"ז, י"א), נִקְחָה אלינו משלה את ארון (ש"א ד', ג'). ועם זה הבאה ע"י אחרים: וישלח אבימלך וגו' וַיִּקַּח את שרה (בראשית כ', ב'), שלחה וְקָחֵנִי (ש"א ט"ז, י"א) וכמו כן השגה והבנה, הזמנה, בעקאָממען, פֿערשאַפֿפֿען, доставать: לָקְחָה את התרפים (בראשית ל"א, ל"ד), קְחוּ צרי למכאובה (ירמיה נ"א, ח'). ובהשאלה: וְלָקַחְתָּ מוקש לנפשך (משלי כ"ב, כ"ה), לָקַחְנוּ לנו קרנים (עמוס ו', ג'). לֹקֵחַ לו קלון (משלי ט', ז'). וכן בענין הגשה והקרבה: קְחָה לי עגלה (בראשית ט"ו, ט'), קְחֶם נא אלי (שם מ"ח, ט'), צו פֿיהרען, פֿערנעהמען: ובענין נשיאה, טראַגען, нести, קְחָם על זרועותיו (הושע י"א, ג'), והוא המקור בחסרון פ"א הפעל כמו לָקַחַת אותם, או שהוא פעל עבר כמו לְקָחָם, ע"ד שנאמר: באשר ישא האמן את היונק (במדבר י"א, י"ב): יפרש כנפיו יִקָּחֵהוּ (דברים ל"ב, י"א), ובהשאלה: לא תִקְחוּ עוד חרפת רעב יחזקאל ל"ו, ל'), כמו לא תשאו (עיין נשא), ובפרטי הוראותיו ונטיותיהן: א) משיכה, הובאה, הובלה נחפז ב, ובבע"ח, נעהמען, מיט זיך נעהמען, הינבריגגען, взять, уносить: וַיִּקַּח עשו את נשיו ואת בניו וגו' ואת מקנהו וגו' ואת כל קנינו וילך (בראשית ל"ו, ו'). ומקצה אחיו לָקַח חמשה אנשים (שם מ"ז, ב'). קַח עמך את כל עם המלחמה (יהושע ח', א'), וע"ד כי לא במותו יִקַּח הכל (תהלים מ"ט, י"ח), וְלָקְחוּ אתו משם (דברים י"ט, י"ב), לְקַחְתָּנוּ למות במדבר (שמות י"ד, י"א), לָקֹב איבי לְקַחְתִּיךָ (במדבר כ"ג, י"א); לָקַחַת את יפתח מארץ טוב (שופטים י"א, ה'), האָלען, приводить. וע"ד המליצה: קְחוּ עמכם דברים (הושע י"ד, ג'). ומזה קרבת ומשיכת פרט מתוך הכלל לעלוי מצבו, בחירת הרצוי והחביב: אשר לְקָחַנִי מבית אבי (בראשית כ"ד, ז'); אני לְקַחְתִּיךָ מן הנוה (ש"ב ז', ח'), וְלָקַחְתִּי

אתכם לי לעם (שמות ו׳, ז׳), לָקַחַת לו גוי מקרב גוי (דברים ד׳, ל״ד); ואני הנה לָקַחְתִּי את הלוים מתוך בני ישראל (במדבר ג׳, י״ב), לְקָחָהּ מרדכי לו לבת (אסתר ב׳, ז׳), מִקַּחַת מזרעו מֹשְׁלִים (ירמיה ל״ג, כ״ו). ויכלול גם כן מובן ההנהגה והניהול פֿיהרען, לייטען, вести, руководить: ואחר כבוד תִּקָּחֵנִי (תהלים ע״ג, כ״ד), והקודם: בעצתך תנחני: כי תִקָּחֶנּוּ אל גבולו (איוב ל״ח, כ׳). ובמובן הבחירה התיחד לנשיאת אשה שהנושא בוחר בה מזולתה: וַיִּקְחוּ להם נשים מכל אשר בחרו (בראשית ו׳, ב׳), לָקַחַת את בשמת לאשה (מ״א ד׳, ט״ו), בְּקַחְתּוֹ את רבקה (בראשית כ״ה, כ׳), וַיִּקַּח לו למך שתי נשים (שם ד׳, י״ט). ובש״ת: חתניו לֹקְחֵי בנותיו (שם י״ט, י״ד). ונופל גם על האב הבוחר אשה לבנו: קַח לי את הילדה הזאת לאשה (שם ל״ד, ד׳), אותה קַח לי כי היא ישרה בעיני (שופטים י״ד, ג׳). ופ״א מיוחס הפעל אל האשה: תחת אִישָׁהּ תִּקַּח את זרים (יחזקאל ט״ז, ל״ב). ועל הסרסור ואיש הבינים בנשואים: לא תִקַּח אשה לבני (בראשית כ״ד, ג׳). ובמשפטי התורה התיחד לנשואים גמורים כדת אחרי האירוסין: אשר ארש אשה ולא לְקָחָהּ (דברים כ׳, ז׳), הייראַטהען, жениться: לָקַחַת את יבמתו (שם כ״ה, ז׳). ב) קבלה מיד הנותן: נתתי כסף השדה קַח ממני (בראשית כ״ג, י״ג), וְלָקַח הכהן הטנא מידך (דברים כ״ו, ד׳), שבע כבשת תִּקַּח מידי (בראשית כ״א, ל׳), וְלָקַחְתִּי מאתו מאומה (מ״ב ה׳, כ׳), וְיִקְחוּ לי תרומה וגו׳ מאת כל איש וגו׳ תִּקְחוּ את תרומתי (שמות כ״ה, ב׳), לבלתי קְחַת כסף מאת העם (מ״ב י״ב, ט׳). לָקַחַת הערבון מיד האשה (בראשית ל״ח, כ׳), צוריקקנעהמען, получить: תִּקַּח לה (שם שם, כ״ג) – ישאר אצלה מה שנתן לה, בעהאַלטען, оставлять. ועפ״ד המליצה: לָקַחַת את דמי אחיך מידך (בראשית ד׳, י״א), כי לָקְחָה מיד ה׳ כפלים (ישעיה מ׳, ב׳), הנה ברך לָקָחְתִּי (במדבר כ״ג, כ׳)—קבלתי מאת ה׳ ברכה לברך את ישראל: וְלָקַח בעליו ולא ישלם (שמות כ״ב, י׳)—יקבל את השבועה

ויסתפק בה. ומזה קבלת דבר לרצוי ופיוס, אַננעהמען, принимать: שחד לָקְחוּ בך (יחזקאל כ״ב, י״ב), ולא תִקְחוּ כפר (במדבר ל״ה, ל״א), לֹקְחֵי כפר (עמוס ה׳, י״ב), לא לָקַח מידנו עולה ומנחה (שופטים י״ג, כ״ג), ה׳ תפלתי יִקָּח (תהלים ו׳, י״ד), אויפֿנעהמען, принимать: וְלָקַחַת רצון מידכם (מלאכי ב׳, י״ג). ומזה קבלת דבר ברצון ובשום לב במובן המוסרי: קְחוּ מוסרי (משלי ח׳ י׳), ולא לָקְחוּ מוסר (ירמיה ז׳, כ״ח), קַח נא מפיו תורה (איוב כ״ב, כ״ב), אם תִּקַּח אמרי (משלי ב׳, א׳), חכם לב יִקַּח מצות (שם י׳, ח׳); ובהשכיל לחכם יִקַּח דעת (שם כ״א, י׳), וְתִקַּח אזנכם דבר פיו (ירמיה ט׳, י״ט). ג) אחיזה בדבר לסגלו ולרכשו, פֿיר זיך נעהמען, זיך צו אייגנען, забирать, присвоивать, לָקְחוּ נחלתם (במדבר ל״ד, י״ד), כמו נאחזו בנחלתם: הם יִקְחוּ חלקם (בראשית י״ד, כ״ד), וְלָקַחַת אתנו לעבדים (שם מ״ג, י״ח), תִּקָּחֶנּוּ לעבד עולם (איוב מ׳, כ״ח). וביותר בעל כרחו של הראשונים: אל תִּקַּח מאתו נשך (ויקרא כ״ה, ל״ו), ותרבית לָקָח (יחזקאל י״ח, כ״ג), לָקַח יעקב את כל אשר לאבינו (בראשית ל״א, א׳), את בכרתי לָקָח והנה עתה לקח ברכתי (שם כ״ז, ל״ו); ובכח הזרוע: ואת אשר בשדה לָקָחוּ (שם ל״ד, כ״ח), וועגנעהמען, отнимать: אהליהם וצאנם יִקָּחוּ (ירמיה מ״ט, כ״ט), חסן ויקר יִקָּחוּ (יחזקאל כ״ב, כ״ה), בניך ובנותיך יִקָּחוּ (שם כ״ג, כ״ה), ותפל שבא וַתִּקָּחֵם (איוב א׳, ט׳). ובבינוני פעול: הצל לְקֻחִים למות (משלי כ״ד, י״א). ועם זה גם כבוש ערים וארצות במלחמה, ערָאָבערן, завоевать: אשר לָקַחְתִּי מיד האמרי בחרבי ובקשתי (בראשית מ״ח, כ״ב), וַיִּקַּח את כל ארצו מידו (במדבר כ״א, כ״ו), מִקַּחַת אתה מיד מלך ארם (מ״א כ״ב, ג׳). ובהשאלה: נָקָם אֶקָּח (ישעיה מ״ז, ג׳), וְנִקְחָה נקמתנו ממנו (ירמיה כ׳, י׳), ראַכע נעהמען, отомстить. ובע״א: וְלֹקֵחַ נפשות חכם (משלי י״א, ל׳), ואל תִּקָּחֲךָ בעפעפיה (שם ו׳, כ״ה), בעיניו יִקָּחֶנּוּ (איוב מ׳, כ״ד). ומזה שלילת דבר מזולתו הפך נתינה, אַבנעהמען, צוריקק נעהמען,

отбирать : ה' נתן וה' לקח (שם א', כ"א), לכן אשוב וְלָקַחְתִּי דגני (הושע ב', י"א), ולא אֶקַּח את כָּל הממלכה מידו (מ"א י"א, ל"ד); לֻקַּח את אדניך מעל ראשך (מ"ב ב', ג'), לָקַח ממך את מחמד עיניך במגפה (יחזקאל כ"ד, ט"ז), ועניננו מיתה : קח נא את נפשי ממני (יונה ד', ג'), נופל על סתם מיתה ביחס אל ה' הממית. וכן : ורוח קדשך אל תִּקַּח ממני (תהלים נ"א, י"ג), כי לָקַח אתו אלהים (בראשית ה', כ"ד), וטעמו : שהשי"ת הנותן את הנשמה, שב לקחתה, ועי"ד : תוסף רוחם יגועון (תהלים ק"ד, כ"ט), וטעם זקנים יִקָּח (איוב י"ב, כ"ב), יין ותירש יִקַּח לב (הושע ד', י"א), בערויבען, лишать : ועם זה, העברה, עקירה, כריתה : ותבוא חרב וַתִּקָּחֵהוּ (יחזקאל ל"ג, ד'), וועגראַפֿען, похищать : ואת כלם ישא רוח יִקַּח הבל (ישעיה נ"ז, י"ג), את נֶפֶש בעליו יקח (משלי א', י"ט). ד) קנית דבר במחיר : ערווערבען, קױפֿען, пріобрѣсть, купить : לִקְחִי חטים (ש"ב ד', ו'), יִקְחוּ מקוה במחיר (מ"א י', כ"ח), קױפֿער покупатель, ורגיל בכתבי הקדש האחרונים. לא נִקַּח מהם בשבת (נחמיה י', ל"ב), וְנִקְחָה דגן ונאכלה (שם ה', ב'). ובמובן זה השתמשו במשנה ביחוד אחרי אשר לשארי הוראות הפעל לקח השתמשו בפעל נטל הארמי. ואמרו: וְהַלּוֹקֵחַ אסור (פאה ה', ו'), אחד הַלּוֹקֵחַ ואחד המוכר (ב"מ ד', ד'), לָקַח הימנו חטים בדינר (שם ה', א'), שאני רוצה למכרן וְלִיקַּח בהן (שם), קַח לי ממי שהוא נאמן (דמאי ד', ה'). ובפעול: וְהַלּוֹקֵחַ בכסף מעשר (דמאי א', ג). ה) בענין תפיסה בדבר לעכבו ולעצור בעדו, אויפֿהאַלטען, задержать : אל לארך אפך תִּקָּחֵנִי (ירמיה ט"ו, ט"ו), טעמו : אל תקח את ריבי לעכבו ולהשוותו לארך אפך. ולדעת קצת טעמו : אל תתנהג עמדי, זיך מיט יעמאַנדען בענעהמען, поступать съ кѣмъ. ומזה יתכן שבא לענין אחזות שרשי הנטעים בארץ, השרשה, פֿערפֿלאַנצען, איינזעטצען, насаждать, сажать : קָח על מים רבים (יחזקאל י"ז, ה'), והוא כמו לָקַח. וכתרגומו : למזרע נצביה.

וכעין זה פירש"י, נשרש על מים רבים, והוא מוסב על קליטת הזרע, צונעהמען, приниматься. וכן הוא אומר להלן: אל מים רבים היא שתולה (שם ח'). ומזה אפשר לפרש: זממה שדה וַתִּקָּחֵהוּ (משלי ל"א, ט"ז), והכפל: מפרי כפיה נטעה כרם (ועיין זמם). והפייטן יוסי בן יוסי אמר קְחָתָהּ דור מאלף (זכרונות). ו) תפיסת המחשבה, התעוררות והסכמה בלב, אונטערנעהמען, предпринимать : וַיִּקַּח קרח (במ"ב ט"ז, א'), ואבשלום לָקַח ויצב לו (ש"ב י"ח, י"ח), כי אֶקַּח מועד (תהלים ע"ה, ג'), בעשטימען, опредѣлить, מה יִקָּחֲךָ לבך (איוב ט"ו, י"ב). ולדעת יב"ע יבוא הפעל לקח גם בהוראת למוד (עיין לקח), וכן תרגם: כי יִקָּחֵנִי (תהלים מ"ט, ט"ז), יַלְפִנַנִי אוֹרַיְתֵיהּ. וכן פירש"י: מוסר לא לָקָחוּ, לא למדו (שבת ל"ב, ע"ב). ויתכן שמזה יהיה ענין: מה יִקָּחֲךָ לבך (איוב ט"ו, י"ב); ומרוב שמושי הפעל בלשון יבוא ג"כ בהוראת התחלת מעשה, או הזמנה למעשה: וַתִּקַּח המילדת ותקשר (בראשית ל"ח, כ"ח), וְלָקַחְתִּי את לחמי וגו' ונתתי (ש"א כ"ה, י"א). ומזה: בְּקַחְתֵּךְ את אחותיך (יחזקאל ט"ז, ס"א), בעהאַנדעלן, זיך בענעהמען, вести себя, держаться, איך לקחת דרכיך והנהגתך עמהן: הַלֹּקְחִים לשונם וינאמו נאם (ירמיה כ"ג, ל"א) — המשתמשים בלשונם. ורש"י פירשו מלשון למוד: המלמדים לשונם לאמר בלשון נבואה. ויכלול ג"כ השתתפות במעשה: קַח לך סמים (שמות ל', ל"ד), קְחוּ לכם שני עשר איש (יהושע ג', י"ב). ומזה

הַנִּפְעַל מעין הַקַּל: וַתִּלָּקַח אסתר (אסתר ב', ח') — הבאה ולקיחה, על צד הבחירה, געבראַכט ווערדען, быть приведену: כי נִלְקַח ארון האלהים (ש"א ד', כ"ב), בע"ב, ענטריסען ווערדען, быть похищену: ביום הִלָּקְחוֹ (שם כ"א, ג') — הסרה העברה. הערונטערגענאָמען, וועגגענאָממען ווערדען, быть убрану. ובענין מיתה חטופה: הוא בעונו נִלְקַח (יחזקאל ל"ג, ו'). ובמיתת צדיקים אסיפה: בטרם אֶלָּקַח מעמך (מ"ב ב', ט'), ובמשנה בענין קניה בכסף: אינו נלקח

בכסף מעשר (מעשר שני א׳, ג׳), וְנִלְקָחִין מכל אדם (שביעית ח׳, א׳).

הֻפְּעַל מעין הַקַל בהוראת הנפעל, גענאָממען ווערדען, быть взяту: אשר לֻקַּח משם (בראשית ג׳, כ״ג). ובהשאלה: וְלֻקַּח מהם קללה (ירמיה כ״ט, כ״ב). ובלקיחה בחוקה: אשר לֻקַּח לך (שופטים י״ז, ב׳), כי לֻקְּחו בניך בשבי (ירמיה מ״ח, מ״ו), וועגגענאָממען, ענטריססען ווערדען, быть отняту: מעצר וממשפט לֻקָּח (שם נ״ג, ח׳), לפירוש רש״י בשילקה מן העצר שהיה עצור בידם, יקח בחוקה מידיהם. ולדעת הרשד״ל טעמו כמו: בלי עצר ובלי משפט לֻקָּח—שהומת ונספה בלי רשות הממשלה ובלא גזר דין ומשפט, אלא כל מוצאיו הרגוהו. והמ״ם הוא מ״ם השלילה, ע״ד: ומשנאיו מן יקומון (דברים ל״ג, י״א). ויש שפירשו מסבת העצר והמשפט הקשה נענה ונספה.

הָהָפְעַל כעין הַפֻּעַל: יֻקַּח נא מעט מים (בראשית י״ח, ד׳), וַתֻּקַּח האשה בית פרעה (שם י״ב, ט״ו) — הובאה, ברזל מעפר יֻקָּח (איוב כ״ח, ב׳), הֲיֻקַּח מגבור מלקוח (ישעיה מ״ט, כ״ד), ענטריססען ווערדען, быть отняту.

הַהִתְפַּעֵל, התאחזות והסתבכות, אין איינאַנדער גרייפען, захватывать другъ друга; ונופל על האש הנאחזת ואוכלת מסביב לו: ואש מִתְלַקַּחַת בתוך הברד (שמות ט׳, כ״ד), ותרגום השמרוני מתנסבה, ואש מִתְלַקַּחַת (יחזקאל א׳, ד׳).

לֶקַח, ש״ז, דבר חכמה ולמוד יפה ונעים הלוקח ותופש את לב האדם: ורגנים ילמדו לֶקַח (ישעיה כ״ט, כ״ד), לעהרע, בעלעהרונג, назиданіе, поученіе, יערף כמטר לִקְחִי (דברים ל״ב, ב׳), ותרגום השמרוני נסיבי: ישמע חכם ויוסף לֶקַח (משלי א׳, ה׳), כי לֶקַח טוב נתתי לכם (שם ד׳, ב׳), והכפל: תורתי אל תעזבו: ומתק שפתים יוסיף לֶקַח (שם ט״ז, כ״א). ומזה מליצה יפה מושכת לב: הִטַּתּוּ ברב לִקְחָהּ (שם ז׳, כ״א), בערעדזאַמקייט, краснорѣчіе, וכ״כ הנהגה טובה עפ״י דרכי המוסר והתורה: בענעהמען, поведеніе, או שהוא במובן תורה ומוסר.

לְקִיחָה, שה״פ, דאַס אַננעהמען, נעהמען, взятіе: מפני מה הקדים לקיחתו של פסח (מכילתא בא, ה׳).

לָקוּחַ, ש״ת, בפיוט: בעון לְקוּחֶיךָ כפר (מעריב יו״כ).

לְקוּחִין, ש״ז: וְלָקַחְתָּ, ליקוחין יש לך בה (קדושין כ״ב, א׳)—קדושין תופסין בה.

לָקוּחוֹת, שם קבוץ, המתעסקים במקח וממכר, קויפלייטע, торговцы, ונותנן לְלָקוּחוֹת ביו״ט (ביצה ג׳, ח׳)—פודין אותו עפ״י שלשה לקוחות, אבל לא עפ״י שלשה שאין לָקוּחוֹת (תוספתא מעשר שני ג׳, ג׳).

מִקַּח, שה״פ, פ״א במקרא, נעהמען, взятіе, (דהי״ב י״ט, ז׳), ובמשנה: מִקָּחוֹ מבעשור (פסחים ט׳, ח׳), כמו לקיחתו. ובענין קניה בכסף: מִקַּח וּמִמְכָּר (ב״מ פרק ד׳), מִקָּחוֹ בטל (גיטין ה׳, ו׳), מִקָּחוֹ קיים (שם). ובמובן המוסרי: קחו מִקַּחֲכֶם לשם שמים (תענית ל׳, א׳)—לקיחת אשה.

מַקָּחָה, ש״נ, לא נמצא כי אם פ״א במקרא ובל״ר, סחורה שלוקחים ומוכרים, וואַארע, товаръ: המביאים את הַמַּקָּחוֹת (נחמיה י׳, ל״ב).

מַלְקוֹחַ, א) שם נרדף לשלל, שבי שלוקחים בחוקה, בייטע, добыча: את ראש מַלְקוֹחַ השבי (במדבר ל״א, כ״ו), ותרגום השמרוני: מנסבה, היקח מגבור מַלְקוֹחַ (ישעיה מ״ט, כ״ד). ב) ברבוי זוגי מַלְקוֹחַיִם, שם תאר מליצי אל החך העליון והתחתון התופסים את המאכל, גויבען, нёбо, ולשוני מדבק מַלְקוֹחָי (תהלים כ״ב, ט״ז), כמו לְמַלְקוֹחַי (ועיין לשון).

מֶלְקָחַיִם, שם במספר זוגי, כלי שלוקחים בו דבר שאינו ניטל בידים כמו גחלת, צאַנגע, щипцы: והנרות וְהַמֶּלְקָחַיִם (מ״א ז׳, מ״ט) — להיטיב בה את הפתילה הדולקת: בְּמֶלְקָחַיִם לקח מעל המזבח (ישעיה ו׳, ו׳), וּמַלְקָחֶיהָ (שמות כ״ה, ל״ח).

לִקְחִי, שע״פ, אחד מבני מנשה (דהי״א ז׳, י״ט).

לָקַט, פ״י, הקל לקיחת דברים קטנים מפוזרים לאחד אחד, צוזאַמענלעזען,

אויפקלויבען, собирать, איש לפי אכלו לָקָטוּ (שמות ט"ז, י"ח) — את גרגירי המן, יצאו מן העם לִלְקֹט (שמות ט"ז, כ"ז), אל תלכי לִלְקֹט בשדה אחר (רות ב', ה') — שבלים, וְלִלְקֹט שושנים (שה"ש ו', ב'), לִקְטוּ אבנים (בראשית ל"א, מ"ו). וע"ד המליצה: תתן להם יִלְקֹטוּן (תהלים ק"ד, כ"ח) — יקבלו. ובמשנה: מה שֶׁלָּקַט לֶקֶט למעשר שני (מעשר שני ב', ה')—במעות מפוזרים. וכן בענין תלישת פירות מחוברים: הרי זה לא ילקוט (ערלה ה', ו'). וכן בענין תלישת שערות: אפילו לקטו במלקט (מכות ג', ה'). ובחבור קרעי בגדים בתפירות רפות ובלתי מהודקות: למוללן וּלְלוֹקְטָן (מו"ק כ"ו, א').

ובנִפְעַל: התאנה הזו בזמן שהיא נִלְקֶטֶת בעונתה (שה"ש ו', ב').

הפִּעֵל בהוראת הקַל: את אשר לִקֵּטָה (רות ב', י"ז), כִּמְלַקֵּט שבלים (ישעיה י"ז, ה'), איפלעזען, собирать, подбирать: ולקט קצירך לא תְלַקֵּט (ויקרא י"ט, ל"ב), ופרט כרמך לא תְלַקֵּט (שם שם, י'), הבנים מְלַקְּטִים עצים (ירמיה י"ז, י"ז), היו מְלַקְּטִים תחת שלחני (שופטים א', ז')—פרורים, וַיְלַקֵּט נער יהונתן את החצים (ש"א כ', ל'). ובענין אספה, זאמעלן, копить: וַיְלַקֵּט יוסף את כל הכסף (בראשית מ"ז, י"ד).

הפֻּעַל פ"א במקרא, ובהשאלה: ואתם תְּלֻקְּטוּ לאחד אחד (ישעיה כ"ז, י"ב), אויפגעלעזען ווערדען, быть собираему. ובמשנה: גדיש שלא לוּקַט תחתיו (פאה ה', א').

ההִתְפַּעֵל, פ"א במקרא אסיפת אנשים על יד על יד ובכמות מעוטה, זיך זאמעלן, собираться: וַיִּתְלַקְּטוּ אל יפתח אנשים ריקים (שופטים י"א, ג'). ובמשנה כעין הנפעל: הַמִּתְלַקְּטִים למעשר שני (מעשר שני ב', ה'), אויפגעלעזען ווערדען, быть подбираему—במעות מפוזרים. ובשעה שהיא (התאנה) מִתְלַקֶּטֶת שלא בעונתה (ב"ר ס"ב). ובע"א: תֵּל הַמִּתְלַקֵּט עשרה מתוך ארבע (שבת ק', ע"א)—שהולך הלוך וגבוה עשרה טפחים בשטח של ארבע אמות: מִתְלַקֵּט מהו (חולין כ"ו, א')—חצי כזית כאן. ובא ע"ד בבנין תפעיל ובבנין מרכב מהפעיל ופִעל: אבל מלעיטין וּמְהַלְקְטִין לתרנגולים (שבת כ"ד, ג'). ובתוספתא: מְהַלְקְטִין אווזין ותרנגולים, ואין צריך לומר שֶׁמַּלְקִיטִין (י"ח, י"ג), ופירשו בגמרא ההבדל שביניהם: מְהַלְקְטִין דספי ליה בידים, וּמַלְקִיטִין דשדי ליה קמייהו (קנ"ה, ע"ב). ובע"א: מְהַלְקְטִין את המילה ואם לא הִילְקִט (שם קל"ג, ע"ב) — הסרת הציצין המעכבין את המילה.

לֶקֶט, ש"ז, השבלים הנושרים מיד הקוצר בשעה שקוצר, שמלקטים אותם אחרי כן, נאַכלעזע, доборъ, дожинки: וְלֶקֶט קצירך לא תְלַקֵּט (ויקרא י"ט, ט', כ"ג, כ"ב). ובמשנה: איזהו לֶקֶט הנושר בשעת הקצירה (פאה ד', י'), וכן קראו למצות עזיבת הַלֶּקֶט לעניים: נאמנים על הַלֶּקֶט (שם ח', ב').

לְקִיטָה, שה"פ, דאַס איפלעזען, подбираніе: אתרוג שוה לאילן וכו' שבשעת לְקִיטָתוֹ עשורו (בכורים ב', ו'), וּלְקִיטָתוֹ כאחת (פאה א', ד').

לָקוּט, לְקוּטוֹת, ש"ת ללוקט בכמה שדות ומערבב שבלי שיפון עם שבלי חיטין, אויפלעזער: היו לְקוּטוֹת מארבע (סאין בסלע) ולכל אדם משלש, אין פוסקין עד שיצא השער ללוקט ולמוכר, פוסקין לִלְקוּטוֹת כשער הלקוטות, יזיף (לוה) מלקוט חבריה (ב"מ ע"ב, ע"ב), לְקוּטֵי בתר לְקוּטֵי (שם כ"א, ע"ב).

לָקִיט, ש"ת, לשכיר הדר אצל בעה"ב ועומד לשירות הבית, לכבדו לפנותו וללקט עצים וכדומה: ומחלפא בְּלָקִיט (כתובות נ"ד, א'), חוטבי עצים, ת"י מְלַקְּטֵי (יהושע ט', כ"ג), שכירו וּלְקִיטוֹ (בבא מציעא קי"ב, ע"א).

יַלְקוּט, ש"ז, שק או כלי להניח בו מה שלוקטים: טאַשע, сумка: בכלי הרעים אשר לו וּבַיַּלְקוּט (ש"א י"ז, מ').

הֶלְקֵט, ש"ז, במובן לקט הנושר בשעת קצירה: כהלקטי קיץ (תוספתא נזיר א', ד').

מַלְקֵט, ש"ז, מלקחים, צאַנגע, щипцы: מַלְקָחֶיהָ ת"י מַלְקְטַיָּא (במדבר ד', ט'), ובמשנה: לקטו בְּמַלְקֵט (מכות ג',

ת׳)—צבת קשה לתלוש השער: בְּמַלְקֵט וברהיטני (שבת צ״ו, א׳), ועמ״נ:
מַלְקֶטֶת, כלי ללקוט השער: ועשאן לְמַלְקֶטֶת (כלים י״ג, ח׳).
מַלְקוֹט, ש״ז: הַמַּלְקוֹט של בקר (כלים פ״ז, ז׳), הערוך פירש עור שמשימים על עיני הפרה כדי שתסבב בדישה, ולא תבעט. והרמב״ם פי׳ כלי עור ללקוט בו גללי הבהמה שלא יטנפו את התבואה בדישתה.
ובגזרת השם נראה דעת פירסט שעיקרו אחיזה ודומה לשרש נקט בארמית. ותרגום: מלקטיא על השם מלקחים בעברית כראיה לדבר. ובהבדל שבינו לשרש אסף, קבץ, צבר (עיין קבץ).
לָקַק, פ״י, דומה אל לחך ונופל על הדבר הנגר, לעקקען, שליררפען, локать:
הקל: במקום אשר לָקְקוּ הכלבים את דם נבות יָלֹקּוּ הכלבים את דמך (מ״א כ״א, י״ט), כל אשר יָלֹק בלשונו מן המים כאשר יָלֹק הכלב (שופטים ז׳, ה׳). והבינוני פעול בא בבנין פִּעֵל: ויהי מספר הַמְלַקְקִים (שם שם, ו׳, ו׳).
לֶקֶשׁ, ש״ז, צמחי או עשבי השדה המאוחרים שצומחים אחרי הגיזה הראשונה. שפאֶטגראַז, גרומסעט, подростъ, отава: בתחלת עלות הַלָּקֶשׁ והנה לֶקֶשׁ אחר גזי המלך (עמוס ז׳, א׳), וכן הוא בארמית: לְקִישׁ: כי אפילת הנה ת״י: לקישות הינון (שמות ט׳, ל״ב), וכן במדרש: לקישות היו (שמו״ר י״ב). ובגמרא: אם בכיר ולקיש כחדא (סנהדרין י״ח, ב׳)—כל תבואה בכלל שמאחרת בגדולה. בולדי בהמות: העטפים ת״א לְקִישַׁיָּא (בראשית ל׳, מ״ב), ומזה הפעל
לִקֵּשׁ, בְּפִעֵל, פ״א במקרא, ע״ד הפעל עולל, מן עוללות, בצירת הענבים המאוחרים או האחרונים, שפאֶטבעערען, אויפלעזען, подбирать: וכרם רשע יְלַקֵּשׁוּ (איוב כ״ד, ו׳). ובדחז״ל בא בהפעיל בענין אחור פעולה, העברת המועד: שאני מביא לכם טובה והלקשתי אותה (במדבר רבה א׳), פערשיעבען, откладывать; וכמו כן במובן ממהר לעשות דבר שאיחרו אותו. הפועל הזה יושב ומשמר לכשיפליג מלאכתו קימעא וילקשנה בסוף (ויק״ר ל׳), איינהאָלען, наверстать: ואמרו: ואין מאפליה אלא הַלְקָשָׁה (במדבר א׳), והקליר אמר: והשלג הקפיא לְנִלְקֶשֶׁת (פיוט גשם), והוא בכלל הצמחים המאחרים בגדולם. ואמר עוד: ציה אם מוּלְקֶשֶׁת (פיוט טל).
מַלְקוֹשׁ, ש״ז, המטר השני היורד בארץ ישראל בחדש ניסן לפני הקציר. שפּעטרעגען, поздній дождь, המאוחר אל המטר הראשון היורד שם בחשון אחר הזריעה שנקרא יורה, מורה: יורה וּמַלְקוֹשׁ (דברים י״א, ד׳), וּמַלְקוֹשׁ בראשון (יואל ב׳, כ״ג)—בחדש הראשון (הדש ניסן), כמלקוש יורה ארץ (הושע ו׳, ג׳). וכן נקראת העת ההיא עת מלקוש: מטר בעת מלקוש (זכריה י׳, א׳). ובטעם גזרת השם הזה אמרו בגמרא: מלקוש דבר שממלא תבואה בקשיה. ד״א דבר שיורד על המלילות ועל הקשין (תענית ו׳, א׳). ואם שהם דרשוהו כשם מורכב, נראה שדעתם שיסוד השרש הזה הוא קש, ונופל על התבואה המאוחרת שהיא קשה וצנומה כנגד הבכירה שהיא רכה ושמנה.
לָשָׁד, ש״ז, שקוי, מוח, זאַפט, сокъ: נהפך לְשַׁדִּי בחרבני קיץ (תהלים ל״ב, ד׳). והוא הליח החיוני, לעבענסזאַפט, жизненный сокъ, וטעמו: נתקלקל ונתיבש ליחי החיוני בסבת חרבני קיץ, ובא בדגש ע״ד גְּמַלֵּי מן גמל. ומזה: ב) מאכל שמן, פעטטיגעס, жирное: רקיק עשוי בשמן, אֶהלקוכען, оладься съ елеемъ: כטעם לְשַׁד השמן (במדבר י״א, ח׳), ויסודו שַׁד, עיי״ש, ובערבית נמצא בפעל הרטבה, להלח, נעסצען, намочить.
לִשְׁכָּה, לְשָׁכָּה, ש״נ, חדר על יד בנין גדול עשוי לתשמיש מיוחד, לצרכי עבודת הבנין הכללי, וביחוד בבית המקדש, נעבען-ציממער, пристройка, малая комната: ויעש לו לִשְׁכָּה גדולה (נחמיה י״ג, ה׳), בבנין הכללי של בית המקדש. ונאמר עליה: ושם היו

לפנים נותנים את המנחה וגו׳: וְלִשְׁכָּה ופתחה באילים (יחזקאל מ׳, ל״ח), זה הַלִּשְׁכָּה וגו׳ לכהנים שומרי משמרת הבית (שם שם, מ״ה). ובסמיכות בְּלִשְׁכַּת בית אלהינו (נחמיה י״ג, ד׳), ואבא אתם בית ה׳ אל לִשְׁכַּת בני חנן וגו׳ אשר אצל לִשְׁכַּת השרים אשר ממעל לְלִשְׁכַּת מעשיהו וגו׳ שמר הסף (ירמיה ל״ה, ד׳), וכן היו לְשָׁכוֹת בחצר המלך: וירד בית המלך על לִשְׁכַּת הספר (שם ל״ו, י״ב), ויביאם לִשְׁכָּתָה (ש״א ט׳, כ״ב)—אל הלשכה המיוחדת אשר היתה לשמואל על יד הבמה. וברבוי: להכין לְשָׁכוֹת בבית ה׳ (דה״ב ל״א, י״א), ואל פני הבנין לְשָׁכוֹת (יחזקאל מ״ב, י׳), אל הַלְּשָׁכוֹת לבית האוצר (נחמיה י׳, ל״ט). ובסמיכות: אל לִשְׁכוֹת בית אלהינו (נחמיה י׳, ל״ח), ובא: הַלִּשְׁכוֹת בית ה׳ (עזרא ח׳, כ״ט), אל הַלִּשְׁכוֹת הקדש (יחזקאל מ״ו, י״ט) (עיין נשכה). ובמשנה: שש לְשָׁכוֹת היו בעזרה וכו׳ שבצפון לשכת המלח וכו׳, שם היו נותנין מלח לקרבן וכו׳, לִשְׁכַּת הגולה שם היה בור (הגולה) קבוע, והגלגל נתון עליו. לשכת הגזית שם היתה סנהדרין גדולה יושבת (מדות ה׳, י״ג). בשלשה פרקים בשנה תורמין את הַלִּשְׁכָּה (שקלים ג׳, א׳), לִשְׁכַּת האוצר שלשם נתנו את כל השקלים מתרומת מחצית השקל. והתרומה אשר הפרישו משם לצרכי בית המקדש נקראת תרומת הַלִּשְׁכָּה (שם ד׳, א׳), מותר שיירי הַלִּשְׁכָּה (שם שם, ג׳). ובגזרת השם לא מצאנו טעם מתקבל (ועיין נשכה).

לֶשֶׁם, ש״ז, מין אבן יקרה מגוון אדום מזהיר. ולפי המתרגמים היא הנקראת אָפַאל או היאַצינט, опалъ, והיא אחת מי״ב האבנים שהיו בחשן: לֶשֶׁם שבו ואחלמה (שמות כ״ח, י״ט, ל״ט י״ב).

לֶשֶׁם, שע״פ, שם עיר אשר כבשוה בני דן: ויקראו לה דָן, כשם דן אביהם (יהושע י״ט, מ״ז). וכנראה שהיא היא אשר באו דברי מלחמות בני דן עמה בפרט בספר שופטים, ושם נקראת לַיִשׁ (שופטים י״ח, ז׳,—כ״ט) עיין שם.

לָשׁוֹן, ש״נ, ולפעמים גם בל״ז, חתיכת הבשר הארוכה והקצרה אשר בתוך הפה. הרכה והמתקשה. והיא כלי האכילה בכל בעח״י וגם כלי הדבור באדם, צונגע, языкъ: לְשׁוֹן אפעה (איוב כ׳, ט״ז), לְשׁוֹן כלביך (תהלים ס״ח, כ״ד), תדבק לְשׁוֹנִי לחכי (שם קל״ז, ו׳). לְשׁוֹנָם בצמא נשתה (ישעיה מ״א, י״ז), וּלְשׁוֹנוֹ תמק בפיהם (זכריה י״ד, י״ב), אשר ילק בִּלְשׁוֹנוֹ (שופטים ז׳, ה׳). ובבחינת היותו כלי הדבור יאמר: כְּבַד לָשׁוֹן (שמות ד׳, י׳), הלשון היא כבדה וקשה ואיננו יכול להשתמש בה כראוי לדבור: נלעג לָשׁוֹן (ישעיה ל״ג, י״ט), שטאַממערנדער, заика, ומיוחס אל השם הזה הפעלים המתיחדים אל הדבור: לָשׁוֹן מדברת גדולות (תהלים י״ב, ד׳), דברה לְשׁוֹנִי בחכי (איוב ל״ג, ב׳), לְשׁוֹנִי כל היום תהגה צדקתך (תהלים ע״א, כ״ד), וּלְשׁוֹנִי אם יהגה רמיה (איוב כ״ז, ד׳), בל״ז, תען לְשׁוֹנִי אמרתך (תהלים קי״ט, קע״ב), תרנן לְשׁוֹנִי צדקתך (שם נ״א, ט״ז). וע״ד המליצה: לְשׁוֹנִי עט סופר מהיר (שם מ״ה, ב׳). והשמות המתיחסים אל הלשון במובן זה יבואו ביחוסי המקום: כי אין מלה בִּלְשׁוֹנִי (שם קל״ט, ד׳), ומלתו על לְשׁוֹנִי (ש״ב כ״ג, ב׳), ורומם תחת לְשׁוֹנִי (תהלים ס״ו, י״ז), דבש וחלב תחת לְשׁוֹנֵךְ (שיה״ש ד׳, י״א), תחת לְשׁוֹנוֹ עמל ואון (תהלים י׳, ז׳), יכחידנה תחת לְשׁוֹנוֹ (איוב כ׳, י״ב). ויכלול הוראת דבור והגיון, רעדע, שפראַכע, рѣчь: ומה׳ מענה לָשׁוֹן (משלי ט״ז, א׳), מות וחיים ביד לָשׁוֹן (שם י״ח, כ״א). ובסמיכות לשם מתאר תכונת הדבור: לְשׁוֹן רמיה (תהלים ק״כ, ג׳), לְשׁוֹן מרמה (שם נ״ב, ו׳), לְשׁוֹן שקר (שם ק״ט, ב׳), לְשׁוֹן הַוֹּת (משלי י״ז, ד׳). לְשׁוֹן סתר (שם כ״ה, כ״ג)—לשון המתלחשים על רעם בסתר: לְשׁוֹן ערומים (איוב ט״ו, ה׳), לְשׁוֹן חכמים (משלי ט״ו, ב׳), לְשׁוֹן למודים (ישעיה נ׳, ד׳). והפעלים והתארים הנופלים על השם לשון בהוראתו זו, נערכים ומתיחסים אל צורת האבר ההוא, תכונתו ופעולותיו הטבעיות לכלול את המשל והנמשל האחד: וְלָשׁוֹן רכה תשבר

נרם (משלי כ״ח, כ״ז). הכונה שבדבורים רכים ונעימים יכולים לפיים את הקשה כנרם. ונאמר על צד המשל: הלשון אעפ״י שהיא רכה (מבשר רך) בכחה לשבר לב אדם קשה כנרם: מרפא לָשון עץ חיים (שם ט״ו, ד׳)—רפיון הלשון, דבור בנחת: וּלְשון חכמים מרפא (שם י״ב, י״ח), יכלול גם ענין רפואה. ורוב שמושיה לרעה: לְשונָם יחליקון (תהלים ה׳, י׳)—מדברים דברים רכים עושים לשונם חלק (ועיין חלק), תאריכו לָשון (ישעיה נ״ז, ד׳)—מדבר בגאות, עושה לשונו ארוכה: וּלְשון תהפוכות תכרת (משלי י׳, ל״א)—מהפך לשונו ועם זה דבורו לכאן ולכאן. ולהיות הלשון ארוכה וצרה, ימשילו אותה בחרב ובתער: שננו כחרב לְשונָם (תהלים ס״ד, ד׳), וּלְשונָם חרב חדה (שם נ״ז, ה׳); הוות תחשב לְשונֶךָ כתער מְלֻטָּש (שם נ״ב, ד׳)—הוות תחשב בלבבך, ולשונך כתער ממהרת להוציא לאור מחשבותיך לכרות כתער. וכן המשילו אותה בחץ: חץ שחוט לְשונָם (ירמיה ט׳, ז׳), ובקשת: וידרכו את לְשונָם קשתם שקר (שם שם, ב׳), שעורו—דורכים את לשונם לשון שקר כמו שדורכים קשתם, או לשונם זו קשתם. משל לקוח מדחק והדוק הלשון את השנים בשעה שהאדם מעמיק במחשבה. ובמובן זה יתכן לפרש: לא רגל על לשונו (תהלים ט״ו, ג׳)—לא הניח רגלו על לשונו, לא דרכה ברגלו, לא דרכה כקשת (ועיין רגל), וכל אלה המשלים, רומזים על דבור רע על הזולת שמזיקו ומכריתו מהרה כחרב וכתער ופוגע בו מרחוק כחץ: וּלְשונְךָ תצמיד מרמה (תהלים נ׳, י״ט), (ועיין צמד). וכן כשהוא בא סתם, ענינו לרעה: ונכהו בַלָּשון (ירמיה י״ח, י״ח), לִלְשונֵנוּ נגביר (תהלים י״ב, ה׳), וכל לָשון תקום אתך למשפט (ישעיה נ״ד, י״ז), איש לָשון בל יכון בארץ (שם ק״מ, י״ב)—איש למוד לדבר רע: בשוט לָשון תחבא (איוב ה׳, כ״א), ע״ד: לְשונָם תהלך בארץ (תהלים ע״ג, ט׳), ובדברי חז״ל: לָשון הָרע, דבור בגנות חברו פערלײמדונג, клевета: כת מספרי לשון הרע (סוטה מ״ב, א׳), ובמערבא קראו לה „לשון תליתאי״ (לשון שלישיה), ופירשו בגמרא לפי שהורגת שלשה: למספרו ולמקבלו ולאומרים עליו. ורש״י פירש לשון הרכיל שהיא שלישית בין אדם לחברו לגלות לו סוד. ועיין תוספות (ערכין ט״ו, ע״ב): מְלָשְׁנִי בסתר ת״י דְמִשְׁתָּעֵי לִישָׁן תליתאי (תהלים ק״א, ח׳), ואין יתרון לבעל הַלָּשון (קהלת י׳, י״א)—חבר משביע בלחשי לשונו את הנחשים שלא יוכלו להזיק, בעשװערער, заклинатель; וי״מ כמו איש לשון, פערלײמדער, клеветникъ; ופ״א בא במובן זה בל״ר: מריב לְשנות (תהלים ל״א, כ״א). ג) בהוראת שפה והוא כלל הדבורים שבהם יודיע עם כלו את כל מחשבותיו והשגותיו, שפראַכע, языкъ, וּבְלָשון אחרת ידבר (ישעיה כ״ח, י״א), וללמדם ספר וּלְשון כשדים (דניאל א׳, ד׳), וְכִלְשון עם ועם (נחמיה י״ג, כ״ד), ככתבם וְכִלְשונָם (אסתר ח׳, ט׳); למשפחתם לִלְשֹנתם (בראשית י׳, כ׳). ומזה ד) בא כשם נרדף לעם: את כל הגוים וְהַלְּשֹנות (ישעיה ס״ו, י״ח). מכל לְשֹנות הגוים (זכריה ח׳, כ״ג), כמו מכל משפחות הגוים, וכן הוא בארמית (עיין לישן). ויתכן שמזה גם: מריב לְשֹנות (תהלים ל״א, כ״א), ע״ד שנאמר: ותפלטני מריבי עם (שם י״ח, מ״ד). וכמו כן: ותעלו על שפת לָשון (יחזקאל ל״ו, ג׳), והכפל: ודבת עם. וכן בשוט לָשון תחבא (איוב ה׳, כ״א)—בצאת אומה ממקומה לשוט בארץ, לרשת משכנות לא לה. ובמשנה במובן סגנון דבור, אױסדריקק, выраженіе: שכינה מה הַלָּשון אומרת? (סנהדרין ו׳, ה׳), דברה תורה לְשון הבאי (חולין צ׳, ע״ב), לְשון תורה לעצמה לְשון חכמים לעצמו (שם קל״ז, ב׳), דברה תורה כִּלְשון בני אדם (ברכות ל״א, ב׳). ובטעם אופן ענין ונושא דבר למודי: אדון ארבע לשונות כאחת (מכילתא בא ח׳)—דרכים אופנים. ובחכמת הדקדוק: לשון זכר לשון נקבה, לשון רבים לשון יחיד וכדומה הרבה.

ה) בהשאלה : דבר היוצא מעקרו ומתפשט והולך כרצועה ארוכה וצרה בצורת הלשון בשמושיטים אותה מן הפה , ונופל על לולבי האש העולים מן השלהבת : לְשׁוֹן אֵשׁ (ישעיה ה', כ"ד), וּלְשׁוֹנוֹ כאש אכלת (שם ל', כ"ז), שעורו—כלשון אש, ועל פלג מים היוצא מן הים הגדול ומתפשט למרחוק , ובא בסמיכות אל שם הים : לְשׁוֹן יָם מצרים (ישעיה י"א, ט"ו), לְשׁוֹן ים המלח (יהושע י"ח, י"ט) , מעערעסצונגע , залвъ . ובנפרד : מן הַלָּשׁוֹן הפונה נגבה (שם ט"ו, ב'), ות"י מן כיפא—סלע ארוך וצר כדמות לשון (ועיין באור) , ומזה : לְשׁוֹן הזהב (שם ז', כ"ד) גאָלדשטאַנגע , слитокъ золота , חתיכת זהב בצורת לשון . ובמשנה : לְשׁוֹן של זהורית (יומא ד', ב')-פתיל ואגודת חוטים שזורים של זהורית : לשונות של ארגמן (ב"מ ב', א'), המוצא תכלת בשוק, לְשׁוֹנוֹת פסולות, חוטין כשרין (ערובין צ"ו, ע"ב) . ומן השם לשון נגזר הפעל .

לָשַׁן , בהוראת השתמש בלשון לדבר וביחוד לדבור סרה על חברו , ובא פ"א בבנין פִּעֵל ע"ד המרובעים כש"ת בתוספת יו"ד : מְלָשְׁנִי בסתר רעהו (תהלים פ"א, ה') . בקרי והכתיב מלושני . ופ"א בבנין הפעיל, במובן דבור סרה לגלות סוד חברו ולמסרו ביד מבקש נפשו , פֿער-לײמדען, פֿערדאַמען , אַנגעבען , оклеветать , измѣнить, доносить : אל תַּלְשֵׁן עבד אל אדוניו (משלי ל', י') . ובתפלה : וְלַמַּלְשִׁינִים אל תהי תקוה . ומזה :

מַלְשִׁינוּת , ש"נ, פֿערלײמדונג , פֿערראַטה , клевета, доносъ : מילי מלשינותא (תהלים נ"ב, ד') .

לִשָּׁן , ש"נ, ארמית בכל הוראת השם לָשׁוֹן בעברית . בארמית שבמקרא : כל עם אמה וְלִשָּׁן (דניאל ג', כ"ט)—עם שיש לו לשון מיוחדת : עממיא , אמיא , וְלִשָּׁנַיָּא (שם שם, ד), וענינו כשם עם ואומה . ומזה ברחז"ל : כל אומה ולשון .

ובגזרת השם לשון נראה שיסודו לוש,

וע"מ זָדוֹן מן זוד , ונקרא כן ע"ש שהוא לָשׁ את המאכל כמו שֶׁלָּשִׁים את העיסה .

לֶשַׁע . שע"פ , עיר נזכרת בתורה בין ערי גבול הכנעני בימי משה רע"ה : מצידן באכה גררה וגו' ואדמה וצבוים עד לָשַׁע (בראשית י', י"ט) , ובתרגום המיוחס ליב"ע מתורגם קלרוהי . וכן אמרו בספרי דברים (אלא ששם הנוסחא קלדה בדלי"ת) וכן בירושלמי (מגלה פ"א), והיא העיר Callirohe של ים המלח , ובה מעינות חמים נודעים בסגולתם לרפואה (ועיין מחקרי ארץ) .

לשש . **לְשָׁלֶשֶׁת**, ש"נ , טיט , מנופת עבה ורכה , קאָטה , грязь : היתה עליו לשלשת (שבת כ"א, ב') .

לתח , **מֶלְתָּחָה** , ש"נ , פ"א במקרא : ויאמר לאשר על הַמֶּלְתָּחָה הוצא לבוש (מ"ב י', כ"ב) , י"ת קומטריא , וזה שענינו ארגזים ותיבות שגונזים בהם בגדים . קלײדער-שראַנק , платяной шкафъ , ולהרד"ק הוא מן השרשים המתהפכים ויסודו חתל בהוראת עטוף וכסוי , ויש מדמים אותו לשרש מתח מיסודו של תח , בהוראת פשיטה , מתיחה , אויסדרעהנען , растягивать , ויכלול כל הדברים הנמתחים על הגוף , מלבושים , ויהיה טעמו כשם כולל כל מיני הבגדים .

לֶתֶךְ , ש"ז, פ"א במקרא, מין מדה ידועה, בבמות של הצי חמר , ט"ו סאה : וחמר שערים וְלֶתֶךְ שערים (הושע ג', ב') .

לתע , לא נמצא במקרא כי אם בשם :

מַלְתָּעָה , ש"נ , כולל השנים החדות החותכות המאכל שנײדעצאָהנע , рѣзцы : מַלְתְּעוֹת כפירים נתוץ (תהלים נ"ח, ז'), ורש"י פירש השנים הפנימיות והן הטוחנות את המאכל , באַקקצאָהנע , коренные зубы (ועיין תלע) , יש גוזרים את השם מן הערבית , שבא בה בפעל לתע , דקירה , שטעכען , колоть , לדע , נשיכה , בייססען . צערבייססען . раскусывать . ובגפטית מלתתת לחי קיננבאַקקע , באַקקע , щека .

ולֹרעת הה"ק נגזר מן השם הזה הפעל בבנין נפעל : ושני כפירים נִתָּעוּ (איוב ד', י"), בחסרון הלמ"ד—עקירת השנים מבפילתם (ועיין נתע, תעה) .

לָתַת, במשנה, פ"י, שריית גרגירי תבואה במים לרככן : המעלה לגג ללותתן בטל ובגשמים (תוספתא מכשירין ג', א'), אין לותתין שעורים בפסח ואם לֹתת וכו' (פסחים מ', ע"א), מותר ללתות (שם) .

